

Tilak Maharashtra Vidyapeeth, Poona

THE SRAUTA, PAITR̥MEDHIKA AND PARISEṢA
SŪTRAS OF BHARADVĀJA

Critically Edited and Translated

By

C. G. KASHIKAR

PART I

TEXT

*With the Financial Assistance of
The Ministry of Education, Government of India*

VAIDIKA SAṂSODHANA MAṆḌALA

POONA

1964

Published by :

N. S. Sontakke and O. G. Kashikar,
Secretaries, Vaidika Saṁsodhana Maṇḍala,
Tilak Vidyapeeth Nagar, Poona 9

Price Rs. 25/-

First Edition : Copies 750

Printed by :

Pages 1-240 by V. G. Ketkar, M.A., B.T., Navin Samarth Vidyalaya's
Samarth Bharat Press, 41 Budhwar Peth, Poona 2
The remaining pages by S. B. Sardesai, B.A., LL.B.,
Veda-Vidya Mudranalaya, 41 Budhwar Peth, Poona 2.

॥ श्रीः ॥

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

पैतृमेधिकपरिशेषसूत्राभ्यां सहितम्

आङ्गलभाषानुवादेनोपबृंहितं भागद्वयात्मकम्
काशीकरोपाह्नेन गणेशसूनुना चिन्तामणिशर्मणा
संपादितम्

भारतप्रशासनस्य शिक्षामंत्रालयाह्वयेन
अनुदानेन प्रकाशितम्

तत्रायं प्रथमो भागः सूत्रपाठात्मकः

वैदिक-संशोधन-मण्डलम्

पुणे

शके १८८६

PREFACE

I have great pleasure to present in the following pages a critical edition of the Śrauta, the Paitṛmedhika and the Pariśeṣa Sūtras attributed to Bharadvāja.

I was attracted towards the study of the Vedic ritualistic literature when the *Vaidika Saṁśodhana Maṇḍala of Poona*, with which I have had the privilege of associating myself for thirty years, undertook the project of compiling and publishing the *Śrautakośa*. Being attached to that department, I had the opportunity to undertake a close study of the various Śrautasūtras. The Adhvaryu's manuals were of course the more prominent, and next to the well known Śrautasūtras of Bodhāyana and Āpastamba belonging to the Taittirīya recension, my attention was drawn to the Bhāradvāja Śrauta Sūtra published by RAGHU VIRA. We had to make a comparative study of this Sūtra, and as a result I began to think that the text as it was published required a fresh study. Consequently I published my studies of some of its portions. The published Sūtra-text was incomplete. I discovered certain manuscripts of the text, not used by RAGHU VIRA, which dealt with the rituals ending with the Jyotiṣṭoma. Enquiries showed that the publication of the remaining portion of the Sūtra-text was not likely to be undertaken by RAGHU VIRA.

So I began to study the Bhāradvāja Śrauta Sūtra in 1949, and even entertained an idea of preparing a new complete edition of the text. However, the work was seriously undertaken in 1956. The scope of the work was further extended by including the study of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra and the Bhāradvāja Pariśeṣa Sūtra, thus covering the available ritual literature of the Bhāradvāja school excluding the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra which has already been brought out by H. J. W. SOLOMONS (Leyden 1913).

In the Śrauta Sūtra of Bharadvāja presented herein, a significant portion of the Sūtra-text dealing with the Jyotiṣṭoma is being published for the first time. The Paitṛmedhika Sūtra and the Pariśeṣa Sūtra of Bharadvāja are also being published here for the first time. An English translation of these Sūtra-texts is given in Part II. The word-index, the Mantra-index and the other indices given at the end of this Part will be found useful for a thorough study of these texts.

A study of the ritual-manuals is no doubt interesting in itself; besides it helps a better understanding of the relevant Mantra and Brāhmaṇa-texts. So far as the study of the Sūtra-texts belonging to the Taittirīya recension is concerned, the Bhāradvāja Sūtra is closely related to the Sūtra of Bodhāyana on the one hand and the Sūtras of Āpastamba and Satyāśāḍha-Hiraṇyakeśin on the other. The Śrauta Sūtra of Bharadvāja contained certain portions which have not become available so far. It is hoped that the lost portions will come to light some day.

I am grateful to the Vaidika Saṁśodhana Maṇḍala, Poona, for having undertaken to publish this work. I express sincere gratitude to the Education Ministry of the Government of India for having given liberal grant towards the publication of this work. For preparing the edition of the Bhāradvāja-texts, I have borrowed manuscripts and transcripts from several Institutions and libraries whose names are mentioned in the Introduction. I express gratitude to the authorities of all of them. I had the opportunity of discussing certain portions, particularly from the Parīśeṣa Sūtras, with Vedaratna G.A. KHARE ŚASTRI of Gokarn (N. Kanara) to whom I express my sincere thanks. Thanks are due to Professor R. N. DANDEKAR, Head of the Department of Sanskrit, University of Poona, for having gone through the Introduction and for having made useful suggestions. Shri V. V. BHIDE, my colleague in the *Śrautakośa* department, has helped me in proof-reading. Occasionally I had useful discussions with him. I thank Pandit V. B. BHAGAVAT, Principal, Śrī Rālamukund Sanskrit Mahavidyalaya of T. M. Vidyapith, Poona, for having helped me in reading the proofs of the Index of words. The Proprietors of the Samarath Bharat Press and the Veda-Vidya Press of Poona have printed the book with care.

The editor acknowledges his indebtedness to the University of Poona for the grant-in-aid received by him from the University towards the cost of the publication of his book.

Vaidika Saṁśodhana Maṇḍala, Poona, }
 Saura Caitra 1, Śaka 1886 }
 March 21, 1964 }

C. G. Kashikar

CONTENTS

	page
Preface	v
Contents	vii
विस्तृतानुक्रमणी	ix
शुद्धिपत्रम्	xv
मास्ताविकम्	xvii
Introduction :	
§ 1. Manuscripts and Printed Materials	xxxiii
§ 2. Critical Evaluation of the Materials	xxxvi
§ 3. The Extant Literature of the Bhāradvāja school	xli
§ 4. The Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja	xlii
§ 5. Paitṛmedhika Sūtra of Bharadvāja	xliv
§ 6. The Śrauta, Gṛhya and Paitṛmedhika Sūtras of Bharadvāja	li
§ 7. Citations from the Sūtras of Bharadvāja	li
§ 8. Linguistic Peculiarities of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra	lx
§ 9. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Taittirīya recension	lxvi
§ 10. Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Yajurveda recensions other than the Taittirīya	lxvi
§ 11. The Ritual Teachers : Āśmarathya and Ālekhana	lxvii
§ 12. The Śrauta Sūtras of Bodhāyana and Bharadvāja	lxxvi
§ 13. The Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba	lxxix
§ 14. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Satyāṣāḍha Sūtra	lxxxiv
§ 15. Bhāradvāja Parīśeṣa Sūtra	lxxxv
§ 16. Relative Chronology of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra	xci
§ 17. The Original Home of Bharadvāja	xcv

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

दर्शपूर्णमासी (आध्वर्यवम्)	१, २, ३.१-१३	पृष्ठम् ३
,, (ब्रह्मत्वम्)	३.१४-१८	३७
,, (यागमानम्)	४	४१
आश्वयेवम्	५	५७
अग्निहोत्रहोमः	६. १-१४	७१
आप्रयणम्	६. १५-१८	८१
निरूढपशुबन्धः	७	८५
चातुर्मास्यानि	८	१०२
पूर्वप्रायश्चित्तम्	९	१२०
ज्वोतिष्टोमः सप्तवर्ष्यः (आध्वर्यवम्)	१०-१४	१३४
:: (ब्रह्मत्वम्)	१५. १-५	२२४

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

पितृमेधः	१, २	२२७
----------	------	-----

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

परिशेषसूत्राणि	१-२२२	२५५
----------------	-------	-----

Appendix A

Citations which are attributed to Bharadvāja but which could not be traced to the Bhāradvāja-texts	271
---	-----

Appendix B

Citations which were discovered afterwards and are traced	278
--	-----

Index A

Index of Authorities quoted in the Śrautasūtra, Pariśeṣasūtra and Paitṛmedhika sūtra of Bharadvāja	280
---	-----

Index B

Index of Mantras	281
-------------------------	-----

Index C

Index of Words	309
-----------------------	-----

विस्तृतानुक्रमणी
भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

दर्शपूर्णमासौ

शृष्टम्

शृष्टम्

परिभाषा	१. १.१-२.६	१	हविरासादनम्	१०.३-११.१३	२३
वत्सापाकरणम्	२.७-३.४	२	आपारौ	१२.१-१४.७	२४
इध्माबर्हिंराहरणम्	३.५-६.१६	३	प्रवरणम्	१४.८-१५.१४	२६
पिण्डपितृयज्ञः	७.१-१०.१५	६	प्रयाजाः	१६.१-१०	२६
सार्यदोहः	११.१-१५.१६	८	आज्यमागौ	१६.११-१७.८	२७
पात्रासादनम्	१६.१-१७.५	११	प्रधानयागाः	१७.९-१८.१५	२७
प्रणीताप्रणयनम्	१७.६-१८.८	१२	स्त्रिष्टकृद्वागः	१९.१-९	२८
हविर्निर्वापः	१८.९-२०.८	१३	इडा	२. १.१-३.१०	३०
हविःश्लोक्षणम्	२०.९-१५	१४	अन्वाहार्यबहः	३.११-४.४	३१
अक्हननम्	२१.१-२२.१२	१४	अनूयाजाः	४.५-५.६	३१
पेपणम्	२२.१३-२४.१	१५	सूक्तवाक्कः	५.७-६.१२	३२
कपालोपधानम्	२४.२-९	१६	शंयुवाक्कः	६.१३-१८	३३
पुरोडाशध्रपणम्	२४.१०-२६.१०	१६	पत्नीसंयाजाः	७.१-९.३	३३
वेदिकरणम्	२ १.१-३.१०	१८	पिष्टलेपकलीकरणहोमौ	९.४-६	३४
इध्माबर्हिषोऽपसादनम्	३.११-४.१	१९	वेदस्तरणम्	९.७-१३	३४
स्रुक्संमार्गः	४.२-५.२	१९	प्रायश्चित्ताहुतयः	९.१४-११.२	३५
पत्नीसंनहनम्	५.३-१०	२०	समिष्टयजुः	१२.१-१३.४	३६
आज्यनिर्वापः	५.११-६.१३	२०	वैमृधेष्टिः	१३.५-१२	
आज्यप्रहणम्	६.१४-७.११	२१	ब्रह्मत्वम्	१४.१-१८.१३	३७
बर्हिंरास्तरणम्	७.१२-९.१०	२२	याजमानम्	४	४१
आज्यासादनम्	९.११-१०.२	२३			

अग्न्याधेयम्

अग्न्याधेयकालः	१.१-२.११	५७	अभिमान्यनम्	६.१-५	६१
अग्न्यगारनिर्माणम्	२.१२-२६	५८	गार्हपत्याधानम्	६.६-७.९	६१
प्रत्नौदनः	३.१-१३	५९	दक्षिणान्याधानम्	७.१५-२१	६२
व्रतम्	३.१४-२३	५९	आहवर्नीयाधानम्	७.१०-१४; ८.१-९.१०	६२
भरणीप्रदानम्	४.१-११	६०	शमनहोमः	९.११, १२	६३
संभारनिवपनम्	४.१२-५.१६	६०	सभ्यावसृष्ट्याधानम्	१०.१-७	६३

समिदाधानादि	१०.८-११.७	६४	अन्वारम्भणमैष्टिः	१५.८-१६.१०	६७
षाण्मेष्टिः	१२.१-१३.३	६४	आहिताग्निप्रतानि	१६.११-२४	६७
द्वादशाहव्रतम्	१३.४-१४	६५	पुनरपेयम्	१७.१-२१.१०	६८
तनुद्वीपि	१३.१५-१५.७	६६	पृथीवाधानम्	२१.११-१४	७०

अग्निहोत्रम्

आगुपस्थानम्	१.१-४.४	७१	दोहनश्रवणे	८.१४-१०.१३	७६
प्रवासोपस्थानम्	४.५-६.१५	७२	उत्थयनम्	११.१-१२.२	७८
उद्धरणम्	७.१-८.१३	७४	अग्निहोत्रहोमः	१२.३-१४.१८	७८

वाग्रयणम्

श्रीक्षाग्रयणम्	१५.१.१७.२०	८१	यवाग्रयणम्	१८.५-९	८३
दयमांकाग्रयणम्	१८.१-४	८३	आग्रयणेष्टिविकल्पः	१८.१०-१७	८३

निरूढपञ्चम्यः

यूपच्छेदनम्	१.१-२.११	८५	पशुनियोजनम्	१०.७-१२	९१
आग्नाविष्णुश्रीष्टिः	२.१२-१६	८६	प्रयाजाः	११.१-१२.१	९२
उत्तरवैदिनिवपनम्	२.१७-४.४	८६	पर्यन्तिकरणम्	१२.३-७	९२
अग्निप्रणयनम्	४.५-५.७	८७	पशोः संज्ञापनम्	१२.८-१४.७	९३
पात्रप्रयोजनादि	६.१-७.९	८८	वशायागः	१४.८-१६.१४	९४
यूपप्रोक्षणम्	७.१०-१६	८८	पशुपुरोडाशयागः	१७.१-१६	९६
यूपार्थनम्	८.१-६	८९	हविर्यागः	१७.१७-२१.५	९७
यूपोच्चग्रयणम्	८.७-१८	८९	अनूयानादि	२१.६-२२.७	९९
यूपपरिव्ययणम्	९.१-६	९१	पत्नीसंयानाः	२२.८-१५	१००
पशुपाकरणम्	९.७-११	९१	समिष्टयजूषि	२२.१६-१७	१००
अग्निमन्थनम्	९.१२-१०.६	९१	हृदयश्लोकासनादि	२२.१८-२३.१४	१००

चातुर्मास्यानि

वैश्वदेवपर्व

वैशानरपार्जन्येष्टिः	१.१-१८	१०२	प्रयाजा आग्निभामौ च	२.२०-२४	१०३
हविर्निर्वाणः	१.१९-२३	१०२	प्रधानयागाः	२.२५-३.११	१०३
हविःश्रवणम्	२.१-३	१०२	वाजिनयागः	३.१२-४.८	१०३
अग्निमन्थनम्	२-१९	१०३	समिष्टयजूषि	४.९-११	१०४
आज्यप्रहणम्	२.४-१२	१०३	निवर्तनवपने	४.१२-१३	१०४
द्विविटासादनम्	२.१३-१८	१०३	अन्तराह्नप्रतानि	४.१४-१७	१०४
अग्निमन्थनम्	२.१९	१०३			

वरुणप्रयासपर्व

		पृष्ठम्			पृष्ठम्
वेदिकरणम्	५.१-६.६	१०५	करम्मपात्रहोमः	९.१-१२	१०७
हविर्निर्वापः	६.७-१३	१०५	प्रयाजाः	९.१३-१०.१	१०८
मेघमेघीकरणम्	६.१४-७.८	१०६	प्रधानयानाः	१०.२-१४	१०८
अग्निप्रणयनम्	७.९-१६	१०७	वाजिनयागः	१०.१५-११.६	१०९
आज्यग्रहणम्	७.१७-८.५	१०७	अवभृथः	११.७-१८	१०९
हविरासादनम्	८.६-१५	१०७	अनीकवतीष्टिः	१२.१-४	१०९

साकमेघपर्व

सांतपनीष्टिः	१२.५-६	११०	महाहवीषि	१४.१५-१५.१०	११२
गृहमेधीयेष्टिः	१२.७-१३.२२	११०	महापितृयज्ञः	१६.१-२१.१७	११२
पूर्णद्व्यहोमः	१४.१-९	१११	ज्यम्बकाः	२२.१-२३.९	११६
क्रीडिनीष्टिः	१४.१०-१४	११२	आदित्येष्टिः	२३.१०-१५	११७

शुनासीरीयपर्व

शुनासीरीयपर्व २४

११८

काम्यानि चातुर्मास्यानि

काम्यानि चातुर्मास्यानि २५.१-७

११८

पञ्च सांवसरिकाणि

पञ्च सांवसरिकाणि २५.८-१४

११९

पूर्वप्रायश्चित्तम्

पूर्वप्रायश्चित्तम् ९

१२०

ज्योतिष्टोमः

ऋत्विस्वरणम्	१०. १-२	१३४	तानूतपत्रम्	१२. १.१-५	१६५
प्राचीनवंशशालानिर्माणम्	३.१-३	१३५	सोमाम्प्रायनम्	१.६-९	१६५
दीक्षणीयेष्टिः	३.४-९	१३५	निहवः	१.१०	१६५
अप्यु दीक्षा	३.१०-५.८	१३६	सुप्रदाम्प्राह्वानम्	१.११-१४	१६५
यज्ञमानदीक्षा	५.९-११-१४	१३७	अवान्तरदीक्षाग्रहणम्	२.१-७	१६५
सनीहाराः	१२	१४१	उपसदिष्टिः	२.८-४.८	१६५
देवयज्ञनाभ्यवसायः	१३.१-६	१४२	महावेदिविमानम्	४.९-५.१९	१६७
सोमनिवपनम्	१३.७-११	१४२	अग्निप्रणयनादि	६.१-८	१६८
प्रायणीयेष्टिः	१४.१-१७	१४३	हविर्धानप्रवर्तनम्	६.९-८.६	१६९
सोमकथः	१४.१८-२०.१७	१४३	उदोहविर्धाननिर्माणम्	८.७-१०.१५	१६९
आतिष्येष्टिः	२१-२२	१४७	उपरवक्रणम्	११.१-१३.९	१७२
प्रवस्यसंवारणम्	११.१-४	१४९	धिष्यनिवपनम्	१३.१०-१५.१५	१७२
प्रवस्यप्रचारः	५.१-९.३	१५१	अग्नीषोमप्रणयनम्	१६.१-१८.६	१७४
धर्मयागः	९.४-१२.२०	१५५	अवान्तरदीक्षाविहर्गः	१८.७-१३	१७६
प्रवस्योद्घासनम्	१३-१६	१५७	अग्नीषोमीयपशुप्राकरणम्	१८.१४-१९.७	१७६
प्रवस्यप्रायश्चित्तानि	१७-२०	१६०	सौमिकप्रवरणम्	१९.८-२०.२	१७६
प्रवस्यान्तरदीक्षा	२१-२२	१६२	अग्नीषोमीयपशुप्रायागः	२०.३-४	१७७

वसतीवरीप्रहणम्	२०.५-१२	१७७	अग्नीवैमीयस्तुपुरोडास- हविर्वागी	२०.१३-२२	१७७
			वसतीवरीपरिहरणम्	२१	१७८

प्रातःसधनम्

सुत्वोपनमः	१२	१२.१.१-३.१४	१७९	द्विदेवायप्रहप्रचारः	२२.१-२३.५	१९४
अर्वा प्रहणम्		४.१-६.२	१८१	शुकामन्थिप्रहप्रचारः	२३.६-२५.१२	१९५
दक्षिणप्रहप्रचारः		६.३-७.६	१८२	होत्रकचमक्षप्रचारः	२६.१-६	१९७
अर्वाभ्यांशुप्रहप्रचारः		७.७-९.१०	१८३	द्विदेवायसौमभक्षणम्	२६.७-२७.१६	१९७
उर्वांशुप्रहप्रचारः		९.११-११.१८	१८३	सवनमुत्समक्षः	२७.१७-२५	१९९
महानिपदः		१२.१-१३.१	१८६	अष्टावाकप्रवेशः	२८.१-१५	१९९
अन्तर्यामिप्रहप्रचारः		१३.२-१६	१८७	मनुप्रहप्रचारः	२९-३०	१९९
प्रहप्रहणम्		१४.१-१६.१३	१८७	ऐश्वर्यामप्रहप्रचारः	३१.१-३२.६	२०१
बद्धिभवमानम्		१६.१४-१७.१२	१९०	वैश्वदेवप्रहप्रचारः	३२.७-१६	२०२
सवनीयपुरोडासनिर्वापः		१७.१३-१९.७	१९१	उपस्थप्रहप्रचारः	३२.१७-३३.८	२०२
सवनीयशुभवायागः		१९.८-१०	१९१	पोडशिप्रहप्रहणम्	३३.९-१२	२०३
सदःप्रसर्पणम्		१९.११-२१.१४	१९३	उपसंहारः	३३.१३-१६	२०३
सवनीयपुरोडासवायागः		२१.१५-२०	१९४			

मार्घ्यदिनसधनम्

दक्षिणः		१.१.१३	२०४	दक्षिणा	४.१-६.६	२०६
प्रहप्रहणम्		१.१४-२.३	२०४	मरुत्वतीयवागः	६.७-१४	२०८
मार्घ्यदिनव्यमानम्		२.४-८	२०४	मरुत्वतीयप्रहप्रचारः	६.१५-२५	२०८
सवनीयपुरोडासनिर्वापः		२.९-१४	२०५	माहेन्द्रप्रहप्रचारः	७.१-१५	२०८
दक्षिणप्रहप्रचारः		२.१५-३.८	२०५	उपस्थप्रहप्रचारः	७.१६-१८	२०९
सवनीयपुरोडासवायागः		३.९-१३	२०५	पोडशिप्रहप्रहणम्	७.१९-२०	२०९
शुकामन्थिप्रचारदि		३.१४-२३	२०५	उपसंहारः	७.२१-२४	२०९

तृतीयसधनम्

आदित्यप्रहप्रचारः		८.१-९.८	२०९	सवित्रप्रहप्रचारः	१२.४-८	२१२
प्रहप्रहणम्		९.९-१०.५	२१०	वैश्वदेवप्रहप्रचारः	१२.९-२१	२१२
वर्षाव्यमानम्		१०.६-८	२११	सौम्यववायागः	१३.१-१३	२१२
सवनीयशुभविर्वागः		१०.९-११.५	२११	पाल्नीवर्षप्रहप्रचारः	१३.१४-१४.३	२१३
सवनीयपुरोडासवायागः		११.६-८	२११	अग्निष्टोमितीर्षम्	१४.४-८	२१३
उत्वनमुत्सवायागः		११.९-१३	२११	होत्रव्यसन्नप्रचारः	१४.९-१५.९	२१४
होत्रकचमक्षप्रचारः		११.१४-१५	२११	उपस्थः	१५.१०-१४	२१४
सवनमुत्समोमभक्षणम्		११.१९-२१	२११	पोडशी	१५.१५-१६.१३	२१५
पिण्डदानम्		१२.१-३	२१२	अतिरात्रः	१६.१४-१८.६	२१५

		पृष्ठम्		पृष्ठम्	
भंनूयाजादिकम्	१८.७-८	२१७	समिष्टयजूषि	१९.८-१५	२१८
हारियोजनप्रहप्रचारः	१८.९-१९.६	२१७	अवमृथः	२०-२३	२१८
सख्यविसर्जनम्	१९.७	२१८			
			यज्ञपुच्छम्		
उदयनीयेष्टिः	२४.१-८	२२१	उदवसानीयेष्टिः	२५.११-२६.१०	२२३
अनूबन्व्यायागः	२४.९-२०	२२२	देवसुवां हवीषि	२६.११-१२	२२३
देविकाहवीषि	२५.१-१०	२२३	उपसंहारः	२६.१३-१४	२२३

ज्योतिष्टोमब्रह्मत्वम्

ज्योतिष्टोमब्रह्मत्वम् १५. १.१-५.१ २२४

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

प्रेतस्य संस्कारः	१. १.१-१.५	२२७	अस्थिसंक्षयनम्	९	२३३
श्मशाननयनम्	२.६-३.६	२२८	हविर्यज्ञियं निवपनम्	१०	२३४
दासचित्तिः	३.७-४.२	२२९	गृहं प्रत्यागमनम्	११-१२	२३५
राजगवी	४.३-५.५	२३०	ब्रह्ममेघः	२. १	२३७
पत्न्या उपनिपातनम्	५.६-१४	२३१	श्मशानचित्तिः	२-५	२३८
पात्रचयः	५.१५-७.१	२३१	यमयज्ञः	६-७	२४३
उपोषणम्	७.२-८.८	२३२	नैमित्तिकाणि कर्माणि	८-१२	२४६
नतम्	८.९-१३	२३३			

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

परिशेषसूत्राणि १-२२२ २५५

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
६४	२	यज्ञायज्ञियं	यज्ञायज्ञीयं
१०२	१९	पात्रयोर्व्युदृत्य	पात्रयोर्व्युदृत्य
११५	८	संप्रेष्यति	संप्रेष्यति ^१
१३४	१४	मानुषः	मानुषाः
१३४	१७	"	"
१७१	२	० निष्कामति	० निष्कामयति
१९०	१०	देवता वृक्केणा०	देवतावृक्केणा०
१९९	४	यतरोऽध्वर्यु०	यतोऽध्वर्यु०
२००	१०	सहप्रथमौ	सह प्रथमौ
२०४	१८	प्रतिप्रस्थानेनोत्तरम्	प्रतिप्रस्थानेनोत्तरम्
२०४	२१	देवता वृक्केणा०	देवतावृक्केणा०
२०८	१३	सँह्रावेण	ससँह्रावेण
२११	९	धिष्ययानां	धिष्णियानां
२१४	८	सकृच्छस्तायां	सकृच्छस्तायां

॥ श्रीः ॥

प्रास्ताविकम्

अथेदं भरद्वाजीयं श्रौतसूत्रं पितृमेधिकसूत्रं परिशेषसूत्रं च मन्त्रपदसूच्यादिभि-
रलंकृतं प्रकाशयितुं प्रमोदते मे चेतः । वैदिकसंशोधनमण्डले पुण्यपत्तनस्थे वेदानुसंधानकार्यं
बहुकालं यावत् कुर्वाणेन मया श्रौतकोशसंपादनकार्यवशात् विविधानां श्रौतसूत्राणामप्ययनस्य
शोभनावसरो लब्धः । तत्र भित्तिस्थानीययजुर्वेदस्य तैत्तिरीयशाखाया बोधायनादिश्रौतसूत्राणा-
मध्ययनशीलस्य मम रुचिरादेव आचार्यरघुवीरेण प्रकाशितं भारद्वाजश्रौतसूत्रं दृग्गोचरमभवत् ।
अपूर्णतया प्रकाशितमिदं सूत्रमंशतोऽपि पुनः संस्कारमर्हतीति मयाबलोकितम् । अत्रशिष्ट-
स्यांशस्य प्रकाशनमप्यावश्यकमासीत् । अन्यकार्यव्यापृतत्वात् आचार्यरघुवीरस्य अत्र कर्मणि
प्रवृत्तिमनुपलभ्य स्वयमेवेदं कार्यमङ्गीकर्तव्यमिति मया निश्चितम् ।

कार्यस्यास्य विशिष्योपक्रमः शके १८७७ वत्सरेऽभूत् । न केवलं श्रौतसूत्रमेव
यावदुपलब्धं प्रकाशनीयम् अपि तु भारद्वाजपितृमेधिकसूत्रं भारद्वाजपरिशेषसूत्रं च प्रकाशनीय-
मिति निर्णयः कृतः । भरद्वाजीयं गृह्यसूत्रं हॉलण्डदेशे पूर्वमेव प्रकाशितमासीत् । अतः
श्रौतपितृमेधिकपरिशेषसूत्रेषु प्रकाशितेषु भरद्वाजीयकल्पसूत्रं यावदुपलब्धं प्रकाशितं भवेदिति
विचारः स्थिरीभूतः । सत्यापाढसूत्रानुयायिभिः भरद्वाजीयं पितृमेधसूत्रमेव स्वीकृतम् ।
आपस्तम्बीयानां यद्यपि पितृमेधसूत्रं पृथक् मुद्रितमुपलभ्यते तथापि तस्य पाठः भरद्वाजीय-
पितृमेधसूत्रेण त्रिपुलं साम्यमावहति । अतः भरद्वाजीयपितृमेधसूत्रपाठस्य गमीरमध्ययनम्
आवश्यकमिति मत्वा तदङ्गीकृतम् । परिशेषसूत्रममुद्रितपूर्वं भारद्वाजश्रौतपितृमेधिकसूत्रयोः
परिशेषस्वरूपं परिभाषास्वरूपं च वर्तते ।

लिखितग्रन्थादिसामग्री

श्रौतादिसूत्रपाठनिर्धारणार्थं या लिखितग्रन्थादिसामग्री उपयुक्ता सा अधरता-
निर्दिश्यते ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

लिखितग्रन्थाः

(१) A; तत्रैरिमहाराजासरफोजी—सरस्वतीमहालयप्रयागदरयो ग्रन्थः, क्रमाङ्कः २०२७
(ज. ला. संग्रहे २१०), देवनागरीलिपिः, पत्राणि १४९, प्रभाः

२१-२५

(२) A; भाण्टारकर-प्राच्यविद्य संशोधनमन्दिरदरयः, क्रमाङ्कः ७९ (१८८४-८७),

देवनागरीलिपिः, पत्राणि १४२, शाके १८०८ कत्सरे लिखितः, प्रश्नाः १-१०

- (३) A, वाई (सातारा) ब्राह्मपाठशाळाग्रन्थालयस्यः, देवनागरीलिपिः, पत्राणि ८१, प्रश्नाः १-१०
- (४) A, मुम्बापुरीविश्वविद्यालयग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ७५६, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १९०, प्रश्नाः १-१०, आचार्यरघुवीरेण Da संज्ञया निर्दिष्टः ।
- (५) A, पटोदरप्राच्यविद्यामन्दिरस्यः, क्रमाङ्कः ८९४, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १०६, प्रश्नाः १-१०
- (६) B, मैसूरुविश्वविद्यालयप्राच्यविधासंशोधनमन्दिरस्यः, क्रमाङ्कः बी ११४, आन्ध्र-लिपिः, पत्राणि २७८, प्रश्नाः १-१४
- (७) B, होशियारपूर-विश्वेश्वरानन्दवैदिकशोधसंस्थानग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ५५९७, ग्रन्थाक्षरैः तालपत्रेषु लिखितस्य ग्रन्थस्य प्रतिलिपिः, प्रश्नाः १-११; आचार्यरघुवीरेण Gb संज्ञया निर्दिष्टः ।
- (८) B, होशियारपूर-विश्वेश्वरानन्दवैदिकशोधसंस्थानग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ५९८०, ग्रन्थाक्षराणि, तालपत्रात्मको ग्रन्थः, प्रश्नाः १-९, आचार्यरघुवीरेण पठितोऽपि नोपयुक्तः ।

मुद्रितग्रन्थः

R आचार्यरघुवीरेण ' जर्नल ऑफ वेदिक स्टडीज् ' संज्ञकायाः पत्रिकायाः मागद्वये प्रकाशितः १९३४-३५ सिस्ताब्दयोः । आदित आरम्य द्वादश-प्रश्नस्य पष्टकण्डिकाया नवमसूत्रपर्यन्तम् ।

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

लिखितग्रन्थाः

- (१) T, तर्जूरमहाराजासरफोजी-सरस्वतीमहालग्नथालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ३८५६ ए (११७७७), देवनागरीलिपिः, पत्राणि १५, पूर्णः, अशुद्धिवहुलः ।
- (२) T, उपर्युक्तग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ३८५७ (११७७८), देवनागरीलिपिः, पत्राणि १०, पूर्णः, अशुद्धिवहुलः ।
- (३) वाई (सातारा) ब्राह्मपाठशाळाग्रन्थालयस्यः, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १२, आपरम्भपितृमेधसूत्रसंज्ञकः ।
- (४) भारद्वाजपैतृमेधिकभाष्यम्, तर्जूरग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ३८५७ (११७७८), पत्राणि १०-२५

- (५) पूर्ववत्, क्रमाङ्कः बी ३८५६ बी, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १५-३८
 (६) आहिताग्निसंस्कारप्रयोगः, तञ्जौरग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ९५१९
 (११७७९), पत्राणि १०
 (७) आपस्तम्बपितृमेधः अपरप्रयोगः तञ्जौरग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ९५०१,
 पत्राणि १२

मुद्रितग्रन्थाः

- (१) Ap आपस्तम्बपितृमेधसूत्रं गार्ग्यनोपालयञ्जनः कपर्दिस्वामिनश्च भाष्याभ्यां युतं
 कुम्भकोणे शारदाविलासमुद्रणालये श्री. टी. एम्. नारायणशास्त्रिभिः १९१६
 ख्रिस्तान्दे प्रकाशितं ग्रन्थाक्षरनिबद्धम् ।
 (२) HA हिरण्यकेशिपितृमेधसूत्रं महादेवकृतवैजयन्तीटीकया समेतं आनन्दाश्रमे पुण्य-
 पत्तनस्थे १९३२ ख्रिस्तान्दे सत्यापाढसूत्रेण सह प्रकाशितम् ।
 (३) HC आचार्यकलान्तमहोदयेन 'पितृमेधसूत्राणि' इतिसंज्ञके ग्रन्थे लाइप्टिग्
 नगरे १८९६ ख्रिस्तान्दे प्रकाशितं हिरण्यकेशिपितृमेधसूत्रम् ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

लिखितग्रन्थाः

- (१) Pb पुण्यपत्तनस्थ-भारतेतिहाससंशोधकमण्डलग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ३६, १०९९;
 देवनागरीलिपिः, पूर्णः ।
 (२) Bm मुम्बापुरीविश्वविद्यालयग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ७५७, देवनागरीलिपिः, पूर्णः ।
 (३) Br बटोदरप्राच्यविद्यामन्दिरस्यः, क्रमाङ्कः ३९०, देवनागरीलिपिः, पूर्णः ।
 (४) C कलिकाता-एशियाटिकसोसायटीग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ३ एफ् २५१,
 १८२ सूत्रादारम्यान्तं यावत् ।
 (५) Pa पुण्यपत्तनस्थ-आनन्दाश्रमग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ६५ ए, देवनागरी लिपिः,
 पत्राणि १२, पूर्णः ।

तत्र श्रौतसूत्रपाठविनिश्चयार्थम् अष्टौ लिखितग्रन्थाः संपादिताः । तेषु पञ्च
 देवनागरीलिपिवद्धाः त्रयश्चेतरलिपिवद्धाः । ग्रन्थादिदाक्षिणात्यलिपिपुस्तकस्यः पाठः देवनागरी-
 पाठापेक्षया शुद्धतरः समीचीनतरश्च वर्तते यतः भारद्वाजशाखानुयायिनः प्रायेण दक्षिणभारते
 न्यवसन् । भारद्वाजकल्पस्य आपस्तम्बकल्पेनातीव साम्याद्भारद्वाजशाखाया अप्ययनपरंपरा
 खण्डिता । तञ्जौर-सरस्वतीमहालग्रन्थालयस्यो लिखितग्रन्थो यद्यपि देवनागरीलिपिवद्धः तथापि
 सः दाक्षिणात्यलिपिग्रन्थमूलक एव । अत्रोपयुक्तेषु लिखितग्रन्थेषु केचन आचार्यरघुवीरेण

उपयुक्तपूर्वाः केचन अनुपयुक्ताः । तन्त्रीरपुस्तकं वर्जयित्वा अन्येषां देवनागरीलिखितप्रन्यानां पाठः प्रायः समानः । अयमाचार्यरघुवीरस्य अभिमततरः । किंतु तदपेक्षया दाक्षिणात्यलिखित-प्रन्यपाठः समीचीनतर इति ममाभिप्रायः । एको दाक्षिणात्यलिपिलिखितप्रन्योऽलाभकर इति मया आचार्यरघुवीरेण न स्वीकृतः । परं तत्र केचन समीचीनाः पाठा उपलब्धाः । लिखितप्रन्येषूपलब्धाः प्रायः सर्वे पाठभेदाः प्रतिपृष्ठं टिण्णीरूपेण प्रदर्शिताः । तेषां तुलनया स्वीकृतपाठस्य समीचीनत्वमन्यपामात्रं च परीक्षितुं सुशकम् ।

श्रान्तपैतृमेधिकारशिरोपसूत्राणां लिखितप्रन्योपलब्धेः सूत्रपाठनिर्धारणस्य सुकरत्वेऽपि कचन पाठान्युद्धृतं वर्ज्यमापतितम् ।

एतेषां सूत्रप्रन्यानां कर्तुर्नाम भरद्वाज उत भारद्वाज इति विषये विप्रतिपत्तिर्दृश्यते । यतः आपस्तम्बश्रीतसूत्रभाष्यकारो धूर्तस्वामी, एतद्भाष्यवृत्तिकारो रामाग्निचित्, सत्यापाठ-सूत्रस्य वैजयन्तीसंज्ञकायाः टीकायाः वर्ता महादेवः, एतत्सूत्रटीकाकारो गोपीनाथः, बोधापन-श्रान्तसूत्रस्य अग्निद्योमचन्द्रिकाटीकायाः वर्ता इत्येतैः भरद्वाज इति संज्ञया स व्यवहृतः । तथा च आपस्तम्बश्रीतसूत्रटीकाकारो रुद्रदत्तः, बोधापनश्रीतसूत्रस्य सुबोधिनीटीकाकारो महादेवो याज्ञपेयी, सत्यापाठसूत्रटीकाकारो वाञ्छेश्वरः दण्डवती महादेवश्च इत्येतैः भारद्वाज इति तस्य संज्ञा कृता । यतः एतेषु प्राचीनतमो धूर्तस्वामी भरद्वाज इति संज्ञया तं व्यवहरति तस्मात् सैव संज्ञा अरनागिरि स्वीकृता । अत्रेदमप्यवधेयं यद् भारद्वाजगृह्यसूत्रे (३.११) ' कथ्वाप बोधापनाय भरद्वाजाय सूत्रकारादापस्तम्बाय ' इति सूत्रे भरद्वाज इति संज्ञेयं सूत्र-कारोऽयमुदाहृत इति ।

आपस्तम्बसूत्रानुसारिभिः भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रमेव रथीकृतम् । अत उत्तरकालीनैः गार्ग्यगोपाल-
यज्वसदृशैः टीकाकारैस्त्रदापस्तम्बीयपितृमेधसूत्रत्वेन परिगृह्य आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य ३१-३२
प्रश्नाविति तत् परिगणितम् । कपर्दिस्वामिनां पितृमेधसूत्रभाष्यं मुद्रितमस्ति । तदापस्तम्बीय-
मित्युच्यते । किंतु तसूत्रस्य पटलसंज्ञकानां प्रकरणानामन्तेषु ' भारद्वाजसूत्रे ' इत्येवं निर्देशो
दृश्यते । क्वचित् आपस्तम्बपितृमेधसूत्रं भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्राङ्गितम् । एतादृशेषु स्थलेषु
कपर्दिभाष्यं भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रपाठमेशानुसरतीति स्पष्टम् । भारद्वाजापस्तम्बपितृमेधसूत्रे पञ्चसु
पटलेषु विभिन्ने । किंतु एतेषु पटलेषु प्रथमप्रश्नस्य द्वादश कण्डिकाः द्वितीयप्रश्नस्य च
पञ्च कण्डिका अन्तर्भवन्ति । द्वितीयप्रश्नस्यावशिष्टाः सप्त कण्डिका बहिष्कृताः । अतः मूलतो
भरद्वाजेन विरचितस्य पितृमेधसूत्रस्य व्याप्तिः प्रथमः प्रश्नः द्वितीयस्य च पञ्च कण्डिका
इत्येतावती आसीत् । कालान्तरेण सप्त कण्डिकास्तत्र समावेशिता इति तर्कयितुं युक्तम् ।
तैत्तिरीयशाखाभाष्ये सायणाचार्यैः आपस्तम्बश्रौतसूत्राणि नियतमुद्धृतानि वर्तन्ते । तैत्तिरीया-
रण्यकान्तर्गतानां पितृमेधमन्त्राणां भाष्ये तु तैः भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्राण्येवोद्धृतानि । तैत्तिरीया-
रण्यकस्य षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमानुवाकस्य भाष्ये तैः स्पष्टमुक्तम्—“तेषां च पितृमेधमन्त्राणां
विनियोगो भारद्वाजकल्पे बौधायनकल्पे चाभिहितः ।” ‘ ब्राह्मण एकहोता ’ (तैआ ३.७)
इति मन्त्रस्य भाष्ये तैरुक्तम्—“अनन्तरभाविनोऽनुवाकस्य चातुर्भाष्येषु केशनिवर्तनेषु
तद्वत् तत्सत्यमिति जपित्वा पश्चाज्जपमापस्तम्ब आह ब्राह्मण एकहोतेति चानुवाकमिति ।
तथा ब्रह्ममेधेऽनुपद्रवतोऽजस्यानुमन्त्रणे विनियोगं भरद्वाज आह ब्राह्मण एकहोतेति चेति ।”
यदि सायणाचार्याणामापस्तम्बपितृमेधसूत्रस्य पृथक्भावोऽभिप्रेतोऽभविष्यत् तर्हि तैः उभयत्रापि
आपस्तम्बीयत्वेनैव निर्देशः कृतोऽभविष्यत् । अन्येष्टिप्रयोगेषु पितृमेधसूत्रस्य भरद्वाजीयत्वेनैव
निर्देशः कृतो दृश्यते । तथा च भास्करभट्टोऽन्येष्टिपद्धतेरार्दा—

भरद्वाजकृतं सूत्रं तद्भाष्यं कल्पकारिकाः ।

सुबिलोक्यानाहिताग्नेः समन्त्रं पैतृमेधिकम् ॥

कृतिः स्फुटतरा सेयं ज्ञेया तदनुसारिणी ।

आपस्तम्बैरपि प्राह्यं नान्यत् सूत्रं हि विद्यते ॥

अन्तेऽपि—

इति श्रीभद्राद्वाजकृतं यदेतत् कल्पाख्यसूत्रं जपति प्रसिद्धम् ।

प्राह्यं तदन्त्येष्टिविधीं सदापस्तम्बैः... इत्यादि ॥

रुद्रदत्तेनापस्तम्बश्रौतसूत्रटीकायां वारंवारं भारद्वाजश्रौतसूत्रमुद्धृतम् । तथा नवम-
प्रश्नस्य प्रायश्चित्तविषयकस्य टीकायां भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रमप्युद्धृतम् । अतः तत्समये पितृमेधसूत्रं
भरद्वाजीयमित्येव प्रतीतिरासीदिति स्पष्टम् ।

सत्यापाढीयैरपि भारद्वाजपितृमेधिकसूत्रमेव स्वीकृतमित्यत्रेदं प्रमाणम् । सत्यापाढसूत्रस्य वैजयन्तीटीकाया आदौ टीकाकारेण महादेवेनोक्तम्—“इदं हि सप्तविंशतिप्रश्नात्मकं सत्यापाढहिरण्यकेशिसूत्रम् ।” अन्तिमौ द्वौ प्रश्नौ धर्मसूत्रमित्युक्त्वा “पितृमेधस्तु भारद्वाजीयो मुनिना परिगृहीतः” इति स्पष्टमुक्तम् । सत्यापाढपितृमेधसूत्रस्य टीकाया आदौ टीकाकारेण दण्डवती—महादेवदीक्षितेन सूत्रस्यास्य भारद्वाजीयत्वं स्पष्टमेवोक्तम् ।

भारद्वाजसूत्रोद्धारः

प्रायेण श्रौतसूत्राणां टीकाकारा अन्यसूत्रग्रन्थेभ्यः सूत्राण्युदाहरन्ति । न केवलं स्वशाखीयेभ्यः सूत्रग्रन्थेभ्यः अपि तु शाखान्तरीयसूत्रग्रन्थेभ्योऽपि सूत्राणि तैरुदाहृतान्युपलभ्यन्ते । क्वचित् स्वमतदृष्ट्यर्थं क्वचिच्च मतान्तरप्रदर्शनार्थं सूत्राण्युदाहृतानि भवन्ति । क्वचित् यथाशब्दं सूत्राण्युदाह्रियन्ते क्वचित् साररूपेण । उद्धृतसूत्राण्यः कदाचित् मूलपाठं समन्वेति कदाचिच्च । कदाचित् कस्यचित् सूत्रग्रन्थस्य विविधाः पाठसंप्रदाया भवन्ति तत्र कथनैकः संप्रदाय उद्धृतसूत्रेषु दृश्यते । यथा तथा वा भवतु उद्धृतसूत्रपाठानां संप्रहर्णं सूत्रपाठनिर्धारणार्थमंशतोऽपि सहायकं भवति । एवंरूपाः परिश्रमाः कैश्चन विद्वद्भिः पूर्वं कृता वर्तन्ते । आचार्यरघुवीरेण केचन भारद्वाजसूत्रोद्धारो आपस्तम्बसत्यापाढसूत्रटीकाकृद्भिः कृताः संगृहीताः । परं तदपेक्षया बहुतराणि भारद्वाजसूत्रावयवानि आपस्तम्बादिसूत्राणां टीकाकृद्भिर्दृष्टानि प्रत्यक्षं परोक्षं वा तत्र तत्रोपलभ्यन्ते ।

अधोलिखिताभ्यष्टीकाभ्य उद्धृतानि भारद्वाजसूत्रावयवानि सूत्रपाठस्याधस्तात् टिप्पणीरूपेण प्रदत्तानि वर्तन्ते—

(१) आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य रुद्रदत्तटीका १-१५ प्रश्नेषु । अग्निमा टीका नोपलभ्यते ।

(२) धूर्तस्वामिभाष्यम् आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य १-८ प्रश्नानाम् । ९-१० प्रश्नयोर्भाष्यभिदानी प्रकाशितम् । तत्रोद्धृतानि सूत्रावयवान्यत्र पृथङ्निर्दिष्टानि । १६-१७ प्रश्नयोः धूर्तस्वामिभाष्यं वै. सं. मं. प्रत्याख्यस्ये वाजपेययाजि—वापट्ठुंडिराजदीक्षितानां लिखितग्रन्थे दृश्यते ।

(३) आपस्तम्बीयधूर्तस्वामिभाष्ये रामाग्निचिह्नता वृत्तिः १-१० प्रश्नेषु ।

(४) बौधायनश्रौतसूत्रे महादेववाजपेयिनः सुबोधिनीटीका १-५ प्रश्नेषु । नेपं मुद्रिता । तत्रतत्रोपलभ्यान् लिखितग्रन्थान् पठित्वा सूत्राणि संकलितानि ।

(५) अग्निशोमत्रिका बौधायनश्रौतसूत्रे ६-८ प्रश्नेषु । लिखितग्रन्थोपलभ्या ।

(६) यज्ञेश्वरदीक्षितकृतः कर्मान्तपरिभाषादिसंग्रहः, तञ्जौरग्रन्थालयस्यः लिखित-
ग्रन्थरूपः ।

(७) महादेवभट्टस्य वैजयन्तीटीका सत्यापाढसूत्रे १-६ प्रश्नेषु ।

(८) गोपीनाथभट्टस्य ज्योत्स्नाटीका सत्यापाढसूत्रे ७-१० प्रश्नेषु ।

(९) वाञ्छेश्वरसुधीकृता टीका सत्यापाढसूत्रे १-१०, २४ प्रश्नेषु । तत्र २४
प्रश्नीया टीका आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके प्रकाशिता । शिष्टा लिखितग्रन्थरूपा ।

(१०) मातृदत्ताचार्यस्य टीका सत्यापाढसूत्रस्य गृह्यसूत्रांशे ।

(११) तैत्तिरीयशाखायाः सायणभाष्यम् ।

(१२) ऐतरेयब्राह्मणस्य सायणभाष्यम् ।

(१३) आत्मानन्दस्य अस्पृश्यामीयसूक्तभाष्यम् ।

(१४) श्रीनिवासमखिकृता प्रापञ्चित्तसुबोधिनी लिखितग्रन्थरूपा ।

किञ्चन भारद्वाजसूत्रमनेकटीकासूद्धृतमुपलभ्यते । इतोऽप्यधिकेषु सूत्रटीकाग्रन्थेषु
प्रयोगग्रन्थेषु चोद्धृतानि भारद्वाजसूत्राण्युपलब्धं शक्यम् । टीकाकृद्भिर्यानि भारद्वाजसूत्राण्युद्धृतानि
तेषु न केवलं भारद्वाजश्रौतसूत्रग्रन्थान्तर्गतानि अपि तु पैतृमेधिकपरिशेषसूत्रग्रन्थयोरपि सूत्राण्यु-
द्धृतानि दृश्यन्ते । तेन सर्वेषामेषां सूत्राणां भरद्वाजीयत्वं टीकाकृद्भिरभ्युपगतमिति स्पष्टं
प्रतीयते । एकेनैव टीकाकृता एकत्र श्रौतसूत्रग्रन्थत्र पैतृमेधिकसूत्रं ततोऽप्यन्यत्र परिशेषसूत्र-
मुद्धृतमिति बहुश उपलभ्यते । एकस्मिन्नेव स्थले श्रौतसूत्रं परिशेषसूत्रं चेत्युभयमप्युद्धृतमित्यपि
दृश्यते । भारद्वाजगृह्यसूत्रं यत्र काप्युद्धृतं न दृष्टम् । अत्रेदं चिन्तनीयं यद् भरद्वाजीयत्वेनोद्धृतानि
प्राय उपलब्धभरद्वाजीयसूत्रविषयान्तःपातीनि कानिचन सूत्राणि भरद्वाजीयसूत्रेषु नोपलभ्यन्त
इति । तेषां भरद्वाजीयत्वं न शङ्कनीयं बहुभिष्टीकाकृद्भिः केषांचन सूत्राणां भरद्वाजीयत्वेन
निर्दिष्टत्वात् । भारद्वाजसूत्राणां ये अंशा इदानीमप्यनुपलब्धाः तद्गतानि तानि स्युरित्यभ्युहितं
शक्यम् । कानिचन उद्धृतानि सूत्राप्येतादृशान् विषयानवलम्बन्ते ये उपलब्धश्रौतसूत्रे न
सन्ति । अतः तानि सूत्राणि भारद्वाजसूत्रे नोपलभ्यन्त इति स्वाभाविकमेव । तेषु वचनेभ्य-
स्तर्कयितुं शक्यं यदिदानीमुपलभ्यमानं भारद्वाजश्रौतसूत्रं न संपूर्णम् अपि तु केचन तस्यांशाः
प्रचारदौर्बल्याद्वा अन्यस्मात् कस्माच्चित् कारणाद्वा नष्टा इति । यद्यपि कैश्चन टीकाकृद्भिः
भरद्वाजीयवचनानि परंपरयोद्धृतानि संभाव्यन्ते तथापि बहुभिः तानि साक्षादुद्धृतानीति निर्णेतुं
योग्यम् । सायणाचार्यैः तैत्तिरीयारण्यकभाष्ये भरद्वाजीयपितृमेधसूत्राणि बाह्यल्येनोद्धृतानि ।
तैत्तिरीयसंहिताब्राह्मणयोर्भाष्ये तैः विशेषतः आपस्तम्बश्रौतसूत्रवचनानि कश्चित् बांधायन-
श्रौतसूत्रवचनानि चोद्धृतानि । भरद्वाजसूत्रं विरलमेव तरुद्धृतम् । आपस्तम्बीये रुद्रदत्तभाष्ये
वह्नि भरद्वाजीयवचनान्युद्धृतान्युपलभ्यन्ते । परं षोडशप्रभृतिषु ग्रन्थेषु तद्भाष्यं नोपलभ्यते ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य च यथा विधिविधाने विपुलं साम्यं तथा भाषाशैलीविषयेऽपि ।

भारद्वाजसूत्रं तैत्तिरीयशाखा च

भारद्वाजश्रौतसूत्रं कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयशाखामवलम्बते यतस्तच्छाखायाः संहितायाः ब्राह्मणात् आरण्यकाच्चोद्धृता बहवो मन्त्रास्तत्र विनियुक्ताः । अस्याः शाखाया रचनाक्रमः सूत्ररचनाकाले सुदृढ आसीदित्यनुमीयते यतः केषुचित् स्थलेषु शाखीया मन्त्रा अनुवाकरूपेण अनुवाकशेषरूपेण योद्धृता उपलभ्यन्ते । क्वचन '... इति प्रतिपद्य... इत्यन्तेन' इति रीत्यापि मन्त्रा उद्ध्रियन्ते । 'इति विज्ञायते' इति निर्देशेन बहून् ब्राह्मणवाक्यान्मुद्धृतानि भवन्ति तेषु कानिचन तैत्तिरीयशाखागतानि भवन्ति ।

भारद्वाजसूत्रं शाखान्तराणि च

कृष्णयजुर्वेदस्य शाखान्तरेभ्यः मैत्रायणीकाठकादिसंहिताभ्योऽपि उद्धृता ऋचो यजुषि च भारद्वाजसूत्रे तत्रोपलभ्यन्ते । अस्य ग्रन्थस्यान्ते मन्त्रसूची मुद्रिता तदवलोकनेनेदं स्पष्टं भवेत् । मैत्रायणीसंहितायाश्चत्वारिंशदधिका मन्त्राः काठकसंहिताया उपचत्वारिंशं वाजसनेपिसंहिताया उपविंशतिः शौनकीयापर्ववेदाच्च चत्वार इत्येवंप्रकारेण शाखान्तरेभ्यो मन्त्रा उद्धृता दृश्यन्ते । ब्राह्मणग्रन्थेषु केवलमेकमेव कौर्मनिकब्राह्मणमुल्लिखितं भवति । एतदपेक्षया आपस्तम्बश्रौतसूत्रेऽधिकानि ब्राह्मणवचनानि निर्दिष्टानि । भारद्वाजसूत्रस्यान्ते ग्रन्थकर्तृणां नामसूची वर्तते । मार्गसंवादिते आपस्तम्बश्रौतसूत्रेऽपि तादृशी सूची मुद्रितास्ति । तयोस्तुलनयेदं स्पष्टं भवेत् । अत्रेदमप्यभारणीयं यदापस्तम्बश्रौतसूत्रे वाजसनेयक्रमतं प्रायः पश्चिस्थलेषु निर्दिष्टम्, भारद्वाजश्रौतसूत्रे तु नैकवाच्येपि । भारद्वाजापस्तम्बश्रौतसूत्रयोः यथा तैत्तिरीयशाखीया मन्त्रा विनियुक्ताः तथा मैत्रायणीकाठकवाजसनेयसंहिताभ्योऽपि केचन मन्त्रा विनियुक्ताः । तत्र ये मन्त्रा आपस्तम्बश्रौतसूत्रे विनियुक्तास्त एव भारद्वाजश्रौतसूत्रेऽपि । किंतु पक्षेषु स्थलेषु यदापस्तम्बश्रौतसूत्रे तैत्तिरीयशाखीया वाजसनेयशाखीया वा मन्त्रा विनियुक्तास्तत्र भारद्वाजश्रौतसूत्रे मैत्रायणीसंहितान्तर्गताः काठकसंहितान्तर्गता वा मन्त्रा विनियुक्ता दृश्यन्ते ।

च तैत्तिरीयशाखीयाविति वक्तुं युक्तम् । अनयोर्मतानि विविधेषु ग्रन्थेषु दृष्टानि न समानं विषयमनुबध्नन्ति । ब्राह्मणग्रन्थेषु विधिविधानं प्रायो न विस्तरेण क्रियते । अनुष्ठानविनिश्चयार्थं वारंवारमूहः कर्तव्यो भवति । एतादृशेषु स्थलेषु मतभेदाः संभवन्ति । क्वचन एतयोर्मतानि शाखान्तरीयवचनमवलम्बन्ते । एतयोर्मतयोः परस्परतुलनायां कृतायां आश्मरथ्यमतं परंपरानुसारि आलेखनमतं तु सौकर्यानुसारीति सामान्यतो वक्तुं शक्यते । अत एव प्रायं आश्मरथ्यमतस्य निर्देशः प्रथमम् आलेखनमतस्य च तदनन्तरं क्रियते ।

आश्मरथ्यालेखनयोरैतिह्ये विचार्यमाणे बोधायनप्रवरसूत्रे वसिष्ठगोत्रीये कुण्डिनां गणे अश्मरथाः तथा च भृगुगोत्रीये वस्तुगणे आलेखना निर्दिष्टाः । कात्यायनप्रवरसूत्रानुसारेण आश्मरथ्याः विद्यामित्रगोत्रेऽन्तर्भूताः । आश्मरथ्यालेखनाशाचार्यां वसिष्ठभृगुगोत्रीयाविति यद्यन्युपगम्येत, तर्हि वैदिकधर्मप्रशासने तयोः प्राधान्यं स्पष्टं प्रतीयेत । तयोः भिन्नानि मतानि भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोः विविधान् विषयाननुबध्नन्तीति पूर्वमेवोक्तम् । यदि समानं विषयमेवाधिकृत्य तयोर्मतभिन्नत्वमभविष्यत् तर्हि तदेवाचार्यद्वयं तेषु तेषु सूत्रेषु लिखितमिति तर्कः प्रतिष्ठितोऽभविष्यत् । तादृशी स्थितिर्नास्ति । अतः भिन्नेषु सूत्रेषु नैके आश्मरथ्या नैके आलेखनाश्च निर्दिष्टा इत्यहनीयं भवति । तत्तेषां सूत्राणां रचनासमये ययोराश्मरथ्यालेखनयोर्मतमतान्तराणि ख्यातानि तानि तैस्तैः सूत्रकारैरुद्धृतानि भवेयुः । भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोर्विभिन्नकालविरचितत्वात्तस्य तस्य सूत्रकारस्य समये विद्यमानयोराचार्ययोर्मतान्तराणि तत्रोद्धृतानीति वक्तुं योग्यम् । भारद्वाजपरिशेषसूत्रेऽप्येतस्याचार्यद्वयस्य मतानि निर्दिष्टानि । तत्रापीयमेव स्थितिः ।

भाण्डारकरप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरेण प्रकाशितस्य महाभारतस्य प्रधानसंपादकैः डॉ. वि. स. सुखटणकरमहोदयैः महाभारतरचनाविषय इदमुक्तं यत् भारतस्य महाभारतरूपेण संस्करणं भृगुकुलोत्पन्नैः कृतमिति । यद्यपि वैदिकसाहित्ये भृगवो निर्दिष्टाः तथापि तत्र तेषां तादृशं प्राधान्यं न दृश्यते यादृशं महाभारतसंस्करणे दृश्यते इत्यपि तेषामभिप्रायः । किंतु भृगूणां प्राधान्यं न महाभारते आकरिमवतयाभिर्भूतम् । अपि तु वेदकालभारभ्य महाभारतरचनाकाले यावत्तेषां वैदिकधर्मप्रशासने प्राधान्यं संततं दृश्यते । यज्ञेषु प्रधाना ऋत्विजो विशिष्टगोत्रोत्पन्नाः स्युरिति श्रौतसूत्रकाराणामुपदेशः । तत्राध्यर्षुराङ्गिरसः । अङ्गिरसां भृगूणां च निकटतरः संबन्धः । चतुरः प्रधानान् ऋत्विजो विहायान्ये ऋत्विजोऽपि भार्गवा आङ्गिरसा वा स्युः । विशिष्टास्विष्टिषु होतापि भार्गवो भवति । राजसूयाह्नभूते दशपेयेऽपि भार्गवो होता भवति । एवमध्यर्षोर्होतुश्च प्रयोगे भार्गवाङ्गिरसानामधिष्ठानं तेषां धर्मशासनविषये राजकीयशासनविषये च प्राधान्यं द्योतयति । एवं भार्गवाणां प्राधान्यं न केवलं महाभारते अपि तु वेदेऽपि दृश्यते ।

बौधायनसूत्रं भारद्वाजसूत्रं च

तैत्तिरीयशाखायाः षट् सूत्राणि वर्तन्ते बौधायनभारद्वाजापस्तम्बसत्यापाढवैखानस-
वाधूलसंज्ञकानि । सत्यापाढसूत्रस्य वैजयन्तीटीकाकारो महादेवो प्रन्वारम्भे षट् सूत्रकाराननेनैव
क्रमेण प्रणमति । तत्र वाधूलसूत्रं वज्रैयित्वा अन्येषां सूत्रप्रन्थानामैतिहासिकरीत्या स एव
काळक्रमः । बौधायनसूत्रं प्राचीनतमम् । बौधायनधर्मसूत्रे (२.५.९-१४) ब्रह्मणशाङ्ग-
भूततर्पणे ' काण्यं बौधायनं प्रवचनकारम् आपस्तम्बं सूत्रकारं सत्यापाढं हिरण्यकेशिनम् '
इति क्रमेण सूत्रकारा निर्दिष्टाः । बौधायनगृह्यसूत्रे (४.८) सर्षवलिप्रकरणे एतेषां सूत्र-
काराणामनेनैव क्रमेण निर्देश उपलभ्यते । बौधायनश्रौतसूत्रं प्रवचनरूपं वर्तते । तस्य
भाषा ब्राह्मणग्रन्थभाषया साम्यमावहति । सूत्रेऽस्मिन् यागविधिर्विस्तरेणोपवर्णितः । मन्त्राः
सकलपाठेनोद्धृताः । तैत्तिरीयशाखीयानि ब्राह्मणधाक्यानि ' अथ वै भवति ' इत्युपक्रमेणो-
द्ध्रियन्ते । द्वैधकर्मन्तप्रायश्चित्तशुन्वप्रवरसूत्रांशैरुपवृद्धितमिदं सूत्रम् ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रं केपुचन विषयेषु बौधायनश्रौतसूत्रेण समानं केपुचिच्च विषयम् ।
भारद्वाजश्रौतसूत्रे यागविधिर्न तावता विस्तरेणोपवर्णितो यावता बौधायने । मन्त्रा न
सकलपाठेनोद्धृताः । ' विज्ञायते ' इत्युपक्रमेणोपसंहारेण वा ब्राह्मणवचनान्युद्धृतानि । बौधायन-
भारद्वाजसूत्रयोर्विषयक्रमो न सर्वथा समानः । भारद्वाजश्रौतसूत्रे प्रायश्चित्तानि ज्योतिष्टोमसूत्रात्
प्रागुपवर्णितानि बौधायने तु परिशिष्टस्वरूपे प्रथे । बौधायने प्रथमसूत्रमग्निष्टोमसूत्रानन्तरं
प्रदत्तं भारद्वाजे तु ज्योतिष्टोमसूत्रमध्य एव दृश्यते । अस्मिन् विषये यद्वक्तव्यं तदग्रे वक्ष्यामः ।
बौधायनसूत्रे विनियोजकवाक्यं मन्त्रमनुसरति, भारद्वाजे तु मन्त्रो विनियोजकवाक्यम् । बौधायने
परिमापप्रकरणं न विद्यते । द्वितीयप्रथे कर्मन्तसूत्रारम्भे च कथनांशस्तत्स्वरूपो विद्यते ।
भारद्वाजेऽपि एतत्प्रकरणं पृथक्त्वेन नास्ति । प्रथमपष्ठनयमेषु प्रथेषु कानिचन सूत्राणि
परिभाषारूपान्युपलभ्यन्ते । बौधायने केचन ब्राह्मणग्रन्था निर्दिष्टाः न ते भारद्वाजे । बौधायन-
द्वैधसूत्रे केपांचन आचार्याणां मतान्तराणि प्रस्तुतानि । तेषां नैकोऽपि भारद्वाजे निर्दिष्टो
वर्तते । एवमेव ये आचार्याः भारद्वाजे निर्दिष्टाः न ते बौधायने । यद्यपि भारद्वाजसूत्रं
प्रवचनमिति संबोद्धुमसंभवं तथापि प्रवचनत्वच्योतकानि कानिचित् लक्षणानि तत्रोपलभ्यन्ते ।
तथा च इदमः प्रयोगो बौधायनवद् भारद्वाजेऽपि दृश्यते । ' पशुं विशास्ति ' ' पशोसि
विशास्ति ' इति प्रयोग उभयोरुपलभ्यते । आपस्तम्बे तु ' अध्वर्युः संप्रेष्यति ' इति ।
अन्येऽपि केचन प्रयोगविशेषा बौधायनभारद्वाजयोः समाना उपलभ्यन्ते ये आपस्तम्बे
न दृश्यन्ते ।

भारद्वाजसूत्रमापस्तम्बसूत्रं च

इतरश्रौतसूत्रापेक्षया भारद्वाजापस्तम्बश्रौतसूत्रयोः दृढतरं साम्यं वर्तते । नेदं साम्यं

केवलं विध्युपदेशे अपि तु रचनायामपि । उभयोः सूत्रग्रन्थयोः बहूनि सूत्राणि शब्दशः समानानि वर्तन्ते अन्यान्यंशतः भिद्यन्ते । उभयोः विषयानुक्रमः प्रायः समानः । भरद्वाजीये अग्न्युपस्थान-पूर्वकमग्निहोत्रमुपवर्णितम्, आपस्तम्बीये त्वग्निहोत्रपूर्वकमग्न्युपस्थानमुपवर्णितम् । भरद्वाजीये यत्र दर्शपूर्णमासयोरग्निहोत्रस्य च प्रायश्चित्तानि परिगणितानि तत्रापस्तम्बीये निरूढपशोर-प्युक्तानि । आपस्तम्बीये दशमादित्रयोदशान्तेषु प्रश्नेष्वग्निष्टोम उपवर्णितः चतुर्दशे च उक्थ्यपोड्यतिरात्राप्तोर्यामाणां विशेषाः उक्ताः । भरद्वाजीये तु दशमादिचतुर्दशान्तेषु प्रश्नेषु ज्योतिष्टोमस्य विधिः प्रतिपादितः । उक्थ्यादीनां विशेषास्तत्रतत्रैवोक्ताः ।

प्रायः सर्वेषु आध्वर्यवसूत्रेषु प्रवर्ग्यानुष्ठानं पृथक् प्रश्न उपपादितं वर्तते । भारद्वाज-श्रौतसूत्रे तु एकादशः प्रवर्ग्यप्रश्नः ज्योतिष्टोमप्रकरणान्तर्गतो दृश्यते । परं सप्रवर्ग्यज्योतिष्टोम-प्रयोगस्य दशमैकादशप्रश्नयोश्च तुलनायां कृतायामिदं स्पष्टं भवति यत् प्रवर्ग्यप्रश्न इतराध्वर्यव-सूत्रवत् भरद्वाजीयेऽपि मूलतो ज्योतिष्टोमप्रकरणोत्तरं पृथक्पूणेण वर्तमान आसीत् । येन केनापि प्रयोगसौकर्यार्थं दशमप्रश्नोत्तरं स्थापितः अग्निमैलिपिकारैस्तत्रैव निवेशित इति ।

सूत्ररचनायां यथा बौधायनभारद्वाजयोर्भेदः तथा भारद्वाजापस्तम्बयोरपि । भारद्वाजसूत्रे प्रथमं विधानं ततश्च मन्त्रः । आपस्तम्बे तु प्रथमं मन्त्रः ततश्च विधानम् । उभयोरपि सूत्रकाराभ्यां स्वकीयमतोपबृंहणार्थं वा मतान्तरप्रदर्शनार्थं वा स्वशाखीयानि शाखान्तरीयाणि वा वचनान्युद्धृतानि । तत्रापस्तम्बसूत्रे वचनोद्धारोऽधिकतरो दृश्यते । उभयोरपि ' विज्ञायते ' इतिशब्दपुरःसरं ब्राह्मणवचनान्युद्धृतानि । तेषु कानिचन वचनानि यत्र कुत्रापि ब्राह्मणग्रन्थेषु नोपलभ्यन्ते । वाजसनेयकमतमापस्तम्बीये वारंवारं प्रदर्शितम् । भारद्वाजे तु नैकवारमपि । उभयोः सूत्रग्रन्थयोर्निकटतमसंबन्धे इदमप्येकं प्रमाणं भवितुमर्हति यदुभयोरपि आश्मरध्यालेखनयोरार्थयोर्मतानि तत्र तत्र प्रदर्शितानि । उभयोरपि किमपि स्वरूपसामान्यं दृश्यते । तथा च ' तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः ' इतिप्रकारकं साधारण-नियमप्रदर्शनमुभयोरपि दृश्यते । भारद्वाजे त्वधिकत्वेन । ' एतावन्नाना ' इतिप्रकारकं विशेषद्योतनमप्युभयोः समानम् । एकेषां मतमापस्तम्बसूत्रे बहुवारमुल्लिखितम् । तत्र द्वाविंशति-स्थलेषु एकीयं मतं भारद्वाजमतेन संबदति । तेन भारद्वाजमतमापस्तम्बसूत्रे साक्षात् परंपरया वा निर्दिष्टमिति वक्तुं शक्यम् ।

सत्यापाढसूत्रम्

सत्यापाढसूत्रमापस्तम्बसूत्रेण विपुलं साम्यमावहति । यतो भारद्वाजापस्तम्बश्रौतसूत्रे परस्परं समन्वितः तस्मात् भारद्वाजसूत्रं सत्यापाढसूत्रेणापि किञ्चन साम्यमाधत्त इति क्रमप्राप्तमेव । क्वचित् सत्यापाढसूत्रमतमापस्तम्बसूत्रापेक्षया भारद्वाजसूत्रं समन्वेतीति दृश्यते ।

सत्याषाढीयैः पितृमेघसूत्रं भरद्वाजीयमेव स्वीकृतम् । सत्याषाढगृह्यसूत्रेऽपि केचन विषया भारद्वाजगृह्यसूत्रात् स्वीकृताः ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

अत्र प्रकाशितः परिशेषसूत्रपाठः पञ्चभिर्लिखितपुस्तकैः संस्कारितो वर्तते । तत्र त्रिषु पुस्तकेषु सूत्रास्यास्य भारद्वाजपरिशेषसूत्रमिति संज्ञा दृश्यते द्वयोश्च भारद्वाजपरिभाषा-सूत्रमिति । सूत्रमिदं भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य परिशिष्टरूपं वर्तते ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्रस्य द्विविधं प्रयोजनम् । भारद्वाजश्रौतसूत्रस्योपबृंहणं परिभाषा-प्रकाशनं च । परिशेषसूत्रे २२२ सूत्राणि भवन्ति । तेषु १०२ परिभाषास्वरूपाणि, ९ अनुग्रहव्याख्यानरूपाणि, १११ परिशेषरूपाणि च । तत्र परिशेषसूत्राणि नियतं भारद्वाजमूलसूत्रमनुसरन्ति । भारद्वाजश्रौतसूत्रे परिभाषा पृष्टन्नूपेण नोक्ता । परिशेषसूत्रे विवृता परिभाषा प्रायेणापस्तम्बपरिभाषया संवदति परिशेषसूत्रं च बौधायनश्रौतसूत्रेण संवदति । परिशेषसूत्रे त्रिषु स्थलेषु बौधायनश्रौतसूत्रं साक्षान्निर्दिष्टम् । कानिचन सूत्राणि विवरणपराणि दृश्यन्ते । प्रसङ्गानुरोधेनाचार्याणां मतान्तराण्यपि निर्दिश्यन्ते । तथा चादमरथ्यालेखनाचार्ययोर्नामनिर्देशः अष्टसु स्थलेषु दृश्यते । चादरायणः औडुलोमिरिती-मावाचार्याव्युद्धिखितौ । कानि चन मतानि 'एकम्' 'अपरम्' इतिरूपेणापि निर्दिश्यन्ते । मध्येमध्ये ब्राह्मणशास्त्रसदृशानि वचनान्युद्धृतानि वर्तन्ते । किं तेषां मूलमिति निर्धारयितुं दुःशकम् ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्राणि कण्डिकासु विभक्तानि भारद्वाजश्रौतसूत्रस्याङ्गभूतान्या-सन्निति तर्कयितुं किञ्चिद्विनिगमकं वर्तते । परिशेषसूत्रस्य प्रायः सर्वेषु लिखितपुस्तकेषु ५१ सूत्रस्यान्ते २२ इति कण्डिकासंख्या, ८१ सूत्रान्ते च २४ इति कण्डिकासंख्या प्रदर्शिते स्तः । परिशेषसूत्राणां कश्चन विशिष्टो विषयक्रमो न दृश्यते । अत्रस्यो विषयक्रमो भारद्वाजश्रौतसूत्रविषयक्रमं नैवानुसरति । एकमेव विषयं स्पृशन्ति सूत्राणि भिन्नस्थानेषु विकीर्णानि दृश्यन्ते । यद्यप्यत्र वर्तमाना विषया बौधायनापस्तम्बादिश्रौतसूत्रेषूपलभ्यन्ते तथापि ग्रन्थोऽयं किञ्चिद्वैशिष्ट्यमावहति । तथा चातिपवित्रेष्टया विधानमस्मिन्नेव सूत्रे उपलभ्यते । बौधायनादिसूत्रेषूक्तायाः पवित्रेष्टया विधानानुसारिणीयमिष्टिः । चातुर्मास्यानां सप्तस्तप्रयोगः पञ्चभिरहोभिः समापनीयः काठकश्रौतसूत्रे शाखान्तरप्रयोगेषु चोपलभ्यते । परिशेषसूत्रे पञ्चदशभिरहोभिः द्वादशभिरहोभिश्चेति द्विधानुष्ठेयौ चातुर्मास्यप्रयोगप्रकारौ विहितौ वर्तते । अधोनिर्दिष्टाः परिशेषसूत्रगता विषया उपलब्धभारद्वाजश्रौतसूत्रे न दृश्यन्ते—चातुर्मास्यहोत्रम्, पशुवागयाजमानम्, नक्षत्रेष्टयः, अग्निचयनं सप्रापश्चितम्, होत्रपरिभाषा, वाजपेयः, सामिका

एकाहाः, अश्वमेधः, राजसूयः, सत्राणि, सौमिकप्रायश्चित्तानि, पाशुपचातुर्मास्यानि, पञ्चका-
दशिनी, अतिपवित्रेष्टिश्च । एवंप्रकारेण परिशेषसूत्राणां चतुर्थोऽंशो भारद्वाजसूत्रेऽनुपलभ्य-
मानान् विषयान् स्पृशति । तेन पूर्वस्मिन् काले उपरिनिर्दिष्टविधिविधायको भारद्वाजसूत्र-
भागोऽविद्यत इत्यनुमीयते । अन्यानपि कांश्चन विषयाननुसरन्ति भारद्वाजसूत्राणि सूत्रान्तर-
टीकाकृद्भिर्दृष्टानि पूर्वमनुक्तानि । तस्मात् सुस्पष्टमिदं यद्भारद्वाजश्रौतसूत्रं पूर्वं तैत्तिरीय-
शाखीयसूत्रान्तरवत् परिपूर्णमासीत् तस्य च कथनांशः केनचित् कारणेन कस्मिंश्चित्
काले धिनष्ट इति । सूत्रान्तरटीकाकृद्भिर्वत्र भारद्वाजश्रौतसूत्राण्युद्धृतानि तत्र परिशेषसूत्राण्य-
प्युद्धृतानि । तेनेदं ज्ञायते यदेतेषां टीकाकाराणां सकलं परिशेषसूत्रं सुपरिचितमासीत्
तैश्च भारद्वाजश्रौतसूत्रवत् परिशेषसूत्रस्यापि प्रामाण्यमङ्गीकृतमासीदिति । बौधायनश्रौतसूत्र-
टीकाकारो महादेवो यज्ञेश्वरश्च, आपस्तम्बश्रौतसूत्रटीकाकारो रुद्रदत्तो रामाश्रितश्च, च,
सत्यापादसूत्रटीकाकारो महादेवो गोपीनाथो वाञ्छेश्वरो मातृदत्तश्च, इत्येतैः परिशेषसूत्राणि
स्वकीयायां टीकायामुद्धृतानि । पितृमेधप्रयोगदीपिकाकारेणोपेन्द्रेणोक्तम्—“ तत्र भरद्वाजेन
भगवता कृत्स्नं कल्पसूत्रमुक्त्वा तत्र पुनः ये न्याया अनुक्ता अर्थाश्च पक्षाश्च तान् सर्वान्
द्रढयितुमगतिकान् प्रयोक्तुं संदिग्धान् व्यवस्थापयितुं च परिशेषसूत्रमुपचक्रमे” इति । परिशेष-
सूत्रस्याकीर्णत्वं त्रिपयक्रमस्वरूपे भारद्वाजश्रौतसूत्रेण तस्य विसंवादश्चेत्याभ्यामनुमीयते
यत् परिशेषसूत्रं नैकेन विरचितं नाप्येकस्मिन् काले विरचितमिति । तस्य पूर्वतनोऽंशः
बौधायनापस्तम्बसूत्ररचनानन्तरम् अपरधांशः तैत्तिरीयशाखीयश्रौतसूत्रटीकारचनायाः पूर्वं
च रचितो भवेदिति सामान्यतो वक्तुं शक्यम् ।

भारद्वाजसूत्रस्य रचनाकालः

बौधायनभारद्वाजश्रौतसूत्रयोः परस्परसंबन्धः पूर्वं प्रदर्शितः तेन बौधायनश्रौतसूत्रस्य
भारद्वाजश्रौतसूत्रात् पूर्वकालीनत्वं स्पष्टं प्रतीतम् । अन्यान्यपि कारणानि तदुपोद्बलकानि
भवन्ति । बौधायनश्रौतसूत्रे गोपितृयज्ञोऽन्याधेयाङ्गत्वेन प्रतिपादितः । भारद्वाजश्रौतसूत्रे
अन्येषु च श्रौतसूत्रेषु तस्याभावः । पिण्डपितृयज्ञस्य सकलविधिं स्वयं यजमानः कुर्यादिति
बौधायनः । तस्योपकल्पनमध्वर्युणा कर्तव्यमित्यन्ये सूत्रकाराः । सहायतासंपादनमिदमुत्तर-
कालीनत्वं सूचयति । दर्शेष्टयां सांनाय्यार्थं यावतीनां गवां दोहेन कुम्भः पूरितो भवेत्
तावत्यो दोग्धव्या इति बौधायनः । षड्वमा गावो भवन्तीति कर्मान्तसूत्रे । नास्यैताः
रात्रिं कुमारार्थं पयसो लभन्त इत्यापस्तम्बेनोक्तम् । मेदोऽयं कालभेदेन दिग्भेदेन वा
समर्पयितुं शक्यः । बौधायनश्रौतसूत्रे ऋचो यजूंषि च सकलपाठेनोद्ध्रियन्ते । अनुपङ्गः
कर्तव्यश्चेत् तदापि सकलपाठेनैवोद्धृतानि भवन्ति । निरुद्धपशुयागे उत्तरवेद्यामाहवनीये प्रणीते
अतिमुक्तिसंज्ञका आहुतयो होतव्या भवन्ति । तदर्थम् ‘ अग्निर्ज्ञं नयतु प्रजानन्...’, ‘ वायुर्ज्ञं

नयतु प्रजानन्...’, ‘सूर्यो यज्ञं नयतु प्रजानन्...’, ‘यज्ञो यज्ञं नयतु प्रजानन्...’ इत्युचः सकलपाठेनोक्ताः । भारद्वाजसूत्रे प्रथमा ऋक् सकलपाठेनोक्ता शिष्टाधानुपङ्गेण ‘वायुरादित्यो यज्ञो यज्ञं नयतु प्रजानन्...’ इति । आपस्तम्बसूत्रे तु सर्वा एव ऋचोऽनुपङ्गेनोक्ताः । अनुपङ्गपद्धतिरियं सूत्रकाराणामुत्तरमुत्तरं कालं द्योतयतीति वक्तुं शक्यम् । ‘तत्रैवोऽव्यन्तप्रदेशः’ इति शब्दप्रयोगो बोधायनस्य मूलसूत्रे नोपलभ्यते । कर्मान्तसूत्र एकदैव कृतः । भारद्वाजश्रौतसूत्रे तु स बहुवारं कृतो दृश्यते । प्रश्नार्थकसर्वनामानि कर्मान्तसूत्रे बहुवारं प्रयुक्तानि । भारद्वाजश्रौतसूत्रे द्वयोः स्थानयोरेव तदप्रयोगो दृश्यते । आपस्तम्बश्रौतसूत्रे तु नैकत्रापि । प्रश्नार्थकसर्वनामां प्रयोगः प्रथमचने युज्यते । अत इदमनुमातुं युक्तं यद्भारद्वाजश्रौतसूत्रं बोधायनकर्मान्तसूत्रस्य पश्चाद्रचितमिति ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य आपस्तम्बश्रौतसूत्रात् पूर्वकालीनत्वं बहुभिर्बिद्भिः प्रदर्शितम् । अन्योः सूत्रयोर्भूयपरिनिर्दिष्टः परस्परसंबन्धस्तदेव द्योतयति । सत्यापाढसूत्रस्य वैजयन्तीटीकाकारेण ग्रन्थादौ मङ्गले आपस्तम्बात् पूर्वं भारद्वाजो निर्दिष्टः । आपस्तम्बसूत्रे एकेषां मतं बहुषु स्थलेषु निर्दिष्टम् । तत्र द्वादशसु स्थलेषु एकीयं मतं भारद्वाजसूत्रोक्तविधानेन संबद्धति । आपस्तम्बसूत्रापेक्षया भारद्वाजश्रौतसूत्रे रचनायाः शैथिल्यमनुभूयते । आपस्तम्बसूत्रे चतुर्विंशो प्रश्ने परिभाषा एकत्र संगृहीता, न तथा भारद्वाजे । तत्र मध्येमध्ये काचन परिभाषा दत्ता वर्तते । भारद्वाजसूत्रे चतुर्थप्रश्ने ऐष्टिकवाजमानमुक्तम् । तथाप्याध्वर्यवेऽपि क्वचिद्वाजमानमुक्तम् । एवमेव नवमे प्रश्ने प्रायश्चित्तेषु प्रपञ्चितेष्वपि पञ्चमे प्रश्ने किञ्चित् प्रायश्चित्तमुक्तम् । भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोः शब्दतोऽर्थतश्च विपुले साम्ये वर्तमानेऽपि तयोः कश्चन भेदोऽवश्यं भवति । आपस्तम्बसूत्रे नवमे प्रश्ने विषयानामि अग्निहोत्रविषयकाणि दर्शपूर्णमासेष्टिविषयकाणि च कानिचित् प्रायश्चित्तानि भारद्वाजसूत्रे नोपलभ्यन्ते । आपस्तम्बसूत्रे नवमप्रश्ने निरूढपशुमापश्चित्तान्युक्तानि तानि भारद्वाजश्रौतसूत्रे न सन्ति । एवं बहुधा विचार्यमाणे भारद्वाजश्रौतसूत्रं बोधायनश्रौतसूत्रादुत्तरकालीनम् आपस्तम्बश्रौतसूत्रात् प्राक्कालीनमासीदिति निर्णेतुं योग्यम् । तत्रापि भारद्वाजो बोधायनापेक्षया आपस्तम्बस्य समीपतर आसीदिति वक्तुं योग्यम् ।

भरद्वाजस्य मूलस्थानम्

भारद्वाजशाखायाः प्रचारो दक्षिणभारते आसीत् । तत्रैवास्याः शाखाया लिखितग्रन्था उपलब्धाः । तथाप्यस्या मूलस्थानस्य विनिगमकं किञ्चिद्विद्वं भारद्वाजगृह्यसूत्र उपलभ्यते । सीमन्तोन्नयनप्रकरण उक्तम्—

सोम एव नो राजेत्याहुर्ब्राह्मणीः प्रजाः ।

विद्वत्तचका आसीनास्तीरेण यगुने तव ॥

तत्र सूत्रकारेणाप्रे उक्तं यस्यास्तीरे निवसन् स्यात्तस्या नाम्ना ऊहः कर्तव्य इति । टीकाकारेणात्रोदाहरणरूपेणोक्तम्—‘ तीरेण वेगवति तव तीरेण कावेरि तव ’ इति । एतेन तर्क्यते यत् टीकाकारोऽयं भारद्वाजशाखानुसारी स्यात् स च वेगवतीकावेर्योः प्रदेशे निवसन् भवेदिति । सूत्रे यमुनानद्याः साक्षान्निर्देशो वर्तते । तेनेदं ज्ञायते यत् सूत्रकारोऽयं यमुनायाः समीपदेशे निवसन्नासीदिति । भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोः साम्यं पूर्वं पर्याप्तं प्रदर्शितम् । उभयोः सूत्रयोः रचयित्तोः परस्परसामीप्येन साम्येनानेन सूच्यते । आपस्तम्बस्य मूलस्थानं नान्ध्रप्रदेशः किंतु कुरुपञ्चालदेश आसीदिति विदुषां निर्णयः । अतः भरद्वाजस्यापि मूलस्थानं तत्समीपमेव यमुनातीरप्रदेशे स्यात् न दक्षिणदेशे इति क्रमप्राप्तम् । आपस्तम्बसूत्रापेक्षया भारद्वाजसूत्रे मैत्रायणीशाखाया अधिकतरः प्रभावो दृश्यते । तस्याः शाखायाः प्रचारः पञ्चनददेशे सविशेषमासीत् । पूर्वभारते वाजसनेयशाखायाः प्रचार आसीत् । एतया शाखायापि आपस्तम्बसूत्रस्य दृढतरः संबन्धो दृश्यते । अतः आपस्तम्बस्य मूलस्थानमुत्तरभारते पूर्वस्यां दिश्यासीत् भरद्वाजस्य च तदपेक्षया पश्चिमस्यां दिश्यासीदिति तर्कयितुं युक्तम् । आश्रमध्या-
लेखनयोराचार्ययोर्निर्देशः पूर्वं कृतः । आम्बलायनश्रौतसूत्रनार्यावर्ते विरचितमासीदिति सप्रमाण-
मुच्यते यतस्तस्मिन् सूत्रे सरस्वत्याः पृक्षप्रस्रवणस्य कारणचवस्य च निर्देशो वर्तते । तस्मिन्
सूत्रे आश्रमध्यालेखनयोर्मतानि निर्दिष्टानि । अतस्तावप्यार्यावर्तनिवासिनावास्ताम् । तयोर्मतानां
भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोर्बाहुल्येन निर्देशात् अनयोः सूत्रयो रचयितारवप्यार्यावर्त एव न्यवसता-
मित्युपरि कृतस्तर्कोऽनेन दृढीक्रियते ।

एवं भरद्वाजविरचितश्रौतादिसूत्रस्वरूपविषये संक्षेपेणोक्तम् । विस्तरस्तु आङ्गल-
भाषामये उपोद्घाते द्रष्टव्यः ।

भरद्वाजप्रणीतश्रौतपैतृमेधिकपरिशेषसूत्राणां मूलपाठोऽत्र यथामति प्रकाशितः ।
अन्ते पदसूची दत्ता । तत्र मन्त्रस्थानि पदानि तथा च सूत्रगतानि साधारणानि पदानि
वर्जितानि । मन्त्राणां सूच्यपि दत्ता । सूत्रान्तरेषूद्गतानि यानि भारद्वाजसूत्रवाक्यानि मूलसूत्रेषु
नोपलब्धानि तेषां विषयानुसारेण विरचिता सूच्यपि दत्ता ।

सूत्राणामाङ्गलभाषानुवादः पृथग्रूपेण मुद्रितः । तत्र सूत्रगतानां मन्त्राणामप्यनुवादः
कृतः । बहुषु स्थलेषु मन्त्राः प्रतीकरूपेण निर्दिश्यन्ते कचिच्च केवलमनुवाक एव निर्दिष्टो
भवति । एतादृशेषु स्थलेषु समेषां मन्त्राणामनुवादः कृतः । तैत्तिरीयशास्त्रीयमन्त्रानुवादावसरे
न केवलं सायणाचार्याणां भट्टभास्करमिश्राणां च भाष्यमवलोकितम्, अपि तु आधुनिक-
विद्वद्भिः कृता आङ्गलादिभाषामया अनुवादा अपि दृष्टाः । प्रतिसूत्रमनुवादे टिप्पण्योऽपि
आवश्यकतानुसारेण विनिवेशिताः ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य चोऽशः अद्यावधि नोपलब्धः तद्विषये सुधीभिः साहाय्य-
नाचरणीयमिति प्रार्थये ।

एवं संपादितस्यास्य ग्रन्थस्य प्रकाशनं वैदिकसंशोधनमण्डलेनाङ्गीकृतमिति
तस्योपकारभरं कृतज्ञतापूर्वकं शिरसि वहामि । भारतप्रशासनस्य शिक्षामन्त्रालयेन ग्रन्थस्यास्य
प्रकाशनाय समुचितं द्रव्यसाहाय्यं कृतमिति तस्य कृतज्ञतां प्रकटयामि । एतद्ग्रन्थस्य
संपादनार्थं यामिः संस्थाभिः ग्रन्थालयैः च लिखितग्रन्थाः तेषां प्रतिलिपयो वा उपयोगार्थं
प्रदत्ताः तेषां नामनिर्देशः पूर्वं कृतोऽस्ति । तेषां संचालकेभ्यो धन्यवादान् वितरामि ।
सूत्रपाठविनिश्चयविषये गोकर्णनिवासिभिः श्रौतविज्ञानालंकार-खरे-गणेशशास्त्रिभिः साहाय्यं
कृतम् । वै. सं. मण्डले कार्यं कुर्वद्भिः श्री. वि. वि. मिडेमहोदयैः न केवलं मुद्रिता-
यलोकने, अपि तु सूत्रपाठनिर्धारणे वारंवारं साहाय्यं कृतम् । समर्थभारत-वेदविद्यामुद्रणालय-
योरधिकृतैः ग्रन्थस्यास्य मुद्रणं त्वरया साधधानं च कृतम् । एतेभ्यः सर्वेभ्यो धन्यवादान्
वितरामि ।

पुणे-विद्यापीठेनास्य ग्रन्थस्य प्रकाशनार्थं द्रव्यसाहाय्यं कृतम् । तदर्थं तत्प्रति
कृतज्ञताभावं प्रकटीकरोमि ।

अन्ते च भगवतो भरद्वाजस्य सूत्रग्रन्थानां प्रकाशनेनात्मानं धन्यं मन्यमानः तं
मुनिं सधिनयं प्रणम्य प्रास्ताविकमिदमुपसंहरामि ।

वैदिक-संशोधन-मण्डलम्, पुणे }
सौर चैत्र शु. १ शाके १८८६ वत्सरे }

विद्वद्भ्रंशदः
चि. ग. काशीकर

INTRODUCTION

§ 1. Manuscripts and Printed Materials

(i) *Bhāradvāja Śrauta Sūtra*

The text of the *Bhāradvāja Śrauta Sūtra* presented in the following pages is based on the following materials :—

Manuscripts :

(1) A₁. Tanjore Maharaja Sarfoji's Sarasvatī Mahal Library, Tanjore, MS No. 2027, J. L. Collection No. 210, Devanāgarī script, written on country paper, size 9½" × 4½", folia 149, ten lines in a page, Praśnas I-XIV and Sections 1-4 of Praśna XV. As the manuscript could not be lent out, a transcript of the same was procured.

(2) A₂. Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, MS. No. 79 of 1884-87. Devanāgarī script, written on paper, size 13" × 4½", folia 142, age Śaka 1808, good hand-writing, eight lines in a page, Praśnas I-IX and sections 1-4 of Praśna X.

(3) A₃. Prājña Pāṭhaśālā, Wai (Satara), Devanāgarī script, written on country paper, folia 81, size 12" × 5½", thirteen lines in a page, good hand-writing, Praśnas I-IX and sections 1-4 of Praśna X.

(4) A₄. ... country paper, size ... Praśnas I-IX and ... script is used by RAGHU VIRA under the designation Db for his edition of the *BhārṢS*.

(5) A₅. Oriental Institute, Baroda, Acc. No. 894, Devanāgarī script, written on country paper, folia 106, twelve lines in a page, size 11½" × 5½", good hand-writing, Praśnas I-IX and sections 1-4 of Praśna X. This manuscript is used by RAGHU VIRA under the designation Da.

(6) B₁. Mysore University Oriental Research Institute, MS. No. B 114, Telugu script, written on paper, folia 278, Praśnas I-XIV. The text is often incorrect. As the manuscript could not be lent out, a Devanāgarī transcript of the same was procured.

(7) B₂. Vishveshvaranand Vedic Research Institute, Hoshiarpur, MS. No. 5597, Devanāgarī transcript of a palm-leaf manuscript written in Grantha script belonging to Sri G. Harihara Śastri of Trivandrum. It contains the text of Praśnas I-XII. The last Praśna is incomplete and ends with the 8th Kandikā. The text is often incorrect. This manuscript is used by RAGHU VIRA under the designation Gb for his edition of *BhārṢS*.

(8) B₈. Vishveshvaranand Vedic Research Institute, Hoshiarpur, MS No. 5980, palm-leaf manuscript written in Grantha script, old in age, incomplete, contains Praśnas I-X. The last Praśna contains only the first three (third incomplete) sūtras of the 1st Kaṇḍikā. In the case of a long mantra, the manuscript gives only its beginning and end. The text is often incorrect. RAGHU VĪRA had collated this manuscript, but did not include it in his critical apparatus "for it is full of lacunas, and is not of much value for the constitution of the text. Its inclusion would have made the critical apparatus unnecessarily heavy." However, in spite of the general incorrectness of its text, this manuscript is found to support many correct readings, and is therefore used for the present edition.

Printed Text:

R. In the *Journal of Vedic Studies*, Lahore, Vols. I and II, 1934-35, RAGHU VĪRA has published a critical edition of the text of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra from the beginning up to sūtra 9 of the 6th Kaṇḍikā of Praśna XII, leaving the Jyotiṣṭoma incomplete. It ends with नद्वयुगे अदहितशमे उदितमते—thus describing the rites up to the bringing in of the Havirdhāna carts. This edition is based on the following five manuscripts—two written in Devanāgarī script and three in Grantha script :

(1) Da. Oriental Institute, Baroda, Acc. No. 894. This has been used for the present edition under the designation A₃.

(2) Db. Bombay University Library, MS No. 756. This has been used for the present edition under the designation A₄.

(3) Ga. Punjab University Library, Lahore, MS No. 1427. This could not become available for the present edition. It may, however, be pointed out that the readings of this MS as given in the critical apparatus of RAGHU VĪRA's edition generally agree with those of B₁ in the present edition.

(4) Gb. The Devanāgarī transcript of the MS belonging to Sri G. Harihara Śāstri of Trivandrum. This has been used for the present edition under the designation B₂.

(5) Gc. Belonging to Sri G. Harihara Śāstri of Trivandrum. The location of this manuscript has not been given; hence no attempt could be made to procure it. The readings of this MS noted by RAGHU VĪRA in the foot-notes, sometimes agree with those of B₂ of the present edition. Like B₂, in the case of a long mantra or group of mantras, this manuscript also gives only the beginning and the end.

D. A. V. College MS No. 5980 was collated, but was not utilised by RAGHU VĪRA. This is the same as B₈ used for the present edition.

(ii) *Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra*

Manuscripts :

The following manuscripts are used for the edition of the text of Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra :—

INTRODUCTION

(1) T₁. Tanjore Maharaja Sarfoji's Sarasvati Mahal Library, Tanjore, MS No. B 3856A (11777), Devanāgarī script, folia 1-15, complete. The writing is incorrect and has many lacunas. The incorrect readings and lacunas have not been recorded in the present edition.

(2) T₂. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 3857 (11778), complete, written in Devanāgarī, folia 1-10. The text is incorrect and has many lacunas.

(3) Prājña Pāṭhaśālā, Wai (Satara), written on country paper, entitled in the margin as Āpastamba Piṭṛmedhasūtra, folia 1-12. Its text fully agrees with the printed text of the Āpastamba Piṭṛmedhasūtra (see below). Therefore, its readings have not been recorded independently.

Besides these, the following manuscripts were also consulted :—

(i) *Bhāradvāja Piṭṛmedhikabhāṣya*. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 3857 (11778), folia 10-25. The text is incorrect and has many lacunas.

(ii) Same as above. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 3856 b, Devanāgarī, folia 15-38, also incorrect and having many lacunas.

(iii) *Ahitāgnisamskāraprayoga*. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 9519 (11779), folia 1-10. Based on the Bhāradvāja Piṭṛmedhika Sūtra.

(iv) *Āpastambapiṭṛmedhaḥ Aparaprayogaḥ*. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 9501, folia 1-12.

Printed Texts :

(1) *Āp*. The Āpastamba Piṭṛmedhasūtra together with the commentary of Gārgya Gopālayajvan and the bhāṣya of Kapardisvāmin, edited by T. M. Narayana Śastrigal, Kumbakonam, Sharada Vilas Press, 1916. The book is printed in Grantha characters. According to the editor, the edition has been based on certain manuscripts.

(2) *HA*. The Hiranyakeśi Piṭṛmedhasūtra, with the commentary called *vajrayantī* by Mahādeva Dikṣita, printed at the end of the edition of the Satyāśādhāsūtra, Anandaśrama, Poona 1932. The incorrect readings in HA have not been recorded in the foot-notes of the present edition.

(3) *HC*. The Hiranyakeśi Piṭṛmedhasūtra edited by CALAND and printed in his *Piṭṛmedhasūtrāṇi*, Leipzig 1896.

H = HA, HC

HA is based on three manuscripts : ॐ, ॐ, and ॐ. HC agrees with ॐ.

For the relationship of the Bhāradvāja Piṭṛmedhika Sūtra with the Piṭṛmedha Sūtras of Āpastamba and Satyāśādhā-Hiranyakeśin, see the sequel.

(iii) *Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra*

Manuscripts :

The following manuscripts are used for the edition of the text of the Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra :—

(1) Bm. Bombay University Library, MS No. 757, Devanāgarī script, written on paper, not very old, good hand-writing, but torn in many places, gives complete text.

(2) Br. Oriental Institute Baroda, MS No. 390, Devanāgarī script, written on paper, gives complete text.

(3) C. Asiatic Society of Bengal, Calcutta, MS No. III F 251. The manuscript gives the portion from sūtra 182 to the end. It begins : श्रीगणेशाय नमः । स्त्रियाश्चैव संस्कारार्थमीपासनम् etc.

(4) Pā. Anandaśrama, Poona, MS No. 65 A, Devanāgarī script, written on paper, folia 1-12, ten lines in a page, gives complete text.

(5) Pb. Bhārata Itihāsa Samsodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 1094, Devanāgarī script, written on paper, old, date not given, gives complete text.

§ 2. Critical Evaluation of the Materials

(i) *Bhāradvāja Śrauta Sūtra* :—The eight manuscripts used for preparing the present edition have been divided into two main groups : group A consisting of five MSS written in Devanāgarī, and group B consisting of three MSS written in non-Devanāgarī scripts. A, seems to have been copied from a Grantha manuscript. The following peculiarities with regard to its orthography may be noted: a superfluous *anusvāra* as in एतावन्तान्, चमसायुञ्जन्; स in place of a visarga as in परस्मैहसम्; दृष्ट् for द्रिष्ट्; गृह्णीयात् for गृह्णीयाव्; तिरोअद्यानां for तिरोअह्वानां. No *raṅga* is written in the case of an *anunāsika*. From the textual point of view, however, these manuscripts may be broadly divided into two groups : (i) A₁, B₁, B₂, B₃, and (ii) A₂, A₃, A₄, A₅. The main difference between these two groups pertains to the division of the text. While the former group divides the entire Sūtra-text into fifteen Praśnas (the last Praśna being incomplete), the latter group divides it into ten Praśnas (the last Praśna being incomplete). The first group consisting of A₁, B₁, B₂, and B₃, in spite of its more or less defective readings represents the original text. The readings found in this group of manuscripts are often correct,¹ even though such readings are not always supported by all the manuscripts in the group. This group may be further divided into two sub-groups : A₁, B₁, and B₂, B₃. At VIII. 19.11-18 a lacuna is found in A, and B₁. Many times the readings in A₁, B₁ are found acceptable,² while at other times the readings in B₂, B₃ are preferable.³ The manuscript here designated as B₂ was rejected by RAGHU VIRA because in his opinion it was of no use. Sometimes, however, it was found that that manuscript contained readings which were preferable but which were not to be found in any other manuscript⁴.

1. See foot-notes to II.16.13, VIII.11.11, X.10.8, XI.1.17.

2. See foot-notes to I.6.12, VIII.16.10, 19.11-18, IX.18.4, X.10.1.7, XI.2.15, 3. See foot-notes to 1.12.5, 14.2, III.2.9,10, V.10.3, 13.15, VII.6.3, VIII.3.8-10, 4.14, 22.6, IX.9.16, 16.10.

4. See foot-notes to 1.9.1, II.2.8, V.13.11, VIII.20.11, IX.8.3,10.7, 14.14, 15.11.

Sometimes B₁ and B₂ give identical texts. At VIII.24.8-9 these two manuscripts have an identical lacuna. Manuscripts A₂₋₃ represent an inferior tradition as will be evident from the variants recorded in the foot-notes. Curiously enough, B₁ sometimes agrees with A₂₋₃. Thus a whole section, namely, VIII.17, is absent in A₂₋₃ and B₁. Sometimes manuscripts A₂₋₃ try to correct the readings in their own way. Thus, for *gṛheṣu*, A₂₋₃ give the singular *gṛhe*. For *gulgulu* A₄, A₅ read *guggulu*. For *parikrāman* A₂₋₃ read *parikrāman*. At some places A₂ shows marginal corrections. At one place, namely, VIII.4.1, the marginally corrected reading *anarānam* in place of *anodhān* was found preferable. It may be added that, in spite of the manuscript-materials which had been collected, it was sometimes found necessary to supply suitable conjectural readings—of course based on the many variant readings.¹

Whenever there is a difference between the texts presented by the Devanāgarī manuscripts and the Grantha manuscripts, RAGHU VIRI is generally inclined to adopt the Devanāgarī readings and to record the Grantha readings in the foot-notes. However, the variants from the Grantha manuscripts relegated to the foot-notes often happen to represent the correct text.² Most probably, the followers of the Bhāradvāja school lived in South India side by side with the followers of the Āpastamba school—the school which is most akin to that of Bhāradvāja, as is evident from the commentary on the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra. It is, therefore, no wonder that the manuscripts written in the Grantha script—the main script of South India, should represent the original tradition of the Sūtra-text rather than those in the Devanāgarī script which were presumably copied for academic purposes.³

As a result partly of a fresh study of some of the manuscripts already used by RAGHU VIRI, and partly of the use of some additional manuscript-material, the Sūtra-text as published in this edition shows many differences from the portion of the former which is available. The nature and extent of these differences will become clear from the foot-notes. Particularly significant additions and alterations will be found in VI.1.5,6, VII. 12.13, 23.11, VIII.3.8,10, VIII. 9.2, IX.9.15,16. At many places the splitting up of the sūtras had to be done in a different way.⁴

1. See foot-notes to II.17.15, VII.12.13, 20.8, X.1.9, XIII.2.9, 14.7, 6.11, 9.4, 10.11,12, 15.4, 19.14, 21.20, 22.5, XIV.4.7, 5.13, 6.4, 4.7,8, 26.7, XV.1.6, 8,3.4.

2. For example, one may refer to the foot-notes to

In some cases manuscript-support was found for emendations suggested by RAGHU VIRA. Thus he has rightly conjectured *prokṣiṣyāmi* for *prokṣyāmi* in III.16.4, for the former reading is actually found in two MSS, namely, A₁, B₁. In VI. 10.8, he has conjectured the reading *vā'tha* which is found in two manuscripts, namely, A₂, A₃. In VII. 11.15 he has emended *tathai'va* to *tayai'va*, and this is supported by A₁, B₁, B₂. Similarly, RAGHU VIRA's emendation *vimathmīran* in VII. 18.6 is actually found in B₂. A clear case where the Grantha manuscripts have given the correct reading is VII.22.5 : *sūktavākāya sūktā preṣyati*. The manuscript Gb of RAGHU VIRA gives the correct reading *sūktavākāya sūktā preṣye'ti sampreṣyati*, but it is not adopted by him. It is also found in B₂, B₃. At some places RAGHU VIRA has left lacunas in the Sūtra-text presumably because he could not decide upon the right readings. These lacunas have been filled in in the present edition. Thus :-

a question mark; but actually the sūtra-text does not present any difficulty. All the manuscripts of RAGHU VIRA read *śaṅkhinihrade* in X. 4.2. He has therefore, emended it as *śaṅkhini hrade*. This reading is, however, found in A₁, B₂.

The division of the text :— As has been already pointed out, the Sūtra-text has been divided in the manuscripts in two different ways. The difference will be clear from the following table :—

A ₁₋₃	...	A ₁ , B ₁₋₃
इति प्रथमःइति दशपूर्णमासे प्रथमः प्रश्नः
इति द्वितीयःइति दशपूर्णमासे द्वितीयः प्रश्नः
तृतीयः ॥ प्रथमः प्रश्नः समाप्तः		...Praśna III
(at the 13th Kaṇḍikā)		
द्वितीयः प्रश्नःइति दशपूर्णमासे तृतीयः प्रश्नः
प्रथमःइति याजमानशतुर्थः प्रश्नः
द्वितीयःइति भग्नवाधानः पञ्चमः प्रश्नः
इति तृतीयः प्रश्नःPrašna VI
चतुर्थः प्रश्नःPrašna VI
पञ्चमः प्रश्नःPrašna VI

In Praśnas IV and V we find double numbering : (i) Consecutive numbering of the Kaṇḍikās, and (ii) separate numbering. Thus in Praśna IV the Kaṇḍikās are numbered as follows :
 ॥७॥ ॥१॥, ॥८॥ ॥२॥, ॥९॥ ॥३॥,
 ॥१०॥ ॥४॥, ॥११॥ ॥५॥, ॥१२॥ ॥६॥,

Prašnas VI which has 18 Kaṇḍikās in all deals with three topics : (i) Agnyupasthāna ends with the 6th Kaṇḍikā, (ii) Agnihotra ends with the 14th Kaṇḍikā, and (iii) Āgrayaṇa ends with the 18th Kaṇḍikā. These three topics correspond respectively with Praśnas III, IV and V in A₂₋₃.

॥१३॥ ॥७॥, ॥१४॥ ॥८॥

In Praśna V : ॥१५॥ ॥१॥, ॥१६॥

॥२॥, ॥१७॥ ॥३॥, ॥१८॥ ॥४॥,

The consecutive numbering corresponds with that in A₁B₁₋₃

षष्ठः प्रश्नः	...	इति षडुचन्वः सप्तमः प्रश्नः
सप्तमः प्रश्नः		इति समाप्तशानुर्मास्यप्रयोगः ॥ इति भारद्वाजधौते अष्टमः प्रश्नः
अष्टमः प्रश्नः	...	इति पूर्वप्रायश्चित्तं नाम नवमः प्रश्नः
नवमः	...	इति भारद्वाजसूत्रे दशमः सोमप्रश्नः
प्रवर्ग्यप्रश्नः	...	In B ₂ Praśna X is continued.
द्वितीयः	...	द्वादशः
तृतीयः	...	त्रयोदशः
नवमप्रश्नः	...	चतुर्दशः

As the subsequent Praśna is incomplete, its colophon is not available.

It will thus appear that A₁, A₂, A₃, A₄, A₅ first divide the text according to the main topics, and then also show the subgroups wherever necessary. A₁B₁₋₃, on the other hand, have numbered the Praśnas consecutively irrespective of the topics. The latter mode of numbering is more logical and corresponds with the mode of numbering found in the other Śrauta Sūtras; hence it has been adopted by RAGHU VIRA, and also in the present edition. The numbering of the Praśnas in the present edition is almost identical with that in RAGHU VIRA's edition. The only difference is that while in RAGHU VIRA's edition Praśna VIII consists of 24 Kaṇḍikās, in the present edition it has been divided into 25 Kaṇḍikās following A₁ and A₂. Kaṇḍikās 3 and 4 have been counted as one in the other manuscripts and in RAGHU VIRA's edition.

So far as the number of the sūtras in each Kaṇḍikā is concerned, some difference will be found between RAGHU VIRA's edition and the present edition. The difference is sometimes due to the attempt at better presentation made in this edition. In some cases the sūtras were found to have been wrongly split up in RAGHU VIRA's edition. These latter cases have been indicated in the foot-notes.

(ii) *Bhāradvāja Paṭymedhika Sūtra* :—Very few manuscripts bearing this title are available. The text given in the manuscripts T₁ and T₂ and also the Wai MS used for the present edition has been compared with the printed texts in HA, HC, and Āp. The text in T has been generally adopted, and the variants found in the different MSS and printed texts have been recorded in the foot-notes. T₁ and T₂ mostly give an identical text, but they also differ from each other at a few places.

(iii) *Bhāradvāja Parsīja Sūtra* :—Except for the five manuscripts noted above, no other manuscripts of this work have come to the notice

of the present editor.¹ The manuscripts Bm, Br and Pb practically give an identical text. They show common orthographical peculiarities. For the double consonant न् they usually have a single न with an *anusvāra* on the preceding syllable, e.g. पृथक्वान् for पृथक्वान्, विकल्पेरेवविष्टा for विकल्पेरेवविष्टा, अग्नी-स्मृत्युः for अग्नीस्मृत्युः. Sometimes they give an unnecessary *anusvāra* on the syllable preceding न् or म् e.g. इत्येवोन्मय, सर्वसंस्थानामपिशेषेण, दक्षिणसंसमाम्तंवेत्. These three manuscripts show some common inaccuracies. The text in Bm particularly suffers from a considerable number of inaccuracies. In Bm and Pb certain corrections have been made afterwards; these are not found in Br. Pā has many readings peculiar to itself, and some of these have been accepted.² The manuscript C, which contains only a part of the text, also gives good readings.³ Sometimes Pā and C give an identical reading which is always accepted.⁴ Had C contained the complete text, it would have facilitated the correct restoration of the entire work. Undoubtedly Pā and C present a superior tradition of the text over Br, Bm and Pb. The most important contribution of Pā is that it has supplied the lacunas between sūtras 163-169, and 171-173 and in sūtra 178. At the end Pā adds a supplement. It reads इति भारद्वाजीयपरिभाषासूत्रं, then gives certain expiatory rites from Baudhāyana Śrauta Sūtra and Āpastamba Smṛti and also a portion from Baudhāyana Dvaidha Sūtra, and closes with इति भारद्वाजसूत्रपरिभाषा समाप्तः.

Bharadvāja or Bhāradvāja :—The name of the author of the Bhāradvāja-texts is given as either Bharadvāja or Bhāradvāja by the commentators of the various Śrautasūtras. For instance, Dhūrtasvāmin, the commentator of the ĀpŚS, Rāmāgnicit—the Vṛttikāra of Dhūrtasvāmin's bhāṣya, Mahādeva—the author of the commentary *vaijayantī* on the Satyāśāḍhasūtra, Gopinātha—the commentator of the same Sūtra, and the author of the commentary *agniṣṭomacandrikā* on the Baudhāyana Śrauta Sūtra, give the name as Bharadvāja. On the other hand, Rudradattī—the commentator of ĀpŚS, Mahādeva—the author of the commentary *subodhini* on the BaudhŚS, and Vāccheśvara and Mahādeva—the commentators of Satyāśāḍhasūtra, give it as Bhāradvāja.

As regards the relative chronology of these commentators, it may be pointed out that Dhūrtasvāmin was the oldest of them all. He was of course posterior to Śabarasvāmin, the well-known commentator of the Pūrva Mīmāṃsāsūtras. Tālavṛntanivāsin, the author of *prayogadīpikā*, says that Dhūrtasvāmin commented upon the portions of the ĀpŚS up to the end of

1. *Bharadvāja Śrauta Sūtra* (No. 118) of This could not

2. This peculiarity is found also in the MS A, of BhārŚS.

3. cf. sūtras 47, 57, 60, 64, 66, 70, 83, 117, 119, 126, 138, 169, 172, 175, 178, 179.

4. cf. sūtras 182, 183, 186, 187, 188, 199, 212.

5. cf. sūtras 184, 185, 187, 188, 192, 194, 195, 199, 204, 217.

Cayana, and that Kapardisvāmin supplemented Dhūrtasvāmin's commentary by adding to it a commentary on the further portions from the Vājapeya up to the end of Viśvasṛjām Ayanam. Rāmānuja, the author of Śrībhāṣya on the Brahmasūtras, who flourished in the 11th century, has mentioned Kapardisvāmin. Rāmāgnicit, who wrote a gloss on Dhūrtasvāmin's Bhāṣya up to the end of Soma, was older than Bhāskara Somayājīn, the author of *Trīkāṇḍamaṇḍana*, and later than Kumārīla. Rudradatta, who also was anterior to Bhāskara Somayājīn, was a follower of Keśavasvāmin. He mentions Dhūrtasvāmin's view as *matāntara* and tries to refute it. He was posterior to Rāmāgnicit.¹

Since Dhūrtasvāmin, the oldest of the commentators, has given the name of the author of the Bhāradvāja-texts as Bharadvāja, it has been adopted in the present edition. In this connection, it is particularly to be noted that BhārGS (III.11) itself has mentioned the name as Bharadvāja.²

§ 3. The Extant Literature of the Bhāradvāja School

Besides the Śrauta Sūtra, the Bhāradvāja school has a Gṛhya Sūtra³ and also a Piṭṛmedha Sūtra. The Gṛhya Sūtra has three Praśnas consisting respectively of 28, 32 and 21 Kaṇḍikās. The editor of the Gṛhya Sūtra says in her introduction, "The Gṛhya Sūtra of Bhāradvāja is not widely known. It is never quoted in the Nibandhas. Probably the school of the Bhāradvājīns, whose seat may have been in South India, came to an end at an early period."⁴ She further adds, "In substance this text does not disagree with those of the Gṛhya Sūtras hitherto known. Nevertheless Bhāradvāja is very independent in the treatment of his subject. So close a context as exists between the Śrauta Sūtras of Bhāradvāja, Āpastamba and Hiranyakeśin, by no means, exists between the Gṛhya Sūtras of these schools."⁵

Certain portions in the BhārGS are quite similar to the corresponding portions⁶ in the Āgniveśya Gṛhyasūtra,⁷ which belongs to one of the subdivisions of the Vādhūla school of the Taittirīya recension. Thus the Āgniveśya Gṛhyasūtra owes much, among other Sūtras, also to the BhārGS.⁷

There is a commentary on the Gṛhya Sūtra which mentions several sources. It often mentions a Dharmasāstra the details about which are

1. *Āpastamba Śrauta Sūtra* with the commentary of Dhūrtasvāmin and the gloss of Rāmāgnicit, Mysore 1945, Intro. pp. xliii ff. For the relative chronology of the other commentators, see p. lix

2. कण्ठाय सोषायनाय भरद्वाजय सूत्रकाराद्यापस्तम्बाय etc.

3. edited by H. J. W. Salomons, Leyden, 1913. 4. Ibid. Intro. p.x.

5. ĀgniGS I.1.1-4 = BhārGS I.2. ĀgniGS II.1.5 = BhārGS I.2.

ĀgniGS II.6.5 = BhārGS III.15. 6. Edited by L. A. RAVI VARMA, Trivandrum Sanskrit Series No. CXLIV, University Series No. 11, Trivandrum 1940.

7. cf. *The Marriage-section of the Āgniveśya Gṛhyasūtra* by N. TEUP, pp. 43-77, Memoirs of the Research Dept. of the Toyo Bunko.

unfortunately not known. The editor of the Gṛhya Sūtra, however, thinks that it must have been a Dharmaśāstra belonging to the Bhāradvāja school. She further adds that this Dharmaśāstra always agrees with that of Āpastamba and Hiranyakeśin.

Apart from the commentary, there is also a Prayoga based on the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra.

Like many other schools, the Bhāradvāja school has its own Pitr-medha Sūtra.

There is evidence to show that there existed a commentary on the Bhāradvāja Sūtra. In the introductory verses to his commentary on the Satyāśāḍha Sūtra, Vāñcheśvara says : भारद्वाजीयसूत्रं च तद्व्याख्यानं च शौभनम् । Rāmāgnicit in his Vṛtti on the bhāsyā of Dhūrtasvāmin on ĀpŚS V.26.3 says, भार्यायै पूर्वमारिष्यै दस्वात्मीन्... इत्यादिमानववचनविरोधमाशङ्क्य... । केचित्तु मानवं वचनं पतिव्रताधिपयं मन्यन्ते । दाहयिरवामिहीत्रेण शिष्यं वृत्तवर्ती पतिः इति चाश्रयत्वननियमात् भारद्वाज्यव्याख्याकारेणोक्तावाच । It is, however, not clear whether these statements refer to the commentary on the Śrauta Sūtra or to that on the Gṛhya or the Pitrmedhika Sūtra. Bhāskaramiśra in his introductory verses to the Āpastambasūtradhvanīārthakūrīkā says :

पितृयज्ञस्य चाह्नवमापस्तम्बेन दूयितम् । साधितं च भरद्वाजसूत्रभाष्यकृता युतेः ।¹

There is also a Bhāradvāja *Atipavitresṭiprayoga*.²

§ 4. The Śrauta and the Gṛhya Sūtras of Bharadvāja

A comparison of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra shows the uniformity of style of these two Sūtras. In both the Sūtras the injunction precedes the mantra in each sūtra. The tendency to quote a *Brāhmaṇa* passage in support of an injunction by using the term *viññāyate* is found in both the Sūtras.³ The use of *ekam* and *aparam* to represent two different views on a particular injunction is common to both.⁴ Sometimes a view is put forth under the authority of *eke*.⁵ Both the Sūtras presuppose the well established texts of the Taittirīya recension, because they often refer to the mantras belonging to that recension by mentioning the *anuvāka*⁶ or *anucūkaśeṣa*.⁷ The use of the term *samītiṣṭhate* to denote the conclusion of a rite is common to both.⁸ The form *anudṛutyā*, which is frequently used in the BhārŚS to indicate the continuity of mantras employed in certain injunc-

1. cf. The Catalogue of MSS in T.M.S.S.M. library, Tanjore Vol. V. p. 2216. 2. Oriental Institute Baroda, Acc. No. 136; Asiatic Society of Bengal, Calcutta, Vedic manuscripts Vol. II. No. 616. 3. cf. BhārGS I.1,12, II.19, III.19. For the corresponding words in BhārŚS here and elsewhere, kindly refer to the Index of words. 4. cf. BhārGS I.7,15, II.22,25, III.2,5. 5. cf. BhārGS I.9,18, III.3. 6. cf. BhārGS I.20,25, II.19, III.1,11. 7. cf. BhārGS II.29. 8. BhārGS III.3,5.

tions, is found also in BhārGS III.2. The practice of mentioning only the beginning and the end of a group of formulas respectively with the words *itī pratipadya* and *ity antena* is seen to have been adopted in BhārGS II.13. The use of the following words is common to both the Sūtras : *etāvan nānā*,¹ *trenī śalali*,² *lohitāyasa kṣura*,³ the two Ācāryas, namely, Āsmarathya and Ālekhana,⁴ *ānaḍuḥe roḥite carmaṇi*,⁵ *samānam* (to denote the similarity of rites),⁶ *avāntaradela* (mentioning the particular intermediate quarter),⁷ *havirucchiṣṭāśā*,⁸ *anupariṣiñcali*,⁹ *antavahṛtya*,⁹ *dvāryā*,¹⁰ *upahatya*,¹¹ *yām kāmayeta* etc.,¹² *udakumbha*,¹³ *anavānam*,¹⁴ (a)viṣiñcan,¹⁵ *namati*,¹⁶ *samnamati*,¹⁷ *vyākhyātam*,¹⁸ *prayiyūset*,¹⁹ *yathākāmi*,²⁰ *samayā*,²¹ *ā tamitor*,²² *śaṅkhin*²³ etc.

Sometimes we see a similar construction of sūtras in both the Sūtras. For instance, the section on *avāntaradiṣṭā* pertaining to the study of the Veda as found in BhārGS III.6 is almost identical with BhārSS XI.21 which prescribes the *avāntaradiṣṭā* pertaining to the study of the Pravargyakāṇḍa. The sūtras : *oṣmaṇo vyāvṛta upāste* etc. in BhārGS II.13 are exactly identical with the corresponding sūtras relating to the Piṇḍapitryajña in BhārSS I.9.3,4.

Some of the Vedic forms and solecisms, which are found in the BhārSS, are found also in the BhārGS. Thus the ending *-i* of the feminine nouns is changed into *-ī* before the case-termination, e.g. *vyāhṛtibhiḥ* GS I.4, III.1,2, and *āhutibhiḥ* GS III.1. Cases of inflexion are met with also in the BhārGS, e.g. nominative for accusative *aṣṭamyah* (for *aṣṭamiḥ*) *parvāṇi co pavasati* I. 19; dative for genitive : *athā'syā ācāntodakāyāi pāṇi prakṣālyā* I. 20. Solecisms are also not absent. The feminine dative plural *imābhyah* is found in III. 3. In the sūtra, *prōjāpatyā juhōti prōjāpataya* (**pata*) *ity etayā* (III.2), the feminine instrumental singular *prōjāpatyā* seems to have been influenced by the instrumental *manasvatyā* in the preceding sūtra.

From the similarity of style between the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja as shown above, it may be concluded that both these Sūtra-texts were composed by one and the same author.²⁴

1. cf. BhārSS VIII.2.8, 8.2, etc. BhārGS I.10.27. 2. cf. BhārSS VIII.4.12, BhārGS I.28. 3. BhārGS I.20. 4. BhārSS X.13.9, XII.13.7, BhārGS I.18. 5. BhārGS I.21, II.29. 6. BhārSS I.24.2, VIII.16.3; BhārGS II.11,14. 7. BhārSS VIII.13.14; BhārGS II.1. 8. BhārGS II.1. 9. BhārGS I.17. 10. BhārSS XI.6.11,12; BhārGS I.27. 11. BhārSS I.8.1, II.6.8; BhārGS I.18. 12. BhārGS I.12. 13. BhārSS VIII.18.5, 20.10; BhārGS I.18.25, III.6. 14. BhārSS VIII.4.1, XI.10.4, XIII.9.1, BhārGS I.9. 15. BhārSS I.18.6, VIII.3.13, BhārGS I.3. 16. BhārSS VII.7.1, VIII.2.5, etc.; BhārGS I.4. 17. BhārSS V.14.10; VI.5.10; VIII.9.2; 12.22; BhārGS III.12. 18. BhārSS VIII.11.18, etc.; BhārGS III.3. 19. BhārSS X.12.14; BhārGS III.3. 20. BhārSS VI.9.3; BhārGS III.2. 21. BhārSS V.8.9,10, VI.11.9, etc.; BhārGS II.30. 22. BhārSS VIII.21.1, IX.9.6, etc.; BhārGS III.11. 23. BhārSS X.4.2; BhārGS III.8. 24. cf. also § 6.

§ 5. The Paitṛmedhika Sūtra of Bharadvāja

The Pitrmedhasūtras constitute an essential part of the Vedic Sūtra-literature. Some of the Vedic schools have separate Pitrmedhasūtras; while others deal with the Pitrmedha-rites in their Gṛhya Sūtras. Among the Pitrmedhasūtras belonging to the Kṛṣṇa Yajurveda, those of Bharadvāja Āpastamba and Satyaśādhā-Hiranyakeśin hold a peculiar position. The textual affinity of these three Sūtras is conspicuous, and a comparative study of their text is of great interest. Over sixty years ago W. CALAND made a careful study of the Pitrmedhasūtras. In his *Pitrmedhasūtrāṇi*, he gave the critically edited texts of the Pitrmedhasūtras of Bodhāyana, Satyaśādhā-Hiranyakeśin and Gautama (Leipzig 1856). In his *Allindische Todten- und Bestattungsgebräuche* (Amsterdam, 1896) he made a comparative study of all the Pitrmedhasūtras, many of which were then available only in manuscript form. Our knowledge of the Sūtra-literature in general has advanced considerably since the time when CALAND published his works. A fresh study of the Pitrmedhasūtras is, therefore, undertaken here with special reference to the Paitṛmedhikasūtra of Bharadvāja.

The Bhāradvāja Paitṛmedhikasūtra (= BhārPitṛS), which is known only from a few manuscripts, has not been printed so far. A commentary on this Sūtra is also available in manuscript form. The Āpastamba Pitrmedhasūtra (= ĀpPitṛS), together with the commentary by Gārgya Gopālayajvan has been edited by T. M. NARAYANA SASTRICAL in Grantha characters (Kumbakonam, 1916). The commentary of Kapardisvamin is also given in foot-notes. The editor says in his Preface that he has utilized certain manuscripts for preparing his edition. He has, however, not mentioned the manuscripts, nor has he given the critical apparatus. He has found variant readings in his manuscripts, but has somehow adjusted the differences. The Satyaśādhā-Hiranyakeśi Pitrmedha Sūtra (= SatPitṛS) is available in two editions: (a) edited by CALAND as mentioned above, and (b) printed, along with the commentary of Mahādeva Dīkṣita, at the end of the Satyaśādhā Sūtra published by the Anandaśrama (Poona, 1932). So far as the text is concerned, these three Sūtras agree with one another to a large extent. The following table will show the relative arrangement of these Sūtra-texts:—

Bhāradvāja	Āpastamba	Satyaśādhā-Hiranyakeśin
I. 1-12	I. 1-12	XXVIII. 1-12
II. 1	II. 1	XXIX. 7
II. 2-5	II. 2-5	XXIX. 1-4
II. 6-7	Supplementary sections 1-2	XXIX. 5-6
II. 8	Section 3 and part of 4	XXIX. 8-9
II. 9-10	Part of 4 and 5	XXIX. 9-11
II. 11	Section 6	XXIX. 11
II. 12	; 7	XXIX. 11

It will be seen that there is very little difference in the arrangement of these three Sūtra-texts. The only important variation is that the Brahmadeha, which forms section 1 of Praśna II in Bhāradvāja and Āpastamba, forms section 7 of Praśna XXIX in the Satyāśāḍha Sūtra. CALAND's table (*Alt. Todt. u. Best.* Intro. p. vi) showed the extent of the Āpastamba Pitṛmedhasūtra only up to Paṭala IV (=Praśna II section 1). In his *Pitṛmedhasūtrāṇi* (Preface p. xviii) he announced the discovery of the ĀpPitṛS extending up to the end of the fifth Paṭala (=Praśna II Section 5).

BhārPitṛS and ĀpPitṛS :—There is a striking similarity between the texts of the BhārPitṛS and the ĀpPitṛS. CALAND has already pointed out the similarity between the texts of the Āpastamba Dharmasūtra and the Satyāśāḍha-Hiranyakeśi Dharmasūtra. Even the Śulbasūtra of Satyāśāḍha-Hiranyakeśin agrees with that of Āpastamba to such an extent that CALAND is inclined to regard the former as being borrowed from the latter. CALAND is, however, not sure about the identity of the ĀpPitṛS with the BhārPitṛS.¹

In this connection, it may be noted that originally the Āpastambīya Kalpasūtra did not include the ĀpPitṛS. The former consisted of thirty Praśnas in all: Praśnas I to XXIV formed the Śrautasūtra; Praśnas XXV and XXVI the Mantrasamhitā; Praśna XXVII the Gṛhyasūtra; Praśnas XXVIII and XXIX the Dharmasūtra; and Praśna XXX the Śulbasūtra. Caṇḍapācārya, who, in the 14th century A. D., wrote a commentary on the Āpastamba Śrautasūtra called *prayogaratnamālā*, has described in detail the contents of the entire Kalpasūtra in a long introduction. At the end of the enumeration of the various Praśnas he says :

सामान्यतो विशेषेण त्रिंशो शुल्बविनिर्णयः ।
एवं सामान्यतः सर्वप्रश्नानामर्थसंग्रहः ॥

This clearly shows that at the time of Caṇḍapācārya the Pitṛmedhasūtra did not form part of the corpus of the Āpastamba Kalpasūtra² which, in other words, means that there did not exist in his time a Pitṛmedhasūtra called the ĀpPitṛS. Had it been in existence, he would certainly have mentioned it as a part of the Kalpasūtra. Presumably the followers of the Āpastamba Sūtra must have followed, from the beginning, the Pitṛmedhasūtra of the Bhāradvājins, and, in course of time, they must have begun to regard that Sūtra as their own. This would explain why some manuscripts of the Āpastambasūtra bearing a comparatively late date mention the Pitṛmedhasūtra as forming Praśnas XXXI and XXXII of the Āpastamba Kalpasūtra.

1. *Alt. Todt. u. Best.*, Intro. p. v. 2. cf. BURNELL, *Descriptive Catalogue of MSS in the T M S M. Library, Tanjore*, 1929, pp. 1627-28; WINTERNITZ, *The Mantrapāṭha of the Āpastambins*, Intro. p. viii, Oxford 1897; *Āpastamba Śulbasūtra*, Preface p. 1, Mysore, 1931; *MM. Chinnaswami Sastrī, Āpastamba Gṛhyasūtra*, Preface p. 3, Banaras 1928.

Gārgya Gopālayajvan, who said that he was commenting on the Pīṭṛmedha sūtra compiled by Āpastamba,¹ was probably following this latter tradition.

Mention has already been made of Kapardisvāmin's bhāṣya on the Pīṭṛmedhasūtra. This bhāṣya was not available to CALAND.² This, however, is a bhāṣya on the BhārPitṛS, and not on the so-called ĀpPitṛS, as is clear from the colophon and the remarks at the end of certain Paṭālas.³ The very fact that Kapardisvāmin, who wrote a bhāṣya on most of the Āpastamba texts, composed a bhāṣya on the BhārPitṛS would seem to show that there did not exist any independent PitṛS belonging to the school of Āpastamba, and that the BhārPitṛS was used by the followers of that school for the purpose of their funeral rites.

There are certain portions of the PitṛS where Bharadvāja and Āpastamba are at variance. It appears from Kapardisvāmin's commentary on these portions that he had before him the BhārPitṛS and not the so-called ĀpPitṛS. BhārPitṛS II.11.5-8 begins with the sūtra, *tayor yah pūrvo mriyeta* etc., and Kapardisvāmin comments on this portion in the proper order. ĀpPitṛS, on the other hand, gives these four sūtras at an earlier stage, that is, after BhārPitṛS II.9 (ĀpPitṛS supplementary section 4), where Kapardisvāmin does not read them.

From Kapardisvāmin's bhāṣya we find that the BhārPitṛS was divided into Paṭālas. CALAND has pointed out that the ĀpPitṛS was also divided into Paṭālas.⁴ It is noteworthy that the Paṭāla division in the BhārPitṛS is exactly identical with that in the ĀpPitṛS. It is as follows :

Paṭāla	BhārPitṛS	ĀpPitṛS
I	I 1-8	I 1-8
II	I 9-10	I 9-10
III	I 11-12	I 11-12
IV	II 1-4	II 1-4
V	II 5	II 5

1. ग्रन्थानालोच्य मात्स्यादीन् गार्ग्येणोपाख्यञ्जना । आपस्तम्बनिषद्भस्तु विष्टुमेधोऽनुवर्षन्ते ॥
In this connection it is interesting to note that Gārgya Gopālayajvan is said to have written a commentary on the BhārPitṛS. K. RANGACHARYA and R. SAMASASTRY, in their Introduction to the Taittiriya Prātiśākhya with the commentaries, *tribhāṣyaratna* of Samsyāya and *vaśdikābharana* of Gārgya Gopālayajvan (Mysore 1906), say : अनेन च गोपालयञ्जना विरचितं भारद्वाजीयविष्टुमेधस्य भाष्यमुपलभ्यते संप्रतम् ।

2. "There has also existed and perhaps still exists a Kapardi-bhāṣya". CALAND, *Pitṛmedhasūtrāṇi* Preface p. xix.

3. इति भारद्वाजसूत्रे परिधानीयके कपर्दिभाष्ये प्रथमं पटलं; इति भारद्वाजसूत्रे कपर्दिभाष्ये द्वितीयं पटलं; इति भारद्वाजसूत्रे परिधानीयके कपर्दिभाष्ये तृतीयः पटलः; इति चतुर्थः पटलः; इति जटाशृङ्गीभाष्ये पंचमः पटलः; इति भारद्वाजीयसूत्रे कपर्दिभाष्यं समाप्तम् ।

4. The Kumbakonam edition does not show the Paṭāla division.

INTRODUCTION

Supplement to the BhārPitṛS :—It will be observed that this Paṭala division does not cover the entire BhārPitṛS which runs up to II.12; nor does it cover the entire ĀpPitṛS which has seven supplementary sections added after II.5. From this it may be concluded that the original BhārPitṛS consisted of I.1-12 and II.1-5, and that sections 6-12 of Praśna II were added later on. This conclusion is confirmed by the character of the entire Sūtra-text. The ritual proper of the Pitṛmedha ends with II. 5. Sections 6-7 of Praśna II describe the Yamayajña which is an altogether different rite—a Bali to be offered to Yama every month, more particularly in the month of Kārtika. It decidedly bears the character of a Gṛhya rite. Sections 8-12 of Praśna II deal with the various incidental rites. They also supplement the rites prescribed in the main ritual, and consequently refer directly to the original sūtra-portions.' The fact that Kapardisvāmin wrote his commentary on the entire two Praśnas shows that in his time the whole Sūtra-text consisting of two Praśnas had been already consolidated. Thus while these later additions were recognised as a part of the BhārPitṛS itself, they were simply attached as an appendix to the ĀpPitṛS. Gārgya Gopālayajvan has not written a commentary on those portions; for, in his time, they were not recognised as a regular part of the so-called ĀpPitṛS. Obviously for the same reason Gārgya Gopālayajvan has quoted the sūtras from those portions as belonging to the BhārPitṛS. It may, however, be noted that Vaidyanātha Dikṣita, the author of *Smṛtimuktāphala*, quotes the sūtras from those portions as belonging to Āpastamba.

Sāyaṇa, who often refers to the Āpastamba Śrauta Sūtra, has extensively cited the sūtras from the BhārPitṛS while commenting upon the portions from the Taittirīya Āraṇyaka dealing with the Pitṛmedha. In his commentary on TĀ VI.1 he says : *teṣāṃ ca pitṛmedhamantrāṇāṃ viniyogo bhāradvājakaḷpe bauddhāyanakaḷpe cā'bhīhitāḥ*. In his commentary on TĀ III.7 he first quotes ĀpŚS VIII.4.3 and immediately afterwards quotes a sūtra from BhārPitṛS : अन्तराविनोऽनुवाकस्य चातुर्मास्येषु केशनिवर्तनेषु तदं तस्यैवमिति जपिरवा पश्चाजपमापस्तम्ब आह द्राह्मण एकहोत्रेति चानुवाकमिति । तथा द्रह्मणोऽनुवाकानुमन्त्रणे विनियोगं भरद्वाज आह द्राह्मण एकहोत्रेति चेति । Had the ĀpPitṛS been known to Sāyaṇa as an independent text, he would have certainly referred to it. Since, however, he mentions only Bharadvāja in this connection, it appears that in his time also the BhārPitṛS was adopted by the followers of the Āpastamba school.

The fact that the Āpastamba school did not possess an independent PitṛS and that the followers of that school performed their funeral rites according to the PitṛS of the Bhāradvāja school, has been noted also by the authors of certain Antyeṣṭiprayogas. Thus Harihara, son of Bhāskara Bhaṭṭa,

1. cf. *ब्रह्मेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते* II.9.11; 11.4; 12.4. The original sūtra is : यदि वैति ब्रह्मेऽमात्याः प्राचीनादीतिनः etc. I.1.15.

says in his *Antyeṣṭipaddhati*¹ that he has compiled his work after consulting the Sūtra of Bharadvāja together with its bhāṣya and Kārikās,² and that his work is to be followed even by the Āpastambins, because there is no other Sūtra (dealing with the funeral rites).³ In the colophon also he has repeated the same statement.⁴

Rudradatta, the commentator of ĀpSS, also does not seem to have known any ĀpPitṛS. He is always in the habit of quoting sūtras of Bharadvāja either in support of a statement in the ĀpSS, or as constituting a different view. In IX.11.4-23, Āpastamba has prescribed certain expiatory rites in respect of certain situations which are more or less connected with the death of the sacrificer. In the commentary on sūtras 4, 12, 14 and 21, Rudradatta quotes the sūtras of Bharadvāja. In the commentary on sūtra 4 he says, *bhāradvājas tv atrā'nugraham āha prācīnāṭṭi pūrṇāhutim juhuyād ity eka iti*. The portion *prācīnāṭṭi.....eka* in this statement is a direct quotation from BhārPitṛS II.10.10. On sūtra 12, he says : *atra bhāradvājah āhitāgnim jāne pramitam tailadronḡyām avadhāya* etc., the latter part in this statement being direct quotation from BhārPitṛS II.10.13-14 and II.11.1. The quotation in the commentary on sūtra 14 is from BhārSS IX.15.7. The quotation in the commentary on sūtra 21 is most probably from the expiation-rites in connection with a Soma-sacrifice given in the BhārSS. The fact that Rudradatta has quoted sūtras both from the BhārSS and the BhārPitṛS as constituting the views of Bharadvāja shows that he recognised both the texts as enjoying equal authority. It also shows that, at the time of Rudradatta, the BhārPitṛS itself was adopted by the followers of Āpastamba. Had there existed an independent ĀpPitṛS in his time, he would have certainly referred to it.

From the above-mentioned facts it may be reasonably concluded that, in the times of Kapardisvāmin, Sāyaṇācārya, Rudradatta and Caṇḍapācārya, the followers of Āpastamba Sūtra used the BhārPitṛS itself for the purpose of their funeral rites. It was presumably in the time of Gārgya Gopālayajvan that the BhārPitṛS began to be referred to as ĀpPitṛS.

It may be pointed out in this connection that CALAND has drawn attention to a sūtra in the Āpastamba Sruta Sūtra which refers to the Pitṛmedha-rite. ĀpSS IX. 11.20 reads : *yai'sā pitṛmedhe prathamāhutis tām evā' tra kuryād ity eke*. Herein CALAND finds direct evidence in support of his assumption that the Pitṛmedhasūtra formed part of the great Kaṭpa of Āpastamba. But the various points mentioned above clearly go against such an assumption. It is not improbable that the Pitṛmedha referred to in ĀpSS IX. 11.20 is the Bhāradvāja Pitṛmedha itself,

1. India Office No. 1674. 2. Probably composed by Kapardisvāmin.

3. भरद्वाजकृतं सूत्रं तन्नाम्ये कश्यकारिकाः। सुविहीषयानाहितान्नेः समन्त्रं वैतृमेधिकम् ॥ कृतिः रघुदत्तार सेयं श्रेया तदनुसारिणी। आपस्तम्बैरपि ग्राह्यं नान्यत्र सूत्रं हि विद्यते॥

4. श्रीभारद्वाजकृतं यदेतत् कश्यपसूत्रं जगति प्रसिद्धम्। ग्राह्यं तदन्वयेद्विधिर्घो सदापस्तम्बैः etc.

BhārPitṛS and SatPitṛS.—CALAND's edition of the Satyāsāḍha Pitṛmedhasūtra consists of two Praśnas, namely, XXVIII and XXIX. Praśna XXVIII has 12 sections, and Praśna XXIX has 11 sections. The Ānandāśrama edition of the Satyāsāḍha Pitṛmedha Sūtra also consists of the same number of Praśnas and sections. But there the eleven sections in Praśna XXIX are not numbered serially. Each of the two Praśnas in the Ānandāśrama edition is divided into four Paṭalas, and while the sections in all the Paṭalas of Praśna XXVIII are numbered consecutively, those in Praśna XXIX are numbered separately for each Paṭala :

Praśna XXVIII		
Paṭala I,	...	Sections 1-3
" II	...	" 4-8
" III	...	" 9-10
" IV	...	" 11-12.
Praśna XXIX		
Paṭala I	...	Sections 1-4
" II	...	" 1-2
" III	...	" 1
" IV	...	" 1-4.

A supplement,¹ which deals with the funeral rites to be observed in respect of a pregnant woman, is appended to the ĀPitṛS and the SatPitṛS. It is not found in the BhārPitṛS. CALAND says² that "the Pitṛmedhasūtra of Hiraṇyakeśin and of Bhāradvāja seem to be almost identical." As regards the position of the SatPitṛS in the Satyāsāḍha Kalpasūtra, he says that it "fills the last two Praśnas of the great Kalpasūtra of Hiraṇyakeśin, namely, XXVIII and XXIX."³ The authority for this statement is two manuscripts of the Kalpasūtra in Haug's Collection (No. 38 and No. 313). This position of the SatPitṛS is also borne out by certain manuscripts of that Kalpasūtra found in India. It may, however, be noted that all these manuscripts are of a comparatively late date. On the other hand, there is evidence to show that the PitṛS did not originally form part of the Satyāsāḍha Kalpasūtra. Mahādeva, who has written a commentary called *vaijayantī* on some parts of Satyāsāḍhasūtra, describes in detail the contents of the Satyāsāḍha Kalpasūtra in his commentary on the opening sūtra. He says : *idaṃ hi saptaviṃśatipraśnātmakam satyāsāḍha-hiraṇyakeśisūtram*. He concludes the description of the contents by saying that Praśnas XXVI and XXVII form the Dharmasūtra. He further adds that the Pitṛmedhasūtra, which consists of two Praśnas, was composed by

1. It begins : *atha garbhinyās tisryakriyāyā ūrdhvam mṛtau...* etc.
2. *Pitṛmedhasūtrāṇi*, Preface p. xiv.
3. Op. cit. cf. also CALAND, *Alt. Todt. u. Best.* Preface p. v.

Bharadvāja and later adopted by the venerable sage (Satyāśāḍha).¹ It is, therefore, clear that the original Satyāśāḍha Kalpasūtra did not contain a Pitr̥Ṣ, and that the followers of the Satyāśāḍha school adopted the Bhār̥Pitr̥Ṣ for the purpose of their funeral rites. Naturally enough they later thought of adding the two Praśnas of the Bhār̥Pitr̥Ṣ at the end of their own Kalpasūtra, and these two Praśnas consequently came to be numbered as the XXVIIIth and the XXIXth. The text of the Bhār̥Pitr̥Ṣ was modified in course of time. As regards the mention of the Brahmamedha in the Sat̥Pitr̥Ṣ after the piling up of bricks, it is not improbable that the change in the order of the sections was purposefully effected by the followers of Satyāśāḍha while adopting the Bhār̥Pitr̥Ṣ. The Bhār̥Pitr̥Ṣ mentions the Brahmamedha immediately after the rites relating to the cremation and the gathering of bones, explaining the modification in respect of those rites, and then proceeds to the piling up of bricks. The followers of Satyāśāḍha seem to have preferred giving the entire ritual relating to the Pitr̥medha in a sequence, and then noting the peculiarities in the rites to be performed in respect of a departed Vedic Pandit as described in the Brahmamedha. This does not by any means prove the independent character of the Sat̥Pitr̥Ṣ. The so-called Sat̥Pitr̥Ṣ is not an independent Sūtra-work, but is entirely borrowed from Bhāradvāja. The minor variations in the text may be regarded as being due to the copyists. In other words, the case of the Sat̥Pitr̥Ṣ is exactly similar to that of the Āp̥Pitr̥Ṣ.

There is one more point which deserves to be considered in this connection. Can a Sūtra-text, which mostly resembles another Sūtra-text, not be regarded as representing an independent school rather than a mere borrowing from the latter? The answer to this question is that a Sūtra-text might be regarded as representing an independent school only if it were to show at least some peculiarities of its own in the matter of ritualistic details and/or of the employment of formulas and verses in the ritual. As a matter of fact, however, there is no difference at all between the Bhār̥Pitr̥Ṣ on the one hand, and the Āp̥Pitr̥Ṣ and the Sat̥Pitr̥Ṣ on the other, as regards the ritualistic details and the employment of formulas and verses. Therefore the conclusion, that the Āp̥Pitr̥Ṣ and the Sat̥Pitr̥Ṣ were not independently compiled texts, but that the followers of the Āpastamba and Satyāśāḍha schools adopted the Bhār̥Pitr̥Ṣ itself and regarded it as a component part of their own Sūtras, seems to be fully justified. In fact, CALAND also later on arrived at the same conclusion, as is clear from his *Übersicht* to the translation of Praśna XXXI of the Āp̥Ṣ² where he has given the translation only of the main Pitr̥medhasūtra (I.1—II.5).

1. *Pitr̥medhas tu bhāradvājīyo muninā pariḡhīto dvau praśnau.* Anandāśrama edition Vol. I p. 8, Poona 1907.

2. "Nach der Überlieferung hat Āpastamba diese Darstellung von Bhāradvāja übernommen, wie es auch Hiranyakeśin getan haben soll." *Das Śrautasūtra des Āpastamba*, Dritter Teil, Amsterdam, 1928, p. 420.

§ 6. The Śrauta, Gṛhya and Paitṛmedhika Sūtras of Bharadvāja

The style of the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja on the one hand and that of the initial portion of the Paitṛmedhika Sūtra on the other may be compared with advantage. Just as a tendency to predict is found in the Śrauta¹ and Gṛhya² Sūtras, so also is it found in the Paitṛmedhika Sūtra.³ The mention of the Sātyāyani Brāhmaṇa is found in the Gṛhya as also in the Paitṛmedhika Sūtra.⁴ The Paitṛmedhika Sūtra has certain linguistic peculiarities in common with the Śrauta and the Gṛhya Sūtras. Thus the absolute *aparāpāvam* is found in the PitṛS 1.2.4; the use of genitive for accusative is not unknown to the PitṛS; e.g. *ajasya prāntanti* *yavaudanasya* I.12.5; so too of dative for genitive: *abhivānyāyai dugdhasya* II.4.20; and of the adverb *dakṣiṇā* 1.10.5. Certain words are common to the Gṛhya Sūtra and the PitṛS, e.g. *kṣāralavaṇa*,⁵ *adhaḥśayyā*,⁶ *patah*.⁷ The construction, *pratyakīrasam dakṣiṇāpadim samjñāpayanti* is common to PitṛS and GS.⁸ The term *atyantapradēsa*, which is peculiar to the Śrauta Sūtra, is found also in PitṛS 1.4.6. The adverbs prefixed with *su-* are found in the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja. The PitṛS uses a number of such adverbs, e.g. *susambhinna*, *susampīṣṭa*, *susanīṛpta*, *susamcita*. It might, therefore, be concluded that the original portion of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra (I. 1—II. 5) was composed by the same person as composed the Śrauta and the Gṛhya Sūtras. The relationship of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra and the so-called Paitṛmedha Sūtras of Āpastamba and Satyāśāḍha-Hiranyakeśin, which has been discussed above in detail, may also be considered in this connection. BhārGS III.11 mentions Bharadvāja.⁹ This fact would seem to suggest that originally the Śrauta, Gṛhya and Paitṛmedha Sūtras were transmitted orally by Bharadvāja, and were then written down by his disciple.

The subject-matter of PitṛS II.1-12 as also its position in the ĀpPitṛS point to its later origin. The linguistic evidence also supports the assumption of its later origin. For instance, the grammatically correct form *vydhytibhiḥ* as against *vydhytibhīḥ* is found in PitṛS II.7.5. Similarly *nirmathya* PitṛS II.9.6) has been used for *nirmanthya*; *aupavasathya* (PitṛS II. 9.5,6) for *aupavasatha*; *yājñika* (II.12.5) for *yajñiya*. Of course, even this later portion is not free from solecisms. For instance, the construction in II.10.4, *yadi patni sīmānta ādityo' bhinnmrocet*, is faulty.

§ 7. Citations from the Sūtras of Bharadvāja

The commentators of the Sūtras often cite relevant sūtras from the Sūtras belonging not only to their own Vedic recension but also to other

1. e.g. XIV.8.9. 2. I.11. 3. I.7.4 4. PitṛS I.2.12; GS III.18. 5. BhārGS I.10,19, III.12; PitṛS 1.8.13. 6. BhārPitṛS I.8.13; BhārGS III.12. 7. BhārPitṛS 1.2.1; BhārGS 1.22. 8. PitṛS 1.5.1; GS II 16. 9. cf. p. xli note 2.

recensions. These citations are given sometimes in support of the sūtra under discussion, and sometimes as representing a different view. The citations are sometimes direct, and sometimes indirect. From among the direct citations, some may be exactly identical with the original sūtras, some may be partially identical, while others may either be loosely connected with or be only a paraphrase of the original sūtra. It is also found that, in some cases, the commentator has before him a particular tradition of the text which may be differing more or less from the other traditions. Anyway, the text of the Sūtras can, to a certain extent, be controlled and verified through the large number of citations in the commentaries. In certain cases, the lost portions of a Sūtra-text can also be reconstructed with the help of the citations found in the commentaries on other Sūtra-texts.¹

So far as the text of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra is concerned, RAGHU VIRA has collected certain citations from it² occurring in the commentaries of Rudradatta on the Āpastamba Śrauta Sūtra and of Mahādeva on the Satyāśāḍha Sūtra.

In the present edition, an attempt has been made to collect Bhāradvāja citations from as many sources as possible. The following is the list of these sources:—

(i) Rudradatta's commentary on the Āpastamba Śrauta Sūtra Praśnas I-XV.

(ii) Dhūrtasvāmin's bhāṣya on the Āpastamba Śrauta Sūtra, Praśnas I-X, XVI, XVII.

(iii) Rāmāgnicit's Vṛtti on the bhāṣya of Dhūrtasvāmin on the Āpastamba Śrauta Sūtra, Praśnas I-VIII.³

1. Some work in this direction has already been done by certain scholars. For instance, RAGHU VIRA (Oriental College Magazine, Lahore 1928) has collected numerous passages from the Kāṭhakesūtra quoted in the commentaries on the Kātyāyana Śrauta Sūtra. SURYAKANTA (*Kāṭhakaśāṅkalanam*, Lahore, 1943) also has collected passages from the Kāṭhaka Śrauta and Gṛhya Sūtras cited in the various commentaries on the Kātyāyana Śrauta Sūtra. 2. cf. his foot-notes on I.3.21, 21.7; II.4.10, 18.2; VI.4.6, 6.4, 8.1, 15.17, 16.1, 23, 26, 17.4; VII.15.10; VIII.4.4, 6.6, 23.3, 4; IX.3.12, 6.4, 14.5. These references are given according to the present edition. In RAGHU VIRA's edition some of these differ a little. RAGHU VIRA had probably collected many more citations and had even planned to record all of them in Appendix I, which was promised to be given at the end of his complete work. (cf. Preface p. iv). Since, however, the edition had been left incomplete, this Appendix was not published anywhere.

3. Mysore edition Praśnas I-VIII; Baroda edition Praśnas I-VII. The bhāṣya and Vṛtti on IX and X is recently published. The citations from this portion are collected elsewhere. For the commentary on Praśnas XVI and XVII the manuscript of Dhundiraja Dikṣita Bapat of Pachwad (Satara) in the collections of the 'Aidita Saṁśodhana Maṇḍala, Poona, was utilised.

(iv) Mahādeva Vājapeyin's commentary *subodhini* on the Baudhāyana Śrauta Sūtra, Praśnas I-V. This commentary has not been printed so far, but the following manuscripts were consulted by the editor for the present purpose :

Praśna I : Bharata Itihasa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 30.

Praśnas II-III : Oriental Institute, Baroda. Acc. No. 444, 447, 448.

Praśnas IV-V : Bharata Itihasa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 56; 36, 105.

(v) The commentary *agniṣṭomacandrikā* on the Baudhāyana Śrauta Sūtra VI-VIII, T. M. S. S. M. Library Tanjore, MS No. B 9178.

(vi) Yajñeśvara Dikṣita's *karmāntaparibhāṣādīpaṅgraha*, T.M.S.S.M. Library, Tanjore, MS No. B 9868.

(vii) Mahādeva's commentary *vaijayantī* and Gopinātha Bhaṭṭa's commentary *jyotsnā* on the Satyāśāḍha Sūtra (Anandaśrama, Poona), Praśnas I-X, XXIV.

(viii) Vāñcheśvara Sudhi's commentary on the Satyāśāḍha Sūtra, Praśnas I-X, XXIV. The commentary on Praśna XXIV is printed (Anandaśrama); the manuscript of the rest is deposited in the Library of the Anandaśrama.¹

(ix) Mātṛdatta's commentary on the Gṛhya portion of the Satyāśāḍha Sūtra.

(x) Sāyaṇa's commentary on the Taittiriya Saṁhitā, the Taittiriya Brāhmaṇa, the Taittiriya Āraṇyaka, and the Aitareya Brāhmaṇa.

(xi) Miscellaneous sources such as the *prāyaścittasubodhinī* of Śrinivāsa Makhin (Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 123); Ātmānanda's commentary on the *asya vāmīya* hymn (RV I.164) edited by C. KUNHAN RAJA, Madras, 1956.

All the collected citations, whether direct or indirect, have been recorded in the foot-notes to the relevant sūtras in the present edition. Sometimes a citation is attributed to more than one Sūtra-writer. In such a case, the citation cannot be expected to be literal. Sometimes one and the same citation has been given by a commentator in different contexts. Many times it has happened that one and the same citation is found in different commentaries. It is often seen that one and the same citation is given by Rudradatta in his commentary on the ĀpŚS, by Mahādeva Vājapeyin in his commentary on the BaudhŚS, and by Vāñcheśvara and Mahādeva in their

1. It seems from the Introduction to Vol. IX of the Satyāśāḍha Sūtra (Praśnas XXII ff.) that the Anandaśrama had a manuscript containing the commentary on Praśnas I.XVI, XXIV. Actually, however, the MS contains the commentary on Praśnas I-X only.

commentaries on the Satyāśāḍha Sūtra. In such cases, it is not improbable that the citation which occurred in the older commentary was reproduced in a later commentary. When, however, a citation from the Bhāradvāja text is found only in one particular commentary, it may be presumed that the author of that commentary has derived it directly from the Bhāradvāja text.

It must of course be admitted that the sources utilized herein are by no means exhaustive. It is possible to discover more citations from the Bhāradvāja texts in other commentaries, Prayogas and similar other works. A study of the citations recorded in the foot-notes to the Sūtra-text would show the extent to which the text reconstructed from the manuscripts of the Bhāradvāja texts can be controlled and verified through those citations. It may be generally said that many of the citations, which are of the nature of direct quotations, support the manuscript-tradition; others, which are indirect quotations or are partially or loosely given, support the tradition only partially; still others, which are indirect references, render the least help in the verification of the text-tradition.

It may be pointed out that these citations from the Bhāradvāja texts are derived not only from the Śrauta Sūtra, but also from the Paitṛmedhika Sūtra and the Parīśeṣa Sūtra of Bhāradvāja. This naturally leads to the conclusion that all these texts were recognised by the commentators as belonging to the Bhāradvāja school, and that they were held as being of equal authority. This must, indeed, be regarded as one of the important contributions made by the study of the Bhāradvāja citations. One and the same commentator quotes a sūtra from the Śrauta Sūtra at one place, a sūtra from the Paitṛmedhika Sūtra at another place, and a sūtra from the Parīśeṣa Sūtra at still another place. Sometimes a commentator gives citations from the Śrauta Sūtra and the Parīśeṣa Sūtra together. Thus Rudradatta on ĀpŚS VI.26.7 says : भारद्वाजश्चाह प्रोचितं आहुतिं ब्रह्मोक्तिं । तथा पवित्रेष्टिं विचार्याह तेषां संवत्सरमतिव्यवसन्न इति । Out of these two citations the first one is from the BhārŚS (VI 6.4), and the second from the Parīśeṣa Sūtra (209). Out of the 222 Parīśeṣasūtras, as many as thirtyone have been cited—either verbatim or partly or loosely—by Rudradatta, Dhūrtasvāmin and Rāmāgnicit in their commentaries on the ĀpŚS, and by Vāñcheśvara and Malādeva in their commentaries on the Satyāśāḍha Sūtra. At one place, Mātṛdatta, the commentator of the Gṛhya portion of the Satyāśāḍha Sūtra, quotes a Parīśeṣasūtra. Śāyana, in his commentary on the portion of the Taittirīya Āraṇyaka which gives the mantras to be employed in the Pitrmedha and the relevant rites, cites as many as 9 sūtras of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra. He has also quoted one sūtra (PitrS I.12.11) in his commentary of the Aitareya Brāhmaṇa VII 8. Citations from the Paitṛmedhika Sūtra are further found in

the commentary of Rudradatta on ĀpŚS VI.29.1, IX. 11.4, 12. So far the present editor has not come across any citation from the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra in the commentaries on the Śrauta Sūtras.

Not a few citations, which appear to have been taken from the Bhāradvāja Śrauta Sūtra, are met with but they are not to be traced in the available text of that Sūtra. Such citations, arranged subjectwise, have been given in the Appendix A. Their subject-matter is of course determined on the basis of the context in which they occur in the commentaries on the other Śrauta Sūtras. The problem posed by these citations is, indeed, not easy of solution: These citations must be regarded as having been derived from some Sūtra-text of Bharadvāja for two reasons: firstly because in many cases one and the same citation is found mentioned as from Bhāradvāja in more than one commentary, and secondly because many other citations given as from Bhāradvāja can actually be traced in some Bhāradvāja-texts. The citations appear to pertain to the following subjects: The New-moon and the Full-moon sacrifices (Prašnas I-IV), the setting up of the sacred fires (Prašna V), Agnihotra and Āgrayana sacrifices (Prašna VI), Animal-sacrifice (Prašna VII), Cāturmāsya (Prašna VIII), Expiation-rites in connection with the Agnihotra and Iṣṭi (Prašna IX), and Jyotiṣṭoma (Prašnas X-XV). One is naturally inclined to assume that these citations must have formed part of the original Sūtra-text. Such an assumption, however, is not warranted, since all the available manuscripts of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra represent a single tradition so far as the text and the order of the sūtras are concerned. It might, therefore, be tentatively suggested that these citations were derived from such portions of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra as have not become available so far. This problem is not likely to be solved satisfactorily unless the entire Bhāradvāja text becomes available.

An important point about the Bhāradvāja citations is that they have brought to light some sūtras from the Bhāradvāja Śrauta Sūtra which are not to be found in the available text. That they belong to the Śrauta Sūtra of Bharadvāja would become clear from the contexts in which they occur in the commentaries on the different Śrauta Sūtras and other Vedic texts. The following is a list of such citations arranged subjectwise:

Dākṣāyaṇa-sacrifice

1. (a) अत्र दशपूर्णमासप्रतयत् कर्मकालान्येतानि प्रतानीत्युक्त्वा पुनराह भरद्वाजः
तेन मन्यामहेऽन्तरालप्रतानि यथा चातुर्मास्येद्विति ।

—Rudradatta on ĀpŚS III.17.8

- (b) अत्रोक्तं भरद्वाजेन अन्तरालप्रतानि यथा चातुर्मास्येद्विति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS II.6 (p. 244)

Iṣṭihautra

2. (a) यदि क्रियेत येयजामहमुक्त्वा दैवतोपलक्षणम् । ततो व्याहृतयो भरद्वाजमतात्
तथानूयानेषु व्याहृतयः । उपदेशो येयजामहानन्तरं व्याहृतयो नानूयाजेषु ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS XIII.6

(b) बहुवचनान् भरद्वाजवचनाच्च विकल्पेन सर्वत्र यदि क्रियेत तथा ।

—Rāmāgnicit ibid.

Optional Animal-sacrifices

3. तदुपतं भगवता भारद्वाजेन कृपभे गोषु जीर्णे यूनः कर्णमाजयेत् ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS XXII.1.18

4. प्राशक्नो गौरिति भरद्वाजवचनात् ।

—Sāyaṇa on TS II.1.3

Soma-sacrifice

5. (a) तथा च भारद्वाजः उपहोमा अञ्चिद्रकाण्डमिति लिङ्गविनियोज्यानि ।

—Sāyaṇa on TBr II.4.1

(b) अञ्चिद्रा उपहोमाश्च लिङ्गाश्चियम्यन्त इति भरद्वाजमुप्रात् ।

—Gopinātha on SatS X.3 (p. 1005)

6. भारद्वाजग्राह कथमेकावरेषु दीक्षाकल्पेषु । तत्रापर्वणि दीक्षा सुस्या प्रा । सपर्वणि वा
दीक्षा पर्वण्येव सुस्या संपादयेदिति । तथा अमावास्यायां सुस्यमर्ह्यजनीयेऽहनि स्यादिति च ।

—Rudradatta on ĀpŚS X.15.1

Expiation-rites (uttaraprāyaścittam)

7. सांवरतारिकाण्येतानि प्रतानि भवन्तीत्याश्रम्यः । यावज्जीवनमिष्यालेखन इति भरद्वाजः ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS XV.1.63

8. (a) भारद्वाजस्त्वत्रानुग्रहमाह यदि विर्मथ्यो मथ्यमानो न जायेत तस्य स्थाने
हिरण्यशकलं स्याद्वतीभिर्जुहुयादिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.13.4.

(b) भारद्वाज आह यदि मथ्यमानो न जायेतस्येतस्म स्थाने हिरण्यशकलं
स्याद्वतीभिर्जुहुयादिति ।

(c) अत्रानुग्रहमाह भारद्वाजः यदि मथ्यमानो न जायेत तस्य स्थाने हिरण्यशकलं
महापाभिर्जुहोतीति ।

—Mahādeva on SatS IV.3 (p. 418)

9. (a) अत्रानुग्रहमाह भारद्वाजः यत्तद्गहीनः स्याद्पतो वा पृथुदः संपद्येत दीप्तावी
सारस्यती वापथ्यमिति हुत्वा सर्वत्रापञ्चितानि जुहुयात् ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.12.1

(b) अत्रानुग्रहमाह भरद्वाजः यद्यङ्गहीनः स्याद्भूतो वा यथार्थः संपद्येत वैष्णवी-
माग्नावैष्णवीं सारस्वतीं बार्हस्पत्यां चेति हुर्या सर्वप्रायश्चित्तानि जुहुयादिति ।

—Mahādeva on SatS IV.3 (p. 416)

10. तथा च भारद्वाजः अङ्गहीनोऽपि पशुः प्रतिनिधेवर्लीयानिति ।

—Mahādeva on BaudhSS IV

11. यदि पृषदाज्यं स्कन्देदिति भरद्वाजः ।

—Mahādeva on SatS XV.7.11

12. तदुषतं भारद्वाजेन यद्यद्विस्तस्याज्यं प्रतिनिधिरिति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.18.3

—Mahādeva on SatS XV.8.13

13. भारद्वाजादिभिर्भेदपुरोडाशस्य पशुपुरोडाशेन सह प्रचारवचनात् तद्विरासायं पुनः
क्रमवचनम् ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.19.7

14. विष्णवे शिपिविष्टाय जुहोतीति श्रुतेः । भरद्वाजमताच्च ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS IX.19.12

15. (a) अपवृत्तार्थस्य कर्मणो मन्त्रप्रयोगः कृताकृत इति भरद्वाजः ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS IX.16.10

(b) तथा च भारद्वाजः अपवृत्तार्थस्य कर्मणो मन्त्रप्रयोगः कृताकृत इति ।

—Rudradatta on ĀpSS ibid.

16. आमिक्षाविषये भरद्वाजेनोक्तं दधिपचसोयंघ्न्यतरद् व्यापद्येत पयस एव कुतश्चोपाद्य
प्रचरेयुरिति ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS IX.15.13

17. पशुदोषे भारद्वाजात् । इदं विष्णुस्तथाग्निश्च सरस्वति गृहस्पते । वसाहोमहवन्वा
चतुर्गृहीतं गृहीत्वा इदं विष्णुंसुरे स्वाहा । अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महो दीक्षापालेभ्यो वनतश्चाक्रा ।
विश्वेर्देवैर्यज्ञियैः संविदानो दीक्षामस्मै यजमानाय धत्त स्वाहा । अग्नाधिष्णुम्यामिदं । सरस्वत्यभि
नो नेपि वस्यो मापस्फरीः पयसा मा न आधक् । जुषस्व नः सह्या वेद्या च मा त्वत् क्षेत्रापरणानि
गन्त स्वाहा । सरस्वत्या इदं । गृहस्पते अति यं चित्रं स्वाहा ।

—Hiranyakeśi Paśuprayoga

18. भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS X.1 .6

[cf. Dhūrtasvāmin's bhāṣya ; अम्युदितः सौरीः, उदु र्यं, सप्त त्वा हरितः, चित्रं
देवानाम् इति ।]

19. सोमेऽप्याह भारद्वाजः यदि यज्ञे यजमानो ज्ञियेत कथं श्रेतेऽवस्थापनमिति, न विद्यत
इत्याहुः । मरणान्ता यज्ञा भवन्तीति । अन्यवभृथं कुर्वीत । यदि यज्ञे परानी ज्ञियेत निर्मन्थेन दग्ध्वा
माजालीयन्थन्ते अक्षानुपवपेयुः आ यज्ञापवगां दिति । तथा यदि ज्ञियेत प्रागवभृथादभ्यवभृथं कुर्वीत् ।
अवभृथं वा गमयित्वा प्रोक्ष्येनमभ्युदाहृत्य स्वैरग्निभिर्दहेयुः । एतावदेकाह इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.11.21

20. (a) तथा च भारद्वाजः प्रतिशुक्तिं दुग्धमात्रस्य वाद इति ।
—Rudradatta on ĀpSS VIII.20.5
- (b) तथा च भारद्वाजः प्रतिशुक्तिं दुग्धमात्रं स्यादिति ।
—Rudradatta on ĀpSS XIV.24.14
- (c) प्रतिशुक्तिं दुग्धमात्रस्य वाद इति भारद्वाजः ।
—Vāñcheśvara on SatS V
- (d) तथा च भरद्वाजोऽपि प्रतिशुक्तिं दुग्धमात्रवाद इति ।
—Mahādeva on SatS V.6 (p. 491)
- (e) तथा च भरद्वाजः प्रतिशुक्तिं दुग्धमात्रं स्यादिति ।
—Mahādeva on SatS XV.6.17
21. उपलक्ष्ये दृश्यादयश्चकारो मन्त्रा भारद्वाजीये सूत्रे वाग्दयमानयेन्वतुमन्त्रणे विनियुक्ताः ।
—Ātmānanda's commentary on RV I.164.28

Paśvaihādaṣiṇī

22. विकल्पं एवाह भारद्वाजः यथा प्रतिशुक्ता वा दुग्धमात्रेति ।
—Rudradatta on ĀpSS XIV.7.4

Agnicayana

23. गार्हपत्यमुदाननेनाप्यवसायवतीति । भारद्वाजस्य तु अमप्यवसानमन्त्रः पृथगन्त्येवस्य प्रत्यागनाय इति ।
—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XVI.14.1
24. पुरोवाचस्रिदिति वृद्धिसनीः पञ्चानुविहारं प्रतिदिशमेकां च मध्ये भरद्वाजागनात् ।
—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XVII.5.5
25. सहिलाय श्लेषशौ वानामन्त्रा उपदधाति ततो लोकेष्ट्याभिः सोऽपि प्रथमविकारो भवति भरद्वाजसताद्य ।
—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XVII.24.8
26. चण्डविनातिहृद्यः प्रथमं प्रवृण्वित परशुतेः भरद्वाजमतात् ।
—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XVII.26.3

Atvamedha

27. अयाचमेधे भारद्वाजसूत्रम् । अथमयोऽवगाह्य एवपरिवाया सम्यक् ततो हस्तत्समुदकमुदानपति उदेहि वाजिचित्तपामिः इति ।
—Sāyana on TBr II.5.2
28. पाणिममसावपि अदप्यहविर्जितो भूमः शकभूमः । तदुपस्थानमनेन इति भारद्वाजसूत्रम् । उर्वरं च शकमपमिति शकभूम इति ।
—Ātmānanda's comm. on RV I.164.43

If the above classification of the Bhāradvāja citations was correct, it must be concluded that the Bhāradvāja Śrauta Sūtra once contained portions which dealt with the Dikṣāyaṇa sacrifice, the Optional Animal-sacrifices, the expiation-rites in connection with the Animal-sacrifice and the Soma-sacrifice, the Paśvaikādaśīni and the Aśvamedha, but that these portions were somehow lost in course of time. Praśna IX of the BhārṢS deals with the expiation-rites relating to the Agnihotra and the Iṣṭi, and is therefore rightly called *Pūrvaprāyaścitta*. This implies that there must have existed in the BhārṢS another Praśna dealing with the expiation-rites relating to the Animal-sacrifice and the Soma-sacrifice. The citations relating to the expiation-rites collected here might have formed part of that Praśna, which was probably called *Uttaraprāyaścitta*. The Āpastamba Śrauta Sūtra has a different arrangement in connection with the expiation-rites; it deals with the expiation-rites relating to the Agnihotra, the Iṣṭi and the Animal-sacrifice in Praśna IX and those relating to the Soma-sacrifices in Praśna XIV.

The dates of the various texts in which these citations occur are not definitely known. A relative chronology might, however, be attempted. The date of Sāyaṇa, namely, the fourteenth century, is certain. Mention has already been made of the dates of Rudradatta and Dhūrtasvāmin. The two commentaries on the Baudhāyana Śrauta Sūtra belong to the eighteenth century. The commentaries on the Satyāśādha Sūtra belong to the nineteenth century. A large number of the citations found in the commentaries on the Satyāśādha Sūtra and the Baudhāyana Śrauta Sūtra are found in Rudradatta's commentary, and are presumably borrowed from the latter text. Since, however, these former commentaries also give some citations which are not found in Rudradatta's commentary, they seem to have had before them the original Bhāradvāja-texts. Sāyaṇa usually gives citations from the Āpastamba Śrauta Sūtra and the Baudhāyana Śrauta Sūtra. He has very rarely quoted any sūtra from the Bhāradvāja Śrauta Sūtra. In his commentary on the Pitṛmedha portions of the Taittirīya Āraṇyaka, however, he has quoted a number of citations from the Bhāradvāja Paitṛmedhika

Since Sāyaṇa has quoted a number of citations from the Bhāradvāja Paitṛmedhika, it is probable that he had before him the Bhāradvāja texts in their entirety. Had Sāyaṇa quoted sūtras from the various Sūtra-texts belonging to the Taittirīya recension, it would have been possible to recover much of the lost portion of the Bhāradvāja texts. Similarly Rudradatta's commentary on the Āpastamba Śrauta Sūtra is unfortunately not available beyond the fifteenth Praśna; had it been available, it would have been possible to restore many sūtras from the lost portion of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra. For, Rudradatta frequently cites from Bhāradvāja, among others, in order either to support the injunction in the Āpastamba Śrauta Sūtra or to set forth a view differing from Āpastamba's. Dhūrtasvāmin's bhāṣya on the ĀpṢS is not completely printed so far. The

unpublished portion might contain some Bhāradvāja citations. Unless all these citations were collected, it would not be proper to assert that the entire Bhāradvāja Śrauta Sūtra was known to him. Mahādeva Dikṣita and Vāñcheśvara seem to have had before them the BhārṢS at least up to the portion dealing with the Jyotiṣṭoma. Mahādevaśāstri Dandavati, who lived in the twentieth century, has written a commentary on Praśnas XI-XVIII and XXII of Satyāśāḍha sūtra. There are no Bhāradvāja quotations in that commentary. The portion of the BhārṢS beyond the Jyotiṣṭoma has been lost for a long time; hence it is understandable that Mahādevaśāstri's commentary does not contain any Bhāradvāja citations.

Upendra in his *Pitṛmedhapravagadīpikā* (Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 22, 868), says that Bhāradvāja had composed the entire Kalpasūtra, and also the Pariśeṣa Sūtra.

§ 8. Linguistic Peculiarities of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra

There is close linguistic affinity between the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba. It will, therefore, be convenient to bring out the linguistic peculiarities of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra with reference to those of the Āpastamba Śrauta Sūtra. GARBE in his Preface to the Āpastamba Śrauta Sūtra (pp. v-xii), has dealt with the linguistic peculiarities of that work. The following discussion corresponds more or less with GARBE's treatment of the subject.

We may begin with the Vedic words and forms which are met with in the Śrauta Sūtra of Bharadvāja. It is not necessary to mention here all the Vedic words and forms occurring in the BhārṢS, for they will be found in the word-index given at the end of this edition.

The grammatical forms which are common to the Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the *Brāhmaṇa* literature are given below :—

1. Words ending with the termination *-ai* of the dative case of the feminine stems in *-ā*, employed to denote the ablative-genitive case : *pratiṣṭhāyai* II. 2.10; *dakṣiṇāyai* II. 8.3,12; VIII. 5.15; *ajāyai* IX. 4.7; *abhiraṇyāyai* VIII. 16.14; 17.8; *dvāryāyai* XI. 6.12; *chāyāyai* XII. 20.8; *amīkṣāyai* XIV. 25.6.

2. Locatives in *-an* instead of *-ani* : *ātman* VI. 6.12; *vartman* II.6.10.

3. The termination *-yita* instead of *-yeta* in the third person singular optative of verbs of the tenth conjugation : *prakṣālayita* IX. 5.3; *āmantrayita* X. 7.15; also *adayita* V. 16.18.

4. Single absolutes in *-am* which are met with more frequently in the *Brāhmaṇa* literature than in classical Sanskrit : *parāpāvam* I.7.5, BhārPitṚS I. 2.4; *avirekam* I. 7.5; *pratyagopavargam* I. 26.10; II.8.13; *aparāpāvam* BhārPitṚS I.2.4; *anatiḍṣīnam* II. 8.13;¹ *aparivargam* II. 11.2; *abhisamāhāram*

1. BhārṢS II.9.2 has the grammatically correct form *anatsḍṣyam*.

II.4.4; *punarāhāram* II 6.12; *abhikrāmam* II. 16.5; *sampradāyam* XIV. 16.3; *parikrāmam* VII.4 2; *abhyupasekam* X. 4.6; *avakṣāyam* X. 18.13; *avyatiṣaṅgam* XI. 8.13; *vyatyāsam*-XIV.16.6; *aṅikāṣam* II.11.2; *parihvālam* X.7.14.

5. Tmesis which is peculiar to the Saṁhitās and the *Brāhmaṇas* : *abhi vo' dityād abhi vā 'stam iyāt* V. 21.14; *sam vā vijeto' d vā patet* IX.19.8; *abhi ca ghārayed abhi ca mantrayeta* IX. 19.8; *prati vā caṣṭe prati vā jānīte* X. 2.2; *ud vā patet pra vā miyeta saṁ vā śiryeta* XI. 18.11; *yat kiṁ cā' bhi tayor āghārasamidhor ādadhyāt* XIII. 3.6; *āvīr iva nābhīm darśayantaḥ* XIV. 14.5.

6. Adverbs with the termination -ā : *'dakṣiṇā* II. 14.4; IX.15.4; XI. 10.7; XIV.21.8; *yathā kathā* IX.6.13; 16.9; 17.10.

Adverbs with the termination -am : *abhyātman* III. 18.4; *upābīlam* XI. 2.26; *samambīlam* II. 7.9.

7. Indeclinables which are found only in the *Brāhmaṇa* literature : *yarhi...tarhi* IV.15.4; 18.3; VI.9.8; XIII.14.12; *atho* VI.10.9.

8. Feminine noun-ending -ī which is changed into -ī in case-terminations : *vyāhṛtibhyām* V.7.1; *vyāhṛtibhiḥ* V.9.3, 13.12; VI.3.14; IX.13.14; *somāhutīṣu* XIII.26.6.

9. Expressions implying action which are found only in the *Brāhmaṇa* literature : *imām manasā dhyāyati* I.18.2; *imām abhimṛśya* III.6.13; *ārṣeyān mantrakṛta itaūrdhvān vṛṇīte* II.15.9; *amuto' vāak* VII.8.3.

10. Infinitives ending in -tu with the preposition : *ā* or *purā* : *upākartu* IV.3.4; *āhartu* IV.3.3; *tamītu* VIII.21.1; IX.9.6, 15; 11.5; XIII 11.16; *netu* X.8.2; *hotu* VI.11.5; IX. 9.13.

It is significant that the above-mentioned Vedic forms are common to the Śrauta Sūtras of Bhāradvāja and Āpastamba, even though the examples for each form may differ at times.

So far as Prākṛtisms and solecisms are concerned, it would be more convenient first to consider the Prākṛtisms and solecisms in the Bhāradvāja Śrauta Sūtra with reference to those in the Āpastamba Śrauta Sūtra, and then to deal with the Prākṛtisms and solecisms which are peculiar to Bhāradvāja. *Rtve* standing for *rtvye* which occurs in the Śrauta Sūtra and the Dharmasūtra of Āpastamba, and which consequently leads to the conclusion of the common authorship of both these Sūtra-texts, is absent in BhārṢS. The latter has instead *rtvīye*. Change of *n* into *ṇ* which is found in the Sūtra-text of Āpastamba, is met with also in BhārṢS e.g. *aṅikāṣam* II.11 2; *parāhanyāt* II.3.18. The use of the popular word *ghoṭa* in the sense of a

1. BUHLER [ZDMG XL p. 540] has recorded the following cases : *anulepaṇa* ĀpDŚ 1.32.5; I.11.13; *mahāṇagnī* ABr I.27; *ghanenānughṇeṇa* TĀ II.4.7; *akhaṇam* TĀ IV.42.10; *yathāvaṇ ṇomo dīve* TĀ V.8.11; *vyṛṣaṇ vā* ĀpDŚ II.14.4.

horse is common to BhārṢṢ and ĀpṢṢ e.g. *ghoṭapṛakāre* BhārṢṢ XI.3.7, ĀpṢṢ XV.3.12. Prākṛtic shortening of a long vowel which is found in ĀpṢṢ is absent in BhārṢṢ e.g. *strīvyañjanāni* ĀpṢṢ VIII.5.1, *strīvyañjanāni* BhārṢṢ VIII.7.5; *nadīdvīpe* ĀpṢṢ XV.16.2,3; *nadīdvīpe* DhārṢṢ XI.16.4; *sarparājūi* for *sārparājūi* is, however, common to both. Lengthening of vowel in *śāstāyān* (BhārṢṢ XIV.14.11; ĀpṢṢ XIII.16.4) and *anū* (BhārṢṢ XIV.12.1; ĀpṢṢ XIII.12.9) is found in both. There is no passage in BhārṢṢ showing the Prākṛtic transition from *r* to *u* as in *tvastūmant* for *tvastṛmant* ĀpṢṢ X.23.8. BhārṢṢ and ĀpṢṢ both have the corrupt form *samploṃnāya* (BhārṢṢ XI.2.22; XIV.19.3; ĀpṢṢ VIII.16.6; Rudradatta on ĀpṢṢ XIII.17.9) which, according to Rudradatta, ought to have been *sampromūya* meaning *sampramūya*. *Adhyuddh* is common to BhārṢṢ (VII.19.11; 21.3) and ĀpṢṢ (VII.22.6; 26.7). *Anupamakṣantau* from the root *majj* is found in BhārṢṢ XIV.22.18 and also in ĀpṢṢ VIII.8.15, XIII.21.1. Just as cases of inflexion are found in ĀpṢṢ¹ e.g. the accusative plural *gāḥ* for the nominative plural X.26.7, the nominative *ūdañcaḥ* for the accusative *udācaḥ* XI.10.8; *aṣṭamyah* for *aṣṭamiḥ* XV.20.20, *āsiḥ* as the accusative plural *āsiḥ* III.6.12; the locative *gharṇadhugi* formed from the nominative XV.18.2—they are also found in BhārṢṢ e.g. the nominative for the accusative : *ekahāyano dakṣiṇā dadāti'ti vijñāyate* IX.16.8; *samīmayyas tīsrāḥ samīdho ghyānvaktū ādadhāti* V.10.9. Feminine nouns ending with *-ī* have, following the Vedic grammar, the accusative dual termination *-ī*; e.g. *vapāśrapaṇī prarṣoti* VII.14.13; *vapāśrapaṇī praharati* VII.16.10; *hariṇī palāśatūkhe* X.19.15; *audumbarī methi* XI.5.13. The use of the genitive for the accusative : *sthālipākasyo'pahatya* I.8.1; *prśadājyasya sakṛd upahatya* VII.20.10; *ajasya tu tato nā'sniyāt* IX.4.8; *yady uddrūtasya skandet* IX.7.9; *ājyasya vāruṅīm ream anūeya vāruṅyareā juhuyāt* IX.8.3, 6. The genitive for the instrumental : *vrihīṇām agrapākasya yajate* VI.15.2. *yavāṇām agrapākasya yajate* VI.18.5; *ājyasya sruvam pūrṇam* IX.1.11; *śaranīkāsasya darvīm pūrayitvā* VIII.14.4. Accusative for the locative : *nā'syā'māvāsyāṃ rātriḥ kumārā aḥi payaḥ pibanti* I.11.8; *tasyā madhyam aṅgānām avadyati* (*madhyam* for *madhye*) VII.18.9; *stūyamānam yajamāno 'nvrāroham japati* (*stūyamānam* for *stūyamāne*) XIII.17.10. The dative for the locative : *tasyāt* (*for tasyām*) *na prastaram praharati* VIII.12.24. Evidently most of these cases of inflexion are due to the influence of the *Brāhmaṇas*.

ĀpṢṢ IX.4.16 has the dative *vratabhṛde* from the nominative *vratabhṛd* appearing before the following sonant; but the corresponding sūtra in BhārṢṢ IX.6.11 has *vratabhṛte*. The form *aḥiprem* analogous to the

1. BURLER [ZDMG XL p. 534] has recorded the following additional cases : *brāhmaṇagaryah* ĀpDS I.24.21; *āivatthyah* ĀpṢṢ V.17.2; *samīmayyah* V.17.4 as accusative plural; *viñci* X.8.14 as accusative dual; *prāci* VIII.5.4 as nominative dual; *udīcāḥ* VIII.7.19 as nominative plural, *vidyā* ĀpDS I.30.3 as instrumental singular.

second and the third persons *apīpreh* and *apīpret* is common to BhārṢS IV. 17.6 and ĀpṢS IV.12.3. Similarly *pratyasthāt* (for *pratyasthāt*) which is influenced by the adjoining words involving *ṣtha* is common to both (BhārṢS VII.5.5, ĀpṢS VII.6.7). ĀpṢS X.28.3 records the participle *bibhran*, but the corresponding sūtra in BhārṢS X.19.15 has the correct form *bibhrat*. On the other hand, the incorrect form *dadan* (for *dadat*, V.16 18) is found in the BhārṢS. ĀpṢS XI.2.12 has *paridhuta* for *parihita* influenced by *paridhi* in the same sūtra; but BhārṢS XII 2.10 has the correct *parihita*. The incorrect *prātgravaneka* (for **nega*) is found in BhārṢS VI 2.1; 3.10, and ĀpṢS Va.20.1. As against *tustūrṣamāṇa* in ĀpṢS VI.6.4, (ĀpṢS XXII 2.9 has *tstūrṣa**), BhārṢS VI.10.9 has the grammatically correct form *tstūrṣamāṇa*. *Ravata* for *ravatha* is found in both (BhārṢS VIII.14.7, ĀpṢS VIII.11.19.21). ĀpṢS IX.20.2 has *kṛmṇa* while ĀpṢS XV.19.5 gives the correct form *kṛmina*. BhārṢS XI 20.1 has quite a different form *kṛmīṇa*. Corresponding *caturvīṃsatih kṛtvah* in ĀpṢS XV.12.5, BhārṢS XI.12.5 has the correct form *caturvīṃsatikṛtvah*.

The noun *dvāyāhu* is masculine in BaudhṢS, but it is used as feminine noun in ĀpṢS at many places (XI.8.5, XIV.29.1, XXI.17.18, 18.12, 19.5). This word has not been used in BhārṢS instead, the word *dvāryā* in the feminine is used in at least two places (XI.6 11, 12). BhārṢS XII.8.18 reads *dakṣiṇe dvāryāv adhvaryuḥ pariṣvaya* which also shows the confusion of the gender.

GARBE has recorded a number of adjectives ending with *-ana* (masculine) and *i* (feminine) to denote formulas or verses. Some of these are found in BhārṢS: *prāsana* I.10.10, *grahaṇa* and *sādana* XIII.33.7, XIV.7.17, 15.13, *āmantraṇa* VIII.4.7 XIII.27.4; *prativacana* VIII.4.7; XIII.2.4; *varaṇa* VII.11.5; *vyāghāraṇa* XIII.17.18, *adhiniḍhānī* I.5.1, *ūchedanī* I.5.1, *samnahānī* I.5.1; *staraṇī* XII.6.8; *somakarāṇī* XIII.7.13.

The grammatical irregularities as found in the BhārṢS are recorded above with reference to the ĀpṢS. The BhārṢS is not completely available, hence all cases of irregularities from the ĀpṢS recorded by GARBE cannot be found in the BhārṢS. Even in the corresponding portions a few such cases found in the ĀpṢS are not traced in the BhārṢS.

The following grammatical peculiarities and solecisms in the BhārṢS are different from those recorded by GARBE from the ĀpṢS :

Wrong case-terminations : *ekaparte* (instead of **parvaṇī*) VI.15 16, and *dvē parve* (instead of *parvaṇī*) VI.15.14.

Change in gender : *ahatau vasānau* instead of *ahate vasānau* XIV.23.4, *sa prāyācitto yaḥ pītar ṛtāv atinītaḥ* IX.10.12; *Samdhi* with *pragṛhya* : *uttareṇa havirdhāne' pareṇa* XV.2.6; *antare'ṣe' vasarpati* X.19.15.

Occurrence in a sūtra of two different subjects : *yūpam upasthāya pṛthag arañiṣv agnīn samāropayanti* XIV.25.11.

Adverbial formation involving reduplication of nouns : *vaṣaṭkāraṃ-vaṣaṭkāraṃ anū'payajati* VII.21.12 is all right; but in *tannigadāmnigadām devatām anumantrayate* IV.18.2, one would expect *tannigadām tannigadām*.

In addition to the linguistic peculiarities, which the BhārŚS has more or less in common with the ĀpŚS, the former has certain peculiarities of its own. A comparison of the comprehensive word-index of the BhārŚS appended at the end of this edition with that of the ĀpŚS will bring out the peculiar linguistic character of the BhārŚS. A few forms peculiar to the BhārŚS have, however, been recorded below by way of specimen. Certain words occur in the BhārŚS in the forms different 'from' those in which they occur in the ĀpŚS. Thus BhārŚS V.3.12 reads *stibhikavat* while ĀpŚS V.5.10 has *stibhigavat*; for *parukṣa* in BhārŚS V.19.8, ĀpŚS V.27.11 has *parutka*. BhārŚS VIII.24.1, 25.6 has the adjectival form *śunāsīrya*, while ĀpŚS and Bhāradvāja Pāriśeṣa Sūtra have *śunāsīriya*. BhārŚS VII.9.7 uses the causal form *snāpayanti*, while ĀpŚS VII.12.1 chooses *snāpayanti*. A typical case is *śamyuvanta* (BhārŚS III.9.1,2; VIII.1.17; IX.17.4; X.14.16) where *u* becomes *uv* in word-composition, while ĀpŚS III.14.6,7 etc. has the regular form *śamyuvanta*.

Certain words are peculiar to the BhārŚS. ĀpŚS has used different terms therefor. e.g. BhārŚS X.7.14 uses the word *parihvālam*, while ĀpŚS X.11.9 reads *pariṣayena* in that sense. BhārŚS X.8.12 uses the peculiar word *vicāra* in the sense of faeces, while ĀpŚS X.13.7 has chosen the simple word *purīṣa*. Where BhārŚS VII.15.20 reads *īyeni* following MS III.10.2 and MānŚS I.8.4.17, the ĀpŚS VII.19.4 reads *alohinī*. BhārŚS VII.15.4 gives *vapāṃ nitaṃsayati*, while ĀpŚS VII.18.8 has *vapāṃ nikūḍya*. For *pratarām* in BhārŚS VI.11.8, ĀpŚS VI.7.4 reads *abhitarām*. For *ṛtam pratī* in the BhārŚS VI.5.4, VII.9.10,14, ĀpŚS VI.15.1 reads *kāle*.

The following are some of the words which are peculiar to BhārŚS : *punyaṣ ca nīthaiḥ* V.4.2; *śamayākṣam* XIII.12.12; *śamayādhe-* V.8.9,10; *anāśvān* V.16.13; IX.9.7; *vyantān kṛtvā* VI.10.6; *caravyān* V.14.6,14 (from *caru*; BaudhŚS has this word); *anucanīkramyate*¹ VI.1.3; *śvayāṃśampanna* V.20.4; 21.5; *chāyāsambheda* VI.7.5; *loka* in the sense of place, as in *vyākhyāto vibhaktilokaḥ* V.21.4; *patniloke* VI.9.6; (in the latter case, ĀpŚS VI.5.2 has *śva āyatane*); *āmanet* VI.15.7,12 (✓*mnā*); *āchyānārtham* VII.12.16; *auśadhakārīta* VII.17.1; XIII.17.19; *bhrāṣṭra* XIII.18.6; *vedenā*² *havanīyam upakṣīpya* VIII.13.6; *gulgulu* VII.5.2.

1. cf. MānŚS III.2.1.13 *canīkramyeta*.

§ 9. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Taittirīya Recension

The Bhāradvāja Śrauta Sūtra belongs to the Taittirīya recension, as is clear from the fact that most of the verses and formulas employed therein are from the Saṁhitā, Brāhmaṇa, and Āraṇyaka of the Taittirīyas. The arrangement of these latter texts had already been fixed at the time of the composition of the BhārṢS, and the Sūtrakāra many times refers to the mantras therefrom by mentioning the specific *anuvāka* or *anuvākakeśa*. Sometimes he refers to a group of mantras by mentioning the first and the last mantra of that group (*iti pratipadya..... ity antena* II.6.11, IV.15.5; VI.2.1,5, 3.1,3,4 etc.). The passages cited with the words *iti vijñāyate* at the end are often quotations from the Taittirīya Saṁhitā, Brāhmaṇa or Āraṇyaka. In some places, the Sūtrakāra has indicated the injunctions in the *Brāhmaṇa* portions with the words *brāhmaṇavyākhyātam* or *yathāsamūnūtam*. Miscellaneous collections of verses are found in the Āchhidrikakāṇḍa of the Taittirīya recension, namely, TBr III.7, arranged according to the Kāṇḍānukrama. These verses have not been rubricated by Bodhāyana. Some of them have, however, been prescribed by Bharadvāja while laying down the duties of the Adhvaryu. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra, as we have it now before us, does not give the *hautra*; hence the *hautra* verses in the Āchhidrikakāṇḍa do not appear in the extant Sūtra-text.

§ 10. Bhāradvāja Śrauta Sūtra and Yajurveda Recensions other than the Taittirīya

Next to the Taittirīya recension, the Bhāradvāja Śrauta Sūtra quotes mantras from the other recensions of the Adhvaryu's Veda. The Mantra-index which has been appended to this edition specifies the sources from which the various mantras have been derived by the Sūtrakāra. It will be seen that well over two scores of formulas have been taken from the Maitrāyaṇī Saṁhitā, about two scores from the Kāthaka Saṁhitā and less than a score from the Vājasaneyā Saṁhitā. Four verses are taken from the Śaunaka recension of the Atharvaveda. Only one *Brāhmaṇa* authority, namely, *Kauṣītakin*, is referred to by name. As against this, Āpastamba mentions by name many *Brāhmaṇa* authorities. In this connection a reference may be made to the index of authorities appended to the present edition as also to GARBÉ's edition of the ĀpṢS. It is significant that while the Vājasaneyaka and Vājasaneyin are mentioned in the ĀpṢS at about three scores of places, they are not mentioned even in a single sūtra of Bharadvāja.

So far as the employment of mantras from the recensions of Maitrāyaṇī, Kāthaka and Vājasaneyā is concerned, the Sūtra-texts of Bharadvāja and Āpastamba are almost on an equal footing. The mantras from these recensions, which have been employed by Bharadvāja, have also been employed by Āpastamba. In a few instances, however, the BhārṢS employs formulas from either MS or KS, while the ĀpṢS employs those from either TS or VS.

Thus in the New-moon and the Full-moon sacrifices BhārṢṢ II.8.8 prescribes the giving out of the call *stṛṇīta barhiḥ paridhatta vedim...* after the Adhvaryu has inserted the strainer of two darbha-blades into the *prastara*. This call is mentioned in KS XXXI. 14. Āpastamba (II.7.7) does not mention that call. In another case, BhārṢṢ III.6.11 enjoins the Adhvaryu to touch the seats of vital breath after the Sūktavāka with the formula, *ahīnaḥ prāṇaḥ*, which is found in KS I.12. Āpastamba (III. 7.6) does not contain this injunction. BhārṢṢ I.19.10 prescribes that the Adhvaryu should pour out handfuls of grains into the Agnihotra-ladle with the formula *yacchantu tvā pañca* which occurs in KS I.4. Instead of this formula, ĀpṢṢ I.17.11 prescribes the formula, *yacchantām pañca* which is from VS I.9. According to BhārṢṢ XII. 13.7, the Adhvaryu is required to sprinkle with water the hide of a red bull with the formula, *rakṣoḥaṇam tvā valagahanam vaiṣṇavam prokṣāmi* which is found in MS I.2.11. ĀpṢṢ XII.2.15 prescribes for this purpose the formula, *rakṣoḥaṇo valagahaṇaḥ prokṣāmi vaiṣṇavam* which is the modification of TS I.3.2.2 (*vaiṣṇavān*). BhārṢṢ I 22.4 prescribes that the Adhvaryu should drop down the husks of paddy with the formula, *apahataṁ rakṣaḥ*, derived from MS IV.1.6. Instead of this formula, ĀpṢṢ I.20.8 prescribes the formula, *praviddhaṁ rakṣaḥ parādhmātā amitrāḥ*, which is not traced to any vedic text. With the verse, *ud ut te madhumattamā* (MS I.3.39), the Adhvaryu, according to BhārṢṢ, asks the Unnetṛ to pull the officiating priests out of water at the Avabhṛtha in the Agniṣṭoma. ĀpṢṢ XVII.11.3 reads the verse a little differently as *ud it te vasuvittamāḥ*. In the New-moon and the Full-moon sacrifices, the Āgnidhra is asked by BhārṢṢ II.1.11 to take up the first piece of darbha-blade (*stambayajus*) with the formula *araro divam mā paptah* found in VS I.26. Instead of this formula, ĀpṢṢ II.2.1 prescribes the formula, *ararur dyām mā paptat* which belongs to KS I.9.

§ 11. The Ritual Teachers : Āśmarathya and Ālekhana

It is but natural that ritual practices should develop along different lines owing to different chronological and geographical conditions. Indeed it was this fact which led to the formation of different recensions of each Veda in course of time. Each recension further branched off into different schools which were represented by the various Sūtra-texts. Apart from these distinct Vedic schools, in the *Brāhmaṇa* literature we meet with numerous names of teachers holding different views on ritualistic details. Even in the Sūtra-texts many teachers are mentioned who differ from one another on specific points. For example, the Dvaidha portion of the Baudhāyana Śrauta Sūtra records the views of different teachers belonging to the Baudhāyana school concerning details of the various ritualistic performances. Sometimes such views are recorded under the designation *eke* or *apare* or some similar designation. A comparative study of the views mentioned under the names of individual teachers or under some general designations in connection with ritualistic details is likely to prove helpful in reconstructing the religious and

cultural history of the various regions of India in the Vedic and the post-Vedic period. However, this line of study does not seem to have been pursued so far¹. The present section in the Introduction is devoted to a study of two important teachers, Āsmarathya and Ālekhaṇa, whose views on ritualistic details are often found recorded in the Sūtra literature. Barring a paragraph in GARBE'S Preface to the Āpastamba Śrautasūtra, Vol. III, pp. xxx, xxxi and DR. UMĒSA MIŚRA'S note in the Appendix to Dr. GANGANATH JHA'S *Pūrva Mīmāṃsā*,² nothing seems to have been written on this subject so far.

Sources :—It is significant that Āsmarathya and Ālekhaṇa are found mentioned in the Sūtra-literature almost concurrently. The present study of these two teachers is based on the following sources :—

Bhāradvāja Śrauta Sūtra :—I.14.7; 16.7-17.1; 20.15; II.11.7; IV.3.1; 22.12; V.13.14; 17.7; 21.13; IX.2.17; 5.2; 6.3; 13; 7.7; 8; 8.2; 9.6; 11; 15; 15.12; 16.9; 17.10; XIII. 2.7;³ XV.1.6; ८; 2.3; 6; 4.7.

Bhāradvāja Paitymedhika Sūtra :—I.10.12.⁴

Bhāradvāja Parīśeṣasūtra :—102; 117; 130; 132; 139; 142; 143; 185; 215.⁵

Bhāradvāja Gṛhya Sūtra :—I.20.

*Āpastamba Śrauta Sūtra*⁶ :—V.29.14; IX.3.15, 4.7-9; 6.3; 8.3; 10.12; 16.6; 19.14; X.16.4;⁷ XIV.13.8; 22.13; XIX.6.10; 8.8; 10.4; XXI.3.7-8; 6.2; 15.6; 19.19, 20.

Rudradatta's commentary on the Āpastamba Śrauta Sūtra :—V.17.1, VII.10.2, IX.2.1, X.21.11.

Satyāśāḍha Sūtra :—XXIII.1.20, 54, 135.

Mahādeva's commentary on the *Satyāśāḍha Sūtra* :—XV.1.14.

Āvalāyana Śrauta Sūtra :—V.13.10, VI.10.30.

Atharvaprāyaścittāni :—III.7,⁸ 8.*

Baudhāyana Pravara Sūtra :—3, 46.

Mīmāṃsāsūtra :—II.5.16, 17.

1. "Eine Sammlung der in Brāhmaṇas und Sūtras genannten Lehre mit Angabe ihrer Aussprüche ist noch nicht vorhanden."—HILLEBRANDT, *Ritual-litteratur*, p. 21.

2. Banaras 1942.

3. This and the subsequent

references have not been recorded in the *Vaidikapadānukramasabdakośa* published at Hoshiarpur.

4. Merely Āsmarathya is mentioned.

5. Merely Ālekhaṇa is mentioned.

6. As recorded in the Index of

authorities in GARBE'S edition of Āpastamba Śrautasūtra.

7. Not registered

in the *Vaidikapadānukramasabdakośa*.

8. Only Āsmarathya is mentioned.

portions of the Taittiriya recension. An exceptional case is BhārSS I.14.7 where the view represented by one of these teachers agrees with the injunction in *Brāhmaṇa* : अग्निहोत्रोच्छेपणमानीष दध्वातयेदित्वात्सर्ष्यः । दध्वातीयाग्निहोत्रोच्छेपणमित्यालेखनः । This may be compared with TS II.5.3.5,6 : दध्वातनक्ति सेन्द्राय । अग्निहोत्रोच्छेपणमभ्यातनक्ति यत्स्य संतस्यै । “The Adhvaryu should curdle the milk with curds in order to render it equipped with Indra; he should curdle it over (that is, after it has been first curdled with) the remnants of the Agnihotra for the continuity of sacrifice.” Thus Āsmarathya’s view as recorded in BhārSS I.14.7 agrees with the injunction of the *Brāhmaṇa*. According to Ālekhaṇa and ĀpSS I.13.14-15, the milk is to be first curdled with curds, and then the remnants of the Agnihotra are to be put into it.

The views of Āsmarathya and Ālekhaṇa sometimes appear to be based on the injunctions in the *Brāhmaṇas* belonging to other recensions. Thus according to ĀpSS V. 29.14, if the sun sets or rises while the Gārhapatya and the Āhavaniya fires are extinguished, one should renew the sacred fires (*punarādheya*) or should set them up (*agnyādheya*). The former view is of Āsmarathya, the latter of Ālekhaṇa. Āsmarathya’s view agrees with MS I.3.7: *punarādheyam tasya prāyascittih*. According to BhārSS IX.6.1, one who has shed tears should perform the Vratpatiṣṭi. Āsmarathya’s view is that whatever be the cause of the tears, one should perform the Iṣṭi; Ālekhaṇa’s view is that one should perform the Iṣṭi only if one has shed tears out of grief. Āsmarathya’s view agrees with MS II.1.10; Ālekhaṇa’s view agrees with GB II.1.15.

An Analysis of the Sources :— There is only one topic on which both the BhārSS and the ĀpSS have recorded the differing views of Āsmarathya and Ālekhaṇa. Both the Sūtra-writers have prescribed an expiation-rite in the contingency where, in the New-moon sacrifice, the moon rises in the east when the paddy has been poured out or before it has been poured out. BhārSS IX.6.3 reads : अनिस्ताभ्युदिते कृत्वाभ्यो देवताभ्यो निर्ववेत् । प्राकृतीभ्य इत्याहमरभ्यो वैकृतीभ्य इत्यालेखनः ॥ “If the moon rises when the paddy has not yet been poured out, for which divinities should the Adhvaryu pour out paddy? According to Āsmarathya, he should pour it out for the divinities in the

norm-sacrifice; Ālekhaṇa also Indra-Agni if the sacrificer is not offering
- should pour it out for the divinities
īṣṭy Indra, pradātṛ Indra and śipivīṣṭa
views of the two teachers on the same

topic : अनिस्ताभ्युदिते प्राकृतीभ्यो निर्ववेदित्वात्सर्ष्यः ॥७॥ तण्डुलभूतेऽपनवेत् ॥८॥ दध्वातीयाग्निहोत्रोच्छेपणमित्यालेखनः ॥९॥ विनिस्ताभ्युदिते प्राकृतीभ्यः शेषम् ॥१०॥ तण्डुलभूतेऽपनवेत् ॥११॥ “If the moon rises while paddy has not been poured out, the Adhvaryu should pour it out for the divinities in the norm-sacrifice. When the paddy has turned into rice-grains, he should replace these divinities by the

SŪTRAS OF BHARADVĀJĀ

Subject	Sources	Total No. of occurrences
1. Darśa-Pūrṇamāsau	BhārŚS 6	6
2. Agnyādheya and Purnarādheya	BhārŚS 1 Rudradatta on ĀpŚS 1	2
3. Kāmyahomas	ĀpŚS 1	1
4. Nirūḍhapaśu	Rudradatta on ĀpŚS 1	1
5. Prāyaścittāni		32
Darśa-Pūrṇamāsau	BhārŚS 5	7
Agnihotra	BhārŚS 10 Bhār Pari 3	AV Prāy 2 Mahādeva on SatS 1
Nirūḍhapaśu	Bhār Pari 1	21
Pitṛmedha	ĀpŚS 1	2
6. Agniṣṭoma	BhārŚS 6 Rudradatta on ĀpŚS 1	Bhār Pari 2 ĀpŚS 1 2
7. Kaukili Sautrāmaṇi	ĀpŚS 3	11
8. Dvādaśāha	ĀpŚS 2	3
9. Mahāvṛata	ĀpŚS 1	2
10. Gavām Ayanam	ĀpŚS 1	1
11. Kāmyeṣṭis	Bhār Pari 1	1
12. Rājasūya	Bhār Pari 1	1
13. Yūpaikādaśini	Bhār Pari 1	1
14. Vivāha	Bhār Gṛhya 1	1
15. Jāteṣṭi	Rudradatta on ĀpŚS 1	1
		<hr/> 65

All the sources mentioned above, except the Āśvalāyana Śrauta Sūtra and the Atharvaprāyaścittāni, belong to the Ādhvaryava school. Even the occurrences in the Āśvalāyana Śrauta Sūtra and the Atharvaprāyaścittāni deal with the Ādhvaryava ritual. It is, therefore, clear that the two teachers, Āśmarathya and Ālekhana, belonged to the Ādhvaryava school and, to put it more specifically, to the Kṛṣṇa Yajurveda Taittirīya recension.

So far as the relation between the *Brahmana* and the Śrauta Sūtras is concerned, it may be said in general that the Sūtra-writers differ when there is no clear injunction in the relevant *Brahmana*. The same thing may be said with regard to the divergent views of teachers mentioned in any Sūtra. It may generally be said that Āśmarathya and Ālekhana hold divergent views on such topics on which no specific injunction is found in the *Brahmana*.

agree with the views of the author of the ĀpŚS in as many as seventeen cases¹ while Āśmarathya's views as referred to in BhārŚS correspond with those of ĀpŚS in only two cases.² On the other hand, the views of the two teachers as set forth in the ĀpŚS agree with those of the BhārŚS only in two cases: Āśmarathya's view as given in ĀpŚS IX.3.15 (*agnihotrāprāyascitta*) agrees with BhārŚS IX.4.5 ff; and Ālekha's view as given in ĀpŚS X.16.4 agrees with BhārŚS X.9.11.

A comparison of the views on different topics of Āśmarathya and Ālekha reveals that in most cases the former represents what may be regarded as strictly traditional ritual, while the latter prescribes a form of ritual which is less complicated and more convenient.³ This perhaps explains why the Sūtrakāras have given the first place to Āśmarathya and the second to Ālekha. Of particular interest are the injunctions in regard to the movement of the Brahman from place to place at the different rituals. The way along which he is required to move according to Āśmarathya is more round about, while Ālekha prescribes a simpler and shorter route. It is significant that while BhārŚS mentions the views of both the teachers in this connection, ĀpŚS merely gives the procedure which agrees with Ālekha's views.⁴

From the commentary⁵ on Pāṇini IV.3.105 : पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु, it seems that Āśmarathya Kalpa was considered in Pāṇini's time as recent in comparison with the more ancient Kalpas like the Paṅḍī Kalpa.⁶

A History of the two Teachers:— Tracing the names of Āśmarathya and Ālekha in the ancient Sanskrit literature, we find that, in the Baudhāyana Pravarasūtra, *Āśmarathāḥ* have been mentioned among the Gaṇa of Kuṇḍins belonging to the Gaṇa of the Vatsas belonging to the Kātyāyana Pravarasūtra, *Āśmarathī* If the two teachers, Āśmarathya and Ālekha belonging to the Taittiriya recension could be regarded to have had their origin among the *Āśmarathāḥ* and

1. cf. Bhār I.14.7; Āp I.13.14,15; Bhār IV.3.1; Āp I.1.2; Bhār IV.22.12; Āp IV.16.18; Bhār V.17.7; Āp V.26.3; Bhār IX.5.2; Āp IX.3.11; Bhār IX.6.13; Āp IX.4.16,17; Bhār IX.7.7; Āp IX.2.4; Bhār IX.9.4-6; Āp IX.6.14-7.1; Bhār IX.9.11; Āp IX.7.3; Bhār IX.9.15; Āp IX.7.4; Bhār IX.16.9; Āp IX.13.13,14; Bhār IX.17.10; Āp IX.15.6-9; Bhār XIII.2.7; Āp XII.1.5; Bhār XV.1.6; Āp XIV.8.7; Bhār XV.1.8; Āp XIV.8.9; Bhār XV.2.3; Āp XIV.9.3; Bhār XV.2.6; Āp XV.9.3. 2. cf. Bhār I.20.15; Āp I.18.3; Bhār II.11.7; V.13.14; Āp V.24.7.

3. cf. BhārŚS IX.6.13; 16.9; 17.10; ĀpŚS IX.10.12.

4. cf. BhārŚS XV.1.6,8; 2.3,6,7; ĀpŚS XIV.8.7; 9; 9.3.

5. तृतीयान्तात् प्रोक्तार्थे णिनिः स्वात् यामोक्तम् । पुराणप्रोक्ताश्चेत् ब्राह्मणकल्पास्ते भवन्ति । पुराणेन विरन्तमेन मुनिना प्रोक्ताः । बह्वु भाह्वविनः । शाठ्यायनः शाठ्यायनिनः । कल्पे विद्वेन प्रोक्तः पैद्री कल्पः । पुराणेषु किम् । याज्ञवल्क्यानि ब्राह्मणानि । आश्रमयः बहवः ।

6. cf. also WEBER, *History of Indian Literature*, pp. 46, 53.

divinities in the modification-sacrifice. So says Āśmarathya. He should pour it out for the divinities in the modification-sacrifice. So says Ālekhaṇa. If the moon rise when the paddy has been partly poured out, he should pour out the remaining quantity of paddy for the divinities in the norm-sacrifice (themselves). When the paddy has turned into rice-grains, he should replace these divinities by those in the modification-sacrifice." It may be noted that here there is clear agreement in the BhārṢṢ and the ĀpṢṢ so far as the representation of the views of Āśmarathya and Ālekhaṇa is concerned. The only point of difference is that the ĀpṢṢ has taken into account the additional contingency of the paddy having been partly poured out. SatS XV.1.77-80 has adopted Ālekhaṇa's view; in the additional contingency it differs from the ĀpṢṢ. It directs one to pour out the remaining quantity of paddy for the divinities in the modification-sacrifice, finish the Iṣṭi, and repeat the Iṣṭi the next day.

In his Mīmāṃsāsūtra VI.5.16,17, Jaimini has dealt with this topic in a special Adhikaraṇa. He has referred to the two teachers by name, and has set forth the view of Āśmarathya by way of the Pūrvapakṣa and that of Ālekhaṇa as the Siddhānta.¹ Jaimini's preference of Ālekhaṇa's view to Āśmarathya's is, indeed, noteworthy.

In another case both Bharadvāja and Āpastamba have mentioned the views of Āśmarathya and Ālekhaṇa on one and the same topic, but in different contexts. The contingency is the non-generation of fire while it is being churned out, and it is based on TBr III.7.3. BhārṢṢ IX.5.1-3 prescribes : 'If one does not get darbha-blades upon which to offer the Agnihotra, one should make the offering in water. However, in that case, one should not raise the doubt whether the water is worthy of use or not. So says Āśmarathya. During that year, one should receive water even from one with whom one does not dine. So says Ālekhaṇa.' ĀpṢṢ IX.3.11-16 mentions these views without naming the teachers, and further records their divergent views in a different context, namely, that according to Āśmarathya the above-mentioned vows should be observed through the year; according to Ālekhaṇa, they should be observed throughout one's life.

Even though, in most cases, no two texts agree in the matter of the views of the two teachers, it sometimes happens that the view of one of these teachers on a particular topic as given in one Sūtra coincides with the view on that topic in another Sūtra. Thus Ālekhaṇa's views as set forth in BhārṢṢ

1. Sūtra 16—अनिरत्नेभ्युदिते प्राकृतीभ्यो निर्वपेदित्यादमरध्वः । तण्डुलभूतैश्चपनयात् ।
Sābarabhāṣya—तण्डुलभूतेष्पनयः श्रूयते । Sūtra 17—व्यूहभागप्रसवालेजनस्तत्कारित्वा-
 देवतापनयस्व । *Sābarabhāṣya*—यस्मादकाले तन्प्रवृत्तिकारितो देवतापनयस्तरमापनीता
 देवतेति व्यूहभाग्यो निर्वपेत्त्याः ।

agree with the views of the author of the ĀpŚS in as many as seventeen cases¹ while Āsmarathya's views as referred to in BhārŚS correspond with those of ĀpŚS in only two cases.² On the other hand, the views of the two teachers as set forth in the ĀpŚS agree with those of the BhārŚS only in two cases: Āsmarathya's view as given in ĀpŚS IX.3.15 (*agnihotraprāyāścitta*) agrees with BhārŚS IX.4.5 ff; and Ālekha's view as given in ĀpŚS X.16.4 agrees with BhārŚS X.9.11.

A comparison of the views on different topics of Āsmarathya and Ālekha reveals that in most cases the former represents what may be regarded as strictly traditional ritual, while the latter prescribes a form of ritual which is less complicated and more convenient.³ This perhaps explains why the Sūtrakāras have given the first place to Āsmarathya and the second to Ālekha. Of particular interest are the injunctions in regard to the movement of the Brahman from place to place at the different rituals. The way along which he is required to move according to Āsmarathya is more round about, while Ālekha prescribes a simpler and shorter route. It is significant that while BhārŚS mentions the views of both the teachers in this connection, ĀpŚS merely gives the procedure which agrees with Ālekha's views.⁴

From the commentary⁵ on Pāṇini IV.3.105 : पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु, it seems that Āsmarathya Kalpa was considered in Pāṇini's time as recent in comparison with the more ancient Kalpas like the Paṅḍī Kalpa.⁶

A History of the two Teachers :— Tracing the names of Āsmarathya and Ālekha in the ancient Sanskrit literature, we find that, in the Baudhāyana Pravarasūtra, *Āsmarathāḥ* have been mentioned among the Gaṇa of Kuṇḍins belonging to the Gaṇa of the Vatsas belonging to the Kātyāyana Pravarasūtra, *Āsmarathya* of the two teachers, Āsmarathya and Ālekha belonging to the Taittirīya recension could be regarded to have had their origin among the *Āsmarathāḥ* and

1. cf. Bhār I.14.7; Āp I.13.14,15; Bhār IV.3.1; Āp I.1.2; Bhār IV.22.12; Āp IV.16.18; Bhār V.17.7; Āp V.26.3; Bhār IX.5.2; Āp IX.3.11; Bhār IX.6.13; Āp IX.4.16,17; Bhār IX.7.7; Āp IX.2.4; Bhār IX.9.4-6; Āp IX.6.14-7.1; Bhār IX.9.11; Āp IX.7.3; Bhār IX.9.15; Āp IX.7.4; Bhār IX.16.9; Āp IX.13.13,14; Bhār IX.17.10; Āp IX.15.6-9; Bhār XIII.2.7; Āp XII.1.5; Bhār XV.1.6; Āp XIV.8.7; Bhār XV.1.8; Āp XIV.8.9; Bhār XV.2.3; Āp XIV.9.3; Bhār XV.2.6; Āp XV.9.3. 2. cf. Bhār I.20.15; Āp I.18.3; Bhār II.11.7; V.13.14; Āp V.24.7.

3. cf. Bhār IX.6.13, 16.9, 17.10; Āp IX.10.12.

4. cf. Bhār IX.16.9; Āp IX.16.9.

5. cf. Bhār IX.16.9; Āp IX.16.9.

6. cf. Bhār IX.16.9; Āp IX.16.9. ब्राह्मणकल्पास्ते भवन्ति । पुराणेन चिरन्तनेन मुनिना प्रोक्ताः । मरुतु भाहुविनः । शाठ्यायनः शाठ्यायनिनः । कश्यपिनेन प्रोक्तः पौंड्री कल्पः । पुराणेति किम् । याज्ञवल्क्यानि ब्राह्मणानि । आश्वमेधः कल्पः ।

6. cf. also WEBER, *History of Indian Literature*, pp. 46, 53.

Ālekhanāh belonging respectively to the Vasiṣṭha (or Viśvāmītra) and the Bṛṣgu gotras, some important light might be thrown on the religious activities in the post-Vedic period. The teachers belonging to these two gotras may be said to have influenced the religious activities, and to have taken a prominent part in shaping the ritualistic practices in the Sūtra period. The author of the BhārṢS registers the divergent views of Āsmarathya and Ālekhanā as far as he can without giving preference to any of these two. The author of the ĀpṢS too records their differing views on some topics, while on other topics he mostly adopts the views of Ālekhanā.

It has already been noted that the topics on which the divergent views of Āsmarathya and Ālekhanā have been recorded in various texts, especially in the Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, are generally not the same. This fact can be explained in two ways : (i) There were two teachers, named Āsmarathya and Ālekhanā; they held divergent views about many ritual practices; these divergent views were known to all the Sūtra-writers, but it happened that one Sūtra-writer recorded these divergent views only on certain topics which were different from those on which another Sūtra-writer had recorded them. (ii) There were many teachers bearing the family-names Āsmarathya and Ālekhanā; they lived in different periods; each one of them had his own distinct views in the matter of ritualistic details; and these were recorded by the authors of the different Sūtras living in different times.

The first explanation, though plausible, is not probable; because it does not become clear on the basis of that explanation why the divergent views on certain topics recorded in one Sūtra are not recorded in another Sūtra. The second alternative, on the other hand, explains the situation satisfactorily; besides, it conforms with the conclusion already arrived at on other grounds, namely, that the BhārṢS is older than the ĀpṢS.¹ There was an Āsmarathya and an Ālekhanā in or before the time of the author of the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja, and this author registered the different views of those two teachers which were known to him. Āpastamba, who flourished a little later, referred in his Sūtra to the views of Āsmarathya and Ālekhanā as recorded in the BhārṢS as also to the views of another Āsmarathya and another Ālekhanā which were known to him. There is at least one topic on which the views of Āsmarathya and Ālekhanā have been recorded similarly in the BhārṢS (IX.6.3) and the ĀpṢS (IX.4.7-9), namely, the expiation-rite relating to the contingency where the moon rises towards the east while paddy has or has not been poured out in the New-moon sacrifice. The Bhāradvāja Pariśeṣa Sūtra, which is obviously later than the ĀpṢS, also mentions the divergent views of Āsmarathya and Ālekhanā: but though these two teachers bear the same family-

1. See the opening verses of Mahādeva's commentary on Satyāśīdha sūtra; cf. also MAX MÜLLER, *History of Ancient Sanskrit Literature*, p. 371; DILLER, *Sacred laws of the Aryas, Sacred Books of the East*, Vol. II, Intro. p. xxii, cf. also § 13.

names, they must be regarded to have been different from those mentioned in the Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba. There is no wonder that the views of Āsmarathya and Ālekhana as recorded in the BhārṢṢ, the ĀpṢṢ and the Bhāradvāja Parīśeṣasūtra are found to bear a kind of similarity. It was natural that different persons belonging to the families of Āsmarathya and Ālekhana should have maintained the ritual traditions of their respective families.

GARBE seems to think that there were two distinct individuals named Āsmarathya and Ālekhana. He regards Ālekhana as "younger than Āsmarathya because his prescriptions are more exacting in several points, and because he is constantly mentioned in the second place in the Sūtra of the Black Yajurveda. Besides, according to our sources of information, there can hardly be any doubt that he composed his ritual-book in direct opposition to Āsmarathya".¹ We have already pointed out the difficulty in assuming that the same two individuals have been mentioned in all the Sūtras. As regards the argument put forth to prove the later date of Ālekhana, it is not known whether the two teachers had actually composed any ritual texts. It rather seems that the two families were mere sponsors of different ritual practices, and it is not necessary to assume a very large gap between the periods of these two teachers.

Bhṛguization :—The peculiar position of Ālekhana reminds one of the theory of Bhṛguization of the Mahābhārata propounded by Dr. V. S. SUKHITANKAR.² The learned scholar has collected ample evidence from the

which used to be recited by the Sūtras mostly at Royal courts and had in course of time become very popular, was at a critical stage of its history appropriated by the Bhṛgus...³ Elsewhere⁴ he has referred to the old clan of the Bhṛgus, pointing to its early history,⁵ and has also given a short summary of the Vedic account of the Bhṛgus.⁶ With regard to the eminence attained by the Bhṛgus, he remarks, "Thus we see that the Vedic references give no ground for explaining the eminence of the ancient Bhārgavas implied by the epic account."⁷ Further he adds, "These references supply nevertheless rudimentary clues of ideas and sentiments which were probably magnified in the imagination of the remote descendants of a powerful ancient clan influenced strongly by the cult of ancestor worship."⁸ And he goes on explaining the Bhārgava legends on the basis of the Vedic account. One does

1. *Āpastamba Śrautasūtra*, Vol. III, Preface p. xxxi.

2. "Epic Studies", *ABORI* Vol. XVIII, part 1, 1936, pp. 1-76.

3. *ibid.* p. 75. 4. *ibid.* p. 1. 5. *Encyclopadia of Religion and Ethics*, s. v. "Bhṛgu" by E. SING; *Vedic Index of Names and Subjects* by MACDONELL and KEITH, s. v. "Cyavana", "Bhṛgu". 6. p. 66.

not understand why DR. SUKHTANKAR is inclined to undervalue the importance of the Bhṛgu in Vedic times and describes the Bhārgavas as "springing into this prominence all of a sudden in the Mahābhārata". DR. SUKHTANKAR has not given any reason for this prominence attained by the Bhārgavas "all of a sudden." It may be submitted that actually the Bhārgavas have influenced the religious and cultural activities of the society continuously from the Vedic period down to the composition of the Mahābhārata.

So far as the selection of the officiating priests is concerned, the Śrauta Sūtras have laid down that the Adhvaryu, the Hotṛ, the Brahman and the Udgāṭṛ should be those respectively belonging to the Aṅgiras, the Viśvāmitra, the Vasiṣṭha and the Ayāśya gotras. The rest should be those belonging either to the Bhṛgu or the Aṅgiras gotra.² The close relationship between the Bhārgavas and the Aṅgirases is to be particularly noted in this connection. In certain cases it has been prescribed that the Hotṛ should be one belonging to the Bhṛgu gotra. For example, in the Iṣṭi to be performed as an expiation-rite relating to the contingency of a potsherd being lost, the Hotṛ is required to be one belonging to the Bhṛgu gotra.³ In the New-moon and the Full-moon sacrifices, if a cake is overburnt, one is asked to conclude that sacrifice, cook rice of four panfuls of paddy, and offer that rice to four Brāhmaṇas one of whom should be a Bhārgava.⁴ It may be further noted that, according to a number of *Brāhmaṇa* authorities,⁵ in the Daśapeya sacrifice forming part of the Rājasūya, the Hotṛ should be one belonging to the Bhṛgu gotra. The fact that the members of the two related families of the Bhārgavas and the Aṅgirases respectively hold the key-offices of the Hotṛ and the Adhvaryu, particularly in a sacrifice intended for the royal families, is significant. These points, in addition to the Vedic account of the Bhṛgus already referred to, are enough to demonstrate the prominence of the Bhārgavas in the religious and political activities of Vedic India. The fact that the ritual practices laid down by Ācikhana, who belonged to the family of the Bhārgavas, were adopted not only by the followers of the Taittirīya recension but also by the author of the Āśvatāyana Śrautasūtra may be regarded as a proof for the continued prominence of the Bhārgavas even in the post-Vedic period. The prominence of the Bhārgavas in the Mahābhārata need not, therefore, be regarded as an altogether new event in the cultural history of northern India.

§ 12. The Śrauta Sūtras of Bodhāyana and Bharadvāja

The Taittirīya recension of the Kṛṣṇa Yajurveda is known to have six Kaṣpasūtras : (i) Baudhāyana (ii) Bhāradvāja (iii) Āpastamba (iv) Satyāgṛha-Hiranyakeśin (v) Vaikhāṇasa, and (vi) Vādhūla. Mahādeva pays homage to the Sūtrakāras at the beginning of his commentary *vaijayanī* on the

1. p. 65. 2. e.g. BaudhŚS II.3. 3. ApŚS IX.13.14;
BhṛŚS IX.16.8. 4. ApŚS IX.15.19; BhṛŚS IX.18.7. 5. TBr I.8.2.5;
MŚ IV.3.9; Tāṇḍya Br XVIII.9.2; ŚākṣŚS XV.12.6.

Satyāśāḍha-Hiranyakeśi Sūtra. He mentions the Sūtrakāras in the above-mentioned order. Leaving out the last-mentioned Vādhūla, which is of a special character and presumably very old, the order in which the remaining five Sūtra-texts have been mentioned above may be regarded as being chronological. The foremost position of Bodhāyana among the ritual teachers of the Taittirīya recension is vouchsafed also by other important evidence. Thus Baudhāyana Dharmasūtra II.5.9,14, while prescribing the rite of *tarpaṇa*, mentions the teachers in the following order : Kāṇva Bodhāyana, Āpastamba the Sūtrakāra, and Satyāśāḍha-Hiranyakeśin. Again, Baudhāyana Gṛhyasūtra IV.8 prescribes the distribution of the offerings at the *sarpabali* among the various teachers who include these three teachers mentioned in the same order. The BaudhŚS has been acknowledged to be the oldest of all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension,¹ and perhaps even of all the Śrauta Sūtras belonging to all the recensions. This is evident from the character of the Sūtra itself. The Sūtra is a *pravacana*, that is, a ritual fixed by oral tradition. The style and the language of the Sūtra are similar to those of the *Brāhmaṇas*. The Sūtra lays down the ritual in an extensive manner and quotes the mantras in full. It often quotes passages from the *Samhitā*, *Brāhmaṇa* and *Āraṇyaka* of the Taittirīyas, introducing them by *atha vai bhavati*. It consists of the following sections : the main Sūtra-text, Dvaidha, Karmānta, Prāyaścitta, Śulba and Pravara.

A comparison of the BhārŚS with the BaudhŚS shows that the former has some features in common with the latter; in some other respects it differs from it. It does not lay down the ritual in as extensive a manner as the BaudhŚS. It does not quote the mantras in full. Sometimes it quotes *Brāhmaṇa* passages introducing them with the word *vijñāyate*, but this is not as frequent as in the BaudhŚS. So far as the extent of the BhārŚS is concerned, it is interesting to note that the topic in the Śrauta Sūtras of the BhārŚS is almost identical with that in the BaudhŚS. The position of the Prāyaścitta Section which precedes the Jyotiṣtoma in the Bhāradvāja Śrauta Sūtra, is found in the supplementary portions of the BaudhŚS. The Pravargya which follows the Agniṣtoma in the BaudhŚS has been inserted within the Jyotiṣtoma in the BhārŚS almost at the proper place in the sequence of the ritual.²

So far as the style is concerned, we find that, in the BaudhŚS, in the composition of a sūtra the mantra precedes the injunction, while in the

1. cf. CALAND, *Das Rituelle Sūtra des Baudhāyana*, Leipzig, 1903; KEITH, *Samhitā of Black Yajus Translated*, Introduction p. xlvii, Harvard University press, 1914; BÜHLER, *Sacred Laws of the Aryas*, SBE Vol. II. Intro. p. xxii.

2. About this, more in the sequel.

BhārṢṢ the injunction precedes the mantra. Being a *pravacana*, the BaudhṢṢ proper does not contain any separate *paribhāṣā* section apart from the small portion in II.2 which may be called *paribhāṣā*. It is only at the beginning of the Karmānta Sūtra (BaudhṢṢ XXIV 1-11) that the *paribhāṣā* has been elaborated. In BhārṢṢ too no separate section has been assigned to *paribhāṣā*. In BhārṢṢ I.1, VI.15,16, IX.1, we find certain groups of sūtras which deal with *paribhāṣā*. The BaudhṢṢ mentions some *Brāhmaṇas* belonging to the recensions other than the Taittiriya. These are not mentioned in the BhārṢṢ. In the Dvaidhasūtra of Bodhāyana, the views of many teachers have been recorded. None of these teachers has been mentioned in the BhārṢṢ. Similarly the names of several teachers found in the BhārṢṢ are absent in the BaudhṢṢ. Even though the BhārṢṢ cannot be said to be a *pravacana*, it shows at least a few signs of oral tradition. The use of the demonstrative pronoun *idam* is found in the Śrauta Sūtras of both Bharadvāja and Bodhāyana. In the Agnyādheya Section (*Praśna III*) Bodhāyana has used the demonstrative pronoun *iyat* in the injunction in connection with the lifting up of the burning faggot. He says : *iyaty agre haraty atha' yaty atha' yati*. Instead of this Bharadvāja gives the clear directive : *jānudaghne' gre haraty atha nābhidaghne'thā' syadaghne* (V.8.2). The typical use of the root *vi + lā* with the accusative, in the sense of "to give directions concerning a particular object" is found in BaudhṢṢ IV.8, VI.34, XI.2, as also in BhārṢṢ : *paśum viśāsti* VII.17.5; *payānsi viśāsti* XII.21.8. Corresponding to the latter case, ĀpṢṢ XI.21.8 has *adhvaryuḥ sampresyati*. Instances of ellipse are common to BhārṢṢ and BaudhṢṢ. BaudhṢṢ III.28 has *ubhau samikṣata āhavanīyam ca*. Again BaudhṢṢ V.8 reads *ubhau yājyām patnī ca*. Correspondingly BhārṢṢ VIII.9.9 reads *ubhau patnī ca yājyām*. ĀpṢṢ VIII.6.24 reads simply *ubhau yājyām*. The word *kāla* to mean *sthāna* is found to have been used in BaudhṢṢ II.13, IV.1, VI.10,22, IX.14, X.23, XXIII.11. BhārṢṢ also sometimes uses that word in the same sense; e.g. *paridhinām kāle* I.4.19; *raśanāyāḥ kāle* VII.8.5; *uparavāṇām kāle* X.13.9. Corresponding to the last passage, ĀpṢṢ X.20.13 reads *uparavadeṣe*. Certain aspects of style are peculiar to BaudhṢṢ. CALAND¹ has recorded a number of words which are peculiar to the BaudhṢṢ. Most of these words are absent in the BhārṢṢ. CALAND has also recorded the grammatical forms which are peculiar to the BaudhṢṢ.² It is needless to go into these details, since some of the linguistic peculiarities of the BaudhṢṢ which are found in the BhārṢṢ may also be found in the ĀpṢṢ. Here an attempt has been made to record only such peculiarities of form and style of the BaudhṢṢ as are found in the BhārṢṢ but not in the ĀpṢṢ. Attention may, however, be drawn to the use of a peculiar word, viz. *atyantapradeśa*, meaning a general rule. This

Ibid.

pp. 41 ff. 3. The position of this word in the Sūtra-texts of Bharadvāja and Āpastaṅba will be dealt with in the sequel.

§ 13. The Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba

Of all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittiriya recension, the *BhārṢS* shows the greatest affinity with the *ĀpṢS*. Not only are the ritualistic details in the two Sūtras similar, but the construction of the two Sūtras also is similar. Many of the sūtras in these two texts have identical wording, and there are minor differences in the remaining portions.

A comparative table of the contents of the two Sūtras, with special reference to the extent of the *BhārṢS*, is given below:—

<i>Praśna</i>	<i>BhārṢS</i>	<i>ĀpṢS</i>
I	Darśapūrṇamāsau Ādhvaryava	The same
II	" "	"
III	1-13 " "	"
	14-13 " Brahmatva	"
IV	" Yājamaṇa	"
V	Agnyādheya, Punarādheya	"
VI	1-6 Agnyupasthāna	1-15 Agnihotra
	7-14 Agnihotra	16-23 Agnyupasthāna
	15-18 Āgrayaṇa	29-31 Āgrayaṇa
VII	Nirūḍhapaśubandha	The same
VIII	Cāturmāsya	"
IX	Prāyaścittas relating to the Iṣṭi and Agnihotra	Prāyaścittas relating to the Iṣṭi, Agnihotra and the Paśuyāga
X	Jyotiṣṭoma Ādhvaryava	Agniṣṭoma
XI	Pravargya Ādhvaryava	Agniṣṭoma
XII	Jyotiṣṭoma Ādhvaryava	"
XIII	" "	"
XIV	" "	1-4 Ukthya, Ṣoḍaśin, Atirātra, Aptoryāma 5-7 Aikādaśina Paśus 8-12 Brahmatva 13-15 Caturhotārah 16-34 Somaprayāścittas
XV	1-5 Jyotiṣṭoma Brahmatva	Pravargya

It will be seen that, except for a few details, the order of topics in both the Sūtras is similar. In *Praśna VI*, the positions of Agnyupasthāna and Agnihotra in the two Sūtra-texts have interchanged. Unlike the *ĀpṢS*, the *BhārṢS* does not give any Paśuprayāścittas in *Praśna IX*. As a matter of fact, the Prāyaścittas in connection with the Paśuyāga and the Soma-sacrifice

are altogether absent in the extant BhārṣṢ. So far as the Soma-sacrifice is concerned, side by side with the Agniṣṭoma, the BhārṣṢ lays down the modifications to be made in the other Soma-sacrifices such as Ukthya, Ṣoḍaśin, Atirātra and Aptoryāma. This is quite in conformity with the names by which the two Sūtrakāras have referred to this sacrifice For, while the BhārṣṢ (X-XIV) calls the sacrifice *jyotiṣṭoma*, the ĀpṢṢ (X-XIII) calls it *agniṣṭoma*. The *jyotiṣṭoma* involves the chanting of the Sāmans characterized by the specific numbers of *stomas*, namely, *trivṛt*, *pañcadaśa*, *saptadaśa* and *ekaviṃśa*. These *stomas* have been called *jyotis* (TS VI. I.1-3).¹ The Sāmans to be chanted at the morning pressing are based on the *trivṛt* and the *pañcadaśa stomas*; those to be chanted at the midday-pressing are based on the *pañcadaśa* and the *saptadaśa stomas*; and those to be chanted at the third pressing are based on the *saptadaśa* and the *ekaviṃśa stomas*. The Soma-sacrifices are divided into two main groups: (1) the norm, and (2) the modification. The *jyotiṣṭoma* forms the norm of all other Soma-sacrifices the Ekāhas, the Ahinas and the Sattras. The Sruti-injunction, *jyotiṣṭomena yajeta svargakāmah*, also points to the same conclusion. The term *jyotiṣṭoma* has its origin in the Yajurveda. The *jyotiṣṭoma* consists of five Soma-sacrifices, namely, the Agniṣṭoma, the Ukthya, the Ṣoḍaśin, the Atirātra and the Aptoryāma. Among these the Agniṣṭoma forms the norm of the remaining four; these latter have, therefore, to be regarded, in a sense, as modification-sacrifices. But at the same time these four sacrifices also provide the norm for the other Soma-sacrifices. While the *Agniṣṭoma* provides the norm for the *Jyotis* and other sacrifices, the Ukthya does so for the Gauḥ and other Ukthya sacrifices, the Ṣoḍaśin for the Vājapeya and other sacrifices of the Ṣoḍaśin type, the Atirātra for the Viśvajit and other Atirātra sacrifices, and the Aptoryāma for the other Aptoryāma sacrifices. Therefore, these four sacrifices have also to be regarded as norm-sacrifices. Each of the above-mentioned five sacrifices, which together constitute the *jyotiṣṭoma*, is called a *Jyotiṣṭoma* because it involves the chanting of the Sāmans characterized by the specific *stomas*, called *jyotis*, namely, the *trivṛt* the *pañcadaśa*, the *saptadaśa* and the *ekaviṃśa*. An Agniṣṭoma is indeed a *Jyotiṣṭoma*. But a *jyotiṣṭoma* may not always be an *agniṣṭoma*. *Jyotiṣṭoma* is a wider term. The author of the BhārṣṢ has, therefore, aptly given the title *jyotiṣṭoma* to Praśnas X-XV, because in those Praśnas he describes all the five norm Soma-sacrifices. Āpastamba has, on the other hand, described only the Agniṣṭoma in Praśnas X-XIII, and has dealt with the distinguishing characteristics of the other four norm-sacrifices subsequently in Praśna XIV. Rudradatta, the commentator of ĀpṢṢ, has rightly pointed out the propriety of the designation of the sacrifice as found in the BhārṣṢ.²

1. Also cf. TBr 1.5.11 : *etāni vāva tāni jyotiṣṭīṃṣi ya etarya' stomāḥ*.

2. तथा भारद्वाजेनाप्यथ ज्योतिष्टोमं प्रकृत्य पञ्चैताः प्रकृतिसंख्या उक्त्वा तत्र यज्ञपुच्छनिभावाप्तत उपसंहृतं संतिष्ठते ज्योतिष्टोम इति ।

Like all other Śrauta Sūtras belonging to the Yajurveda, the ĀpŚS describes the Pravargya in a separate Praśna, after the description of the Agniṣṭoma proper, while the BhārŚS describes it in a separate Praśna, but includes that Praśna within the Jyotiṣṭoma after the Ātithyeṣṭi. There are, however, reasons to doubt the authenticity of the present position of the Pravargya Praśna in the BhārŚS. The Pravargya is essentially an independent rite having its own Mantra and Brāhmaṇa portions in the Taittirīya Āraṇyaka. Hence it has been independently treated in all the Śrauta Sūtras. There is no special reason why the BhārŚS alone should have mixed it up with the Jyotiṣṭoma. In both the BhārŚS and the ĀpŚS the tenth Praśna ends with the Ātithyeṣṭi. The insertion of the Pravargya Praśna after the tenth Praśna in the BhārŚS is not in conformity with the order of the ritual. The normal order of the rituals after the Ātithyeṣṭi is: the *tāmūnaptra*, the *āpyāyana* of the Soma-stalks, the *mūnava* rite, the chanting of the Subrahmaṇyā, the adoption of the *avāntaradikṣā* by the sacrificer, and then the Pravargya-rite. As against this, the order of rituals as indicated in the BhārŚS would be as follows: the Ātithyeṣṭi is to be followed by the entire Pravargya rite which includes the preparing of the Pravargya-utensils, the preparing and offering of the Gharma, the disposal of the Pravargya-utensils on the *uttaravedi*, and the *avāntaradikṣā* i.e. the vows to be observed while studying the Pravargya-mantras. Then at the beginning of the twelfth Praśna there is mentioned the *tāmūnaptra* which is to be followed by the subsequent rites. All this is inconsistent with the normal order of the rituals. As a matter of fact, BhārŚS XII.2.9 simply refers to the performance of the Pravargya-rite at the proper time when it says, *pravargyena pracarayo'pasadas tantram prakramayati*. Then again BhārŚS XII.6.1 refers to the disposal of the Pravargya-utensils at the proper time, saying *pravargyam udvāsyā'guer āṅtā'guṇin praṇīya* etc. These facts would seem to suggest that in the original BhārŚS the Pravargya Praśna had been given separately outside the portion dealing with the Jyotiṣṭoma proper, and that it was transferred to its present position for practical reasons.

Some external evidence can also be adduced in support of the assumption of the secondary position of the Pravargya Praśna. Mention has been made above of the two different modes of numbering found in the manuscripts of the BhārŚS. The MSS A₁ divide the Sūtra-text in a way different from the one in which the other MSS do so and which is adopted in the present edition. While, according to the latter, the entire Sūtra-
 kaṇḍikā, is divided into fourteen Praśnas,
 to only nine Praśnas, some of which
 of sections. The entire portion dealing
 with the Jyotiṣṭoma, which is covered by Praśnas X-XIV in the present
 edition, has been given under Praśna IX of MSS A₁. This latter has
 been subdivided into Sections: Praśna X of the present edition corresponds

with Section I (*prathamah*) of Praśna IX of MSS A₂₋₃; Praśna XI dealing with the Pravargya has not been given any number, but is simply called *pravargyapraśnah*; Praśna XII corresponds with Section II (*dvitīyah*); Praśna XIII corresponds with Section III (*trītiyah*); and Praśna XIV corresponds with the remaining portion of Praśna IX. It is important to note that the Pravargya Praśna has not been allotted any Section-number. Had the Pravargya Praśna been regarded as a regular Section, it would have been designated as Section II, and in that case the two subsequent Sections would have been designated as Section III and Section IV respectively. The present position clearly shows that Sections I, II and III indicate the original order of the Sūtra-portion, and that the Pravargya Praśna, which originally lay outside the Jyotiṣṭoma Sūtra proper, was inserted into it.

It will be interesting to compare the position of Pravargya in the BhārṢS with that in the Vaikhānasa Śrauta Sūtra¹ which is the youngest of all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension. The author of the VaikhṢS has described the Agniṣṭoma in Praśnas XII to XVI. He deals with the selection of the priests, the Dikṣaṇīyā Iṣṭi, sacrificer's consecration, the Prāyaṇīyā Iṣṭi, the purchase of Soma, the Ātithyā Iṣṭi, *tānūnaptra*, *āpyāyana*, *nihnaṅva*, and the giving of *vrata*-milk to the sacrificer and his wife, and concludes the XIIth Praśna by saying *atha pravargyaṇa carati carati*. In Praśna XIII he describes the preparation of the Pravargya-utensils and the Pravargya-offering, and concludes the Praśna with the description of the disposal of the Pravargya-utensils on the *uttaravedī*. He then begins Praśna XIV with the Upasad. Thus the Sūtra-writer has clearly prescribed the Pravargya within the Agniṣṭoma itself in the proper sequence, but he prefers to lay down the procedure of the preparation of the Pravargya-utensils and also their disposal which are to take place at different times side by side with the Pravargya-offering, evidently under the influence of the senior Sūtra-writers who have devoted a special chapter for all these rites outside the portion dealing with the Agniṣṭoma.²

So far as the composition of the sūtras is concerned, BhārṢS first mentions the injunction and then gives the mantra, while the ĀpṢS first gives the mantra and then the injunction. In this connection, the BaudhṢS and the ĀpṢS adopt the same practice. Both the BhārṢS and the ĀpṢS frequently quote various authorities—some belonging to their own recension and others to other recensions—either in support of their injunctions or as representing different views. Āpastamba has actually quoted more authorities than Bharadvāja.³

1. CALAND's edition, Calcutta, 1941.

2. *ibid.* Preface p. xxvii.

3. A complete list of the authorities quoted in the BhārṢS will be found in the Index A, and that in the ĀpṢS has been appended to GARBE's edition.

In both the Sūtras certain views have been recorded under the designations *eke* or *ekam* and *aparam* without the name of the particular authority being specified. The *brāhmaṇa* passages quoted in the Sūtras are indicated with the word *vijñāyate*. Sometimes Āpastamba indicates a *brāhmaṇa* passage with the words *ity uktam* or with similar other words. Āpastamba has quoted from the *brāhmaṇas* more frequently than Bharadvāja.¹ An important evidence to prove the close affinity between the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, amongst all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension, is that both these Śrauta Sūtras have often referred to the views of Āśmarathya and Ālekhaṇa.²

In connection with the authorities quoted in the two Sūtras it is significant that, while the ĀpŚS mentions *vājasaneyakam* or *vājasaneyinaḥ* fifty-six times, the BhārŚS does not mention it even once.

In point of style too, there is similarity between the two Sūtras. A reference has already been made to the peculiar use of the term *atyanta-pradeśa*. This term has been used nineteen times in the BhārŚS and four times in the ĀpŚS.³ If, while giving the injunctions in connection with any particular topic, there is an occasion to lay down any general rule, the Sūtrākāra says : *tatrai'ṣṭy antapradeśaḥ*, "In this connection this is the general rule". Another idiom common to both the Sūtras is *etāvan nānā*. When a rite is generally similar to the one in the text, it is said that it is *etāvan nānā*.

At over two hundred places, the ĀpŚS mentions the views of *eke*. It is seen that at twenty-two of these places, these views are identical with the views set forth by the BhārŚS in the relevant contexts. A list of such cases is given below :—

The view mentioned as of <i>eke</i> in ĀpŚS	agrees with	the view set forth in BhārŚS
III. 1.4	...	III.3.9,17.3
VI. 3.3	...	VI.8.11,12
VII. 2.12	...	VII.2.6
VII. 15.2	...	VII.12.4
VII. 27.3	...	VII.22.1

1. e.g. ĀpŚS IX.4.2, 14.4, *yo darśapūrṇamūsayāji' ty uktam*. BhārŚS IX.6.5 prescribes the injunction without mentioning the *brāhmaṇa* authority.

2. For a detailed review of the references to these teachers see § 12.

3. The word *pradeśa* is used in many works : see Sīyapa's commentary on *Arjeya Br.* I.1: *Puṣpasūtra* VIII.234; *Carakasamhitā, siddhi*. XII.42; *Suśrutasamhitā, utāra*. LXV.3.; *Vārāhapaṇḍita, Prasāna* 7.

VIII. 22.4	...	VIII.25.4
IX. 7.7	...	IX.10.1
IX. 8.4	...	IX.11.4-6
IX. 9.2	...	IX.11.12
IX. 15.7	...	IX.17.6-9
IX. 16.10	...	IX.19.7
X. 2.7	...	X.2.14
X. 7.15	...	X. 5.5
X. 8.16	...	X. 5.15
X. 16.3	...	X. 7.6
XI. 2.12	...	XII.2.10
XI. 8.6	...	XII.8.9
XI. 10.7	...	XII.10.7
XII.3.11	...	XIII.3.11
XII.6.8	...	XIII.5.8-10
XII.17.20	...	XIII.17.13
XII.18.14	...	XIII.19.8

It is probable that here Āpastamba has quoted the views of Bharadvāja himself in an indirect manner.

The words and forms which are peculiar to the DhārŚS as against the ĀpŚS have been recorded previously.¹

§ 14. Bhāradvāja Śrauta Sūtra and Satyāṣāḍha Sūtra

The Satyāṣāḍha Sūtra is closely related to the Āpastamba Śrauta Sūtra so much so that many sūtras in the former are verbally identical with those in the latter. Since the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba bear a very close relationship to each other, it is quite natural that the Satyāṣāḍha Sūtra also should bear some affinity to the Śrauta Sūtra of Bharadvāja. Indeed it is found that sometimes the injunctions in the Satyāṣāḍha Sūtra agree with those in the DhārŚS more closely than with those in the ĀpŚS.² The close relationship between the schools of Bharadvāja and Satyāṣāḍha becomes further clear from the fact that the latter has adopted the Paitṛmedhika Sūtra

1. p. lxxv. For a list of words in the DhārŚS and the ĀpŚS, reference may be made to the Index C to the present edition and to GARBE's edition of the ĀpŚS.

2. For instance, SatS III.5, VI.5 : DhārŚS V.12-16; SatS I.4-6, DhārŚS I.24-26; SatS I.8, VI.2 : DhārŚS II.10,11, IV.11,12; SatS II.3,8, VI.3 : DhārŚS III.3,4, VI.16; SatS II.4,8, VI.3 : DhārŚS III.4-6, 18, IV.16-19; SatS XV. 1.81-83, 4.11, XXII.2.9 : DhārŚS IX.6.5-9; SatS XV.1.11,12, 16,17; DhārŚS IX.1.11-14; SatS XV.4.7 : DhārŚS IX.16.6.8; SatS XV.4.8,9; DhārŚS IX.16.1-5; SatS XV.1.48-50; DhārŚS IX.4.1.

added to it, though these supplements cannot be said to belong to a much later date than the original Sūtra.¹

The Āpastamba Hautrasūtra is a *Parīśiṣṭa*. The Taittirīya Brāhmaṇa contains the *hautra* in connection with the Iṣṭi, Paśuyāga and Sautrāmaṇī. The Āpastamba Hautra *Parīśiṣṭa*,² consisting of one Praśna, aims at prescribing the *hautra* for the Taittirīyas. The Āśvalāyana Śrauta Sūtra has a small *Parīśiṣṭa* forming a supplement to the Pravaras given at the end of that Sūtra. The Mānava Śrauta Sūtra³ belonging to the Maitrāyaṇī recension of the Kṛṣṇa Yajurveda has a few *Parīśiṣṭas*, some of which pertain to the field of the Gṛhya Sūtra. The Vārāha Sūtra of the Maitrāyaṇīyas has an extensive *Parīśiṣṭa*.⁴ It relates to the Śrauta and the Gṛhya Sūtra. The Kātyāyana Śrauta Sūtra has eighteen *Parīśiṣṭas*.⁵ Some of these relate to the Gṛhya rites.

Even the Gṛhya Sūtras are not without *Parīśiṣṭas*. The Āśvalāyana Gṛhya Sūtra has a *Parīśiṣṭa*⁶ written in prose and verse. It also contains supplements to the Āśvalāyana Gṛhya Sūtra. The so-called Āśvalāyana Gṛhyaparīśiṣṭa⁷ which consists of four Adhyāyas is rather a revised enlargement of the original Gṛhya Sūtra, and is composed in the Prayoga style. The Baudhāyana Gṛhya Sūtra has a *śeṣa* Sūtra. The Gṛhya portion of the Satyāśādha Sūtra appears to have had a supplementary *Kaṇḍikā*. The last two Adhyāyas (5th and 6th) of the Sāṅkhāyana Gṛhya Sūtra are supplementary. Even the first Adhyāya seems to have been supplemented with the twenty-sixth *Kaṇḍikā*. The Gobhila Gṛhya Sūtra of the Sāmaveda has a supplement called the Gobhilasamgrahaparīśiṣṭa. Besides there is another supplementary work called Chāndogyaparīśiṣṭa or Karmapradīpa. The Drāhyāyana Gṛhya Sūtra has a *Parīśiṣṭa*⁸ consisting of two Prapāthakas. It is in manuscript form. The Vaikhānasa Gṛhya Sūtra has a *Parīśiṣṭa*⁹ which is not printed so far.

1. In CALAND'S edition the twenty-third Praśna consists of nineteen *Kaṇḍikās*. But the last *Kaṇḍikā* is absent in most of the manuscripts. The repetition of the last words of the eighteenth *Kaṇḍikā* indicating the end of the Praśna shows that the nineteenth *Kaṇḍikā* was added later on. The views of Baudhāyana and Śāliki mentioned in that *Kaṇḍikā* are often inconsistent with the views of these two Ācāryas recorded elsewhere. Bhavnavāmin, who wrote a bhāṣya, called *vivaraṇa*, on the Baudhāyana in the eighth century A. D., has not commented on the nineteenth *Kaṇḍikā*. This *Kaṇḍikā* should, therefore, have better been relegated to the foot-notes. 2. Printed, along with the Satyāśādha Sūtra, as Praśna II before the 23rd Praśna, Anandaśrama, Poona. 3. Edited by J. M. VAN GELDER, *Satapitaka*, vol. 17, New Delhi, 1961. 4. MS No. 680, Oriental Institute, Baroda. 5. Six out of these *Parīśiṣṭas* have been published at Bombay and Varanasi. Ten *Parīśiṣṭas* edited by SHRIDHARSASTRI VARE of Nasik have been published recently by the Śukla Yajurveda Brāhmaṇa Sabha, Poona. 6. Edited by K. P. ATHIAL, *Brahmavidya*, Vol. XXVII, parts i-iv, pp. 207-237, Madras 1963. 7. Anandaśrama, Poona. 8. cf. CALAND *Pañcaviṃśa Brāhmaṇa*, Intro. p. ix. Calcutta 1931. 9. cf. CALAND *Vaikhānasa Śrauta Sūtra*, Preface p. xxix, Calcutta 1941.

INTRODUCTION

Among the Dharmasūtras the Gautama Dharmasūtra has a *Parīṣiṣṭa*. The *Pitṛmedha Sūtras* of Bodhāyana and Bharadvāja have supplements.

Among the other Vedāṅgas the Nirukta of Yāska has been supplemented with two *Adhyāyas*. The *Aṣṭādhyāyī* of Pāṇini has a supplement in the form of Kātyāyana's *Vārttikas*.

The main object of a *Parīṣiṣṭa* is to complete a work which might otherwise remain incomplete in some respect or the other. The incompleteness may either be original or may be newly felt on account of the changed circumstances. So far as the Śrauta Sūtras are concerned, the matters dealt with in the *Parīṣiṣṭas* cannot necessarily be regarded as late, because the possibility of a particular topic not having been discussed in sufficient details in the main work cannot be ruled out. For instance, all the injunctions in the Karmānta portion of the BaudhŚS cannot be said to be later innovations. It is said at the end of the Karmānta Sūtra: *tad idam proktaṃ yad akṣiptaṃ sūtrataḥ*, "What was not prescribed in the main Sūtra has been prescribed here." This is the more true in respect of those Sūtras which are comparatively older; because they can hardly be said to have been composed strictly scientifically.

But in many cases the *Parīṣiṣṭas* aim at making additions to the existing works. The additions can be of two kinds: (i) those dilating upon the subject-matter in the main work, and (ii) those introducing altogether new matter. Thus, the following *Parīṣiṣṭas* of the Kātyāyana Śrauta Sūtra, viz. *Yūpalakṣaṇa*, *Chōgalakṣaṇa*, *Kūrmalakṣaṇa* and *Iṣṭakōpūraṇa* add to our knowledge of the respective topics which we derive from the original Śrauta Sūtra. To the second category belong the *Hautra-Parīṣiṣṭas* of Āpastamba and Kātyāyana. The *Sulba Sūtras* and the *Pravara Sūtras* belonging to the various schools are probably outside the main Śrauta Sūtra. The expiatory rites in the BaudhŚS and the *Vaitāna Sūtra* seem to have been new additions. The Sūtras dealing with *Hautra*, *Pravara Sulba* and *Prāyaścitta*, even though appearing in the form of an Appendix, need not be regarded as later innovations. Because their subject-matter is as old as the Śrauta Sūtras themselves. May be it was put into the Sūtra-form later.

Information about the Vedic
ta Sūtra,
vākas of
rtions of

The *Parīṣiṣṭas* contain certain matters which are introduced anew in course of time under different circumstances. Even though the rites prescribed in the Śrauta Sūtras are generally based on the *Sambhitā* and the *brāhmaṇa* of the relevant recension, some rites, big or small, may have been newly introduced and established in course of time. Such rites are found even in the Śrauta Sūtras. The BaudhŚS, for instance, mentions some rites for which there are no mantras and *brāhmaṇa* injunctions in the *Taittirīya* recension. The Sūtrakāras were keen on incorporating into the Sūtras such

rites as had been newly established among the followers of a particular recension after the compilation of the Saṁhitā and the *brāhmaṇa*, even though there was no direct scriptural authority for those rites. Similar is the case with the *Parīśiṣṭas*. The *Mūlyādhyāya* *Parīśiṣṭa* of the Kātyāyana Śrauta Sūtra prescribes substitutes for the *dakṣiṇās* which it had become impossible to offer. The *Samnyāsavidhi* has been described in the *Uñchasastra* *Parīśiṣṭa* because it was not found in the *Pāraskara* *Gṛhya Sūtra*.

It would thus appear that the authors of the Sūtras and *Parīśiṣṭas* had, while acknowledging their dependence on the *Śrutī*, formally recognised certain modifications which had taken place in the rituals in course of time, and had even introduced new rituals. It may be possible to explain the peculiar characteristics of the different *Parīśiṣṭas* in the light of the different chronological periods to which they belong.

The nature of the Bhāradvāja Parīśeṣa Sūtra:—The purpose of the *Bhāradvāja Parīśeṣa Sūtra* is mainly twofold : it supplements the injunctions in the *BhārṢS*, and it also gives the *Paribhāṣā*. The total number of sūtras in the *Bhār* *Parīśeṣa Sūtra* is 222, out of which 102 pertain to *Paribhāṣā*, and 9 to *Anugrahas*, while 111 are of the nature of a supplement to the main Sūtra. These supplementary sūtras often presuppose the main sūtra : e.g. *ata ūrdhvaṁ yajamānaṁ yathāsamānuvātam* (72); *vyākhyātā darśapūrṇamāsayor iṣyā kālā ca* (79). The *BhārṢS* contains very little of what may be called *Paribhāṣā*. The *Parīśeṣa Sūtra*, on the other hand, contains a number of *Paribhāṣā-sūtras* which, to a large extent, agree with the *Paribhāṣā Sūtras* in the *ĀpṢS* and the *BaudhṢS*. So far as the supplementary sūtras are concerned, the *Parīśeṣa-sūtra* presupposes the *BaudhṢS*, while in the case of the *Paribhāṣā-sūtras* it agrees mostly with *Āpastamba* and partly with *Bodhāyana*. The *Parīśeṣa-sūtra* directly refers to the *BaudhṢS* at three places : (i) 181—*athā'to 'gninām udvātānān khaṇḍadrayaṁ baudhāyanavad ekādhyāvayavaprāyaścittam ca*—*BaudhṢS* XXVII.10,11. (ii) 211—*samastahomobaudhāyanavat*—*BaudhṢS* XXIV.31, and (iii) 216—*atīkrānteṣu homeṣu baudhāyanavat*—*BaudhṢS* XXVIII.12; XXIX.7,8. The last three sūtras, 220-222, indirectly refer to *BaudhṢS* XXVIII.13. It is interesting to note that a few *Paribhāṣā-sūtras* (154-169) from the *Parīśeṣa Sūtra* agree with the *Paribhāṣā-sūtras* in the *Vārāha Parīśiṣṭa*. One cannot, however, say whether the *Vārāha* borrowed them from the *Bhāradvāja* or *vice versa*.

Some of the sūtras in the *Parīśeṣa Sūtra* are of an explanatory character and can hardly be said to conform to the sūtra-form, e.g. sūtras 163, 187 and 188.

References to the views of ancient Ācāryas occur frequently in the *Parīśeṣa Sūtra*. The views of Āsmarathya and Ālekhana have been mentioned at nine places. *Bādarāyana*¹ and *Auḍulomi*² have been mentioned once

1. *Bādari* has been mentioned in the *Kātyāyana Śrauta Sūtra*.

2. *WERNER, History of Indian Literature* p. 242 has stated that *Auḍulomi* belongs exclusively to the *Brahmasūtra*. *Auḍulomi* is also mentioned in *Mahābhārata* on *Pāṇini* IV.1.85,78.

each. Views have also been mentioned under the designation *ekam*, *eke* and *apaṅgam*. *Brāhmaṇa*-like passages have been quoted at fifteen places. Many of these cannot, however, be traced to their original sources.

Some indication is available that the *Parīśeṣa Sūtra* was originally divided into *Kaṇḍikās* which must have formed one or more *Prāśnas*—these *Prāśnas* ultimately forming part of the corpus of the *Bhāradvāja Sūtra*. All the manuscripts (except C which contains only the concluding portion) show the figure 22 at the end of the 51st *sūtra*, and the figure 24 at the end of the 81st *sūtra*. These figures presumably denote the numbers of the *Kaṇḍikās*. No other figure is found in the body of the text. Therefore in the present edition the *sūtras* are numbered consecutively without any regard to the *Kaṇḍikās*.

The *Parīśeṣa Sūtra* does not seem to follow any specific order of the rituals; it is a miscellaneous collection of *sūtras*. In this respect, it cannot be compared with the *Śrauta Sūtra*. *Sūtras* dealing with any particular ritual are scattered over different places.

Even though the details of the rituals given in this *Sūtra* generally correspond with those in the *Baudhāyana*, the *Āpastamba* and the other *Śrauta Sūtras*, there is something in this *Sūtra* which can be regarded as new. Thus the ritual of *Atipavitreṣṭi* is found only in this *Sūtra*. It is stated that one who is desirous of *brahmavarcasa* should perform this *Iṣṭi* in the spring, one who is desirous of long life in the autumn, and one who is desirous of sons under the *Śravaṇa* constellation. If the *Āhitāgni* is absent on a journey for a period longer than a year, he should perform this *Iṣṭi*. The procedure is almost similar to that for the *Pavitreṣṭi* with a few modifications. The *Cātur-māsyas* are generally to be completed within a year. In the *Kāṭhaka Śrauta Sūtra* and elsewhere the consecutive performance of the *Cātur-māsyas* within a period of five days is prescribed. The *Parīśeṣa Sūtra* prescribes the performance to be finished within a period of fifteen days: the *Vaiśvadeva-parvan* should be performed on the first two days, the *Varuṇapraghāsaparvan* on the sixth day, the *Sākamedhaparvan* on the tenth and the eleventh days, the *Sunāsirīyaparvan* on the fourteenth day, and the *Animal-sacrifice* on the fifteenth day. The intervening days are to be left out. There is also another variety of the *Cātur-māsyas* which is to be finished within a period of twelve days: the *Vaiśvadevaparvan* on the first two days, the *Varuṇapraghāsaparvan* on the fifth, the *Sākamedhaparvan* on the eighth and ninth, the *Sunāsirīyaparvan* on the twelfth, and the *Animal-sacrifice* on the thirteenth.

SŪTRAS OF BHĀRADVĀJA

The following is the list of the rituals which are not found in the extant BhārṣṢ, but in respect of which the Parīṣeṣa Sūtra has given injunctions which are clearly of an additional character :—

<i>Ritual</i>	<i>Reference</i>	<i>Total No. of sūtras</i>
Cāturmāsyas Hautra	5-7	3
Pāśuka Prāyaścitta	17	1
Kāmyāḥ Paśavaḥ	22, 116	2
Paśuyāga yājamāna	31-34	4
Nakṣatreṣṭī	45-50	6
Agnicayana with Prāyaścittas	54, 97-100, 109-110, 119-123,	12
Hautra Paribhāṣā	87-92, 94-96	9
Vājapeya	73	1
Sāgnika Ekāha	74-76	3
Dvādaśāha	77	1
Kāmyā Iṣṭayaḥ	104, 117, 118, 169	4
Aśvamedha	83, 129	2
Rājasūya	130, 131,	2
Sattra	126, 135, 136,	3
Ekāha	140	1
Paśvaikādaśīni	142	1
Yupaikādaśīni	143	1
Atipavitreṣṭī	202-209	8
		64

Thus nearly one third of the total number of sūtras deal with the rituals which are absent in the BhārṣṢ. From this it may be safely concluded that the portions in the original BhārṣṢ giving injunctions about these rituals, which must have once existed, were lost in course of time. It has been already pointed out that citations from the portions of the BhārṣṢ dealing with Dākṣāyana, Kāmyāḥ Paśavaḥ, Paśuprāyaścittas, Paśvaikādaśīni and the Aśvamedha have been traced in the commentaries on the Śrauta Sūtras and other texts. Most of these are in addition to the rituals discovered in the Parīṣeṣa Sūtra. These facts lead to the conclusion that the BhārṣṢ was a complete Śrauta Sūtra like the other Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension, and that much of its portion had been lost in course of time owing to one reason or another.

That the Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra enjoyed an equal authority with the BhārṣṢ, is clear from the fact that the commentators of the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension have quoted, under the name of Bhāradvāja, sūtras from the Parīṣeṣa Sūtra side by side with those from the Śrauṭ

Sūtra. This shows that the entire *Parīśeṣa Sūtra*, as it is available at present, was recognised as belonging to Bharadvāja at the time of the commentators. *Sūtras* from the *Parīśeṣa Sūtra* have been cited by the following commentators : Mahādeva and Yajñeśvara Dikṣita on the *BaudhŚS*, Rudradatta and Rāmāgnicit on the *ĀpŚS*, and Mahādeva, Gopinātha, Vāñcheśvara and Mātṛdatta on the *Satyāśāḍha-Hiranyakeśi Sūtra*. Upendra in his *pitṛmedhaprayogadīpikā* (*Bharata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala*, Poona, MS No. 22,868) says that Bhāradvāja compiled the entire *Kalpasūtra*, and that with a view to supporting the views and rules which were not directly stated, prescribing what was not laid down, and regulating what is doubtful, he compiled the *Parīśeṣa Sūtra*.

From the miscellaneous character of the *Parīśeṣa Sūtra* and the absence of any agreement between the *BhārŚS* and the *Parīśeṣa Sūtra* in the matter of the order of topics dealt with, it appears that the *Parīśeṣa Sūtra* is not the work of a single author, but that it was compiled by different authors in different stages. In this connection it may be noted that the manuscript C, even though it begins with sūtra 182, opens with *प्रथमोऽयं नमः*. It is hardly possible to define these different stages, but the earliest stage may be said to be posterior to the last portion of the *Śrauta Sūtras* of *Bodhāyana* and *Āpastamba*, and the last stage to have been completed at least before the date of the commentators of the *Śrauta Sūtras* of the *Taittirīya* recension.

§ 16. Relative Chronology of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra

Bodhāyana and Bharadvāja :—A comparison of the styles of the *Śrauta Sūtras* of *Bodhāyana* and *Bharadvāja* has already been made. It has also been pointed out that the *BaudhŚS* is the oldest of all the *Śrauta Sūtras* belonging to the *Taittirīya* recension. Some additional evidence showing that *Bharadvāja* was later than *Bodhāyana* may be set forth here.

The *Gopitryajña* which forms part of the *Agnyādheya* shows the archaic character of the *BaudhŚS*. It is not found in the *BhārŚS* or any other *Śrauta Sūtra*. According to *BaudhŚS* is to be performed by the sacrificer *Bharadvāja*, have assigned the pre-*Adhvaryu*. This tendency of deputisation may be regarded as a sign of a later date. In connection with the *sānnāyya*-offering at the New-moon sacrifice, cows are required to be milked in an adequate number. *Bodhāyana* says that one should cause as many cows to be milked as would yield a pitcherful of milk. *BhārŚS* I.11.8,13; *ĀpŚS* I.11.2, 12.5, specify the number of cows as three and say that on the New-moon day the entire quantity of milk is reserved for the *sānnāyya*; therefore, even the children do not get milk. This varying position of milk-supply might be explained either on geographical or on chronological grounds.

SŪTRAS OF BHARADVĀJA

The following is the list of the rituals which are not found in the extant BhārṢṢ, but in respect of which the *Parīṣeṣa Sūtra* has given injunctions which are clearly of an additional character :—

<i>Ritual</i>	<i>Reference</i>	<i>Total No. of sūtras</i>
Cāturmāsyaḥ Haurta	5-7	3
Pāśuka Prāyaścitta	17	1
Kāmyāḥ Paśavaḥ	22, 116	2
Paśuyāga yājamāna	31-34	4
Nakṣatreṣṭi	45-50	6
Agnicayana with Prāyaścittas	54, 97-100, 109-110, 119-123,	12
Haurta Paribhāṣā	87-92, 94-96	9
Vājapeya	73	1
Sāgnika Ekāha	74-76	3
Dvādaśāha	77	1
Kāmyā Iṣṭayaḥ	104, 117, 118, 169	4
Aśvamedha	83, 129	2
Rājasūya	130, 131,	2
Sattra	126, 135, 136,	3
Ekāha	140	1
Paśvaikādaśinī	142	1
Yupaikādaśinī	143	1
Atipavitreṣṭi	202-209	8

64

Thus nearly one third of the total number of sūtras deal with the rituals which are absent in the BhārṢṢ. From this it may be safely concluded that the portions in the original BhārṢṢ giving injunctions about these rituals, which must have once existed, were lost in course of time. It has been already pointed out that citations from the portions of the BhārṢṢ dealing with *Dākṣāyāna*, *Kāmyāḥ Paśavaḥ*, *Paśuprāyaścittas*, *Paśvaikādaśinī* and the *Aśvamedha* have been traced in the commentaries on the Śrauta Sūtras and other texts. Most of these are in addition to the rituals discovered in the *Parīṣeṣa Sūtra*. These facts lead to the conclusion that the BhārṢṢ was a complete Śrauta Sūtra like the other Śrauta Sūtras belonging to the *Taittirīya* recension, and that much of its portion had been lost in course of time owing to one reason or another.

That the *Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra* enjoyed an equal authority with the BhārṢṢ, is clear from the fact that the commentators of the Śrauta Sūtras belonging to the *Taittirīya* recension have quoted, under the name of *Bhāradvāja*, sūtras from the *Parīṣeṣa Sūtra* side by side with those from the Śraut

Sūtra. This shows that the entire *Parīśeṣa Sūtra*, as it is available at present, was recognised as belonging to *Bhāradvāja* at the time of the commentators. *Sūtras* from the *Parīśeṣa Sūtra* have been cited by the following commentators : *Mahādeva* and *Yajñeśvara Dikṣita* on the *BaudhŚS*, *Rudradatta* and *Rāmāgnicit* on the *ĀpŚS*, and *Mahādeva*, *Gopinātha*, *Vāñcheśvara* and *Māyadatta* on the *Satyāsādhya-Hiranyakeśi Sūtra*. *Upendra* in his *pīṭhmedhaprayogadīpikā* (*Bharata Itihasa Samśodhaka Maṇḍala*, Poona, MS No. 22, 868) says that *Bhāradvāja* compiled the entire *Kalpasūtra*, and that with a view to supporting the views and rules which were not directly stated, prescribing what was not laid down, and regulating what is doubtful, he compiled the *Parīśeṣa Sūtra*.

From the miscellaneous character of the *Parīśeṣa Sūtra* and the absence of any agreement between the *BhārŚS* and the *Parīśeṣa Sūtra* in the matter of the order of topics dealt with, it appears that the *Parīśeṣa Sūtra* is not the work of a single author, but that it was compiled by different authors in different stages. In this connection it may be noted that the manuscript C, even though it begins with *sūtra* 182, opens with अग्नेस्तय ऋः. It is hardly possible to define these different stages, but the earliest stage may be said to be posterior to the last portion of the *Śrauta Sūtras* of *Bodhāyana* and *Āpastamba*, and the last stage to have been completed at least before the date of the commentators of the *Śrauta Sūtras* of the *Taittirīya* recension.

§ 16. Relative Chronology of the *Bhāradvāja Śrauta Sūtra*

Bodhāyana and Bhāradvāja :—A comparison of the styles of the *Śrauta Sūtras* of *Bodhāyana* and *Bhāradvāja* has already been made. It has also been pointed out that the *BaudhŚS* is the oldest of all the *Śrauta Sūtras* belonging to the *Taittirīya* recension. Some additional evidence showing that *Bhāradvāja* was later than *Bodhāyana* may be set forth here.

The *Gopitryājña* which forms part of the *Agnyādheya* shows the archaic character of the *BaudhŚS*. It is not found in the *BhārŚS* or any other *Śrauta Sūtra*. According to *BaudhŚS*, the entire ritual of the *Piṇḍapitryājña* is to be performed by the sacrificer himself. Other *Sūtra*-writers, including *Bhāradvāja*, have assigned the preliminary duties in this connection to the *Adhvaryu*. This tendency of deputation may be regarded as a sign of a later date. In connection with the *sāmnāyya*-offering at the New-moon sacrifice, cows are required to be milked in an adequate number. *Bodhāyana* says that one should cause as many cows to be milked as would yield a pitcherful of milk. *BhārŚS* I.11.8, 13; *ĀpŚS* I.11.7, 12.5, specify the number of cows as three and say that on the New-moon day the entire quantity of milk is reserved for the *sāmnāyya*; therefore, even the children do not get milk. This varying position of milk-supply might be explained either on geographical or on chronological grounds.

Bodhāyana generally quotes a verse or a formula in full. Even if a particular mantra is required to be repeated in a modified form, Bodhāyana repeats it entirely with the necessary modification. A typical example is provided by the verses to be recited while making the offerings called *atimukti* after the *Āhavanīya* fire has been formally carried forth to the *uttaravedī* in the Animal-sacrifice. In BaudhŚS, four verses have been given in their entirety as *agnir yajñam nayatu prajānam...*, *vāyur yajñam nayatu...*, *sūryo yajñam nayatu...*, and *yajño yajñam nayatu...*. BhārŚS, on the other hand, has given the entire first verse, but has combined the subsequent three verses together, and has thus quoted *vāyur ādityo yajño yajñam nayatu...*. Āpastamba has still further shortened the reproduction and has given the group of four verses as *agnir vāyur ādityo viṣṇur yajñam nayatu...*. The tendency towards abridgement as evidenced in the sūtra-composition, of which the present case is a typical instance, may be regarded as a criterion to determine the relative chronology of the Sūtras.

It is possible to compare the style of the Karmānta portion of the BaudhŚS with that of the BhārŚS. Mention has already been made of the term *atyantapradeśa*, which has been used only once in the Karmānta portion of the BaudhŚS but several times in the BhārŚS. Interrogative pronouns have been frequently used in the Karmānta Sūtra. The BhārŚS has used such pronouns only at two places: IX.6.3—*anirūptābhyudite katamā-bhyo nirvaṣet*; XIV.6.2—*kuta etebhyo dadyāt ! etasmād eva dvādaśāc chatāḍ ity ekam anyata ity āparam*. The ĀpŚS, on the other hand, has not used them at all. The use of interrogative pronouns accords well with the style of a *pravacana*. It may, therefore, be concluded that the BhārŚS was composed later than the Karmānta portion of the BaudhŚS.

Bharadvāja and Āpastamba.—The relative chronology of Bodhāyana and Bharadvāja clearly points to the priority of Bharadvāja to Āpastamba. Mahādeva in his commentary *vaijayantī* on the Satyāśūḍha Sūtra mentions Bharadvāja before Āpastamba. Indeed the fact of Bharadvāja being a predecessor of Āpastamba has been generally acknowledged.¹ That fact has been further corroborated by certain points which have emerged from the comparison of the two Sūtras made previously. There are, besides, certain indications which show that the BhārŚS is not composed in so perfect a sūtra-style as the ĀpŚS. The construction of that sūtra is rather loose. The first of such indications is the Paribhāṣā. While the ĀpŚS records the Paribhāṣā in a systematic manner (XXIV.1-4), the BhārŚS does not have any separate section for that purpose. The BhārŚS contains a few stray sūtras or groups of sūtras (e.g. I.1, VI.15,16; IX.1) which may be regarded as being of the nature of Paribhāṣā. Sometimes Bharadvāja anticipates a thing which is actually mentioned in the sequel.

¹ MAX MULLER, *History of Ancient Sanskrit Literature*, p. 371; BUEHLER, *Sacred Laws of the Āryas*, SBE, Vol. II, Intro. pp. xvi ff.; KETHU, *Ṛveda of the Black Yajus Translated*, Intro. p. xlv.

tion-rites, the ĀpŚS shows many additions over the BhārŚS. The chapters on the expiation-rites in the BhārŚS generally correspond with those in the ĀpŚS, and there is also considerable verbal similarity between them. A comparison of the two Śūtras, however, shows that there is nothing in the BhārŚS which corresponds with ĀpŚS IX.11.17-12.12. The expiation-rites dealt with in this part of the ĀpŚS relate to the Agnihotra and the New-moon and the Full-moon sacrifices. There are in that part also certain incidental rites. Praśna IX of the BhārŚS consists of nineteen Kaṇḍikās which correspond with Kaṇḍikās 1-16 of Praśna IX of the ĀpŚS. The IXth Praśna of the ĀpŚS further contains Kaṇḍikās 17-20 which describe the expiation-rites in connection with the Animal-sacrifice. These rites are absent in the BhārŚS.

It has been generally assumed that additions were made to the various Śrauta manuals by the later Yājñikas. GARBE¹ has discussed the additions made to the ĀpŚS. The possibility of additions having been made cannot totally be denied, but when GARBE says that "later corrections of this kind admitting something wholly different or even the very contrary, are mostly added by means of *vā*", and further that "we shall most probably have to judge those or at least a certain number of those which are added with the explanatory words *ity aparam* and *ity eke* (or *athai'heṣām* and *eke samāmanantī*)," the matter requires a little more consideration. GARBE has referred to a specific instance. "Nobody will think it possible," says he, "that the author of the original Śūtra would have written a sentence like ĀpŚS XI.20.14, *na yajamāno'gnīṣomiyasyā'śnāti asnīyād vā*." In this connection it has to be noted that such optional injunctions usually have their origin in the *brāhmaṇas*. For instance the injunction referred to by GARBE is clearly based on TS VI.1.11.6, *yad agniṣomiyam paśum ālabhata ātmaniṣkrayaṇa evā'sya saḥ tasmāt tasya nā'syam puruṣaniṣkrayaṇa iva hy atho khalv āhur agniṣomābhyaṁ vā indro vṛtram ahann iti yad agniṣomiyam paśum ālabhate vātraghna evā'sya saḥ tasmād v āsyaṁ*. "In that he offers an animal to Agni-Soma, there occurs the buying off of himself. Therefore, he should not partake of it (= *idā* pertaining to the Agniṣomīya offering.). Because it is as it were the buying off of one. It is again said, through Agni-Soma Indra killed Vṛtra. In that he offers an animal to Agni-Soma, there occurs the killing of evil matters for him. He should, therefore, partake of it." As a matter of fact, Rudradatta has mentioned this *brāhmaṇa* passage in his commentary on that śūtra. One cannot say that the words *tasmād v āsyaṁ* are a later addition to the main *brāhmaṇa* passage. As regards the different views denoted by the words *ity aparam* and the like, it has to be noted that they represent the different practices which must have been current within the same-school or in other schools.

The rituals, which were so elaborate and complicated, were quite liable to be different in different times and at different places. It has been already pointed out that the views recorded in the ĀpŚS with the words *ity*

INTRODUCTION

ekē agree in many places with the views of the BHārŚS. It may also be remembered that Āpastamba has many times recorded the divergent views by directly referring to the sources, e.g. the Vājasaneyaka. Āpastamba's is not the only Sūtra which records the divergent views with the words *ity ekē* etc. One comes across the views indicated by the words *ity ekam*, *ity aparam* etc. also in the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and other teachers. All such views can by no means be regarded as interpolations.

The foregoing discussion will confirm the conclusion that Bharadvāja was preceded by Bodhāyana and succeeded by Āpastamba. It has been generally accepted that Bodhāyana, Bharadvāja and Āpastamba were the authors of at least the major portions of the Śrauta and the Gṛhya Sūtras of their respective schools. And the chronological succession of these three Sūtra-

believed to have flourished about 800 B.C.,² and Āpastamba about 550 B.C., Bharadvāja may be said to have lived about 650-600 B.C.

verse, it will not be wrong to infer that the composer of that verse was a resident of the region along the banks of *yamunā*.

The mention of the two teachers, Āśmarathya and Ālekhaṇa, in the Āśvalāyana, Bharadvāja and Āpastamba sheds some light on the original home of the authors of these three Sūtras. Āśvalāyana is taken to be an inhabitant of Āryāvarta. The geographical references in the Āśvalāyana Śrauta Sūtra such as the Sarasvatī, Plakṣaprasravaṇa, and Kārapacava¹ support this assumption. Since Āśvalāyana has mentioned Āśmarathya and Ālekhaṇa, these latter teachers must have belonged to that region. It therefore follows that the Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, in which these two teachers are frequently mentioned, must have been composed in the same region, that is, in or round about Kuru-Pāñcāla. The original home of Āpastamba was so far believed to have been in the Andhra country,² but fresh evidence has been recently produced to show that it was in Kuru-Pāñcāla or in its neighbourhood.³

It, therefore, follows that Bharadvāja's original home was not in South India, but in North India in the region along the banks of *yamunā*, somewhere near the home of Āpastamba. The affinity between the Śrauta Sūtras of Mānava and Āpastamba has already⁴ been referred to. The school of the Mānavas belonged to the Maitrāyaṇī recension which was specially studied in Panjab. That school could not have, therefore, flourished in South India. Accordingly, Āpastamba cannot be said to have belonged to South India. While comparing the styles of the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, it was shown⁵ that, though the Maitrāyaṇī Saṁhitā has influenced both these Śrauta Sūtras, it has influenced the BhārṢS to a larger extent than the ĀpṢS. On the other hand, the Vājasaneyaka is frequently referred to in the ĀpṢS, while not a single reference to it is found in the Śrauta Sūtra of Bharadvāja. It, therefore, appears that the home of Āpastamba was rather in the eastern region of North India which was the seat of the Vājasaneyas, while Bharadvāja's home lay towards the west where the influence of the Maitrāyaṇīyas was stronger.

vegavati mentioned by the commentator is most probably the one in the Chingalput District. The original name of the *vegavati* in the Madurai District is *vargar*. There is another reference perhaps pointing to another area colonised by the followers of the Bharadvāja school. The colophon of the MS of Atipavitreṣṭiprayoga (No. 136, Oriental Institute, Baroda) reads : *tailāṅgaḍeśe rudranuragrāme*.

1. अथ सरस्वतानि । सरस्वत्याः पश्चिम उदकान्ते दीक्षेत्रन् ।... अथोद्यानानि । प्लाक्षं प्रस्वन्नं प्राप्सोद्यानम् । यमुनायां कारपचदोऽयन्मृधमुषेयुः । ĀśvṢS XII.6.

2. BUILEK, *Sacred Laws of the Āryas*, SBE Vol. II, Intro. p. xxxii; A GOVINDACHARYA SVAMIN, *The Brahmin Colonisation of South India*, IA vol. XLI, p. 230.

3. RAM GOPAL, *India of Vedic Kalpasūtras*, pp. 94-98.

4. GARDE, *ibid.* pp. xix ff; J. M. VAN GELDER, *Mānava Śrauta Sūtra*, *Cayana*, Intro. pp. v ff; also a complete edition of the same, New Delhi 1961, Preface, p. 6.

5. See p. lxxi.

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्
पैतृभेदिकपरिशेषसूत्राभ्यां सहितम्

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

अथ प्रथमः प्रश्नः

दर्शपूर्णमासौ' व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ आमावास्येन हविषा यक्ष्यमाण
 एकस्या द्वयोर्वा पूर्वेद्युर्विरातञ्चनं दोहयति' ॥ २ ॥ अपि वा' पुरस्तादेव ब्रह्मे
 त्र्यहे वानुगुप्तं दुग्धं दोहयित्त्वानुगुप्तेन दध्नातनक्ति ॥ ३ ॥ संततमविच्छिन्नमभिदु-
 हन्त्योषवसथात् ॥ ४ ॥ यदहः पूर्णश्चन्द्रमाः स्यात् तां पौर्णमासीमुपवसेत् ॥ ५ ॥
 श्वः पूरितेति वा' ॥ ६ ॥ यदहर्न दृश्येत' ताममावास्याम् ॥ ७ ॥ श्वो नोदेतेति'
 वा ॥ ८ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशो ये केचन' पौर्णमासीममावास्यां' वा घर्मा अना-
 रभ्याम्नायन्त उभयत्रैव ते क्रियन्ते ॥ ९ ॥ यज्ञोपवीत्येव दैवेषु कर्मसु भवति ॥ १० ॥
 प्राचीनावीती पित्र्येषु ॥ ११ ॥ प्राङ्गन्यायान्युदङ्गन्यायानि वा प्रदक्षिणं दैवानि
 कर्माणि कुर्यात् ॥ १२ ॥ विपरीतं' पित्र्याणि ॥ १३ ॥ न विहारदपपर्यावर्तेत'
 ॥ १४ ॥ न यज्ञाङ्गेनात्मानमभिपरिहरेदन्यं वा ॥ १५ ॥ उत्तरतउपचारो विहारः
 ॥ १६ ॥ यत्र क्व च जुहोतीति चोदयेदध्वर्युरेव जुह्वाज्येनाहवनीये जुहुयात् ॥ १७ ॥
 अध्वर्युमेवानादिष्टे' कर्तरि' प्रतीयादाग्रीध्रं' द्वितीयम् ॥ १८ ॥ यत्र क्व चोपतिष्ठते-
 ऽनुमन्त्रयत इति चोदयेद् यजमान एव तत्' कुर्यात् ॥ १९ ॥ एकमन्त्राणि कर्माणि
 ॥ २० ॥ आदिप्रदिष्टा मन्त्रा भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥१॥

1. A₁ begins with श्रीगणेशाय नमः। श्रीदक्षिणामूर्तिगुरवे नमः।; A_{2,3} श्रीगणेशाय नमः ॥
 हरिः ॐ ॥; B₁ शुभमस्तु ॥ श्रीमदाचार्येभ्यो नमः ॥ श्रियै नमः ॥; B₂ begins with
 गुरवे सर्वलोकानां भिषजे भवरोषिणाम्। निधये सर्वविद्यानां श्रीदक्षिणामूर्तये नमः ॥
 श्रीदक्षिणामूर्तये नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥

2. A_{4,5} दोहयिवा

3. A_{1,2}, B₁ पौर्णमास°; B₂ पूर्ण°

4. Rāmāgnicit on ĀpŚS I.1.1 quotes : तथा न भगवता भारद्वाजेन पौर्णमासौ
 पूर्वमित्युक्त्वात् ॥

5. Thus B_{2,3}; A, दृश्यताममावस्यां; A₂₋₃ दृश्यताममावस्या; R °वास्यायाम्; B₁
 दृश्यताममावस्यां

6. A₂₋₃ °तीति

7. A₂₋₃ केच

8. A_{1,2}, B₁ पौर्णमास°

9. A₁ विपरीत; B₂ विद्विष°

10. A₂ °दपर्यां; A_{4,5} °दुपपर्यां; B₁ °दपिपर्यां; B₂ °दभिपर्यां

11. Thus B_{2,3}; A₁ °मेव दानादिषु कर्तरि; A₂₋₃ °दिष्टेषु कर्तरि; B₁ °मेवानादिषु कर्तरि

12. A₁ नाग्रीध्रं

13. A₂₋₃ omitted. This sūtra is cited verbatim by the commentator
 on SatS VI.1 (p. 503).

‘उत्तरस्यादिना पूर्वस्यावसानम्’ ॥ १ ॥ मन्त्रान्तैः कर्मादीन् संनिपातयेत्
 ॥ २ ॥ अथ यत्र द्वस्वो मन्त्रः स्याद् दीर्घं कर्म कर्मादौ मन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अथ
 यत्र द्वाभ्यां जुहोति पञ्चभिर्जुहोतीति चोदयेत् प्रतिमन्त्रं तत्राहुतीर्जुहुयात् ॥ ४ ॥
 अथ यत्र यज्ञाङ्गे कर्माभ्यावर्तयेन्न मन्त्रोऽभ्यावर्तेत् ॥ ५ ॥ ज्वलत्येव सर्वा आहुती-
 र्जुहुयात् ॥ ६ ॥ व्रतमुपैष्यति^१ शाखामच्छैति^२ ॥ ७ ॥ पलाशशाखां शमीशाखां
 वा ॥ ८ ॥ सा या प्राच्युदीची प्राची वोदीची वा बहुपर्णा बहुशाखाप्रतिशुष्काप्रा-
 सुपिरा^३ तामाछिनत्ति इषे त्वा इति ॥ ९ ॥ ऊर्जे त्वा इति संनमपत्यनुमार्ष्टि वा
 ॥ १० ॥ अथैनामाहरति

इमां प्राचीमुदीचीमिपमूर्जमभिसंस्कृताम् ।

बहुपर्णामशुष्काम्रौ हरामि पशुपामहम् ॥

इति ॥ ११ ॥ तथा षड्वराध्यान्^४ वत्सानपाकरोति वापव त्योपायव स्थ इति
 ॥ १२ ॥ यावतीनामेका कुम्भी दुग्धं संभरेत्^५ तावती परार्ण्या मात्रा स्यात् ॥ १३ ॥
 एकां^६ शाखयोपस्पृशति ॥ १४ ॥ तथैव गाः प्रस्थापयति देवो वः सन्निता प्रार्पयतु
 श्रेष्ठतमाय कर्मण आ प्यापध्वमग्नि्या^७ इन्द्राय देवभागम् इति ॥ १५ ॥ महेन्द्राय इति वा
 यदि महेन्द्रयाजी भवति^८ ॥ १६ ॥ एकां^९ शाखयोपस्पृशति ॥ १७ ॥ प्रस्थिता
 अनुमन्त्रयते

शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिवन्तीः शतमिन्द्राय शरदो दुहानाः ।

रुद्रस्य हेतिः परि वो क्षुणक्तु ॥

इति ॥ १८ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति^{१०} ॥ १९ ॥ ॥२॥

ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात् बह्वीः इति यजमानस्य गृहानभिपर्यावर्तते ॥ १ ॥

1. A₁ पूर्व + + + +; B₁ पूर्व; B₂ 'सानं विद्यात्; B₃ पूर्वस्यान्तम्

2. A_{1,2} 'वपा°

3. A₁ 'त्वत्रा°; B₂ 'हुति जुहु°

4. B₂ 'मुपैष्यतीति

5. A, B_{1,2} 'छैति

6. A₂₋₃ 'मतिकृष्ण°

7. B₂ 'वदपरा°

8. B₁ 'संभरेत्

9. B₁ 'एकां

10. B₂ 'मग्नि्या

11. Mahādeva on SatS I.2 (p. 79) says: भारद्वाजः शाखास्तुमेव महत्वाद् महेन्द्रायेति चेति ।

12. Rudradatta on ApSS I.2.8 quotes: तथा च शतमिन्द्रायेति महत्वाद् भारद्वाज महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति ।

अग्निष्टेऽनस्यग्न्यगारे वा पुरस्तात्प्रतीचीं शाखाभुपगृहति यजमानस्य पशून् पाहि
 इति ॥ २ ॥ पश्चात्प्राचीमित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ यो वा अध्वर्योगृहान् वेद गृहवान्
 भवति । आ चतुर्थात् कर्मणोऽभिसमीक्षेतेदं करिष्यामीदं करिष्यामीति । एते वा
 अध्वर्योगृहाः । य एवं वेद गृहवान् भवतीति विज्ञायते ॥ ४ ॥ सावित्रेणाध-
 पशुमनडुत्पशुमसिदं वादाय गार्हपत्यमभिमन्त्रयते यज्ञस्य घोपदसि इति ॥ ५ ॥
 प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इत्याहवनीये दात्रं प्रतिपति ॥ ६ ॥ प्रेयमगाद्विपणा
 बर्हिरच्छ इति प्राङ् वोदङ् वाभिप्रत्रज्य यतः कुतश्च दर्भमयं बर्हिराहरति ॥ ७ ॥
 विष्णो स्तूपोऽसि इति प्रथमं स्तम्बमुत्सृजति ॥ ८ ॥ द्वितीयं परिपौति देवानां
 परिपूतमसि वर्षवृद्धमसि इति ॥ ९ ॥ तस्य द्वे तिस्रो वा नाडीहत्सृजति अवशिष्टो
 गवां भागः इति ॥ १० ॥ स्तम्बमारभते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो
 हस्ताभ्यां बर्हिर्देवसदनमारभे इति ॥ ११ ॥ पर्वणि दाति देवबर्हिर्भा त्वान्वद् मा तिर्यक्
 पर्व ते राध्यासमाछेत्वा ते मा रिपम् इति ॥ १२ ॥ संनखं मुष्टिं लुनोति ॥ १३ ॥ स
 प्रस्तरो भवति ॥ १४ ॥ कुलिममात्रं इत्येकेषाम् ॥ १५ ॥ ऊर्वस्थिमात्रं इत्येकेषाम्
 ॥ १६ ॥ सुग्दण्डमात्रं इत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ अपरिमितं इत्येकेषाम् ॥ १८ ॥
 एवमेवायुजो^० मुष्टिल्लुनोति ॥ १९ ॥ यदन्यत् परिपवणादुत्सर्जनादिति सर्वं तत्
 करोति ॥ २० ॥ प्रस्तरो युक्तमित्येकेषामयुक्तमित्येकेषाम् ॥ २१ ॥ अपयुञ्जि
 निधनानि लुनोतीत्येकेषाम् ॥ २२ ॥ ॥ ३ ॥

देवबर्हिः शतकल्यं विरोह इत्यालवान् प्रत्यभिमृशति ॥ १ ॥ सहस्रकलया
 वि वषे रुहेम इत्यात्मानम् ॥ २ ॥ अथैनत् संभरति पृथिव्याः संपृचः पाहि सुसंभृता

1. A₁₋₅, B₁ 'प्रतीची'
2. Vāncheśvara sūdhī in his commentary on SatS quotes sūtras 5 and 6 beginning with गार्हपत्यमभिमन्त्रयति (13 a).
3. Dhṛṭasvāmin on ĀpSS I.2.6 quotes: एवं भरद्वाजमतिथय यता इतथेति दिङ्निधमो नास्ति ।
4. A₂₋₅ 'यज्यति'; B₂ 'यज्य'
5. A₂₋₅ परिपेति
6. B₂ गुहिन'
7. A₂₋₅ omitted
8. A विनिमित्त; B₁ विनिर्मित
9. A₂₋₅ इत्येकाम्
10. A₁, B₂ एवायुजो
11. Rudradatta on ĀpSS I.4.5: भारद्वाज्याह प्रस्तरो युज्य इतिदेवामयुज्य इत्येकेषा-
 निति ।

त्वा संभरामि^१ इति ॥ ३ ॥ अत एव बर्हिषः शुल्वं करोति त्रिधातु पञ्चधातु वा^२
 ॥ ४ ॥ अयुषितो योनिः इति शुल्वमावेष्टयति ॥ ५ ॥ अदित्यै रात्रासि इति प्रतिदधाति
 ॥ ६ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशो यानि कानि च शुल्वानि न समस्यन्ते प्रदक्षिणं
 तान्यावेष्टयेत् ॥ ७ ॥ अथ यानि समस्यन्ते प्रसन्ध्यं तेषां गुणमावेष्टय प्रदक्षिणम-
 भिसमस्येत् ॥ ८ ॥ उदगग्रं शुल्वं निधाय तस्मिन् प्रागग्रं बर्हिनिदधाति ॥ ९ ॥
 अलुभितो^३ योनिः इत्युत्तमे निधने प्रस्तरमत्यादधाति ॥ १० ॥ अथैनत् संनहति
 इन्द्राण्यै संनहनम् इति ॥ ११ ॥ पूषा ते ग्रन्थिं प्रधनात् इति ग्रन्थिं करोति^४ ॥ १२ ॥
 स ते मा स्यात् इति पश्चात्प्राञ्चगुपगूहति ॥ १३ ॥ पुरस्तात्प्रत्यञ्चित्येकेषाम् ॥ १४ ॥
 अथैनदारभते

आपस्वामश्चिनौ त्वामृषयः सप्त मामृजुः ।

बर्हिः सूर्यस्य रश्मिभिरुपसां केतुमारभे ॥

इति ॥ १५ ॥ उद्यच्छते इन्द्रस्य त्वा वाहुभ्यामुद्यच्छे इति ॥ १६ ॥ श्रीर्षन्नधिनिधत्ते
 वृहस्पतेर्भूर्धनां हरामि इति ॥ १७ ॥ आहरति उर्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ १८ ॥ अपरेणा-
 हवनीयं परिधीनां कालेऽन्तर्वेधनधः सादयति अदित्यास्त्रोपस्थे सादयामि इति ॥ १९ ॥
 देवंगमसि इत्यासन्नमभिमन्त्रयते ॥ २० ॥ उपरीव प्रज्ञातं निदधाति ॥ २१ ॥ ॥४॥

या जाता ओषधयो देवैर्भ्यस्त्रियुगं पुरा ।

तासां पर्वं राच्यासं परिस्तरमाहरन् ॥

अपां मेधं यज्ञियं सदेवं शिवमस्तु मे ।

अच्छेत्ता वो मा रिपं जीवानि शरदः शतम् ॥

अपरिमितानां परिमिताः संनह्ये सुकृताय कम् ।

एनो मा निगां कतमच्चनाहं पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु ॥

इति परिस्तरणानां दर्भाणामधिनिधान्याछेदनीं संनहनीत्येता आम्राता भवन्ति
 ॥ १ ॥ एकविंशतिदारुभिर्धमं करोति पालाशं खादिरं वा ॥ २ ॥ अष्टादशदारुभिर्धमं
 संनहतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ पञ्चदश सामिधेनीदारुणि भवन्ति ॥ ४ ॥ त्रयः परिधयः

1. Rudradatta on ĀpSS I.4.10: अत्राह भारद्वाजः पातौ घातौ मन्त्रमावर्तयतीति ।
 तथा सप्त एव बर्हिषः शुल्वं करोतीति च । The first part of the quotation may
 be compared with BhārSS II.9.1. Vāñceśvara on SatS has quoted
 this sūtra up to करोति.

2. A₁, B₁ अलुहितः; B₂ अलुभिता

3. B₂ करोति

4. A₂₋₃ दर्भाणाम् is omitted.

॥ ५ ॥ पालाशाः कार्मर्यमया वा शुष्का वाद्रा वा सबल्कलाः ॥ ६ ॥ अथो
खादिरा वैल्वा औदुम्बरा वैकङ्कता रौहितका^२ वेति विज्ञायते ॥ ७ ॥ स्थविष्ठो
मध्यमोऽणीयान् द्राघीयान् दक्षिणाध्योऽणिष्ठो हसिष्ठ उत्तरार्घ्यः ॥ ८ ॥ द्वे आधार-
समिधौ ॥ ९ ॥ अनूयाजसमिदेकविंशौ^३ ॥ १० ॥ समूलानाममूलानां^४ वा दर्भा-
णामयुग्धातु तथैव शुल्वं करोति ॥ ११ ॥ तस्मिन्निध्मं संभरति ॥ १२ ॥

यत् कृष्णो रूपं कृत्वा प्राविशस्त्वं वनस्पतीन् ।

ततस्त्वामेकविंशतिधा संभरामि सुसंभृता ॥

त्रीन् परिधीं^५ स्तिस्रः समिधो यज्ञायुरनुसंचरान् ।

उपवेपं मेक्षणं वृष्टिं संभरामि सुसंभृता ॥

इति संनहति ॥ १३ ॥ कृष्णोऽस्याखरेष्ठः ॥ देव पुरधर सव्यासं त्वा इति पुरस्ता-
त्प्रत्यञ्चं ग्रन्थिमुपगूहति ॥ १४ ॥ अथैनमनधः सादयित्वा प्रज्ञातानीध्मप्रव्रथनानि
निदधाति ॥ १५ ॥ ॥ ५ ॥

थो भूत इध्मावर्हिणी व्रतोपेते पौर्णमास्यां कुर्यात् ॥ १ ॥ पूर्वद्युरेवामा-
वास्यायाम् ॥ २ ॥ याथाकामी^६ पौर्णमास्यामित्यपरम् ॥ ३ ॥ दर्भमयं वेदं करोति
वेदोऽसि येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वेदोऽभवस्तेन मह्यं वेदो भूयाः इति ॥ ४ ॥ वत्सञ्जं
प्रशुकामस्य मृतकार्यमन्नाद्यकामस्य त्रिवृतं ब्रह्मवर्चसकामस्य । त्रिवृच्छिरसं युवते
॥ ५ ॥ नित्यवत् पूर्वौ^७ कल्पावेके समामनन्ति ॥ ६ ॥ अथैनं प्रादेशमात्रे परि-
वासयति ॥ ७ ॥ शुल्वात् प्रादेशमात्र इत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ प्रज्ञातानि वेदाग्राणि^८
निधाय यथा शाखया वत्सानपाकरोति तस्या अन्तर्वेदि पलाशानामेकदेशं प्रशातयति
॥ ९ ॥ मूलतः शालां परिवास्य तद्युपवेपं करोति उपवेपोऽसि यज्ञाय त्वां परि-
वेपमधारयन् । इन्द्राय हविः कृष्णन्तः शिवः शम्भो भवासि नः इति ॥ १० ॥ अथास्या
दर्भमयं प्रादेशमात्रं पवित्रं करोति त्रिवृदवलयं^९ वसूतां पवित्रमसि शतधारं वसूतां

1. B₂ पालाशाः. Vāñcheśvara on SatS (17 ab), while quoting sūtras 6 and 7, reads पालाशः, and सबल्का for सबल्कला.

2. A, B₂ रौहितका

3. B₂ विंशति

4. A omits sūtras 11, 12.

5. B₁₋₃ यं

6. B₂ पूर्व; B₁₋₃ पूर्वौ

7. Dhūrtasvāmin on ĀpSS I.6.5: कामाभावेऽप्येता एवाकृतयः अकामस्यान्यस्या-
विधानात् भरद्वाजमताच्च ।

8. B₂ स्तोत्राणि

9. Thus A₁, B₁; A₂₋₃ वृत्तः; B₂ त्रिवदवदलं; B₃, R त्रिवदवदलं

पवित्रमसि सहस्रभारम् इति ॥ ११ ॥ मूले मूलमवसजत्पत्रेऽग्रम् । न ग्रन्थि करोति ॥ १२ ॥ क्रियमाणं यजमानोऽनुमन्त्रयते

त्रिवृत्पटाशे दर्भे इयान् प्रादेशसंमितः ।

यज्ञे पवित्रं पोतृतमं पयो हव्यं करोतु मे ॥

इति ॥ १३ ॥ परिसमूहन्त्यग्न्यगाराण्युपलिम्पन्त्यायतनानि ॥ १४ ॥ यावच्छर्करैः
सांनाय्यकुम्भ्यौ गोमयेनोपलिप्ते भवतः ॥ १५ ॥ अलंकुर्वति यजमानः पत्नी च
॥ १६ ॥ ॥६॥

अमावास्यायामधिवृक्षस्यै पिण्डपितृयज्ञेन चरन्ति ॥ १ ॥ दक्षिणाप्राग-
ग्रैर्देवैरन्वाहार्यपचनं परिस्तार्यैकैकशः पिण्डपितृयज्ञपात्राणि प्रक्षाल्य प्रयुनक्ति
स्वयं सुवमाज्यस्थालीं मेक्षणं कृष्णाजिनमुद्धखलं मुसलं शूर्पं येन चार्थी भवति
॥ २ ॥ अध्वर्युर्यज्ञोपनीती दक्षिणतः शकटादेकपवित्रेऽधि स्थाल्यां निर्वपति ॥ ३ ॥
पूरयित्वा निमाटिं ॥ ४ ॥ कृष्णाजिनं उद्धखलं प्रतिष्ठाप्य दक्षिणाप्राचीं पत्नीं
तिष्ठन्तीं परापावंमविवेकमवहन्ति ॥ ५ ॥ सकृत् फलीकरोति ॥ ६ ॥ दक्षिणाग्नौ
जीवतण्डुलमिव अपयित्वोत्पूतेन नवनीतेनाभिघारयत्यनुत्पूतेन वा सर्पिषा ॥ ७ ॥
दक्षिणपूर्वेणान्वाहार्यपचनमुत्तरापरेण वा दक्षिणाप्राचीमेकस्पर्शां वेदिमुद्धृत्यावोक्ष्य
सकृदाच्छिन्नेन वह्निषा स्तृणाति

सकृदाच्छिन्नं वह्निं स्तृणाति मृदु स्योनं पितृम्यस्त्वा भराभ्यहम् ।

अस्मिन् सीदन्तु मे पितरः सोम्याः पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह ॥

इति ॥ ८ ॥ तस्यामेतं स्थालीपाकं प्रतिष्ठाप्य दक्षिणतः कशिपूपवर्हणमाञ्जनम-
भ्यञ्जनमित्येकैकश आसाद्य ॥ ९ ॥ ॥७॥

अध्वर्युर्यज्ञोपनीती दक्षिणं ज्ञान्वाच्य मेक्षणेन स्थालीपाकस्योषहत्याभिघार्यं
जुहोति । सोमाय पितृपोताय स्वधा नमः इति प्रथमाम् ॥ १ ॥ यमायाङ्गिरस्वते पितृमते

1. A₁, B₁ मूलेवसः; B₂, मूलमुपसः; R भवसुजः

2. Thus B₁; A₁ नालिस; R गोमयेनानुलिप्ते

3. A₂₋₃, B₁, R न्वाहार्यं

4. B₂ adds चस्थाली; A₁ सुचः; B₂ सुवमाज्ययाज्यं

5. B₂ चान्येनार्थं

6. A₂₋₃ अध्वित्रे. This sūtra is cited verbatim up to शकटात् by Vāñśeśvara (39 b) on SatS.

7. A₂₋₃, B₂ कृष्णाजिनं

8. B₂ तस्यामभिघारितं

9. B₂ परिषावाः; B₂ पस्याप्या

स्वधा नमः इति द्वितीयाम् ॥ २ ॥ ये मेक्षणे तण्डुलास्तान् अग्रये कव्यवाहनाय स्वियकृते
 स्वधा नमः इति तृतीयाम् ॥ ३ ॥ तूर्णीं मेक्षणमादधाति ॥ ४ ॥ दक्षिणाश्रेरेकोल्मुकं
 निरूहति ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति । परापुरो निपुरो ये
 हरन्त्यग्निग्रंथोकात् प्रणुदात्स्मात् इति ॥ ५ ॥ यजमानः सर्व्यं जान्वाच्य प्राचीनावीती
 त्रीनुदकाञ्जलीनेकस्फयायामुपनिनयति असाववनेनिद्धश्च इति पितरम् असाववनेनिद्धश्च
 इति पितामहम् असाववनेनिद्धश्च इति प्रपितामहम् ॥ ६ ॥ अत्रैव 'नामादेशमवाचीन-
 पाणिर्दक्षिणापवर्गास्त्रीन्' पिण्डान् निदधाति एतत्ते तत ये च त्वामनु इत्येतैर्मन्त्रैः
 ॥ ७ ॥ अथ यदि द्विपिता स्यात् प्रतिपूरुपं पिण्डान् दद्यात् ॥ ८ ॥ अपि
 वैकैकस्मिन् पिण्डे द्वौद्वावुपलक्षयेत् ॥ ९ ॥ अथ यदि जीवपिता स्यात् पितामहाय
 प्रपितामहाय च दद्यात् ॥ १० ॥ न जीवन्तमतिददातीत्येकेषाम् ॥ ११ ॥
 होमान्तमेव कुर्वीत ॥ १२ ॥ ॥८॥

अथ यदि बन्धुनाम^१ न विदितं स्वधा पितृभ्यः पृथिवीपद्भ्यः इति प्रथमं
 पिण्डं दद्यात् । स्वधा पितृभ्योऽन्तरिक्षसद्भ्यः इति द्वितीयं स्वधा पितृभ्यो दिविपद्भ्यः
 इति तृतीयम् ॥ १ ॥ तूर्णीं चतुर्थं पिण्डं निधाय अत्र पितरो यथाभागं मन्दश्चम्
 इत्युक्त्वा पराडावर्तते ॥ २ ॥ ओष्मणो व्यावृत्त उपास्ते^३ ॥ ३ ॥ व्यावृत्तं^४
 ऊष्मण्यभिपर्यावर्ततेऽव्यावृत्ते वा अमीमदन्त पितरः सोम्याः इति ॥ ४ ॥ अभिपर्यावृत्य^५
 यः स्थाल्यां शेषस्तमवज्जिघ्रति धीरं धत पितरः इति ॥ ५ ॥ आमयाविना प्राश्योऽ-
 चाद्यकामेन प्राश्यो योऽलमन्नाद्याय सन्नन्नं नाद्यात्^६ तेन प्राश्य इति विज्ञायते
 ॥ ६ ॥ तथैवोदकाञ्जलीनुपनिनीयाञ्जनाभ्यञ्जने^७ ददाति आङ्क्ष्वासौ ॥ अभ्यङ्क्ष्वासौ
 इति त्रिरनुपिण्डम्^८ ॥ ७ ॥ एतानि वः पितरो वासोऽस्यतो नोऽन्यत् पितरो मा योऽ

1. A₁, B₂, ३ मर°
2. Thus B₂; A₂₋₃, B_{1,2} नाम°; A₁ नानादेश°
3. B₂ °दक्षिणाभाग°
4. A₁, B_{1,2} वैक°
5. R omitted
6. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R °नामाणि
7. Thus B₂; A₁ विधितः; A₂ विदेतः; A_{4,5}, R विन्देतः; B₁ विदोतः; B₂ विदितः
8. B₂ यथाभागं
9. A₂₋₃, B₁ omitted. In R sūtra 4 ends with अभिपर्यावर्तते.
10. A₂₋₃ °वर्त्य
11. Thus A₁, B₁; B₂ सन्नन्नं नाद्यात्; A₂₋₃, B₂, R सन्नाद्यात्
12. A₁ °लिमुप°
13. A₂₋₃ त्रिखर°

इति लोम छिचोपन्यस्यति' वाससो वा दशाम् ॥ ८ ॥ उत्तर आयुषि लोम
छिन्दीत ॥ ९ ॥ छिच्वा नमस्कारैरुपतिष्ठते नमो वः पितरो रसाय इति प्रतिपद्य
अहं तेषां वसिष्ठो भूयासम् इत्यन्तेन ॥ १० ॥ अथ पितृनुस्थापयति' उत्तिष्ठत पितरः
प्रेत शूरा यमस्य पन्थामनुवेता पुराणम् । धत्तादस्मासु द्रविणं यच्च भद्रं प्र णो व्रताद् भागधान्'
देवतासु इति ॥ ११ ॥ पितृन् प्रवाहयति परेत पितरः सोम्याः इत्येतया ॥ १२ ॥
मनस्वतीभिरुपतिष्ठते मनो न्वा हुवामहे इति तिसृभिः ॥ १३ ॥ ॥९॥

उत्सुकमपिसृजति अभूलो दूतो हविषो' जातवेदा अवाद्बुध्यानि सुरभीणि
हुत्वा । प्रादाः' पितृव्यः स्वधया ते अक्षन् प्रजानक्षत्रे पुनरप्येहि देवान् इति ॥ १ ॥
प्राजापत्ययर्चा पुनरेति प्रजापते इत्येतया ॥ २ ॥ पङ्क्त्या गार्हपत्यमृपतिष्ठते यदन्तरिक्षं
पृथिवीमुत धाम् इति ॥ ३ ॥ अग्नौ सकृदाछिन्नं प्रहृत्याद्भिः प्रोक्ष्य द्रव्यं पिण्डपितृ-
यज्ञपात्राणि ग्रत्युदाहरति ॥ ४ ॥ अपः पिण्डानभ्यवहरेद् ब्राह्मणं वा भोजयेदग्नौ
वा ग्रहरेत् ॥ ५ ॥ ये सगानाः समनसः पितरो यमराज्ये । तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञो
देवेषु कल्पताम् इति प्रथमं पिण्डं प्रहरति ॥ ६ ॥ ये सजाताः समनसो जीवा जीवेषु
नामकाः । तेषां श्रीर्गयि कल्पतामस्मिन्नलोके शतं समाः इतीतरौ' ॥ ७ ॥ पत्नी वा
मध्यमं पिण्डं प्राश्नाति ॥ ८ ॥ पुमाँसँ ह' जानुका' भवतीति विज्ञायते ॥ ९ ॥
आधत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करखजम् । यथेह पितरो लोके दीर्घमायुः प्रजीवितात् इति
प्राशन आश्नातो भवति ॥ १० ॥ संतिष्ठते पिण्डपितृयज्ञः ॥ ११ ॥ एवंविहित
एवानाहिताग्नेर्भवत्यन्यत्र गार्हपत्योपस्थानात् ॥ १२ ॥ अन्ये गार्हपत्यस्थानीयमाग-
मयेदित्येकम् ॥ १३ ॥ यस्मिन् प्रहरेत् तस्युपतिष्ठेतेत्यपरम्' ॥ १४ ॥ तत्र गार्हपत्य-
शब्दो लुप्येत' संस्कारप्रतिषेधात् ॥ १५ ॥ ॥१०॥

ततः संप्रेष्यति परित्युणीत परिधत्ताग्निं परिहितोऽग्निर्वैजमानं मुनक्तु । अपाँ
रस ओषधीर्नां सुवर्णो निष्का इमे यजमानस्य सन्तु कामदुवा अमुत्रासुभिन्नलोके इति

1. B_{1,2} 'न्यस्य
2. B₁ 'नुस्थाप्य
3. A₂₋₃ 'र्चा; B₁ भागदा; B₂ 'धेवा'
4. A, B_{1,2} omitted
5. A_{2,3}, B₁ मादात्; A_{4,5} प्रदात्
6. A₂₋₃ इतीतरौ वा
7. B₁ विजानुका
8. Thus B₂; A₁ 'तिष्ठतेपरं; A₂₋₃, R 'तिष्ठत इत्यपरं; B₁ 'तिष्ठतेत्यपरं
9. A₂₋₃ लुप्येते; B₁ लुप्येते

॥ १ ॥ ततोऽग्नीन्^१ परिरत्तुणाति पूर्वाश्यापरौ च प्रागग्रैर्दभैः ॥ २ ॥ अपि वोदगग्राः पश्चात् पुरस्ताच्च भवन्ति^२ ॥ ३ ॥ दक्षिणः पक्ष उपरिष्टाद् भवत्यधस्तादुत्तरः^३ ॥ ४ ॥ दक्षिणेनाहवनीयं ब्रह्मयजमानयोरायतने कल्पयति^४ ॥ ५ ॥ पूर्वं ब्रह्मणोऽपरं यजमानस्य ॥ ६ ॥ स्वयं यजमानः पर्वण्यग्निहोत्रं जुहोति ॥ ७ ॥ नास्यामावास्यां रात्रिं कुमारा^५ अपि^६ पयः पिबन्ति ॥ ८ ॥ यवाग्वास्यैतां रात्रिमग्निहोत्रं हुत्वाग्निहोत्रोच्छेषणं हविरातञ्चनं निदधाति ॥ ९ ॥ सांनान्यपात्राणि प्रक्षाल्य द्रव्यं प्रयुनक्ति ॥ १० ॥ उत्तरेण गार्हपत्यं कुम्भी^६ दोहनं शाखापवित्रमुपवेपमभिधानीं निदाने येन चार्था भवति ॥ ११ ॥ अग्निहोत्रहवण्यां तिरः पवित्रमप आनीयोदगग्राभ्यां त्रिरुत्पुनाति देवो वः सवितोत्पुनातु इति पच्छो गायत्र्या ॥ १२ ॥ अथैना अभिमन्त्रयते आपो देवीरप्रेषुवः इति प्रतिपद्य प्रोक्षिता स्य इत्यन्तेन ॥ १३ ॥ सांनान्यपात्राणि प्रोक्षत्युत्तानानि पर्यावृत्य ॥ १४ ॥ ॥११॥

शुन्धञ्च दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै इति त्रिः ॥ १ ॥ अथैतानि निष्टपति निष्टसं रक्षो निष्टतोऽघशंसः इति ॥ २ ॥ अथ गा आयतीः प्रतीक्षते एता आचरन्ति मधुमद् दुहानाः प्रजावतीर्षशसो विश्वरूपाः । बह्वीर्भवन्तीरुपजायमाना इह व इन्द्रो रमयतु गावः इति ॥ ३ ॥ अदित्यै राज्ञसि इत्यभिधानीमादाय पूपांसि इति वत्समभिदधाति । पूपा स्य इति वा सर्वान् ॥ ४ ॥ तत आह उपसृष्टां मे प्रभूतात् इति^७ ॥ ५ ॥ उपसृष्टामनुमन्त्रयते अयक्ष्मा वः प्रजया संसृजामि रायस्पोषेण बहुला भवन्तीः इति ॥ ६ ॥ उपसीदन्तमनुमन्त्रयते ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च जीवो जीवन्तीरुप वः सदेपम् इति ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति विहारं^८ गां चोपसृष्टामन्तरेण मा संचारिष्ट इति ॥ ८ ॥ न दुह्यमानामन्तरेण संचरन्ति विहारं च ॥ ९ ॥ यदि व्यवेयात् सांनान्यं मा विलोपि इति ब्रूयात् ॥ १० ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म पच्छ इत्युपवेपमादाय गार्हपत्यादुदीचोऽङ्गारान् निरूहति निरूढं जन्यं भयम् इति ॥ ११ ॥ तेषु कुम्भीमधिश्रयति मातरिञ्चनो घमोऽसि इति ॥ १२ ॥ अथैनां प्रदक्षिणमङ्गारैः पर्युहति शृणूणामङ्गिरसां

1. A, B, °मि

2. .

3. .

4. B₂ कल्पयति5. B₂ कुमाराः6. Thus A₂, B; A_{1, 2, 3}, R कुम्भी°7. Thus B_{2, 3}; A, B₁, R omitted8. B_{1, 2} विहार च

तपसा तप्यन्न इति ॥ १३ ॥ अथास्याँ शाखापवित्रं प्रागग्रं निदधाति वसूनां पवित्रमसि
शतधारं वसूनां पवित्रमसि सहस्रधारम् इति ॥ १४ ॥ ॥१२॥

सपवित्रां कुम्भीमन्वारभ्य वाचं यच्छति ॥ १ ॥ धारयन्नास्ते ॥ २ ॥
धाराघोषमभिमन्त्रयते उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्विंशतिभिः देवीं मधुमतीं सुवर्षिदन् ।
तदिन्द्राग्नी जिन्वतँ सूनुतावत् तच्चजमानममृतत्वे दधातु इति ॥ ३ ॥ दुह्यमाने विश्वपोऽ-
नुमन्त्रयते हुत स्तोको हुतो द्रप्तः इति ॥ ४ ॥ दुग्ध्वा हरति ॥ ५ ॥ तं पृच्छति
कामधुक्षः प्र णो ऋहीन्द्राय हविरिन्द्रियम् इति ॥ ६ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी
भवति ॥ ७ ॥ अमूं यस्यां देवानां मनुष्याणां पयो दितम् इति नाम गृह्णाति ॥ ८ ॥
सा विश्वायुः इत्यनुमन्त्रयते ॥ ९ ॥ कुम्भ्यां तिरः पवित्रमानयति देवस्था सक्ता
पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुपुत्रा इति ॥ १० ॥ आनीयमाने' विश्वपोऽनुमन्त्रयते
हुत स्तोको हुतो द्रप्तः इति ॥ ११ ॥ एवमेवोत्तरे दोहयति ॥ १२ ॥ सा विश्वव्यचाः
इति द्वितीयामनुमन्त्रयते । सा विश्वकर्मा इति तृतीयाम् ॥ १३ ॥ तिसृषु दुग्ध्वासु
वाचं विसृजते षड् दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हव्यमाप्यायतां पुनः । वसेभ्यो मनुष्येभ्यः पुनर्दोहाय
कल्पताम् इति । त्रिरुद्धदति ॥ १४ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति
॥ १५ ॥ ॥१३॥

विसृष्टवागनन्वारभ्य तूष्णीमुत्तरा दोहयित्वा कुम्भ्याँ संश्रालनमानयति
संपृष्यन्नमृतावरीः इति ॥ १ ॥ श्रपयित्वा' कर्षन्निवोदगुह्यासयति ढँह गा ढँह गोपतिं
मा वो यज्ञपती रिपत् इति ॥ २ ॥ प्रागित्येकेषां प्रागुदगित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ शीतं
बुध्नं कृत्वा दध्नातनक्ति सोमेन त्वा तनष्णीन्द्राय दधि इति ॥ ४ ॥ महेन्द्राय इति वा
यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ ५ ॥ अग्निहोत्रोच्छेपणमानयति यज्ञस्य संततिरसि यज्ञाय
त्वा संततिमनु संतनोमि इति ॥ ६ ॥ अग्निहोत्रोच्छेपणमानीय दध्यानयेदित्यादमरथ्यः ।
दध्यानीयाग्निहोत्रोच्छेपणमित्यालेखनः ॥ ७ ॥ यद्यग्निहोत्रोच्छेपणं न विन्देत् तण्डुलै-
रातञ्ज्यात् । यदि तण्डुलान् न विन्देदोपधीभिरातञ्ज्यात् ॥ ८ ॥ आपो हविःपु
जागृत यथा देवेषु जाग्रथ । एवमस्मिन् यज्ञे यजमालाय जागृत इत्यपिधानेऽप आनीयो-
दन्वतायस्पात्रेण दारुपात्रेण वापिदधाति अदस्तमसि विष्णवे त्वा यज्ञावापिदधाम्यहम् ।
अद्विररिक्तेन पात्रेण याः पूताः परिकीरते इति ॥ ९ ॥ ॥१४॥

1. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₃, R आनीयमान
2. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R omitted
3. B omitted
4. A₂₋₃ यज्ञायपि

न मृन्मयेनापिदध्यात्^१ । यदि^२ मृन्मयेनापिदध्यात्^३ तृणं काष्ठं वान्त-
 र्धायापिदध्यात् ॥ १ ॥ अपिश्रायानधः सादयति विष्णो हव्यं रक्षस्व इति ॥ २ ॥
 तथैव रात्रौ प्रातर्दोहाय वत्सानपाकरोति ॥ ३ ॥ अपि वापराह एवोभयोर्दोहयो-
 र्वत्सानपाकुर्यात् ॥ ४ ॥ उपधाय कपालानि सायंदोहवत् प्रालर्दीहं दोहयति ॥ ५ ॥
 एतावन्नाना । उदगग्रं पवित्रं निदधाति ॥ ६ ॥ नातनक्ति ॥ ७ ॥ नासोमयाजी
 संनयेदिति विज्ञायते ॥ ८ ॥ संनयेदित्येकेषाम् ॥ ९ ॥ ऐन्द्रमेके सांनाय्यं समाप्नन्ति
 माहेन्द्रमेके ॥ १० ॥ त^४ एते^५ महेन्द्रयाजिनः शुश्रुवान् ग्रामणी राजन्य और्वो
 गौतमो भारद्वाजः ॥ ११ ॥ त^६ आदित एवाग्रीनाधाय महेन्द्रं यजेरन् ॥ १२ ॥
 अथेतर इन्द्रयाजिनः^७ ॥ १३ ॥ स^८ य^९ इन्द्रयाजी महेन्द्रं यियक्षेत संवत्सरमिन्द्र-
 मिष्ट्याग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥ ततोऽधि कामं महेन्द्रं
 यजेतेति विज्ञायते ॥ १५ ॥ तस्माद् यः कश्चन सोमेनेष्टा महेन्द्रं यजेतेति विज्ञायते
 ॥ १६ ॥ ॥१५॥

श्वो भूतेऽग्नीन् परिस्तीर्य^{१०} यथा पुरस्तात् कर्मणे वा देवेभ्यः शक्यम् इति
 हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रक्षाल्य द्वन्द्वं प्रयुनक्ति^{११} दशापराणि दश पूर्वाणि ॥ १ ॥
 स्मयं^{१२} च^{१३} कपालानि चाग्निहोत्रहवर्षा^{१४} च शूषं च कृष्णाजिने च शम्यां^{१५} चोल्खलं
 च मुसलं च द्यपदं^{१६} चोपलां^{१७} चेत्युत्तरेण गार्हपत्यम् ॥ २ ॥ सुवं च जुहूं चोपमृतं
 च ध्रुवां च प्राशित्रहरणं चाज्यस्वार्लीं च वेदं^{१८} पार्त्रं च प्रणीताप्रणयनं चेडापात्रं
 चेत्युत्तरेणाहवनीयम् ॥ ३ ॥ यथोपपातमवशिष्टान्यन्ततः^{१९} प्रातर्दोहपात्राणि ॥ ४ ॥
 खादिरः सुवः स्मयः शम्या प्राशित्रहरणं च । पर्णमयी जुहुः । आश्वत्थ्युपमृत ।

1. A_{4.13} मृन्मये^०
2. A₂₋₅ यत्
3. A₂ omitted
4. A₁ एते; A₃₋₅, B₁ omitted
5. A₂₋₅ एत
6. A₂₋₅ इन्द्र; B₂ omitted; Rudradatta on ĀpSS I.14.9 quotes verbatim sūtra 13 and a portion of sūtra 14.
7. A₂₋₅ omitted
8. Rudradatta on ĀpSS I.15.3:-- रस्यानिरूपणाद्भारद्वाजादिमिरत्रैव परिस्तरणवचनात् ।
9. Subodhini on BaudhSS I.4 : पात्राणि प्रक्षाल्य द्वन्द्वं प्रयुनक्ति भारद्वाजः । ;
10. A_{4.13} स्मयश्च; A₅ स्मय च
11. Thus B_{1,3}; A₁, B₁ "हवणी
12. Thus B₃; others शम्या
13. A₁ द्यपधोपला
14. B₁ वेदं च
15. A₁₋₅ "पातम"; A₁, B₁ "पादन"

वैकङ्कती ध्रुवाग्रिहोत्रहवणी च ॥ ५ ॥ प्रादेशमात्र्योऽरत्निमात्र्यो वाहुमात्र्यो वा
सुचो भवन्ति त्वग्विला मूलदण्डा हस्त्योष्ठयो वायसपुच्छा हंसमुखप्रसेचना चा
॥ ६ ॥ ग्रान्यनादितृक्षाणि यः कश्च यज्ञियो वृक्षस्तस्य स्युरित्याश्मरथ्यः ॥ ७ ॥
॥ १६ ॥

वैकङ्कतानीत्यालेखनः ॥ १ ॥ वारणान्यहोमार्यानि स्युः ॥ २ ॥ विज्ञायते
तस्माद् वारणो यज्ञापचारः । न त्वेनेन जुहुयादिति ॥ ३ ॥ गार्हपत्यात् प्रक्रम्य
संततां प्राचीमूलपराजीं स्तृणात्याहवनीयात् यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै
स्तृणाभि संतत्यै त्वा यज्ञस्य इति ॥ ४ ॥ अत्र ब्रह्मा प्रपद्यते ॥ ५ ॥ बर्हिषः समात्र-
प्रच्छिन्नाग्रौ दर्भौ प्रादेशमात्रौ पवित्रे कुरुते पवित्रे स्यो वैष्णवी वायुर्वा मनसा पुनातु
इति ॥ ६ ॥ तृणं काष्ठं वान्तर्धाय छिनत्ति न नखेन ॥ ७ ॥ अथैने अद्भिरनुमार्ष्टि
विष्णोर्मनसा पूते स्यो वैष्णवी स्यो वायुपूते स्यः इति ॥ ८ ॥ अथैने अभिमन्त्रयते
इमौ प्राणापानी यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः । आप्यायन्तो संचरतां पवित्रे हव्यशोधने इति ॥ ९ ॥
वेपाय त्वा इति प्रणीताप्रणयनं चमसमादाय प्रक्षालयति वानस्पत्योऽसि देवेभ्यः
शुन्वस्य इति ॥ १० ॥ कैसेन ब्रह्मवर्चसकामस्य प्रणयेद् गोदोहनेन पशुकामस्य
मृन्मयेन प्रतिष्ठाकामस्येति विज्ञायते ॥ ११ ॥ ॥ १७ ॥

तस्मिन्नुचरेण गार्हपत्यमुपविश्य पवित्रान्तर्हिते पात्रेऽप आनयति को
वो गृह्णाति स वो गृह्णातु इति ॥ १ ॥ अपो गृह्णन्निमां मनसा ध्यायति ॥ २ ॥
उपचिलं चमसं पूरयित्वादगग्राम्यां पवित्राम्यां त्रिरुत्पूयामिमन्त्रयते यथा पुरस्तात्
॥ ३ ॥ ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मणः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छ इति ॥ ४ ॥
प्रणीताः प्रणयन् वाचं यच्छत्या हविष्कृतः ॥ ५ ॥ प्रसृतो ब्रह्मणा समं प्राणैर्धा-
र्यमाणोऽविपिञ्चन् स्म्येनोपसंगृह्य हरत्यनुपसंगृह्य वा को वः प्रणयति स वः प्रणयतु ॥

1. Thus A₁, B₂; A₂₋₃, R omitted; B₁ बहुमात्र्यो; B₂ has it, but is scratched out.
2. *Subodhini* on BaudhSS II.12: भारद्वाजस्त्वाह वायसपुच्छा हंसमुखप्रसेचना इति । *Rudradatta* on ĀpSS I.15.12: वायसपुच्छा हंसमुखप्रसेचना इति भारद्वाजः ।
3. A₁ कथन; B₂ कथिद्
4. *Mahādeva* on SatS I.4 (p.111): एवमेव (= अहोमार्यानि तु वारणस्य) भरद्वाजे-
नाप्युक्तम् ।
5. Thus A, B₂; B₁, R स्तानि
6. A₂₋₃ omitted
7. In R s0tra 10 ends here.
8. In R s0tra 3 ends here.
9. B₂ ब्रह्माणमनि*

अपो देवीः प्रणयामि यद्धं सैसादयन्तु नः । इरं मदन्तीर्धृत्पृष्ठा उदाकुः सहस्रपोषं यजमाने
 न्यञ्चतीः इति ॥ ६ ॥ 'मनसा' मन्त्रं जपति ॥ ७ ॥ उत्तरेणाहवनीयं प्रणीताः
 सादयति को वो युनक्ति स' वो युनक्तु' इति ॥ ८ ॥ दर्भैरपिधाय पवित्रे आदाय
 पात्राणि संमृशति सैसीदन्ता' दैवीर्विशः पात्राणि देवयज्यायै इति ॥ ९ ॥ देवस्य त्वा
 सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णे हस्ताभ्यामा ददे धानस्यव्यासि इत्यग्निहोत्रहवणीमादत्ते
 ॥ १० ॥ वेपाय त्वा इति शूर्पम् ॥ ११ ॥ उर्वन्तरिक्षमन्विहि इत्यभिप्रव्रज्याहवनीये'
 निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा भरातयः इति ॥ १२ ॥ ॥१८॥

यजमानमामन्त्रपते यजमान हविर्निर्वप्यामि इति' ॥ १ ॥ ओं निर्वप इति
 यजमानः प्रत्याह ॥ २ ॥ यदि यजमानः प्रवसेत् अग्ने हविर्निर्वप्यामि इति ब्रूयात्
 ॥ ३ ॥ अपरेण गार्हपत्यं प्राणीषु शकटमवस्थाप्य तस्मिन्' पुरोडाशीयानाधाय
 दक्षिणां युगधुरमभिमृशति धूरसि धूर्वं धूर्वन्तम् इति ॥ ४ ॥ एवमुत्तराम् ॥ ५ ॥
 त्वं देवानामसि सखितमम् इत्युत्तरामीपामालभ्य जपति ॥ ६ ॥ विष्णुस्वाकैस्त इत्युत्तरे
 चक्रे' दक्षिणां पादमत्यादधाति ॥ ७ ॥ अहुतमसि हविर्धानम् इत्यारोहति ॥ ८ ॥
 मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे इति परिगाहं' प्रेक्षते ॥ ९ ॥ उरु याताय इत्यपच्छाद्यान्तः
 शकट उपविश्य दशहोतारं व्याख्याय यच्छन्तु त्वा पञ्च इति व्रीहीन् यवान् वाग्निहोत्र-
 हवण्यां मुष्टीनोप्य तिरः पवित्रं शूर्पं निर्वपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
 पूष्णे हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं निर्वपामि इति ॥ १० ॥ त्रीन् मुष्टीन् यजुषा तूर्प्णां चतुर्थम्
 ॥ ११ ॥ निरुत्पेवन्वावपति भक्षाणां' प्ररेकाय ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरं पुरोडाशं
 निर्वपति अग्नीपोमान्याम् इति पौर्णमास्याम् इन्द्राग्निम्याम् इत्यमावास्यायामसंनयतः'
 ॥ १३ ॥ अथ यदि पात्र्यां निर्वपेद् दक्षिणतः स्म्यमवधाय तस्यां सर्वान् शकट-
 मन्त्रान् जपेत् ॥ १४ ॥ ॥१९॥

1. B₂, °गुः2. A₂-s इमा अतु3. B₂ गार्हपत्याहवनीयं

4. A, B, omitted

5. B₂ संविशेता6. B₁ 'प्रजुष्या'; B₂ °प्रमृज्या'7. *Subodhini* on BaudhSS I.5 quotes this sūtra verbatim.8. Thus B₂, s; A, B₁, R omitted

9. A, B, omitted

10. B, परीणाहं

11. A₂ मधु; A₂-s, R भक्षाणां; B₁ भक्षाणि; B₂ भक्षाणां, Rāmāgnicit on ApSS

II.20.3: भारद्वाजैव भगवता विवापक्षेवान्यावापे भक्षाणां प्रतिरेकायेति प्रयोजनानिधानत् ।

12. *Subodhini* on BaudhSS I.5 quotes this sūtra verbatim.

इदं देवानाम् इति निरुक्तानभिमृशति । इदमु नः सह इति यतोऽधि निर्वपति
 ॥ १ ॥ स्फाल्यै त्वा नाराल्यै इति हविरादायोपनिष्कामति इदमहं निर्वरुणस्य पाशात् इति'
 ॥ २ ॥ विहारमभिवीक्षते सुवरमि वि ह्येपं वैश्वानरं ज्योतिः इति ॥ ३ ॥ हँहन्तां दुर्वा
 चावापृथिव्योः इति प्रत्यवरोहति ॥ ४ ॥ आहरति उर्वन्तरिक्षमन्त्रिहि इति ॥ ५ ॥
 अपरेणाहवनीयमुपसादयति अदित्यास्त्रोपस्थे सादयामि इति ॥ ६ ॥ परिददाति अग्ने
 हव्यं रक्षस्व ॥ अग्नीपोमौ हव्यं रक्षेयाम् ॥ इन्द्राग्नी हव्यं रक्षेयाम् इति यथादेवतम् ॥ ७ ॥
 अग्ने हव्यं रक्षस्व इति वा ॥ ८ ॥ सशूकायामग्निहोत्रहवण्यां तिरः पवित्रमप आनी-
 योदगग्राम्यां पवित्राम्यां त्रिरुत्पूयाभिमन्त्रयते' यथा पुरस्तात् ॥ ९ ॥ ब्रह्माणमा-
 मन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि इति ॥ १० ॥ प्रसृतो ब्रह्मणा हविः प्रोक्षति देवस्य त्वा
 सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं प्रोक्षामि ॥ अग्नीपोमान्याम् इति
 यथादेवतम् । एकैकं त्रिन्त्रिः प्रोक्षति ॥ ११ ॥ हविः प्रोक्षन्नाभिमभिप्रोक्षति ॥ १२ ॥
 हविः प्रोक्ष्य पात्राणि प्रोक्षति ॥ १३ ॥ उत्तानानि पर्यावृत्य' शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे
 देवयज्यायै इति त्रिः कुर्यात् ॥ १४ ॥ प्रोक्षणीनां' शेषमित्याश्मरथ्यः । सर्वाभिः
 प्रोक्षेदित्यालेखनः ॥ १५ ॥ ॥२०॥

सावित्रेण कृष्णाजिनमादायोत्करे त्रिरवधूनोत्यूर्ध्वग्रीवं वहिर्विशसनम् अवधूर्त्तं
 रक्षोऽवधृता अरातयः इति ॥ १ ॥ उत्तरेण विहारं प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तृणाति'
 अदित्यास्त्रगसि इति' ॥ २ ॥ प्रति त्वा पृथिवी वेत्तु इति प्रतीचीं भसदं प्रतिसमस्यति
 ॥ ३ ॥ अनुत्सृजन् कृष्णाजिनमुत्सृजलमधिवर्तयति अधिपक्वमसि वानस्पत्यम् इति
 ॥ ४ ॥ अनुत्सृजन्नुत्सृजलं हविरावपति अग्नेरुत्तरसि वाचो विसर्जने देववीतये त्वा
 गृह्णामि इति त्रिर्येजुषा तूर्ण्णीं चतुर्थम् ॥ ५ ॥ अद्रिरसि वानस्पत्यः इति मुसलमादाय
 हविष्कृतं त्रिराह्वयति । हविष्कृदेहि इति ब्राह्मणस्य आद्रव इति राजन्यस्य आगहि इति
 वैश्यस्य ॥ ६ ॥ अवहन्ति अव रक्षो दिवः सपत्नं यध्यासम् इति' ॥ ७ ॥ प्रादुर्भूतेषु

1. *Subodhini* on BaudhSS I.5 quotes sūtra 1 and 2 verbatim.
2. Dhūrtasyāmin on ApSS I.18.5 : अग्ने हव्यं रक्षस्तापोमौ हव्यं रक्षेयामिति भरद्वाज-
वाशात् । न गार्हपायाभिधानम् । निरुक्तदेवानामेव । यथा भारद्वाजस्य तथास्माकम् ।
3. In R sūtra 9 ends here.
4. Thus all MSS. ApSS I.19.3 has *pariyavartya*.
5. B₂ 'पोशणी'
6. B₂ 'लोममा'
7. B₂ omitted
8. Mahādeva on SatS I.5 (p.127) : तदुक्तं भारद्वाजेन मुसलमादाय हविष्कृतमाह्वयति
हविष्कृदेहि इति । ततो यदःस्पन्दनयक-रक्षो दिव इति ।

तण्डुलेषु उच्चैः समाहस्तवै इत्याग्नीध्रं प्रेष्यति ॥ ८ ॥ कुट्टरसि मधुजिह्वः इत्याग्नीध्रोऽ-
श्मानमादाय शम्भ्यां वा सावित्रेणोच्चैर्दृषदुपले समाहन्ति श्मया वदोर्जमा वद इति ॥ ९ ॥
द्विर्दृषदि सकृदुपलायाम् । त्रिः संचारयन् नवकृत्वः संपादयति ॥ १० ॥ ॥२१॥

उत्तरतः शूर्पमुपोदति वैणवमैपीकं नलमयं वा वर्षवृद्धमसि इति ॥ १ ॥
हविरुद्धपति प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्तु इति ॥ २ ॥ उत्करे परापुनाति परापूतं रक्षः परापूता
अरतयः इति ॥ ३ ॥ अपहृतं रक्षः इति तुपान् प्रतिहन्ति ॥ ४ ॥ मध्यमे पुरोडाश-
कपाले तुपानोप्याधस्तात् कृष्णाजिनस्योपवपति रक्षतां भागोऽसि इति ॥ ५ ॥ अप
उपस्पृश्य विविनक्ति वायुर्वै वि विनक्तु इति ॥ ६ ॥ पात्र्यां तण्डुलान् प्रस्कन्दयति
देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृह्णातु इति ॥ ७ ॥ प्रस्कन्नानभिमृशति देवेभ्यः
शुन्धधम् इति ॥ ८ ॥ हविष्कृतं प्रेष्यति त्रिष्फलीकृतवै इति ॥ ९ ॥ या यजमानस्य
पत्नी साम्युदेत्यावहन्त्यन्यो वा ॥ १० ॥ त्रिः सुफलीकृतान् करोति ॥ ११ ॥
प्रज्ञातान् फलीकरणान् निधायोत्करे तण्डुलप्रक्षालनं निनयति त्रिष्फलीक्रियमाणानां
यो न्यह्नो अवशिष्यते । रक्षतां भागधेयमापस्तत् प्रवहतादितः इति ॥ १२ ॥ तथैव
कृष्णाजिनमादायावधूनोति ॥ १३ ॥ ॥२२॥

व्याख्यातमास्तरणम् ॥ १ ॥ कृष्णाजिनेऽभीव श्रीवाः पश्चादुदीचीनकुम्वाँ
शम्भ्यां निदधाति दिव स्कम्भनिरसि इति ॥ २ ॥ शम्भ्यायां दृषदं धिपणासि पर्वत्या
इति । दृषदुपलां धिपणासि पार्श्वेयी इति ॥ ३ ॥ दृषदि तण्डुलानधिवपति देवस्य त्वा
सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टमधि वपानि ॥ अग्नीपोमान्याम् इति
यथादेवतम् । त्रिर्यजुषा तूर्ण्यां चतुर्थम् ॥ ४ ॥ संततं पिनटि ॥ ५ ॥ प्राणाय त्वा
इति प्राचीमुपलां प्रोहति । अपानाय त्वा इति प्रतीचीम् । व्यानाय त्वा इति मध्यदेशे
व्यवधारयति ॥ ६ ॥ दीर्वांसु प्रसितिमायुषे धाम् इति प्राचीमन्ततोऽनुप्रोहति
॥ ७ ॥ कृष्णाजिने पिष्टानि प्रस्कन्दयति देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृह्णातु
इति ॥ ८ ॥ प्रस्कन्नान्यवेधते अदध्वेन वक्षक्षुपावपश्यामि इति ॥ ९ ॥ हविष्कृतं प्रेष्यति
असंवेपन्ती पिपाणूनि कुरुताद् इति ॥ १० ॥ ॥२३॥

1. B₂ 'मिषीकं; Dhṛtasvāmin on ApSS I.15.7: शूर्पमेषीकम् । ... वैणवं नलमयं वेति भारद्वाजः । वेति भारद्वाजः । Mahādeva on SatS I.4 (p. 109); तद्वैणवं नलमयं वेति भारद्वाजः ।
2. A₁₋₂ omitted
3. Thus B₂; A₁R हीवमैपीवाः; B₁ पीवमैपीवाः; B₂ भवमैपीवाः
4. Thus B₂; A₁₋₂B₁ मतीचीनः; A₁ मतीचीना
5. Thus B₂; A₁₋₂B₁ B₁ प्रतीचीनम्; A₁B₂ प्राचीनम्; Vācheśvara on SatS (44 ab): तथा च भारद्वाजः प्राचीनुरलां प्रोहतीति । ... प्राचीनं ततोऽनुप्रोहतीति भारद्वाजः ।

यत्पभित आहवनीयं प्रतीची श्रोणी अभितो- गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ मध्ये संनतां प्राचीमुदीचीं प्रवणां पुरस्तादैहीयसीं पश्चात् प्रथीयसीं दक्षिणतो वर्षीयसीं पुरीपवर्ती करोति ॥ १२ ॥ यत् पुरीपमतिशेत् उत्करं तद् गमयति ॥ १३ ॥ यत् दृणं मूलं वातिशेते स्म्येन तच्छिनत्ति न नखेन ॥ १४ ॥ ॥२॥

आहार्यपुरीषां पशुकामस्य वेदिं कुर्यात् खननपुरीषां प्रजाकामस्येति विज्ञायते ॥ १ ॥ उदुप्य नित्यमन्यदावपेदित्येकम् । अखातायामेवान्यदावपेदित्यपरम् ॥ २ ॥ यत्र खनेत् तत्र खननमन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अधिश्रितेषु हविःषु पौर्णमास्यां वेदिं कुर्यात् ॥ ४ ॥ पूर्वेषुः प्राग् बर्हिष आहरणादमावास्यायाम् ॥ ५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोपवसति ॥ ६ ॥ समानमितरत् ॥ ७ ॥ ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामि इति ॥ ८ ॥ प्रथतो ब्रह्मणा स्म्येन वेदिं परिगृह्णाति । ऋतमसि इति दक्षिणतः ऋतसदनमसि इति पश्चात् ऋतश्रीरसि इत्युत्तरतः ॥ ९ ॥ अथैनां स्म्येन प्रतीचीं योषुष्यते धा असि स्ववा असि इत्यनुवाकशेषेण ॥ १० ॥ पश्चार्धे वितृतीयदेशे वेदेः स्म्यं तिर्यञ्चं स्तब्ध्वा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादये-
ध्मावर्हिषसादय सुबं च सुचश्च संमृष्टि पत्नीं संनह्वाज्येनोदेहि इति ॥ ११ ॥ आशीध्र एतानि कर्माणि कुर्यादित्येकम् । अध्वर्युरित्यपरम् ॥ १२ ॥ उपनिनीय प्रोक्षणीः स्म्यस्य वर्त्मन् दक्षिणेन स्म्यमसंसृष्टां बर्हिरासादयति ॥ १३ ॥ यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १४ ॥ उत्करे पुरस्तात् प्रत्यञ्चं स्म्यमुदस्यति शतभृष्टिरसि वानस्पत्यो द्विपतो वधः इति ॥ १५ ॥ यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १६ ॥ हस्तावनिज्य स्म्यं प्रक्षालयति । नाश्रं प्रतिमुञ्चति ॥ १७ ॥ वेदिं कृत्वा नानवनिज्य हस्तौ पात्राणि पराहण्यात् ॥ १८ ॥ उत्तरेण प्रणीताः पश्चात् प्रागग्रमिध्मावर्हिषीं उपसादयति ॥ १९ ॥ ॥३॥

दक्षिणमिध्ममुत्तरं बर्हिः ॥ १ ॥ सुबं च सुचश्च प्राशिध्रहरणं चादाय

1. A_{1,2} उत्करे
2. B₂ omitted
3. K commences sūtra II with अनुवाकशेषेण.
4. *Subodhini* on *BaudhSS* I.11, *Rudradatta* on *ĀpSS* II.3.11, *Mahādeva* on *SatS* I.4 (p. 104) and *Vāñcheśvara* on *SatS* (57b) quote this sūtra verbatim.
5. A₁ "मसिदं स्पृष्टा बर्हिः"; A_{2,3} "मसंसृष्टा बर्हिः"; A_{4,5} "मसंसृष्टा बर्हिः"; B₁ "मसदं स्पृष्टा"; B₂ "मसंसृष्टा बर्हिः"; B₃ "स्पृष्टा बर्हिः"
6. A_{1,2}, B_{1,2} माविध्मा"; B₃ इध्मा"
7. A, B, समाशित्र"; B₃ संमृष्टि माशित्र"

पत्नी पिनष्टि दासी वा ॥ १ ॥ धृष्टिसि ब्रह्म यच्छ इत्युपवेपमादाय
 गार्हपत्यात् प्रत्यञ्चावङ्गारौ निरुह्यान्वतरमुत्तरापरमवान्तरदेशं प्रतिनिरस्यति अपात्रे-
 ऽग्निनामार्दं जहि निष्कल्यादं सेध इति ॥ २ ॥ आ देवयजं वह इत्यन्यतरमवस्थाप्य
 तस्मिन् कपालमुपदधाति ध्रुवमसि पृथिवीं दंड इति ॥ ३ ॥ तत् सव्यस्याङ्गुल्याधि-
 निधाय कपालेऽङ्गारमधिवर्तयति निर्दग्धं रक्षो निर्दग्धा अरातयः इति ॥ ४ ॥
 धर्ममसि ॥ धरुणमसि इति पूर्वपूर्वं कपालमुपदधाति । धर्मासि इति दक्षिणम् । चित स्य
 इत्युत्तरम् । मरुतो शर्धोऽसि इति पष्ठम् । चिदसि ॥ परिचिदसि इत्यवशिष्टे
 उपदधाति । तूर्णो वाष्टौ संपादयति ॥ ५ ॥ एवमेवोत्तरं कपालयोगमुपदधाति
 ॥ ६ ॥ एकादश संपादयति द्वादश वैन्द्राग्रस्य ॥ ७ ॥ एवमनुपूर्वाण्येवैष्वत ऊर्ध्वं
 कर्माणि क्रियन्ते ॥ ८ ॥ अथैनान्यङ्गारैरध्वुहति भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वम् इति
 ॥ ९ ॥ अत्र मदन्तीरधिश्रयति ॥ १० ॥ निष्टप्तोपवातायां पात्र्यां वाचंयमस्तिरः
 पवित्रं पिष्टानि संवपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्रये जुष्टं
 संवपामि ॥ अग्नीपोमान्याम् इति यथादेवतम् । त्रियंजुषा तूर्णो चतुर्थम् ॥ ११ ॥ ॥ २४ ॥

अथैनानि पवित्राभ्यामुत्पुनाति देवो वः सवितोऽपुनातु इति पच्छो गायत्र्या
 ॥ १ ॥ प्रणीताभिर्हवींषि संयौति ॥ २ ॥ अन्या वा यजुपोत्सूय ॥ ३ ॥ सुवेण
 प्रणीताभ्य आदाय वेदेनोपयम्याहरति ॥ ४ ॥ समापो अङ्गिरामत इति पिष्टेष्वानयति
 ॥ ५ ॥ अद्भवः परि प्रजाता स्य समङ्गिः पृष्यध्वम् इति तप्ताभिः प्रदक्षिणं पर्या-
 प्लावयति ॥ ६ ॥ जनयत्यै त्वा सं यौमि इति संयुत्य विभजते ययामागं व्यावर्तयाम् इति
 यतः पुनर्न सहरिष्यन् भवति ॥ ७ ॥ अथाभिमृशति अग्रये त्वा इति दक्षिणं पिण्डम्
 अग्नीपोमान्यां त्वा इत्युत्तरं पौर्णमास्याम् इन्द्राग्निभ्याम् इत्यमावास्यायामसंनयतः ॥ ८ ॥
 इदमहं सेनाया अभीवर्षे मुखमपोहामि इति वेदेन कपालेभ्योऽङ्गारानपोह्य मखस्य शिरोऽसि
 इति दक्षिणं पिण्डमादाय दक्षिणे कपालयोगेऽधिश्रयति घर्मासि विधातुः इति ॥ ९ ॥
 एवमेवोत्तरं पिण्डमादायोत्तरे कपालयोगेऽधिश्रयति ॥ १० ॥ एवमनुपूर्वाण्येवैष्वत

1. A₂₋₃ कपालमंगार°

2. *Subodhini* on DaudhSS I.8 : भारद्वाजेऽप्याह तस्यैवांगुल्यानिनिधाय कपाले etc.

3. A₁B_{2,3} अर्थ स्य

4. Thus A₁B₂; A₂₋₃R °यत्या°; B₁ वेदेनोपत्या°

5. Mahādeva on SatS I.6 (p.137) refers to sūtras 2 and 5 : अत्र प्रणीताभि-
 र्हवींषि संयौतीति भारद्वाजेनोक्त्वाऽत्र आनयतीत्याङ्गुलम् १; B₁ पिष्टेष्वप आनयति

6. Mahādeva on SatS I.6 (p. 138) : तदुक्तं भारद्वाजेन तप्ताभिः पिष्टानि १ ।

7. In R sūtra 7 ends here.

8. Thus A₁B₂; A₂₋₃R °योत्तर°; B₁ °योत्तरेण

उर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ११ ॥ अत्राज्यं निर्वपति । उपरितरां वा ॥ १२ ॥
॥२५॥

सर्वाणि कपालान्यभिप्रथयति उरु प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथताम् इति ॥ १ ॥
अतुङ्गमनपूर्वाकृतिं कूर्मस्यैव प्रतिकृतिमश्वशफ.मात्रं करोति ॥ २ ॥ पात्र्यामप आनीय
प्रदक्षिणं लेपेनानुपरिमार्ष्टिं^१ त्वचं गृहीष्व इत्येकैकम् । नातिक्षारयति ॥ ३ ॥ त्रिः
पर्यग्निकरोति^२ अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातयः इति ॥ ४ ॥ परि वाजपतिः कधिः इति
वा ॥ ५ ॥ देवस्त्रा सधिता श्रयत इत्युल्मुकैः प्रतितपति ॥ ६ ॥ अग्निस्ते तनुवं माति
धारु इति दर्भैरभिज्वलयति ॥ ७ ॥ अविदहन्तः श्रयत इति वाचं विसृजते ॥ ८ ॥
सं ब्रह्मणा पृथ्यस्व इति वेदेन पुरोडाशे साङ्गारं भस्माध्युहति ॥ ९ ॥ अयाङ्गुलि-
प्रक्षालनं पात्रीनिर्णेजनमित्युल्मुकेनाभितप्य स्म्येनान्तर्वेदि तिस्रः प्राचीरुदीचीर्वा
लेखा लिखित्वासंस्यन्दयन् प्रत्यगपवर्गं त्रिर्निनयति^३ एकताय स्याहा इत्येतेः प्रति-
मन्त्रम् ॥ १० ॥ ॥२६॥

॥ इति^४ प्रथमः प्रश्नः^५ ॥

1. A_{1.25}R *तं

2. B₂ शेषाननुपरि^३

3. R₁m₁gnicit on ApSS 1.25.8: वाचदेहमप्यावांश भाद्राश्वदाहः । But the BhJrSS does not here refer to the fetching of the evening milk.

4. A_{1.25} *नयन्

5. Thus B₂; A_{1.25.8} पयसः; A, omitted; A_{1.25} इति प्रथमः; B₂ इति ओम्

अथ द्वितीयः प्रश्नः

देवस्य' त्वा सवितुः प्रसवे इति स्वयमादाय वृषेण सँश्यति' शतभृधिरसि वानस्यो द्विपतो वधः सहस्रभृष्टिः शततेजा वायुरसि तिग्मतेजाः इति ॥ १ ॥ अपरेणा- हवनीयं वेदिर्भवति यजमानमात्र्यपरिमिता वा प्राची ॥ २ ॥ यथा हवींष्यासन्नानि संभवेदेवं तिरथी ॥ ३ ॥ वेदेन वेदिं विविहुः पृथिवी सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि । गर्भं विमर्ति मुवनेष्वन्तस्ततो यज्ञो जायते विश्वदानिः इति पुरस्तात् स्तम्भयजुषो वेदेन वेदिं त्रिः संमार्युपरिष्ठाद् वा ॥ ४ ॥ पूर्वार्धाद् त्रितृतीयदेशाद् वेदेः स्तम्भयजुर्हरति ॥ ५ ॥ पृथिव्यै' वर्मासि इत्यन्तर्वेदि प्रागग्रमुदग्रं वा दर्भं निधाय तस्मिन् स्फ्येन प्रहरति पृथिवि देवयजन्योपच्यास्ते मूलं मा हिँसिपम् इति ॥ ६ ॥ अपहतोऽरुः पृथिव्यै इति स्फ्येन सत्तृणान् पाँड्वनपादाय हरति ब्रजं गच्छ गोस्थानम् इति ॥ ७ ॥ बर्षतु ते यौः इति वेदिं प्रत्यवेक्षते ॥ ८ ॥ उत्तरतो निवपति वधान देव सवितुः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमो मा मौक् ॥ अरुस्ते दिवं मा स्तान् इति ॥ ९ ॥ स उत्करो भवति ॥ १० ॥ तमाग्नीध्रो गृह्णाति अरुो दिवं ना पसः इति ॥ ११ ॥ एवमेव द्वितीयं हरत्पेवं तृतीयम् ॥ १२ ॥ अपहतोऽरुः पृथिव्यै देवयजन्यै इति द्वितीयमपादत्ते ॥ १३ ॥ अपहतोऽरुः पृथिव्या अदेवयजनः इति तृतीयम् ॥ १४ ॥ ॥१॥

तूर्णीं चतुर्थं हृत्वा स्फ्येन वेदिं परिगृह्णाति ॥ १ ॥ वसवत्त्वा परि गृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसा इति दक्षिणतः ॥ २ ॥ रुद्रास्त्वा इति पश्चात् ॥ ३ ॥ आदित्यास्त्वा इत्युत्तरतः ॥ ४ ॥ स्फ्येन चै सर्वं वेदिकर्म क्रियते ॥ ५ ॥ ततः संप्रेष्यति इमां नराः कृणुत वेदिमेत्य वलुमती रुद्रवतीमादित्यवतीम् । बर्षान् दिवो नाभा पृथिव्या यथायं यजमानो न रिष्येत् ॥ एत देवेभ्यो जुष्टामदित्या उपस्थे । इमां देवा अजुपन्त सर्वे । रावस्वोवा यजमानं विरान्तु इति ॥ ६ ॥ अथास्या उत्तमां त्वचं समुद्धृत्योत्करं गमयति ॥ ७ ॥ अथैनां खनति द्व्यङ्गुलं त्र्यङ्गुलं चतुरङ्गुलं वा सीतामात्रां रथवर्त्ममात्रां वा यावत् पाण्याः श्वेवं तावती वा देवस्य सवितुः सवे कर्म कृष्वग्नि वेधसः इति ॥ ८ ॥ मूलं छिनत्ति ॥ ९ ॥ आ प्रतिष्ठायै खनति ॥ १० ॥ प्राञ्चौ वेधंसावुञ्च-

1. B₁ begins with औ.2. A₂₋₃, R संवृष्टि3. A₂₋₃, B₁ पृथिवी4. *Subodhini* on BaudhSS 1.11 quotes this sūtra verbatim.5. Thus B₁; A, B₂, R omitted6. B₁ भिनत्ति

पत्यभित आहवनीयं प्रतीची श्रोणी अभितो- गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ मध्ये संनतां प्राचीमुदीचीं प्रवृणां पुरस्तादैहीयसीं पश्चात् प्रथीयसीं दक्षिणतो वर्षीयसीं पुरीपवर्ती करोति ॥ १२ ॥ यत् पुरीपमतिशेत उत्करं तद् गमयति ॥ १३ ॥ यत् वृणं मूलं वातिशेते स्म्येन तच्छिन्नचि न नखेन ॥ १४ ॥ ॥२॥

आहार्यपुरीपां पशुकामस्य वेदि कुर्यात् खननपुरीपां प्रजाकामस्येति विज्ञायते ॥ १ ॥ उदुप्य नित्यमन्यदावपेदित्येकम् । अखातायामेवान्यदावपेदित्यपरम् ॥ २ ॥ यत्र खनेत् तत्र खननमन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अधिश्रितेषु हविःषु वीर्णमास्यां वेदि कुर्यात् ॥ ४ ॥ पूर्वेषुः प्राग् वर्हिष आहरणादमावास्यायाम् ॥ ५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोपवसति ॥ ६ ॥ समानमितरत् ॥ ७ ॥ ब्रह्मणामामन्त्रयते ब्रह्मनुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामि इति ॥ ८ ॥ प्रथतो ब्रह्मणा स्म्येन वेदि परिगृह्णाति । ऋतमसि इति दक्षिणतः ऋतसदनमसि इति पश्चात् ऋतश्रीरसि इत्युत्तरतः ॥ ९ ॥ अथैनां स्म्येन प्रतीचीं योयुष्यते धा असि स्वधा असि इत्यनुवाकशेषेण ॥ १० ॥ पश्चार्धे त्रितृतीयदेशे वेदेः स्म्यं तिर्यञ्चं स्तब्ध्वा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादरे- ध्मावर्हिरुपसादय सुवं च सुवथ संगृह्णि पत्नी संनद्याग्नेनोदेहि इति ॥ ११ ॥ आग्नीध्र एतानि कर्माणि कुर्यादित्येकम् । अध्वर्युरित्यपरम् ॥ १२ ॥ उपनिर्नाय प्रोक्षणीः स्म्यस्य बर्त्मन् दक्षिणेन स्म्यमसँस्पृष्टा वर्हिरासादयति ॥ १३ ॥ यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १४ ॥ उत्करे पुरस्तात् प्रत्यञ्चं स्म्यमुदस्यति शतशृष्टिरसि वानस्पत्यो द्विपतो वचः इति ॥ १५ ॥ यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १६ ॥ हस्तावनिज्य स्म्यं प्रक्षालयति । नाग्रं प्रतिमुञ्चति ॥ १७ ॥ वेदिं वृत्रा नानवनिज्य हस्तौ पात्राणि परादृष्यात् ॥ १८ ॥ उत्तरेण प्रणीताः पश्चात् प्रागग्रमिध्मावर्हिषी उपसादयति ॥ १९ ॥ ॥३॥

दक्षिणमिध्ममुत्तरं वर्हिः ॥ १ ॥ सुवं च सुवथ प्रायित्रहरणं चादाय

1. A₁, उत्करे

2. B₂ omitted

3. R commences sūtra 11 with अग्रमिध्मं यग.

4. *Subodhint on BauddhSS* I.11, *Rudradatta on ApSS* II.3.11, *Mahādeva on SatS* I.4 (p. 104) and *Vāñcheśvara on SatS* (57b) quote this sūtra verbatim.

5. A₁, "मसिदे स्पृष्टा वर्हिः"; A₂, "मसँस्पृष्टा वर्हिः"; A₃, "मसँस्पृष्टा वर्हिः"; B, "मसँस्पृष्टा वर्हिः"; B₂, "मसँस्पृष्टा वर्हिः"; B₃, "स्पृष्टा वर्हिः"

6. A₁, B_{1,2} पाणिभ्यां; B₃ एभ्यां

7. A, B, अवागिभः; B, अग्रवर्हि पाणिभः

गार्हपत्ये वाह्वनीये वा निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति ॥ २ ॥ वेदाग्रैः
 प्रतिविभज्य संमार्ष्टि । अग्रतिविभज्य वा ॥ ३ ॥ सुवमग्र उत्तानं धारयमाणोऽ-
 ग्रैरन्तरतोऽभ्याकारं सर्वतो विलमभिसमाहारं तन्मूलैर्दण्डं^१ गोष्ठं मा निर्मृक्षम् इति
 ॥ ४ ॥ जुह्वं^२ संमार्ष्ट्युत्तानां^३ धारयमाणोऽग्रैरन्तरतोऽभ्याकारं प्रार्ची मध्यैर्वाद्यतः
 प्रतीर्चीं मूलैर्दण्डं वाचं प्राणं मा निर्मृक्षम् इति ॥ ५ ॥ उपभृत् संमार्ष्टि तिरश्चीं
 धारयमाणोऽग्रैरन्तरतोऽभ्याकारं प्रतीर्चीं मध्यैर्वाद्यतः प्रार्चीं मूलैर्दण्डं चक्षुः श्रोत्रं
 मा निर्मृक्षम् इति ॥ ६ ॥ यथा सुवं तथा ध्रुवां प्रजां योनिं मा निर्मृक्षम् इति ॥ ७ ॥
 रूपं वर्णं^४ मा निर्मृक्षं वाजिं^५ त्वा सपत्नसाहं संमार्ष्टि इति प्राशित्रहरणम् ॥ ८ ॥ न
 संमृष्टानि चासंमृष्टानि च संस्पर्शयेत् ॥ ९ ॥ यदि संस्पर्शयेत् पुनरेव निष्टप्य
 संमृज्यात्^६ ॥ १० ॥ संमृष्टानि निष्टपति अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामि इति
 ॥ ११ ॥ ॥४॥

अथैतानि संमार्जनान्यद्भिः संस्पृश्यामौ प्रहरति यतरस्मिन् निष्टपतिं^१
 द्विवः शिल्पमवततं पृथिव्याः क्लृप्ति श्रितम् । तेन वयं सहस्रप्रल्दोत सपत्नं नाशयामसि
 स्वाहा इति ॥ १ ॥ उत्करे वोदस्यति ॥ २ ॥ पत्नीमूर्ध्वङ्गुमासीनां संनद्यति
 तिष्ठन्तीं वा स्वयं वा पत्न्यात्मानं मौजेन योक्त्रेणान्यतरतःपाशेनाभ्यन्तरं वाससो
 वाह्यतो वा आशासना सौमनसम् इति ॥ ३ ॥ उत्तरेण नाभिं निष्टक्यं श्रन्थि कृत्वा
 दक्षिणतो नामेः पर्युहते ॥ ४ ॥ अग्ने गृहपत उप मा ह्यस्व इति गार्हपत्यमभिमन्त्रयते
 ॥ ५ ॥ देवानां पत्नीरुप मा ह्यध्वम् इति देवपत्नीरपरेण गार्हपत्याम् ॥ ६ ॥ देवपत्न्या
 लोकमुपतिष्ठते^७ पत्नि पत्येप ते ओको नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः इति ॥ ७ ॥ देशाद्
 दक्षिणत उदीच्युपविशति इन्द्राणीनाविधवा भूयासमदितिरेव सुपुत्रा । अस्थूरि त्वा
 गार्हपत्योपनिषदे सुप्रजास्त्वाय इति ॥ ८ ॥ गार्हपत्यमभिमन्त्रयते सुप्रजसत्त्वा वयम्
 इत्येतया ॥ ९ ॥ मम पुत्राः शत्रुहणो अथो मे दुहिता विराट् । उताहमस्मि संजया

1. R₂ मूलं

2. A₁ जुह्वसंमार्ष्ट्युत्तानं; A₂₋₃ जुह्वुत्तानां संमार्ष्टिं प्रार्ची; B₂₋₃ जुह्वं संमार्ष्ट्युत्तानं

3. वर्णं पशुनां

4. A₁, B₁, R वाजिनं

5. Rāmāgnicit on ĀpSS II.4.9: संमृष्टस्यासंमृष्टपात्रस्पर्शने पुनर्निष्ठप्य संमृज्यात् स्वेन मन्त्रेणेति मरदाजः । Rudradatta on the same sūtra of ĀpSS: यदि स्पर्शयेत् पुनरेव निष्टप्य संमृजेदिति मरदाजः । Vāñcheśvara on SatS has cited this sūtra with स्पर्शयेत् for संस्पर्शयेत्.

6. B_{2,3} संमार्ष्टि. In R sūtra 1 ends with प्रहरति. cf. ĀpSS II.5.1

7. A₁, B लोक उप

पत्युर्मे श्लोक उत्तमः इति च ॥ १० ॥ पूषा ते विळं विष्यतु इति सर्पिर्धानस्य विलं
विष्यति ॥ ११ ॥ अदितिरस्यश्चिद्रपत्रा इत्याज्यस्थालीमादाय ॥ १२ ॥ ॥५॥

तस्यां पवित्रान्तर्हितायां प्रभूतमाज्यं निर्वपति महीनां पयोऽस्योपधीनां
रसस्तस्य तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवपज्यायै इति ॥ १ ॥ दक्षिणाप्रावधिथ्रयति इदं
विष्णुर्वि चक्रमे इति ॥ २ ॥ विलाप्य वा निर्वपति ॥ ३ ॥ इमे एवा इति दक्षिणार्धे
गार्हपत्यस्याधिथ्रयति ॥ ४ ॥ ऊर्जे एवा इत्यपादाय वेदेनोपयम्य' पत्न्या उपयच्छति
॥ ५ ॥ तत् सा निमील्यानुच्छ्रसन्त्यवेक्षते' महीनां पयोऽस्योपधीनां रसोऽदग्धेन त्वा
चक्षुषावेक्षे सुप्रजासवाय इति ॥ ६ ॥ तेजोऽसि इत्युत्तरार्धे गार्हपत्यस्याधिथ्रयति ॥ ७ ॥
तेजसे त्वा इत्यपादाय वेदेनोपयम्याहरति' तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहि इति ॥ ८ ॥
आहवनीयेऽधिथ्रयति अग्निस्ते तेजो मा वि नैत् इति ॥ ९ ॥ उत्तरेण प्रोक्षणीः स्पयस्य
वर्त्मन् सादयति अग्नेर्जिह्वासि सुभूर्देवानां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुपेयजुपे भव इति ॥ १० ॥
अथैनदध्वर्युश्च यजमानश्च निमील्यानुच्छ्रसन्ताववेक्षते' आज्यमसि इति प्रतिपद्य तस्य ते
मक्षीय इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ अथैनदुदगग्राम्यां पवित्राम्यां पुनराहारं प्रिट्पुनाति
शुकमसि ॥ व्योतिरसि ॥ तेजोऽसि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १२ ॥ आज्यवतीभ्यां पवित्राम्यां
प्रोक्षणीरुत्पुनाति देवो वः सवितोरुनात् इति पच्छो गायत्र्या ॥ १३ ॥ ॥६॥

अनिष्कासिना सुवेणान्तर्वेद्याज्यानि गृह्णाति वेदे सुचोऽत्याधाय' ॥ १ ॥
चतुर्गृहीतं जुह्वां शुक्रं त्वा शुक्रायां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुपेयजुपे गृह्णामि इत्येतैस्त्रि-
भिर्मन्त्रैः । पञ्चानां एवा वातानाम् इति चतुर्थम् ॥ २ ॥ एवमेवोत्तरैर्मन्त्रैरुपभृति'
ध्रुवायामिति गृह्णाति ॥ ३ ॥ अष्टगृहीतमुपभृति चतुर्गृहीतं ध्रुवायाम् । पञ्चगृहीतं
पशुकामस्य ॥ ४ ॥ तैरेव मन्त्रैर्यजमानोऽनुमन्त्रयते' ॥ ५ ॥ अपि वाध्वर्यवरेवा-
ध्वर्युर्गृह्णीयात् ॥ ६ ॥ याजमानैर्यजमानोऽनुमन्त्रयते ॥ ७ ॥ भूयो जुह्वां गृह्णा-
त्यल्पीय उपभृति भूयिष्ठं ध्रुवायाम् ॥ ८ ॥ समं विलं धारयमाणो जुह्वां गृह्णाति

1. B, *यत्
2. Thus all MSS. ApSS II.6.2: निमील्य बोधयानुच्छ्रव'
3. Thus A₁, B₁; B₂ वेदेनोपयम्या' ; A₁₋₁, B₁ वेदेनोपयम्या' ; R वेदेनोपदत्ता'
4. B₁ उष्ट'
5. Thus B_{1,2}; A₁, B₁, R, ApSS II.6.6: निमील्य बोधयानुच्छ्रव'
6. A, B_{1,2} omitted
7. A, B₁ omitted
8. The translation of sūtras 1 and 2 should be adjusted according to the text printed above.
9. B, एवमेवोत्तरैरुत्तरे'
10. B₁ *वेद

मध्यदेश उपभृति भूमौ' प्रतिष्ठितायां ध्रुवायाम् ॥ ९ ॥ नान्तर्वेदि गृहीतस्य पश्चात्
 प्रतिहरति' ॥ १० ॥ नोत्कर आज्यं किंचन सादयति ॥ ११ ॥ आपो देवीरप्रेषुवः
 इति प्रोक्षणीरभिमन्थ्य ब्रह्माणमामन्थयते ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि इति ॥ १२ ॥ प्रसृतो
 ब्रह्मणा विपायेध्मं प्रोक्षति कृष्णोऽस्वाखरेष्टोऽग्नये त्वा स्वाहा इति ॥ १३ ॥ वेदिरसि इति
 वेदिम् । बहिरसि इति बर्हिः । एकैकं त्रिस्रिः प्रोक्षति ॥ १४ ॥ अन्तर्वेदि पुरोगन्धि'
 बर्हिरासाद्य प्रोक्षति । दिवे वा इत्यग्रम् । अन्तरिक्षाय त्वा इति मध्यम् । पृथिव्यै त्वा
 इति मूलम् ॥ १५ ॥ सुच्यग्राण्युपपाय्य मूलान्दुपपाययति ॥ १६ ॥ ॥७॥

सह सुचा पुरस्तात् प्रत्यर्धं ग्रन्थि प्रत्युक्षति पोषाय त्वा इति ॥ १ ॥
 यत्प्रोक्षणीनामुच्छिद्येत' तदन्तर्वेदि निनयति त्वधा पितृभ्यः इति ॥ २ ॥ दक्षिणायै
 श्रोणेरुपक्रम्योत्तरस्याः संततां धारो स्रावयति' ॥ ३ ॥ पूषा ते ग्रन्थि विष्यतु इति
 बर्हिर्विषसयति ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वं प्राश्वमुद्गूढं प्रत्यर्धमायच्छति' ॥ ५ ॥ पुरस्तात्
 प्रस्तरं गृह्णाति । नानुमार्ष्टि न प्रत्तिमार्ष्टि नावधूनोति' । कर्षन्निवापादत्ते' विष्णो
 स्त्वपोऽसि इति ॥ ६ ॥ तस्मिन् पवित्रे अपिसृजति अयं प्राणश्चापानश्च यजमानमपि-
 गच्छताम् । यज्ञे ह्यभूतां पोतायै पवित्रे हव्यशोधने इति ॥ ७ ॥ ततः संग्रेष्यति'^{१०} स्तृणीत'^{१०}
 बर्हिः परिधत्त वेदिं जाभि मा हि सीरमुया शयाना । दर्भैः स्तृणीत हरितैः सुवर्णैर्निष्का
 इमे यजमानस्य ब्रह्मे इति ॥ ८ ॥ ब्रह्मणे प्रस्तरं प्रयच्छति'^{११} प्राणापानाभ्यां त्वा सतनुं
 करोमि इति ॥ ९ ॥ ब्रह्मा यजमानाय यजमाने प्राणापानौ दधामि इति ॥ १० ॥
 मयि प्राणापानौ इति यजमानः प्रत्याह ॥ ११ ॥ शुल्वं स्तृणाति ऊर्णाद्दसं त्वा
 स्तृणामि इत्या दक्षिणायै श्रोणेः'^{१२} प्रपाद्योत्तरस्मार्द्धसात्'^{१३} संततम् ॥ १२ ॥ सर्वस्यां

1. B_{2,3} मूमि

2. Thus B₁; A₁R प्रतिहरति; B₂ महरति. Vāñcheśvara on SatS (66a): पश्चात् प्रतिहरतीति भारद्वाजः ।

3. B₂ omitted

4. A omitted

5. Thus A₁, B₂; A₂₋₃, R 'ष्यति'; B₁ 'मुच्छेद्यति

6. A₁, B₁ सावित्र्या वयति; A₂₋₃ सावित्र्या वपति

7. A₁, B₁ प्रत्यर्धमाय; A₂₋₃ 'द्वेत्

8. B₁ न वधूनोति; B₂ न विधूनोति

9. Thus A_{2,3}; A₁, B₁ कर्षन्निवापादत्ते; A₄ 'वाधाते; A₅ 'वाधते; B₂ 'पाद्ये

10. A₁ 'ष्यत्यस्तृ'; A₂₋₃ 'ष्यत्यमिस्तृ'; B₁ 'ष्यत्यस्तृ'

11. B₂ omitted

12. A₁ श्रोणे; A₂₋₃ श्रोण्या; B₁ श्रोण्ये. cf. II.8.3. R closes sūtra 12 with स्तृणामि इति.

13. A₁, B₁ 'पाद्यो'; B_{2,3} 'उपक्रम्योत्तर'

येषां बर्हिः स्तृणाति बहुलमनतिदृश्यम् ऊर्णमिदसं त्वा स्तृणामि इति त्रिधातु पञ्चधातु
वा प्रागपवर्गं प्रत्यगपवर्गं वा ॥ १३ ॥ अग्रैर्मूलान्याच्छादयति ॥ १४ ॥ ॥८॥

धातौघातौ मन्त्रं जपतिं ॥ १ ॥ अत्रैकेऽन्याजार्थं उत्सुके निरूहन्ति
॥ २ ॥ प्रस्तरं धारयमाणोऽपरेणाहवनीये सँस्पृष्टान् परिधीन् परिदधाति । उदगग्रं
मध्यमं गन्धर्वोऽसि विश्वावसुः इति इन्द्रस्य बाहुरसि इति दक्षिणं मित्रावरुणौ त्वा
इत्युत्तरम् ॥ ३ ॥ अभ्यग्रमाहवनीयं दक्षिणमवाग्रमुत्तरम् ॥ ४ ॥ एवमनुपूर्वाण्ये-
वैष्वतं ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ५ ॥ सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पाद इत्याहवनीयमभिमन्त्र्य
मध्येऽग्रेरूर्ध्वं आधारसमिधावादधाति ॥ ६ ॥ धीतिहोत्रं त्वा कत्रे इति दक्षिणाम्
॥ ७ ॥ तूष्णीमुत्तराम् ॥ ८ ॥ बर्हिषः समावनन्तर्गभौं विष्टृती कृत्वा मध्ये वेदे-
रुदीचीनाग्रे निदधाति विशो यन्त्रे स्यः इति ॥ ९ ॥ विष्टृत्योः प्रस्तरं सादयति
यसूनौ रुद्राणामादित्यानौ सदसि सीद इति ॥ १० ॥ प्रस्तरे जुहूं जुहुरसि घृताची
इति ॥ ११ ॥ समं मूलैर्दण्डं करोति ॥ १२ ॥ उत्तरेण जुहृमुपभृतं प्रतिष्ठ-
तरामधस्ताद् विष्टृत्योः उपभृदसि इति ॥ १३ ॥ उत्तरेणोपभृतं ध्रुवां प्रतिष्ठ-
तरामुपरिष्टाद् विष्टृत्योः ध्रुवासि इति ॥ १४ ॥ असँस्पृष्टाः सादयति ॥ १५ ॥ दक्षिणेन
जुहूं सुर्वं सादयत्युत्तरेण वा ध्रुवाम् ऋणोऽसि शाकरो घृताचीनां सृजः प्रियेण नाम्ना
प्रिये सदसि सीद इति ॥ १६ ॥ ॥ ९ ॥

अथैना अभिमन्त्रयते एता असदन् इत्यनुवाकशेषेण ॥ १ ॥ विष्णुनि
स्य वैष्णवानि धाम्नानि स्व प्राजापत्यानि इत्याज्यान्यभिमन्त्रयते ॥ २ ॥ सध्रुवामाज्य-
स्थालीं वेदं पार्शीं चादायापरेण गार्हपत्यमुपविश्य इदमहं तेनाया अभीज्ये मुखमपोहामि
इति वेदेन पुरोडाशात् साङ्गारं भस्मापोह्याभिमन्त्रयते सूर्यं ज्योतिर्विभाहि महत् इन्द्रियाय
बलय इति ॥ ३ ॥ पात्र्यामुपस्तृणाति स्योनं ते सदने करोमि घृतस्य धारया सुशेवं
कल्पयामि । तस्मिन् सीदामृते प्रतितिष्ठ व्रीहीणां मेघ सुमनस्यमानः इति ॥ ४ ॥

1. B, 'मूलान्यभि'

2. cf. foot-note to I.4.4

3. Thus B₂; A₁, B, दक्षिणे वा पादः; B, दक्षिणं वा पादः; R 'बवायव' cf. ApSS II.9.6

4. B, 'वैश्वत'

5. Rudradatta on ApSS II.9.9: मन्त्रेऽग्रेति भारद्वाजः । Vāñcheśvara on SatS (67b) has quoted this sūtra verbatim beginning with मध्ये.

6. B, प्रतिष्ठतरं

7. A₁, B₁, 'नाम्'

8. Rāmāgnicit on ApSS II.10.4: विष्णुर्हीति मुवास्वस्यैवामिमन्त्रणं नं एषातीत्यस्य
भरद्वाजमतात् ।

आज्येनाभिधारयति आप्यायतां घृतयोनिरिर्द्दिह्वानुमन्यताम् । खमद्स्व त्वचमद्स्व सुरूपं
 त्वा वसुविदं पशूनां तेजसामये जुष्टमभिधारयामि इति दक्षिणम् । तूष्णीमुत्तरम् ॥ ५ ॥
 सांनाय्यमभिधारयति यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टो देवानां विष्टामनु यो वितस्थे । आत्मन्वान्
 सोम घृतवान् हि भूत्वा देवान् गच्छ सुवर्दिन्द यजमानाम गह्यम् इति ॥ ६ ॥ पात्र्या-
 मुद्वासयति आर्द्रः प्रथस्तुर्भुवनस्य गोपाः । शृत उल्हाति जनिता मतीनाम् इति ॥ ७ ॥
 न पर्यावर्तयति न भिनत्ति ॥ ८ ॥ ॥१०॥

इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोक्कमीत् इति कपालानि प्रत्यनक्ति ॥ १ ॥
 अथैनावपरिवर्गमणिकापमनक्ति^१ देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु इति ॥ २ ॥ उपरिष्टाद-
 भ्यज्याधस्तादुपानक्ति ॥ ३ ॥ स्वक्तमकूर्मपृषन्तं^२ कृत्वा सांनाय्ये चालंकृत्यान्तर्वेदि
 चतुर्होत्रा पौर्णमास्याँ हवीँ^३ प्यासादयेत् । पञ्चहोत्रामावास्यायाम् ॥ ४ ॥ भूर्भुवः सुवः
 इति प्रथमायां पौर्णमास्याम् ॥ ५ ॥ संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवासादयेत् ॥ ६ ॥
 प्रथम एव संवत्सरं इत्याश्मरथ्यः । संवत्सरेसंवत्सर इत्यालेखनः^४ ॥ ७ ॥ अपरेण
 सुवः पुरोडाशावासादयति ॥ ८ ॥ मध्ये वेदेः सांनाय्यकुम्भ्यौ संघाय दक्षिणस्यां
 वेदिश्रोण्याँ शृतमासादयत्युत्तरस्यां दधि ॥ ९ ॥ अपि वा पूर्वँ शृतमपरं दधीत्ये-
 केषाम् ॥ १० ॥ अग्रेण ध्रुवां वेदँ सादयति अयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दद् गुहा सती
 गहने गहरेषु । स विन्दतु यजमानाय लोकमष्टिदं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु इति ॥ ११ ॥
 वेद्यन्तान् परिस्तीर्य होतृपदनं कल्पयति ॥ १२ ॥ जघनेन वेदिमुदगग्रैर्दभैः संस्तीर्णं
 भवति ॥ १३ ॥ ॥११॥

ततः संग्रेष्यति अग्रेये समिध्यमानावानुवहि इति ॥ १ ॥ आसीन इध्मं
 प्रणवेप्रणवे समिधमादधाति ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति समिद्धो अग्र आहुत इति तदे-
 कामन्याजसमिधमवशिष्य सर्वमिध्नशेषमभ्याधाय वेदेनाहवनीयं त्रिरुपवाजयति
 ॥ ३ ॥ सुवेण ध्रुवाया आज्यमादाय वेदेनोपयन्वोत्तरं परिधिसंधिमन्ववहृत्स्य दक्षिणा-
 प्राञ्चमासीनः संततमृजुमापारमाधारयति^४ प्रजापतिं मनसा ध्यायन् ॥ ४ ॥ सुवे-
 णाज्यस्थाल्या आज्यमादाय ध्रुवामाप्याययति आ प्यायतां ध्रुवा घृतेन इत्येतया

1. Thus B₂; A, °ननीकाय°; A₂₋₃, B₂ °निका°; B₁ °मनिकय°
2. Thus B₂; A, स्वक्तः कूर्मपृषन्तं; A₂₋₃, R स्वक्तकूर्मपृषन्तं; B, स्वक्तं कूर्मपृषन्तं; B₁ missing
3. Subodhini on BaudhŚS I.14 quotes verbatim sūtras 4.7 beginning with चतुर्होत्रा पौर्णमास्याँ.
4. In R sūtra 4 ends here.

॥ ५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो यत्र क च ध्रुवाया आज्यमादत्त एवमेवैनामाप्यायति' ।
ध्रुवाया एवानादिष्टाज्यार्थाः क्रियन्ते ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीत् परिधींश्चाग्निं च
त्रिभिः संभृष्टि इति ॥ ७ ॥ सस्पर्शैरिध्मसंनहनैराग्नीध्रः परिधींश्चाग्निं च त्रिभिः
संमार्षि ॥ ८ ॥ तूष्णीं परिधीन् ॥ ९ ॥ अग्ने वाजजिद् वाजं त्वा सरिष्यन्तं वाजं
जेष्यन्तं वाजिनं वाजजितं वाजजित्वापै संमार्ष्यग्निभन्नादमन्नायाय इत्यग्निं संमार्षि ॥ १० ॥
अग्नेण जुह्वं ध्रुवां वोत्तानौ^१ पाणी प्रतिष्ठाप्य ॥ ११ ॥ ॥१२॥

आहवनीयायाञ्जलिं करोति^२ मुचनभसि वि प्रथस्वाग्ने यष्टरिदं नमः इति
॥ १ ॥ जुह्ममादत्ते जुहेहि इति । उपभृतम् उपभृदेहि इति ॥ २ ॥ उपभृति जुह्मत्या-
दधाति सुयमे मे अब घृताची भूयास्तं स्वावृती सृपावृती इति ॥ ३ ॥ तत्रैपोऽत्यन्त-
प्रदेशो यत्र क चोपभृति जुह्मत्यादधाति मुखत एवाध्युहति मुखत उपावहरति
॥ ४ ॥ न च संश्लिष्यति^३ नाभिदेशे च सुचौ धारयते ॥ ५ ॥ समं प्राणैरित्ये-
केषाम् ॥ ६ ॥ अग्नेण ध्रुवामनवक्लिश्नन् प्रस्तरमत्याक्रामति अग्नाविष्णु मा वामघ
कम्पियम् इति ॥ ७ ॥ दक्षिणतोऽवतिष्ठते विष्णो स्थानमसि इति ॥ ८ ॥ अन्तर्वेदि
दक्षिणः पादो भवति । अवघ्नं इव^४ सव्यः ॥ ९ ॥ दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववहृत्यो-
र्ध्वस्तिष्ठन्नन्वारब्धे यजमाने प्राञ्चमुदञ्चं संततमृजुमाधारमाधारयति समारम्भोर्ध्वो
अध्वरः इति ॥ १० ॥ न्यञ्चमाधारयेद् वृष्टिकामस्योर्ध्वं स्वर्गकामस्य ॥ ११ ॥
एतं भूयिष्ठमाहुतीनां जुहोति ॥ १२ ॥ हुत्वातुप्राणिति^५ ॥ १३ ॥ हिं वृहद्गाः इति
सुचमुदगृह्णाति ॥ १४ ॥ असंस्पर्शयन् सुचौ प्रत्याक्रामति ॥ १५ ॥ ॥१३॥

पाहि माग्ने दुधरितादा मा सुचरिते भञ्ज इति ॥ १ ॥ एते एवाक्रमणप्रत्या-
क्रमणे मन्त्रवती भवतः ॥ २ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो या उत्तरतः सन्नाहुतीर्जुहोत्युचरं
परिधिसंधिमन्ववहृत्य ता जुहोति । या दक्षिणतो दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववहृत्य ताः
॥ ३ ॥ दक्षिणेनैव दक्षिणात्याक्रामति^६ सव्येनोदङ् । अपि वा सव्येन दक्षिणा
दक्षिणेनोदङ् ॥ ४ ॥ प्रत्याक्रम्य जुह्वा ध्रुवां समनक्ति मलस्य शितोऽसि सं ज्योतिषा

1. Thus B₂; A *मेवैनामा* ; B₁ *मेवैना आप्या*
2. Thus B_{2,3}; A_{1,1}B₁ वोत्तानिनो; A_{1,2} वोत्तानिनो; A_{1,1}R वोत्तानो, See: ApSS II.13.2
3. Rudradatta on ApSS II.13.2: आहवनीयायाञ्जलिं करोति भारद्वाजवचनम् ।
4. A₂₋₃ संश्लिष्य*
5. A₁ अवसुव; A₂₋₃ अवघ्नः; B₁ अवसुव; B₂ अवघ्नः; B₃ अवघ्नः; ApSS II.13.10 अवघ्न
6. Thus B_{2,3}; A₁B₁R हुत्वा हिं प्राणिति; ApSS II.14.9 हुत्वाग्निमिति
7. Thus B₂; A₁ दक्षिणमासा* ; A₂₋₃ दक्षिणं का* ; B₁ दक्षिणाक्रामति; R दक्षिणाक्रामति

ज्योतिरुक्ताम् इति ॥ ५ ॥ उनीतै^१ रायः इति स्रुवेण ध्रुवाया आज्यमादाय सुवीराम्
स्वाहा इति जुहूं प्रत्यभिघारयति ॥ ६ ॥ यज्ञेन यज्ञः संततः इति जुह्वा ध्रुवाम्
॥ ७ ॥ निधाय स्रुचौ वेदेरुप्यन्तं^२ तृणमादायोत्तरत उत्करे^३ प्राञ्चौ प्रवरायावतिष्ठेते
क इदमध्वर्युर्भविष्यति स इदमध्वर्युर्भविष्यति । यज्ञो यज्ञस्य विष्णोः स्थाने तिष्ठामि ।
वागात्विज्यं करोतु मन आत्विज्यं करोतु । वाचं प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः इति पूर्वोऽध्वर्युः ।
क इदमग्नीद् भविष्यति स इदमग्नीद् भविष्यति । यज्ञो यज्ञस्य विष्णोः स्थाने तिष्ठामि ।
वागात्विज्यं करोतु मन आत्विज्यं करोतु । वाचं प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः इति ॥ ८ ॥ ॥१४॥

अपर आग्नीध्रः ॥ १ ॥ स्फ्यं चेध्मसंनहनानि चान्वारभेते^४ ॥ २ ॥
ब्रह्माणामामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रवरायाश्रावयिष्यामि इति ॥ ३ ॥ प्रसृतो^५ ब्रह्मणाश्रावयति^६
आश्रावय इति ओश्रावय इति वा ॥ ४ ॥ अस्तु श्रौणद् इत्याग्नीध्रः प्रत्याश्रावयति
॥ ५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो यत्र क चाध्वर्युराश्रावयेन्नित्यमेवाग्नीध्रोऽपरेणोत्करं
दक्षिणामुखस्तिष्ठन् स्फ्यं तेध्मसंनहनमूर्ध्वं धारयमाणः प्रत्याश्रावयति ॥ ६ ॥
आग्नीध्रागारे तु सोमे^७ ॥ ७ ॥ आश्राव्य प्रवरं प्रवृणीति अग्निर्देवो होता देवान् यक्षद्
विद्वोश्चिकित्वान् मनुष्वद्भरतवदोऽददोवत्^८ इति यथापेयो यजमानः^९ ॥ ८ ॥ श्रीनापेयान्^{१०}
मन्त्रकृत इतऊर्ध्वान् वृणीते ॥ ९ ॥ अपि वा मनुषद् इत्येव प्रवृणीते ॥ १० ॥
पुरोहितस्यापेयान् राज्ञः प्रवृणीते ॥ ११ ॥ ब्रह्मण्वदां च यक्षद् ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य
प्रावितारः इत्युक्त्वा असौ इति होतुर्दृषींशु नाम गृह्णाति ॥ १२ ॥ मानुषः इत्युचैः
॥ १३ ॥ वेद्यां तृणमपिसृज्य ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

अनपव्याहरन्तः प्रचरन्तीति विज्ञायते ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति घृतवती-
मध्यमो^१ स्रुचमास्वस्व इति तज्जुहूपभृतावादायात्प्राक्कन्याश्राव्याह तमिधो यज इति

1. A₁, B₁ रचीतै; B₂ त्रिचचीतं
2. A₁, B₁ *रभ्यंतं; B₂ *रप्यन्तः; B₃ *रप्यन्त
3. Rudradatta on ĀpSS II.15.1: तत्रोत्तरत उत्करे इति भारद्वाजबौधायनौ ।
4. B₂ चान्वारभते
5. Thus B₂; A₁ मन्त्रे ब्रह्मणोऽश्रा; A₂ ततो ब्रह्मणा श्रावधावप्रस्तोष्वर्युः; A₃-5, R ततो ब्रह्मणा प्रसृतोऽध्वर्युराश्रावयति; B₁ प्रसृते ब्रह्मणा; B₂ प्रसृते ब्रह्म आश्रावयति
6. *Subodhini* on BaudhSS quotes verbatim sūtra 6 commencing with यत्र क च and also sūtra 7 omitting the word जु.
7. A₁ *भरतवददोवत्; A₂, 3 *भरतवददावत्; B₁ *भरतवदेनादेवदिति; B₂ *भरतवदोवद-
तोवत्; B₃ *भरतवददोवदिति
8. A₂-5, B₁ यत्रमानापेयान्
9. B₂ मधुमती^०

॥ २ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ३ ॥ आश्राव्याश्राव्य यज यज इत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति'
 ॥ ४ ॥ अपरेणाघारसंभेदं प्राचः प्रयाजानभिक्रामं' जुहोति ॥ ५ ॥ समानत्र वा
 ॥ ६ ॥ अपि वा समिधः पुरस्ताद् यजति तनूनपातं दक्षिणत इडः पश्चाद् बर्हिरुत्तरतः
 स्वाहाकारं मध्ये ॥ ७ ॥ यत्र समिद्धतमस्तत्र' सर्वा आहुतीर्जुहुयात् ॥ ८ ॥ चतुर्थ'
 होष्यन्नौपभृतादधे जुह्वामानयते' ॥ ९ ॥ पञ्च प्रयाजानिष्टा प्रत्याक्रम्य यज्जुह्वा-
 माज्यं परिशिष्टं तेन' हवीं'प्यभिधारयति ध्रुवामग्रेऽथाग्नेयं पुरोडाशमथोत्तरमथ
 शृतमथ दध्युपभृतमन्ततः ॥ १० ॥ अथायतने सुचौ सादयित्वा पुनरादत्ते ॥ ११ ॥
 एवमादत्ते भवत आ स्विष्टकृतः ॥ १२ ॥ तत' आज्यभागाभ्यां प्रचरति ॥ १३ ॥
 अग्नेऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १४ ॥ जुह्वां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पञ्चगृहीतं
 वात्याक्रम्याश्राव्याह अग्निं यज इति ॥ १५ ॥ वपट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे' जुहोति
 ॥ १६ ॥ नैतामुत्तरेणान्यामाहुतिं जुहोति ॥ १७ ॥ प्रत्याक्रम्य ॥ १८ ॥ ॥१६॥

सोमानुब्रूहि इति संप्रेष्यति' ॥ १ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्या-
 श्राव्याह सोमं यज इति ॥ २ ॥ वपट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे प्रवाहुक् पूर्वया जुहोति
 ॥ ३ ॥ नैतां दक्षिणेनान्यामाहुतिं जुहोति ॥ ४ ॥ प्रत्याक्रम्य ॥ ५ ॥ तत्रैपोऽ-
 त्यन्तप्रदेशः सुवेणैवाज्यदोऽयोरित्यवद्यति' हस्तेन पुरोडाशस्य ॥ ६ ॥ जमदग्नी-
 नामेव पञ्चावत्तं चतुरवचमितरेषाम् ॥ ७ ॥ अप्यजामदग्न्यो जामदग्न्यमामग्न्य
 पञ्चावत्तं कुर्वीत ॥ ८ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नेऽनुब्रूहि इति ॥ ९ ॥ जुह्वासुपस्ती-
 र्याग्नेयस्य पुरोडाशस्याङ्गुष्ठेन सौंससंहिताभ्यामङ्गुलीभ्यां मध्यादवदाय पूर्वार्धादवद्यति
 पश्चार्धात् तृतीयं यदि पञ्चावदानः मा मेर्मा संविकथा मा त्वा हिँसिपं मा ते तेजोऽप-
 क्रमीत् । भरतमुद्धरेमनुपिञ्च । अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि । नमस्ते अस्तु मा मा हिँसीः
 इति ॥ १० ॥ अङ्गुष्ठपूर्वमात्राप्यवदानान्यसंभिन्दन्नवद्यति ॥ ११ ॥ अवदानान्य-
 भिधार्य हविः प्रत्यभिधारयति यदवदानानि तेऽवघन् विद्योमाकार्पमात्मनः । आज्येन

1. *Subodhini* on BaudhSS I.16 quotes this sūtra verbatim.
2. Thus A₁, B₁; B₂ प्रयाजाननि च क्रामन्
3. Thus B_{2,3}; A, B₁, R समिधस्तत्र
4. B_{2,3} जुडां समा'
5. Vāñcheśvara on SatS (13b) has cited this sūtra verbatim from तेव up to दधि.
6. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₃, B₁, R omitted
7. A₂₋₃ उत्तरार्धे. Vāñcheśvara on SatS (14a) has cited sūtras 15 and 16 verbatim.
8. A, B₁ omitted
9. B₂ 'दोहशोर'

प्रत्यनज्येनत् तत् त आप्यायतां पुनः इति ॥ १२ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह अग्निं यज इति ॥ १३ ॥ वपट्कृते मध्ये जुहोति ॥ १४ ॥ अपिदधदिवाप्रक्षिणन्नाज्यं हुत्वा पुरोडाशं जुहोति तत आज्यम् ॥ १५ ॥ ॥१७॥

पूर्वापूर्वा^१ संहितामाहुतिं जुहोत्या स्विष्टकृतः ॥ १ ॥ अपि वा सुच्य-
माधारमभिजुहुयात्^२ ॥ २ ॥ तत उपांशुयाजाय संप्रेष्यति विष्णवे इत्युपांशु अनुब्रूहि
इत्युच्चैः ॥ ३ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह विष्णुम् इत्युपांशु यज
इत्युच्चैः ॥ ४ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ५ ॥ अग्नीषोमीयमेक उपांशुयाजं समामनन्ति
प्राजापत्यमेके ॥ ६ ॥ स एष पौर्णमास्यामेव भवति ॥ ७ ॥ यथाप्रेषेनैवमुत्तमेन
पुरोडाशेन प्रचरति अग्नीषोमान्यान् इति पौर्णमास्याम् इन्द्राग्निन्यान् इत्यमावास्यायाम-
संनयतः^३ ॥ ८ ॥ अथ यदि संनयेत् इन्द्रायानुब्रूहि इति संप्रेष्यति^४ ॥ ९ ॥ महेन्द्राय
इति वा यदि^५ महेन्द्रयाजी भवति ॥ १० ॥ जुह्वासुपस्तीर्य द्विः श्रुतस्यावद्यति
द्विर्दधत्स्वदानस्य त्रिः^६ पञ्चावदानस्य ॥ ११ ॥ अभिघार्यात्याक्रम्याश्राव्याह
इन्द्रं यज इति ॥ १२ ॥ महेन्द्रम् इति वा ॥ १३ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ १४ ॥
प्रत्याक्रम्य स्रुवेण पार्वणौ होमौ जुहोति ऋषभं वाजिनं ययं पूर्णमासं यजामहे । स
नो दोहतीं सुवीर्यं^७ रायस्पोषं सहस्रिणम् । प्राणाय सुराधसे पूर्णमासाय स्वाहा इति
पौर्णमास्याम् । अमावास्या सुभगा सुशेवा घेतुरिव भूय आप्यायमाना । सा नो दोहतीं
सुवीर्यं^८ रायस्पोषं सहस्रिणम् । अपानाय सुराधसेऽमावास्यायै स्वाहा इत्यमावास्यायाम्
॥ १५ ॥ ॥१८॥

अत्र नारिष्ठान् होमाञ्जुहोति

दश ते तनुवो यज्ञ यज्ञियास्ताः प्रीणात् यजमानो घृतेन ।

नारिष्ठयोः प्रशिषमीडमानो देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत् स्वाहा ॥

यं वां देवा अकल्पयन्नुजो भार्गो शतक्रत् ।

एतद्वां तेन प्रीणानि तेन तुप्यतमँदहौ स्वाहा ॥

अहं देवानां सुकृतामस्मि लोके ममेदमिदं न मिशुर्भवाति ।

1. Emended. A₁ अपिदधिता प्रदक्षिणं नाज्यं; A₂₋₃ अपिदधदिवाप्रक्षिणन्नाज्यं; B₁ अपिदधति वा प्रदक्षिणं; B₂ अपिदधदिवा प्रदक्षिणं नाज्यं; B₃ प्रदक्षिणन्तन्नाज्यां
2. Rudradatta on ĀpSS II.19.9: तथा सुच्यमाधारमभिजुहोति पूर्वा पूर्वा वेत्येव सत्यापाटभारद्वाजी ।
3. Thus B_{2,3}; A₁B₁R यामित्यसंनयतः
4. B₂ omitted
5. B_{2,3} त्रिभिः

अहं नारिष्ठावनुयजामि विद्वान् यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद् भागधेयं स्वाहा ॥

अदारसृद् भवत देव सोमास्मिन् यज्ञे मरुतो मृढता नः ।

मा नो विददभिमा मो अशस्तिर्मा नो विदद् वृजना द्वेष्या या स्वाहा ॥

इति ॥ १ ॥ ततः संप्रेष्यति अप्रये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहि इति ॥ २ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य
सर्वेषाँ हविषामुत्तरार्धात् सकृत्सकृच्चतुरवदानस्यावद्यति^१ द्विः पञ्चावदानस्य ॥ ३ ॥
स्थवीयाँस्येतानि दैवतेभ्यो भवन्ति ॥ ४ ॥ द्विरभिघार्य न हविः प्रत्यभिघारयति
॥ ५ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह अग्निं स्विष्टकृतं यज इति ॥ ६ ॥ वपद्रुकृत उत्तरार्ध-
पूर्वर्धिऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोति ॥ ७ ॥ प्रत्याक्रम्यायतने सुचौ सादयति ॥ ८ ॥
अत्रैके प्राशिर्त्रै समाप्नन्ति । उपरिष्टादेके ॥ ९ ॥ ॥१९॥

॥ इति^१ द्वितीयः प्रश्नः^२ ॥

1. Thus B_{4,5}; A₁B₁R अवद्यति is omitted.

2. A_{2,3} द्वितीयः; A_{4,5} इति द्वितीयः; B₃ हरिः ओम्

अथ तृतीयः प्रश्नः

इडापात्रमुपस्तीयाग्नेयस्य' पुरोडाशस्य दक्षिणाघात् पूर्वमिडावदानमवधति मनुना दृष्टं घृतपदी मित्रावरुणसमीरिताम् । दक्षिणार्धादसंभिन्दन्नवयाम्येकतोमुखाम् इति ॥ १ ॥ षष्ठं संभिघ पूर्वार्धाद् यजमानभागमवधत्यणुमिव दीर्घम् ॥ २ ॥ संभेदाद् द्वितीयमिडावदानमवधति ॥ ३ ॥ एवँ सर्वेषाँ हविषामिडाँ समवधति' ॥ ४ ॥ स्थवीयाँस्येतानि सौविष्टकृतेभ्यो भवन्ति ॥ ५ ॥ अभिघार्यान्तरा हवीँपि सुचश्च हृत्वा होत्र इडामादधाति ॥ ६ ॥ स्वयं वा होतेडामादत्ते ॥ ७ ॥ अग्रेण होतार-मध्वर्युर्दक्षिणातिक्रामत्यनुत्सृजन्निव' ॥ ८ ॥ होतेडयाध्वर्युँ परिगृह्णाति' ॥ ९ ॥ पश्चात् प्राङ्मुपविश्य सुयेण होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्ति' ॥ १० ॥ पूर्वमक्त्वापरमनक्ति ॥ ११ ॥ यथेतं प्रतिपरेत्य पुरस्तात् प्रत्यङ्गडासीन इडाया इडामादधाति ॥ १२ ॥ हस्त्याँ होत्रे सकृदुपस्तृणाति द्विरादधाति सकृदभिघारयति ॥ १३ ॥ स्वयं वा होतोत्तरमिडावदानमादत्ते ॥ १४ ॥ लेपादुपस्तृणाति ॥ १५ ॥ लेपादभिघारयति ॥ १६ ॥ उपहूयमानामिडामन्वारमेते अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ १७ ॥ यत्राभिजानाति दैव्या अध्वर्यव उपहूता उपहूता मनुष्याः इति ॥ १८ ॥ ॥१॥

तदध्वर्युरेतं मन्त्रं जपति उपहूतः पशुमानसानि इति ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति उपहूतोऽयं यजमानः इति तद् यजमान एतमेव मन्त्रं जपति ॥ २ ॥ उपहूताया-मिडायामवान्तरेडाँ होता प्राश्नाति वाचस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामि सदसस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामि इति ॥ ३ ॥ उपहूतामिडाँ यजमानपश्चमा ऋत्विजः प्राश्नन्ति इडे भागं जुपस्व नो जिन्य गा जिन्यार्वतः । तस्यास्ते भक्षिवाणः स्याम सर्वात्मानः सर्वगणाः इति ॥ ४ ॥ प्राश्य तूष्णीमास्त' आ मार्जनात् ॥ ५ ॥ अन्तर्वेदि पवित्रवति मार्जयन्ते' मनो ज्योतिर्जुपताम् इति ॥ ६ ॥ आग्नेयं पुरोडाशं प्राश्नं विरुज्य प्राशित्र-

1. A begins with अँ; A₁, B_{2,3} 'पात्र उप'; B₁ begins with इति: अँ.
2. Mahādeva on SatS II,3 (p.207) quotes this sūtra verbatim.
3. A₂₋₃, B₃ 'कमल्य'; R closes sūtra 8 with 'कामति. But see ĀpŚŚ III.2.2.
4. A₁, B_{1,3} 'डया ध्व'; A₂ होतेडामध्वर्युँ; A_{3,5} 'डया ए'
5. Thus A₁; A_{2,3}, B₁ परिगृह्ण'; A_{4,5} परिगृह्ण'; B_{2,3} परिप्रतिगृह्ण'
6. Subodhini on BaudhŚŚ I.18: पश्चात्प्राडासीनो होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्ति सत्या-पादमारुहानो । The quotation is identical with SatS. Rudradatta on ĀpŚŚ III.2.1: तथा च सध्यापादमारुहानो दक्षिणातिक्रम्य पश्चात्प्राडासीनो होतु-रङ्गुलिपर्वणी अनक्ति ।
7. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R 'मासीत
8. Mahādeva on SatS: भारद्वाजश्चाह अन्तर्वेदि पवित्रवति मार्जयन्त इति ।

हरणमादाय प्राशित्रमवद्यति अज्यायो यवमात्रादाव्याधात् कृत्यतामिदम् । मा रूरूपाम
पङ्क्तस्य शुद्धं स्विष्टमिदं हविः इति ॥ ७ ॥ एवमुत्तरेषामविरुज्यं ॥ ८ ॥ अङ्गुष्ठेनोप-
मध्यमयां चाङ्गुल्या यवमात्रं पिप्पलमात्रं वा^१ संवृत्य प्राशित्रहरणे निधायामिधार्यं
वेदेनोपयम्याप्रेणाहवनीयं ब्रह्मणे परिहरति ॥ ९ ॥ अग्रेण ध्रुवां यजमानभागं
निधाय^२ ॥ १० ॥ ॥२॥

आग्नेयं पुरोडाशं बर्हिषदं कृत्वा यजमानोऽभिमृशति । तद् याजमाने
व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ अथैनं चतुर्धा कृत्वा व्यादिशति^३ इदं ब्रह्मणः । इदं होतुः ।
इदमध्वर्योः । इदमग्नीधः इति ॥ २ ॥ इदं यजमानस्य इत्यध्वर्युर्यजमानभागम् ॥ ३ ॥
स्थवीर्याँस्येतानीडावदानेभ्यो भवन्ति ॥ ४ ॥ व्यादिश्याग्नीधे^४ षडवत्तमादधाति
॥ ५ ॥ उपस्तीर्यावदायाभिधार्यं^५ पुनरेवोपस्तीर्यावदायाभिधारयति^६ । षडवत्तं
संपादयति ॥ ६ ॥ प्राश्नात्त्याग्नीध्रः^७ उपहूतो धौः पितोप मां धौः पिता ह्ययताम् । अग्नि-
रग्नीध्रादायुषे वर्चसे जीवालै पुण्याय इति ॥ ७ ॥ वेदेन ब्रह्मयजमानभागौ परिहरति
॥ ८ ॥ अन्येन होत्रेऽन्येनाध्वर्यवे ॥ ९ ॥ पृथिव्यै भागोऽसि इति होता प्राश्नाति ।
अन्तरिक्षस्य भागोऽसि इत्यध्वर्युः । दिवो भागोऽसि इति सँस्थिते ब्रह्मा ॥ १० ॥
अन्वाहार्यपचने महान्तमोदनं पक्त्वाभिधार्यानभिधार्यं बोद्धास्यान्तर्वेद्यन्वाहार्यमासन्नं
यजमानोऽभिमृशति । तद् याजमाने व्याख्यास्यामः ॥ ११ ॥ ॥३॥

दक्षिणसद्वय उपहर्तवै इति संप्रेष्यति ॥ १ ॥ य ऋत्विजामुत्तरतः स्युस्तान्
ब्रूयाद् दक्षिणत एत इति ॥ २ ॥ तेभ्यो दक्षिणत आसीनेभ्योऽन्वाहार्यं दक्षिणां^८
ददाति ब्राह्मणा अयं व ओदनः इति ॥ ३ ॥ उत्तरतः परीत इति पुनराह ॥ ४ ॥
हविःशेषानुद्धास्योल्मुके अपिसृज्य संप्रेष्यति ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः समिधमाधायाम्नीत्
परिधी^९ ध्वाग्निं च सकृत्सकृत् संमृष्टि इति ॥ ५ ॥ प्रसृतो ब्रह्मणाग्नीध्रोऽनूयाजसमिधमा-

1. In R sūtra 8 ends with उत्तरेषाम्.
2. Rudradatta on ĀpSS III.1.3 : तत्र अविश्योत्तरस्मादिति तु सत्याषाढभारद्वाजी ।
3. Thus B_{2,3}; A,R वादाय; B, पिप्पलमाय; Rudradatta on ĀpSS III.1.10 : तत्राग्नेण ध्रुवामिति भारद्वाजबोधायनी । Mahādeva on SatS II.3 (p.306) : भारद्वाजवचनात् ऋद्धिममाणं पिप्पलमात्रमित्यन्ये । Rudradatta on ĀpSS III.1.2 : तथा चाह भारद्वाजः प्राशित्रं पिप्पलमात्रमिति ऋद्धिमात्रं स्वादिति ।
4. Thus B_{2,3}; A,R व्यादिशेत; B, व्यादिशत्
5. B, मीधेभे; R *मीधेऽभे
6. A, *र्यांधायामि^१; B₁, *र्यांधायामिधार्यं; B₂, *र्यांधायामि^२; B₃, *र्यांधायामि^३
7. A₁, *र्यांधायामि^४; B₂, *स्तीर्यामिधायामि^५; B₃, *स्तीर्यामिधायामि^६
8. A₃₋₈ व ब्रह्मयजमानभागौ परिप्राश्या^७
9. Thus B₂; A,B₁,R अन्वाहार्यं; B, *न्वाहार्यपचनं दक्षिणां

दधाति एवा तेऽग्ने समित् तथा वर्धस्व चाप्यायस्व । वर्धतां च ते यज्ञपतिरा च प्यायतां
 स्वाहा इति ॥ ६ ॥ अस्पृष्टैरिधमसंनहनैराग्नीध्रः परिधींश्चाग्निं च सकृत्सकृत्
 संमार्ष्टि । तूर्ष्णीं परिधीन् ॥ ७ ॥ अग्नें वाजजिद् वाजं त्वा ससृवांसं वाजं जिग्वांसं
 वाजिनं वाजजितं वाजजिष्यायै समाज्यर्ग्यग्निमन्नादमन्नाद्याय इत्यग्निं संमार्ष्टि ॥ ८ ॥ अथैतानि
 संमार्ज्जिनान्यद्भिः संस्पृश्याहवनीये प्रहरति यो भूतानामधिपती रुद्रस्तन्तिचरो वृषा ।
 पशूनस्पाकं मा हिंसीरेतदस्तु इतं तव स्वाहा इति ॥ ९ ॥ उत्कर उदस्यतीत्येकेषाम्
 ॥ १० ॥ ॥ ४ ॥

जुहुपभृतावादायौपभृतं जुह्वौ समानीयात्प्राक्रम्याश्चाप्याह देवान् यज
 इति ॥ १ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ २ ॥ आश्राव्याश्राव्य यज यज इत्येवोत्तराभ्यां
 संग्रेष्यति ॥ ३ ॥ अग्नेणाधारसंभेदं प्रतीचोऽनूयाजान् यजति ॥ ४ ॥ प्राश्नुचम-
 मनुसंस्थापयति ॥ ५ ॥ उचमेनेतरावनुसंभिनत्ति ॥ ६ ॥ प्रत्याक्रम्यायतने सुचौ
 सादयित्वा वाजवतीभ्यां न्यूहति ॥ ७ ॥ वाजस्य ना प्रसवेन इति दक्षिणेनोचानेन
 सप्रस्तरां जुहुमुद्गृह्णाति । अथा सप्तौ इन्द्रो मे निप्रामेणाधरौ अकः इति सव्येन
 नीचोपभृतं नियच्छति ॥ ८ ॥ उदग्रामं च इति जुहुमुद्गृह्णाति । निग्रामं च इत्युपभृतं
 नियच्छति ॥ ९ ॥ ब्रह्म देवा अवीवृधन् इति प्रार्ची जुह्वं प्रोहति ॥ १० ॥ अथा
 सप्तानिन्द्राग्नी मे विपृचीनान् व्यस्थताग् इति प्रतीचीमुपभृतं वहिर्वेदि निरस्पति
 ॥ ११ ॥ अद्भिरभ्युक्ष्योपभृतमभ्युदाहृत्य जुह्वा संस्त्रावेण परिधीनन्ति । वसुभ्यस्त्वा
 इति मध्यमं रुद्रेभ्यस्त्वा इति दक्षिणम् आदित्येभ्यस्त्वा इत्युत्तरम् ॥ १२ ॥ न प्रस्तरे
 जुह्वं सादयति ॥ १३ ॥ विधृतीभ्यां प्रस्तरं समुल्लिष्यं वहिषि विधृती अपिसृज्य
 सुक्षु प्रस्तरमनन्ति । अक्तं रिहाणाः इति जुह्वामग्रं विपन्तु वयः इत्युपभृति मध्यं
 प्रजां योनिं ना निर्मृक्षन् इति ध्रुवायां मूलम् ॥ १४ ॥ एवमेव द्वितीयमनन्ति ।
 एवं तृतीयम् ॥ १५ ॥ आयुषे त्वा इत्यक्तस्य तृणमपयम्यं जुह्वानं प्रस्तरं प्रतिष्ठा-
 प्याश्राव्यासीनः संग्रेष्यति इपिता देव्या होतारो भद्रयाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाक्याय
 सूक्ता ब्रूहि इति ॥ १६ ॥ अनूच्यमाने सूक्तवाके ॥ १७ ॥ ॥ ५ ॥

1. B₁ प्यायतां च; B₂ प्यायतां वर्धिषीमहिष च वयमा मा च प्याधिषीमहि
2. A₂₋₅ वृहन्
3. Vāñcheśvara (20b) on SatS has cited verbatim this sūtra partially.
4. B₂ समुल्लिष्य
5. B₂ मध्यमं
6. B₂ निर्मृक्षोमाप्यायन्तामोषधय
7. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₅, B₁, R °यस्य

सह शाखया प्रस्तरमुपरीव प्राञ्चमाहवनीये प्रहरति रोहितेन त्वाग्निदेवतां
 गमयतु इत्येतेर्मन्त्रैः । मरुतां पृथक् स्य दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेष्य इति च ॥ १ ॥
 न प्रतिगृणाति नात्यग्रं प्रहरेत् ॥ २ ॥ न पुरस्तात् प्रत्यस्येत् ॥ ३ ॥ जिह्मिव
 हस्तं कृत्वा न्यञ्चमन्ततो निपच्छति ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति आशास्तेऽथं यत्रानातोऽसौ
 इति तत् प्रस्तरमपिसृज्याह अग्नीद् गमय इति ॥ ५ ॥ त्रिरञ्जलिनाग्नीध्रः प्रस्तर-
 मूर्ध्वमुद्यौति ॥ ६ ॥ न विष्वञ्चं विपुयान् ॥ ७ ॥ ततोऽध्वर्युमाह अनुप्रहर संदस
 इति ॥ ८ ॥ पुरस्तादपाचं तृणमध्वर्युरनुप्रहरति स्वगा तनुम्यः इति ॥ ९ ॥ एतदेतत्
 इति त्रिरञ्जल्यान्ववदिशति ॥ १० ॥ अहीनः प्राणः इति प्राणाप्यतनानि संमुशति
 ॥ ११ ॥ आयुष्या अग्नेऽस्यायुर्मे पाहि इति मुखं विमृष्टे ॥ १२ ॥ धुगसि इतीमामभि-
 मृश्य अगानग्नीत् इति । अगन् इत्याग्नीध्रः । श्रावय इत्यध्वर्युः । श्रीयद् इत्याग्नीध्रः
 ॥ १३ ॥ मध्यमं परिधिमन्वारम्य संप्रेष्यति स्वगा देवा होतृम्यः स्वहिर्मातृभ्यः
 शोयोर्द्वि इति ॥ १४ ॥ अनूच्यमाने शृणुवाके परिधीन् प्रहरति वं परिधि पयंभत्याः
 इति मध्यमं यज्ञस्य पाथ उप सभिनम् इतीतरो ॥ १५ ॥ अवाञ्चमुत्तरार्धमद्वारैरू-
 पोहति ॥ १६ ॥ जुह्वामुपभृतो सुखमवधाय संसावेण परिधीनभिर्जुहोति संसावभागा
 स्थेया वृहन्तः इति ॥ १७ ॥ अत्रर्विजो हविःशेषान् भक्षयन्ति ॥ १८ ॥ ॥६॥

सद्युधे जुह्वपभृतावध्वर्युमादत्ते वेदे होता स्वयं चाज्यस्थालीमुदकमण्डलं
 चाग्नीध्रः ॥ १ ॥ पत्नीः संयाजयिष्यन्तः प्रत्यञ्चः प्रतिपरियन्ति ॥ २ ॥ दक्षिणेन
 गार्हपत्यमध्वर्युः प्रतिगृह्यत उत्तरेणेतरौ ॥ ३ ॥ कस्तम्भ्यो मुच्यौ सादयति अग्नेर्गण-
 पन्नगृहस्य सदसि सादयामि इति ॥ ४ ॥ पुरोः प्रोहति पुरि पुर्यां पातन् इति ॥ ५ ॥
 यदि पात्र्यां निर्वपेत् स्वयं विमुञ्चेत् ॥ ६ ॥ अपरेण गार्हपत्यमूर्ध्वंश्रुत् आग्नीना
 ध्वानेनोषोऽनु वा पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ७ ॥ वेदमुपभृतं कृत्वा सोमायानुद्वि इति
 संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वाध्राव्याद् सोमं यज इति ॥ ९ ॥ वपद्रुत्तं
 दधिणार्धं जुहोति ॥ १० ॥ यथागृहीतेनैव पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ११ ॥ ततोऽनुद्वि
 इति संप्रेष्यति ॥ १२ ॥ आध्राव्याद् व्यधारे पय इति ॥ १३ ॥ वपद्रुत्त उत्तरार्धं
 जुहोति ॥ १४ ॥ उत्तरतः सोमं यजति दधिणवस्त्वष्टारमित्येकेषाम् ॥ १५ ॥
 अत्र राक्षां पुत्रकामो यजेत सिनीमर्ली पनुकामः कुहं पुष्टिकामः ॥ १६ ॥ राक्षसा

1. Rudrajatta on ApSS III.6.9: एषा जिह्मिव एतं भावश्चित्तैव पातयात्-
 भारशब्दे ।

2. B_{1,2} विपुयान्

3. R इत्यह

4. B₁ मुच्यो. B₂ पु

अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १७ ॥ आश्राव्याह राकां यज इति ॥ १८ ॥ वपद्कृते जुहोति ॥ १९ ॥ सिनीवाल्या अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ २० ॥ आश्राव्याह सिनीवालीं यज इति ॥ २१ ॥ वपद्कृते जुहोति ॥ २२ ॥ ॥७॥

कुहा अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १ ॥ आश्राव्याह कुहं यज इति ॥ २ ॥ वपद्कृते जुहोति ॥ ३ ॥ परिश्रिते देवानां पत्नीर्यजति । अपरिश्रिते वा ॥ ४ ॥ देवानां पत्नीभ्योऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ५ ॥ आश्राव्याह देवानां पत्नीर्यज इति ॥ ६ ॥ वपद्कृते जुहोति ॥ ७ ॥ अग्नये गृहपतयेऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ आश्राव्याह अग्निं गृहपतिं यज इति ॥ ९ ॥ वपद्कृते जुहोति ॥ १० ॥ पत्नीमन्वारम्भयित्वा स्रुवेण गार्हपत्ये जुहोति सं पत्नीं पत्या सुकृतेन गच्छतां यज्ञस्य सुकौ धुर्यावभूताम् । संजानानौ विजहतामरातीर्दिवि ज्योतिरजरमारभेतां स्वाहा इति ॥ ११ ॥ स्रुवेण होतुरङ्गलिपर्वणी^१ अनक्ति ॥ १२ ॥ अपरमड्वक्त्वा^२ पूर्वमनक्ति ॥ १३ ॥ चतुर आज्यविन्दन् होत्र इडामादाधाति^३ पङ्ग्रीधे ॥ १४ ॥ उपहृत्यमानामिडामन्वारभेते अश्वर्युः पत्नी च ॥ १५ ॥ उपहृतामिडां प्राश्नाति होता । प्राशात्याग्नीध्रः उपहृता पृथिवी मातोप मां माता पृथिवी ह्यताम् । अग्निराग्नीप्रादाद्युपे वर्चसे जीशतैः पुष्याय इति ॥ १६ ॥ प्राश्य मार्जेयेते ॥ १७ ॥ इडान्तं भवति ॥ १८ ॥ ॥८॥

शंयुवन्तं वा ॥ १ ॥ यदि शंयुवन्तं कुर्याद् वेदात् तृणमपादाय जुह्वामग्रमञ्ज्यात् स्रुवे मध्यमाज्यस्थाल्यां मूलम् ॥ २ ॥ तस्य स एव कल्पो यः प्रस्तरस्य ॥ ३ ॥ इध्मप्रयश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय पिष्टलेपफलीकरणहोमौ जुहोति ॥ ४ ॥ चतुर्गृहीत आज्ये फलीकरणानोप्य जुहोति अग्नेऽद्वयोऽशीततनो इति प्रतिपद्य स्वाहाकारान्तेन ॥ ५ ॥ आज्येनैव पिष्टलेपं जुहोति^४ उद्वखले मुसले यच्च शर्षा आशिक्षेप हरदि यत् कपाले । अवप्रुपो विप्रुपः संपजामि विश्वे देवा हविरिदं जुमन्ताम् । यज्ञे या विप्रुरः सन्ति बक्षीरग्नी ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता जुहोमि स्वाहा इति ॥ ६ ॥ वेदं होता पत्न्या उपस्थे त्रिरस्यति वेदोऽसि ॥ विचिरसि ॥ विदेय इत्येतैर्भन्त्रैः ॥ ७ ॥ अस्तमस्तं पत्नी प्रतिनिरस्यति^५ निर्दिपन्तं निरराति जुद इति

1. B_{1,2} °ह्युडी°

2. B₂ °गपत्वा

3. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₅, R इडामादाधाति; B, इडामादाधाति. cf. III.1.6.

4. Rudradatta on ĀpSS III.9.3: भारद्वाजश्चाह आज्येनैव पिष्टलेपं जुहोतीति । Similarly Mahādeva on SatS II.2.5 (p. 227): भरद्वाजोऽपि आज्येनैव पिष्टलेपं जुहोतीति ।

5. Vācshēśvara on SatS (28a): अस्तमस्तं प्रतिनिरस्यतीति भारद्वाजः ।

॥ ८ ॥ स्वयं वा पत्न्यस्यते' ॥ ९ ॥ पुमाँसँ ह जानुका भवतीति विज्ञायते
 ॥ १० ॥ अत्रैके पत्न्या विमोचनं समामनन्ति ॥ ११ ॥ वेदं होताहवनीयात्
 स्तृणन्नेति घृतवन्तं कुट्यापितम् इत्यनुवाकशेषेण ॥ १२ ॥ अत्रैके पार्वणौ होमौ
 समामनन्ति ॥ १३ ॥ स्रुवेण सर्वप्रायश्चित्तानि जुहोतीति विज्ञायते ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥

प्रत्याहुति^१ गृहीत्वा^२ वा ॥ १ ॥ ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचो ब्रह्म
 यज्ञानौ हविषामाज्यस्य । अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिन्नेति कल्पयन् ।
 स्वाहाकृताहुतिरेतु देवान् स्वाहा ॥ आश्रावितमत्याश्रावेतं ऋत्कृन्मत्यनूर्कं च यज्ञे । अतिरिक्तं
 कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिन्नेति कल्पयन् । स्वाहाकृताहुतिरेतु देवान् स्वाहा ॥

यद् घो देवा अतिपादयानि वाचाचित् प्रयतं देवहेडनम् ।

अगयो अस्मौ अभिदुष्कृन्नायतेऽन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेनन स्वाहा ॥

ततं म आपस्तदु तायते पुनः स्यादिष्टा धीतिरुचथाय शस्यते ।

अयं समुद्र उत विश्वमेपजः स्वाहाकृतस्य समु तृष्णुतर्भुवः स्वाहा ॥

उद् वयं तमसस्परि ॥ उद् तु त्यम् ॥ चित्रम् ॥ इमं मे वरुण ॥ तत् त्वा याभि ॥

त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥

इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मैषां नु गादपरो अर्धमेतन् ।

शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन स्वाहा ॥

इष्टेभ्यः^३ स्वाहा ॥ ऋषभेभ्यः स्वाहा ॥ भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा ॥ निष्कृत्यै स्वाहा ॥

दौरार्थ्यै स्वाहा ॥ दैवीभ्यस्त्वन्यैः स्वाहा ॥ ऋद्धये स्वाहा ॥ समृद्धये स्वाहा^४ ॥ २ ॥

॥ १० ॥

या सरस्वती विशोभगीना तस्यै ते^५ स्वाहा ॥ या सरस्वती वेशभगीना तस्यै
 ते स्वाहा ॥ इन्द्रोपानस्य वेशान् सुमनसः सजातान्^६ कुरु स्वाहा ॥ यदकर्म यज्ञाकर्म यदस्वगाग
 यदत्यरीरिचाम यज्ञात्यरीरिचाम^७ तत् त्वं विष्णो यज्ञे^७ यज्ञं प्रतिष्ठापय स्वाहा ॥ यत् इन्द्र
 भयामहे ततो नो अभयं कृधि । मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊनये । विद्विपो विमृधो जद्धि स्वाहा ॥

1. A, पत्न्या स्वस्यते; A₂₋₃, B₁ पत्न्यास्यते; B₂ पत्न्यस्यते; B₃ पत्न्यस्यत

2. Thus B₁; A, प्रत्याहुतिर्गृहीत्वा; A₂ प्रत्याहुति गृहीत्वा; B₂ प्रत्याहुतीर्गृहीत्वा; B₃, R
 प्रत्याहुती गृहीत्वा

3. B₂ इष्टेभ्यः स्वाहेत्यर्थे

4. B₂ omitted

5. Thus all MSS; R यजातान्

6. A, B₁ omitted

7. A₂₋₃, B_{1,2} यज्ञे

स्वस्तिदा विशस्पतिर्द्वित्रहा विमृषो वशी ।

वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयंकरः स्वाहा ॥

आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः ।

यदा स्तोतृम्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठमाजो^१ अथ^२ ते स्याम स्वाहा ॥

अनाज्ञातं यदाज्ञातं यज्ञस्य क्रियते मिथु ।

अग्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेत्थ यथातथ^३ स्वाहा ॥

पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः ।

अग्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेत्थ यथातथ^३ स्वाहा ॥

यत् पाकत्रा मनसा दीनदक्षा न यज्ञस्य मन्वते मर्तासः ।

अग्निष्टद्धोता ऋतुविद् विजानन् यजिष्ठो देवो ऋतुशो यजाति स्वाहा ॥

यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद् वा न्यूनविहाकरम् ।

अग्निष्टत् स्विष्टकृद् विद्वान् सर्वं स्विष्टं सुदुतं करोतु मे ॥

अग्ने स्विष्टकृते सुदुतदुत आदुतीनां कामानो सवर्धयित्रे स्वाहा इति ॥ १ ॥ प्राजापत्या-
मित्युत्तमो^४ हुत्वा ॥ २ ॥ ॥११॥

अन्तर्वेद्युर्ध्वस्तिष्ठन् ध्रुवया समिष्टयजुर्जुहोति^५ ॥ १ ॥ देवा गातुविदः
इति प्रथमामाहुतिं हुत्वा वर्धिरनुग्रहरति^६ ॥ २ ॥ वाचि स्वाहा इति द्वितीयाम्
॥ ३ ॥ वते धाः स्वाहा इति तृतीयाम् ॥ ४ ॥ होतृपदनाद् वेदिमभिस्रुणाति
अभिस्रुणीहि परिचेहि वेदिं जामि मा हिंसीरमुया शयाना । होतृपदना हरिताः सुवर्णा
निष्का इमे यजमानस्य वध्रे इति ॥ ५ ॥ अन्तर्वेदि प्रणीता^७ आसादयति को
वोऽयोक्षीत् स वो विमुञ्चत इति ॥ ६ ॥ ततः पत्नीं विमुञ्चति इमं वि प्यामि वरुणस्य
पाशम् इति ॥ ७ ॥ आदाय योक्त्रं पत्नीं सहाप उपगृह्णाति ॥ ८ ॥ अञ्जलावस्यै
पूर्णपात्रमानयति ॥ ९ ॥ आनीयमाने जपति समायुया सं प्रजया इत्येताम् ॥ १० ॥
मुखं विमृज्योच्छिष्टति पुष्टिमती पशुपती प्रजावती गृह्णेधिनी भूयासम् इति ॥ ११ ॥

1. A₁, B₂ °माजो अथ; B₂ °माजो थ

2. B₁ प्राजापत्य इत्यु^०; B₂ प्रजापत इत्यु^०; B₃ omits प्राजापत्याभिति.

3. Rāmāgnicit on ĀpŚS III.12.1 : आज्यथोत्वाः सर्वमायधितानि । प्रोवादकृत्क-
क्षस्यास्ति भरद्वाजमतिः ।

4. Rudradatta on ĀpŚS III.13.3 : ऋहिसृष्टि वेति तु सत्यावाङ्माराद्वाजे । Vāñche-
śvara on SatS (31a) has cited this sūtra verbatim beginning with
प्रथमाम्.

5. Mahādeva on SatS II. 6 (p. 235) : मन्त्रप्रवेणाहुतित्रयं प्राप्तं तपेव मन्त्रधियानेव
भरद्वाजेनापि दक्षितम् ।

तत उपवेपमुत्करे पुरस्तात्प्रत्यञ्चं स्थविमत- उपगूहति यं देवा मनुष्येषूपवेपमधारयन् ।
ये अस्मदपचेतसस्तानस्मभ्यमिहा कुरु ॥ उपवेपोपविद्धि नः प्रजां पुष्टिमयो धनम् । द्विपदो
नश्चतुष्पदो ध्रुवाननपगान् कुरु इतिः ॥ १२ ॥ योपवेपे शुक् सामुच्छतु यं द्विष्मः
इति यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १३ ॥ ॥ १२ ॥

अथास्मै नामगृह्य प्रहरति निरसुं नुद ओकसः सपत्नो यः पृतन्यति । निर्वाप्येन
हविषेन्द्र एणं पराशरीत् ॥ इहि तिस्रः परावत इहि पञ्च जनौ अति । इहि तिस्रोऽति रोचना
पावत् सूर्यो असद् दिवि ॥ परमां त्वा परावतमिन्द्रो नयतु वृत्रहा । यतो न पुनरायसि
शश्वतीभ्यः समाम्यः इति ॥ १ ॥ हतोऽसाववधिष्मामुम् इति ब्रूयाद् यं द्विष्यात्
॥ २ ॥ संस्थिते कपालानि विमुञ्चति यानि घर्मे कपालानि इति ॥ ३ ॥ एतयैव
यजमानोऽभिमन्त्रयेत् ॥ ४ ॥ संस्थाप्य पौर्णमासीमिन्द्राय वैमृधाय पुरोडाशमेका-
दशकपालमनुनिर्वपेत् ॥ ५ ॥ तत्र याथाकामी प्रक्रमे । प्रक्रमात् तु नियम्यते
॥ ६ ॥ सप्तदशसामिधेनीको यथाश्रद्धदक्षिणः ॥ ७ ॥ शर्धवत्यौ संयाज्ये ॥ ८ ॥
अपि वै न समानतन्त्रं पौर्णमास्यां निर्वपेत् ॥ ९ ॥ तमेतं नित्यवदेके समामनन्ति
काम्यवदेके ॥ १० ॥ तं यदा निर्वपेन्न तत ऊर्ध्वं विरमेत् ॥ ११ ॥ एवंविहिताभ्यां
दर्शपूर्णमासाभ्यां यावज्जीवं यजते । त्रिंशत् वा वर्षाणि त्रिंशत् वा वर्षाणि ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥

श्वो भूते यजमानो ब्रह्माणं वृणोति भूपते भुवनपते महतो भूतस्य पते
ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे इति ॥ १ ॥ वृतो जपति अहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं महतो भूतस्य
पतिर्देवेन सवित्रा प्रसूते आर्विज्यं करिष्यामि ॥ देव सवितरेतं त्वा वृणते बृहस्पतिं दैव्यं
ब्रह्माणम् ॥ तदहं मनसे प्रब्रवीमि मनो गायत्रियै गायत्री त्रिष्टुभे त्रिष्टुब् जगत्स्यै जगत्पनुष्टुभेऽ-
नुष्टुप् पञ्क्त्यै पञ्क्तिः प्रजापतये प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यो विश्वे देवा बृहस्पतये बृहस्पति-
ब्रह्मणे ॥ ब्रह्म भूर्भुवः सुवः ॥ बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्माहं मनुष्याणां बृहस्पते यज्ञं गोपाय
इत्युक्त्वापरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणतो ब्रह्मसदनात् वृणं निरस्यति निरस्तः

1. A₂₋₅ °नुमन्त्रः; B₂ °नन्त्रयते

2. Vāñcheśvara (33b) on SatS: अत एव भारद्वाजेन ब्राह्मणानुसारेण वैमृधो नियवत्
सुत्रितः ।

3. B_{1,2} यथा°

4. Cited verbatim by Vāñcheśvara (33a) on SatS.

5. Rudradatta on ApSS III.15.3: भारद्वाज्याह नित्यवदेके समामनन्ति काम्यवदेक
इति । The portion काम्यवदेके cited by Vāñcheśvara (33a) on SatS,

6. A₂₋₅ add तृतीयः ॥ प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥

7. B₂ ब्रह्मावतनात्

परावसुः^१ इति ॥ २ ॥ अप उपस्पृश्य ब्रह्मसदन आहवनीयमभिमुख उपविशति
इदमहमर्वाग्वसोः^२ सदने सीदामि ॥ प्रसूतो देवेन सवित्रा बृहस्पतेः सदने सीदामि ॥ तदस्ये
प्रव्रवीमि तद् वाषवे तत् सूर्याय तत् पृथिव्यै इति ॥ ३ ॥ ॥१४^३ ॥

तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो वाग्यत एव मन्त्रवत्सु कर्मसु भवति यांधाकामी^४
तूष्णीकेषु ॥ १ ॥ प्रणीतासु प्रणीयमानासु वाचं यच्छत्या^५ हविष्कृतः ॥ २ ॥
परुषिपरुषि वाचं यच्छतीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ अथैकेषां प्रातरनुवाक उपाकृते
सामिधेनीषु प्रयाजानूयाजेषु स्तुतशस्त्रेष्विति वाचमेव यच्छेदिति ॥ ४ ॥ अथैकेषां
यद्युचा यदि यजुषा यदि साम्ना क्रियते वाचमेव यच्छेदिति ॥ ५ ॥ अथैकेषा-
मन्योन्यस्मै वा ऋत्विजो यज्ञसंप्रदायं चरन्ति । यावद् वा ऋचात्विज्यं क्रियते
होतृष्वेव तावद्यज्ञो भवति । यावद्यजुषाध्वर्युष्वेव तावत् । यावत् साम्नोद्गातृष्वेव
तावत् । अथ यत्र क्व च यज्ञस्य विहितं ब्रह्मण्येव तावद्यज्ञो भवति । तस्मादे-
तस्मिन्नन्तर्धौ ब्रह्मा वाचंयमः स्यात् ॥ ६ ॥ स यदि प्रमत्तो व्याहरेदेता एव
व्याहृतीरभिव्याहरेत् भूर्भुवः सुवः इति वैष्णवीं वार्चम् ॥ ७ ॥ यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञेनैव
यज्ञं संतनोतीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ ॥१५^६ ॥

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन्प्रः प्रणेप्यामि इति तत् प्रसौति
हि प्रणय यज्ञं देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेनं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं प्रणय इति ॥ १ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिप्यामि इति तत् प्रसौति
हि प्रोक्ष यज्ञं देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेनं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं प्रोक्ष इति ॥ २ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीप्यामि इति तत्
प्रसौति

हि बृहस्पते परिगृहाण वेदिं स्वगा वो देवाः सदनानि सन्तु ।
तस्यां बर्हिः प्रपतौ साष्वन्तरहिंसा णः^७ पृथिवी देव्यस्तु ॥

1. B₃ परावसुः
2. B₃ °र्वावसोः
3. A₂₋₃ ॥ १ ॥
4. B_{1,2} यथा°
5. In R sūtra 2 ends with वाचं यच्छति.
6. A₂₋₃ ॥ २ ॥
7. R नः

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेभं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं परिगृहाण इति ॥ ३ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि' इति तत् प्रसौति
हिं प्रोक्ष यज्ञम् इत्येतया ॥ ४ ॥ ॥१६६॥

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् सामिधेनीरनुवक्ष्यामि इति तत् प्रसौति

हिं प्रजापतेऽनुब्रूहि यज्ञं देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेभं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओमनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रवरायाश्रावयिष्यामि इति तत् प्रसौति

हिं वाचस्पते वाचमाश्रावयैतामाश्रावय यज्ञं देवेषु^३ मां मनुष्येषु ॥

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेभं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओमाश्रावय इति ॥ २ ॥ यत्रास्मै प्राशित्रं परिहरति तत् प्रतीक्षते सूर्यस्य त्वा चक्षुषा

प्रतिपस्यामि इति ॥ ३ ॥ ऋतस्य पथा पर्येहि इत्याह्वियमाणमभिमन्त्रयते ॥ ४ ॥

अप उपस्पृश्य प्रतिगृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्तान्यां

प्रतिगृह्णाति इति ॥ ५ ॥ व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद्दण्डं भूमौ प्रतिष्ठापयति पृथिव्यास्त्वा

नामौ सादयामि इति ॥ ६ ॥ अवेक्षते सुपर्णस्य त्वा गरुत्मतश्चक्षुषावपस्यामि इति ॥ ७ ॥

अथैनदद्भुष्टेनोपमध्यमया चाङ्गुल्यादायासंम्लेत्यावगिरति अग्रेस्वात्येन प्राश्रामि ब्राह्मण-

स्योदरेण बृहस्पतेर्ब्रह्मणा ॥ इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामि इति ॥ ८ ॥ अप आचम्य

पुनरेवाप आचामति या अप्स्वन्तर्देवतास्ता इदं शमयन्तु ॥ स्वाहाकृतं जठरमिन्द्रस्य

गच्छ स्वाहा इति ॥ ९ ॥ ॥१७०॥

नाभिदेशमभिमृशति घसीना मे मा संपृक्थाः ॥ ऊर्ध्वं मे नाभेः सीद ॥ इन्द्रस्य

त्वा जठरे सादयामि इति ॥ १ ॥ प्राणायतनानि संमृशति वाष्प आसन् नसोः प्राणः

इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ अङ्घ्रिः पात्रं प्रक्षाल्य पूरयित्वा प्राङ् निनयति^४

दिशो जिन्व इति ॥ ३ ॥ अपरं पूरयित्वाभ्यात्सं निनयति मां जिन्व इति ॥ ४ ॥

1. A₂₋₃ प्रोक्ष्यामि

2. A₂₋₃ ॥ ३ ॥

3. A_{1, B}, देवेष्वमाश्रावय

4. A₂₋₃ ॥ ४ ॥

5. In R sūtra 3 ends with निनयति.

यत्रास्मै ब्रह्मभागं परिहरति तन्न पुरा संस्थायाः प्राचीयात् ॥ ५ ॥ यत् किञ्च यज्ञे मृन्मयं^१ भिद्येत तदभिमृशेत्

भूमिर्मृगिगगन्माता मातरमप्यगात् ।

भूयास्म पुत्रैः पशुभिर्यो नो द्वेष्टि स भिद्यताम् ॥

इति ॥ ६ ॥ अन्तर्वेद्यन्वाहार्यमासन्नमभिमृशति ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे त्वाद्गुताद्य मा
मा हिंसीरद्भुतो गह्वं शिवो भव इति ॥ ७ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रस्थास्यानः
इति तत् प्रसौति हिं देव सवितरेतत्ते प्राह तत् प्र च सुव प्र च यज्ञ बृहस्पतिर्ब्रह्मा स
यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाहि ॥ ओं प्रतिष्ठ इति ॥ ८ ॥ सोऽत्रैवास्त आ
यज्ञस्य संस्थानात् ॥ ९ ॥ संस्थिते यज्ञे यथान्वेत्तमुपनिष्कम्याहवर्नाये समिध-
मादधाति नमः कृताय कर्मणेऽकृतस्य कर्मणे नमः स्वाहा इति ॥ १० ॥ आधायोपतिष्ठते

अयाइ^२ यज्ञे^३ जातवेदा अदधो अन्तरः पूर्वं अस्मिन् निपद्य ।

सन्वन् सनि^४ सुविमुचा विमुञ्च येद्यस्मात्सु द्रविणं जातवेदो यच्च भद्रम् ॥

प्र णो यक्ष्यभिवस्यो^५ अस्मान् सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥

इति ॥ ११ ॥ एवंविहितमेवास्येष्टिपशुयन्धेषु ब्रह्मत्वं भवति ब्रह्मत्वं भवति
॥ १२ ॥ ॥ १८ ॥

॥ इति^१ तृतीयः प्रश्नः^२ ॥

1. Thus A₁

2. A₁, B₁ अयास्यते; A₂₋₃ अयास्य यज्ञे; B₂ अयास्यं जु

3. Emended following ApSS III.20.10; A₁ यथास्यभिवस्य; A₂₋₃ यथास्य-
भिवस्यो; A₄₋₅ यथास्यभिवस्यो; B₁ इणो यथास्यभिवस्यो; B₂ यथास्य हि वस्यो; B₃
प्रणो अन्धभिवस्यो

4. A₂₋₃ ॥ ५ ॥

5. A₂₋₃ द्वितीयः प्रश्नः ॥ B₁₋₃ हरिः ओम्

अथ चतुर्थः प्रश्नः

याजमानं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ पर्वणि यजमानः केशश्मश्रुं वापयते ॥ २ ॥ अग्निहोत्रं हुत्वा

देवा गातुविदो गातुं यज्ञाय विन्दत ।

मनसस्पतिना देवेन वाताघ्नः प्रयुज्यताम् ॥

इत्यध्वर्युर्जपित्वा प्रातरग्नीनन्वादधाति ॥ ३ ॥ ममाग्रे वर्चो विह्वेष्वस्तु इति पूर्वमग्निं गृह्णाति ॥ ४ ॥ तूष्णीमपरो ॥ ५ ॥ द्वितीयया गार्हपत्यं तृतीययान्वाहार्य-पचनम् ॥ ६ ॥ तिसृभिस्तिसृभिर्वैकैकम् ॥ ७ ॥ उत्तमां तु जपेदाहवनीये वादध्यात् ॥ ८ ॥ व्याहृतीभिरग्न्यन्वाधानमेके समामनन्ति ॥ ९ ॥ याजमानमेके ॥ १० ॥ अग्नीनन्वाधीयमानान् यजमान उपतिष्ठते

अग्निं गृह्णामि सुरुषं यो मयोभूर्य उच्यन्तमारोहति सूर्यमहे ।

आदित्यं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं श्वो यज्ञाय रमतां देवताम्यः ॥

वसून् रुद्रानादित्यानिन्द्रेण सह देवताः ।

ताः पूर्वः परिगृह्णामि स्व आपतने मनीषया ॥

इमाम्जै पञ्चदशीं ये प्रविष्टास्तान् देवान् परिगृह्णामि पूर्वः ।

अग्निर्हव्यवाडिह तानावहतु पौर्णमासं हविरिदमेपां मयि ॥

आमावास्यं हविरिदमेपां मयि ॥

इति यथालिङ्गमाहवनीयम् ॥ ११ ॥ ॥१॥

अन्तराग्नी पशवो देवसँसदमाममन् ।

तान् पूर्वः परिगृह्णामि स्व आपतने मनीषया ॥

इत्यन्तराग्नी तिष्ठन् जपति ॥ १ ॥

इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामग्निं गृह्णतिमभित्तं वतानाः ।

1. A₂₋₃ उँ याज°; A₁₁B₁ ओम् यज°

2. B_{2,3} 'श्मश्रु'

3. Rudradatta on ĀpSS I.1.2 quotes sūtras 4 and 5 verbatim. Mahādeva on SatS I.2 (p. 69): अन्वादधातीत्यस्य स्थाने गृह्णातिप्रयोगो भरद्वाजादिसूत्रेषु दृश्यते। A little later (p.70) he says अत एव भरद्वाजः ममाग्रे इति पूर्वमग्निं गृह्णीयात्तूष्णीमितराधिति इति ॥

4. Thus B_{2,3}; A₁B₁R °मितरो. cf. VI.14.7.

5. A₂₋₃ 'भिरैके'

6. Emended. A₁ अग्न्यन्वाधीयमाना; A₂₋₃R अग्न्यन्वाधीयमानानि; B₁ अग्न्यन्वाधीयमानान्; B₂ अग्न्यन्वाधीयमानान्; B₃ अग्न्यन्वाधीयमानान्

ताः पूर्वंः परिगृह्णामि स्व आयतने मनीषया ॥
इह पशवो विश्वरूपा रमन्तामग्निं गृहपतिमभिसंवसानाः ।
तान् पूर्वंः परिगृह्णामि स्व आयतने मनीषया ॥

इति गार्हपत्यम् ॥ २ ॥

अपं पितृणामग्निस्वाङ्ग्या^१ पितृभ्य आ ।
तं पूर्वंः परिगृह्णाम्यत्रिपं नः पितुं करत् ॥

इत्यन्वाहार्यपचनम् ॥ ३ ॥

अजस्रं त्वां समापाञ्च विजयमाणं समिन्धताग् ।
अग्ने दीदाय मे सम्य विजित्यै शरदः शतम् ॥

इति सम्यम् ॥ ४ ॥

अजनावसथीयमभिहराणि^२ शरदः शतम् ।
आवसथे श्रियं मन्त्रमहिर्धुभिषो^३ नित्यञ्छतुं ॥

इत्यावसथीयम् ॥ ५ ॥

इदमहमग्निष्येष्टेभ्यो वसुभ्यो यज्ञं प्रववीमि ॥
इदमहमिन्द्रष्येष्टेभ्यो रुद्रेभ्यो यज्ञं प्रववीमि ॥
इदमहं वरुणष्येष्टेभ्य आदित्येभ्यो यज्ञं प्रववीमि ॥

इति^४ सर्वान् ॥ ६ ॥ ॥२॥

य एवैपोऽग्निहोत्राय^५ प्रणीतस्तं गृह्णीयादित्याश्मरभ्यः । अन्यं प्रणीयेत्या-
लेखनः ॥ १ ॥ अशनमग्न्यन्वाधानं^६ व्रतोपायनमित्येवमनुपूर्वाण्येके समामनन्ति ।
अग्न्यन्वाधानमशनं व्रतोपायनमित्येके । व्रतोपायनमशनमग्न्यन्वाधानमित्येके ॥ २ ॥
पुरा वर्हिष आहर्तोर्जायापती सर्पिमिश्रमश्रीयातां यदन्यन्मापेभ्यो मौंसाच्च ॥ ३ ॥
पुरा वत्सानामपाकर्तोऽरित्यपरम् ॥ ४ ॥ ततो यजमानः केशश्मश्रु^७ चापयते ॥ ५ ॥

1. B₂ °इदस्यानि

2. B_{1,2} °इराभि

3. B₂ °भ्यो

4. Thus B_{2,3}; A, B₁R इति च

5. Rudradatta on ĀpSS I.1.2 almost exactly quotes this sūtra except that it adds अग्निः after एषेवः. Mahādeva on SatS I.2 (p. 68) : भारद्वाज-
नोच्यते य एषोऽग्निहोत्रायोऽमित्तं गृह्णीयाद् इति; Vāñcheśvara on SatS (6b) :
च एषोऽग्निहोत्राय प्रणीतस्तं गृह्णीयादित्याश्मरभ्य इति भारद्वाजसूत्रमातामिनिरखनार्थम् ।

6. B₂ °मन्या°

7. B_{2,3} °श्मश्रु

अपरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणत उदगावृत्त उपविश्याप आचामति पयस्वतीरोपधयः
इत्येतया ॥ ६ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठते सप्राडसि व्रतपा असि व्रतपतिरसि व्रतमारभे ।
तत्ते प्रव्वीमि^१ तच्छुक्रैयं तेन शक्यं तेन राध्यासम् इति ॥ ७ ॥ यदि निम्नुक्ते सूर्ये
व्रतमुपेयादाहवनीयमवैतेन मन्त्रेणोपतिष्ठते^२ ॥ ८ ॥ बर्हिषा पूर्णमासे व्रतमुपैति
वत्सैरभावास्यायामिति विज्ञायते ॥ ९ ॥ ॥३॥

दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि इति ।
स एष^३ ब्राह्मणस्यैव स्यान्नेतरयोर्वर्णयोः ॥ १ ॥ वायो व्रतपते इति वायुमुपतिष्ठते ।
आदित्य व्रतपते इत्यादित्यम् । व्रतानां व्रतपते इत्याहवनीयम् ॥ २ ॥ अन्ततो^४ देवता
उपतिष्ठते देवा देवेषु पराक्रमध्वं प्रथमा द्वितीयेषु द्वितीयास्त्वृतीयेषु । त्रिकोदशा इह मावत ।
इदं शक्यं यदिदं करोमि । आत्मा करोत्वत्मने । इदं करिष्ये भेषजमिदं मे विश्वभेषजा ।
अखिला प्रावतं युवम् इति ॥ ३ ॥ व्रतमुपयन्^५ समुद्रं मनसा ध्यापति ॥ ४ ॥ स
एतद् व्रतं चरति—न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति नोपर्यास्ते जुगुप्सतेऽनृताद-
नाशानेतौ रात्रिमुपवसत्यपो वाश्रात्यारभ्यं^६ वा । काममारण्यस्याश्रीयात् ॥ ५ ॥
आ मार्गादा मधुन आ प्राशतिकवादित्येकेषाम् ॥ ६ ॥ आरण्यायोपवसन्नपो
वाश्रीयान्न वा किंचन ॥ ७ ॥ आमावास्यां रात्रि जागर्ति ॥ ८ ॥ अपि वा यथा
शक्नुयात् तथा कुर्यात् ॥ ९ ॥ उपरि त्वेव न शयीत ॥ १० ॥ काममुपरि शयीत
॥ ११ ॥ व्रतचारी त्वेव स्यात् ॥ १२ ॥ ॥४॥

आहवनीयागारे गार्हपत्यागारे वा संविशति ॥ १ ॥ श्वो भूतेऽपरेणा-
हवनीयमतिक्रम्यापरेण ब्रह्मसदनं यजमान आहवनीयमभिमुख^७ उपविशति ॥ २ ॥
सोऽत्रैवासीनः कर्माणि क्रियमाणान्यभिमन्त्रयते ॥ ३ ॥ अग्नीन्^८ परिस्तीर्यमाणान-
भिमन्त्रयते^९

1. B_{2,3} प्रवीमि

2. A₂₋₅ मन्त्रयतेऽग्ने व्रतपते

3. A₂ वृष्ट

4. B₂ ततो

5. A_{1,2} उपनयन्; A₂₋₅, B₁ उपनयन

6. A₂₋₅ जुगुप्सेता°

7. A₂ श्रात्या°

8. B₁ आहवनीयमभिमुखमुप°; Mahādeva on SatS VI.1 (p.509): आहवनीयामि-
मुख इति भरद्वाजादयः।

9. A, B, omitted

उभावग्री उपस्तृणते देवता उपवसन्तु मे ।

अहं प्राभ्यानुपवसामि मह्यं गोपतये पशन् ॥

इति ॥ ४ ॥ प्रणीताः प्रणीयमाना अभिमन्त्रयते भूश्च कथं वाक् चर्क^१ च गीश्च
धद्^२ च^३ खं^३ च^३ धूश्च^३ नूश्च^३ पूश्च^३ ॥

एकाक्षराः पूर्दशाया विराजो या इदं विश्वं भुवनं व्यानशुः ।

ता नो देवीस्तरसा संविदानाः स्वस्ति यज्ञं नयत प्रजानतीः ॥

ब्रह्मपूताः स्य ॥ को वो युनक्ति स वो युनक्तु विश्वेभ्यः कामेभ्यो देवयज्याये ॥

याः पुरस्तात् प्रसवन्त्युपरिधात् सर्वतश्च याः ।

तामी रश्मिपवित्राभिः श्रद्धां यज्ञमारभे ॥

इति ॥ ५ ॥ ॥५॥

हविर्निरूप्यमाणमभिमन्त्रयते^१ अग्निं होतारमिह तं हुवे इति ॥ १ ॥

तदुदित्वा वाचं यच्छत्या हविष्कृतः ॥ २ ॥ सर्वं विहारमभिमन्त्रयते कत्वा युनक्ति
स त्वा युनक्तु इति ॥ ३ ॥ वेदिं^२ संमृज्यमानामभिमन्त्रयते

चतुःशिखण्डा युवतिः सुपेरा घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये ।

मर्मृज्यमाना महते सौभाग्याय मह्यं धुश्च यजमानाय कामान् ॥

इति ॥ ४ ॥ स्तम्भयजुर्हियमाणमभिमन्त्रयते^३

यो मा हृदा मनसा यश्च वाचा यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः ।

यः श्रुतेन हृदयेनेष्णाता च तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिनत्ति ॥

इति ॥ ५ ॥ उत्करमभिगृह्यमाणमभिमन्त्रयते

इदं तस्मै हर्म्यं करोमि यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम् ।

मेधावी दिक्षु मनसा तपस्व्यन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु ॥

इति ॥ ६ ॥ परिग्राहं पूर्वं^४ चोत्तरं चाभिमन्त्रयते यज्ञस्य त्वा प्रमथाभिमया^५ प्रति-
मयोन्मया परिगृह्णामि ॥

1. A₁, B_{1,2} omitted

2. A₁ वपद च; B₁ वपदसु; B₂ बलंश्च

3. A₁ खश्च

4. B_{2,3} धूश्च

5. A₁ रुश्च; B₁ रुंश्च

6. A₁, B_{2,3} पूश्च; B₁ पूंश्च

7. Thus B_{2,3}; A^० संप्रयेत; B₁ संतये

8. Thus B_{2,3}; A, B₁ संप्रयेत

9. Rudradatta on ĀpSS IV.5.4 : पूर्वथेति भारद्वाजवचनाच्च ।

10. A₂₋₃ प्रमथा

बृहस्पते परि गृहाण वेदिं स्वगा वो देवाः सदनानि सन्तु ।
तस्यां बर्हिः प्रयत्ता साध्वन्तरहिं क्षा णः पृथिवी देव्यस्तु ॥

इति ॥ ७ ॥ ॥६॥

त्वचमुद्धन्यमानामभिमन्त्रयते'
यदुद्धन्तो' जिहिं'सिम' पृथिवीमोपधीरपः ।
अध्वर्यवः स्पयकृतः स्पयेनान्तरिक्षं मोरु पातु तस्मात् ॥
यदुद्धन्तो' जिहिं'सिम क्रूरमस्या वेदिं चक्रमा मनसा देवयन्तः ।
मा तेन हेड उपगाम भूम्याः शिवा नो विश्वैर्भुवनेभिरस्तु ॥

इति ॥ १ ॥ कृतामनुमन्त्रयते'

भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोप ततो देवी वर्धयते पर्यसि ।
यज्ञिया यज्ञं वि च यन्ति शं चौपधीराप इह शकरीश्च ॥

इति ॥ २ ॥ प्रोक्षणीरासाद्यमाना अभिमन्त्रयते'

इन्देन्यक्रूरहमपो' देवीरुपब्रुवे' ।
दिवा नक्तं च सलुपीपस्वरीः ॥

इति ॥ ३ ॥ बर्हिरुपसाद्यमानमभिमन्त्रयते'

अशिश्रेम बर्हिरन्तः पृथिव्याँ सँरोहयन्त ओपधीर्विद्वक्त्राः ।
यासां मूडमुदवधीः स्पयेन शिवा नक्ताः सुहवा भवन्तु ॥

इति ॥ ४ ॥ आज्यं प्रोक्षणीश्चोत्पूयमाना अभिमन्त्रयते

अद्विराज्यमाज्येनापः सम्यक् पुनीत सवितुः पवित्रैः ।
ता देवीः शकरीः शाकरेणेनं यज्ञमवत संविदानाः ॥

इति ॥ ५ ॥ व्याख्यातमाज्यावेक्षणमाज्यग्रहा इति ॥ ६ ॥ ॥७॥

अन्तर्वेदि बर्हिरासाद्यमानमभिमन्त्रयते
सुमनसो यजमानाय सन्वोपधीराप इह शकरीश्च ।

1. B₃ °मनु°
2. A₁ यदुद्धतो; A₂₋₅, B_{2,3} यदुद्धतो; B₁ यदुद्धते
3. A_{1,1}, B_{1,1} जिहिं'सिः
4. A₁ यदुद्धत; A₂₋₅, B₃ यदुद्धतो; B₁ यदुद्धते; B₂ उद्धते
5. B₂ कृता वेदिमनु°
6. A₂₋₅, R अनु°
7. A_{1,1}, B₁ °कृतुं'; B_{2,3} °कृतु°
8. A₁ °भुवे; B₁ °भूवे
9. B₃ °मनुमन्त्रयते

वृष्टिघात्रा पर्जन्य एता विरोहयतु हिरण्यवर्णाः शतवक्त्राः अदब्धाः ॥

इति ॥ १ ॥ वहिः स्तीर्यमाणमभिमन्त्रयते

ऊर्णामृदु प्रयमानं स्योनं देवेभ्यो जुष्टं सद्नाय वहिः ।

सुवर्गं लोके यजमानं हि घेहि मां नाकस्य पृष्टे परमे व्योमन् ॥

इति ॥ २ ॥ वेदिं संस्तीर्यमाणामभिमन्त्रयते

चतुःशिखण्डा युवतिः सुपेशा घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते ।

सा स्तीर्यमाणा महते सौभगाय सा मे धुञ्च यजमानाय कामान् ॥

शिवा च मे शम्भा चैधि । स्योना च मे सुपदा चैधि । ऊर्जस्वती च मे पपस्वती

चैधि ॥ इपमूर्ज मे पिन्वस्व । ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व । क्षत्रमोजो मे पिन्वस्व । विशं पुष्टि

मे पिन्वस्व । आयुरन्नाद्यं मे पिन्वस्व । प्रजां पशून् मे पिन्वस्व । लोकं मे पिन्वस्व इति

॥ ३ ॥ ॥८॥

परिधीन् परिधीयमानानभिमन्त्रयते ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं सजातेषु भूयास्य
इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ।

अस्मिन् यज्ञ उप भूय इन्नु मेऽविक्षोभाय परिधीन् दधामि ।

धर्ता धरुणो धरीयानग्निद्वेषांसि निरितो नुदातै ॥

इति च सर्वान् ॥ १ ॥ आह्वनीयमभिमन्त्रयते

युनग्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येन हव्यायास्मै वोढवे जातवेदः ।

इन्धानास्त्वा सुप्रजसः सुवीरा ज्योर् जीवेम दद्विहृतो वयं ते ॥

यन्ने अग्ने अस्य यज्ञस्य रिप्याद्यद्वा स्कन्दादाज्यस्योत विष्णो ।

तेन हग्नि सपत्नं दुर्मरायुमैर्न दधामि निष्कृत्या उपस्थे ॥

तेजिष्ठा ते तपना या च रोचना प्रधोपन्तीस्तन्वो यास्ते अग्ने ।

ताभिर्वर्माण्यभितो व्ययस्व मा त्वा दग्न् यज्ञहनः पिशाचाः ॥

इति ॥ २ ॥ विष्टृती निर्धीयमाने अभिमन्त्रयते

1. Thus B₂; B₁ °पल्लता; B₂ °गनुधा

2. B₂ अन्वरेमन्; Rudradatta on ĀpSS IV.6.3: अस्मिन् यज्ञ इति सर्वानिति भारद्वाजवचनात्; Vāśiṣeśvara on SatS (11a): सर्वान् परिधीमिति भारद्वाजः ।

3. B₂ ह्य

4. B₃ °गनुमन्त्रयते

5. B₂ व्यधस्व; B₃ धेयस

6. A₁, B₃ दद्विह; B₁ दहन; B₂ दविहन

7. B₂, 3 इति च

8. A₁, B₁ नोयमाने

विञ्चिनश्चि विभृतीभ्यो सपत्नान् जातान् भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः ।
 विशो यन्त्राम्यां विधमाम्येनानहँ स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः ॥
 विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिं विश्वं पाप्मानममतिं^१ दुर्मरायुम् ।
 सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके प्रजामस्मभ्यं^२ द्रविणं च धत्तम् ॥

धृती स्थो विभृती स्वधृती प्राणान् मयि धारयतं प्रजां मयि धारयतं पशून् मयि धारयतम्
 इति ॥ ३ ॥ प्रस्तरँ साद्यमानमभिमन्त्रयते^३

अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता धर्ता प्रयाजानामुतानूयाजानाम् ।
 स दाधार समिधो विश्वरूपास्तस्मिन् सुचो अध्यासादयामि ॥

इति ॥ ४ ॥ ॥९॥

सुचः साद्यमाना अभिमन्त्रयते

आरोह पयो जुहु देवयानान् यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः ।
 हिरण्यपक्षाजिरा संभृताज्ञा वहसि मा सुकृतां यत्र लोकः ॥
 जुह्वसि घृताची गायत्रीयाम्नी^४ कविभिर्जुपाणा ।

अव्ययमाना यज्ञमनुयच्छस्व सुनीती^५ यज्ञं नयास्युप देवानाम्नेयेन शर्मणा दैव्येन ॥

इति जुहूम् ॥ १ ॥

अवाहं वाध उपभृता सपत्नान् जातान् भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः ।
 दोहै^६ यज्ञं सुदुघामिव धेनुमहमुत्तरो भूयासमधरे मत्सपत्नाः ॥

सुमृदस्युपभृद् घृताची त्रैष्टुमेन छन्दसा विश्ववेदः ।

अव्ययमाना^७ यज्ञमनुयच्छस्व^७ सुनीती^५ यज्ञं नयास्युप देवानैन्द्रेण शर्मणा दैव्येन ॥

इत्युपभृतम् ॥ २ ॥

यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुर्द्वेदारतीयादभिदासदग्ने ।

इदमस्य चित्तमधरं धृताया अहमुत्तरो भूयासमधरे मत्सपत्नाः ॥

धुवासि धरणी धनस्य पूर्णा जागतेन छन्दसा विश्ववेदः^८ ।

1. B, °नमरति

2. Thus A₁₋₃, B_{1,2}; A_{4,5} प्रजाम्भ्यं; B₂ अरमभ्यं; R प्रजा अरमभ्यं

3. B, आवाच°

4. B, गायत्रयामि; B, गायत्र्याम्नी

5. Thus B₂; A₁, B_{1,2} सुनीति

6. Thus A₁; A₂₋₅, B_{2,3}, R दोहै; B₁ देहं

7. B, अव्ययमानामनुयच्छस्व

8. Thus B₂; A_{1,2,4} °ति; B, सुधिति

9. B, °दा

अव्यधनाना यज्ञमनुयच्छस्व सुनीती^१ यज्ञं नयास्तुप देवान् वैश्वदेवेन शर्मणा दैव्येन ॥

इति ध्रुवाम् ॥ ३ ॥ ॥१०॥

स्योनो मे सीद सुपदः पृथिव्यां प्रथयि प्रजया पशुभिः सुवर्गे लोके ।

दिवि सीद पृथिव्यामन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूपासमधरे मत्सपत्नाः ॥

अयं सुवो अभिजिहर्ति ह्योगान् शतक्षरश्छन्दसानुष्टुभेन^२ ।

सर्वा यज्ञस्य समनक्ति विष्टा वार्हस्पत्येन शर्मणा दैव्येन ॥

इति सुवम् ॥ १ ॥

इयं स्वाली घृतस्य पूर्णाञ्छिन्नपथाः शतधार उत्सः ।

मारुतेन शर्मणा दैव्येन ॥

इत्याज्यस्थालीम् ॥ २ ॥ पुरोडाशावज्यमानावभिमन्त्रयते

तृप्तिरसि गायत्रे छन्दस्तर्पय मा तेजसां ब्रह्मवर्चसेन ॥

तृप्तिरसि त्रैष्टुभे छन्दस्तर्पय मौत्रसा वीर्षेण ॥

तृप्तिरसि जागतं छन्दस्तर्पय मा प्रजया पशुभिः ॥

इति ॥ ३ ॥ अन्तर्वेदि हवीं^३ प्यासन्नान्यभिमृशति

यज्ञोऽसि सर्वतः श्रितः सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम् ।

शतं मे सन्वाशिवः सहस्रं मे सन्तु सूनुता इरावतीः पशुमतीः ॥

इत्याग्नेयं पुरोडाशम् ।

प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम् ।

शतं मे सन्वाशिवः सहस्रं मे सन्तु सूनुता इरावतीः पशुमतीः ॥

इत्यग्नीषोमीयम् ।

यो नः कनीय इह कामघाता अस्मिन् यज्ञे यजमानाय मद्भान् ।

अप तभिन्द्राग्नी भुवनानुदेतामहं प्रजां वीरवतीं विरेप ॥

इत्यैन्द्राग्रम् ॥ ४ ॥ ॥११॥

इदमिन्द्रियममृतं वीर्यमनेन्द्राय^४ पशवोऽचिकित्सन् ।

तेन देवा अवलोक माभिहेपमूर्जं यज्ञः सह ओजः सनेयं शृतं मयि श्रयताम् ॥

इति श्रुतम् ॥ १ ॥

1. A₁-4, B सुनीति
2. B₂ चतुरक्षर°
3. B₂ सुवीर्यम्°
4. A₁, B₁ omitted

यत् पृथिवीमचरत्तत् प्रविष्टं येनासिञ्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः ।
इदं तच्छुक्रं मधु वाजिनीवधेनोपरिष्टादधिनोन्महेन्द्रम् ॥
दधि मां धिनोतु ॥

इति दधि ॥ २ ॥ सर्वाणि समस्तान्यभिमृशति ममाग्ने वर्चो विहवेभ्वस्तु इत्येते-
नानुवाकेन ।

अयं यज्ञः समसदद्भविष्मानृचाः साम्ना यजुषा देवताभिः ।
तेन लोकान् सूर्यवतो जयेमेन्द्रस्य सख्यममृतत्वमश्याम् ॥

इति च' ॥ ३ ॥ सामिधेनीरनूच्यमाना अभिमन्त्रयते अङ्गिरसो मास्य यज्ञस्य प्रात-
रनुवाकैरवन्तु इति ॥ ४ ॥ यां यामाशिषं कामयते तामाशास्ते ॥ ५ ॥ यत्राभि-
जानाति समिद्धो अग्न आहुतः इति तदाहवनीयमभिमन्त्रयते

समिद्धो अग्निराहुतः^१ स्वाहाकृन्तः पिपर्तु नः ।
स्वगा देवेभ्य इदं नमः ॥

इति ॥ ६ ॥ उच्छुष्णो अग्ने^२ यजमानायैधि निशुष्णो अभिद्रासते इति^३ ॥ ७ ॥ सुवा-
धारमाधार्यमाणमभिमन्त्रयते^४ मनोऽसि प्राजापत्यम् इति ॥ ८ ॥ वागस्यैन्द्री सप्तनक्षयणी
इति सुच्यम् ॥ ९ ॥ ॥१२॥

प्रवरयोः प्रत्रियमाणयोर्जपति देवाः पितरः पितरो देवा योऽहमस्मि स
सन् यजे यस्यास्मि न तमन्तरेमि । स्वं म इष्टं स्वं दत्तं स्वं पूर्तं स्वं श्रान्तं स्वं द्रुतम् ।
तस्य मेऽग्निरूपद्रष्टा वायुरूपश्रोतादिवोऽनुष्णता चौः पिता पृथिवी माता प्रजापतिर्वन्धुः ।
य एवास्मि स तन् यजे यस्यास्मि न तमन्तरेमि इति ॥ १ ॥ प्रयाजानामिष्टमिष्टमनु-
मन्त्रयते वसन्तमृत्तनां प्रीणामि इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ २ ॥

एको ममैका तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

द्वौ मम द्वे तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

त्रयो मम तिस्रस्तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

1. Rudradatta on ĀpŚS IV.8.4 and Vāñcheśvara on SatS (12b): तथा च भारद्वाजः सर्वाणि समस्तान्यभिमृशति ममाग्ने वर्चो विहवेभ्वित्यनुवाकेनार्यं यज्ञः समसदद-
विष्मामिति चेति । Mahādeva on SatS VI.2 (p. 514): तथैवोक्तमापस्तम्ब-
भारद्वाजाभ्यामपि सर्वाणि हवीषीति ।

2. A₂₋₃ अग्नि आहुतः; B₁ अग्न आहुतः; B₂ अग्न आहुतः

3. B₁ अम; B₂ अमय

4. B_{1,3} इति च

5. B₂ सुवेणाधार°

चत्वारो मम चतस्रस्तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

पञ्च मम न तस्य किञ्चन योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

इति च ॥ ३ ॥ आज्यभागाविष्टावनुमन्त्रयते अग्निना यज्ञश्चक्षुष्मोस्तस्याहं देवयज्यया चक्षुष्मान् भूयासम् इत्याग्नेयम् ॥ ४ ॥ ॥१३॥

सोमेन यज्ञश्चक्षुष्मोस्तस्याहं देवयज्यया चक्षुष्मान् भूयासम् इति सौम्यम् ॥ १ ॥ तामस्तानुमन्त्रणमेके समामनन्ति अग्नीषोमयोरहं देवयज्यया चक्षुष्मान् भूयासम् इति ॥ २ ॥ आग्नेयस्य पुरोडाशस्य हविराहुतिमनुमन्त्रयते अग्नेरहं देवयज्ययान्नादो भूयासम् इति ॥ ३ ॥ दब्धिरस्यदब्धो भूयासममुं दमेयम् इत्युषोऽगुयाजस्य' । यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ ४ ॥ अग्नीषोमयोरहं देवयज्यया वृत्रहा भूयासम् इत्यग्नीषोमीयस्य ॥ ५ ॥ इन्द्राग्निपौरहं देवयज्ययेन्द्रियाव्यन्नादो भूयासम् इत्यैन्द्राग्रस्य ॥ ६ ॥ इन्द्रस्याहं देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासम् इति सांनार्ययोः ॥ ७ ॥ महेन्द्रस्याहं देवयज्यया जेमानं महिमानं गमेयम् इति यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ ८ ॥ अग्नेः स्विष्टकृतोऽहं देवयज्यया-युष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम् इति स्विष्टकृतः । अग्निर्मा दुरिष्टात् पातु इति च' ॥ ९ ॥ इन्द्रस्य वैमृधस्याहं देवयज्ययासपत्नो भूयासम् इति' वैमृधस्य' ॥ १० ॥ ॥१४॥

इडामाहियमाणामभिमन्त्रयते सुरूपवर्षवर्ण एहि इति प्रतिपद्य उपहृत उपहवं तेऽशीष इत्यन्तेन ॥ १ ॥ उषोऽगुषहवे सप्त देवगवीर्जपति भूयस्येहि श्रेयस्येहि वसीपस्येहि चित्त एहि दधिप एहीड एहि स्रुत एहि इति ॥ २ ॥ उच्चैरुषहवे सप्त मनुष्यगवीः चिदासि मनासि वस्वी रन्ती रमतिः स्रुतः सूनरा' देवीर्देवीरभि' मा निवर्तन्वम् । त्योनाः त्योनेन घृतेन मा समुक्षत ।

न म इदमुपदम्भिपगृपिर्ब्रह्मा' यद्दे समुद्राद्दुदचन्नित्र सुचा ।

वागमे' विप्रस्य तिष्ठति दृङ्गेभिर्दशभिर्दिशन्' ॥

1. B₂ 'याजसु; B₃ 'वाज्यस्य
2. *Subodhini* on BaudhSS III.18 : वाजमान इष्टवानुमन्त्रणं भारद्वाजोऽप्याह अग्नेः स्विष्टकृतोऽहं देवयज्ययायुष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमिति । *Subodhini* on BaudhSS III.18 quotes at another place this entire sūtra verbatim.
3. Thus B_{2,3}: A, R इतीन्द्रवैमृधस्य; In B_{2,3} sūtras 9 and 10 are in a reverse order. Vāñcheśvara on SatS (14a) cites इतीन्द्रस्य वैमृधस्य.
4. A B_{1,2} सूनरी; B₃ सून
5. Thus B_{1,3}; B₂ देवीर्देवीरभि
6. B₃ 'शुष्ट्रेह्या
7. A_{1,3}, B₁ वगामे; A_{2,3}, B₃ वगमे; A_{4,5} ववमे
8. Thus A₂₋₅; A_{1,3}, B₁ शुंगेभिर्दशसन्; B₃ 'दशन्

इति च ॥ ३ ॥ यर्हि होतेडामुपह्वयेत तर्हि यजमानो होतारमीक्षमाणो वायुं मनसा
 ध्यायेत् वायुरिडाया वत्सः सा मे वायुना वत्सेन श्रद्धां तपः स्वर्गं लोकं^१ धुश्व इति
 ॥ ४ ॥ उपह्वयमानायां जपति^२ सा मे सत्याशीः इति प्रतिपद्य जुष्टि^३ ते गभेयम्
 इत्यन्तेन ॥ ५ ॥ उपह्वतामनुमन्त्रयते इडाया अहं देवयज्यया पुष्टिमान् पशुमान् भूयासम्
 इति ॥ ६ ॥ भक्षयाहियमाणामभिमन्त्रयते^४

इडा धेनुः सहवत्सा न आगादूर्जं दुहाना पयसा प्रपोना ।

सा नो अग्नेन हविषोत गोभिरिडाम्यस्मौ आगात् ॥

इति ॥ ७ ॥ ॥१५॥

व्याख्याता मार्जनी ॥ १ ॥ वर्हिषदं पुरोडाशमभिमृशति अत्र पिन्वस्व
 ददतो मे मा क्षायि कुर्वतो मे मोप दसत् । दिशां कृत्स्निरसि । दिशो मे कल्पन्तां
 कल्पन्तां मे दिशो दैवीश्च मानुषीश्च । अहोरत्रे मे कल्पेताम् । अर्धमासा मे कल्पन्ताम् ।
 मासा मे कल्पन्ताम् । ऋतवो मे कल्पन्ताम् । संवत्सरो मे कल्पताम् । कृत्स्निरसि कल्पतां मे ॥

आशानां त्वाशापालेभ्यश्चतुर्भ्यो अमृतेभ्यः ।

इदं भूतस्याघ्यक्षेम्यो विधेम हविषा वयम् ॥

भजतां भागी मार्गं मा भागो भक्त निरभामं भजामः । अपस्विन्वौपधीर्जिन्व । द्विपात्
 पाहि चतुष्पादव । दिवो वृष्टिमेरय ॥

ब्राह्मणानामिदं हविः सोम्यानीं सोमपीथिनाम् ।

निर्भक्तोऽब्राह्मणो नेहाब्राह्मणस्यास्ति ॥

इति ॥ २ ॥ अन्तर्वेद्यन्वाहार्यमासन्नमभिमृशति

इयं स्थाल्यमृतस्य पूर्णा सहस्रधार उःसो अक्षीयमाणः ।

स दाधार पृथिवीमन्तरिक्षं दिवं च तेनीदनेनातितराणि मृत्युम् ॥

इति । प्रजापतेर्भागोऽसि इति चानुवाकशेषेण^५ ॥ ३ ॥ एतेनैव ब्रह्मभिमृशति
 ॥ ४ ॥ ॥१६॥

1. A, स्वर्ग; B, स्वर्गं लुप्तं; R स्वर्गलोकं

2. Thus B_{2,13}; A₂₋₅ उपह्वयमानायां जपति; A_{1,11}, B, उपह्वयमानायां जेमानं महिमानं गभेयमिति
 यदि महेश्वरानो भवत्पत्र रिषट्कृषोऽई देवयज्यया...जपति

3. B₂ जुष्टो नोसि जुष्टि; B₃ सि जुष्टि

4. A_{2,3} भक्षयाहियमाणामभिमृशति; A_{4,5} भक्षयाहियमा; B_{1,13} भक्षयाहियं; the
 remaining portion of this section and the whole of the next
 section are omitted in A₂₋₅.

5. Thus A; B, missing; B₂ चानुवाकशेषेदेवैर्वेदेनव; B₃ ऋचा अतु^५

अनूयाजसमिधमाधीयमानामभिमन्त्रयते एषा ते अग्ने समित् तथा वर्धस्व
चा च^१ प्यायस्व । वर्धतां च ते यज्ञपतिरा च प्यायताम् । वर्धिषीमहि च वयमा च
प्यासिषीमहि^२ इति ॥ १ ॥ आहितायामाहवनीयम्

यं ते अग्न आवृधाम्यहं वा क्षिपितध्वरन् ।

प्रजां च तस्य मूळं च नीचिर्देवा निवृक्षत ॥

अग्ने यो नोऽभिदासति समानो यश्च निष्टयः ।

इध्मस्येव प्रक्षायतो ना तस्योच्छेषि किञ्चन ॥

यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेषिम यश्च माम् ।

सर्वास्तानग्ने संदह यँश्वाहं द्वेषिम ये च माम् ॥

इति ॥ २ ॥ इध्मसंसंहनँ हुतमनुमन्त्रयते

वेदिर्बहिः श्रित्तं^३ हविरिध्मः^४ परिधयः स्रुचः ।

आज्यं यद्वा ऋचो यजुर्याज्याश्च वपटकाराः ।

सं मे संनतयो नमन्तामिध्मसंसंहने हुते ॥

इति ॥ ३ ॥ अनूयाजानामिष्टमितमनुमन्त्रयते बर्हिषोऽहं देवयज्यया प्रजावान् भूषासम्
इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ ४ ॥ स्रुचौ व्यूह्यमाने^५ वाजवतीभ्यामभिमन्त्रयते^६ वाजस्य ना
प्रसवेन इति द्वाभ्याम् ॥ ५ ॥ परिधीनज्यमानानभिमन्त्रयते^७ वसून् देवान् यज्ञेनापिप्रेम् ।
रुद्रान् देवान् यज्ञेनापिप्रेम् । आदित्यान् देवान् यज्ञेनापिप्रेम् इति ॥ ६ ॥ ॥१७॥

अस्तरमज्यमानमभिमन्त्रयते^८

समङ्क्तां बर्हिर्हविषा घृतेन समादित्वैर्वसुभिः सं मरुद्भिः ।

समिन्द्रेण विचेभिर्देवेभिरङ्क्तां दिव्यं नभो गच्छतु यत् स्वाहा ॥

इति ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति अश्रिर्दिदँ हविरङ्गुपत इति तन्निगदानिगदां^९ देवता-
मनुमन्त्रयते अग्नेरहमुज्जितिमनूज्येयम् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथादेवतम् ॥ २ ॥ यर्हि होता

1. A₁B_{1,2} omitted

2. Thus B_{2,3}; A₁ प्याधिषीमहि; A_{2,3} प्यासिषीमहि; A_{4,5} प्याधिषीमहि; B₁ प्यासिषीमहि

3. B₂ श्रुतं

4. B₂ 'रिध्मं

5. Thus A₁, B_{1,3}; A_{2,3,5}, B₂ व्यूह्यमाने; A₄ व्यूह्यमाने

6. B₂ 'मनु'

7. B₂ 'नाज्य'

8. B_{1,2} 'नाज्य'

9. Thus B₁; B₁ वाणि; R तां नि'

यजमानस्य नाम गृह्णीयात् तर्हि ब्रूयात् एमा अम्मन्नाशिपो दोहकामाः इति ॥ ३ ॥
पुरस्तादपात्तं कृणमनुग्रहियमाणमनुमन्त्रयते

दिवः खीलोऽवततः पृथिव्या अध्युत्थितः ।

तेना सहस्रकाण्डेन द्विषन्तौ शोचयामसि ।

द्विषन्मे बह्व शोचत्वोपधे मो अहँ शुचम् ॥

इति ॥ ४ ॥ परिधिषु ग्रहियमाणेष्व्वाहवनीयमभिमन्त्रयते^१ वि ते मुञ्चामि रशना
वि रस्मीन् इति ॥ ५ ॥ शंयुवाकमभिमन्त्रयते^२ विष्णोः शंयोरहं देवयज्यया यज्ञेन प्रतिष्ठां
गमेयम् इति ॥ ६ ॥ सँस्रावभागानिष्टाननुमन्त्रयते इधो यज्ञो भृगुभिर्द्रविणोदा यति-
भिराशीर्दा वसुभिराशीर्वानधर्वभिः^३ । अङ्गिरसो मास्य यज्ञस्य^४ प्रातरनुवाकैरहौपुः^५ । तस्य
भेष्टस्य वीतस्य द्रविणेहागमः । वसुर्यज्ञो वसुमान् यज्ञस्तस्य मा यज्ञस्य^६ वसोर्वसुमतो वस्वा-
गच्छत्वदो म^७ आगन्यात् इति । यत् कामयते तस्य नाम गृह्णाति ॥ ७ ॥ ॥१८॥

अन्तर्वेदि वेदं निधायामिमृशति वेदोऽसि वित्तिरसि विदेय इत्येतैर्मन्त्रैः
॥ १ ॥ विदेय इत्यतोऽनन्तरं यद्यद् भ्रातृव्यस्याभिध्यायेत् तस्य नाम गृह्णीयात्
॥ २ ॥ पत्नीसंयाजानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते । सोमस्याहं देवयज्यया इति प्रथमम् ।
त्वष्टुरहं देवयज्यया इति द्वितीयम् ॥ ३ ॥ राकाया अहं देवयज्यया प्रजावान् भूयासम्
इति राकाम् । सिनीवाल्या अहं देवयज्यया पशुमान् भूयासम् इति सिनीवालीम् ।
कुह्वा अहं देवयज्यया पुष्टिमान् पशुमान् भूयासम् इति कुह्वम् । एता एव तिस्रः^८
पत्न्यनुमन्त्रयते मन्त्राँश्च संनमयति^९ ॥ ४ ॥ उच्चमौ पत्नीसंयाजाविष्टावनुमन्त्रयते
देवानां पत्नीरग्निर्गृहपतिर्यज्ञस्य मिथुनं तयोरहं देवयज्यया मिथुनेन प्र भूयासम् इति^{१०} ॥ ५ ॥
आज्येडामनुमन्त्रयते

इडास्माननु वस्तां घृतेन यस्याः पदे पुनते देवयन्तः ।

वैश्वानरी शकरी वावृधानोप यज्ञमस्थित वैश्वदेवी ॥

1. B₂ ग्रहियमाणमनुमन्त्रयते; R द्वियमाणे^०
2. B₂ अनुमन्त्र^०
3. B₁ राशीर्णे अ^०
4. A₂₋₃ omitted
5. Thus A₁; B₁ रवौपुः; B₂ रदोष्टः
6. B_{2,3} म आगच्छत्वदो म
7. A₂₋₃ omitted
8. Thus A₁, B; A₂₋₃, R तिस्रः
9. A₂₋₃ संनमयति

10. Subodhini on BaudhŚS III.20 quotes śūtras 3-5 verbatim.

इति ॥ ६ ॥ या सरस्वती विशोभगीना^१ तस्यास्ते भक्तिवानो^२ भूयासु इति फलीकरण-
होमे हुते मुखं विमृष्टे ॥ ७ ॥ हुते समिष्टयजुषि यजमानभागं प्राश्नाति सं यज्ञपति-
राशिषा इति ॥ ८ ॥ यदि यजमानः प्रवसेत् प्रजापतेर्विभाजाम लोकस्तस्मिंस्त्वा
दधामि सह यजमानेन इति ध्रुवायां यजमानभागप्रवधाय समिष्टयजुषा सह जुहुयात्
॥ ९ ॥ ॥१९॥

पुरा पूर्णपात्राज्जपति यज्ञं शं च म उप च^३ यज्ञं शिवो मे संतिष्ठस्व स्विष्टो
मे संतिष्ठस्वारिष्टो मे संतिष्ठस्व ॥ यज्ञं नमस्ते यज्ञं नमो नमश्च ते यज्ञं । शिवेन मे
संतिष्ठस्व स्योनेन मे संतिष्ठस्व सुभूतेन मे संतिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे संतिष्ठस्व यज्ञस्यर्द्धिमनु^४
संतिष्ठस्व । उप ते यज्ञं नम उप ते नम उप^५ ते नमः^६ इति ॥ १ ॥ अन्तर्वेदि प्रणीता
आसन्ना अभिमृशति को वोऽयोक्षीत् स वो विमुञ्चतु इति ॥ २ ॥ अथाहपरिष्ठात्
संततागुदकधारौ स्नावयति सदसि सन्मे भूयाः इति ॥ ३ ॥ अथैनां प्रतिदिशं
व्युत्सिञ्चति^७ प्राच्यां दिशि देवा ऋत्विजो मार्जयन्ताम् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ४ ॥
अवशिष्टा अन्तर्वेदि निनयति

समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमपिगच्छत ।

अच्छिद्रः प्रजया भूयासं मा परासेचि मरुतः ॥

इति ॥ ५ ॥ मुखं विमृष्टे

यदप्सु ते सरस्वति गोप्यश्चेषु यन्मधु ।

तेन मे प्राजिनीवती मुखमद्धि सरस्वति ॥

इति ॥ ६ ॥ दक्षिणे वेद्यन्ते दक्षिणेन पदा प्राङ् विष्णुक्रमान् कामति विष्णोः
क्रमोऽसि इत्येतैस्त्रिभिर्मन्त्रैः । तिष्ठंश्चतुर्थं जपति ॥ ७ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठते अग्नम्
सुवः सुवरगन्म इति प्रतिपद्य सं ज्योतिषाभूवम् इत्यन्तेन ॥ ८ ॥ ॥२०॥

उचन्नद्य मित्तमहः सपलान् मे अनीनशः ।

दिवैतान् विद्युता जहि निम्नोचन्नधरान् कृषि ॥

1. A, पशो भवा; A₂₋₃, यशो भगीना; B, यशो भगीना; B₂, यशो भगीनीना
2. B₂, भक्तिवाचो
3. B₂, च मे
4. B₂, यज्ञस्य ऋद्धिमनु
5. B_{2,3}, omitted
6. B₂, अप्युत्सि^०
7. A₂₋₃, B₁, ^०पयादेवरूपम्

उघन्नच वि नो भज पिता पुत्रेभ्यो यथा ।
 दीर्घायुत्वस्य हेशिपे तस्य नो देहि सूर्य ॥
 उघन्नच भिन्नमह आरोहनुचरां दिवम् ।
 हद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय ॥
 शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि ।
 अथो हारिद्रवेषु मे हरिमाणं निदध्मसि ॥
 उदगादयमादित्यो विद्येन सहसा सह ।
 द्विपन्तं मम रन्धयन् मो अहं द्विपतो रधम् ॥
 यो नः शपाद्शपतो यश्च नः शपतः शपात् ।
 उपाथ तस्मै निम्नुक् च सर्वं पापं समूहताम् ॥

इति च ॥ १ ॥ प्रदक्षिणमावर्तते ऐन्द्रीमावृतमन्वावर्ते पुण्या भवन्तु या उक्ष्मीः पराभवन्तु
 याः पापीः इति ॥ २ ॥ यद्यभिचरेत् इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणं^१ निवेष्टयामि
 इति दक्षिणस्य पदः पाण्ड्यां निवेष्टयेत् ॥ ३ ॥ अन्वाहार्यपचनमभिमन्त्रयते

अग्ने बहे स्वदितं नस्तनये पितुं पच ।

सं तोकाप तनुवे स्योनः ॥

इति ॥ ४ ॥ तेजोऽसि इत्यभिपर्वावृत्त्याहवनीयमभिमन्त्रयते समहं प्रजया सं मया प्रजा
 इति ॥ ५ ॥ समिद्धो अग्ने मे दीदिहि समेद्धा ते अग्ने दीयासम् इत्युपसमिध्य वसुमान्
 यद्गो वसीयान् भूयास्तम् इत्युपस्थाय गार्हपत्यमभिमन्त्रयते अग्न आयूर्पि पत्रसे इति
 प्रतिपद्य^२ शतं हिमाः इत्यन्तेन ॥ ६ ॥ पुत्रस्य नाम गृह्णाति तामाशियमा शासे
 तन्तवे ज्योतिष्मतीम् इत्यजातपुत्रः । तामाशियमा शासेऽमुष्मै ज्योतिष्मतीम् इति जातपुत्रः
 ॥ ७ ॥ अथ^३ यदि बहुपुत्रः स्यात् सर्वेषां नामानि गृह्णीयात् ज्योतिषे तन्तवे त्वा
 इति ॥ ८ ॥ ॥२१॥

अन्तर्वेद्यासीनोऽतीमोक्षान्^४ जपति ये देवा यद्बहनः इत्येतान् ॥ १ ॥

सर्वं विहारमभिमन्त्रयते कस्त्वा युक्ति स त्वा वि मुञ्चतु इति ॥ २ ॥ अत्रैके
 यजमानभागस्य प्राशन्नं समामनन्ति ॥ ३ ॥ सांनाय्ययोरपि ब्राह्मणो यजमानः
 प्राश्नीयात् ।

1. Thus A₁, B_{1,3}; A₂₋₅, R प्राणान्

2. A₂₋₅ प्रपद्य

3. Thus A₁, B_{1,3}; A₂₋₅, R omitted

4. Thus A₂₋₅; B_{1,2} °तिमोक्षं

इदं ह्यिः प्रजननं मे अस्तु दशदीरैः सर्वगर्भैः स्वस्तये ।
 आत्मसनि प्रजासनि पशुसन्मभयसनि लोकसनि वृष्टिसनि' ॥
 अग्निः प्रजां बहुलां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त ।
 रायसोपमिपमूर्जमस्मासु दीधरत् ॥

इति श्रुतस्य । दधिक्राव्णो अकारिपम् इति दध्नः ॥ ४ ॥ ततो व्रतं विसृजते ॥ ५ ॥
 दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते अग्ने व्रतपते व्रतमचारिपम् इति ॥ ६ ॥ स एष
 ब्राह्मणस्यैव स्वान्नेतरयोर्वर्णयोः ॥ ७ ॥ वायो व्रतपते इति वायुमुपतिष्ठते । आदित्य
 व्रतपते इत्यादित्यम् । व्रतानां व्रतपते इत्याहवनीयम् ॥ ८ ॥ यज्ञस्य पुनरालम्भं
 जपति यज्ञो बभूव स आ बभूव इति ॥ ९ ॥ प्राङ्मुत्क्रम्य ब्रूयात् गोमौ अग्ने इत्येताम्
 ॥ १० ॥ यथान्ववेतमुपनिष्क्रामन्नाह ब्राह्मणोऽक्षरपितृभ्य इति ॥ ११ ॥ तत् खल्विदं
 याजमानं न प्रवसतो विद्यत इत्याश्मरथ्यः । अथालेखनः । एवंविहितमेवास्य प्रवसतो
 याजमानं भवति । एतावन्नाना । यानि सँस्पृश्य कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यात् ॥ १२ ॥
 यजमानः' काले तां दिशमभिमुखो मन्त्रान् जपेत्' । प्राङ्मुखस्त्वेव विष्णुक्रमान्
 गोमतीमिति ब्रूयाद् गोमतीमिति' ब्रूयात्' ॥ १३ ॥ ॥२२॥

॥ इति' चतुर्थः प्रश्नः' ॥

1. A₁, B₂ omitted
2. Thus A₁₋₅: A₁, B₁ यजमानं काले; B₂ याजमानकाले; B₃ यजमानः काले; R याजमानकाले
3. cf. VI.4.7.
4. Repetition only in A₁, B₁
5. Thus B₂; A₂₋₅ प्रथमः; B_{1,2} इतिः शोभ

अथ पञ्चमः प्रश्नः

अग्नीनाधास्यमानो' योऽश्वत्थः शमीगर्भो भूमिं मूलेनास्पृष्टस्तस्यारणी
 आहरेत्' । अनास्पृष्ट इत्येकेषाम् ॥ १ ॥ यो अश्वत्थः शमीगर्भः इत्येतया ॥ २ ॥
 उचरया वा ॥ ३ ॥ ब्राह्मणव्याख्याताः संभाराः सप्त पार्थिवाः सप्त वानस्पत्याः
 ॥ ४ ॥ तानाहरति धैव्यानरस्य रूपं पृथिव्यां परिक्रमा इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ५ ॥
 यं त्वा सनभरं' जातवेदः इत्येतया संभृतं संभृतं' यजमानोऽभिमृशति ॥ ६ ॥
 कृत्तिकासु ब्राह्मण आदधीत यः कामयेत मुख्यो ब्रह्मवर्चसी स्यामिति ॥ ७ ॥
 रोहिण्यामादधीत यः कामयेत सर्वान् रोहान् रोहयेयमिति ॥ ८ ॥ मृगशीर्ष आदधीत
 यः' कामयेत' श्रीमान् स्यामिति ॥ ९ ॥ यः पुरा भद्रः सन् पापीयान् स्यात्
 स पुनर्वस्वोरादधीत' ॥ १० ॥ यः' कामयेत दानकामा मे प्रजाः स्युरिति
 स पूर्वयोः फल्गुन्योरादधीत' ॥ ११ ॥ यः कामयेत भगी स्यामिति स उचरयो-
 रादधीत ॥ १२ ॥ विपरीतमेके सनामनन्ति ॥ १३ ॥ हस्त आदधीत यः कामयेत
 प्र' मे दीयेतेति' ॥ १४ ॥ यो भ्रातृव्यवान् स्यात् स चित्रायामादधीत' ॥ १५ ॥
 चित्रायौ राजन्य आदधीतित्येकेषाम् ॥ १६ ॥ विशाखयोरादधीत' प्रजाकामोऽनु-
 राधेष्टुद्विकामः प्रोष्ठपदेषु प्रतिष्ठाकाम इति विज्ञायते ॥ १७ ॥ सूर्यनक्षत्र एव
 स्यादित्येकेषाम् ॥ १८ ॥ ॥१॥

वसन्ते ब्राह्मण आदधीत ॥ १ ॥ ग्रीष्मे हेमन्ते वा राजन्यः ॥ २ ॥ शरदि

1. A₂₋₅ अग्नीना°; R अग्नीनाधास्यामः
2. Rudradatta on 'ĀpSS V.1.2: यो अश्वत्थः शमीगर्भो भूमिं मूलेन स्पृष्ट इति भारद्वाजवचनाच्च । Mahādeva on SatS III.2 (p. 286): भारद्वाजस्तु यो अश्वत्थः शमीगर्भो भूमिं मूलेन संगत इति, and later on (p. 294): तथाहरेदित्येवाह भरद्वाजोऽपि ।
3. A₂₋₅ सनभरन्; B₁ संभरं; B₂ सनभरश्चात्°
4. Thus B_{2,3}; A₁B₁R संभारं
5. A₂₋₅ omitted
6. Thus A₁B_{1,3}; A₂₋₅R पुनर्वस्वोः; B₂ पुनर्वस्वोरभिमादधीत
7. A₂₋₅R पूर्वयोः फल्गुन्योर्यः कामयेत दानकामा मे प्रजाः स्युरिति
8. Thus A₂₋₅; A₁ प्रति मे दीयेतेति; B₂ प्र मे दीयेतेति; B₃ प्र मो दीयेतेति
9. B₂ चित्रायामामिमा°
10. B₂ विशाखयोः
11. Cited verbatim by Vāñcheśvara (20b) on SatS.

वैश्यः' ॥ ३ ॥ वर्षासु स्थकारः ॥ ४ ॥ शिशिरः सार्ववर्णिकः ॥ ५ ॥ अथ यदि सोमेन यक्ष्यमाणः स्यान्नर्तुन् सूक्ष्मं नक्षत्रम् । यस्मिन्नेव कस्मिंश्चिद्दत्तावाद्धीत' ॥ ६ ॥ अमावास्यायां वैव' पौर्णमास्यामाद्धीत ॥ ७ ॥ या' पूर्वाभ्यां फल्गुनीभ्यां पौर्णमासी स्यान्न तस्यामाद्धीत ॥ ८ ॥ विद्यते चतुर्थेस्य वर्णस्याग्न्याधेयमित्येकम् । न विद्यत इत्यपरम् ॥ ९ ॥ न' जीवपितुरग्न्याधेयं विद्यत इत्येकम् । विद्यत' इत्यपरम् ॥ १० ॥ उदवसानाग्नीनाद्धीत शालीनः । न यायावर आद्रियेत' ॥ ११ ॥ प्राचीनप्रवर्णं देवयजनमध्यवस्यति अपेत वीत इति ॥ १२ ॥ तस्मिन्नुदीचीं शालां मीत्वाग्रेण मध्यमं वैशं गार्हपत्यायतनं करोति ॥ १३ ॥ अग्रेण गार्हपत्यायतनमाहवनीयाय ॥ १४ ॥ अष्टासु प्रक्रमेषु ब्राह्मणोऽग्निमाद्धीत । एकादशसु राजन्यः । द्वादशसु वैश्यः ॥ १५ ॥ चतुर्विंशत्यामाधेय इति विज्ञायते' ॥ १६ ॥ अपरिमित इत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ चक्षुर्निमित्त' इत्येकेषाम्' ॥ १८ ॥ दक्षिणतः पुरस्ताद् वितृतीयदेशे नेदीयति गार्हपत्यायतनाद् दक्षिणाग्रेरायतनं करोति ॥ १९ ॥ अग्रेणाहवनीयायतनं' सभ्यं' मित्वति' ॥ २० ॥ अग्रेण सभ्यमावसथम्' ॥ २१ ॥ ततो यजमानः केशश्मश्रु' वापयते ॥ २२ ॥ क्षौमे वसानौ जायापती अग्निमाद्धीयाताम्'

1. Thus B_{1,3}; A omitted

2. A₁, B₂ सूक्ष्मः; B₃ सूक्ष्मः; Rudradatta on ĀpSS V.3.20: भारद्वाजश्चाह अथातः अर्द्धधानस्यार्द्धधानस्य नर्तुं पृच्छेत् नक्षत्रमिति । Mahādeva on SatS III.2 (p. 296): अत्र भारद्वाजः अथातः अर्द्धधानस्य नर्तुं सूक्ष्मं नक्षत्रमिति ।

3. A₁ कस्मिंश्चित्ता°; B₁ कस्मिंश्चित्ता°; B₂ कस्मिंश्चित्ता°

4. Thus B_{1,3}; A₁ वैव; B₂ वै°; Subodhini on BaudhSS II.12 quotes sūtras 6 and 7 verbatim.

5. Thus B₂; A₁, B₁ यो; A₂₋₃ यः; B₂ वा; Rudradatta on ĀpSS V.3.16 quotes this sūtra verbatim. Rāmāgnicit on ĀpSS VIII.4.13: तथा भगवता भारद्वाजेनाप्युक्तमाधाने वा पौर्णमासी पूर्वाभ्यां फल्गुनीभ्यां युजा न तस्यामाद्धीतेति ।

6. Thus B_{1,3}; A₁, B₂, R omitted; Mahādeva on SatS III.1 (p. 279): तथा जीवपितुर्भ(द्वाजेना)धानादि निषिद्धं तत्रलक्षणवच्च ।

7. A₂, R न विद्यत

8. Thus A₁, B₁; A₂₋₃ आद्रियेत; B₂, R आद्रियेत; B₃ आद्रियेत

9. A₁, B₁ omitted

10. B₂ omitted

11. A₁, B₁ अग्नेयायतनं

12. A_{1,3} अमावा; A₂₋₃, B₁ अमावा; B₂ अमावा; B₃ अमा

13. A₁, B₁ मित्वति; B₂ कित्वति; B₃ मित्वा

14. A₁₋₃, B₁ अमावा°; A_{2,3} अमावा°; B₂ अमावा°

15. A₁ 'इनधोर; B₁ 'इनधु

16. A₂, B₂ अमीमा°

॥ २३ ॥ ते दक्षिणाकालेऽध्वर्यवे दत्तः ॥ २४ ॥ पुरस्ताद् ब्राह्मौदनिकात्' परि-
दर्शयातामित्येकम् । पुरस्तात् संभारनिवपनादित्यपरम् ॥ २५ ॥ यस्मिन् नक्षत्रेऽ-
ग्निमाधास्यमानः स्यात् तस्य पुरस्तात् संवत्सरे द्वादशाहे चतुरहे त्र्यहे द्व्यहे
वैकाहे वा ॥ २६ ॥ ॥२॥

अधिवृक्षस्य औपासनादग्निमाहृत्यापरेण गार्हपत्यायतनं ब्राह्मौदनिकमा-
दधाति' ॥ १ ॥ निशायां चर्मणि पाजके वा ब्रह्मौदनं चतुःशरावं' तूर्णां निर्वपति
॥ २ ॥ अपि वा देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां ब्रह्मणे
प्राणाय जुष्टं निर्वपामि इति प्रथमम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मणेऽपानाय इति द्वितीयम् ॥ ४ ॥
ब्रह्मणे व्यानाय इति तृतीयम् ॥ ५ ॥ ब्रह्मणे इति चतुर्थम् । निरुप्य क्षीरे श्रपयति
॥ ६ ॥ चतुर्थं बोदपात्रेषु ॥ ७ ॥ न निर्णेनेक्ति नावसिञ्चतीत्येकेषाम् ॥ ८ ॥
जीवतण्डुलमिव श्रपयित्वोद्धृत्य जुहोति प्र वेधसे कथ्ये इति ॥ ९ ॥ अथैनं चतुर्धा
व्युद्धृत्य सर्पिषोपसिञ्चानभ्युच्छिन्दन्निव चतुर्भ्य आषेयेभ्य' उपहरति ॥ १० ॥
तेभ्यः प्राशितवद्भ्यः समानं वरं ददाति ॥ ११ ॥ ब्रह्मौदनशेष' आज्यमानीय'
चित्रियस्याश्वत्थस्य' समिधस्तिस्त्र आर्द्राः सपलाशाः स्तिभिकवतीः' प्रादेशमाग्नी-
र्ब्रह्मौदने विवृत्यादधाति ॥ १२ ॥ समिधाग्निं दुवस्यत इति गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य
त्रिष्टुभी' राजन्यस्य जगतीभिर्वैश्यस्य ॥ १३ ॥ स एतद् व्रतं चरेत् ॥ १४ ॥
आग्न्याधेयान्न मांसमश्रीयान्न स्त्रियमुपेयात् ॥ १५ ॥ नास्याग्निं गृहाद्वरेयुर्नान्यत
आहरेयुः ॥ १६ ॥ नैपोऽग्निरनुगच्छेत् ॥ १७ ॥ न प्रयायात् ॥ १८ ॥ यद्यनु
वा गच्छेत् प्रयायादेवमेव ब्रह्मौदनं पक्त्वैवं समिध आधाय' भरणशेषं' समाप्याग्नी-
नादधीत् ॥ १९ ॥ यद्येनं संवत्सरे नोपनमेदेवमेव कुर्यात् ॥ २० ॥ यस्तं श्वोऽग्नि-
माधास्यन् स्यात् स एतौ रात्रिं व्रतं चरति ॥ २१ ॥ न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति

1. R ब्रह्मौ°; Rudradatta on ĀpŚS V.4.10 and Vāñcheśvara (23a) on SatS cite this sūtra verbatim.

2. B₁, R ब्रह्मौ°

3. B₂ चतुरः

4. B_{2,3} आषेयेभ्य ऋत्विग्भ्य

5. A₁ ब्रह्मौदनं शेष आज्य°; B₁ ब्रह्मौदन आज्यशेषमानीय; B₂ ब्रह्मदनमानीय

6. A₁, B₁ चित्रियस्या°; B₂ चित्रियस्या°; B₃ चित्र्या°; R चित्रियाश्वत्थस्य

7. B₁ स्तिभिकः कवती; B₂ त्रिभिक°; B₃ त्रिभिः कतिः

8. A₁ तृष्टुभी; A₂ त्रिष्टुभिः; A₃₋₅ त्रिष्टुभी; B₁ त्रिष्टुभिः; B₂ तृष्टुभी; B₃ त्रिष्टुभी

9. Rudradatta on ĀpŚS V.7.10 quotes this sūtra verbatim.

10. B_{1,2}, R आदाव

11. B_{2,3} हरण°

नोपर्यास्ते । जुगुप्सेतानृतात् ॥ २२ ॥ अध्वर्युरेव व्रतं चरेदित्येकम् । सर्वे इत्यपरम् ॥ २३ ॥ ॥३॥

गार्हपत्यायतने कल्मापमजं यद्भाति प्रजा अग्ने संवास्य इत्येतया ॥ १ ॥
 वीणातूष्णवैरेतां रात्रिं यजमानं जागरयन्ति पुण्यैश्च नीथैः ॥ २ ॥ शल्कैस्तां
 रात्रिमग्निमिन्धीत शल्कैरग्निमिन्धानः इत्येतया ॥ ३ ॥ तस्मिन्नुपव्युपमरणीं निष्टपेत्
 जातवेदो भुवनस्य रेतः इति द्वाभ्याम् ॥ ४ ॥ अनुगमयत्येतमग्निम् ॥ ५ ॥ यजमाना-
 यारणी प्रयच्छति अग्नी रक्षांसि सेधति इति ॥ ६ ॥ ते यजमानः प्रतीक्षते मही
 विस्पन्ती सद्ने कृतस्य इति ॥ ७ ॥ आरोहतं दशतम् इत्येतया प्रतिगृह्योचराभ्या-
 मभिमन्त्रयते ॥ ८ ॥ ततो वाचं यच्छति अदृतात् सत्यमुपैमि इति ॥ ९ ॥ वाग्यत
 आस्त आप्तेर्मन्थनात् ॥ १० ॥ तत आत्मन्यग्निं गृह्णाते अध्वर्युर्यजमानश्च नमि
 गृह्णाम्यग्ने अग्निम् इति द्वाभ्याम् ॥ ११ ॥ अग्न्यायतनान्युद्दन्ति उद्वन्यमानमस्या
 अनेप्यम् इति ॥ १२ ॥ उद्वत्यावोक्षति सं नो देवोरमिष्टये इत्येतया ॥ १३ ॥
 शुष्केषूपवातेषु संभारान् निवपति ॥ १४ ॥ द्वैधं विभज्यार्धान् पूर्वेष्वर्धानपरयोः
 ॥ १५ ॥ अग्नेर्भेत्मास्यग्नेः पुरीषमसि इति गार्हपत्यायतने सिकता निवपति ॥ १६ ॥
 एवमन्वाहार्यपचनायतन एवमाहवनीयायतन एव सभ्यावसथ्ययोः ॥ १७ ॥ एव-
 मनुपूर्वाण्येवैष्वत ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ १८ ॥ ॥४॥

एकैकशः पार्थिवान् निवपति ॥ १ ॥ संज्ञानमसि कामधरणम् इत्युपान्
 ॥ २ ॥ निवपन् यददधन्द्रमसि कृष्णं तदिहास्त इति मनसा ध्यायति ॥ ३ ॥
 उदेक्षते इत्यासूत्करम् ॥ ४ ॥ यत् पृथिव्या अनामृतम् इति गार्हपत्यायतने बल्मीकवर्षां

1. *Subodhini* on BaudhŚS II.15 quotes this sūtra verbatim. Rudradatta on ĀpŚS V.7.16 quotes this sūtra with सर्वस्त्रिं for सर्व.
2. A₂ corrected गौरी; Vāñcheśvara also reads गौरी: when he cites this sūtra in his commentary (26b) on SatS. He has again cited this sūtra in his commentary on Praśna VI (23a).
3. A, B, omitted
4. R अग्निम्
5. B₂ अयं ते योनिर्देवियः for रेतः
6. Thus all MSS; R गमयत्ये; Cited by Rudradatta on ĀpŚS V.8.5 as कल्पान्तर.
7. R omitted
8. B_{1,2} उपैमि
9. A₂₋₃, B₁ गृह्णाते
10. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₃, B₂, R omitted
11. B₂ आसूत्करम्; B₃ *सूत्करम्

निवपति ॥ ५ ॥ यदन्तरिक्षस्यानामृतम् इत्यन्वाहार्यपचनायतने ॥ ६ ॥ यद् दिवोऽना-
मृतम् इतीतरेषु ॥ ७ ॥ उत् समुद्रात् इति स्रदम् ॥ ८ ॥ इत्यप्र आसीः' इति
वराहविहतम् ॥ ९ ॥ अदो देवी इति शर्कराः ॥ १० ॥ शर्करा' निवपन् यं
द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ ११ ॥ उत्तरेण संभारान् सौवर्णान् हिरण्यशकलानुपास्यति
यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदः इति ॥ १२ ॥ एकैकमाध्याधाय' रजतं द्वेष्यायाति-
प्रयच्छति' ॥ १३ ॥ यदि' द्वेष्यं नाधिगच्छेदतिप्रविध्येत् ॥ १४ ॥ एवं संसृज्य
वानस्पत्यान् निवपति पुष्करपर्णमश्वत्थमुदुम्बरं पलाशं शर्मा विकङ्कतमशनिहतस्य
वृक्षस्य काष्ठम् इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः इत्येतया ॥ १५ ॥ सर्वान् संभारान् संप्रयौति
सं या वः प्रियास्तनुवः ॥ सं वः' सृजामि' हृदयानि इति द्वाभ्याम् ॥ १६ ॥ ॥५॥

ब्राह्मोदनिकस्य' भस्मापोद्ब्र' दशहोत्रारणी समवधायोपतिष्ठत्यश्वेऽग्नि
मन्थति सहाग्नेऽग्निना जायन्न इति ॥ १ ॥ मध्यमाने चतुर्होतृन् यजमानं वाचयति
॥ २ ॥ जाते वरं ददाति ॥ ३ ॥ जातमभिप्राणिति प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभिप्राणिति
इति ॥ ४ ॥ अथैनं हस्ताभ्यां परिगृह्णाति अजीजनन्नमृतं मर्यासः इति ॥ ५ ॥
ततः' प्राञ्चमुद्ब्रूत्यानुदित आदित्ये स्थन्तरे गीयमान आसीनः संभारेषु गार्हपत्य-
मादधाति ॥ ६ ॥ भृगूणां त्वा व्रतपते व्रतेनादधामि इति भार्गवस्यादध्यात् । अङ्गिरसां
त्वा व्रतपते व्रतेनादधामि इति यो ब्राह्मण आङ्गिरसः स्यात् । आदित्यानां त्वा देवानां
व्रतपते व्रतेनादधामि इत्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम् । वरुणस्य त्वा राज्ञो व्रतपते
व्रतेनादधामि इति राज्ञः । इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते व्रतेनादधामि इति राजन्यस्य ।
मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते व्रतेनादधामि इति वैश्यस्य । ऋगूणां त्वा देवानां व्रतपते
व्रतेनादधामि इति रथकारस्य ॥ ७ ॥ संभारेष्वेव सर्वानग्नीनादधाति ॥ ८ ॥ ॥६॥

यथर्ष्याधानेनाधाय व्याहृतीभ्यामादधाति भूर्भुवः इति ॥ १ ॥ ततः
सर्पराज्ञीभ्यां भूमिर्भूजा इत्येतया च द्वितीयया च ॥ २ ॥ एताभ्यामेवाहित'

1. B_{1,2} आसीद्; B₃ आसीद्

2. A °शान्; B₁ शर्करामिपन्

3. A₂₋₃, B₃ °कमाधाय

4. A₂₋₃ omitted

5. A, B₁ मिया; B₂ सृजा

6. Rudradatta on ĀpŚS V.10.7: तथा ब्राह्मोदनिकस्येवैव भारद्वाजः ।

7. B₃ भस्मापोद्ब्र

8. B₃ सं

9. Thus A_{1,2}; B; R °मेकं विहितं

यजमान उपतिष्ठते ॥ ३ ॥ ततो घर्मशिरसा घर्मः शिरः इति ॥ ४ ॥ एतेनैवाहितं
यजमान उपतिष्ठते ॥ ५ ॥ तत एताभिरन्तत आदधाति ॥ ६ ॥ ऋतं स्तृणामि
पुरीयम् ॥ सुगार्हपत्यः इति चैताभ्याम् ॥ ७ ॥ अहं त्वदस्मि इत्याहितं यजमान
उपतिष्ठते ॥ ८ ॥ ततोऽश्वस्य दक्षिणे कर्णेऽग्निर्तनूर्यजमानं वाचयति

या वाजिनग्रेः पवनाना पशुषु प्रिया तनूस्तामावह ॥

या वाजिनग्रेः पावकासु प्रिया तनूस्तामावह ॥

या वाजिनग्रेः सूर्ये शुचिः प्रिया तनूस्तामावह ॥

इति ॥ ९ ॥ गार्हपत्य इधमादीप्याहवनीयमुद्यच्छते ओजसे वलाय त्वोद्यच्छे इति
॥ १० ॥ उद्घ्नियमाणे वामदेव्यं गायति ॥ ११ ॥ उपरीवाग्निमुद्गृह्णीयादुद्धरन्
॥ १२ ॥ नास्यदघ्नमतिहरेत् ॥ १३ ॥ 'उद्यतमिधममुपयतं' धारयन्ति ॥ १४ ॥
अथान्वाहार्यपचनं' यतः कुतश्चाहृतयोर्ध्वञ्जुरादधाति ॥ १५ ॥ अरणीभ्यां वा मथित्वा
॥ १६ ॥ यथप्याधानेनाधाय व्याहृत्यादधाति भुवः इति ॥ १७ ॥ ततः सर्पराज्ञीभ्यां
भूमिर्भूना इत्येतया च तृतीयया च ॥ १८ ॥ एताभ्यामेवाहितं' यजमान उपतिष्ठते
॥ १९ ॥ ततो घर्मशिरसा वातः प्राणः इति ॥ २० ॥ एतेनैवाहितं' यजमान
उपतिष्ठते ॥ २१ ॥ ॥७॥

ततोऽश्वप्रथमाः प्राञ्चोऽभिप्रव्रजन्ति प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वान् इत्येतया ।
दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात् इत्येताभिश्चतसृभिः ॥ १ ॥ जानुदग्नेऽग्रे हरत्यथ
नाभिदग्नेऽथास्पदग्ने ॥ २ ॥ नाग्निं चादित्यं च व्यवेयात् ॥ ३ ॥ पूर्वमग्निं*
हरति पथादन्वेति ॥ ४ ॥ दक्षिणतो ब्रह्मा रथं वर्तयति रथचक्रं वा बृहस्पते परि
दीया रथेन इति ॥ ५ ॥ एतां वाप्रतिरथस्यर्चं ब्रह्मा जपतीत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ तथा*
रथं वर्तयति पावचक्रं त्रिः परिवर्तते ॥ ७ ॥ यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् स्यात्
तस्य पुनश्चक्रं त्रिः परिवर्तयेत् ॥ ८ ॥ समयध्वे^{१०} चरं ददाति ॥ ९ ॥ समयध्वे

1. A_{1,3}, B₁ *मिदिदरेत्; B₂ *मभिदरेत्; A_{2,3}, B₃ *मतिदरेत्
2. A, B, युतनि^०; B_{2,3} उद्यत इधम^०
3. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₃ *मुपयतं; B₁ *मुदयतत; R *मुपयमनं
4. Thus B_{2,3}; A, R धारयति
5. Here ends sūtra 15 in R.
6. Thus A₁, B₁; A_{2,3}, R *मेधं विहितं
7. Thus B₁; A_{1,2} एतेनैवाहितं; A_{2,3} एतेनैवाहितं; B₂ एतेनैवाहितं
8. A₂₋₃ तदन्वयं^०; B, यत्पूर्व^०
9. R तथा
10. R समय

हिरण्यं न्यस्यातिक्रामति नाकोऽसि ब्रह्मः संक्रमणः प्रतिष्ठा यजमानस्य इति ॥ १० ॥
 उत्तरेण संभारान् दक्षिणेन पदा प्राञ्चमथमाक्रमयति अम्यस्थात् इति ॥ ११ ॥
 एतस्मिन्नेव पदे प्रदक्षिणमावर्त्योत्तरया प्रत्यञ्चमाक्रमयति ॥ १२ ॥ पार्श्वत आक-
 मयेद्यथाहितस्याग्रेऽङ्गाराः पदमभ्यववर्तेरन् ॥ १३ ॥ यद्यथो न स्याद् वलीवर्द
 एवैतत् कर्म कुर्यात् ॥ १४ ॥ अजस्य पद् आधेय इति विज्ञायते ॥ १५ ॥
 कमण्डलुपद इत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ अथमृपसंगृह्य पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखः प्रह्वस्तिष्ठन्
 बृहति गीयमाने ॥ १७ ॥ ॥८॥

अर्धोदिते सूर्ये आहवनीयमादधाति ॥ १ ॥ सर्वोदिते ब्रह्मवर्चसकामस्या-
 दध्यात् ॥ २ ॥ यथर्ष्याधानेनाधाय व्याहृतीभिरादधाति^१ भूर्भुवः सुवः इति ॥ ३ ॥
 ततः सर्पराज्ञीभ्यां भूमिर्भूमा इत्येतया च चतुर्थ्या च ॥ ४ ॥ एताभ्यामेवाहितं
 यजमान उपतिष्ठते ॥ ५ ॥ ततो धर्मशिरसा अर्कश्चक्षुः इति ॥ ६ ॥ एतेनैवाहितं
 यजमान उपतिष्ठते ॥ ७ ॥ प्राणं त्वावृत आदधामि इति च द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥ अन्तरा
 आधायोपतिष्ठते आनशे व्यानशे इति ॥ ९ ॥ निहिते वारवन्तीयश्पैते गायति ॥ १० ॥
 नाहितमग्निमभिहुतमुपस्पृशेत् । आज्येन चौषधीभिश्च शमयितव्य इति विज्ञायते
 ॥ ११ ॥

या ते अग्ने पशुपु^१ पवमाना^२ प्रिया तनूयां पृथिव्यां यासौ

या रथंतरे या माघत्रे छन्दसीदं ते तामवरुन्धे ।

तस्यै ते स्वाहा ॥

या ते अग्नेऽसु पावका^३ प्रिया तनूयान्तरिक्षे या वायौ

या वामदेव्ये या त्रैष्टुभे छन्दसीदं ते तामवरुन्धे ।

तस्यै ते स्वाहा ॥

या ते अग्ने सूर्ये शुचिः प्रिया तनूयां दिवि यादित्ये

या बृहति या जागते छन्दसीदं ते तामवरुन्धे ।

तस्यै ते स्वाहा ॥

इति ॥ १२ ॥ ॥९॥

आज्येन चौषधीभिश्च शमयित्वाहवनीयात् सभ्यावसथ्यौ यथर्ष्याधानेना-

1. Rudradatta on ĀpSS V.15.5 : प्रह्वस्तिष्ठति तु भारद्वाजः ।
2. A₂₋₃ व्याहृति^०
3. Thus A₂₋₃; A₁ पवमानाय पशुपु; B पवमाना पशुपु
4. A₁B₂ पावकापु

दधाति ॥ १ ॥ अरणीभ्यां वा मथित्वा ॥ २ ॥ सभायाँ सभ्यमावसथ' आव-
सथीयम् ॥ ३ ॥ दक्षिणाश्रौ सभ्यावसथ्ययोरिति विज्ञायते ॥ ४ ॥ यज्ञायज्ञियं
गायेदित्येकम् । सर्वेष्वित्यपरम् ॥ ५ ॥ ब्रह्माग्न्याधेये सामानि गायेदिति विज्ञायते
॥ ६ ॥ नाग्न्याधेये सामानि गायेदित्येकेषाम् ॥ ७ ॥ आग्निपत्रमानीभिस्तिष्ठभि-
स्तिस्त्र' आश्वत्थीः समिध आदधाति अन्न आयँपि पक्से इत्येताभिस्तिष्ठभिः' ॥ ८ ॥
शमीमय्यस्तिस्त्रः समिधो घृतान्वक्त्वा आदधाति समुदादूर्भिः इत्येताभिस्तिष्ठभिः'
॥ ९ ॥ प्रेक्षो अग्ने दीदिहि पुरो नः इत्यौदुम्बरीम् । विधेम ते परमे जन्मन्नो इति
वैकङ्कतीम् । तौ सवितुर्वरेण्यस्य चित्राम् इति शमीमयीम् ॥ १० ॥ सर्वेष्वेकैकाम्
॥ ११ ॥ घ्रातरग्निहोत्रस्यावृता' तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोति ॥ १२ ॥ अरण्येऽनुवाक्याभि-
र्घोराभिस्तनूर्भिर्यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते यास्ते अग्ने घोरास्तनुवस्ताभिरमुं गच्छ इति
ब्रूयार्थं द्विष्यात् ॥ १३ ॥ ॥१०॥

तिरः पवित्रमाज्यं निरुप्योत्पूय स्रुवं च जुहुं च निष्टप्य संसृज्य
चतुर्गृहीतेन स्रुवं पूरयित्वा द्वादशगृहीतेन वा पूर्णाहुतिं जुहोति । सप्त ते अग्ने
समिधः सप्त जिह्वाः इत्येतामनुद्रुत्य स्वाहाकारेण जुहोति' ॥ १ ॥ हुतायां पूर्णाहुतौ
वरं ददाति ॥ २ ॥ एवमेवात् ऊर्ध्वं दर्विहोमेषु निर्वपत्युत्पुनाति निष्टपति
संमाष्टर्यन्ततः स्वाहाकारं दधाति' ॥ ३ ॥ यान् प्रतिनिगद्य जुहोत्येते दर्विहोमा
भवन्ति यँश्च जुहोतीति चोदयेत् ॥ ४ ॥ ततो यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते चे
ते अग्ने शिवे तनुवौ विराद् च स्वराद् च इत्यनुवाकशेषेण ॥ ५ ॥ तत एतामाहुतिम्
ये अग्नयो दिवो ये पृथिव्याः इति ॥ ६ ॥ भास्वतो विराजक्रमैरुपतिष्ठते अयर्थं पितृ
भे गोपाय इत्यन्वाहार्यपचनम् । नर्यं प्रजां मे गोपाय इति गार्हपत्यम् । शैत्यं पशून्
मे गोपाय इत्याहवनीयम् । सप्रथं सभां मे गोपाय इति सभ्यम् । अहे बुध्निय मन्त्रं
मे गोपाय इत्यावसथीयम् । पञ्चधाग्नीन् इति च सर्वान् ॥ ७ ॥ ॥११॥

आग्नेयस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ २ ॥ आग्नेय-

1. 'Thus B_{2,3}; A₁, B₁ °नायस्य आव°; A₂₋₃, R °मावसथ्यमाव°

2. A₂₋₃ एताभिः for तिष्ठभिः

3. R reads तिष्ठभिः at the beginning of the next sūtra.

4. Rudradatta on ĀpŚS V.17.6 : भावरग्निहोत्रस्यावृतेत्येव सत्यापाडभारद्वाजो ।

5. Vāñcheśvara (48b) on SatS : सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति तूष्णीमग्निहोत्रं
जुहोतीति भारद्वाजः ।

6. A₁ दधति; B₂ ददाति

मष्टाकपालं निर्वपति ॥ ३ ॥ निरुतं हविरुपसन्नमप्रोक्षितं भवत्यथ' सभ्यावसथ्य-
योर्मध्येऽधिदेवनमुद्धृत्यावोक्ष्याक्षान् न्युप्याक्षेषु हिरण्यं निधाय व्यूह्य समूह्य जुहोति
निपसाद् धृतव्रतः इत्येतया ॥ ४ ॥ शतं यजमानायाक्षान् प्रयच्छन्नाह व्रीहिन्यो गां
दीन्यताहिंसन्तः पर्वाणि^२ विशसत इति ॥ ५ ॥ तद्यजमानः कृतं विजित्योत्तिष्ठति
॥ ६ ॥ गामस्य तदहः सभायां दीव्येषुः ॥ ७ ॥ तस्याः परूपि न हिंस्युः
॥ ८ ॥ तां सभासद्भ्य उपहरेत् ॥ ९ ॥ तथा^३ यद्^४ गृहीयात् तदुभयमन्नं सँसृज्य
ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ १० ॥ आवसथे मध्ये परिपदो हिरण्यं निधायामिजुहोति
प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः इत्येतया ॥ ११ ॥ ततो यजमानोऽग्नीनुपतिष्ठते कल्पेतां धावा-
पृथिवी ॥ येऽग्नयः समनसः इति द्वाभ्याम् ॥ १२ ॥ समानमा दक्षिणाकालात्
॥ १३ ॥ वर्धमाना दक्षिणा देवेति विज्ञायते ॥ १४ ॥ अग्नीधेऽग्र उपवर्हणं
सर्वसन्नं ददाति ॥ १५ ॥ अजं^५ चाथं ब्रह्मणे ॥ १६ ॥ धेनुं होत्रे ॥ १७ ॥
अनङ्गाहमध्वर्यवे ॥ १८ ॥ मिथुनौ गावौ वासो रथमिति सर्वेभ्यः ॥ १९ ॥ पद्
वा द्वादश वा चतुर्विंशतिर्वाग्न्याधेये^६ दक्षिणा भवन्ति ॥ २० ॥ सहादिष्ट-
दक्षिणाभिः संचर्क्षित्येकम्^७ ॥ २१ ॥ ॥१२॥

अन्यत्रादिष्टदक्षिणाभ्य इत्यपरम् ॥ १ ॥ 'यद्यनाढ्योऽग्नीनादधीताप्येकां
गां दक्षिणां दद्यात् ॥ २ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ३ ॥ सायमग्निहोत्रं होप्यन्
दशहोतारं मनसानुद्धृत्याहवर्नाये सग्रहं जुहोति ॥ ४ ॥ द्वादशाहमजस्रेष्वग्निहोत्रं
जुहोति' ॥ ५ ॥ व्रतचारी भवति ॥ ६ ॥ द्वादश रात्रीः स्वयं जुहुयादन्यो वा
॥ ७ ॥ न प्रवसेत् ॥ ८ ॥ अहतं वासो वसीत ॥ ९ ॥ स्वयं त्रयोदर्शी जुहुयात्
॥ १० ॥ यां प्रथमामग्निहोत्राय गां^८ दुहन्ति साग्निहोत्रस्य^९ दक्षिणा ॥ ११ ॥
अग्निहोत्रमेताभिर्व्याहृताभिरुपसादयेत् भूर्भुवः सुवः इति ॥ १२ ॥ संवत्सरे पर्यागत
एताभिरेव सादयेत् ॥ १३ ॥ प्रथम एव संवत्सर इत्याश्मरथ्यः । संवत्सरे संवत्सर

1. In R sūtra 4 ends with भवति.

2. A पर्वाणि

3. Thus B₂; A₁, B₁ तयद्; A₂, तद्यद्; B₂ तथा यद्

4. Thus B₂, A₁, B₁ अजं

5. Thus all MSS; R 'वाग्न्याधेय'

6. Thus all MSS; R 'त्येके

7-7. A, B₁ omit sūtras 2-5.

8. Thus B₂; A, B₂, R omitted

9. Thus B₂; A, R साहोरात्रस्य

इत्यालेखनः ॥ १४ ॥ द्वादशसु व्युष्टासु तनुहवीं पि' निर्वपति' ॥ १५ ॥ अग्नये
 पवमानाय पुरोडाशमष्टाकपालम् । त्रिंशन्मानं हिरण्यं दक्षिणा ॥ १६ ॥ सिद्धमिष्टिः
 संतिष्ठते ॥ १७ ॥ ततोऽग्नये पावकायाग्नये शुचये । त्रिंशन्मानचत्वारिंशन्माने
 हिरण्ये^२ दक्षिणा ॥ १८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १९ ॥ काममेव थो भूते
 तनुहवीं पि निर्वपेत् ॥ २० ॥ काममर्धमासे^३ मास्यृतौ^४ संवत्सरे । सद्य इत्येकेषाम्
 ॥ २१ ॥ समानतन्त्राणि वाग्नेयेन स्युः ॥ २२ ॥ विज्ञायते न सोमेन यक्ष्यमाणः
 ॥ २३ ॥ ॥१३॥

पुरा संवत्सरात् तनुहवीं पि निर्वपेत् ॥ १ ॥ अपि वाग्नेये पवमानायाग्नये
 पावकायाग्नये शुचय आज्याहुतीर्हुत्वा सोमदेवताभ्यो वा^५ निर्वपेत् ॥ २ ॥ उपरिष्ठात्
 तनुहविर्भ्योऽग्नीषोमीयमेकादशकपालमनुनिर्वपत्यैन्द्राग्नमेकादशकपालमदित्यै^६
 घृते चरुम् ॥ ३ ॥ अग्नीषोमीयो ब्राह्मणस्यैव स्यान्नेतरयोर्वर्णयोः ॥ ४ ॥ समानमा
 फलीकरणात् ॥ ५ ॥ फलीकृतानां तण्डुलानां विभागमन्त्रेण चरव्यानपोद्धरति
 ॥ ६ ॥ सहेतरान्^७ पिनष्टि ॥ ७ ॥ समानमा कपालोपधानात् ॥ ८ ॥ ऐन्द्राग्नस्य
 कपालान्युपधाय प्रथमेन कपालमन्त्रेण चरुस्थालीमुपदधाति ॥ ९ ॥ ध्रुवोऽसि इति
 मन्त्रं संनमति । ध्रुवसि इति वा ॥ १० ॥ पिष्टानामावृता तण्डुलान् संवपत्युत्पुनाति
 ॥ ११ ॥ यजुषाज्यमुत्पूय चरुस्थाल्यामानयति ॥ १२ ॥ यथाधिकरणं^८ मन्त्रं
 नमति^९ ॥ १३ ॥ अधिश्चयणमन्त्रेण चरव्यानावपति ॥ १४ ॥ स्थाल्यैव चरुमासा-
 दयति^{१०} ॥ १५ ॥ एष एवात ऊर्ध्वं चरुणां कल्पो भवत्यन्यत्राज्यग्रहणात्^{११} ॥ १६ ॥
 सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ १७ ॥ समानमा हविषां प्रदानात् ॥ १८ ॥ ॥१४॥

आदित्यै हुतमनुमन्त्रयते अदित्या अहं देवयज्यया यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम्

1. Thus B_{2,3}; A₁ तनुहवीं निर्वपेत्; A₂₋₃, R तनुहविर्निर्वपति; B₁ तनुहविर्निर्वपति; Vāñchēśvara (41a) on SatS; द्वादशसु व्युष्टास्त्विति बांधायनभारद्वाजो ।
2. A₂₋₃ omitted
3. A₁ काममर्धमासते; A₂ काममर्धमासे मासस्यर्धते; A₃₋₃ काममर्धमासे मास्यर्धते; B_{1,2} काममर्धमासे मासर्धते; B₃ काममासे मासर्धते
4. V.13.23; 14.1 cited verbatim by Vāñchēśvara (41a) on SatS.
5. Emended; A₁, B₁ यवा; A₂₋₃, R यवान्
6. A₁, B₂ *नदित्ये च
7. Thus B_{1,2}; A₁ सहेतरान्; A₂₋₃, R सहेतरान्; B₁ सहेदतरान्
8. A₁, B₁ *करण; A₂ *धिकार; A₃₋₃ यथाधिकर; B₂ यथाकरं
9. B₂ मन्त्रान्
10. A₁ नामति; B₂₋₃ नवति
11. Thus A₁; A₂₋₃, R *न्यत्राज्यग्रहणात्; A₁, B_{1,2} *न्यत्राज्यग्रहणात्; B₃ *न्यत्राज्यग्रहणात्

इति ॥ १ ॥ एवमेव^१ सर्वानादित्याननुमन्त्रयते ॥ २ ॥ आदित्यस्य हविरुच्छिष्टं
चतुर्धाकरणकाले सर्वं ब्रह्मणे परिहरति ॥ ३ ॥ तं चत्वार आर्पेया ऋत्विजः
प्राशन्ति ॥ ४ ॥ तेभ्यः प्राशितवद्भयो धेनुं वरं ददाति ॥ ५ ॥ उपांशुदेवता
आग्न्याधेयिका इष्टयो भवन्तीत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ७ ॥
दर्शपूर्णमासावारप्स्यमाणः^२ सारस्वतौ होमौ पुरस्ताज्जुहुयात् पूर्णा पश्चात् ॥
यत्ते देवा अदधुः इति द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥ अन्वारम्भणीयामिष्टिं निर्वपति ॥ ९ ॥
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं सरस्वत्यै चरुं सरस्वते द्वादशकपालम् ॥ १० ॥ अग्नये
भग्निने पुरोडाशमष्टाकपालं चतुर्थं निर्वपेद् भगकामः ॥ ११ ॥ समानमा हविषां
प्रदानात् ॥ १२ ॥ सारस्वतं हुतमनुमन्त्रयते सरस्वत्या^३ अहं देवयज्या वाचमन्नाद्यं
पुपेयम् इति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वान् सरस्वतीदेवताननुमन्त्रयते^४ ॥ १४ ॥ तस्य
पुरस्तात् स्विकृतो जयान् जुहोति चित्तं च^५ चित्तिश्च इति द्वादश । प्रजापतिर्जया-
निन्द्राय वृष्णे प्रायच्छत् इति त्रयोदशीं जुहुयात् ॥ १५ ॥ ॥१५॥

अग्ने बलद इति चतुर्दशीं ब्रह्मवर्चसकामस्य ॥ १ ॥ चित्रं तस्य जनतायां
भवति । शुक्लमिव त्वस्यात्मन्^६ जायते ॥ २ ॥ मिथुनौ गावौ दक्षिणा ॥ ३ ॥
सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ दर्शपूर्णमासावारभमाणश्चतुर्होतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये
सग्रहं जुहोति ॥ ५ ॥ दर्शपूर्णमासावारभते ॥ ६ ॥ पौर्णमासीं पूर्वम्^७ ॥ ७ ॥ अमा-
वास्यायामादधानस्यैतद्विकृतम् ॥ ८ ॥ पौर्णमास्यां तु पूर्वस्मिन् पर्वणि सेष्टि सान्वा-
रम्भणीयं सद्योऽपवृज्य ॥ ९ ॥ श्वो भूते पौर्णमासेन यजते ॥ १० ॥ अथैतान्याहि-
ताग्निव्रतानि भवन्ति ॥ ११ ॥ नानृतं वदेत् ॥ १२ ॥ नांस्यं ब्राह्मणोऽनाश्वान् गृहे
वसेत् ॥ १३ ॥ सूर्योदमतिर्थं वसत्यै नापरुन्ध्यात् ॥ १४ ॥ न सायमहुतेऽग्निहोत्रेऽ-
श्रीयात्^८ ॥ १५ ॥ न प्रातरहुते ॥ १६ ॥ न नक्तमन्यदन्नाद्याद् दद्यात् ॥ १७ ॥
नक्तमन्नं ददन्नदयीत् ॥ १८ ॥ नर्जापपकस्याश्रीयात् ॥ १९ ॥ क्लिन्नं दारु नादध्यात्
॥ २० ॥ अन्तर्नाग्यापस्तासां नाश्रीयात् ॥ २१ ॥ स्वकृत इरण्ये नावस्येत् ॥ २२ ॥
रजतं हिरण्यं बर्हिषि न दद्यात् ॥ २३ ॥ तूष्णीं^९ द्विकृत्य स्त्रियमुपेयात्^{१०} ॥ २४ ॥ ॥१६॥

1. A₂₋₅, B₁ एव
2. Thus B_{1,3}; A₁ वाग्भमाणः; A₂₋₅, B₂, R आरप्स्यमाणः
3. A₂₋₅ omitted
4. A₂₋₅ omitted
5. A₁ त्वस्याम; B₁ त्वस्याम; B₂ त्वस्याम
6. B₃, R पूर्वम्
7. Thus all MSS; R omits अग्निहोत्रे.
8. B_{2,3} repeat this sūtra.

पुनराधेयं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ तस्याग्न्याधेयेन कल्पो व्याख्यातः

॥ २ ॥ विकाराननुक्रमिष्यामः^१ ॥ ३ ॥ योऽग्न्याधेयेन नर्ध्नोति स पुनराधेय-
माध्व इति विज्ञायते ॥ ४ ॥ ज्यान्या^२ पुत्रमर्त्यायां यदैवाहिताग्निरङ्गेन विधुरता-

मियादथादर्धातेत्येकेषाम् ॥ ५ ॥ प्रजाकामः पुनरादर्धीत पशुकामः पुनराधीता-
न्नाद्यकामः पुनरादर्धीत प्रतिष्ठाकामः पुनरादर्धीतेति विज्ञायते ॥ ६ ॥ चावर्ज्जीवं

पुनराधेयस्य^३ कालो नात्येतीत्यादमस्थ्यः । संबत्सरमित्यालेखनः ॥ ७ ॥ आग्नेय-
मष्टाकपालं^४ निर्वपेद् वैश्वानरं द्वादशकपालमग्निमुद्वासयिष्यन्^५ ॥ ८ ॥ तस्य पुरस्तात्
स्त्रिष्टकृत एता आहुतीर्जिहोति

या ते अग्ने उन्सीदतः पवमाना पशुषु प्रिया तनूस्तया सह पृथिवीमाविश ।
रथन्तरेण साम्ना गायत्रेण छन्दसा स्वाहा ॥ ९ ॥ ॥१७॥

या ते अग्न उन्सीदतः पावकाप्यु प्रिया तनूस्तया सहान्तरिक्षमाविश ।
वामदेव्येन साम्ना त्रैष्टुभेन छन्दसा ।

ततो न इमूर्जमाकृधि गृहमेधं च वर्धय स्वाहा ॥

या ते अग्न उन्सीदतः सूर्ये शुचिः प्रिया तनूस्तया सह दिवमाविश ।
वृहता साम्ना जामतेन छन्दसा । ततो नो वृष्टपावधि^६ स्वाहा ॥

यास्ते अग्ने विमकीरिन्द्रः सूकर आभरत् ।

तादु शोचिषु सीदेह भस्म वैश्वानरस्य यत् स्वाहा ॥

यास्ते अग्ने कामदुषा विमकीरनुसंभृताः ।

ताभिर्नः कामानु धुस्नेह प्रजां पुष्टिमधो धनं स्वाहा ॥

ये^७ ते अग्ने वानस्पत्याः संभाराः संभृताः सह तेभिर्गच्छ^८

वनस्पतीन् स्वां योनिं यथाप्ये त्वाहा ॥

अग्नप्रियंषाखोकमसदत्^९ सदने^९ स्वे ।

1. A_{2,3} विकाराननु^१
2. Thus A_{2,3}, B₂; A₁ उर्वाधान; B₁ ज्योन्यां; B₂ नाम्ना
3. Thus A_{1,2}, B₁; A_{2,3}, R पुनराधेया; Mahādeva on SatS III.6 (p. 329) quotes this sūtra verbatim except संवत्सर for संवत्सम्.
4. B_{2,3} *कपालं पुरस्तात्
5. Rudradatta on ĀpSS V.26.4 : भारद्वाजेनाग्निं वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेदिति ।
6. A_{1,2}, B₁ वृष्टपावधि; A_{2,3} वृष्टपावधि; B_{2,3} वृष्टपावधि
7. Thus A₂ corrected; B₂ ए; others वा
8. Thus all MSS; R तेभिर्गच्छ
9. Thus B₂; A₁ *लोकं सदसद् सदने स्वे; A_{2,3} लोकं सदत् सदने स्वे; A_{4,5} लोकं सदत् सदने स्वे; B₁ *लोकं सदसद् सदने स्वे; B₂ लोकं सदसद् सदने स्वे

अवीरहत्यं देवेपूपाणां मनसा सह स्वाहा ॥

इति ॥ १ ॥ पौर्णमास्यां ज्वलतोऽग्नीनुद्रासयति ॥ २ ॥ संवत्सरमवसृष्टाग्निः स्यादित्येकम् । अपरिमितमित्यपरम् ॥ ३ ॥ ॥१८॥

अथैतानि पुनराधेयनक्षत्राणि रोहिणी पुनर्वसु अनूराधा इति ॥ १ ॥ वर्षासु शरदि धादधीत ॥ २ ॥ मध्यंदिन आधेय इति विज्ञायते ॥ ३ ॥ सर्वान् मध्यंदिन आदधीतेत्येकम् । आहवनीयं सभ्यावसथ्यावित्यपरम् ॥ ४ ॥ समानमा गार्हपत्यस्याधानात् ॥ ५ ॥ सर्वाभिः सर्पराज्ञीभिर्गार्हपत्यमादधाति ॥ ६ ॥ समानमाहवनीयस्योद्यमात् ॥ ७ ॥ उपोलवा^१ दर्भा भवन्ति परुक्णाः^२ संवत्सरप्रवाताः । तेषामिध्ममादीप्याहवनीयमुद्यच्छते ॥ ८ ॥ यत्ना क्रुद्धः परोवप इत्यन्वाहार्यपचनमादधाति ॥ ९ ॥ यत्ते मनुष्यरोक्षस्य इत्याहवनीयम् ॥ १० ॥ मनो ज्योतिर्जुषताम् इत्याहितमाहितमुपतिष्ठते ॥ ११ ॥ समानमा^३ तूष्णीमग्निहोत्रात् ॥ १२ ॥ सप्त ते अग्ने सन्धिः सप्त विद्वाः इति तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोति ॥ १३ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १४ ॥ आग्नेयं पञ्चकपालं निर्वपति ॥ १५ ॥ स एषोऽष्टाकपालस्य स्थानं ग्रत्येति ॥ १६ ॥ पञ्चदश सामिधेन्यो भवन्ति सप्तदश वा ॥ १७ ॥ यत् प्रागुत्तमादनूयाजात् तेनोपांशु प्रचरन्त्यन्यत्र स्विष्टकृतः ॥ १८ ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः ॥ १९ ॥ चतुर्षु प्रयाजेषु चतस्रो विभक्तीर्दिधाति ॥ २० ॥ ॥१९॥

अग्नाग्नेऽग्नावग्नेऽग्निनाग्नेऽग्निमग्ने इति ॥ १ ॥ उपरिष्ठाद् देयजामहाद् दध्यादित्येकम् । पुरस्तादामन्त्रणीयात् पदादित्यपरम् ॥ २ ॥ यं कामयेत् ध्रुव्यादिति तस्योपरिष्ठात् प्रयाजानां विभक्तीर्दिध्यात् पुरस्ताद्भृषकारात् ॥ ३ ॥ स्वयंसंपन्न उत्तमः^४ प्रयाजः ॥ ४ ॥ समानमाज्यभागाम्ब्याम् ॥ ५ ॥ बुधन्वानाग्नेय आज्यभागो भवति अग्निं स्तोमेन बोधय इति ॥ ६ ॥ पवमानवान् सौम्यः अग्न आयूपि पवसे इति ॥ ७ ॥ जुषाणो अग्निः पवमान आज्यस्य हविषो वेतु इति यजति ॥ ८ ॥

1. A₁₋₃, B₁ "मित इत्य"; A₄₋₅ "मिता इत्य"; B₂ "मित्य"; B₃ "मितमित्य"

2. Thus B₃; A, B₁ उपोलवा वा; B₂ उपोलवा

3. Thus B_{1,3}; A₁ परुक्णात्; B₂ वरुणा

4. Rudradatta on *ĀpSS* V.27.13: तत्र आहितमाहितमुपतिष्ठत इति भारद्वाजः । Dhūrtasvāmin on *ĀpSS* V.27.12: नृक्षपतिवत्वोपस्थावमाहितस्याग्नेः अग्नेः श्रुते ऋद्धाजमतादुपदेशस्तन्त्रेणोपस्थानम् ।

5. Thus A₁, B₂; A₂₋₅, B₁, R समानमनु; B₃ समानं

6. Thus B₃; B₂ पादान् omitted; R पादा°. The latter half of this sūtra is cited verbatim by Vāñcheśvara (49a) on SatS.

7. A, B₁ उचं

अग्निर्पूर्धा इति सौम्यस्य' लोके कुर्यात् प्रजाकामः पशुकामो वा ॥ ९ ॥ अग्ने तमघ
इति पश्यत्यो याज्यानुवाक्या भवन्ति । द्वे हविषो द्वे स्विष्टकृतः ॥ १० ॥ पुनरूर्जा ॥
सह रथ्या इत्यभितः पुरोडाशमाहुतीं जुहोति ॥ ११ ॥ समानमा दक्षिणाकालात्
॥ १२ ॥ उभयीर्दक्षिणा ददात्याग्न्याधेयिकीः पौनराधेयिकीश्च ॥ १३ ॥ ता इमाः
पुनराधेयदक्षिणाः ॥ १४ ॥ ॥२०॥

पुनर्निष्कृतो रथः पुनरुत्स्यूतं वासः पुनरुत्सृष्टोऽनह्वान् शतमानं
हिरण्यमिति ॥ १ ॥ समानमानूयाजेभ्यः ॥ २ ॥ द्वयोरनूयाजयोर्द्वे विभक्ती दधाति
देवे अग्नौ देवो अग्निः इति ॥ ३ ॥ व्याख्यातो विभक्तिलोकः ॥ ४ ॥ स्वयंसंपन्न
उत्तमोऽनूयाजः ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ आग्निवारुणमेकादशकपाल-
मनुनिर्वपति ॥ ७ ॥ स एषोऽग्नीषोमीयस्य स्थानं प्रत्येति ॥ ८ ॥ सर्वेषां वासु-
निर्वाप्याणाम् ॥ ९ ॥ संतिष्ठते पुनराधेयम् ॥ १० ॥ य ऊर्ध्वं पुनराधेयादग्नि-
मादधीत स एतान् होमान् जुहुयात् लेकः सलेकः सुलेकः इति ॥ ११ ॥ त इम
आग्न्याधेयिकानां दर्विहोमानां स्थानं प्रतियान्ति ॥ १२ ॥ यदरुण्योः समारुढो
नश्येत् पुनराधेयं कुर्वीतित्याशमरथ्यः । अग्न्याधेयमित्यालेखनः ॥ १३ ॥ यस्यो-
भावनुगतावभि वोदियादभि वास्तमियात् पुनराधेयमेव कुर्वीत ॥ १४ ॥ ॥२१॥

॥ इति पञ्चमः प्रश्नः ॥

1. A, omitted; B लोमस्व
2. Thus A_{2,3}, B_{2,3}; A_{1,4,5}, B₁, R °माहुतीर
3. A, B, सर्वेषामनु°
4. A, B, °धेये
5. Partially cited by Vāñcheśvara (49b) on SatS.
6. Thus B_{2,3}; A_{1,2-3}, B₁, R दश°; A₂ दशा°
7. B, repeats पुनराधेयमेव कुर्वीत ।
8. A₁ omitted; A₂₋₃ द्वितीयाः, B₁ प्रोः ॥ ५ ॥; B₂ इत्यग्न्याधानः पंचमः प्रश्नः; B₃ इति ओम्

अथ षष्ठः प्रश्नः

अग्न्युपस्थानं^१ व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ आधानवेलायां^२ पत्नी च
यजमानश्च व्रतचारिणौ भवत आ होमात् ॥ २ ॥ उन्नीयमाने यजमानोऽनु-
चङ्क्रम्यत आ होमात् ॥ ३ ॥ उन्नीयमाने स्थेयमित्येकेषाम्^३ ॥ ४ ॥ विधुरसि
विध मे पाप्मानमृतात् सत्यमुपैभि^४ श्रद्धा मयि इति होष्यन्नप उपस्पृशेत् ॥ ५ ॥ वृष्टिरसि
वृध मे पाप्मानमृतात्^५ सत्यमुपागाभ्यु श्रद्धा इति हुत्वा^६ ॥ ६ ॥ एवमेव^७ सर्वेषु
यज्ञक्रतुषु यस्यमाणश्चेष्टा चाप उपस्पृशति ॥ ७ ॥ उत्तरामाहुतिमनूधाय क्वातिर्य-
ङ्ङिवाहवनीयमुपतिष्ठते उपप्रयन्तो अध्वरम् इत्येताभिः षड्भिः ॥ ८ ॥ ममाग्ने
वर्चो विह्वेषस्तु इति चैताभिश्चतसृभिरपरपक्षे^८ ॥ ९ ॥ अथ पूर्वपक्षे उभा वामिन्द्राग्नी
आहुवथ्ये इत्येतामपोह्येतराभिरुपस्थाय अन्यं^९ दिवो मातरिश्वा जभार^{१०} इत्येतयोन्तत
उपतिष्ठते ॥ १० ॥ संवत्सरे संवत्सर आग्निपावमानीभिर्गार्हपत्यमुपतिष्ठते^{१०} ॥ ११ ॥
अग्न आर्यैषि पवसे इत्येताभिः षड्भिराहवनीयमुपतिष्ठते ॥ १२ ॥ ॥१॥

आयुर्दा अग्नेऽस्यागुर्भे देहि इति प्रतिषद्य चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीय
इति सायमुपतिष्ठते । अर्वाग्वसो स्वस्ति ते पारमशीय इति प्रातः प्रातस्वनेकेन^{१०} ॥ १ ॥
त्रिश्चित्रावसुनोपतिष्ठते त्रिरर्वाग्वसुना ॥ २ ॥ आहवनीये समिध आदधाति अग्नेः
समिदस्यभिश्चस्त्वा मा पाहि इति प्रथमाम् । सोमस्य समिदसि परस्वा म एधि इति
द्वितीयाम् । यमस्य समिदसि मृत्योर्मा पाहि इति तृतीयाम् । इन्धानास्त्वा शतं हिमाः
इति चतुर्थीमाधायोपतिष्ठते सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसागथाः इत्यनुवाकशेषेण ॥ ३ ॥
मुखं विमृष्टे

1. A अग्न्यु^०; B, इति ओ; B₂ अथ षष्ठः प्रश्नः
2. B_{2,3} उपसमा^०
3. Thus A_{1,2}, B_{1,2}; A₂₋₅, R^०मित्येके
- 4-4. R omitted
5. Thus A_{2,3}, B_{2,3}; A_{1,2} युक्ते^०; A_{4,5} युक्ते^०; B, मुत्तवि^०
6. Rudradatta on ĀpŚŚ VI.16.7 : तथा चतसृभिरुपतिष्ठतेत्येव सत्यापाठमारदाशौ ।
7. R अन्धे
8. B₂ जहार; R जगार; see : TS II.3.14.2
9. Thus A_{2,3}, B_{1,2}; B₂, R आगिपव^०; *Subodhini* on BaudhŚŚ III.8 quotes this sūtra verbatim.
10. Rudradatta on ĀpŚŚ VI.16.11 : तथा अर्वाग्वसो स्वस्ति ते पारमशीयेति प्रातः प्रातस्वनेके इत्येव मारदाशौ ।

वयँ सोम व्रते तव मनस्तनूपु विभ्रतः । प्रजावन्तो अशीमहि ॥

इति ॥ ४ ॥ गोष्टमुपतिष्ठते सं पश्यामि प्रजा अहम् इति प्रतिपद्य बह्वीमँ भूयास्त
इत्यन्तेन ॥ ५ ॥ अन्तराग्नी तिष्ठन् जपतीत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ सँहितासि विन्वहृषीः
इति वत्समभिमृश्य गार्हपत्यमुपतिष्ठते उप त्वाग्ने दिवेदिवे इत्येताभिः पङ्क्तिभिः
॥ ७ ॥ ॥२॥

गोष्टमुपतिष्ठते ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत इति प्रतिपद्य मयि वो
रायः श्रयन्ताम् इत्यन्तेन ॥ १ ॥ वत्समभिमृशतीत्येकेषाम् ॥ २ ॥ आहवनीयमुप-
तिष्ठते तत् सवितुर्वरेण्यम् इति प्रतिपद्य भेत्तारं भङ्गुरावतः इत्यन्तेन ॥ ३ ॥ गार्हपत्य-
मुपतिष्ठते अग्ने गृहपते इति प्रतिपद्य शतँ हिमाः इत्यन्तेन ॥ ४ ॥ पुत्रस्य नाम
गृह्णाति ॥ ५ ॥ व्याख्यातो जातपुत्रकल्पश्चाजातपुत्रकल्पश्च ॥ ६ ॥ तत् आह
अच्छिन्नो दैव्यस्तन्तुर्मा मनुष्यश्छेदि । दिव्याद्दाम्नो मा छित्सि मा मानुपात् इति ॥ ७ ॥
अग्नीनुपसमिध्व ज्योतिषे तन्तवे त्वा इत्यन्तराग्नी उपविशति ॥ ८ ॥ एवमेव साय-
मग्न्युपस्थानेनोपतिष्ठते ॥ ९ ॥ प्रातरवनेकेन प्रातः ॥ १० ॥ अधिश्रित उर्चनीयमाने
वा हस्ताववनेनिजीत या अवनेजनप्रवादा^१ ऋचः ॥ ११ ॥ अवशिष्टाभिराहवनीय-
मुपतिष्ठते ॥ १२ ॥ पुरस्तादग्नीषोमीयाया विह्वयस्य चतस्र उत्तरा ऋचो जपेदाग्ने-
यस्य च द्वे याज्यानुवाक्ये ॥ १३ ॥ व्याहृतीभिरग्न्युपस्थानमेके समासन्ति
॥ १४ ॥ ॥३॥

भर्तुं वः शक्यम् इत्येके ॥ १ ॥ भर्तुं वः शक्यम् । श्रद्धा मे मा व्यगात्
इत्येके ॥ २ ॥ वात्सप्रेणेत्येके ॥ ३ ॥ माहित्रेण तृचेनेत्येके

महि त्रीणामवोऽस्तु^१ पुक्षं मित्रस्वार्यग्णः । दुराधर्षं वरुणस्य ॥

न हि तेषाममा चन नाभ्यसु वारणेष्वा^२ । ईशे रिपुरघँसतः ॥

ते हि^३ पुत्रासो अदितेऽष्टदिर्व्यच्छन्त्यजसम् । प्र दाशुषे वार्याणि ॥

इति ॥ ४ ॥ एवंविहितमेवास्य प्रवसतोऽग्न्युपस्थानं भवति ॥ ५ ॥ एतावन्नाना ।

1. Thus B₃; A₁, B₂ जातपुत्रकल्पश्च; A₁₋₃, B₁, R जातपुत्रकल्पः; see: BhārSS IV.21.7,8.

2. Thus B₂; A₁ अवनेनिज्य^२; A_{2,3}, B₁ अवनेनिज^२; A_{4,5} अवनेति^२; B₂ अवनेदत्^२.

3. A_{2,3} 'मवो अस्तु

4. A₁ वारणेष्वा; A₂₋₃, B₁ वारणेष्वा; B₂ वारणेष्वा; B₃ वारणेष्वा

5. A, B_{1,2} ह; B₃ न

यानि सँस्पश्य कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यात् ॥ ६ ॥ यजमानः काले तां दिशमभिमुखो
मन्त्रान् जपेत् ॥ ७ ॥ अग्नीन् समाधेहि इत्याह प्रवसथमेप्यन् ॥ ८ ॥ भास्वतो
विराजक्रमैरुपतिष्ठते यथाग्न्याधेये ॥ ९ ॥ आहवनीये^२ समिधमादधाति मम नाम
प्रथमं जातवेदः इत्येतया ॥ १० ॥ अन्तराग्नी तिष्ठन् जपति

इमान् मे मित्रावरुणा गृहान् गोपायतं युवम् ।

अग्निघ्नानविहृतान्^३ पूयैनानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥

इति ॥ ११ ॥ ॥४॥

वाग्यतोऽभिप्रव्रजति^४

शा प्र गाम पथो वयं मा यज्ञादिन्द्र सोमिनः ।

मान्तः स्थुर्णो^५ अरातयः ॥

उदस्त्रो^६ उत्तरान्नयाग्रे वृतेनाद्भुत ।

रायस्पोषेण सँसृज प्रजया च बहून् कृधि ॥

इति ॥ १ ॥ सकाशेऽग्नीनां वाचं यच्छत्यसकाशे विसृजते ॥ २ ॥ व्रतचारी
प्रवसति ॥ ३ ॥ ऋतुं^६ प्रत्युपतिष्ठते ॥ ४ ॥ यद्यनुपस्थिताग्निः प्रवसेत् तत्रैव
सन्नुपतिष्ठेत्

इहैव सन् तत्र सतो वो अग्नयः प्राणेन वाचा मनसा विभर्ति ।

तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत् ।

ज्योतिषा वो वैश्वानरेणोपतिष्ठे ॥

इति ॥ ५ ॥ समिधः कृत्वाग्नीनभ्यैति

विश्वदानीमाभरन्तोऽनातुरेण मनसा ।

अग्ने मा ते प्रतिवेशा रिषाम ॥

नमस्ते अस्तु मीढुषे नमस्त उपसद्भवे ।

1. ... I. 60 IV 16 12. ...

2. Thus B_{2,3}; A, R omitted; in R sūtra 10 begins with यथाग्न्याधेये in sūtra 9. *

3. A, °विहृतान्; A₂₋₃, B_{1,13} °विहृतान्; B₂ °विभतान्

4. B, °तिप्रव्रजति

5. Thus A_{4,5}, B₂; A₁, स्थुर्णो; A₂, स्थुर्णो; B₁, स्थुर्णो; B₂, तामस्थुर्णो

6. Thus B₂; A, B₂, ऋतं; B₁, ऋती

अग्ने शुम्भस्व तन्त्रः सं मा रथ्या सृज ॥

इति ॥ ६ ॥ असकाशेऽग्नीनां वाचं यच्छति^१ सकाशे विसृजते ॥ ७ ॥ अग्नीन्
समावेहि इत्याह प्रवसथादेत्य ॥ ८ ॥ भास्वतो विराजक्रमैरुपतिष्ठते^२ यथाग्न्याधेये
॥ ९ ॥ अजगुपः इति मन्त्रं^३ संनमति ॥ १० ॥ ॥५॥

इमान् मे भिप्रावरुणा गृहानजगुपतं युवम् ।

अविनष्टानविहुतान्^४ पूषेनानभ्यराक्षीदास्माकं पुनरागमात् ॥

इति ॥ १ ॥ आहवनीये समिध आदधाति अग्नेः समिदसि इति विस्रः ॥ २ ॥
आधायोपतिष्ठते मम नाम तव च जातवेदः इत्येताभिश्चतसृभिः ॥ ३ ॥ प्रोपुषं^५
आहुतिं जुहोति मनो ज्योतिर्जुपताम् इत्येतया ॥ ४ ॥ नार्वाग् दशम्यै जुहुयात्
॥ ५ ॥ अथ यत्र नवावराध्यां रात्रीरुपित्वा सगृहः प्रयायात् तत् सर्वं^६ समवधाय
सर्वाण्यन्यानि शुकटानि युक्तानि भवन्ति ॥ ६ ॥ अधामिष्ठस्य दक्षिणो युक्तो
भवति सव्योऽयुक्तः ॥ ७ ॥ अथ वास्तोष्पतीयं^७ जुहोति^८ ॥ ८ ॥ वास्तोष्पते प्रति
जानीह्यस्मान् इत्येतामनुद्रुत्योत्तरया जुहोति ॥ ९ ॥ न हुत^९ आदधाति ॥ १० ॥
अवधायानि संप्रक्षाय्य पृथगरणीष्वग्नीन् समारोपयते यावन्तो नित्या धार्यन्ते
अयं ते योनिर्ऋत्विषः इत्येकैकम् ॥ ११ ॥ अपि वा या ते अग्ने यज्ञिया तनूस्तयेद्यारोह
इत्यात्मन् समारोपयते ॥ १२ ॥ मधिष्यन्^{१०} जपति उपावरोह जातवेदः इत्येताम्
॥ १३ ॥ यद्यनोवाहः^{११} स्यात् पूर्वं तं^{१२} प्रवहेयुरप वोदरेयुः^{१३} ॥ १४ ॥ यद्वीचेत^{१४}
तन्न त्वेवानुहरेयुरिति विज्ञायते न त्वेवानुहरेयुरिति^{१५} विज्ञायते ॥ १५ ॥ ॥६॥

अग्निहोत्रं^{१६} व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ उद्धराहवनीयम् इत्येव सायं यजमानः

1. Thus B_{2,3}; A_{1,2}, B₁ यद्यत; A₃₋₅ यद्यते
2. In R sūtra 9 ends here.
3. B_{2,3} मन्त्रान्
4. A, B विहुतान्
5. Thus B; A₁ पोपुष; A₂₋₅ पोपुषं; Rudradatta on ĀpSS VI.26.7 भारद्वाज्याह प्रोपित आहुतिं जुहोतीति ।
6. A, omitted; B₁ ष्पतीया
7. B_{2,3} आहुत; cf. TS III.4.10.4.
8. A₁ मधिष्ये; A_{2,3}, B_{1,3} मधिष्यन्; A_{4,5}, R मधिष्यन्; B₂ मधिष्यं
9. Thus B₂; B₃ वाहाह; A₂₋₅, R वाहः
10. B_{2,3} सत्
11. A₁ वोदरेयुरिति
12. A₂ यद्वीचेतेव; B₁ यद्वीचेतद्वीचेतव; B₂ यद्वीचेत
13. A₂₋₅ ॥ ६ ॥ इति वृतीयः प्रश्नः; B₂ ॥ ६ ॥ इत्यग्न्युपस्थानं धर्मात्मम् । अधामिहोत्रम्
14. A_{1,3} अग्निः; B₂ अधामिहोत्रम्

संप्रेष्यति । उद्धराहवनीयम् इति प्रातः ॥ २ ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ इत्युपवेपमादा-
याध्वर्युर्ब्रह्मचारी क्षीरहोता वा गार्हपत्यमभिमन्त्रयते सुगार्हपत्यः इत्येतया ॥ ३ ॥
अथैनमुद्धोषयति

उद्धुध्स्वाग्ने प्रति जामृद्धेनभिष्ठापूर्ते संसृजेथामयं च ।

अस्मिन् सधस्थे अष्टुत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत ॥

इति ॥ ४ ॥ पुरा छायासंभेदाद् गार्हपत्याज्ज्वलन्तमाहवनीयमुद्धरति वाचा त्वा होत्रा
प्राणेनोद्गात्रा चक्षुषाध्वर्युणा मनसा ब्रह्मणा श्रोत्रेणाग्नीधैतैस्त्वा पञ्चभिर्देवैर्ऋत्विग्निरुद्धरामि
इति ॥ ५ ॥ उद्ध्रियमाणे^१ यजमानो^२ जपति

भूर्भुवः सुवरोमुद्ध्रियमाण^३ उद्धर पाप्मनो ना यद्विद्वान् यच्च विद्वान्धकार ।

अहा यदेनः कृतमस्ति पापं सर्वस्मान्मोद्धृतो मुञ्च तस्मात् ॥

इति सायम् ।

रात्रिवा यदेनः कृतमस्ति पापं सर्वस्मान्मोद्धृतो मुञ्च तस्मात् ।

इति प्रातः ॥ ६ ॥ आहवनीयायत्तनेऽग्निं^४ प्रतिष्ठापयति

अमृताहुतिममृतायां जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृतस्य जिलै ।

तयानन्तं^५ काममहं जयानि प्रजापतिर्यं प्रथमो निगाय ॥ अग्निमग्नी स्वाहा ॥

इति सायम् । सूर्यमग्नौ स्वाहा इति प्रातः ॥ ७ ॥ ॥७॥

स्वर्यं यजमान एधानाहृत्याग्निषु महत इध्मानभ्यादधाति^६ यदग्ने यानि
कानि च इत्येताभिः पञ्चभिः प्रतिमन्त्रम् ॥ १ ॥ आहवनीये वर्षिष्ठम् ॥ २ ॥
नित्यो गार्हपत्यो^७ धार्यते^८ ॥ ३ ॥ सायं प्रातराहवनीयमुद्धरेयुः ॥ ४ ॥ अपि
वा सायमुद्धृत एव स्यादा प्रातरग्निहोत्रात्^९ ॥ ५ ॥ नित्यो गतश्रिय आहवनीयो

1. B_{2,3} इति

2. Thus B_{1,2}; A_{1,1}, B₁ उध्रियमाणो; A_{2,3} उध्रीय^०

3. A_{4,5} यजमाने

4. Thus B₂; A, B₁ *मुध्रियमाणत्; A_{2,1} *मुध्रीय^०

5. A_{1,1}, B₁ आहवनीयायत्तनेत्यमृताहुति^०; B₂ *यत्तनेध्रियं

6. A_{1,1}, B_{1,2} तयाई

7. A_{2,3} ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

8. Rudradatta on ĀpSS VI.2.3: भारद्वाजोऽप्याह यजमान एधानाहृत्याग्निषु महत इध्मानादधाति । Vāñcheśvara (28a) on SatS (Praśna VI) cites इध्मानादधाति.

9. B₁ *र्यं

10. Emended; MSS धारयेत्

11. Rudradatta on ĀpSS VI.2.11 cites this sūtra verbatim.

धार्यते' ॥ ६ ॥ आयुष्कामस्य वा ॥ ७ ॥ अहरद्वन्वाहार्यपचनमाहरेयुर्मन्थेयुर्वा'
 ॥ ८ ॥ नित्यो वा धार्यते' ॥ ९ ॥ नित्यौ सम्भावसध्यौ' ॥ १० ॥ अग्नीन्
 परिसमूहति । अग्ने सप्ताद् शुन्धस्व इत्याहवनीयम् । अग्ने वहे शुन्धस्व इत्यन्वाहार्य-
 पचनम् । अग्ने गृहपते शुन्धस्व इति गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ एवमेव हुत्वा परिसमूहति
 ॥ १२ ॥ अग्नीन् परिस्तृणाति । गार्हपत्यमग्नेऽधान्वाहार्यपचनमथाहवनीयम् ॥ १३ ॥
 अग्निहोत्रपात्राणि' प्रक्षाल्य द्वन्द्वे प्रयुनक्त्युचरेण गार्हपत्यम् । खादिरं सुवं वैकङ्कती-
 मग्निहोत्रहवणीमुपवेपमार्यकृतामग्निहोत्रस्थालीमूर्ध्वकपालामचक्रवर्ताम्' ॥ १४ ॥ अस्त-
 मित आदित्येऽभिधाय दक्षिणतोऽग्निहोत्र्या वत्समुपसृजति' ॥ १५ ॥ अथैनां
 प्रार्ची वोदीर्ची वावर्त्य स्थाल्या दोहनेन च दुहन्ति ॥ १६ ॥ न शूद्रो दुह्या-
 दित्येकम् । काममेव न' शूद्रो' दुह्यादित्यपरम् ॥ १७ ॥ अग्निहोत्रं त्वेव न शूद्रो
 दुह्यात् । तद्धि पवित्रं नात्येतीति विज्ञायते ॥ १८ ॥ ॥८'॥

पूर्वां दुह्याज्येष्टस्य ज्यैष्ठिनेयस्य यो वा पुरोधाकामो यो वा गतथीः
 स्यात् । अपरौ दुह्यात् कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्य यो वा युभूपेद् यो वानुजावरः
 स्यात् ॥ १ ॥ पूर्वां पूर्वं' दुह्याज्येष्टस्य ज्यैष्ठिनेयस्य । अपरौ पूर्वं' दुह्यात् कनिष्ठस्य
 कानिष्ठिनेयस्येत्येकेषाम् ॥ २ ॥ यथाकामी नित्ये' दोहनकल्पे ॥ ३ ॥ न संमृशति'

1. Emended; MSS धार्यते; Rudradatta on ĀpSS VI.2.12: सत्यापाद भारद्वाजो त्वाद्दतुः नित्यं गतथियो धार्यत आयुष्कामस्य वेति ।
2. B₂ 'रमेयु'
3. Emended; A₁B_{2,3} धार्येत्
4. Dhūrtasvāmin on ĀpSS VI.2.12: नित्यधारणं सम्भावसध्ययोरिति भरद्वाजमनिः हिरण्यकेरिमतिथ । Rudradatta on ĀpSS VI.2.16: सत्यापादभारद्वाजाभ्यां तु धार्येत्प्रातःकाले तथा नित्यौ सम्भावसध्योःपिति । Dhūrtasvāmin on ĀpSS XXIV.2.22: आपस्तम्बमथा सर्वेषां धारणमेव भारद्वाजस्य हिरण्यकेरिमतिथ ।
5. Rudradatta on ĀpSS IX.10.1: सत्यापादभारद्वाजो तु परिस्तरणानन्तरमारतुः अग्निहोत्रपात्राणि प्रयुनक्ति । Mahādeva on SatS XV.3.13: वैकान्तभारद्वाजो तु परिस्तरणानन्तरमाद्दतुः अग्निहोत्रपात्राणि प्रयुनक्ति ।
6. A_{2,3} 'करालां चक्र'; B₁ 'करालामचक्रवर्ता'; B₂ 'कपालां चक्रवर्ता'
7. B₂ वत्समुपाव'
8. B₂ शूद्रो न
9. A_{2,3} ॥ ८ ॥ ॥ २ ॥
10. B₂ पूर्वा; B₃ पूर्वं
11. Thus B_{1,3}; A, R omitted
12. Thus A, B₁; B_{2,3} नित्येन; R reads sūtra 3 and 4 as one sūtra: यथाकामी नित्येन दोहनकल्पेन संमृशति ।
13. A₁ संमृशति; A_{2,3} संमृशति; B₁ समयति

॥ ४ ॥ दुग्ध्वाहरति ॥ ५ ॥ अपरेणाहवनीयं दक्षिणातिक्रम्योपविशति' यजमानो यजमानायतने । पत्नी पत्नीलोके ॥ ६ ॥ तदानीमस्तमित आदित्ये नक्षत्रं दृष्ट्वा प्रदोषे वा सायमग्निहोत्रं जुहोति ॥ ७ ॥ व्युष्टायामुपसि वा प्रातरग्निहोत्रम् । उपो-
दयमुदिते' समयविपिते वा । यद्दिं वाक् प्रवदेत् तद्दिं होत्वव्यमित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ यदुदिते जुहोत्यग्निष्टोमं तेनावरुन्दे । यन्मध्यंदिन उक्थ्यं तेन । यदपराह्णे षोडशिनं तेन । यत् पूर्वरात्रे जुहोति पूर्वं तेन रात्रिपर्यायमाप्नोति' । यन्मध्यरात्रे मध्यमं तेन । यदपररात्रे जघन्यं तेन रात्रिपर्यायमाप्नोतीति' विज्ञायते ॥ ९ ॥ स न मन्येत सर्वेष्वेतेषु कालेषु होत्वव्यमिति । आपदि हुतमित्येव प्रतीयान् ॥ १० ॥ अग्नीन् परिपिञ्चति । गार्हपत्यमग्नेऽथान्वाहार्यपचनमथाहवनीयम् ॥ ११ ॥ ॥ ९ ॥

ऋते त्वा सत्येन परिपिञ्चामि इति सायम् । सत्यं त्वत्तेन परिपिञ्चामि इति प्रातः ॥ १ ॥ अथैकेषाम् । ऋतसत्याभ्यां त्वा परिपिञ्चामि इति सायम् । सत्यर्ताभ्यां त्वा परिपिञ्चामि इति प्रातः ॥ २ ॥ एवमेव हुत्वा परिपिञ्चति ॥ ३ ॥ गार्हपत्यात् प्रक्रम्य संततां प्राचीमुदधारौ स्रावयत्याहवनीयात् यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै नयामि' संतत्यै' त्वा यज्ञस्य इति ॥ ४ ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ इत्युपवेपमादाय गार्हपत्यादुदीचोऽङ्गारान् निरूहति भूतकृतः स्थापोढं जन्यं भयम् इति ॥ ५ ॥ व्यन्तान्' कृत्वा तेष्वग्निहोत्रमधिश्रयति

इडायाः पदं घृतवचराचरं जातवेदो हविरिदं जुपस्य ।

ये प्राग्वाः पशवो विश्वरूपास्तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु ॥

इति ॥ ६ ॥ अथैनं तृणेनाभिज्वलयन्नवेक्षते उद्भवः स्योदहं प्रजया पशुभिरिन्द्रियेण भूयासम् इति ॥ ७ ॥ यदा समुदन्तं भवत्यग्नरधिथितं' वायु' सुवेणाङ्गिः प्रजनयति हरस्ते मा विनैपम् इति ॥ ८ ॥ अप्रतिपेक्ष्यं स्यात् तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्चस-

1. B_{2,3} अतिक्रम्यो'

2. B_{2,3} उपोदयादु'

3. B₂ 'मित्येष्टोमैकेषां; B_{1,3} मित्येकेषाम् अथैकेषाम्

4. B_{2,3} पशुमं

5. B_{2,3} 'मवाप्नोति

6. B_{2,3} 'मवाप्नो'

7. A₂₋₅ ॥ ९ ॥ ॥ ३ ॥

8. Thus A₁₋₅; A₁, B₁ omitted; B_{2,3} सृष्ट्यामि संतत्यै

9. B₃ व्यक्तान

10. A₁ 'त्यग्नरधि'; A₂ 'यग्नरधि'; A_{4,5} 'यग्नधि'; B₁ 'यग्नरधि'; B₂ 'यग्नरधि'; B₃ 'त्यग्नरधि'

11. Thus A_{2,3}; A₁ वायुं; A_{4,5} वायु; B₁ वाया; B₂ पायु; B₃ पाय

कामस्याधामिचरतस्तितीर्षमाणस्याथो यः कामयेत वीरो म आजयेतेति ॥ ९ ॥
 तथैव तृणेनाभिज्वाल्य त्रिः पर्यग्निकरोति अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातयः इति
 ॥ १० ॥ श्रपयित्वा कर्पन्निबोदगुद्वासयति घर्मोऽसि रायस्योपवनिरिहोर्जं ढँह इति
 ॥ ११ ॥ सुभूतकृतः स्व प्रत्यूढं जन्म भयम् इति गार्हपत्येऽङ्गारानपिसृज्य सावित्रेण
 सुवमग्निहोत्रहवर्णां चादाय गार्हपत्ये निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति
 ॥ १२ ॥ निष्टप्य संमृशति अरिष्टो यजमानः पत्नी च इति ॥ १३ ॥ ॥१०'॥

यजमानमामन्त्रयते ओमुन्नेव्यामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो यजमानम् इति
 सायम् । ओमुन्नेव्यामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो यजमानम् इति प्रातः ॥ १ ॥ हविर्देवा-
 नामसि मृत्योर्मेऽभयं स्वस्ति मेऽस्त्वभयं मेऽस्तु इत्युपांशूक्त्वा यजमानः ओमुन्नेव हव्यं
 देवेभ्यः^१ पाप्मनो माम् इत्युचैः प्रतिगृणाति^२ ॥ २ ॥ यदि यजमानो नानुष्यात्
 स्वयमेवाध्वर्युः प्रतिगृणीयात्^३ ॥ ३ ॥ चतुरः सुवान् पूर्णानुन्नयत्यनूचो वा । अग्नये
 च त्वा पृथिव्यै चोन्नयामि इति प्रथमं सुवमुन्नयति । अद्भ्यश्च त्वौपधीम्पथोन्नयामि
 इति द्वितीयम् । वताय च त्वान्तरिक्षाय चोन्नयामि इति तृतीयम् । सूर्याय च त्वा
 दिवे चोन्नयामि इति चतुर्थम् ॥ ४ ॥ आ होतोर्न चामिर्मालयेत्^४ ॥ ५ ॥ हुत्वा
 सहदभिर्वीक्षेत् ॥ ६ ॥ उच्चीतमग्निहोत्रं दशहोत्राभिमृश्य सुवं च स्थालीं च संमृशति
 सज्जैः सायंवायभिः सायंपावानो मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु इति सायम् । सज्जैः
 प्रातर्वायभिः प्रातर्वावाणो मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु इति प्रातः ॥ ७ ॥ यत्रोन्नयेत्
 तत् सादयेत् प्रतरां वा पशून् मे यच्छ इति ॥ ८ ॥ प्रादेशमात्रीं पालाशीं
 समिधमादाय^५ समयाधिर्गार्हपत्यस्याहरति ॥ ९ ॥ उद्द्रवन् दशहोतारं व्याचष्टे
 ॥ १० ॥ ॥११'॥

उपरीव हरति उर्वन्तरिक्षं वीहि इति ॥ १ ॥ स्वाहाग्नये वैधानराय इति
 मध्यदेशे नियच्छति ॥ २ ॥ वाताय त्वा इत्युद्गृह्णापरेणाहवनीयं वहिंशुपसादयति
 आयुषे यच्छ इति ॥ ३ ॥ मध्येऽग्नेः समिधमादधाति एषा ते अग्ने उमित् तथा वर्षत्व

1. A₂₋₃ ॥ १० ॥ ४ ॥

2. B₂ देवेभ्योन्यः

3. Thus A₂₋₃; A₁, B *प्रणाति

4. Thus A₂₋₃; A₁, B *प्रणाति

5. Thus A₁₋₃, B₁; A₁ होमादाय^५; B₂ होमादाय^५; B₂ होमादाय^५

6. A *मायाय

7. ॥ ११ ॥ ४ ॥

चा च प्यायस्व । वर्धतां च ते यज्ञपतिरा च प्यायताँ स्वाहा इति ॥ ४ ॥ आदीप्तायाँ
समिधिं जुहोति अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा इति सायम् । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
स्वाहा इति प्रातः ॥ ५ ॥ अपि वा अग्निज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा इति सायम् ।
सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा इति प्रातः ॥ ६ ॥ इषे त्वा इत्यवाचीनं सायं लेप-
मवमार्ष्टिं । ऊर्जे त्वा इत्यूर्ध्वं प्रातः ॥ ७ ॥ दर्चो मे यच्छ इत्युपसाद्य बर्हिषि लेपं
निमार्ष्टिं ओषधीभ्यस्त्वौषधीभिन्व इति ॥ ८ ॥ गार्हपत्यं प्रतीक्षते अग्ने गृहपते मा मा
संताप्सीरात्मन्नभृतमधिपि प्रजा ज्योतिः इति ॥ ९ ॥ अतिहाय पूर्वामाहुतिं तूष्णीमुत्तराँ
समिधिं जुहोति । प्रजापतये स्वाहा इति वा ॥ १० ॥ बहु हुत्वा भूयो निमार्ष्टिं
॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

भूयो भक्षायामग्निष्टि ॥ १ ॥ रुद्र मृडानाम्बु मृड धूर्त नभस्ते अस्तु मा
मा हिँसीः इति त्रिः सुचाग्निमतिमार्जयति ॥ २ ॥ उदगुद्दिशति ॥ ३ ॥ तथैव
लेपमवमृज्य प्रजां मे यच्छ इत्युपसाद्य प्राचीनावीती दक्षिणतः स्थण्डिले लेपं
निमार्ष्टिं पितृभ्यस्त्वा पितृन् जिन्व इति ॥ ४ ॥ अप उपस्पृश्य द्विरङ्गुत्या प्राश्नात्य-
शब्दं कुर्वन् पूपासि इति प्रथमम् ॥ ५ ॥ अप आचम्य गर्भेभ्यस्त्वा गर्भान् जिन्व
इति द्वितीयम् ॥ ६ ॥ न दतो गमयति ॥ ७ ॥ बर्हिषोपयम्योदद् पर्यावृत्य
प्राचीनदण्डयोदीचीनदण्डया वा सुचाचाग्निमति आग्नेयं रेतः प्रजननं मे अस्तु इति
सायम् । सौर्यं रेतः प्रजननं मे अस्तु इति प्रातः ॥ ८ ॥ उपनिष्क्रम्याग्निहोत्रहवर्णा
मार्जयित्वा बर्हिषि लेपं निमार्ष्टिं ॥ ९ ॥ अद्भिः सूचं पूरयित्वा प्राङ् निनयति
सर्पेभ्यस्त्वा सर्पान् जिन्व इति प्रथमम् । सर्पान् पिपीळिकान् जिन्व इति द्वितीयम् ।
सर्पेतरजनान् जिन्व इति तृतीयम् ॥ १० ॥ प्रदक्षिणमावर्तते ॥ ११ ॥ न बर्हिरजु-

1. A, B व्यायतां च

2. B₂ समिधं3. B₂ समिधं4. A₂₋₅ omitted5. Thus B; A, भूयो निमार्ष्टि; A₂₋₅, R सुमार्ष्टि6. A₂₋₅ ॥ १२ ॥ ॥ ६ ॥7. Thus B₁; A, वि; A₂, B_{2,3}, omitted

8. R separates sūtras 4-6 differently: sūtra 4 ends with निमार्ष्टि and sūtra 5 with पूपासि इति. Mahādeva on SatS III.7 (p. 354): अत एव भरद्वाजः प्रथमं द्वितीयमित्याद्येव क्रियाया विवेकमेवाह ।

9. A, पिपीळा; A_{2,3}, पिपीळिका; A_{4,5}, पीळिकान्; B₂, पिपीळिका

प्रहरत्याहवनीये' ॥ १२ ॥ अग्निहोत्रहवर्णी निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः
इति ॥ १३ ॥ तस्याँ हस्तमवदधाति ॥ १४ ॥ हस्तं वा प्रताप्याग्निहोत्रहवर्ण्योद-
गुद्दिशति सप्तर्षिभ्यस्त्वा सप्तर्षीन् जिन्व इति ॥ १५ ॥ ॥ १३ ॥

अद्भिः सुचं पूरयित्वापरेणाहवनीयं निनयति पृथिव्यां त्वाग्नी वैश्वानरेऽमृतं
जुहोमि स्वाहा इति ॥ १ ॥ एवमेवापरेण गार्हपत्यं निनयति ॥ २ ॥ पत्न्या अप्य-
ञ्जलावानयति गृहेभ्यस्त्वा गृहान् जिन्व इति विग्राहं कर्नायोऽग्नेऽथ भूयः ॥ ३ ॥
यदि पत्नी नालुप्यात् पृथिव्यामेव द्विर्निनयेत् ॥ ४ ॥ एतस्मादेवाग्निहोत्रशेषाद्
द्विधनुर्वा सुवेण गार्हपत्ये जुहोति अग्ने गृहपते परिपद्य जुपस्व स्वाहा इति ॥ ५ ॥
अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि इत्यन्वाहार्यपचने ॥ ६ ॥ नापरयोर्होमो विद्यत इत्यपरम्
॥ ७ ॥ हुत्सोपसमिन्द्वे दीदिहि दीदिदासि दीदाय इत्येकैकम् ॥ ८ ॥ व्याख्यातं
परिसमूहनं परिपेचनमिति ॥ ९ ॥ ब्रयोः पयसा पशुकामस्याग्निहोत्रं जुहुयात्
॥ १० ॥ पूर्वमग्निधित्योत्तरमानयेत् ॥ ११ ॥ आज्येन जुहुयात् तेजस्कामस्य
पयसा पशुकामस्य ॥ १२ ॥ पयो नित्यवदेके समामनन्ति ॥ १३ ॥ दध्नेन्द्रिय-
कामस्य यवाग्वा ग्रामकामस्य तण्डुलैरोजस्कामस्य मौसेन यशस्कामस्य सोमेन
ब्रह्मवर्चसकामस्य ॥ १४ ॥ घृतेन ब्रह्मवर्चसकामो द्वादशरात्रं जुहुयात् ॥ १५ ॥
आज्येन जुह्वत एष एव कल्पः । एतावन्नाना । अपां प्रत्यसनकाले^{१०} दर्भतरुणान्यां
प्रत्यस्येत् ॥ १६ ॥ अथ यदि दध्ना तण्डुलैः सोमेन वा जुहुयाद्^{११} यदन्यदधि-

1. Mahādeva on SatS III.7 (p. 353) refers to SatS 9.9 and 10. भरद्वाजेन
तु बर्हिपोषयम्येऽसुस्ता बर्हिषि हे
R has transferred the wc

2. A_{2,3} ॥ १३ ॥ ७ ॥

3. Mahādeva on SatS III.7 (p. 354) : अत एव भरद्वाजे हि पृथिव्यामिति । Cited
verbatim by Vāñcheśvara (59a) on SatS.

4. B_{1,3} एतस्मादेव शेषाद् ; Rudradatta on ApSS VI.13.1 : तथैतस्मादेवाग्निहोत्र-
शेषादित्येव भारद्वाजः । Mahādeva on SatS III.7 (p. 355) : शेषाजुहोतीति
भारद्वाजः । Partially cited by Vāñcheśvara (59b) on SatS.

5. Subodhini on BaudhSS III.4 : आज्येन तेजस्कामः संस्तरं जुहुयाद् द्वादशाहं
वेति आपस्तम्बस्यापादभारद्वाजः ।

6. Subodhini on BaudhSS III.4 cites this sūtra verbatim.

7-7. A₁ omitted

8. Thus B_{1,3} ; A_{1,3}, B₁ जुह्वत

9. B_{1,3} omitted

10. A₁ अपामप्रत्यस्त* ; A_{2,3} अपामप्रत्यस्त* ; B₁ अपां प्रत्यस्त* ; B_{2,3} अपां प्रत्यस्त*

11. B₁ जुहुयादाज्येन जुहुयाद् ; B₂ आज्येन वा जुहुयाद्

श्रयणात् प्रतिपेचनादिति' सर्वं तत् क्रियते ॥ १७ ॥ एवंविहितमग्निहोत्रं याव-
ज्जीवं जुहुयाद् यावज्जीवं जुहुयात् ॥ १८ ॥ ॥१४'॥

आग्रयणं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ व्रीहीणामग्रपाकस्य यजेत ॥ २ ॥ सप्तदश
सामिधेन्यो भवन्ति ॥ ३ ॥ आमावास्यां तन्त्रं भवति ॥ ४ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः ।
सर्वेष्विष्टिशुबन्धेषु^१ दार्शपौर्णमासिका^२ धर्मा अनुयन्ति ॥ ५ ॥ त्रयेणापि निवर्तन्ते
सिद्ध्या प्रतिपेधेन प्रत्याघ्रायेनेति ॥ ६ ॥ तद् यत्र प्राकृतस्य यज्ञाङ्गस्य^३ स्थाने वैद्वृत्-
मामनेत् तत् तस्य धर्मान् लभेत । यथा शरमयं बर्हिर्बर्हिषः श्यामाका व्रीहीणां स्थाली
कपालस्य चरुः पुरोडाशस्येति ॥ ७ ॥ तत्र यथार्थमूहो भवति ॥ ८ ॥ सामान्याद्
विकारः । यथैकदेवता आग्नेयस्य । द्विदेवतो बहुदेवत इत्यग्नीषोमीयस्यैन्द्राग्रस्य वा
॥ ९ ॥ अन्यत्र प्रकृतिदेवताभ्यः । यथैन्द्रः पुरोडाशः सौम्यश्चरुरिति ॥ १० ॥ स्वयमेव
स्थानं प्राकृत्यः^४ प्रतीयुः ॥ ११ ॥ अथ यत्र प्राकृत्यै देवताया अन्यद्विचिरामनेद्^५
यथा वैष्णवं पुरोडाशे हविरेव स्वधर्म^६ स्यात् ॥ १२ ॥ यदीष्ट्या यदि पशुना यदि
सोमेन यजेतामावास्यायां वैव^७ पौर्णमास्यां वा यजेत ॥ १३ ॥ तत्र सिद्धं द्वे पर्वे
॥ १४ ॥ पूर्वस्यां पर्वं निधायोत्तरस्थामिष्ट्या यजेत ॥ १५ ॥ अथैकपर्वे संस्थाप्य
पर्वं सद्यस्कालमिष्टिं निर्वपति ॥ १६ ॥ समानतन्त्रे^८ वा ॥ १७ ॥ ॥१५'॥

विकृतिश्च^९ दर्शपूर्णमासौ च ॥ १ ॥ दर्शपूर्णमासयोर्विकृतेश्च संनिपाते
दर्शपूर्णमासौ बलीषौ^{१०} ॥ २ ॥ यानि त्विष्टिपशुबन्धानां प्रत्यक्षयुतान्नातानि

1. Thus B_{2,3}; R परिपेचनादि; Subodhini on BaudhSS 111.4 cites this sūtra verbatim.
2. A₂₋₅; R तत्सर्वं
3. B₃ omitted
4. A₂₋₅ ॥ १४ ॥ ॥ ८ ॥ चतुर्थः प्रश्नः
5. A₄₋₅ ॐ आग्रं
6. Thus MSS; R यथैष्टिं
7. A₂; B₁ दर्शपर्वं^{१०}; B_{2,3} दर्शपूर्णं^{१०}; Mahādeva on SatS 111.8 (p. 393): विकृताव-
नियमो दर्शपूर्णमासावित्थं भरद्वाजादिभरमिथं नात् ।
8. B_{2,3} यज्ञाङ्ग
9. Thus A₁; B₁; A₂ पाकस्या; R प्र कृत्याः
10. A₂₋₅ ०मन्थेत
11. A₂₋₅ स्वयं धर्मं
12. B₂ वै; B₃ वा
13. Thus A₂₋₅; B₁; A₁; B_{2,3} ०तन्त्रो; A₂ ०तन्त्रे; Mahādeva on SatS 111.8
(p. 374): सप्तसुक्तं भरद्वाजेन समानतन्त्रं वा विकृतिदर्शपूर्णमासौ चेति ।
14. A₂₋₅ ॥ १५ ॥ ॥ १ ॥
15. B₂ विहृति; B₃ विकृतिः
16. Rudradatta on ApSS VI.29.4 adds तत्र after संनिपाते while citing this sūtra.

तत्र वलीयांसि ॥ ३ ॥ त्रयोविंशतिदाहमिध्मं करोति ॥ ४ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः ।
 सामिधेनीविद्युद्धौ काष्ठानि विवर्धन् प्रतिहसमानासु' यथाप्रकृति ॥ ५ ॥ समानमा
 पात्राणां प्रयोजनात् ॥ ६ ॥ त्रीणि शूर्पाणि' प्रयुनक्ति ॥ ७ ॥ त्रीण्युद्धखलान्यधि-
 वर्तयति द्वे' दृषदौ ॥ ८ ॥ समानमा शूर्पस्यादानात् ॥ ९ ॥ वेपथु वः इति
 शूर्पाण्यादत्ते ॥ १० ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ११ ॥ आग्नेयमष्टाकपालं पुराणानां
 निरुष्यैन्द्राशमेकादशकपालं नवानां निर्वपति ॥ १२ ॥ द्वादशकपालमाग्नेन्द्रं' वा
 ॥ १३ ॥ वैश्वदेवं चरुम् । पयसि शृतो भवति ॥ १४ ॥ सौम्यं इयामाकं चरुं
 द्वावापृथिव्यमेककपालम् ॥ १५ ॥ अपि वा नवान्येव निर्वपेत् । नाम्नेयम् ॥ १६ ॥
 तन्त्रं' प्रत्यभिर्माणमन्त्रो भवति ॥ १७ ॥ आग्रयणं निरुष्यैता आहुतीर्जुहोति
 शतायुधाय शतवीर्याय इति पञ्च ॥ १८ ॥ समानमा कृष्णाजिनास्तरणात्' ॥ १९ ॥
 एकस्मिन्' कृष्णाजिने त्रीण्युद्धखलान्यधिवर्तयति द्वे दृषदौ ॥ २० ॥ समानमा-
 वपनात् ॥ २१ ॥ सर्वाणि हवी'प्योप्य' हविष्कृतमाह्वयति ॥ २२ ॥ सर्वाण्यवहृत्य'^{१०}
 दृषदुपले समाहन्ति ॥ २३ ॥ अनुपूर्वं सर्वाणि हवी'प्युद्धपति निष्पुनाति' विविनक्ति
 ॥ २४ ॥ अपि वैकस्मिन्नेवोद्धखले पूर्वापरमवह्न्यात् ॥ २५ ॥ तत्रावपनप्रभृतयो
 विवेचनान्ता मन्त्रा वीजंवीजमभ्यावर्तेरन्' ॥ २६ ॥ ॥१६^{११}॥

आदित एव हविष्कृतमाह्वयति ॥ १ ॥ सर्वाण्यवहृत्य वाचं विसृजते

1. A, प्रतिहसमानासु; B, प्रतिप्रिहसमानासु; B, प्रतिहसमानासु
2. Thus B₁₋₃; A, B₁, त्रीणि; R शूर्पाणि त्रीणि; Rudradatta on ĀpSS VI.29.15 : भारद्वाजसुत्रेण त्रीणि शूर्पाणि प्रयुनक्ति त्रीण्युद्धखलानि द्वे दृषदाविति ।
3. A₁₋₃, B₁, R द्वे
4. A, B₁, *कपालं वाग्नेन्द्रं; B₂, *कपालमाग्नेयं; B₃, *कपालं वाग्नेयं
5. B₂, नाम्नेयस्य; Vāñcheśvara (77b) on SatS : भारद्वाजसुत्रे स्वतन्त्राग्रयणस्यन्यामेव नार्त्तात्वाद् ।
6. Thus B₁₋₃; A₁ तत्र; A₂₋₃ तत्र; B₁ तत्रम्; Rudradatta on ĀpSS VI.29.8 : भारद्वाजसुत्रे स्वतन्त्राग्रयणेऽप्याह अपि वा नवान्येव विवेचनान्ताविति । In R sūtra 17 ends with तन्त्रम् .
7. Thus A₂₋₃; A₁, *जिनस्त'; B₂, कृष्णाजिनस्या'; B₃, कृष्णाजिनस्य स्तरणात्
8. Rudradatta on ĀpSS VI.29.16 : तथा वैकस्मिन् दृष्णाजिने त्रीण्युद्धखलान्यधि-
 वर्तयतीति प्रकृत्य भारद्वाजः etc.
9. B₁₋₃, दृषोपि उच्ये; Rudradatta on ĀpSS VI.29.16 cites sūtras 23-25
 verbatim except पराशुनाति for निष्पुनाति.
10. B₁₋₃, *दन्त्य; Rudradatta on ĀpSS VI.29.16 cites this sūtra verbatim.
11. A₁, विविनक्ति; A₁₋₃, विविनक्ति; B₁, विविनक्ति; B₂, विविनक्ति; B₃, विविनक्ति
12. Thus A₁₋₃; A₁, वीजमभ्या'; B₂, वीजमभ्या'; B₃, वीजमभ्या'; Rudradatta on
 ĀpSS VI.29.16 cites sūtras 26 and 27 verbatim.
13. A₂₋₃, ॥१६ ॥ २ ॥

॥ २ ॥ सर्वेषामन्तस्तनुपानुपवयति ॥ ३ ॥ आ तन्त्रीभावादेकैकं वीजमपवर्जयेत्
 ॥ ४ ॥ अपि वा समानजार्तायेनानुपमीयात् ॥ ५ ॥ एष एवात् ऊर्ध्वं नाना-
 वीजानां कल्पो भवति ॥ ६ ॥ समानमा हविषाशुद्धासनात् ॥ ७ ॥ एककपाल-
 मुद्गास्याज्येनाभिपूरयति ॥ ८ ॥ तस्य वैश्वदेविकेनैककपालेन कल्पो व्याख्यातः
 ॥ ९ ॥ एतावन्नाना । नाविःपृष्ठं करोति न मासनामभिरभिजुहोति ॥ १० ॥
 समानमा हविषां प्रदानात् ॥ ११ ॥ वैश्वदेवं हुतमनुमन्त्रयते विश्वेषां देवानामहं
 देवयज्यया प्राणैः सायुज्यं गमेशम् इति ॥ १२ ॥ घात्रापृथिव्यं हुतमनुमन्त्रयते घात्र-
 पृथिव्योऽहं देवयज्यया भूमानं प्रतिष्ठां गमेशम् इति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वान् वैश्वदेवान्
 घात्रापृथिव्यानित्यनुमन्त्रयते ॥ १४ ॥ समानमा प्राशनात् ॥ १५ ॥ भद्रान् नः
 श्रेयः समनैष्ट देवाः इति व्रीहीणां प्राश्राति ॥ १६ ॥

अग्निः प्रथमः प्राश्रातु स हि वेद यथा हविः ।

शिवा अहम्पमोपधीः कृणोतु विश्वचर्षणिः ॥

इति श्यामाकानाम् ॥ १७ ॥ सर्वे मन्त्रेण प्राश्नीयुरित्येकम् । यजमान एव यजमान-
 भागमित्यपरम् ॥ १८ ॥ ये प्रागेकाष्टकाया वत्सा जायन्ते तेषां प्रथमजं दक्षिणां
 ददाति ॥ १९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २० ॥ ॥ १७ ॥

अथ यदि नानातन्त्रं श्यामाकं कुर्याच्छ्यामाकेषु पक्षेषु सौम्यं श्यामाकं
 चरुं निर्वपेत् ॥ १ ॥ तस्यैव एव कल्पः ॥ २ ॥ एतावन्नाना । वासो दक्षिणां
 ददाति ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ यवानामग्रपाकस्य यजते ॥ ५ ॥
 तेषां व्रीहिभिरेव कल्पो व्याख्यातः ॥ ६ ॥ एतावन्नाना ।

1. Rudradatta on ĀpŚS VI.29.17 cites this sūtra verbatim.
2. B₁ तन्त्रिः; Rudradatta on ĀpŚS VI.29.15 : तत्राह भारद्वाजः आ तन्त्रिभावादेवैकं वीजमपवर्जयेदिति ।
3. B₂ °वर्जयेत्
4. B₁ °येनानुपमयाद्; B₂₋₃ °येनसमिधाद्
5. A₂₋₃ एषा
6. Mahādeva on SatS V.2 (p.466) : विश्व भरद्वाजेनेकमाग्रणेष्टावेव वैश्वदेवचरुं विश्वेषां देवानां °प्रणैरित्यादि । and further referring to sūtras 12-14 : तस्मिन्नेककपाले घात्रापृथिव्योरित्यादि । ततः पुनराहायो एवात् ऊर्ध्वं वैश्वदेवपृथिव्याना-मनुमन्त्रवेदिति ।
7. B₂ महिमःनं
8. A₂₋₃ ॥ १० ॥ ॥ ३ ॥
9. A₂₋₃ omitted
10. Mahādeva on SatS III.8 (p. 387) probably refers indirectly to the Āgrayana sacrifice of paddy and of barley when he says : श्रद्धमन्त-योः (प्रयजमिति...भरद्वाजेन ।

एतमु त्वं मधुना संयुतं यँ सरस्वत्या अधिमानावर्कुरुषुः ।

इन्द्र आसीत् सीरपतिः शतक्रतुः कीनाशा आसन् मरुतः सुदानवः ॥

इति यवानां प्राश्नाति ॥ ७ ॥ य ऊर्ध्वमेकाष्टकाया वत्सा जायन्ते तेषां प्रथमजं दक्षिणां ददाति ॥ ८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ९ ॥ नवैरेवामावास्यां पौर्णमासीं वा यजेत^१ ॥ १० ॥ नवैर्वाग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ११ ॥ अग्निहोत्रीं वा^२ नवाना- दयित्वा^३ तस्याः पयसा सायं प्रातर्जुहुयात् ॥ १२ ॥ अपि वा गार्हपत्ये चतुःशराव- मोदनं पक्त्वाग्रयणदेवताभ्यः स्विएकचतुर्थीभ्यां^४ हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ १३ ॥ हरितयवशमीधान्यशाकानामनिष्टेऽपि याथाकामी ॥ १४ ॥ दानप्रसवानि मूल- पलाशकानि^५ ॥ १५ ॥ ब्राह्मिभिरिष्टा ब्रीहिभिरेव यजेता यवेभ्यः । दवैरिष्टा दवैरेव यजेता ब्राह्मिभ्यः । अपि वा ब्राह्मिभिरेव यजेत । १६ ॥ एवमेव सस्येसस्ये^६ यावर्ज्जावं यजेते^७ यावर्ज्जावं^८ यजेते^९ ॥ १७ ॥ ॥१८^{१०}॥

॥ इति^१ षष्ठः प्रश्नः^१ ॥

1. A₂₋₃ नवानां
2. Referring to sūtras 10-13 Rāmāgnicit on ĀpSS VI.30.19 says : किं च यवाग्रयणस्य वैकल्पिकत्वं भारद्वाजेनोक्तम् ।
3. Thus B₂₋₃; A, B₁ वै
4. Thus B₂; A, नानादयित्वा; A₂₋₃, B₁ नाना^०; B₃ नवादयित्वा
5. A, B₃ योभ्यो; B₁ योभ्यो
6. Thus A₂₋₃, B₁; A₁, B_{2,3} मूलफलशाकानि; Mahādeva on SatS III.8 (p. 387) refers to sūtras 14-15: हरितयवानां शिश्वाशम्यस्यादन^० काकवाशममुप्रदस्त^० (आस्तम्भमाद्वाग्निभिः) एतेषुः। Rāmāgnicit on ĀpSS VI.31.7: भारद्वाज- मनिस्तु एतेषु किञ्चिद्वा भक्षयेदिति ।
7. A₂₋₃ सस्ये
8. Thus all MSS; R यजेत; Mahādeva on SatS III.8 (p. 387): तथा च भारद्वाजोऽयं यावज्जवं यजेतिति । Further in the same context Mahādeva says: वैश्वानरेनास्त्वयैव भारद्वाजेन च शरदि मग्निभिर्वयन्ते यवैर्वर्षांश्च इयामाकेति कुन्यापाग्नानामयदापि पाकदर्शनात् । As a matter of fact BharSS has not directly mentioned the seasons.
9. B_{1,2} omitted
10. A₂₋₃ ॥ १८ ॥ ॥ ४ ॥
11. A₁ omitted; A₂₋₃ पचयः प्रश्नः; B₁ प्रीः ॥ ६ खण्डः इति भोः; B₂ adds क्षमाहः; B₃ इति शीम् एभे

अथ सप्तमः प्रश्नः

पशुवन्धेन^१ यक्ष्यमाणः पड्ढोतारं मनसानुद्वृत्याहवनीये सग्रहं जुहोति
 ॥ १ ॥ सुवेण यूपाहुतिं जुहोति उरु विष्णो विक्रमस्व इत्येतया ॥ २ ॥ यत्
 स्थाल्यामाज्यं परिशिष्टं तच्च सुवं चाध्वर्युरादत्ते । यत् तक्षणशस्त्रं तत् तक्षा ॥ ३ ॥
 यस्यां दिशि यूपमेक्षिष्यन्तो^२ भवन्ति तां दिशं यन्ति ॥ ४ ॥ त एते यूष्या
 वृक्षाः पलाशः^३ खदिरो रौहितक^४ इति ॥ ५ ॥ वैल्वं ब्रह्मवर्चसकामः कुर्वीत ॥ ६ ॥
 स नित्यकामः^५ ॥ ७ ॥ अनक्षसङ्गं वृथेत् ॥ ८ ॥ यं कामयेताप्रतिष्ठितः स्यादि-
 त्पारोहं तस्मै वृथेत् । यं कामयेतापशुः स्यादित्यपर्णं तस्मै शुष्काग्रं वृथेत् । यं
 कामयेत पशुमान् स्यादिति बहुपर्णं तस्मै बहुशाखं वृथेत् । प्रतिष्ठितं वृथेत्
 प्रतिष्ठाकामस्येति विज्ञायते ॥ ९ ॥ यो दक्षिणावृत्तं तं वृथेत् । य उदङ्कावृत्त
 तम् । न घूर्णम् । य ऋजुरुर्ध्वशल्को यस्यर्जोः सत ईपदग्रमुपावनतं तं वृथेत् ।
 यः प्राङ् वा प्रत्यङ् वोदङ् वोपावनतस्तम्^६ ॥ १० ॥ उपस्पृश्य जपति^७ अत्यन्या-
 नगाम् इति ॥ ११ ॥ सुवेणाज्यमादाय पर्येणक्ति देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु इति
 ॥ १२ ॥ ओपने प्रायस्त्रैणम् इत्योपधिमन्तर्दधाति ॥ १३ ॥ स्वधिते मैत्रे हिंसीः
 इति परशुना हन्ति ॥ १४ ॥ यः प्रथमः शकलः परापतेत् तमपयम्य^८ जानुदग्ने
 गुल्फदग्ने वा वृथति ॥ १५ ॥ ॥१॥

अथैनं प्राञ्चं प्रवाहयत्युदञ्चं वा दिवमग्नेण ना लेखीरन्तरिक्षं मध्येन मा
 हिंसीः इति ॥ १ ॥ वनस्पते शनत्रलो^९ वि रोह इत्याग्रधने जुहोति ॥ २ ॥ सहस्र-
 वल्शा^{१०} वि वयं रुहेम इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशति ॥ ३ ॥ अन्वग्रमद्भान्^{११} कल्पयति
 यं त्वायं स्वधितिस्तेतिजानः इति ॥ ४ ॥ एतन्नैवाग्रतः परिव्रासयति ॥ ५ ॥ एका-

1. A₂₋₃ begin with उं
2. Thus A, B₁; B_{2,3}, R *देक्षन्तो
3. A₂₋₃ पलाशः
4. Thus B₂; B₁ रौहितक
5. Thus B₁; A, B_{2,3} निरवे कामो
6. A, B₁ वोपनतं
7. Thus all MSS; R जपति
8. Thus B₂; B₁ तमपयम्य; B₂, R तमुपयम्य
9. Thus B₂; B₁ *वल्लो; B₂ *वल्लो
10. B_{1,2} *वल्लो
11. A₁ *मुद्भान्; A_{2,3} *मद्भान्; B₂ *मद्भान्; B₁ अग्रमद्भान्

रत्निप्रभृतीनि प्रमाणान्या त्रयस्त्रिंशदरत्नेर्मवन्ति' ॥ ६ ॥ अथरत्निर्वैव चतुररत्निर्वा
पालाशो निरुद्धपशुत्रन्धयुपोऽथेत्तरे सौम्यस्याध्वरस्येत्येकेषाम् ॥ ७ ॥ अथैनं नाति-
स्थूलं नात्यशुमप्रेऽर्णायौसमष्टांश्च करोति ॥ ८ ॥ मूलत उपरमत्तष्टं भवति ॥ ९ ॥
अग्रतश्चपालं* पृथमात्रमष्टांश्चिं मध्ये संनतम् ॥ १० ॥ यावदुत्तममङ्गलिकाण्डं
तावदूर्ध्वं चपालाद्गुपस्यातिरेचयति' । द्वयङ्गुलमित्येकेषां त्र्यङ्गुलमित्येकेषाम् ॥ ११ ॥
अवतक्षणां स्वकं कृत्वात्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति ॥ १२ ॥ सप्तदश
सामिधेय्यो भवन्ति ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ सैषान्यन्वाधानस्य
स्थानं प्रत्येति ॥ १५ ॥ न पश्चिष्टयामग्निं* गृह्णीयादित्यपरम् ॥ १६ ॥ तस्यौ
संस्रियतायौ* शाखामाहृत्याग्नेणाहवनीर्यं वेदिं करोति ॥ १७ ॥ रथेषामात्री प्राची
भवति युगमात्री पुरस्तादक्षमात्री पश्चात् ॥ १८ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात्
त्तत् कृत्वापरेण युपावटदेशं शम्ययोत्तरवेदिं परिमिमांते ॥ १९ ॥ ॥२॥

पुरस्तादुदीचीनकुम्भ्यां शम्यां निवाप स्प्येनाभ्यन्तरमुदीचीं लेखां लिखति
वितापनी मेऽसि इति । एवं दक्षिणतः प्राचीम् तिकापनी मेऽसि इति । एवं
पश्चादुदीचीम् अवतान्मा नाधितम् इति । एवमुत्तरतः प्राचीम् अवतान्मा व्यधितम् इति
॥ १ ॥ उत्तरस्माद्देशेसादुदक्षं प्रक्रमं प्रक्रम्य तथैव शम्यया तूर्ण्यं चात्वालं
परिमिमीते ॥ २ ॥ सावित्रेणाग्निमादाय परिलिखति परिलिखितं रक्षः परिलिखिता
वरातयः इति ॥ ३ ॥ जानुदक्षं खाल्वा त्रिवितस्तं वा पुरीषं हरति विदेरग्निः
इति ॥ ४ ॥ उत्तरवेद्यां निवपति सिंहीरसि महिपीरसि इति ॥ ५ ॥ एवमेव द्वितीयं
हरत्येवं तृतीयम् । यो द्वितीयस्याम् इति द्वितीयं हरति । यस्तृतीयस्याम् इति तृतीयम्
॥ ६ ॥ तूर्ण्यं चतुर्थं* हत्वा शम्यामात्रीं प्रथयति' उरु प्रथवरोरु ते यज्ञपतिः प्रथताम्
इति ॥ ७ ॥ ध्रुवासि इति संहत्याङ्गिरवोक्षति* देवेभ्यः शुन्धस्व इति ॥ ८ ॥ यत्

1. Rudradatta on ĀpŚS VII.2.12: तत्राऽग्निसंख्या यूपस्य सहोदरेमेति भारद्वाज-
सत्याषाढौ । SatS IV.1 (p. 359) refers to the length of the *yūpa*
including the *upara*. DhāṛṣṢS does not mention this.
2. A₂₋₃ अप्रथ* ; Subodhini on BaudhŚS IV.1 cites sūtras 8-11 verbatim.
Subsequently it cites sūtra 9 again.
3. B₂ प्रथ*
4. B₃ °तिरिक्तं
5. B₃ °नति; Mahādeva on SatS IV 2 (p. 408) has cited this sūtra
verbatim.
6. A₁, B₁, संस्थिता; B₃ संहितायाम्
7. Mahādeva on SatS IV.1 (p. 403) : भारद्वाजेनाप्युक्तं शम्यामात्रीं प्रथयतीति ।
8. R संहत्यां

प्रोक्षणीनामुच्छिद्येत् तद्दक्षिणत उत्तरवेद्यामेकस्त्र्यां निःसार्योपनिनयेत् आपो रिप्रं
निर्वहन् इति ॥ ९ ॥ यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १० ॥ सिकताः प्रकिरति^१ देवेभ्यः
शुम्भस्व इति ॥ ११ ॥ उत्तरवेद्या अन्तान् कल्पयति

विभ्राइ वृहत् पित्रु सोम्यं मध्यायुर्दधघञपतात्रविहुतम्^२ ।

वातज्जो यो अभिरक्षतु^३ त्मना प्रजाः पिपति बहुधा विराजति ॥

इति ॥ १२ ॥ मध्य उत्तरवेदेः प्रादेशमार्त्रीं चतुःसक्तिमुत्तरनाभिं कृत्वा^४
॥ १३-॥ ॥३॥

वेदिमुत्तरवेदिं च संमृशति

चतुःशिल्पे युवती कनीने घृतप्रतीके भुवनस्य मध्ये ।

तयोर्देवा अधिसंवसन्त उत्तमे नाक इह मादयन्ताम् ॥

इति ॥ १ ॥ अथैनां प्रतिदिशं परिक्रामं^५ प्रोक्षति इन्द्रघोषत्वा वसुभिः पुरस्तात्
पातु इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम्^६ ॥ २ ॥ त्वया त्वा^७ रूपैरुपरिष्ठात् पातु इत्युपरिष्ठात् ॥ ३ ॥
यत् प्रोक्षणीनामुच्छिद्येतेति समानम् ॥ ४ ॥ पूर्वैर्घुरग्निं प्रणयेदित्येकं प्रोक्षान्तां
परिवसेदित्यपरम् ॥ ५ ॥ आश्वनीय इधममादीप्य संप्रेष्यति अग्नये मणीदमानायानुबूहि
इति ॥ ६ ॥ त्रिरनुक्तायां प्रथमायामिधममादाय सिकता उपयमनीः^८ कृत्वोद्यतहोमं
जुहोति

यत् ते पात्रक चक्रमा कच्चिदागः^९ पूर्वः सन्नपरो यद्भवसि ।

घृतेन त्वं तनुवो वर्षयस्व मा मा हिंसीरधिगतं पुरस्तात् स्वाहा ॥

इति ॥ ७ ॥ शेषे^{१०} हुत्वा श्राद्धोऽभिप्रव्रजन्ति ॥ ८ ॥ उपर्यग्नौ धार्यमाणे पञ्च-
गृहीतेनाज्येन हिरण्यमन्तर्धायाक्ष्णयोत्तरवेदिं^{११} ध्याधारयति । सिंहीरति स्वप्नसाही

1. Thus B₁; B₂ प्रकिरति

2. A₁ °विविहितं; A₂, B °हृतं

3. B₂ °रक्षति

4. *Subodhini* on BaudhSS IV.2 cites sūtra 13 verbatim. Mahādeva on SatS IV.1 (p. 404) : चतुरध्यामिति भरद्वाजद्वयः ।

5. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₅, R परिक्रामन्

6. *Subodhini* on BaudhSS IV.2-3 cites sūtra 2 except the last word verbatim.

7. Thus B₂; A₁, B_{1,2} omitted

8. Mahādeva on SatS IV.2 (p. 405) : सिकता उपयमनीः कृतेति भरद्वाजः ।

9. B_{1,2} कञ्जनागः ।

10. B₁ शेषेण

11. Thus all MSS; R omits अक्ष्णया.

स्वाहा इति दक्षिणे ऽसे । सिँहीरसि सुप्रजावनिः स्वाहा इत्युत्तरस्याँ श्रोण्याम् । सिँहीरसि रायस्वोपवनिः स्वाहा इत्युत्तरे ऽसे । सिँहीरस्यादिवनिः स्वाहा इति दक्षिणस्याँ श्रोण्याम् । सिँहीरस्यावह देवान् देवपते यजमानाय स्वाहा इति मध्ये ॥ ९ ॥ ॥४॥

भूतेभ्यस्त्वा इति लुचमुद्गृह्याभित उत्तरवेदिं पौतुद्रवान् परिधीन् परि-
दधाति । विश्वायुरसि इति मध्यमम् । ध्रुवक्षिदसि इति दक्षिणम् । अध्युतक्षिदसि
इत्युत्तरम् ॥ १ ॥ नाम्न्याँ संभारान् निवपति गुल्गुलुं सुगन्धितेजनं श्वेतामूर्णा-
स्तुकां यां पेंवस्यान्तरा मृद्धे श्वेतस्याच्छिन्नस्तुकरस्य* । नाच्छिन्नस्तुकरस्येत्येकेषाम्* ।
अग्नेर्मेस्मासि । अग्नेः पुरीषमसि इति ॥ २ ॥ एतन्नैवोचरत उपयमनीर्निवपति ॥ ३ ॥
यत्राभिजानाति सीद होतः स्व उ लोके इति तत् संभारेष्वग्निं प्रतिष्ठापयति

यज्ञ प्रतिष्ठित सुमतौ सुशेवा आ त्वा वसूनि पुरुषा विशन्तु* ।

* दीर्घमायुर्थं यजमानाय कृण्वन्नधामृतेन* जरितारमब्धि ॥

इति ॥ ४ ॥ निधायोपसमिन्द्वे यज्ञः प्रत्यष्टात् ॥ मनुष्यत् त्वा निधीमहि मनुष्यत्
समिधीमहि । अग्ने मनुष्यदङ्घिरो देवान् देवायते यज इति ॥ ५ ॥ अत्र सप्तवत्या
पूर्णाहुतिं हुत्वात्तिमुक्तीर्जुहोति

अग्निर्वशं नयतु प्रजानन् मैत्रं यज्ञहनो विदन् ।

देवेभ्यो यज्ञं प्रत्र्नात् प्रप्र यज्ञपति तिर स्वाहा ॥

वायुरादित्यो यज्ञो* यज्ञं नयतु प्रजानन् मैत्रं यज्ञहनो विदन् ।

देवेभ्यो यज्ञं प्रत्र्नात् प्रप्र यज्ञपति तिर स्वाहा ॥

इति ॥ ६ ॥ अत्र पूर्णाहुतिमेके समामनन्ति ॥ ७ ॥ ॥५॥

अत्र बर्हिरादि कर्म प्रतिपद्यते यदि पूर्वेष्वग्निं प्रणयेत् । अथ यदि

1. *Subodhini* on *BaudhSS* IV.3: उत्तरवेदि पौतुद्रवान् परिधीन् परिदधातीति तु भारद्वाजश्रौतसूत्रभाष्यभाष्यः ।
2. Thus all MSS; R मध्यं
3. A₁, B₁, गुल्गुलुं; A₂, पुग्गु; A₃, पुग्गुलु; A₄, B₂, पुग्गुलु; B₃, गुद्गुलु. *Subodhini* on *BaudhSS* IV.3: अयातिक्षिदन् संभारान्निवपति गुग्गुलु सुगन्धितेजनें शुक्लामूर्णा-स्तुकां या देवस्यान्तरा अग्ने इति भारद्वाजः ।
4. Thus B₂, A₁, B₁, यां; A₂ omitted
5. Thus B₂; A₁, B₁, तस्याः; A₂ तस्याः; A₃, तस्यां ङिभः; B₃ तस्यान्निवपत्य-ङिभः; *Mahādeva* on *SatS* IV.2 (p. 407): स्तुकास्य ङिभः ङिभस्तुकास्येत्ये-केषामिति भारद्वाजः ।
6. A₁, B₁, यज्ञं; A₄, विरिदु
7. B₁ *यथा*
8. Thus A₁, B₁; A₂, B₂, R omitted

प्रोक्षान्तां' परिवसेत् तदानीमेव वहिरादि कर्म प्रतिपद्यते ॥ १ ॥ इक्षुशलाके'
 विधृती आश्ववालं प्रस्तरं' वहिष्युपसंनहति' ॥ २ ॥ कार्पूर्यमयान् परिधानिध्मे'
 ॥ ३ ॥ त्रयोविंशतिदारुभिध्मं करोति ॥ ४ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात्
 ॥ ५ ॥ वसाहोमहवर्नी द्वितीयां जुहूं प्रयुनाक्ति पृषदाज्यधानीं द्वितीयासुपभृतं
 द्वे आज्यस्थाल्यौ कुम्भी पशुश्रपणीं कार्पूर्यमय्यौ वपाश्रपण्यौ द्विश्लामेकशूलां
 च हृदयशूलं स्वरुं स्वधितिं' रश्ने पुक्षशाखामौदुम्बरं मैत्रावरुणदण्डं येन चार्थी
 भवति' ॥ ६ ॥ तत्र य उपभृतो धर्मा ये च ध्रुवायाः पृषदाज्यधान्यामपि क्रियेरन्
 ॥ ७ ॥ ये सांनाय्य उखायाः पशुश्रपण्यां वपाश्रपण्योर्हृदयशूले पुक्षशाखायामिति
 क्रियेरन् ॥ ८ ॥ सुवधर्माः स्वधितौ पयोधर्माः पशौ ॥ ९ ॥ न प्रणीताः प्रणयति'
 ॥ १० ॥ अधीन् परिस्तीर्य हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रशुज्योलपराजीं' स्तीर्त्वा
 पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान वाचं यच्छ इति ॥ ११ ॥ वाग्यतः पात्राणि
 संमृशति ॥ १२ ॥ प्रोक्षणीनामावृता' प्रोक्षणीः संसृज्य ब्रह्माणमामन्त्र्य पात्राणि
 प्रोक्ष्य हविष्कृता वाचं विसृज्य तत' उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ १३ ॥
 समानमा संप्रैपात्' ॥ १४ ॥ ॥६॥

सुवस्वधिति च सुचश्च संमृद्धि पत्नी' संनह्याज्येन दत्ता चोदेहि इति संप्रैपान्तं
 नमति ॥ १ ॥ समानमाज्यनिर्वपणात्' ॥ २ ॥ आज्यं निरुप्य द्वितीयस्था-
 माज्यस्थाल्यां दधि निर्वपति ॥ ३ ॥ तस्याज्येनैव कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्राधि-
 श्रयणात् ॥ ४ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ५ ॥ चतुर्जुह्वां गृह्णाति चतुरुपभृति
 ॥ ६ ॥ पञ्चगृहीतं पृषदाज्यम् । आज्येन दधि संसृज्य महीनां पयोऽसि इत्येतेर्मन्त्रः
 ॥ ७ ॥ यथाप्रकृत्येव ध्रुवायां गृह्णाति ॥ ८ ॥ समानमा सुचौ सादनात् ॥ ९ ॥
 सुचः सादयित्वाप्रेण ध्रुवां वेदं सादयित्वा सावित्रेणाभिमादायाप्रेणाहवर्नाये गृपावर्तं

1. B_{1,2}, R प्रोक्षान्ता; cf. VII.4.5
2. Rudradatta on ĀpSS VII.7.7: इक्षुशलाके इति भारद्वाजः ।
3. A B₁ 'पुवनहति
4. Thus B_{2,3}; A, R परिधीन्; B₁ परिधीन्...
5. Referring to sūtra 6 Rāmāgnicit on ĀpSS VII.8.2 says: तदेतत्कर्म भवना भरद्वाजेनोक्तम् ।
6. Dhūrtasvāmin on ĀpSS VII.28.3: तच्च बद्धं भरद्वाजेन न प्रणीताप्रणयनं यजु-
 र्व्युताभिः पुरोडाशं श्रपयतीति ।
7. A_{2,3} omitted
8. B₁ omitted
9. A, B₁ पैषात्
10. A, B_{1,2}, R 'माज्यानां निर्वपणात्; B₃ 'माज्यं निर्वपणात्

परिलिखत्यर्धमन्तर्वेद्यर्धं बहिर्वेदि परिलिखितं रक्षः परिलिखिता अरातयः इति ॥ १० ॥
उपरसंमितं खात्वा यूपं प्रक्षालयति

यत् ते शिकः परावधीत् तक्षा हस्तेन वास्या ।

आपस्तत् सर्वं जीवलाः पुनन्तु शुचयः शुचिम् ॥

इति ॥ ११ ॥ यवमतीभिः प्रोक्षणीभिर्यूपं प्रोक्षति । पृथिव्यै त्वा इति मूलम् । अन्तरिक्षाय
त्वा इति मध्यम् । दिवे त्वा इत्यग्रम् ॥ १२ ॥ अवटे शेषमवनयति^२ शुन्धतां लोकः
पितृपदनः इति ॥ १३ ॥ यत्रोऽसि यत्रयात्मद् द्वेषः इति यवं प्रास्यति ॥ १४ ॥
बर्हिर्वस्तृणाति पितृणां^३ सदनमसि इति ॥ १५ ॥ स्वावेशोऽस्यभेगा नेतृणाम्^४ इति
यूपशकलं प्रास्याभिजुहोति घृतेन धावापृथिवी आ पृणेषां स्वाहा इति ॥ १६ ॥ ॥७॥

ततः संप्रेष्यति यूपायज्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु
इति यूपस्याग्रमनक्ति ॥ २ ॥ ऐन्द्रमसि इति सर्वतश्चपालमक्त्वा^५ प्रतिमुञ्चति
सुपिण्डान्म्यस्वौपथीभ्यः इत्यमुतोऽर्वाक्^६ ॥ ३ ॥ यजमानो यूपशकलेनान्तमनक्ति
सर्वतः परिमृशन्^७ ॥ ४ ॥ रशनायाः काले त्रिः परिमृशति ॥ ५ ॥ आज्ञानप्रभृति
यूपं यजमानो नोत्सृजत्या परिच्ययणात् ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति उच्छ्रीयमाणानुब्रूहि
इति ॥ ७ ॥ उच्छ्रयति उद्विं स्तमानान्तरिक्षं पृण इति ॥ ८ ॥ ते ते धामान्युदमसी
गमधे इत्यवटेऽवदधाति ॥ ९ ॥ अथैनं कल्पयति विष्णोः कर्माणि पश्यत इति
द्वाभ्याम् ॥ १० ॥ अथैरधं प्रत्युपनतं यूपस्य कुर्याद्ब्रह्मिष्टान्नितम्^८ ॥ ११ ॥
अनाविरुपरं भिनोति ॥ १२ ॥ तं प्रत्यग्निमिष्टां^९ भित्वा^{१०} प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्युहति
ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनिम् इति ॥ १३ ॥ मैत्रावरुणदण्डेन परिद्वहति^{११} ब्रह्म द्द्वह क्षत्रं द्द्वह
इति ॥ १४ ॥ उत्तम्भय पृथिवीम् इत्यपोऽनुपरिपिच्य इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति सरशनेन

1. Thus A₁,B; A₂₋₃ वाद्या

2. Partially cited by Vāñcheśvara (15a) on SatS.

3. A₁,B₂₋₃,R पितृणार

4. Thus A₂₋₃,B₁; A₁,R नेतृणाम्

5. Thus B₃; A₁,B₂ °नरका; A_{2,3} °मरका; A_{4,5} °मंका

6. B_{2,3} °र्वाक्; R divides this sūtra first after सर्वतः and then after °दधेभ्य इति ।

7. A °नृणाः; B₁ °नृनायाः; B₂ °नृशति

8. 'Thus A₂₋₃; A₁,B_{1,3} °भिर्नितम्; B₂ °निर्नितम्

9. A₁,B₁ पर्यग्निशाम; A_{2,3},B₃ पर्यग्निष्ठा; A_{4,5} पर्यग्निष्ठा; B₂ पर्यग्निष्ठा

10. A,B_{1,3} भीषा

11. All MSS पर्युहति

पाणिना' यूपमुन्माष्टि ॥ १५ ॥ तद्विष्णोः परमं पदम् इति यूपस्याग्रमुदीक्षते ॥ १६ ॥ दर्भमय्यौ रश्ने भवतः । द्विगुणा द्विव्यायामा त्रिगुणा त्रिव्यायामा ॥ १७ ॥ ततः संप्रेष्यति ॥ १८ ॥ ॥८॥

परिवीयमाणायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ नाभिदग्ने मध्यदेशे वा त्रिगुणया प्रदक्षिणं त्रिः परिव्ययति परिवीरसि परि त्वा दैर्वाविंशो व्ययन्ताम् इति ॥ २ ॥ उत्तरमुत्तरं गुणमुत्तमं करोति ॥ ३ ॥ उपान्ते रश्नां व्यतिपज्यान्तं प्रवेष्टयति ॥ ४ ॥ समावन्तौ कृत्वाणिमति स्थविमत् प्रवयति दिवः ससुरसि इति ॥ ५ ॥ स्वरुमादाय मध्यमे रश्नागुणेऽवगूहृत्युत्तमे सर्वेषु वा अन्तरिक्षस्य त्वा सानावव गूहामि इति ॥ ६ ॥ अथैनं पशुं ह्यापयन्ति^१ अनङ्गहीनमपन्नदन्तमजं लोहं तूपरं द्विरूपं पीवानम् ॥ ७ ॥ इये त्वा इति वर्हिषी आदत्ते ॥ ८ ॥ उपवीरसि इति षष्ठशाखाम्^२ ॥ ९ ॥ या बहुपर्णा बहुशाखा तयोपाकुर्यात् पशुकामस्य ॥ १० ॥ अग्नेण यूपं पुरस्तात्प्रत्यञ्चं शाखाया^३ बर्हिभ्यां^४ पशुमुपाकरोति^५ । प्रजापतेर्जायमानाः इति द्वाभ्याम् । उपो देवान् दैवीविंशः इति प्रतिपद्य रेवती रमध्वमिन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टमुपाकरोमि इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ अग्नेर्जनित्रमसि इत्यधिमन्थनशकलं निदधाति । वृषणौ स्यः इति प्राञ्चौ दर्भौ ॥ १२ ॥ उर्वयसि इत्यधरारणिमादत्ते । पुरुरथाः इत्युत्तरारणिम् ॥ १३ ॥ घृतेनाक्ते वृषणं दधाधाम् इत्याज्यस्थाल्या त्रिलेऽनक्ति ॥ १४ ॥ आयुरसि इत्यरणी समवधाय संप्रेष्यति ॥ १५ ॥ ॥९॥

अग्ने मध्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ त्रिरनुक्तायां प्रथमायां प्रदक्षिणं त्रिर्मन्थति गायत्रं छन्दोऽनु प्र जायस्व इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ जात आह जातायानुब्रूहि इति ॥ ३ ॥ प्रहरिष्यन् प्रहियमाणायानुब्रूहि इति ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति प्र देवं देववीतये इति तदग्नेोत्तरं परिधिमनुप्रहरति संधिना वा^६ भवतं नः समनसौ इति ॥ ५ ॥ सुवेणाज्यमादायाभिजुहोति अग्नाग्निश्चरति प्रविष्टः इत्येतया ॥ ६ ॥ सावित्रेण रश्नामादाय पशोः पाशेन दक्षिणमर्धशीर्षमभिदधाति ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेना रमे

1. B₂ पाशेन पाणिना

2. Thus B_{1,3}; A₁ आपयति; B₂ अपयति

3. A₁ शाखा; A₂₋₃, B₁ शाखा

4. Thus A_{2,3}; A₁ शाखाया बर्हिभ्यां; A_{2,3} शाखाया बर्हिभ्यां; B₁ शाखाया बर्हिभ्यां; B₂ शाखाया बर्हिभ्यां; B₃ शाखाया बर्हिभ्यां

5. *Subodhini* on BaudhSS IV.5 : अग्नेण यूपं पुरस्तात्प्रत्यञ्चं शाखाया बर्हिभ्यां पशुमुपाकरोतीति मारद्वाजः ।

6. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R omitted

इति ॥ ७ ॥ अथैनं पुरस्तात्प्रत्यञ्चं यूपे नियुनक्ति धर्मा गानुपानिन्द्राग्निभ्यां त्वा
 जुष्टं नियुनक्ति इति ॥ ८ ॥ येऽर्वाचीनमेकादशिन्याः पशव आलभ्यन्ते तानुत्तरतो
 यूपस्य नियुनक्ति दक्षिणत एकादशिनान् ॥ ९ ॥ अथैनमुपरिष्ठात् प्रोक्षति अद्रव-
 सवौषधीभ्य इन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामि^१ इति ॥ १० ॥ पाययति अषा पेरसि
 इति ॥ ११ ॥ अधस्तादुपोक्षति स्वात्तं चित् सदेवं हव्यमाणो देवीः स्वदत्तैनम्^२ इति
 ॥ १२ ॥ ॥१०॥

ततः संप्रेष्यति अग्नये समिष्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ समानमा ध्रुवा-
 समञ्जनात् ॥ २ ॥ पुरस्ताद् ध्रुवासमञ्जनात् पशुं समनक्ति । सं ते प्राणो वायुना
 गच्छताम् इति शिरसि । सं यजत्रैरङ्गानि इत्यैसयोः । सं यज्ञपतिराशिषा इति श्रोण्योः
 ॥ ३ ॥ समानमा श्रवरात् ॥ ४ ॥ प्राकृतेन वरणेन होतारं घृत्वा पुनराश्राव्य
 मैत्रावरुणं प्रवृणीते मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ प्रशाखात् इति ॥ ५ ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः
 ॥ ६ ॥ जुहुपभृतावादायात्याक्रम्याथाव्याह समिद्रयः प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वपद्भृते
 जुहोति ॥ ८ ॥ आश्राव्याश्राव्य प्रेष्य प्रेष्य^४ इत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति ॥ ९ ॥
 चतुर्थेचतुर्थं औषभृत् समानयते ॥ १० ॥ सर्वमष्टमे ॥ ११ ॥ दश प्रयाजानिष्टैका-
 दशयाज्यमवशिनिष्टि ॥ १२ ॥ प्रत्याक्रम्य जुह्वा स्वरुस्वधितौ अनक्ति । त्रिः
 स्वरुं सकृत् स्वधितेरन्यतरां धाराम्^५ ॥ १३ ॥ ताम्यां पशुं समनक्ति घृतेनाकौ
 पशुं प्रापेथाम् इति ॥ १४ ॥ याक्ता धारा तथा पशुं समनक्ति ॥ १५ ॥ तयैव^६
 हविषः शृतस्यावद्यतीतरया विशास्ति ॥ १६ ॥ याथाकामी^७ विशसन इत्यपरम्
 ॥ १७ ॥ ॥११॥

पुनः स्वरुमवगूहति ॥ १ ॥ शमित्रे स्वधितिं प्रयच्छन्नाह एषा तेऽग्निः
 प्रजातासत् इति ॥ २ ॥ ततः संप्रेष्यति पर्यग्नये क्रियनाश्रायानुब्रूहि इति ॥ ३ ॥
 आश्वर्नायादुत्सुकमादायार्गध्रः पर्यग्निं करोति पशुं शमित्रदेशं चात्वालं यूपमाहवनीय-

1. B, ऐदा°

2. Rudradatta on ApSS VII.13.10 cites सद्रव्य°...प्रोक्षामि as a quotation from Baudhāyana and Bhāradvāja.

3. Subodhini on BaudhSS IV.5 cites sŪtras 10-12 verbatim except अधोररिष्ठात् for अथैनमुप°.

4. A, B, omitted

5. Thus B, A, B_{1,2} omitted

6. Thus A₁, B_{1,3}; A₂₋₃, B₂ तयैव

7. Thus B₂; others यथा°

माज्यानीति' ॥ ४ ॥ पशुमेव पर्येति करोतीत्येकेषाम् ॥ ५ ॥ पर्येति क्रियमाणेऽ-
पाव्यानि जुहोति प्रजानन्तः प्रति' गृहन्ति' पूर्वे इति पञ्च ॥ ६ ॥ त्रिः परीत्य
निधायोत्सुकं त्रिः पुनः प्रतिपर्येति ॥ ७ ॥ यूपान् पशुं प्रमुच्य वषाश्रपणीभ्या-
मन्वारमेते' अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ ८ ॥ अन्वारभ्याश्चाव्य संप्रेष्यति उपप्रेष्य होतर्हव्या
देवेभ्यः इति ॥ ९ ॥ यत्राभिजानाति प्राप्ता अग्निं भरत इति तदाश्वनीयादुत्सुक-
मादायाश्रोधः पूर्वः प्रतिपद्यते ॥ १० ॥ अन्तरेण चात्वालोकगाबुदश्चं पशुं नयन्ति
रेवतंर्यज्ञपतिं प्रियथा विशत इति ॥ ११ ॥ नाना प्राणो यजमानस्य पशुना इत्यध्वर्यु-
र्यजमानमभिमन्त्रयते ॥ १२ ॥ उत्तरत आशीध उत्सुकं निमृद्वाति' ॥ १३ ॥ स
शामित्रो भवति ॥ १४ ॥ अपरस्माद्वाहैपत्यादाहरेन्निर्मन्थ्यं वा कुर्यात् ॥ १५ ॥
याभ्या' वहिभ्यां पशुमुपाकरोति तयोन्पतरदाहयानार्थं निधाय' ॥ १६ ॥ ॥१२॥

दक्षिणेन शामित्रमन्यतरदुषास्यति समस्य तनुवा भव इति ॥ १ ॥ तस्मिन्
पशुं प्रत्यश्चमुदीचीनपादौ संज्ञपयन्ति ॥ २ ॥ अमायुं हृष्यन्तं संज्ञपयत' इन्दुक्त्वा
पराहावर्ततेऽध्वर्युः पशोः संज्ञपयमानात् ॥ ३ ॥ पृषदाज्यमवेक्षमाणावासाते' अध्वर्यु-
र्यजमानश्च

इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामस्मिन् यज्ञे विश्वमृतो जनित्रीः ।

अग्निं कुलायमभिसंवसाना अस्मौ अवन्तु पयसा घृतेन ॥

यासामूधश्चतुर्विधं मधोः पूर्णं घृतस्य च ।

ता नः पयस्वतीः सन्वस्मिन् गोष्ठे बयोवृधः ॥

इति ॥ ४ ॥ संज्ञप्ते संज्ञप्तहोमं' जुहोति यत् पशुर्नायुमकृत इति ॥ ५ ॥ पशोः पाशं

1. *Subodhīnī* on BaudhŚS IV 5 : तथा च भागद्वय आहवनीयादुत्सुकमादायाश्रोधः पर्येति करोति पशुशामित्रदेगवाश्वान्युपमाहवनीये च त्रिः परित्वरवाज्यानि वेत्येकेषामिति ।

2. *Rudradatta* on ĀpŚS VII.15.2 cites this sūtra verbatim as a quotation from Baudhāyana and Bhāradvāja.

3. Thus B_{2,3}; A, B₁, R परि'

4. A₁, B_{2,3} 'रमेते

5. Emended; A₁ निमृद्वाति; A_{2,3}, B₁ निमृद्वाति; A_{4,5} निमृद्वाति; B₂ निमृद्वाति; B₃ निमृद्वाति; cf. ĀpŚS VI.18.2; *Subodhīnī* on BaudhŚS IV.6 cites sūtras 13-16 verbatim except निदधाति for निमृद्वाति.

6. Thus B₁; A₁ कुर्याद् भ्या; A_{2,3}, R कुर्याद् द्वाभ्या

7. B₂ निदधति

8. *Dhūrtasvāmin* on ĀpŚS VII.16.5 : अमायुषेवारिः भरद्वाजमतात् ।

9. Thus B₂; A₁ 'वषाते; B_{1,2} 'वासते

10. A₁, B_{1,2} होम; B₂ सप्तहोमं

प्रमुञ्चति^१ शमितार उपेनन इति ॥ ६ ॥ एकशूलया^२ पाश उपतृच चात्वालेऽ-
पास्यत्युत्करे^३ वा अदितिः पाशं प्र मुमुक्तु इति ॥ ७ ॥ यद्यभिचरेदाहं स्तम्भं
वाभिदध्यात् अरातीयन्तमधरं कृणोमि इति ॥ ८ ॥ पत्न्यादित्यमुपतिष्ठते नमस्त आतान
इति ॥ ९ ॥ अथैनां प्राचीमुदानयति अनर्वा प्रेहि इति ॥ १० ॥ चात्वाले पत्न्य-
पोऽवमृशति आपो देवीः शुद्धायुवः इति ॥ ११ ॥ ॥१३॥

समुत्क्रम्य सहपत्नीकाश्चात्वाले^४ मार्जयन्ते शुद्धा वयं परिविष्टाः परिविष्टातो
बो भूयास्त इति ॥ १ ॥ पत्नी पशोः प्राणानाप्याययत्यध्वर्युरभिपिञ्चति ॥ २ ॥
अध्वर्युराप्याययति पत्न्यभिपिञ्चतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ वाक् त आ प्यायताम् । प्राणत
आ प्यायताम् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथा रूपम् ॥ ४ ॥ या ते प्राणाञ्छुग् जगाम इति श्रीवासु
निनयति^५ ॥ ५ ॥ यत् ते कूरं यदास्थितम् इति समस्तं^६ पशुमाप्याययति ॥ ६ ॥
नामित्त आ प्यायताम् इति नाभिम । पायुस्त आ प्यायताम् इति पायुम् । शुद्धाध्वरिणाः
इति पादान् ॥ ७ ॥ शमद्भयः शमोपधीभ्यः इत्यत्रशिष्टा^७ अनुपृष्टं^८ निनीय दक्षिणेन
नाभि प्रागग्रं वह्निर्निदधाति ओषधे प्रायस्वैनम् इति ॥ ८ ॥ स्वधिते मैत्रे हिंसीः
इति वह्निपि स्वधितिना तिरश्चीनमाह्वयति ॥ ९ ॥ वह्निपोऽग्रमपयम्य^९ स्थविमल्लो-
हितेनाक्त्वापास्यति^{१०} रक्षसां भागोऽसि इति ॥ १० ॥ अप उपस्पृश्य श्ये त्वा इति
वपामुत्खिदति ॥ ११ ॥ देवेभ्यः शुम्भस्व देवेभ्यः शुम्भस्व इति प्रयौति^{११} ॥ १२ ॥
घृतेन घ्रावापृथिवी प्रोर्णोयाम्^{१०} इति घ्रावापृथिवी प्रोर्णोति^{११} ॥ १३ ॥ ऊर्जे त्वा इति
तनिष्ठ एकशूलयोपतृणत्ति ॥ १४ ॥ अष्टिन्नो रायः सुवीरः ॥ इन्द्राग्निभ्यां त्वा सुधा-
मुत्कृन्तामि इति परिवासयति ॥ १५ ॥ मुष्टिना शमिता वपोद्धरणमुपसंगृह्यास्त

1. A₂₋₃ पति^१

2. Thus B_{2,3}; A₁ 'पोद्व्यु'; A₂₋₃ 'पोद्व्यु'; B₁ 'पाद्व्यु'

3. B_{2,3} सगर्नाकाः; Mahādeva on SatS IV.4 (p. 424) : संभूय संज्ञतपचोः सकारा-
दुत्क्रम्य निर्गत्य चात्वालमागत्य मार्जयन्ते सपत्नीका इति भरद्वाजः ।

4. Mahādeva on SatS IV.4 (p. 424) : या त इति...श्रीवामिति भरद्वाजः ।

5. A, B, समस्त; Mahādeva on SatS IV.4 (p. 424) : यत् कर्मिति भिन्नमन्त्रे-
णाज्ञानाति भारद्वाजकार्यायना ।

6. A₁ 'शान्'; A₂₋₃ 'शान्प्रतिष्ठन्'

7. A₂₋₃ प्र-पयम्य; B प्रपयम्य

8. A₁ 'नाएकाः'; A₂ 'नारकाः'; B₁ 'नाकाः'; B_{2,3} 'नारकाः'

9. A₁ प्रयौति; B₁ प्रयौति; B₂ प्रतिर्याति

10. Thus B₂; A₁ प्रोर्णाशाम्; B₁ प्रोर्णोयाम्; B₂ प्रोर्णोयाम्

11. Subadhini on BaudhSS IV.6 : भारद्वाजसूत्रमपि वर्तते घ्रावापृथिवी प्रोर्णोयामिति
घ्रावापृथिवी प्रोर्णोयामिति ।

आ वपाया होमात् ॥ १६ ॥ वपाश्रपणी पुनरन्वारभेते' अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ १७ ॥
उर्वन्तरिक्षमन्विहि इत्यभिप्रव्रज्य ॥ १८ ॥ ॥१४॥

शामिन्ने वपां प्रतितपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति ॥ १ ॥ पुनरु-
ल्मुकमादायाश्रीध्रः पूर्वः' प्रतिपद्यते ॥ २ ॥ एवमध्वर्युराहवनीयमभिप्रव्रजति ॥ ३ ॥
एवमन्तिमेऽङ्गारे वपां नितैस्यति' ॥ ४ ॥ आहवनीय आश्रीध्र उल्मुकमपिसृजति
॥ ५ ॥ अन्तरेण चात्वालोत्करावन्तरेण यूषं चाहवनीयं च वपामत्याहृत्य दक्षिणत
उदङ्ङासीनः प्रतिप्रस्थाताहवनीये वपां श्रपयति ॥ ६ ॥ अधस्ताद्वपाया वहिषोऽ-
ग्रमपास्यति' वायो वीहि स्तोक्रानाम् इति ॥ ७ ॥ स्रुवेणाज्यमादायाभिजुहोति त्वामु
ते दधिरे हव्यवाहम् इति ॥ ८ ॥ अभिजुह्वत्' संप्रेष्यति स्तोत्रेभ्योऽनुब्रूहि इति
॥ ९ ॥ यदा शृता' श्येनी' भवत्यथैनां सांनार्यवदभिघार्यं तथोद्वास्य' वहिषि
पृथग्नाखायामिति प्रतिष्ठापयति सुपिण्डा ओपधीः कृधि इति ॥ १० ॥ प्रयुता द्वेषीसि
इति वपाश्रपणीभ्यां प्रमुच्य घृश्रवतीम् इत्यभिज्ञायोत्तमाय प्रयाजायात्पाक्रम्या-
श्राव्याह स्वाहाकृतीभ्यः प्रेष्य इति ॥ ११ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ १२ ॥ प्रत्याक्रम्य
जुह्वा ध्रुवामभिघारयति यद्याज्यभागौ' करिष्यन् भवत्यथ पृषदाज्यमथ वपाम् ।
नोपभृतम् ॥ १३ ॥ तत आज्यभागाम्भ्यां प्रचरति यद्याज्यभागौ जुहोति ॥ १४ ॥
ततः पूर्वं परिवप्यं जुहोति स्वाहा देवेभ्यः इति ॥ १५ ॥ ततः संप्रेष्यति
॥ १६ ॥ ॥१५॥

1. B₂ 'रभेते; Mahādeva on SatS IV.4 (p. 426) : भरद्वाजेनोक्तं यजमानोऽन्वारभत इति ।

2. B_{2,3} पूर्व

3. ... A₁ ... A₂ ... R ... D₁ ... D₂ ...

4. ...

5. Thus B₂; A, B₁, R 'जुह्वन्; B₂ अभिजुह्वत्

6. A₁ श्रुतो; A₂ श्रुता; B₁ धिता; B₂ श्रुता; B₃ श्रुता

7. Thus A₁, B₂; A₂ श्येति; A_{1,3}, R श्येती; B₁ श्येतीथ

8. A₂₋₃ तयोः; B₂ ततोः; Rudradatta on ApSS VII.20.4 and Mahādeva

घार्यं तथोद्वास्येति ।

9. A, B, यद्याज्य'; Subodhini on BaudhSS IV.7 cites sūtra 13 verbatim except यद्याज्यभागौ for यद्याज्य'. R separates sūtras 13-15 differently and turns them into four.

इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया मेदसोऽनुग्रहि इति ॥ १ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य हिरण्य-
शकलमवधाय सर्वा वपामवदति ॥ २ ॥ उपरिष्ठाद्विरण्यशकलं निधायाभिघारयति
॥ ३ ॥ सा पश्चावत्ता भवति ॥ ४ ॥ यद्यपि चतुरवत्ती यजमानः पश्चावत्तैव
वपा भवति ॥ ५ ॥ यदि हिरण्यं न स्यादाज्यात् प्रत्यवद्येत् ॥ ६ ॥ अत्या-
क्रम्याथाव्याइ इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया मेदसः प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वपद्रुक्ते जुहोति
जातषेदो वपया गच्छ देशान् इत्येतया ॥ ८ ॥ तत उत्तरं परिवष्यं जुहोति देवेभ्यः
स्वाहा इति ॥ ९ ॥ वपाश्रवणीं प्रहरति स्वाहोर्ध्वनभसं मारुतं गच्छतम् इति । प्रार्ची
द्विशूलां प्रतीचीमेकशूलाम् ॥ १० ॥ अर्धेने संस्त्रावेणाभिजुहोति ॥ ११ ॥ पशो-
श्छिद्रमभिघारयति ॥ १२ ॥ समुत्क्रम्य सहपत्नीकाश्चात्वाले^१ मार्जयन्ते

इदमापः प्रवहतावधं च मलं च यत् ।

यच्चाभिद्रुहानृतं^२ यच्च शेपे अभीष्टणम् ॥

निर्मा मुध्वामि शपथानिर्मा वरुणादुत ।

निर्मा यन्स्य पङ्क्तिगात् सर्वस्मादेवकिल्बिषादयो मनुष्यकिल्बिषात् ॥

आपो मा तस्मादेनसो विध्वान्मुध्वन्वैहसः ॥

इति ॥ १३ ॥ हुतायां वपायां वरं ददाति कन्यामलंकृतामनड्वाहं तिस्रो वा
वत्सतरीः ॥ १४ ॥ ॥१६॥

पशुपुरोडाशस्य पात्राणि प्रक्षाल्य प्रयुनक्ति यान्यौषकारितानि भवन्ति
॥ १ ॥ पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान वाचं यच्छ इति ॥ २ ॥ वाग्यतः पात्राणि
संसृशति ॥ ३ ॥ त्रीहिमयै समानदेवतं पशुना पशुपुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपति
द्वादशकपालं वा ॥ ४ ॥ हविष्कृता वाचं विसृज्य पशुं विशास्ति ॥ ५ ॥ गुदं
मा निर्व्येपीः । वनिष्ठुं मा निर्व्येपीः । अप्युद्धि स्त्रोधानं प्योहानं पुरीततं मेदः समवधालयै
इति संप्रेष्यति ॥ ६ ॥ कुम्भ्यां पशुं श्रपयन्ति ॥ ७ ॥ शूलेन हृदयं निहृत्य^३
यशुस्तृप्ताभिरद्भिः पुरोडाशं श्रपयति^४ ॥ ८ ॥ स्तीर्ण एव यर्हिपि विष्टलेपं निनयति

1. Rudradatta on ĀpSS VII.20.9 cites this sūtra verbatim. Vañcheśvara (29a) on SatS reads नश्येत् for न स्यात्

2. B, वध्यावेन जुहोति

3. A, समुत्क्रम्य; R समुत्क्रम्य; cf. VII.14.1; ĀpSS VII.21.6

4. B, वध्या

5. B, वधाभिः

6. B, अनहंस

7. Rudradatta on ĀpSS VII.22.3 : भारद्वाजसंह्ये यशुस्तृप्ताभिः विशानि श्रपय-
तीति । Dhūrtasvāmin on ĀpSS VII.28.3 cites यशुस्तृप्ताभिः etc.

॥ ९ ॥ शृते पशौ पुरोडाशेन' प्रचरति ॥ १० ॥ इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्यानुब्रूहि ॥
 इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्य प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ ११ ॥ अग्नयेऽनुब्रूहि ॥ अग्नये
 प्रेष्य इति स्वियकृतः ॥ १२ ॥ उपहूतामिडां मैत्रावरुणपद्या ऋत्विजः प्राशन्ति'
 ॥ १३ ॥ मार्जयन्ते ॥ १४ ॥ अत्र पशुपुरोडाशस्य पिष्टलेपफलीकरणहोमौ जुहोति'
 ॥ १५ ॥ कपालानि विमुञ्चति ॥ १६ ॥ जुह्वा पृषदाज्यस्योपहत्य त्रिः पृच्छति
 ॥ १७ ॥ ॥१७॥

शृते हवीः शमिनः इति' ॥ १ ॥ शृतम् इति शमिता त्रिः प्रत्याह
 ॥ २ ॥ त्रिः प्रच्युते हृदयमुत्तमं करोति ॥ ३ ॥ उत्तरतः परित्य पृषदाज्येन
 हृदयमभिघारयति सं ते मनसा मनः सं प्राणेन प्राणो जुष्टं देवेभ्यः । इन्द्राग्निभ्यां
 हव्यं घृतवत् स्वाहा इति ॥ ४ ॥ स्वाहोष्मणोऽन्यथिष्ये इत्युष्माणमुद्यन्तमभिमन्त्रयते
 ॥ ५ ॥ यदि पशुं विमध्नीरन्नेवमेवाभिमन्त्रयेत्' ॥ ६ ॥ आज्येन पशुं' सांनास्य-
 वदभिघार्य तयोद्वास्यान्तरेण चात्वालोत्करान्तरेण यूपं चाहवनीयं च' पशु-
 मत्याहृत्य' दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यां पश्चहोत्रा सादयति ॥ ७ ॥ पृथशाखोत्तर-
 वर्हिर्भवति' ॥ ८ ॥ तस्या मध्यमङ्गानामवद्यति' ॥ ९ ॥ चतसृषूपस्तृणीते' जुहूपभृतोः
 समवचधान्यां पात्र्यां वसाहोमहवन्यां' सुचि ॥ १० ॥ जुहूपभृतोर्हिण्यशकलावधाय
 संप्रेष्यति मनोतापै हविषोऽवदीयमानस्यानुब्रूहि इति ॥ ११ ॥ हृदयस्याग्नेऽवद्यति ।

1. R पशुपुरोडाशेन
2. *Subodhini* on BaudhSS IV.8: उपहूतामिडां मैत्रावरुणपद ऋत्विजः प्राशन्तीति भारद्वाजः ।
3. *Subodhini* on BaudhSS IV.8 cites this sūtra verbatim. Rudradatta on ĀpSS VII.23.2: भारद्वाजइत्यापादेः चाहतुः अत्र पुरोडाशस्य पिष्टलेपफलीकरण-होमौ जुहोति कपालविमोचनं चेति ।
4. Rudradatta on ĀpSS VII.23.7 refers to sūtras 1-7.
5. Thus B₂; A, विमध्नीरं; B, has a lacuna; B₂ पशुमवध्नीरं
6. *Subodhini* on BaudhSS IV.8 refers to sūtras 4 and 7 when it cites भारद्वाजोऽप्याह पृषदाज्येन हृदयमभिघारयति आज्येन पशुमिति ।
7. A₂₋₃ omitted
8. B₃ 'मभ्या'
9. B₂ 'शाखोत्तरं
10. B₂ मध्यमङ्गानामवद्यति; B₃ मध्याभ्यङ्गानामवद्यति; *Subodhini* on BaudhSS IV.8: अत एवाह भारद्वाजः पृथशाखोत्तरं वर्हिर्भवति तस्व मध्यमङ्गानामवद्यतीति ।
11. B₂ 'पु विस्तृ'; *Subodhini* on BaudhSS IV.8 cites sūtras VII.18.10 to 19.3 with the following modifications: शकलमवधाय for शकलावधाय in sūtra 11; अय यक्रुः is omitted; इक्ययोः for इक्योः in sūtra 12; अङ्गानां for मुख्यानां in 19.1
12. In R sūtra 10 ends with वसाहोमहवन्याम्.

अथ जिह्वाया अथ वक्षसोऽथ सव्यस्य दोष्णोऽथ पार्श्वयोरथ यक्रोऽथ वृक्कयोरथ दक्षिणायाः श्रोणेरथ गुदस्य ॥ १२ ॥ द्विरेकैकस्यावद्यति ॥ १३ ॥ ॥१८॥

अपि वा त्रयाणामेव मुख्यानामनुपूर्वमवदाय यथाकाममुत्तरेषामवद्यति ॥ १ ॥ यूषे मेदोऽवधाय' मेदसा जुहुं प्रोर्षोति ॥ २ ॥ उपरिष्टाद्विरण्यशकलं निधायामिधारयति ॥ ३ ॥ व्यङ्गाणि प्रत्यभिघार्योपभृति व्यङ्गाणां स्वपृकृते सकृत्सकृदवद्यति' दक्षिणस्य दोष्णः सव्यायाः श्रोणेरुदकाण्डमिति ॥ ४ ॥ पुरस्तादेव गुदं द्वैधं कृत्वा स्थविमदुपयङ्म्यो' निदधति ॥ ५ ॥ अणिमत त्रैधं करोति ॥ ६ ॥ तस्य मध्यमं जुह्वां द्वैधं कृत्वावदधति स्थविष्टुपभृत्यणिष्ठमिडायां' द्वैधं कृत्वा ॥ ७ ॥ यूषे मेदोऽवधाय' मेदसोपभृतं प्रोर्षोति ॥ ८ ॥ उपरिष्टाद्विरण्यशकलं निधाय द्विरभिघारयति ॥ ९ ॥ पात्र्यामिडां समवद्यति हृदयाज्जिह्वाया यक्रो वृक्कयोर्गुदाद्दनिष्ठोः सप्तमात् ॥ १० ॥ अत्रैव दक्षिणां श्रोणिमध्युद्धि क्लोमानं प्लीहानं पुरीततं मेद इत्यन्ववधाय यूष्णोपसिच्याभिघारयति ॥ ११ ॥ यूष्णो वसाहोमं गृह्णाति ॥ १२ ॥ स्वधितिना धारां प्रयोति ॥ १३ ॥ सकृच्चतुरवदानस्य द्विः पञ्चावदानस्य ॥ १४ ॥ अभिघार्य यानि चावत्तानि यानि चानवत्तानि शृतं चामृतं च सर्वं पशुं संनिधायामिमृशति ऐन्द्रः प्राणो अङ्गेअङ्गे निदेष्यत् इति ॥ १५ ॥ ॥१९॥

पार्श्वेन वसाहोमं प्रयोति श्रीरस्यग्निस्त्वा श्रीणात् इति ॥ १ ॥ अथैनामेतेनैव पार्श्वेनापिदधति' स्वाहोष्णोऽव्ययिव्ये इति ॥ २ ॥ ततः संप्रेष्यति इन्द्राग्निम्यां छागस्य हविषोऽनुवृद्धि इति ॥ ३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह' इन्द्राग्निम्यां छागस्य हविषः प्रेष्य इति ॥ ४ ॥ याज्याया अर्धर्चं प्रतिप्रस्थाता वसाहोमं जुहोति शृतं शृतपत्नानः पिवत इति ॥ ५ ॥ हुत्वावशिनष्टि ॥ ६ ॥ षपट्कृते हविर्जुहोति ॥ ७ ॥ वसाहोमोद्रेकेण

1. A, दद्विरे; B_{2,3} द्विद्विरे°

2. A, °वदाय; B₂ °वसाय

3. Rudradatta on ĀpŚS VII.24.5: तत्राह भारद्वाजः प्रत्यभिघार्य व्यङ्गाणि स्वपृकृते सकृदिति । Vācīśvara (34a) on SatS: तथा च भारद्वाजः त्र्ययानि रिवष्टवत् सकृत् सकृत् पन्नावसितस्तु त्रिविदेवेभ्यो द्विद्विः सोविष्टवृतेभ्य इति ।

4. A₁, B_{1,2} °वद्व्यो

5. B₃ स्थविमदुप°

6. In R sūtra 8 begins here.

7. A₁ °वदाय; B₂ °वसाय

8. B₂ °नाभि°

9. A, B, omitted

दिशः प्रतिपजति दिशः स्वाहा ॥ प्रदिशः' स्वाहा' इत्येतैः प्रतिदिशम् ॥ ८ ॥
 स्वाहा दिग्यो नमो दिग्यः इति प्राचीनमन्तवो जुहोति ॥ ९ ॥ अत्र नारिष्ठान्
 हुत्वा जुह्वा' षृपदाज्यस्य सकृदुपइत्याह वनस्पतयेऽनुब्रूहि इति ॥ १० ॥ अत्या-
 क्रम्याश्राव्याह वनस्पतये प्रेष्य इति ॥ ११ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ १२ ॥ अपुन-
 रतिक्रामन्' संप्रेष्यति अग्नये सिग्धकृतेऽनुब्रूहि इति ॥ १३ ॥ जुह्वामुपभृतं पर्याहृत्या-
 श्राव्याह अग्नये स्विष्टकृते प्रेष्य इति ॥ १४ ॥ वपट्कृते जुहोति' ॥ १५ ॥ प्रत्या-
 क्रम्यायतने सुचौ सादयित्वा ॥ १६ ॥ ॥२०॥

मेदस्वती' होत्रेऽवान्तरेडामादधाति ॥ १ ॥ मेदसोपस्तृणाति मेदसा-
 दधाति मेदसाभिघारयति ॥ २ ॥ उपहृतायामिडायामभ्युद्धि' होत्रे हरति' वनिष्ठु-
 मशीधे ॥ ३ ॥ पडवत्तं संपादयति ॥ ४ ॥ प्राश्रन्ति मार्जयन्ते ॥ ५ ॥ ततः
 संप्रेष्यति । अग्नीदौषयजानङ्गारानाहर । उपयष्टरूपसीद । ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः इति संप्रेषादिः
 ॥ ६ ॥ समानमानूयाजेभ्यः ॥ ७ ॥ जुहूपभृतावादाय षृपदाज्यं जुह्वा' समानीया-
 त्याक्रम्याश्राव्याह देवेभ्यः प्रेष्य इति ॥ ८ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ९ ॥ आश्राव्या-
 श्राव्य प्रेष्य प्रेष्य इत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति' ॥ १० ॥ शामित्रादङ्गारानाहृत्याग्नीध्र
 उत्तरस्यां वेदिश्रोण्यां निवपति ॥ ११ ॥ प्रतिप्रस्थातैकादश गुदकाण्डानि तिर्यग्
 विकृत्तानि कृत्वा वसाहोमहवन्त्यां समवधायैकैकेनानूयाजानां' वपट्कारं वपट्कार-
 मनूपयजति समुद्रं गच्छ स्वाहा इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ १२ ॥ अद्भ्यस्त्वौपधीभ्यः इति
 प्रतिप्रस्थाता बर्हिषि लेपं निमार्ष्टि ॥ १३ ॥ मनो मे हार्दि यच्छ इत्यात्मानं प्रत्यभि-
 मृशति ॥ १४ ॥ ॥२१॥

एकादशानूयाजानिष्ट्या प्रत्याक्रम्य जुह्वा' स्वरुमक्त्वा'° जुह्वा स्वरुं जुहोति

1. By conjecture; A₁, B_{1,2}, R प्रतिदिशः स्वाहा; A₂₋₃ omitted
2. A₂₋₃ omitted
3. Mahādeva on SatS IV.5 (p. 440): अत्रैव दक्षिणत एव कारो भरद्वाजोक्त उत्तरतोऽ-
 वस्थाननिवृत्त्यर्थः ।
4. B₂ जुहोत्याक°
5. A₂₋₃ उपहृतायामभ्युद्धि
6. A₁ हरंतु; B₁₋₃ हरति
7. A₂₋₃ संप्रेष्य
8. A₂₋₃ °कैकेनाहु°; Subodhini on BaudhSS IV.9: उपयष्टोमे तु वसाहोमहवन्त्यां
 समवधायैति भारद्वाजः ।
9. A₂ जुह्वा; B₂ omitted; R जुह्वा
10. A₂ स्वरुमक्त्वा; A₂ स्वरुमक्त्वा; A₂₋₃ स्वरुमक्त्वा; B₁ स्वरुमक्त्वा; B₂ omitted; B₃
 त्रिः स्वरुमक्त्वा; Rudradatta on ĀpSS VII.27.3: व्यक्तं चैतद्भारद्वाजीयादौ नित्य-
 वदुभयत्राजनवचनत् ।

धां ते धूमो गच्छन्तस्त्रिक्षमर्चिः पृथिवी भस्मना पृणस्व स्वाहा इति ॥ १ ॥ समानमा
 पत्नीसंयाजेभ्यः ॥ २ ॥ सर्वा जुहूपभृतो वाजवतीभ्यां व्यूहति ॥ ३ ॥ सर्वासु
 शुक्षु प्रस्तरमनक्ति ॥ ४ ॥ सूक्तवाक्वाय सूक्ता प्रेष्य^२ इति संप्रेष्यति^२ ॥ ५ ॥ सर्वाः
 संप्रस्त्रावयति ॥ ६ ॥ सर्वाः^३ कस्तम्भ्यां सादयति ॥ ७ ॥ जाघन्या पत्नीः
 संयाजयति ॥ ८ ॥ आज्येन सोमं यजति । आज्येन त्वष्टारम् ॥ ९ ॥ उचानाया
 जाघन्या देवानां पत्नीभ्योऽवद्यति । नीच्या अग्रये गृहपतये ॥ १० ॥ चतुर्थतुर-
 वदानस्य पञ्चकृत्वः पञ्चावदानस्य ॥ ११ ॥ नात्रोपस्तरणाभिधारणानि भवन्ति^४
 ॥ १२ ॥ उचानाया इडौ समवद्यति नीच्या अग्नीधे ॥ १३ ॥ जाघनीशेषं
 पत्न्यध्वर्यवे ददाति ॥ १४ ॥ बाहुं शमित्रे । तं स ब्राह्मणाय ददाति यद्यब्राह्मणो
 भवति ॥ १५ ॥ समानमा समिष्टयजुषः ॥ १६ ॥ त्रीणि समिष्टयजूषि जुहोति
 पञ्च यज्ञं गच्छ ॥ एष ते यज्ञो यज्ञपते ॥ देवा गातुविदः इति ॥ १७ ॥ अन्तरेण^५
 चात्वालोत्करौ ॥ १८ ॥ ॥२२॥

उपनिष्क्रम्य हृदयश्लेन चरन्ति ॥ १ ॥ शुष्कस्य चार्द्रस्य च संघौ
 हृदयश्लेणमुद्रासयति शुगसि तममिशोच योऽस्नान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्यः इति ॥ २ ॥
 धान्नोधान्नो र्ऋजन् ॥ उदुत्तमं वरुण पाशम् इत्येताभ्यामामादित्यमृषस्थाय चात्वाले
 मार्जयन्ते सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु इति ॥ ३ ॥ समिधः कृत्वाप्रतीक्षमायन्ति
 ॥ ४ ॥ एधोऽस्त्येधिपीमहि इत्याहवनीये समिध आघायोपतिष्ठन्ते अपो अन्वचारिषम्
 इति ॥ ५^६ ॥ एवं पत्नी गार्हपत्येऽभ्याघायोपतिष्ठते ॥ ६ ॥ यूषं यजमान उपतिष्ठते
 आशासानः सुवीर्यम् इत्येतयां ॥ ७ ॥ संतिष्ठते पशुबन्धः ॥ ८ ॥ एवमेव पदसु-

1. Rudradatta on ĀpŚS VII.27.5 and Vāñcheśvara (37a) on SatS IV cite sūtras 3 and 4 verbatim.
- 2-2. Thus B_{2,13}; A₁ प्रेष्यति संप्रेष्यति; A₁₋₃, B₁, R प्रेष्यति
3. A₁ सर्वा; A₂₋₃, R सर्वा लुचः; B₁ सर्वा लुचः; B₂ सर्वा; Mahādeva on SatS IV.5 (p. 442): तथा वाह भारद्वाजः सर्वा जुहूपभृतो व्यूहति सर्वासु प्रस्तरमनक्तीति सर्वाः कस्तम्भ्यां सादयतीति । Rudradatta on ĀpŚS VII.27.9: तथा च भारद्वाजः सर्वाः लुचः कस्तम्भ्यां सादयतीति । Sūtras 6 and 7 cited verbatim by Vāñcheśvara (37a) on SatS IV.
4. Rudradatta on ĀpŚS VII.27.10 cites sūtras 11 and 12 verbatim except चतुःकृत्वः for चतुः; Vāñcheśvara (37a) on SatS IV has cited this sūtra verbatim; he has cited the preceding sūtra as: चतुर्वदानस्य चतुःकृत्वः पञ्चावदानस्य पञ्चकृत्वो ।
5. Thus B_{2,13}; A, B, R omitted
6. A₂₋₃ अन्तरा
7. R reads sūtras 4 and 5 as one sūtra.

षट्सु^१ मासेषु संवत्सरेसंवत्सरे वा पशुना यजेत ॥ ९ ॥ नाहितानि पशुनानीजानं
संवत्सरोऽतीयात् ॥ १० ॥ यद्यतीयादमांसखादः स्यात् ॥ ११ ॥ अत्यशिता
ह वा एतस्याग्रयो भवन्ति य^२ आहितानिः संवत्सरं पशुनानिष्ट्वा मांसं खादतीति
विज्ञायते ॥ १२ ॥ स यदि भक्षयेदेतया भक्षयेत्

मनसाशिम्यः प्रहिणोमि भक्षं मम वाचा तै सह भक्षयन्तु ।

अप्रनाचनप्रमत्तधरामि शिवेन मनसा सह भक्षयत ॥

इति ॥ १३ ॥ यद्यादिष्टो भक्षयेदेतं मन्त्रमुक्त्वा भक्षयेदेतं मन्त्रमुक्त्वा भक्षयेत्
॥ १४ ॥ ॥२३॥

॥ इति सप्तमः प्रश्नः ॥

1. Thus B₂; A, B_{1,2}, R षट्सु
2. A₁ यद्यतीयादमांसखादस्यादमत्या^३; A₁₋₂ यद्यतीयान्मांसखादमत्या^३; B₁ यद्यतीयमांसखा-
दस्यादमत्या^३; B₂ यतीयादमांसखादस्यादमत्या^३; B₃ यद्यतीयादमांसखादः स्यात्; R यद्यती-
यान्मांस...
3. A₂₋₃ omitted
4. Thus B₂; A₁ omitted; A_{1,2,3} षटः प्रश्नः; A₄ इति षटः प्रश्नः; B₁ श्रीः ॥ ७ ॥;
B₂ इति ॐ शुभमस्तु

अथ अष्टमः प्रश्नः

चातुर्मास्यैर्यक्ष्यमाणः^१ पञ्चहोतारं मनसात्तुद्रुत्याहवनीये सग्रहं जुहोति ॥ १ ॥ वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति पार्जन्यं चरुम् ॥ २ ॥ हिरण्यं वैश्वानरे ददाति । घेनुं पार्जन्ये ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ सैपान्वारम्भणीयायाः^२ स्थानं प्रत्येति ॥ ५ ॥ फाल्गुन्यां चैत्र्यां वा प्राचीनप्रवणे वैश्वदेवेन यजते ॥ ६ ॥ दर्शपूर्णमासीकं^३ आहवनीयः स्यादित्येकम् । सौमिक इत्यपरम् ॥ ७ ॥ यदन्यदुचस्वेधा उपवपनात् सर्वं तत् क्रियते^४ ॥ ८ ॥ आमावास्यं तन्त्रं भवति ॥ ९ ॥ समानमा वत्सनामपाकरणात् ॥ १० ॥ आप्यायत्वमन्त्रिया विश्वेभ्यो देवेभ्यो भागम् इति गाः प्रस्थापयति ॥ ११ ॥ समानमा वह्निय आहरणात् ॥ १२ ॥ प्रक्षमयं वह्निर्भवति ॥ १३ ॥ तत् त्रेधा संनद्धैकधा पुनः संनद्धति ॥ १४ ॥ एवं त्रयोविंशतिदारुमिध्मं करोति ॥ १५ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ १६ ॥ पृषदाज्यधानीं द्वितीयाद्युपभृतं प्रयुनक्ति द्वे आज्यस्थाल्यौ तिस्रश्चरुस्थालीः पालाशं वाजिनपात्रम् ॥ १७ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १८ ॥ आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं चरुं सावित्रं द्वादशकपालं सारस्वतं चरुं पौष्णं चरुं मारुतं सप्तकपालं वैश्वदेवीमांसिकां द्यावापृथिव्यमेककपालमिति ॥ १९ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ २० ॥ फलीकृतानां तण्डुलानां विभागमन्त्रेण चरुव्यानपोद्धरति ॥ २१ ॥ सहेतरान् पिनष्टि ॥ २२ ॥ संयुतानां पिष्टानां पौष्णमपोद्धरति^५ ॥ २३ ॥ ॥१॥

समानमा प्रातर्दोहात् ॥ १ ॥ तप्ते प्रातर्दोहे सायंदोहमानीय यदा^६ कृतामिक्षा भवत्यथैनां विस्तान्य विवाजिनां^७ कृत्वा द्वयोः पात्रयोव्युद्धृत्य^८

1. A₂₋₅ begin with ॐ; B₁ with श्रीः हरिः ओं ॥; B₂ with अथ अष्टमः प्रश्न आरभ्यते; Vāñcheśvara (1b) on SatS V: भारद्वाजोऽपि फलानुपवपेनेव चातुर्मास्यैर्यक्ष्यमाणः पञ्चहोतारं मनसात्तुद्रुत्याहवनीये काम्यानि चातुर्मासवानि व्याख्यास्याम इति स्थलान्तरे प्राह ।

2. Thus B_{2,3}; A_{1,4,5}, R आरम्भणीया

3. A_{1,2}, B₁ दर्शपूर्णमासिक; A_{2,3,4,5} दर्शपूर्णमासीक; A_{3,4}, B₁ दर्शपूर्णमासिक; B₂ दर्शपूर्णमासिक

4. Mahādeva on SatS V.1 (p. 449) omits तत् in the citation of this sūtra.

5. B₂ देवतामम्; B₃ देवमामम्

6. Rudradatta on ĀpSS VIII.2.4 cites sūtras 22 and 23 verbatim.

7. B₂ यदा

8. A वाजिनं; B₁ वाजिनां

9. B_{1,2} पात्रयोव्युद्धृत्य; Mahādeva on SatS V.1 (p. 451): शश्वेवोद्धरणवियेचनं भरद्वाजेनोक्तं and द्वयोरिति भारद्वाजापह-ऽप्ये ।

वाजिनस्यैकदेशेनोपसिच्य प्रज्ञातं वाजिनशेषं निदधाति ॥ २ ॥ अधिश्रित्य हवींष्याप्येभ्यो निनीय^१ तत^२ उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ ३ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ ४ ॥ आज्येन दध्ना चोदेहि इति संप्रैपान्तं नमति ॥ ५ ॥ समान-
माज्यानां ग्रहणात् ॥ ६ ॥ पाशुकान्याज्यानि गृह्णाति ॥ ७ ॥ एतावन्नात्ता ॥ ८ ॥
पृषदाज्यधान्यामौषभृतानां मन्त्राणां द्वाभ्यामाज्यं गृहीत्वा गहीनां पयोऽसि इति
द्विर्दधि गृह्णाति ॥ ९ ॥ औषभृतानामेकेनान्तत आज्यम् ॥ १० ॥ इति चै खलु
यदि चैज्यां यजेत ॥ ११ ॥ अथ यदि फाल्गुन्यां संसृष्टमेव गृह्णीयाद्यथा
पशुबन्धे ॥ १२ ॥ समानमा हविषामुद्रासनात् ॥ १३ ॥ एककपालमुद्रास्या-
ज्येनाभिपूरयति ॥ १४ ॥ आविःपृष्टं करोति ॥ १५ ॥ भूर्धुवः सुवः इति
हवींष्यासादयति ॥ १६ ॥ उत्करे वाजिनम् ॥ १७ ॥ संवत्सरे पर्यागत एता-
भिरेवासादयेत् ॥ १८ ॥ आसाद्य हवींषि निर्मेन्ध्यस्यावृता निर्मेन्ध्येन चरति
॥ १९ ॥ सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ २० ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः ॥ २१ ॥
नव प्रयाजान् यजति ॥ २२ ॥ चतुर्थेचतुर्थे औषभृते समानयते सर्वमन्ततः^३ ॥ २३ ॥
उपभृतः स्थाने पृषदाज्यमभिधारयति ॥ २४ ॥ समानमा हविषां प्रदानात् ॥ २५ ॥
उपांशु सावित्रैककपालाभ्यां प्रचरति ॥ २६ ॥ ॥२॥

पौष्णं हुतमनुमन्त्रयते पूष्णोऽहं देवयज्या पुष्टिमान् पशुमान् भूयासम् इति
॥ १ ॥ एवमेव सर्वान् पौष्णाननुमन्त्रयते ॥ २ ॥ आमिक्षया प्रचयैककपालं वर्हिपदं
कृत्वा जुह्वामुपस्तीर्य सर्वमेककपालमवधति^४ ॥ ३ ॥ अत्रैवाशयमनुपपांसिच्या-
भिधार्य सुचा प्रतिष्ठितं जुहोति ॥ ४ ॥ यदि हुतः पर्यावर्तेत प्रत्यादायाभिधार्य
पुनर्जुहुयात् ॥ ५ ॥ वरं दत्त्वा सुचा कल्पयति न पाणिनेत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ अथैनं
चतुर्भिर्मासनामभिरभिजुहोति मध्वे स्वाहा ॥ माधवाय स्वाहा ॥ शुक्राय स्वाहा ॥ शुचये
स्वाहा इति ॥ ७ ॥ संवत्सरीणो^५ स्वस्तिमाशास्ते इतीडाया आशीःषु यजमानो जपति
॥ ८ ॥ प्रथमजो वरतो दक्षिणा ॥ ९ ॥ पृषदाज्येन नवानूयाजान् यजति^६ ॥ १० ॥
संवत्सरीणो^५ स्वस्तिमाशास्ते दिव्यं धामाशास्ते^७ इति सूक्तवाके होताशास्ते ॥ ११ ॥
प्रहृत्य परिधीन् संप्रेष्यति वाजिन्योऽनुग्रहं इति ॥ १२ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य चमसे

1. Thus B_{2,3}; A निनीत; B₁ निमित

2. R joins सर्वमन्ततः to the next sūtra.

3. A₂₋₃ *नवध

4-4. Thus B_{2,3}; B₂ इतिपापा for इतीडाया; B₂ स्वस्तिमाशास्त; other MSS and R omit this. But compare VJII.10.10-13.

5-5. B₂ omitted

वा विहिपि विपिञ्चन् वाजिनमानयति ॥ १३ ॥ अनभिघार्यात्याक्रम्याश्चाव्याहं
वाजिनो यज इति ॥ १४ ॥ वपट्कृते विपिच्यमानया जुहोति ॥ १५ ॥ अनु-
वपट्कृते द्वितीयम् ॥ १६ ॥ ॥३॥

ऊर्ध्वञ्जुरासीनो होता यजत्यनवानम् ॥ १ ॥ वाजिनो हुत्वावशिनष्टि
॥ २ ॥ वाजिनोद्रेकेण दिशः प्रतियजति यथा पशुवन्द्ये ॥ ३ ॥ भक्षं तँ समुपह्वय
भक्षयन्ति होताग्रेऽथाध्वर्युरथ ब्रह्माथाग्नीध्रोऽथ यजमानः ॥ ४ ॥ समशो वा विभज्य
॥ ५ ॥ सर्व एव मिथः कर्मनामभिः समुपह्वयेरन् ॥ ६ ॥ असावुपह्वय इत्या-
मन्त्रणः । उपहृतः इति प्रतियचनः ॥ ७ ॥

यन्मे रेतः प्रसिष्यते यन्न आजायते पुनः ।

यद्वा मे प्रतितिष्ठति तेन माममृतं कुरु तेन सुप्रजसं कुरु ॥

तस्य ते वाजिपीतस्योपहृतस्योपहृतो मक्षयामि इति ॥ ८ ॥ समानमा समिष्टयजुषः ॥ ९ ॥
पार्शुकानि^१ समिष्टयजुषि जुहोति ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ त्रेण्या
शलल्या विनीय लोहेन क्षुरेणोदुम्बरेण श्मश्रूणि वापयित्वोपपक्षौ नि केशान्
वर्तयते^२ ऋतमेव^३ परमेष्ठयतं नात्येति किं चन इति ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरेणोत्तरेण
मन्त्रेणोत्तरेषु पर्वसु निवर्तयते^४ ॥ १३ ॥ चतुरो मासान्^५ मांसमश्नाति न स्त्रियस्युपैति
नोपर्यास्ते जुगुप्सतेऽनृतात्^६ प्राङ् शेतेऽमध्वश्नाति ॥ १४ ॥ मध्वशनः स्यादित्येकम् ।

1. A₁B₁ अभि^०
2. R वाजिनोपयज
3. A₁ विपिच्यमानया; A₂₋₉ सिच्यमानया; B₁ निविच्यमानया; B₂ विविच्यमानया; B₃ विविच्यमानया
4. Thus all MSS.; R counts sections 3 and 4 as only one section, namely 3. Consequently in Praśna VIII R has 24 sections instead of 25.
5. A_{1,2,3,9} एवमेवान्; A₂ एवमेवान्, marginal correction अनवानं; B_{1,2,3} R अनोदान्; See ĀśvSS II.16; ĀpSS VIII.3.9; SatS V.1
6. Rudradatta on ĀpSS VIII.3.15 cites अमीद् for आग्नीध्रो. Sūtras 4-6 (beginning with होताभि) are cited by Vāñcheśvara (10a) on SatS V.1. Mahādeva on SatS V.1 (p. 454): शेपमिति भरद्वाजापस्तम्बौ ।
7. A₂₋₉ सर्वम्
8. A₁, B₁ पशुकानि; B₂ पशुवन्दियकानि
9. A₁, B₁ पत्तय; B₂ पपति
10. A₂₋₉ omitted
11. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₉, B₁, R मासो न
12. Thus B_{1,2}; A, R जुगुप्सते^०; B₁ जुगुप्सता^०

व्यञ्जनार्थमित्यपरम् ॥ १५ ॥ ऋत्विगे तु जायासुपेयादित्येकेषाम् ॥ १६ ॥ एषमेव सर्वेषु चातुर्मास्यान्तरालेषु व्रतं चरति ॥ १७ ॥ ॥४॥

ततश्चतुर्थे मासेषु वरुणप्रघासैर्यजते ॥ १ ॥ तेषां वैश्वदेवेन कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ विकाराननुक्रमिष्यामः ॥ ३ ॥ समानमा वत्सानामपाकरणात् ॥ ४ ॥ मारुत्या आमिक्षायै प्रतिप्रस्थाता वत्सानपाकरोति ॥ ५ ॥ वारुण्या अध्वर्युः ॥ ६ ॥ अग्नेणाहवनीयं द्वे वेदी कुरुतः । उत्तरामध्वर्युर्दक्षिणां प्रतिप्रस्थाता ॥ ७ ॥ समे प्राची भवतः । पृथमाग्नेण प्रादेशमाग्नेण वासंभिचे ॥ ८ ॥ यदेवाध्वर्युः करोति तत् प्रतिप्रस्थाता करोति ॥ ९ ॥ अग्नेणापरेण वोचरां वेदि प्रतिप्रस्थाता स्तम्भयजुर्हरति ॥ १० ॥ एतेनैवात् ऊर्ध्वं संचरते ॥ ११ ॥ समान उत्करो भवति समान आशीप्रः समानो होता समानो ब्रह्मा ॥ १२ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो यान्युत्तरस्यां कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यादक्षिणस्यां प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ अथैने अनुसंभिनत्ति ॥ १४ ॥ दक्षिणायै वेदेरुत्तरस्याः श्रोणेरुपक्रम्य स्फेनोद्धित्त्योत्तरस्या दक्षिणादसात् ॥ १५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुपवपति न दक्षिणस्याम् ॥ १६ ॥ उभयत्र संभारनिवपनं भवति ॥ १७ ॥ ॥५॥

पूर्वेद्युरग्नी प्रणयत् इत्येकम् । अधिश्रित्य हवीपीत्यपरम् ॥ १ ॥ समानमा वहिष आहरणात् ॥ २ ॥ द्वे वहिषी आहतो द्वाविष्मो ॥ ३ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ ४ ॥ उभौ पात्राणि प्रगुहकः ॥ ५ ॥ शमीमय्यः सुचो भवन्ति हिरण्मय्यो वा दक्षिणस्य विहारस्य ॥ ६ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ७ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमिति नित्यानि पञ्च संचराणि निरुप्येन्द्राग्नेकादशकपालं

1-1. A, B, omitted

2. R वा संभिचे

3. A₁ *रुपक्रमस्य; B₂ *रुपनिष्क्रम्य

4. A_{1, 2, 3}, B, दक्षिणादात्; A₂ दक्षिणीसात्

5. A, प्रणयत्; B, प्रणयनम्

6. Thus A_{2, 3}; A₁, B आभरणात्

7. A₁, B आभरतो

8. A_{2, 3} प्रयुनेत्

9. Rudradatta on ApSS VIII.5.29: शमीमयादि दक्षिणविहारस्येवैव भावनाः । Mahādeva on SatS V.2 (p. 461) cites this sūtra verbatim except दक्षिण* for दक्षिणस्य.

निर्वपति ॥ ८ ॥ तूर्णां करम्मपात्रेभ्यो यवान् निरूप्य मन्त्रेण मेघप्रतिकृतिभ्यां
यवान् निर्वपतः ॥ ९ ॥ मरुद्भ्यः प्रतिप्रस्थाता वरुणायाध्वर्युः ॥ १० ॥ कायमेक-
कपालं निर्वपति ॥ ११ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ १२ ॥ सर्वास्तुपानवभृथाय
निदधाति ॥ १३ ॥ मन्त्रेण मेघप्रतिकृतिभ्यां यवेभ्यो भर्जनार्थं कपाले उपधत्तः
॥ १४ ॥ तयोरीषदुपतप्ता धानाः कुरुतः ॥ १५ ॥ आवपन्तावधिश्रयणमन्त्रं जपतः
॥ १६ ॥ उद्वपन्तावुद्रासनमन्त्रम् ॥ १७ ॥ मृष्टा धाना अभिषार्योद्वासयतः
॥ १८ ॥ काल एवालंकुरुतः ॥ १९ ॥ यत्र क च हविष्यान् भर्जयेदेवमेव कुर्यात्
॥ २० ॥ पिष्टानामावृता धानाः पिष्टः ॥ २१ ॥ आमिक्षाया आवृतामिक्षे कुरुतः
॥ २२ ॥ वारुणनिष्कासं ब्रह्मार्तं निदधाति ॥ २३ ॥ ॥६॥

एन्द्राग्रपर्यन्तानि हवीष्यधिश्रित्यामपेषाणां यवानामीषदुपतप्तानां वा
प्रतिपूरुषं पत्नीं करम्मपात्राणि करोति यावन्तो यजमानस्य पुत्रपौत्रा भवन्त्ये-
कमतिरिक्तम् ॥ १ ॥ स्त्रीभ्योऽपि प्रतिकरोति ॥ २ ॥ मेघप्रतिकृती कुरुतः
॥ ३ ॥ मेघमध्वर्युर्मर्षा प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥ स्त्रियाः स्त्रीव्यञ्जनानि कुरुते पुंसः
पुंष्वञ्जनानि ॥ ५ ॥ अथैनावनेडकीभिर्लोमशौ कुरुतः ॥ ६ ॥ यद्यनेडकीर्नं
विन्देयातां कुशोर्णा एव निश्चेपयतः ॥ ७ ॥ कुम्भीपाक्यो वा भवतः ॥ ८ ॥
कायमेककपालमधिश्रित्य हवीष्याप्येभ्यो निनीयाहवनीय इध्मावादीप्य संप्रेष्यति

1. A₂₋₅ मेघप्रकृतीभ्यां; Rudradatta on ĀpŚS VIII.5.38: पठित एवायं क्रमो भारद्वाजोऽथे इत्येव: । Mahādeva on SatS V.2 (p. 462): मेघमेघीप्रतिकृतिभ्यां यवाभिर्वपतीति भरद्वाजः ।
2. Thus A₁; A₂₋₃, B₁ मेघकृतिभ्यां; B₂ मेघप्रकृतीभ्यां; B₃ मेघप्रतिकृतीभ्यां
3. B₂ °मन्त्रान्
4. Thus A₁, B₂; A₂₋₃, B₂, R अथा; B₁ ...या
5. A₂₋₃ पिष्टा; B₂ omitted; R पिष्टे
6. A₁, B₂ वाऽप्या°; B₂ निदधात
7. A₂₋₃ omitted
8. A₁, B₁ °पात्रा; Mahādeva on SatS V.2 (p. 463): शमीकरीरानि करम्मस्तदाधार-
भूतानि पात्राणि यवानामेवापस्तम्बभारद्वाजोक्तैः ।
9. Rudradatta on ĀpŚS VIII.5.41: यावन्तो यजमानस्य पुत्रपौत्रा भवन्तीत्येव
भारद्वाजः । Similarly Vāñcheśvara (17b) on SatS V.
10. B₂ पुत्रा
11. Thus B_{1,3}: A₁ °प्रतिकृति; A₂ °प्रकृति; A₂₋₃, B₂ °प्रकृती; Vāñcheśvara (20b)
on SatS V: तथा च भारद्वाजः संश्लेषे च नानाशब्दत्वाद्धारणमपासेषु मेघयोधेति ।
12. B_{1,3}, R कुरुतः
13. Thus A₁; A_{2,3} यद्यनेडकीर्नं; A_{4,5} यद्यनेडकीर्नं; B₁ यद्यनेडकीर्नं; B_{2,3} यद्यनेडकीर्नं

अग्निभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहि इति ॥ ९ ॥ ये के च साधारणाः संप्रैषा^१ अध्वर्युरेव
तान् ब्रूयात् ॥ १० ॥ सहाग्नी^२ प्रणयतः सह प्रणीता हरतः ॥ ११ ॥ उत्तरस्मि-
न्नेवाग्नौ प्रणीता आसादयतः^३ ॥ १२ ॥ उत्तरस्मिन् व्रतं^४ विसृजते^५ ॥ १३ ॥
तत उत्तरौ परिग्राहौ परिगृह्णीतः ॥ १४ ॥ समानमा संप्रैषात् ॥ १५ ॥ यथाधिकरणं
संप्रैषं नमति ॥ १६ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १७ ॥ ॥७॥

उभौ पाशुकान्याज्यानि गृह्णीतः ॥ १ ॥ एतावन्नाना । पृषदाज्यधान्यो-
रौषभृतानां मन्त्राणामेकेनाज्यं गृहीत्वा महीनां पयोऽसि इति द्विर्दधि गृह्णीतः
॥ २ ॥ औषभृतानां द्वाभ्यामन्तत आज्यम् ॥ ३ ॥ इति वै खलु यदि श्रावण्यां
यजेत ॥ ४ ॥ अथ यद्यापाद्व्यां संसृष्टमेव गृह्णीयातां यथा पशुवन्द्ये ॥ ५ ॥ समानमा
हविषामुद्रासनात् ॥ ६ ॥ ऐन्द्राग्रपर्यन्तानि हवींष्युद्रास्यामिक्षयोर्मेपप्रतिकृती^६
अवधत्तः ॥ ७ ॥ मारुत्यां मेपमवदधाति वारुण्यां मेपीम् ॥ ८ ॥ ताभ्यां^७
परःशतानि परःसहस्राणि^८ वा शमीपर्णकरीराण्युपवपतः^९ ॥ ९ ॥ करम्भपात्रेष्वा-
वपति^{१०} ॥ १० ॥ एककपालस्यावृतैककपालमुद्रास्योत्तरस्यां^{११} वेद्यौ हवींष्यासादयति
॥ ११ ॥ दक्षिणस्यां मारुतीं करम्भपात्राणि च ॥ १२ ॥ आमिक्षयोर्मेपप्रतिकृती^{१२}
विपरिहरतः^{१३} ॥ १३ ॥ मारुत्यां^{१३} मेपीमवदधाति वारुण्यां मेपम् ॥ १४ ॥ उभौ
निर्मन्थ्याभ्यां चरत इत्येकम् । अध्वर्युरित्यपरम्^{१४} ॥ १५ ॥ ॥८॥

ततः संप्रैष्यति अग्निभ्यां समिष्यमानाभ्यामनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ एवमेव

1. A₂₋₃, B₁ संप्रेष्या
2. Rudradatta on ĀpŚS VIII.5.24 : सहेति भारद्वाजः ।
3. Rudradatta on ĀpŚS VIII.5.34 cites sūtras 11 and 12 verbatim; Mahādeva on SatS V.2 (p. 461) and also Vāñcheśvara (16a) cite sūtra 12 verbatim.
4. A_{1,3}, B₁ प्रीतं
5. Thus A₂, B₁; A₁ विसृजे; R विसृजेते
6. A₁ 'प्रतिकृति; A₂₋₃ 'प्रकृती; B₁ 'प्रकृति
7. B₁ द्वाभ्यां
- 8-8. A₂₋₃ परःसहस्राण्युप^{१०}
9. A₁ पात्रेष्वत्यावपति; A₂₋₃ पात्रेष्ववावपति; B₁ पात्रेष्ववावपति
10. A₂₋₃ 'स्योत्तर
11. Thus B_{1,3}; A₁ 'प्रतिकृति; A₂₋₃ 'प्रकृती; B₁ missing
12. Thus A₁, B_{1,3}; A₂₋₃, R 'व्यति^{१२}
- 13-13. A₂₋₃, B₁ इत्यपरं; Mahādeva on SatS V.2 (p.464) : एकेऽध्वर्योरेव प्रचार इति भारद्वाजेभ्यः । Cited verbatim by Vāñcheśvara (19a) on SatS V and Rudradatta on ĀpŚS VIII.6.18.

संभार्जने' द्विवत्' प्रैषं संनमति' ॥ २ ॥ संमृष्ट उत्तरोऽग्निर्भवत्यसंमृष्टो दक्षिणः
 ॥ ३ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीं पृच्छति कति ते जारः इति ॥ ४ ॥ यजारं
 सन्तं न प्रब्रूयात् प्रियं ज्ञातिं हृष्यात् । असौ मे जारः इति निर्दिशेत् । निर्दिश्यैवैनं
 वरुणपाशेन ग्राहयतीति विज्ञापते ॥ ५ ॥ यावत् आचष्टे तान् वरुणो गृहात्
 इत्युक्त्वा पत्नीमुदानयति प्रवास्यान् हवामहे इति ॥ ६ ॥ ऐपीके शूर्प उपस्तीर्य
 करम्भपात्राण्योप्याभिघार्य शीर्षन्नधिनिघाय पुरस्तात्प्रत्यङ् तिष्ठन् दक्षिणेऽग्नौ
 यजमानः सह पत्न्या करम्भपात्राणि जुहोति ॥ ७ ॥ यजमानः पुरोनुवाक्यामन्वाह
 मो वृ ण इन्द्र इति ॥ ८ ॥ उभौ पत्नी च याज्यां यद् प्रामे यदरथे इति
 ॥ ९ ॥ अपि वाध्वर्युरेव जुहुयात् ॥ १० ॥ अन्वारभेयातामितरौ ॥ ११ ॥ अकन्
 कर्म कर्मकृतः इति विपरायन्तौ जपतः ॥ १२ ॥ ततो दक्षिणमग्निं संमार्ष्टि ॥ १३ ॥
 अध्वर्युरेव प्रवरं प्रवृणीते' ॥ १४ ॥ उभौ नवनव प्रयाजान् यजतः ॥ १५ ॥
 आज्यभागाम्यां प्रचर्य ॥ १६ ॥ ॥९॥

उपरमति प्रतिप्रस्थाता ॥ १ ॥ अध्वर्युर्हवीं'पि' प्रयच्छति ॥ २ ॥
 ऐन्द्राभेन प्रचर्योपरमत्यध्वर्युः ॥ ३ ॥ मारुत्या प्रतिप्रस्थाता' प्रचरति' ॥ ४ ॥
 पूर्वणावदानेन मेपीं सहावद्यत्सुत्तरेण सह शमीपर्णकरीराणि ॥ ५ ॥ मारुत्या
 प्रचर्योपरमति प्रतिप्रस्थाता ॥ ६ ॥ वारुण्याध्वर्युः प्रचरति ॥ ७ ॥ पूर्वणावदानेन
 मेपे सहावद्यत्सुत्तरेण सह शमीपर्णकरीराणि ॥ ८ ॥ एककपालस्याष्टैककपालं
 हुत्वोत्तरैश्चतुर्भिर्मांसनामभिरभिजुहोति नभसे स्वाहा ॥ नभस्याय स्वाहा ॥ इषाय स्वाहा ॥
 ऊर्जाय स्वाहा इति ॥ ९ ॥ पृथक् स्विकृते जुहुतः । सहेडामवद्यतः' ॥ १० ॥
 परिवत्सरीणो स्वस्तिमाशास्ते इतीडाया आशीःपु यजमानो जपति ॥ ११ ॥ प्रवया
 इवर्षभो दक्षिणा ॥ १२ ॥ पृषदाज्येन' नवान्याजान् यजतः ॥ १३ ॥ परिवत्सरीणो
 स्वस्तिमाशास्ते दिव्यं धामाशास्ते इति ध्रुक्वाके होताशास्ते ॥ १४ ॥ उभौ वाजिनेन

1. Mahādeva on SatS V.2 (p. 457): भरद्वाजोदाहृतस्याग्निभ्यां समिध्यमानाभ्यामनुग्रहीत्येवमतिसंभार्जने इत्यस्य... ।
- 2-2. Thus A₁₋₃: A₁, B, द्विवत्संघेनमति; B₂ द्विवत्संघेनं नमति; B₃ द्विवत्संघेनं नमति; R ... संघेनं च संनमति
3. A₂₋₃, Vāñchēśvara (20a) on SatS V: वृणीते; Rudradatta on ApSS VIII.6.23: तेषाध्वर्युरेव प्रवरं प्रवृणीतेति भारद्वाजवैशंपायनौ ।
- 4-4. A, B, omitted
5. A, B, R read वारुण्याध्वर्युः before प्रचरति.
6. Vāñchēśvara (21b) on SatS V: उभयोः पृषक् स्विकृते etc.
7. B, पृषदाज्येन च

प्रचरतः ॥ १५ ॥ आ त्वा विशन्धिन्दवः ॥ आ क्त्वा' धमनीनां रसेन मे रसं पृण' ।
तस्य ते वाजिभिर्भक्ष' कृतस्योपहृतस्योपहृतो भक्षयामि इति ॥ १६ ॥ ॥१०॥

दक्षिणं वाजिनं भक्षयन्ति' ॥ १ ॥ वाजिनां भक्षोऽवतु' वाजोऽस्मान्
रेतः सिक्तममृतं बलाय । स न इन्द्रियं द्रविणं दधातु मा रिपाम वाजिनं भक्षयन्तः ॥
तस्य त उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि इत्युत्तरम्' ॥ २ ॥ उभौ कस्तम्भ्यां सुबो'
सादयतः' ॥ ३ ॥ अध्वर्युरेव पत्नीः संयाजयति' ॥ ४ ॥ उभौ पाशुकानि
समिष्टयजूषि जुहुतः ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ तुषैश्च वारुण्या निष्कासेन
चावभृथमवयन्ति ॥ ७ ॥ तत्र कृत्स्नोऽवभृथः' क्रियते यदन्यत्' सान्नोऽध्वमन्त्रा-
दजीपभक्षादिति' ॥ ८ ॥ तुषा ऋजीपस्य स्थानं प्रतियन्ति ॥ ९ ॥ निष्कास
एककपालस्य ॥ १० ॥ अपि' वा' वारुणमेककपालं निर्वपेत् ॥ ११ ॥ तस्य
निष्कासेन समवदाय' प्रचरेत् ॥ १२ ॥ अपि वा न' सौमिकोऽवभृथः ॥ १३ ॥
तूष्णीमेव तुषानिष्कासमप्युपवपेत्' ॥ १४ ॥ अथान्ये वाससी परिधापोदेतः'
॥ १५ ॥ काममेते वाससी' यस्मै कामयेयातां तस्मै दद्याताम् ॥ १६ ॥ प्रत्येत्य
निवर्तयते ॥ १७ ॥ व्याख्यातं निवर्तनं तथा व्रतचर्या ॥ १८ ॥ ॥११॥

ततश्चतुर्षु मासेषु द्वयहं साकमेधैर्यजते ॥ १ ॥ अग्नयेऽनीकवते पुरोडाश-
मष्टाकपालं निर्वपति' साकं सूर्येणोद्यता ॥ २ ॥ साकं रश्मिभिः प्रचरन्तीत्येकेषाम्

1. A₁ गत्वा; A₂ गत्वा; A₃ गत्वा; A_{4,5} गत्वा; B गत्वा
2. A_{1,2} पृण; A_{4,5} पृण
3. Thus A₁B_{1,2}
4. A₁ भक्षयन्; B₂R भक्षयति
5. Thus B₂; B_{1,2} भक्षो अवतु
6. R counts sūtras 1 and 2 as one sūtra and carries the last word of the present second sūtra, namely, उत्तरम् to the next sūtra.
7. Rāmāgnicit on ĀpŚS VIII.7.11, 12 : भरद्वाजेन तु सुबो विभो क उक्तः ।
8. Mahādeva on SatS V.2 (p. 457) : भरद्वाजोऽपि अध्वर्युरेव पत्नीर्वाजयतीति ।
9. B₂ कृत्स्नेनाव'
10. A_{1,2} यद्यत्; A₂₋₅ यदन्यत्
11. Thus B_{1,2}; A₁ सान्नोऽध्वे; B₂ सान्नोऽध्वे
12. R reads अपि at the end of the 10th sūtra.
13. Thus A₁B_{2,3}; A₂₋₅B₁R omitted
14. A_{1,2}B_{1,2} दाव
15. B_{2,3} omitted
16. Thus B₂; A₁ तुषा; B_{1,2} तुष
- 17-17. A₁B₁ omitted
18. In R the second sūtra has ended with निर्वपति.

॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यो मध्यंदिने चरुम्
 ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ गृहमेधीयस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ ७ ॥
 समानमा वत्सानामपाकरणात् ॥ ८ ॥ अयजुष्केण गृहमेधीयाया' सर्वांन् वत्सानपा-
 करोति ॥ ९ ॥ वेदं कृत्वा वेदिं करोति ॥ १० ॥ नात्रेष्मावर्हिर्भवति । न प्रणीताः
 प्रणयति ॥ ११ ॥ अग्नीन् परिस्तीर्य हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजीः'
 स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान वाचं यच्छ इति ॥ १२ ॥ वाग्यतः पात्राणि
 संमृशति ॥ १३ ॥ मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यः सर्वासां दुग्धे सायं चरुम् ॥ १४ ॥
 पवित्रे सर्वा गा दोहयित्वानुत्पूते पयस्यनुत्पूय तण्डुलानावपति' ॥ १५ ॥ गार्हपत्ये
 वान्वाहार्यपचने वा प्रतिवेशमोदनं पचति ॥ १६ ॥ तत् उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति
 ॥ १७ ॥ समानमा संप्रेषात् ॥ १८ ॥ नात्रेष्मावर्हिः' प्रचोदयति' ॥ १९ ॥
 समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ २० ॥ ध्रुवायामेव गृह्णाति ॥ २१ ॥ प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य
 ब्रह्माणाममन्त्र्य वेदिं प्रोक्ष्य प्रोक्ष्यवशेषं निनीयाग्निमभिमन्त्र्यान्तर्वेदिं ध्रुवा'
 सादयित्वा सुवँ सादयति' । एपासदत् इति मन्त्रं संनमति' ॥ २२ ॥ विष्वसि
 वैष्णवं धामासि प्राजापत्यम् इत्याज्यमभिमन्त्रयते ॥ २३ ॥ तस्यै न'° प्रस्तरं प्रहरति' ।
 एवं स्तीर्ण एव सांतपनस्य वर्हिषि गृहमेधीयेन चरन्तीत्येकेषाम्' ॥ २४ ॥ ॥१२॥

अथैतं'३ चरुमुद्रास्य तस्य शरं प्रज्ञातं निधाय त्रीनोदनानुद्धरति ॥ १ ॥
 अनिष्कासितां कुम्भीं निदधाति । अग्रमृष्टं च'४ दर्व्युदायुवनम् ॥ २ ॥ उद्धृता-

1. A, B₁ °मेधीयायाः
2. B₁ °राग्निः; B_{2,3} °राजी
3. Mahādeva on SatS V.3 (p. 470): चतुरो मुर्धाभिदप्य प्रभूतानन्वावपतीति
 भारद्वाजापस्तम्बौ । cf. ĀpSS VIII.10.1
4. Vāñcheśvara (25b) on SatS V : अनुत्पूते पयस्यनुत्पूततण्डुलानावपति ।
5. A, B₁ प्रेषात्
6. B₂ °वर्हिषः
7. B₂ प्रचोदयति
- 8-8. Emended, cf. XII.2.18; B₁ सुवां सादयित्वा सुवँ सादयति; B₂ ध्रुवो सादयित्वा
 सुवँ सादयित्वा
9. Thus A_{4,5}, cf. XII.2.18; Rudradatta on ĀpSS VIII.10.6 : एतावददतां
 तो विष्णो पाहि इति सुवध्रुववोर्भस्त्रसंनमः । तथा विष्वसि वैष्णवं धामासि प्राजापत्य-
 मित्याज्याभिमन्त्रणे जुहुपन्तीराज्याभावात् । तथैव वेदतुः सध्यापाटभारद्वाजौ ।
10. Thus B₂; A₁ तस्य न; A₂₋₅, R तस्यै न
11. B₂ परिहरति
12. A_{4,5} प्रचन्ती'
13. R अथैतं
14. A₂₋₅, R omitted

नोदनान् पच्छो गायत्र्योत्पूयालंकृत्यासादयति ॥ ३ ॥ निशायां गृहमेधीयेन
 चरन्ति ॥ ४ ॥ नात्र सामिधेन्यो भवन्ति नाघारौ न प्रयाजाः ॥ ५ ॥ वेदेना-
 हवनीयमुपधिष्य संप्रेष्यति अग्नीदग्निं त्रिः संपृष्टु इति ॥ ६ ॥ अग्निमेवाग्नीध्रस्त्रिः
 संमार्ष्टि ॥ ७ ॥ प्रवरं प्रवृत्त्याज्यभागाभ्यां प्रचर्य संप्रेष्यति मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो-
 ऽनुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य सर्वेषामोदनानां द्विद्विधतुरवदानस्यावद्यति
 त्रिस्त्रिः पञ्चावदानस्य ॥ ९ ॥ अभिघार्यात्याक्रम्याश्चाव्याह मरुतो गृहमेधिनो यज
 इति ॥ १० ॥ षपद्कृते जुहोति ॥ ११ ॥ सर्वेषामोदनानां स्वपद्कृते सकृत्स-
 कृदवद्यति ॥ १२ ॥ सर्वेषामिडामुपहूय तामिडां प्राशन्त्यृत्विजः ॥ १३ ॥
 अमात्येभ्य ओदनानुपहरन्ति यावन्तो हविरुच्छिष्टाशा भवन्ति ॥ १४ ॥ अतोऽ-
 न्येऽपि प्राग्नीधुर्यदि प्रभूत ओदनः स्यात् ॥ १५ ॥ प्रतिवेशात् पत्न्यश्चाति-
 गृहमेधीयाद्वा ॥ १६ ॥ इडान्तो गृहमेधीयः संतिष्ठते ॥ १७ ॥ आञ्जतेऽभ्यञ्जते
 ॥ १८ ॥ अनु वत्सान् वासयन्ति ॥ १९ ॥ सुहिता एतौ रात्रि वसन्ति प्रतीता
 अनवर्तिष्ठुस्त्रिनः ॥ २० ॥ प्रतिवेशा अपि पचन्ते ॥ २१ ॥ ना अभिघ्नते
 ॥ २२ ॥ ॥ १३ ॥

कैडिनस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ पराचीनरात्रेऽग्निहोत्र्याश्चाभिवान्या-
 याश्च वत्सो वध्नन्ति ॥ २ ॥ पुरा प्रातरग्निहोत्रात् पूर्णदर्व्येण चरन्ति ॥ ३ ॥
 दर्व्यामुपस्तीर्य अरनिष्कासस्य दर्वीं पूरयित्वाप्रमृष्टं च दर्व्युदायुवनमन्ववदधाति
 ॥ ४ ॥ अभिघार्या गार्हपत्ये जुहोति ॥ ५ ॥ पूर्णां दर्विं परा पत इत्येतामनुद्-
 त्योत्तरया ॥ ६ ॥ ऋषभमाहूयर्षभस्य रवते जुहोति ॥ ७ ॥ यद्युपभो न

1. Thus B_{2,3}; A₁ नाघारो न प्रयाजो; A_{2,3} नाघारो न प्रयाजानूयाजो; B₁ नाघारो न प्रयाजो; R न प्रयाजानूयाजो
2. Thus B₂; A₁ अग्नीन्; A_{2,3} अग्निः; B₁ अग्निः; B₂ अग्नीदग्निः; R अग्नीदग्निन्
3. Rudradatta on ĀpSS VIII.11.4: सर्वेषु चावदानधर्मोः प्रकृतित्वत् । स चायं पयोगक्रमः स्वयमेव व्यक्तमनुक्तान्तो भारद्वाजेनेति ।
- 4-5. A, B_{1,2} मुपहृतामिडां; B₁ मुपहृतामिडां
5. R carries the word ऋत्विजः to the next sūtra.
6. Rudradatta on ĀpSS VIII.11.8 cites sūtras 14 and 15 verbatim except ततो for अतो in sūtra 15. Sūtras 14 and 15 cited verbatim by Vāñcheśvara (27b) on SatS V.
7. A_{2,3} वाञ्जते
8. Thus B_{1,2}; R वासयति
9. Cited verbatim by Mahādeva on SatS V.3 (p. 473).
10. प्रचरति for चरन्ति in the citation by Mahādeva on SatS V.3 (p. 473).
11. In R sūtra 5 ends with इति.

रूयाद् ब्रह्मा ब्रूयात् जुहुषि इति ॥ ८ ॥ यस्य स्वते जुहोति तं ब्रह्मणे ददाति ॥ ९ ॥ मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं निर्वपति' साकं सूर्येणोद्यता ॥ १० ॥ साकं रश्मिभिः प्रचरन्तीत्येकेषाम् ॥ ११ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १२ ॥ उदित आदित्येऽभिवान्यां दोहयित्वा मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं निर्वपति ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ महाहविषां तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १५ ॥ तेषां वरुणप्रघासैः कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्रावभृथात् ॥ १६ ॥ ॥१४॥

आमिक्षयोर्दक्षिणाद्विहारादिति ॥ १ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ २ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमिति नित्यानि पञ्च संचराणि निरुप्यैन्द्राग्रमेकादशकपालमैन्द्रं चरं वैश्वकर्मणमेककपालमिति ॥ ३ ॥ समानमा सुच्यादाधारात्' ॥ ४ ॥ अग्ने वेहोत्रं वेदूत्यन् ॥ ऊर्ध्वो अधरायास्थात् ॥ अन्तां त्वा घायापृथिवी यज्ञे अस्मिन् ॥ अत्र त्वं घायापृथिवी यज्ञे अस्मिन् ॥ स्विष्टकृदिन्द्राय देवेभ्यो भव ॥ जुषाणो अस्य हविषो घृतस्य वीहि स्वाहा इति सुच्यमाधारमाधारयति' ॥ ५ ॥ एककपालस्यावृत्तैककपालं हुत्वोत्तरैश्चतुर्भिर्मासनामभिरभिजुहोति सहसे स्वाहा ॥ सहस्याय स्वाहा ॥ तपसे स्वाहा ॥ तपस्याय स्वाहा इति ॥ ६ ॥ इदावत्सरीणो स्वस्तिमाशास्ते इतीडाया आशीःशु यजमानो जपति ॥ ७ ॥ प्रथमजो वत्सो दक्षिणा ॥ ८ ॥ इदावत्सरीणो स्वस्तिमाशास्ते दिव्यं धामाशास्ते इति सूक्तवाके होताशास्ते ॥ ९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १० ॥ ॥१५॥

पितृयज्ञस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ दक्षिणपूर्वेणान्वाहार्यवचनं यजमान-
मार्शं चतुःसक्तिं वेदिं करोति ॥ २ ॥ तस्या दिक्षु सूक्तयो भवन्त्यवान्तरदेशेषु
मध्यानि ॥ ३ ॥ अथैनां सर्वतः परिश्रित्योत्तरां सक्तिं प्रति द्वारं करोति ॥ ४ ॥
उद्धननान्तां कृत्वान्वाहार्यवचनादग्निमाहुत्य मध्यतः समादधाति ॥ ५ ॥ एष
एतस्मिंस्तन्त्र आहवनीयो भवति ॥ ६ ॥ तत्र ये देवप्रवादा मन्त्रा उभयवत्
ते संनम्येरन् देवानां पितॄणां परिपूतमसि ॥ कर्मणे वा देवेभ्यः पितृभ्यः शक्यम् इति
॥ ७ ॥ यथाप्रकृत्येव वर्तेरन्नित्यपरम् ॥ ८ ॥ समानमा वहिष आहरणात् ॥ ९ ॥
समूलं वहिर्दार्त्युपमूलं वा ॥ १० ॥ द्राघीयानिध्म इध्माद्भवति द्राघीयो वहिषो
वहिः ॥ ११ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १२ ॥ दक्षिणतः शकदात् प्राचीनावीती

1. In R the tenth sūtra ended with निर्वपति.
2. B, सुच्यादाधारात्
3. A, B_{1,2}, R सुच्यमाधारयति
4. Thus A₁, B; A₂₋₃, R *दार्त्यमूलं

निर्वपत्युत्तरतो वा यज्ञोपवीती ॥ १३ ॥ सोमाय पितृमते पुरोडाशं पदकपालं निर्वपति
पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः पितृभ्योऽग्निवात्सेभ्योऽभिवान्यायै दुग्धे मन्थम्
॥ १४ ॥ यवमयान्येतानि हवीँषि भवन्ति ॥ १५ ॥ प्रोक्ष्युद्रेकेण यवानाद्रान्
कृत्वावहन्ति ॥ १६ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ १७ ॥ ॥१६॥

'फलीकृताँस्तण्डुलौखैधं' विभज्यान्वाहार्यपचने भर्जनार्थं कपालमुपधाय
तस्मिँस्तृतीयं तण्डुलानां धानां भर्जन्ति ॥ १ ॥ व्याख्यातः^२ संस्कारः^३ ॥ २ ॥
पिष्टानामावृता धानाः पिँपन्ति ॥ ३ ॥ समानमा कपालोपधानात् ॥ ४ ॥
दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्य पद् कपालान्युपधायान्वाहार्यपचने धानार्थं कपालमुपदधाति
॥ ५ ॥ नानापात्रेषु हवीँषि संवपति ॥ ६ ॥ उत्पुनाति ॥ ७ ॥ पिष्टेष्वप
आनीयाभिवान्यायै दुग्धे मन्थमानयति ॥ ८ ॥ अर्धपात्रं करोति ॥ ९ ॥ पिष्टानि
संयुत्येक्षुशलाक्या मन्थं प्रसव्यं दक्षिणाभिमुखोऽनन्वारभमाणं उपमन्थति ॥ १० ॥
शलाकास्थं^४ करोति ॥ ११ ॥ पुरोडाशमधिश्रित्यान्वाहार्यपचने धाना भर्जन्ति
॥ १२ ॥ ता अत्रैव विदह्यमानाः परिक्षेस्त आ हविषामुद्रासनात्^५ ॥ १३ ॥ तत्
उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ १४ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १५ ॥ दक्षिणार्धं
गार्हपत्यस्याज्यानि गृह्णाति ॥ १६ ॥ सर्वाणि चतुर्गृहीतानि ॥ १७ ॥ तान्यत्रैव
परिक्षेस्त आ हविषामासादनात् ॥ १८ ॥ समानमा बर्हिषः स्तरणात्^६ ॥ १९ ॥
अग्रे बर्हिर्गृहीत्वा प्रसव्यमग्निं त्रिः स्तृणन् पर्येति ॥ २० ॥ त्रिरस्तृणन् प्रतिपर्येति
अथा त्रिष्टा जनयन् कर्कराणि^७ इत्यूर्ध्वं धारयमाणः ॥ २१ ॥ स प्रस्तरौ भवति
॥ २२^८ ॥ ॥१७॥

1. B_{2,3} भवति
2. Section 17 is missing in A₂₋₃, B₁
3. A₂₋₃ खैधा
4. A₁ तण्डुलानां धानादाना
5. Thus A₁; B_{2,3}, R भर्जन्ति
- 6-6. B₂ व्याख्यातारः संस्कारः; B₃ व्याख्याताः संस्कारः
7. A₁ दक्षिणामुखोन्वा^०; B₂ दक्षिणामुखोन्वा^०
8. Thus B₂; A₁ लास्थं; B₃ शलाकास्थानं
9. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpŚS VIII.13.20; Vāñcheśvara on SatS V (35a) : अनुपदह्यमानाः etc.
10. B₁ बर्हिःस्तरणात्
11. B₂ खर्कराणि
12. R reads sūtras 20-22 as two sūtras; sūtra 20 ends with प्रतिपर्येति and the rest forms sūtra 21. It reads स प्रस्तरौ as one word.

द्वौ परिधी परिदधाति मध्यमं^१ चैव दक्षिणार्धं^२ च ॥ १ ॥ नत्र
विधृती भवतः ॥ २ ॥ तूष्णीमेव प्रस्तरं न्यस्यति ॥ ३ ॥ एकैकश आन्यानि
हवीं पीत्यासादयन्ति^३ ॥ ४ ॥ अग्रिमग्रे^४ हरन्त्यधोदकुम्भमाज्यान्यथ हवीं^५ पि ॥ ५ ॥
एकैकमलं करोति^६ वा । एषामेव परिवेष इत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ दक्षिणतः कशिपू-
वर्हणमाञ्जनमभ्यञ्जनमित्येकैकश आसाद्य विस्रस्य प्राचीनावीतानि यज्ञोपवीतानि
कुर्वते ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिष्यमानापानुब्रूहि इति
॥ ८ ॥ उशन्तस्त्वा हवामहे इत्येतौ सामिधेनीं त्रिरन्वाह ॥ ९ ॥ सकृदेवेभ्यमादधाति
त्रैवं वा विभज्य ॥ १० ॥ सुवाधारमाधार्यं संप्रेष्यति अग्नीत् परिधीं चाग्निं च त्रिभिः
संसृष्टि इति ॥ ११ ॥ समानमा प्रवरात् ॥ १२ ॥ आश्राव्याह सीद होतः इति^७
॥ १३ ॥ एतावान् प्रवरः ॥ १४ ॥ नार्पयं वृणीति^८ न होतारम् ॥ १५ ॥
अपवर्हिषथतुरः प्रयाजान् पजति ॥ १६ ॥ आज्यभागाभ्यां प्रचर्य विस्रस्य
यज्ञोपवीतानि प्राचीनावीतानि कुर्वते ॥ १७ ॥ अत्रैके परिश्रयणं समामनन्ति
॥ १८ ॥ विपरिहरन्त्याज्यानि विपरिहरन्ति हवीं^९ पि विपरिक्रामन्त्युत्विजः ॥ १९ ॥
दक्षिणेन जुहूसुपभृत् सादयति दक्षिणेनोपभृत् ध्रुवाम् । दक्षिणेन^{१०} पुरोडाशं धानाः
सादयति^{११} दक्षिणेन धाना मन्थम् ॥ २० ॥ समानत्र जुहूर्भवति समानत्र पुरोडाशः
समानत्र ब्रह्मा च यजमानश्च ॥ २१ ॥ ॥१८॥

ततः संप्रेष्यति सोमाय पितृभ्योऽनु स्वधा इति ॥ १ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य
सर्वेषां हविषां सह स्विष्टकृता द्वेदे पुरोनुवाचये अन्वाहोभे सप्रणवे^{१०} ॥ २ ॥ पडवत्तं
पञ्चावत्तिनामवद्यति पञ्चावत्तं चतुरवत्तिनाम् ॥ ३ ॥ पडवत्ते मुख्यान्मुख्याद्द्विषो
द्विरवद्यति^{११} ॥ ४ ॥ पुरोडाशस्यावदाय धानानामवद्यति ॥ ५ ॥ एवं मन्थस्य

1. A₂₋₃, B₁, R मध्यं
2. B_{1,2} दक्षिणार्धं
3. Thus B_{1,2}; A₂₋₃, R °सादयति
4. A_{1,2} °मत्र
5. A₁, B₂ °मलंकारो; B_{1,2} °मलंकारो
6. Thus B₁; R परिधीं च चाग्निं
7. Mahādeva on SatS V.4 (p. 482): ब्रह्मणा मसत आश्राव्याह सीद होतारिति । तत्रैव भारद्वाजापस्तम्बोक्तैः ।
8. A₂₋₃ पवृणीते
- 9-9. A₂₋₃ omitted
10. A₂₋₃ प्रणवे
11. Mahādeva on SatS V.4 (p. 483): उपैभ्यश्चिभ्यः सकृन्सकृदवद्वतीत्यापस्तम्ब-भरद्वाजोक्तैः ।

॥ ६ ॥ 'अभिघायोदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ ७ ॥ सोमं पितृमन्त्रे स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ ९ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ १० ॥ ततः संप्रेष्यति पितृभ्यो' बर्हिपद्वयोऽस्तु स्वधा इति ॥ ११ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य धानानामवदाय मन्यस्यावयति ॥ १२ ॥ एवं पुरोडाशस्य ॥ १३ ॥ अभिघायोदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ १४ ॥ पितृन् बर्हिपदः स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ १५ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ १६ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ १७ ॥ ततः संप्रेष्यति पितृभ्योऽग्निष्वातेभ्योऽस्तु स्वधा इति ॥ १८ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य मन्यादवदाय पुरोडाशस्यावयति ॥ १९ ॥ एवं धानानाम् ॥ २० ॥ अभिघायोदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ २१ ॥ पितृन्ग्निष्वातान् स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ २२ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ २३ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ २४ ॥ ॥१९ ॥

असमवदाय' प्रचरणमेके समामनन्ति ॥ १ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नये कन्यवाहनाय स्वियङ्कुतेऽस्तु स्वधा इति ॥ २ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य सर्वेषां हविषां दक्षिणार्धात् सकृत्सकृच्चतुरवदानस्यावयति द्विर्द्विः' पञ्चावदानस्य ॥ ३ ॥ अभिघायोदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ ४ ॥ अग्नि कन्यवाहने स्वियङ्कुते स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ ५ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ ६ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ ७ ॥ मन्यस्याग्र इडामवदायेतरयोरवयति' । मन्यमिडामवयतीत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ उपहृतामिडामवघ्रेण' मधयन्ति होताग्नेऽधाच्यर्षुरथ व्रजाथाग्नीध्रोऽथ' यजमानः ॥ ९ ॥ उदकुम्भमादाय प्रसव्यमग्निं त्रिः' परिपिञ्चन् पर्येति शुन्धन्तां पितरः इति । त्रिरपरिपिञ्चन् प्रतिपर्येति अथा विष्टा जनपन् करीराणि इति ॥ १० ॥ हविःशेषान् संप्रयुत्य त्रीन् विण्डान् कृत्वा तिसृषु सक्तिषु निदधाति

1. A₁, B₁ omitted2. B_{2,3} मन्यस्य3. B_{1,3} पुरोडाशस्या'4. A₁, B₁ अत्यद्वयः; A_{2,3} अत्यद्वयः5. A₁, B₁ द्विः6-6. Thus A₁, B₁; A₂ 'तरयोरवयति । संप्रेष्यति'; A_{2,3} 'तरयोरवयति । संप्रेष्यति'7. Thus B₂; A₁ उपहृताः; B_{1,3} उपहृताः8. A_{2,3} 'ग्नीध्रो9. A_{1,3} omitted

पथाध्यायां दक्षिणाध्यायां पूर्वाध्यायाम् ॥ ११ ॥ एतद्वा विपरीतम् ॥ १२ ॥
एतत् ते तत ये च त्वामनु इत्येतैर्मन्त्रैर्यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ १३ ॥ ॥२०॥

उत्तरस्यां स्रक्त्यां लेपं निमृज्य अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वम् इत्युक्तत्वादञ्च
उपनिष्क्रम्या तमितोराहवनीयमुपतिष्ठन्ते ॥ १ ॥ समन्य जपन्ति सुसंज्ञं त्वा वयं
मघवन् मन्दिपीमहि इति ॥ २ ॥ अक्षन्मीमदन्त इति गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते ॥ ३ ॥
अमीमदन्त पितरः सोम्याः इति परायन्ति ॥ ४ ॥ परेत पितरः सोम्याः इति पुनरभि-
प्रपद्यन्ते ॥ ५ ॥ तूर्ष्णां दशां वोर्णास्तुकां वा प्रच्छिद्योपन्यस्यायन्ति एतानि वः पितरो
वासोस्यतो नोऽन्यत् पितरो मा यूढ्म इति ॥ ६ ॥ आज्ञनप्रभृति गार्हपत्योपस्थानान्तं
कर्म क्रियते यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ ७ ॥ अत्रैके परिपेचनं समामनन्ति ॥ ८ ॥
विस्रस्य प्राचीनावीतानि यज्ञोपवीतानि कुर्वते ॥ ९ ॥ विपरिहरन्ति सुचो विपरि-
क्रामन्त्यृत्विजः ॥ १० ॥ व्यपच्छाद्य परिश्रयणं संप्रेष्यति ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः इति
॥ ११ ॥ अपवर्हिषौ द्वावनूयाजौ यजति ॥ १२ ॥ देवौ यज इति पूर्वमनूयाजौ
संप्रेष्यति । यज इत्युत्तरम् ॥ १३ ॥ सूक्तवाकं प्रति होता निव्ययते ॥ १४ ॥
नात्र पत्न्यन्वास्ते न संयाजयन्ति न समिष्टयजुर्जुहोति ॥ १५ ॥ सिद्धमिष्टिः
संतिष्ठते ॥ १६ ॥ शंयुवन्तेत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ ॥२१॥

प्रतिपूरुपमेककपालान् निर्वपति यथा करम्भपात्राणि ॥ १ ॥ उत्तरार्धे
गार्हपत्यस्य कपालान्युपधाय श्रपयति ॥ २ ॥ अथैनानभिधार्यानभिधार्य बोद्धास्य
मृतेऽवदधाति । मृतयोर्मृतेषु वा ॥ ३ ॥ कोशापिधानेन हरन्तीत्येकेषाम् ॥ ४ ॥
दक्षिणाग्नेरेकोल्मुकं धूपायत् पराचीनं हरति ॥ ५ ॥ उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं गत्वाखुत्कर
एकमुपवपति यवन्तो गृह्णा स्मस्तेभ्यः कमकरम् इति ॥ ६ ॥ चतुष्पथ एकोल्मुकं

1. A, R omit दक्षिणाध्यायां; B, ...यां दक्षिणाध्यायां पूर्वाध्यायाम्; B₂ दक्षिणाध्यायाम्
2. Vāñcheśvara on SatS V (40a) : तथा चैतत्ते तत ये च त्वामन्विति प्रथमं पिंडमव-
दध्यात् एतत्ते पितामह ये च त्वामन्विति द्वितीयं एतत्ते प्रपितामह ये च त्वामन्विति तृतीयं
यथा पिण्डपितृयज्ञे इति भारद्वाजः ।
3. B₂ °तिष्ठते
4. B₂, R नान्यत्
5. A₁ °कपालं; A₂₋₅, B₁ °पुषप°
6. A₁, B₂ धपयति; Vāñcheśvara (42a) on SatS : भारद्वाजापस्तंबकात्यायनवचने-
भ्यश्च गार्हपत्य उदीचींगाराभिः श्च तेभ्यधिध्रियेति ।
7. B₂ °त्येके
8. A_{1,5} धूमायत्; R धूमायत्; B, धूपात्
9. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R एकोल्मुकमुप°

मुपसमाधाय संपरिस्तीर्य मध्यमे पलाशपर्णं उपस्तीर्यान्तमे वा सर्वेषामेककपालानां
सकृतसकृत् समवदायाभिधार्य जुहोति एष ते रुद्र भागः सह स्वत्ताम्बिकया तं जुपस्व
स्वाहा इति ॥ ७ ॥ हुतं यजमानोऽनुमन्त्रयते भेषजं गवे इति द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥
प्रतिपूरुषमेककपालानादाय प्रदक्षिणं चतुष्पथं त्रिः परियन्ति त्र्यम्बकं यजामहे
इत्येतया ॥ ९ ॥ यदि पतिकामा स्यात् सापि परीयात्

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धि पतिवेदनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनादितो मुक्षीय मा पतेः ॥

इति ॥ १० ॥ तानूर्ध्वानुदस्य प्रतिलभन्ते ॥ ११ ॥ ॥२२॥

भग स्य भगस्य वो लप्सीय इति ॥ १ ॥ परीत्यपरीत्य यजमानायाभि-
समावपन्ति ॥ २ ॥ पतिकामाया अभिसमावपेयुः ॥ ३ ॥ यस्य कस्य च
पतिकामा स्यादित्येकम् । यजमानस्येत्यपरम् ॥ ४ ॥ तान् मूत्रे कृत्वा परोमोष्टे
वृक्ष आसज्योपतिष्ठन्ते एष ते रुद्र भागस्तं जुपस्व तेनावसेन परो मूज्वतोऽतीहि ॥
अवततधन्वा पिनाकहस्तः कृत्तिवासाः इति । त्रिरवताम्यन्ति ॥ ५ ॥ अनुपरिषिच्य
मार्जयन्ते सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु इति ॥ ६ ॥ समिधः कृत्वाप्रतीक्षमायन्ति
॥ ७ ॥ एषोऽस्येधिपीनहि इत्याहवनीये समिध आधायोपतिष्ठन्ते अपो अन्वचारिपम्
इति ॥ ८ ॥ एवं पत्नी गार्हपत्य आधायोपतिष्ठते ॥ ९ ॥ प्रत्येत्यादित्यै घृते
चर्चं निर्वपति ॥ १० ॥ तस्याग्न्याधेयेन कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्र वरदानात्
॥ ११ ॥ अर्धं श्वेतमेके समामनन्ति ॥ १२ ॥ सद्यस्काला एता इष्टयो भवन्त्य-

1. B_{2,3}, पलाशपर्णम्; R पलाशपलाश

2. A₂₋₃, B₁, "पुरुष"

3. R separates sūtras 7-9 differently: the 7th ends with जुहोति and the 8th with अनुमन्त्रयते.

4. A₁, B₃, पतिकाम; B₂, पतिकामः; B₁, पतिकामा न

5. B₂ and Rudradatta on ĀpSS VIII.18.5 read अपि°.

6. Rudradatta on ĀpSS VIII.18.3 has cited this sūtra verbatim. R omits च. Vāñcheśvara (43a) on SatS cites कस्यचित् for कस्य च.

7. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R मूत्रे तु

8. Mahādeva on SatS V.5 (p. 489) : सुमित्रा न इत्येतेभेति भरद्वाजः ।

9. R reads sūtras 6-8 as two sūtras: the sūtra 6 ends with एधिपीनहि इति and the rest forms sūtra 7.

10-10. A₁, B₂, "पत्न्येभ्याधा"; B₁, "पत्न्येभ्य आधा"; B₃, "पत्न्येभ्याधा"

11. Mahādeva on SatS V.5 (p. 490) : तस्याग्न्याधेयिकवत् कल्प इति भरद्वाजः । Rudradatta on ĀpSS VIII.19.1 : तथान्यत्र वरदानादित्येव भारद्वाजः । Vāñcheśvara on SatS (44a) : अन्यत्र वरदानादिति भारद्वाजवचनात् ।

न्यत्राचीकवतात् क्रैडिनादिति ॥ १३ ॥ ततो निवर्तयते ॥ १४ ॥ व्याख्यातं
निवर्तनं तथा व्रतचर्या ॥ १५ ॥ ॥२३॥

ततश्चतुर्षु मासेषु शुनासीर्येण' यजते मासि वार्धमासे वा चतुरहे व्यहे
द्वघहे वैकाहे वा ॥ १ ॥ तस्य वैश्वदेवेन कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ विकारा-
ननुक्रमिष्यामः ॥ ३ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ४ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमिति
नित्यानि पञ्च संचराणि निरुष्येन्द्राग्रं द्वादशकपालं वैश्वदेवं चरुमिन्द्राय शुनासीराय
पुरोडाशं द्वादशकपालं वायव्यं पयः सौर्यमेककपालमिति ॥ ५ ॥ प्रातर्दहेन
पयसः कल्पो व्याख्यातः ॥ ६ ॥ एककपालस्यावृत्तैककपालं हुत्वोचमेन मास-
नाम्नाभिजुहोति संसर्पोऽस्यहस्यत्याय स्वाहा इति' ॥ ७ ॥ अनुवत्सरीणो' खस्तिमाशासे
इतीडाया आशीःपु यजमानो जपति ॥ ८ ॥ द्वादशमघं सीरं पद्मघं बोधारौ
बोधारं वा' ॥ ९ ॥ अनुवत्सरीणो' खस्तिमाशास्ते' दिव्यं धामाशास्ते' इति द्वादशवाके
होताशास्ते ॥ १० ॥ एकं समिष्टयजुर्जुहोति ॥ ११ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १२ ॥
तथा' निवर्तयते' ॥ १३ ॥ व्याख्यातं निवर्तनम् ॥ १४ ॥ संतिष्ठन्ते चातुर्मास्यानि
॥ १५ ॥ ॥२४॥

काम्यानि' चातुर्मास्यानि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ वैश्वदेवेन पशुकामो
यजेत ॥ २ ॥ यस्मिन्नस्यर्तौ भूयिष्ठं पयः स्यादपि वा यदास्य वसन्ते भूयिष्ठं
पयः स्यादथ' वैश्वदेवेन यजेत ॥ ३ ॥ वैश्वदेवेनैव पशुकामो यजेत नेतरैः पूर्वभिरा'
यावद् सहस्रं पशून् प्राप्नुयात् ॥ ४ ॥ सहस्रं पशून् प्राप्येतैरैः पूर्वभिर्यथाकालं
यजेत ॥ ५ ॥ शुनासीर्येण'० ग्रामकामो यजेत ॥ ६ ॥ वर्ष्यमुदकमन्ववसायैतेनैव
प्रजाकामो यजेत पशुकामो यजेतान्नाथकामो यजेत प्रतिष्ठाकामो यजेतेति विज्ञापते

1. B, 'सीरेण
2. Rudradatta on ĀpSS VIII.20.8 : भारद्वाजस्त्वाह मासनामाभिजुहोति संसर्पोय
स्वाहाहस्यत्याय स्वाहाहेनि) Vāñcheśvara (45a) on SatS : मासनामभ्यां
जुहोति संसर्पोय स्वाहाहस्यत्याय स्वाहेति भारद्वाजः । cf. TS I.4.14
- 3-3. B_{1,2} omitted
4. A₂ 'माशास
- 5-5. A₁₋₂ omitted
6. B_{1,2} ततो
7. A₁ निवर्तयति
- 8-8. A₁₋₂, B₁ omitted; sūtra 1 is cited verbatim by Rudradatta on ĀpSS
VIII.1.1; cf. also foot-note on VIII.1.1.
9. Thus B; A₁ मपूर्वभिरा; A₂ पूर्वभिष; A₁₋₂ पूर्वभिव
10. B₁ 'सीरीयेण

॥ ७ ॥ पञ्चसांवत्सरिकाणि व्याख्यास्यामः ॥ ८ ॥ फाल्गुन्यां प्रयुज्य त्रीनृतून्
 संवत्सरानिष्ट्वा मासं विरमेत् ॥ ९ ॥ चैत्र्यां प्रयुज्य द्वावृतून् संवत्सरानिष्ट्वा विरमेत्
 ॥ १० ॥ तत्र्यं वैश्वानरपार्जन्ये भवतस्तत्र्यं पञ्चहोता ॥ ११ ॥ चातुर्मास्यैरिष्ट्वा
 सोमेन यजेत् ॥ १२ ॥ सोमस्य वा एतद्रूपं यच्चातुर्मास्यानीति विज्ञायते ॥ १३ ॥
 'सोमाशक्तौ' पशुना यजेत् । पशुनाशक्तौ पुनः प्रयोगश्चातुर्मास्यानाम् । स
 त्रिपुत्रिषु संवत्सरेषु माससृष्ट्जेदिति विज्ञायते माससृष्ट्जेदिति विज्ञायते
 ॥ १४ ॥ ॥२५॥

॥ इति अष्टमः प्रश्नः ॥

1-1. A₂₋₃ omitted

2. Thus A₁, B; R सोमशक्तौ

3. Thus A₁, B₂; B₁, R पशुशक्तौ; B₃ omitted

4-4. Thus B₂; A₂, B₁ omitted

5. A₂₋₃ सप्तमः प्रश्नः; A₂₋₃ इति सप्तमः प्रश्नः ॥ ७ ॥; B₁ श्रीः; B₂ इति समाप्तचातुर्मास्य-

प्रयोगः ॥ इति भारद्वाजश्रौते अष्टमः प्रश्नः ॥

वर्षे प्रमाथिनाञ्चि च श्रावण्यां माञ्चि संयुते ।

ऋक्षे वृद्धरतेस्तस्य वारि द्वापशिसंयुते ॥

शुभयोगे शुभे लभे शुभे करणसंयुते ।

चातुर्मास्यकतुरिदं सूत्रं व्यासदनुमहात् ।

लिखित्वा पुस्तके चैव रामकृष्णाय्यशर्मणा ॥

तस्यैव पुस्तकमिदमुदकटनिवासिनः ।

काञ्चिकरिक्खले जातो शिवभक्तो भविष्यति ॥

॥ अष्टमः प्रश्नचातुर्मास्यकतोः सूत्रं समाप्तम् ॥

B₃ हरिः ॐ शुभमस्तु । श्रीविदम्बरेश्वराय नमः । कनकसमाप्तये नमः । धियो नमः ।
 श्रीसाम्बशिवार्पणमस्तु ।

अथ नवमः प्रश्नः

श्रुतिलक्षणं' प्रायश्चित्तं विध्यपराधे विधीयते ॥ १ ॥ एकस्मिन् दोषे
 श्रूयमाणानि प्रायश्चित्तानि समभ्युर्चीयेरन्वर्थान्तरत्वात् ॥ २ ॥ जपो होम. इज्या
 च ॥ ३ ॥ दोषनिर्घातार्थानि' भवन्ति ॥ ४ ॥ अनन्तरं दोषात् कर्तव्यानि ॥ ५ ॥
 निर्हृते' दोषे पुनः कृत्स्नं कर्म ॥ ६ ॥ तस्य नावचनात् पुनः प्रयोगः ॥ ७ ॥
 यद्यन्वाहिताग्निः' प्रयायात् तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम. इति गार्हपत्ये जुहुयात् ॥ ८ ॥
 पृथगरणीष्वग्नीन् समारोप्य प्रयाति ॥ ९ ॥ स' यत्रावस्यति तदेतामिष्टिं' सैस्था-
 पयति ॥ १० ॥ यद्यन्वाहिताग्नेराहवनीय उद्गायेत्' अन्वभिरुपसामप्रमख्यत् इत्यन्यं
 प्रणीय भूः इत्युपस्थायाज्यस्य सुवं पूर्णं जुहोति

यो अग्निं देववीतये हविष्मिं आविवासति ।

तस्मै पावक मृडय स्वाहा ॥

इति ॥ ११ ॥ तत् एतमाहुतिं जुहोति इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति ॥ १२ ॥ मनसा
 व्रतोपायनीयं यजुर्जेपेत् ॥ १३ ॥ यः कथनानुगच्छेदेतदेव प्रणयनवर्जम् ॥ १४ ॥
 मन्थेद्गार्हपत्यम् ॥ १५ ॥ यथाप्रकृत्यन्वाहार्यपचनम् ॥ १६ ॥ यद्याहिताग्नेरग्नि-
 रपक्षायेदा शम्यापरासात् तं संभरेत्

इदं त एकं पर उ त एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्य ।

संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रिये देवानां परमे जनित्रे ॥

इति ॥ १७ ॥ ॥११॥

यदि परस्तरामपक्षायेदनुप्रयायावस्येत् ॥ १ ॥ ततोऽग्नये पथिकृते
 पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ २ ॥ पथोऽन्तिकारुर्हिराहरेत् ॥ ३ ॥ अनड्वान्
 दक्षिणा ॥ ४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ५ ॥ यदि हविषे वत्सा अपाकृता ध्वेषु-
 र्वायव्यां यवागूं निर्वपेत् ॥ ६ ॥ सा दोहस्य स्थाने स्याद्यतरस्मा' अपाकृता
 ध्वेषुः ॥ ७ ॥ अथोत्तरस्मै हविषे' वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ८ ॥ यदि सायं

1. A₁, B_{1,2} begin with ओ

2. A₁ दोषनिर्घातार्थानि; B₁ दोषनिर्घातार्थानि; B₂ दोषनिर्घातार्थानि; B₃, R दोषनिर्घातानि

3. B₁ निर्हृते; B₂ निर्हृते; B₃ निर्हृते

4. Thus A, B_{1,2}; R यद्यन्वाहिताग्निः

5. Thus B_{2,3}; A, B₁, R omitted

6. A_{1,2}, R उद्गायेत्

7. In R sūtra 7 ends with स्थाने स्यात्.

8. Thus B_{1,2}; R omitted; cf. sūtra 19 next.

दुग्धं हविरार्तिमार्छेदिन्द्राय व्रीहीन् निरुप्योपवसेत् ॥ ९ ॥ यत् प्रातः स्यात्
 तच्छृतं कुर्यात् ॥ १० ॥ अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात् ॥ ११ ॥ तस्य प्रातर्दोहेन
 समवदाय' प्रचरेत् ॥ १२ ॥ अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ १३ ॥
 एतदेव प्रातर्दोह आर्तिगते प्रायश्चित्तम् ॥ १४ ॥ एतावन्नाना । सायंदोहेनात्र'
 समवदाय' प्रचरेत् ॥ १५ ॥ यस्योभौ दोहावार्तिमार्छेयातामैन्द्रं पञ्चशरावमोदनं
 निर्वपेत् ॥ १६ ॥ तस्योभे देवते यजेताग्निं चेन्द्रं चेत्याश्मरथ्यः । अधालेखनः ।
 इन्द्रमेवैतस्य यजेत् ॥ १७ ॥ नित्य आग्नेयोऽष्टाकपालः ॥ १८ ॥ अथोत्तरस्मै
 हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ १९ ॥ यस्य व्रत्येऽहन् पत्न्यनालम्भुका स्यात्
 तामपरुष्य यजेत् ॥ २० ॥ उदक्शुल्वं स्तृणीयात् ॥ २१ ॥ ॥२॥

तामिष्टोपह्वयेत्

अमूहमस्मि सा त्वं द्यौरहं पृथिवी त्वं सामाहमुक् त्वम् ।

तावेहि संभवावहै रेतो दधावहै पुंसे पुत्राय वेत्तवै

रायस्योपाय सुप्रजात्स्वाय सुवीर्याय ॥

इति ॥ १ ॥ यदि सांनाय्यमग्निहोत्रं वा विष्यन्देत प्राजापत्ययर्चा वल्मीकवपाया-
 मवनीय भूः इत्युपतिष्ठेत ॥ २ ॥ ततोऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयाद् यद्यग्निहोत्रम् ॥ ३ ॥
 यद्यु वै सांनाय्यमुत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ४ ॥ यदि सांनाय्येऽग्नि-
 होत्रे वा कीटोऽवपद्येत मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चान्तःपरिधिं निनयेत् ॥ ५ ॥
 ततोऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयाद् यद्यग्निहोत्रम् ॥ ६ ॥ यद्यु वै सांनाय्यमुत्तरस्मै
 हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ७ ॥ यद्युद्द्रुतमग्निहोत्रमववर्षेत्'

मित्रो जनान् कल्पयति प्रजानन् मित्रो दाधार पृथिवीमुत धाम् ।

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभिचष्टे सत्याय हव्यं घृतवञ्जुद्योत ॥

इति जुहुयात् ॥ ८ ॥ ततोऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ९ ॥ यदि पूर्वस्यामाहुत्यां
 हुतायामुत्तराहुतिः स्कन्देत् पूर्वा बोत्तरयामिजुहुयात्

यत्र वेत्य वनस्पते देवानां गुह्या नामानि ।

तत्र हव्यानि गामय ॥

इति वानस्पत्ययर्चा समिधमाधाय तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात् ॥ १० ॥ ततोऽन्यां

1. A₁, B_{1,2} 'दायं'

2. B₂ 'नास्य'

3. A₁, B₂ 'दायं'; B₂ संपादय

4. Thus B₂; A₁ 'द्यूतपति'; A₂₋₃ यद्युद्द्रुतमग्नि'; B_{1,2} यद्यमृतमग्नि'

5. B₂ omitted

दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ११ ॥ यदि पूर्वस्यामाहुत्याँ हुतायामाहवनीय उद्वाये-
दन्तमे' षकले हिरण्यं निधायामिजुहुयात्' अग्निदाँ दारावग्निगात् स्वाहा इति
॥ १२ ॥ ॥३॥

यदि पुरा प्रयाजेभ्यो वहिःपरिध्यङ्गारः स्कन्देत् तँ सुवस्यं चुमेनाभि-
निदध्यात्

मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा यजमानस्तमत् ।

नमस्ते अस्त्वायते नमो रुद्र परायते नमो यत्र निपीदसि ॥

अध्वर्युं मा हिँसीर्यजमानं मा हिँसीः इति यदि पुरस्तात् । ब्रह्माणं मा हिँसीर्यजमानं
मा हिँसीः इति यदि दक्षिणतः । होतारं मा हिँसीः पानीं मा हिँसीर्यजमानं मा
हिँसीः इति यदि पश्चात् । आग्नीध्रं मा हिँसीः पशून् मा हिँसीर्यजमानं मा हिँसीः
इति यद्युत्तरतः ॥ १ ॥ अथैनमनुप्रहरति

सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः स्तोमवृष्टो घृतवान् सुप्रतीकः ।

मा नो हासीन्मेथितो नेत्या जहाम गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छ ॥

इति ॥ २ ॥ प्रहृत्यामिजुहुयादित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ येन स्कन्देत् तेन प्रहरेत् ॥ ४ ॥
यथाहिताग्नेरग्निर्मध्यमानो न जायेत

अग्निं नरो दीधितिभिरत्थोर्हस्तच्युती' जनयन्त प्रथस्तम् ।

दूरेदृशं गृहपतिमथर्षम् ॥

इत्यभिमन्त्र्य यत्रान्यं पश्येत् तत् आहृत्य' विहृत्य' जुहुयात् ॥ ५ ॥ ततोऽस्त्वरमाणः
पुनर्मन्थेत् ॥ ६ ॥ यद्यन्यं न विन्देदजायै दक्षिणे कर्णे जुहुयात् ॥ ७ ॥ अजस्य
तु ततो नाश्रीयात् ॥ ८ ॥ यद्यजां न विन्देद् ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते जुहुयात्
॥ ९ ॥ ब्राह्मणं तु वसत्यै नापरुन्ध्यात् ॥ १० ॥ यदि ब्राह्मणं न विन्देद् दर्भस्तम्बे
जुहुयात् ॥ ११ ॥ दर्भांस्तु नाप्यासीत् ॥ १२ ॥ ॥४॥

यदि दर्भान् विन्देदप्सु जुहुयात् ॥ १ ॥ आपस्तु' न परिचक्षीतेमा
भोजनीया इमा अभोजनीया इत्याश्मरथ्यः । अप्यभोजनीयस्यैतं संवत्सरं परि-

1-1. Rudradatta on ĀpSS IX.2.8 : तपोत्तमे षकले हिरण्यं निधायैवेव भारद्वाजः ।

2. Thus A₁, B; A₂₋₉, R 'च्युतं

3. B₁, R 'मथ जुहोमि

4-4. Thus A₁, B_{1,2}; B₃, R आहृत्याहृत्य

5. R अपरुद्; cf. TBr. III.7.3.4.

गृह्णीयादेवाप इत्यालेखनः ॥ २ ॥ अङ्गिस्तु न' पादौ' प्रक्षालयीतेत्येकेषाम् ॥ ३ ॥
 संवत्सरादग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ५ ॥
 यद्याहिताग्रेरग्न्यैरग्निभिरग्नयः संसृज्येरन् मिथो वाग्नये विविचये पुरोडाश-
 मष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ६ ॥ ततो व्रतपतये ॥ ७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ८ ॥
 यद्याहिताग्रेरग्निर्गृहान् दहेदग्नये क्षामवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ९ ॥ ततो
 व्रतपतये ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ अथ यद्यभ्यादाह्वेन संसृज्येरन्
 विविचये निरुप्य' शुचये' निर्वपेत् ॥ १२ ॥ ततो व्रतपतये ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः
 संतिष्ठते ॥ १४ ॥ अथ यदि वैद्युतेन संसृज्येरन्नग्नयेऽप्सुमते पुरोडाशमष्टाकपालं
 निर्वपेत् ॥ १५ ॥ ततो व्रतपतये ॥ १६ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १७ ॥ अथ'
 यदि शवाग्निना सूतकाग्निना वा संसृज्येरन्नग्नये संकुसुकाय' पुरोडाशमष्टाकपालं
 निर्वपेत् ॥ १८ ॥ ततो व्रतपतये ॥ १९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २० ॥ अथ
 यदि सर्वाणि संनिपतेयुः क्षामवतीमन्ते' कुर्यात् ॥ २१ ॥ यद्यग्निहोत्रस्थाली स्रवेत्
 तामभिमन्त्रयेत्

गर्भे' स्रवन्तमगदमकरग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः ।

पृथिव्यामवचुधोतैतन्नाभिप्राप्नोति निरुक्तिं पराचैः ॥

इति ॥ २२ ॥ स्कन्मपपोऽभ्यवहरेत् ॥ २३ ॥ ॥५॥

यद्यनभिश्चिते' स्याद्वैष्णव्यानुमन्त्रयेत् ॥ १ ॥ यस्य हविर्निरुप्तं पुरस्ता-
 चन्द्रमा अभ्युदेति त्रेधा तण्डुलान् विमजेत् । ये मध्यमाः स्युस्तानग्नये दात्रे
 पुरोडाशमष्टाकपालं कुर्यात् । ये स्थविष्ठास्तानिन्द्राय प्रदात्रे दधैश्चरुम् । येऽणिष्ठास्तान्
 विष्णवे शिपिविष्ठाय शृते चरुम् ॥ २ ॥ अनिरुप्ताभ्युदिते कतमाभ्यो देवताभ्यो
 निर्वपेत् । प्राकृतीभ्य इत्यामरथ्यो वैकृतीभ्य इत्यालेखनः ॥ ३ ॥ सेयं' नासंनयतो
 विद्यत इत्येकम् । विद्यत इत्यपरम् ॥ ४ ॥ अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं
 निर्वपेद्यो दर्शपूर्णमासयाज्ञी सन्नमावास्यां वा' पौर्णमासीं वातिपादयेत् ॥ ५ ॥
 पथोऽन्तिक्राद्गिरिहरेत् ॥ ६ ॥ अनड्वान् दक्षिणा ॥ ७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते

1. B₂ पादौ न

2-2. A_{2,3} omitted

3. B₂ omitted

4.

5.

6.

7. Rudradatta on Apoc 1A.7.0 with the text with ७०५ for सेयं.

8. Thus A_{1,2}, B_{2,3}; A_{2,3,10}, R omitted

॥ ८ ॥ अथैकेषां विज्ञायते वि वा एतस्य यज्ञश्चिद्यते यस्य यज्ञे प्रतत एतामन्तरेष्टि
निर्वपति । य एवासावाग्नेयोऽष्टाकपालः पौर्णमासे' योऽभावास्यायां तमग्नेये' पथिकृते
कुर्यात् । तेनैव पुनः पन्थामवैति न यज्ञं विच्छिनत्ति ॥ ९ ॥ अग्नये व्रतपत्ये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद् यद्याहिताग्निः प्रवत्तन् पर्वणि माँसं वाश्रीयात् स्त्रियं
वोपेयात् ॥ १० ॥ व्रतभृत एके समामनन्ति ॥ ११ ॥ एतामेव निर्वपेद् यद्या-
हिताग्निरशु कुर्यात् ॥ १२ ॥ यथा' कथा च कुर्यात्' प्रायश्चित्तमेव' स्यादि-
त्याश्मरथ्यः । आर्तिजमेव कुर्यादित्यालेखनः ॥ १३ ॥ ॥६॥

यद्यग्निहोत्र्युपसृष्टा निपीदेत् तामृत्थापयेत्

उदस्याद् देव्यदितिर्विध्वङ्ग्याद्युर्थज्ञपतावधात् ।

इन्द्राय कृण्वती भारं मित्राय वरुणाय च ॥

इति ॥ १ ॥ तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्याद्यस्यान्नं नाद्यात् ॥ २ ॥ अथ यदि
स्पन्देतान्यां दुह्यात् ॥ ३ ॥ यदि दुह्यमानं स्कन्देत् तदनुमन्त्रयेत्

यद्यद्य दुग्धं पृथिवीमस्तु यदोपधीरप्यस्रद्यदापः ।

पयो गृहेषु पयो अत्रियासु' पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयि ॥

इति ॥ ४ ॥ अथैनदद्भिरुपसृजति समुदं वः प्र हिणोमि इत्येतया ॥ ५ ॥ तदेव
यादकीदृक् च हुत्वाथान्यां' दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ६ ॥ यदि दुग्धं स्कन्देद्यद्य-
धिधितं यदि विष्यन्देताभिदुह्य जुहुयादित्याश्मरथ्यः । तदेव यादकीदृक् च
हुत्वाथान्यां' दुग्ध्वा पुनर्जुहुयादित्यालेखनः ॥ ७ ॥ यद्युन्नीयमानं' स्कन्देद् यद्युन्नीतं
यदि पुरः' पराहृतं होमायाभिदुह्य जुहुयादित्याश्मरथ्यः । तदेव यादकीदृक् च
हुत्वाथान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयादित्यालेखनः' ॥ ८ ॥ यद्युद्द्रुतस्य स्कन्देद्यन्न स्कन्देत्
तन्निपद्य पुनर्गृहीयात् । तदेव यादकीदृक् च हुत्वाथान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात्
॥ ९ ॥ ॥७॥

1. B₂ 'मासी; B₃ 'मास्यां

2. A₁B₁ अग्नये

3-3. A₂₋₃ omitted; B₁ यथा कथा च कुर्यात्

4. A₂₋₃ 'चित्तियेव

5. A_{1,2} अन्नीयासु; B₂ अन्न्यासु

6-6. Thus B₂; A₁ यादक् कीदृवा मुक्त्वाथान्यां; B₁ यादक् कीदृत्तव हुत्वा; R यादकी-
दृगुत्वाथान्यां

7-7. A₁ omitted

8. B_{1,2} पुनः

यदि सकृदुन्नीतं स्कन्देद्यदि द्विर्यदि त्रिर्न तदाद्रिपेतेति विज्ञायते ॥ १ ॥ कृत्स्नानामग्निहोत्राणां वादमांशमरथ्य ऊचे सूत्रवादमित्यालेखनः ॥ २ ॥ यदि चतुर्थं स्कन्देत् स्थाल्यां शेषमानीय ततश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा जुहुयात् । अपि वाज्यस्य वारुणीमृचमनूच्य वारुण्यर्चा जुहुयात् ॥ ३ ॥ अथैकेषाम् । यदि दुह्यमानावभिन्त्यादन्यां निर्णिज्य दोह्या ॥ ४ ॥ यदि दुग्धमन्याभिदोह्या । यद्यधिश्रितमन्याभिदोह्या । यदि विष्यन्देतान्याभिदोह्या । यद्युन्नीयमानमन्याभिदोह्या । यद्युन्नीतं पुनः प्रत्यवनीयान्याभिदोह्या ॥ ५ ॥ यदि प्राचीनं हियमाणं प्रजापतेर्विश्वमृति तन्वं हुतमसि स्वाहा इत्यभिमृशेत् । आज्यस्य वारुणीमृचमनूच्य वारुण्यर्चा जुहुयात् ॥ ६ ॥ यदि लोहितं दुष्टेतान्यद्वा विवर्णमन्वाहार्यपचनं परिश्रित्य अप्रये रुद्रवते स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि शिलिशिलीभवेत् सभोवामुर् इति ब्रूयाद्यं द्विष्यात् ॥ ८ ॥ यदि सायमाहुतौ स्कन्देदा प्रातराहुतेर्नाश्रीयात् । यदि प्रातराहुतौ स्कन्देदा सायमाहुतेर्नाश्रीयात् ॥ ९ ॥ ॥८॥

यस्याग्निहोत्रेऽधिश्रिते श्रान्तराश्री धावेद्गार्हपत्याद्भस्मादाय इदं विष्णुर्विचक्रमे इति वैष्णव्यर्चाहवनीयाद् ध्वंसयन्नुद्भवेत् ॥ १ ॥ भस्मना शुनः पदमपिवपति ॥ २ ॥ एतदेव सूकरैकसूके विधात् ॥ ३ ॥ यस्याग्निमनुद्धृतं स्वयंऽभिनिग्नोचेद्भेष्य हिरण्यं प्रषष्य पूर्वः प्रतिपद्येत ॥ ४ ॥ अन्वद्ध ब्राह्मण आर्षेयो बहुविदग्निमुद्धरेत् । अन्वद्धअग्निहोत्रेणानुद्भवेत् ॥ ५ ॥ प्रतिष्ठाप्याग्निमग्निहोत्रमुपसाद्या तमितोरप्राणन्नासित्वा हुत्वा वरं दत्त्वा नूः इत्युपविष्टेत्यामरथ्यः । भूर्भुवः सुवः इत्यालेखनः ॥ ६ ॥ अनाधानेतौ रात्रिमुपवसति ॥ ७ ॥ यो भूते वारुणं दशकपालं निर्वपति । चरुमित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ९ ॥ यदि सायमग्निहोत्रस्यर्तुमत्तिनयेत् दोषा वस्तोर्नमः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ १० ॥ एतदेव नित्यमग्निहोत्रमित्यामरथ्यः । अथालेखनः ॥ कालसमापादनीयमेवैतेन

1-1. Thus B₂; A₁, B_{1,2}, R °गृहीतमाज्यं गृहीत्वा; A₁₋₂ °गृहीत्वा

2. A₁, D₂ °मन्वादि°

3. A, B₁ चदधि°

4. A₁₋₂ यदि दुह्य°

5-5. A₁₋₂ omitted

6. B₂ तन्वा; B₂ तन्वा

7. Thus B₁; A₂ दुष्टेतन्य°; A₁ दुष्टेकवन्य°; A_{1,2} दुह्याकन्याद्वा; B₁ दुष्टेतान्यद्वा

8. A₁ शिलिली°; B₁, R शिलिशिली°

9. A₁ सूकरैकके; B₂ सूकरैकके; B_{1,2} सूकरैकके

10. Rudradatta on ApSS IX.7.1: 'यो भूत इति भास्वराजः ।

11-11. A₁₋₂ omitted

मन्त्रेण होमं हुत्वा नित्यमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ११ ॥ तत्र स एव होमकल्पः ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । भूर्भुवः सुवः इति पुरा होतोर्वदेत् ॥ १३ ॥ यदि प्रातरग्निहोत्रस्यर्तुमतिनयेत् प्रातर्वस्तोर्नमः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ १४ ॥ एतदेव नित्यमग्निहोत्रमित्याश्मरथ्यः । अधालेखनः । कालसमापादनीयमेवैतेन मन्त्रेण होमं हुत्वा नित्यमग्निहोत्रमुपसाद्या तमितोरप्रागन्नासित्वा वरं दत्त्वा हुत्वा भूर्भुवः सुवः इत्युपतिष्ठेत् ॥ १५ ॥ अनुगमयित्वाहवनीयमन्यं प्रणयेत् अन्वश्रिष्टसामप्रमल्पत् इति ॥ १६ ॥ अथैनमभिमन्त्रयते इहैव क्षेम्य एधि मा प्रहासीन्माममुमानुष्याप्यणम् इति ॥ १७ ॥ ॥९॥

ततो मैत्रं चरुं निर्वपेत् सौर्यमेककपालम् ॥ १ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २ ॥ तस्योऽसंस्थितायां वाग्यतावेतदहरनश्नन्तौ जायापती अग्निमिन्धानावासाति ॥ ३ ॥ द्वयोः पयसा सायमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ४ ॥ श्वोऽग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ यस्याग्निमनुदृष्टं सूर्योऽभ्युदियाच्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पूर्वः प्रतिपद्येत् ॥ ७ ॥ अन्वङ् ब्राह्मण आप्येयो बहुविदभिमुदरेत् । अन्वङ् अग्निहोत्रेणानुद्वेत् ॥ ८ ॥ प्रतिष्ठाप्याग्निमग्निहोत्रमुपसाद्य पुरस्तात्प्रत्यङ्मुपविश्यैतेनाज्येन जुहुयात्

उपाः केतुना जुपतां यज्ञं देवेभिरन्वितम् ।

देवेभ्यो मधुमक्षमं स्वाहा ॥

इति ॥ ९ ॥ ततो नित्यमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ १० ॥ तत्र स एव होमकल्पः ॥ ११ ॥ स प्रायश्चित्तो यः प्रातर्कृतावतिनीतः ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । नात्राहवनीयमनुगमयति ॥ १३ ॥ अग्नये ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १५ ॥ ॥१०॥

अथैकेषाम् । यस्याग्निमनुदृष्टं सूर्योऽभिनिम्रोचेदभ्युदियाद् वा मनो ज्योतिर्जुपताम् ॥ त्रयस्त्रिंशत्तन्वः इति द्वे चतुर्गृहीति जुहुयात् ॥ १ ॥ यद्यनस्तमिते जुहुयात् पुनरेवास्तमिते हुत्वा भवतः नः समनसौ इत्युपतिष्ठते ॥ २ ॥ यदि महारात्रे

1. A₂₋₃, B₃ omitted

2. Rudradatta on ĀpSS IX.7.3 cites sūtra 10 beginning with दोषा. He also cites sūtra 11 where he reads अनेन for एतेन.

3-3. Thus B_{2,3}; A₁, B₁ तानुगमयत्याः; A₂₋₃ तानुगयत्याः; R °तिष्ठते ॥ १५ ॥ तानुगमयित्वा°

4. Thus B₃; A, R पूर्वः; cf. IX.9.4

5-5. B₂ omitted

6. B₂ मित्वं omitted

जुहुयात् पुनरेवौपसँ हुत्वा पूर्ववदुपतिष्ठेत् ॥ ३ ॥ यस्यानुदितहोमेऽभिप्रेतेऽग्नि-
होत्रमहुतँ स्रयोऽभ्युदियाद् यद्यन्ते स्यादुनीय प्राङ्मुदाद्रवेत् ॥ ४ ॥ स' उपसाद्या'
तमितोरासीत् ॥ ५ ॥ स यदा ताम्पेदथ भूः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ६ ॥ यस्या-
हवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेदनुगमयित्वाहवनीयं गार्हपत्यस्यावक्ष्णाणानि संनिधाय
मन्थेत् इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः इत्येतया ॥ ७ ॥ अथैनमभिमन्त्रयते इये रथ्यै रमस्व
सहसे युन्नापोर्जेऽपत्याप इति ॥ ८ ॥ आहवनीयं प्रणीयोपसमिन्दे सारस्वतौ त्वोस्ती
समिन्धाताम् । सन्नाडसि विराडसि' इति ॥ ९ ॥ ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावक-
वतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ एतदेव गार्हपत्ये
धारयत्याहवनीयेऽनुगते' प्रायश्चित्तम् ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । नात्र गार्हपत्य-
मनुगमयति । अग्नये ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेन्न तपस्वते ॥ १३ ॥
सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ ॥११॥

यदि सायमहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेदग्निहोत्रमधिहित्योनीयाग्निना
'पूर्वेणोद्द्रुत्यान्वङ्गडग्निहोत्रेणानुद्रवेत्' ॥ १ ॥ यो ब्राह्मणो बहुवित् सोऽग्निमुद्धरेत्
॥ २ ॥ यत् पुरा धनमदायी स्यात्तद्दद्यात् ॥ ३ ॥ एतदेव प्रातः ॥ ४ ॥ यदि
प्रातरहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनुगच्छेदनुगमयित्वा पूर्वं मथित्वापरमुद्धृत्य जुहुयाद्
यदि न त्वरेत् ॥ ५ ॥ अथ यदि त्वरेत् पूर्वमग्निमन्ववसाय ततः प्राञ्चमुद्धृत्य
जुहुयात् ॥ ६ ॥ जामि तु तद् योऽस्य पूर्वोऽग्निस्तमपरं करोति । अन्यत्रैवाव-
सायाग्निं' मथित्वोद्धृत्य जुहुयात् । ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं
निर्वपेत् ॥ ७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ८ ॥ यदि सायमहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनु-
गच्छेत् पूर्वमग्निमन्ववसाय' तत एव प्राञ्चमुद्धृत्य जुहुयात् ॥ ९ ॥ अथाभिमन्त्रयते

इत एव प्रथमं जज्ञे' अग्निराभ्यो' योनिभ्योऽधि' जातवेदाः ।

स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन् ॥

1. *Subodhini* on BaudhSS III.4 cites this sūtra up to अभ्युदियाद् verbatim.
- 2-2. A₂₋₅ स उपसाद्या; B₂ संसाद्या
3. A₂₋₅, R omitted
4. A₂₋₅ 'नीयाद्'; R धारयति ॥ १२ ॥ आहवनीयेऽनुगते प्रायश्चित्तम् ॥ १३ ॥ One expects धार्यमाणे in place of धारयति.
5. Thus A₁; A₂₋₅, R पूर्वोऽग्निः; B₂ पूर्वोऽग्निः
- 6-6. A₁, B₁ अन्यत्रैवावसाय
- 7-7. B₂ जज्ञेति
8. B₂ योनिभ्यो अधि

इषे रथ्ये रमस्व सहस्रे घुघ्रायोर्जेऽपत्याय इति रमयत्येव । सम्पाडसि^१ सुपदा सीद इति सुपदैवैनं सादयति ॥ १० ॥ ॥१२॥

सारस्वतौ त्वोत्सौ प्राथताम् इति । ऋक्सामे वै सारस्वतावृत्तौ । ताम्या-
मेवैनं प्रावति ताम्यां समर्धयति^२ ॥ १ ॥ अग्नये^३ ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं
निर्वपेद् वारुणं यवमयं चरुम् ॥ २ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ३ ॥ अथैकेषाम् ।
यद्यहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनुगच्छेत् तेभ्य एवावक्षणेभ्यो मन्थितव्यः ॥ ४ ॥ अथ
यदि न तादृशानीवावक्षणानि^४ स्युर्भस्मनारणी सँस्पश्य^५ मन्थितव्यः । स्वादेवैनं
योनेर्जनयतीति विज्ञायते ॥ ५ ॥ ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं
निर्वपेत् ॥ ६ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ७ ॥ अथैकेषाम् । यतरोऽग्निरनुगच्छेत्
तेभ्य एव दारुभ्योऽग्निमन्थितव्यः^६ ॥ ८ ॥ अथ यदि तृणैः शकैश्चो^७ वा स्याद्
भस्मनारणी सँस्पश्य^५ मन्थितव्यः । स्वादेवैनं योनेर्जनयतीति विज्ञायते ॥ ९ ॥
ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः
संतिष्ठते ॥ ११ ॥ न वानुगतेऽष्टि कुर्यात् ॥ १२ ॥ एता एवाहुतीर्जुहुयात्^८ मित्राण
स्वाहा ॥ वरुणाय स्वाहा ॥ सूर्याय स्वाहा ॥ अग्नये स्वाहा ॥ अग्नये व्रतपतये स्वाहा ॥
अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते स्वाहा ॥ अग्नये शुचये स्वाहा ॥ अग्नये ज्योतिष्मते
स्वाहा इति ॥ १३ ॥ व्याहृतीभिर्जुहोत्येकैकशः^९ समस्ताभिश्च ॥ १४ ॥ ॥१३॥

अग्नये तन्तुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्निहोत्रं विलुप्येत ॥ १ ॥
आमावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेद्यमन्यस्याग्निषु याजयेयुषां वान्यस्याग्निषु यजेत
॥ २ ॥ अग्नयेऽग्निवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्निमन्युद्धरेयुः ॥ ३ ॥
त्रयस्त्रिंशत्तन्तवः इत्येतया जुहुयाद्यस्याग्निहोत्रेऽग्निश्रिते हविषि वा निरुक्ते पुरुषो
वा श्वा वानो वा रथो वान्तराश्री वीयादिति^{१०} विज्ञायते ॥ ४ ॥ यस्यानो^{१०} वा

1. A₁, B₂ सम्पाडसि स्वराडसि

2-2. Thus B_{2,3}; A₁ समुद्धरेत्य^०; A₂₋₅, B₁ समुद्धयत्य^०

3. A₁, B₁ °नि वाव^०; B₂ °नि वावाव^०; B₃ °निवाव^०

4. Thus A₁₋₅; A₁ यत्पय; B संस्पृश्य

5. A₂₋₅ अवक्षणेभ्यो; Cited verbatim by Mahādeva on SatS XV.3.1, 11, and by Rudradatta on ĀpŚS IX.9.11 and IX.9.1.

6. Thus A₂₋₅; A₁, B संस्पृश्य

7. A₂₋₅ आहुती^०

8. R व्याहृतिभिर्जुहोतीरवे^०

9. A₂₋₅, B₁ वियादिति

10. Rudradatta on ĀpŚS IX.10.17 and Mahādeva on SatS XV.3.27 cite sūtras 5 and 6 with यद्यनो for यस्यानो वा रथो.

रथो वान्तरात्री वीयादित्येकेषाम् ॥ ५ ॥ न कालमवधारयति ॥ ६ ॥ ततोऽ-
त्रापोऽन्वतिपिब्यं^१ गामन्वत्यावर्तयेत् ॥ ७ ॥ इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति पदं संलोपयेत्
॥ ८ ॥ अनुगमयित्वाहवनीयमन्यं प्रणयेत्

यदग्रे पूर्वं प्रभृतं पदं हि ते सूर्यस्य रस्मीनन्वाततान ।

तत्र रथिष्ठमनुसंभरैते सं नः सृज सुमत्या वाज्रवत्या ॥

त्वमग्रे सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः ।

त्वया यज्ञं वितन्वते ॥

इति ॥ ९ ॥ ततोऽग्रे पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ पथो-
ऽन्तिकाद्गहिराहरेत् ॥ ११ ॥ अनङ्गान् दक्षिणा ॥ १२ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते
॥ १३ ॥ एतामेव निर्वपेत् स्तोत्रे मूढे^२ । एतां शस्त्रे^३ ॥ १४ ॥ एतां यस्याग्निनाग्नीन्
व्यवेयुः^४ ॥ १५ ॥ एतां जने प्रमीतस्य ॥ १६ ॥ जनयतु^५ खलु प्रमीतस्येति
विज्ञायते ॥ १७ ॥ अभिवान्यवत्साया अस्य^६ पयसाग्निहोत्रं जुहुयुरा^७ यावद-
स्याग्निभिः शरीराणि सँस्पर्शयेयुः ॥ १८ ॥ ॥ १४ ॥

दक्षिणाप्रागग्रैर्देभैरग्नीन् परिस्तृणाति ॥ १ ॥ अधस्तात् समिधं धार-
यन्नुद्द्रवति ॥ २ ॥ सोमं पितृमन्तं पूर्वस्यामाहुत्यामुपलक्ष्यत्यग्निं कथ्यवाहन-
मुत्तरस्याम् ॥ ३ ॥ पात्रनिर्णेजनमुदकं दक्षिणा प्रसिञ्चेयुः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाय
यज्ञायुधानि दद्युः ॥ ५ ॥ अपोऽभ्यवहरेयुः ॥ ६ ॥ अमेव^८ पुत्रस्य दपत् स्यादायसं
च ॥ ७ ॥ यस्याज्यमनुत्पूतं स्कन्देच्छिन्दत् प्राणि दद्यात् ॥ ८ ॥ यद्युत्पूतं
यदस्य गृहेषु^९ चित्रं धनं^{१०} तद्द्यात् ॥ ९ ॥ एतदेवैकेषां विपरीतवत् । अनुत्पूते

1. A₂₋₅, B₁ वियादि°

2. B₂ °वव°

3-3. Thus B₃; A₁ मूढ एतां शस्त्र; A₂₋₅, R मूढे; B₁ मूढ एते शस्त्र; B₂ मूढत

4. B₃ सपेयुः; R व्यवेयुः

5. B₃ जनयितुं; जने तु ।

6. A₂₋₅ omitted

7. B₃ भा omitted

8. In R sūtra 6 ends with अमेव. Rudradatta on ĀpŚS IX.11.14 and Mahādeva on SatS XV.3.34 cite this sūtra verbatim except the initial अमेव.

9. A₂₋₅, R गृहे

10. Rudradatta on ĀpŚS IX.13.2 and Mahādeva on SatS XV.4.3; तथा चित्रं धनमित्येव भारद्वाजः ।

चित्रमुत्पृते छिन्दत् ॥ १० ॥ अथ यदि' सुग्गतं स्कन्देत् यत्र' स्कन्देत् तत्
 प्राश्रं प्रादेशं निदध्यात् भूपतये' स्वाहा इति । भुवनपतये स्वाहा इति दक्षिणाप्राश्रम् ।
 भूतानां पतये स्वाहा इति प्रत्यञ्चम् । भूताय स्वाहा इत्युदञ्चम् ॥ ११ ॥ अथैनत्
 संसिञ्चेदित्याश्मरथ्यः । सं. त्वा सिञ्चामि इत्येतयानुमन्त्रयेतेत्यालेखनः ॥ १२ ॥
 भूपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहा इति स्कन्धमनुमन्त्रयेतेत्येकेषाम्
 ॥ १३ ॥ न किं चन हविरधिकृत्य वदति ॥ १४ ॥ देवाञ्जनमगन् यज्ञस्तस्य
 माशीरवत् इत्येनदभिमन्त्रयेतेत्येकेषामाज्यादनन्तरं वदति ॥ १५ ॥ यदि प्रणीताः
 स्कन्देयुः आपो हि ष्टा मयोभुवः इति तिसृभिर्गृहीत्वा ततं म- आपः इत्याहुति
 जुहुयात् ॥ १६ ॥ ॥ १५ ॥

यदि कपालं भिद्येत तत् संदध्यात् गायत्र्या त्वा शताक्षरया संदधामि
 इति ॥ १ ॥ अथैनदपोऽभ्यवहरेत् अभिनो घर्षो जीरदानुः' इति ॥ २ ॥ तत्
 एतामाहुतिं जुहोति त्रयस्त्रिंशत् तन्तवः इत्येतया ॥ ३ ॥ ततोऽन्यत् कपालं संस्कृत्य
 कपालेज्वपिसृजेत् घर्षो देवां अप्येत इति ॥ ४ ॥ इति धै खलु यदि प्रागुपधानाद्
 भिद्येत ॥ ५ ॥ अथ यद्युपहितानामेतेनैव मन्त्रेणोपदध्यात् ॥ ६ ॥ यदि कपालं
 नश्येदाश्विनं द्विकपालं निर्वपेद् द्यावापृथिन्यमेककपालम् ॥ ७ ॥ भार्गवो होता
 भवति । एकहायनो दक्षिणा' ददातीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ यथा कथा' च'
 नश्येत् प्रायश्चित्तमेव स्यादित्याश्मरथ्यः । उपयुक्तानां प्राग्निमोक्षादित्यालेखनः
 ॥ ९ ॥ यदि पत्नीः संयाजयन्' कपालमभिजुहुयात् वैधानरं द्वादशकपालं
 निर्वपेत् ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः' संतिष्ठते ॥ ११ ॥ एतामेव निर्वपेदमावास्यां
 पौर्णमासीं वातिपाद्य ॥ १२ ॥ एतां यदनिष्टाग्रयणेन नवमश्रीयात् ॥ १३ ॥

1. A omitted
- 2-2. Thus B₂; A₁, B₁, R omitted
3. A₁, B₂ भूपतये
- 4-4. B₂ omitted
5. Rudradatta on ĀpSS IX.13.7 cites sūtra 13 excluding भुवनपतये...
स्वाहा and also sūtra 14 verbatim.
6. Rudradatta on ĀpSS IX.13.5 : तथा देवाञ्जनमगन् यज्ञ इत्येतदभिमन्त्रयेतेत्येकेषा-
मित्येव भारद्वाजः ।
7. B₂ omitted
8. A₁ दक्षिणं; B_{2,3} °वा
- 9-9. A₂₋₃ omitted
10. Thus B_{2,3}; A₁, R संयाजयिष्यन्; B₁ संयोजयिष्यन्
11. Here begins a lacuna in B₂ which ends with ब्राह्मणेभ्यो in IX.18.6.

यस्य यमौ जायेयातां गावौ वा पुरुषौ वा वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥
 तस्य त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्ये भवतो जगत्यौ वा ॥ १५ ॥ रौद्रं वास्तुमयं चरुं
 निर्वपेद्यस्य रुद्रः पशून् शमायेत् ॥ १६ ॥ तथा निपादस्थपतिं याजयेत्
 ॥ १७ ॥ कृष्णाजिनं वा कूर्टं वाकर्णो वा गर्दभो हरिणो वा हरिणपृष्णाका^१ वा
 शफकश्यामाकपात्रौ^२ वा द्वे वा कम्बुशूर्पे^३ दक्षिणेति विज्ञायते ॥ १८ ॥ ॥१६॥

यो ब्रह्मचारी स्त्रियमुपेयात् स रौद्रं गर्दभमालभेत् ॥ १ ॥ तस्यावदानै-
 र्मु^४ प्रचरन्ति ॥ २ ॥ नास्य वपया चरन्ति^५ न पशुपुरोडाशो भवति ॥ ३ ॥
 इडान्तो भवति शंयुवन्तो^६ वा ॥ ४ ॥ नैर्ऋतः प्राजापत्यो वा ॥ ५ ॥ यस्य
 हविः क्षायति तं यज्ञं निर्वृतिर्गृह्णाति ॥ ६ ॥ यदुच्छिष्टं स्यात् तेन शेषं संस्थापयेत्
 ॥ ७ ॥ यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्तिः^७ ॥ ८ ॥ यं द्विष्यात् तस्मै तां दक्षिणां दद्यात्
 ॥ ९ ॥ यथा कथा च क्षायेत् प्रायश्चित्तमेव स्यादित्याश्रमरथ्यः । यद्यवदानेभ्यो
 न प्रभवेदित्यालेखनः ॥ १० ॥ अपो दुष्टं हविरभ्यवहरन्तीति विज्ञायते^८ ॥ ११ ॥
 यद्यप्रत्तदैवतं हविर्च्यापद्येतापस्तदभ्यवहृत्यान्यत् तदैवतं हविर्निर्वपेत् ॥ १२ ॥ तत्र
 सुगादानप्रभृतयो मन्त्रा अभ्यावर्तेरन्^९ ॥ १३ ॥ अथ यदि प्रत्तदैवतमाज्येन शेषं
 संस्थापयेदित्येकम् । तूष्णीकं हविरभ्युदाहरेदित्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥१७॥

अथ यदि सर्वाण्येव हवीं^{१०} पि नश्येयुर्वा^{१०} दुष्येयुर्वाज्जेनैनानि^{११} प्रति-
 संख्याय तथाज्यहविषेष्टया यजेत ॥ १ ॥ अतोऽन्यामिष्टिननुत्त्वणां तन्वीत ॥ २ ॥
 यज्ञेन हि यज्ञस्य प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ कथं दुष्टं हविर्विद्यात् ।

1. A, उमाधीत; B, चमाधित; B, समयीत
2. A₂₋₅, पृष्णाको; A₁, B₁, पणका; B, पृष्णाका
3. A_{4,5}, शफक^०; B₁, शफक^०
4. A, B, कम्बु^०; B₂, कम्ब^०
5. B₂, प्रचरन्ति
6. Thus all MSS.
7. Mahādeva on SatS XV.4.26 : तत्संस्थाप्यान्वद्विस्तदैवतं निर्वपेदित्यापरतम्ब-
 भारद्वाजै । Rudradatta on ĀpSS IX.15.6 : तदेव हविर्निर्वपेदित्येव सर्वापाद-
 भारद्वाजै ।
8. Cited by Rudradatta on ĀpSS IX.15.17.
9. B₂, अभ्यव^०
10. B, वा omitted
11. B₂, तानि

यदार्याणां धर्मज्ञानां धर्मकामानामभोजनीयं न तेन देवान् यजेत ॥ ४ ॥
 यद्वविर्दुःश्रुतं तद्यमदेवत्यम् । यममेव तद्गच्छतीति विज्ञायते ॥ ५ ॥ सँस्थाप्य
 तद्वविरन्वाहार्यपचने चतुःशरावमोदनं पक्त्वा चतुर्भ्यो ब्राह्मणेभ्यो जीवतण्डुल-
 मित्रोपहरेत् ॥ ६ ॥ तथापि भार्गव एकः प्राशितृणां स्यात् ॥ ७ ॥ यद्यादिष्टां
 दक्षिणामन्तरियादुर्वरां प्रतिष्ठितां दद्यात् ॥ ८ ॥ योऽदश्रिणेन यज्ञेन यजेत स
 यज्ञः प्रक्षामः । अनायुर्यजमानः स्यात् ॥ ९ ॥ उर्वरौ सस्यवर्ती दद्यात् ॥ १० ॥
 यद्यभागां देवतामावाहयेदाज्येनैनां यथोदां यजेत ॥ ११ ॥ भाग्िनीमन्तरितां
 यत्र स्मरेत् तदुपोत्थायावाहयेत् ॥ १२ ॥ पद्मे देवा अतिपाद्यानि इत्यत्राहुतिं
 जुहुयात् ॥ १३ ॥ ॥१८॥

यदि दैवते वावदाने वा याज्यानुवाक्ये वा विपरिहरेयुर्यदस्य गृहेषु
 चित्रं धनं तदद्यात् ॥ १ ॥ यद्याहुतिः स्कन्देदाग्नीध्रं ब्रूयात् जुहुषि इति ॥ २ ॥
 तौ सोऽञ्जलिना जुहोति अग्नेस्त्रास्ये जुहोमि ना यजमानो रिपन्मा यज्ञपत्नी मा यज्ञनीः
 इति । अमुष्मे त्वास्ये जुहोमि इति वा ॥ ३ ॥ यस्यै देवतायै हुतं भवति तस्यै
 पूर्णपात्रं दद्यात् ॥ ४ ॥ यस्यै देवतायै गृहीतमहुतं स्कन्देद् यस्य वा देवतामन्त-
 रियुर्यदस्य गृहेषु पुष्कलं धनं तदद्यात् ॥ ५ ॥ यद्याहुती विपरिहरेदथैतां
 प्रायश्चित्तं जुहुयात् त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने इति ॥ ६ ॥ एते एवान्तरये
 सर्वत्र विपर्यये च जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि पुरोडाशः सं वा विजेतोद्वा पतेत् तद्गुद्रास्य
 वर्हिष्यासाधैतेनाभि च^{१०} धारयेदभि च मन्त्रयेत्

किमुत्पत्सि किमुषोष्ठाः शान्तः शान्तेरिहागहि ।

1. Thus A_{1,1}B_{1,1}; A₂₋₃R आर्याणां
2. Rudradatta on ApSS IX.15.17 : तथा चापो दुष्टं हविरभ्यवहन्तीति प्रकृत्याह
भाष्याजः । कथं दुष्टं हविः स्यात् । यदार्याणामभोजनीयं न तेन देवान् यजेतेति ।
3. Rudradatta on ApSS IX.15.20 : तथानायुर्यजमानः स्वादिति सत्यापादभारद्वाजो ।
Mahādeva on SatS XV.4 (p. 308) : तथानायुर्यजमानः स्वादिति वैद्यानयभारद्वाजः ।
4. A₁B₁ यजेत; A₂₋₃ यथावद्; B₁ येऽग्नेद्
5. Thus A₂₋₃; A₁ इत्युभयत्राहुती; B₂ इत्युभयत्राहुती; R इत्युभयत्राहुति; B_{2,1} इत्यु-
भयत्राहुतीद्
6. A₂₋₃R एदे; B₁ प्रेषु
7. Thus A₁₋₃B₁; B₂ यद्याहुती; B₃ आहुती; R यद्याहुतिं
8. A₂₋₃R एदे
9. A₁ आहुती; A₂₋₃B₁ आहुति; R यद्याहुतिः
10. B_{2,1} omitted

अघोरो यज्ञियो भूत्वासीद सदन् स्वम् ॥

मा हिंसीदेवप्रेषित आज्येन तेजसाज्यस्व मा नः किञ्चन^१ रीरिषः ।

योगक्षेमस्य शान्त्या अस्मिन्नासीद बर्हिषि ॥

इति ॥ ८ ॥ भूत्वा प्रभवति यजमानो यस्यैतां यज्ञे प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते
प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते ॥ ९ ॥ ॥१९॥

॥ इति^२ नवमः प्रश्नः^३ ॥

1. A_{1,2,3}, B₂, R repeat आसीद सदन् स्वम्.

2. B₂ कञ्चन

3-3. A₁ omitted; A_{2,3,4} अष्टमः प्रश्नः; A₁ इति अष्टमः प्रश्नः; B₁ श्रीः; B₂ इति पूर्वप्रायश्चित्तं
नाम नवमः प्रश्नः; B₃ प्रायश्चित्तं समाप्तं इति अष्टमं शुभमस्तु । श्रीचिदंबरेश्वराय नमः ।
श्रियै नमः ।

अथ दशमः प्रश्नः

वसन्ते' ज्योतिष्टोमेन यक्ष्यमाणो ब्राह्मणानांपंथानृत्विजो वृणीते यूनः
 स्थविरान् वानूचानाननङ्गहीनानूर्ध्ववाचश्रुतुरः ॥ १ ॥ सर्वान् चा' ॥ २ ॥ चतुरो
 वृणानो महत्विजो वृणीते'ऽध्वर्युं ब्रह्माणं होतारमुद्रातारमिति ॥ ३ ॥ आदित्यो
 देवो दैव्योऽध्वर्युः स मेऽध्वर्युरस्तु इत्युपांशु दैव्यमध्वर्युं वृत्वा असौ मानुषः इत्युचैर्मानुषं
 वृणीते ॥ ४ ॥ चन्द्रमा देवो दैव्यो ब्रह्मा स मे ब्रह्मास्तु इत्युपांशु दैव्यं ब्रह्माणं वृत्वा
 असौ मानुषः इत्युचैर्मानुषं वृणीते ॥ ५ ॥ अग्निर्देवो दैव्यो होता स मे होतास्तु
 इत्युपांशु दैव्यं होतारं वृत्वा असौ मानुषः इत्युचैर्मानुषं वृणीते ॥ ६ ॥ पर्जन्यो
 देवो दैव्य उद्गाता स मे उद्गातास्तु इत्युपांशु दैव्यमुद्गातारं वृत्वा असौ मानुषः
 इत्युचैर्मानुषं वृणीते ॥ ७ ॥ सदस्यं महत्विजं पञ्चमं कौपीतकिनः समामनन्ति'
 ॥ ८ ॥ स कृताकृतकर्मणामुपद्रष्टा' भवति ॥ ९ ॥ तं वृणीते ॥ १० ॥ आकाशो
 देवो दैव्यः सदस्यः स मे सदस्योऽस्तु इत्युपांशु दैव्यं सदस्यं वृत्वा असौ मानुषः
 इत्युचैर्मानुषं वृणीते ॥ ११ ॥ आपो देवीर्देव्या होत्राशंसिनस्ते' मे होत्राशंसिनः सन्तु
 इत्युपांशु दैव्यान्' होत्राशंसिनो वृत्वा असौ चासौ च मानुषः इत्युचैर्मानुषान्
 वृणीते ॥ १२ ॥ ॥१॥

रश्मयो देवा दैव्याध्वमसाध्वर्यवस्ते मे चगसाध्वर्यवः सन्तु इत्युपांशु दैव्याँ-
 ध्वमसाध्वर्युन् वृत्वा असौ चासौ च मानुषः इत्युचैर्मानुषान् वृणीते ॥ १ ॥ यज्ञोपवीतं'
 कृत्वाप आचम्य प्राद्' वोदद्' वा तिष्ठन् जपत्यासीनो वा भूर्भुवः सुवः' ॥ आहुर्मं

1. A₂₋₃ वसन्ते; B₁ श्रीः । वसन्ते; B₂ अथ दशमप्रश्न आरभ्यते । वसन्ते; Gopinātha on SatS X.1 (p. 992) cites sūtra 1 up to ऊर्ध्ववाचः verbatim; Vāñcheśvara (4a) on SatS X has cited from यूनः to ऊर्ध्ववाचः.
2. Sūtras 2 and 3 make one sūtra in R.
3. Here ends the sūtra 3 in B₂; Gopinātha on SatS X.1 (p. 1008) cites this sūtra verbatim.
4. Gopinātha on SatS X.1 (p. 999) cites this sūtra verbatim.
5. Emended; A₁B_{1,2} कृताकृतः कर्म'
6. Thus A₁B_{1,2}; A₂ *शरधीनस्ते; A₃ *शरधिनस्ता; R *शरधिनस्ता
7. A₁ देव्यो
8. B₂ व एतो यज्ञो'; Gopinātha on SatS VII.1 (p. 567) while citing this sūtra omits वा after प्राद्. Vāñcheśvara (7b) on SatS VII reads प्राद्भुवः.
- 9-9. A₁ मान्वोद'; A₂₋₃ मान्वोद्वो; B₂ प्राच उदद्
10. A₁ omitted

प्रावोचो वर्चो मे प्रावोचो यंशो मे प्रावोचः श्रियं मे प्रावोचः ॥ आयुष्मानहं वर्चस्वी
यशस्वी श्रीमानपचितिमान् भूयात्सप ॥ भूर्भुवः सुवः ॥ सर्वं भूयात्सम् इत्युक्त्वा प्रति
वा चष्टे प्रति वा जानीते ॥ २ ॥ स^१ प्रतिज्ञाय देवो देवमेतु सोमः सोममेवृतस्य
पया ॥ एमि^२ विद्याय दौष्कृत्यम् इत्यभिप्रव्रजति ॥ ३ ॥ पद्मा नामसि क्षुतिः सोमसरणी
सोमं गमेयम् इति पन्थानमात्तिष्ठते ॥ ४ ॥ पितरो भूः इति पितृन् दक्षिणामुखं
उपतिष्ठते ॥ ५ ॥ अथैनं गृहानोवाह्वयति^३ ॥ ६ ॥ आच्छाद्य चैनं कुण्डलिनं करोति
॥ ७ ॥ एकधनं चास्मै ददाति ॥ ८ ॥ अमावास्यायां दीक्षते पौर्णमास्यां वा
॥ ९ ॥ तस्यापरिमिता दीक्षाः^४ संवत्सरपरार्घ्याः ॥ १० ॥ न दर्शपूर्णमासान्वा-
मनिष्ट्वा सोमेन यजेत^५ ॥ ११ ॥ नाग्निष्टोमेनानिष्टेतैः क्रतुभिरिति^६ ॥ १२ ॥
अतिरात्रमेके प्रथमं यज्ञं समाप्तन्ति ॥ १३ ॥ न^७ रथन्तरष्टमकृत्वा^८ वृहत्शृष्टं
कुर्वीत ॥ १४ ॥ अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा सुत्यमहर्भवति ॥ १५ ॥ ॥२॥

प्राचीनवैशं विहितं भिन्वन्ति पुरस्तादुन्नतम् ॥ १ ॥ तस्य प्रतिदिशं
द्वाराणि भवन्ति । उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं प्रति पञ्चमं द्वारम् ॥ २ ॥ सक्तिप्वारोकान्
कुर्वन्तीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ तस्मिन् सप्तहोतारं मनसानुद्गत्याहवर्नीये^९ सग्रहं जुहोति
॥ ४ ॥ दीक्षणीयामिष्टिं निर्वपति ॥ ५ ॥ आश्रावैष्णवमेकादशकपालमाश्रावैष्णवं
वा घृते चरुम् ॥ ६ ॥ पत्नीसंयाजान्ता दीक्षणीया संतिष्ठते ॥ ७ ॥ यत् प्राग-

1. B_{1,2} omitted
2. Rudradatta on ĀpSS X.1.4 and Gopinātha on SatS X.1. (p. 1003) say : भारद्वाजमघातु अयाजन्वित्येतोऽपि त्रिवो जपः ।
3. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₅, R omitted
4. A₂₋₅ एनीति; B₁ एभिरि
5. B₁ दक्षिणामुखः; Gopinātha on SatS VII.1 (p. 569) : मास्मानस्तु पितृन् दक्षिणामुखं उपतिष्ठत इति स्वधमेव दक्षिणामुखतामाह । This sūtra is cited also by Vācīśvara.
6. Thus A₁; A₂₋₅, B₁ ददाति; B₂ वृहत्शोभ्यमोहयति
7. R अमम्
8. A₂₋₅, B₁ दीक्षिता
9. Rudradatta on ĀpSS X.1.1, Gopinātha on SatS VII.1 (p. 556) and also Vācīśvara have cited this sūtra verbatim. Yajñeśvara Dikṣita in his commentary *Agnistomacandrikā* on BaudhSS VI.1 : तत्र भारद्वाजः दर्शपूर्णमासान्वामिष्ट्वा सोमेन यजेतेति ।
10. Gopinātha on SatS VII.1 (p. 560) has cited this sūtra verbatim.
- 11-11. B₂ रथन्तरष्टं कृत्वा
12. A, मनसा जुहोती^{१०}

प्रीयोमीयात् सर्वं तदुपांशु क्रियते ॥ ८ ॥ नात्रान्वाहार्यो भवति ॥ ९ ॥ उत्तरेण
 प्राभवंशं परिश्रिते यजमानः केशश्मश्रु वापयते ॥ १० ॥ तस्य दक्षिणं गोदानमुनश्चि
 आप उन्दन्तु जीवसे इति ॥ ११ ॥ त्रेण्या शलल्या विनीय त्रीणि दर्भपुञ्जीला-
 न्यूर्ध्वग्राण्युपनियच्छति' ओपधे त्रायस्वैनम् इति ॥ १२ ॥ स्वधिते' मैत्रं हिंसीः इति
 स्वधितिनान्धिनिदधाति ॥ १३ ॥ देवश्रूरेतानि प्र वपे इति प्रवपति ॥ १४ ॥
 स्वस्त्युत्तराण्यशीय इत्येतं मन्त्रं यजमानो जपति ॥ १५ ॥ श्मश्रूण्यग्रे वापयते'ऽधोप-
 पक्षावथ केशानिति विज्ञायते ॥ १६ ॥ औदुम्बरेण दन्तधावनेन दतो धावते
 लोहितमनागमयन्' ॥ १७ ॥ दन्तान् प्रक्षालयाभ्यन्तरं नखानि कारयते ॥ १८ ॥
 सव्यस्याग्रे कनिष्ठिकातः । अथ दक्षिणस्य ॥ १९ ॥ हस्त्यान्यग्रेऽथ पदानि
 ॥ २० ॥ यद्योमशमवकावलं तीर्थं तस्मिन् स्नाति ॥ २१ ॥ स्थावराः संतर्ता
 भवन्ति ॥ २२ ॥ ॥३॥

कुण्डे स्नातीत्येकेषाम् ॥ १ ॥ शङ्खिनि' हृदे हिरण्यमवधाय आपो अस्मान्
 मातरः शुन्धन्तु इति स्नात उद्गाहते' उदान्यः शुचिरा पूत एमि इति ॥ २ ॥ अप
 आचम्य शौमं वासोऽहवमन्तरं परिधत्ते सोमस्य तन्वसि तनुवं मे वाहि इति ॥ ३ ॥
 सोमस्य नीवीरसि इति नीवीमनुपरिकल्पयते' ॥ ४ ॥ यदस्य प्रतिश्रियमन्त्रं तदश्राति
 ऊर्गसि इति ॥ ५ ॥ सर्षिर्मिथं दधि मधु चाभ्युपसेकमाशितो भवति ॥ ६ ॥
 कनीयःकनीयोऽत ऊर्ध्वं व्रतयति ॥ ७ ॥ महीनां पयोऽसि इति दर्भपुञ्जीलाम्नां
 नयनीतं संयुत्य- त्रिः पराचीनमभ्यङ्क्ते वचोवा असि वचो मयि धेहि इति ॥ ८ ॥
 मुखमग्रेऽनुलोममङ्गानि ॥ ९ ॥ स्वभ्यक्तो भवति ॥ १० ॥ त्रैककुदेनाङ्गनेनाङ्क्ते
 ॥ ११ ॥ यदि त्रैककुदं नाधिगच्छेद् येनैव केन' चाङ्गनेनाङ्गीत' ॥ १२ ॥ सतूल्या

1. A₁, B₂ 'पुञ्जीला'; A₂₋₅, B₁ 'विजला'; R विजोला'
2. B₂ वपते'
3. B₂ 'यनुगामयन्'
4. A₁ धृदा
5. Thus A₁, B₂; A₁₋₅ शङ्खिनी; B₁ शङ्खिने; Vāñcheśvara (13b) on SatS X reads : शङ्खिनि हृदे शंखा (7 शंखा) हृद इति भारद्वाजः ।
6. A₁ उदत
7. A₁, B₁ नीवि'
8. R breaks this sūtra after कनीयःकनीयः.
9. A₁, B₂ 'पुञ्जी'; A₂₋₅ 'विजोला'; B₁ 'विजला'
10. R केनाङ्गने'

शरेयीकया' दर्भेयीकया' दर्भपुञ्जीलेन' वा दक्षिणं पूर्वमनिधावमानः वृत्रस्य कनीनिकासि चक्षुष्पा असि चक्षुर्मे पाहि इति । त्रिर्दक्षिणं द्विरुत्तरम् ॥ १३ ॥ ॥४॥

अथैनमेकविंशत्या दर्भपुञ्जीलैः^१ सप्तभिः सप्तभिस्त्रिः पवयति चित्पतिस्त्वा पुनातु ॥ वाक्पतिस्त्वा पुनातु ॥ देवस्त्वा^२ सविता पुनातु^३ इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १ ॥ अष्टिद्रेण पवित्रेण इत्येतं मन्त्रं सर्वत्रानुपजति ॥ २ ॥ द्विरुर्ध्वं नाभेरुन्माष्टिं सकृदवाह ॥ ३ ॥ पवमानः सुवर्जनः इत्येतमनुवाकं पाव्यमानो जपति^४ ॥ ४ ॥ यद्देवा देवहेडनम् इति च^५ । तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तच्छक्रेयम् इति चैतं मन्त्रम् ॥ ५ ॥ आ वो देवास ईमहे इति पूर्वया द्वारा प्राग्बैशं प्रविश्यापरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते इन्द्राग्नी धावापृथिवी इत्यनुवाकशेषेण ॥ ६ ॥ तस्यैष एव संचरो भवत्या सुत्यायाः ॥ ७ ॥ अत्रैके दीक्षणीयामिष्टिं समापनन्ति ॥ ८ ॥ यद्दीक्षणीयायां ध्रौवमाज्यं ततः सुवेण चतस्रो दीक्षाहुती-जुहोति आकूत्यै प्रयुजेऽग्ने स्वाहा इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ९ ॥ सुचा पञ्चमीम् आपो देवी-र्बृहतीर्विश्वशंभुवः इति ॥ १० ॥ चतुर्गृहीतेन सुचं पूरयित्वा द्वादशगृहीतेन वा पूर्णाहुतिं जुहोति विश्वे देवस्य नेतुः इत्येतया ॥ ११ ॥ चित्वावकाशं कृत्वा जुहोती-त्येकेयाम् ॥ १२ ॥ कृष्णाजिनस्य दक्षिणं पूर्वपादं^६ परिपीव्यति ॥ १३ ॥ द्वे वा समीची मांससंहिते^७ कृत्वा ॥ १४ ॥ अन्तर्वेदि कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तर-लोमास्तीर्य शुक्लां च कृष्णां च^८ राजिं^९ यजमानः संमृशति ऋक्सामयोः शिल्पे स्यः इति ॥ १५ ॥ भसत्तो^{१०} जान्वक्र^{११} आरोहति इमां धियं शिक्षमाणस्य ॥ सुत्रमाणम् इति द्वाभ्याम् ॥ १६ ॥ ॥५॥

आरूढो जपति इमां सु नावमारूढम् इत्येताम् ॥ १ ॥ विष्णोः शमांसि

1. A₁, B₁ शरेषि^०; B₂ शरवि^०
2. A₁, B₁ दर्भेषि^०; A₂₋₃ दर्भेषि^०
3. B₁ विजलेन
4. A₁ द्विरुर्ध्वं; B_{1,2} तमम्
5. A₂₋₃, R विजिलैः; B₁ विजिलै
- 6-6. A₂₋₃, B_{1,2}, R omitted
7. Rudradatta on ĀpSS X.7.13: पवमानः सुवर्जन इत्यनुवाकमेव सत्यापादभारद्वाजो ।
8. A₂₋₃, B_{1,2}, R च पूतः
9. Thus B₁; A₁ पूर्व पादं; A₂₋₃ पूर्व पादं; B₂ पूर्वपादं
10. Thus A₂₋₃; A₁ मांससंहिते; B₁ मांसं संहिते; B₂ मांसं संहिते
- 11-11. Thus A₁, B₁; A₂₋₃ च राजि; B₂ च राजी
- 12-12. Thus A₂₋₃; A₁ भसत्तो जान्वक्रत; B₁ भसत्तो जान्वक्र; B₂ भसत्तो जान्वक्र

शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छ इत्येसं प्रोर्णुते ॥ २ ॥ नक्षत्राणां मातीकाशात् पाहि
 इत्युष्णीषेण शिरो वेष्टयते ॥ ३ ॥ सशिरो वा प्रोर्णुते यथासुष्ठु ॥ ४ ॥ पत्न्याः
 शिरसि कुम्भकुरीरं कल्पयति ॥ ५ ॥ जालं कुरीरमित्याचक्षते ॥ ६ ॥ कृष्णानां
 जीवोर्णानां भवतीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ अथैनां क्षौमेण वाससा प्राचीनमात्रा
 परिधानयति ॥ ८ ॥ ऊर्ध्ववास्यं ब्रुवते ॥ ९ ॥ यजमानमन्यतरतः पाशया मौञ्ज्या
 मेखलया त्रिवृता पृच्छ्या मध्यतः संनहति ऊर्गस्याङ्गिरसी इति ॥ १० ॥ उत्तरेण
 नाभिं निष्टक्यं ग्रन्थिं कृत्वा दक्षिणतो नाभेः पर्युहते ॥ ११ ॥ योक्त्रेण पत्नीं
 संनहति यथा दर्शपूर्णमासयोः सं त्वा नहामि इत्येतया ॥ १२ ॥ अथास्मै त्रिवर्लिं
 पञ्चवर्लिं वा कृष्णाधिपाणां प्रदक्षिणावर्तां प्रयच्छति इन्द्रस्य योनिरसि मा मा हिंसीः
 इति ॥ १३ ॥ तामेतेनैव मन्त्रेणावध्नाति ॥ १४ ॥ तथा वेदेलोष्टमुद्वन्ति कृयै
 त्वा सुसत्यायै इति ॥ १५ ॥ सुपिण्डान्यस्त्वौपधीम्यः इति शिरसि कण्ठयते यदास्य
 कण्ठयति ॥ १६ ॥ विषाणे विष्यैतं ग्रन्थिं यदस्य गुल्फितै हृदि मनो यदस्य गुल्फितम्
 इत्यङ्गेषु ॥ १७ ॥ अथास्मा औदुम्बरं दीक्षितदण्डं प्रयच्छति मुखेन संमितम्
 ऊर्ध्वसदसि वानस्पत्यः सुसुप्तो सुप्तं यजमानाय धेहि इति ॥ १८ ॥ यः कथं यज्ञियो
 वृक्षः फलग्रहिस्तस्य कार्यं इत्येकेषाम् ॥ १९ ॥ तं प्रतियृह्णाति सूपत्या अथ
 देवो वनस्पतिः इति ॥ २० ॥ ॥६॥

चमसं व्रतप्रदानमभिमन्त्रयते उरुव्याचा असि जनधाः सपत्नो मा पाद्यस्य
 यज्ञत्योदयः इति ॥ १ ॥ अयाङ्गुलीन्यञ्चति । स्वाहा यज्ञं मनसा इति द्वे । स्वाहा
 वावापुषिर्वीम्याम् इति द्वे । स्वाहोरन्तरिक्षात् इति द्वे ॥ २ ॥ स्वाहा यज्ञं वातादारमे
 इति सुष्टी करोति ॥ ३ ॥ अथैनं संभारयञ्चैपि वाचयति अग्निर्पञ्चभिः इति ॥ ४ ॥
 ततो वाचं यच्छत्या नक्षत्राणामुदयात् ॥ ५ ॥ यदि पुरा नक्षत्रेभ्यो वाचं विसृजेद्

1. A, शिरो
2. A₂₋₃, R आश्रं
3. Gopinātha on SatS VII.1 (p. 595) cites this sūtra up to प्रयच्छति
 verbatim. Vāñcheśvara reads प्रदक्षिणावर्ता.
4. A₁, B_{1,2} पुष्कदं; A₂₋₃ पुष्पदं
5. A, पुष्कदं; A₂₋₃ पुष्कदं; B, पुष्पदं
- 6-6. Thus B_{1,2}; A, सुसुप्तो; A, सुसुप्तं
7. A₂₋₃ भविप्रस्थाता दृहति
8. Vāñcheśvara (17b) on SatS VII has cited this much portion
 verbatim.
9. A₂₋₃ अर्थयति; B, अर्थयति; B, अर्थयति

वैष्णवीमाग्रावैष्णवी^१ सारस्वतीं बार्हस्पत्यामित्यनूच्य पुनरेव वाचं यच्छेत् ॥ ६ ॥
 त्वमग्ने व्रतपा असि इति ब्रूयाद् यदि गृष्टी वाचं वा विसृजेत् ॥ ७ ॥ अथैनमा-
 वेदयति अदीक्षिष्टायं ब्राह्मणोऽसावामुभ्यायणोऽमुष्य^२ पुत्रोऽमुष्य पौत्रोऽमुष्य नतामुष्याः
 पुत्रोऽमुष्याः पौत्रोऽमुष्या नता इति । त्रिरुषोऽंशु त्रिरुचैः ॥ ८ ॥ यः कश्चन^३ दीक्षेत
 ब्राह्मण इत्येवैनमावेदयेत् ॥ ९ ॥ अपराह्ने दीक्षते ॥ १० ॥ यं कामयेत तपस्वी
 स्यादिति तं प्रातर्दीक्षयेत् ॥ ११ ॥ उत्थाय कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चति ॥ १२ ॥
 स एतद् व्रतं चरति । न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति नोपर्यास्ते जुगुप्सेतानृतात्
 ॥ १३ ॥ परिह्वालं मानुषीं वाचं वदति चनसितं विचक्षणं वानुपजन् ॥ १४ ॥
 चनसित इति ब्राह्मणमामन्त्रयीत । विचक्षण इति राजन्यवैश्याविति विज्ञायते
 ॥ १५ ॥ ब्राह्मणेन चैव क्षत्रियेण वा वैश्येन वा संभाषेत ॥ १६ ॥ तत एवैन-
 मनुप्रयुज्येरन् ॥ १७ ॥ यद्येनं शूद्रेण संवाद उपपद्येतैतेषामेवैकं^४ ब्रूयात् इमं
 नु विचक्षन् इति ॥ १८ ॥ ॥७॥

न पुरा सोमस्य क्रयादपोर्ष्वीत ॥ १ ॥ न पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः
 कृष्णविपाणामवचृतेत्^५ ॥ २ ॥ कृष्णविपाणया कण्डूयते ॥ ३ ॥ अपिगृह्य स्मयते
 ॥ ४ ॥ अमेर्ध्यं दृष्ट्वा जपति अबद्धं मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषो श्रेष्ठो दीक्षे
 मा मा हासीः इति ॥ ५ ॥ अभिवृष्यमाणो जपति उन्दतीर्विलं धत्तौजो धत्त बलं धत्त
 मा मे दीक्षां मा तपो निर्बधिष्ट इति ॥ ६ ॥ न दीक्षितविमितात् प्रवसेत् ॥ ७ ॥
 नैनमन्यत्र दीक्षितविमितात् सूर्योऽभ्युदियान्नाभ्यस्तमियात् ॥ ८ ॥ दक्षिणत आह-
 वनीयमभ्यावृत्य शयीत ॥ ९ ॥ न न्यङ् शयीत नोत्तानः । नाग्रेत्पपर्यावर्तेत ॥ १० ॥
 यथर्तु स्मयेत । यथर्तु निष्क्रामतीति^६ विज्ञायते ॥ ११ ॥ यथाकालं ब्रुवते ॥ १२ ॥
 न निष्ठीवेन्न दतो धावेन्न दिवा विचारं कुर्यान्न मूत्रम् ॥ १३ ॥ यदि कुर्या-
 न्छायायां कुर्यात् ॥ १४ ॥ अपो मुञ्चामि न प्रजामँहोमुचः स्वाहाकृताः पृथिवीमाविशत
 इति मूत्रं विसृजति^७ ॥ १५ ॥ न पचति न ददाति न कांचनाहुतिं जुहोत्यन्यत्र

1. A₂₋₃ omitted2. Thus A₁; A₂₋₃ °सावमुष्य; B, सावमुभ्यायणोमुष्य3. A₁, B₂ कश्च; B₁ कश्चि4. A₁ उपपद्यते हेपा°5-5. A₁ इमन्नुर्विचक्षन्; B₁ इममनु°; B₂ इवमनु°

6. Emended; cf. TS VI. 1.3.8. MSS °विपाणमव°

7. A₁, B_{1,2} निष्क्रामयेदिति8. A₂₋₃ omit portion from here onwards till एकत्तत्त्वा अन्वावपेयुः in X.10.8.

सोमाङ्गेभ्यः ॥ १६ ॥ कर्शेदात्मानं यावदस्य कृष्णमक्षयोर्नश्यति ॥ १७ ॥ कृष्णा-
जितान्न छिद्येत । एवं दण्डात् ॥ १८ ॥ ॥८॥

यद्यन्यत्र कृष्णाजिनादासीत् देवाङ्गनमगन् पञ्चस्तस्य माशीरवत् इत्येत-
दभिमन्त्रयेत् ॥ १ ॥ नास्य नाम गृह्णीयात् । न पापं कर्तयेत् । नैनमभिवदेत् ।
दीक्षित एवाभिवदेत् ॥ २ ॥ नास्यान्नमद्यादाग्नीषोमीयात् ॥ ३ ॥ कामं तैस्स्थिते-
ऽग्नीषोमीये हुतायां वा वपायां क्रान्ति वा राजनि ॥ ४ ॥ अपि वादित एव
यज्ञार्थमुत्कल्प्य दीक्षेत ॥ ५ ॥ अथेतरतो भुञ्जीरन् ॥ ६ ॥ तान्येतानि व्रतान्यूर्ध्वं
दीक्षणीयायाः प्रकामन्ति ॥ ७ ॥ अथेमानि द्रव्योपयोगानि यथैतत् कृष्ण-
विषाणया कण्डूयनं कृष्णाजिनं आसनं दण्डधारणमिति ॥ ८ ॥ पयोव्रता पत्नी
ब्रह्मचारिणी भवति ॥ ९ ॥ एषी स्यः इति चतस्रोऽङ्गुलीरुत्सृजति ॥ १० ॥ दुग्धे व्रते
नक्षत्रं दृष्ट्वा व्रतं कृणुत इति वार्चं विसृजति ॥ ११ ॥ जागर्त्येतां रात्रिम् ॥ १२ ॥
यवागू राजन्यस्य व्रतमामिक्षा वैश्यस्य पयो ब्राह्मणस्य ॥ १३ ॥ तान्येतानि
दैक्षाणि व्रतानि ॥ १४ ॥ सर्वेषां त्वेषोपसत्सु स्तनविमानः ॥ १५ ॥ ॥९॥

गार्हपत्ये यजमानस्य व्रतं श्रपयति । दक्षिणाग्नौ पत्न्याः ॥ १ ॥
याग्निहोत्रस्य स्कन्नस्य प्रायश्चित्तिः सा व्रतस्य ॥ २ ॥ तद् दुग्धे पय एव
व्रतयन्ति ॥ ३ ॥ तद् तथा न कुर्यात् । पयस्येव यवागू श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ४ ॥
यद्यर्धं स्यादन्यां दुग्ध्वा श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ५ ॥ यदि पयो न विद्येताप्स्वेव
श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ६ ॥ यदि दधीयादेतदेवास्मै दधि कुर्युः ॥ ७ ॥ यद्यग्नीषाद्
धाना अस्मा अन्वावपेयुः सक्तूनस्मा अन्वावपेयुर्धृतमस्मा अन्वानयेयुः । अप्यन्ततः
फलान्येव व्रतयेदग्निहोत्रस्याविच्छेदायेति^{१०} विज्ञायते ॥ ८ ॥ अपरेणाहवनीयं

1. B₂, R omitted
2. B₂ इत्येतेनद
3. A₁, B₁, *दग्नी*
4. B₂ *णीयायां
- 5-5. A₁ *त्रिनमा*
6. Thus A₁, B₁; B₂, R पत्न्यगारे
7. B₂, R omitted
8. Thus A₁, B₁; B₂, R कुर्यात्
9. Thus A₁, B₁; A₂, R विष्यतान्येव
10. Rudradatta on ApSS X.16.11 and Gopinātha on SatS X.2 (p. 1055):
तथा अग्निहोत्रस्याविच्छेदायेति विज्ञायत इति भास्वान्नः । Similarly Vācheśvara
(19b) on SatS X. Yajñeśvara Dikṣita in his commentary *Agnisoma-
candrikā* on BaudhSS VI.3 : तथा अग्निहोत्राविच्छेदायेति विज्ञायत इति भास्वान्नः ।

व्रतमत्याहृत्य प्रयच्छति ॥ ९ ॥ अथैनमाह व्रत्य व्रतय^१ व्रतमुपेहि^२ इति ॥ १० ॥
 नादीक्षिता दीक्षितं व्रतयन्तं पश्यन्ति ॥ ११ ॥ देवीं धियं मनामहे इति हस्ताव-
 वनेनिके ॥ १२ ॥ ये देवा मनोजाता मनोजुगः इति मध्यरात्रे व्रतयति ॥ १३ ॥
 व्रतयित्वाप आचामति

शिवाः पीता भवथ यूयमापोऽस्माकं योना उदरे^३ सुरेश्वाः ।

इरावतीरनमीवा अनागसः शिवा^४ नो भवथ जीवसे ॥

इति ॥ १४ ॥ उपोदयं व्रतप्रदो वाचं यमयति अग्नीञ्ज्योतिष्मतः कुरुत^५ दीक्षित
 वाचं यच्छ पत्नि वाचं यच्छ इति ॥ १५ ॥ ॥१० ॥

उद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठते याः पशूनामृपमे वाचो अग्ने ता अग्ने सूर्यः शुक्रो
 अग्ने । ता वः प्रहिणोमि यथाभागमत्र शिवा नस्ताः पुनरायन्तु वाचः इति ॥ १ ॥ उदित
 आदित्ये दुग्धे व्रते व्रतं कृणुत इति वाचं विसृजति ॥ २ ॥ एवं मध्यंदिने व्रतयति
 ॥ ३ ॥ अधिवृक्षसूर्ये व्रतप्रदो वाचं यमयति अग्नीञ्ज्योतिष्मतः कुरुत दीक्षित
 वाचं यच्छ पत्नि वाचं यच्छ इति ॥ ४ ॥ एवमेवात ऊर्ध्वम् ॥ ५ ॥ मध्यरात्रे
 मध्यंदिने व्रतयति ॥ ६ ॥ एवमुपोदयम् ॥ ७ ॥ अधिवृक्षसूर्ये व्रतप्रदो वाचं
 यमयति ॥ ८ ॥ न सुत्येऽहनि व्रतं विद्यत इत्येकम् । विद्यत इत्यपरम् ॥ ९ ॥
 स्वप्स्यन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते अग्ने त्वं सु जागृहि वयं सु मन्दिपीमहि इति ॥ १० ॥
 प्रबुध्य जपति त्वमग्ने व्रतया असि इति प्रतिपद्य विधे देवा अभि मामाववृत्रन् इत्यन्तेन
 ॥ ११ ॥ त्वमग्ने व्रतया असि इति ब्रूयात् स्वप्स्यन् सुप्त्वा वा प्रतिबुध्य यदि
 वादीक्षितवाचोऽवावदेत् ॥ १२ ॥ एष एवात ऊर्ध्वं संवेशनप्रतिबोधनानां कल्पो
 भवति ॥ १३ ॥ पूषा सन्या सोमो राघसा इति ॥ १४ ॥ ॥११॥

सनीहारान्^६ संशास्ति ॥ १ ॥ ते यच्छभन्ते तत् प्रतिगृह्णाति देवः सविता^७
 वसोर्वसुदावा रास्वेयत्सोमा भूयो भर । मा पृणन् पूर्त्या वि राधि माहमायुषा ॥ चन्द्रमसि
 मन भोगाय भव इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ सावित्रेणान्यत् प्रतिगृह्णाति ॥ ३ ॥

1. A₁ इते; A₂₋₃, B₁ व्रते

2. R °मुपेहि

3. A₂₋₃, B_{1,2}, R °उदरे

4. A₁ शिवे; B₁ शिवो

5-5. A₂₋₃ ऊर्ध्व

6. Thus B₁; R वा दीक्षित°; cf. ApSS X.18.2

7. A₂₋₃ °बोधनां

8. A₂₋₃ सनीहारं; B₁ सनिहारं; B₂ सनीहारत्

द्वादशाहं दक्षिणार्थं भिक्षते' ॥ ४ ॥ वायवे त्वा' इति नष्टामनुदिशति ॥ ५ ॥
 वरुणाय त्वा इत्यप्सु मयाम् ॥ ६ ॥ निर्ऋत्यै त्वा इत्यवसन्नाम् ॥ ७ ॥ रुद्राय त्वा
 इति' महादेवहताम् ॥ ८ ॥ इन्द्राय त्वा' इति मेष्कहतां या वा संशीर्येत ॥ ९ ॥
 मरुद्भयस्त्वा इति हादुनिहताम् ॥ १० ॥ इन्द्राय त्वा प्रसहने इति याँ सेना' अभीत्वरि
 विन्देत ॥ ११ ॥ यमाय त्वा' इत्यविज्ञाते ॥ १२ ॥ यद्यनुप्रदिष्टामधिगच्छेन्न गोषु
 चारयेत् ॥ १३ ॥ अथ यदि प्रयियासेत्' पृथगरणीष्वश्वान् समारोप्य रथेन
 प्रयायात् ॥ १४ ॥ यदि रथो न विद्येत' रथाङ्गमादाय प्रयायात् ॥ १५ ॥
 भद्रादमि श्रेयः प्रेहि' इत्याहवनीयमभिमन्त्रयते ॥ १६ ॥ देवीरापोऽपां नपात् इत्य-
 पोऽतिगाहते ॥ १७ ॥ अच्छिन्नं तन्तुं पृथिव्या अनु नेपम् इति लोटं विमृष्टंस्तरति'
 ॥ १८ ॥ सिकता लोटं वा मध्ये पारे' च न्यस्यति' पृथिव्या सं भव इति
 ॥ १९ ॥ अथ यदि नाव्यास्तरेदरणीथ रथं चादाय तरेत् ॥ २० ॥ यदि रथो
 न विद्येत रथाङ्गमादाय तरेत् ॥ २१ ॥ ॥२२॥

क्षत्रियं याचित्वोदकान्ते देवयजनमध्यवस्यति यदुदीचीनप्राचीनप्रवणम्'
 एदमगम्य देवयजनं पृथिव्याः इति ॥ १ ॥ न वा देवयजनं याचेत् ॥ २ ॥ आदित्य-
 मेवैतेन मन्त्रेणोपतिष्ठेत सक्षेदं पश्य । विधर्तरिदं पश्य । नाकेदं पश्य । रमतिः पतिष्ठा । श्रुतं
 वर्षिष्ठम् । अमृता यान्याहुः । सूर्यो वरिष्ठो अक्षभिर्विभाति । अनु धावापृथिवी देवपुत्रे इति ॥ ३ ॥
 न पुरस्ताद्देवयजनमात्रमभ्यतिरिच्येत ॥ ४ ॥ आदित एवैके देवयजनस्याध्य-
 वसानं समामनन्ति ॥ ५ ॥ पुरोहविपि' देवयजने याजयेदिति काम्यानि देव-
 यजनानि ब्राह्मणव्याख्यातानि भवन्ति ॥ ६ ॥ कौत्सात्सोमं क्रीणीतेति' विज्ञायते

1. A₂ प्रीयते (corrected); A₃₋₅, B₁ भिक्षते; Gopinātha on SatS X.3 (p. 1060):
 तथा च भरद्वाजः द्वादशाहं दक्षिणार्थं भिक्षतेति ।

2-2. A₂₋₅ omitted

3. B₂ मेष्क'

4. B₁ प्रादिनी; B₂ हादिनि'; R हदिनी'

5-5. A₁ सेना' अभीत्वरि; D_{1,2} सेना अभीत्वरि

6. Thus all MSS; R चालयेत्

7. A₂₋₅ प्रयेपासेत्; B₁ पदपासेत्; B₂ यियासेत्; R प्रयासेत्

8. B₂ विन्देत

9. In R sūtra 15 ends with प्रेहि इति.

10. A, विमृष्टंस्तरति; A₂₋₅, विमृष्टंस्तर'; B₁, विमृष्टंस्तर'; B₂, विमृष्टंस्तर'

11-11. A पारेवन्यस्यति; B₂ पारे न न्यस्य

12. A₁, B_{1,2} 'वीतं'

13. R reads पुरो and हविपि separately.

14. B, क्रीणीते इति; R विष्णीतातीति

॥ ७ ॥ शूद्रादित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ उत्तरवेद्यां वोपस्वाणां काल आनहुँ रोहितं चर्म प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य तस्मिन् राजानं न्युष्योत्तरत उदकुम्भं निधाय संप्रेष्यति सोमविक्रयिन् सोमं शोधय इति ॥ ९ ॥ परिश्रिते सोमविक्रयी राजानं विचिनोति ॥ १० ॥ न त्रिचीयमानस्योपद्रष्टारो भवन्ति ॥ ११ ॥ ॥१३॥

प्रायणीयायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ तत्रैतानि न' क्रियन्तेऽग्न्यन्वाधानं व्रतोपायनं पत्नीसंनहनमन्वाहार्य इति ॥ २ ॥ ये के च सोम' इष्टिपशुवन्वाः' सर्वेष्वेवैतानि' न' क्रियन्ते ॥ ३ ॥ उदयनीयायामनून्ध्यायां' व्रतोपायनं पत्नीसंनहनमिति क्रियन्ते ॥ ४ ॥ सर्वाण्युदवसानीयायां क्रियन्तेऽन्यत्रान्वाहारात् ॥ ५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्किं च प्रतते तन्त्रे हविरागच्छति यानि कृतानि न तानि पुनः क्रियन्ते । यथा पशुपुरोडाशे प्रयाजानूयाजा यानि चान्यान्येवैरूपाणि भवन्ति ॥ ६ ॥ अदित्यै प्रायणीयं चरुं निर्वपति ॥ ७ ॥ पयसि शृतो भवति ॥ ८ ॥ समानमा सादनात् ॥ ९ ॥ उद्धृत्य चरुं पड्डोत्रासादयति ॥ १० ॥ एतस्यामेव स्थाल्यां मेधुणे' निष्कासमिति प्रज्ञातं निदधाति ॥ ११ ॥ सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ १२ ॥ समानमाज्यभागाभ्याम् ॥ १३ ॥ चतुर आज्यभागान् यजति पथ्योँ स्वस्ति पुरस्तादाग्निं दक्षिणतः सोमं पथात् सवितारमुत्तरतः' ॥ १४ ॥ हविपादिति मध्ये ॥ १५ ॥ शंयुवन्ता प्रायणीया संतिष्ठते ॥ १६ ॥ अत्रैके राज्ञो निवपन् समामनन्ति ॥ १७ ॥ यत् प्रायणीयाया ध्रौवमाज्यं ततो जुह्वां चतुर्गृहीत्वा दर्भेण हिरण्यं निष्टक्यं बद्ध्वावदधाति इयं ते शुक्र तनुरिदं वर्चः इति ॥ १८ ॥ एषा सोमक्रयणी भवति । अकूटा चेदकर्णाकाणाथोणासप्तशफारुणा पिङ्गाक्ष्येकहायनी द्विहायनी वा । या शुष्ठाधीलोषकर्णा तया षोडशिनः सोमं क्रीणातीति विज्ञायते ॥ १९ ॥ ॥१४॥

1. A, तत्

2-2. A, सोमिष्टि'

3. A, सर्वेष्वेवनाग्नि

4. A, omitted

5. Emended. MSS उदवसानीया' probably under the influence of sūtra 5. See, however, the commentary of Rudradatta on ĀpSS X.4.13 and of Dhūrtasvāmin on ĀpSS X.4.12.

6. B, मेधुणं

7. Yajñeśvara Dikṣita on BaudhSS VII.4, Rudradatta on ĀpSS X.21.11; Gopinātha and Vāñcheśvara on SatS VII.2: भारद्वाज्याह आज्यभागाविष्टा वजेतेत्याश्मरथ्यः । तास्वैतो भवत ह्यवालेत्तन इति ।

तामीक्षमाणो जुहोति जूरसि घृता मनसा इति ॥ १ ॥ अपरं चतुर्गृहीतं
 गृहीत्वा शुक्रमस्यमृतमसि इति हिरण्यं घृतादुद्धरति ॥ २ ॥ वैश्वदेवं हविः इत्याज्य-
 मभिमन्त्रयते ॥ ३ ॥ प्रमुच्य हिरण्यमादित्यमुपतिष्ठते सूर्यस्य चक्षुरारुहम् इति
 ॥ ४ ॥ सोमक्रयणीमभिमन्त्रयते चिदसि मनासि इति प्रतिपद्य इन्द्राय सोमम् इत्यन्तेन
 ॥ ५ ॥ अथास्या दक्षिणेन पदा दक्षिणानि पद पदान्यनुनिक्रामति' वत्स्यसि ॥
 रुद्रासि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ६ ॥ सप्तमं पदमभिनिगृह्णाति बृहस्पतिस्त्वा सुप्ते रण्यतु इति
 ॥ ७ ॥ तस्मिन् हिरण्यमुपास्यैतच्चतुर्गृहीतं जुहोति पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्ना जिघर्मि
 देवयजन इडायाः पदे घृतवति स्वाहा इति ॥ ८ ॥ यावद् घृतमनुविस्तृतं तावत्
 स्प्येन परिलिखति परिलिखितं रक्षः परिलिखिता अरातयः इति ॥ ९ ॥ एवमेव
 कृष्णविपाणयानुपरिलिखति ॥ १० ॥ यावन्मूर्त्तं स्थाल्यां संवपति अस्मे रायः
 इति ॥ ११ ॥ त्वे रायः इत्यध्वर्युर्यजमानाय प्रयच्छति ॥ १२ ॥ तोते रायः इति
 यजमानः पत्न्यै ॥ १३ ॥ पत्न्यै' पदं प्रदीयमानमध्वर्युरभिमन्त्रयते माहं रायसोपेण
 वि योपम् इति ॥ १४ ॥ सोमक्रयण्या पत्नी' संख्यापयति' स देवि देव्योर्वस्या
 पश्यस्व इति ॥ १५ ॥ पद 'उदपात्रमुपनिनयति' उन्नम्य पृथिवीम् इति ॥ १६ ॥
 पदे सहिरण्यौ पाणी प्रक्षाल्य मार्हपत्यस्य शीते भस्मनि पदतृतीयमुपवपति ॥ १७ ॥
 एवमाहवनीये तृतीयम् ॥ १८ ॥ तृतीयमक्षोपाङ्गनायावद्विनष्टि ॥ १९ ॥ तत्
 पत्नी गृहेषु निवृत्ते ॥ २० ॥ सहिरण्येन पाणिनादित्यमुपतिष्ठते ॥ २१ ॥ ॥ १५ ॥

देव सूर्य सोमं केष्यामस्तं ते प्रत्रम । ऋतून् कल्पय' दक्षिणाः कल्पय यपुर्तु
 यथादेवतम्' इति ॥ १ ॥ अत्रैके' राज्ञो निवपनं सामानन्ति ॥ २ ॥ शकटेन
 राज्ञोऽन्तिकं यान्ति अपि पन्थामासहि इति ॥ ३ ॥ उद्धृतपूर्वफलकं भवति
 ॥ ४ ॥ अभितो राजानं विमुच्य मुखेन प्रतिष्ठाप्याभिमन्त्रयते अंशुना ते अंशुः
 पृष्यताम् इति ॥ ५ ॥ उचरेण राजानं चर्मणि द्विगुणं क्षौमं प्राचीनग्रीवदश-
 मुत्तरदर्श वास्तीर्य तस्मिन् सहिरण्येन पाणिना राजानं मिमीते अभि त्वं देवं

1. A₁, B, R 'यनुका'

2. 'Thus B; A, 'विस्तृतं; A₂₋₃, 'विस्तृतं

3. A₁, B, omitted

4. A₂₋₃, 'मुपवपति

5. A₁, B, omitted; A₂₋₃, तृतीये

6-6. Emended; A, कल्पय दक्षिणाः कल्पय यपुर्तु; A₂₋₃, कल्पय यपुर्तु; B, कल्पय यपु;
 B, कल्पयति । दक्षिणाः कल्पय यपुर्तुदेवतं

7. A₂₋₃, अत्र

सवितारम् इति ॥ ६ ॥ एकपैकयोत्सर्गं' मिमीते ॥ ७ ॥ सर्वास्वद्भुष्टमुपनिगृह्णाति ॥ ८ ॥ यथा प्रथमं न तथा पञ्चमम् । तयैवोत्तमम् ॥ ९ ॥ पञ्चकृत्वो यजुषा मिमीते पञ्चकृत्वस्तूप्णीम् ॥ १० ॥ प्रजान्यस्त्वा इत्यवशिष्टमुपसमूहं' वाससोऽन्तान् समुच्चित्य क्षीमेणोष्णीपिणोपनहति प्राणाय त्वा इति । व्यानाय त्वा इत्यनुवृन्थति ॥ ११ ॥ विस्रस्यावेक्षते प्रजास्त्वमनु प्राणिहि प्रजांस्त्वामनु प्राणन्तु इति ॥ १२ ॥ सोमविक्रयिणो राजानं प्रसं' यजमानोऽभिमन्त्रयते एष ते गायत्रो भग इति मे सोमाय भूतात् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १३ ॥ तत आह सोमविक्रयिन् क्रथ्यस्ते सोमाश् इति ॥ १४ ॥ क्रथाश् इत्याह सोमविक्रयी ॥ १५ ॥ तं क्रीणाति सोमं ते क्रीणाभ्यूजस्वन्तं पयस्वन्तं वीर्यावन्तमभिमातिपाहम् ॥ गवा ते क्रीणानि इति ॥ १६ ॥ सा' व्याख्याता ॥ १७ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इति सोमविक्रय्याह ॥ १८ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ १९ ॥ ॥ १६ ॥

हिरण्येन क्रीणाति शुक्रं ते शुकेय क्रीणामि इति ॥ १ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इति सोमविक्रय्याह ॥ २ ॥ भूय एवातः' सोमो' राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ ३ ॥ अजया क्रीणाति तपसस्तनुरसि इति ॥ ४ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इति सोमविक्रय्याह ॥ ५ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ ६ ॥ घेन्वा क्रीणाति । ऋग्भेज क्रीणाति । अनड्हा क्रीणाति । मिथुनाभ्यां क्रीणाति । वाससा क्रीणाति ॥ ७ ॥ दशभिः संपादयत्यपरिमितैर्वा ॥ ८ ॥ त्रिभिः क्रीणातीति विज्ञायते ॥ ९ ॥ चतुर्भिरैके समामनन्ति' गवा हिरण्येनाजया वाससेति ॥ १० ॥ अप्येक्यैवैकविंशतिदक्षिणस्य' सोमं क्रीणीयात् ॥ ११ ॥ अकूटा चेदकर्णाकाणाश्रोगासप्तशकारुणा पिङ्गाक्ष्येकहायनी । कल्याणगवी स्यादित्येके समामनन्ति ॥ १२ ॥ त्रिंशता सहस्रदक्षिणस्य सोमं क्रीणीयाच्छतेन वाजपेयस्य द्वाभ्यां राजसूयस्य सहस्रेणाश्वमेधस्येति विज्ञायते ॥ १३ ॥ सोमविक्रयिणो हिरण्यमपादाय शुक्लामूर्णास्तुकां यजमानाय प्रयच्छति अस्मे ज्योतिः इति ॥ १४ ॥ तां काले

1. Thus A₁; A₂₋₃; B₁ एकयो°

2. A₁ तयैवोत्कं

3. A₂₋₃ "शिष्टं समूहं"

4. A₂₋₃; B₁ "संयति"

5. A₁ प्रातर; A₂₋₃ पतर; B₁ पतर; B₂ मकं

6. A₁ सा न; A₂₋₃ स

7-7. A₁ एवातो; B₁ एवात सोमो; B₂ एवाहातः सोमो

8. A₁ सोममामनेति; Rudradatta on ApSS X.26.3 cites this sūtra verbatim.

9. Thus A₁; A₂₋₃; B₂ अप्येक्यैक°

यजमानो दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते ॥ १५ ॥ वलक्ष्याः^१ पवित्रं कार्यम् । असोतं कार्यमिति विज्ञायते ॥ १६ ॥ कृष्णामुपग्रथ्नाति इदमहं सर्पाणां दन्दशकानां ग्रीवा उप ग्रथ्नामि इति ॥ १७ ॥ तथा सोमविक्रयिणं विध्यति सोमविक्रयिणि तमः इति ॥ १८ ॥ सोमक्रयणाननुदिशति स्वान भ्राज इत्यनुवाकशेषेण ॥ १९ ॥ ॥ १७ ॥

सोमविक्रयिणो राजानमपादत्ते स्वजा असि स्वभूरस्यस्मै कर्मणे जात ऋतेन त्वा गृह्णाम्यतेन नः^२ पाहि इति ॥ १ ॥ क्रीते सोमेऽपोर्णुते ॥ २ ॥ यजमानो मैत्रावरुणाय दण्डं^३ प्रयच्छति ॥ ३ ॥ श्वःसुत्यायां मैत्रावरुणाय^४ दण्डं प्रयच्छतीत्येकेषाम् ॥ ४ ॥ आहियमाणं राजानं यजमानोऽभिमन्त्रयते मित्रो न एहि सुमित्रभाः इति ॥ ५ ॥ यजमानस्योरौ दक्षिण आसादयति इन्द्रस्योरुमा विश दक्षिणमुशानुशान्तं स्योनः स्योनम् इति ॥ ६ ॥ पृच्छति यजमानोऽध्वर्युम् अध्वर्यवाशक्तवै इति ॥ ७ ॥ आशकाम इत्यध्वर्युः ॥ ८ ॥ कपमाशक्तः^५ इति यजमानः ॥ ९ ॥ विष्युं स्तोममकृष्महिं^६ वृहतीऽन्दोऽस्युक्ता^७ यज्ञेषु वि पर्वता अजिहत सुतरुणा अपोऽवचारिणम् इत्यध्वर्युर्नियच्छति ॥ १० ॥ यजमानः सोमक्रयणीमावर्तयति रुद्रस्त्वा वर्तयत इत्यनुवाकशेषेण ॥ ११ ॥ तामन्यया गवा परिक्रीय यजमानस्य गोष्ठे विसृजति ॥ १२ ॥ पृषता वरत्राकाण्डेनावक्षायं सोमविक्रयिणं नाशयन्ति^८ ॥ १३ ॥ लोष्टैर्धन्तीत्येकेषां लकुटैरित्येकेषाम् ॥ १४ ॥ ॥ १८ ॥

आदाय राजानमध्वर्युरुत्तिष्ठति उदायुषा स्वायुषा^९ इति ॥ १ ॥ हरति उर्ध्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ २ ॥ शकटस्य नीडे^{१०} कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुचरलोमास्तृणाति अदित्याः सदोऽसि इति ॥ ३ ॥ तस्मिन् राजानमासादयति अदित्याः सद आसीद इति ॥ ४ ॥ अथैनं वाससा पर्यानहति वनेषु व्यन्तरिक्षं ततान इति ॥ ५ ॥ उदु त्वं जातवेदसम् इति सौर्यर्चा कृष्णाजिनं प्रत्यानहति ॥ ६ ॥ उसावैतं धर्षादी इत्यनङ्गाहानुपाजति ॥ ७ ॥ धुरावभिमृशति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ८ ॥

1. A₁ वलक्ष्यामः; A₂₋₃ वलक्ष्याः; B₁ वलक्षाः; B₂ वलाक्ष्याः
2. B₁ सा
- 3-3. A₂₋₃ omitted
4. B₁ ऋतमा^०
5. A₁ स्तोमं कर्महि; A₂₋₃, B_{1,2} *कर्महि
6. B₁ *उदास्युदाय; B₂ *उदास्युक्ता; R *उदास्युः
7. B₁ नाशयति
8. B₁ लोष्टैर्वाशयतीत्ये^०
9. B₁ omitted
10. A₁, B₁ नीडे; B₁ नीडे

वारुणमसि इति शकटमाखिदति ॥ ९ ॥ वरुणस्तोत्तन्नात् इत्युपस्तभ्रोति ॥ १० ॥
 वारुणमसि इति योक्त्रपाशं परिहरति ॥ ११ ॥ वरुणस्य स्कम्भनमसि इति शम्या-
 मवदधाति ॥ १२ ॥ प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः इति वर्लवर्दमभिदधाति ॥ १३ ॥
 एवमेवोत्तरमनडाहं युनक्ति ॥ १४ ॥ हरिणी पलाशशाखे शमीशाखे वा विभ्रत्
 सुव्रह्मण्योऽन्तरेपेऽवसर्पति ॥ १५ ॥ ततः संप्रेष्यति सोमाय राज्ञे क्रीताय प्रोह्यमाणाया-
 नुबृहि । ब्रह्मन् वाचं यच्छ । सुव्रह्मण्य सुव्रह्मण्यामाह्वय इति ॥ १६ ॥ त्रिरनुक्तायां
 प्रथमायाम् ॥ १७ ॥ ॥१९॥

अभिप्रयाति प्र च्यवस्व सुवस्पते इति प्रतिपद्य यजनानस्य स्वस्त्ययस्यसि
 इत्यन्तेन ॥ १ ॥ प्राञ्चोऽभिप्रयाय प्रदक्षिणमावर्तन्ते ॥ २ ॥ अपि पत्यामगस्महि
 इत्युत्तरेण राजानमध्वर्युर्यजमानश्चातिक्रामतः ॥ ३ ॥ अग्नीषोमीयेण कर्णगृहीतेन
 राजानमोह्यमानं यजमानः प्रतीक्षते नमो मित्रस्य वरुणस्य चैक्षसे इति ॥ ४ ॥ अग्नीन्
 प्रज्वलयन्ति ॥ ५ ॥ आहवनीये महदभ्यादधति ॥ ६ ॥ अध्वर्यव आसन्दीमु-
 द्गृह्णन्ति ॥ ७ ॥ अरतिमात्रशीर्षेणानूच्या नाभिदधपादा मौञ्जविवपन्यौदुम्बरी
 भवति ॥ ८ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्र क च बहुन् कर्तुं श्योदयेदध्वर्यव एव तत्
 कुर्युः । यत्र द्वौ प्रतिप्रस्थाता तत्र द्वितीयः स्यात् ॥ ९ ॥ अग्नेण प्राग्वंशं वारुणमसि
 इति शकटमाखिदति ॥ १० ॥ उदगीपमवस्थापयति ॥ ११ ॥ वरुणस्तोत्तन्नात् इत्यु-
 त्तन्नाति ॥ १२ ॥ वारुणमसि इति योक्त्रपाशं विचृतति ॥ १३ ॥ वरुणस्य स्कम्भनमसि
 इति शम्यामुत्खिदति ॥ १४ ॥ उन्मुक्तो वरुणस्य पाशः इत्यभिधानीमुन्मुञ्चति ॥ १५ ॥
 वरुणस्यर्तसदनिरसि इति दक्षिणेनाहवनीयमासन्दीं प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ दक्षिणो
 विमुक्तोऽनडाह् भवति सव्योऽविमुक्तः ॥ १७ ॥ ॥२०॥

अथातिध्यायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ इक्षुशलाके विधृती आश्ववालं
 प्रस्तरं बहिष्युपसंनद्यति । कार्भर्यमयान् परिधीनिध्मे ॥ २ ॥ द्वाविंशतिदारुमिध्मं
 करोति ॥ ३ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ४ ॥ अन्वारब्धायां पत्न्यामातिथ्यं निर्वपति
 ॥ ५ ॥ पत्न्या वा हस्तेन ॥ ६ ॥ अग्नेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा इत्येतैर्मन्त्रैः पञ्चकृतवो

1. Thus B₁; A₂₋₅ वरुणस्तोत्तन्नात्; B₂ वरुणस्तोत्तन्नात्; R वरुणः स्तभ्रोत्
2. Thus B₁; A₂₋₅ स्तभ्रोति; B₂ इत्युत्तन्नाति
3. B₂ प्रयाति
4. Emended. MSS, R मावर्तते. cf. ApSS X.29.1.
5. A₁ क०४°
6. A₂₋₅, B_{1,2}, R दधाति
7. Thus A₁, B_{1,2}; R भ्रोति
8. Thus B₂; A₂ धानीयमुन्मु; A₂₋₅, B₁ धानीं सुवति

गृह्णाति ॥ ७ ॥ सर्वेषु सावित्रं जुष्टं चानुपजेदित्येकम् । त्रिष्वेवेत्यपरम् ॥ ८ ॥
 वैष्णवो नवकपालः पुरोडाशो भवति ॥ ९ ॥ वैष्णवा एवात ऊर्ध्वं निगमा
 भवन्ति ॥ १० ॥ हविष्कृता वार्धं विसृज्य तथैवोचरमनडाहं त्रिसृञ्चति ॥ ११ ॥
 वारुणमसि इति राज्ञो वासोऽपादत्ते ॥ १२ ॥ वरुणोऽसि धृतव्रतः इति राजानम्
 ॥ १३ ॥ अद्धिद्रपत्रः प्रजा उपावरोहोऽश्वन्नुशतीः स्योनः^१ स्योनाः^२ । सोम राजन् विश्वास्व
 प्रजा उपावरोह विश्वास्वां प्रजा उपावरोहन्तु इत्युपावहृत्य^३ हरन्ति^४ उर्वन्तरिक्षं वीहि
 इति ॥ १४ ॥ पूर्वया द्वारा प्राग्वंशं प्रपादयति या ते धामानि हविषा^५ यजन्ति
 इति^६ ॥ १५ ॥ ॥२१॥

अपरेणाहवनीयमतिक्रम्यासन्धां कृष्णाजिनं प्राचीनश्रीवसुत्तरलोमास्तृणाति
 अदित्याः सदोऽसि इति ॥ १ ॥ तस्मिन् राजानमासादयति अदित्याः सद आसीद
 इति ॥ २ ॥ अथैनं वाससां परिश्रयति वरुणोऽसि धृतव्रतः इति ॥ ३ ॥ अथैनं
 वारुण्यर्चा परिचरति^७

एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तं नमस्या धीरममृतस्य गोपाम् ।

स नः शर्म त्रिवरुचं विपैसद् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥

इति ॥ ४ ॥ ततः संप्रेष्यति राजानं चाग्निं चान्तरेण मा मात^८ इति ॥ ५ ॥ समान-
 माज्यानां ग्रहणात् ॥ ६ ॥ चतुर्भूहीतान्याज्यानि गृह्णाति ॥ ७ ॥ चतुर्होत्रातिथ्य-
 मासाद्य संभारयजूषि व्याख्याय निर्मन्थ्यस्याकृता निर्मन्थ्येन चरति ॥ ८ ॥
 ससदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ ९ ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः ॥ १० ॥ चतुर्थे
 सर्वमौपभृत् समानयति ॥ ११ ॥ नाश्रोपभृतमभिवारयति ॥ १२ ॥ इडान्ता-
 तिथ्या संतिष्ठते ॥ १३ ॥ सर्वे पुरोडाशमिडामुपहृयेतेत्येकम् । निरवधेदित्यपरम्
 ॥ १४ ॥ ॥२२॥

॥ इति^७ दशमः प्रश्नः^७ ॥

1-1. A₁, B_{1,2} omitted

2-2. Thus B₂; A₁ इत्युपाहृत्य हरन्ति; A₂₋₅, B_{1,2}, R इत्युपहृत्याहरन्ति

3. B₂ यजुषा

4. A₂₋₃ omitted

5. B₂ परिहरति

6. A, B₁ गत

7-7. A₁₋₇ प्रथमः A₁ omitted; B₁ धीः; B₂ इति भारद्वाजसूत्रे दशमा (सोमप्रश्नः) प्रश्नः ॥

अथैकादशः प्रश्नः

प्रवर्ग्य^१ संभरिष्यन्तुदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे पौर्णमास्या-
ममावास्यायां वा तूर्णी काण्टकी^२ समिधमाधाय युजते मनः इति चतुर्गृहीतं
जुहोति यद्यदीक्षितो भवति ॥ १ ॥ अथ यदि दीक्षितः काण्टकीमेवैतया समिध-
मादध्यात् । न^३ जुहुयाद् यजुरेव वदेदित्यपरम् ॥ २ ॥ ततोऽभिमादत्ते खादिरी-
मौदुम्बरी वैणवी वैकङ्कती वा ॥ ३ ॥ तस्यास्तत्प्रमाणं यदाग्निव्याः^४ ॥ ४ ॥
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे इत्यभिमादाय ब्रह्माणाममन्त्रयते उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते इति
॥ ५ ॥ उपोत्तिष्ठति^५ ब्रह्मा ॥ ६ ॥ उभावुत्तरमर्धर्चं जपतः ॥ ७ ॥ आद्रदते
कृष्णाजिनम् ॥ ८ ॥ अनुनयन्त्यजां पुंश्छगलामथं^६ वृषाणमिति ॥ ९ ॥ अथप्रथमाः
प्राञ्चोऽभिप्रव्रजन्ति प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः इति ॥ १० ॥ अपि वास्यैते^७ संभाराः परि-
श्रितेऽभ्युदाहृता भवन्ति ॥ ११ ॥ अग्नेणाहवनीयं मृत्खनः^८ । पूर्वःपूर्व^९ इतरः
॥ १२ ॥ उत्तरेण मृत्खनं कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य घावापृथिवी
अभिमन्त्रयते मृत्खनं^९ वा^{१०} देवी घावापृथिवी अनु मे मैसाताम्^{११} इति^{१०} ॥ १३ ॥
मृत्खनेऽभिया प्रहरति ऋष्यासमघ मखस्य शिरः इति ॥ १४ ॥ हरति मखाय त्वा
मखस्य त्वां शीर्ष्णं इति ॥ १५ ॥ तूर्णी कृष्णाजिने निवपति ॥ १६ ॥ एवमेव
द्वितीयं^{११} हरति । एवं तृतीयम्^{१२} ॥ १७ ॥ तूर्णी चतुर्थं यावती मृदं प्रवर्ग्यपात्रेभ्य
आत्मां मन्यते ॥ १८ ॥ ॥ १ ॥

ततो वराहविहृतमभिमन्त्रयते इत्यत्र आसीः इति^{१२} ॥ १ ॥ समानमत
ऊर्ध्वम् ॥ २ ॥ ततो वल्मीकवपां देवीर्ध्वीः इति ॥ ३ ॥ समानमत ऊर्ध्वम्
॥ ४ ॥ ततः पूतीकान्^{१३} इन्द्रस्यौजोऽसि इति ॥ ५ ॥ समानमत ऊर्ध्वम् ॥ ६ ॥

1. A₁, B₁ begin with ओ; B₂ with श्रीः ॥ अथ एकादशः प्रश्नः
2. A₁ काण्टकी; B₂ काण्टकी
- 3-3. A₂₋₃ omitted
4. A₁ यदाग्निव्याः; B₂ यदाग्नि
5. B₂ उपोत्तिष्ठन्वपति
6. A₁, B₁ पुंश्चगला^०
7. B₂ वास्यैते
- 8-8. B₁ मखनः पूर्वःपूर्व; B₂ मृत्खनं पूर्वपूर्व
- 9-9. B₁ मृत्खनं वा; B₂ मृत्खनत्वा
- 10-10. A₁ साधामिति; B₁ मासाधामिति; B₂ मसाधामिति
- 11-11. A₂₋₃, R द्वितीयं तृतीयम्
12. B₂ दधि समानमादीक्षिति
13. A₁ पूतीकान्

कृष्णाजिनलोमान्यजलोमानि च संसृज्य अग्निजा असि प्रजापते रेतः इति ॥ ७ ॥
 समानमत ऊर्ध्वम् ॥ ८ ॥ अथैनानश्वेनावघ्रापयति' आयुर्धेहि' प्राणं धेहि इति
 ॥ ९ ॥ अथैनानजयाभिदोहयति मधु त्वा मधुला करोतु इति ॥ १० ॥ अमि-
 दोहनमेकेऽवघ्रापणात् पूर्व' समामनन्ति ॥ ११ ॥ बहव आर्याः परिगृह्य हरन्ति
 ॥ १२ ॥ उत्तरेण विहारमुद्धतेऽवोक्षिते सिकतोपोसे परिश्रिते निदधति ॥ १३ ॥
 अथैनान्' मदन्तीभिरुपसृजति मधु त्वा मधुला करोतु इति ॥ १४ ॥ ये के' चोखा-
 संसर्जनाः संभारा यचान्यद् दृढार्थमुपाधं मन्यते ॥ १५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः ।
 यत् किं च प्रवर्ग्य उदककृत्यं मदन्तीभिरेव तत् क्रियते ॥ १६ ॥ नैनं स्त्री प्रेक्षते
 न शूद्रः ॥ १७ ॥ न कुर्वन्नमिप्राण्यात् ॥ १८ ॥ अपहाय मुखमनमिप्राणत्
 वेषुना करोति ॥ १९ ॥ न प्रवर्ग्य चादित्यं च' व्यवेयात् ॥ २० ॥ यत्र
 क च विप्रक्रान्ते प्रवर्ग्य आदित्योऽस्तमियात् कृतान्तादेव विरमेत् । श्वो भूते
 श्वेषं समाप्नुयात् ॥ २१ ॥ संप्लोम्नाय' मृदं पिण्डं करोति मखस्य शिरोऽसि
 इति ॥ २२ ॥ यत्स्य पदे स्थः इत्यङ्गुष्ठाभ्यां निगृह्य महावीरं करोति प्रादेश-
 मात्रमपरिमितं वा' वायव्याकृति त्र्युद्धि पञ्चोद्धि वा ॥ २३ ॥ गायत्रेण त्वा छन्दसा
 करोमि' इति प्रथमम् । ऋष्ट्येन इति द्वितीयम् । जागतेन इति तृतीयम् ॥ २४ ॥
 अपि वा सर्वैरकैकम् ॥ २५ ॥ उपविलं राक्षां करोति मखस्य राक्षासि इति
 ॥ २६ ॥ अदितिस्ते विलं गृह्णातु इति वेषुपर्वणा विलं करोति यावदैवताय
 सौविष्टकृतायाग्निहोत्राय भक्षायामं मन्यते ॥ २७ ॥ ॥२॥

तृतीयवेलां प्रतिनयति ॥ १ ॥ उत्तरतः सिकतासु प्रतिष्ठापयति सूर्यस्य
 हरसा श्राय मखोऽसि इति ॥ २ ॥ एवमेव द्वितीयं प्रतिष्ठापयत्येवं' तृतीयम् ॥ ३ ॥
 तूर्णामितराणि ॥ ४ ॥ एतस्या एव मृदो दोग्ध्रे करोति हस्त्योष्ठ्ये प्रसेचनवती
 यथा सुगदण्डैवम् ॥ ५ ॥ वर्षीय आश्वर्येवं हरीयः प्रतिप्रस्थानम् ॥ ६ ॥ एतस्या

1-1. A, हि

2. A_{1,2} 'प्राणात्; B₂ 'प्राणात्

3. A₁ अपेनाम; B₁ अपेना; R अपेना

4. A_{1,2}, B₁, R omitted

5-5. B₂ आदित्य

6. B_{1,2} व्यवेयाद्

7. Thus A, B₂; B₁ संप्लोम्नाय; R संप्लोम्नाय; See : XIV.19.3

8. A₁, B₁ omitted

9. A, B₁ मतिष्ठाप्यैव; B₂ 'वेषमेव

आज्यस्थालीं रौहिणकपाले च परिमण्डले घोटप्रकारे ॥ ७ ॥ घर्मेष्टकां कुलायिनी-
 मितिं यदि साग्निचित्यो भवति ॥ ८ ॥ अथैनान् श्लक्ष्णीकरणैः श्लक्ष्णीकुर्व-
 न्त्यहतचण्डातकैर्गर्वाधुकैः क्लीतकाभिर्वेणुपर्वभिराज्येनेति ॥ ९ ॥ अथैनान् धूपनकाले
 वृष्णोऽध्वस्य शुकृद्गार्हपत्ये प्रदीप्य प्रथमकृतं महावीरं शफाम्यां परिगृह्य
 धूपयति वृष्णो अध्वस्य निष्पदसि इति ॥ १० ॥ एवमेव द्वितीयं धूपयत्येवं तृतीयम्
 ॥ ११ ॥ तूष्णीमितराणि ॥ १२ ॥ शफाम्यामेवात ऊर्ध्वं महावीरानादत्ते ॥ १३ ॥
 अग्रेण गार्हपत्यमवटं स्थात्वा लोहितपचनीयैः संभारैरवस्तीर्य तत्र प्रथमकृतं महावीर-
 सुपावहरति अर्धिरसि इति ॥ १४ ॥ शोचिरसि इति द्वितीयम् । ज्योतिरसि तपोऽसि
 इति तृतीयम् ॥ १५ ॥ तूष्णीमितराण्यन्ववधाय लोहितपचनीयैः संभारैः प्रच्छाद्य
 गार्हपत्ये मुञ्जानादीप्योपोपति । अर्धिये त्वा इति पुरस्तात् । शोचिये त्वा इति दक्षिणतः ।
 ज्योतिषे त्वा इति पश्चात् । तपसे त्वा इत्युचरतः ॥ १६ ॥ ॥३॥

अपि वा सर्वैः सर्वतः ॥ १ ॥ पच्यमानानुपचरति अमीमं महिना दिक्म्
 इत्येतयोत्तरया वा ॥ २ ॥ सर्वाण्युपचारणानि मन्त्रवन्ति भवन्ति ॥ ३ ॥ पक्षेष्टु
 सिद्धयै त्वा इति घृष्टी आदायाध्वर्युः प्रथमकृतं महावीरमुद्रासयति देवत्वा सवितोद्रपतु
 इति ॥ ४ ॥ उचरतः सिकतासु प्रतिष्ठापयति अपयमानः पृथिव्यामाशा दिशं आपृण
 इति ॥ ५ ॥ अथैनमन्वीक्षते सूर्यस्य त्वा चक्षुषान्वीक्षे इति ॥ ६ ॥ एवमेव द्वितीय-
 मुद्रासयत्येवं तृतीयम् ॥ ७ ॥ तूष्णीमितराणि ॥ ८ ॥ अथैनान् सिकताभिः
 प्रदक्षिणं पर्यूहति इदमहममुमामुम्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि इति ॥ ९ ॥
 विशा इति राजन्यस्य । पशुभिः इति वैश्यस्य ॥ १० ॥ अथैनान् प्रभूतेनाजापयसा
 कृष्णसिं गायत्रेण त्वा छन्दसा कृष्णभि इत्येतैर्मन्त्रैः । त्रिभिरसिभिरेकैकम् ॥ ११ ॥
 अपि वा सर्वैरेकैकम् ॥ १२ ॥ अथैनान् कृष्णाजिन उपनद्यासजति देव पुरधर
 स्यासं त्वा इति ॥ १३ ॥ उपरिष्टात्काल एष मन्त्रो भवतीत्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥४॥

प्रवर्येण प्रचरिष्यन्तः संवृण्वन्ति द्वाराणि ॥ १ ॥ परिश्रयन्ति पत्न्याः

1. B₁ सोमाकारे
2. A₁₋₃, कुलायिनी
3. A₁ अथेना; B₁ अथेना; R अथेने
4. A₁ अथेना; A₁₋₃, B₁, R अथेना; B₂ अथेन
5. A₁ 'मन्वचेक्षते; A₂₋₃ 'मन्वक्षते; B₁ 'मन्वक्षते
6. Mahādeva on SatS XXIV.1.22 : अथैनान् प्रभूतेनाजापयसा कृष्णसिं गायत्रेण अपयसा-
 भारद्वाजो ।
7. B₁ omitted

॥ २ ॥ पश्चाद्भोतोपविशति । पुरस्तादध्वर्युः । दक्षिणतो ब्रह्मा यजमानः प्रस्तोता च । उचरत आग्नीध्रः प्रतिप्रस्थाता च ॥ ३ ॥ मदन्तीरुपस्पृश्य प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वोचरेण विहारं दर्भान् संस्तीर्य तत्रैतान् महावीरानुपावहरति देव पुरधर सथासं-त्वा इति ॥ ४ ॥ उपरिष्ठात्काल एव मन्त्रो भवतीत्यपरम् ॥ ५ ॥ अत्रैव सर्वं परिधर्म्यमुपावहरति ॥ ६ ॥ औदुम्बरीं सम्राडासन्दीं नितराम् ॥ ७ ॥ राजासन्द्या वर्षाणिसीमेके समामनन्ति ॥ ८ ॥ मौञ्जीभी रज्जुभिरेकसराभिर्भ्युताम् ॥ ९ ॥ चतस्र औदुम्बरीः सुचः ॥ १० ॥ तासां द्वे अनिष्टुब्धे ॥ ११ ॥ निष्टुब्ध-योर्वर्षायस्युपयमनीं हसीयसी प्रोक्षणीधानी ॥ १२ ॥ औदुम्बरो सुवी । औदुम्बरो शफौ महावीरसंमितावस्वयौ । औदुम्बरी धृष्टी । औदुम्बरो मेधी । त्रीनौदुम्बरान् मयूखान् । पडौदुम्बरान् शकलान् ॥ १३ ॥ त्रयोदश वैकङ्कतान् परिधीन् काण्टकीं च समिधम् ॥ १४ ॥ प्रभूतानि घर्मेन्धनानि खादिराण्यौदुम्बराणि वैकङ्कतानि कार्णर्मयमयाणि वा ॥ १५ ॥ त्रीणि कार्णाजिनानि धवित्राणि त्रेपां शुक्लकृष्ण-लोमानि स्युः ॥ १६ ॥ वैणवा दण्डा वाहुमात्रा भवन्तीति विज्ञायते ॥ १७ ॥ औदुम्बरदण्डानीत्यपरम् ॥ १८ ॥ द्वौ रुधमौ रजतसुवर्णौ ॥ १९ ॥ शतमानौ भवतः ॥ २० ॥ मौञ्जौ वेदी । तयोर्न्यतरः परिवासितः ॥ २१ ॥ मौञ्जीम-मिधानीम् । मौञ्जे निदाने । त्रीणि मौञ्जानि विशाखदामानि ॥ २२ ॥ द्वयान् मुञ्ज-प्रलवानप्रतिशीर्णाग्रान् ॥ २३ ॥ रौहिणयोः पिशान्यफलीकृतानाम् ॥ २४ ॥ खरेभ्यः सिकताः ॥ २५ ॥ मौञ्जे पवित्रे इत्येकम् । दर्भेभ्ये इत्यपरम् ॥ २६ ॥ ॥ ५ ॥

तूर्णौ प्रोक्षणीधान्यां प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्रयते* ब्रह्मन् प्रवर्षेण प्रचरिष्यामः । होतर्धर्ममभिष्टुहि । अग्नीद्वौहिणो पुरोडाशावधिश्य । प्रतिप्रस्थाताविहर । प्रस्तोतः सागानि माप इति ॥ १ ॥ ब्रह्मा प्रसौति यजुर्युक्तं सामभिराक्तवम् इत्युपांशुवत्वा ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत इत्युचैः ॥ २ ॥ अपि वा प्रचरत इत्युचैः सर्वमन्यदुपांशु

1. B₂ अत्रै*
2. B₂ *रीदृति
3. A, *र्युदा; B₁ *र्युत; B₂ *न्युत *
4. Thus all MSS; R अनिष्टुब्ध*
5. A, पाठानि
6. A, शतमानस्य कृतौ; B, शतमानस्य; B₂ शतमानस्य कृतौ
7. Mahādeva on SatS XXIV.2.6 : प्रभूतान् सुअमलवानित्यापरतमभरद्वाजी ।
8. A₂₋₈ omitted
9. Mahādeva on SatS XXIV.2.6 : एवमाह भरद्वाजः प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणमा-मन्त्रयते ।

॥ ३ ॥ प्रसृतो ब्रह्मणा सर्वं परिघर्म्यं प्रोक्षति ॥ ४ ॥ यमाय त्वा ॥ मखाय त्वा
इत्येतैर्मन्त्रैस्त्रिः प्रोक्षति ॥ ५ ॥ अभिपूर्वं प्रोक्षति ॥ ६ ॥ प्रोक्षितानि व्यायात-
यतीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ अथैतां सप्राडासन्दीमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य पुरस्ताद्
राजासन्ध्याः प्रतिष्ठाप्य तस्यां कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुचरलोमास्तीर्थं तस्मिन्
प्रचरणीयौ महावीराबुपावहरति^१ देव पुरश्चर सप्यासं त्वा इति ॥ ८ ॥ उपरिष्ठात्काल
एष मन्त्रो भवतीत्यपरम् ॥ ९ ॥ अथैतां मेर्था मयूखान् विशाखदामानीत्यादायाग्रेण
होवारं जघनेन गार्हपत्यं दक्षिणया द्वारोपनिष्कम्य दक्षिणेन दक्षिणां^२ द्वारं मेर्था
निहन्ति होतुः समीक्षायै ॥ १० ॥ एतस्यैव द्वारस्य पूर्वस्या द्वार्याया दक्षिणतो
वत्साय शङ्कुं निहन्ति ॥ ११ ॥ एतस्यैवापरस्यै द्वार्यायै दक्षिणतोऽजायै । उत्तरतोऽ-
भ्यन्तरं बर्कराय ॥ १२ ॥ तेषु त्रीणि^३ विशाखदामानि व्यायातयति ॥ १३ ॥
तैरेनान् काले वधन्ति ॥ १४ ॥ ततः खरानुपवपति ॥ १५ ॥ उत्तरेण गार्हपत्य-
मेकम् । उत्तरेणाहवनीयमेकम् । उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं^४ प्रत्युच्छिष्टखरं बाह्यतो
निःपेचनवन्तम् ॥ १६ ॥ एवं व्यायातितान्येव भवन्त्योद्वासनात् ॥ १७ ॥ ॥ ६ ॥

एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता दर्विहोमसंस्कारेणाज्यस्थाल्यामाज्यं^५
संस्करोति ॥ १ ॥ नैतस्य संस्कारो विद्यत इत्यपरम् ॥ २ ॥ अधिश्रयत्याग्नीध्रो
रौहिणौ पुरोडाशौ तृष्णीमुपचरितौ ॥ ३ ॥ शफान्यां महावीरं परिगृह्य वेदेना-
परिवासितेन भस्म संमाष्टिं देव पुरश्चर सप्यासं त्वा इति ॥ ४ ॥ सुवेणाहवनीये
सप्तैकादश वा प्रभ्णाहुतीर्जुहोति प्राणाय स्वाहा ॥ व्यानाय स्वाहा इति ॥ ५ ॥ अथैन-
माज्येनानक्ति देवस्त्या सविता मध्वानक्तु इति ॥ ६ ॥ अपरस्मिन् खरे राजतं रुक्मं
निधाय पृथिवीं तपस्रखायस्व इति प्रतिष्ठाप्य महावीरमन्यस्मै वा प्रदाय द्वयान्
मुञ्जप्रलवानादाय दक्षिणेपामग्राणि गार्हपत्ये प्रदीपयति जर्षिणे त्वा इति ॥ ७ ॥
तेपामग्रैरुचरेपां मूलानि शोचिषे त्वा इति ॥ ८ ॥ तेषां मूलैर्दक्षिणेपां मूलानि
ज्योतिषे त्वा इति ॥ ९ ॥ तेषां मूलैरुचरेपामग्राणि तपसे त्वा इति ॥ १० ॥ तान्
व्यत्यस्तानुपरि रुक्मे निदधाति अर्चिरसि शोचिरसि इति ॥ ११ ॥ दक्षिणानुचरान्
करोतीति विज्ञायते ॥ १२ ॥ तेषूपरिष्ठान्महावीरं^६ प्रतिष्ठापयति सैसीदस्व महौ

1. B₁ महावीराबुपावहरति; B₂ महावीराबुभाबुपा^०

2. Thus A₂; A₁, B_{1,2}, R दक्षिणं; A₃-5 दक्षिणा

3. R omitted

4. Rudradatta on ĀpŚS XV.6.22: उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं प्रतीत्येव भरद्वाजः ।
Similarly Mahādeva and Vāñcheśvara on SatS XXIV.2.11.

5. B_{1,2} दर्षी^०

6. A₁ तेषु महावीरं

असि इति ॥ १३ ॥ अथैनमाज्येनाभिपूरयति अन्नन्ति यं प्रथयन्तः इति ॥ १४ ॥
 अध्वषि महावीरमसँस्पृशन् यजमानः प्राञ्चं प्रादेशं धारयमाणो जपति अनाघृष्या
 पुरस्तात् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ १५ ॥ मनोरसासि भूरिपुत्रा इत्युत्तरतः पृथिवी-
 मभिमृशति ॥ १६ ॥ ॥७॥

सिद्धये वा इति धृष्टी आदायाध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च गार्हपत्यादुदीचो-
 ऽङ्गारान् निरूहतः तपो षग्ने अन्तरौ अमित्रान् इति ॥ १ ॥ तैरेनं प्रदक्षिणं पर्यूहतः
 चितः स्य परिचितः इति ॥ २ ॥ अथैनं त्रयोदशभिर्वैकङ्कतैः परिधिभिः परिधत्तः ।
 मा असि इति प्राञ्चाध्वर्युर्निदधाति । प्रमा असि इत्युदञ्चौ प्रतिप्रस्थाता ॥ ३ ॥
 एवमेवोत्तरैरुत्तरैर्मन्त्रैः परिधत्तः । पूर्वेणपूर्वेणाध्वर्युरुत्तरेणोत्तरेण प्रतिप्रस्थाता
 ॥ ४ ॥ अध्वर्युरेव दक्षिणतस्त्रयोदशं निदधाति अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि इति ॥ ५ ॥
 अथैनं सौवर्णेन रुक्मेषापिदधाति दिवे तपस्र्वायस्य इति ॥ ६ ॥ अथैनममिमन्त्रयते
 आभिर्गाभिः इति तिसृभिः ॥ ७ ॥ ततो धवित्राण्यादत्ते । गायत्रमसि इति प्रथमम् ।
 त्रैष्टुभमसि इति द्वितीयम् । जागतमसि इति तृतीयम् ॥ ८ ॥ तैरेनं त्रिरूर्ध्वगुण-
 चाजयति मधु मधु इति ॥ ९ ॥ तेषामेकं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छत्येकमाग्नीध्राय
 ॥ १० ॥ आग्नीध्रप्रथमास्त्रिः प्रदक्षिणमूर्ध्वं धृन्वन्तः* परियन्ति ॥ ११ ॥ अथैनं
 पर्युपविशन्ति पुरस्तादध्वर्युर्दक्षिणतः प्रतिप्रस्थातोत्तरत आग्नीध्रः ॥ १२ ॥ अव्यति-
 पङ्गं धृन्वन्तः प्रणवैः तैराधयन्त इन्धानाः समञ्जन्त आसते ॥ १३ ॥ प्रज्वलिते
 रुक्ममपादच इति विज्ञायते ॥ १४ ॥ यत्राभिजानाति याभिर्वर्तिकां प्रसितममुञ्चतम्
 इति तदध्वर्युर्महावीरमामन्त्रयते दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणाः इत्यनुवाकेन ॥ १५ ॥
 यत्राभिजानाति अम्रस्वतीमश्विनः वाचमस्मे इति तदुपोत्तिष्ठन्नध्वर्युराह रुचितो
 यर्मः इति ॥ १६ ॥ ततोऽध्वर्युप्रथमास्त्रिरनभिधृन्वन्तः प्रतिपरियन्ति* ॥ १७ ॥
 धवित्राण्यादाय प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति ॥ १८ ॥ तत् प्रतिप्रस्थाताग्नेणाहवनीयं
 पर्याहृत्य सप्राडासन्धां निदधाति ॥ १९ ॥ यथालोकमवस्थाय सर्वं ऋत्विजो
 यजमानथाधीयन्तो महावीरमवेक्षन्ते अपस्थं गोपाम् इति ॥ २० ॥ अनु-

1. B, *धस्वशेषन्

2. A, धृन्वन्तः; Mahādeva on SatS XXIV.3.4: आग्नीध्र प्रथममिति भरद्वाजा-
 स्तन्त्राभ्यामपि समाधानात् ।

3. Mahādeva on SatS XXIV.3.7: अध्वर्युप्रथमा अनभिधृन्वन्तस्त्रिः परियन्ति इति
 भरद्वाजापस्तम्बौ ।

वाकशेषं तु' प्रतिप्रस्थाता परिश्रिते पत्नीं वाचयति त्वधीमती ते सपेय इति
॥ २१ ॥ ॥८॥

ततः संग्रेष्यति अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावासादय इति ॥ १ ॥ अनिपुण्ययोः
सुचोरुपस्तीर्णाभिधारितौ पुरोडाशावासादयति ॥ २ ॥ दक्षिणं परिधिसंधिमन्वेकम् ।
उत्तरं परिधिसंधिमन्वितरम् ॥ ३ ॥ सावित्रेण रथनामादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य'
त्रिरुपांशु धर्मदुधमाह्वयति इव एह्यदित एहि सरस्वत्येहि इति ॥ ४ ॥ प्रत्येत्य दोग्ध्रे
निदाने इत्यादाय दक्षिणया' द्वारोपनिष्क्रम्य त्रिरुच्चैः असावेह्यसावेहि इति
यथानामा भवति ॥ ५ ॥ अदित्वा उष्णीषमसि इति रथनया धर्मदुधमभिदधाति ।
वायुरस्यैडः इति वत्सम् ॥ ६ ॥ प्या त्वोपावसृजतु इत्युपावसृजति ॥ ७ ॥ यस्ते
स्तनः शशयः इति धर्मदुधमभिमन्त्रयते ॥ ८ ॥ उन्न धर्मं शिंप' इति' निदाय
वत्समुपसीदति बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु इति ॥ ९ ॥ दानवः स्थ पेस्वः इति स्तनान्
संमृशति ॥ १० ॥ वर्षीयसि दोग्ध्रे दोग्धि अग्निभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व
इति ॥ ११ ॥ तूर्ष्णी प्रतिप्रस्थाता हसीयस्यजाम् ॥ १२ ॥ अग्नीधे पयसी प्रदाय
पूर्वावतिद्रुत्य शफोपयमानाददाते । गायत्रोऽसि इति प्रथमम् । त्रैष्टुभोऽसि इति
द्वितीयम् । जागतमसि इत्युपयमनं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ यत्राभिजानाति उत्तिष्ठ
ब्रह्मणस्वते इति तदाग्नीध्र उपोत्तिष्ठति ॥ १४ ॥ यत्राभिजानाति उपद्रव पयसा
गोधुनोपम्' इति तत् पय आहरति ॥ १५ ॥ आहियमाणमभिमन्त्रयते सहोर्जो
भागेनोप मेहि इति ॥ १६ ॥ इन्द्राग्निना मधुनः सारषस्य इति महावीरं गोपय
आनयति ॥ १७ ॥ स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमि इत्युष्माणमुद्यन्तमभि-
मन्त्रयते ॥ १८ ॥ मधु हविरसि इत्यजापयः ॥ १९ ॥ ॥९॥

अजापयस एके पूर्वमानयनं समामनन्ति ॥ १ ॥ वावापृथिवीभ्यां त्वा
परिगृह्णामि इति शफाभ्यां महावीरं परिगृह्य वेदेन परिवासितेन भस्म प्रमृज्य
प्रतिप्रस्थातोपयमनेनोपयच्छति अन्तरिक्षेण त्वोपपच्छामि इति ॥ २ ॥ देवानां त्वा
पितृणामनुमतो भर्तुं शकेयम् इत्युद्यम्य हरति तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहि इति ॥ ३ ॥
गच्छन्नेवानवानं' पञ्च वातनामानि व्याचष्टे समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा इति

1. A₂₋₃ omitted
2. B₂ 'निक्राम्य
3. Thus A₂₋₃; B₁ दक्षिणाया; R दक्षिणा
- 4-4. A₁, B₁ विशेति; A₂₋₃ शिवेति
5. A₁ गोधुनोपम्
6. Thus B₂; A₁ गच्छन्नेवानां; A₂₋₃, B₁, R गच्छन्नेवानां

॥ ४ ॥ अपान्य पञ्चोत्तराणि अग्नये त्वा वसुमते स्वाहा इति ॥ ५ ॥ एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता दक्षिणं रौहिणं क्षुचा प्रतिष्ठितं जुहोति अहर्ज्योतिः केतुना जुपतीं सुज्योतिर्ज्योतिषां स्वाहा इति ॥ ६ ॥ दक्षिणातिकामन्नध्वर्युर्ब्रह्माणमीक्षते विश्वा वाशा दक्षिणसत् इति ॥ ७ ॥ विश्वान् देवानयाडिह इति होतारम् ॥ ८ ॥ स्वाहा-कृतस्य धर्मस्य इति धर्ममभिमन्त्र्याथाग्न्य प्रत्याथाविते संप्रेष्यति धर्मस्वं यज इति ॥ ९ ॥ वपद्कृते जुहोति अग्निना धर्मं पातम् इति ॥ १० ॥ अनुवपद्कृते द्वितीयम् स्वाहेन्द्रा वद् इति ॥ ११ ॥ हुतं यजमानोऽनुमन्त्रयते धर्मगपातमग्निना इत्यनुवाक-शेषेण ॥ १२ ॥ अथैनमुपर्याहवनीये धारयन् श्रुतदग्नाभिपूरयति ॥ १३ ॥ विश्व-रन्तमभिमन्त्रयते इषे पीपिहूजे पीपिहि इति ॥ १४ ॥ अथैनं दिशोऽनुप्रहावयति । त्विष्ये त्वा इति पुरस्तात् । शुक्राय त्वा इति दक्षिणतः । इन्द्रियाय त्वा इति पश्चात् । भूम्यै त्वा इत्युत्तरतः ॥ १५ ॥ प्रत्याक्रम्योपयमने शेषमानीयान्तर्वेद्युपयमनं निधाय पूर्वस्मिन् खरे राजतं रुक्मं निधाय तस्मिन् महावीरं प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ ॥ १० ॥

धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारय इति ॥ १ ॥ क्षत्राणि धारय इति राजन्यस्य । विशं धारय इति वैश्यस्य ॥ २ ॥ नेद् त्वा वातः स्कन्दयात् इति ॥ ३ ॥ यद्यभिचरेत् अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं गच्छ इति ब्रूयाद्यं द्विष्यात् ॥ ४ ॥ अत्र प्रतिप्रस्थाता पूर्ववदुत्तरं रौहिणं जुहोति ॥ ५ ॥ उपयमनेऽञ्जन् शकलानादधाति पूष्णे शरसे स्वाहा इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ ६ ॥ षष्ठं शकलं सर्वेषु लेपेष्वक्त्वानन्वीक्षमाण उदञ्चं निरस्यति रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा इति ॥ ७ ॥ अप उपस्पृशति ॥ ८ ॥ पुरस्ताद्रौहिणहोमान्छकलानेके समा-मनन्ति ॥ ९ ॥ तूर्णां काण्टकीं समिधमाधाय तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोति ॥ १० ॥

1. Rudradatta on ĀpSS XV.10.10: क्षुचा प्रतिष्ठितं जुहोतीत्येव भारद्वाजः । Vāñcheśvara on SatS XXIV.4.8: क्षुचानिष्टुषया प्रतिष्ठितं जुहोतीति भारद्वाजः ।
2. B_{1,2} 'श्रीक्षण'
3. A₁ 'प्रहावयति; B₂ प्रवाहयमिति; Vāñcheśvara on SatS XXIV.4.11: भारद्वाजोऽप्यध्वर्यु कर्तारमाह । अथैनमुपर्याहवनीये धारयन् श्रुतदग्नाभिपूरयति । विश्वरन्त-मनुमन्त्रयत इषे पीपिहोति । अथैनं दिशोऽनुप्रहावयतीति ।
4. A₁, D_{1,2} इन्द्राय
5. B₂, R निरस्तं
6. A₁ omitted
7. B₂ उपस्पृश्य
8. Thus B₂; A₁ 'होमशकला'

सूः स्वाहा इति वा ॥ ११ ॥ उपयमने शेषं सर्वं समुपहूय भक्षयन्ति । होताग्ने-
ऽथाध्वर्युरथ ब्रह्माथ प्रतिप्रस्थाताथाग्नीध्रोऽथ यजमानः ॥ १२ ॥ सर्वं प्रत्यक्षम् ।
अपि वा यजमान एव प्रत्यक्षमवघ्रेणेतरे ॥ १३ ॥ इत्तं हविर्मधु हविः इति भक्षयि-
त्वोपयमनं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति ॥ १४ ॥ तत् प्रतिप्रस्थातोच्छिष्टखरे मार्ज-
यित्वान्तर्वेद्युपयमनं निघाय तस्मिन् राजतसुवर्णो^१ रुक्माववधाय^२ मदन्तीरानीयो-
त्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा निनीयाप^३ उपयमने^४ सर्वं परिधर्म्यं^५ समवधाय
संग्रेष्यति ॥ १५ ॥ ॥ ११ ॥

धर्माय सैत्तत्तमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ आ यस्मिन्तस वासवाः इत्य-
भिज्ञायाग्नेणाहवनीयं पर्याहृत्य सम्राडासन्ध्यां सादयति । स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः
इति प्रातः । स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः इति सायम् ॥ २ ॥ यत्राभिज्ञानाति अद्दि
तृणमशिये विश्वदानीम् इति तद्रामवसृजति ॥ ३ ॥ एवमेव सायंप्रातः प्रवर्ग्येण
प्रचरति ॥ ४ ॥ व्युपसत्के पटुकृत्वः पडुपसत्के द्वादशकृत्वो द्वादशोपसत्के चतु-
र्विंशतिकृत्वः ॥ ५ ॥ एतावन्नाना ॥ ६ ॥ उत्तरेण मन्त्रेण सायं रौहिणं जुहोति
॥ ७ ॥ अपीपरो माहो रात्रियै^६ मा पाहि इति सायं काण्टकी^७ समिधमादधाति ।
अपीपरो मा रात्रिया^८ अहो मा पाहि इति प्रातः ॥ ८ ॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा
इति सायमग्निहोत्रं जुहोति । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा इति प्रातः ॥ ९ ॥
सैत्सृष्टहोमं वा ॥ १० ॥ अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति ॥ ११ ॥ नोक्त्ये प्रवृञ्ज्यात् ॥ १२ ॥
विश्वजिति सर्वपृष्टे प्रवृणक्ति ॥ १३ ॥ न प्रथमयज्ञे प्रवृञ्ज्यात् ॥ १४ ॥ प्रवृञ्ज्याद्वा
॥ १५ ॥ योऽनुचानः श्रोत्रियस्तस्य प्रवृञ्ज्यात् ॥ १६ ॥ प्रवृञ्ज्याद्
दुर्वाहणस्य ॥ १७ ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्येत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ तं प्रवृञ्ज्य संवत्सरं
न मांसमश्रीयान्न रामाशुपेयान्न मृन्मयेन^९ पिबेन्नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत् ॥ १९ ॥
तेज एव तत् संश्यतीति विज्ञायते ॥ २० ॥ ॥ १२ ॥

प्रवर्ग्यमुद्रासयिष्यन्नजामग्नीधे ददाति पण्डोर्ही ब्रह्मणे धेनुं होत्रे रुक्मा-

1. B₂ प्रचरति

2. B₂ ततः

3-3. B₂ राजतसुवर्णरुक्मा^१

4-4. A₂ त्रितीय पात्रेपयमने; A₃₋₅ निनीयापात्रेपयमने; B₂ निनायाप उपयमने

5. A_{1, B_{1,2}} रात्र्ये

6. B₂ काण्टकी; R reads काण्टकी^७ समिधमादधाति as a separate sūtra.

7. A_{1, B_{1,2}} राश्या

8. A_{1, B_{1,2}} पृथम्^९

वध्वर्यवे ॥ १ ॥ समोप्यापरं खरं पूर्वस्मिन् खरे निवपति' ॥ २ ॥ अथैतौ
 सम्राडासन्दीमुत्तरेणाहवनीयं प्रतिष्ठाप्य तस्यां सर्वं परिघर्म्यं समवदधाति ॥ ३ ॥
 औदुम्बर्यां' सुचिं चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये तिस्र आहुतीर्जुहोति घर्म या ते
 दिवि शुक् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ४ ॥ अपि वा प्रतिप्रस्थाता त्रीन् संनखान् श्रुलाका-
 मुष्टोनादाय तेषामेकमाहवनीये प्रदीप्यास्यदग्ने धारयति । तमध्वर्युरभिजुहोति घर्म या
 ते दिवि शुक् इति ॥ ५ ॥ तस्मिन्नपरं प्रदीप्याहवनीये पूर्वं प्रहृत्य नाभिदग्ने धारयति ।
 तमध्वर्युरभिजुहोति घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक् इति ॥ ६ ॥ तस्मिन्नपरं प्रदीप्या-
 हवनीये पूर्वं प्रहृत्य जानुदग्ने धारयति । तमध्वर्युरभिजुहोति घर्म या ते पृथिव्यां
 शुक् इति ॥ ७ ॥ आहवनीय एवैनमनुप्रहरति ॥ ८ ॥ एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता
 परिश्रिते पत्नीमुदानयति अनु नोऽवातुनतिः इति ॥ ९ ॥ अन्विदनुमते त्वम् इत्युप-
 निष्कामन्ति' ॥ १० ॥ आहरन्ति' मेधीम् । अनुहरन्ति मयूखान् । आददते
 खरौ' ॥ ११ ॥ दक्षिणत उच्छिष्टखरं परिहरति ॥ १२ ॥ अथैतस्याः सम्राडासन्धा
 द्वावन्तर्वेदि पादौ द्वौ वहिर्वेदि प्रतिष्ठाप्य संप्रेष्यति प्रस्तोतः सामानि' गाय
 इति ॥ १३ ॥ सह पत्न्या त्रिः साम्नो निधनमुपयन्ति ॥ १४ ॥ अर्धाध्वे'
 द्वितीयम् । अपरेणोत्तरवेदि तृतीयम् ॥ १५ ॥ दिवस्त्वा परस्पायाः इति प्रथमेऽभि-
 प्रञ्जन्ति । ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः इति द्वितीये । प्राणस्य त्वा परस्पायाः इति तृतीये
 ॥ १६ ॥ ॥ १३ ॥

अथैतौ सम्राडासन्दीमुत्तरेणोत्तरवेदि प्रतिष्ठाप्य संप्रेष्यति प्रस्तोतर्वापार्हं
 साम गाय । इष्टाहोत्रीयं साम गाय इति ॥ १ ॥ इष्टाहोत्रीयस्य साम्नो निधनमुपयन्ति
 न वापार्हरस्य ॥ २ ॥ यद्युपरिष्ठात् परिपिञ्चेत् तत्र वापार्हरं चोदयेत् ॥ ३ ॥
 उदकुम्भमादाय प्रदक्षिणमुत्तरवेदि त्रिः परिपिञ्चन् पर्येति बल्लुरसि शंयुधायाः इति
 ॥ ४ ॥ त्रिरपरिपिञ्चन् प्रतिपर्येति शं च वक्षि परि च वक्षि इति ॥ ५ ॥ चतुः-
 सक्तिर्नाभिर्कृतस्य इत्युत्तरवेदिमभिमृश्योत्तरेणोत्तरनाभि खरौ न्युप्यानुव्यूहति सद्यो
 विश्वायुः इति ॥ ६ ॥ मार्जालीयदेश उच्छिष्टखरं निवपति अप द्वेषो अप हरः

1. A, निवपति

2-2. A, औदुम्बर्यां सुचा; B, औदुम्बर्यां

3-3. B, 'निष्कामत्याहरति

4. A, खरेण

5. B, साम

6. Thus B; A, B, अर्धाध्वे

7. A, अयस्त्वा

इति ॥ ७ ॥ अप उपस्पृश्योत्तरेणोत्तरनाभिं खरे हिरण्यं निधाय तस्मिन् प्रचरणीयं
महावीरसुपावहृत्येतराबुपावहरति' पूर्वापरौ दक्षिणोत्तरौ वा ॥ ८ ॥ अथैतस्मिन्
प्रचरणीये गोपय आनपति महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा इति ॥ ९ ॥ ज्योतिर्भा
असि वनस्पतीनामोपधीनौ रसः इति मधु' ॥ १० ॥ वाजिनं त्वा वाजिनोऽवनयामः
इति दधि ॥ ११ ॥ एवमेव द्वितीयं पूरयत्येवं तृतीयम् ॥ १२ ॥ अपि वाज्यमेव
प्रथम आनयेन्मधु द्वितीये दधि तृतीये' ॥ १३ ॥ घर्भतत् तेऽन्नमेतत् पुरीषम् इति
दध्ना मधुमिश्रेण यान्यासेचनवन्ति तानि पूरयति ॥ १४ ॥ अभ्युक्षतीतराप्य-
रिक्ततायै' ॥ १५ ॥ आदित्याकृतिं करोति ॥ १६ ॥ ॥१४॥

अथ यदि पुरुपाकृतिं चिकीर्षेदत्रैनेतराबुपावहृत्य शिरसो रूपं करोति
॥ १ ॥ उपरिष्टान्मौञ्जवेदमप्रच्छिन्नाग्रै' शिखायै रूपम् ॥ २ ॥ हिरण्यशकला-
वाज्यसुवौ वाक्ष्यो रूपम् ॥ ३ ॥ सुवौ नासिकयो रूपम् ॥ ४ ॥ दोग्ध्रे' कर्णयो'
रूपम् ॥ ५ ॥ प्रोक्षणीधानीं मुखस्य' रूपम् ॥ ६ ॥ आज्यस्थालीं ग्रीवाणो' रूपम्
॥ ७ ॥ पृष्टी जत्रूणो' रूपम् ॥ ८ ॥ शफावस्यो रूपम् ॥ ९ ॥ रौहिणहवन्यो
बाह्वो रूपम् ॥ १० ॥ दशौदुम्बरीः समिधोऽङ्गुलीनां रूपम् ॥ ११ ॥ प्रार्थी
मेधीं पृष्टीनां रूपम् ॥ १२ ॥ अभितो धक्त्रे पार्थयो रूपम् ॥ १३ ॥ मध्ये
तृतीयसुरसो रूपम् ॥ १४ ॥ मध्य उपयमनस्य रूपम् ॥ १५ ॥ तस्मिन् सर्वे
रज्जुमयै समवदधात्यान्त्राणो' रूपम् ॥ १६ ॥ पश्चादग्निं तिरश्ची' श्रोण्यो रूपम्
॥ १७ ॥ अभितः शकृत् सकथ्यो रूपम् ॥ १८ ॥ मध्ये तृतीयं मेदस्य रूपम्
॥ १९ ॥ रौहिणकपाले पाण्यो' रूपम् ॥ २० ॥ दशौदुम्बरीः समिधोऽङ्गुलीनां
रूपम् ॥ २१ ॥ रौहिणपिष्टशेपमभिष्वेत्सयति मज्जानो' रूपम् ॥ २२ ॥ उपरिष्टा-
न्मौञ्जवेदं विस्रस्य निदधाति स्लाघ्नो' रूपम् ॥ २३ ॥ अवकाभिर्धूपतृणैरिति
प्रच्छादयति मांसस्य रूपम् ॥ २४ ॥ दध्ना मधुमिश्रेणावोक्षति लोहितस्य रूपम्

1. Thus B₁; A₁₋₃, B₂ महावीरसुपावहरति; Mahādeva on SatS XXIV.6.8:

प्रचरणीयं महावीरसुपावहरतीति भरद्वाजः ।

2. A₁₋₃ omitted

3. Mahādeva on SatS XXIV.6.8: यथा पूर्वते प्रचरणीयेन महावीरे दधानवतीति
भरद्वाजः ।

4. A₁ °व्यतिरिक्त्या

5. B₂ °प्रतिष्ठितार्थ

6-6. A₁ दोग्धरेणयो

7. A₁₋₃ मधु

॥ २५ ॥ कृष्णाजिनेन प्राचीनग्रीविणोत्तरलोम्ना प्रच्छादयति त्वचो लोम्नां रूपम्
 ॥ २६ ॥ उपरिष्ठात् सम्राडासन्दर्ी विस्रस्य निदधाति । साम्राज्यस्य रूपं करोति
 ॥ २७ ॥ ॥१५॥

उत्तरवेद्यामुद्रासयेत् तेजस्कामस्य । उत्तरवेद्यामन्नाद्यकामस्य ॥ १ ॥ पुरो
 वा पश्चाद्गोद्रासयेत् ॥ २ ॥ नदीद्वीप उद्रासयेत् ॥ ३ ॥ यदि नदीद्वीप उद्रासयेत्
 परिपिञ्चेत् ॥ ४ ॥ यं द्विष्याद्यत्र स स्यात् तस्यां दिश्यौदुम्भ्यां शास्त्राया-
 मुद्रासयेत् इदमहममुप्यामुप्यायणस्य शुचा प्राणमपिदहामि इति ॥ ५ ॥ शुचैवास्यं
 प्राणमपिदहति । ताजगार्तिमार्छेतीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ यत्र दर्भा उपदीकसंतताः
 स्युस्तदुद्रासयेद् वृष्टिकामस्य ॥ ७ ॥ उत्तरवेद्यां नित्यं कल्पं ब्रुवते ॥ ८ ॥
 नैनमुद्रासितं वयांसि पर्यासीरन्नाग्नेः प्रणयनात् ॥ ९ ॥ अत्रैके परिपेचनं समामनन्ति
 ॥ १० ॥ अथैनमुपत्तिष्ठन्ते रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः इति प्रतिपद्य सह प्रथम
 सह रायस्पोषेण इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ मार्जालीयदेश उच्छिष्टसुरे मार्जयन्ते सुमित्रा
 न आप ओषधयः सन्तु इति ॥ १२ ॥ उदयं तमसस्परि इत्यादित्यमुपस्थाप उदु
 त्यम् ॥ चित्रम् इति द्वाभ्यां गार्हपत्ये हुत्वोपत्तिष्ठन्ते इमम् पु त्यमस्मभ्यम् इति
 ॥ १३ ॥ ॥१६॥

यदि घर्मः स्कन्देत् अस्कान् चौः पृथिवीम् इति द्वाभ्यामेनमभिमन्त्रयेत्
 ॥ १ ॥ यदि घर्मेण चरत्सु विद्युदापतेत् या पुरस्ताद्विद्युदापतत् इत्येतैर्वैथालिजं
 जुहुयात् ॥ २ ॥ अथ यदि सर्वतः सर्वा जुहुयात् ॥ ३ ॥ अथैतानि घर्मप्रायश्चित्तानि
 जुहोति प्राणाय स्वाहा ॥ पूष्णे स्वाहा इत्यनुवाकाभ्याम् ॥ ४ ॥ घर्मेष्टकामुपदधाति
 उदस्य शुष्माद्भानुः इत्यनुवाकेन ॥ ५ ॥ कुलायिर्नी यारते अग्ने आर्द्रा योनयः
 इत्यनुवाकेन ॥ ६ ॥ संचितमग्निमैडिवयाभिमृशति अग्निरसि वैश्वानरोऽसि इत्यनु-
 वाकेन ॥ ७ ॥ भूर्भुवः सुवः इति सर्वप्रायश्चित्तानि ॥ ८ ॥ यदि महावीरः पद्येत्
 ऊर्ध्वं ऊ पु ण ऊतये इति द्वाभ्यामेनमुच्छ्रयेत् ॥ ९ ॥ यदि भिद्येत विषुं दद्राणम्

1. A₂₋₅, B₁ omit अमुभ्य.

2. A₂₋₅ शुचा

3-3. Thus all MSS; R उत्तरवेद्यामुत्तरकल्पं

4-4. B_{1,2} "नामिम"

5. A₁ omitted

6. A₁ repeats हुत्वा.

7. A₂₋₅, B₁ "संप्रयते"

8-8. A₁, B₂ omitted

इति संघाय यानि द्वाथे संश्लेषणानि तैरेनमभिदिद्येद्यदन्यन्मापेभ्यो' मौसाच्च
 यद्वे चिदभिधियः इति ॥ १० ॥ यद्यप्रचरणीयः संपद्येतान्यस्मै' स्थानमपिदध्यात्
 ॥ ११ ॥ यदि धर्मनतिपरीयुः न वा प्रतिपरीयुः पुनरूर्जा ॥ सह ख्या इत्येताभ्यामेनं
 प्रतिपरीयुः ॥ १२ ॥ ॥१७॥

अथैतानि धर्मे व्यथिते प्रायश्चित्तानि जुहोति मा नो धर्म व्यथितो विव्ययो
 नः इत्यष्टौ ॥ १ ॥ यदि धर्मेण' चरत्स्वादिद्योऽस्तमियादपरस्यां द्वारि दर्भेण
 हिरण्यं प्रवध्य उद्वयं तमस्तपरि इत्युपस्थाय उद्गु ल्यम् ॥ चित्रम् इति द्वाभ्यां गार्हपत्ये
 हुत्वा प्रवृज्य श्वो भूत आदित्यमुपतिष्ठते वयः सुपर्णाः इत्येतया ॥ २ ॥ दधिधर्म
 भक्षयन्ति भूर्ध्रुवः सुवः इत्यनुवाकेन ॥ ३ ॥ यदि धर्मधुग् दोहनकाले नागच्छेदन्यां
 दुग्ध्वा प्रवृज्य तां सुत्यायां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ ४ ॥ यदि धर्मदुधि पयो न
 स्याद् द्दतेश्चतुर्थे पादं स्तनं कृत्वा पिन्वयेत् ॥ ५ ॥ यदि दधि दुहीत वार्हस्पत्ये
 शंसेत् । यदि पय आश्विनं सोदर्कम् ॥ ६ ॥ यदि लोहितं दुद्येतान्यद्वा विवर्ण-
 मन्वाहार्यपचनं परिश्रित्य अग्नये रुद्रवते खाहा इति जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि निर्पादे-
 द्वात्कर्गभ्यां जुहुयात् ॥ ८ ॥ गृध्रमेध्वमयज्ञियं वाभ्युपविशेदाप्रिवारुण्यर्चा'
 जुहुयात् । आग्नेय्या वा ॥ ९ ॥ यद्येनां वयोऽभिविधिपेदायव्यर्चा जुहुयात्
 ॥ १० ॥ यद्युद्वा पतेत् प्र वा मीयेत सं वा शीयेत शार्दूलो वा हन्यादर्कक्षीर-
 मजाक्षीर आश्वोत्प प्रचरेत् ॥ ११ ॥ ॥१८॥

अथातः सुत्यायां प्रवृज्जनम् ॥ १ ॥ यदि पुरस्तादरुणा स्यादथ प्रवृज्यः
 ॥ २ ॥ उपकाश उपव्युषं समयाविपित उदितानुदित उदिते वा ॥ ३ ॥ प्रातः
 संगवे वा ॥ ४ ॥ माघ्यदिने वा पत्रमाने स्तुते ॥ ५ ॥ सकृदेवाग्नीध्रे प्रवृज्य
 इति विज्ञायते ॥ ६ ॥ तान्येतानि प्रवृज्जनान्योपसदैः प्रवृज्जनैर्विकल्पेन् ॥ ७ ॥
 व्याख्याता घोरास्तन्वः । अरण्येऽनुवाक्यश्च गण उत्तरो चानुवाकौ ॥ ८ ॥ यदि
 धर्मेण चरत्स्वेकसृक् उच्छिष्टेत् वि गा इन्द्र विचरन् स्वाशयस्व इत्येनमभिमन्त्रयेत्
 ॥ ९ ॥ उभयत् आदीन्योल्मुकमस्मै प्रत्यस्येत् अग्ने अग्निना संरदस्व इति ॥ १० ॥
 अथैनमभिमन्त्रयते सकृत् ते अग्ने नमः इत्यनुवाकशेषेण ॥ ११ ॥ यदि गृध्रः

1. R omits वद्.

2. A₁, B₁₁₁ अन्यमर्हने

3. A₁, B₁ पयो

4. Thus B₂; R शिवेद् वा ४०५र्चा

सालावृक्षी भयेडको दीर्घमुख्युल्को भृतोपसृष्टः शकुनिर्वा वदेत् असृष्टमुखः ॥ यदेतत् ॥
 यदीपितः ॥ दीर्घमुखि ॥ इत्यादुल्कः ॥ यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य ॥ प्रसार्य संवध्यौ इत्येतैर्यथा-
 लिङ्गमभिमन्त्र्योल्मुकप्रत्यसनादि समानम् ॥ १२ ॥ ॥१९॥

यदि धर्मधुक् क्रिमीणा' स्यात् अत्रिणा त्वा क्रिमे हृन्मि इत्यनुवाकेनास्याः
 क्रिमीन् हन्यात् ॥ १ ॥ अपि वा सार्वत्रिकमेवैतत् प्रायश्चित्तं क्रियेत ॥ २ ॥
 यमभिचरेत् तस्य लोहितमवदानं जुहुयात् आहरावच शृतस्य' इत्यनुवाकेन ॥ ३ ॥
 यमभिव्याहरिष्यन् स्यात् त्रिरात्रावरं ब्रह्मचर्यं चरित्वा गत्त्वेनमभिव्याहरेत् ब्रह्मणा
 त्वा शपामि इत्यनुवाकेन ॥ ४ ॥ यं द्विष्यात् तस्य गोष्ठं गत्वा स्वजमोषधीं
 निखनेत् वृत्तद शिमिजावरि इत्यनुवाकेन ॥ ५ ॥ अपि वा गोष्ठस्यैव दक्षिणां
 द्वारस्थुणां विचालयेत् ॥ ६ ॥ यद्युद्गाता पुरुषसाम न गायेत् स्वयमेवाध्वर्यु-
 रुद्गायेत् भूर्भुवः सुवः इत्यनुवाकेन ॥ ७ ॥ ॥२०॥

अथातोऽवान्तरदीक्षां' व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ पर्वण्युदगयन आपूर्य-
 माणपक्षे पुण्ये नक्षत्रेऽपराह्णे केशश्मश्रुं वापयित्वा प्राचीं वोदीचीं' वा दिशमुप-
 निष्क्रम्य खिलेऽहदिर्देशेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य पूर्ववदुपाकृत्य मदन्तीरुपस्पृश्य
 प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा चतस्र औदुम्बरीः समिधो घृतान्वक्ता आदधाति
 पृथिवी समित् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ अथ देवता उपतिष्ठते अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि'
 इति ॥ ३ ॥ अथैनं सर्वेपामनुवाकानां प्रभृतीरभिव्याहारयति' । प्रथमोचमयोर्वा
 ॥ ४ ॥ उचमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा ततः संमीलयति' वाचं च यच्छति ॥ ५ ॥
 अथास्याहतेन वाससा शिरः संमुखं वेष्टयित्वास्तमिते'० ग्रामं प्रपादयति ॥ ६ ॥

1. A₁, B₁ कृमिणा; B₁ कृमीणा
2. A₁, B₁, R क्रियते
3. A₁ यतस्य; B₁ धितस्य
4. BhārGS III.6-7 describes the Avāntaradikṣā, the first part of which closely agrees with the text of BhārSS XI.21. The variants found in BhārGS in the corresponding portions are recorded here.
5. BhārGS °इसध्
6. BhārGS उदीची
7. In BhārGS the formula is different.
8. Thus A₁-B₁, B₁; A₁ प्रभृतिरिभ्रि'; B₁, R प्रभृतिभिरभि'; cf. ĀpSS XV.20.4
9. BhārGS संमीलयति
10. BhārGS वेष्टयित्वास्तमित आदित्ये

वाग्यत एतौ रात्रिं तिष्ठत्यास्ते वा ॥ ७ ॥ श्वो भूते खिलेऽच्छदिर्दशेऽग्निमुपसमाधाय
 संपरिस्तीर्याथास्य पदूतयमभिविदर्शयति । सप्ततयमित्येके । अग्निमादित्यमुदकुम्भ-
 मश्मानं वत्सं महानश्रौं हिरण्यं सप्तमम् ॥ ८ ॥ अपि वादितस्त्रीण्यभिविदर्शयति ।
 यथोपपातमितराण्यभिविदर्शयति ॥ ९ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठते वयः सुपर्णाः
 इत्येतया ॥ १० ॥ अत्रैतद्वासो गुरवे दत्त्वा ॥ ११ ॥ अथास्य ब्रह्मचर्यमधि
 ॥ १२ ॥ नित्ये ॥ १३ ॥ न नक्तं भुञ्जीत ॥ १४ ॥ यदि भुञ्जीतापज्वलितं
 भुञ्जीत् ॥ १५ ॥ न मृन्मयं प्रतिधर्यात् ॥ १६ ॥ न स्त्रिया न शूद्रेण वा
 संभाषेत ॥ १७ ॥ न चक्रीवदारोहेत् ॥ १८ ॥ नोपानहौ न छत्रं धारयात्
 ॥ १९ ॥ न समाजमीक्षेत न हर्म्याणि न शरीराणि न शवं नान्तावसायिनम्
 ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥

अष्टम्यां^१ पर्वणिं^२ चोपवसति वाग्यतः ॥ १ ॥ न च संविशेत् ॥ २ ॥
 संवत्सरमेतद् व्रतं चरेत् ॥ ३ ॥ एतस्मिन्नेव संवत्सरेऽधीयीत ॥ ४ ॥ यद्येतस्मिन्
 संवत्सरे नाधीयीत यावदध्ययनमेतद् व्रतं चरेत् ॥ ५ ॥ संवत्सरस्य परस्तात्
 खिलेऽच्छदिर्दशेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य पूर्ववद्विसृज्यावृत्तैर्मन्त्रैः समिध आधाया-
 वृत्तैर्देवता उपस्थायात्र गुरवे वरं दत्त्वा केशश्मश्रु वापयते ॥ ६ ॥ अथास्य
 स्वाध्यायमधि ॥ ७ ॥ नित्ये ॥ ८ ॥ नानुत्सृष्टाध्यायोऽधीयीत न नक्तं नाधि-
 दोषमब्रह्मचर्यमापद्य न मांसं खादित्वा न केशश्मश्रु वापयित्वा न लोमानि
 कारयित्वा न नखानि न दतः प्रक्षाल्य ॥ ९ ॥ नाक्तो नाभ्यक्तो नार्द्रो नार्द्रे
 नानवष्टे न हरितयवान् प्रेक्षमाणः^६ ॥ १० ॥ न ग्राम्यस्य^७ पशोरन्ते नारण्यस्य
 नापां^८ नाध्रे न छायायां^९ न^{१०} पर्यावृत्त आदित्ये ॥ ११ ॥ नाभृतमुत्पतितं न
 लोहितं दृष्ट्वा न हर्म्याणि न शरीराणि न शवं नान्तावसायिनम् ॥ १२ ॥ खिले-
 ष्छदिर्दशेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं दर्भेष्वासीनो दर्भान् दूर्वा वा

1. A₁, B₂, BhārGS omitted
2. BhārGS omitted.
3. BhārGS चक्रीवन्तमा^१; it further adds न कृमवरोहेत् ।
4. Thus B₂; A₁ अष्टम्याः; A₂ अष्टम्याः; A₃₋₅, B₁, R अष्टम्यः
5. A, R पर्वणि
6. A₁ मोक्षमाणः
7. A₂₋₅ ग्रामस्य
8. A₁ च नपा; A₂₋₅ च वापय
- 9-9. A₁ छायाय

धारयमाणः पराचीनमधीयीत ॥ १३ ॥ वरं वा दत्त्वौपासने' ॥ १४ ॥ अप्येध्य-
माणः' प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वाधीयीत ॥ १५ ॥ अधीत्य चोत्तमेन' ॥ १६ ॥
अधीयानो नान्या वाचो वदेत् ॥ १७ ॥ यत्र क्व चाशान्तिं कृतं पश्येत् पुनरेव
शान्तिं कृत्वाधीयीत ॥ १८ ॥ प्रवर्ग्यायोपनिष्क्रम्य नाप्रतिप्रविश्यान्पदधीयीतान्य-
दधीयीत' ॥ १९ ॥ ॥२२॥ -

॥ इत्येकादशः' प्रश्नः' ॥

1-1. A, B, दत्त्वौपासने' अप्येध्यः; B, दत्त्वौपासने' अप्येध्यः; R दत्त्वौपासने ? ॥ १४ ॥ अप्येध्यः
2. B, चोत्तमेनानुवाकेन
3. A, B, नामदिश्या
4-4. A, B, omitted; A, B, मवर्ग्यायोपनिष्क्रम्य

अथ द्वादशः प्रश्नः

यदातिथ्याया^१ ध्रौवमाज्यं तत् कँसे चमसे वा पञ्चगृहीतं तानूनर्षे
समवद्यति आपतये त्वा गृह्णामि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १ ॥ तद्यजमानसप्तदशा ऋत्विजः
संमृशन्ति यजमानपञ्चमा वा महर्त्विजः अनाष्टमस्यनाष्ट्यं देवानामोजोऽभिगृह्णतिपा
अनभिगृह्णतेत्यम् इति ॥ २ ॥ अनु मे दीक्षा^२ दीक्षापतिर्मन्यताम् इति यजमानोऽवमृशति
॥ ३ ॥ तद्यजमानस्त्रिरवजिघ्रेत् प्रजापतौ त्वा मनसि जुहोमि इति ॥ ४ ॥ अपि
वान्वहमेकैकस्मिन् व्रते^३ प्रतिनयेत् ॥ ५ ॥ ततः संग्रेष्यति अग्नीन्मदन्यापाश् इति
॥ ६ ॥ मदन्ति देवीरमृता ऋतावृधः इत्याग्नीध्रः ॥ ७ ॥ ताभिराद्रव इत्यध्वर्युः ॥ ८ ॥
मदन्तीभिर्मार्षयित्वा विस्रस्य राजानं सहिरण्यैः पाणिभिराप्याययन्ति ये तानूनर्षे
समवमृशन्ति अंशुरँशुस्ते देव सोमाप्यायताम् इति प्रतिपद्य स्वस्ति ते देव सोम
सुत्यामशीय इत्यन्तेन ॥ ९ ॥ दक्षिणे वेद्यन्ते प्रस्तरे निह्वन्ते^४ दक्षिणानुचानान्
पाणीन् कृत्वा सव्यान् नीचः एष्टा रायः प्रेषे मगाय इति ॥ १० ॥ ततः संग्रेष्यति
सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय इति ॥ ११ ॥ एवमेव सर्वासु सुब्रह्मण्यासु संग्रेष्यति ॥ १२ ॥
सुब्रह्मण्यायां यजमानं वाचयति सासि सुब्रह्मण्ये तस्यास्ते पृथिवी पादः । सासि
सुब्रह्मण्ये तस्यास्तेऽन्तरिक्षं पादः । सासि सुब्रह्मण्ये तस्यास्ते द्यौः पादः । सासि सुब्रह्मण्ये
तस्यास्ते दिशः पादः । परोरजास्ते पञ्चमः पादः । सा न इयमूर्जं ध्रुक्व तेज इन्द्रियं
ब्रह्मवर्चसमन्नायम् इति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वासु सुब्रह्मण्यासु यजमानं वाचयति
॥ १४ ॥ ॥१५॥

ततोऽवान्तरदीक्षाश्रुपैति ॥ १ ॥ दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते
अग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिसि इति ॥ २ ॥ संतरां मेखलौ समापच्छते ॥ ३ ॥
संतरां श्रुष्टिं कर्षते ॥ ४ ॥ तप्तव्रतो भवति ॥ ५ ॥ मदन्तीभिर्मार्षयते ॥ ६ ॥
या ते अग्ने रुद्रिया तनुः इति व्रतयति ॥ ७ ॥ यदातिथ्याया बर्हिस्तदुपसदां
तदग्नीपोमीयस्य । तदेव प्रस्तरपरिधीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ प्रवर्ग्येण प्रचर्योपसद-
स्तन्त्रं प्रक्रमयति । उपसदा वा पूर्वम् ॥ ९ ॥ तत्स्तीर्णमेव बर्हिर्भवति । तत्परिहिताः
परिधयः ॥ १० ॥ दशदारुभिर्ध्वं करोति ॥ ११ ॥ वेदं कृत्वाशीन् परिस्तीर्ये

1. A₁₋₃, B₁ begin with ॐ.2. A₁₋₃ omitted; B_{1,2} दीक्षा3. A₁ व्रते

4. Emended. MSS, R निह्वन्ते; however compare XII.3 20; 4.4.

5. B₁ ॥ २३ ॥

हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजी^१ स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति
यजमान वाचं यच्छ इति ॥ १२ ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ १३ ॥ प्रोक्षणीः^२
संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्र्य पात्राणि प्रोक्ष्य हविष्कृता वाचं विसृज्य वहिषो, दर्मानिव
स्तम्भयजुर्हरति^३ ॥ १४ ॥ स्पयं स्तब्ध्वा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादयेन्ममुपसादय^४ सुवं
च सुचथ संमृद्ब्याज्येनोदेहि इति ॥ १५ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १६ ॥
ध्रुवायामेव गृह्णाति ॥ १७ ॥ प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य ब्रह्माणमामन्त्र्येध्मं वेदिं च
प्रोक्ष्य प्रोक्ष्यवशेषं निनीयाग्निमभिमन्त्र्य पूर्वासाधारसमिधमाधायान्तर्वेदिं ध्रुवां
सादयित्वा सुवं सादयति । एपासदत्^५ इति मन्त्रं संनमति ॥ १८ ॥ विष्ण्वसि
वेष्णवं धाम^६ प्राजापत्यम् इत्याज्यमभिमन्त्रयते ॥ १९ ॥ ॥२'॥

अग्नेण ध्रुवां वेदं सादयित्वा सामिधेनीभ्यः संप्रेष्यति ॥ १ ॥ नव
सामिधेन्यो भवन्ति ॥ २ ॥ सौवमाधारमाधार्य संप्रेष्यति अग्नीत् परिधी^७श्वाग्नि
च त्रिभिः संमृद्धि इति ॥ ३ ॥ समानमा प्रवरात् ॥ ४ ॥ आश्राव्याह सीद होतः
इति ॥ ५ ॥ एतावान् प्रवरः ॥ ६ ॥ यत्राभिजानाति घृतवतीमध्यो सुचमास्यस्व
इति तद्^८ ध्रुवायां गृह्णात्यष्टगृहीतं जुह्वां चतुर्गृहीतमुपभृति ॥ ७ ॥ गृह्ण संप्रेष्यति
अग्नयेऽनुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ अत्याक्रम्याथाव्याह अग्निं यज इति ॥ ९ ॥ वषट्कृतेऽधं
जुह्वा जुहोति ॥ १० ॥ अपुनरतिक्रामन् संप्रेष्यति सोमायानुब्रूहि इति ॥ ११ ॥
आश्राव्याह सोमं यज इति ॥ १२ ॥ वषट्कृते सर्वं^९ जुहोति ॥ १३ ॥ अत्रैव
तिष्ठन् संप्रेष्यति विष्णवेऽनुब्रूहि इति ॥ १४ ॥ जुह्वामौपभृतं पर्यासिन्वाथाव्याह^{१०}
विष्णुं यज इति ॥ १५ ॥ वषट्कृते जुहोति^{११} ॥ १६ ॥ प्रत्याक्रम्य सुवेणोपसदं
जुहोति या ते अग्नेऽपाशया तनूः इत्येताम् ॥ १७ ॥ यदि पुरो सुध्वेयुरयः प्रथमा-
यामवधाय जुहुयाद्रजतं मध्यमायां हरितमुत्तमायामिति विज्ञायते ॥ १८ ॥

1. B₁ °राभि
2. B₂ प्रोक्षणीनामावृता प्रोक्षणीः ।
3. B₂ °यजुर्भिरिति
4. B₂ °वेष्णवावहिष्य°
5. A₁₋₂ एपासद; B₂ एतायद्
6. A₁₁, B₁₁₂ धामाधि
7. B₂ ॥ १४ ॥
8. Thus MSS; R omitted
9. A₁, B₁ ध्रुवायां
10. B₂ omitted
11. B₂ विपयो°
12. A₂₋₃, R omitted

यदि संग्रामं^१ युध्येयुरित्येकेषाम् ॥ १९ ॥ उपसदं हुत्वा तथैव राजानमाप्याययन्ति
तथा निह्ववन्ते^२ ॥ २० ॥ अथोपसदा^३ चरन्ति ॥ २१ ॥ ततः संग्रेष्यति अग्नीद्
देवपत्नीर्व्याचक्ष्व सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय इति ॥ २२ ॥ अपरेण गार्हपत्यमुप-
विश्याग्नीध्रो देवपत्नीर्व्याचष्टे सेनेन्द्रस्य इत्येतमनुवाकम् ॥ २३ ॥ आह्वयति
सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्याम् ॥ २४ ॥ संतिष्ठत उपसत् ॥ २५ ॥ ॥३^४॥

स्वपराङ्ग आपराङ्गिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसङ्ग्यां^५ प्रचरन्ति^६ ॥ १ ॥ अया-
श्यामेव जुहोति ॥ २ ॥ एतावन्नाना । याः प्रातर्याज्याः स्युस्ताः सायं पुरोनु-
वाक्याः कुर्यात् । याः पुरोनुवाक्यास्ता याज्याः ॥ ३ ॥ सव्यानुत्तानान् पाणीन्
कृत्वा निह्ववन्ते दक्षिणाग्नीचः ॥ ४ ॥ चतुःस्तनं मध्यरात्रे व्रतयति ॥ ५ ॥
जागर्त्येतां रात्रिम् ॥ ६ ॥ सुपूर्वाङ्गे पौर्वाङ्गिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसङ्ग्यां प्रचरन्ति
॥ ७ ॥ रजाश्यामत्रोपसदं जुहोति ॥ ८ ॥ संस्थितायामुपसदि महावेदि विभिमीते
विमिमे त्वा पपस्वती देवानां धेनुं सुदुघामनपस्सुरन्तीम् ।

इन्द्रः सोमं पिबतु क्षेमो अस्तु नः ॥

इति ॥ ९ ॥ अग्रेण प्राग्वैशं त्रीन् प्राचः प्रक्रमान् प्रक्रम्य शङ्कुं^७ निहन्ति
॥ १० ॥ स वेदेः पश्चार्घ्यः शङ्कुः ॥ ११ ॥ ततः पट्विंशतं प्राचः प्रक्रमान्
प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति ॥ १२ ॥ स यूपावटथः शङ्कुः ॥ १३ ॥ पश्चार्घ्याच्छङ्कोः
पञ्चदश दक्षिणा प्रक्रमान् प्रक्रम्य^८ पञ्चदशोत्तरतस्तच्छङ्कुं निहन्ति ॥ १४ ॥
ते श्रोणी भवतः ॥ १५ ॥ यूपावट्याच्छङ्कोर्द्वादश दक्षिणा प्रक्रमान् प्रक्रम्य
द्वादशोत्तरतस्तच्छङ्कुं निहन्ति^९ ॥ १६ ॥ तावसौ भवतः ॥ १७ ॥ अथैन-
मक्षण्या^{१०} प्रमाणेन प्रमाय^{११} स्पन्धया^{१२} पर्यातनोति ॥ १८ ॥ अन्वातनोति षष्ठ्याम्
॥ १९ ॥ अथैनां स्फ्येन विघनेन पश्वा परशुनेति कुर्वन्ति ॥ २० ॥ ॥४^{१०}॥

1. B₂ संग्रामं ह्येतेत्यपरेण गार्हपत्यमुपविश्याग्नीध्रो दधे
- 2-2. A₂₋₅ निह्ववन्ते; B₁ निनिह्ववन्ते; B₂ निह्ववन्तोय उप^१; R निह्ववन्ते ॥ २० ॥ उपसदा
3. B₂ ॥ २५ ॥
4. A₂₋₅ omitted
5. B₂ चरति
- 6-6. A₁ omitted
7. B₂ निर्द्वैति स यूपावट्यः
- 8-8. A₁ अथैनमक्षण्या प्रमाणेन प्रमाय; A₂₋₅ अथैनं मक्षण्या प्रमाणेन प्रमाणेन; B₁ अथैनमक्षण्या
प्रमाणेन प्रमाय
9. A₂₋₅ स्पन्धया वा
10. B₂ ॥ २६ ॥

अथैनां दर्शपूर्णमासिकेन' संस्कारेण संस्करोति यदन्यत् संनमनात्
 ॥ १ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वापरेण युपावटदेशे शम्ययोत्तरवेदि
 परिमिमीते शम्यामार्त्री युगमार्त्री वा । सर्वतो वा दशपदाम् ॥ २ ॥ एतामुत्तर-
 स्माद् वेद्येसादुदञ्चं प्रक्रमं प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति ॥ ३ ॥ स चात्वालो भवति
 ॥ ४ ॥ अपरेण चात्वालं द्वादशसु प्रक्रमेषु तावत्युदगुत्करः ॥ ५ ॥ अपरेणोत्करं
 च पट्स्वाग्नीध्रः ॥ ६ ॥ अन्तरेण चात्वालोत्करौ संचरो भवति । अन्तरेण चात्वालं
 चाग्नीध्रं चेत्येकेषाम् ॥ ७ ॥ यत् किं च वेदिमन्वहरिष्यन् स्यादेतेनैवान्वव-
 हरेत् ॥ ८ ॥ उत्तरवेद्या आवृतोत्तरवेदिमुपोप्य प्रोक्षान्तां कृत्वौदुम्बरशाखाभिश्छन्नां
 परिवासयति ॥ ९ ॥ त्रिस्तनं मध्यंदिने व्रतयति ॥ १० ॥ स्वपराङ् आपरा-
 ङ्क्षिकीभ्यां प्रचरन्ति ॥ ११ ॥ रजाशयामेव जुहोति ॥ १२ ॥ द्विस्तनं मध्यरात्रे
 व्रतयति ॥ १३ ॥ सुपूर्वाङ्के पौर्वाङ्क्षिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरन्ति ॥ १४ ॥
 हराशयामत्रोपसदं जुहोति ॥ १५ ॥ तदानीमेवापराङ्क्षिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां
 प्रचरन्ति ॥ १६ ॥ हराशयामेव जुहोति ॥ १७ ॥ एकस्तनं मध्यंदिने व्रतयति
 ॥ १८ ॥ संतिष्ठन्त उपसदः ॥ १९ ॥ ॥५॥

प्रवर्ग्यमुद्रास्याग्नेरावृताग्निं प्रणीयामिक्षायै दधिधर्मायेति वस्तानपाकरोति
 ॥ १ ॥ मित्रावरुणान्याम् इत्यामिक्षायामुपलक्षयेदिन्द्रं दधिधर्मं ॥ २ ॥ अथाध्वर्यवो
 महावेदिकं^{१२} वहिः प्रभूतमाहरन्ति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ३ ॥ तत् उत्तरं
 परिग्राहं परिगृह्णाति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ४ ॥ न परिगृहीतामभिरन्त्या^{१३}

1. A₂ दर्शपूर्ण°

2-2. A₂₋₃ omitted

3-3. A, B₁ °पदवितानु°; B₂ पदावसानु°; Rudradatta on ApSS V11.3.10 : तथा सर्वतो
 दशपदमित्येव भारद्वाजः ।

4. A₁ तावत्युत्कारो

5. A₁, B₁ omitted

6. A₂₋₃ °न्वाहरेत्

7. A₂ प्रोक्षान्तां; B_{1,2} प्रोक्षतं

8. B₂ omitted

9. A₂₋₃ °मात्रो

10. B₂ ॥ २७ ॥

11. B₂ °व्रतयतीं

12. A₂₋₃ महावेदिकं; A₃ महावेदिको

13. A₂₋₃ °मावसानुः; Rudradatta on ApSS XI.6.2 : तथा न परिगृहीतामभिरन्त्या-
 मित्येव शत्यापादभाष्योः ।

प्रोक्षणात् ॥ ५ ॥ प्रोक्षणीनामाघृता प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्र्य वेदिं
बहिरिति त्रिः प्रोक्षति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ६ ॥ अथैतद्बर्हिः सर्वस्यां महावेद्यां
स्तृणन्ति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ७ ॥

आ घा पे अग्निमन्थते स्तृणन्ति बहिरानुपक् ।

येषामिन्द्रो युवा सखा ॥

इत्येतामेके स्तरणीः समामनन्ति ॥ ८ ॥ अपरेण वेदिमभितः प्राग्देशं हविर्धाने
समावर्तयन्ति प्रक्षालिते विपितग्रन्थिनी नद्भयुगे अवहितशम्पे छदिप्मती ॥ ९ ॥ तत
औत्तरवेदिक आहुति जुहोति युज्जते मनः इति ॥ १० ॥ एतस्मिन्नेवात् ऊर्ध्वमा-
हवनीयकर्माणि क्रियन्ते ॥ ११ ॥ पत्नी पदवृत्तीयेन दक्षिणस्य हविर्धानस्य
दक्षिणामक्षधुरं प्राचा हस्तेन त्रिः पराचीनमुपानक्ति आ नो वीरो जायतां कर्मण्यः
इति । नोत्तराम् । उभयत् उपानक्तीत्येकेषाम् ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरस्योपानक्ति
॥ १३ ॥ ततः संप्रेष्यति ॥ १४ ॥ ॥६॥

हविर्धानाम्यां प्रोक्षमाणाम्यामनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ त्रिरनुक्तायां प्रथमाया-
मुद्गृह्णन्तः प्रवर्तयन्ति प्राची प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती इति ॥ २ ॥ यद्यक्ष उत्सर्जेत्
सुवाग्देव दुर्या आवद इत्येतदभिमन्त्रयेत् ॥ ३ ॥ अध्वर्युर्दक्षिणस्य हविर्धानस्य
दक्षिणे वर्त्मनि हिरण्यमुपास्य जुहोति इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति ॥ ४ ॥ एवं
प्रतिप्रस्थातोत्तरस्योत्तरे वर्त्मनि हिरण्यमुपास्य जुहोति इरावती धेनुमती हि भूतम्
इति ॥ ५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः । यानि दक्षिणस्य कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यादुत्तरस्य
प्रतिप्रस्थाता ॥ ६ ॥ वितृतीयदेशे होता मनसा पदा जन्यं भयं प्रतिनुदति
अप जन्यं भयं नुदाप चक्राणि^{१०} वर्तय ।

गृह्णं सोमस्य गच्छतम् ॥

इति । अध्वर्युरित्येकेषां ब्रह्मेत्येकेषां यजमान इत्येकेषाम् ॥ ७ ॥ अपरेणोत्तरवेदि

1. A₂₋₅, B₁ omitted

2-2. Thus A₁, B₁; A₂₋₅ सर्वस्यामद्यावेद्याः; B₂ सर्वस्यां वेद्यां

3. Thus B₂; A₁, B₁ वेदिमाहितः; A₂₋₅ माहितः

4. Thus B₂; A₁ छदिपु; A₂ छदिष्ट; A₃₋₅ छदिष्ट; B₁ छदिष्ट; R ends here.

5. A °मक्षधुरा; B₁ °मधुरा; B₂ °मधुरं

6. A₁₋₅ कर्मण्य

7. A₁₋₅ °मुद्गृह्णन्तः; B₁ °मुद्गृह्णन्तः; B₂ °मुद्गृह्णन्तः

8. B₁ उत्सर्जेत्; B₂ उत्सर्जेत्

9-9. A₂₋₅ °येतोऽध्वर्युः; B₁ °यतोऽध्वर्युः

10. A₂₋₅ चक्रा

त्रिषु प्रक्रमेष्वपरिमिते वाभितः पृष्ठ्यां नभ्यस्थे स्थापयतः अत्र रमेधां वर्ष्मन्
 पृथिव्याः इति ॥ ८ ॥ यथार्थं हविर्धानयोरन्तरालं भवति ॥ ९ ॥ वैष्णवमसि
 विष्णुस्त्वोत्तम्नात् इत्युपस्तम्नीतः ॥ १० ॥ पुरस्तादुन्नते भवतः ॥ ११ ॥ अध्वर्यु-
 र्दक्षिणस्य हविर्धानस्य दक्षिणं कर्णातर्दं प्रति मेर्यां निहन्ति दिवो वा विष्णुत्तं वा
 पृथिव्याः इति ॥ १२ ॥ एवं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ ॥७॥

उत्तरस्योत्तरं कर्णातर्दं प्रति मेर्यां निहन्ति विष्णोर्मुं कं वीर्याणि प्रबोचम्
 इति ॥ १ ॥ तयोर्हविर्धाने निवर्णीतः विष्णो स्वरसि इति ॥ २ ॥ विष्णोर्ध्रुवमसि
 इति ग्रन्थिं करोति ॥ ३ ॥ यं प्रथमं ग्रन्थिं ग्रन्थीयात् स प्रज्ञातः परिशयीत्
 ॥ ४ ॥ पश्चादुपमिन्वन्ति ॥ ५ ॥ ऊर्ध्वाः शम्या उद्बृहोपरिष्टात् परिवेष्टयन्ति
 ॥ ६ ॥ अग्रेण हविर्धाने स्थूणे निहत्य तयोर्दृग्ग्रं वंशं निधाय तस्मिन् रराटौ
 प्रतिष्ठापयति विष्णो रराटमसि इति ॥ ७ ॥ रराट्यां तिर्यञ्चं वंशं निपीव्यति
 विष्णो स्वरसि इति ॥ ८ ॥ विष्णोर्ध्रुवमसि इति ग्रन्थिं करोति ॥ ९ ॥ यं प्रथमं
 ग्रन्थिं ग्रन्थीयात् स प्रज्ञातः परिशयीत् ॥ १० ॥ विष्णोः पृष्ठमसि इति मध्यमं
 छदिरधिनिदधाति ॥ ११ ॥ विष्णो श्रवे स्थः इति रराट्या अन्तौ व्यवास्यति
 ॥ १२ ॥ कटौस्तेजनीरिति प्रवर्तमन्तरालेषूपपास्यति ॥ १३ ॥ तानन्तर्वर्ता इत्या-
 चक्षते ॥ १४ ॥ परि त्वा गिर्वणो गिरः इति परिश्रयति ॥ १५ ॥ द्वे द्वारे
 उत्सृजन्ति ॥ १६ ॥ पूर्वं चापरं च ॥ १६ ॥ शालामुखीयो होत्रीय औत्तरवेदिक इति
 समानं सांकाशिनं भवति ॥ १७ ॥ दक्षिणे द्वार्यावध्वर्युः परिपीव्यत्युत्तरे प्रति-
 प्रस्थाता विष्णो स्वरसि इति ॥ १८ ॥ विष्णोर्ध्रुवमसि इति ग्रन्थिं करोति ॥ १९ ॥
 यं प्रथमं ग्रन्थिं ग्रन्थीयात् स प्रज्ञातः परिशयीत् ॥ २० ॥ ॥ ८ ॥

1. Rudradatta on ApSS XI.7.4 : तथा अत्र रमेधामिति स्थापयत इत्येव संज्ञापाठ-
 भारद्वाजी ।
2. A, विष्णु उतः; B_{1,2} विष्णुवत्
3. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₃ उद्बृहो^०
4. A, रराटौ; A_{2,3} रराटी; A_{4,5} रराटौ; B, विराटः; B₂ रराटि
5. A₂₋₃, B₁ निपीव्य
6. A_{2,3} श्रवे; A_{4,5} श्रे; B₁ श्रवस्त्रे
7. A₂₋₃ व्यवास्यति
8. Thus B₂; A, वर्त्ता; A₂₋₃ वर्ता; B, तानन्तर्वर्ता
9. A₁, B₂ परिश्रयति
10. A₂₋₃ उत्सृजन्ति
11. B₂ द्वार्यावध्वर्यु

12-12. Thus A₁, B₁; A₂₋₃ omitted

संमितमभिमृशति वैष्णवमसि विष्णवे त्वा इति ॥ १ ॥ संमिताद्यजमानं
प्राश्वमुपनिष्कामति^१

प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः ।

यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा ॥

इति । त्रिः प्रकामयतीति विज्ञायते^२ ॥ २ ॥ उपनिष्कामतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥
प्राचीनवैश्वं हविर्धानं मिन्वन्ति ॥ ४ ॥ प्राचीनवैश्वमाश्रीं दक्षिणाद्वारमर्धमन्तर्वेद्यधं
वहिवेदि ॥ ५ ॥ तिरश्चीनमुदगायतं सदः ॥ ६ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः । न प्राङ्-
हविर्धाने अतीयादध्वर्युः ॥ ७ ॥ यद्यतीयाद्वैष्णव्यर्चा संचरेत् श्वैत्रपत्या वा ॥ ८ ॥
न प्रत्यक्सदोऽतीयात् ॥ ९ ॥ यद्यतीयादैन्द्र्यर्चा संचरेदिति विज्ञायते ॥ १० ॥
पश्चार्घ्याच्छङ्कोस्त्रीन् प्राचः प्रक्रमान्^३ प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति । स सदसः
पश्चार्घ्यः ॥ ११ ॥ दक्षिणेन पृष्ठ्यां प्रक्रम औदुम्बरी^४ सर्वस्य सदसो मध्यतो
मिनोति ॥ १२ ॥ नवारत्नि तिर्यक् सप्तविंशतिरुदगायतमिति सदसो विज्ञायते ।
अष्टादशेत्येकेषाम् ॥ १३ ॥ यावदृत्विग्भ्यो धिष्णियेभ्यः प्रसर्पकेभ्य आप्तं मन्यते
तावत् सदः करोतीत्येकेषाम् ॥ १४ ॥ सावित्रेणाश्रिमादायौदुम्बर्या अवटं परि-
लिखति परिलिखितं रक्ष. परिलिखिता अरातयः इति ॥ १५ ॥ खात्वा यवमतीभिः
प्रोक्षणीभिरौदुम्बरीं प्रोक्षति^५ । दिवे त्वा इत्यग्रम् । अन्तरिक्षाय त्वा इति मध्यम् ।
पृथिव्ये त्वा इति मूलम्^६ ॥ १६ ॥ अपामवनयनं^७ यवस्य प्रासनं वहिषोऽवस्तरण-
मिति धूपे व्याख्यातम् ॥ १७ ॥ ॥९॥

प्राचीनकर्णा^१ सहोद्गात्रोच्छ्रयति उद्विं स्तभानान्तरिक्षं पृण इति ॥ १ ॥
प्राचीनकर्णा^२ सहोद्गात्रा मिनोति युतानस्त्वा मारुतो मिनोतु इति ॥ २ ॥ पर्युहणं
परिद्वहणं परिपेचनमिति धूपे व्याख्यातम् ॥ ३ ॥ अथास्या अन्तरेण कर्णा^३
हिरण्यं निघायाभिजुहोति घृतेन चावापृषिधी आपृणेषां स्वाहा इति । आन्तमन्वव-
स्त्रावयति ॥ ४ ॥ यजमानमाज्यौदुम्बरीं वर्षिष्ठा स्थूणानां भवति^४ । यथासुधु-

1. B₂ प्राच्य परिक्रमयति

2. Rudradatta on ĀpSS XI.9.1 and Gopinātha on SatS VII.5 (p. 702)
cite : त्रिः प्रकामतीति विज्ञायते इति भारद्वाजेन व्यक्तवचनात् ।

3. A₂₋₅ omitted

4. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 716) : उक्तं च यवमतीभिः प्रोक्षणीभिरौदुम्बरीं
प्रोक्षतीति भारद्वाजेन । and again with regard to the formulas prescribed
for the sprinkling he cites . भारद्वाजादिभिः स्पष्टमेवोक्तम् ।

5-5. A₁ मूलं आपामवः^५; A₂₋₅ मपावः^६

6. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 719) : यजमानमाज्यौदुम्बरीं वर्षिष्ठा स्थूणानां
भवतीति भारद्वाजेन स्पष्टमेवोक्तम् ।

पर्यन्तां' मित्वन्ति ॥ ५ ॥ यजमानमात्रं हसीयो वा सदः संमिनोति ॥ ६ ॥
 यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति नीचैस्तरां मितुयात् । यदि कामयेतावर्षुकः
 स्यादित्युच्चैस्तराम् । नाभिदघ्नपर्यन्तां मित्वन्तीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ ऐन्द्रमसि
 इत्येकैकं मध्यमानि छर्दीं^१प्यधिनदिघाति^२ ॥ ८ ॥ इन्द्रस्य सदोऽसि इति दक्षिणानि
 ॥ ९ ॥ विश्वजनस्य अवा इत्युत्तराणि ॥ १० ॥ दक्षिणान्युत्तराणि^३ करोति ॥ ११ ॥
 औदुम्बरीमभि संमुत्तानि भवन्ति ॥ १२ ॥ नवछद्यग्निष्टोमस्य मितुयात्^४ । पञ्च-
 दशछद्युष्यस्य । सप्तदशछद्यतिरात्रस्य । नवछदि पञ्चदशछदि वा षोडशिनः
 ॥ १३ ॥ नवछदि तेजस्कामस्य मितुयादिति काम्याश्छदिःकल्पा^५ ब्राह्मणव्याख्याताः
 ॥ १४ ॥ अन्तर्वर्तान् परिश्रयणं सांकाशिनं परिपीवणं^६ ग्रन्थिकरणमभिमर्शनमिति ।
 एतावन्नाना । ऐन्द्रा एते^७ मन्त्रा भवन्ति ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

उपरवान् व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याधस्तात्
 पुरोऽक्षं^८ चत्वारोऽवान्तरदेशेषु प्रादेशमुत्ताः प्रादेशान्तराला भवन्ति । असंभिन्ना
 उपरिष्ठात् संवृण्णा अधस्तात् ॥ २ ॥ सावित्रेणाभिमादाय परिलिखति परिलिखितं
 रक्षः परिलिखिता अरातयः इति ॥ ३ ॥ दक्षिणयोः पूर्वं ततोऽपरं तत उत्तरतस्ततः^९
 पूर्वम् ॥ ४ ॥ एवमनुपूर्वाण्येवैष्वत ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ५ ॥ बाहुमात्रान्
 खात्वाभ्या^{१०} प्रहरति रक्षोहणो वलगहनो वैष्णवान् खनामि इति । सकृदेव मन्त्रं
 जपति ॥ ६ ॥ विराडसि सपत्नहा इति बाहुमुपावहृत्य पुरीषमुद्रपति इदमहं तं
 वलगमुद्रपामि यं नः समानो यमसमानो निचखान इति ॥ ७ ॥ उपरवविले न्युप्याव-
 वाधते इदमेतमधरं करोमि यो नः समानो योऽसमानोऽरातीयति गायत्रेण छन्दसा इति
 ॥ ८ ॥ एवमेवोत्तरेणोत्तरेण^{११} मन्त्रेणोत्तरेषु बाहुमुपावहृत्य पुरीषमुद्रपत्युत्तरेणोत्तरेण

1. A₂ 'पर्यन्ता'
2. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 720) cites this sūtra verbatim, so also Rudradatta on ApSS XI.10.8 except the last word.
3. Thus B₂; A, B, omitted
4. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 720): नवछद्यग्निष्टोमस्य मितुयादिति मर-
द्राजापेक्ष ।
5. A₁ काम्याश्छदि^१; A₂₋₃ काम्यछदि^२; B, काम्याश्छदिःकल्पाः; B₂ काम्याश्छदिःकल्प^३
6. A_{1,2} 'येवणं'; B₁ 'वपणं'
7. A₂₋₃ एता
8. B_{1,2} परोक्षं
9. Emended; A, उत्तरतस्ततः; A₂₋₃ उत्तरतस्तातः; B, उत्तरतस्ततः
10. A_{1,2} खात्वाभ्या; A₃ खात्वाभ्या; A₄ खीत्वाभ्या; A_{5,6} खीत्वाभ्या; B₁ खात्वाभ्या
11. A₁ 'एतेण उदरा; Vāśeśvara (27b) on SatS X: उत्तरेणोत्तरेणाववाधत
इति भारद्वाजः ।

छन्दसावशाधते । त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभं पाद्वक्तमित्येतान्याग्नातानि भवन्ति
॥ ९ ॥ निरस्तो बलगः इति पुरीषं हरति ॥ १० ॥ अथवाडो दुरस्यः इति खरे
न्युप्पावशाधते ॥ ११ ॥ ॥११॥ -

अथ संमृशतेऽध्वर्युर्यजमानश्च ॥ १ ॥ यः पूर्वयोर्दक्षिणस्तं यजमानो-
ऽवमृशति योऽपरयोरुत्तरस्तमध्वर्युः ॥ २ ॥ अधस्ताद्वस्तौ सँस्पर्शयतः ॥ ३ ॥
स यजमानः पृच्छति अध्वर्यो किमत्र इति ॥ ४ ॥ भद्रम् इत्यध्वर्युः ॥ ५ ॥
तन्त्रीं सह इति यजमानः ॥ ६ ॥ अथ विपरिसर्पतः ॥ ७ ॥ यः पूर्वयोरुत्तरस्तं
यजमानोऽवमृशति योऽपरयोर्दक्षिणस्तमध्वर्युः ॥ ८ ॥ अधस्ताद्वस्तौ सँस्पर्शयतः
॥ ९ ॥ स यजमानः पृच्छति अध्वर्यो किमत्र इति ॥ १० ॥ भद्रम् इत्यध्वर्युः
॥ ११ ॥ तन्मयि इति यजमानः ॥ १२ ॥ अथैनान् संमृशति विराडसि सपत्न्या
इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १३ ॥ अथैनान् यवमतीभिः प्रोक्षणीभिः प्रोक्षति रक्षोहणो बलगहनः
प्रोक्षामि वैष्णवान् इति ॥ १४ ॥ अवसिञ्चति रक्षोहणो बलगहनोऽन्नयामि वैष्णवान्
इति ॥ १५ ॥ यवोऽसि यवयास्मद्द्वेषः इति यवं प्रास्यति ॥ १६ ॥ बर्हिर्व-
स्तृणाति रक्षोहणो बलगहनोऽवस्तृणामि वैष्णवान् इति ॥ १७ ॥ आज्येन व्याधारयति
रक्षोहणो बलगहनोऽभिजुहोमि वैष्णवान् इति ॥ १८ ॥ एवमुपरवमन्त्रानेके समामनन्ति
॥ १९ ॥ रक्षोहणो बलगहनो वैष्णवी प्रोक्षामि इत्यधिपवणफलके प्रोक्षति । औदुम्बरे
पालाशे कार्पूर्यमये वा । असंतृष्णे भवतः संतृष्णे वा ॥ २० ॥ ॥१२॥

अधिमुखे पुरस्तात्संहिते समावकृत्ते पश्चाद्ब्रह्मल उत्तराधिपवणफलके
भवति चतुरङ्गलं वा ॥ १ ॥ पुरस्ताद्देहीयसी भवतः पश्चात् प्रथीयसी ॥ २ ॥
द्वौ दक्षिणेनापिदधाति द्वाबुचरेण रक्षोहणौ बलगहनानुपदधामि वैष्णवी इति ॥ ३ ॥
पर्युहति रक्षोहणौ बलगहनौ पर्युहामि वैष्णवी इति ॥ ४ ॥ परिस्तृणाति रक्षोहणौ
बलगहनौ परिस्तृणामि वैष्णवी इति ॥ ५ ॥ अभिमन्त्रयते रक्षोहणौ बलगहनौ वैष्णवी
इति ॥ ६ ॥ रक्षोहणं त्वा बलगहनं वैष्णवं प्रोक्षामि इत्यधिपवणचर्म प्रोक्षत्यानडुहं
रोहितम् ॥ ७ ॥ अधिपवणफलकयोरधिपवणचर्मास्तृणात्युत्तरलोनासेचनवत् रक्षोहा
त्वा बलगहा वैष्णवास्तृणामि इति ॥ ८ ॥ तस्मिंश्चतुरो प्राच्यः सादयत्यूर्ध्वसान्-

1. A_{2,3} °रुत्तरस्त°; A_{4,5} °रुत्तरतः स्त°

2-2. Thus in A₁, B₁; A₂₋₅ omitted

3-3. A, संतृष्णा भवत संतृष्णे; A₂ संतृष्णे भवतः संतृष्णे; A₃ संतृष्णे भवतः संतृष्णे; A_{4,5}
संतृष्णे भवतः संतृष्णे; B, संतृष्णे भवतस्संतृष्णे; B₂ संतृष्णे वा

4. A₁ प्रतिमुखे

नाहननप्रकारानुपरं प्रथिष्ठं मध्ये पञ्चमं बृहन्नसि बृहद्ग्रावा बृहतीमिन्द्राय वाचं वद
इत्येकैकम् ॥ ९ ॥ औपरत्रात् पुरीपाद्दक्षिणस्य हविर्धानस्याग्नेपोपस्तम्भनं चतुःस्रक्ति
खरं करोति यावन्तं पात्रेभ्य आप्तं मन्यते ॥ १० ॥ ॥ १३ ॥

चात्वालाद्विष्णियानुपवपति ॥ १ ॥ आग्नीध्रागारेऽन्तर्वेद्याग्नीध्रीयं विभूरसि
प्रवाहणः इति ॥ २ ॥ रौद्रेणाग्नीकेन इत्येनं मन्त्रं सर्वत्रानुपजति ॥ ३ ॥ अपरेण
सदोविलं पृष्ठ्यायौ होत्रीयं बहिरसि हव्यवाहनः इति ॥ ४ ॥ दक्षिणेन होत्रीयं
प्रशास्त्रीयं आत्रोऽसि प्रचेताः इति ॥ ५ ॥ उत्तरेण होत्रीयमुदीच इतरान् ॥ ६ ॥
तुषोऽसि विश्ववेदाः इति ब्राह्मणाच्छंसिनः ॥ ७ ॥ उशिनसि कविः इति पोतुः
॥ ८ ॥ अद्धारिरसि वम्भारिः इति नेष्टुः ॥ ९ ॥ अवस्युरसि दुवस्वान् इत्यच्छा-
वाकस्य ॥ १० ॥ दक्षिणार्धे वेदेर्माज्जालीयं प्रष्टिमाग्नीध्रीयेण शुन्ध्यूरसि 'माज्जालीयः'
इति ॥ ११ ॥ ॥ १४ ॥

तत इतरानुपतिष्ठते ॥ १ ॥ समावसि कृशालुः इत्याहवनीयम् ॥ २ ॥
परिपद्योऽसि पवमानः इति यत्र बहिष्पवमानं स्तुवते ॥ ३ ॥ प्रतक्वाऽसि गभस्वान्
इति चात्वालम् ॥ ४ ॥ असंमृष्टोऽसि हव्यसूदः इति शामित्रदेशम् ॥ ५ ॥ श्रुत-
पामासि सुवर्जोतिः इत्यौदुम्बरीम् ॥ ६ ॥ ब्रह्मज्योतिरसि सुवर्धाम इति ब्रह्मसदनम्
॥ ७ ॥ समुद्रोऽसि विश्वव्यचाः इति सदः ॥ ८ ॥ अज्रोऽस्येकपात् इति शाला-
मुखीयम् ॥ ९ ॥ अहिरसि बुध्नियः इति प्राजहितम् ॥ १० ॥ कव्योऽसि कव्यवाहनः
इत्यन्वाहार्यपचनम् ॥ ११ ॥ अत्रैके बर्हिषः स्तरणं समामनन्ति ॥ १२ ॥
ततः संप्रेष्यति स्तृणीत बर्हिः प्र क्रतं यच्छत समपित्रतान् ह्यप्यम् इति ॥ १३ ॥
न खरमधिस्रुणन्ति । न विष्णियान् ॥ १४ ॥ अत्रास्मा एकस्तनत्रतं प्रयच्छति
॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥

अग्नीपोमीयस्य पशोस्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ प्लक्षशास्त्रामातिथ्या-
वर्हिष्पुपसंनस्रति । आतिथ्यापरिधीनिष्मे ॥ २ ॥ त्रयोविंशतिदारुमिष्मं करोति

1. A₂₋₈, B₁ omitted
2. A₁, B₁ होत्रियं
3. A₁, B₁ दोत्रियं
4. A₁ उत्तरान्
5. A₁ अवस्युरसि
6. A₁, B₁ श्रुतिं
- 7-7. A₂₋₈ इति माज्जालीयं
8. A₂₋₈ कव्यो
9. A₁, B₁ स्तृणाति

॥ ३ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ४ ॥ शालामुखीये पाशुकान्याज्यानि गृह्णाति
 ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नेवात ऊर्ध्वं गार्हपत्यकर्माणि क्रियन्ते ॥ ६ ॥ आ सोमं
 ददत आ ग्राव्य आ वायव्यान्या द्रोणकलशमुत् पत्नीमानयन्त्यन्वनांसि प्रवर्तयन्ति
 ॥ ७ ॥ शालामुखीयं गार्हपत्यकर्मभ्योऽन्ववस्यन्ति ॥ ८ ॥ ग्राची पत्नी पूर्व-
 मग्निमभ्युदैति प्रैतु ब्रह्मणस्पत्नी इति ॥ ९ ॥ अत्रे गृहपत उप मा ह्यस्व इत्येतदादि
 शालामुखीये कुरुत आ गार्हपत्याभिमन्त्रणात् ॥ १० ॥ उपस्थे ब्रह्मा राजानं
 कुरुते ॥ ११ ॥ सँह्वयन्ति यजमानस्यामात्यान् ॥ १२ ॥ अध्वर्युं यजमानो-
 ऽन्वारभते यजमानं पत्नी पत्नीमितरे पुत्रभ्रातरः ॥ १३ ॥ अहतेन वाससामात्यान्
 संप्रच्छाद्य वाससोऽन्तं सुग्दण्ड उपनियम्य जुहोति वैसर्जनानि वँ सोम तनूकृद्भ्यः
 इति ॥ १४ ॥ जुपाणो अतुराग्पस्य वेतु स्वाहा इति द्वितीयामाहुतिं हुत्वा
 ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥

शालामुखीय इध्ममादीप्य संप्रेष्यति अग्नीषोमान्यां प्रणीयमानाम्यामनुब्रूहि
 इति ॥ १ ॥ त्रिरनूक्तायां प्रथमायामग्निप्रथमाः प्राञ्चोऽभिप्रव्रजन्ति ॥ २ ॥
 अथैनमनुहरन्त्याज्यान्पनुहरन्तीष्मावर्हिंरनुहरन्ति प्रोक्षणीरनुनयन्त्यग्नीषोमीयम्
 ॥ ३ ॥ आग्नीध्र एतमिध्मं सादयित्वा नयवत्यर्चाभिजुहोति अयं नो अग्निर्वरिवः
 कृणोत इति ॥ ४ ॥ अत्रैव ग्राव्यो वायव्यानि द्रोणकलशमाग्नीध्र उपवासयति
 ॥ ५ ॥ सोमप्रथमाः प्राञ्चोऽभिप्रव्रजन्ति ॥ ६ ॥ उरु विष्णो वि क्रमस्व इत्याहवनीये
 हुत्वापरया द्वारा हविर्धाने राजानं प्रपादयति सोमो जिगाति गातुवित इति ।
 पूर्वया वा ॥ ७ ॥ पूर्वया तु यजमानः प्रपद्यते ॥ ८ ॥ यदि गतश्रीः स्यात्
 पूर्वयैव द्वारा राजानं प्रपादयेत् ॥ ९ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीडे कृष्णाजिनं
 प्राचीनश्रीवमुत्तरलोमास्तृणाति अदित्याः सदोऽसि इति ॥ १० ॥ तस्मिन् राजान-
 मासादयति अदित्याः सद आसीद इति ॥ ११ ॥ ॥ १७ ॥

आसन्नं राजानं यजमानोऽभिमन्त्रयते एष वो देव सवितः सोमस्तं

1. Rudradatta on ĀpŚŚ XI.5.10 and Gopinātha on SatŚ VII.8 (p. 738) : सत्यपादभारद्वाज्योस्तु मतादाग्नीध्रप्रमथनात्परत एव तत्र गार्हपत्यकर्माणि ति द्रष्टव्यमिति ।
2. A₂₋₅ वाससात्
3. A₂₋₅, B₁ उपनियमं
4. A₂₋₅ *रनुनयति
5. B₂ *सादयति
- 6-6. A₂₋₅ सादयत्या
7. Rudradatta on ĀpŚŚ XI.17.2 says with reference to the formula in this sūtra : यद्यपि सत्यापादभारद्वाजाभ्यां यजमानत्वमेव व्यक्तीकम् etc.

रक्ष्यं मा वो दभदेतत्त्वं सोम देवो देवानुपागाः इति ॥ १ ॥ प्रदक्षिणमावर्तते इदमहं
 मनुष्यो मनुष्यान् सह' प्रजया' सह रायस्योपेण इति ॥ २ ॥ नगो देवेभ्यः इति
 प्राचीनमङ्गलिं करोति ॥ ३ ॥ स्वधा पितृभ्यः इति दक्षिणतः ॥ ४ ॥ उपनिष्कामति
 इदमहं निर्धरुणस्य पाशात् इति ॥ ५ ॥ विहारमभिवीक्षते सुवरभि वि ह्येपं वैश्वानरं
 ऽपोतिः इति ॥ ६ ॥ ततोऽवान्तरदीक्षां विसृजते ॥ ७ ॥ दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीय-
 नभिमन्त्रयते अग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि इति ॥ ८ ॥ नितरां मेखलां
 मृध्नीते' ॥ ९ ॥ ततो मृष्टी विसृजते । स्वाहा यज्ञं मनसा इति द्वे । स्वाहा वावा-
 पृथिवीभ्याम् इति द्वे । स्वाहोरोरन्तरिक्षात् इति द्वे । स्वाहा यज्ञं वातादारभे इति द्वे
 ॥ १० ॥ स्वाहा वाचि यातो विसृजे इति वाचं विसृजते ॥ ११ ॥ निवर्तते
 व्रतम् ॥ १२ ॥ सोमान् हविःशेषानिति सुत्येऽहनि भक्षयति ॥ १३ ॥ तत इष्मं
 वर्हिरिति प्रोक्षति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ १४ ॥ अथैतद्बर्हिः सर्वस्यां महावेद्यौ
 स्तृणीयादित्येकम् । अपरेणोत्तरेवेदिमित्यपरम् ॥ १५ ॥ यत् किं चात ऊर्ध्वं
 वर्हिरागच्छेदेवमेवैतं स्तृणीयात् ॥ १६ ॥ समानमा सुचां सादनात् ॥ १७ ॥
 सुचः' सादयित्वा' ॥ १८ ॥ ॥ १८ ॥

यूपं छिनत्ति ॥ १ ॥ दीक्षासु यूपं छिनत्त्युपसत्सु वा ॥ २ ॥ विज्ञायते
 यदि दीक्षितस्यावृक्णो यूपः स्यादरणी चाज्यं चादाय यूपस्यान्तेऽग्निं मथित्वा'
 जुहुयादिति ॥ ३ ॥ अथ यदि क्रीतः सोमः स्यादाहवनीय एव जुहुयात्
 ॥ ४ ॥ समानमा' पशुपाकरणात् ॥ ५ ॥ अग्नीपोमीयं पशुमुपाकरोति ॥ ६ ॥
 समानमा प्रवरात् ॥ ७ ॥ प्राकृतेन प्रवरेण'^{१०} होतारं वृत्वा पुनराश्राव्योपौशुनामधेय-
 ग्राहमस्फय'^{११} उत्तरानृत्विजो वृणीते ॥ ८ ॥ इन्द्रं होत्रादसौ मानुषः इति होतारम्

1-1. A₁ omitted2. A₁, B₂ मृध्नीते; B₁ मृध्नीते3. Thus B₂; A₁, B₁ इष्म4. A₂₋₉ वेद्यौ

5. Thus all MSS; *मेवैतत् १

6. A₂₋₉, B₁ omitted7. B₂ ends here.8-8. A₁₋₈ *मेर्मथित्वा9. A₂₋₉ समानं10. A₁, B₁ वरणेन11. A_{2,3} *धेयमस्फय; A_{4,5} *धेयमस्फय

॥ ९ ॥ अग्निमाग्नीध्रादसौ^१ मानुषः इत्याग्नीध्रम् ॥ १० ॥ अग्निनाध्वर्यु^२ आध्वर्यवाद्दहं
 चासौ च मानुषौ इत्यात्मानं प्रतिप्रस्थातारं च ॥ ११ ॥ मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ
 प्रशास्तादसौ मानुषः इति मैत्रावरुणम् ॥ १२ ॥ इन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादसौ मानुषः इति
 ब्राह्मणाच्छंसिनम् ॥ १३ ॥ भरतः पोत्रादसौ मानुषः इति पोत्रारम् ॥ १४ ॥ भावो
 नेष्टादसौ मानुषः इति नेष्टारम् ॥ १५ ॥ ततो^३ यजमानं^४ वृणीते अग्निदेवीनां विशां
 पुरएतायै सुन्वन् यजमानो मनुष्याणां तयोर्नादस्थूरि गार्हपत्यानि सन्तु शतं हिमा द्वा
 यू राधौसीत्संपृश्चानावसंपृश्चानौ तन्वः इति ॥ १६ ॥ सवनीय एके वृणते^५ । तत्र
 सुन्वन्^६ इति^७ ब्रूयात् ॥ १७ ॥ अयं यजमानो मनुष्याणाम् इत्याग्नीषोमीये वृणानः
 ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

प्रवृतः प्रवृतः प्रवृतहोमौ जुहोति जुधो वाचो भूयासम् ॥ ऋचा स्तोत्रं
 समर्थय इत्येताभ्याम् ॥ १ ॥ प्रवृतः प्रवृतो जुहुयादित्येकम् । अध्वर्युरेव जुहुया-
 दित्यपरम् ॥ २ ॥ समानमा वपाया होमात् ॥ ३ ॥ हुतायां वपायामाह्वयति
 सुन्नक्षत्र्यः सुन्नक्षत्र्यां पितापुत्राभ्याम् ॥ ४ ॥ अपराङ्गे वसतीवरीर्गृह्णाति वहन्तीनां
 प्रतीपं तिष्ठन् ॥ ५ ॥ कुम्भमुपमारयति हविष्मतीरिणा आपः इति ॥ ६ ॥ नान्तमा
 वहन्तीरतीयात् ॥ ७ ॥ छायायै चातपतश्च संधौ गृह्णाति । वृक्षस्य वात्मनो वा
 छायायाम् ॥ ८ ॥ यस्यागृहीता अभिनिम्नोचेज्ज्योतिषा^८ वा गृह्णीयाद्विरण्यं वाव्रधाय
 ॥ ९ ॥ यो वा ब्राह्मणो बहुयाजी तस्य कुम्भ्यानां गृह्णीयात् ॥ १० ॥ वरं
 दत्त्वा गृह्णीयादित्येकेषाम् ॥ ११ ॥ अथैना अपरेण^९ गार्हपत्यमुपसादयति अग्नेर्वो-
 ऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामि इति ॥ १२ ॥ समानमेडायाः ॥ १३ ॥ दक्षिणेन
 हविर्धाने समवत्तं हरत्युचरेण वा ॥ १४ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीदीपयजानम्वारानाहर
 इति ॥ १५ ॥ शामित्रादाग्नीध्राद्ब्राह्मणानाहत्याग्नीध्रो होत्रांये निवपति ॥ १६ ॥
 प्रतिप्रस्थातोपयजति ॥ १७ ॥ नात्रानूयाजान्ते स्वरं जुहोति । न सवनीये ।
 अनुवन्ध्यायामेव जुहोति ॥ १८ ॥ तं दिवोपाकृत्य नक्तं संस्थापयति^{१०} ॥ १९ ॥

1. A₂₋₅ अमिता^१

2. A₂₋₅ अग्निना अध्वर्यु^२

3-3. A₂₋₅ तयोर्व्यज^३

4. A₂₋₅, B₁ वृणुते

5-5. A₂₋₅ षिति; Vāṅcheśvara (53b) on SatS VII: तस्मिन्नेव पत्रे सुन्वन् शब्दः
 प्रयोक्तव्य इत्याहावस्तंबो भारद्वाजथ ।

6. Thus A₁; A_{1,2,4,5}, B₁ *ज्योतिष्या

7. A₂ अपराङ्गे, corrected in the margin as अपरेण; others अपराङ्गे

8. Vāṅcheśvara (55a) on SatS VII: साह भारद्वाजः दिवोपाकृत्य नक्तं संस्था-
 पयेदिति ।

पत्नीसंयाजान्तः संतिष्ठते ॥ २० ॥ हृदयशूलेन चरित्वा न युपमुपतिष्ठते ॥ २१ ॥
नाग्नीषोमीये न सवनीये हृदयशूलेन चरन्ति । अनूबन्ध्यायामेव चरन्वीत्येकेषाम्
॥ २२ ॥ ॥२०॥

निशायामन्तर्वेद्यासीनौ यजमानं पत्नीं च वसतीवरीभिरभिपरिहरन्ति
॥ १ ॥ नादीक्षितं वसतीवरीभिरभिपरिहरेयुः ॥ २ ॥ आदाय कुम्भं सव्ये ऽसे^१
निधाय^२ दक्षिणया^३ द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणं वेद्यन्तमनुपरीत्य दक्षिणस्यामुत्तर-
वेदिश्रोण्यां सादयति इन्द्राग्नीयोर्भागधेयी स्थ इति ॥ ३ ॥ आदाय कुम्भं दक्षिणे^४ ऽसे
निधाय यथेतं प्रतिपरीत्योत्तरया द्वारोपनिष्क्रम्योत्तरं वेद्यन्तमनुपरीत्योत्तरस्याम्^५
उत्तरवेदिश्रोण्यां सादयति मित्रावरुणयोर्भागधेयी स्थ इति ॥ ४ ॥ आदाय कुम्भं^६
सव्ये ऽसे निधाय यथेतं प्रतिपरीत्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्याग्नीध्रे सादयति विश्वेषां
देवानां भागधेयी स्थ यज्ञे जागृत इति ॥ ५ ॥ अत्रैता उपवासयति ॥ ६ ॥ आह्वयति
सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां पितापुत्रीयाम् ॥ ७ ॥ ततः ययौंसि विशास्ति । यां यजमानस्य
व्रतधुक् तस्या आशिरं कुरुत या पत्निये तस्यै दधिप्रहाय या घर्मधुक् तस्यै दधिघर्माय^७
तप्तमनानक्तं मैत्रावरुणाय श्रुतातद्ध्वयं कुरुतादित्यप्रहाय इति ॥ ८ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति
॥ ९ ॥ अत्रामिक्षायाः सायंदोहं दोहयति ॥ १० ॥ इविर्धाने यजमानं जागरयन्ति ।
प्राग्बंधे पत्नीम् ॥ ११ ॥ आग्नीध्र ऋत्विजो वसन्ति । न सदसि कश्चन वसति^८
॥ १२ ॥ यजमान एवैतौ रात्रिं राजानं गोपायतीति विज्ञायते ॥ १३ ॥ ॥२१॥

॥ इति द्वादशः प्रश्नः ॥

1. A₁ कुम्भं
- 2-2. A₁ omitted
- 3-3. Thus in A₁, B₁ with minor scribal errors; A₂₋₅ omitted
4. B₁ वेदिमनु^०
5. A₂₋₅ धर्माय
6. Vāñcheśvara (57a) on SatS VII : न कश्चन सदसि वसतीति भारद्वाजः ।
7. A₂₋₅ read द्वितीयः after this.

अथ त्रयोदशः प्रश्नः

महारात्रे' बुध्यन्ते' ॥ १ ॥ आग्नेय्यर्चाग्नीध्रमभिमृशेत् । वैष्णव्या
हविर्धानम् । आग्नेय्या स्रुचः । वायव्यया वायव्यानि । ऐन्द्र्या सदः ॥ २ ॥
अत्रैवाभिमृशेदित्येकम् । कर्मागमे' कर्माङ्गमित्यपरम् ॥ ३ ॥ आग्नीध्रे यद्वतन्जुहोति
प्रजापतिर्मनसान्धोऽच्छेतः इत्येतास्त्रयस्त्रिंशत्तम्' । यज्ञार्तिं च प्रतिजुहोति' । पूर्वामनु-
द्रुत्योत्तरया जुहोतीति विज्ञायते ॥ ४ ॥ एकया तु प्रथमम् ॥ ५ ॥ खरे पात्राणि
प्रयुनक्ति अग्निर्देवता गायत्री छन्द उपांशोः पात्रमसि इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ६ ॥
दक्षिणे'ऽस उपांशन्तर्यामयोः पात्रे प्रयुनक्ति । पूर्वमुपांशोरपरमन्तर्यामस्य ॥ ७ ॥
अपि वा दक्षिणमुपांशोरुत्तरमन्तर्यामस्य ॥ ८ ॥ ते अन्तरेणोपांशुसवनं' संस्पृष्टं
सादयति ॥ ९ ॥ प्रत्यञ्चि द्विदेवत्यपात्राणि । परिस्रुगैन्द्रवायवस्याङ्गमावं' मैत्रा-
वरुणस्य द्विस्रक्त्याश्विनस्य ॥ १० ॥ ततोऽपरे शुक्रामन्थिनोः पात्रे । दक्षिणं
वैल्वं शुक्रपात्रमुत्तरं वैकङ्कतं मन्थिपात्रम् ॥ ११ ॥ ततोऽपरे आश्वत्ये अश्वशफवृधे
उभयतोमुखे ऋतुपात्रे । दक्षिणमध्वर्योरुत्तरं प्रतिप्रस्थातुः ॥ १२ ॥ दक्षिणस्यो
श्रोण्यामाप्रयणस्थालीं प्रयुनक्ति । उत्तरस्याष्टकथ्यस्थालीं चोक्थ्यपात्रं चाश्वशफ-
वृधम् ॥ १३ ॥ ते अन्तरेण ॥ १४ ॥ ॥१॥

त्रीण्यतिग्राह्यपात्राणि प्रयुनक्ति ॥ १ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याग्नेयो-
पस्तम्भनमादित्यस्थालीं चादित्यपात्रं' च । उत्तरस्याग्नेयोपस्तम्भनमनुपोसे
ध्रुवस्थालीम् ॥ २ ॥ उत्तरे'ऽस औदुम्बरं चतुःस्रक्ति दधिग्रहपात्रम् ॥ ३ ॥ मध्ये
परिप्लवां यथा सुगदण्डा' ॥ ४ ॥ यथावकाशं सादिरं चतुःस्रक्ति पोडशिपात्रं यदि
पोडशी भवति ॥ ५ ॥ प्रादेशमात्राप्यूर्ध्वसानूनि मध्ये संनतानि' वायव्यान्यासेचन-
वन्ति भवन्ति ॥ ६ ॥ यान्यनादिष्टवृक्षाणि' यः कथ' यज्ञियो' वृक्षस्तस्य

1. A₂₋₃, B₁ महारात्रे
2. B₁ बुध्वा
3. A omitted
4. A₂₋₃ श्रयस्त्रिंशति
5. B₁ जुहोति
6. B₁ पात्रं शोसवनं
7. A₂₋₃ परित्रं
8. B₁ omitted
9. Thus A₂; A_{1,2-3} सुगदं; B₁ सुगदं
10. A₁, B₁ संनतानि
11. A₁ यथान्यना
- 12-12. B₁ कथं यज्ञियो

स्युरित्याशमरथ्यः । वैकङ्कतानीत्यालेखनः ॥ ७ ॥ एतेन चमसानां वृक्षनियोगो
 व्याख्यातः । नैयग्रोधा एव स्युरित्यपरम् ॥ ८ ॥ त्सरुमन्तोऽत्सरुका^१ वा दश
 चमसा भवन्ति ॥ ९ ॥ दश चमसाध्वर्यवः ॥ १० ॥ होतुर्ब्रह्मण उद्गातुर्यजमानस्य
 मैत्रावरुणस्य ब्राह्मणाच्छंसिनः पोतुर्नेष्टुरच्छावाकस्याग्नीध्रस्येत्येतेषामेते^२ चमसा
 भवन्ति । तान् खरे यथावकाशं प्रयुनक्ति ॥ ११ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याधस्तात्
 पश्चादक्षं द्रोणकलशं सदशापवित्रं प्रयुनक्ति युनञ्जि ते पृथिवी ज्योतिषा सह इति
 ॥ १२ ॥ उत्तरस्य नीड आधवनीयं युनञ्जि वायुमन्तरिक्षेण ते सह इति ॥ १३ ॥
 प्रउगे पृतमृतं युनञ्जि वाचं सह सूर्येण ते इति ॥ १४ ॥ अत्रैकेऽधिपवणचर्मणो^३
 ग्राव्यामिति^४ प्रयोजनं^५ समामनन्ति ॥ १५ ॥ उपरमभि संमुखा भवन्ति
 ॥ १६ ॥ ॥२०॥

अथैतान् संमृशति अपां क्षया ऋतस्य गर्भाः । सुवनस्य गोपाः श्येना अतिथयः ।
 पर्वतानां ककुभः प्रयुतो न पातारः । वग्नुनेन्द्रं ह्यत । धोपेणामीर्वाश्वातयत । युक्ताः स्य
 बहूत । स्वर्गं लोकमभिवह्यत यजमानम् इति ॥ १ ॥ सवनीयस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ २ ॥
 समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ३ ॥ लौकिकादाज्यात्^६ प्रचरण्यामग्रे गृह्णाति ॥ ४ ॥
 सहेध्मेनैधान् प्रोक्षति यानेतदहरभ्यायास्यान्^७ भवति ॥ ५ ॥ यत् किंचाभि
 तयोराधारसमिधोरादध्यात् प्रोक्षितमेवादध्यात्^८ ॥ ६ ॥ समानमा स्रुचो^९ सादनात्
 ॥ ७ ॥ स्रुचः सन्ना अभिमृशति युनञ्जि तिस्रो विष्टुचः सूर्यस्य ते इति ॥ ८ ॥
 अत्रैके पात्रप्रयोजनं^{१०} समामनन्ति ॥ ९ ॥ आसन्वन्मा मन्त्रात् पाहि कस्याधिदभि-
 शस्याः इत्याग्नीध्रे हुत्वान्तरेपे राजानं प्रावस्यपाचहरति^{११} हृदे त्वा ॥ सोम राजन्नेह्यवरोह
 इति द्वाभ्याम् ॥ १० ॥ आग्नीध्रे पञ्चहोतारं हुत्वा होत्रे^{१२} प्रातरनुवाकाय संप्रेष्यति
 देवेभ्यः प्रातर्याम्योऽनुब्रूहि ब्रह्मन् वाचं यच्छ सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय प्रतिप्रस्थातः

1-1. Emended; A₁ °त्यपरमत्सरुका; A₂₋₃ °त्यपरमत्सरुमन्तोत्सरुका; B₁ °त्यपरमत्सरुमन्तोत्सरुका

2. A₂₋₃ °स्येतेषां

3-3. Emended; A अत्रैतेषि^३; B₁ अत्रैते प्राव्यामधिपवणचर्मण इति

4. A₂₋₃ प्रयोजनमेके

5. D₁ इति द्वितीया खण्डिका ॥ २ ॥

6. A₂₋₃ लौकिकाज्यात्

7. A₁ यानेकरहरभ्यायास्यान्; B₁ यानेकरहरभ्यायास्यात्

8. A₂₋₃, B₁ °मेव दध्यात्

9. A₁ °हृति

10. Thus B₁; A₁ महात्रे; A_{2,3} म °होत्रे; A_{4,5} महोत्रे

सवनीयाभिर्वपामिक्षां दोहय इति ॥ ११ ॥ यं द्विष्यात्स्य प्रवदितासु वाक्सुपाकुप्यात् ॥ १२ ॥ आह्वयति सुन्नक्षत्र्यः सुन्नक्षत्र्यां पितापुत्रीयाम् ॥ १३ ॥ अत्र सवनीया-
न्निर्वपेदामिक्षां दोहयेदित्येकम् । उपरितरामित्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥३॥

यत्राभिजानाति अभृदुपा रुशत्पशुः इति तत् प्रचरण्या जुहोति शृणोत्वग्निः
समिधा हवं मे इति ॥ १ ॥ अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा दर्भानादायोपनिष्क्रम्य'
संप्रेष्यति अप इष्य होतमैत्रावरुणस्य चमसाध्वर्यवाद्रवैकधनिन आद्रवत नेष्टः पत्नीमुदानयो-
नेतहोतृचमसेन' वसतीवरीमिश्रात्वालं प्रत्युपात्त्वं इति ॥ २ ॥ त्र्यवराध्या अयुज
एकधना भवन्ति ॥ ३ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति ॥ ४ ॥ प्रेषुदेहि इति नेष्टा'
पत्नीमुदानयति ॥ ५ ॥ यत्र होतुः प्रातरनुवाकमनुव्रुवत उपशृणुयात्तदपोऽध्वर्यु-
र्गृहीयात् । यदि' न शृणुयाद्गधिरः स्यात् । वाचोपच्छिद्येत' ॥ ६ ॥ यदि दूरे
स्युः प्रत्युद्द्व' गृहीयात्' ॥ ७ ॥ वहन्तीषु तृणं प्रास्यैतच्चतुर्गृहीतं जुहोति देवीरापो
अपां नपात् इति ॥ ८ ॥ यदि वा पुरा तृणं भवति तस्मिन्नेव' जुहोति ॥ ९ ॥
कारिंसि इति दर्भैराहुतिमपप्लाव्य घृतलिप्तानां' मैत्रावरुणचमसेनोन्नयति समुद्रस्य
वोऽक्षित्या उन्नये इति' ॥ १० ॥ एवमेवैकधना उन्नयति । सोमस्य वो मूजवतो रसं
गृह्णामि इति वा ॥ ११ ॥ पत्नी' पन्नेजनीर्गृह्णाति वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो
वो देवेभ्यः पन्नेजनीर्गृह्णामि यज्ञाय वः पन्नेजनीर्गृह्णामि इति' ॥ १२ ॥ आहरन्त्यपः
॥ १३ ॥ प्रेषुदेहि इत्येव नेष्टा पत्नीमुदानयति ॥ १४ ॥ ॥४॥

अपरेण नेष्टुर्धिष्णियं पत्नी पन्नेजनीः सादयति वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो

1. A₁, B₁ °निष्क्रम्यन्. Vāñcheśvara (9a.) on SatS VIII: अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा दर्भानादायोपनिष्क्रम्य संप्रेष्यतीति भारद्वाजः ।
- 2-2. A₁ omitted
- 3-3. B₁ omitted
4. A₁₋₃ °छिद्येत
5. Emended; A₁ प्रत्युद्द्व; A₁₋₃ प्रत्युद्द्व; cf. ĀpŚS XII.5.7; SatS VIII.1.
6. B₁ तस्मिन्नेव इति
7. Rudradatta on ĀpŚS XIII.4.10: तथा अपप्लाव्य घृतप्लुतानामित्येव सत्या-
पादभारद्वाजो । Yajñeśvara Dikṣita in his commentary *Agnīṣṭoma-
candrikā* on BaudhŚS VI.10: अपप्लुतानामित्येव सत्यापादभारद्वाजो ।
8. Vāñcheśvara (9b) on SatS VIII: तथा च वैद्यानसभारद्वाजो समुद्रस्य बोधित्वा
रूपघृतलिप्ताभिहुता अपो मैत्रावरुणस्य चमसेन गृह्णातीति ।
9. A₂₋₃, B₁ omitted
10. With reference to the formula quoted in this sūtra Rudradatta
on ĀpŚS XII.5.12 says: त्वेव वेदतुः बोधायनभारद्वाजो । Gopinātha on
SatS VIII.1 (p. 793) also cites this sūtra.

विधेभ्यो बो' देवेभ्यः पत्नेवनीः सादयामि यज्ञाय^१ वः पत्नेवनीः सादयामि^२ इति ॥ १ ॥
 उपरि चात्वालेऽध्वर्युर्होतृचमसं च^३ मैत्रावरुणचमसं च संस्पृश्य वसतीवरी-
 व्यानयति समापो अद्भिरग्मत समोपवीभिरोपधयः सं वतैर्ग्रीतचारिणः इति ॥ २ ॥ होतृचमस
 आनीय मैत्रावरुणचमसं पूरयति । मैत्रावरुणचमसाद्द्वोतृचमसम् । होतृचमसान्मैत्रा-
 वरुणचमसम् ॥ ३ ॥ अथैताः प्रचरण्या समनक्ति

सं बोऽनक्तु वरुणः सभिन्द्रः सं वृहस्पतिः ।

त्वष्टा विष्णुः प्रजया सैरराणो यजमानाय द्रविणं दधातु ॥

इति । यथायं पुरो^४ धूमिः^५ कल्पन्ताम् इति च ॥ ४ ॥ पृच्छति होताध्वर्युम् अप्वयो-
 ऽवेरण^६ इति ॥ ५ ॥ उतेमनवसुः इति प्रत्याह ॥ ६ ॥ ततः क्रतुकरणं जुहोति यमग्रे
 पृष्ठु मर्त्यम् इत्येतया यद्यग्निष्टोमः^७ ॥ ७ ॥ यद्युभ्यो हुत्वा परिधौ लेपं निमार्ष्टि
 ॥ ८ ॥ यदि षोडशी हुत्वा परिधौ लेपं निमृज्य द्रोणकलशमुपस्पृशति सरार्दा
 वा ॥ ९ ॥ न जुहोति न निमार्ष्टि नोपस्पृशति वाजपेथेऽतिरात्रे वा । एतद्यजुर्वेदन्
 प्रपद्यते ॥ १० ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्य प्रधुरे^८ प्रचरणी^९ सादयति ॥ ११ ॥
 यं द्विष्यात्तमुपस्पृशेत् ॥ १२ ॥ ॥५॥

अपरया द्वारा हविर्धानेऽपः प्रपादयति^{१०} पूर्वया वा । पूर्वया तु यजमानः
 प्रपद्यते ॥ १ ॥ उत्तरस्य हविर्धानस्याधस्ताद्दसतीवरीरेकधना मैत्रावरुणचमसीया
 इति सादयति ॥ २ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याधस्तात् पुरोऽक्षे^{११} होतृचमसं सादयित्वा
 दक्षिग्रहेण चरति ॥ ३ ॥ औदुम्बरेण पात्रेण^{१०} चतुःसक्तिना दधि गृह्णाति
 उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि इति ॥ ४ ॥ हरति
 अपेन्द्र द्विपतो मनः इति ॥ ५ ॥ जुहोति प्राणाय त्वा इत्यनुवाकशेषेण ॥ ६ ॥
 आज्यग्रहं^{११} गृह्णीयात् तेजस्कामस्य । सोमग्रहं गृह्णीयाद् ब्रह्मवर्चसकामस्य । दधिग्रहं
 गृह्णीयात् पशुकामस्य ॥ ७ ॥ आज्यग्रहस्यैव एव कल्पः ॥ ८ ॥ सोमग्रहं ग्रहीष्य-

1. By conjecture; omitted in all MSS. cf. TS III.5.6.2.

2-2. A₂₋₃ omitted

3. B₁ omitted

4-4. A₁ पुरोधूमिः; A₂₋₃ पुरोधूमिः; B₁ पुरोधूमिः

5. Thus B₁; A₁ *देरप्या; A₂₋₃ *वेरप्याम्

6. B₁ *द्योनीय

7. B₁ पृष्ठुहे

8. A₂₋₃, B₁ प्रपादयति

9. B₁ परिधं

10. A₂₋₃ omitted

11. A₁, B₁ आज्ये

अधिषवणचर्मणि राजानं निवपति यावन्तमेकग्रहायाप्तं मन्यते ॥ ९ ॥ प्रत्युपनहेतरं
वसतीवरीभिर्होतृचमसं पूरयित्वा निग्राभ्यासु यजमानं वाचयति निग्राभ्या स्व
देवश्रुतः इति प्रतिपद्य गणा मे ना वि तृप्न् इत्यन्तेन ॥ १० ॥ वसतीवरीभिरुप-
सृज्याभिपोष्यन्नभिमन्त्रयेत्' अवीवृधं वो मनसा सुजाताः इति ॥ ११ ॥ यत्र
क चाभिपुण्यादेवमेवाभिमन्त्रयेत् ॥ १२ ॥ अथैनमुपरे' ग्राव्याभिपुणोति
॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

तिस्रो यहस्य समिधः परिज्मनो देवा अकृष्वन्नुशिजो अमर्त्यवे । तासामेना-
मदधुर्मत्ये' भुजं लोकमिद् द्वे उप जानी ईयतुः' इति ॥ १ ॥ यत्र क चाभिपुण्यादुपर
एव ग्राव्याभिपुण्यात् ॥ २ ॥ एतस्यैवैपोऽभिषवमन्त्रः ॥ ३ ॥ योऽभिषूयमाणस्य
प्रथमोऽशुः स्कन्दति तमभिमन्त्रयेत् आ ना स्कान् सह प्रजया सह रायस्योपेण
इति ॥ ४ ॥ अभिषवेऽभिषवेऽभिमन्त्रयेतेत्येकम् । य एव सर्वप्रथम इत्यपरम्
॥ ५ ॥ द्रप्सश्चस्कन्द इति विप्रुपोऽभिमन्त्रयेत् ॥ ६ ॥ अभिषवेऽभिषवेऽभिमन्त्र-
येतेत्येकम् । य एव सर्वान्तत' इत्यपरम् ॥ ७ ॥ अत्र यजमानो दशापवित्रस्य
नाभिं कुरुते ॥ ८ ॥ अथैनं सहिरण्येन पाणिना तिरः पवित्रमच्छिन्नां धारो
स्नावयन् दधिग्रहपात्रेण' गृह्णाति । वाचव्येनैव गृह्णीयादित्यपरम् ॥ ९ ॥ अथैनं
खरे सादयति एष ते योनिः इति ॥ १० ॥ अथैनं सहिरण्येन पाणिना प्राद्वसुखो'
जुहोति । तस्य दधिग्रहेण मन्त्रा व्याख्याताः ॥ ११ ॥ अनधिकृतो वा सोमधर्म-
र्दधिग्रहविकारत्वात् ॥ १२ ॥ तत्रार्थग्रहणोऽभिषवः' पत्त्रसंयोगात् । सोमकरणी'
चास्याभिषवमन्त्रः ॥ १३ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः' ॥ १४ ॥ ॥७॥

सर्वान् सोमान् सहिरण्येन पाणिना गृह्णाति च जुहोति च ॥ १ ॥

1. Emended; A, °योऽन्तभि°; A₂₋₅, B₁, °वोःयरुभि°

2. B₁, °मपरेण

3. ApSS XII.7.10 ताषामेका°

4. cf. RV III.2.9; MS I.3.35; ApSS XII.7.10

5. The repetition of अभिषवे only in A₁; A₂₋₅, °मन्त्रयेते°

6. A₂₋₅, सरोतत

7. B₁, दधिपात्रेण. This sūtra is partially cited by Vāñcheśvara (20a) on SatS VIII.

8. B₁, omitted

9. A₁, सोमधर्मदधि°; A₂, सोमधर्मदधि°

10. A₂₋₅, °ग्रहणाभि°

11. B₁, सोमंकरणि

12. A₁, °अन्त°; A₂₋₅, °त्यन्तः प्रदेशः

सर्वाः सोमाहुतीः' प्राङ्मुखो जुहोति ॥ २ ॥ हुत्वा सदसि' शेषं' मक्षयति ॥ ३ ॥ मार्जालीये पात्रं प्रक्षालयति ॥ ४ ॥ सदस्येवात् ऊर्ध्वं' सोममक्षान् मक्षयन्ति । आग्नीध्रे हविर्मक्षान् ॥ ५ ॥ मार्जालीय उच्छिष्टपात्राणि प्रक्षालयति' ॥ ६ ॥ ततोऽदाभ्यं गृह्णाति ॥ ७ ॥ उपनद्धस्य राज्ञस्त्रीर्नैशून् प्रवृहति' वसवस्त्वा प्र वृहन्तु गायत्रेण छन्दसा इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ८ ॥ निग्राभ्याणां' दध्नः पयसो वा चमसे निःपिच्योऽग्न्याधूनोति नान्दासु ते शुक्र शुक्रमांः धूनोमि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ९ ॥ त्रिभिराधूनोतीत्येकेषाम् । पञ्चभिरित्येकेषाम् । सप्तभिरित्येकेषाम् ॥ १० ॥ अथैनं दधिग्रहपात्रेण गृह्णाति शुक्रं ते शुक्लेण गृह्णामि ॥ अग्निः प्रातःसवने पात्वस्मान् इति चैताभिस्तिस्त्रुभिः' ॥ ११ ॥ हरति आस्मिन्नुग्रा' अचुच्यवुः इति ॥ १२ ॥ जुहोति सोमः सोमस्य पुरोगाः इति ॥ १३ ॥ ततोऽशुष्वैःशूनपिसृजति उशिक्ष् त्वं देव सोम गायत्रेण छन्दसा इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ १४ ॥ अनुसवनमपिसृजेदित्येकम्' । तदानीमेवैकैकमपिसृजेदित्यपरम् ॥ १५ ॥ द्वादश पष्ठौर्हीर्दक्षिणा' ददाति कृत्स्न-धीवासं च ॥ १६ ॥ ततोऽशुं गृह्णाति ॥ १७ ॥ अधिपवणचर्मणि राजानं निवपति पात्रन्तमेकग्रहायाप्तं' मन्यते ॥ १८ ॥ ॥८॥

अथैनमनवानं' सकृदभिपुत्य तिरः पवित्रमच्छिन्नां धारो स्यावयन्नदाभ्य-पात्रेणानवानं सकृद् गृह्णाति ॥ १ ॥ वामदेव्यं मनसा गायमानो गृह्णातीति विज्ञायते ॥ २ ॥ वामदेव्यस्यर्चा गृह्णीयादित्येकेषां क्रया नश्चित्र आ भुवत् इत्येतया ॥ ३ ॥ प्राणता ग्राह्योऽपानता' ग्राह्यः प्राण्यापान्य व्यनता' गृहीतव्य इति विज्ञायते ॥ ४ ॥ गृहीत्वा शतमाने हिरण्यमभिव्यनिति आ नः प्राण एतु परावतः इति ॥ ५ ॥ हिरण्येन ग्रहमपिधायाप उपस्पृशति इन्द्रामी मे वर्चः कृणुताम् इति

1. A_{1,2} सोमाहुतिः; B₁ सोमाहुति

2. B₁ सदसिषेयं

3. Gopinātha on SatS VIII.2 (p. 508) : भक्षितानामुच्छिष्टानां मार्जालीये प्रक्षालनमिति भारद्वाजसूत्रे ।

4. A₁ प्रवृहती; A₂ प्रवहति

5. A₁ निग्राभ्याणां; A_{2,3} निग्राभ्याणां; B₁ निग्राभ्याणां

6-6. A_{2,3} 'भिरित्येकेषां'

7. B₁ अनुसवनं omitted

8. B₁ 'दक्षिणा'

9. A₁ 'प्रहायापनः; A₂ 'प्रहायाहः; A₃ 'प्रहायापः; A_{1,2} 'प्रहायाभ्यं; B₁ 'ग्रहामात'

10. B₁ 'दानं'

11. Emended; MSS प्राणः प्राणता; cf. ApSS XII.3.6

12. Emended; A₁ रभ्यतो; A_{2,3} व्यनतो; B₁ व्यतो

॥ ६ ॥ अथैनमनवानँ सकृञ्जुहोति दधन्वे वा यदीम् इति ॥ ७ ॥ यद्यनवानं
न शक्नुयाद्भोतुं गृहीतुं वा वरे दत्ते जुहुयात् ॥ ८ ॥ हुत्वा सदसि शेषं भक्षयति
यथा पुरस्तात् ॥ ९ ॥ द्वादश पण्योहीर्दक्षिणां ददाति कृच्यधीवासं च ॥ १० ॥
तत उपाँशुसवनं ग्रावाणमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे इति प्रतिपद्य वृष्टिवनिम्
इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ तमादाय वाचं यच्छत्याग्रयणात् ॥ १२ ॥ अथैनदूर्ध्वसानुं^१
सहिरण्येन पाणिना राज्ञोऽभिमिमीते इन्द्राय त्वा वृत्रघ्ने इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १३ ॥ तत्र
स एव मानकल्पो यः क्रयेऽन्यत्रोपसमूहनात् ॥ १४ ॥ तत उपाँशुं गृह्णाति ॥ १५ ॥
अधिपवणचर्मणि राजानं निवपति यावन्तमेकग्रहायाप्तं मन्यते ॥ १६ ॥ ॥९॥

आत्रा स्य वृत्रतुरः इत्याप्याख्याभिमन्त्रयते यत्ते सोम दिवि ज्योतिः इति
॥ १ ॥ अधिपवणफलके अभिमन्त्रयते धिपणे वीह्व सती वीह्वयेयाम् इति ॥ २ ॥
उपरिष्ठाद् ग्रावा भवत्यधस्तादँशवः ॥ ३ ॥ अथ होवृचमसे^२ प्रदक्षिणं परिप्लावय-
न्निग्राभमुपैति^३ प्रागपागुदगधराक्तास्त्वा दिश आधाक्त्वम्ब^४ नि ध्वर^५ इति ॥ ४ ॥
पडँशुनपयच्छति । आर्द्राः सन्तोऽसँश्लिष्टा भवन्ति ॥ ५ ॥ ना भेर्मा सं विव्याः
इति ग्रावाणमुद्यम्य वदन्ति ॥ ६ ॥ यत्र तृणं मूलं वा पश्यति तत्रत्यभिपुणोति
अनागसस्त्वा वयमिन्द्रेण प्रेषिता उप वायुष्टे अस्त्वँशभूमित्रस्ते अस्त्वँशभूर्वरुणस्ते अस्त्वँ-
शभूरहतः सोमो राजा मया इति ॥ ७ ॥ एतयैवात ऊर्ध्वमभिपुणुयात् ॥ ८ ॥
अष्टौकृत्वोऽग्रेऽभिपुत्य पुनरेव निग्राभमुपैति ॥ ९ ॥ द्विरादितोऽन्ततो वा ।
चतुर्निग्राभमुपैति ॥ १० ॥ त्रिरुदचनेन^६ संभृत्योदञ्चतीति^७ विज्ञायते ॥ ११ ॥
अपात्तानामँशूनां द्वाभ्यां^८ प्रतिग्रस्थातोपाँशुपात्रमपिधायोत्तरत^९ उपयच्छति ॥ १२ ॥
अञ्जलिना राजानमादायाध्वर्युरुपाँशुपात्रं नयति वाचस्पतये पवस्व वाजिन् इति

1. B, यद्यवाह

2. B, 'दक्षिणा'

3-3. A, 'प्रवणायनेन'; A_{2,3}, 'प्रवादयेन'; A_{4,5}, 'प्रागादयेन'; B, 'प्रवणादयेनम्'4. A₂₋₅ मन्यते5. Thus B₁; A, 'वमसं'; A₂₋₅ 'वमसो'

6. B, 'धिप्राह'

7-7. A, 'त्वमव'; A₂₋₅ 'त्वव'8. Rudradatta on ĀpŚS XII.9.9 indirectly refers to this sūtra as the view of *kalpāntarakāra*.9. Emended; A, त्रिरुदच; A₂₋₅ त्रिरुदवा; B, त्रिरुदवा10. Emended; A, संभृत इमँशीति; A₂₋₅ संभृत्य दुहति; B, संभृत्योदचति

11. Emended; MSS चाभ्यां

12. A_{1,2} 'मभिधावो'

॥ १३ ॥ एवंविहितावपरो' द्वावभिपवौ भवतः' ॥ १४ ॥ अपि वैकादशकृत्वो
द्वितीयमभिपुणुयाद् द्वादशकृत्वस्तृतीयम् ॥ १५ ॥ ॥१०॥

अन्याभ्यामन्याभ्यामँशुभ्यां प्रतिप्रस्थाता पात्रमपिदधाति ॥ १ ॥
असादयित्वा ब्रह्मादायाध्वर्युरुत्तिष्ठति स्वाङ्कृतोऽसि मधुमतीर्न^२ इपस्कृधि इति
॥ २ ॥ उत्तरेण होतारं हरति उर्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ ३ ॥ मनस्वाद्यु इत्युत्तरं
परिधिसंधिमन्ववतिष्ठतः ॥ ४ ॥ ऋजुस्तिष्ठन् दक्षिणाप्राञ्चं संततं जुहोति स्वाहा
त्वा सुभवः^३ सूर्याय इति ॥ ५ ॥ देवेभ्यस्त्रा मरीचिपेभ्यः इति हुत्वा परिधौ लेपं
निमाष्टि ॥ ६ ॥ यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति नीचा हस्तेन निमृज्यात्
॥ ७ ॥ यदि कामयेतावर्षुकः स्यादित्युत्तानेन निमृज्यात् ॥ ८ ॥ आग्रयणस्थाल्यां
संपातमवनीयायतने' पात्रं सादयति एष ते योनिः प्राणाय त्वा इति ॥ ९ ॥
अनभिपुतानामँशुनामेकमादायाध्वर्युरुपाँशुपात्रेऽपास्यति । स आ तृतीयसवनात्
परिशेरे ॥ १० ॥ ततोऽशुष्वँशुनपिसृजति पते सोमादाम्यं नाम जागृवि इति ।
द्वौद्वावनुसवनं वा ॥ ११ ॥ यद्यभिचरेत् अमुष्यं^४ त्वा प्राणे सादयामि इत्युपाँशुं
गृहीत्वा सादयेत् ॥ १२ ॥ अथैनं सावित्रेणादाय' हरति ॥ १३ ॥ समानमा
होमात् ॥ १४ ॥ होप्यन्नभिमन्त्रयते अमुं जह्यय त्वा होप्यामि इति ॥ १५ ॥ यदि
दूरे स्यादा तमितोस्तिष्ठेत् ॥ १६ ॥ समन्य' जुहोति प्रहर्षिणो मदिरस्य मदे मृषासावस्तु
स्वाहा इति ॥ १७ ॥ समानमितरत् ॥ १८ ॥ ॥११॥

ततो ग्राव्य आदायाध्वर्यवो महाभिपवायोपविशन्ति । पुरस्तादध्वर्यु-
र्दक्षिणतः प्रतिप्रस्थाता पश्चान्नेष्टोत्तरत उन्नेता ॥ १ ॥ अधिपवणचर्मणि भूयिष्ठं
राजानं निवपति । अल्पीयांसं माध्यंदिनाय सवनायावशिनष्टि ॥ २ ॥ वसती-
वरीभिरुपसृज्य निग्राभमुपेत्यापरिमितमभिपुष्वन्ति^५ ॥ ३ ॥ निग्राभमुपयन्ति ।
अभिपुष्वन्ति । निग्राभमुपयन्ति^६ । अभिपुष्वन्ति^७ ॥ ४ ॥ त्रिरभिपुष्वं राजानं

1-1. B, 'वाभिपवौ द्वावपरो नभूवतुः

2. A₂₋₃, 'मतीर्न

3. A, सुभुषः

4. B, 'नपनिभायात्नने

5-5. A₂₋₃ द्वा सवनं वा यद्यमुष्यः; B, 'यद्यमुष्य

6. A₁, B₂ सावित्रेणादा

7. A₂₋₃, B₁ समन्यं

8. A, निग्राभमुपेत्याभिपुष्वन्ति; A₂₋₃ निग्राभ्यमुपेत्यापरिमितमभिपवमभिपुष्वन्ति; B, निग्राह-
मुपेत्यापरिमितमभिपुष्वन्ति

9-9. Thus B₁; omitted in others.

चमसे सँसिच्याधवनीय आनयति ॥ ५ ॥ एवंविहितावपरौ भवतः ॥ ६ ॥ उच्चमे-
ऽभिपवे प्रपीड्यर्जापम् ॥ ७ ॥ सुसंभृतं राजानं कुर्वन्ति ॥ ८ ॥ पवित्रेण निर्मृज्य
प्रपीडयति ॥ ९ ॥ अधिपवणचर्मणि संमुखान् प्राच्यः कृत्वा प्रावभ्य ऋजीपं
व्यपोहति । ऋजीपमुखान् करोति ॥ १० ॥ प्राञ्चमुद्गातारो द्रोणकलशं प्राव-
स्वप्यूहन्ति ॥ ११ ॥ समयाक्षं प्रकर्षन्ति ॥ १२ ॥ द्रोणकलश उदीचीनदशं
पवित्रं वितन्वन्ति ॥ १३ ॥ पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येपि विश्वतः ।
अतस्तनूर्न तदामो अश्रुते श्रुतास इद्वहन्तस्तत्समाशत इति राजानमभिमन्त्र्य होतृ-
चमसाद्यजमानः पवित्रे संततां धारौ स्रावयति । यं द्विष्याचस्य विच्छिन्द्यात्
॥ १४ ॥ ॥१२॥

उदचनेनोन्नेताधवनीयाद्दोतृचमसं आनयति ॥ १ ॥ तिरः^१ पवित्रं
स्रवन्त्या^२ धाराया अन्तर्यामं गृह्णाति उपयामगृहीतोऽस्वन्तर्यच्छ मघवन् इति ॥ २ ॥
तस्योपांशुना कल्पो व्याख्यातः ॥ ३ ॥ एतावन्नाना । दक्षिणेन होतारं हरत्युत्तरेण
वा ॥ ४ ॥ मनस्वाद्यु इति दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववतिष्ठतः ॥ ५ ॥ ऋजुस्तिष्ठन्
प्राञ्चमुदञ्चं संततं जुहोति ग्राहा त्वा सुभवः^५ सूर्याय इति ॥ ६ ॥ व्याख्यातं
लेपनिमार्जनं संपातावनयनमिति ॥ ७ ॥ स्रद्वदन्तर्यामपात्रमायतने^६ सादयति
एष ते योनिरपानाय त्वा इति ॥ ८ ॥ यद्यभिचरेत् अमुष्य त्वापाने सादयामि
इत्यन्तर्यामपात्रं^७ गृहीत्वा सादयेत् ॥ ९ ॥ समानमितरत् ॥ १० ॥ ते अन्तरे-
णोपांशुसवनं सँस्पृष्टं सादयति व्यानाय त्वा इति ॥ ११ ॥ यद्यभिचरेत् अमुष्य
त्वा व्याने सादयामि इत्युपांशुसवनं सादयेत् ॥ १२ ॥ एवं सन्नान्येव भवन्त्या
तृतीयसवनात् ॥ १३ ॥ तावुभावुदिते^८ जुहुयाद्यदि न त्वरेत् ॥ १४ ॥ अथ
यदि त्वरेतानुदित उपांशुं जुहुयात् । उदितेऽन्तर्यामम् ॥ १५ ॥ विपरीतमेक
उपांश्वन्तर्यामयोर्होमं समामनन्ति । उभावनुदित इत्येके ॥ १६ ॥ ॥१३॥

तिरः पवित्रं स्रवन्त्या धाराया ग्रहान् गृह्णाति ॥ १ ॥ यदि रथन्तरसामा

1. A₂₋₉ °हयति

2. A₂₋₉ पवित्रता; B₁ पवित्रं

3. Thus B₁; A₁ उदचनेनोता°; A₂ उदचनेनना°; A₂₋₉ उदचनेनेता°

4-4. Thus B₁; A₁ तिरं पवित्रं सुवंत्या; A₂₋₉ तिरः पवित्रं स्रवंत्या

5. A₁ सुभुव

6. A₂₋₉ स्रवेदत°; B₁ स्रवेदत°

7. A₁ इत्यंतर्यामं

8. Thus B₁; A₁ तावुभा उदिते; A₂ तावुदिते; A₂₋₉ तावुहपावुदिते

सोमः स्यादैन्द्रवायवाग्रान् गृह्णीयात् । यदि वृहत्सामा शुक्राग्रान् । यदि जगत्सामाग्रयणाग्रान् । उभयसामैन्द्रवायवाग्रान् गृह्णीयात् ॥ २ ॥ ऐन्द्रवायवाग्रान् गृह्णीयादामयाविन इति काम्यानि ग्रहाग्राणि ब्राह्मणव्याख्यातानि^१ भवन्ति^२ । ऐन्द्रवायवाग्रानित्येव^३ भवन्ति ॥ ३ ॥ यदन्यमैन्द्रवायवात् काम्यं^४ पूर्वं ग्रहं गृह्णीयाद्धारयेदेवमैन्द्रवायवस्य सादनात् ॥ ४ ॥ अथैनमैन्द्रवायवं सादयित्वा सादयेत् ॥ ५ ॥ यान् प्राचीनमाग्रयणाद् ग्रहान् गृह्णीयात्तानुपांशु गृह्णीयात् । यानूर्ध्वा^५स्तानुपब्दिमत इति ॥ ६ ॥ आग्रयणाग्रान् गृह्णन् मन्थिनमेव गृहीत्वा वाचं विस्तृजेत्^६ । उक्थ्याग्रान्^७ गृह्णन्नुपांशुक्थ्यं^८ गृह्णीयात् ॥ ७ ॥ ऐन्द्रवायवं गृह्णाति आ वायो भूप शुचिपाः इति प्रतिपद्य उपयामगृहीतोऽसि वायवे^९ त्वा इत्यन्तेन ॥ ८ ॥ अपयम्य पात्रं पुनरेव गृह्णाति इन्द्रवायू इमे सुताः इति प्रतिपद्य उपयान्-गृहीतोऽसीन्द्रवायुम्या^{१०} त्वा इत्यन्तेन ॥ ९ ॥ अथैनं पवित्रेण परिमृज्यायतने सादयति एष ते योनिः सजोपाम्यां त्वा^{११} इति ॥ १० ॥ एवमेवेतरान्^{१२} ग्रहान् यथादेवतं गृहीत्वा यथायतनं स्वेन स्वेन सादनेन सादयति ॥ ११ ॥ यथैनाग्रात्^{१३} सादनं स्यात् एष ते योनिः इत्येवैनं सादयेत् ॥ १२ ॥ ॥१४॥

मैत्रावरुणं गृह्णाति अयं वां मित्रावरुणा इति ॥ १ ॥ अथैनं शृतशीतेन पयसा श्रीणाति

राया वयं सत्स्रौंसो मदेन हव्येन देवा ययसेन गावः ।

तां घेनुं मित्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तगनपस्फुरन्तीम् ॥

इति ॥ २ ॥ अतीत्याश्विनं शुक्रं^{१०} गृह्णाति अयं वेनधोदयत् पृथ्विगर्भाः इति ॥ ३ ॥

अथैनं हिरण्येन श्रीणाति शुक्रं ते शुक्रेण श्रीणामि^{११} इति^{११} ॥ ४ ॥ ततो मन्थिनं

ते प्रलया पूर्वथा इति^{१२} ॥ ५ ॥ अथैनं सक्तुभिः^{१३} श्रीणाति

1. Thus B₁; A₁ उभयसाम्यैत्रं^{१०}; A₂₋₅ उभयसाम्यैत्रं^{१०}

2-2. B₁ भवन्ति ब्राह्मणे व्याख्यातानि

3. Thus A_{1,2}, B₁; A₃₋₅ म्यानि

4-4. B₁ पूर्वं काम्यं

5-5. A₁ विस्तृजेतोक्त्याग्रान्; A_{2,3} विस्तृजेतोक्त्याग्रान्; A_{4,5} विस्तृजेतोक्त्यानाग्रान्; B₁ विस्तृजे-स्ततोक्त्याग्रान्

6. A₁ °शुचिपय; A₂₋₅ °शुचयं

7-7. B₁ The portion वायवे त्वा उपयामगृहीतोऽसि is repeated.

8-8. Thus B₁; A₁ त्वेवैवमेवेतरान्; A₂₋₅ त्वेवमितरान्

9. A₁ यथैनां; A_{2,4,5} यस्यां; A₃, B₁ यस्यानां^{११}

10. B₁ omitted

11-11. Emended; A₁ मिलि; A₂ मासि; A₃ मीति; A_{4,5} सीति; B₁ इति

12-12. A₁ °यथैनं सक्तुभिः; B₁ °यथैनं सक्तुभिः

मनो न येयु हवनेषु^१ तिग्मं विपः शय्या वनुयो द्रवन्ता^२ ।

आ^३ यः शर्याभिस्तुविनुग्णो अस्याः श्रीणीतादिमं^४ गमस्तात् ॥

इत्यनभिध्वंसयन्नात्मानं^५ चेतरांश्च ग्रहान् ॥ ६ ॥ तत^६ आग्रयणं द्वयोर्धारयोर्गृह्णाति ॥ ७ ॥ य एष आग्रयणस्थाल्यां राजा तमन्यस्मिन् पात्रे पर्यासिच्य द्वितीयां धारां कुरुते^७ ये देवा दिव्येकादश स्थ इति ॥ ८ ॥ रुग्णवत्पर्चा^८ भ्रातृव्यवतो गृह्णीयात् त्रिंशत्त्रयश्च गणिनो रुजन्तः इति ॥ ९ ॥ आग्रयणं गृहीत्वा त्रिहिकृत्वा^९ वाचं विसृजते सोमः पवते सोमः पवते सोमः पवतेऽस्मै ब्रह्मणे पवतेऽस्मै क्षत्राय पवतेऽस्मै^{१०} विशे^{१०} पवतेऽस्मै सुन्वते यजमानाय पवत इषे पवत ऊर्जे पवतेऽद्भ्यः पवत ओषधीभ्यः पवते वनस्पतिभ्यः पवते धावापृथिवीभ्यां पवते सुभूताय पवते ब्रह्मवर्चसाय पवते यजमानाय पवते मह्यं ज्यैष्ठ्याय पवते इति ॥ १० ॥ शनैरभिव्याहृत्यथोच्चैरथ^{११} सूचैरिति विज्ञायते ॥ ११ ॥ ॥१५॥

ततस्त्रीनतिग्राह्यान् गृह्णाति अग्न आयुषि पवसे इत्येतैस्त्रिभिरनुवाकैः ॥ १ ॥

तत उक्थ्यम् उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा वृहद्गते वयस्वते इति ॥ २ ॥ ततो ध्रुवं मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्याः इति ॥ ३ ॥ यं कामयेत सर्वमायुरित्यादिति^{१०} तस्य पूर्णं ग्रहं गृह्णीयात् ॥ ४ ॥ हिरण्येऽधि सादयेदायुष्कामस्य ॥ ५ ॥ राजपुत्रो ध्रुवं गोपायतीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ ध्रुवे गृहीते^{११} यजमानो न प्रस्तावयत्यावनयनात्^{१२} ॥ ७ ॥ द्रोणकलशे राजानमतिपावयति यावन्तं प्रातःसवनायाप्तं मन्यते ॥ ८ ॥ प्रपीड्य पवित्रं पूतभृति वितत्य मैत्रावरुणचमसीया एकधनासु व्यानयति ॥ ९ ॥

1. A₁, B₁ भवनेषु

2. A₁ द्रवतो

3-3. A₁ आवायाः शर्याभिस्तु श्रीणासुभ्याभिस्तुविनुग्णोस्याश्रीणीतादिमं; A₂₋₃ आ या शर्याभिस्तुश्रीणायुचोभिस्तुविनुग्णो अस्या श्रीणीतादिमं; (A₄₋₅ श्रीणीतादिमं); B₁ आवाया-इत्याभिस्तुश्रीणासुभ्योभिस्तुविनुग्णो अस्याः श्रीणीतादिमं

4-4. A₂ °ध्वस्तत

5. Thus A₁; A₂ कुरुता; A₂₋₃ कर्तति

6. A₁ रुग्णवत्पर्चा; A₂₋₃ रुग्णवत्पर्चा

7. A₁ त्रिहिकृत्वा

8. A₁, B₁ omitted

9. A₁ °रथेभ्याहृत्य°

10. A₁ °मायुर्यादिति; A₂ सर्वमायुरित्यादिति; A₄₋₅ °मायुरिति

11. A₂₋₃ गृहीते गृहीते; B₁ गृहीते गृहीतो

12. Thus A₁; A₂₋₃, B₁ °त्यावनेनी

यथार्थमेकधनानामाधवनीयेऽवनीयाधवनीयात् पूतभृत्येकदेशे' राज्ञोऽवनयति'
 ॥ १० ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्र क्व च किं च पूतभृत्यवनयेत् तिरः पवित्रमेवा-
 वनयेदन्यत्र द्रोणकलशात् ॥ ११ ॥ पवमानग्रहान् गृह्णाति । उपयामगृहीतोऽस्ति
 प्रजापतये त्वा इति द्रोणकलशमभिमृशेत् । इन्द्राय त्वा इत्याधवनीयम् । विश्वेभ्यस्त्वा
 देवेभ्यः इति पूतभृतम् ॥ १२ ॥ पुरस्तादुपयामा' यजुषा' गृह्णन्त उपरिष्टादुपयामा
 ऋचा यज्ञस्य धृत्या इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ वैपुषान् होमान् जुहति वस्ते इष्ट
 स्कन्दति इत्येताभिस्तिष्ठमिः ॥ १४ ॥ सप्तहोतारं च हुत्वोदञ्चः प्रह्ला वहिष्पव-
 मानाय प्रसर्पन्ति ॥ १५ ॥ अध्वर्युं प्रस्तोतान्वारभते प्रस्तोतारमुद्गातोद्गातारं
 प्रतिहृतां प्रतिहृतरं ब्रह्मा ब्रह्माणं यजमानः । यजमानं ब्रह्मेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥
 बर्हिर्गृष्टिं धृन्वन्नध्वर्युः प्रथमं सर्पति गायत्रः पन्था वसवो देवता वृकेणापरिपरेण पथा
 स्वस्ति वत्सगशीय इति वागप्रेगा अग एतु इति च ॥ १७ ॥ ॥ १६ ॥

दक्षिणेन' चात्वालमुपविशन्ति' ॥ १ ॥ अग्रेण प्रस्तोतारमुपविश्याध्वर्युः
 प्रस्तोत्रे बर्हिर्गृष्टिं प्रयच्छन् स्तोत्रमुपाकरोति वायुर्हिकर्ता' इति' प्रतिपद्य ते देवाः
 प्राणभृजः प्राणं मयि दधतु ॥ सोमः पवते इत्यन्तेन ॥ २ ॥ एतेनैव सर्वाणि स्तोत्राण्युपा-
 करोति' ॥ ३ ॥ उपावर्तध्वम् इत्यन्यत्र पवमानेभ्योऽनन्तरं' करोति ॥ ४ ॥ चात्वाल-
 मवेक्षमाणाः स्तुवते ॥ ५ ॥ स्तोत्रं स्तूयमानं' चत्वार ऋत्विज उपगायन्ति । दिग्भ्य
 उपगायन्ति ॥ ६ ॥ यजमानपञ्चमा ऋत्विज उपगायन्ति' ॥ ७ ॥ नाध्वर्युरुप-
 गायेदिति विज्ञायते ॥ ८ ॥ ओ' इत्यन्य ऋत्विज उपगायन्ति । हो' इति

1. A_{1,2}, 'त्येकादश'; A_{4,5}, 'त्येकादश'; B, 'त्येकोनदश'

2. A_{1,2}, राज्ञो विवपति

3-1. A₁, 'यामावजुषा; A_{2,3}, 'यामावजुषा'

4. A₁, सर्पति; B, सर्पति

5-5. Emended; A दक्षिण चात्वा'; B, दक्षिण ... त्वा'

6-6. A₁, 'दिक्रतीति; A_{2,3}, 'दिक्रतीति

7. 'करोतीति

8. A₁, 'न्योतरं; B, 'न्योतरं

9. A_{2,3} omitted

10. Rudradatta on ApSS XII.17.11 : तथा यजमानपथमा उपगायतीति भारद्वाजः । Gopinātha on SatS VIII.4 (p. 849) also cites आह भारद्वाजः-यजमानपथमा उपगायति ।

11. Thus A_{1,2}; A₃, ओ; Rudradatta on ApSS XII.17.11 : स एव उनेगाह हो इत्युत्विज उपगायति ओमिति यजमान इति । Gopinātha on SatS VIII.4 (p. 849) also cites similarly. Vāṅśeśvara (32a) on SatS VIII : तथा च भारद्वाजः यजमानपथमा उपगायति ओमित्युत्विज उपगायति हो इति यजमान इति ।

12. A₁, होता; A₂, होतः; A_{3,4}, होतः; B, हो

यजमानः ॥ ९ ॥ स्तूयमानं यजमानोऽन्वारोहं जपति श्येनोऽसि गायत्रलन्दाः इति ॥ १० ॥ स्तुतमनुमन्त्रयते स्तुतस्य स्तुतमसि इति ॥ ११ ॥ एतेनैव सर्वाणि स्तोत्राण्यनुमन्त्रयते ॥ १२ ॥ स्तुत उत्तिष्ठन्नाह अग्नीदग्नीन् विहर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशं अलंकुरु प्रतिप्रस्थातः पशुनेहि इति ॥ १३ ॥ प्रत्येत्य राजानं यजमान उपतिष्ठते विष्णो त्वं नो अन्तमः इति ॥ १४ ॥ आग्नीध्रादङ्गारानाहृत्य यथान्युत्त-
माग्नीध्रो धिष्णियान् विहरति ॥ १५ ॥ पुरस्तात्प्रत्यङ्ङासीनः प्रतिप्रस्थाता धिष्णियान् व्याधारयति ॥ १६ ॥ द्रोणकलशात् परिप्लवया^१ राजानमादाया-
हवनीयमाग्नीध्रीयं^२ होत्रीयम् । पञ्चगृहीतेनाज्येनेतरान् । सोमं मार्जालीयम् ॥ १७ ॥
य एव निवपनमन्त्रास्ते^३ व्याधारणाः^४ ॥ १८ ॥ सवनीयानां पात्राणि प्रक्षाल्य
प्रयुनक्ति यान्यौषधकारितानि^५ भवन्ति ॥ १९ ॥ पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान
वाचं यच्छ इति ॥ २० ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ २१ ॥ ॥ १७ ॥

ततः सवनीयानिर्वपतीन्द्राय हरिवते धाना इन्द्राय पूषष्वते करम्भं सरस्वत्यै भारत्यै^६ परिवापमिन्द्राय पुरोडाशमष्टाकपालं प्रातःसवन एकादशकपालं माध्यंदिने सवने द्वादशकपालं तृतीयसवने । अपि वा सर्वत्रैकादशकपालम् ॥ १ ॥ मन्थं^७ करम्भ इत्याचक्षते । लाजान् परिवाप इति ॥ २ ॥ समानमावपनात् ॥ ३ ॥ यवानोप्य लाजार्थं कपालमुपधाव तस्मिन्नर्धे व्रीहीणां यजुरुत्पूताभिरद्भिः^८ संयुत्या-
वपति^९ ॥ ४ ॥ आवपन्नधिश्रयणमन्त्रं जपत्युद्वपन्तुद्वासनमन्त्रम्^{१०} ॥ ५ ॥ भ्राष्ट्रान्^{११}
लाजानभिघार्योद्वासयति ॥ ६ ॥ काल एवालंकरोति ॥ ७ ॥ समानमावहननात्^{१२}
॥ ८ ॥ यवानवहृत्य^{१३} पाणिभ्यां लाजान् वितुपान् करोति ॥ ९ ॥ तत्रावपन-

1. A₁ परिप्लवया; A₂ परोप्लवया

2. A₂₋₃ °मामीयं

3. Thus B₁; A निवपना°

4. A₂₋₃ व्याधारणाः

5. A₂₋₃ यान्यौषधा°

6. B₁ गायत्र्यै

7. B₁ मन्थान्

8. Rudradatta on ĀpSS XII.4.4: तथा यजुरुत्पूताभिः पुरोडाशं श्रपयतीति भरद्वाजः । Similarly Gopinātha on SatS VIII.1 (p. 783) and also Vāñcheśvara (7b) on SatS VIII who adds एव after यजुरुत्पूताभिः.

9. Emended. MSS °वहति

10. A₂₋₃ जपन्तुद्वा°

11. A₁ भ्राष्ट्रान्; A₂₋₃ भ्राष्ट्रान्; B₁ भ्रष्टान्

12-12. A₁ °माहवननाद्यवामावहृत्य; A₂ °माहवननाद्यवानवहृत्य; B₁ °मावपनाद्यवानवहृत्य

मन्त्रोऽवहननमन्त्र' उद्घपनमन्त्रो' निष्पवनमन्त्र' इति, क्रियन्ते ॥ १० ॥ पाण्यो-
रुद्धखलमुसलमन्त्राः क्रियेन् ॥ ११ ॥ ततः पुरोडाशीयानवहन्ति' ॥ १२ ॥
यत् प्रागधिवचनात् तत्कृत्वा करम्भार्थं कपालमुपधाय यवतण्डुलानामर्धं करम्भार्थं
कपाल' आवपति ॥ १३ ॥ व्याख्यातः संस्कारः ॥ १४ ॥ पिष्टानामाधृता धानाः
पि'पन्ति' ॥ १५ ॥ समानमा कपालोपधानात् ॥ १६ ॥ धानार्थं कपालमुपधाय
पुरोडाशकपालान्युपदधाति' ॥ १७ ॥ आमिक्षां करोति' ॥ १८ ॥ नानापात्रेषु
हवी'पि संवपति । उत्पुनाति ॥ १९ ॥ ॥१८॥

मन्थं चैव पुरोडाशं च संयौति ॥ १ ॥ धाना जोष्य पुरोडाशमधिश्रयति
॥ २ ॥ एवमेव धाना उद्घास्य पुरोडाशमुद्घासयति ॥ ३ ॥ आमीध्रं एवानुपृष्टयं
वर्हिः स्तृणाति ॥ ४ ॥ पुरोडाशानलंकरोति' ॥ ५ ॥ तत आश्विनं द्रोणकलशात्
परिप्लवया गृह्णाति या वां कशा मधुमती इत्येतेनानुवाकेनोचरेण वा ॥ ६ ॥ द्रोण-
कलशादेवात्^१ ऊर्ध्वं परिप्लवया ग्रहान् गृह्णात्यन्यत्र^२ धाराग्रहेभ्यः ॥ ७ ॥ आश्विनं
गृहीत्वा त्रिवृता^३ यूपं परिवीयाश्रेयं पशुं सवनीयपशुमुपाकरोत्यग्निष्टोमे । ऐन्द्राग्र-
मुक्थ्ये^४ द्वितीयम् । ऐन्द्रं वृष्णिं^५ षोडशिनि^६ तृतीयम् । सारस्वतीं मेपीमतितरात्रे
चतुर्थीम् ॥ ८ ॥ वेदिसंमितां वैकादशिनीं मिनोति ॥ ९ ॥ समानमा वपाया

1. A₂ तत्र वपन°; A₂₋₅ तत्र पवन°; B₁ °वहनमंत्रो
2. A₁ उद्घनमंत्रा; A₂₋₅ उद्घपनमंत्र; B₁ निष्पवनमंत्र उद्घपनमंत्र
3. A₂₋₅ निष्पवनमंत्रा; Rudradatta on ĀpSS XII.4.15 reads क्रियते for क्रियन्ते while citing this sūtra. Further he quotes the next sūtra with °पन्ति for °मन्त्राः; Gopinātha and Vāñcheśvara on SatS VIII.1 say : तथा च भारद्वाजः तथावहननमंत्र उद्घपनमंत्रो निष्पवनमंत्र इति क्रियते । पाण्योरुद्धखलमुसलमन्त्राः क्रियेयन्ति ।
4. A₁ नां वेहति
- 5-5. A₂₋₅ कपालान्युपदधाति
6. A₁, B₁ पिपन्ति
7. Rudradatta on ĀpSS XII.4.11 cites this sūtra verbatim.
- 8-8. Thus A₁; A₂₋₅ आमीध्रो वा°; A₄₋₅ आमीध्रो वानुपृष्टयं; B₁ आमीध्र एव न पृष्टयं
9. Thus A₂₋₅; A₁ पुरोडाशां अलं°; B₁ पुरोडाशमलं°. Vāñcheśvara (8a) on SatS VIII : (तथा च भारद्वाजः) हस्तेन तुषीपवापः कपालानामुपधित्वात् तरिमर्षादेति पाण्यो प्रतिशाय्य पुरोडाशोद्घासनादि प्रागलंकरणात् कुर्यादिति ।
10. A₁ कलशादेवात्; A₂₋₅, B₁ कलशादेवता
11. A₁₋₅ उर्ध्वत्र
12. Thus B₁; A₁₋₅ तृता ।
13. A₁ °मुक्थ्ये
14. Thus B₁; A₁ षोडशिनः; A₂ षोडशिनो; A₂₋₅ षोडशिनति

होमात् ॥ १० ॥ हुतायां वर्षायां^१ प्रसप्तस्यन्तो^२ ग्रहानवेक्षन्ते ॥ ११ ॥ द्वौ समुद्रौ
 विततावर्ज्यौ इति द्रोणकलशाधवनीयौ ॥ १२ ॥ द्वे दधसी^३ इति पूतभृतम् ॥ १३ ॥
 सर्वं^४ राजानमुपतिष्ठन्ते^५ परिभूरग्निं परिभूरिन्द्रम् इति प्रतिपद्य तस्य त इदमुन्मृजे इत्यन्तेन
 ॥ १४ ॥ प्राणाय मे इत्युपांशुपात्रम् ॥ १५ ॥ अपानाय मे इत्यन्तर्यामम् ॥ १६ ॥
 व्यानाय मे इत्युपांशुसवनम् ॥ १७ ॥ वाचे मे इत्यैन्द्रवायवम् ॥ १८ ॥ दक्षकतुभ्यां
 मे इति मैत्रावरुणम् ॥ १९ ॥ चक्षुभ्यां^६ मे इति^७ शुक्रामन्थिनौ ॥ २० ॥ ॥ १९ ॥

श्रोत्राय मे इत्याश्विनम् ॥ १ ॥ आत्मने मे इत्याग्रयणम् ॥ २ ॥ अङ्गेभ्यो
 मे इत्युक्थ्यम् ॥ ३ ॥ आपुषे मे इति ध्रुवम् ॥ ४ ॥ तेजसे मे ॥ ओजसे मे ॥ वर्चसे
 मे इत्यतिग्राहान् ॥ ५ ॥ वीर्याय मे इति षोडशिपात्रं यदि षोडशी भवति ॥ ६ ॥
 विष्णोर्जठरमसि इति द्रोणकलशम् ॥ ७ ॥ इन्द्रस्य जठरमसि इत्याधवनीयम् ॥ ८ ॥
 विश्वेर्षा देवानां जठरमसि इति पूतभृतम् ॥ ९ ॥ सर्वं^४ राजानमुपतिष्ठन्ते^५ कोऽसि
 को नाम इति प्रतिपद्य तस्य त इदमुन्मृजे इत्यन्तेन ॥ १० ॥ ध्रुभूपन्नवेक्षेत ब्रह्म-
 वर्चसकामोऽवेक्षेतामयाव्यवेक्षेताभिचरन्नवेक्षेतेति विज्ञायते ॥ ११ ॥ तत इतराणि
 द्रव्याण्युपतिष्ठन्ते ॥ १२ ॥ उत्करे वेदिकरणानि स्यः स्वस्तिर्विघ्नः स्वस्तिः इत्येतैर्मन्त्रै-
 र्यथारूपम् ॥ १३ ॥ यज्ञिया यज्ञकृत स्य ते मारिमन् यज्ञ उपह्वयध्वम् इति च सर्वाणि
 ॥ १४ ॥ उप मा यावापृथिवी ह्येताम् इति यावापृथिवी ॥ १५ ॥ उपास्तावः इत्यास्तावम्
 ॥ १६ ॥ कलशः इति द्रोणकलशम् ॥ १७ ॥ सोमः इति सोमम् ॥ १८ ॥ अग्निः
 इत्याहवनीयम् ॥ १९ ॥ उप देवा उप यज्ञः इति यज्ञम् ॥ २० ॥ उप मा होत्रा उपह्वे^८
 ह्यन्ताम् इति होत्रकान्^९ ॥ २१ ॥ ह्यतां ह्येतां ह्यन्ताम् इत्यनुपज्ञान्^{१०} ॥ २२ ॥
 नमोऽग्नये मखध्रे इत्याहवनीयम् ॥ २३ ॥ नमो रुद्राय मखध्रे इत्याग्नीध्रीयम् ॥ २४ ॥ नम
 इन्द्राय मखध्रे इति होत्रीयम् ॥ २५ ॥ दृढे स्यः शिधिरे सनीची मौहस्स्पातम् इति यावा-
 पृथिवी ॥ २६ ॥ सूर्यो मा देवो दिव्यादँहसस्पातु इत्यादित्यम्^{११} ॥ २७ ॥ ॥ २० ॥

1. A₂₋₃, omitted2. B₁, प्रसप्तस्यन्तो3. B₁, दधसी सतती

4. Emended. MSS 'तिष्ठते. cf. XIII.20.10

5-5. Thus B₁; A₁, चक्षुभ्यामम इति; A₂₋₃, चक्षुभ्यामिति6. B₁, सर्वे7. A₂₋₃, 'तिष्ठते8. A₁, मुपमाह्वे9. B₁, adds ह्यतामिति होत्रका.10. A₂₋₃, 'धंमम्11. A₁, ह्यादित्या

वायुरन्तरिक्षात् इति वायुम् ॥ १ ॥ अग्निः पृथिव्याः इत्यग्निम् ॥ २ ॥
यमः पितृभ्यः इति यमम् ॥ ३ ॥ सरस्वती मनुष्येभ्यः इति सरस्वतीम् ॥ ४ ॥
देवी द्वारौ मा मा सं तातन् इति सदसो द्वारौ ॥ ५ ॥ नमः सदसे इति सदः
॥ ६ ॥ नमः सदसस्पतये इति यजमानम् ॥ ७ ॥ नमः सखीनां पुरोगाणां चक्षुषे
इत्यृत्विजः ॥ ८ ॥ नमो दिवे इति दिवम् ॥ ९ ॥ नमः पृथिव्यै इति पृथिवीम्
॥ १० ॥ प्रविश्य यत्रोपवेक्ष्यन् भवति तदुपतिष्ठते अहे दैधिष्व्योदतस्तिष्ठान्वस्य
सदने सीद योऽस्मत्पाकतरः इति ॥ ११ ॥ अत्रेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्योपविशति
उन्निवत उदुद्वतश्च गेपम् इति ॥ १२ ॥ द्यावापृथिवी समीक्षते पातं मा द्यावापृथिवी
अद्याहः इति ॥ १३ ॥ सदसो दक्षिणार्धे परेक्षेत आगन्त पितरः पितृमानहं युष्मा-
भिर्भूयासं सुप्रजसो मया यूयं भूयास्त इति ॥ १४ ॥ सवनीयानासाद्य संप्रेष्यति
प्रातः प्रातःसारस्येन्द्राय पुरोडाशानामनुब्रूहि इति ॥ १५ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य सर्वेषां
हविषां समवद्यति ॥ १६ ॥ आमिक्षाया अवदाय वाजिनस्यावद्यति । न वा
वाजिनस्य ॥ १७ ॥ अवदायामिधायान्त्याक्रम्याश्राव्याह प्रातः प्रातःसारस्येन्द्राय
पुरोडाशान् प्रस्थितान् प्रेष्य इति ॥ १८ ॥ संप्रेष्यति अग्रयेऽनुब्रूहि ॥ अग्रये प्रेष्य
इति स्विष्टकृतः ॥ १९ ॥ अत्रैवेडां निरवद्येदित्येकम् । उपरितरामित्यपरम्
॥ २० ॥ ॥ २१ ॥

ततो द्विदेवस्यैश्वरतः ॥ १ ॥ वायव इन्द्रवायुभ्यामनुब्रूहि इति संप्रेष्यति
॥ २ ॥ आदित्यपात्रेण प्रतिप्रस्थातैन्द्रवायवस्यैकदेशं गृह्णाति उपयानगृहीतोऽसि
वाक्षसदसि वाक्पाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याप्यक्षाम्यां गृह्णामि इति ॥ ३ ॥
द्रोणकलशाद् गृह्णन्तेऽसन्ना ह्यन्त इत्येकेषां प्रतिनिग्राह्याणां वदति ॥ ४ ॥
ऐन्द्रवायवमादायाध्वर्युद्रोणकलशात् परिप्लवया राजानमादायाधारमाधारयति
यत्रोपांशुः^{१०} अध्वरो यज्ञोऽयमस्तु देवा ओपधीभ्यः इति ॥ ५ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः ।

1-1. A_{2,3} अग्नि2. A_{2,3} पृथिव्या3. A_{2,3} यत्रोपवेक्ष्यन्4. A_{2,3} स्विष्टकृते5. Emended; A₁ उपरितना^{१०}; A_{2,3} उपरिताना^{१०}; B₁ उपरिताणा^{१०}; cf. XIII.3.14.6. B₁ अद्वेष्य7. Thus A₁; A_{2,3} अन्व^{१०}; A_{4,5} अग्र^{१०}; B₁ पात्रेण8-8. A₁ अद्वेष्य^{१०}9. B₁ परिप्लवय

10. Emended; cf. ApSS XII.20.20; A यत्रोपांशुः; B, यत्रोपांशुः

मध्येऽग्रेराज्याहुतीः' पश्चाहुतिः पुरोडाशाहुतीश्च' जुहोति । आद्यन्तयोराधारस्य सोमाहुतीः' ॥ ६ ॥ यतो' मन्येतानभिक्रम्य होष्यामीति तत्तिष्ठन्नाश्रावयेत् ॥ ७ ॥ अस्याक्रम्याश्राव्याह वापव इन्द्रशुभ्र्यां प्रेष्य इति ॥ ८ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ९ ॥ पुनर्वपट्कृते जुहुतः ॥ १० ॥ हुतमनुमन्त्रयते भूरसि श्रेष्ठो रस्मीनां प्राणपाः प्राणं मे पाहि धूरसि श्रेष्ठो रस्मीनामपानपा अपानं मे पाहि इति ॥ ११ ॥ यद्येनं पूर्वः सन् भ्रातृच्योऽभिष्यादङ्गल्याङ्गुष्ठमुपनिगृह्णीयात्' पद्यपरोऽङ्गुष्ठेनाङ्गुलिं यो न इन्द्रवायु अभिदासति इति ॥ १२ ॥ अध्वर्युपात्रे प्रतिप्रस्थाता संस्त्रावमानयति । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे । प्रतिप्रस्थातादित्यस्थाल्यां देवेभ्यस्त्वा इति ॥ १३ ॥ होत्रे-ऽध्वर्युर्भक्षं प्रयच्छति मपि वसुः पुरोवसुर्वाक्पि वाचं मे पाहि इति ॥ १४ ॥ एतेनैव होता प्रतिगृह्णाति ॥ १५ ॥ ॥ २२ ॥

एवमेवोत्तराम्यां यथादेवतं प्रचरतः' ॥ १ ॥ एतावद्धाना । उत्तरेण मन्त्रेण प्रतिनिराद्यं गृह्णाति । नात्राधारो भवति । सकृत्सकृज्जुहुतः । उत्तरेणो-त्तरेणाववाधते । उत्तरेणोत्तरेणादित्यस्थाल्यां संपातमवनयति ॥ २ ॥ अथैनामेतेनैव' पात्रेणापिदधाति विष्णुवुरुक्रमैव ते सोमस्तं रक्षस्व तं ते दुधक्षा माव ख्यत् इति ॥ ३ ॥ उत्तरेणोत्तरेणाध्वर्युर्भक्षं' प्रयच्छति' । तेन तेनैव होता प्रतिगृह्णाति ॥ ४ ॥ आधवनीयं पूतभृत्यवनयति । न्युप्याधवनीयमुन्नेता ॥ ५ ॥ संरेष्यति उन्नीयमानेभ्यो-ऽनुबुद्धि इति ॥ ६ ॥ होतृचमसमुख्यान्व चमसानुन्नयत्यन्यत्राछात्राकचमसात् ॥ ७ ॥ द्रोणकलशादुपस्तीर्य पूतभृत उन्नीय द्रोणकलशादेनाभिधारयति ॥ ८ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्र क्व च चमसानुन्नयेदेवमेवोन्नेतोन्नयेत्' । सर्वान् सर्वानेवात ऊर्ध्वं चमसानुन्नयति ॥ ९ ॥ सवनमुखीयेष्वेव' चमसेषु उन्नीयमानसक्तं भवति ॥ १० ॥ परिहित उन्नीयमानसक्ते स्तुतोऽसि जनधाः । देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु इति शुक्रमध्वर्युरादत्ते । स्तुतोऽसि जनधाः । देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु इति मन्थिनं

1-1. A, मध्येग्रेराज्याहुतिः पश्चाहुतिः पुरोडाशाहुतिः; B, मध्ये वाज्याहुतिः पश्चाहुतिः पुरोडा-शाहुतिश्च

2-2. A, सोमाहुतिर्वतो; B, सोमाहुति यतो

3. A₂₋₃, 'निदिष्या'

4. B, प्रचरति

5. A, अथैवमे'

6. A₂₋₃, उत्तरेणा'

7. A₂₋₃, मयच्छेत्

8. A₂₋₃, चमसानुन्नयेत्

9. B, 'मुख्येष्वेव'

प्रतिप्रस्थाता ॥ ११ ॥ सावित्रेणोभावुपरिष्ठात् प्रोक्षिताभ्याँ शकलाभ्यामपिधत्तः
 ॥ १२ ॥ अधस्तादप्रोक्षिताभ्याँ पाँस्रनपध्वँसयतः ॥ १३ ॥ अपनुत्तः शण्डः सहामुना
 इत्यध्वर्युः । यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १४ ॥ अपनुत्तो मर्कः सहामुना इति
 प्रतिप्रस्थाता । यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १५ ॥ हस्ताभ्यामपिधाय प्राञ्चा-
 वुपनिष्क्रामतः^१ उर्ध्वन्तरिक्षं वीहि इति ॥ १६ ॥ ॥२३॥

अग्नेण हविर्धाने ग्रहौ^२ संधत्तोऽरत्नी वा वज्र संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । क्षत्रं
 संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । इषं संधत्तं तां मे जिन्वतम् । ऊर्वं^३ संधत्तं तां मे जिन्वतम् । रथिं^४
 संधत्तं तां मे जिन्वतम् । पुष्टिं^५ संधत्तं तां मे जिन्वतम् । प्रजौं^६ संधत्तं तां मे जिन्वतम् ।
 पशून् संधत्तं तान् मे जिन्वतम् इति ॥ १ ॥ उत्तरवेद्यां ग्रहौ सादयित्वा अनाधृष्टासि
 इत्यङ्गुष्ठाभ्यामुत्तरवेदिमाक्रमेते ॥ २ ॥ व्यपरिफन्ताविवोत्तरवेदिं^७ विपरिक्रामतः
 ॥ ३ ॥ सुवीराः प्रजाः प्रजनयन् परीहि । शुक्रः शुक्रशोचिषा इति दक्षिणेनाध्वर्युः^८ ।
 सुप्रजाः प्रजाः^९ प्रजनयन् परीहि । मन्वी मन्विशोचिषा इत्युत्तरेण प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥
 शुक्रं यजमानोऽन्वारभते इन्द्रेण^{१०} सयुजो वयं सासङ्गाम पृतन्यतः इति ॥ ५ ॥
 अग्नेणोत्तरवेदिं ग्रहौ संधत्तोऽरत्नी वा संजग्मानी दिव आ पृथिव्यायुः । संधत्तं तन्मे
 जिन्वतम् । प्राणं संधत्तं तं मे जिन्वतम् । अपानं संधत्तं तं मे जिन्वतम् । व्यानं संधत्तं
 तं मे जिन्वतम् । चक्षुः संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । श्रोत्रं संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । मनः
 संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । वाचं^{११} संधत्तं तां^{१०} मे जिन्वतम् इति ॥ ६ ॥ अथैनावध्वर्यु-
 रभिमन्त्रयते आयुः स्य आयुर्मे धत्तम् । आयुर्यज्ञाय धत्तम् । आयुर्यज्ञपतये धत्तम् । प्राणः^{११}
 स्यः प्राणं मे धत्तम् । प्राणं यज्ञाय धत्तम् । प्राणं यज्ञपतये धत्तम्^{११} । चक्षुः स्यश्चक्षुर्मे धत्तम् ।
 चक्षुर्यज्ञाय धत्तम् । चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम् । श्रेत्रि स्यः श्रोत्रं मे धत्तम् । श्रोत्रं यज्ञाय धत्तम् ।
 श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम् ॥ ७ ॥ ॥२४॥

1. B, °स्ताभयो°

2. A, पाँस्रं उप°; A_{1.1} मान्यादुप°3. A₂₋₃, एहं; B, एही

4-4. A, omitted

5. B, अधपरिषता°

6. B, दक्षिणाध्वर्युः

7. A, मजाः प्रजाः

8. B, एतोदी

9. A, वाचः

10. A, एत

11-11. A_{1.1}, omitted

तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ । कल्पयतं दैवीर्षिः । कल्पयतं मानुषीः । इपमूर्जमस्मासु
धत्तम् । प्राणान् पशुषु । प्रजां नयि च यजमाने च इति ॥ १ ॥ पुरस्तात्प्रत्यञ्चाबुचर-
वेदिमाक्रम्य बहिर्वेद्यप्रोक्षितौ शकलौ निरस्यतस्तेनैव मन्त्रेण ॥ २ ॥ अप उपस्पृश्याशौ
प्रोक्षितौ प्रास्यतः । शुक्रस्य समिदसि इत्यध्वर्युः । मन्थिनः समिदसि इति प्रतिप्रस्थाता
॥ ३ ॥ पश्चात्प्राञ्चमसाध्वर्यवध्वमसैरवतिष्ठन्ते ॥ ४ ॥ आश्राव्य प्रत्याश्राविते
संप्रेष्यति प्रातः प्रातःसावस्य शुक्रवतो मन्थिवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान् प्रस्तियतान्
प्रेष्य मध्यतःकारिणां चमसाध्वर्यवो वपट्कृतानुवपट्कृताञ्जुहुत' होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः
सकृत् सकृदुत्वा शुक्रस्याभ्युचीयोपावर्तध्वम् इति ॥ ५ ॥ वपट्कृते जुहति ॥ ६ ॥
शुक्रामन्थिनौ जुहुतः ।

स प्रथमः संकृतिर्विश्वकर्मा । स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः ।

स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान् । तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि स्वाहा ॥

इत्यध्वर्युः । तस्मै सूर्याय सुतमा जुहोमि स्वाहा इति प्रतिप्रस्थाता ॥ ७ ॥ सानु-
वपट्कारावेके शुक्रामन्थिनौ समामनन्ति । अननुवपट्कारावेके । अन्यतरं सानुवपट्-
कारमेके ॥ ८ ॥ अनुवपट्कृते मध्यतःकारिणां चमसाञ्जुहृत्यपयच्छन्तीतरान्'
॥ ९ ॥ उत्तरतःपुरस्ताद्ङ्गाराञ्चिर्वर्त्य प्रतिप्रस्थाता मन्थिनः संसावं जुहोति एव
ते रुद्र भागो यं निरयाचयास्तं जुपस्व स्वाहा इति ॥ १० ॥ सूदवच्छुक्रपात्रमायतने
सादयित्वा संप्रेष्यति' प्रैतु होतृधमसः' प्र ब्रह्मणः प्रोद्रातुः प्र यजमानस्य' इति
॥ ११ ॥ एते' मध्यतःकारिणां चमसा भवन्ति ॥ १२ ॥ ॥२५॥

ततः पुनरभ्युचीतैश्चरन्ति ॥ १ ॥ द्रोणकलशादभ्युचीता भवन्ति ॥ २ ॥

मैत्रावरुणचमसमादायाध्वर्युरत्याक्रम्याश्राव्याह प्रशास्तर्यज इति । वपट्कृते जुहोति
॥ ३ ॥ एवमनुपूर्वं यो यो यजते तं तं संप्रेष्यति ब्रह्मन् यज । पोतर्यज । नेधर्यज ।
अग्नीचज इति ॥ ४ ॥ एतेषामेते चमसा भवन्ति ॥ ५ ॥ सर्वासु सोमाहुतीष्वनुवपट्कार
आम्नातो भवति ॥ ६ ॥ अयादग्नीत् इति होत्र आचष्टे ॥ ७ ॥ स भद्रमकरो नः
सोमं पाययिष्यति इति होता प्रत्याह ॥ ८ ॥ भक्षमभिमन्त्रयते मक्षेहि गाविश इति'
॥ ९ ॥ प्रतिगृह्णाति अश्विनोरुवा बाहुभ्यां सप्यासम् इति ॥ १० ॥ अवेक्षते नृचक्षसं

1. A, °कृतौ जुहुत
2. A_{2,3} °यच्छती°; A_{4,5} °यस्थती°
3. A₂₋₃ omitted; सूदवच्छुक्र...संप्रेष्यति repeated in B,
4. A₂₋₃ होतृच°
- 5-5. A °स्वेते
6. See note to sūtra 11.

त्वा देव सोम सुचक्षा अत्र ल्येयम् इति ॥ ११ ॥ यत्र क च भक्षयेदेवमेवैतान्
मन्त्राञ्जपेत् ॥ १२ ॥ अथैतमुपहवमिष्टा प्राणेषूपनियम्य भक्षयति मन्त्रामिभूतिः
इति ॥ १३ ॥ ये के चानैन्द्रा अनाराशसाः प्रातःसवन एष एवैतेषां भक्षमन्त्रो
भवति ॥ १४ ॥ वाग्देवी सोमस्य तृप्यत् इत्येके सार्वत्रिकं सामानन्ति ॥ १५ ॥
द्विरैन्द्रवायवं भक्षयति मरुत् सकृदितरौ । चक्षुषोरुपनिग्राहं मैत्रावरुणम् । श्रोत्रयो-
रुपनिग्राहं सर्वतःपरिहारमाश्विनम् ॥ १६ ॥ ॥२६॥

होता प्रथमो भक्षयत्यथाध्वर्युरथ प्रतिप्रस्थाता ॥ १ ॥ यत्र क
चैकपात्रे भक्षयेयुर्द्वौ वा ब्रह्मो वा षण्णवर्तय प्रथमो भक्षयेत् ॥ २ ॥ ये के
चैककाले भक्षयेयुः सर्व एव मियः कर्मनामभिः समुपह्वयेरन् ॥ ३ ॥ असाव-
सावुपह्वयस्य इत्यामन्त्रणः । उपहृतः इति प्रतिवचनः ॥ ४ ॥ भक्षयित्वात्मानं
प्रत्यभिमुख्येति हिन्र मे गात्रा हरिवः इति ॥ ५ ॥ यत्र क च भक्षयेदेवमेवात्मानं
प्रत्यभिमुख्येत् ॥ ६ ॥ भक्षयित्वा नानुत्सृजन्त्यावन्नयनात् ॥ ७ ॥ होतृचमसे
द्विदेवत्यसंपातानवनीय पुरोडाशशकलमैन्द्रवायवस्य पात्रेऽवदधाति । पयस्यां
मैत्रावरुणस्य^{१०} । धाना आश्विनस्य ॥ ८ ॥ अथैतानि दक्षिणस्य हविर्धानस्यो-
त्तरस्यां वर्तन्यां पश्चादक्षे सादयति ॥ ९ ॥ एवं सन्नान्येव भवन्त्या तृतीयसवनात्
॥ १० ॥ निरवदाय होत्र इडामादधाति ॥ ११ ॥ उपह्वयते होतेडाम् ॥ १२ ॥
उपोद्यच्छन्त्यस्मै^{११} चमसान्^{१२} ॥ १३ ॥ होतृचमसे संपृष्टं धारयति ॥ १४ ॥
उपहृतामिडां प्राश्नन्ति ये प्रकृतौ ॥ १५ ॥ पुरोडाशशकलमछावाकाय निदधाति

1. A_{1,3} °देवैतान्; Rudradatta on ĀpSS XII.24.7: भारद्वाजश्च भक्षेहीत्यादि
प्रकृत्याह यत्र क च भक्षयेदेवमेवैतान् मन्त्राञ्जपेत् । Gopinātha on SatS VIII.2
(p. 803): भक्षेहीत्यादि प्रकृत्य यत्र क च भक्षयेदेवमेवैतान् मन्त्राञ्जपेदिति भारद्वाजोक्तम् ।

2-2. A_{1,3} °भूरिति

3. B₁ omitted

4. A₁ °निमाह; A₂ °दिमाहान्; A_{3,3} °निमाहान्

5. A_{2,3} °यतीत्याध्वर्युरथ

6. A₁ भक्षयेयुर्द्वौ; A_{2,3} भक्षेद्वौ; B₁ भक्षयेद् द्वौ वा

7. B₁ चैककाले

8. A_{2,3} भक्षेयुः

9-9. Emended; A₁ उपहृत इति प्रवचनो; A_{2,3}, B₁ उपहृत इत्यामन्त्रिणो; A_{4,5} उपहृत
इत्यामन्त्रिणो

10. Rudradatta on ĀpSS XII.4.11: तथा चामिडां कपोतीत्युक्त्वा परस्तादाहृतः
सावपावभास्वानां पयस्यां मैत्रावरुणस्य पात्रेऽवदधाति ।

11. B₁ °दन्त्ये

12. A_{1,2,3,4,5} चमवा; B₁ चमवाय

॥ १६ ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति ॥ १७ ॥ वसुभद्रणस्य सोम देव ते इति मध्यतःकारिणः ॥ १८ ॥ अनैन्द्रैरेवेतरेपां भक्षमन्त्रो व्याख्यातः ॥ १९ ॥ सर्वेषु चमसेषु होता भक्षयति ॥ २० ॥ सर्वेषु पुनरभ्युर्चातेष्वध्वर्युः मन्त्राभिमृतिः इति ॥ २१ ॥ यतरोऽध्वर्युर्जुहुयात् स वपद्रकर्तारं प्रतिभक्षयेत् ॥ २२ ॥ भक्षयित्वाप्याययति आ प्यायस्व समेतु ते इति ॥ २३ ॥ यत्र क्व चाप्याययेदेतयैवाप्याययेत् ॥ २४ ॥ सीदन्ति नाराशंसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्याधस्तादपालम्बे ॥ २५ ॥ ॥ २७ ॥

सीदत्यछावाकोऽग्रेण स्वं विष्णियं वहिः सदसः ॥ १ ॥ तस्मै पुरोडाशशकलमादधदाह अछावाक वदस्व यत्ते वाषन् इति ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति उपो अस्मान् ब्राह्मणान् ब्राह्मणा ह्यध्वन् इति तत आह अछावाको वा श्रयमुपहवमिच्छते तं होतरुपह्वयस्व इति ॥ ३ ॥ तमृचा होतोपह्वयते ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति उत नो गात्र उपहृता उपहृतः इति तत आह उन्नीयमानायातुर्बृहि इति ॥ ५ ॥ उन्नीतमछावाकचमसमादायात्याक्रम्याश्राव्याह अछावाक यत्र इति ॥ ६ ॥ वपद्रुकृते जुहोति ॥ ७ ॥ अछावाकाय भक्षं प्रयच्छति ॥ ८ ॥ नास्मिन्नछावाक उपहवमिच्छते ॥ ९ ॥ नैतेन संभक्षयेत् ॥ १० ॥ यद्यस्मिन्नुपहवमिच्छेत भक्षय इत्येनं ब्रूयात् ॥ ११ ॥ भक्षितमछावाकचमसमाप्यायितमन्तरेण नेष्टुश्वाप्रीध्रस्य च चमसौ सादयति ॥ १२ ॥ अत्र सवनीयानां पिष्टलेपफलीकरणहोमौ जुहोति ॥ १३ ॥ कपालानि विमुञ्चति ॥ १४ ॥ अत्रैके वाजिनचर्या समामनन्ति ॥ १५ ॥ ॥ २८ ॥

तत ऋतुग्रहैश्वरतः ॥ १ ॥ दक्षिणमृतुपात्रमध्वर्युरादत्त उत्तरं प्रतिप्रस्थाता ॥ २ ॥ सह प्रथमौ गृहीतः सहोत्तमौ ॥ ३ ॥ गृह्णात्यध्वर्युः उपयामगृहीतोऽसि मधुश्च इति । उपयामगृहीतोऽसि नाथवध इति प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥

1. A₂₋₃, B₁ वतोप्यु°2. A₂₋₃ omitted3. A₁ °देतयैवाप्याययेत्; A₂₋₃ °तदेवाप्याययेत्

4. A नाराशंसना; B, नाराशंसास्ता

5. B₁ °दधाति6. A₂₋₃ omitted

7. A, omitted

8-8. A₂₋₃ °छावाकमुप°9. A₁ °मृतुपात्र°; A₂₋₃ दक्षिण ऋतुपात्र°; sūtra 2 cited verbatim by Vāñcheśvara (50b) on SatS VIII.2.10-10. A₁ मथमौ गृहीतः; A₂₋₃ मथमौ गृह्यते11-11. A₂₋₃ वदस्वपु°

उपनिष्कम्याध्वर्युरत्याक्रम्याश्राव्याह ऋतुना प्रेष्य इति ॥ ५ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ६ ॥ आवर्ततेऽध्वर्युः ॥ ७ ॥ उपनिष्कम्य प्रतिप्रस्थातात्याक्रम्याश्राव्याह ऋतुना प्रेष्य इति ॥ ८ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ९ ॥ नान्योऽन्यमनुप्रपद्येत । द्वार एव व्यतीतः ॥ १० ॥ प्रसिद्धमेवाध्वर्युर्दक्षिणेन प्रपद्यते । प्रसिद्धं प्रतिप्रस्थातोत्तरेण ॥ ११ ॥ प्रत्यञ्चं यन्तमध्वर्युं प्रतिप्रस्थाता ग्रहेण परिप्रगृह्णाति ॥ प्राञ्चं यन्तं पात्रेण ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरैरुत्तरैर्मन्त्रैर्गृह्णीतः ॥ १३ ॥ पूर्वेणपूर्वेणाध्वर्युरुत्तरेणोत्तरेण प्रतिप्रस्थाता ॥ १४ ॥ अध्वर्युरेव त्रयोदशं गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि संसर्पोऽस्यैहस्पत्याय त्वा इति ॥ १५ ॥ द्वादश गृह्णन्त इति विज्ञायते । त्रयोदशेत्येकेषाम् । चतुर्दशेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ सह प्रथमौ जुहुतो यदि त्रयोदश गृह्णन्ते ॥ १७ ॥ सहप्रथमौ सहोत्तमौ यदि चतुर्दश ॥ १८ ॥ ॥२९॥

पूर्वेषां शेष उत्तरानभिगृह्णीतः ॥ १ ॥ असन्ना^१ ह्यन्ते ॥ २ ॥ ऋतुना प्रेष्य इति त्रिरध्वर्युराह । त्रिः प्रतिप्रस्थाता ॥ ३ ॥ पर्यावृत्य पात्रम् ऋतुभिः प्रेष्य इति द्विरध्वर्युराह । द्विः प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥ पर्यावृत्य पात्रम् ऋतुना प्रेष्य इति सकृदध्वर्युराह । सकृत् प्रतिप्रस्थाता ॥ ५ ॥ यत्राभिजानाति अध्वर्युं यजतम् इति तदध्वर्युराह होतरेतद्यज इति ॥ ६ ॥ यत्राभिजानाति गृहपते यज इति तद्यजमान आह होतरेतद्यज इति ॥ ७ ॥ अननुवपट्कारा ऋतुग्रहा भवन्ति ॥ ८ ॥ अध्वर्युपात्रे प्रतिप्रस्थाता संस्नावमानयति । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे ॥ ९ ॥ प्रतिप्रस्थाता^२ तेन^३ मक्षमाहरति ॥ १० ॥ एवमनुपूर्वं यो यो यजति ते^४ तं प्रतिभक्षयतः मन्दाभिभूतिः इति । होतारमध्वर्युः । पोतारं प्रतिप्रस्थाता । नेष्टारमध्वर्युः । आग्नीध्रं प्रतिप्रस्थाता । ब्राह्मणाञ्छंसिनमध्वर्युः । मैत्रावरुणं प्रतिप्रस्थाता । होतारमध्वर्युः । पोतारं प्रतिप्रस्थाता । नेष्टारमध्वर्युः^५ । अडावाकं प्रतिप्रस्थाता । होतारमेवाध्वर्युः । होतारं प्रतिप्रस्थाता ॥ ११ ॥ अत्रैव पात्रं निधायाध्वर्युः स्वेन पात्रेण ॥ १२ ॥ ॥३०॥

1. B₁ repeats sūtras 7-9.

2. A₂₋₅, B₁ परिप्रति^०

3. A₂₋₅, B₁ omitted

4. B₁ एषा

5. Sūtra 7 cited verbatim by Vāñcheśvara (51a) on SatS VIII.2.

6-6. A₂₋₅ प्रतिप्रस्थातेन

7-7. B₁ omitted; sūtra 11 cited verbatim by Vāñcheśvara (51b) on SatS VIII.2.

ससँखावेणैन्द्राश्रं' गृह्णाति इन्द्राग्नी आगतं सुतम्' इति ॥ १ ॥ शस्त्रमत्र' भवति ॥ २ ॥ अग्नेण होतारमुपविश्याध्वर्युः शस्त्रमुपाकरोति इडा देवहूः इत्यनु- वाकशेषेण' ॥ ३ ॥ एतेनैव सर्वाणि शस्त्राप्युपाकरोति ॥ ४ ॥ अथैनं पराश्व- मूर्ध्वङ्गुमासीनमभ्याह्वयते होता ॥ ५ ॥ शौसा' मोद इव इति प्रदक्षिणमावर्तते ॥ ६ ॥ ऋतुपात्रमारभ्योर्ध्वस्तिष्ठन् सदोविले प्रतिगृणाति प्रहो वा ॥ ७ ॥ ओथा' मोद इव इत्यर्धचेंपु ॥ ८ ॥ ओमोथा' मोद इव इति प्रणवेपु ॥ ९ ॥ नाभिप्रति- गृणीयात् । नार्धर्चाल्लुप्यते ॥ १० ॥ यत्र यत्र होता' विरमेत् ओमोथा' मोद इव इत्येव ब्रूयात् ॥ ११ ॥ उभयं व्याहावे करोति शौसा मोद इवोया मोद इव इति ॥ १२ ॥ परिधानीयाया उचमेन प्रणवेन सह प्रणौति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वाणि शस्त्राणि प्रतिगृणात्यन्यत्र पात्रारम्भणात् ॥ १४ ॥ शस्त्रमनुमन्त्रयते शस्त्रस्य शस्त्रमसि इति ॥ १५ ॥ एतेनैव सर्वाणि शस्त्राप्यनुमन्त्रयते ॥ १६ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादचे ग्रहमध्वर्युः । आददते नाराशंसान् ॥ १७ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यज सोमस्य इति ॥ १८ ॥ वपद्कृते जुहोति' ॥ १९ ॥ ॥३१॥

वपद्कारं चानुवपद्कारं चानु प्रकम्पयन्ति नाराशंसान् ॥ १ ॥ ऐन्द्रैरेव ग्रहमक्षनन्त्रो' व्याख्यातः ॥ २ ॥ नाराशंसान् भक्षयन्ति^{१०} नराशंसपीतस्य सोम देव ते इति' ॥ ३ ॥ एवमेवोत्तरेणोत्तरेण नाराशंसेन सवनेसवने नाराशंसान्^{१०} भक्ष-

1. A, संखला°
2. A₂₋₃ शस्त्रमस्तोत्रं; B, शस्त्रमत्रं; sūtras 30.12 to 31.2 cited by Vāñcheśvara (52a) on SatS VIII with शस्त्रं स्तोत्रं for शस्त्रमत्र.
3. Sūtra 3 partially cited by Vāñcheśvara (52a) on SatS VIII.2.
4. A, शौसा; A₂ शौसा
5. A, वोटा; A₂₋₅ वोथा; B, वोडा
6. A_{1,4,5} धो; A₃ धोमोथा
- 7-7. Thus B₁; A, होत वि°; A₁₋₅ होता विदोमोथा; Rudradatta on ĀpSS XII.27.14: तथा च सस्यापाढभारद्वाजौ यत्र यत्र होता विरमेत् ओथा मोद इवेत्येव ब्रूयादिति ।
8. Cited verbatim by Vāñcheśvara (53a) on SatS VIII.2.
9. A₂₋₅, B, गृह्णामः°
- 10-10. A₂₋₅ omitted
11. With reference to the formula in this sūtra Rudradatta on ĀpSS XII.24.7 and Yajñeśvara Dikṣita in his commentary *Agnīṣoma-candrikā* on BaudhSS VII.4 say: तथा वेदपुरेव मन्त्रान् बोधायनभारद्वाजौ । Similarly Gopīnātha on SatS VIII.2 (p. 805): एवमेव वेदपुरमन्त्रान् बोधायनभारद्वाजौ ।

यन्ति ॥ ४ ॥ असर्वान्^१ भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ ५ ॥ व्याख्यातमाप्यायन् सादनम्
 ॥ ६ ॥ वैश्वदेवे^२ शुक्रपात्रेण गृह्णाति ओमासधर्वणीघृतः इत्येतेनानुवाकेन ॥ ७ ॥
 स्तुतशस्त्रे अत्र भवतः ॥ ८ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः^३ । आददते नाराशंसान्
 ॥ ९ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यत्र सोमस्य इति ॥ १० ॥ वपट्कृते जुहोति
 ॥ ११ ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम्^४ ॥ १२ ॥ व्याख्यातो ग्रहस्य भक्षमन्त्रः
 ॥ १३ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम् ॥ १४ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति । नाप्यापयन्ति^५ ।
 मार्जयन्ते ॥ १५ ॥ सर्वभक्षा एवात ऊर्ध्वं प्रातःसवने चमसा भवन्ति ॥ १६ ॥ तत
 उक्थ्यं विगृह्णाति ॥ १७ ॥ उक्थ्यस्थाल्या उक्थ्यपात्रे तृतीयं गृह्णाति उपयाम-
 गृहीतोऽसि मित्रावरुणान्यां त्वा इति ॥ १८ ॥ अथैनं सादयति एष ते योनिर्मित्रावरुणान्यां
 त्वा इति ॥ १९ ॥ पुनर्हृषिगसि इति स्थालीं प्रत्यभिमुख्यति ॥ २० ॥ मैत्रावरुणचमस-
 मुख्योऽथमसानुन्नयति ॥ २१ ॥ स्तुतशस्त्रे अत्र भवतः ॥ २२ ॥ शस्त्रं प्रति-
 गीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः^६ । आददते चमसोऽथमसाध्वर्यवः ॥ २३ ॥ अत्याक्रम्या-
 श्राव्याह उक्थशा यत्र सोमानाम् इति ॥ २४ ॥ वपट्कृते जुहति^७ ॥ २५ ॥ मैत्रा-
 वरुणचमसेऽध्वर्युः सँज्ञावमवनयति देवेभ्यस्तथा देवायुवं पृणग्निं^८ यज्ञस्यायुषे इति
 ॥ २६ ॥ ॥३२॥

यदि कामयेताध्वर्युरात्मानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमित्येतद्यथासमाज्ञातम् ॥ १ ॥

यथाचमसे चमसिनो भक्षयन्ति मन्त्राभिभूतिः इति ॥ २ ॥ एवं प्रतिप्रस्थातो-
 च्चराभ्यामुक्थ्यविग्रहाभ्यामभक्षयन्^९ प्रचरति ॥ ३ ॥ यो यो मुख्यधमसस्तस्मिं-
 स्तस्मिन्^९ सँज्ञावमवनयति ॥ ४ ॥ ब्राह्मणार्हसिचमसमुख्यो द्वितीयः । अछा-
 वाकचमसमुख्यस्तृतीयः^९ ॥ ५ ॥ एतेन शस्त्रयाज्यानामानुपूर्व्यं व्याख्यातम् ॥ ६ ॥
 यथावन्नाना । इन्द्राय त्वा इति ब्राह्मणार्हसिनो ग्रहणसादनौ भवतः । ऐन्द्रो
 भक्षमन्त्रः । इन्द्राग्न्या त्वा इत्यछावाकस्य ग्रहणसादनौ भवतः । मन्त्राभिभूतिः

1. B₁ सर्वान्

2. A₃₋₅ व्याख्यातं प्रकम्पनं

3. A₃₋₅ omitted

4. A₁, B₁ ग्रहमध्वर्युः; A₃₋₅ प्रह

5. A₂₋₅ जुहोति

6. Thus A_{4,6}; A₁, B₁ प्रणग्निः; A₂ पृणं पुनग्निः; A₃ पृणं पुनग्नि

7. A₁, B₁ चमसा भक्षयन्

8. A₂₋₅ मुख्यचमसस्तस्मिन्; B₁ मुख्यधमसस्तस्मिन्

9. द्वितीयः repeated in A₁

इति भक्षमन्त्रः ॥ ७ ॥ उत्तममुक्थ्यविग्रहं गृहीत्वा न स्थालीं प्रत्यभिमृशति
 ॥ ८ ॥ न्युप्योक्थ्यस्थालीं पौडशिनं गृह्णाति आ तिष्ठ वृत्रहन् रथम् इत्येतेनानु-
 वाकेनोत्तरेण वा ॥ ९ ॥ अपि वै नं धाराग्रहाणामुत्तमं गृह्णीयात् ॥ १० ॥ एव-
 मेवोत्तरेणानुवाकेन सवनेसवने पौडशिनमभिगृह्णाति ॥ ११ ॥ पौडशिनं गृहीत्वा
 संप्रेष्यति उत्तमौक्थ्यमसानुक्तय द्रोणकलशं पूतभृत्पयनथ सर्वं रानानं चमसेपूज्य दशाभि-
 कलशौ मृष्टा^१ न्युग्ज इति ॥ १२ ॥ उक्थशा इत्याह प्रातःसवनं प्रतिगीर्य ॥ १३ ॥
 अग्निः प्रातःसवने पात्वस्मान् इत्याहुतिं हुत्वा संप्रेष्यति प्रशास्तः प्रसुहि इति
 ॥ १४ ॥ सर्पत इत्याह प्रशास्ता ॥ १५ ॥ संतिष्ठते प्रातःसवनम् ॥ १६ ॥ ॥३३'॥

॥ इति^२ त्रयोदशः प्रश्नः^३ ॥

1. A₁, B₁ दृष्टा

2. A₂₋₃ add तृतीयः

3. Thus B₁

अथ चतुर्दशः प्रश्नः

माध्यंदिने सवनं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ तस्य प्रातःसवनेन कल्पो
 व्याख्यातः ॥ २ ॥ विकाराननुकमिव्यामः ॥ ३ ॥ ततः संप्रेष्यति प्रतिप्रस्थातः
 सवनीयानिर्वप इति ॥ ४ ॥ वसतीवरीभिर्होतृचमसं पूरयित्वा निग्राभ्यासु यजमानं
 वाचयति यथा प्रातःसवने ॥ ५ ॥ अधिपवणचर्मणि सर्वं राजानं न्युप्य ग्रावस्तुत
 उष्णीषं प्रयच्छति ॥ ६ ॥ असंप्रेषितो ग्रावस्तोत्रीया^१ अन्वाह ॥ ७ ॥ महाभिपव-
 मभिपुष्वन्ति यथा प्रातःसवने ॥ ८ ॥ एतावन्नाना । इहाम्य इह इत्यभिपुष्वन्ति
 ॥ ९ ॥ उत्तमस्याभिपवस्य मध्यमे पर्याये बृहत् इत्यभिपुष्वन्ति ॥ १० ॥ अथोत्तमं
 पर्यायं रावपन्त इवाभिपुष्वन्ति इहाम्य^२ इह^३ इहाम्य^४ इह इति ॥ ११ ॥ उत्तमे^५
 पर्यायेऽभिपुतो राजा भवत्यसंभृतोऽथ प्रतिप्रस्थाता ग्रावणोऽनुमोदते देवा ग्रावणं^६
 इन्दुरिन्द्र इत्यादियुः । एन्द्रमनुच्यवुः । परमस्याः परावतः । आस्मात्सधस्यात्^७ । ओरोरन्त-
 रिश्वात्^८ । आ सुभूतमसुपवुः । ब्रह्मवर्चसं^९ म आ सुपवुः^{१०} । समरे रक्षोत्स्यवधिपुः । अपहतं
 ब्रह्मव्यस्य इति ॥ १२ ॥ समानमा ग्रहकालात् ॥ १३ ॥ शुक्रामन्थिनावेवाग्रे गृह्णाति
 ॥ १४ ॥ आग्रयणं तिसृभ्यो धाराभ्यो^{११} गृह्णाति ॥ १५ ॥ य एवाग्रयणस्थाल्यां
 राजा तमन्यस्मिन् पात्रे पर्यासिच्य द्वितीयां धारां कुरुते । उदचनाचृतीयाम्
 ॥ १६ ॥ उक्थ्यस्यावृत्तोक्थ्यं गृहीत्वा ॥ १७ ॥ ॥१॥

ऋतुपात्राभ्यां मरुत्वतीयौ गृह्णाति । अध्वर्युपात्रेण पूर्वं मरुत्वन्तं वृषभं
 वावृधानम् इति । प्रतिप्रस्थात्रेणोत्तरम् इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम् इति ॥ १ ॥
 द्रोणकलशे राजानमतिपावयति यावन्तं माध्यंदिनाय सवनायाप्तं मन्यते ॥ २ ॥
 समानमा पवमानात् ॥ ३ ॥ प्रत्यञ्चः श्रद्धा माध्यंदिनं पवमानं सर्पन्ति त्रिष्टुभः
 पन्था रुद्रा देवता वृकेणापरिपरेण पया स्वस्ति रुद्रानशीय इति । वागमेगा अग्र एव
 इति च ॥ ४ ॥ उत्तरेण हविर्धाने दक्षिणेन मार्जालीयं परीत्य पूर्वया द्वारा सदः
 प्रविश्याग्रेण होत्रीयमध्वर्युरवतिष्ठते । अग्रेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्येत्तरे ॥ ५ ॥ माध्यं-
 दिनेन पवमानेन स्तुवते ॥ ६ ॥ स्तूयमाने यजमानोऽन्वारोहं जपति सुपर्णोऽसि

1. A, *स्तोत्रिया; B, मास्तव्या

2-2. A, इहाम्य इहा; A₂₋₃, इहाम्य इहा; B, इहाम्य इह

3-3. B, omitted

4. A, ग्रावणं

5-5. Thus B; A, आरमान् सधस्ता; A₂₋₃, आस्मात्सधस्यात्

6-6. B, omitted

7. A, omitted

त्रिष्टुप्छन्दाः इति ॥ ७ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ ८ ॥ नात्र पशुं प्रचोदयति । न राजानमुपतिष्ठते । प्रतिप्रस्थातर्दधिघर्मेणानूदेहि इति संप्रैपान्तं नमति ॥ ९ ॥ समानमा सवनीयानां निर्वपणात् ॥ १० ॥ सवनीयान्निर्वप्यन्नाग्नेयं पशुपुरोडाशं निर्वपत्य-
ग्निष्टोमे । ऐन्द्राग्नमुक्थ्ये द्वितीयम् । ऐन्द्रं षोडशिति तृतीयम् । सारस्वतमतिरात्रे चतुर्थम् ॥ ११ ॥ ततः सवनीयान्निर्वपति ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । नोत्तस्योः सवनयोः पपस्या भवति ॥ १३ ॥ व्याख्यातं सवनीयानां निर्वपणं बर्हिस्तरणमलंकरणं ग्रहावकाशोपस्थानं सर्पणमिति ॥ १४ ॥ दधिघर्मेण चरति ॥ १५ ॥ औदुम्बरीं सुच्यामामीध्रीये' दधि गृह्णाति यावती चावापृथिवी महित्वा इति ॥ १६ ॥ ॥२॥

अथैतदाग्नीध्रेऽधिध्रयति वाक् च त्वा मनश्च श्रीणीताम् । प्राणश्च^१ त्वापानश्च श्रीणीताम्^२ । चक्षुश्च त्वा श्रोत्रं च श्रीणीताम् । दक्षश्च त्वा बलं च श्रीणीताम् । ओजश्च त्वा सहश्च श्रीणीताम् । आयुश्च त्वा जरा च श्रीणीताम् । आत्मा च त्वा तनूश्च श्रीणीताम् । श्रुतोऽसि श्रुतं कृतः । श्रुताय त्वा श्रुतेभ्यस्त्वा इति ॥ १ ॥ ततः संप्रैष्यति होतर्बदस्व यत्ते वाचम् इति ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति यदि श्रातो जुहोतन यद्यथातो ममत्तन इति तत आह श्रातं^३ हविः इति ॥ ३ ॥ अत्याक्रम्याश्चाव्याह दधिघर्मस्य यज इति ॥ ४ ॥ वपद्कृते जुहोति

यमिन्द्रमाहुर्बर्हणं यमाहुः । यं मित्रमाहुर्मसु सत्यमाहुः ।

यो देवानां देवतमस्तपोजाः । तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा स्वाहा ॥

इति ॥ ५ ॥ अनुवपद्कृते द्वितीयं हुत्वावशिनष्टि ॥ ६ ॥ तं ते भक्षयन्ति ये प्रवर्ग्यम् । तस्यारण्येऽनुवाक्ये भक्षमन्त्रः ॥ ७ ॥ नाप्रवर्ग्यं दधिघर्मो विद्यत इत्यपरम् ॥ ८ ॥ ततः सवनीयानासादयति ॥ ९ ॥ पशुपुरोडाशेन प्रचर्य सवनीयैः प्रचरति ॥ १० ॥ एतावन्नाना । माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामनुबुहि ॥ माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय^४ पुरोडाशान् प्रस्थितान् प्रेष्य इति संप्रैष्यति ॥ ११ ॥ सर्वेषां सपशुपुरोडाशानां समानः स्विष्टकृत् प्रैषवान् समानेडा ॥ १२ ॥ न सवनीयस्य पशुपुरोडाशो विद्यत इत्यपरम् ॥ १३ ॥ आधवनीयं पूतभृत्यवनयति ॥ १४ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ १५ ॥ एतावन्नाना । माध्यंदिनस्य सवनस्य निष्क्रेवल्यस्य भागस्य

1. A, 'मामीध्रे; B, सुच्यामीध्रे

2-2. A, omitted

3. B, श्रातं

4. A, सवनस्य

शुक्रवतो मन्थिवतो मधुधुतः इति संग्रैपादिः ॥ १६ ॥ समानमा पुनरभ्युन्नीतेभ्यः'
 ॥ १७ ॥ पूर्व आग्नीध्रादछावाकः संयजति ॥ १८ ॥ नात्र पुरोडाशशकलमछा-
 वाकाय निदधाति ॥ १९ ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति ॥ २० ॥ ह्रस्वद्रणस्य
 सोम देव ते इत्येष एव माघ्यंदिने सवने भक्षमन्त्रो भवत्यन्यत्र नाराशंसेभ्यः
 ॥ २१ ॥ असर्वान् भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ २२ ॥ व्याख्यातमाप्यायनं सादनम्
 ॥ २३ ॥ ॥३॥

सन्नेषु नाराशंसेषुचरेण हविर्धान उत्तरेणाग्नीध्रीयसुचरेण' सदः परीत्य
 पूर्वया द्वारा प्राग्बंशं प्रविश्यापरेण शालामुखीयमुषविश्य जुह्वां चतुर्गृहीतमाज्यं
 गृहीत्वा दर्भेण हिरण्यं निष्टक्यं वद्ध्वावदधाति ॥ १ ॥ अमात्यानां संहानं
 समन्वारम्भणं संप्रच्छादनमिति वैसर्जनेषु व्याख्यातम् ॥ २ ॥ वाससोऽन्तं सुग्दण्ड
 उपनियम्य' जुहोति दक्षिणानि' ॥ ३ ॥ उदु त्यम् ॥ चित्रम् इति द्वाभ्यां
 गार्हपत्ये जुहोति ॥ ४ ॥ अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ॥ ५ ॥ दिवं गच्छ सुवः पत इति
 हिरण्यं हुत्वोदगृह्णाति ॥ ६ ॥ अथैना' दक्षिणा दक्षिणेन वेदिमवस्थिता भवन्ति
 गवां द्वादशशतं तिला माया ओदनो मन्योऽजोऽविर्वासो हिरण्यमनो रथोऽथो हस्ती
 पुरुष इति । एकविंशतिरित्येकेषाम् । चतुर्विंशतिरित्येकेषाम् । अपरिमिता'
 इत्येकेषाम् । सर्ववेदसमित्येकेषाम् ॥ ७ ॥ हिरण्यं चाज्यं च धारयमाणो यजमानो
 दक्षिणा अभ्येति' रूपेण वो रूपमभ्यमि वपसा वयः इति ॥ ८ ॥ तुधो वो विश्ववेदा
 वि भजत इति मध्यमवक्रामति' ॥ ९ ॥ अथैनाः' कृष्णाजिनेन व्युत्रास्य विभज्य-
 वाविभज्य' वात्यानयत्यग्रेण' प्राग्बंशं जघनेन सदोऽन्तरेण नेष्टुश्चाग्नीध्रस्य' च'
 ॥ १० ॥ ता उदीचीरन्तरेण चात्वालं चाग्नीध्रं चोत्सृजति ॥ ११ ॥ अत्यायतीप्वा-

1. A₂₋₃ पुनरभ्युन्नीतेभ्यः
2. A₂ 'मैध्रमु'; A₃₋₅ 'मैध्रमु'
3. B₁ 'नियत्य
4. A₁ दक्षिणानि
5. A₂₋₃, B₁ अथैता
6. Emended; A, B₁ 'मित
7. -B₁ omitted
8. A₁ अभ्येति
- 9-9. A₁ मध्यमवत्यथैनाः
10. B₁ omitted
11. A₁ वात्यैनात्यानय'
- 12-12. A₂ नेष्टु'स्य च; A₃ नेष्टुस्य च; A_{4,5} नेष्टुस्य

हवनीयमभिमन्त्रयते एतत्ते अग्ने' राव एति सोमच्युतम् इति प्रतिपद्य यज्ञस्य पथा सुविता नयन्तीः इत्यन्तेन ॥ १२ ॥ ॥४॥

आग्नीध्र एतदाज्यं जुहोति अग्ने नय सुपथा राये अशान् इत्येतया ॥ १ ॥ वनेषु व्यन्तरिक्षं ततान इति वारुण्या द्वितीयया जुहुयाद्यघनो' रथोऽश्वो वासोऽपि वा दीयेत' ॥ २ ॥ प्राजापत्यया तृतीयया जुहुयाद्यदि हस्तिनं पुरुषं वा दास्यन् स्यात् ॥ ३ ॥ आग्नेयाय प्रथमाय हिरण्यं ददाति मध्यमायेत्येकेषामुत्तमायेत्येकेषां' ब्राह्मणमद्य राध्यासमृषिमर्षेयम् इति ॥ ४ ॥ यद्याग्नेयं न विन्देद्य आर्षेयः संहितस्तस्मै दद्यात् ॥ ५ ॥ आग्नीध्रायाग्र' उपवर्हणं सार्वध्रं ददात्यजं च ॥ ६ ॥ ततो ब्रह्मणे यथान्यां दक्षिणां नातिध्यायेदेवं दद्यात् ॥ ७ ॥ तत उद्गातृभ्यो होतृभ्यः ॥ ८ ॥ 'अध्वर्युभ्यस्तु हविर्धान आसीनेभ्यः ॥ ९ ॥ अन्ततः प्रतिह्रं ददाति ॥ १० ॥ अर्धमर्धिम्यस्तृतीयं तृतीयिभ्यः पादं पादिभ्यः । ते द्वादशाहे व्याख्याताः ॥ ११ ॥ ऋत्विग्भ्यो दत्त्वा प्रसर्पकेभ्यो ददाति ॥ १२ ॥ एते दक्षिणेन पृष्ठयामन्तः' सदस्युपविष्टा भवन्ति ॥ १३ ॥ नानामर्षेयाय विदुषे ददाति । नार्षेयायाविदुषे । आर्षेयायैव विदुषे ददाति ॥ १४ ॥ न कण्वकश्यपेभ्यो न ज्ञातये नर्त्विजे प्रसृप्ताय न भीतो न याचमानाय । यां याचमानाय ददात्येनं सा दक्षिणा गच्छतीति विज्ञायते ॥ १५ ॥ ब्राह्मणाय श्रोत्रिषायान्तर्वेद्यासीनाय दक्षिणां ददाति ॥ १६ ॥ अप्यब्राह्मणाय विद्याविदे देयम्' ॥ १७ ॥ ॥५॥

यामन्यो दीयमानां न कामयेत यं द्विष्यात्तस्मै तां दक्षिणां दद्यादन्येन धनेन सह ॥ १ ॥ कुत एतेभ्यो दद्यात् । एतस्मादेव द्वादशाच्छतादित्येकम् । अन्यत इत्यपरम् ॥ २ ॥ वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्षम् इति सदः प्रेक्षेत' ॥ ३ ॥ संनीता' दक्षिणा अनुमन्त्रयन्ते अस्मदात्रा देवत्रा गच्छत इत्यनुवाकशेषेण ॥ ४ ॥

1. A, अमये
2. B, जुहोति यघनो
3. A₂₋₅ दीयते
4. A, मध्यमायेत्येकेषां
5. B, आग्नीध्रीयेष; with reference to sūtras 4 and 6 Rudradatta on ĀpSS VIII.6.12 says: तत्राग्नीध्रिययोरग्नेयः प्रथम इष्टो बोधापनभारद्वाजाभ्याम् । Vāñcheśvara (32b) on SatS X.4: प्रथममाग्नेयाय दत्त्वाग्नीध्रे दद्यादिति बोधापनभारद्वाजा ।
6. Emended; A, पृष्ठयामन्ततः; A₂₋₅B, पृष्ठयामन्ततः; cf ĀpSS XIII.6.15
7. A₂₋₅ यं
8. Rudradatta on ĀpSS XIII.6.14: सदः प्रेक्षत इत्येव भारद्वाजः ।
9. Emended; A, संनीता; A₂₋₅ समनीता

आग्नीध्रे वैश्वकर्मणानि जुहोति यज्ञपतिमृषय एनसाहः' इति' पञ्च ॥ ५ ॥ चात्याले
कृष्णविषाणां प्रास्यति

हरिणस्य रघुष्पतोऽधि शीर्षणि^२ भेषजम् ।

सुक्षेत्रियं^३ विषाणया विपूचीनमनीनशत् ॥

अनु त्वा हरिणो मृगः पद्भिश्चतुर्भिरक्रीति ।

विषाणे^४ विध्वेतं प्रन्धिं यदस्य गुल्फिदं^५ इदि मनो यदस्य गुल्फिदम्^६ ॥

इत्येताभ्याम् ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति इन्द्राय मरुत्वतेऽनुमूहि इति ॥ ७ ॥ यदा
मरुत्वतेऽनुक्तं^७ भवत्यथ न दीयत आनुवन्ध्यावपाया^८ होमात् ॥ ८ ॥ पूर्वगृहीत-
मध्वर्युरादत्त उत्तरं प्रतिप्रस्थाता ॥ ९ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह इन्द्राय मरुत्वते प्रेष्य इति
॥ १० ॥ वपट्कृते जुहुतः ॥ ११ ॥ सानुवपट्कारावेके^९ मरुत्वतीर्यौ समामनन्ति ।
अनुवपट्कारावेके । उत्तरं सानुवपट्कारमेके ॥ १२ ॥ व्यवनयेते यथर्तुग्रहेषु
॥ १३ ॥ प्रतिप्रस्थानेन भक्षयन्ति ॥ १४ ॥ अत्रैव पात्रं निघाषाध्वर्युः स्वेन
पात्रेण सैन्नावेणोत्तमं मरुत्वतीर्यं गृह्णाति मरुत्वीं इन्द्र दृषभो रणाय इति ॥ १५ ॥
शस्त्रमत्र^{१०} भवति ॥ १६ ॥ ऋतुपात्रमारभ्य प्रतिगृणाति ॥ १७ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते
ग्रहमध्वर्युः । आददत्ते नाराशंसान् ॥ १८ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यत्र
सोमस्य इति ॥ १९ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ २० ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम्^{११}
॥ २१ ॥ व्याख्यातो ग्रहस्य भक्षमन्त्रः ॥ २२ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम्
॥ २३ ॥ असर्वान् भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ २४ ॥ व्याख्यातमाप्यायनं सादनम्
॥ २५ ॥ ॥ ६ ॥

माहेन्द्रं^{१२} शुक्रपात्रेण गृह्णाति महौ इन्द्रो य^{१३} ओजसा इत्येतेनानुवाकेनोत्तरेण

1-1. A₁ एन एवाहुतिरिति; Rudradatta on ApSS XIII.8.1: तत्र यज्ञपतिं पौर
ऋषयोऽनन्यान् ये भक्षयन्तो नमः पितृभ्य इति पठेति भारद्वाजः ।

2. B₁ शीर्षणि

3. B₁ सुक्षेत्रियं

4. A₂₋₃ विषाणे विषाणे

5. A₂₋₃ गुल्फिदं

6. A₂₋₃ गुल्फिदं

7. A₁ 'नुक्तं

8. A₁₋₃, B₁ अनु

9. A₁ 'वेते; A₂₋₃ 'वेके; B₁ 'वेती

10. A₁ शस्त्रमत्र; A₂₋₃, B₁ शस्त्रमत्रं

11. B₁ omitted

12. A₁₋₃ माहेन्द्रं

वा ॥ १ ॥ स्तुतश्च अत्र भवतः ॥ २ ॥ स्तोत्रमुपाकृत्य संप्रेष्यति अभिषेकारो-
ऽभिपुण्यतोऽखलानुद्वाद्यामीदाशिरं' विनय सौम्यस्य' वितात् इति ॥ ३ ॥ अत्र तार्तीय-
सवनीयक्रमभिषवमभिपुण्यात्' सवनीयान् सौम्यमिति निर्वपेदाशिरं विनयेदि-
त्येकम् । तृतीयसवन इत्यपरम् ॥ ४ ॥ शंखं प्रतिगीर्वादत्ते ग्रहमध्वर्युः । आददते
नाराशंसान् । आददतेऽतिग्राह्यान् ॥ ५ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उच्यते यज सोमस्य
इति ॥ ६ ॥ षण्ढकृते जुहोति ॥ ७ ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम् ॥ ८ ॥ ततो-
ऽतिग्राह्यान् जुह्वति अग्रे तेजस्विन् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ९ ॥ व्याख्यातो ग्रहस्य
भक्षमन्त्रः ॥ १० ॥ ततोऽतिग्राह्यान्' भक्षयन्ति मयि मेधां मयि प्रजाम् इत्येतै-
र्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ११ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम् ॥ १२ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति
॥ १३ ॥ नाप्याययन्ति । मार्जयन्ते ॥ १४ ॥ सर्वभक्षा एवात् ऊर्ध्वं माध्यंदिने
चमसा भवन्ति ॥ १५ ॥ तत् उच्यते विगृह्णाति यथा प्रातःसवने ॥ १६ ॥
एतावन्नाना । इन्द्राय त्वा ॥ इन्द्राय त्वा इति सर्वत्र' ग्रहणसादनौ भवतः ॥ १७ ॥
ऐन्द्रो भक्षमन्त्रः ॥ १८ ॥ तस्मिन्नेव काले षोडशिनमभिगृह्णाति ॥ १९ ॥ षोडशिनं
गृहीत्वा' संप्रेष्यति' उत्तमोऽध्वनसानुलय द्रोणकलशं पूतभृत्यवनेय सर्वं राजानं चमसेष्वय
दशभिः कलशैः मृष्टां न्युञ्ज इति ॥ २० ॥ उच्यते' वाचि इत्याह माध्यंदिने सवनं
प्रतिगीर्घं ॥ २१ ॥ विधे देवा मरुत इन्द्रो अस्मान् इत्याहुतिं हुत्वा संप्रेष्यति
प्रशास्तः प्रबुद्धि इति ॥ २२ ॥ सर्पत इत्याह प्रशास्ता ॥ २३ ॥ संविष्टते माध्यंदिने
सवनम् ॥ २४ ॥ ॥७॥

तृतीयसवनं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ यदा बहवोऽन्तर्वेदि स्युरधादित्यं
गृह्णीयात् ॥ २ ॥ यस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजेत यावदादित्यं गृह्णीयात्तावद्दद्विर्वेदि

1. A₂ 'नुदादया', A₃₋₅ 'नुदादया'

2. A₁ सौम्यस्य

3. Emended; B₁ 'भिषवायामि'; other MSS 'भिषवाभिः'; Rudradatta on ĀpSS XIII.8.5 and Śatapatha Br. SatS IX.2 (p. 913), while citing this sūtra read अभिषवम् as emended and अनयेत् for विनयेत्. Again on ĀpSS XIII.13.14: भारद्वाजादिमतास्तु माहेन्द्रस्य स्तोत्रकाल एवायं निर्वपेत् निदर्शित एष प्राक् । Vāñcheśvara (15a) on SatS IX.2: भारद्वाजादिमतामाहेन्द्रस्तोत्रकालेऽयं निर्वपेत् इत्युक्तं प्राक् । Sūtra + partially cited by Vāñcheśvara (9a) on SatS IX.2.

4. B₁ अतिग्राह्यास्ततो

5. B₁ omitted

6-6. A₂₋₅, B₁ पृह्णाति

7. A₂₋₅ उच्यते

इत्येष एव तृतीयसवने^१ भक्षमन्त्रो भवत्यन्यत्र नाराशंसेभ्यः ॥ १८ ॥ उभयीर्देवताः
पुनरभ्युक्षीतेपूपलक्षयन्ति ॥ १९ ॥ असर्वान्^२ भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ २० ॥
व्याख्यातमाप्यायनं सादनम् ॥ २१ ॥ ॥११॥

स्वं स्वं चमसमन्^३ न्यन्ते^४ त्रीं^५ क्षीन् पुरोडाशशकलानुपन्यस्यन्ति ॥ १ ॥
एतत्ते तत ये च त्वामनु इत्येते^६ दानप्रमृतयः प्रत्यायनान्ता^७ मन्वा आम्नाति
भवन्ति यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ २ ॥ स्वेभ्यः पितामहेभ्यो दद्युरित्येकम् । यजमान
एव मन्वाञ्जपेत्सूष्णीमितर उपन्यस्येयुरित्यपरम्^८ ॥ ३ ॥ अन्तर्यामपात्रेण सावित्र-
माग्रयणाद् गृह्णाति वाममप सवितः इत्येतानानुवाकेन ॥ ४ ॥ न सादयति ॥ ५ ॥
ततः संप्रेष्यति देवाय सवित्रेऽनुब्रूहि इति ॥ ६ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह देशाय
सवित्रे प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वपट्कृते जुहोति । नानुवपट्करोति ॥ ८ ॥ तस्मिन्
ससंज्ञाये^९ पात्रे वैश्वदेवं पूतभूतो गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानः
इति ॥ ९ ॥ शस्त्रमत्र^{१०} भवति ॥ १० ॥ यत्राभिजानाति एक्या च दशभिध
स्वभूते इति तत् प्रतिप्रस्थाता द्विद्वैवत्यपात्राणि प्रक्षाल्य खरे सादयति ॥ ११ ॥
यत्राभिजानाति प्र थावा यज्ञेः पृथिवी ऋतावृधा इति तदन्यतरतोमोदं प्रतिगृणाति
मदा मोद इवोया^{११} मोद इव इत्याव्याहावात् ॥ १२ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः ।
आददते नाराशंसान् ॥ १३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यज सोमस्य इति
॥ १४ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ १५ ॥ व्याख्यातमनुग्रकम्पनम् ॥ १६ ॥ सावित्र-
वैश्वदेवैः पीतस्य इति ग्रहस्य भक्षमन्त्रं नमति ॥ १७ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम्
॥ १८ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति ॥ १९ ॥ नाप्याययन्ति^{१०} । मार्जयन्ते ॥ २० ॥
सर्वभक्षा^{११} एवात ऊर्ध्वं तृतीयसवने चमस्य भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥१२॥

ततः सौम्यं चरुं निर्वपति । सवनीधैर्वा सह^{१२} ॥ १ ॥ तमासाद्य यथा-

1. A₂₋₅ सवनस्य
2. B₁ सर्वान्
- 3-4. A₁ चमसे म्येतेन; B₁ चमसे त्वेतेन
4. A₂₋₅ इत्येतेः
5. A_{1,3} प्रत्यायनान्ति
6. Cited verbatim by Vāñcheśvara (14a) on SatS IX.4.
7. A₂₋₅ ससंज्ञाये
8. A₂ नाशं; A₂₋₅, B₁ मलं
9. A₁, B₁ इवोया
10. B₁ omitted
11. Emended. MSS सर्वभक्ष्या cf. XIII.32.16.
12. XIV.7.4.

गृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह घृतस्य यज इति ॥ २ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ३ ॥ अत्रैवोपविश्य प्राचीनाधीतं कृत्वा हस्तेन सौम्यस्य पूर्वमवदानमवधत्ति मेषणेनोत्तरम् ॥ ४ ॥ अभिघार्योदङ्घ्रत्याक्रम्याश्राव्याह सौम्यस्य^१ यज इति ॥ ५ ॥ वपट्कृते दक्षिणार्धे जुहोति ॥ ६ ॥ अत्रैवोपविश्य यज्ञोपवीतं कृत्वाप उपस्पृश्य यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह घृतस्य यज इति ॥ ७ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ८ ॥ अन्यतरतः परीज्यामेके सौम्यस्य^२ समामनन्ति ॥ ९ ॥ आज्येन चरुमभिपूर्योद्गातृभ्यो हरन्ति ॥ १० ॥ तमवेक्षन्ते^३ सत्रो त एतद्यदु त इह इति ॥ ११ ॥ यद्यगतासुर्भवति परिपश्यति । यदि गतासुः स्यात् सोऽवेक्षेत यन्मे मनः परागतन् इत्येतया ॥ १२ ॥ आमयाविना प्राश्योऽन्नाद्यकामेन प्राश्यो योऽल-
मन्नादाय^४ सन्नन्नं नाद्यात्तेन^५ प्राश्य इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ जुह्वां नद्यगृहीत-
माज्यं गृहीत्वा ज्वलतो धिष्णियान् व्याधारयति ॥ १४ ॥ व्याधारणसंपातं
निधायोपांशुपात्रेण पात्नीवतमाग्रयणाद् गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि बृहस्पतिस्तुतस्य त
इन्दो इन्द्रियावतः पत्नीवन्तं^६ ग्रहं गृह्णामि इति ॥ १५ ॥ व्याधारणसंपातेन श्रीत्वात्या-
क्रम्याश्राव्याह अग्नीत् पात्नीवतस्य यज इति ॥ १६ ॥ वपट्कृते जुहोति^७ अग्नांश्च
पत्नीवाश्च इत्यनुवाकशेषेण^८ ॥ १७ ॥ सानुवपट्कारमेके पात्नीवतं समामनन्त्य-
ननुवपट्कारमेके । उपांश्चानुवपट्करोतीत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ ॥१३॥

भक्षमाहरन् संप्रेष्यति अग्नीनेष्टुरुपस्यमासीद नेष्टः पत्नीमुदानयोनेतर्होतृचमस-
मुख्योश्चमसानुन्नप होतृचमसे ध्रुवायावकाशं कुरु सर्वं राजानं चनसेषूलय दशाभिः कलशौ
मृष्टा न्युञ्जोद्गात्रा^९ पत्नीं संख्यापयाप उपप्रवर्तय इति ॥ १ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति
॥ २ ॥ अन्तरेण नेष्टारं धिष्णियं चाग्नीध्रो व्यवसृप्य भक्षयति । अग्निपीतस्य
इति भक्षमन्त्रं^९ नमति ॥ ३ ॥ संप्रज्वलयित्वा धिष्णियान् यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्र-
मुपाकरोति ॥ ४ ॥ सकर्णप्रावृता^९ भवन्त्यृत्विजो यजमानश्चाविरिव नाभिं दर्शयन्तः

1. Thus B₁; A₁ सौम्यस्य; A₂₋₃ सोमस्य

2. A₂₋₃ सौम्य

3. B₁ omitted

4-4. Thus B₁; A₁ लोयोमन्नादाय संक्षतन्नाद्यात्तेन; A₂ योलमन्नादाय सन्नानाद्यात्तेन; A₃₋₈
योलमन्नादा सन्नानाद्यात्तेन

5. A₁ पात्नी^०

6-6. A₁ ^०त्यमाद्यइत्यपत्नीवाद्य^०

7. A₁ न्युद्गात्रा; A₂₋₃ न्युञ्जोद्गात्रा

8. A₃₋₈ मन्त्रं

9. A₁ सकण्ठ^०

तिष्ठेत् ॥ ३ ॥ यस्य प्रसृप्तो भ्रातृव्यः स्यादन्तर्वेदि सत्यादित्यं गृह्णीयात् ॥ ४ ॥
 द्विर्धानयोर्द्वारे' अपिधायादित्यस्थाल्या आदित्यपात्रे तृतीयं गृह्णाति कदा चन
 स्तरीरसि इत्येताभिस्तिसृभिः ॥ ५ ॥ सोममग्रे गृह्णात्यथ श्रुतातद्व्ययं दध्यथ सोमम् ।
 त्रिष्टुभा मध्यतो दधि गृह्णातीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ या दिव्या वृष्टिस्तया त्वा' श्रीगामि
 इति' दधोपरिष्ठाद् वृष्टिकामस्य श्रीणीयात् । न मध्यतो दधि गृह्णीयात् ॥ ७ ॥
 स्रदवदादित्यस्थालीमायतने सादयित्वापोँशुसवनं ग्रहेऽवदधाति' विवस्व आदित्यैप
 ते सोमपीथः इति ॥ ८ ॥ तमुद्यम्य विज्ञानमुपैति । यदि ताजग्विन्दुः प्रस्कन्देद्वर्षुकः
 पर्जन्यः स्यात् । यदि चिरमवर्षुकः ॥ ९ ॥ न सादयित्वा ग्रहमादायाध्वर्युस्तिष्ठति
 सूर्यो मा देवो देवेभ्यः पातु इति ॥ १० ॥ ततः संप्रेष्यति आदित्येभ्यः प्रियेभ्यः
 प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्योऽनुब्रुहि इति
 ॥ ११ ॥ ॥८॥

आदित्यं यजमानोऽन्वारभते अहं परस्तादहमवस्तात् इति ॥ १ ॥ दर्भै-
 राच्यावयति आ समुद्रदान्तरिक्षात् इति ॥ २ ॥ दर्भैरपिधायोपनिष्क्रामति कविर्यज्ञस्य
 वि तनोति पन्थाम्' इति ॥ ३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह आदित्येभ्यः प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः
 प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्यः प्रेष्य इति ॥ ४ ॥ अग्नौ
 दर्भान् प्रास्यति यास्ते विभ्राः समिधः सन्त्यग्रे इत्येतया' ॥ ५ ॥ वपद्वृक्तेऽन्यत्रे-
 क्षमाणो जुहोति । नानुवपद्वृकरोति ॥ ६ ॥ न हुत्वान्वीक्षेत ॥ ७ ॥ उन्नम्य पृषिणीम्
 इति वृष्टिकामस्य जुहुयात् ॥ ८ ॥ स्रदवदादित्यपात्रमायतने सादयित्वा संप्रेष्यति
 प्रतिप्रस्थातः सवनीयाभिर्वप इति ॥ ९ ॥ वसतीवरीभिर्होतृचमसं पूरयित्वा निग्राभ्यासु
 यजमानं वाचयति यथा प्रातःसवने ॥ १० ॥ उपाँशुपात्रादँशुमृजीपेऽपिसृज्य महा-
 भिषवगभिषुष्वन्ति यथा प्रातःसवने ॥ ११ ॥ समानसा ग्रहकालात् ॥ १२ ॥
 नात्र शुक्रामन्थिनौ गृह्णाति ॥ १३ ॥ आग्रयणं चतसृभ्यो धाराभ्यो गृह्णाति
 ॥ १४ ॥ य एष आग्रयणस्थाल्याँ राजा तमन्यस्मिन् पात्रे पर्यासिच्य द्वितीयां धारां
 कुरुते । आदित्यपात्रात् तृतीयाम् । आदित्यस्थाल्याश्चतुर्थाम् ॥ १५ ॥ ॥९॥

उक्थ्यस्यावृतोक्थ्यं गृह्णाति यद्युक्थ्यसँस्थो' भवति ॥ १ ॥ आग्नीध्रे

1-1. A₁ 'मोति; A_{4,5} धीणासीति

2. B₁ 'वहे'

3. A₁ पथ्याम्

4. A₂₋₃ एतया

5. B₁ 'संस्था

मन्थत आशिरं यजमानः पत्नी च । पत्न्याशिरं मन्थतीत्येके ॥ २ ॥ पूर्वया
 द्वारा यजमानः प्रपद्यते । अपरया पत्न्याशिरं प्रपादयति ॥ ३ ॥ यत् प्राक्
 पवमानग्रहेभ्यस्तत् कृत्वा यजमानः सह^१ पत्न्याशिरं पूतभृत्यवनयति अस्मे देवास्तो
 वपुषे चिकित्सत इत्येताभिश्चतसृभिः ॥ ४ ॥ समानमा पवमानात् ॥ ५ ॥ प्रत्यञ्चः
 प्रह्ला आर्भवं पवमानं सर्पन्ति जागतः पन्था आदित्या देवतावृक्केणापरिपरेण पथा
 स्वस्त्यादित्यानशीय इति । वागध्रेणा अप्र एतु इति च ॥ ६ ॥ तस्य माध्यंदिनेन
 पवमानेन संचरो व्याख्यातः ॥ ७ ॥ स्तूयमाने^२ यजमानोऽन्वारोहं जपति
 सधासि जगतीछन्दाः इति ॥ ८ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ ९ ॥ प्रतिप्रस्थातः पशौ
 संवदस्व इति संप्रैपान्तं नमति ॥ १० ॥ समानमा धिष्ण्यानां विहरणात् ॥ ११ ॥
 शलाकाभिर्ज्वलतो धिष्ण्यान् विहरति ॥ १२ ॥ ॥१०॥

उपरिष्ठाद् व्याघारणं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ अपि वैताँस्तत्रैव विहरेत्
 ॥ २ ॥ व्याख्यातं सवनीयानां निर्वपणं ब्रह्मिणः स्तरणमलंकरणं ग्रहावकाशोपस्थानं
 प्रसर्पणमिति ॥ ३ ॥ पशुना प्रचरतीडान्तेन ॥ ४ ॥ स एष सर्वेषु सवनेषु श्राप्यते
 तृतीयसवने वा^३ ॥ ५ ॥ पशुना प्रचर्य सवनीयैः प्रचरति ॥ ६ ॥ एतावन्नाना ।
 तृतीयस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामनुब्रूहि ॥ तृतीयस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशान् प्रस्तितान्
 प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ ७ ॥ व्याख्यातः स्वष्टकृत् । तथेडा ॥ ८ ॥ आधवनीयं
 पूतभृत्यवनयति ॥ ९ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ १० ॥ एतावन्नाना । होतृचमसमादाय
 तृतीयस्य सवनस्यर्मुमतो विमुमतः प्रभुमतः परिमुमतो वाजवतः सवितृवतो बृहस्पतिवतो
 विश्वदेव्यावतस्तीर्त्रां आशीर्वत इन्द्राय सोमान् प्रस्तितान् प्रेष्य इति संप्रैपादिः ॥ ११ ॥
 वपदकृते जुह्वति श्वेनाय पत्न्ये स्वाहा इति ॥ १२ ॥ अनुवपदकृते द्वितीयं वद^४ स्वयमभि-
 गूतीय नमः^५ इति ॥ १३ ॥ एवमेव पुनरभ्युञ्जीतानामुत्तराभ्यामुत्तराभ्यां मन्त्रा-
 भ्यामुत्तरमुत्तरं जुहोति ॥ १४ ॥ सर्वान् हुताननुमन्त्रयते तुम्पन्तो होत्रा नधोर्षुवस्य
 इति ॥ १५ ॥ समानमा प्राशनात् ॥ १६ ॥ उपन्यसनार्थान् पुरोडाशशकलान्नि-
 दधाति ॥ १७ ॥ यथाचमसं चमसितो भक्षयन्ति । आदित्यवद्गणस्य सोम देव ते

1. A₁, B₁ मतिप्रद्यते2. A₂₋₃ omitted3-3. A_{2,3} स्तूयमानो4. B₁ omitted5. A₁ वपद; A₂₋₃ वद6. A₂₋₃ न

इत्येष एव तृतीयसवने' भक्षमन्त्रो भक्षत्यन्यत्र नाराशंसैभ्यः ॥ १८ ॥ उभयीर्देवताः
पुनरभ्युचीतिपूपलक्षयन्ति ॥ १९ ॥ असर्वान्' भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ २० ॥
व्याख्यातमाप्यायनं सादनम् ॥ २१ ॥ ॥११॥

स्वं स्वं चमसमनू' न्यन्ते' त्रींस्त्रीन् पुरोडाशशकलानुपन्यस्यन्ति ॥ १ ॥
एतत्ते तत ये च त्वामनु इत्येते' दानप्रभृतयः प्रत्यायनान्ता' मन्त्रा आभ्राता
भवन्ति यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ २ ॥ स्वैभ्यः पितामहेभ्यो दद्युरित्येकम् । यजमान
एव मन्त्राङ्गपेक्षुष्णीमितर उपन्यस्येद्युरित्यपरम् ॥ ३ ॥ अन्तर्यामपात्रेण सावित्र-
माग्रयणाद् गृह्णाति वाममघ सवितः इत्येतेनानुवाकेन ॥ ४ ॥ न सादयति ॥ ५ ॥
ततः संप्रेष्यति देवाय सवित्रेऽनुब्रूहि इति ॥ ६ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह देशय
सवित्रे प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वपट्कृते जुहोति । नानुवपट्करोति ॥ ८ ॥ तस्मिन्
ससंसावे' पात्रे वैश्वदेवं पूतभृतो गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानः
इति ॥ ९ ॥ शस्त्रमत्र' भवति ॥ १० ॥ यत्राभिजानाति एकया च दशभिश्च
स्वभृते इति तत् प्रतिप्रस्थाता द्विदेवत्यपात्राणि प्रक्षाल्य खरे सादयति ॥ ११ ॥
यत्राभिजानाति प्र चावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधा इति तदन्यतरतोमोर्द प्रतिगृणाति
मदा मोद इवोया' मोद इव इत्याव्याहावात् ॥ १२ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमघ्नर्युः ।
आददते नाराशंसान् ॥ १३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यज सोमस्य इति
॥ १४ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ १५ ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम् ॥ १६ ॥ सावित्र-
वैश्वदेवैः पीतस्य इति ग्रहस्य भक्षमन्त्रं नमति ॥ १७ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम्
॥ १८ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति ॥ १९ ॥ नाप्याययन्ति' । मार्जयन्ते ॥ २० ॥
सर्वभक्षा' एवात ऊर्ध्वं तृतीयसवने चमसा भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥१२॥

ततः सौम्यं चरुं निर्वपति । सवनीयैर्वा सह' ॥ १ ॥ तमासाद्य यथा-

1. A₂₋₃ 'सवनस्य
2. B, 'सवीन्
- 3-3. A₁ चमसं न्येतैः; B₁ चमसं स्वतेन
4. A₂₋₃ इत्येतेः
5. A_{1,2} मायायनात
6. Cited verbatim by Vāñcheśvara (14a) on SatS IX.4.
7. A₂₋₃ 'संज्ञाये
8. A₁ 'मायः; A₂₋₃, B₁ 'मक्ष
9. A₁, B₁ इवोया
10. B, omitted
11. Emended. MSS सर्वभक्षा cf. XIII.32.16.
12. XIV.7.4.

गृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह घृतस्य यज इति ॥ २ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ३ ॥ अत्रैवोपविश्य प्राचीनावीतं कृत्वा हस्तेन सौम्यस्य पूर्वमवदानमवघति मेक्षणोत्तरम् ॥ ४ ॥ अभिषार्योदङ्ङत्याक्रम्याश्राव्याह सौम्यस्य^१ यज इति ॥ ५ ॥ वपट्कृते दक्षिणार्धे जुहोति ॥ ६ ॥ अत्रैवोपविश्य यज्ञोपवीतं कृत्वाप उपस्पृश्य यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह घृतस्य यज इति ॥ ७ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ८ ॥ अन्यतरतः परीज्यामेके सौम्यस्य^२ समामनन्ति ॥ ९ ॥ आज्येन चरुमभिषार्योद्गातृभ्यो हरन्ति ॥ १० ॥ तमवेक्षन्ते^३ सत्रे त एतद्यद् त इह इति ॥ ११ ॥ यद्यगतासुर्भवति परिपश्यति । यदि गतासुः स्यात् सोऽवेक्षेत यन्मे मनः परागतम् इत्येतया ॥ १२ ॥ आमयाविना प्राश्योऽन्नाद्यकामेन प्राश्यो योऽलमन्नादाय^४ सन्नन्नं नाद्यात्तेन^५ प्राश्य इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ जुह्वां नवगृहीतमाज्यं गृहीत्वा ज्वलतो धिष्णियान् व्याधारयति ॥ १४ ॥ व्याधारणसंपातं निधायोपांशुपात्रेण पात्नीवतमाग्रयणाद् गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि बृहस्पतिस्तस्य त इन्दो इन्द्रियावतः पत्नीवन्तं^६ प्रहं गृह्णामि इति ॥ १५ ॥ व्याधारणसंपातेन श्रीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह अग्नीत् पात्नीवतस्य यज इति ॥ १६ ॥ वपट्कृते जुहोति^७ अग्नांश्च पत्नीवाश्च इत्यनुवाकशेषेण^८ ॥ १७ ॥ सानुवपट्कारमेके पात्नीवतं समामनन्त्यननुवपट्कारमेके । उपांश्चानुवपट्करोतीत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ ॥ १३ ॥

भक्षमाहरन् संप्रेष्यति अग्निनेष्टुरूपस्यमासीद नेष्टः पत्नीमुदानयोनेतर्होतृचमस-
मुख्योश्चमसानुजप होतृचमसे ध्रुवायावकाशं कुरु सर्वं^९ राजानं चमसेषूजय दशाभिः कलशौ
मृष्टा न्युज्योद्गात्रा^{१०} पत्नीं संख्यापयाप उपप्रवर्तय इति ॥ १ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति
॥ २ ॥ अन्तरेण नेष्टारं धिष्णियं चाग्नीध्रो व्यवसृप्य भक्षयति । अग्निपीतस्य
इति भक्षमन्त्रं^{११} नमति ॥ ३ ॥ संप्रज्वलयित्वा धिष्णियान् यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्र-
मुपाकरोति ॥ ४ ॥ सकर्णप्रावृता^{१२} भवन्त्यृत्विजो यजमानश्चाविरिव नाभिं दर्शयन्तः

1. Thus B₁; A₁ सौम्यस्य; A₂₋₃ सोमस्य
2. A₂₋₃ सौम्य
3. B₁ omitted
- 4-4. Thus B₁; A₁ लोयोमन्नादाय संजंतनाद्यात्तेन; A₂ योलमन्नादाय सन्नानाद्यातेन; A₃₋₅ योलमन्नादाया सन्नादाद्यतेन
5. A₁ पत्नी*
- 6-6. A₁ स्यमाद्यक्षयपत्नीवाद्य*
7. A₁ न्युद्गात्रा; A₂₋₃ न्युज्योद्गात्रा
8. A₂₋₃ मंत्रं
9. A₁ प्रहं*

॥ ५ ॥ उद्गातुर्हिङ्कारं प्रत्युद्गात्रा पत्नीमा तिसृभ्यः स्तोत्रियाम्यः संख्यापयति
 विधस्य ते विधावतो वृष्णियावतः इति ॥ ६ ॥ दक्षिणं नम्रं कृत्वोहं' पत्न्यूरुणां
 पत्नेजनीरा तिसृभ्य उपप्रवर्तयति अग्न देवान् इत्यनुगमेन वद्वक्षणाविष्कर्वती
 ॥ ७ ॥ प्राचीरुपप्रवर्तयत्युदीर्चावा' । प्राचीरुदीर्चीरित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ परिहिते
 स्तोत्रे शस्त्रमुपाकरोति ॥ ९ ॥ यत्राभिजानाति स्वादृष्किलयं मधुर्मां उतापम् इति
 तदुभयतोमोदं प्रतिगृणाति मदा मोद इव मोदा' मोद इव' इत्या व्याहावाद्
 ॥ १० ॥ यत्राभिजानाति उत नोऽहिवुंष्यः शृणोतु' एतस्यां वैश्वदेव्यामृचि'
 शस्यमानायां' परिधानीयायां वा सकृच्छस्तायां प्रतिप्रस्थाता होत्त्रमसे ध्रुवमव-
 नयिष्यन्नुपतिष्ठते भूतमसि भूते मा धाः इति ॥ ११ ॥ अथैनं हस्ताभ्यां परिगृह्णाति
 पावावृषिधीभ्यां स्वा परिगृह्णामि इति ॥ १२ ॥ हरति' विश्वे त्वा देवा वैचानराः
 प्र' पावयन्तु इति ॥ १३ ॥ ॥१४॥

पुरस्तात्प्रत्यङ्गं तिष्ठन् होत्त्रमसे ध्रुवमवनयति ध्रुवं ध्रुवेण इत्यनुवाक-
 शेषेण ॥ १ ॥ पश्चात्प्राडासीनोऽनुलोममवनयतीत्येकेषाम् ॥ २ ॥ संततां धारो
 स्त्राययत्या शस्त्रापवर्गात् ॥ ३ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादचे--ग्रहमच्चर्युः । आददते
 चमसोश्चमसाध्वर्यवः ॥ ४ ॥ अत्याक्रम्याश्रान्याह उक्थशा यज सोमानाम् इति
 ॥ ५ ॥ वपदृकृते जुहति' ॥ ६ ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति । अग्निना वैश्वानरेण
 पीतस्य इति ग्रहस्य भक्षमन्त्रं नमति ॥ ७ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठत' आहवनीयं'
 वा सुभूरसि श्रेष्ठो रदमीतानाम्युर्म इन्द्रियं धेह्यदो म आ गम्यात् इति । यत् कामयते तस्य
 नाम गृह्णातीति विज्ञायते" ॥ ८ ॥ इति" वै खलु यद्यग्निष्टोमः ॥ ९ ॥ अथ
 यद्युक्थ्यः" सर्वं राजानं चमसेपूलय दशाभिः कलशौ मृष्टा न्युञ्ज इति लुप्यत
 एतत्संप्रैपस्य ॥ १० ॥ अग्निष्टोमचमसानुत्तयैस्त्रिभ्यश्चमसगणेभ्यो राजानमतिरेचयति

1. Emended; A, B, कृतयोर्दं

2. Thus B₁: A पत्न्यूरुणा

3. Emended; A, 'त्युदीर्चीर्चा'; A_{1,2}, 'त्युदीर्चीर्चा'; A_{1,2}, 'त्युदीर्चीर्चा'; B, 'त्युदीर्चीः'

4-4. B₁ omitted

5-5. A, B, शृणोत्येतस्यां

6-6. A, 'गृह्यसस्य'

7. A_{2,3} विदरति

8. A, मा

9. Thus B₁: A, जुहति; A_{2,3} जुहोति

10-10. A₂ 'तिष्ठत्या'; A_{2,3} 'तिष्ठत्या'

11-11. A, विज्ञा; A_{2,3}, B₁ omitted

12. A_{2,3} यद्युक्थ्यः

॥ ११ ॥ तत उक्थ्यं विगृह्णाति यथा प्रातःसवने ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । इन्द्रा-
वरुणाभ्यां' त्वा इति' मैत्रावरुणस्य ग्रहणसादनौ भवतः । इन्द्रावृहस्पतिभ्यां त्वा इति
ब्राह्मणाँसिनः । इन्द्राविष्णुभ्यां त्वा इत्यछावाकस्य । एवमेवैतान् भक्षमन्त्रान्नमति
॥ १३ ॥ इति वै खलु यद्युक्थ्यः ॥ १४ ॥ अथ यदि षोडश्याछावाकचमसा-
नुन्नयन्नेकस्मै चमसराणाय सग्रहाय' राजानमतिरेचयति । तस्मिन्नेव काले षोड-
शिनमभिमृह्णाति ॥ १५ ॥ अपि धैनमत्रैवाग्रयणाद् गृह्णीयात् । न पूर्वयोः सवनयोः
॥ १६ ॥ अप्यग्निष्टोमे' राजन्यस्य गृह्णीयादिति विज्ञायते ॥ १७ ॥ अनन्तर-
मग्निष्टोमचमसेभ्यो' गृह्णीयात् ॥ १८ ॥ होतृचमसमुख्याँश्चमसानुन्नयति ॥ १९ ॥
स्तुतश्चैत्र' भवतः ॥ २० ॥ ॥१५॥

समयाविपिते घृये हिरण्येन षोडशिनः स्तोत्रमुपाकरोति ॥ १' ॥
पुरस्तादरुणपिशङ्गमथं धारयन्ति' श्यामं वा ॥ २ ॥ हिरण्येन संप्रदायँ' स्तुवते
॥ ३ ॥ हरिवत्स्तोत्रं हरिवच्छलँ हरिवती याज्या भवति' ॥ ४ ॥ षोडशिनमुपतिष्ठते

यस्मान् जातः परो अन्यो अस्ति । य आविवेश मुन्नानि विश्वा ।

प्रजापतिः प्रजया संविदानः । त्रीणि ज्योती'पि सचते स षोडशी ॥

इति ॥ ५ ॥ शस्त्रं व्यत्यासं प्रतिगृणाति ओथा मोद इव मदा' मोद' इवोमया

इति ॥ ६ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः । आददते चमसाँश्चमसाध्वर्यवः

॥ ७ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याद् उक्थशा यज सोमानाम् इति ॥ ८ ॥ वपटकृते जुह्वति

॥ ९ ॥ षोडशिनं जुहोति इन्द्राधिपतेऽधिपतिरुवं देवानामस्यधिपति मामायुष्मन्तं

वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु इति ॥ १० ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति

इन्द्रश्च सप्राइ वरुणश्च राजा । ती ते भक्षं चक्रतुरमं एतम् ।

तपोस्तु भक्षं भक्षयामि । वान्जुपाणा सोमस्य तृप्यतु ॥

इति ॥ ११ ॥ अरुणपिशङ्गोऽथो दक्षिणाश्चतरी वा ॥ १२ ॥ इति वै खलु यदि

षोडशी ॥ १३ ॥ अथ यद्यतिरात्रः षोडशिचमसानुन्नयँस्त्रयोदशभ्यश्चमसराण्यो

1. A₂₋₃ °भ्यामिति

2. B₁ प्रदाय

3. A₁ °ष्टोमो

4. B₁ नपरमभि'

5. A₂₋₃ omitted

6. A₂₋₃ धारयति

7. B₁ संप्रदाय

8. A₁ भवति

9-9. A₁ नदेमदादेमादः B₁ नदोमदादेमादा

राजानमतिरेचयति' ॥ १४ ॥ इन्द्राय' त्वापिशर्वराय इति मुख्यंमुख्यं चमसमभिमृशति
 ॥ १५ ॥ होतृचमसानुन्नयति' ॥ १६ ॥ स्तुतशत्रै' अत्र' भवतः ॥ १७ ॥
 शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः । आददते चमसौश्रमसाध्वर्यवः ॥ १८ ॥ अत्या-
 क्रम्याश्रान्याह उक्थशा यज सोमानाम् इति ॥ १९ ॥ वपदकृते जुहति ॥ २० ॥
 यथाचममं चमसिनो मक्षयन्ति ॥ २१ ॥ अनुष्टुप्छन्दस इन्द्रपीतस्य इति भक्षमन्त्रं
 नमति ॥ २२ ॥ इति प्रथमधमसगणः' ॥ २३ ॥ ॥१६॥

एवंविहिता अपरे त्रयधमसगणाः । मैत्रावरुणचमसमुख्यो' द्वितीय-
 धमसगणो ब्राह्मणाँसिचमसमुख्यस्तृतीयोऽछाषाकचमसमुख्यश्चतुर्थः ॥ १ ॥ एतेन
 शस्त्रायान्यानामानुपूर्व्यं व्याख्यातम् ॥ २ ॥ इति प्रथमो रात्रिपर्यायः ॥ ३ ॥
 एवंविहितावपरौ द्वौ' भवतः ॥ ४ ॥ होतृचमसमुख्यान् संधिचमसानुन्नयति
 ॥ ५ ॥ त्रिवृत्स्तोत्रं' भवति ॥ ६ ॥ आश्विनं शस्त्रं परःसहस्रम् ॥ ७ ॥ उदित
 आदित्ये परिदधातीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ आश्विनं द्विकपालं निर्वपति' ॥ ९ ॥
 यनुरुत्पूताभिरद्भिः पुरोडाशं श्रपयति ॥ १० ॥ स्तीर्ण एव बर्हिषि पिष्टलेपं
 निनयति ॥ ११ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यं पुरोडाशमुद्गास्य संग्रेष्यति अश्विन्यां तिरोबद्धिदानं'
 सोमानामनुब्रुहि इति ॥ १२ ॥ आदत्ते ग्रहमध्वर्युः । आददते चमसौश्रमसाध्वर्यवः ।
 आदत्ते पुरोडाशं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ अत्याक्रम्याश्रान्याह अश्विन्यां तिरोबद्धिदानं'
 सोमान् प्रस्थितान् प्रेष्य इति ॥ १४ ॥ वपदकृते सह सोमैः प्रतिप्रस्थाता पुरोडाशं
 सर्वहुतं जुहोति ॥ १५ ॥ षड्किञ्छन्दसोऽश्विपीतस्य इति भक्षमन्त्रं नमति ॥ १६ ॥
 इति वै' खलु यद्यतिरात्रः ॥ १७ ॥ अथ यद्यप्तोर्यामः संधिचमसानुन्नयैश्चतुर्भ्य-
 धमसगणेभ्यो राजानमतिरेचयति ॥ १८ ॥ ॥१७॥

तत्र चत्वारि स्तोत्राणि चत्वारि शस्त्राण्याश्विनानि च सयाज्यान्या-

1-1. A, रेचयंतोशय

2. Thus all MSS. The sūtra ought to read: होतृचमसमुख्योऽधमसानुन्नयति
 cf. XIV.15.19.

3-3. B, अत्र स्तुतशत्रे

4. A₁₋₃ प्रथमचमं

5. A₂₋₃ 'वपदकृते'

6. B, omitted

7. Thus B₁; A त्रिवृत्स्तोत्रं

8. A₂₋₃ omitted

9. A 'अद्विदानं'

10. A 'अद्विदानं'

11. A₁₋₃ omitted

ज्ञातानि भवन्ति' ॥ १ ॥ तेषां संविचमसैरेव कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ एतावन्नाना ।
 होतृचमसमुख्यः प्रथमधमसगणो मैत्रावरुणचमसमुख्यो द्वितीयो ब्राह्मणाल्लसि-
 चमसमुख्यस्तृतीयोऽछावाकचमसमुख्यश्चतुर्थः ॥ ३ ॥ एतेन शस्त्रयाज्यानामानुपूर्व्यं
 व्याख्यातम् ॥ ४ ॥ उक्तं वाचीन्द्राय इत्याह तृतीयसवनं प्रतिगीर्यं ॥ ५ ॥
 अतिछन्दसोऽधिपीनस्य^२ इति भक्षमन्त्रं नमति ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीदोषयजा-
 नङ्गारानाहर इति ॥ ७ ॥ समानमा परिधीनां ग्रहरणात् ॥ ८ ॥ ग्रहृत्यं परिधीनुचेता
 हारियोजनं^३ गृह्णाति ॥ ९ ॥ द्रोणकलशेनाग्रयणं ग्रहीष्यन् संप्रेष्यति इन्द्राय हरिक्ते
 धानासोमानामनुब्रूहि इति ॥ १० ॥ गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि हरिसि हारियोजनः
 इति ॥ ११ ॥ बह्वीभिर्धानाभिः श्रित्वात्याक्रम्याश्राच्याह इन्द्राय हरिक्ते धानासोमान्
 प्रस्थितान् प्रेष्य इति ॥ १२ ॥ वषट्कृते शीर्षन्नधिनिधाय विक्रम्य जुहोति हरी स्थ
 हर्योर्धानाः सहसोमा इन्द्राय स्वाहा इति ॥ १३ ॥ हुतं यजमानोऽनुमन्त्रयते यन्म
 आत्मनो म्निदाभूत् ॥ पुनरग्निः इति द्वाभ्याम् ॥ १४ ॥ अथैनं सर्वं ऋत्विज
 उन्नेतर्षुषहवमिष्टासंभिन्दन्तो धाना निम्नानि कुर्वन्तश्चिथियाकारं भक्षयन्ति इष्टयजुस्ते
 देव सोम इति ॥ १५ ॥ ॥१८॥

अवशिष्टा उत्तरवेद्यां निवपन्ति आपूर्या स्या मा पूर्यत इति ॥ १ ॥
 त्रींश्चीञ्चकलानग्रौ प्रास्यन्ति देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ एक-
 धनपरिशेषेषु^४ हरिणीं दूर्वा अवधाय संप्लोम्नाय तीव्रीकृत्य यथाचमसं व्यानीयापरेण
 चात्वालं प्राञ्चोऽवजिघ्रन्ति अप्सु धीतस्य सोम देव ते इति ॥ ३ ॥ अवशिष्टा
 अन्तर्वेदि निनयति चात्वाल इत्येके

समुद्रे वः प्रहिणोमि स्वां योनिमपिगच्छत ।

अरिष्टा अस्माकं वीरा उत्ते^५ भवन्तु मा परसेचि नः स्वम् ॥

इति ॥ ४ ॥ निनीता^६ अनुमन्त्रयते

1. Rudradatta on ĀpSS XIV.4.15 and Gopīnātha on SatS IX.7 (p. 966) while citing this sūtra omit चत्वारि before शस्त्राणि and also the conjunction च. Similarly Vāñcheśvara (36a) on SatS IX.7.

2. A₁ *छंदाछंदसोऽधर्षावस्य

3. A_{1,2} हार्योजनं; A_{4,5} हारियोजन

4. A_{2,3} *धनशेषेषु

5. A₁ उत्तरो; B₁ उत्तरे

6. cf. AV X.5.23

7. A₁, B₁ भीता

अद्यायं वो मरुतः श्लोक एत्वछा विष्णुं निपिक्तपामवोभिः ।

उत प्रजायै गृणते वयोधा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः^१ ॥

इति ॥ ५ ॥ आग्नीध्रीयं प्रविश्य दधिद्रप्सान् भक्षयन्ति दधिक्राव्यो अकारिपम्^२
इत्येतया ॥ ६ ॥ ततः सख्यानि विसृजन्ते ये तानूनर्त्रं समवमृशन्ति

उभा कवी युवाना सत्या^३ ता धर्मणस्पती^४ ।

सत्यस्य धर्मणस्पते^५ वि सख्यानि सृजामहे ॥

इति ॥ ७ ॥ ततः पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ८ ॥ समानमा समिष्टयजुषः^६ ॥ ९ ॥
जुह्वां नवगृहीतमाज्यं गृहीत्वा नव समिष्टयजूषि जुहोति । धाता रतिः सधितेदं
जुपन्ताम् इत्येतस्यानुवाकस्य पङ्क्तिगयाणि^७ त्रीणि यजूषि । समानत्र जुहोति ॥ १० ॥
संततं^८ जुहोतीति विज्ञायते ॥ ११ ॥ विष्णुक्रमाणो^९ स्थाने विष्णवतिक्रमान्^{१०}
जपति अग्निना^{११} देवेन पृतना जयामि इत्येतान्^{१२} ॥ १२ ॥ इदं^{१३} तृतीयं सवनं कवीनाम्
इत्याहुतिं हुत्वा संप्रेष्यति प्रशास्तः प्रसृष्टि इति ॥ १३ ॥ सर्पत इत्याह प्रशास्ता
॥ १४ ॥ संतिष्ठते तृतीयसवनम् ॥ १५ ॥ ॥१९॥

अवभृथस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ वेदं कृत्वाग्नीन् परिस्तीर्य हस्ता-
ववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजीं स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमानो^{१४}
वाचं यच्छ इति ॥ २ ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ ३ ॥ वारुणमेककपालं
निर्वपति ॥ ४ ॥ यजुरुत्पूताभिरग्निः पुरोडाशं श्रपयति ॥ ५ ॥ स्तीर्ण एव
वर्हिषि पिष्टलेपं निनयति ॥ ६ ॥ स्पर्शं स्तब्ध्वा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादय क्षुवं
च सुचथ संमृद्युज्येनोदेहि इति ॥ ७ ॥ समानमाज्वानां ग्रहणात् ॥ ८ ॥ एतस्यामेव

1. cf. RV VII.36.9

2. A₁ सत्याना; A_{2,3} सात्या

3. A₂ धर्मणस्पतिः

4. A_{2,3} धर्मस्य ते

5. Rudradatta on ĀpSS XIII.17.4 and Gopinātha on SatS IX.4 (p. 937) cite this sūtra verbatim. Vāñcheśvara (21a) on SatS IX.4: तथा च भारद्वाजः समानमा समिष्टयजुष इति । नवगृहीतमाज्यमवभृथुज्जुह्वां गृहीत्वाप्यस्यांततः (1) सर्वे गृहीत्वाऽतर्वेषुर्ध्वंस्तिष्ठन् संततं समशो नवं समिष्टयजूषि जुहोतीति ।

6. B₁ *याणि जुहोति

7. A₁ विषादः; A_{4,5}, B₁ संततं

8-8. Thus B₁; A₁ *कामं जपत्य*^{११}; A_{2,3} *क्रमान् जपत्य*^{१२}

9-9. Thus B₁; A इत्येतानीदं

10. A_{1,2,3} यजमानं

वेद्यामाज्यानि गृह्णाति सर्वाणि चतुर्गृहीतानि ॥ ९ ॥ पुरोडाशमुद्रास्याज्येना-
हवनीये' जुहोति आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणः इति ॥ १० ॥ हुत्वाददतेऽवभृथं
स्फ्यं सस्रुवामाज्यस्थालीं वेदं पुरोडाशमाज्यान्यजीपमधिषवणफलके खरपांस्रु'
यत्किञ्चित्' सोमलिप्तं भवत्यन्यत्र चतसृभ्यः स्थालीभ्यः सोमगृहीताभ्यः' ॥ ११ ॥
औदुम्बरी यजमान उत्खिदति

उपसृजन् धरुणं' मात्रे' मातरं धरुणो धयन् ।

रायस्पोपमिपमूर्जमस्मासु दीधरत् ॥ '

इति ॥ १२ ॥ दग्नीर्जापमभिजुहोति' ॥ १३ ॥ ॥२०॥

यत्ते प्राण्या चिच्छिद्रुः सोम राजन् इत्येतेनानुवाकेन ॥ १ ॥ तिसृभिरभि-
जुहोतीत्येकेषाम् । पञ्चभिरित्येकेषाम् । सप्तभिरित्येकेषाम् ॥ २ ॥ चात्वाले
कृष्णाजिनं प्रास्यति अव ते हेडो वरुण नमोभिः इति ॥ ३ ॥ अपि वा सहावभृथे-
ऽवप्लावयेत् ॥ ४ ॥ ततः संप्रेष्यति प्रस्तोतः सामानि गाय इति ॥ ५ ॥ सह
पत्न्या त्रिः सान्नो निधनमुपयन्ति । वेद्यन्ते प्रथमं मध्यदेशे द्वितीयमुदकान्ते
तृतीयम् ॥ ६ ॥ उँ हि राजा वरुणश्चकार इति वेद्या' अभिप्रयान्ति' ॥ ७ ॥
प्राञ्चोऽवभृथाः स्थावरा अभ्युपयन्त्युदञ्चो वा । प्राञ्चोदञ्च इत्येकेषाम् । दक्षिणा'
इत्येकेषाम्' । प्रत्यञ्च इत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ यां दिशं यन्ति सा प्राची दिक्'
॥ ९ ॥ शतं ते राजन् मिपजः सहस्रम् इत्यपः परारुषाय वदन्ति ॥ १० ॥
अभिष्ठितो वरुणस्य पाशः इत्युदकान्तमभितिष्ठन्ते ॥ ११ ॥ अत्रैके हृदयशूलस्यो-
द्घातनं समामनन्ति ॥ १२ ॥ अभिप्रगाद्य तिष्ठन्तोऽवभृथेन चरन्ति ॥ १३ ॥
सुवाधारमाघार्यं संप्रेष्यति अग्नीदपशिः संमृष्टि इति ॥ १४ ॥ अथ एवाग्नीध्रस्त्रिः
संमार्ष्टि । आपो वाजजितो वाजं वः सरिथ्यन्तीर्वाजं जेव्यन्तीर्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्यायै
संमार्भ्यपो अन्नादीरन्नाघाय इत्यपः संमार्ष्टि ॥ १५ ॥ ॥२१॥

1. Rudradatta on ĀpSS XIII.20.1: तथा आहवनीये जुहोत्यायुर्दा इति भारद्वाजः

2-2. A₁, B₁ 'पांस्रुभ्यः' ; A₂ 'पांस्रुभ्यः' ; A₃₋₅ 'पांस्रुभ्यः'

3. Thus A_{1,5}; A₁ सोमगृहीभ्यः; A_{2,5} सोमं गृहीताभ्यः; B₁ सोमं गृहीभ्यः

4-4. A₁ धरुणमात्रे; A₂ धरुणमात्रे; A_{3,5} धरुणपात्रे

5. Rudradatta on ĀpSS XIII.20.9 cites this sūtra verbatim.

6. A₂ वेद्या'

7. A₂₋₅, B₁ 'याति'

8-8. A₂₋₅ omitted

9. Rudradatta on ĀpSS VIII.7.20: तथा च भारद्वाजः यां दिशं यन्ति सा प्राची दिगिति ।

तृणं प्रास्य अग्नेरनीकमप आ विवेश इति सूच्यमाधारमाधारयति ॥ १ ॥
यदि वा पुरा तृणं भवति तस्मिन्नेव जुहोति ॥ २ ॥ बर्हिष्येव सर्वा आहुती-
र्जुहोति ॥ ३ ॥ समानमा प्रवरात् ॥ ४ ॥ आश्राव्याह तिष्ठ होतः इति । एतावान्
प्रवरः ॥ ५ ॥ नार्पेयं वृणीते न होतारम् ॥ ६ ॥ अपवर्हिषश्चतुरः प्रयाजान्
यजति ॥ ७ ॥ आज्यभागाभ्यां प्रचर्य पुरोडाशस्यादाय वरुणं यजति ॥ ८ ॥
सर्वं पुरोडाशमवदायाग्नीवरुणौ स्विष्टकृतौ यजति ॥ ९ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीदपः
सकृत् संमृष्टि इति ॥ १० ॥ अप एवाग्नीध्रः सकृत् संमार्ष्टि । आपो वाजजितो वाजं
वः ससृषीर्वाजं जिम्बुषीर्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्याद्यै संमाज्येषो अन्नादीरन्नाद्याय इत्यपः
संमार्ष्टि ॥ ११ ॥ अपवर्हिषौ द्वावनूयाजौ यजति ॥ १२ ॥ देवौ यज इति
पूर्वमनूयाजं संप्रेष्यति । यज इत्युत्तरम् ॥ १३ ॥ ऋजीपस्य सूचं पूरयित्वाप्सूप-
मारयति समुद्रे ते हृदयमस्वन्तः इति ॥ १४ ॥ यत्रयत्र विन्दुरिवोचरेत्तद्भक्षयेद्
अप्यु घातस्य सोम देव ते इति ॥ १५ ॥ उपस्पृश्यमेवेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ अवभृथं
संग्रकिरति अवभृथं निचङ्कुणं इति ॥ १७ ॥ अभिप्रगाह्यानुपमक्षन्तौ सहशिरसौ
ह्लातो यजमानः पत्नी च ॥ १८ ॥ अन्योन्यस्य च पृष्ठे प्रघावेते सुमित्रा न आप
ओपधयः सन्तु इति ॥ १९ ॥ ॥२२॥

अवभृथमुपतिष्ठन्ते देवीराप एष वो गर्भः इति ॥ १ ॥ विचृतो वरुणस्य
पाशः इति यजमानो मेखलां विचृतति । इमं वि प्यामि वरुणस्य पाशम् इति
योक्त्रपाशं पत्नी ॥ २ ॥ अथैव सर्वाणि दीक्षितव्यञ्जनान्युपप्लावयतः ॥ ३ ॥
अहतौ वसानाववभृथादुदेतः ॥ ४ ॥ सोमोपतहनं यजमानः परिधत्ते । सोम-

1. A₁, B₁, स्विष्टकृतौ
2. Rudradatta on ApSS VIII.8.10 : आपो वाजजितो वाजं वः ससृषीर्वाजं जिम्बुषी
रिव्युहेन संमार्ष्टि इत्येवः पूर्वसंनानं प्रदर्शितवाक् स्वकोकवाच सत्यापाठभारद्वाजान्याम् ।
3. A₂₋₅ omitted
4. A₂₋₅, विन्दु*
- 5-5. A, संग्रकिरत्यव*; B, संग्रकिरत्यव*
6. A, निचङ्कुणं; A₂₋₅, निचङ्कुण
7. For अनुपमक्षन्तौ cf. Rudradatta on ApSS XIII.21.1.
8. A₂₋₅ *मुपति; B, *मुपतिष्ठते
9. B, विचृतति
10. Gopinātha on SatS X.5 (p. 1092) reads अपप्लावयते in place of the
last word while citing this sūtra.
11. A₁₋₅, *एनं

परिश्रयणं पत्नी ॥ ५ ॥ ते उद्वसानीयायामध्वर्यवे दक्षः ॥ ६ ॥ तत उन्नेतारं
संप्रेष्यति उन्नेतर्वसीयो न उन्नेयामि^१ ।

उदुत्ते^१ मधुमत्तमा गिरः^२ स्तोमास^२ ईरते ।

सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव ।

कणा इव भृगवः सूर्या इव विष्वमिद्धीतमानशुः ॥

इति ॥ ७ ॥ उन्नेता होतृप्रथमान् यजमानप्रथमान्^३ बोन्नयति^४

उदेत प्रजासुत वचो^५ दधाना युष्मान् राय उत यज्ञा असृक्षत ।

गायत्रं छन्दोऽनुसँरमध्वमथास्या^६ अथ सुरभयो गृहेषु ॥

इति ॥ ८ ॥ उद्गाहमाना^७ उदकान्तं प्रत्यस्यन्ति प्रतियुतो वरुणस्य पाशः इति

॥ ९ ॥ समिधः कृत्वाप्रतीक्षमायन्त्युन्नेतारं पुरस्कृत्य महीयां^८ जपन्तः अपाम
सोममृता अभूम इत्येतां

यान्यपामित्यान्यप्रतीतान्यस्मिन्^९ यमस्य वलिना चरामि ।

इहैव सन्तः प्रति^{१०} तथातयामो^{१०} जीवा जीवेभ्यो निहराम एतत्^{१०} ॥

अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिँस्तृतीये लोके अनृणाः स्याम ।

ये देवयाना उत पितृयाणाः सर्वान् पथो अनृणा आक्षीपेम ॥

इति ॥ १० ॥ एधोऽस्येधिपीमहि इत्याहवनीये^{१०} समिध आधायोपतिष्ठन्ते अपो अन्व-
चारिणम् इति ॥ ११ ॥ एवं पत्नी गार्हपत्येऽभ्याधायोपतिष्ठते ॥ १२ ॥ ॥२३॥

उदयनीयायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ यः प्रायणीयः स उदयनीयः

॥ २ ॥ एतावन्नाना । प्रायणीयस्य निष्कास उदयनीयमोष्य श्रपयति । नात्रोद्धृत्य

चरुमासादयति न पडोत्रा ॥ ३ ॥ शालामुखीय उदयनीयेन चरन्ति ॥ ४ ॥

याः प्रायणीयस्य पुरोनुवाक्यास्ता उदयनीयस्य याज्याः करोति ॥ ५ ॥ पथ्यो

1-1. A_{1,4,8} °भ्युदत्ते; B₁ °भ्युदात्ते. ApSS XIII.21.3 reads : उदिते वद्युदितमा

2-2. A₁ गिर स्तोमास; A_{2,3} गिरा स्तोमास; A_{4,8} गिरा सोमास; B₁ गिर स्तोमास

3-3. A₁ °प्रथमांचो; A_{4,8} °प्रथमान्यो; Rudradatta on ApSS XIII.22.1 : तत्र
होतृप्रथमान् यजमानप्रथमान् वेति सत्यापाडभारद्वाजौ ।

4. A₂ °संभरथ; A_{3,8}, B₁ °संभरथ°

5. Thus B₁; A उद्गाहमान

6. A_{2,3} महीयान्; cf. ApSS XIII.22.5

7. Thus B₁; A₁ °मोष्यान्यप्रतीता; A_{2,3} °मोष्यान्यप्रतीतान्यस्मिन्; A_{4,8} °मित्यान्यप्रतीता; cf. ApSS XIII.22.5

8-8. A₁ प्रतीतद्यानयामो; A₂ प्रतीतघातयामो; A₃ प्रतितघा; A_{4,8} प्रतिघघा°

9. Thus A_{3,8}, B₁; A_{1,2} एतव्

10. B₁ इति चाहवनीये

स्वस्तिमुत्तनामाज्यभागानां यजति ॥ ६ ॥ न यजमानः प्राश्नाति ॥ ७ ॥
 सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ८ ॥ अनूवन्ध्यायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ ९ ॥ समानमा
 पशुपाकरणात् ॥ १० ॥ मैत्रावरुणीं वशामनूवन्ध्यायुपाकरोति ॥ ११ ॥ तिस्र
 एके समामनन्ति । द्विरूपां मैत्रावरुणीं बहुरूपां वैश्वदेवीं रोहिणीं बार्हस्पत्याम् ।
 उपांशु वैश्वदेव्या मप्यतः प्रचरतीत्येकेषाम् ॥ १२ ॥ समानमा वपाया होमात्
 ॥ १३ ॥ हुतायां वपायां दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यां परिश्रिते यजमानः केशश्मश्रु
 वापयते ॥ १४ ॥ अनूवन्ध्यायाः पशुपुरोडाशं देविकाहवीं प्यनुनिर्वपति धात्रे
 पुरोडाशं द्वादशकपालमित्येतानि ॥ १५ ॥ उचमं धातारं करोति ॥ १६ ॥ यासु
 स्थालीषु सोमा भवन्ति तास्वेतौश्रुं थपयन्ति ॥ १७ ॥ प्रैपवान् पशुपुरोडाशः ।
 अनुब्रुहि ॥ यज इतीतरेभ्यः संप्रेष्यति ॥ १८ ॥ सर्वेषां सपशुपुरोडाशानां समानः
 स्विष्टकृत् प्रैपवान् । समानेडा ॥ १९ ॥ सिद्धः पशुः संतिष्ठते ॥ २० ॥ ॥२४॥

अपि वा मैत्रावरुणीमामिक्षां पशुकामः कुर्वीतानूवन्ध्याया विकल्पार्थाम्
 ॥ १ ॥ पुरस्ताच्चेव केशश्मश्रु वापयते ॥ २ ॥ अग्रेण हविर्धानमासीनो होता
 यजति ॥ ३ ॥ देविकाहविभिः प्रचर्यामिक्षायै देवतेन प्रचरति ॥ ४ ॥ हविरा-
 हुतिप्रभृतीडान्ता संतिष्ठते ॥ ५ ॥ तन्त्रमामिक्षायै देविकाहविषां च स्विष्टकृदिडम्
 ॥ ६ ॥ सदोहविर्धाने प्रथमकृतान् ग्रन्थीन् विस्रस्य हविर्धाने उदीची अभि-
 प्रवर्तयन्ति ॥ ७ ॥ आहवनीयाद्द्विर्द्विरूपोपति यत्कुसीदमप्रतीत्तं^{१०} मयि इति ॥ ८ ॥
 यदि मिश्रमिव^{११} चरेदज्जलिना सक्तून् प्रदान्ये जुहुयात् विन्मलोप विन्मदावस्य
 त्वासञ्जुक्षेमि इति ॥ ९ ॥ ततो देवता उपतिष्ठते अयं नो नमसा पुरः इत्याहवनीयं
 प्रदान्यं वा । स त्वं नो नमसस्यते इति वायुम् । देव सँत्तान इत्यादित्यम्
 ॥ १० ॥ यूपस्युपस्थाय पृथगरुणीष्वग्नीन् समारोपयति ग्राजहितं दक्षिणाग्निम् ।

1. A, अनु°

2. Vāicheśvara (26a) on SatS IX.6 : रोहिणी बार्हस्पत्यामिति भारद्वाजापस्तंबादयः

3. A₁, B₁, प्रचरता°4. A₂₋₃, B₁, पशु°5. A₁, प्रचरति6. A₁, सँत्ते

7. Gopinātha on SatS IX.6 (p. 954): भारद्वाजोप्याह आमिक्षां करिष्यन्नाग्नेन देविका इति । Similarly Vāicheśvara (27a) on SatS IX.6.

8. By conjecture. MSS °दिवाम्. cf. ĀpSS XIII.24.4,9,13

9. A₁, °हविर्धानं; A₂, B₁, °हविर्धानं10. A₁, °मप्रतीत्तम; A₂, °मप्रतीत्तं

11. A -ममिव

शालामुखीयं तृतीयं गतश्रीः' समारोपयते ॥ ११ ॥ अन्तरेण चात्वालोकरावती-
मोक्षान् जपन्त' उदवस्यन्ति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ १२ ॥ प्राञ्च उदवस्य-
न्त्युदञ्चो वा । प्राञ्चोदञ्च इत्येकेषाम् ॥ १३ ॥ ॥२५॥

आग्नेयं पञ्चकपालमुदवसानीयं निर्वपत्यष्टाकपालं वा ॥ १ ॥ पञ्चकपालो
याज्यानुवाक्ये भवतो यद्यष्टाकपालः । गायत्र्यौ यदि पञ्चकपालः ॥ २ ॥ अनङ्गान्
दक्षिणा ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते' यदि न त्वरेत ॥ ४ ॥ अथ यदि
त्वरेत जुह्वां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा उरु विष्णो वि क्रमत्व इत्याहवनीये जुहुयात्
॥ ५ ॥ यत्तत्र शक्नुयात् तद्दद्यात् ॥ ६ ॥ स' यावद्रात्रे चेष्टिः संतिष्ठते तावद्रात्र'
एव सायमग्निहोत्रं जुहुयात् । काल एव प्रातरग्निहोत्रम् ॥ ७ ॥ उदयनीयाप्रभृति
यज्ञपुच्छम् ॥ ८ ॥ सद्यः सुत्या संतिष्ठते ॥ ९ ॥ अथ यदि सुत्या यदाग्निहोत्र-
कालमभ्यतीयात्' सायमग्निहोत्रप्रभृतीन्यग्निहोत्राण्यतिषन्तानि प्रतिजुहुयात् । न'
वा प्रतिजुहुयात्' ॥ १० ॥ यो राजा सन् राज्यो वा सोमेन यजेत स देवसुवाँ
हवी'प्यनुनिर्वपति ॥ ११ ॥ तेषाँ राजस्य एव कल्पो ध्याख्यातोऽन्यत्र हस्ति-
ग्रहणादावेदनान्मुखविमार्जनादिति' ॥ १२ ॥ वसन्तेवसन्ते' ज्योतिष्टोमेन यजेत ।
तस्य तिस्रो दक्षिणा इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ संतिष्ठते ज्योतिष्टोमः संतिष्ठते
ज्योतिष्टोमः' ॥ १४ ॥ ॥२६॥

॥ इति^{१०} चतुर्दशः प्रश्नः^{१०} ॥

1. Rudradatta on ĀpŚS XIII.25.3: यथादत्तः सत्यापाडभारद्वाजौ शालामुखीयं तृतीयं गतश्री इति ।
2. A₁, B₁ जपन्ते
3. A₁ संतिष्ठेत
- 4-4. Emended; A₁ एव क्रियाद्रात्रे चेष्टिः संतिष्ठते तावद्रात्र एव; A₂₋₃ स यावद्रात्र
5. A₂ यदाभिः; B₁ यदाग्निहोत्रकालमेवाभ्यतीयात्; Rudradatta on ĀpŚS XIII.25.9 exactly quotes this entire sūtra except the reading "प्रतीयात् for अभ्यतीयात्. Vāñcheśvara (29a) and Gopinātha (p. 957) on SatS IX.7 have cited this sūtra in somewhat incorrect form.
- 6-6. A₂₋₃ omitted
7. By conjecture. MSS हरितप्रश्नः
8. A₁₋₃ omitted
9. Rudradatta on ĀpŚS XIV.1.1: तथा भारद्वाजेनाऽप्यत्र ज्योतिष्टोमे प्रकृत्य पश्चेता प्रकृतिसंस्था उक्तत्वा ततो यज्ञपुच्छमभिधानान्तत उपसंभृतं संतिष्ठते ज्योतिष्टोम इति: Similarly Gopinātha on SatS IX.7 (p. 959)
10. Thus B₁ which ends here; A₁ omitted; A_{2,3} ॥ इति ॐ ॥ ॥ नवमः प्रश्नः ॥

अथ पञ्चदशः प्रश्नः

सोमे^१ वासिष्ठो ब्रह्मा भवति ॥ १ ॥ अप्यवासिष्ठं कुर्वीत यः कथं
स्तोमभागान् विद्यादिति विज्ञायते ॥ २ ॥ राज्ञो मीयमानस्य क्रीयमाणस्येति^२
दक्षिणत आस्ते ॥ ३ ॥ ओद्यमानस्य दक्षिणत^३ एति ॥ ४ ॥ महावेद्या उत्तरवेद्या^४
इति क्रियमाणाया दक्षिणत^५ आस्ते ॥ ५ ॥ यत्र सदोहविधानानि^६ समास्यन्तो^७
भवन्ति तदन्तरेण चात्वालोत्करावन्ववेत्योत्तरं वेद्यन्तमनुपरीत्य पूर्वया द्वारा
प्राग्बैशं प्रविश्यापरेण।हवनीयमतिक्रम्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणं वेद्यन्त-
मनुपरीत्य दक्षिणेनोत्तरवेदिमुपविशेदित्याश्मरथ्यः^८ । अन्तरेण चात्वालोत्करा-
वन्ववेत्यापरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्यालेखनः^९ ॥ ६ ॥ सोऽत्रैवास्त^{१०}
आ वैसर्जनानां होमात् ॥ ७ ॥ यत्र वैसर्जनानि होप्यन्तो भवन्ति दक्षिणेन
हविधाने^{११} दक्षिणेन मार्जालीयं दक्षिणेन सदः परीत्य पूर्वया द्वारा प्राग्बैशं
प्रविश्याग्रेण शालामुखीयमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्याश्मरथ्यः । अपरेणो-
त्तरवेदिमतिक्रम्योत्तरेण हविधाने उत्तरेणाम्रीधीयमुत्तरेण सदः परीत्य पूर्वया
द्वारा प्राग्बैशं प्रविश्यापरेण शालामुखीयमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्यालेखनः
॥ ८ ॥ ॥१॥

उपस्थे^{१०} ब्रह्मा राजानं कुरुते ॥ १ ॥ हुते वैसर्जनेऽन्वद्दग्नेः^{११} प्रतिपद्यते
॥ २ ॥ आग्नीधीयं प्राप्य प्रतिप्रस्थात्रे राजानं प्रदाय यथेतं प्रतिपरीत्य पूर्वया
द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणेन सदो दक्षिणेन मार्जालीयं परीत्य दक्षिणेनाग्नीधीयमुप-
विशेदित्याश्मरथ्यः^{१२} । एतमेवाग्निमुत्तरतः परीत्य दक्षिणत उपविशेदित्यालेखनः

1. A₁ सोमो2. A₁ क्रिय^०3. A₂₋₃ दक्षिण4. A₁ omitted

5. Emended; MSS दक्षिण

6. Emended; A₁ संमाद्यतो; A₂₋₃ संमाद्यतो7. A₁ नोत्तरवे...विशेदि^०; A₂₋₃ *मुपवपेदि^०8-8. A₁ *दित्वा...न घोत्रै^०; A₂₋₃ *दित्यालेखनस्तोत्रै^०

9. By conjecture; MSS हविधानेन. Compare however उत्तरेण हविधाने in the same sUtra.

10. A₁ उपर^०11. A₁ *वदत्रदग्ने12. A₂₋₃ दक्षिणेनाग्नीध^०

॥ ३ ॥ उपस्ये ब्रह्मा राजानं कुरुते ॥ ४ ॥ हुते वैसर्जने पूर्वः प्रतिपद्यते ॥ ५ ॥
हविर्धानि प्राप्य प्रतिप्रस्थात्रे राजानं प्रदाय दक्षिणेन हविर्धानि परित्यज्य दक्षिणे-
नोत्तरवेदिमुपविशेदित्याश्रमरथ्यः । उत्तरेण हविर्धानेऽपरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्य दक्षिणत
उपविशेदित्यालेखनः ॥ ६ ॥ सोऽत्रैवास्त आशीपोर्मायस्य वपाया होमात् ॥ ७ ॥
हुतायां वपायां यत्र मार्जयन्ते तन्मार्जयते ॥ ८ ॥ ॥२॥

यत्र वसतीवरीगृहीष्यन्तो भवन्ति तद्दक्षिणत एति ॥ १ ॥ गृह्यमाणानां
दक्षिणत आस्ते ॥ २ ॥ यत्र प्रातरनुवाकाय बुध्यन्ते तद् बुध्यते ॥ ३ ॥ तस्य
स एव संचरो यः सदोहविर्धानानि संमास्यत्सु ॥ ४ ॥ प्रातरनुवाक उपाकृते
वाचं यच्छत्या परिधानीयायाः ॥ ५ ॥ यत्र सवनीया अपो गृहीष्यन्तो भवन्ति
तद्दक्षिणत एति ॥ ६ ॥ गृह्यमाणानां दक्षिणत आस्ते ॥ ७ ॥ आह्वियमाणानां
दक्षिणत एति ॥ ८ ॥ यत्र राजानमभिषोष्यन्तो भवन्ति तत् पूर्व्या द्वारा
हविर्धानं प्रविश्याग्रेण खरमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशति ॥ ९ ॥ राज्ञो मीयमान-
स्याभिषूयमाणस्येति दक्षिणत आस्ते ॥ १० ॥ ब्रह्मेषु गृह्यमाणेषु वाचं यच्छत्या-
ग्रयणात् ॥ ११ ॥ एवमेव सवनेसवने राज्ञोऽभिषूयमाणस्य दक्षिणत आस्ते ब्रह्मेषु
गृह्यमाणेषु वाचं यच्छति ॥ १२ ॥ यत्र वहिष्यवमानं सर्पन्ति तत् समन्वारब्धः
सर्पति ॥ १३ ॥ स्तोष्यमाणानां दक्षिणत उपविशति ॥ १४ ॥ ॥३॥

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रशास्तः इति तत् प्रसौति हि देव
सवितरेतेते प्राह तत् प्र च सुव प्र च यज बृहस्पतिर्ब्रह्मायुष्मत्या ऋचो मा गात
तनुपात्साम्नः सत्या व आशिपः सन्तु सत्या आकृतय ऋतं च सत्यं च वदत स्तुत
देवस्य सवितुः प्रसवे । रश्मिरसि क्षयाय त्वा क्षयं जिन्यो ॥ स्तुत इति ॥ १ ॥ एवमेव
स्तोत्रेस्तोत्रे प्रसौति ॥ २ ॥ एवं स्तोमभागानामुत्तरमुत्तरं दधाति ॥ ३ ॥
द्वादशाग्निष्टोमे । त्रयोदशात्यग्निष्टोमे । पञ्चदशोक्थ्ये । षोडश षोडशिनि । सप्तदश
वाजपेये । एकान्त्रिंशतमतिरात्रे । त्रयस्त्रिंशतमसोर्याम इति विज्ञायते ॥ ४ ॥

1. A₂₋₅ omitted

2. A₂₋₉ एति ॥ परिह्वियमाणानां दक्षिणत आस्ते; cf. ApSS XIV.9.3: वसतीवरीषु
परिह्वियमाणेषु दक्षिणत आस्ते ।

3. Emended; A₁ सममास्वात्सु; A₂₋₉ सममास्यत्सु

4-4. A क्रिन्वे: "वमेव

5. A₂₋₉ omitted

6-6. A₁ "थ्यसि" "दसोक्थ्ये

7-7. A₁ "मसोर्याम इति" "यते; A₂₋₉ "मतिरात्र इति विज्ञायते

स्तुते वहिष्पवमानेऽपरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशति । सोऽत्रैवास्त' आ
 सवनीयस्य वपाया होमात् ॥ ५ ॥ हुतायां वपायां यत्र मार्जयन्ते तन्मार्जयते
 ॥ ६ ॥ यत्र प्रातःसवनाय संप्रसर्पन्ति तद्दक्षिणेन हविर्धाने दक्षिणेन मार्जालीयं
 दक्षिणेन सदः परीत्यापरया द्वारा सदः प्रविश्यापरेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्य दक्षिणत
 उपविशेदित्याश्मरथ्यः । अपरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्योत्तरेण हविर्धाने दक्षिणेन मार्जालीयं
 परीत्य पूर्वया द्वारा सदः प्रविश्याग्रेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्या-
 लेखनः ॥ ७ ॥ ॥४२॥

एतेनोत्तरयोः सवनयोः ॥ १ ॥

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

अथ प्रथमः प्रश्नः

अथातः पैतृमेधिकं दहनम् । पुरुषाहुतिर्ह्यस्य प्रियतमेति विज्ञायते ।
 ॥ १ ॥ आहिताग्नेर्मरणसंशये प्राचीनावीती दहनदेशं जोषयते दक्षिणाप्रत्यक्प्रवण-
 मनिरिणमसुपिरमनूपरमभङ्गमनुपहतमविस्रग्दार्यनुपच्छिन्नप्रवणम् ॥ २ ॥ यस्मा-
 दक्षिणाप्रतीच्य आपो निःसृत्योदीच्य एत्य महानदीमवेत्यं प्राच्यः संपद्यन्ते
 ॥ ३ ॥ सप्तं वा सुभूमिं बहुलौषधम् ॥ ४ ॥ वनस्यावनं क्षेत्रस्याक्षेत्रमिरिणस्या-
 निरिणमित्येके ॥ ५ ॥ यस्मादादात् क्षीरिणो वृक्षाः काण्टकिनश्च तथौषधयः
 ॥ ६ ॥ तस्मिंस्त्रेधोच्छिखयोद्धत्यावोक्ष्यं गार्हपत्यं मथित्वाद्भवनीयं ज्वलन्तमुद्गरति
 ॥ ७ ॥ अन्तरा दारुचितेरवकाशं त्रिष्टुप्तीनुपवपति पुःस्तादाद्भवनीयं पथाद्
 गार्हपत्यं दक्षिणतोऽन्वाहार्यपचनं पुरस्तात् सभ्यावसथ्यवौपासनं च ॥ ८ ॥
 तेष्वजस्रेषु जुह्वद् वसति ॥ ९ ॥ प्राणा वा एतं आहिताग्नेर्यदभ्यस्तं एनं
 सुसमिद्धाः पारयन्त्यगदो ह्यैव भवतीति विज्ञायते ॥ १० ॥ तस्यैतदग्निहोत्रो-
 च्छेपणं निदधाति ॥ ११ ॥ ग्रामे वास्यैतेन कल्पेन जुहुयात् ॥ १२ ॥ यदि
 जीवेत् विप्रेदेतदग्निहोत्रोच्छेपणम् ॥ १३ ॥ यदि मरणसंशये ब्रह्मविदामोति परम् ॥
 भृगुर्वै वारुणिः इत्येतावनुवाकौ ब्रह्मविदो दक्षिणे कर्णे जपति । इतरस्य आयुः
 प्राणं संतनु इति वा ॥ १४ ॥ यदि प्रैति प्रेतेऽमात्याः प्राचीनावीतिनः केशान्

1. T begins with श्रीगणेशाय नमः.

2. HA omitted

3-3. Omitted in T. Sāyana on TĀ VI.1 quotes : तत्र आहिताग्नेर्मरणसंशये दहनदेशं जोषयते दक्षिणाप्रत्यक्प्रवणम् इत्यादिभ्य भरद्वाज आह etc.

4. Ap °दुर्वे(म)नुप°; HA °मनूपहतमविस्रग्दार्यनुपच्छिन्नप्रवणम्

5. HA °सुपेत्य; T₂ °वेत्यं

6. H °षधि; T₂ °वधि

7. HA ऋण्ट°

8. T₁, HC, तथौषधयः; HA तथौषधि; T₂ तत्रौषधयः

9. HA °क्षिणो°

10-10. HA एतदाहि°

11. HC समिद्धाः; T₁ समिधाः; T₂ समिधः

12. H इ; T₁ इ; T₂ ई

13. HC मरणं शङ्कित

14. HC omitted; HA इतरस्या

15. HA omitted

प्रकीर्य पाँस्यनावपन्ते ॥ १५ ॥ तं जघनेन' गार्हपत्यं दक्षिणाशिरसं दक्षेणु संवेशयन्ति सर्वस्य प्रतिशीवरी इति ॥ १६ ॥ सर्वेषु संवेशनेषु दक्षिणाशिराः^२ ॥ १७ ॥ पूर्वया शारोपनिर्हृत्यान्तराशी निपात्यान्वारब्धे मृत आहवनीये सुवाहुर्ति जुहोति परे युवोसम् इति^३ ॥ १८ ॥ एवं गार्हपत्ये ॥ १९ ॥ तूष्णीमन्वाहार्यपचने' सभ्यावसध्ययो- रौपासने' च^४ ॥ २० ॥ अथास्य दक्षिणेन विहारं प्रेतस्य^५ केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वा स्नापयित्वाछाद्य^६ ग्राम्येणालंकारणालंकृत्य^७ शुक्लसत्रेणाङ्गुष्ठौ बद्ध्वा नलदमालामावध्य ॥ २१ ॥ ॥१॥

औदुम्बर्यामासन्धां कृष्णाजिनं दक्षिणाश्रीवमधरलोमास्तीर्थं तस्मिन्नेन- मुत्तानं निपात्य पक्षोदशेनाहतेन वाससा प्रोणांति इदं त्वा वलम् इति^१ ॥ १ ॥ अथास्येतरदवादत्ते अपैतद्दृह इति ॥ २ ॥ तत्पुत्रो भ्राता चान्यो वा प्रत्यासन्नवन्धुः प्रतीतः परिधाय^२ जरसो वसीत ॥ ३ ॥ अपरेणाहवनीयं प्रतीचीस्तिस्र उलपराजीः स्तीर्त्वापरापावमवहतानां व्रीहीणामन्वाहार्यपचने तूष्णीमुपचरितं चहँ श्रपयति ॥ ४ ॥ गार्हपत्ये च भैत्रावरुणीमामिक्षां यदि सोमयार्जी^३ भवति ॥ ५ ॥ पालाशं काष्ठमग्न्यगारं तृणैर्गार्हपत्य आदीप्य तेनोत्सुकप्रथमा^४ गच्छन्ति ॥ ६ ॥ अजमनु- नयन्ति राजगवी^५ सव्ये पदि बद्ध्वा मध्रानग्निभाण्डमग्निहोत्रोच्छेपणमिति ॥ ७ ॥ येन^६ चान्येनार्थो भवति^७ ॥ ८ ॥ न हीनमन्वाहरेयुः ॥ ९ ॥ अध^८ तमाददत्ते^९ ॥ १० ॥ अनसा ब्रह्मन्तीत्येके ॥ ११ ॥ कृष्णगर्वं स्यादिति श्राट्शायनकम् ॥ १२ ॥ श्मौ युनञ्चि इत्येव योजन आम्नातः ॥ १३ ॥ आदीयमानमनुमन्त्रयते

- 1-1. Ap तजघनेन
2. T, दक्षिणाशिरसं
3. Sāyana on TĀ VI.1 quotes this sūtra verbatim beginning with अन्वारब्धे.
4. HA तूष्णीं omitted
- 5-5. HC omitted
6. H परिधिते प्रेतस्य
7. H आछाद्य omitted
8. HA अलंकारेण omitted
9. Sāyana on TĀ VI.1 cites this sūtra verbatim.
10. Sāyana on TĀ VI.1 quotes sūtra 2 and also sūtra 3 up to परिधाय verbatim.
11. HC मनास्ययात्री
12. HA तेनोत्सुकम्
- 13-13. HC एतान्पनुदरन्ति, T, omitted
- 14-14. HA अपैतमाददत्ते

पूषा खेतश्चयावयतु इति ॥ १४ ॥ तुरीयमध्वनो गत्वा निधाय दक्षिणतो लोष्ठान-
वरुज्य तेषु चरुं प्रतिष्ठाप्यैकवाससो दक्षिणान् केशपक्षानुद्ग्रथ्य सव्यान् प्रस्रस्य'
दक्षिणानुरूनाघानाः सिग्भिरभिधून्वन्तस्त्रिः^२ प्रस्रस्यं परियन्ति अप नः शोशुचदघम्
इति ॥ १५ ॥ सव्यानुद्ग्रथ्य दक्षिणान् प्रस्रस्य सव्यानुरूनाघाना अनभिधून्वन्तस्त्रिः
प्रतिपरियन्ति अप नः शोशुचदघम् इति ॥ १६ ॥ मेक्षणेन लोष्ठेषु चरोस्त्रिः प्रयौति
॥ १७ ॥ ॥२॥

परीत्यपरीत्य प्रयौतीत्येके ॥ १ ॥ आदीयमानमनुमन्त्रयते पूषे
आशाः इति ॥ २ ॥ तुरीयमध्वनो गत्वा निधाय पूर्ववत् कृत्वादीयमानमनुमन्त्रयते
आयुर्विधायुः इति ॥ ३ ॥ तुरीयमध्वनो गत्वा निधाय पूर्ववत् कृत्वा तृतीयेन
सह चरुं प्रक्षिणयात् ॥ ४ ॥ अधास्य कपालानि मुसंभिन्नानि संभिनत्ति
यथैषूदकं न तिष्ठेत् ॥ ५ ॥ तूर्णौ चतुर्थमादाय गत्वा जघनेन दहनदेशं
निधायोदञ्चः समुत्क्रामन्ति । एषा^१ वै देवमनुष्याणो^१ शान्ता दिक् तामेवैनामन्-
त्क्रामन्तीति^१ विज्ञायते ॥ ६ ॥ प्रत्येत्य हरिण्या पलाशशाखया शमीशाखया
वा श्मशानायतनं संमाष्टिं अपेत वीत इति ॥ ७ ॥ दक्षिणतः शाखामुदसित्वाप
उपस्पृश्योद्धृत्यावोक्ष्य^१ हिरण्यशकलमवधाय^१ तस्मिन् दक्षिणाग्रान् दर्भान् संस्तीर्य
तेषु दक्षिणाग्रैर्याज्ञिकैः^१ काष्ठैर्दारुचिति चित्वाग्नीनुपवपति पुरस्तादाहवनीयं पश्चा-
द्दार्हपत्यं दक्षिणतोऽन्वाहार्यपचनं पुरस्तात् सभ्यावसथ्यावोपासनं च ॥ ८ ॥
दक्षिणाप्रागग्रैर्दर्भैरग्नीन्^१ दारुचिति च परिस्तीर्य दक्षिणतः^{१०} पश्चाद्वा^{१०} दर्भान्
संस्तीर्य^{११} दक्षिणाप्राञ्च्येकैकशः^{१२} पात्राणि प्रयुनक्ति ॥ ९ ॥ रज्जूरवकृत्यासन्दी-
मपविध्यन्ति^{१३} ॥ १० ॥ रज्जुषु चैव कृप्याजिने चोत्तानः श्वेते ॥ ११ ॥

1. HA विलस्य
2. HA °रवधुर्व
3. HA प्रक्षुण्ण°
4. HA इत्येषा
5. HA °जानन्त्क्रामय°
6. HA, Ap °वोक्ष्य मध्ये
7. Ap, HA °शकलं निधाय
8. Ap °याज्ञिकैः
9. HA, T₂ °पति
- 10-10. HC दारुचितेः पश्चात्
11. HA संस्तीर्य चितेर्दक्षिणतः
12. HC तेष्वेकैकशः
13. HA °रपकृत्या°

एकपवित्रेण प्रोक्षणीः सँसृज्य मृतं पात्राणि दारुचितिं च प्रोक्ष्याज्यानि'
गृह्णाति दर्शपूर्णमासवत् तूष्णीम् ॥ १२ ॥ अभिहोत्रोच्छेषणमन्येन दध्ना सँसृज्य
पात्राणि पूरयति^१ यान्यासेचनवन्ति । अभ्युक्षतीतराण्यरिक्तताया इति विज्ञायते
॥ १३ ॥ ॥ ३३ ॥

अथैनगुदरे विदार्य निरान्त्रं निष्पुरीषं कृत्वावटे पुरीषमवधाय प्रक्षाल्य^२
प्रत्यवधाय^३ सर्षिपा पूरयतीति शट्शायनकम् ॥ १ ॥ अपि वा न निष्पुरीषं
कुर्यात् । यदि कुर्यात् प्रजा हास्य क्षोधुका भवतीति^४ विज्ञायते ॥ २ ॥ अत्र
राजगवीमुपाकरोति भुवनस्य पते इति जर्त्ता सूखां तज्जघन्यां कृष्णां कृष्णाक्षीं
कृष्णवालां कृष्णसुराम् ॥ ३ ॥ अपि वाक्षिवालसुरमेव^५ कृष्णं^६ स्यात् ॥ ४ ॥
तां ज्ञातयोऽन्वारभन्ते ॥ ५ ॥ अथात्यन्तप्रदेशः । धून्वनेऽन्वारम्भणे संग्राहने
सँसर्षण उदकोपस्पर्शन आरोऽण इति सर्वत्र कनिष्ठप्रथमा अनुपूर्वा इतरे त्रियोऽग्रे
॥ ६ ॥ तां घन्त्युत्सृजन्ति वा^७ ॥ ७ ॥ यद्युत्सृजन्ति अपस्याम युवतिमाचरन्तीम्
इत्येताभिस्तिसृभिः प्रसव्यं^८ राजगवीमग्नीन्^९ दारुचितिं च परिणीय ये जीवा
इत्यभिमन्त्र्य माता रुद्राणाम् इति द्वाभ्यामुत्सृजन्ति ॥ ८ ॥ ॥ ४ ॥

यदि घन्ति ततः संप्रेष्यति अधिधाय मुखं दक्षिणापदीं प्रत्यविद्धरसीं व्रत
इति ॥ १ ॥ निहन्त्यमानायाँ^{१०} सव्यानि जानून्यनुनिघ्नन्तः पाँस्रनवमृजन्ते^{११} पुरुषस्य
सयावरि इति ॥ २ ॥ अथाह विसँसपत इति ॥ ३ ॥ विसँस्यमानामनुमन्त्रयते^{१२}

1. Ap प्रोक्ष्याज्यं निहन्त्याज्यानि
2. T₁ प्रतापूरयति
3. HA adds : इति सव्यापावद्विहृण्यकेक्षिप्रौतसूत्रे (पितृमेपापरपर्याये)ऽष्टाविंशतये प्रथमः पदलः ॥ १ ॥
- 4-4. HA आन्त्राणि प्रक्षाल्य प्रत्यवधाय; T₂ omitted
5. HA भवन्तीति
6. HA °खुरामेव
7. HA कृष्णा; Sāyaṇa on TĀ VI.1 cites sūtras 3 and 4 verbatim.
8. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.1.
9. Sāyaṇa on TĀ VI.12 cites : युवतिमाचरन्तीं सवस्वा नः स्वस्त्य इत्यन्तानि-
स्त्रिभुभिः पसव्यं etc.
10. HA °नमि; Sāyaṇa on TĀ VI.12 °नमिन् प्रेतं
11. H, T₂ °मानावाः
12. HA °भृन्ति; Sāyaṇa on TĀ VI.1 cites : यदि विप्रन्ति तस्य निहन्त्यमाना-तं^{१३}
पुरुषस्य
13. HA विसँस्य*

पुरुषस्य सयधरि वि ते प्राणमसित्तसम् इति ॥ ४ ॥ ततः संप्रेष्यति अङ्गादङ्गाद-
नस्थिकानि पिशितान्युखिद्याप्रकाशयन्तोऽप्रध्यावयन्त' उन्मुक्तैः श्रवयतात् प्रज्ञातं हृदयं
निधत्तात् प्रज्ञातौ^१ वृक्ष्यौ^२ प्रज्ञातं^३ मेदः^४ प्रज्ञातां वपां प्रज्ञातं समादवाल्दर्शपिचर्म इति
॥ ५ ॥ अत्र^५ पत्नीमुपनिपातयति इयं नारी इति ॥ ६ ॥ तां पतित्य^६ एकधने-
नोत्थापयत्यन्यो वा ब्राह्मणः उदीर्य नारि इति ॥ ७ ॥ अत्र पत्नी साहस्रं^७ वरं
ददाति ॥ ८ ॥ हस्तौ^८ संमाष्टिं ॥ ९ ॥ सुवर्णेन^९ ब्राह्मणस्य सुवर्णं^९ हस्तात्
इति ॥ १० ॥ धनुषा राजन्यस्य धनुर्हस्तात् इति ॥ ११ ॥ मणिना वैश्यस्य
मणिं^{१०} हस्तात् इति ॥ १२ ॥ अथैनं^{११} चित्तावुपर्यध्यूहति ॥ १३ ॥ अत्र वा पत्न्याः
संवेशनादि क्रियते ॥ १४ ॥ अथ्रास्य प्राणायतनेषु हिरण्यशल्कान् प्रत्यस्यत्याज्य-
चिन्दून् वा ॥ १५ ॥ पात्राणि चिनोति ॥ १६ ॥ सर्वाण्यनुलोमानि ध्रुवावर्जम्
॥ १७ ॥ तस्य दक्षिणे^{१२} हस्ते स्पर्शं जुह्वं च निदधाति ॥ १८ ॥ सव्यं^{१३} उपभृतम्^{१३}
॥ १९ ॥ उरसि ध्रुवामरर्णां च ॥ २० ॥ ॥५॥

मुखेऽग्निहोत्रहवणीम् ॥ १ ॥ नासिकयोः सुवौ ॥ २ ॥ अक्ष्योर्हिरण्य-
शकलावाज्यसुवौ^{१०} वा ॥ ३ ॥ कर्णयोः प्राशित्रहरणे^{११} भित्त्वा वैकम्^{१२} ॥ ४ ॥
हन्वोरुल्लुखलमुसले ॥ ५ ॥ दत्सु ग्राव्णो यदि^{१३} ग्रावाणो भवन्ति^{१३} ॥ ६ ॥
शिरसि कपालानि ॥ ७ ॥ ललाट एककपालम् ॥ ८ ॥ उदरे पिष्टसंयवर्णा पात्रीम्
॥ ९ ॥ नाम्यामाज्यस्थालीम्^{१४} ॥ १० ॥ पार्श्वयोः शूर्पं छित्त्वा वैकम् ॥ ११ ॥
वङ्क्षणयोः सांनाय्यकुम्भ्यौ यदि^{१५} संनयति^{१५} ॥ १२ ॥ अण्डयोर्द्विपदुपले ॥ १३ ॥

1. HC पिशितान्युखिद्यन्तोऽप'

2-2. HC प्रज्ञातौ भवस्तौ; T omitted

3-3. HA प्रज्ञातमेव

4. Āp, HC अथ

5. Thus T; HC पतित्य; HA अविद्य; Āp पतीत्य

6. HA सहस्रं

7. HA प्रेतस्य हस्तौ

8. HA दक्षिण

9-9. HA सव्यमुप'

10. T₂ अक्षणे; HA लक्षणेर्हिरण्यशकलावाज्यस्थाली पृषदाज्यस्थाली सुवो; T, सुवो

11. HA, Āp 'हरणं

12. T वैकं; H, Āp omitted. cf. sūtra 11

13-13. HC, Āp omitted

14. HA 'स्थाली पृषदाज्यस्थाली च

15-15. HA, Āp omitted

शिक्षे घृपारवं' शम्यां च ॥ १४ ॥ प्रतिष्ठयोरग्निहोत्रस्थालीमन्वाहार्यस्थालीं' च
 ॥ १५ ॥ पत्त उपावहरणीयं कूर्चम् ॥ १६ ॥ वेदं शिखायाम् ॥ १७ ॥ शिरस्त
 उपसादनीयमिडापात्रं च ॥ १८ ॥ इगमन्ने चमसम् इति मध्ये चमसम् ॥ १९ ॥
 अवशिष्टान्यन्तरा सविधनी ॥ २० ॥ स एष यज्ञाघुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्ग
 लोकमेतीति विज्ञायते ॥ २१ ॥ उल्मुके विघ्नूष्काण्यदानानि श्रपयित्वा हृदयेऽस्य
 हृदयं निदधाति ॥ २२ ॥ दक्षिणे हस्ते दक्षिणं घृकयं' सव्ये सव्ये श्यामशबटाम्या
 त्वा इति ॥ २३ ॥ हस्तयोरेव' मैत्रावरुणीमामिक्षां मित्रावरुणाम्यां त्वा इति' ॥ २४ ॥
 वपयास्य मुखं प्रोणीति मेदसा शिरः संप्रोर्णुष्व मेदसा पीयसा च इति
 ॥ २५ ॥ ॥६॥

अथैनं सपादनालशीर्षचर्मणोत्तरलोम्ना प्रोणीति अश्वेर्भ इति ॥ १ ॥
 अथैनमुपोपति मेनमन्ने विदहः इति पुरस्तादाहवनीयेन शृतं यदा इति पश्चाद्गार्हपत्येन
 तूर्णां दक्षिणतोऽन्वाहार्यपचनेन पुरस्तात् सभ्यावसभ्याभ्यामौपासनेन च ॥ २ ॥
 अथैनमुपतिष्ठते सूर्यं ते चक्षुः इति ॥ ३ ॥ विज्ञानमुपति । यद्यूर्ध्वो धूम उदियाद्
 घुलोको भवतीति विज्ञायते । यद्यन्तरिक्षमन्तरिक्षलोकः । यदि पृथिवीं पृथिवी-
 लोकः ॥ ४ ॥ जघनेन चितिमजमवलेन शुल्बेन संवध्नाति ॥ ५ ॥ अजो भागः
 इत्युद्द्रवन्तमनुमन्त्रयते ॥ ६ ॥ अत्रैतद्द्विविरिडसनेन' पात्र्या चमसेन वा जुहोति
 अग्नये रयिमते स्वाहा इति ॥ ७ ॥ नव च सुवाहुतीः य एतस्य पयो गोसारः
 इति ॥ ८ ॥ अत्रोमयं प्रहरति येन जुहोति ॥ ९ ॥ अपरेणाम्नि प्राङ्मुख
 उपविश्याथैनं याम्येन सूक्तेन नवर्चेन पराचानुशंसति प्र केतुना इति ॥ १० ॥
 जघनेन दहनदेशमुदीचीस्तिस्रः कर्पूः स्वात्वाशमभिः सिकताभिश्चोपप्रकीर्या-
 युग्मिरुदकुम्भैरपः' परिप्लाव्य तासु ज्ञातयः संग्राहन्ते अशमन्वती रेवतीः इति
 ॥ ११ ॥ ॥७॥

जघनेन कर्पूः पलाशशाखे शमीशाखे वा निघ्नन्ति ॥ १ ॥ अथैने
 दर्भमयेन शुल्बेन संवध्य' ते अन्तरेण प्रसर्पन्ति यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रम् इति

1. HA अशमानं

2. T₁ घृष्टयोः; T₂ घृष्टयो'

3. HC मतसं: T हस्तं

4-4. HC, Ap omitted

5. T °रिचगूलेन; cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.1

6. Ap °वाभियकार्योः; HA °वावकीर्योः; Sāyana on TĀ VI.3 cites this sūtra
 reading पकीर्यायुग्मे: for उपप्रकीर्यायुग्मिः.

7. T संवध्नाति

॥ २ ॥ जघन्यः शाखे व्युदस्यति या राष्ट्रात् पन्नात् इति ॥ ३ ॥ उद्वयं तमसस्परि
 इत्यादित्यमुपस्थायानवेक्षमाणा अपोऽवगाहन्ते धाता पुनातु सविता पुनातु इति'
 ॥ ४ ॥ केशान् प्रकीर्य पाँसूनोप्यैकवाससो दक्षिणामुखाः सकृदुपमज्ज्योत्तीर्योप-
 विशन्ति' ॥ ५ ॥ एवं त्रिः ॥ ६ ॥ तत्प्रत्ययमुदकमुत्सिच्यारहरञ्जलिनैकोत्तर-
 शृद्धिरैकादशाहात्' ॥ ७ ॥ अप्रतीक्षा ग्राममेत्य यत् स्त्रिय आहुस्तत् कुर्वन्ति ॥ ८ ॥
 अनशनानध्ययनाधःशय्योदकोपस्पर्शनान्या कालम् ॥ ९ ॥ अनूचानेषु' ग्रहं
 च्यहं पडहं' द्वादशाहं वा' ॥ १० ॥ गुरुष्वनशनवर्जं' संवत्सरम् ॥ ११ ॥ मातरि
 पितर्याचार्य इत्येके ॥ १२ ॥ अनशनानध्ययनवर्जं' यावज्जीवं प्रेतपत्न्युदको-
 पस्पर्शनमेकभुक्तमधःशय्या'^{१०} ब्रह्मचर्यं क्षारलवणमधुमांसवर्जं' च ॥ १३ ॥ ॥८'^{११} ॥

अपरेष्टुस्तृतीयस्यां पञ्चम्यां सप्तम्यां वारथानि संचिन्वन्ति ॥ १ ॥
 क्षीरोत्सिक्तेनोदकेनोदुम्बरशाखाप्रकाथयञ्छरीराण्यवोक्षति'^{१२} वं ते अग्निमन्थाम इति
 पञ्चभिः ॥ २ ॥ अत एवाङ्गारान् दक्षिणा'^{१३} निर्वर्त्य तिस्रः सूवाहुतीर्जुहोति अव
 सृज इति प्रतिमन्त्रम् ॥ ३ ॥ अयुग्मिरुदकुम्भैः स्ववोक्षितमवोक्षायुजः स्त्रियः
 संचिन्वन्ति ॥ ४ ॥ यस्याः पुनर्विजननं'^{१४} न स्यात् सा सच्ये हस्ते नीललोहिताभ्यां
 सूत्राम्यां बृहतीफलमाश्रय्य सच्येन पदाश्मानमास्थाय सच्येन पाणिना प्रथमा-
 नन्वीक्षमाणास्थीन्यादत्ते उत्छिद्यतः इति दद्भ्यः शिरसो वा ॥ ५ ॥ तद्वाससि

1. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.3.
2. HC has वासः पीडयित्वा before उपविशन्ति; HA has सच्ये नान्वाच्य वासः पीडयित्वा-
3. HA, Āp, T₂ read sūtras 7 and 8 differently : तत्प्रत्ययं तिलमिध्रमुदकमुत्सिच्यार-
 प्रतीक्षा ग्राममेत्य यत् स्त्रिय आहुस्तत् कुर्वन्ति ॥ ७ ॥ अहरहरञ्जलिनैकोत्तरशृद्धिरा दशाहात्
 ॥ ८ ॥
4. T, HC अनूचानेषु; HC ends sūtra 9 with this word.
5. T omitted
6. T पडहं वा
7. Āp omitted
8. HC ends sūtra 10 with गुरुषु
9. Āp omitted
10. Āp 'पत्न्या उदको'
11. H, Āp 'वर्जनं'
12. HC adds इति प्रथमः पटलः ॥ १ ॥; HA इति सत्वापाठद्विरण्यकेशिधौतसूत्रे (पितृमेधा-
 परपरीये) ऽष्टाविंशप्रश्ने द्वितः पटलः ॥ २ ॥
13. H 'वोक्ष्यः; Sāyaṇa on TĀ VI.4 has cited this sūtra verbatim.
14. Āp दक्षिणान्; HA दाक्षिणतो; Sāyaṇa on TĀ VI.4 cites this sūtra
 verbatim.
15. HA पुनः प्रजननं

कुम्भे वा निदधाति ॥ ६ ॥ इदं त एकम् इति द्वितीयोसाभ्यां वाहुभ्यां वा ॥ ७ ॥ पर ऊ त एकम् इति तृतीया पार्थ्याभ्यां श्रोणिभ्यां वा ॥ ८ ॥ तृतीयेन ज्योतिषा इति चतुर्थ्युभ्यां जङ्घाभ्यां वा ॥ ९ ॥ संवेदानः इति पञ्चमी पद्भ्याम् ॥ १० ॥ एनमेवायुजाकारं सुसंचितं संचिन्वन्ति ॥ ११ ॥ भस्माभिसमूहा संहत्य शरीराकृतिं कृत्वा शरीराण्यादायोत्तिष्ठति उत्तिष्ठ प्रेहि इति ॥ १२ ॥ शम्भ्यां पलाशमूले वा कुम्भं निधाय जघनेन कुम्भं कर्षादि समानमा स्नानात् ॥ १३ ॥ मृदा स्नातीत्येके ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥

अधातो हविर्यज्ञियं निवपनम् ॥ १ ॥ यं कामयेतानन्तलोकः स्यादिति समस्या उद्धतेऽवोक्षिते सिकतोपोसे परिश्रिते वाग्पतोऽनन्वीक्षमाणो दर्भेष्वस्थीनि निवपति पृथिव्यास्त्वा अक्षित्या अपाभोपधीनो रसेन स्वमं लोके निवपाग्यसी इति ॥ २ ॥ अनन्तलोको ह भवतीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ अथ यदि पुनर्धक्ष्यन्तः स्युरग्निहोत्रदहर्णा कृष्णाजिनं शम्भ्यां द्यपदुपले च नानुप्रहरेयुः ॥ ४ ॥ अत एवाङ्गारान् दक्षिणां निर्वर्त्य तिस्रो रात्रारिद्धा दहनवद्वकाशं जोषयित्वाग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं दक्षिणाग्रान् दर्भान् संस्तीर्य तेषु कृष्णाजिने शम्भ्यायां द्यपदुपलाभ्यामवाङ्मनं शरीराणि सुसंचिष्टानि पेपयित्वाज्यकुम्भे समुदाशुत्पाग्निहोत्रदहण्या जुहोति अस्मात् त्वमधि जातोऽसि इति ॥ ५ ॥ एतयैवान्तम् ॥ ६ ॥ अत्रैवाग्निहोत्रदहर्णा कृष्णाजिनं शम्भ्यां द्यपदुपले चानुप्रहरेयुः ॥ ७ ॥ न चात ऊर्ध्वं श्मशानं कर्तुमाद्रियेत ॥ ८ ॥ आकृतीर्वास्यादहने १२ १३ निवपेच्छ-

1. H, T₂ श्रोणीभ्यां

2. Āp ज्योतिषा संवितस्व

3. Sūtra 13 and 14 cited by Sāyaṇa on TĀ.VI.4. Sāyaṇa quotes पलाशे instead of पलाशमूले.

4. Āp *र्षणीयं

5-5. HC *स्त्वाक्षित्या

6. Āp रसे

7. HC omitted; Sāyaṇa on TĀ.VI.4 quotes the portion अथ यदि पुनर्धक्ष्यन्तः स्युः joined with the next sūtra.

8. Āp दक्षिणां; IIA दक्षिणतो; Sāyaṇa on TĀ.VI.4 cites this sūtra verbatim.

9. Āp and Sāyaṇa omitted.

10. HC तेषु दर्भेषुर्नासयत्

11. T₁ एवसंतम्; T₂ एवसंतम्12. Thus HC; HA कृतीर्वास्य दहने; T₁ कृतीर्वास्य दहने; T₂ कृतीर्वास्य दहने

13. H वपेच्छ

कैराभिरा परिचिनुयात् ॥ ९ ॥ तमभ्येवादित्यस्तपति तमभि वातो वाति तमापः
 स्पृशन्ते ॥ १० ॥ स' नैवादित्यस्य नकाद्याच्छिद्यते न वायोर्नापो संसर्जनात्
 ॥ ११ ॥ एवँ हि कौपीतिकिर्विदांचकार तँ हैवं चक्रुरेवमु' ह हैवमाश्मरथ्यं'
 चक्रुः ॥ १२ ॥ तस्यो हैवैतेऽर्हाना' हायना व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै' वस्यसी-
 वस्यसी व्युच्छति प्रजा हास्य श्रेयसी भवति यमेवं' निदधातीति' विज्ञायते
 ॥ १३ ॥ ॥१०॥'

नवम्यां व्युष्टयां यज्ञोपवीत्यन्तरा ग्रासं श्मशानं चाग्निष्टुपसमाधाय
 संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं लोहितं चर्मानडुहं प्राचीनर्वावमुत्तरलोमास्तीर्य तद्वेतसमालिनो
 ज्ञातीनारोपयति आरोहत्' इति ॥ १ ॥ अथैनाननुपूर्वान्' कल्पयति यथाहानि
 इति ॥ २ ॥ प्रतिलोमकृतया वारण्या सुचा द्वे चतुर्गृहीते जुहोति नहि ते अग्ने
 तनुवै' इति ॥ ३ ॥ दश च सुचाहुतीः अप नः शोशुचदधम् इति ॥ ४ ॥ हुत्वा-
 हुत्वा पाश्यां संपातमवनयति ॥ ५ ॥ अग्नोभ्यं' प्रहरति येन जुहोति ॥ ६ ॥
 उचरेणाग्निं लोहितोऽनडुान् प्राङ्मुखोऽधस्थितो भवति ॥ ७ ॥ तं ज्ञातयोऽन्वारमन्ते
 अनडाहमन्वारमामहे इति' ॥ ८ ॥ प्राञ्चो गच्छन्ति इमे जीवाः इति' ॥ ९ ॥
 जघन्यो वेतसशाखयावकाभिश्च पदानि संलोपयन्नेति' मृन्योः पदम् इति ॥ १० ॥
 अथैभ्योऽध्वर्युर्देक्षिणतोऽश्मानं परिधिं दधानि श्मं जीवेभ्यः परिधिं दधामि इति'
 ॥ ११ ॥ स्त्रीणामङ्गलिपु संपातानवनयति इत्य नारीः इति ॥ १२ ॥ तैष्ठ्रिखानि

1. Before this HA reads : एव धृतिरनुकान्ठा.

2. HA चक्रिरे एवमु'

3. T₁ वैनमाश्मरथ्यं; T₂ वैनश्मरथ्यं

4. H अर्हाना; T मसीव्युदीना

5. HC 'व्युच्छत्यस्मै

6-6. Ap इति

7. HC adds इति द्वितीयः पटलः ॥ २ ॥; HA इति सत्यापाद...तृतीयः पटलः ॥ ३ ॥

8. Ap आरोहतायुः. This sūtra has been cited by Sāyana on TĀ VI.10.

He reads रोहितं for लोहितं and आरोहयति for आरोपयति.

9. HA, Ap अथैता'. This sūtra has been cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.

10. HA omitted

11. HA तन्नो'

12. Sūtras 7 and 8 cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.

13. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.

14. H संलोपं'

15. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.

विमृजन्ते ॥ १३ ॥ यदाञ्जनं त्रैककुदम् इति त्रैककुदेनाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १४ ॥
यदि त्रैककुदं नाधिगच्छेयुर्नैव^१ केनचिदाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १५ ॥ ॥११॥

पृथिव्यामोषधिस्तम्बं प्रतिष्ठापयति यथा त्वहुद्भिनास्योदधे^२ इति ॥ १ ॥
प्रत्येत्य गृहानुत्तरपूर्वदेशेऽगारस्याग्निमुपसमाधाय संपरिरतीर्यात्तुलोमवृत्तया चारण्या
स्रुचा द्वे चतुर्गृहीते जुहोति आनन्दाय प्रमोदाय^३ इति ॥ २ ॥ अत्रोभयं प्रहरति
येन जुहोति ॥ ३ ॥ अजमेतदहः पचन्ति यवौदनं^४ च ॥ ४ ॥ अजोऽसि इत्यजस्य
प्राश्रन्ति^५ । यवोऽसि इति यवौदनस्य^६ ॥ ५ ॥ अत्रासन्दीस्तल्पानधिरोहन्ति ॥ ६ ॥
नापित्तकर्माणि च कारयन्ते ॥ ७ ॥ एष प्रथमोऽलंकारः ॥ ८ ॥ सोऽयमेवंविहित
एवानाहिताग्नेः पात्रचयेष्टकावर्जम् ॥ ९ ॥ औपासनेनानाहिताग्निं दहन्ति ॥ १० ॥
निर्मन्थ्येन पत्नीम्^७ ॥ ११ ॥ उत्तपनेनेतरान् ॥ १२ ॥ अथैकेषां कुम्भान्तं निधान-
मनाहिताग्नेः स्त्रियाश्च निवपनान्तं हविर्यज्ञयाजिनः^८ पुनर्दहनान्तं सोमयाजिन-
श्चयनान्तमग्निचित इति ॥ १३ ॥ नासनयतामामिक्षा^९ ॥ १४ ॥ उत्सर्गो राजगव्या
अपश्रुवन्धयाजिनः स्त्रियाश्च ॥ १५ ॥ दहनकल्पेन न^{१०} कल्पेरन्ननुपेतान् कन्याश्च
॥ १६ ॥ पुनर्दहनमन्त्रेणैव दहेयुः ॥ १७ ॥ स्त्रियाश्चैवम् ॥ १८ ॥ पुंलिङ्गवपन-
वर्जमित्येक^{११} इत्येके ॥ १९ ॥ ॥१२॥^{१२}

॥ इति^{१३} प्रथमः प्रश्नः^{१४} ॥

1. HC, T, °नेनाङ्के; HA °नेनाञ्जते
2. H नाधिगच्छेद्येनैव; T नाधिगच्छेत् followed by lacuna.
3. Thus T; H केन चाञ्ज°; Āp केनाञ्ज°
4. HA त्वम्
5. Āp न वै तत्र
6. HC यवो°; Sāyaṇa on TĀ VI.10 has cited this sūtra with slight variation.
7. HC प्राञ्चीवात्
8. HA यवौदनं च; T यवोदनं च
9. Sāyaṇa on ABr VII 8 : भारद्वाजोऽप्याह निर्मन्थ्येन पत्नीमिति ।
10. HA हविर्योजिनः
11. H, T °मामिक्षाम्
12. HA omitted
13. Āp पुंलिङ्गपुनर्दहनव रत्न°
14. HC adds इति तृतीयः पटलः ॥ ३ ॥; HA इति सत्यापाठ...चतुर्थः पटलः ॥
15. HC इति द्विरण्यकेकिसृजे भट्टाविशः पश्च समाप्तः ॥ २८ ॥; HA समाप्तोऽष्टाविंश पश्च ॥

अथ द्वितीयः प्रश्नः

अथात' उत्तरं पैतृमेधं व्याख्यास्यामो यं ब्रह्ममेध इत्याचक्षते' ॥ १ ॥

अथाप्युदाहरन्ति

द्विजार्तानामपवर्गो ह्यर्थतस्तत्त्वदर्शिभिः^१ ।

ऋषिभिस्तपसो योगाद्वेष्टितुं पुरुषोत्तमम् ॥

होतृश्च पितृमेधं च संसृज्य विधिरुत्तरः ।

विहितस्तु समासेन ऋतूनामुत्तमः ऋतुः ॥

इति ॥ २ ॥ प्रकृतिविकृतिर्यथा^२ पुरस्तात् ॥ ३ ॥ तस्य सग्रहेर्होतृभिर्होमः ॥ ४ ॥

मर्त्यसूक्तेन भरणम् ॥ ५ ॥ पत्नीभिरुपसंवेशनम् ॥ ६ ॥ दक्षिणाप्रतिग्रहैर्निर्माणः

॥ ७ ॥ हृदयैर्हिरण्यशकलाः^३ ॥ ८ ॥ संभारयजुर्भिः पात्रचयनम् ॥ ९ ॥ ज्योति-

ष्मतीभिरुपोषणम् ॥ १० ॥ नारायणाभ्यामुपस्थानम्^४ ॥ ११ ॥ ब्राह्मण एकहोता

इति चानुमन्त्रणम्^५ ॥ १२ ॥ चिचैं संतानेन इति हविराहुतिः ॥ १३ ॥ प्रयासाय

स्वाहा इति सुवाहुतिः^६ ॥ १४ ॥ मृत्युसूक्तेनानुशंसनम्^७ ॥ १५ ॥ सौम्या संग्राहनम्

॥ १६ ॥ सौर्येणादित्योपस्थानम् ॥ १७ ॥ ईयुषे इत्यवगाहनम् ॥ १८ ॥ समानमत^८

ऊर्ध्वं पैतृमेधिकं कर्मा^९ यवोदनप्राशनम्^{१०} ॥ १९ ॥ तान् परं ब्रह्मेत्याचक्षते ॥ २० ॥

1-1. Āp अथातो ब्रह्ममेधोविधि व्याख्यास्यामः । In HC this section forms the 7th Kaṇḍikā of the 29th Praśna. In HA it forms the third Pāṭala of the 29th Praśna.

2. Thus T₂; H अर्थत^०; T, अर्थत^०; the comm. on BhārPitṛS has अर्थतः.

3. HA °द्वेष्टितं

4. Thus TH; Āp omits this verse.

5. Thus T; HA प्रकृतिविकृती यथा; HC omits this sūtra.

6. HT °शकलान्

7. Cited by Sāyaṇa on TĀ III.12.

8. Sāyaṇa on TĀ III.7 has cited : ब्राह्मण एकहोतेति च ।

9. HC सुवाहुतिः

10. BaudhPitṛS gives some of these sūtras in a slightly different order. Sūtras 10-18 in BhārPitṛS occur in BaudhPitṛS in the following order : 10-12, 14, 13, 15, 16, 18, 17. Sāyaṇa on TĀ III.15 has cited seven of these sūtras in the following order : 15, 17, 16, 18, 10, 13, 14. The order in BhārPitṛS is, however, the correct one. See the translation. See also the foot-note to sūtra 23.

11. HA अत

12-12. Āp कर्म

विमृजन्ते ॥ १३ ॥ यदाञ्जनं त्रैककुदम् इति त्रैककुदेनाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १४ ॥
यदि त्रैककुदं नाधिगच्छेयुर्नैव^१ केनचिदाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १५ ॥ ॥११॥

पृथिव्यामोषिस्तम्बं प्रतिष्ठापयति यथा त्वमुद्दिनास्योदधे^२ इति ॥ १ ॥
प्रत्येत्य गृहानुत्तरपूर्वदेशेऽगारस्याग्निमुपसमाधाय संपरिरतीर्यानुलोमकृतया चारण्या
सुचा द्वे चतुर्गृहीते जुहोति आनन्दाय प्रमोदाय^३ इति ॥ २ ॥ अत्रोभयं प्रहरति
येन जुहोति ॥ ३ ॥ अजमेतदहः पचन्ति यवौदनं च ॥ ४ ॥ अत्रोऽसि इत्यजस्य
प्राश्रन्ति^४ । यवोऽसि इति यवौदनस्य^५ ॥ ५ ॥ अत्रासन्दीस्तल्पानधिरोहन्ति ॥ ६ ॥
नापितकर्माणि च कारयन्ते ॥ ७ ॥ एष प्रथमोऽलंकारः ॥ ८ ॥ सोऽयमेवंविद्धि
एवानाहिताग्नेः पात्रचयेष्टकावर्जम् ॥ ९ ॥ औपासनेनानाहिताग्निं दहन्ति ॥ १० ॥
निर्मन्थ्येन पत्नीम्^६ ॥ ११ ॥ उत्तपनेनेतरान् ॥ १२ ॥ अथैकेषां कुम्भान्तं निधान-
मनाहिताग्नेः स्त्रियाश्च निवपनान्तं हविर्यज्ञयाजिनः^७ पुनर्दहनान्तं सोमयाजिन-
श्चयनान्तमग्निचित इति ॥ १३ ॥ नासंयत्तामामिक्षा^८ ॥ १४ ॥ उत्सर्गो राजगव्या
अपशुवन्धयाजिनः स्त्रियाश्च ॥ १५ ॥ दहनकल्पेन न^९ कल्पेरेन्ननुपेतान् कन्याश्च
॥ १६ ॥ पुनर्दहनमन्त्रेणैव दहेयुः ॥ १७ ॥ स्त्रियाश्चैवम् ॥ १८ ॥ पुंलिङ्गवपन-
वर्जमित्येक^{१०} इत्येके ॥ १९ ॥ ॥१२॥^{११}

॥ इति^{१२} प्रथमः प्रश्नः^{१३} ॥

1. HC, T, °नेनाञ्जे; HA °नेनाञ्जे
2. H नाधिगच्छेयुर्नैव; T नाधिगच्छे followed by lacuna.
3. Thus T; H केन चालं; Ap केनाञ्जं
4. HA त्वम्
5. Ap न वै तत्र
6. HC यवो; Sāyana on TĀ VI.10 has cited this sūtra with slight variation.
7. HC माश्रीयात्
8. HA यवौदनं च; T यवौदनं च
9. Sāyana on ABr VII 8: भारद्वाजोऽप्याह निर्मन्थ्येन पत्नीमिति ।
10. HA इविर्याजिनः
11. H, T °मामिक्षाम्
12. HA omitted
13. Ap पुंलिङ्गपुनर्दहनवपनं
14. HC adds इति मुनीयः पटलः ॥ १ ॥; HA इति सख्यायाह... चतुर्थः पटलः ॥
15. HC इति द्विरप्येकेशिद्वये अष्टाविंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ २८ ॥; IIA एतास्तीऽष्टाविंशः प्रश्नः ॥

अथ द्वितीयः प्रश्नः

अथात् उत्तरं पैतृमेधं व्याख्यास्यामो यं ब्रह्ममेध इत्याचक्षते ॥ १ ॥

अथाप्युदाहरन्ति

द्विजार्तानामपवर्गो ह्यर्थतस्तच्चदर्शिभिः ।

ऋषिभिस्तपसो योगाद्वेष्टितुं पुरुषोत्तमम् ॥

होतृश्च पितृमेधं च संसृज्य विधिरुत्तरः ।

विहितस्तु समासेन क्रतूनामुत्तमः क्रतुः ॥

इति ॥ २ ॥ प्रकृतिविकृतिर्यथा^१ पुरस्तात् ॥ ३ ॥ तस्य सग्रहैर्होतृभिर्होमः ॥ ४ ॥

भर्तृशक्तेन भरणम् ॥ ५ ॥ पत्नीभिरुपसंवेशनम् ॥ ६ ॥ दक्षिणाप्रतिग्रहैर्निर्माणः

॥ ७ ॥ हृदयैर्हिरण्यशकलाः^६ ॥ ८ ॥ संभारयजुर्भिः पात्रचयनम् ॥ ९ ॥ ज्योति-

ष्मतीभिरुपोषणम् ॥ १० ॥ नारायणाभ्यामुपस्थानम्^७ ॥ ११ ॥ ब्राह्मण एकहोता

इति चानुमन्त्रणम्^८ ॥ १२ ॥ चित्तं संतानेन इति हविराहुतिः ॥ १३ ॥ प्रयासाय

स्वाहा इति सुवाहुतीः^९ ॥ १४ ॥ मृत्युशक्तेनानुशंसनम्^{१०} ॥ १५ ॥ सौम्या संग्राहणम्

॥ १६ ॥ सौर्येणादित्योपस्थानम् ॥ १७ ॥ ईयुषे इत्यवगाहनम् ॥ १८ ॥ समानमत^{११}

ऊर्ध्वं पैतृमेधिकं कर्मा^{१२} यवोदनप्राशनात्^{१२} ॥ १९ ॥ तान् परं ब्रह्मेत्याचक्षते ॥ २० ॥

1-1. Āp अथातो ब्रह्ममेधविधि व्याख्यास्यामः। In HC this section forms the 7th Kaṇḍikā of the 29th Praśna. In HA it forms the third Paṭala of the 29th Praśna.

2. Thus T₂; H अर्थत°; T, व्यर्थत°; the comm. on BhārPitṛS has अर्थतः.

3. HA °द्वेष्टितं

4. Thus TH; Āp omits this verse.

5. Thus T; HA प्रकृतिविकृती यथा; HC omits this sūtra.

6. HT °शकलान्

7. Cited by Sāyaṇa on TĀ III.12.

8. Sāyaṇa on TĀ III.7 has cited : ब्राह्मण एकहोतेति च ।

9. HC सुवाहुतिः

10. BaudhPitṛS gives some of these sūtras in a slightly different order. Sūtras 10-18 in BhārPitṛS occur in BaudhPitṛS in the following order : 10-12, 14, 13, 15, 16, 18, 17. Sāyaṇa on TĀ III.15 has cited seven of these sūtras in the following order : 15, 17, 16, 18, 10, 13, 14. The order in BhārPitṛS is, however, the correct one. See the translation. See also the foot-note to sūtra 23.

11. HA अत

12-12. Āp कर्म

तान्न साधारणे' श्मशाने प्रयुञ्जीत ॥ २१ ॥ नानाचार्याय नाधोत्रियाय ॥ २२ ॥
द्विजातीनामेव' ॥ २३ ॥ संतिष्ठते ब्रह्ममेधः' ॥ २४ ॥ ॥१॥'

दिष्टगमनादयुक्त्वहःस्वहोरात्रार्धमासर्तुषु संवत्सरे वा निदधाति ॥ १ ॥
अप्रज्ञाते याथाकामी ॥ २ ॥ या माध्याः पौर्णमास्याः फाल्गुन्याश्चैव्या वैशाल्या
नैदाध्या वोपरिष्टादमावास्या तस्याम् ॥ ३ ॥ अयुजो युजो वाभ्रीरादायोत्तरतो
लोष्टानवरुज्य दक्षिणतो' हरन्ति' स्थलार्थानिष्टकार्थान् वा ॥ ४ ॥ पुरस्तादेव
श्मशानायतनादोपर्धारुद्धारयन्ति ॥ ५ ॥ - पाठाष्टशिपर्णीकर्णिकारराजवृक्षकण्टक-
तिल्वकविभीतकार्कशरश्चद्वैप्राध्यण्डा' अन्याश्च क्षीरिणीरनुत्सेयाः' ॥ ६ ॥ अपराह्ने
श्मशानायतने' संमिमीते' पञ्चपञ्च प्रक्रमान्तसर्वतः । पट् पुरस्तादित्येके ॥ ७ ॥
माने परीतान इष्टकोपधान इति दिवसयोगः ॥ ८ ॥ सर्वत्र पुरस्तादुपक्रमः ।
प्रसव्यं दक्षिणतोऽपवर्गः ॥ ९ ॥ त्रिवृता मौञ्ज्या वाल्वज्या वा रज्ज्वा प्रसव्या-
वृत्तया त्रिः प्रसव्यं परितत्यायुग्मिरुदकुम्भैः स्ववोक्षितमवोक्षेद्यथा प्राणदुत्सर्पेत्
॥ १० ॥ न प्राणदधि निवपेत् । यदि प्राणदधि निवपेज्जीवतो ह तत् प्राणानधि
निवपेत् ॥ ११ ॥ स्वार्यां तल्पे वा संभारानोप्य ॥ १२ ॥ ॥२॥

श्वो भृते पशुना^{१०} तदर्धमन्नं^{११} संसृज्य तदमावास्यायां^{१२} निदधाति ॥ १ ॥
अथ^{१३} यदि पुनर्वविष्यन्तः^{१३} स्युस्तदगारं तल्पं वा मित्त्वन्ति ॥ २ ॥ तस्य पूर्वार्धे

1-1. H तानसाधारणे

2. Thus T, HC; HA 'मेव'

3. Śaṅkara on TĀ III.21 has cited this entire section. The variants found therein are recorded below:—sūtra 1: ये omitted; sūtra 2: तस्यायुदा^{१०}; 'मववर्गार्थस्तत्त्व'; sūtra 3 omitted; sūtra 6: 'द्वयसादनम्'; sūtra 8: 'शकलान्'; sūtra 13: द्विविराहुतो; sūtra 19: आ for कर्मा; sūtra 20: तान् omitted; sūtra 21: तानसाधारणे; sūtra 22: नाधोत्रियाय omitted; sūtra 23: द्विजातीनामेव.

4. HC ॥ ७ ॥ इति तममः पटल ॥ ७ ॥; HA इति सःवापाट...तृतीयः पटलः ॥ ३ ॥

5-5. Āp दक्षिणातिहरन्ति; HA दक्षिणा निर्हरन्ति

6. Āp राजवृक्षक for राजवृक्षकण्टक. T omits कण्टक and reads तिलक for तिल्वक.

7. Āp अनुत्सेयाः is omitted.

8. Āp विमिमीते; T मिमीते

9. Āp omitted

10-10. Āp परिवेश्यन् पशुनाचं

11. Āp तदह्ना^{१०}

* 12. In ॥ this section forms the 2nd Kaṇḍikā of the Praśna 29th.

13. Āp 'वविष्यन्तः'

मध्ये पश्चाधे वा पालार्शी मेर्यां त्रिविपूकां' निघ्नन्ति' ॥ ३ ॥ पुरस्तादेव शुद्धो' ब्रह्मन्धुर्वा संवादित' उपविशति ॥ ४ ॥ या स्त्री मुख्यतया तामाह वसति' मया सह' पृच्छे' इति ॥ ५ ॥ न ददामि इतीतरा प्रत्याह ॥ ६ ॥ एवं द्वितीये करोति ॥ ७ ॥ एकरात्राय ददामि इति तृतीये ॥ ८ ॥ यावद्रात्रं वा धविष्यन्तः स्युः ॥ ९ ॥ एतस्यां वाचि मेथ्या मूले शरीराणि निदधाति ॥ १० ॥ शतानृष्णं च कुम्भं त्रिविपूके ॥ ११ ॥ तस्य विलं चर्मणा कुशैः परिणद्धं भवति ॥ १२ ॥ तस्मिन् दधि वाजिनमिश्रमानयति वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि इति ॥ १३ ॥ विक्षरन्त-मभिमन्त्रयते द्रप्तश्चस्कन्द ॥ इमं समुद्रम् इति द्वाभ्याम्' ॥ १४ ॥ चत्वारो ब्रह्म-चारिणोऽन्ये वा ब्राह्मणायना' दक्षिणान् केशपश्चानुद्ग्रथ्य सव्यान् प्रस्रस्य दक्षिणा-नूरूनाग्रानाश्रमाघ्नन्तः' सिग्भिरभिमून्वन्तस्त्रिः प्रसव्यं परियन्ति अजिनमोष्यजिन-मोष्यजिनमोषि इति ॥ १५ ॥ एवममात्याः स्त्रियश्चोत्तराभिः' सिग्भिर्मन्त्रवर्जम्' ॥ १६ ॥ पूर्ववत् प्रतिपरिक्रमणम्' ॥ १७ ॥ संप्रवदन्ति वीणाशङ्खनाडी-तूणवाः' ॥ १८ ॥ नृजगीतवादित्राणीति ॥ १९ ॥ प्रातर्माध्यंदिनेऽपराह' इति ॥ २० ॥ एवं रात्रेस्त्रिः ॥ २१ ॥ अपरपक्षस्य' तिस्रो रात्रीर्धुवन्ति पञ्च सप्त नवैकादशार्धमासं' मासम् ॥ २२ ॥ संवत्सरम्' हैके ध्रुवन्ति ॥ २३ ॥ अन्नं च यथाशक्ति देयम् ॥ २४ ॥ तथा द्रव्याणि ॥ २५ ॥ उत्तम एवाहनि द्रव्यत्याग इत्येके ॥ २६ ॥ एतस्मिन्नेवाग्नौ तूष्णीमुपचरितान् पञ्च चरूञ्छ्रयन्ति' ॥ २७ ॥

1-1. HA निघ्नन्ति त्रिविपूकाम्

2. Āp शुद्धोत्पन्नो

3. T सहसंवादित

4. The portion beginning with this word and ending with कुम्भं in sūtra 11 is missing in T.

5-5. HC साविच्छतीति; HA सह पृच्छति

6. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.6.

7. HA ब्राह्मणाः प्रयता

8. HC दक्षिणानूरूनाघ्नन्तः

9-9. Āp स्त्रियश्च सिक्चर्मवर्जं

10. H परि°

11. HA वीणाः शङ्खः शालीकान् तूणापणवान्

12. Āp मध्याह्ने for माध्यंदिने

13. Āp अपि वा

14. H adds वा before अर्धमासं.

15. -HĀ वत्सरम्

16. HC °यति

तेषामभिघारणानि घृतं शृतं क्षीरं दधि मध्विति ॥ २८ ॥ अपूपापिधाना' भवन्ति ॥ २९ ॥ अपररात्रे गच्छन्त्यग्निः प्रथमोऽधोदकुम्भोऽनद्वाञ्छरीराणि' संभारा इति । येन चान्येनार्था भवति ॥ ३० ॥ न हीनमन्वाहरेयुः' ॥ ३१ ॥ अन्तरा ग्रामे श्मशानं चैतमग्निमिन्धान आस्ते ॥ ३२ ॥ ॥३' ॥

व्युष्टायौ हरिण्या पलाशशाखया शमीशाखया वा श्मशानायतनं संमार्ष्टि अपेत वीत इति' ॥ १ ॥ दक्षिणतः शाखासुदसित्वाप' उपस्पृश्योद्धृत्यावोक्ष्य' सवितैतानि शरीराणि इति सीरं युनक्ति पङ्कवं द्वादशगवं चतुर्विंशतिगवं वा' ॥ २ ॥ यावद्द्वै सीरं तावन्ति शतानीष्टकानाम् ॥ ३ ॥ आमा' भवन्तीति विज्ञायते ॥ ४ ॥ तस्याश्चतुर्विंशेन' भागेनेष्टकाः करोति पादेष्टकाश्च ॥ ५ ॥ वारणं काष्ठमयम् ॥ ६ ॥ मौञ्जं रज्जुमयम् ॥ ७ ॥ वचनादन्यत् ॥ ८ ॥ शुनं बाह्यः इति द्वाभ्यां प्रसव्यावृत्ताः पद् पराचीः सीताः कृपति' ॥ ९ ॥ उद्यम्य लाङ्गलं सीते वन्दामहे इति सीताः प्रत्यवेक्षते' ॥ १० ॥ सवितैतानि शरीराणि इति मध्ये कृष्टस्यास्थिकुम्भं निदधाति' ॥ ११ ॥ विमुष्यन्मन्त्रिया देवयानाः इति दक्षिणे'ऽसे वलीवर्दान् विमुच्य' तान् दक्षिणोत्सृज्याध्वर्यवे ददाति ॥ १२ ॥ उदपात्रेणोद्गृह्यशाखयावोक्षति प्र धाता वाग्नि इति' ॥ १३ ॥ पात्र्यौ सर्वौषधीः संयुत्य वपति यथा यमाव इति' ॥ १४ ॥ चितः स्व परिचिनः इत्यपरिमिताभिः शर्कराभिः परिश्रित्य आ प्यायस्व समेतु ते इति सिकता व्युहति ॥ १५ ॥ उत्तरया त्रिष्टुभा राजन्यस्य' ॥ १६ ॥ जगत्या वैश्यस्य ॥ १७ ॥ विघृतिलोष्टान् प्रति-

1. HA अपूपाभिधाना; T₂ अपूपाभिधावा

2. Āp °नद्वाहः शरीराणि

3. This sūtra is omitted in Āp.

4. HC ॥ २ ॥

5. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.

6-6. अत्र उपस्पृश्य omitted in Āp

7. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6 beginning with सवितैतानि.

8. HA मानानि; T नामानि

9. HC, T₂ °विसति'

10. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.

11. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.

12. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.

13. Cited verbatim up to this word by Sāyaṇa on TĀ VI.6.

14. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.

15. Sāyaṇa reads आनपदि for वपति while citing this sūtra on TĀ VI.6.

16. Sūtras 15 and 16 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.

दिशमनन्वीक्षमाण उपदधाति उते तन्नोभि इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ १८ ॥ तिल-
मिश्राभिर्धानाभिः त्रिः प्रसव्यं^२ परिकिरति एणीर्धानाः^३ इति ॥ १९ ॥ अभिवान्यायै
दुग्धस्पर्धशरावे मन्थस्त्रिः^४ प्रसव्योपमथित आमपात्रस्थस्तं^५ दक्षिणत उपदधाति
एषा ते यमसादने इति ॥ २० ॥ समूलं बर्हिर्दक्षिणा^६ स्तृणाति इदं पितृभ्यः
प्रमरेम^७ बर्हिः^८ इति ॥ २१ ॥ पालाशान् परिधीन् परिदधाति ॥ २२ ॥ मा
त्वा बृक्षौ इति पूर्वापरौ ॥ २३ ॥ उत्तरया दक्षिणोत्तरौ^९ ॥ २४ ॥ मध्ये नलेपीकां^{१०}
निदधाति नळं प्लवम् इति ॥ २५ ॥ पुराणेन सर्पिणा शरीराणि सुसंतृप्तानि
संतर्प्योत्तरत्^{११} आसीनोऽनन्वीक्षमाणो दर्भेष्वस्थीनि^{१२} निवपति सवितैतानि शरीराणि
इति ॥ २६ ॥ यथाङ्गमङ्गानि^{१३} संनिधायथैनमुपतिष्ठते पङ्केता सूर्यं ते चक्षुः इति
॥ २७ ॥ भुक्तभोगेन वाससास्थिकुम्भं निमृज्योपर्युपरिशिरो दक्षिणा व्युदस्यति
परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम् इति ॥ २८ ॥ अथास्य कपालानि सुसंभिन्नानि
संभिनत्ति यथैपूदकं न तिष्ठेत्^{१४} ॥ २९ ॥ भुक्तभोगेन वाससा शरीराणि प्रच्छा-
द्योदपात्रेणोदुग्धशशाखयावोक्षति शं वातः इति^{१५} ॥ ३० ॥ ॥४^{१६}॥

इष्टकाः प्रतिदिशमनन्वीक्षमाण उपदधाति पृथिव्यास्त्वा लोके सादयामि
इत्येतैः प्रतिमन्त्रं मध्ये पञ्चमीं तां दक्षिणेन पृष्ठीम्^{१७} ॥ १ ॥ एवं चरुन् अप्पवान्

- 1: Sāyaṇa while quoting this sūtra on TĀ VI.7 reads simply लोचान् for विधितिलोष्टान्.
- 2: HA प्रदक्षिणं. Sāyaṇa while quoting this sūtra on TĀ VI.7 reads त्रिरपसव्यं.
- 3: T adds हरिणीः.
- 4: HA सक्तून् त्रिः प्रसव्यमनारभ्योपमथितम्. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
- 5: T आमः पात्रस्थस्तं
- 6: HA ०दक्षिणाम्; Sāyaṇa on TĀ VI.7 cites this sūtra verbatim.
- 7: Ap प्रहरेम
- 8: HA omitted
- 9: Sūtras 22-24 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 10: H नलेपीकां. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 11: H संतृप्तौ
- 12: HC दर्भेषु. Thus also Sāyaṇa on TĀ VI.7; from निवपति to अस्थिकुम्भं omitted in T.
- 13: HC यथाङ्गिन्
- 14: Sūtras 28 and 29 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 15: This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 16: HC ॥ ३ ॥ इति चतुर्थः पटलः ॥ ४ ॥; HA लं ३
- 17: Sūtra 1 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.

इति प्रतिमन्त्रम् ॥ २ ॥ अतिलामिर्धानामिस्त्रिः प्रसव्यं^१ परिकिरति एतास्ते स्वधा
 अमृताः करोमि इति ॥ ३ ॥ ओषधिसुस्तम्भान् प्रतिदिशमनन्वीक्षमाण उपदधाति^२
 त्वामर्त्युन इति प्रतिमन्त्रम् ॥ ४ ॥ तेषां^३ मन्त्रलिङ्गैर्नियमः^४ ॥ ५ ॥ लोकं पृण
 इति लोकंपृणा^५ उपदधाति ॥ ६ ॥ उचरया पुरीषेणानुचिकिरति^६ ॥ ७ ॥
 श्मशानस्य मात्रा द्व्यङ्गुलं त्र्यङ्गुलं चतुरङ्गुलं प्रादेशो वितस्तिर्जानुदन्नमूरुदं
 स्किन्दं वा^७ ॥ ८ ॥ उच्यमानां मात्रां नात्याप्नुयात् ॥ ९ ॥ यावतीं पुरस्ता-
 त्ततोऽनन्तरां^८ पश्चात् ॥ १० ॥ अपि वा द्व्यङ्गुलं पुरस्तात् समंभूमिं^९
 पश्चात्^{१०} ॥ ११ ॥ उदपात्रेणोदुम्बरशाखयावोक्षति शं वातः इति^{११} ॥ १२ ॥
 आरोहणं जपत्यवरोहणं जपति ॥ १३ ॥ उपस्थानेनोपतिष्ठते इदमेव मेतोऽपराम्^{१२}
 इति ॥ १४ ॥ वारणशाखां^{१३} पुरस्तान्निदधाति वरणो वारयात् इति ॥ १५ ॥
 विष्टतिलोष्टमुचरतः विष्टतिरसि इति^{१४} ॥ १६ ॥ शमीशाखां पश्चात् शमि शमय
 इति^{१५} ॥ १७ ॥ यवं दक्षिणतः यव यव इति^{१६} ॥ १८ ॥ अथैनमुपतिष्ठते पृथिवीं
 गच्छान्तरिक्षं गच्छ इति^{१७} ॥ १९ ॥ जघनेन^{१८} चिति कर्षादि समानमा स्नानात्
 ॥ २० ॥ सृदा स्नातीत्येके ॥ २१ ॥ ॥५॥

1. Sūtra 2 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.8.

2. T अपसव्यं

3. Sāyaṇa, while citing this sūtra on TĀ VI.9, reads तिलमिधाभिः instead of अतिलामिः. The reading तिलमिधाभिः is found in BaudhPitrS.

4-4. T omitted

5. HC omitted. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

6-6. HC प्रतिमन्त्रलिङ्गैर्नियमः

7. Sūtra 6 and 7 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

8. HT adds एषोत्तमा मात्रा श्मशानस्य.

9. H नाथ्या

10. HC, T *नन्तरं

11. HA समं

12. HT पश्चादित्येके

13. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

14. H *परामातिभाराम कान्वन. Sāyaṇa on TĀ VI.9 cites : उपतिष्ठत इदमेव.

15. Ap वरणं. Sāyaṇa on TĀ VI.9 has cited this sūtra verbatim.

16. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

17. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

18. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

19. Sāyaṇa on TĀ VI.9 has cited अथैनमुपतिष्ठते पृथिवीम् इति ।

20. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9 up to समानम्.

21. HC ॥ ४ ॥ इति पञ्चमः पटलः ॥ ५ ॥; HA खं ४ इति सत्यापादहिरण्यकेशियोत्तमं
 (विद्वेषापरपर्याये) एकीनत्रिसप्तमे प्रथमः पटलः ॥ १ ॥

यमयज्ञं स्वयं प्रोक्तं प्रवक्ष्ये बलिमुत्तमम् ।
 मासि मासि तु कर्तव्यो ह्यन्तकायं बलिस्तथा ॥
 मेधाकामोऽर्थकामो वा पुत्रकामस्तु वै द्विजः ।
 याम्येऽहनि सुनक्षत्रे सर्वान् कामान् समञ्जुते ॥
 संवत्सरस्य कार्तिक्यां बलिं कुर्वीत यत्नतः ।
 अकुर्वन् यस्तु कार्तिक्यां नरके स' निमज्जति' ॥
 तस्मात् कुर्वीत कार्तिक्यां स्वर्गकामस्तु वै द्विजः ।
 तिलप्रस्थस्य कर्तव्यं गुडमिश्रं तथा हविः ॥
 एकेन तु' न' कर्तव्यः कर्तव्यो बहुभिः सह ॥ १ ॥

हविरुद्धृत्याभिमन्व्य' हविरादाय नमो ब्रह्मणे प्रजापतये देवेभ्य ऋषिभ्यः पितृभ्यो यमाय इत्युक्त्वा ग्रामात् प्राचीमुदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्यानिरणवद्देशे नदीतीरे समे वान्यस्मिन् शुचौ देशे^{१०} दिक्सर्त्तुं वेदिं करोति ॥ २ ॥ तस्यां वेद्यां^{११} पञ्चोत्तरवेद्यो दिक्सर्त्तयो भवन्ति ॥ ३ ॥ दक्षिणेन करकूपं खात्वोत्तरेणाग्निं प्रतिष्ठाप्य दमैः सोत्तरवेदिं संप्रच्छादयति^{१२} ॥ ४ ॥ प्रागग्रैर्दमैर्विष्टरं^{१३} निधाय प्रस्तरं च

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो ह वेह प्रयताभिरक्ता ।

आसीदताँ सुप्रयते ह बर्हिष्यूर्जाय जात्ये मम शत्रुहत्योम् ॥

इति यमभावाद् यमे इव यतमाने यदैतम्^{१४} इति^{१५} च ॥ ५ ॥ इमं यम प्रस्तरमा हि

1. HA विधिमु°
2. HC °न्तकाय. Sāyana on TĀ VI.5 has cited the first verse, reading कर्तव्योऽन्तकाय तु बलिस्तथा ।
3. T कुर्वति
4. HA तु
5. T, निमज्जते
6. HA सर्व°
- 7-7. HA न तु
8. HA हविरुद्धृत्याभि°
9. HC प्राचीं वीदीचीं
10. T, HA देशे तस्य
11. T उत्तरवेद्यां
12. Thus H; T संचादयति; Ap प्रच्छादयन्ति
13. T adds च after प्रागग्रैः.
14. Sāyana on TĀ VI.5 has cited this sūtra beginning with आयातु देवः. He quotes यमभावाद् इति instead of यमभावाद्.
15. HA प्र वा भरकिति

सीद् इति तिसृभिः^१ प्रस्तरमभिमन्त्र्य सप्तवित्राप्यर्घ्यपाद्याचमनीयोदकानि^२ दत्त्वा
 सार्वसुरभिमन्त्रधूपदीपमाल्यं^३ च यथोपलब्धं ददाति कृष्णाः प्रतिसराः कृष्णास्रं
 च ॥ ६ ॥ मध्यमेनान्तमेन वा पलाशपर्णेन जुहोति यमाय स्वाहा ॥ अन्तकाय
 स्वाहा ॥ धर्माय^४ स्वाहा ॥ अन्ताय स्वाहा ॥ अनन्ताय स्वाहा ॥ वैवस्वताय स्वाहा ॥
 कालाय स्वाहा ॥ मृत्यवे स्वाहा ॥ विष्णवे स्वाहा ॥ भूः स्वाहा ॥ भुवः स्वाहा ॥ सुवः
 स्वाहा ॥ भूर्भुवः सुवः स्वाहा इति^५ ॥ ७ ॥ ॥ ६ ॥

व्याहृतिपर्यन्तं हविर्जुहोति^६ ॥ १ ॥ अधार्कपर्णान्यौदुम्बरपर्णानि वा
 निधाय मध्यमायामुत्तरवेद्यां^७ यमाय हविर्निवेदयन्ते

यमाय सोमं सुजुत यमाय जुहुता हविः ।

यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरंक्षतोम् ॥

इति । प्रतीच्यामुत्तरवेद्याम्

यमाय घृतवद्धविर्जुहोत प्र च तिष्ठत ।

स नो देवेभ्यो यमद् दीर्घमायुः प्रजीवसोम् ॥

इति । प्राच्यामुत्तरवेद्याम्

यमाय मधुमत्तमं राज्ञे हव्यं जुहोतन ।

इदं नम ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृद्भ्योम् ॥

इति । दक्षिणस्यामुत्तरवेद्यां श्रभ्यां हविर्निवेदयन्ते

यी ते श्वानौ यम रक्षितारी चतुरक्षौ पथिरक्षी वृचक्षसा ।

ताभ्यामेतं^८ परिदेहि राजन्^९ स्वस्ति चास्मा अनमीशं च घेद्योम् ॥

इति । उत्तरस्यामुत्तरवेद्यां यमदूताभ्यां हविर्निवेदयन्ते

उरुणासावसुतृपालुलुम्बली यमस्य दूतौ चरतो वशौ^{१०} अनु ।

तावसभ्यं दशये सूर्याय पुनर्दत्तावसुमघेह^{१०} भद्रोम् ॥

1. HC त्रिभिः

2. HA सप्तवित्रपाण्यर्घ्यं; Ap सप्तवित्रपाणिरर्घ्यज्ञानपाद्यां

3. HA *दीपवेद्यं; Ap adds पुष्प after मन्त्र.

4. Ap adds मध्यमाय स्वाहा after धर्माय स्वाहा.

5. Here ends Kaṇḍikā 5 in HC.

6. Ap होमं जुहोति

7. HC मध्यमस्या°. Sāyana on TĀ VI.5 cites this sūtra verbatim beginning with this word and ending with पथिकृद्भ्यः.

8-9. T ताभ्यां राजन् परि देहेनम्

9. T वशौ

10. T *दत्तोवसुं

इति ॥ २ ॥ योऽस्य कौष्ठः इति तिसृभिर्यमगाथाभिस्त्रिः प्रदक्षिणं परिगापन्ति'
 ॥ ३ ॥ दक्षिणेन करकूपं गत्वा शार्चीनावीतं^२ कृत्वा^३ सूर्यं जान्वाच्य हविरादाय
 मियं मियं^४ स्वधा पितृभ्यः इति पिण्डं^५ ददाति ॥ ४ ॥ त्रीनुदकाञ्जलीनुपनि-
 नीयायम्य प्राणान् सप्तभिर्व्याहृतिभिः^६ सप्त पदानि प्राञ्चो गच्छन्ति ॥ ५ ॥
 त्रीन् हि स्वर्गाह्नो^७ कानारूढा^८ भवन्तीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ दधिकाञ्चो अकारिणम्
 इति पुनः प्राणानायम्य^९ यथेतं प्रत्येत्य नमः^{१०} करकूपेभ्यो नमः करकूपेभ्यो नमः
 करकूपेभ्यः^{११} इति करकूपमुपस्थाय यस्मै कामाय यममभिवाद्यन्ते ॥ ७ ॥ यनो
 दाधार इत्यनुवाकशेषेण हविरुद्धरन्ति^{१२} ॥ ८ ॥ नाके सुपर्णम् इति प्रवाहयन्ति ॥ ९ ॥
 उरुं हि राजा वरुणश्चकार इत्यनुवाकेनापोऽवगाहन्ते^{१३} ॥ १० ॥ आपोहिष्टीयाभि-
 मार्जयन्ते^{१४} ॥ ११ ॥ यमेन दत्तं त्रित एनमायुनक् इति चतसृभिरादित्यमुपस्थाय
 प्रतिसरमावधीरन्^{१५} ॥ १२ ॥ हविषा सर्वप्रायश्चित्तानि^{१६} हुत्वा^{१७} हविःशेषान्
 भक्षयन्ति भक्षोऽस्यमृतभक्षः इति ॥ १३ ॥ भक्षस्य शेषं^{१८} नयन्ति^{१९} पुत्राय श्रियाय
 श्रियवादिने पुत्रभार्यायै । पुत्रवान् भवति पुत्रवती भवतीति वैवस्वतोऽववीत् ।
 यमो ह यदरमितः प्रयातमङ्गे समाधाय पितेय पुत्रम् ।
 सकृद्^{२०} गतिं^{२१} गमयति तत्र^{२२} लोकान्^{२३}

1. Cited verbatim in Sāyana's commentary on TĀ VI.5.
- 2-2. Āp शार्चीनावीती
3. H निषद्भयः; Āp मियन्
4. H, Āp त्रीन् पिण्डान्
5. HC सप्तव्याहृतिभिः
6. H स्वर्गलोकाः; T has त्रिभिः स्वर्गलोकमारूढा.
7. H, Āp प्राणानायम्य
- 8-8. H नमस्कारः कूपेभ्यो नमस्कारः कूपेभ्यो नमस्कारः कूपेभ्यः; T नमस्कारकूपेभ्यो नमस्कार-
 कूपेभ्यो नमस्कारकूपेभ्यः
- 9 This sūtra is cited verbatim in Sāyana's commentary on TĀ VI.5.
10. H *गाहयन्ति; T has अनुवाकशेषेण for अनुवाकेन.
11. HA आपो हि द्वा इति तिष्ठति°. After this sūtra HA adds: प्रवकावयुधे
 कलिकलुषमुवत्वारोगशरीरा भवन्तीति विज्ञायते ।
12. H *वधीत
13. T सर्वत्रप्रायश्चित्तानि
14. H, Āp हुत्वात्र; T₂ कृत्वा
15. Āp शेषान्
16. Āp निनयन्ति
- 17-17. H सुद्धरति; T सकृद्भवति
- 18-18 Āp तत्स्थमेतं

निवर्तने' चास्य छिनत्ति पन्थानं निवर्तने' चास्य छिनत्ति पन्थानम् ॥

इति ॥ १४ ॥ ॥७^२॥

अथाजज्ञाणां' द्वयहं त्र्यहं षडहं द्वादशाहं वा धारयते' यावद्वा संशयं' मन्थेत् ॥ १ ॥ असंशयेऽजज्ञैर्विरम्याग्रयं' आयुष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ २ ॥ शतकृष्णलां पञ्चहविष्कां' वा यो ज्योगामयावीत्युक्तम् ॥ ३ ॥ पुरस्तादायुष्मत्याः पाथिकृत्या वा यजेत ॥ ४ ॥ ग्रामेऽप्येके पाथिकृती' समामन्ति ॥ ५ ॥ वहिष्ठो वानग्रस्थो वारण्यमवतिष्ठेत्' । ग्रामं वा ग्रविशेद् राज्ञानुमतो ब्राह्मणैश्च' सह' वनधान्येन ॥ ६ ॥ अपि वा नाजज्ञान् कुर्वीत । प्राग्दिष्टमग्नाद् विहारं साधयेत् ॥ ७ ॥ त्रेतेऽपि विहरणमेके समामनन्ति । तदनर्धुकं प्रजाया इति विज्ञायते ॥ ८ ॥ उदगयने प्रमीताः^{१०} सौर्येण पथा देवलोकं यान्ति' दक्षिणायने सौम्येन पितृलोकमिति विज्ञायते ॥ ९ ॥ उदगयन आपूर्यमाणपक्षे दिवा क्रत्वन्ते श्रेयो मरणमित्युपदिशन्ति ॥ १० ॥ यदि पूर्वपक्षे रात्रौ मरणं शङ्केत सायमाहुति'^{१२} हुत्वा तदैव प्रातराहुति'^{१३} जुहुयात् ॥ ११ ॥ यद्यपरपक्षे सायंप्रातराहुतिभिरेनं पूर्वपक्षं नयेत्^{१४} ॥ १२ ॥ दर्शे^{१५} च कुर्यात् ॥ १३ ॥ इष्टयविभवे^{१६} प्रधानदेवताभ्य-श्चतुर्गृहीतान्याज्यान्त्येकैकस्यै^{१७} देवतायै पुरोनुवाक्यामनूच्य याज्यया जुहुयात् ॥ १४^{१७} ॥ अथ यदि चातुर्मास्यमध्ये पूर्ववदेव सायंप्रातराहुतिभिर्दर्शपूर्णमासाभ्यां

1. H निवर्तते

2. HC ॥ ६ ॥ इति पद्यः षडलः; HA इति सत्यापाद...द्वितीयः षडलः ॥ २ ॥

3. Here begins section 8 of Praśna II in HC, and fourth pāṭala in HA.

4. HC धारयति; HA धारयेत्

5. HA मरणसंशयं

6. HA अनसं for अज्ञैः

7. H °हविषं; T °हविषां. HC ends sūtra 2 with पञ्चहविष्कां वा.

8. Āp °तिष्ठते

9-9. Āp ब्राह्मणश्च संराधितः सहैव

10. Āp प्रमीतः

11. Āp याति

12. Āp आहुती for आहुति

13. T नयेत्

14. HA दर्शेति

15. HA यदीष्टयभावे

16. HA °दृष्टीतेनाग्नेर्देवैः. Here ends section 8 in HC and section 3 in Āp.

17. HA adds: यदाग्निमास्येऽवतिष्ठेद्विष्टमधानदेवताभ्यमनुपूर्वदृष्टीतेनाग्नेर्देवैः देवतायै पुरो-नुवाक्यामनूच्य याज्यया जुहुयात् ।

चेष्टावशिष्टानि पर्वाण्यानीय संस्थापयेत् ॥ १५ ॥ पश्चविभवे तदैवतं पुरोडाश-
मामिक्षां पूर्णाहुतिं वा कुर्यात् ॥ १६ ॥ त्रियमाणस्यैवं न यज्ञलोपो भवतीति
विज्ञायते ॥ १७ ॥ ॥८॥

उक्तं दीक्षितप्रमातप्रांपश्चित्तम् ॥ १ ॥ यायावरा ह वै पुरा' नाम ऋषय'
आसंस्तेऽध्वन्यश्राम्यंस्तेऽर्धमासायार्धमासायाग्निहोत्रमजुहुवुः' । तस्माद् यायावर-
धर्मेणामयाव्यार्तांऽध्वन्यापत्सु' वार्धमासायार्धमासायाग्निहोत्रं' जुहुयात् ॥ २ ॥
प्रतिपदि सायं चतुर्दश चतुर्थीतान्युन्नयति' । एका समित् । सकृद्धोमः । सकृद्
पाणिनिमार्जनम्' । सकृदुपस्थानम्' । एवं प्रातः । एतावान् विकारः । शेषं
प्रकृतिवत् ॥ ३ ॥ पश्चत्रये' पुनराधेयम्' ॥ ४ ॥ अग्नीन् समारोपयते धारयते
वौषवसध्यात्' ॥ ५ ॥ औषवसध्वेऽग्नि' निर्मध्यौषवसध्यादिकं' कर्म प्रतिपद्यते
यदि समारूढो' भवति' ॥ ६ ॥ यद्याहिताग्निहस्तमुष्टाग्निर्विच्छिन्नाग्निर्विधुराग्निर्वा
प्रमीयेत न तमन्येन त्रेताग्निभ्यो दहन्तीति ॥ ७ ॥ विज्ञायते' चाधानप्रभृति'
यजमान एवाधयो भवन्ति' ॥ ८ ॥ अथापि' ब्राह्मणं' तमसो वा एष तमः

1. HC समापयेत्
2. HA यज्ञलोपो ह
- 3-3. HA नाम पुरा ऋषय
4. HC 'मजुहुवुः; HA 'होत्र [न] जुहुवुः
5. Ap adds वा जन्ममरणयोः; HA वा जननं
6. 'अधेमाधाय not repeated in Rudradatta.
7. Rudradatta चतुर्थीतानुन्नयति'
8. HA पात्रं
9. Rudradatta omitted
- 10-10. Rudradatta omitted
11. Ap, Rudradatta वौषवसध्यात्
12. Rudradatta औषवसध्वे'
13. H निर्मध्यौषव'; Ap 'वसधादि; Rudradatta तु न पारवत्पूर्वं द्वादशगद्वाग्निर्वध्वो-
पवसधादि
14. Rudradatta समारूढा
15. HA जपति; Rudradatta भवति; Rudradatta on ApSS VI.29.1 has cited
sūtra 2-6, sūtra 2 beginning with तस्माद् यायावर'.
16. Ap reads विज्ञायते as the last word of the preceding sūtra.
17. T, Ap आधान'
18. HC भवन्तीति; from चाधानं to भवति omitted in T
19. HA अप वै
20. HA ब्राह्मणं भवति

प्रविशति सह तेन यमाहिताग्निमन्येन त्रेताग्निभ्यो दहन्तीति' विज्ञायते' ॥ ९ ॥
तस्य प्राचीनावीत्यग्न्यायतनान्युद्धृत्यावोक्ष्यै यजमानायतने प्रेतं निधाय गार्ह-
पत्यायतनेऽरणीं संनिधाय मन्थति

येऽस्वाग्नेषु जुह्वतो मांसकामाः संकल्पयन्ते यजमानमांसम् ।

जानन्तु ते हविषे सादिताय स्वर्गं लोकमिमं प्रेतं नयन्तु ॥

इति ॥ १० ॥ तूष्णीं विहृत्य द्वादशगृहीतेन सुचं पूरयित्वा तूष्णीं हुत्वा-
प्रेतेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते' ॥ ११ ॥ ॥९॥

यथाहिताग्निरध्वानं गच्छेत् सहाग्नित्रयेण' पार्थतोऽग्निहोत्रेणानुव्रजे-
दाहिताग्निरनन्तरम्' ॥ १ ॥ न व्यव्यात् ॥ २ ॥ यावत्यो ग्राममर्यादा नद्यथ
तावतीरत्तिक्रामन्नन्वारमेत' । अनन्वारम्भणे लौकिका भवन्ति ॥ ३ ॥ यदि पत्नी
सीमान्त आदित्योऽभिनिम्रोवेदभ्युदियाद्वा' पुनराधेयं तस्य प्रायश्चित्तिः ॥ ४ ॥
यथात्मन्यरण्योर्वा समारूढेष्वग्निषु यजमानो अयेत पूर्ववदग्न्यायतनानि कल्पयित्वा
यजमानायतने' प्रेतं निधाय' गार्हपत्यायतने लौकिकमग्निषुपसमाधाय' प्रेतस्य
दक्षिणं पाणिमभिनिधाय' तत्पुत्रो भ्राता वान्यो' वा प्रत्यासन्नबन्धुः उपावरोह
इत्युपावरोहयति । अपि वा

उपावरोह जातवेद इमं तं स्वर्गाय लोकाय नय प्रजानन् ।

आयुः प्रजो रयिमस्मासु धेह्यजलो' दीदिहि नो दुरोणे' ॥

इति' लौकिकेऽग्नानुपावरोहयति ॥ ५ ॥ अरण्योर्भेषावरोह मन्थेत् ॥ ६ ॥
यदरण्योः' समारूढः' स्यान्नर्वर्तमाने' प्रेतमन्वारम्भयित्वैतं मन्त्रं जपेत् ॥ ७ ॥

1-1. इति विज्ञायते omitted in H

2. After this Āp reads four sūtras identical with II.11.5-8.

3. Āp सहाभिहोत्रेण

4. Āp अग्नित्रयेण for अग्निहोत्रेण

5. T अभिकामन् for शतिकामन्

6. Āp अस्तमिवात् for अभिनिम्रोवेत्

7-7. T, HC omitted

8. HA, Āp लौकिकाग्नि'

9. HC 'मभिषमाधाय; Āp 'मभिसंपृष्ट

10. HA omitted

11-11. HA धेहि प्रेताहुतीथस्य सुपस्य स्वाहा

12. T इति' तादृते वाभ्यजुपरण स्वाहेति

13. Āp यदरण्योः

14-14. HA समारूढस्याग्नेर्वर्त'

विहरणादि समानम् ॥ ८ ॥ प्रयासमरणे संग्रामे वाहने वा शरीरमादाय विधिना दाहयेत् ॥ ९ ॥ आहिताग्निं जने' प्रमीतमुपश्रुत्याश्रये' पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् । पूर्णाहुति' वा कुर्यात् । प्राचीनार्वाता जुहोतीत्येके' ॥ १० ॥ एतस्मिन्नेव विहारे पैतृमेधिकं कर्म प्रतिपद्यते ॥ ११ ॥ यद्येतस्मिन्नहनि' शरीराण्याहरन्ति यद्यन्यस्मिंस्तस्याभिवान्यवत्सायै' यस्यसाग्निहोत्रमित्युक्तम् ॥ १२ ॥ आहिताग्निं जने प्रमीतं तैलद्रोण्यामवधाय शकटेनाहरन्ति' ॥ १३ ॥ निर्मन्थ्येन वा दग्ध्वा कृष्णाजिनेऽस्थीन्युपनह्याहतेन' वाससा संवेष्ट्य' दीर्घैश्चे' प्रवध्यानधो निदधानाः प्रयता मृन्मयभोजिन'^{१०} आहरन्ति ॥ १४ ॥ ॥१०॥^{११}

तानि ग्राममर्यादायां प्रतिष्ठाप्याग्नीन्^{१२} पैतृमेधिकं^{१३} च भाण्डं^{१४} निर्हरन्ति ॥ १ ॥ नासति यजमाने ग्राममर्यादामग्नीनतिहरेयुः । यद्यतिहरेयुर्लौकिकाः^{१५} संपद्येरन्निति विज्ञायते^{१६} ॥ २ ॥ प्रवसन् यजमानोऽग्निभ्यः परिदाय गृहानेति^{१७} । तस्माद् ग्राममर्यादां नातिहरन्ति ॥ ३ ॥ शरीरैरग्नीन् समानीय दहनवदवकाशं^{१८} जोषयित्वा^{१९} प्रतेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते ॥ ४ ॥ तयोर्धैः^{२०} पूर्वो म्रियेत

1. HA जले
2. HC 'मुपसंश्रु'
3. HC, T आग्निं पूर्णाहुति
4. Ap जुहोतीति (जुहोतीत्येके); T वा जुहोति. Rudradatta on ApSS IX.11.4: भारद्वाजस्वत्रातुप्रदमाद् प्राचीनार्वाताः पूर्णाहुति जुहुयादित्येक इति ।
5. HC, T तस्मि'
6. H 'वाससाः; HA adds अहनि after अन्यस्मिन्.
7. 'दीर्घैश्चे' Rudradatta on ApSS IX.11.12 has omitted BhārPitṛS II.10.13-11.1.
- 8.
- 9-9.
10. HA 'भाजना; T 'भोजन; Rudradatta 'भोजना
11. HA ज० ३
12. Ap प्रतिष्ठाप्य दहनवदवकाशं जोषयित्वा तस्मिन्मग्नीन्
- 13-13. H पैतृमेधिकभाण्डं च; Rudradatta भाण्डं च
14. Ap 'हरेयुरप्रयो लौकिकाः
15. H विज्ञायते च
16. Ap गृहानेति विज्ञायते; H गृहानेति यदि सीमान्तरे परलयग्नित्रोचेद्भ्युदियाद्वा लौकिकाः संपद्येरन् । यद्यहिताग्निरध्वान गृहेऽसह्यग्निश्रयेण पार्श्वतोऽग्निहोत्रेणानुमजेत् । आहिताग्निरन्तरं न द्येयेयात् । यावद्यो ग्राममर्यादा नद्यथ तावतीरतिकामन्तमन्वारभेयताम् । यदि नान्वारभेयातामग्रयो लौकिकाः संपद्येरन् । T गृहानेति यदि सीमान्तरे परलयग्नित्रोचेद्भ्युदियाद्वा लौकिकाः संपद्येरन् ।
- 17-17. Ap omitted
18. Ap तयोर्धैः

यजमानः' पत्नी वा' तस्याग्नित्रेतायां पितृमेधः' संपद्यते ॥ ५ ॥ यः पश्चात्तस्यो-
पासनेन ॥ ६ ॥ सहैव प्रमीते' सहैव पितृमेधः ॥ ७ ॥ दारकर्मणि यद्यशक्त
आत्मार्थमग्न्याधेयं कुर्यादर्शपूर्णमासावाग्रयणार्थं' च । शेषाणि कर्माणि न भवन्ति
॥ ८ ॥ यद्याहिताग्निः' पशुभ्यो म्रियेत आ गावो अगमन् इति द्वे चतुर्गृहीते
जुहुयात् ॥ ९ ॥ यद्याहिताग्निरशनिहतो म्रियेत तस्य प्रायश्चित्तं मूर्धानं दिवो
अरतिं पृथिव्याः इति चतुर्गृहीतं जुहुयात् । एतदेवास्य' प्रायश्चित्तं भवति' ॥ १० ॥
यद्याहिताग्निर्विपदष्टो म्रियेत तस्य' प्रायश्चित्तं' नमो अस्तु सपैभ्यः इति तिसृभि-
श्चतुर्गृहीता' आहुतीजुहुयात् ॥ ११ ॥ यद्याहिताग्निरप्सु म्रियेत तस्य' प्रायश्चित्तं'
इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् ॥ १२ ॥ यद्याहिताग्नि-
र्दंष्ट्रिभ्यो म्रियेत तस्य' प्रायश्चित्तं' दंष्ट्राभ्यां मलिग्दन् इति द्वे चतुर्गृहीते' जुहुयात्
॥ १३ ॥ ॥ ११ ॥

यद्याहिताग्निः प्रोपितः प्रमीतो न प्रजायेत' यां दिशमभिप्रस्थितः स्यात्
तामस्याग्निभिः कक्षं दहेयुः ॥ १ ॥ अपि वा त्रीणि पष्टिशतानि पलाशवृन्तानां
तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कुर्वन्ति' । पलाशवल्कैः कुशैर्वा संधिपु संवेष्ट्य
चत्वारिंशता शिरः प्रकल्पयते । दशभिर्ग्रीवाम् । विंशत्योरः । त्रिंशतोदरम् ।
पञ्चाशतापञ्चाशतैकैकं बाहुम् । ताम्यामेव पञ्चभिःपञ्चभिरङ्गुलीरुपकल्पयते ।

1-1. Ap omitted. Ap reads sūtras 5-13 differently and in a different order. It reads sūtras 5-8 after BhārPitrS II.9.11. The rest of the sūtras read as follows :—यद्याहिताग्निरप्सु म्रियेत तस्य प्रायश्चित्तम् इमं मे वरुण, तत्त्वा यामि इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । एतदेवास्य प्रायश्चित्तं भवतीति विज्ञायते । यद्याहिताग्निः पशुभ्यो म्रियेत आ गावो अगमन् इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । यद्याहिताग्निर्दंष्ट्रिभ्यो म्रियेत दंष्ट्राभ्यां मलिग्दन् इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । यद्याहिताग्निरशनिहतो म्रियेत मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्याः इति चतुर्गृहीतं जुहुयात् । यद्याहिताग्निर्विपदष्टो म्रियेत नमो अस्तु सपैभ्यः इति तिसृभिश्चतुर्गृहीताभ्यां आहुतीजुहुयात् । एतदेवास्य प्रायश्चित्तं भवतीति विज्ञायते ॥ ६ ॥

2. T पितृमेधिकः

3. T, Ap मेते

4. Ap कुर्यादग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासावाग्रयणं

5-5. T omitted

6-6. H omitted

7-7. H omitted

8-8. H 'यत्तुर्गृहीतेजुहुयात्

9. HC reads sūtra 12 before 11.

10. H चतुर्गृहीतेन

11. Ap विज्ञायते

12. H इत्यां तामस्याग्निभिर्दंष्ट्रिभ्यो म्रियेत विज्ञायते

सप्तत्यासप्तत्यैकैकं' पादम् । ताभ्यामेव पञ्चभिःपञ्चभिरङ्गुलीरुपकल्पयते' । अष्टाभिः
 शिक्षम् । द्वादशभिर्वृषणम् । तैः' कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा' स्नापयित्वा-
 लंकृत्यान्तर्वेदि' कृष्णाजिनं दक्षिणाग्रीवमधरलोमास्तीर्य तस्मिन्नेनमुत्थानं निपात्य
 पक्षोदशेनाहतेन वाससा प्रच्छाद्य बान्धवाः पर्युपविशन्ति अयमत्यसौ यस्य त
 इमेऽग्रयः' इति ॥ ३ ॥ प्रेतेऽमात्याः इत्येतदादि कर्म' प्रतिपद्यते ॥ ४ ॥ यदि'
 तानि' न विन्देरन् नवानां दर्भाणां याज्ञिकानां वा' वृक्षाणां वृन्तैः' कृष्णाजिने
 पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति' विज्ञायते ॥ ५ ॥ यदि तानि न विन्देरन्
 भूम्यां पाँयुनुद्धृत्य तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा मधुना सर्पिषा वा संसृज्य
 विधिना दहेयुः' ॥ ६ ॥ यद्येवं' कृते' पुनरागच्छेद्' घृतकुम्भादुन्मग्नस्य जातकर्म-
 प्रभृति द्वादशरात्रं व्रतं चरित्वा' तयैव जाययाग्रीनाधाय' व्रात्येन' पशुना
 यजेत ॥ ७ ॥ गिरिं गत्वाग्रये कामार्येष्टिं निर्वपेत्' ॥ ८ ॥ ईप्सितैः क्रतुभि-
 र्यजेतेति' विज्ञायते ॥ ९ ॥ ॥१२॥"

॥ इति द्वितीयः प्रश्नः ॥

- 1-1. T omitted
- 2-2. HC omitted; HA in brackets
3. Āp adds आच्छाद्य after स्नापयित्वा.
4. H इमे अग्रयः
5. Āp omitted
- 6-6. Āp यद्येतानि
7. HC, Āp omitted
8. H तैः
- 9-9. Thus T which, however, takes back मधुना सर्पिषा वा संसृज्य after पुरुषाकृतिं कृत्वा. Āp मधुना सर्पिषा वा संसृज्य दाहविधिना दहेत् । H तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति' विज्ञायते । यदि तानि न विन्देरन् भूम्याः पाँयुनुद्धृत्य मधुना सर्पिषा वाभिसंसृज्य (HA संसृज्य) तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते ।
10. H, Āp यद्येतानि
- 11-11. HC कृतेभिःपुनरागच्छेत्; HA कृतेभिः पुनरागच्छेद्; T कृतेभ्येतिपुनरा गच्छेद्
12. Āp चरित्वा भुक्तपूर्वया जायया पाणिप्रद्वयं विधीयते
13. HC "नादधीत
14. HA प्राजापत्येन
15. HA adds: आयुष्मतीं शतकृष्णलाम् । दिशामवेष्टया वा यजेत । अत ऊर्ध्वम्
16. HC क्रतुभिर्यजेत क्रतुभिर्यजेत; HA यज्ञक्रतुभिर्यजेतेति विज्ञायते इति विज्ञायते । Āp क्रतुभिर्यजेतेति यजेतेति.
17. HC ॥ ११ ॥ इत्यष्टमः पटलः ॥ ८ ॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रे एकोनविंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ १९ ॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रं समाप्तम् ॥ HA ख० ४ ॥ इति सत्यापादहिरण्यकेशिसूत्रे (विन्दु-मेधापरपर्याये) एकोनविंशप्रश्ने चतुर्थः पटलः ॥ ४ ॥

APPENDIX A

HA, Āp have the following additional portion :—

अथ गर्भिण्यास्तिप्यक्रियाया ऊर्ध्वं शृतौ तां इमशानं नीत्वा दहनवदवकाशं
जोगयेत् ॥ १ ॥ चितां कल्पयित्वा तस्याधिताया अपरेण परिश्रिते करोति ॥ २ ॥
तामुत्तानां कृत्वा तस्या वामोदरमालिह्य हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे इत्यालोकनं च कृत्वा
कुमारं दृष्ट्वा तमभिमन्त्रयते जीवता^१ मम पुत्रः^२ इति ॥ ३ ॥ अथ बालं क्षापयेद्धिरण्य-
मन्तर्धाय । जीवता^३ प्राग्मायाति ॥ ४ ॥ यस्ते स्तनः शशयः इति स्तनं प्रदाय तस्मिन्नुदर
आज्याहुतीर्जुहोति शतायुधाय शतवीर्याय इति पञ्च ॥ ५ ॥ प्राणाय स्वाहा व्यानाय
स्वाहा पूष्णे स्वाहा इत्येतान्यामनुधाकाम्यां जुहोति ॥ ६ ॥ अन्नं^४ पुर्यात् ॥ ७ ॥
प्रेतां^५ चित्तमारोप्य^६ विधिना दाहयेत् ॥ ८ ॥

APPENDIX B

HIRANYAKEŚI PITRMEĀHA XXIX.10-11

(Caland's edition)

[BhārPitrS II.10-12 agrees in general with Satyāsāḍha Hīraṇyakeśi
PitrS XXIX.10-11 (HC = Caland's edition) and XXIX, Paṭala 4 Khaṇḍa
3 and 4 (HA = Anandaśrama edition). The latter, however, differs a
little from the former in the order of the sūtras. The order of sūtras
in HC and HA is identical. Their text, however, varies a little from each
other at places. The variants are recorded in the foot-notes to the main
text. The relevant text in HC is given below.]

यथाहमन्तरण्योर्वा समाकृष्टेष्वग्निषु यजमानो म्रियेत पूर्ववदग्न्यायतनानि कल्पयित्वा
गार्हपत्यायतने लौकिकमग्निमुपसमाधाय प्रेतस्य दक्षिणं पाणिमभिसमाधाय तत्पुत्रो भ्राता
यान्यो वा प्रत्यासन्नबन्धुरुपावरोहेत्युपावरोहयति । अपि वोपावरोह जातवेद इमं तं स्वर्गाय

- 1-1. HA जीवतु मम पुत्रो दीर्घानुत्वाय वयेषे
2. HA जीवतो
3. HA अन्नं च
4. HA प्रेतं
5. HA चितां
6. HA ददेत्

लोकान् नयं प्रजानन्नायुः प्रजां रयिमस्मासु घेहानस्रो दीदिहि नो दुरोण इति लौकिके-
ऽग्नावुपावरोहयति । अरण्योर्वोपावरोह्य मन्थेत् । यदरण्योः समारूढः स्यान्निर्वृतगाने प्रेतमन्वा-
रम्भयित्वैतं मन्त्रं जपेत् । विहरणादि समानम् । आहिताग्निं जने प्रमीतमुपसंश्रुत्याश्रये
पथिकृते पुरोडाशमष्टाक्रपाळं निर्वपेत् । आमिक्षां पूर्णाहुतिं वा कुर्यात् । प्राचीनावीती
जुहोतीत्येके । एतस्मिन्नेव विहारे पैतृमेधिकं कर्म प्रतिपद्यते । तस्मिन्नहनि शरीराप्याहरन्ति ।
यद्यन्यस्मिन्स्तस्याभिवान्यवसायाः पयसाग्निहोत्रमित्युक्तम् । आहिताग्निं जने प्रमीतं तैद्ध्रोण्या-
मवधाय शकटेनाहरन्ति । निर्मन्थ्येन वा दग्ध्वा कृष्णाजिनेऽस्थीन्युपनद्यति बाहतेन वाससा
संवेष्ट्य दीर्घवंशे प्रबध्य नाधो निदधानाः प्रयता मृन्मयभोजना आहरन्ति ॥ १० ॥

तानि ग्राममर्यादायां प्रतिष्ठाप्याग्नीन् पैतृमेधिकमाण्डं च निर्हरन्ति । नासति
यजमाने ग्राममर्यादाग्रामाग्नीन्तिहरेयुः । यद्यतिहरेयुर्लौकिकाः संपघेरन्निति । विज्ञायते च प्रवसन्
यजमानोऽग्निभ्यः परादाय गृह्णानेति । यदि सीमान्तरे पत्न्यभिनिघ्रोचेदभ्युदियाद्वा लौकिकाः
संपघेरन् । यद्याहिताग्निरध्वानं गच्छेत्सहाग्नित्रयेण पार्श्वतोऽग्निहोत्रेणानुब्रजेत् । आहिताग्निन्तरं
न व्यवेष्यात् । यावत्सो ग्राममर्यादा नद्यथा तावतीरतिक्रामन्तमन्वारभेयाताम् । यदि तान्वार-
भेयातामग्नयो लौकिकाः संपघेरन् । तस्माद् ग्राममर्यादां नातिहरन्ति । शरीरैरग्नीन्समानीय
दहनवदवकाशं जोषयित्वा प्रेतेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते । तयोर्यः पूर्वं म्रियेत
यजमानः पत्नी वा तस्याग्नित्रेतायां पितृमेधः संपद्यते । यः पश्चात्तस्यौपासनेन । सहैव
प्रमीते सहैव पितृमेधः । दारकर्मणि यद्यशक्त आत्मार्थमन्याधेयं कुर्याद्दर्शपूर्णमासाप्रयणार्थं
च । शेषाणि कर्माणि न भवन्ति । यद्याहिताग्निः पशुभ्यो म्रियेता गावो अग्मन्निति द्वे
चतुर्गृहीते जुहुयात् । यद्याहिताग्निरशनिहतो म्रियेत तस्य प्रायश्चित्तं मूर्धानं दिवो अरति
पृथिव्या इति चतुर्गृहीतं जुहुयात् । यद्याहिताग्निरशु म्रियेतेषां मे वरुण तत्त्वा यामीति
द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । यद्याहिताग्निर्विपदष्टो म्रियेत नमो अस्तु सपेंभ्य इति तितृग्भिश्चतु-
र्गृहीतैर्जुहुयात् । यद्याहिताग्निर्दंष्ट्रिभ्यो म्रियेत दंष्ट्राम्बां मलिच्छनिति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् ।
यद्याहिताग्निः प्रोषितः प्रमीतो न प्रज्ञायेत यां दिशमभिप्रस्थितः स्यात्तामस्याग्निभिः कशं
दहेयुः । अपि वा त्रीणि पष्ठिशतानि पडाशवृत्तानां तैः कृष्णाजिने पुरुषाह्वयित्वा कृत्वा
तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । पडाशवृत्तैः कुशैर्वा संधिपुः संवेष्ट्य चत्वारिंशता शिरः
प्रकल्पयते । दशभिर्ग्रीवां विंशत्योरः । त्रिंशतोदरं । पञ्चाशतापञ्चाशतैकैकं बाहुम् । तान्यामेव
पञ्चभिःपञ्चभिर्जुहोतीरुपकल्पयते । सप्तत्यासप्तत्यैकैकं पादं । तान्यामेव पञ्चभिःपञ्चभिर्जुहोती-
रुपकल्पयते । अष्टाभिः शिश्रम् । द्वादशभिर्दृषणम् । स्नापयित्वाळंकृत्यान्तर्धेदि कृष्णाजिनं
दक्षिणाप्रीवमधरलोमास्तीर्थं तस्मिन्नेनमुत्तानं निपात्य पत्तोदशेनाहतेन वाससा प्रष्टाय बान्धवाः
पर्युपविशन्त्ययमस्यसौ यस्य त इमे अग्रय इति । प्रेतेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते ।

यदि तानि न विन्देरन्नवाना दर्भाना याञ्चिकाना वृक्षाणा तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । यदि तानि न विन्देरन् भूम्याः पासूनुद्धृत्य मंधुना सर्पिणा वाभिसंयुत्य तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । यद्येतस्मिन् कृतेऽग्निभिरागच्छेद् घृतकुम्भादुन्मग्नस्य जातकर्मप्रभृति द्वादशरात्रं व्रतं चरित्वा तथैव जाययाग्नीनादधीत । ब्राह्मेण पशुना वा यजेत । गिरिं गन्वाग्रये कामायेष्टिं निर्वपेत् । ईप्सितैः क्रतुभिर्यजेत क्रतुभिर्यजेत ॥ ११ ॥

इत्यष्टमः पटलः ॥ ८ ॥

इति हिरण्यकेशिसूत्रे एकोनत्रिंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ २९ ॥

॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रं समाप्तम् ॥

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

अथातः^१ सूत्रपरिशेषान् व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ बाहुमात्राः परिधयः
स्फ्यः शम्या च^२ ॥ २ ॥ प्रादेशमात्राण्यरतिमात्राणि वेधमकाष्ठानि शुष्काण्याद्राणि
वा सवल्कलानि ॥ ३ ॥ अङ्गुष्ठपर्वमात्राविलः सुबो भवत्यर्धप्रादेशमात्राविलाः^३ सुचः^४
॥ ४ ॥ वरुणप्रघासेषु यथाप्रकृति होतानुव्रूयात् ॥ ५ ॥ द्विवद् ब्रह्मानुजानाति ।
यथाप्रकृत्येव वा ब्रह्मा प्रसौति ॥ ६ ॥ गृहमेधीये न देवताः आवाहयति सामिधेन्य-
भावात् । आवाहयेद्वा ॥ ७ ॥ अग्नीन् वाग्नी वा परिस्तीर्योपचसति ॥ ८ ॥
बर्हिर्मुष्टि^५ वा प्रहृत्य समिष्टयजुर्जुहोति ॥ ९ ॥ यत्र क चाग्नौ परिस्तीर्य होतव्यम्^६ ।
अनग्नौ हिरण्यमन्तर्धायाभिजुहुयात् ॥ १० ॥ स्विकृद्विकारो वनस्पतिः^७ ॥ ११ ॥
हस्तेन वोपयज^८ उपयजति । नात्रोपस्तरणाभिधारणानि भवन्ति ॥ १२ ॥ अनीक-
वतेन प्रचर्य गृहमेधीयाय^९ वत्सानपाकरोत्यपराह्णे वा ॥ १३ ॥ शालामुर्खाये
उदयनीयेन चरन्ति । प्राञ्चं प्रायणीयमासादयति^{१०} प्रत्यञ्चमुदयनीयमिति विज्ञायते
॥ १४ ॥ द्विरात्रादूर्ध्वं तन्तुमती स्यात् । उतैकाहस्युत द्व्यहं न जुह्वति हुतमेवास्य
भवतीति विज्ञायते^{११} ॥ १५ ॥ आधानानन्तरं सर्वैर्मन्त्रैरेकैकं^{१२} शमयेदाहवनीयं

1. Pā begins with श्रीगणेशाय नमः.
2. cf. Rudradatta on ĀpŚS I.15.13 : बाहुमात्राः परिधयः शम्या चेति भारद्वाजः । Dhūrtasvāmin on ĀpŚS I.15.10 : स्फ्यः शम्या च बाहुमात्राविति भरद्वाजः । Rāmāgnicit on Dhūrtasvāmin's Bhāṣya on ĀpŚS I.5.9 : बाहुमात्राः परिधयः शम्या च भरद्वाजमतात् । Mahādeva on SatS I.2 (p. 88) : (परिधयो) बाहुमात्रा इति भारद्वाजः; again on SatS I.4 (p. 108) : स्फ्यः शम्या च बाहुमात्राविति भारद्वाजः ।
3. Pā 'मात्रं'
4. This sūtra is cited verbatim by Mahādeva on SatS I.4 (p. 110).
5. Pā बर्हिर्मुष्टि
6. This sūtra is cited verbatim by Gopinātha on SatS VII.1 (p. 570).
7. BaudhŚS X.VII.14 : वनस्पतिः स्विकृद्विकारः ।
8. Pā वोपयते
9. Pā गृहमेधीयस्य where वा is added afterwards between श्री and य.
10. Pā प्रायणीयं
11. Rāmāgnicit on ĀpŚS IX.8.5 seems to have referred to this sūtra when he says : केचित् सस्वैवं विदुषः इत्यर्थवादात्वात् सर्वेषामपि ब्राह्मणोक्तं लभ्यत इति वर्णयन्ति । तथा भरद्वाजमतिः । He further quotes : तस्य द्विरात्रादूर्ध्वं तन्तुमती स्यादिति भरद्वाजः ।
12. Pā 'एकैकं; others 'एकैकं; Rudradatta on ĀpŚS V.16.4 quotes this sūtra with 'एकैकं.

वा ॥ १६ ॥ यदि त्वरेत पशुवन्धेऽग्राविष्णुभ्यामिति चतुर्गृहीतं स्यादिति ॥ १७ ॥ समानतन्त्रो वा क्रैडिनेन स्वातवसः स्यात् ॥ १८ ॥ असोमयाजी न संनयति । तस्यैन्द्राशो' नियतः ॥ १९ ॥ नासोमयाजिनो ब्राह्मणस्याग्नीषोमीयः पुरोडाशो विद्यते । नैन्द्राशः संनयतः । असोमयाजिनोऽपि ब्राह्मणस्याग्नीषोमीय इत्येकेषाम् ॥ २० ॥ उषाँशुयाजमन्तरा चजत्पजामित्वायेति विज्ञायते' । अनारभ्यवाद इत्येकेषाम् ॥ २१ ॥ समानदेवताँ समवदाय प्रचरति हविर्गणेषु पशुगणेषु च' ॥ २२ ॥ पृषदाज्यधान्युपभृद्भूत् ॥ २३ ॥ वनस्पतेः पुनरतिक्रम्य वनस्पति यजेत् । अपुनरतिक्रम्य प्रचरन् प्रदक्षिणमावृत्त्वावृधेत् ॥ २४ ॥ सांनाय्यधर्माः' पयस्या दधि पयः पशुश्च' ॥ २५ ॥ इन्द्रिवावी भूयासम् इति यत्र क्व च पयस्या दधि पयो धान्यत्र वैश्वदेव्याः । तथा पशोरन्यत्र निर्दिष्टानुमन्त्रणेभ्यः ॥ २६ ॥ सँसृष्टे मिश्रणं मुख्यं वा स्वधर्मः स्यात् ॥ २७ ॥ सांनाय्यप्रायश्चित्तान्या-मिक्षायां' न विद्यन्ते ॥ २८ ॥ यद्यन्यतरद् व्यापद्येत यत एव कुतश्चोत्पाद्य प्रचरेत् । यद्युभयं व्यापद्येताज्येन पयसा' दध्ना वा' यजुरुत्पूतेन प्रचरेत् ॥ २९ ॥ आज्येन वाजिने व्यापये' ॥ ३० ॥

अथ प्रयाजाननुमन्त्रयते ॥ ३१ ॥ यथाप्रकृत्याद्यौश्चतुरः । तत ऊर्ध्वं देवतानामाग्नीषामिति यथादेवतै पद् । यथाप्रकृत्युत्तमः प्रयाजः ॥ ३२ ॥ अथानु-याजाननुमन्त्रयते ॥ ३३ ॥ आद्यौश्चतुरः प्रजावान् भूयासम् इति । उत्तरौश्चतुरः पशुमान् भूयासम् इति । उत्तमस्यानुमन्त्रणेन नवमम् । प्रथमस्यानुमन्त्रणेन दशमम् । यथाप्रकृत्युत्तमोऽनुयाजः ॥ ३४ ॥ पितृयज्ञा नासोमाश्चानुवपदकाराडा पूर्वाः ॥ ३५ ॥ पशुमालभ्य पुरोडाशं निर्वपतीति विज्ञायते । अनन्तरवादोऽभिप्रेतः । वपया प्रचर्य पुरोडाशेन प्रचरतीति तद्वत् ॥ ३६ ॥ ऐन्द्राशः काम्यानां पशूनां

1. MSS तस्यैन्द्राशो

2. P₁ शाजने

3. Rudradatta on ĀpSS IX.1.23 and Mahādeva on SatS XV.1.25 cite this sūtra as समानदेवतेषु समवदाय etc.

4. P₃ धर्मा

5. cf. SatS IV.5 : पशुः प्रातर्गृहविकारः कालसाधाम्भार. Rudradatta on ĀpSS VII.1.2 : तथा पयोधर्माः पनाविति भारद्वाजः ।

6-6. cf. Rudradatta on ĀpSS IX.15.10 and Mahādeva on SatS XV.4.30 : तत्र साह भारद्वाजः सांनाय्यप्रायश्चित्तान्या' दध्ना पयसा वा यजुरुत्पूतेन प्रचरेत् । आज्येन वाजिने व्यापये इति । Rāmāgnicit on ĀpSS IX.1.34 : आमिषायां न सांनाय्य-प्रायश्चित्तमिति भारद्वाजः ।

7-7. P₂ दध्ना पयसा वा

प्रकृतिः । अग्नीषोमीय इतरेषाम् ॥ ३७ ॥ वैश्वदेविक एककपाल एककपालानाम्
 ॥ ३८ ॥ नान्यत्र चातुर्मासिकेभ्यो मामनामभिरभिजुहोति ॥ ३९ ॥ पृथग्भूत
 एककपालस्तस्य स्वदेवतेन प्रचये सर्वं पुरोडाशमवदाय स्विकृतं यजति ॥ ४० ॥
 यो हविर्माणे तस्य यथाप्रचये ॥ ४१ ॥ इष्टानुमन्त्रगानि नान्यस्य प्रकृति
 गमयेत् ॥ ४२ ॥ निर्दिष्टप्रकृत्योः संनिपाते प्रकृतिवलीयसी ॥ ४३ ॥ सर्वेषां
 हविषां नानासंस्काराणां यथाप्रकृत्यनुमन्त्रणकल्पः । संस्कारपृथक्त्वान्न प्रकृति
 गमयेत् ॥ ४४ ॥ अथ नक्षत्रेष्टीनां याज्यानुवाक्या यथासमाप्ता उपहोमाश्च
 भवन्ति ॥ ४५ ॥ प्राकृतावाज्यभागौ । आम्नाते संयाज्ये । यथाश्रद्धं दक्षिणा
 भवन्ति ॥ ४६ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमनुमत्यै चरुं सर्वानुपजति नक्षत्रहविर्मध्ये
 ॥ ४७ ॥ अनुपूर्वमितराभिरिष्टिभिरन्वहं यजते । यथा वार्यः ॥ ४८ ॥ तां
 त्र्यवराध्यां त्रिरध्यामाहोत् ॥ अन्वहमवशिष्टानि हवींषि निर्वपति । अर्थापार्यापो-
 पहोमाञ्जुहोति ॥ ४९ ॥ तैलिङ्गैर्निगम्यन्ते । त एते काम्यानामुपहोमा भवन्ति
 ॥ ५० ॥ क्रत्वादौ क्रतुकामं कामयेत यज्ञाङ्गादौ यज्ञाङ्गकामम् । यावति तत्र
 सूर्यो गच्छेद्यत्र जघन्यं पश्येचावति कुर्वति यत्कारी स्यात् पुण्याह एव कुर्वत
 इति विज्ञायते ॥ ५१ ॥ अग्रेण प्राजहितं निरूढस्य पात्रप्रयोगो भवति ॥ ५२ ॥
 दक्षिणस्य हविर्धानस्य विहारस्य चाग्नेग खरं वहिर्वाभ्यन्तरं वा सोमे ॥ ५३ ॥
 यत् पच्यमानानां प्रतिहसेत् पुरीषेण तत् संपूरयेत् ॥ ५४ ॥ अग्रगाह्वनीयं
 पितृयज्ञस्य संचरो भवति ॥ ५५ ॥

1. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpSS XI 16.2
2. Emended. MSS अन्यत्र
3. Br, Bm अभिरजुहोति; Pb second hand अभिजुहोति
4. Pā ॥ देवतेन
- 5-5. Emended Bm यथाप्रचये; the rest यथाप्रचये नेष्टा
6. Pā ॥ मयेत्
7. Bm पृथक्त्वान्न
8. Pā समाप्ता
9. Pā प्रकृता
10. Thus Pā; the rest मनुमत्यै
11. Br, Bm त्र्यवराध्या
12. Br, Bm, Pā, Pb त्रिरध्यामा
- 13-13. Pā वा सूर्यो; the rest सूर्यो
14. Br, Bm, Pā, Pb show here the figure ॥ २२ ॥
15. Br, Bm, Pb प्राजहितं; Pb second hand प्राजहितं
16. Br, Bm प्रतिहसेत्
17. Pā पितृयज्ञ
18. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpSS VIII.15.1

अथाक्षरान्ताः ॥ ५६ ॥ याज्यान्ते स्युर्विसर्जनीयास्तदेवाविकृतं प्रावयित्वा
 वपटकुर्वादन्यत्र सरेफादग्रेभ्यः* ॥ ५७ ॥ अथाग्नीन् ज्वलतो* नापयेत् ॥ ५८ ॥
 अथ चातुर्मास्यानां मह्नेष्टिञ्चरौ गार्हपत्यो दर्शपूर्णमासप्रकृतित्वात् ॥ ५९ ॥
 यस्यां वेद्यामग्निः प्रणीयते सा पाशुक्याकृतिः* । पञ्चारस्तिर्भवति ॥ ६० ॥
 उभयार्थां सोमेऽन्यत्रामिचरणिकेभ्यः* ॥ ६१ ॥ देशेदेशे कामाः ॥ ६२ ॥ पञ्चगृहीतं
 पशुकामस्य ॥ ६३ ॥ न क्रतुकामां भवन्ति ॥ ६४ ॥ मन्त्रव्यवाये मन्त्राभ्यासो
 द्रव्यपृथक्त्वेऽर्थपृथक्त्वे देशपृथक्त्वे च ॥ ६५ ॥ यथा कण्ठ्यनस्वमनदीतरणाव-
 वर्षणामेभ्यप्रतिमन्त्रगानीति* ॥ ६६ ॥ समानजार्तायेषु बहुवन्मन्त्राचमेत् । यथा
 ग्रहे प्रतिग्रहे ॥ ६७ ॥ मन्त्रविरोधे संनमयेत् । संनमनविरोधे* मन्त्रलोपः ॥ ६८ ॥
 यदि दीक्षितस्याश्रु पतेत् तदनुमन्त्रयेत् कृपा आपः स्थ स्वाहाकृताः पृथिवीमाविशत
 इति । मुदा** इति स्नुहानम् । बीभत्सा इति स्वेदम्** । तपस्या इति** स्वेदम् ।
 क्रव्या इति लोहितम् । अहोमुचा** इति मूत्रपुरीषे । रेतःसिच** इति रेतः । आपः
 स्थ इति सर्वत्रानुपजति ॥ ६९ ॥ द्वादशाहं दक्षिणार्धं** मिक्षेत । द्रव्यासंभवे**
 भूयस्तदर्थत्वात् ॥ ७० ॥ अद्भ्यः पयतेऽपोऽभिव्रते इत्यहरहः प्रस्थितो जपति
 ॥ ७१ ॥ अत ऊर्ध्वं याजमानं यथासमाश्रातम् ॥ ७२ ॥ वाजपेयं साग्निक्मेके**
 समामनन्ति । वसन्त एके ॥ ७३ ॥ यत्र क चैकाहे साग्निक्के षडुपसदः । तिस्र

1. Thus Pā; Br, Bm स्युर्वि* स्तदेव विकृतं; the rest *स्तदेव विकृतं
2. Pā *दवग्रहेभ्यः
- 3-3. Thus Pā; Pb ज्वलतोपयेत्
4. Thus Pā; the rest पाशुक्या प्रकृतिः
- 5-5. Pā उभयार्थाः सोमा अन्यत्र*
6. Thus Pā; the rest क्रतुका
7. Rāmāgnicit on ApSS V.17.3 : द्रव्यपृथक्त्वेऽभ्यावर्तत इति भरद्वाजः । Mahādeva on SatS I.1 (p. 45) cites the sūtra मन्त्रव्यवाये etc. verbatim. Again on SatS I.2 (p. 85) he says : तदेव भरद्वाजवचनेन द्रव्यपृथक्त्वेऽभ्यावर्तत इत्यत्र सुत्रे स्वाह्यातम् ।
8. Thus Pā; the rest *वावर्षणा*
9. Pā संनमनः*
10. Pā shows here the *kapḍikā* figure ॥ २१-॥
11. Pā मुदा
- 12-12. Pā येवं for स्वेदः omitted in Bm
13. Pā अहोमुचा
14. Pb रेतः सिचन
15. Thus Pā; the rest मिशार्धं
16. Thus Pb; Br, Bm इत्यहरहः* Pā इत्यहरहः**
17. Pb वाग्निक्के

एके समामनन्ति ॥ ७४ ॥ त्र्युपसत्के^१ मध्यमायामुपसद्यग्निं^२ चिन्वीत प्रकृत्युप-
बन्धात् ॥ ७५ ॥ उपरिटाद्विधानानि न कालाकाङ्क्षीणि भवन्ति ॥ ७६ ॥
अथान्यानृतत्वजो घृत्वा पृथग्मर्नायेन यजन्ते ॥ ७७ ॥ प्रधानं पशौ पश्वाहुतिः^३
सोमे सोमाहुतयः । तदङ्गमितरे^४ होमाः ॥ ७८ ॥ व्याख्याता दर्शपूर्णमासयोरिज्या^५
कालाश्च ॥ ७९ ॥ पश्चावविशेषेऽजः ॥ ८० ॥ वशा वेहद्वौरिति^६ लिङ्गैर्नियम्यते
॥ ८१ ॥^७ अजा^८ अवयो^९ गाव इत्यन्योन्यस्य प्रतिनिधयो भवन्ति ॥ ८२ ॥ स्थान-
समाप्तानसमाख्यानसमवाये स्थानं बलीय^{१०} इष्यते । यथा शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो
मणिवाल इति ॥ ८३ ॥ वाक्यशेषाश्च तद्वत् ॥ ८४ ॥ कृत्स्नप्रधानः परतन्त्रव्यवेते^{११}
च । ततः प्रधानान्तः ॥ ८५ ॥

मन्त्रेण पितृयज्ञोऽवभृथश्च ॥ ८६ ॥ अन्तरा सामिधेनीष्वनूच्यं निगदेषु
निवित्पदेषु^{१२} ॥ ८७ ॥ सामिधेनीवहेवता आवाहयति ॥ ८८ ॥ मन्त्रेण प्रागाज्य-
भागाभ्यां प्रातःसवने च ॥ ८९ ॥ मध्यमेन^{१३} प्राक् स्विएकृतो माध्यंदिने ॥ ९० ॥
ऋष्टेन शेषे^{१४} तृतीयसवने च ॥ ९१ ॥ वाक्संद्रवथ तद्वत् ॥ ९२ ॥ आश्रुतप्रत्या-
श्रुतप्रवरसंवादसंप्रैपाश्च तथैव ॥ ९३ ॥ उपांशुदेवतासूपसद्वर्जं वषट्कारप्रणवयेयजा-
महाश्च^{१५} ॥ ९४ ॥ उपांशुदेवतानामुपांश्वावाहनम्^{१६} ॥ ९५ ॥ प्रदाप्यः^{१७} सूक्तवाकनिगदे
च अजुपतावीवृधत इत्युपांशु स्वप्रधानत्वात्^{१८} ॥ ९६ ॥ सहस्रेण हिरण्यशकैः
प्रोक्ष्य प्रत्यवरोहेदित्येकम् । प्रत्यवहृद्य प्रोक्षेदित्यपरम् ॥ ९७ ॥ गणेन गण-

1. Pb त्र्युपसत्के
2. Pb मध्यमाया उपसद्यग्निं
3. Emended. MSS °हुतोः
4. MSS °मितरे cf. ĀpSS XXIV.2.31.
5. Pb °मासयोर्याः
6. Pb °द्वौरिति
7. Br, Bm, Pā, Pb show here the *kaṇḍikā* figure ॥ २४ ॥
- 8-8. Emended. MSS अजावयो. Rudradatta on ĀpSS IX.18.5: तज्जातीयानामे प्रतिनिधिरुक्तः सत्यापाठभारद्वाजाभ्याम् । अजा अवयो गाव इत्यन्ये न्यप्रतिनिधयो भवन्तीति ।
9. Thus Pā; the rest बलय
10. Thus Bm, Br; Pb परतंत्रं उद्वेते
11. Pā न निवि°
12. Pb मध्येन
13. Pā शेषेण
14. Pā °प्रवसेयत्रा°
15. Pā °श्वाहनं
16. By conjecture; MSS प्रदाप्य
17. Pā स्वरप्र°

मनुद्रुत्यासीनो हस्तेन जुहोति ॥ ९८ ॥ उत्तमं गणमनुद्रुत्य प्रथमेन गणेन
 प्रथमं पुरोडाशमुत्तमं वा । स्वतंत्रांश्च प्रधासी च [सांतपनश्च गृहमेधी च क्रीडी च
 शाकी] चोर्त्तीर्षा' च इति नप्तमो गणः । न ऊनये इति सर्वत्रानुपजति ॥ ९९ ॥
 अञ्जलिना वातनामानि जुहोन्याज्येन' वा' । वातं यजत इत्यर्थः ॥ १०० ॥
 स्वाख्यामग्निहोत्रोच्छेषणम् ॥ १०१ ॥ विप्रकान्ते कर्मण्यग्निहोत्रकाल आगच्छेत्
 संस्थाप्य जुहुयादित्याश्मरथ्यः । काल एव जुहुयादित्यालेखनः' ॥ १०२ ॥
 वैश्वदेवं चर्हिर्हृत्तरेषु पर्वसु । यथाप्रकृति' वा संनहनधर्माः ॥ १०३ ॥ इष्टिगणेषु
 सहेष्मावर्ही'प्याहरेत् ॥ १०४ ॥ बरुणप्रधासेषु समानाः प्रणीताः ॥ १०५ ॥
 उदगयन आपूर्यमाणपक्षे' समस्तानि । तेषां यथादेशं निवर्तनमन्ते वपनम्
 ॥ १०६ ॥ अग्नीनाभाय मांसं न खादेदा पशुवन्धात् ॥ १०७ ॥ यद्यग्निष्टोमे
 षोडशिनं गृह्णीयात् क्रतुविभागकर्मणि यथाग्निष्टोमे न 'पशूनाद्भियेत' ॥ १०८ ॥
 सामिके च गृह्णीयात् ॥ १०९ ॥ अरुणपिशङ्गोऽथो दक्षिणा । न विद्यत इत्येकम् ।
 विद्यत इत्यपरम् ॥ ११० ॥ एकाक्षरेषु दीक्षाकल्पेषु पर्वणि दीक्षा-सुत्या वा'
 ॥ १११ ॥ यो ब्रह्मचारी स्त्रियमुपेयात् स गर्दभं पशुमालभेत । आहिताग्निरित्येक-
 मनाहिताग्निरित्यपरम्' ॥ ११२ ॥ यो ब्राह्मणो बहुयार्जाति सोमयाजिनं ब्रूते
 ॥ ११३ ॥

अर्षोषोसो मन्त्रा भूयोसि कर्माणि तत्र मन्त्रांश्च कर्माणि च समशः

प्रतिविभज्य पूर्वैः पूर्वाणि कर्माण्युत्तरैरुत्तराणि । असंभवे मन्त्रविभाग उत्तम-
 मात्रतेयेत् ॥ ११४ ॥ अल्पीयांसि कर्मणि भूयांसो मन्त्रास्तत्र प्रतिमन्त्रं कुर्याद्वि-
 कल्पेत्त्रयशिष्टाः । यथा वृषद्रव्याणि ॥ ११५ ॥ कुम्भीशूलवपाश्रपणीप्रभुत्वात्त्रयं
 स्यात् । जातिभेदे तु भिद्येत पक्तिवैषम्यात् ॥ ११६ ॥ यावतोऽथान् प्रतिगृह्णी-
 यादिति । प्रतिग्रहणे पुरोडाशः स्यादिदित्याश्रयः । अथे पुरोडाश इत्यालेखनः
 ॥ ११७ ॥ आर्त्विज्ये प्रतिग्रहणे यजमानस्यैव स्यात् ॥ ११८ ॥ यद्युख्यं
 उद्घायेत् भस्मनारणी सँस्पृश्य मन्थितव्यः । तत्रोखां प्रवृणक्त्युख्यस्याहरणकल्पेन ।
 प्रवृञ्जनं विद्यत इत्येकम् । न विद्यत इत्यपरम् ॥ ११९ ॥ समितम् इति
 चतसृभिः सं नि वपतीति द्वितीयमग्निं गार्हपत्यचितिमग्निमग्निं कुरुते ॥ १२० ॥
 उपधानचरोस्तूर्णी निरुष्य तूर्णी निर्मथ्येन श्रपयति । उपधानमन्त्र एवात्र
 स्यात् ॥ १२१ ॥ शतद्वीये त्रयश्चत्वार इत्यनुवाकविभागः ॥ १२२ ॥ यदि
 त्वरेतोचैर्यजुभिः पद्भिः संपादयेत् ॥ १२३ ॥ उपरिशादग्नीषोमीयात् कथं
 वेदिकर्माणि । यानि कृतानि न पुनः क्रियन्तेऽन्यत्र प्रोक्षणात् ॥ १२४ ॥
 बर्हिरुपोष्य तूर्णी पौतुद्रवान् प्रहरति ॥ १२५ ॥ तूर्णीकं सवनीयं बर्हिरा-
 हरेदहरद्दः ॥ १२६ ॥ बर्हिपः कल्पेन प्रस्तरमाहरेदिति वादरायणः ॥ १२७ ॥
 स्तरणेन देशा व्याख्याताः । यथा पञ्चहोत्रा पशुमासादयति । स्पर्शं स्तब्ध्वा
 संप्रेष्यतीति ॥ १२८ ॥ सर्वसोमेपु ये षोडशभ्यस्तेभ्यो यथाश्रद्धं ददाति ।
 यथा चमसाध्वर्यवः ॥ १२९ ॥ यथा खादिरैः सुवैर्नक्तं जुह्वतीति । यथा

1-1. Pā मन्त्रविभाग उत्तम°; Pb मन्त्रविभागे उत्तम°; Br, Bm मन्त्रविभागसुत्तम°. All MSS
 °मावातयेत्

2. All MSS °वपाश्रपणी°

3. All MSS पक्ति°

4. Thus Pā; the rest इत्याश्रयः

5. Thus Pā; Pb यदि बोध्यः; Br, Bm यदि बोध्य

6. Thus Br; Pb प्रवृणक्त्युख्य°; Bm प्रवृणक्त्युख्य°

7. All MSS इत्यरं

8. Br, Pb चतसृभिः; Bm समिः

9. Pb °द्विद्ये

10. Pb °दाग्नीषोमीयात्

11-11. Thus Pā; the rest तूर्णी कं सं वसनीयं

12. Rudradatta on ĀpŚS XIII.6.7 and Yajñeśvara Dikṣita on BaudhŚS
 VIII : यथाश्रद्धमित्येव सत्यावाक्यभारद्वाजै ।

13. Pā जुह्वतीति

शतं ब्राह्मणाः पिबन्तीति । त एते सर्वे' ऋत्विजो' घृता' यज्ञवाहा' इत्याश्मरथ्यः ।
अघृता' इत्यालेखनः ॥ १३० ॥ दशपेधेऽन्यत्र प्राकृतेभ्यः शतमित्येकम् । सह
प्राकृतैरित्यपरम् ॥ १३१ ॥ अनुचाना विद्वांस आर्षेया ऋत्विजो' भवन्तीति ।
त एते सङ्घृता एव यज्ञं वहन्तीत्याश्मरथ्यः । सोमसोम इत्यालेखनः ॥ १३२ ॥
मार्गादनपेतोऽनुचानः' ॥ १३३ ॥ विलुप्तसावित्राको दुर्ब्राह्मणः' । मार्गादिपेत
इत्येके ॥ १३४ ॥

यदि यजमाना न सहेयुर्भूयोऽन्वावपेत भूयो भक्षान् कुर्यात् ॥ १३५ ॥
यदन्यच्छकलेभ्यस्तत्सर्वमिडामवधति । न प्राशित्रं न यजमानभागम् ॥ १३६ ॥
सत्रनीयैरेव परप्रधानेषु व्याख्यातम् ॥ १३७ ॥ यदि प्रचरणीयो' महावीरो
व्यापद्येत इतरयोरन्यतरेण प्रचरेत्' ॥ १३८ ॥ अयूपे क्रतौ वनस्पतिं नावाहयेत्
जुहुयादित्याश्मरथ्यः । आवाहयेत्जुहुयादित्यालेखनः ॥ १३९ ॥ एकाहानाम-
विशेषेण द्वादशशतं दक्षिणाः ॥ १४० ॥ सप्तगुः सोमः । षोडशकलः पशुः ।
कलाभिर्त्रा संख्यां पूरयेत् ॥ १४१ ॥ सर्वसंस्थानामविशेषेण क्रतुपशव ऐका-
दशिनाश्च विकल्पन्त इत्याश्मरथ्यः । पथलाभ ऐकादशिनानामेकमुपाकरोतीत्या-
लेखनः ॥ १४२ ॥ यूपैकादशिन्यामेव त्वाष्ट्र इत्याश्मरथ्यः । यत्र क चैकादश
पशवः कुर्यादेव त्वाष्ट्रमित्यालेखनः ॥ १४३ ॥ बर्हिर्मुष्टि' प्रयच्छन् स्तोत्रमुपा-
करोति । बर्हिपी इत्येके ॥ १४४ ॥ यज्ञस्य संततिरसि' [यज्ञस्य त्वा संतत्यै लृणामि
संतत्यै त्वा] यज्ञस्य' इति पृष्ठ्यास्तरणमन्त्रः ॥ १४५ ॥ उत्तरेण हविर्धाने उत्तरेणाग्नी-
धमुत्तरेण सदः प्राग्वैशस्य संचरः सदसो हविर्धानस्य च ॥ १४६ ॥ अन्तराणि

1-1. Br, Bm सर्वस्विजो; Pb सर्वतिविजो

2. Pb विदा

3. Pb यज्ञवाहा

4. Pā आशता

5. Pā भृत्विजो; the rest omitted

6. Rudradatta on ĀpŚS X.1.1 : मार्गादनपगतोऽनुचान इति भारद्वाजः । Similarly Gopinātha on SatS X.1 (p. 992); X.4 (p. 1083); Vāñcheśvara on SatS X (4B) : मार्गादनपेतोऽनुचान इति भारद्वाज एवाह ।

7. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpŚS X.1.1; Vāñcheśvara on SatS X (3a) and Yajñeśvara Dīkṣita on BaudhŚS VII.1.

8. Pā प्रवचनयो

9. Thus Pā; the rest प्ररेत्

10. Br बर्हिमुष्टि; Bm बर्हिमुष्टि; Pb बर्हिमुष्टि

11-11. Pā संततिरसि० यज्ञस्य; the rest संततिरसि यज्ञस्य

यज्ञाङ्गानि वाद्या ऋत्विजः । पत्नीयजमानावृत्विग्भ्योऽन्तरतरौ । यथाकर्म ऋत्विजः । ऋत्विग्भ्यो यज्ञाङ्गानि । यज्ञाङ्गेभ्य आज्यानि । आज्येभ्यो हवीं पि । हविर्भ्यः सोमः । सोमादग्नयः ॥ १४७ ॥ न विहारादपपर्यावर्तेत । प्रत्यङ् गच्छन् दक्षिणमँसमावर्तेयेत् प्राङ् गच्छन् सव्यम् ॥ १४८ ॥ पञ्च हविराकारा आज्यं पय ओषधयः पशुः सोम इति ॥ १४९ ॥ आज्यतन्त्राणामुपांशुयाजवत् । आज्य- विकारो मधूदके ॥ १५० ॥ यद्यन्ते स्यादित्यग्निहोत्रानन्दन्तरवाद्दोऽभिप्रेतः ॥ १५१ ॥ प्राणा वा एते यच्चतुर्होतारः । तान् हुत्वा यदग्निमपनयेद्यजमानस्य प्राणान् विच्छिन्द्यादिति विज्ञायते ॥ १५२ ॥ यदि सभ्यावसथ्यौ न शक्युयाद्यो नित्यस्तस्मिन् मन्त्रप्रयोगः ॥ १५३ ॥

एकदेवतौषधिव्या आग्नेयविकारा अन्यत्र सोमेन्द्राभ्याम् ॥ १५४ ॥ तयोरेकदेवताग्रहणम् । गुणस्तु पूर्वम् । वृत्रहा इत्याशिपः ॥ १५५ ॥ सोमेन्द्रस्तु

1. Pā °न्तरेण
2. Thus Pā; the rest परम्
3. Pā औषधं
4. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpŚS IX.8.4; see also the commentary on SatS XV.2.31.
5. Mahādeva on BaudhŚS I: भारद्वाजस्तु सर्वेषामेव चतुर्होतारो तदन्तरतः शेपिओऽग्नि- पृथक्त्वं प्रतिपेयति । यथाह प्राणा वा एते चतुर्होतारो यच्चतुर्होतारं हुत्वा etc. Rudradatta on ĀpŚS V.24.7: भारद्वाजस्तु सर्वेषामेव चतुर्होतारो तदन्तरतः शेपिओऽग्निपृथक्त्वं प्रतिपेयति । Rāmāgnicit on ĀpŚS VIII.1.4: यद्यप्युपदेशपक्षे प्राणा वा एते चतुर्होतार इति भारद्वाजोक्तप्रतिकले- चतुर्होत्रार्थोऽपि प्रधानकर्म etc.
6. Pb यदि
7. Rudradatta on ĀpŚS V.17.1: भारद्वाज्याह ७थ सभ्यावसथ्यौ न शक्युयाद्यो नित्यस्तस्मिन् मन्त्रप्रयोग इति ।
- 8-8. This portion is repeated in Pā cf. sūtra 170. Sūtras 154-169 may be compared with the corresponding portion of the *Vārāha Parīṣiṭa* (MS No. 680, folia 239-40 Oriental Institute Baroda): एकदेवता औषधिव्या आग्नेयविकारास्तथैशासोमीयमन्त्र सोमेदान्यां तयो- रेकदेवताग्रहणं गुणस्तु पूर्वं वृत्रदेवतासीत् सोमेरे तु सोमपूर्वत्वादमीयोऽपि विकारं न वा एतयोर्विकारा प्रथमेऽन्यमावास्या प्रसस्ता मुदया तु पौर्णमासी प्रथमप्रयोगत्वात् तस्मादौषधं प्रथमस्तस्यानिरुद्धमप्यामेयं पौर्णमासीविकारं स्यात् पूर्वं वानेकदेवतमृत् आग्नेयविकारत्वा- दुपांशुयाजवदाज्यदध्याणां मधूदकस्यैव प्रत्यक्षान्यादमीयोऽपि एतस्य वा द्विदेवतानां प्रकृतिर्वैशदेवे बहुदेवता वानेकसामान्यात् प्रत्यासत्तेः हविरस्याता यन्दाधरसामान्याद्विद्वेषः पूर्वपूर्वं तु यत्नो गुणविशिष्टास्ता देवताया गुणविशिष्टं देवताग्रहणं गुणलोपो लोप देवतातरमित्यनेकेन वा यन्- प्रामाण्यादादित्यपौष्णसारवत्तथैव देवताः पृथिवीनां यात्रमानमाप्रतं तासुर्वीथं प्रकृतान् धरताद्वै- देव्यामिच्छतां प्रकृतिर्वावापृथिवीनां न एकस्यानानां निष्कलनस्य सत्त्वम्ये ऽपौर्वाभिनयः च ।

सोमपूर्वत्वादग्नीषोमीयविकारः । इन्द्रासोमस्त्वन्पूर्वत्वादैन्द्राग्रविकारः ॥ १५६ ॥
 अश्रये पथिकृत इत्याग्नेयविकारः ॥ १५७ ॥ निरुद्धमप्याग्नेयं पौर्णमासविकारं
 स्यात् ॥ १५८ ॥ हविर्देवताशब्दाक्षरसामान्याद्विशेषाः । पूर्वपूर्वं गरीयः
 ॥ १५९ ॥ गुणविशिष्टायै देवतायै गुणविशिष्टं देवताग्रहणम् । गुणलोपे लोपः
 ॥ १६० ॥ वैश्वदेव्यामिडाणां प्रकृतिः । घात्रापृथिव्य एककपालानाम् ॥ १६१ ॥
 निष्कासः सांनाय्यविकारः पशुर्वाजिनं च ॥ १६२ ॥ यद्देवो वर्पत्ययौपधयो
 जायन्ते । ओषधीर्जिग्मवा पयः पीत्वा रेतः संभवतीति समानयोनितां पयंसं
 पशोश्च दर्शयति ॥ १६३ ॥ स्वितृकृद्धिकारो वनस्पतिर्वहनसामान्यादेवतानिगमनं-
 सामान्यादेकावदानसाम्याच्च ॥ १६४ ॥ सवनीयेषु हरिवत्ते धानाः पूष्णः करम्भो
 भारत्यै परिवाय इन्द्राय पुरोडाशो मित्रावरुणयोः पयस्येति प्रचरणकाले देवता-
 पनयः । ऐन्द्राः संपद्यन्ते ॥ १६५ ॥ तन्त्रं देवताग्रहणम् ॥ १६६ ॥ आशिपः
 समुचीयेरन् ॥ १६७ ॥ संसृष्टेषु नानाद्रव्यत्वाद्भ्रूणप्रधासेषु मेपयोश्च ॥ १६८ ॥
 शतकृष्णलायामाज्यवद् विलयनसामान्याद्देवतानिगमनसामान्यादनेकसामान्याच्च

इदं हा देवो वर्पत्ययौपधयो जायन्ते ओषधीर्जिग्मवाः पीत्वा पयः संभवति पदसो रेतसः । हा पशुः
 संभवति तस्मात् समानयोनितां पयसः पशोश्च दर्शयतीति तत्सामान्यम् ॥ इति पृक्कारणे द्वितीयम्
 ॥ २ ॥ अग्नीषोमीयात् पशुनां पर्जन्यग्रहणं सामान्यविष्यंवात् पंचहस्वो वादुरावणस्य स्वितृकृद्धिकारो
 वनस्पतिर्वहनसामान्यादेकावदानसामान्यात् देवताविपमेनसामान्याच्च । यथा च सवनीयेष्विडाप
 हरिवत्ते धाना इंद्राय पूष्णवत्ते पित्रीकरंमिद्राय सरसतीवत्ते भारत्यवत्ते पुरोडाशा परिवायः इंद्राय
 पुरोडाशोष्ठाकालो मित्रावरुणाभ्यां पयस्येति तेषां प्रचरणकाले देवतापनय एंड्राः संपद्यन्ते तत्र
 देवतारूपमाशिपः समुचीयेरन् । संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वाद्भ्रूणप्रधासेषु मेपयोश्च शतकृष्णलाया आज्य-
 रद्विलयसामान्यात् ।

1. Rudradatta on ĀpSS V.19.1 : तथा तमेव हेतुमुक्तवाद् भारत्यजः । तस्माद्विरुद्धं
 मप्याग्नेयं पौर्णमासविकारं स्यादिति ।
- 2-2. Pb प्रथमे
3. Rudradatta on ĀpSS VII.1.2 : एतदेव पृष्ठोक्तं भारद्वाजेन समानयोनितां पयसः
 पशोश्च दर्शयतीति । cf. ŚBr (K) IV.7.4.3. Yajñeśvara in his Baudh.
 Karmāntapariśiṣṭīśādisamgraha has cited this Śruti, and further says
 पशोपमाः पयश्च इति भारत्यजः ।
- 4-4. Thus Pā: the rest omit the portion beginning with एकावदानसामान्याच्च
 in sūtra 164 and ending with देवतानिगमनसामान्याच्च in sūtra 169. Pā
 reads एकावदानसामान्याच्च in sūtra 164. The reading एकावदान* is given
 above by conjecture.
5. Rudradatta on ĀpSS VIII.6.10 : तत्र सांनाय्यवदनुग्रहणमाशिप्रायाः मेप्या-
 र्द्विकृतान् भारत्यजमन्त । यथाशिपं समुचीयं प्रकृत्वाद् संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वाद्भ्रूणप्रधासेषु
 मेपयोश्चेति । Again on ĀpSS XII.20.15 : तथा च सवनीयात् प्रकृत्यं भारत्यजः ।
 तन्त्रं देवताग्रहणम् । आशिपस्तु समुचीयेरन् । संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वादिति ।

॥१६९॥ एकदेवतोपधिद्रव्या आग्नेयविकारा अन्यत्र सौम्यादैन्द्राच्च ॥ १७० ॥
 सौम्योऽग्नीषोमीयविकारः प्रकृतिदेवतत्वात् ॥ १७१ ॥ गुणविकृतेऽपि यथा सोमाय
 पितृमंत इति ॥ १७२ ॥ गुणविकृतेऽप्यैन्द्र ऐन्द्राश्चविकारः प्रकृतिदेवतत्वात् ।
 गुणविकृतेऽपि यथेन्द्राय महत्त्वत इति ॥ १७३ ॥ तेषां द्विदेवता बहुदेवताश्च
 ॥ १७४ ॥ द्व्यक्षरत्र्यक्षरा ऐन्द्राश्चविकारा यथाद्यिनौ महत् इति ॥ १७५ ॥
 चतुरक्षरप्रभृतयोऽग्नीषोमीयविकारा यथा वैश्वदेवो द्यावापृथिवीय इति ॥ १७६ ॥
 सोमेन्द्रा इन्द्रासोमीया उभयविकारा उभयलिङ्गत्वात् ॥ १७७ ॥ अपि सोमेन्द्र
 ऐन्द्राग्रस्य । इन्द्रासोमीयोऽग्नीषोमीयस्य ॥ १७८ ॥ अक्षरसंख्यायां समुणो
 देवताशब्द एव समाश्रियेत यथा पितरो वह्निपदो महतः सांतपना भारुत्सांतपनं
 पितृवह्निपदमिति ॥ १७९ ॥ हविर्दोषान् व्याख्यास्यामः ॥ १८० ॥ अथातो-
 ऽग्नीनामुद्गातानां खण्डद्वयं बोधायनवदेकाध्वर्यवप्रायश्चित्तं च ॥ १८१ ॥

द्विपाथैव संस्कारार्थमौपासनम् । अभिहोत्रं यजमानस्येति विज्ञायते ।

1. cf. note on sūtra 154.

2-2. Thus Pā; the rest omitted.

3. Thus Pā; the rest महत्त्वत.

4. Rudradatta on ĀpSS VIII.2.12: यथोक्तं भारद्वाजेन द्व्यक्षरत्र्यक्षरा ऐन्द्राश्चविकार इति. Again on ĀpSS VIII.9.5: यथाह भारद्वाजः द्व्यक्षरत्र्यक्षरा ऐन्द्राश्चविकारा चतुरक्षरप्रभृतयोऽग्नीषोमीयविकारा इति ।

5-5. Pā सोमेन्द्रासोमीया

6. Bm उभयविकारत्वात्

7. Thus Pā; others omitted

8-8. Pā समुणे देवता

9. Thus Pā; others समाश्रियेते. Rudradatta on ĀpSS VIII.9.5: तथा च भारद्वाजः अक्षरसंख्यायां समुणो देवताशब्दः संख्यायैतेति ।

10.

तत्र भारद्वाजेन भगवता कृत्स्नं ब्रह्मसूत्रमुक्त्वा तत्र पुनः च न्याया अनुषां अथाथ पश्चाथ तान् सर्वान् श्रेयितुम् अगतिकान् प्रयोक्तुं संदिग्धान् व्यवस्थापयितुं च परिशेषसूत्रमुपबध्ने । तत्र तन्पत्रेषु श्लेषेणैव व्यवस्था प्रतिपद्यति । तानि सूत्रान्युच्यन्ते । त्रिपाथैव संस्कारार्थमौपासनमभिहोत्रं यजमानस्य तयोर्थः प्रथमं त्रियेत तस्मात्त्रिहोत्रं पशुर्वायाया वा सह प्रमत्तयोक्तयोः प्रतिषेधः । अथ यद्यत्पत्निक स्वा उभान्यां तस्य संस्कार औपासनाभिहोत्रयोः अथ यदाभिहोत्रेण पत्नी इति यदेकस्मिन् त्रये द्वे तस्मै परिश्वरति तस्मै देवो द्वे जाते विन्दते यथेकार स्वनां द्वयोर्दोषयोः परिश्वरति तस्मादेका द्वौ पत्नी विन्दत इति विज्ञायते सा पुंश्वरति च स्यां भवतीति विज्ञायते ।

11. Thus C; others यजमानस्येति

अन्यतरं पत्न्या अन्यतरं यजमानस्य । तयोर्षः^१ ग्रथमं झ्रियेत^२ तस्याग्निहोत्रं
 पत्युर्जायाया वा । सह प्रनीतयोरुभयोः प्रतिषेधः ॥ १८२ ॥ अथ यद्यपत्नीकः
 स्यादुभाभ्यां^३ तस्य^४ संस्कार औपासनाग्निहोत्राभ्याम् ॥ १८३ ॥ अथ यद्यग्निहोत्रेण
 पत्नीं दहति । यदेकस्मिन्^५ युगे द्वे रजने^६ परिव्ययति तस्मादेको द्वे जाये
 विन्दते यत्रैको रजनां द्वयोर्यूपयोः परिव्ययति तस्मान्नैका द्वौ पर्ता^७ विन्दत
 इति विज्ञायते । सा पुंश्चद्वति स स्त्रीश्च भवतीति^८ विज्ञायते ॥ १८४ ॥
 यद्यहितानिः पुनर्दारान् कुर्यादग्नीन्तोत्सृजेयुर्लौकिकाः^९ संपद्येन् । तस्य पुनरग्न्याधेयं
 विद्यत इत्याश्मरथ्यः । पुनराधेयमित्यालेखनः । पुनरग्न्याधेयमित्यौडुलोमिः^{१०}
 ॥ १८५ ॥ यजमानः प्रधान औपासनं च । द्रव्यं^{११} पत्नीं ॥ १८६ ॥ यथा
 शरीरिणि^{१२} शरीरे च पञ्च^{१३} वायवो^{१४} निविष्टाः^{१५} प्राणापानव्यानोदानसमाना^{१६}
 इति । तस्य प्राणो गार्हपत्योऽपानोऽन्वाहार्यपचनो व्यान आहवनीय उदानसमानौ
 सम्यावसध्यावित्पेत^{१७} एवाग्र्य इति । एत एव पञ्च प्राणा अग्र्य आधीयन्ते ।
 पादके वा इदं सर्वं पादकेनैव^{१८} पादके स्पृणोतीति^{१९} विज्ञायते ॥ १८७ ॥
 यथैश्वर्यवलादीधरः^{२०} स्वान्^{२१} देहान् परित्यज्यान्येषां देहान् प्रविश्य पुनरात्मदेहान्^{२२}

1. Pb omitted
2. Thus C; others झ्रियेत
3. Thus C; others स्वादुभ्या
4. Bm ते
5. Rudradatta on ĀpSS 1.20.13: भारद्वाजस्तावत्—अथ यद्यपत्नीकः स्यादुभाभ्यां तस्य संस्कार औपासनाग्निहोत्राभ्यामिति. Similarly cited by Vāśiṣeṣvara on SatS VI (37b).
6. C तदेकस्मिन्
- 7-7. Thus Pā; Bm रजने ष्यति; C रजने पाया; others रजने ष्यति
8. Thus Pā,C; others श्रो भवतीति
9. Thus Pā,C; others कुर्वीतामी^०; कुर्वति यद्यमी^० Upendra in *Pitṛmedha-prayogadīpikā* where the entire sūtra is cited.
10. C *स्यौडुलोमिः
11. Thus C; others इव
12. Thus Pā,C; others शरीरिणि
- 13-13. Thus C; Pā वायवो; others पंचायवो
14. Pā विष्टाः
15. Pā यानोदानं समाना
16. एवमपि repeated in Pā
- 17-17. Thus Pb; Br, Bm पानेनैव पादं स्पृणोतीति; C इति; Pā सर्वं स्पृणोतीति
18. C शरीरिणि
19. C एत
20. Pā श्वर्यव

प्रत्यागच्छति' न च तेन दुर्ज्ञायते । औपासनेऽग्नयो निविष्टा औपासनो' यजमाने' । तस्मादौपासनान्न प्रमदितव्यम् । यथर्षभ ऋषभायां' वत्सं जन-यत्येवमौपासनोऽग्निहोत्रं' व्यापन्नं भूयो जनयति । औपासनस्यैवैषा' संतति-र्यदग्निहोत्रम् । तदु तथा न कुर्यात् । न विद्यत औपासनाग्निहोत्रयोर्विवेचनम् । उभयं जुहुयादौपासनमग्निहोत्रं च' । अथापि विज्ञायते सप्त पाकयज्ञसंस्था औपासने चतुर्दशाग्निहोत्रे ॥ १८८ ॥

पवित्रेष्टि व्याख्यास्यामः ॥ १८९ ॥ अमावास्यायां पौर्णमास्यां वार्ध्वा-नन्वाधाय वैश्वदेववदिध्मावहिंराहरति ॥ १९० ॥ प्रणीताः प्रणीय चतुर्गृहीतं जुहोति येन देवाः पवित्रेण इति ॥ १९१ ॥ अपरं चतुर्गृहीतं' प्राजापत्यं पवित्रम् इति ॥ १९२ ॥ अपरं चतुर्गृहीतम् इन्द्रः सुनीती इति ॥ १९३ ॥ अभ्यातानान् हुत्वाग्नेयमटाकपालं निरुप्य पवमानहवीं'पि' वैश्वानरं' द्वादशकपालं पञ्चमम् ॥ १९४ ॥ आग्नेयं' परिहाप्याग्नेये व्रतपतय इत्येके समामनन्ति ॥ १९५ ॥ पवमानः सुवर्जनः इति द्वे धारये । यत्ते पवित्रम् ॥ जातवेदः पवित्रवत् ॥ १९६ ॥ त्वं च सोम नो वशः ॥ ब्रह्मा देवानाम् इत्याज्यभागयोः ॥ १९७ ॥ अथ हविषाम् । आग्नेयेन प्रचर्योपांशु व्यत्यासं पञ्चभिराज्यहविर्भिर्यजति । उत नः प्रिया ॥ इमा जुहाना इति सरस्वत्याः प्रियायाः । श्रीणि पदा ॥ तदस्य' प्रियम्, इति विष्णोरुरु-क्रमस्य । अथा नो देव सविनः ॥ विश्वानि देव सवितः इति देवस्य सवितुः । प्र वायुमद्य ॥ आ नो नियुद्धिः इति वायोर्नियुत्वतः । दधिक्राव्णो अकारिपम् ॥' आ दधिक्राः इति दधिक्राव्णः' ॥ १९८ ॥ उभाभ्यां देव सवितः ॥ वैश्वदेवी पुनती ॥ येन देवा

1. Pā,C प्रत्यागच्छति

2-2. Thus Pā,C; यजमाने repeated in Pā; others औपासन यजमानः; Mātydatta on SatS XIX.7.35 : भारद्वाजोऽपि औपासने वा अग्नयो निविष्टा इति ।

3. C ऋषभाभ्यां

4. C जनयेवमौ

5. Thus C; others औसनस्यै

6. Rudradatta on ĀpSS V.7.8 : उभयत्र जुहुयादौपासनमग्निहोत्रं चेति भारद्वाज-वचनात् ।

7. Thus Pā,C; others चतुष्

8. Thus Pā,C; others हविषि

9. Thus Pā,C; others वैश्वदेव, cf. sūtra 204.

10. Thus Pā,C; others आग्नेय

11. Thus Pā,C; others तस्य

12-12. Pb omitted

अपुनत ॥ यः पावमानीरच्येति ॥ पावमानीर्यो अच्येति ॥ पावमानीः स्वरत्ययनीः ॥ पावमानी-
दिशन्तु नः ॥ पावमानीः स्वस्त्ययनीः इत्युपहोमाः । वैश्वानरो रक्षिभिः ॥ बृहद्भिः सवित-
स्तुभिः इति संयाज्ये । यदेवा देवहेडनम् इति गार्हपत्ये जुहोति दुरस्ताद् गृहपते-
रुपरिष्ठादा ॥ १९९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २०० ॥ पवित्रेष्टेष्टां शुद्धः पूतः
पङ्क्तिपावनो भवतीति विज्ञायते । दश पूर्वान् दशापरानात्मानं चैकविंशति
पुनात्युभयतः । सर्वेषां पापानां भृयिष्ठदोषनिर्णुदां पवित्रेष्टिं प्रशंसन्ति तद्धि पावन-
मुत्तममिति ॥ २०१ ॥

अतिपवित्रेष्टिं व्याख्यास्यामः ॥ २०२ ॥ तस्याः पवित्रेष्ट्या कल्पो
व्याख्यातः ॥ २०३ ॥ वैश्वानरं द्वादशकपालं पञ्चसं निरुप्याग्नये पथिकृतेऽग्नये
वैश्वानरायाग्नये व्रतपतयेऽग्नयेऽनीकवतेऽग्नीषोमीयमिति' निर्वपति ॥ २०४ ॥ अग्नी-
षोमीयं परिदाप्याग्नये व्रतभृत एके समामनन्ति ॥ २०५ ॥ दधिक्राव्णः प्रचर्योपौशु
व्यत्यासं पञ्चभिराज्यहविर्भिर्यजते विष्णुः सरस्वती सरस्वान् प्रजापतिः सवितेति
॥ २०६ ॥ हिरण्यं वासो दक्षिणा ॥ २०७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २०८ ॥
अतिपवित्रेष्ट्या वसन्ते ब्रह्मवर्चसकामः शरद्याशुष्कामः श्रावण्यां पुत्रकामस्तैर्प्यां
वीर्यकामो यजेतेति विज्ञायते । सैषा संवत्सरमतिप्रवसतः । शुद्धिकाम एतया
यजेतेति' विज्ञायते ॥ २०९ ॥

अथातोऽनुग्रहान् व्याख्यास्यामः ॥ २१० ॥ समस्तहोमो बौधायनवत्'
॥ २११ ॥ यद्युत्तरारणी समास्तदा जीयद्भिद्येद् दुप्येन्नश्येद्वा' अधरारणी आहृत्येति

विज्ञायते' ॥ २१२ ॥ यद्यधरारण्यसमारूढा^१ जीर्वेन्द्रियेद् दुप्येन्नश्येद्वा^२ शकलीकृत्य
गार्हपत्ये प्रक्षिप्य प्रज्वालयादत्ते दक्षिणेनोत्तरारणिं सव्येनाधरारणिम्

उत्तिष्ठाम्रे प्रविश योनिमेतां देवयज्यायै त्वा वोढवे जातवेदाः ।

अरप्योररणी अनुसंक्रमस्व जीर्णां तनुमजीर्णया निर्णुदस्व^३ ॥

इति ॥ २१३ ॥ अथैनं स्वेन मन्त्रेण स्वे योनौ समारोप्य मथित्वाग्नीन् विहृत्य
जुहुयात् ॥ २१४ ॥ पूर्ववद्विहृत्य पूर्ववज्जुहोतीत्यालेखनः ॥ २१५ ॥ अतिक्रान्तेषु

होमेषु वौधायनवत् ॥ २१६ ॥ चातुर्मास्यैः पञ्चदशाहानि यक्ष्यमाणः प्रतिपदि
वैश्वानरपार्जन्यौ । द्वितीये^४ वैश्वदेवम् । तृतीये चतुर्थे पञ्चमे चोपरम्य पष्ठे^५ वरुण-

प्रधासाः । सप्तमेऽष्टमे नवमे चोपरम्य दशम एकादशे च^६ साकमेधाः । द्वादशे त्रयोदशे
चोपरम्य^७ चतुर्दशे^८ शुनासीरीयं^९ पञ्चदशे^{१०} पशुरिति ॥ २१७ ॥ द्वादशाहानि^{११}

यक्ष्यमाणः प्रतिपदि वैश्वानरपार्जन्यौ । द्वितीये वैश्वदेवम् । तृतीये चतुर्थे चोपरम्य
पञ्चमे वरुणप्रधासाः । पष्ठे सप्तमे चोपरम्याष्टमे^{१२} नवमे च^{१३} साकमेधाः । दशम
एकादशे चोपरम्य द्वादशे शुनासीरीयम्^{१४} । त्रयोदशे पशुरिति । संवत्सरप्रतिमा

1. cf. Rudradatta on ĀpŚS V.29.12 : तथोत्तरारणेऽनपविधनाशेऽप्याह भारद्वाजः—
अथ यद्युत्तरारणिः समारूढा जीर्वेन्द्रियेद्वा अधरारण्या आहृत्येति विज्ञायते इति ।

2. cf. Rudradatta on ĀpŚS V.29.12 : तथाप्यनुग्रहमाह भारद्वाजः । यद्यरणी समारूढा
जीर्वेन्द्रियेद्दुप्येद्वा शकलीकृत्य गार्हपत्यं प्रदीप्य प्रक्षिप्य प्रज्वाल आदत्ते दक्षिणेनोत्तरारणिं सव्येना-
धरारणिमुपयमौ धारयन्प्रत्युत्तिष्ठाम्रे प्रविश योनिमेतां देवयज्यायै त्वा वोढवे जातवेदाः । अरप्योररणी
अनुसंक्रमस्व जीर्णां तनुमजीर्णया संवुदस्वेति । अथैनं स्वेन मन्त्रेण स्वयोनीं समारोप्य मथित्वाग्नीं
विहृत्य जुहुयात् ।

3. Pb °नश्येद्वाद्; Pā,C दुप्येद्वा.

4. Pā,C निर्णुदस्व. BaudhŚS XXVII.7 reads this verse as follows : उद्बुध्य-
स्वाग्नें प्रविशस्व योनिमन्यां देवयज्यां वोढवे जातवेदाः । अरप्या अरणिमनुसंक्रमस्व जीर्णां
तनुमजीर्णया निर्णुदस्व ।

5. Thus Pā,C; others द्विजे

6. Pb omitted

7. Thus Pā,C; others omitted

8. Pb omitted

9. Thus C; others चतुर्दशे

10. C शुनासीरीयया; Pā शुनासीरीयया

11. Thus Pā,Pb,C; Br,Bm पंचदशे

12. See foot-note to sūtra 106.

13. C चोपरम्य

14. Thus Pā,Pb; others omitted

15. C शुनासीरीयया; Pā शुनासीरीयया

वे द्वादश रात्रयः संवत्सरमेव यजत इति विज्ञायते ॥ २१८ ॥ सर्पिर्वा मघलाभ
 इत्यादि ॥ २१९ ॥ कुशा वह्निरर्थ इत्यादि ॥ २२० ॥ खादिरत्रिल्वपालाशाना-
 मिष्मदाह्वर्णात्यादि ॥ २२१ ॥ आज्यालाभ आजमाविकं माहियं वा घृतमाज्यार्थ
 इत्यादि ॥ २२२ ॥

॥ इति भारद्वाजपरिशेषसूत्रम् ॥

APPENDIX A

Citations which are attributed to Bharadvaja but which could not
be traced to the Bhāradvāja texts

Darśapurāṇamasau

- १ गोकर्णाकृतिचमसाकृतीति भरद्वाज ।¹
—Mahādeva Dikṣita on SatS I 4 (p 110)
२. पट्त्रिंशदङ्गुलो बौधायनभारद्वाजयोर्मते ।²
—Mahādeva Dikṣita on SatS I 4 (p 109)
- ३ (अ) सद्यस्काला पौर्णमासीमिति भारद्वाजादिभिर्व्यक्तप्रचनाव ।
—Rudradatta on ĀpSS I 14 18
(आ) भारद्वाजेनोक्त मद्यस्काला पौर्णमासीमिति ।
—Mahadeva on SatS I 4 (p 106)
- ४ न गार्हपत्याभिधानम् । निरुतदेवतानामेव । यथा भरद्वाजस्य तथास्माकम् ।
—Dhūrtasvamin on ĀpSS I 18 5
- ५ तथा च भारद्वाज पर्यग्निकरणकाले दध्युपदधातीति ।
—Rudradatta on ĀpSS I 25 8
—Vancheśvara on SatS I (folio 51 A)
- ६ स्वरयो त्रिमात्रत्वम् । आ च वहे आ च वये पूर्वधेति भरद्वाजप्रचनाव ।
—Ramagnicit on ĀpSS II 15 3
—Vancheśvara on SatS II (folio 6A)
- ७ तत्र चतुर्धाकरण चरोर्न विधत् इति भारद्वाज ।
—Rudradatta on ĀpSS III 3 2
- ८ भरद्वाजमतात्तु पात्रान्तरे यजुपोत्वूय स्यात्या मन्त्रेणानीय श्रपणम् ।
—Rāmāgnicit on ĀpSS III 15 6
- ९ भारद्वाजेन नृकमात्मसस्कारा वापनवर्जं पत्या इति ।
—Rudradatta on ĀpSS IV 1 2
- १० यदि क्रियेत येयजामहमुक्त्वा देवतोपलक्षणम् । ततो व्याहृतयो भरद्वाजमतात् ।
—Dhūrtasvamin on ĀpSS XXIV 13 6
- ११ चरुणा सुक्लुमाणा च शुद्धिरुष्णेन वारिणेति मनुचचनाद्भरद्वाजप्रचनाव ।
—Dhūrtasvamin on ĀpSS XXIV 1 29

1 The *prasitrahātana* utensil should be like this

2 *Bāka* is equal to the length of thirty-six *angulas*

Agnyādheya and Punarādheya

१२. अस्माकं तु यदैवैनं यज्ञ उपनमेदिति सर्वकाञ्चनादर उक्त इति भरद्वाजे-
नोक्तत्वात् तस्याधानस्यापि नक्षत्रावनादर उक्त इति ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS V.3.23

१३. अरण्योरपि यावज्जीवं धारणम् । ज्योत्स्नीमन्त उत्तममुत्तरा समाभिति
मन्त्रपर्णाद्वरद्वाजमचनाच्च ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XXIV.1.28

१४. (अ) भारद्वाजस्वाह सोमाधानेनाजज्ञान् कुर्वादिति ।

—Rurdadatta on ĀpSS V.23.1

(आ) सोमाधानेनाजज्ञा इति भारद्वाजः ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS VI.5 (p. 533)

१५. अग्न्योरह देवग्यया चतुष्मान् नूयासमिति समस्तस्य । भारद्वाजध-
लयनमतिथ ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS V 28.11

Agñihotra

१६. उक्तं च भारद्वाजेन । यदन्यदधिप्रथणात् प्रतिषेधाच्च तत् सर्वं भरति ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS VI.15.7

१७. (अ) स्वाहाकारप्रदानेषु भक्षोऽपि विचर इत्यपरमिति भारद्वाजः ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS VI.12.2

(आ) भारद्वाजस्तु स्वाहाकारस्तु प्रदानेन भक्षे विचर इत्यपरमित्याह ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS III.7 (p. 353)

१८. तथा च भारद्वाजः आ सायमाहुतिकाब्दात् प्रातराहुतिकाब्दे नातीयादा
प्रातराहुतिकाब्दात् सायमाहुतिमग्न उ इति ।

—Rurdadatta on ĀpSS VI 4.10

—Subodhant on BaudhSS III (folio 16A)

Agrayana

१९. एका तु पानी गृहप्रयुक्ता यत्र चैककालः । भारद्वाजमतिथ ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS VI.29.13

२०. तत्र स्वाह भारद्वाजः न यानामाप्रपगं विद्या इत्योद्भूलेभिरिति ।

—Rurdadatta on ĀpSS VI.30.18

Animal-sacrifice

२१ सद्यस्त्रात्पक्षे प्रयोगमध्ये भोजन निषिद्धं भरद्वाजेन ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS VII 1 8

२२. पूर्वाह्णे सधियक्षेऽपि प्रकृतिं कृत्वा विकृतिं सद्यो द्रवहो वा इति भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS VII 6 3

२३. भारद्वाजस्त्वाहं अप्राकृता आहुतय आभ्यनिर्वापणादूर्ध्वमाज्यस्यात्या इया-
श्मरथ्यो औकिकाज्यादित्यालेखनो धौमादित्यालेखनिरिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII 10 2

—Subodhini on BaudhŚS IV (folio 34b)

२४ ऊर्णान्तं प्रथमं सौंदि योनिमित्यप्र पक्ष्यमाणत्वान्न परिगन्तीयावा प्रमाया-
मित्येवाह भरद्वाज ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS IV 2 (p 406)

२५ वपटकारहोमेऽपि मन्त्रसु स्वाहाकार प्रस्तरे स्वाहाकारप्रतिषेधात्
भरद्वाजमताच्च ।

—Dhurtastāmīn on ĀpŚS V II 31 2

२६ भारद्वाजस्त्वाह न पक्ष्येक्षेताधिध्रुवणप्रतिषेधादिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII 8 8

—Vāncheśvara on SatS IV (folio 14a)

२७, भरद्वाजेनात्र निरूप्य उक्तं सस्थिते पशुवन्ध काले वेति ।¹

—Mahādeva Dikṣita on SatS IV 2 (p 408)

Caturmasyas

२८. अत्र बौधायनभारद्वाजयोर्मते उदगयस्मान्ने प्रयोगे ।

—Vāncheśvara on SatS V (folio 2b)

२९. आमिक्षामेययो सनमानेषु भरद्वाजोक्तत्वात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS VIII 7 3

३० यथोक्तं भारद्वाजेन चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुपादयेयान् गृहमेधीवऽग्नि
समार्जनानीति ।

—Rudradatta on ĀpŚS V III 11 4

—Goṣaṅgā on SatS IV (p 942)

३१. तपानुग्रहान्तन्मन्त्रं भाग्यचेतोर्लया रक्षणप्रदानानां सौम्यैश्चन्द्रस्य वा

1 The Agnihotra should be offered

नातीयादा साकमेधानां कालाद्ग्रहणप्रघासानां कालो नातीयादा शुनासीरीयस्य कालात्
साकमेधानां कालो नातीयादिति । कालातिक्रमेष्वपि यजेतेति ।

—Rudradatta on ĀpSS VIII.21.2

Prāyaścittas

३२. भारद्वाजोऽप्याह सायंहोमं चोपोदयं जुहुयात् प्रातर्होमं चोपास्तमयन् ।
कालेन कालमनतिक्रम्य न स्कन्दन्ते न व्यथन्त इति विज्ञायते ।

—Rudradatta on ĀpSS II.7.3

३३. यथा दक्षिणाम्यनुमतिप्रायश्चित्तं प्रकृत्याह, भारद्वाजः । अन्वाहार्यपचने
जुहुयादित्यात्मरथ्यः । आहवनीय इत्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.1.14

—Mahādeva Dīkṣita on SatS IV.1.14 (p. 266)

३४. समाख्ण्डान्यारण्योरशक्तिमात्रविषये आपचनुग्रहमाह भरद्वाजः ।

—Śrīnivāsamakhin in *Prāyaścittasubodhinī*,

B. I. S. M. MS NO. 36, 123

३५. तत्र शक्तिनाशेऽनुग्रहमाह भारद्वाजः तत्र च लौकिकाम्रातुपात्ररोहणं
स्यादिति ।

—Rudradatta on ĀpSS V.29.12

३६. भारद्वाजस्त्वत्र समाख्ण्डान्नेश्विरं कालं होमादिविच्छेदे विशेषमाह । होमे-
ष्वह्वयमानेषु चारमन्यरण्योर्वा ध्रियमाणानां कथं तत्रं न लुप्यते । द्वौ मासावद्दुतेऽग्निहोत्रे
दर्शपूर्णमासाभ्यामनिष्टाऽग्रये पवित्रेऽग्रये वैश्वानरायाग्रये व्रतपतयेऽग्रये व्रतभृत इत्येया
महापथिकृदिष्टिः । पवित्रेष्टया यजेताग्निहोत्रदर्शपूर्णमासापिति सर्वमाप्नोतीति । तथा पण्मासा-
नद्दुतेऽग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासाभ्यामनिष्टा वेति प्रकृत्य पूर्ववदेव पवित्रेष्टयन्तमुक्त्वातिपवित्रेष्टया
यजेतेत्युक्तवान् ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.9.5

३७. तत्र त्वाह भारद्वाजः कथं जातेश्विरित्यूर्ध्वं दशम्या इत्यात्मरथ्यो जात
एवमित्यजः कुर्यादित्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.2.1

३८. तत्र त्वाह भारद्वाजः न बर्हिषि स्वप्ने प्रायश्चित्तमित्यात्मरथ्यः । यदि
भूमिं प्राप्नुयात् कुर्यादेव तत्र प्रायश्चित्तमित्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.13.7

३९. भारद्वाजश्चाह अथ यदि सर्वतो भूर्भुवः सुवरित्याहवनीये जुहुयादिति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.16.5

४०. भारद्वाजस्तावत् आ दशात् पौर्णमासस्य कालो नातीयात् आ पौर्णमासा
दर्शस्येति । कालातिक्रमेऽप्यापदि यनेतेति ।^१

—Rudradatta on ĀpŚS IX 4 2

४१ केचित् पक्षहोमादौ कृते मध्ये समारोपण कृते मध्यमानो न जायेत तदा
म यनविप्रतिषेधे लौकिकेऽग्रावुपारोहण वृ वेति भारद्वाजचनात् ।

—Ramagnait on ĀpŚS IX 3 5

Agnistoma

४२ यथाह भारद्वाज सोमप्रयाको यत्रास्म सोम प्राहेति ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 1 2

—Vanchesvara on SatS X (folio 5a)

४३ अयानयिष्यतोऽपि महमे षोच इयादि त्रप (१) भारद्वाज ।

—Vanchesvara on SatS X (folio 6b)

४४ (अ) भारद्वाजश्च ब्रह्मचारिण ऋत्विज प्रचरन्ति तेषां सस्थिते कर्मण्यशन
प्रसिद्धिरित्याह ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 1 14

(आ) ब्रह्मचारिण ऋत्विज प्रचरन्तीति भारद्वाज ।

—Vanchesvara on SatS X (folio 10b)

४५ तथा च सत्यापादभारद्वाजभ्यामपि तमेव कल्पमुक्त्वानुष्प मारुती ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 21 12

४६ भारद्वाजश्चाह आज्यभागानिष्ठा यनेते वास्मरथ्य । तास्वेता भवत इवल्लिखन
इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS XI 21 11

—Comm on BaudhŚS VII 4

—Gopinatha on SatS VII 2

—Vanchesvara on SatS VII 2

४७ डाग पुनरसृष्ट इति भारद्वाज ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 1 1

—Vanchesvara on SatS X 1

—Gopinatha on SatS VII 1 (p 559)

४८ तथा तत्र न राजानमुपतिष्ठत इत्येव भारद्वाज ।

—Rudradatta on ĀpŚS XI 18 8

४९ भारद्वाज नापरया द्वारा निष्क्रामेद्यदि निष्क्रामेत तेन प्रविश्येद विष्णुरिति
चमेदिति ।

—Gopinatha on SatS X 2 (p 1045)

५०. हुतानुमन्त्रणे तन्त्रेण देवतानिर्देशः । आग्नेयसांनाय्यफल्योः समुच्चयैः
सयनीयस्य हुतानुमन्त्रणे भरद्वाजोक्तत्वात् ।

—Rudradatta on ĀpSS III.16.10

५१. भारद्वाजस्तावदाह तं दिवोपाकृत्य नक्तं संस्थापयतीति ।

—Rudradatta on ĀpSS XI.20.2

५२. अयं च विधिर्यजमानो मन्त्रान् जपति तूष्णीमितर उपास्यन्तीति पूर्वोक्त-
भारद्वाजमतानुसारेण ।

—Vāñcheśvara on SatS X (folio 35a)

५३. तथा च भरद्वाजः सर्वेषामन्तस्तुपांस्तुवपतीति ।

—Gopinātha on SatS VIII.1 (p. 785)

५४. सत्यापाढभारद्वाजौ त्ववभृथोत्तरकालासूद्वसानीयादिषु ऋतोपायनं प्रतिप्रसुचते ।

—Rudradatta on ĀpSS X.4.13

५५. आमन्त्रयेतेत्येव भारद्वाजः ।

—Rudradatta on ĀpSS X.12.8

Paribhāṣā

५६. (अ) भगवता भरद्वाजेनैवमुक्तम्—छिन्ने छेदनमन्त्रा लूने लवनमन्त्राः
दुग्धे दोहनमन्त्राः पिष्टे पेपणमन्त्राः प्रयोक्तव्या इति ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS I.4.7

(आ) दुग्धे दोहनमन्त्रा इति भरद्वाजवचनात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS I.14.17

(इ) छिन्ने लूने इति भरद्वाजवचनात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS X.5.10

(ई) अत्र भारद्वाजः छिन्ने छेदनमन्त्रा दुग्धे दोहनमन्त्राः पिष्टे पेपणमन्त्राः
प्रयोक्तव्या इति ।

—Vāñcheśvara on SatS I (folio 15b)

५७. द्विप्रादेशो घैठकेरिष्य (!) इति भारद्वाजः ।

—Vāñcheśvara on SatS I (folio 17b)

५८. (अ) तद्रुक्तं भारद्वाजेन सर्वसंस्थासु वा प्रणीता इति ।

—Rudradatta on ĀpSS I.16.11

(आ) तथा च भरद्वाजः सर्वसंस्थासु प्रणीता इति ।

—Subodhini on BaudhSS I (folio 75a)

(इ) आह च भरद्वाजः सर्वसंस्थासु प्रणीता इति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS I.4 (p. 114)

५९. (अ) यथोक्तं भारद्वाजेन असति द्रव्ये कर्मलोपो यथा चरौ समाहननमाप्येभ्यो
निनयनमिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS I.20.3

(आ) तथा च भारद्वाजः असति द्रव्ये कर्मलोपो यथा चरौ समाहननमाप्य-
लेपनिनयनमिति ।

—Vāñcheśvara on SatS I (folio 41a)

(इ) तदुक्तं भरद्वाजेन द्रव्याभावे कर्मनिवृत्तिर्यथा चरौ समाहननमाप्य-
लेपनिनयनं चेति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS I.5 (p. 151)

(ई) स्पष्टं सर्वमेतदाह भारद्वाजः—असति द्रव्ये कर्मलोपो यथा चरौ
समाहननमाप्येभ्यो निनयनमिति ।

—Gopinātha on SatS VII.2 (p. 616)

६०. (अ) भारद्वाजश्चाह चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुत्पादयेत् यथा पौर्णमास्या-
मुपवेप इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS I.6.7

(आ) उक्तं हि भारद्वाजेन चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुत्पादयेद्यथा पौर्णमास्या-
मुपवेप इति ।

—Subodhini on BaudhŚS I (folio 10a)

(इ) तदाह भारद्वाजः चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुत्पादयेद्यथा पौर्णमास्या-
मुपवेप इति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS I.3 (p. 92)

६१. यदा भरद्वाजोपदिष्टावहननपरिलेखनयोरुदकस्पर्शनस्य ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS XXIV.2.9

६२. पदं पञ्चदशाङ्गुलमिति दश क्षुद्रपदमिति च । द्वादशाङ्गुलमिति भारद्वाजः ।

—Vāñcheśvara on SatS III (folio 28b)

६३. तथा च भारद्वाजेनाप्युक्तं त्रयो वा अग्नयो न पञ्चेति विज्ञायते । सोऽयं
कर्मप्रतिषेध इत्याश्मरथ्योऽम्बोरप्रतिषेध इत्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS V.17.1

६४. यथोक्तं भारद्वाजेन द्रव्यपृथक्त्वेऽन्यावर्तते यथाज्यप्रहणे लवने स्तरणे चेति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.9.2

६५. यथाह भारद्वाजः आप्रातप्रतिषेधे प्रतिनिषेद्धं बलीयः यथात्पनावो

यथापन्नदन् पशुरिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.12.4

६६. तथा धर्मा इत्यधिकृत्य भारद्वाजः ये सांनाय्योखायां पशुध्रपण्यां वपाध्रपण्यो-
र्हृदयशूलं प्रक्षशाखामिति क्रियेरन्निति ।

—Rudradatta on ĀpSS VII.17.4

६७. (अ) उक्तं भरद्वाजेन प्रचरण्या सोम इति ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XXIV.1.26

(आ) तदुक्तं भारद्वाजेन व्यापृतायां लुबेण प्रचरण्या सोम इति ।

—Rudradatta on ĀpSS XI.16.7

(इ) तथा च भरद्वाजः प्रचरण्या सोम इति । व्यापृतायां लुहामिषं
होमकार्येषु भवतीति ।

—Gopinātha on SatS VIII.1 (p. 767)

६८. (अ) मेप्यास्तु ऐन्द्राग्रवत् भारद्वाजमतात् यथा आशिषां समुच्चयं प्रकृत्याह
संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वाद्गुरुणः प्राप्तेषु मेपयोधेति ।

—Rudradatta on ĀpSS VIII.6.30

(आ) तथा च सवनीयान् प्रकृत्य भारद्वाजः तन्त्रं देवताग्रहणं आशिषस्तु
समुर्वायेरन् संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वादिति ।

—Rudradatta on ĀpSS XII.20.15

—Gopinātha on SatS VIII.6 (p. 863)

APPENDIX B

Citations which were discovered afterwards and are traced

१. अजसपक्षे दक्षिणाग्रेऽपि मन्थनं प्रणयनं वा भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS IX.9.14

cf. BhārSS V.7.16

२. पयोधर्माः पशव इति भरद्वाजः ।

—Yajñeśvara, *BaudhSS Karmāntopariśiṣṭīśāstrānīya* (folio 91a)

cf. BhārSS VII.6.9

३. तस्मिन्स्त्रिभङ्गा यरणं भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS IX.1.14

cf. BhārSS IX.1.14

४. (अ) समारूढोऽनुगतो वा यदि मध्यमानो विहरणकालसमीपे न जायेत
यत्राग्निमयं शौकिकं पश्येत्तत आह्वय विहृत्य होमः भरद्वाजमतात् ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS IX.3.5

(आ) यदि कालसंनिकर्ष इति प्रणयनकाल उक्तो भरद्वाजेन गार्हपत्ये निधाय
प्रणयनविधानात् प्रणयनकालात् पूर्वमिति गम्यते ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS IX.3.5
cf. BhārSS IX.4.5

५. तदपि प्राणि धनं वा भरद्वाजमतात् । तदुत्सृते दीयते ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS IX.13.2
cf. BhārSS IX.15.8,9

६. (अ) आम्नातमन्त्रास्तु यौगपथेन आपो मे होत्राशंसिनः देवदत्तयज्ञदत्तविष्णुभिर्ना
मानुषाः इति भरद्वाजमतात् उपदेशाच्च ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS X.1.9

(आ) नात्रोहः नामधेयग्रहस्यामन्त्रत्वात् । होतृकान् युगपद् वृणीत इति
भरद्वाजमताच्च ।

—Rāmāgnicit ibid.

(इ) ततोऽध्वर्यादिमन्त्रैरर्धिनस्तृतीयिनः पादिनश्च ये न गृहीता होतृकेषु । न
चायमूहो भरद्वाजपाठात् ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS X.1.14
cf. BhārSS X.1.12

७. न दर्शपूर्णमासाभ्यामनिष्टा सोमेन यजेतेति भारद्वाजः ।

—Yajñeśvara, ibid. (folio 211,216)
cf. BhārSS X.2.11

८. भरद्वाजस्तु निष्कासे स्थालीगते निर्वापः । तेनाप्यविच्छित्तिर्यज्ञस्य ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS X.21.7
cf. BhārSS XIV.24.3

९. भारद्वाजस्त्वाह विद्वत्सावित्रीको दुर्वासण इति ।

—Yajñeśvara, ibid. (folio 218)
cf. Bhār Parīśeṣa 134

INDEX A

Index of Authorities quoted in the Śrautasūtra, Pariśeṣasūtra and Paitrmedhikasūtra of Bharadvāja

पै = Paitrmedhikasūtra

प = Pariśeṣasūtra

अपरम् ५२; ९; १०; २५; ३.२३; १०.५; १३.१;
१८.३; १९.४; २०.२; ७.४.५; ११.१७;
८.१.७; ४.१५; ६.१; ८.१५; १६.८;
२३.४; ५.१७.१४; १०.११.९; २१.८;
२२.१४; ११.१.२; ४.१४; ५.५; १८; २६;
६.९; ७.२; १२.१८.१५; २०.२; १३.१.३;
२.८; ३.१४; ७.५; ७; ९; २१.२०; १३.३.८;
१३; ६.२; ७.४; १२.३; ५ ९७; ११०;
११२; ११९; १३१

आखिलम् १.१४.७; १७.१; २०.१५; २.११.७;
४.३.१; २२.१२; ५.१३.१४; १७.७;
२१.१३; ९.२.१७; ५.२; ६.३; १३; ७.७;
८; ८.२; ९.६; ११; १५; १५.१२; १६.९;
१७.१०; १३.२.७; १५.१.६; ८; २.३; ६;
४.७; ५ १०२; ११७; १२०; १३२; १३९;
१४२; १४३; १८५; २१५

आह्नव्यम् १.१४.७; १६.७; २०.१५; २.११.७;
४.३.१; २२.१२; ५.१३.१४; १७.७;
२१.१३; ९.२.१७; ५.२; ६.३; १३; ७.७;
८; ८.२; ९.६; ११; १५; १५.१२; १६.९;
१७.१०; १३.२.७; १५.१.६; ८; २.३; ६;
४.७; ५ १०२; ११७; १२०; १३२;
१३९; १४२; १४३; १८५

एकम् ५२; ९.१०; २५; ३.२३; १०.५; १२.२१;
१८.३; १९.४; २०.२; ७.४.५; ८.१.७;
४.१५; ६.१; ८.१५; १३.४; ९.६.४; १७.१४;
१०.११.९; २१.८; २२.१४; १२.१८.१५;
२०.२; १३.१.४; ७.५; ७; २१.२०;
१३.३.२; ५.४; १२.३; ५ ९७; ११०;
११२; ११९; १३१

एके ५.१.१; १६; १८; २; १७; १८; ३.८;
८.६; १६; १०.७; १५.६; १७.५;
६.३.६; ३.३; ९.८; १०.२; ७.३.७; ११;
१४.३; ८.३.६; ४.३.६; १२.३; २.४;
१८.६; २०.३; २१.८; १७; २२.४;
२३.१२; ९.४.३; ६.११; ८.४; ९.८; ११.१;
१३.४; १४.५; १५.१०; १५; १०.३.३;

५.१२; ६.१९; १३.८; १८.४; १४;
११.५.८; ११.९; १२.१८; १६.१७; २१.८;
१२.३.१९; ५.७; ७.७; ९.१३; २०.११;
१३.८.१०; ९.३; १६.१६; २२.४; २५.८;
२६.१५; २९.१६; १३.४.७; ५.४; ६.१३;
१०.२; १३.१८; १४.८; १५.२; १९.४;
२१.२; ८; १२; २२.१६; २४.१२; २५.१३;
पै १.१.५; २.११; ३.१; ८.१२; १२.१९;
२.३.७; ३.२६; ५.२१; ८.८; १०.१०; ५
२०; २१; ७३; ७४; १३४; १४४; २०५

वीडुलोमि प १८५

कीपीतकिन् १०.१.८; पै १.१०.१२

बादरायण प १२७

ब्राह्मणव्याख्यात ५.१.४; १०.१३.६; १२.१०.१४;
१३.१४.३

मथासनाश्राव १३.३.३; ५ ४५; ७२

विज्ञानवते १.१५.८; १५; १६; १७.३; ११; २.३.१;
१६.१; ३.९.१०; १४; १५.३; ८; ४.२.९;
५.१.१७; २.१६; ८.१५; ९.११; १०.४; ६;
१२.१४; १३.२.२; १७.४; ६; १९.३; ६.६.१५;
८.१८; ९.९; ७.१.९; २३.१२; ८.२५.७; १३;
१४; ९.६.९; ८.१; १३.५; १४.४; १७;
१६.८; १८; १७.११; १८.३; ५; १९.९;
१०.३.१६; ६.७; ७.१५; ८.११; १०.८;
१३.७; १४.१९; १७.९; १३; १६; ११.५.१७;
६.७; ७.१२; ८.१४; १२.२०; १६.६; १३.६;
१२.२.८; ३.१८; ९.१३; १०.७; १९.३;
२१.१३; १३.१.४; ९.२; ४; १०.११; १६.६;
१३; २०.११; २९.१६; १३.५.१५; ८.६;
१३.१३; १५.८; १७; १७.८; १९.११;
२६.१३; १५.१.२; ४.४; पै १.१.१; १०;
३.६; १३; ४.३; ६.२३; ७.४; १०.३; १३;
२.४.४; ७.६; ८.८; ९; १७; ९.८; ९; ११.२;
१२.५; ९; ५ १४; १५; २१; ३६; ५१;
१५.२; १८.२; १८.४; १८.७; १८.८; २०.१;
२०.९; २१.२; २१.८

शाब्दाख्यम् पै १.२.१२; ४.१

INDEX B

Index of Mantras

- औमुना ते औष्ठः पृथ्वीताम् १०.१६.५; तैत्ति १.२.६.१
 औष्ठुर्यस्ते देव सोम १२.१.९; तैत्ति १.२.११.१
 औष्ठोमुच ५ ६९
 अर्धे रिङ्गाः ३.५.१४; तैत्ति १.५.१३.१
 अरुन् कर्मे कर्मधृताः ८.९.१२; तैत्ति १.८.३.१
 अशुभमभिदन्त ८.२१.३; तैत्ति १.८.५.२
 अयन् देवान् १४.१४.७; तैत्ति ३.५.६.२
 अगाममिर्ष्यालीकम् ५.१८.१; आपथी ५.२७.१
 अगम् म्रुयः मुख्याम् ४.२०.८; तैत्ति १.६.६.१
 अगान्मौत्र ३.६.१२; तैत्ति २.१.५.६
 अम आयुषि पृषि ४.२१.६; ५.१०.८; २०.७;
 ६.३.१३; १३.१६.१; तैत्ति १.४.२९.१;
 ५.५.२; ६.६.२
 अमये कल्पवाहनाय विवदहते स्वया नमः १.८.३;
 यौष २.८.१४.७; दिष्ट २.११.३; १४.६;
 १५.१०
 अमये च त्वा पृथिव्यौ चोत्तयामि ६.११.४; अथथी
 ६.८.१
 अमये उषोतिष्मते स्वाहा ९.१३.१३; आथथी
 ९.९.१४
 अमये तत्सन्धे जनद्वते पावकवते स्वाहा ९.१३.१३;
 आथथी ९.९.१४
 अमये त्वा १.२५.८; तैत्ति १.१.८.१
 अमये त्वा ब्रह्मते स्वाहा ११.१०.५; तैत्ति ४.९.१
 अमये रमिमते स्वाहा ५ १.७.७; तैत्ति ६.१.२
 अमये रुद्रवते स्वाहा ९.८.७; ११.१८.७
 अमये प्रतापये स्वहा ९.१३.१३; आथथी ९.९.१४
 अमये सुधये स्वाहा ९.१३.१३; आथथी ९.९.१४
 अमये स्वाहा ९.१३.१३; तैत्ति १.८.१३.२
 अमये विवदहते ३.११.३
 अमयश्च पत्नीमात्र १४.११.१०; तैत्ति १.४.३७.१
 अमयश्चिधरति प्रविष्टः ७.१०.६; तैत्ति १.३.७.२
 अमाश्विण् मा वामर मयिदम् २.१३.७; तैत्ति
 १.१.१२.१
 अमि^१ स्तोत्रेण योयव ५.२०.६; तैत्ति ४.१.११.४
 अमिः १३.२०.११; तैत्ति ३.२.४.१
 अमिः पृथिव्याः १३.२१.२; तैत्ति ३.२.४.४
 अमिः प्रथमः प्राधातु ६.१७.१७; तैत्ति २.४.८.७
 अमिः प्रातःशक्ते पात्रमात्र १३.८.११; १३.१४;
 तैत्ति ३.१.९.१
 अमि यद्वाग्नि मुखं ४.१.११; तैत्ति ३.७.४.२
 अमिमा अग्नि ११.२.७; तैत्ति ४.२.४
 अमिना देवेन पृथना जयामि १४.१९.१२; तैत्ति
 ३.५.३.१
 अमिना यशश्चक्षुष्मान् ४.१३.४; आपथी ४.९.११
 अमिना वैश्वान्तरेण पातस्य १४.१५.७
 अमि नरो दीपितिमिः ९.४.५; अथ ७.१.१
 अमिरीतस्य १४.१४.३; आपथी १३.१४.१४
 अमिनामिमाश्वी^१ मादृषः १२.१९.१०; आपथी
 ११.१९.८
 अमिरयि वैश्वानरोऽग्नि ११.१७.७; तैत्ति ४.१९.१
 अमिरीदं द्विपरुयव ४.८.२; तैत्ति २.१.९.६
 अमिर्गो^१ दिग्गो^१ निरमिः स्वाहा ६.१३.५;
 ११.१२.९; तैत्ति २.१.९.२; तैत्ति ४.१०.५
 अमिर्गो^१ निग्गो^१ तिः सूर्यः स्वाहा ६.१२.६; तैत्ति
 २.१.२.१०
 अमिर्गो^१ द्वारावमिरगात्र ९.१.१२; आपथी ९.२.८
 अमिर्दत्ता गायत्री छन्द १३.१.९; तैत्ति ३.१.९.२
 अमिर्द्वो देवो होवा १०.१.६; आपथी २.१६.५
 अमिर्द्वो होवा देवान् २.१५.८; तैत्ति २.५.१३.८
 अमिर्द्वीनां रिवा १२.१९.१६; तैत्ति ३.९.८;
 यत्ना ३.७.४.१०
 अमिर्मा सुविद्यन् ५.१४.१; तैत्ति १.६.३.१
 अमिर्भूयो ५.२०.६; तैत्ति १.५.५.१
 अमिर्भुक्तिः १०.७.४; तैत्ति ३.८.१
 अमिर्भूते नयन् प्रथमन् ७.५.६; आपथी ७.७.२
 अमिष्टे तनुवं माति भाक् १.२६.७; तैत्ति १.१.८.१
 अमिष्टे यत्रो मा विनेत् २.९.९; तैत्ति १.१.१०.२

- अग्नी रक्षोसि सेवति ५.४.६; तैत्ति २.४.१.६
 अग्नीपोमयोरर्द्ध देववज्रया ४.१४.२; तैत्ति
 १.६.२.३, ४
 अग्नीपोमाभ्यां त्वा १.२.५.८; तैत्ति १.१.८.१
 अग्ने अग्निना संवदस्व ११.१९.१०; तैत्ति ४.२८.१
 अग्ने गृह्यते उप मा हवस्व २.५.५; १२.१६.१०;
 कांसं १.१०
 अग्ने गृह्यते ६.३.४; तैत्ति १.५.६.४
 अग्ने गृह्यते परिवय लुपस्व स्वाहा ६.१४.५; तैत्ति
 १.८.५
 अग्ने गृह्यते मा मा संनायसीः ६.१२.९; आपथी
 ६.१०.११
 अग्ने गृह्यते शुभ्रस्व ६.८.११; आपथी ६.३.४
 अग्ने तमय ५.२०.१०; तैत्ति ४.४.४.७
 अग्ने तेजसिन् १४.७.९; तैत्ति ३.२.१.१
 अग्ने त्वं सु जायति १०.११.१०; तैत्ति १.२.३.१
 अग्नेऽरन्थायोऽशोतसतो ३.९.५; तैत्ति १.१.१३.३
 अग्ने नय सुपथा राये १४.५.१; तैत्ति १.४.४.३.१
 अग्ने वलद ५.१६.१; तैत्ति १.४.१.४
 अग्ने यो नोऽभिदासति ४.१७.२; तैत्ति ३.७.६.१७
 अग्नेरनोऽभय आ विवेश १४.२२.१; तैत्ति १.४.४.५.१
 अग्नेर्द्ध देववज्रया ४.१४.३; तैत्ति १.६.२.३
 अग्नेरहुम्वितिमन्त्रोऽयम् ४.१८.२; तैत्ति १.६.४.१
 अग्नेरातिष्वन्वसि १०.२१.७; तैत्ति १.२.१०.१
 अग्नेर्जनिभ्रमत्रि ७.९.१२; तैत्ति १.३.७.१
 अग्नेर्जिह्वासि सुभर्द्धवानां २.६.१०; तैत्ति १.१.१०.३
 अग्नेर्भेऽमासधमेः पुरोपमसि ५.४.१६; ७.५.२;
 तैत्ति १.२.१२.३; तैत्ति १.२.१.१७
 अग्नेर्बर्धं वै १.७.१; तैत्ति ६.१.७
 अग्नेर्बस्तेजिष्टेन २.४.११; तैत्ति १.१.१०.१
 अग्नेर्वाभपन्नगृह्यस्व ३.७.४; तैत्ति १.१.१३.३
 अग्नेर्वाऽपन्नगृह्यस्व १२.२०.१२; तैत्ति १.३.११.३
 अग्ने वहे सुभ्रस्व ६.८.११; आपथी ६.३.४
 अग्ने वहे स्वदितं ४.२१.४; आपथी ४.१६.५
 अग्ने वाजजिद...सतिष्वन्तं २.१२.१०; तैत्ति
 ३.७.६.१४
 अग्ने वाजजित...सख्योर्द्ध ३.४.८; तैत्ति ३.७.६.१७,
 १८
 अग्ने वेदोर्द्धं ८.१.५.५; कांसं ९.५
 अग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां १२.२.२; १८.८; तैत्ति
 १.२.११.१; १.३.४.३
 अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि ४.४.१; ११.२१.३;
 तैत्ति १.५.१०.३; ६.७.३; तैत्ति ३.७.४.७;
 तैत्ति ४.४.१.३;
 अग्ने व्रतपते मतमचारिषं ४.२२.६; तैत्ति १.६.६.३
 अग्ने समष्ट शुभ्रस्व ६.८.११; आपथी ६.३.४
 अग्नेस्तानुरसि वाचो १.२१.५; तैत्ति १.१.५.२
 अग्नेऽयाव्ये चादोमि ९.१९.३
 अग्नेऽवास्त्येन प्राश्यामि ३.१७.८; तैत्ति २.६.८.६
 अग्नेः सतिषि ५.६.२; तैत्ति १.५.२.८; आपथी
 ६.१६.१२
 अग्नेः सतिष्वन्वसि ६.२.३; तैत्ति १.५.५.४
 अग्नेः दिनश्रुतोऽर्द्ध देववज्रया ४.१४.५; तैत्ति
 १.६.२.४
 अग्ने हव्ये रथास्व १.२०.७, ८; तैत्ति १.१.४.२
 अजिरसां त्वा व्रतपते ५.६.७; तैत्ति १.१.४
 अजिरसो मत्स्य वदस्व ४.१२.४; आपथी ४.१.२
 अज्रेभ्यो ने १३.२०.३; तैत्ति ३.२.२.२
 अजृथारिसि वम्भारिः १२.१४.९; तैत्ति ३.२.३.१
 अज्जिह्वं तन्तुं प्राथिव्या १०.१२.१८; तैत्ति १.२.३.३
 अज्जिह्वो दैव्यस्तानुर्मा ६.३.७; आपथी ४.१६.४
 अज्जिह्वो रायः सुवारः ७.१४.१५; तैत्ति ३.३.९.२
 अज्जानो नो मन्तः १४.१२.५; ऋते ७.३६.९
 अज्जिह्वन्तः प्रया १०.२१.१४; कांसं २७; कांसं
 ६.२६
 अज्युतक्षिदसि ७.५.१; तैत्ति १.२.१२.३
 अरक्षं त्वां वभापावा ४.२.४; तैत्ति ३.७.४.१
 अजिनमोप्यजिनमोप्यजिनमोषि वै २.३.१५
 अजील्लनश्रुतं ५.६.५; तैत्ति १.२.१.१९
 अजो भागः वै १.७.६; तैत्ति ६.१.४
 अजोऽसि वै १.१२.५; तैत्ति ६.१०.२
 अजोऽस्तेष्वन्वा १२.१५.९; तैत्ति १.३.३.१
 अज्यायो यवमात्रादा ३.२.७; तैत्ति ३.७.५.६
 अजन्ति यं प्रथयन्तो ११.७.१४; तैत्ति ४.५.९
 अजिह्वन्तोऽभिपीतस्व १४.१८.६
 अज्यन्यागमम् ७.१.११; तैत्ति १.३.५.१
 अज पितरो यथागामं मन्वष्यम् १.९.३; ८.११.१;
 तैत्ति १.८.५.१; ३.२.५.५

- अत्र स्मेधां वर्णान् १२.७.८; तैसं १.२.१३.२
 अत्रिणा त्वा किमे हस्मि ११.२०.१; तैआ ४.३६.१
 अयर्षं धितुं मे गोपाय ९.११.७; तैआ १.१.१०.२;
 २.१.२५
 अथा सपत्नी इन्द्रो ३.५.८; तैसं १.१.१३.१
 अथा सप्तानिन्द्रासो २.५.११; तैसं १.१.१३.१
 अदव्येन वधधुगा १.२३.९; कासं १.६
 अदस्तामसि विष्णवे त्वा १.१४.९ तैआ ३.२.३.१२
 अदारस्यद् भवन देव २.१९.१; तैआ ३.७.५.१२
 अदितिः पशं प्रमुमोक्तु ७.१३.७; तैसं ३.१.४.४
 अदितिरस्यच्छिद्रपत्रा २.५.१२; आपथी २.६.१
 अदितिस्ते बिलं गृह्णातु ११.२.२७; तैआ ४.२.६
 अदित्या अहं देवयज्या ५.१५.१; कासं ५.१
 अदित्या उष्णीषमसि ११.९.६; तैआ ४.८.२
 अदित्यासवगसि १.२१.२; तैसं १.१.५.१
 अदित्यास्वोऽस्ये साद्यामि १.४.१९; २०.६; तैसं
 १.१.४
 अदित्याः सद आसीद् १०.१९.४; २२.२;
 १२.१७.११; तैसं १.२.८.१; १०.१; ३.४.२
 अदित्याः सदोऽसि १०.१९.३; २२.१;
 १२.१७.१०; तैसं १.२.८.१; १०.१; ३.४.२
 अदित्यै राक्षसि १.४.६; १२.४; तैसं १.१.२.२
 अदो देवोः ५.५.१०
 अद्भि नृणमग्निषे विश्वदानीम् ११.१२.३; ऋसं
 १.१६.४.४०
 अद्भिराचवमाज्येनसः ४.७.५; आपथी ४.५.६
 अद्भयः परिप्रजाता स्व १.२५.६; तैसं १.१.८.१
 अद्भयः पवतेऽपोऽभि पवते प ७१
 अद्भयश्च त्रीपथीभ्यश्चोजयामि ६.११.४; आथी
 ६.८.२
 'अद्भयस्त्वौषधीभ्यः ७.१०.१०; तैसं १.३.८.१
 अद्भयस्त्वौषधीभ्यः ७.२१.१३; तैसं १.३.११.१
 अद्या नो देव सवितः प १९८; तैआ २.४.६.२
 अदिरसि वानरकन्यः १.२१.६; तैसं १.१.५.२
 अथिपवणमसि वानरसवधम् १.२१.४; तैसं १.१.५.२
 अथ्वरो यज्ञोऽयमस्तु १३.२२.५; तैसं ३.१.९.३
 अथर्व्यु मा हिंसीर्यजमानं ९.४.१; आपथी ९.२.९;
 माथी ३.१.२६
 अथर्वोऽवेरेषा १३.५.५; तैसं ६.४.३.४
 अनङ्गाहमनारमामहे वै १.११.८; तैआ ६.१०.१
 अनर्वा प्रेहि ७.१३.१०; तैसं १.३.८.२
 अनागस्तस्त्वा वषभिन्द्रेण १३.१०.७; तैआ ३.७.९.१
 अनाज्ञानं यदाज्ञानं ३.११.१; तैआ ३.७.११.५
 अनापृष्टमस्यनापृष्यं १२.१.२; तैसं १.२.१०.२
 अनापृष्टाति १३.२४.२; कासं ४.४; तैसं १.३.१२
 अनापृष्या पुस्तात् ११.७.१५; तैआ ४.५.३
 अनु मोऽयानुमतिः ११.१३.९; तैआ ४.११.२;
 तैसं ३.३.११.३
 अनुप्रहर संवत्स ३.६.८
 अनु मे दीक्षां दीक्षापतिः १२.१.३; तैसं १.२.१०.२
 अनुवस्तरोणीं स्वस्तिमाशास्ते ८.२४.८
 अनुवस्तरोणीं स्वस्तिमाशास्ते ८.२४.१०; तैआ
 १.४.१०.३
 अनुष्टुप्छन्दस इन्द्रपीतस्य १४.१६.२२
 अनुणा अस्मिन्नृणाः परस्मिन् १४.२.३१०; तैआ
 ३.७.९.८
 अनृतात् कल्पमुपैमि ५.४.९; तैआ १.२.१.१५
 अन्तरात्री पशवो ४.२.१; तैआ ३.७.४.४
 अन्तरिक्षस्य त्वा सानावकगूहामि ७.९.६; तैसं
 १.३.६.२
 अन्तरिक्षस्य भागोऽसि ३.३.१०; आपथी ३.३.११
 अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि ११.८.५; तैआ ४.५.६
 अन्तरिक्षाय त्वा २.७.१५; ७.७.१२; १२.९.१६;
 तैसं १.१.११.१; १.१.१; ६.१
 अन्तरिक्षेण त्वोपसच्छामि ११.१०.३; तैआ ४.८.४
 अन्तरिक्षे रक्षोऽन्तरिता अरातयः १.२६.४;
 ६.१०.१०; तैसं १.१.८.१
 अक्षपतेऽजस्य नो देहि ६.१४.६; तैसं ४.२.३.१
 अक्षमावसंधीयम् ४.२.५; तैआ ३.७.४.६
 अन्तमिषपसामममख्यत् ९.१.११; ९.१६; तैसं
 ४.१.२.२
 अनिददुमते त्वम् ११.१३.१०; तैआ ४.११.२;
 तैसं ३.३.११.३
 अप जयं भवं तुद १२.७.७; तैआ ३.७.७.१४
 अपदानानः प्रथिव्यामाता ११.४.५; तैआ ४.३.२.६
 अप देवो अप हरः ११.१४.७; तैआ ४.११.४
 अप नः शोष्ठुवदपम् वै १.२.१५,१६; ११.४;
 तैआ ६.११.१

अपतुप्तः शब्दः सहासुना १३.२३.१४; आपर्शौ
१२.२२.२
अपतुत्तो मर्कः सहासुना १३.२३.१५; आश्री
१२.२२.२
अपरिमितानां परिनिताः १.५.१; तैत्रि ३.७.४.१०
अपदयं गोपाम् ११.८.२०; तैत्रि ४.७.१
अपदयाम् सुवतिमाचरन्तीम् वै १.४.८; तैत्रि
६.१२.१
अपहतै रक्षः १.२२.४; भैसं ४.१.६
अपहतोऽरुचः पृथिव्या २.१.१४; तैसं १.१.५.२
अपहतोऽरुचः पृथिव्यै २.१.७.१३; तैसं १.१.५.१
अपानेऽभिमानादं १.२४.२; तैसं १.१.७.१
अपार् क्षुवा ऋतस्य गर्भा १३.३.१; तैत्रि ३.७.९.१
अपानाय त्वा १.२३.६; तैसं १.१.६.१
अपानाय मे १३.१५.१६; तैसं ३.२.३.१
अपाम् सोमममृता अमृत १४.२३.१०; तैसं
३.२.५.४
अपार् पेशरसि ७.१०.११; तैसं १.३.८.१
अपार् भेष्यं यज्ञियं १.५.१; तैत्रि ३.७.४.५.१०
अपि पन्थागसमहि १०.१६.३; २०.३; तैसं
१.३.५.१
अपारी मा रात्रिवा ११.१२.८; तैत्रि ४.१०.४
अपारी माहो रात्रियै ११.१२.८; तैत्रि ४.१०.४
अपेत वीत ५.२.१२; वै १.३.७; प २.४.१;
तैत्रि १.२.१.१६; तैत्रि ६.६.१
अपेन्द्र द्विपत्नी मनः १३.६.५; तैसं ३.५.८.१
अपेतदह वै १.२.२; तैत्रि ६.१.१
अपो अन्वचारिणम् ७.२३.५; ८.२३.८;
१४.२३.११; तैसं १.४.४५.३
अपो मुद्यामि न प्रजाम् १०.८.१४; वातं ४.१३;
श्रमा ३.२.२.२०
अप्रक्षतीमधिना ११.८.१६; ऋषं १.११२.२४
अस्य धौतस्य सोम देव ते १४.१५.३; २२.१५;
तैसं ३.२.५.७
अवर्द्ध मनो दरिद्रं १०.८.५; तैसं ३.१.१.२
अभि त्वं देवं सवितारम् १०.१६.६; तैसं १.२.६.१
अभिजो धर्मो जीरदानुः ९.१६.२; तैसं १.५.१०.४

अभिहितो वरुणस्य पादाः १४.२१.११; तैसं
१.४.४५.१
अभिस्तुषीहि परिपेदि ३.१२.५; तैत्रि ३.७.५.१३
अमीमे मदिना दिवं ११.४.२; तैत्रि ४.२.१
अभ्रुदुया रुतापशुः १३.४.१; ऋषं ५.७.५.९
अभ्रुजो द्रुतो इनिपो १.१०.१; आपर्शौ १.१०.१४
अभ्यर्क्षवासां १.९.७
अभ्यस्वात् ५.८.११; तैसं ४.२.८.१
अमावस्या सुभगा सुशेवा २.१८.१५; तैत्रि
३.७.५.१३
अमीमदन्त पितरः ८.२१.४; तैसं १.८.५.४
अमीमदन्त पितरः सोम्याः १.९.४; तैत्रि १.६.९.९
असुं अक्षय त्वा होष्यामि १३.११.१५; तैसं
६.४.५.६
असुष्य त्वाग्ने सादयामि १३.१३.९
असुष्य त्वा प्राये सादयामि १३.११.४; १३.११.१२;
तैत्रि ४.१०.२
असुष्य त्वा व्याग्ने सादयामि १३.१३.१२
असुष्ये त्वाग्ने जुहोमि ९.१५.३
असुं यस्यां देवानां १.१३.८; तैत्रि ३.७.४.१६
असुहसमि सा त्वं ९.३.१; तैत्रि ३.७.१.९
अमृताहुतिममृतायां ६.७.७
अयं यज्ञः समसद् ४.१२.३; तैत्रि ३.७.६.१३, १४
अयं वा मित्रावरुणा १३.१५.१; तैसं १.४.५.१
अयं वेदः पृथिवीम् २.११.११; तैत्रि ३.७.६.१३
अयं वेनश्रोदयत् प्रथिमर्भा १३.१५.३; तैसं
१.४.८.१
अयं सुषो अभिजिह्वि ४.११.१; तैत्रि ३.७.६.८, ९
अयश्ना वः प्रजया संसृजामि १.१२.६; तैत्रि
३.७.४.१५
अयं ते योनिर्कस्त्रियः ६.६.११; तैसं ३.४.१०.४;
तैत्रि १.२.१.१६
अयं नो आग्निर्विदः कृणोतु १२.१७.४; तैसं
१.३.४.१
अयं नो वमसा सुतः १४.२५.१०; तैसं ३.३.८.२
अयमस्यसौ यम्य वै २.१२.३
अयं पितृणामग्निः ४.२.३; तैत्रि ३.७.४.१
अयं प्रस्तरं लभयत्य ४.९.४; तैत्रि ३.७.६.८
अयं प्राणश्चापानश्च २.८.७; तैत्रि ३.७.४.१२

अंवाङ्मूर्त्त ३३.२६.५; वार्ष ७.१५; क्षमा
 ४.२.१.२३
 अण्ड् मर्ष जलवेद्य ३.१८.११; कौमा २६.६
 अया विद्या जलमन् ८.१७.२१; २०.१०; तैषी
 १.७.१२.२
 अयुषितो योनिः १.४.५
 अरसे दिवं मा वातः २.१.११; वार्ष १.२६
 अरतीधन्तमवरं कृष्णोमि ७.१३.८; तैषी ३.१.४.४
 अरिथो यजमानः पत्नी च ६.१०.१३
 अर्धधनुः ५.१.६; तैसा १.१.७.२
 अर्चिरोसि ११.३.१४; ७.११; तैसा ४.५.२
 अर्षिषे त्वा ११.३.११; ७.७; तैसा ४.३.१
 अरुणितो योनिः १.४.१०
 अरुतान्ना भावितम् ७.१.१; तैषी १.२.१२.१
 अरुतान्ना व्युवितम् ७.१.१; तैषी १.२.१२.१
 अरु ते द्वेदो वरण १४.२.१३; तैषी १.५.११.३
 अरुभूते एषोऽरुभूता अरुतयः १.२१.१; तैषी
 १.१.५.१
 अरुगदो हुस्तुः १२.११.११; वार्ष २.११
 अवमूय निचक्रुण १४.२२.१७
 अरु एषो दिवः सफलं १.२१.७
 अरुविथो मर्षा मागः १.३.१०
 अरु वरुषे १.९.३; तैसा ६.४.२
 अरुस्तुरिषु सुवराणम् १२.१४.१०; तैषी १.३.१.१
 अरुह्वा वाध उरुभूता ४.१०.३; तैसा ३.७.९.७
 अरुणितो बो मनसा १३.६.११; तैषी ३.१.८.३
 अरुणितो योनिः ४.७.४
 अरुणितो देवताः १.७.११; तैसा ६.३.२
 अरुणितो वरुषे ११.१०.१०; तैसा ४.९.२
 अरुणितो वरुषे आरुणितो १२.११.११
 अरुणितो वरुषे वातु-यो सन्नामम् १३.२१.१०; तैषी
 ३.२.५.१
 अरुणितो वरुषे १३.६.११; तैसा ४.८.१
 अरुणितो वरुषे १२.१५.५; तैसा १.३.३.१
 अरुणितो वरुषे १.८.६
 अरुणितो वरुषे ११.९.१०; तैसा ४.८.१
 अरुणितो वरुषे ११.१५.१२; तैसा ४.२.१
 अरुणितो वरुषे ११.१५.१२; तैसा ४.२.१
 अरुणितो वरुषे ११.१५.१२; तैसा ४.२.१

अरुणितो देवता गच्छत १४.६.४; तैषी १.४.४.३
 अरुणितो देवता गच्छत १४.६.४; तैसा ६.४.३
 अरुणितो यज जप मूय ४.९.१; तैसा ३.७.६.७
 अरुणितो योनिः १०.१७.१४; तैषी १.२.७.१
 अरुणितो देवता वरुषे निचक्रुण १४.१०.४; तैषी
 ३.२.८.४
 अरुणितो वरुषे १०.१५.११; तैषी १.२.५.२
 अरुणितो वरुषे ५.७.८; तैसा १.२.१.२०
 अरुणितो देवता गच्छत २.११.१; तैसा ३.७.५.१२
 अरुणितो देवता गच्छत १४.६.४; तैषी ३.५.५.१
 अरुणितो देवता गच्छत ३.१४.२; तैसा ३.७.६.१
 अरुणितो देवता गच्छत ११.१०.६; तैसा ४.१०.४
 अरुणितो देवता गच्छत १२.१५.१०; तैषी १.३.३.१
 अरुणितो देवता गच्छत ३.६.११; वार्ष १.१२
 अरुणितो देवता गच्छत १३.२.१.१; तैषी ३.२.४.४
 अरुणितो देवता गच्छत ५.११.७; तैसा
 १.१.१०.३; २.१.२६
 अरुणितो देवता गच्छत १.११.८; तैषी १.१.४.१
 अरुणितो देवता गच्छत १०.१.११
 अरुणितो देवता गच्छत १०.५.१; तैषी १.३.१.१
 अरुणितो देवता गच्छत १३.२१.१४; तैषी
 ३.२.४.५
 अरुणितो देवता गच्छत १.११.६; तैसा २.८.८.११
 अरुणितो देवता गच्छत ५.४.५
 अरुणितो देवता गच्छत ६.१३.६; तैसा
 २.१.१.५
 अरुणितो देवता गच्छत १२.६.८; तैसा २.४.५.७
 अरुणितो देवता गच्छत १.९.७
 अरुणितो देवता गच्छत २.६.११; तैषी १.१.१.१
 अरुणितो देवता गच्छत १३.११.११; तैषी १.४.१.१
 अरुणितो देवता गच्छत ३.२.१.१
 अरुणितो देवता गच्छत ८.१०.११; तैषी ७.१.६.६
 अरुणितो देवता गच्छत १६.६; तैसा १.५.११.८
 अरुणितो देवता गच्छत १६.११.१६; तैसा
 ३.२.५.२
 अरुणितो देवता गच्छत ३.४.५; तैसा ३.४.८.८
 अरुणितो देवता गच्छत ४.२.८.८; तैसा
 ४.८.१.१
 अरुणितो देवता गच्छत ५.१.७; तैसा ३.१.८.८

आदित्यास्ता २.२.४; तैसं १.१.१.३
 आदित्येभ्यस्त्वा ३.५.१३; तैसं १.१.१३.१
 आदित्यो देवो देवोऽभ्युः १०.१.४
 आदित्यो यज्ञं नयतु प्रवानन् ७.५.६
 आ देवयज्ञे वह १.२.४.३; तैसं १.१.७.१
 आप्तं पितरो गर्भे १.१०.१०; वासं २.३.३
 आ नः प्राण एतु परावतः १.३.१.५; तैसं ३.३.३.३
 आनन्दाम प्रमोदाय वै १.१२.२; तैसा ६.११.२
 आनष्टे न्यानसो ५.९.९; तैसा १.१.७.२;
 २.१.२४
 आ नो नियुद्धिः प १९८; तैसा २.८.१.१
 आ नो नरो जायतां १.२.६.१२; तैसं १.२.१३.१
 आन्यं दिवो मातरिषा ६.१.१०; तैसं २.३.१४.२
 आन उन्दन्तु जीवते १.३.१.१; तैसं १०.२.१.१
 आपतये स्वा गृह्यामि १.२.१.१; तैसं १.२.१०.२
 आपस्तवामश्विर्नाः त्वाम् १.४.११; तैसं ४.१.२
 आपूर्णां स्वा मा पूरयत १.४.१९.१; तैसं ३.२.५.५
 आपो अस्मान् मातरः सुन्धन्तु १०.४.२; तैसं
 १.२.१.१
 आपो देवाः सुदायुवः ७.१३.११; तैसं १.३.८.२
 आपो देवीरग्नेयुवः १.१.१३; २.७.१२; तैसं
 १.१.५.१
 आपो देवीर्दिव्या होत्रशंसिभ्यः १०.१.१२
 आपो देवीर्द्विहतीः १०.५.१०; तैसं १.२.२.१
 आपो रिप्रं निर्वहता ७.३.९
 आपो वाजजितो वाजं वः १.४.२२.११
 आपो हविःपु जायत १.१४.९
 आपो हि द्या नवोमुवः ९.१५.१६; तैसं ४.१.५.३
 आ प्याक्तां धृतयोनिर् २.१०.५; तैसा ३.७.५.२
 आ प्याक्तां भ्रुवा गृतेन २.१२.५; तैसं १.६.५.१
 आ प्यायध्वमग्निषा ८.१.११; तैसं १.१.१.१
 आ प्यायस्व सम्यु तं ३.३.२७.२३; वै २.८.१५;
 तैसं ३.२.५.३; तैसा ६.६
 भाभिर्गार्भिर्द्विहती ३.११.१; १.१.८.१; तैसा
 ३.७.११.४; तैसा ४.५.१३
 भा मा रथन् सद्य प्रथया १.३.७.४; तैसं ३.१.८.१
 आ गरिभन् नत वापहाः १.१.१२.२; तैसा
 १.१.१२.२
 भान्ताः देवः सुनयानिः वै २.६.५; तैसा ६.५.१

आयुरसि ७.९.१५; तैसं १.८.१५.२
 आयुर्दी अग्नेऽस्यायुर्मे ६.२.१; तैसं १.५.५.३
 आयुर्दी अग्ने हविषो जुषाणः १.४.२०.१०; तैसं
 ३.३.८.१
 आयुर्धेहि प्राणं धेदि १.१.२.९; तैसा ४.२.५
 आयुर्मे प्रावोचो १०.२.२
 आयुर्मे यच्छ ६.१२.३; तैसं १.८.४
 आयुषः प्राणं संतनु वै १.१.१४; तैसा १.५.७.१
 आयुषे रा ३.५.१६; तैसं ४.३.७.२
 आयुषे मे १.३.२०.४; तैसं ३.२.३.२
 आयुष्या अग्नेऽस्यायुर्मे ३.६.१२; तैसं १.१.१३.२
 आयुः स्व आयुर्मे घत्तम् १.३.२४.७; तैसा १.१.१.३
 आरोहते वै १.११.१
 आरोहते दशते ५.४.८; तैसा १.२.१.१४
 आरोह पथो जुहु देवयानान् ४.१०.१; तैसा
 ३.७.६.८
 आर्द्रः प्रथस्तुर्ध्वनस्य २.१०.७; तैसा ३.७.५.३
 आ वावो भूष शुचिषा १.३.१४.८; तैसं १.४.४.१
 आ वो देवात देगहे १०.५.९; तैसं १.२.१.२
 आशानां हासाणालिभ्यः ४.१६.२; तैसा ३.७.५.८
 आशासानः सुवीरिभू ७.२.३७; तैसं ३.५.५.३
 आशासाना सीमनसं २.५.३; तैसं १.१.१०.१
 आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ ३.६.५; तैसं २.६.९.७
 आश्रावितमत्याश्रावितम् ३.१०.२; तैसा ३.७.११.१
 आस्तुनान्मा सन्प्रात् १.३.३.१०; तैसं ३.१.७.१
 आ समुद्रान्तरिक्षात् १.४.९.२; तैसं ३.५.५.२
 आस्तिन्नुमा अयुष्ययुः १.३.८.१२; तैसं ३.३.३.२
 आहरावय शतरस्य १.१.२०.३; तैसा ४.३.७.१
 इह एव्यदित एदि १.१.९.४; तैसा ४.८.१
 इया देवहूः १.३.३१.३; तैसं ३.३.२.१
 इया धेतुः सहवसा ४.१५.७
 इयाया अहं देवयज्यवा ४.१५.६
 इज्याः पदं धारता ६.१०.६
 इज्यामाननु वरतां ४.१९.६
 इष्टे भागं जुष्टस्य नो ३.२.४; तैसा ३.७.५.७
 इत एव प्रथमं वजे ९.१२.१०; तैसं १.८.८
 इतः प्रथमं वजी ५.७.११; ९.११.७; तैसं
 २.२.८.८
 इत्यायुः १.१.१२.१२; तैसा ४.३.१.१

इदं विष्णुर्वि चक्रमे २.६.३; ७.८.१६; ९.१.१२;
९.१; १४.८; १२.७.४; तैत्ति १.२.१३.१

इदं हविः प्रकृतं मे ४.२२.४; तैत्ति २.६.३.५

इदं त एकं ९.१.१७; पं १.९.७; तैत्ति
३.७.१.३, ४; तैत्ति ६.४

इदं तामे ह्यं करोमि ४.६.६; तैत्ति ३.७.६.३

इदं तृतीयं सवनं कर्वाणाम् १४.१९.१३; तैत्ति
३.१.९.२

इदं त्वा वधम् पं १.२.१; तैत्ति ६.१.१

इदं देवानाम् १.२०.१; तैत्ति १.१.४.२

इदमहं वरुणज्येष्ठेभ्य ४.२.६; तैत्ति ३.७.४.७

इदमहं सर्वाणां दन्द्रज्ञानां १०.१७.१७; तैत्ति
६.१.१०.४

इदमहं सेनाया अमीस्वये १.२५.९; २.१०.३;
तैत्ति ३.७.५.१

इदमहं तं वलगम् १२.११.७; तैत्ति १.३.३.१

इदमहं निर्व्येणस्य पादान् १२.१८.५; तैत्ति
१.३.४.२

इदमहममिज्येष्ठेभ्यो ४.२.६; तैत्ति ३.७.४.६

इदमहममुमामुव्यायणं ११.४.९; तैत्ति ४.३.३(८)

इदमहममुव्यायणस्य ४.२.१; ११.१६.६

इदमहमर्वाव्यसोः ३.१४.३

इदमहमिन्द्रज्येष्ठेभ्यो ४.२.६; तैत्ति ३.७.४.६

इदमहं ननुष्यो ननुष्यान् १२.१८.३; तैत्ति १.३.४.३

इदनायः प्राहत् ७.१६.१२

इदमिन्द्रियमयुतं ४.१२.१; तैत्ति ३.७.६.१२

इदमु नः सह १.२०.१; तैत्ति १.१.४.२

इदमेनमपरं करोमि १२.११.८; तैत्ति १.३.३.१

इदमेव मेतोडायां पं २.५.१४; तैत्ति ६.९.२

इदं विगृह्यः प्रनरेम पं २.४.२१; तैत्ति ६.७.२

इदाश्वत्सरोणीं स्वस्तिनाश्वस्ते ८.१५.७

इदाश्वत्सरोणीं स्वस्तिनाश्वस्ते ८.१५.९; तैत्ति
१.४.१०.३

इन्द्रं होत्रादसौ मनुष्यः १२.१९.९

इन्द्रपोतस्य वसुभिः ७.४.९; तैत्ति १.२.१२.२

इन्द्र मध्व इह पाहि गोमन् १४.२.१; तैत्ति
१.४.१८.१

इन्द्राहू इमे सुतः १३.१४.९; तैत्ति १.४.४.१

इन्द्रश्च सन्नाह वरुणश्च रामा १४.१६.११; तैत्ति
३.७.९.७

इन्द्रस्य जडससि १३.२०.८

इन्द्रस्य त्वा वाहुभ्यामुदन्ते १.४.१९; तैत्ति
१.१.२.२

इन्द्रस्य त्वेन्द्रिणेण ९.१.७; तैत्ति १.१.४.८

इन्द्रस्य बाहुरसि २.९.३; तैत्ति १.१.९.१

इन्द्रस्य योनिरसि १०.६.१३; तैत्ति १.२.२.२

इन्द्रस्य धेनुभरसाहं देवज्यया ४.१४.१०

इन्द्रस्य सदोऽसि १२.१०.९; तैत्ति १.३.१.३

इन्द्रसाहं देवज्यया ४.१४.७; तैत्ति १.६.२

इन्द्रस्योरुना विष्ट १०.१८.६; तैत्ति १.३.७.१

इन्द्रस्योऽसि ११.२.५

इन्द्रः सुनीती प ११३; तैत्ति १.४.८.६

इन्द्रामिभ्याम् १.२५.८

इन्द्रामिभ्यां त्वा १३.३१.७; तैत्ति ४.४.५.१

इन्द्रामिभ्यां त्वा जुष्टं प्रोधानि ७.१०.१०; तैत्ति
३.८.७.१

इन्द्रामिभ्यां त्वा जुष्टमुऽश्वत्तानि ७.१४.१५

इन्द्रामियोरहं देवज्यया ४.१४.६; तैत्ति १.६.२.४

इन्द्रामिभ्यांभोग्येया स्य १२.२१.३; तैत्ति १.३.१२.१

इन्द्रामो अग्नौ सुतम् १३.११.१; तैत्ति १.४.१५.१

इन्द्रामो दाहावृषिको १०.५.६; तैत्ति १.३.१.३

इन्द्रामो मे नर्वः शृणुताम् १३.९.६; तैत्ति ३.३.३.३

इन्द्रामोऽश्विषा २.५.८; तैत्ति ३.७.५.१०

इन्द्राम्ये सुतहमम् १.४.११; तैत्ति १.१.३.२

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१६.१०; तैत्ति ३.७.९.६

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्राश्वितोऽश्विषाविसं १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

उपावर्तयिष्वम् १३.१७.४
 उपारतावः १३.२०.१६; तैसं ३.२.४.१
 उपो ब्रह्मान् जाळीगान् १३.२८.३
 उपो देवान् देवीविंशः ७.९.११; तैसं १.३.७.१
 उभा कवी युवाना १४.१६.७
 उभाभ्यां देव सवितृ प १९९; तैत्रा १.४.८.२
 उभावधी उपस्तृण्वते ४.५.४; तैत्रा ३.७.४.१८
 उभा वामिन्द्राभी आहुबध्यै ६.१.१०; तैसं १.५.५.२
 उर्वे हि राजा ब्रह्मणश्चक्र १४.२१.७; प २.७.१०;
 तैसं १.४.४५.१
 उरुणसावसुतृपायुदुम्यन्ती प २.७.२; तैत्रा ६.३.२
 उरु प्रथलोह ते १.२६.१; ७.३.७; तैसं १.१.८.१;
 २.१२.२
 उरु वाताय १.१९.१०; तैसं १.१.४.२
 उरु विष्णो वि क्रमस्य ७.१.२; १२.१७.७;
 १४.२६.५; तैसं १.३.४.१
 उरुम्यचा अति १०.७.१
 उर्वन्तरिक्षं बोधि ६.१२.१; १०.२१.१४;
 १३.२३.१६; मीसं १.१.२; कासं १.२
 उर्वन्तरिक्षमन्त्रिबहि १.४.१८; १८.१२; २०.५;
 ७.१४.१८; १०.१९.२; १३.११.३; तैसं
 १.१.२.२, ४.२; २.८.१; ३.९.२;
 ४.२.१
 उरुहोले मुसले यच ३.९.६; तैत्रा ३.७.६.२१
 उरुतस्तवा इवामहे ८.१.८.९; तैसं २.६.१२.१
 उशिक् त्वं देव सोम १३.८.१४; तैसं ३.३.३.२
 उशिचसि कविः १२.१४.८; तैसं १.३.३.१
 उषाः किन्तुना जुपतां ९.१०.९
 उरु परमे सिं प ११.९.९; तैत्रा ४.८.२
 उरुसवितं धूर्पाही १०.१९.७; तैसं १.२.८.२
 उर्गसि १०.४.५; तैसं १.८.१५.२
 उर्गत्याजिरस्त्री १०.६.१०; तैसं १.२.२.२
 ऊर्ध्वं पचः सिन्धुनामा शृने च १.१२.७; तैत्रा
 ३.७.४.१५
 ऊर्जा वः परयाभ्यूर्जा ६.३.१; तैसं १.५.६.३
 ऊर्जे त्वा १.२.१०; २.६.५; ६.१२.७; ७.१४.१४;
 तैसं १.१.१.१
 ऊर्जाशुद्धु प्रथमाने स्त्रीने ४.८.२; तैत्रा ३.७.६.५
 ऊर्जात्रयं ता २.८.१२; १३; तैसं १.१.११.४

ऊर्ध्वं ऊ पु ण ११.१७.९; तैत्रा ४.२०.१
 ऊर्ध्वसदसि वानस्पत्यः १०.६.१८
 ऊर्ध्वसामयोः शिल्पे स्यः १०.५.१४; तैसं १.२.२.१
 ऋचा स्तोमं सन्धेय १२.२०.१; तैसं ३.१.१०.१
 ऋतं स्तृणामि पुरीषम् ५.७.७
 ऋतधामासि सुवज्योतिः १२.१५.६; तैसं १.३.३.१
 ऋतं त्वा सत्त्वेन परिपिचामि ६.१०.१; तैत्रा
 २.१.११.१
 ऋतमसि २.३.९; तैसं १.१.९.२
 ऋतमेव परमेष्ठी ८.४.१२; तैत्रा १.५.५.१
 ऋतधीरसि २.३.९; तैसं १.१.९.२
 ऋतसदनमसि २.३.९; तैसं १.१.९.२
 ऋतसत्याभ्यां त्वा परिपिचामि ६.१०.२
 ऋतस्य त्वा देवहविः ७.१०.७; तैसं १.३.८.१
 ऋतस्य पथा पर्येहि ३.१७.४
 ऋध्यासमथ मरुत्स्य ११.१.१४; तैत्रा ४.२.२(७)
 ऋदये स्वाहा ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.४
 ऋभूणां त्वा देवानां ५.६.७; तैत्रा १.१.४.८
 ऋभवे वानिने वधं २.१८.१५; तैत्रा ३.७.५.१३
 ऋभोऽसि शाकरो २.९.१६; तैत्रा ३.७.६.१०
 एकताय स्वाहा १.२६.१०; तैसं १.१.८.१
 एक्या च दशमिध स्वभूते १४.१२.११; तैत्रा
 १.११.८
 एकाशुराः पूर्वैर्या ४.५.५
 एको ममेका तस्य ४.१३.३
 एर्णार्षानाः प २.४.१९; तैत्रा ६.७.१
 एतत्ते अग्रे राध एति १४.४.१२; तैसं १.४.४३.२
 एतत्ते तत -ये च त्वाप्तु १.८.७; ८.२०.१३;
 १४.१२.२; तैसं १.८.५.१; ३.२.५.५
 एतत्तु त्वं मधुना ६.१.८.७; तैत्रा २.४.८.७
 एता असदन् २.१०.१; तैसं १.१.११.२
 एता आचरन्ति मधुमदुद्दानाः १.१२.३; तैत्रा
 ३.७.४.१४
 एतानि वः पितरो वासोसि १.९.८; ८.२१.५
 एतास्ते स्वया अमृताः करोमि प २.५.३; तैत्रा
 ६.९.१
 एदमगन्म देववजने १०.१३.१; तैसं १.२.३.३
 एयोऽप्येधिपोन्नहि ७.२३.५; ८.१३.८;
 १४.२३.११; तैसं १.४.४५.३

- एमा अम्मासाक्षिपो दोहकामाः ४.१८.३; तैसं
१.६.४.२
- एवा वन्दस्व वरुणं १०.२२.४; तैमा २.५.८.४;
श्रसं ८.४.२.२
- एष ते गायत्रो भाग १०.१६.१३; तैसं ३.१.२.१
- एष ते मुनी यज्ञपते ७.२२.१७; तैसं १.४.४४.३
- एष ते योनिः १३.७.१०; १४.१२
- एष ते योनिः प्राणाय त्वा १३.११.९; तैसं
१.४.२.१
- एष ते योनिरपलाय त्वा १३.१३.८; तैसं १.४.३.१
- एष ते योनिर्मित्रावरुणाभ्यां त्वा १३.३२.१९
- एष ते योनिः सजोशम्भां त्वा १३.१४.१०; तैसं
१.४.४.१
- एष ते रुद्र भागः ८.२२.७; २३.५; १३.२५.१०;
तैसं १.८.६.१; ३.१.९.४
- एष वो देव सवितः १२.१८.१; तैसं १.३.४.२
- एषा ते अग्ने समित् ३.४.६; ४.१७.१; ६.१२.४
- एषा ते यमसादने पै २.४.२०; तैमा ६.७.२
- एषासदत् ८.१२.२३
- एषा रायः प्रेषे भगाय १२.१.१०; तैसं १.२.११.१
- एश्रीं स्वः १०.९.१०
- ऐन्द्रः प्राणो अग्नेअग्ने ७.१९.१५; तैसं १.३.१०.१
- ऐन्द्रमसि ७.८.३; १२.१०.८; तैसं १.३.१.२
- ऐन्द्रंभावृतमन्त्रावर्ते ४.२१.२; तैसं १.६.६.२
- ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे ५.७.१०; तैमा १.२.१.२१
- ओजसे मे १३.२०.५
- ओमासध्वर्षणीधृतः १३.१२.७; तैसं १.४.१६.१
- ओमुन्नय हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो माम् ६.११.२
- ओमुन्नयामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो वज्रमानम्
६.११.१
- ओषधीभ्यस्त्वोषधीभिर्विन्व ६.१२.८; तैसं ३.५.२.४
- ओषधे प्रादस्यैवन्म् ७.१.१३; १४.८; १०.३.१२;
तैसं १.२.१.१; ३.५.१; ९.२
- क इदमम्राद् भविष्यति २.१४.८
- क इदमवर्षुर्भविष्यति २.१४.८
- कदा चन स्तरोरसि १४.८.५; तैसं १.४.२२.१
- कया नक्षत्र आ भुवत् १३.९.३; तैसं ४.२.११.२
- कर्मणे वां देवेभ्यः विदुभ्याः ८.१६.७
- कर्मणे वां देवेभ्यः दारुणम् १.१६.१; तैसं १.१.४.१
- कलशः १३.२०.१७
- कल्पेतां द्वावापृथिवी ५.१२.१२; तैसं ४.४.११.१;
तैमा १.२.१.१८
- कविर्यज्ञस्य वि तनोति पन्थाम् १४.९.३; तैसं
३.५.५.३
- कव्योऽसि कव्यवाहनः १२.१५.११; मैसं १.२.१२
- कस्ता युनक्ति स त्वा युनक्तु ४.६.३; तैसं
१.५.१०.३
- कस्ता युनक्ति स त्वा वि सुद्यतु ४.२२.२; तैसं
१.६.६.३
- कामधुसः प्र षो ब्रूहन्नाय १.१३.६; तैमा ३.७.४.१६
- कार्षिणसि १३.४.१०; तैसं १.३.१३.२
- किमुत्तसि किमुद्योषाः २.११.८
- कुत्तरसि मधुजिह्वः १.२१.९; मैसं १.१.६
- कुहा अहं देवयज्यया ४.१९.४; तैसं १.६.४
- कृषा आप स्व स्वाहाहृताः प ६९
- कृष्णोऽस्याखरेणुः १.५.१४; २.७.१३; तैसं
१.१.११.१
- कृष्ये त्वा सुसस्वायै १०.६.१५; तैसं १.२.२.३
- को वः प्रणयति १.१८.६
- को वो यज्ञाति स वो यज्ञातु १.१८.१
- को वो युनक्ति १.१८.८; ४.५.५
- को वोऽयोहीर ३.१२.६; ४.२०.२
- कोऽसि को नाम १३.२०.१०; तैसं ३.२.३.२
- कन्या प ६९
- गन्धर्वोऽसि विश्वामनुः २.९.३; तैसं १.१.११.१
- गर्भं ह्रवन्तमगद्म् ९.५.२२; तैमा ३.७.३.६
- गर्भेभ्यस्ता गर्भान् जिन्व ६.१३.६
- गायत्रः पन्था वसवो १३.१६.१७
- गायत्रं छन्दोऽनु प्र जायस्व ७.१०.२; तैसं १.३.७.१
- गायत्रमसि ११.८.८; तैमा ४.५.१७
- गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि ११.२.२४; तैमा
४.२.६
- गायत्रेण त्वा छन्दसा सृणुषि ११.४.११; तैमा
४.३.३
- गायत्रोऽसि ११.९.१३; तैमा ४.८.४
- गायत्र्या त्वा सताक्षरया ९.१६.१; मैसं १.४.१३
- गृहेभ्यस्ता गृहान् जिन्व ६.१४.३
- गोमां अग्ने ४.२२.१०; तैसं १.६.६.४

गोष्ठं मा निर्मृक्षम् २.४.४; तैसं १.१.१०.१
 मांवी नेत्रात् १२.१९.१५
 पर्माः धिरः ५.७.४; तैमा १.१.७.१
 पर्मापातमधिना ११.१०.१२; तैमा ४.९.३
 पर्मा या वे दिनि शुक् ११.१३.४; ५; तैमा
 ४.११.१
 पर्मा या तेऽन्तरिक्षे शुक् ११.१३.६; तैमा ४.११.१
 पर्मा या ते पृथिव्यां शुक् ११.१३.७; तैमा ४.११.२
 पर्मात्सेऽन्नमेतत् ११.१४.१४; तैमा ४.११.४
 पर्मां देवीं अयेतु ९.१६.४
 पर्मांसि रायस्योपवन्तिः ६.१०.११
 पर्मांसि विश्वद्युः १.२५.९; तैसं १.१.८.१
 परीणा मे मा संपृक्थाः ३.१८.१
 पृतं पृतपावानः पियत ७.२०.५; तैसं १.३.१०.२
 पृतवतीमर्ष्योऽं जुपमास्यस्व २.१६.२; १२.३.७;
 तैसं २.५.९.६
 पृतवन्तं बुकायिनं ३.९.१३; तैसं १.६.४.४
 पृवेन दावापृथिवी आ पृथेयीं स्वाहा ७.७.१६;
 १२.१०.४; तैसं १.३.१.२
 पृतेन दावापृथिवी प्रोर्ष्याम ७.१४.१३; तैसं
 १.२.९.२
 पृतेनाकृते वृषणे दधाभाम् तैसं १.३.७.१
 पृतेनाकृती पणुं प्रायेभाम् ७.११.१४; तैसं १.३.८.१
 चध्रुष्यां मे १३.१२.२०; तैसं ३.२.२.२
 चध्रुः ध्रोत्रं मा निर्मृक्षम् २.४.६
 चतुःशिराण्यं युवतिः ४.६.४; ८.३; तैमा
 ३.७.९.४; ५
 चतुःशिराण्डे युवती ७.४.१
 चाकारो मम चतस्रस्तस्य ४.१३.२
 चन्द्रमसि मम भोगस्य भव १०.१२.२; तैसं
 १.२.३.२
 चन्द्रमा देवो देवीं वदता १०.१.५
 चित्तं स्व १.३४.५; तैसं १.१.७.२
 चित्तः स्व परिचिनः ११.८.२; ५ २.४.१५; तैमा
 ४.५.१५; ६.६.२
 चित्तं संवनेन ५ २.१.१३; तैसं १.४.३६.१
 चित्तं च चित्तम् ५.१५.१५; तैसं ३.४.४.१
 चित्ततिरया पुनातु १०.५.१; तैसं १.२.१.२

चित्रं देवानां ३.१०.२; ११.१६.१३; १८.३;
 १४.४.४; तैमा २.८.७.३; तैमा १.७.६;
 २.१३.१; तैसं १.४.४३.१
 चित्रावसो स्वस्ति ते ६.२.१; तैसं १.५.५.४
 चिदसि १.२४.५; तैसं ४.२.४.११
 चिदसि मनासि वस्थी ४.१५.३; १०.१५.५;
 १.२.४.१
 अनयस्यै त्वा संवीमि १.२५.७; तैसं १.१.८.१
 जागतः पम्या आदित्या देवता १४.१०.६
 जागतमसि ११.८.८; ९.१३; तैमा ४.५.७; ८.४
 जातवेदः पवित्रवत् ५ १९६; तैमा १.४.८.१
 जातवेदो भुवनस्य ५.४.४; तैमा १.२.१.१५
 जातवेदो वपया गच्छ ७.१६.८; तैसं ३.१.४.४
 जुषाणो अग्निः पवमान ५.२०.८
 जुषाणो अणुराज्यस्य वेतु स्वाहा १२.१६.१५;
 तैसं १.३.४.१
 जुष्यो नोचो भूयासम् १२.२०.१; तैसं ३.१.१०.१
 जुहुरसि घृतात्मो २.९.११; ४.१०.१; तैसं
 १.१.११.२; तैमा ३.३.६.१०
 जुहोमसिस्त्वा ह्ययति २.१३.२; तैसं १.१.१२.१
 जुहसि घृता मनया १०.१५.१; तैसं १.२.४.१
 ज्योतिरसि तपोऽसि ११.३.१५; तैमा ४.५.२
 ज्योतिर्मा असि वनस्पतीनाम् ११.१४.१०; तैमा
 ४.१२.१
 ज्योतिषे तप्तवे त्वा ४.२१.८; ६.३.८ मैसं १.४.२
 ज्योतिषे त्वा ११.३.१६; ७.९; तैमा ४.३.१
 ततं म आपस्ततु ३.१०.२; ९.१५.१६; तैमा
 ३.७.११.२
 तत्त्वा मासि ३.१०.२; ५ २.११.१२; तैमा
 ३.७.११.३; तैसं २.१.११.६
 तत्सविदुर्वैष्यम् ६.३.३; तैसं १.५.६.४
 तदस्य प्रियम् ५ १९८; तैमा २.४.६.२
 तद् विष्णोः परमं पदं ७.८.१७; तैसं १.३.६.२
 तर्षी ह्य १२.१२.६; तैसं १.३.२.१
 तन्मयि १२.१२.१२
 तन्मस्तनुरति १०.१.७.४; तैसं १.२.७.१
 तपसे त्वा ११.३.१६; ७.१०; तैमा ४.३.१
 तपस्या ५ ६९
 तपो ज्यमे ११.८.१; तैमा ४.५.५

सं प्रलया पूर्वया १३.१५.५; तैसं १.४.९.१
 तस्य ते पवित्रपते १०.५.५; तैसं १.२.१.२
 तौ ध्वितुर्वैरुष्यस्य ५.१०.१०; तैसं ४.६.५.४
 तामाशिष्मा शाखे ४.२१.७; तैसं १.६.६.३
 तिषाणनी मेडसि ७.३.१; तैसं १.२.१२.१
 तिष्ठो यहस्य समिधः १३.७.१
 तुथो वो विश्ववेदा वि भजतु १४.४.९; तैसं
 १.४.४३.२

तुथोऽसि विश्ववेदाः १२.१४.७; तैसं १.३.३.१
 तुभ्यं ता अशिरस्तम ९.१.८; तैसं १.३.१४.३
 तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व पै १.९.९; तैआ
 ६.४.२

तृसिरसि गायत्रं छन्दः ४.११.३
 तृसिरसि जागतं छन्दः ४.११.३
 तृसिरसि त्रैशुभं छन्दः ४.११.३
 तृष्णन्तौ होत्रा मघोर्भूतस्य १४.११.१५; तैसं
 ३.२.८.१

तेजसे ता २.६.८
 तेजसे मे १३.२०.५
 तेजिष्ठा ते ताना ४.९.२
 तेजोऽसि २.६.७; ४.२१.५; तैसं १.१.१०.३
 तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहि २.६.८; ११.१०.३; तैसं
 १.१.१०.३; तैआ ४.८.५

ते ते धामान्युदमसि ७.८.१०; तैसं १.३.६.१
 ते हि पुत्रासो अदितेः ६.४.४; तैसं १.५.४
 तोते रायः १०.१५.१३; तैसं १.२.५.२
 तो देवी शुक्रामन्विनी १३.२५.१; तैआ १.१.१.४
 त्रयसिं शतन्तवः ९.११.१; १४.४; १६.३; तैसं
 १.५.१०.४

त्रयो मम तिस्रस्तस्य ४.१३.३
 त्रिंशत्पथ गणितो १३.१५.९; तैसं १.४.११.१
 त्रिभुक्तस्यो दर्भे इयान् १.६.१३; तैआ ३.५.४.११
 त्रिण्णत्कीकपमानानां १.२२.१२; तैआ ३.५.६.२०
 त्रीणि परा प १९८; तैआ २.४.६.१
 त्रीन् परिषीं स्तिसः समिधो १.५.१३; तैआ
 ३.७.४.९

त्रिभुजः पन्था द्या देवता १४.२.४
 त्रिष्टुभमसि ११.८.८; तैआ ४.५.७
 त्रिष्टुभोऽसि ११.९.१३; तैआ ४.८.४

त्र्यम्बकं यजामहे ८.२२.९; तैसं १.८.६.२
 त्र्यं सोम तनुःकृदयः १२.१६.१४; तैसं १.३.४.१
 त्वचं गृहीत्व १.२६.३; तैसं १.१.८.१
 त्वं च सोम नो वशो प १९७; तैसं ३.४.११.१
 त्वं देवानामसि सन्नितमम् १.१९.६; तैसं १.१.४.१
 त्वं नो अग्ने २.१०.३; ९.१९.६; तैआ ३.७.११.३;
 तैसं २.५.१२.३

त्वयमे अयासि ३.१०.३; तैआ ३.७.११.३
 त्वयमे व्रतया असि १०.७.७; ११.११.१२; तैसं
 १.२.३.१

त्वयमे सप्रथा असि ९.१४.९; तैआ २.४.१.६
 त्वया ता रूपैरपरिष्टात् ७.४.३; कांसं २.१
 त्वयमीती ते स्येय ११.८.२१; तैआ ४.७.५
 त्वष्टुरहं देवयग्न्या ४.१९.३; तैसं १.६.४.४
 त्वामर्जुन पै २.५.४; तैआ ६.९.१

त्वामु ते दधिरे हव्यवाहम् ७.१५.८; तैसं ३.१.४.४
 त्विष्ये ता ११.१०.१५; तैआ ४.१०.२
 त्वे स्यः १०.१५.१२; तैसं १.२.५.२
 त्वैष्टाम्नां मळिम्भत् पै २.११.१३; तैसं ४.१.१०.२
 दशक्रतुभ्यो मे १३.१९.१९; तैसं ३.२.३.२
 दधन्वे वा यदीम् १३.९.७; तैसं ३.३.३.३
 दधिक्राव्यो अकारियम् ४.२२.४; १४.१९.६;
 पै २.७.७; प १९८; तैसं १.५.११.४

दधिपरस्यदव्यो ४.१४.४; तैसं १.६.२.४
 दश ते तनुवो २.१९.१; तैआ ३.७.५.११
 दश प्राचोर्दश भासि ११.८.१५; तैआ ४.६.१
 दानवः स्य परवः ११.९.१०; तैआ ४.८.३
 दिवः खालोऽनततः ४.१८.४; तैआ ३.७.६.११
 दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षान् ५.८.१; तैआ
 १.३.१.२२

दिवं गच्छ युवः पत १४.४.६; तैसं १.४.४३.१
 दिवं तपस्ययस्य ११.८.६; तैआ ४.५.१९
 दिक्प्रमेण मा खेटीः ७.२.१; तैसं १.३.५.१
 दिक् शिल्पमवर्तत २.५.१; तैआ ३.२.२.१
 दिक् सतुरसि ७.९.५; कांसं ६.९

दिव स्तम्भनिरसि १.२३.२
 दिवस्ता परशयाः ११.१३.१६; तैआ ४.११.२
 दिवे ता २.७.१५; ७.७.१२; १२.९.१६; तैसं
 १.१.११.१; ३.१.१; ३.६.१

दिवो भागोऽसि ३.३.१०
 दिवो वा विष्णुवत् १२.७.१२; तैत्ति १.२.१३.२
 दिवोः स्वाहा ७.२०.८
 दिवो जिन्व ३.१८.३
 दीदिदि दीदिदासि दीदाय ६.१४.८
 दीर्घमुक्ति ११.१९.१२ तथा ४.३२.१
 दीर्घान्तु प्रथितम् १.२३.७; तैत्ति १.१.६.१
 हँह मा हँह गोपति १.१४.२
 हँहन्तां दुर्षो धावाष्टथिव्योः १.२०.४; तैत्ति
 १.१.४.२
 ह्ये श्यः द्विचिरे १३.२०.२६; तैत्ति ३.२.४.३
 देवहृत्सपैनवोऽनयजनमसि १४.१९.३; तैत्ति
 ३.२.५.७
 देवंगममसि १.४.२०; तैत्ति १.१.१.२
 देव पुरश्चर सम्पासं त्वा ११.४.१३; ५.४; ६.८;
 ७.४; तैत्ति ४.३.३(१०)
 देवार्हिमां त्वान्वक् १.२.१२; तैत्ति १.१.२.१
 देवार्हिः क्षतकृत्वां वि रोह १.४.१; तैत्ति १.१.२.१
 देवधूदेतानि प्र वषे १०.३.१४; तैत्ति १.२.१.१
 देव संरक्षान १४.२५.१०; तैत्ति ३.२.८.३
 देव सवितरेते त्वा ३.१४.२; तैत्ति ३.७.६.२
 देव सूर्यं घोमे कोप्यामस्तं १०.१६.१; काशं २.६
 देवसां सवित्रा पुनातु १.१३.१०; काशं १.३
 देवसां सवित्रा सप्यानक्तु २.११.३; ७.१.११;
 ८.२; ११.७.६; तैत्ति १.३.५.१; ६.१;
 तैत्ति ४.५.१
 देवस्य सवित्रा भयतु १.२६.६; तैत्ति १.१.८.१
 देवस्य सवितोऽयतु ११.४.४; तैत्ति ४.३.२(५)
 देवस्य त्वा सविनुः प्रथये १.३.११; १८.१०;
 १९.१०; २०.११; २३.४, २४.११; २५.१; २६.१०.५;
 ५.३.३; ११.१.५; १३.९.११
 देवस्य सविनुः पविप्रम् वै १.८.२
 देवस्य सविनुः गवे २.२.८; तैत्ति १.१.९.३
 देवः सवित्रा यगोऽयुजाया १०.१२.२; तैत्ति १.२.३.२
 देवाः सितरः सितरो देवा ४.१३.१; तैत्ति ३.७.५.४
 देवा गात्रुविरो गात्रु यजन ४.१.३; तैत्ति ३.७.४.१
 देवा गात्रुविरो गात्रु वित्रा ३.१२.२; ७.२२.१७;
 तैत्ति १.१.१३.३; ४.४.८.३

देवा मावाण इन्दुरिन्द्र १४.१.१२; तैत्ति ३.७.९.२
 देवाजनमगन् यज्ञः ९.१५.१५; १०.९.१;
 काशं ५.६
 देवा देवेषु पराक्रमध्वम् ४.४.३; तैत्ति ३.७.५.१
 देवानां त्वा पितृणाम् ११.१०.३; तैत्ति ४.८.४
 देवानां पत्नीरग्निर् ४.१९.५; तैत्ति १.६.४.४
 देवानां पत्नीरप २.५.६; काशं १.१०
 देवानां परिपूतमसि १.३.९; तैत्ति १.१.२.१
 देवानां पितृणां परिपूतमसि ८.१६.७
 देवी धावाष्टथिवी ११.१.१३; तैत्ति ४.२.२(९)
 देवी द्वाष्टी मा मा सं वासम् १३.२१.५; तैत्ति
 ३.२.४.४
 देवीराण एव नो गर्भः १४.२३.१; तैत्ति १.४.४.५.३
 देवीराणो अर्षां नपात् १०.१२.१७; तैत्ति १.२.३.३
 देवीराणो अर्षां नपात् १३.४.८; तैत्ति १.३.१३.२
 देवीर्देवैरग्नि ४.१५.३
 देवीर्माताः ११.२.३; तैत्ति ४.२.३(१)
 देवेभ्यः सृग्भूध्वम् १.२२.८
 देवेभ्यः सृग्भूस्व ७.३.७; १४.१२; तैत्ति १.२.१२.२
 देवेभ्यः सृग्भूस्व ७.३.११; तैत्ति १.२.१२.२
 देवेभ्यस्तवा १३.२२.१३; तैत्ति ३.२.१०.१
 देवेभ्यस्तवा देवायुवं १३.३२.२६; तैत्ति १.३.१४;
 काशं ४.६
 देवेभ्यस्तवा मरुतिषेभ्यः १३.११.६; तैत्ति १.४.२.१
 देवेभ्यः स्वाहा ७.१६.९; तैत्ति ३.१.४.४
 देवी देवमेतु १०.२.३; तैत्ति १.१.१.१
 देवी वाः सवित्रा प्रथेयतु १.२.१७; तैत्ति १.१.१.१
 देवी वाः सवित्रा हिरण्यमाणिः १.२२.७; २३.१;
 तैत्ति १.१.५.२; ६.१
 देवी वाः सवितोऽयुजाया १.११.१२; २५.१;
 २.६.१३; तैत्ति १.१.५.१; १०.३
 देवी विष्यं मगामहे १०.१०.१२; तैत्ति १.२.३.१
 देवाभ्यस्तवाः स्वाहा ३.१०.२; तैत्ति ३.७.११.३
 देव्या अर्धयैव उपहृताः ३.१.१८; तैत्ति ३.५.८.३
 दीपावस्तोर्भेनः स्वाहा ९.९.१०; तैत्ति १.८.७
 दीर्घार्थे स्वाहा ३.१०.२; तैत्ति ३.७.११.३
 दा तं पूयो गच्छतु ७.२२.१; काशं ३.३
 दावाष्टथिवीनां त्वा परिष्टामि ११.१०.३;
 १४.१४.१२; तैत्ति ३.२.८.५; तैत्ति ४.८.४

चावाग्रुधिमोरहं देवयज्या ६.१७.१३; कासं ५.१
सुतानत्वा मासतो मिनोतु १२.१०.२; तैसं
१.३.१.२

सुत्राय त्वा ११.१०.१५; तैत्र्या ४.१०.२
श्वष्यस्वस्वन्द १३.७.६; पै २.३.१४; तैसं
३.१.८.३; तैत्र्या ६.६.१

दे श्वसो १३.१६.१३; तैसं ३.२.२.२
द्वौ मम दे तस्य ४.१३.३; द्यावा १.५.४.१३
द्वौ समुद्रौ विततावज्युषौ १३.१९.१२; तैसं ३.२.२.१

धनुईस्ताद् पै १.५.११; तैत्र्या ६.१.३
धक्ष्णमसि १.२४.५; तैसं १.१.७.१
धर्ममसि १.२४.५; तैसं १.१.७.१

धर्मासि १.२४.५; तैसं १.१.७.२
धर्मासि सुधर्मा मे ११.११.१; तैत्र्या ४.१०.२
धर्षो मानुषान् ७.१०.८; तैसं १.३.८.१

धा असि स्वधा असि २.३.१०; तैसं १.१.९.३
धाता पुनातु सविता पुनातु पै १.८.४; तैत्र्या ६.३.२
धाता रातिः सवितेदं १४.१९.१०; तैसं १.४.४४.१

धाम्नोधाम्नो राजन् ७.२३.३; तैसं १.३.११.१
धिष्णामसि पर्वत्या १.२३.३; तैसं १.१.६.१
धिष्णामसि पर्वतोषी १.२३.३; तैसं १.१.६.१

धिष्णे वीहू सती १३.१०.२; तैसं १.४.१.२
धुरि धूर्वी वातम् ३.७.५; तैसं १.९.१३.३
धूर्सि धूर्व धूर्न्तम् १.१९.४; तैसं १.१.७.१

धृती स्थो विकृती ४.९.३; तैत्र्या ३.७.६.८
धृष्टिरसि ब्रह्म यन्ध १.१२.११; २४.२; ६.७.२;
१०.५; तैसं १.१.७.१

ध्रुवसिदसि ७.५.१; तैसं १.२.१२.३
ध्रुवं ध्रुवेण १४.१५.१; तैसं ३.२.८.९
ध्रुवमसि पृथिवी हँह १.२४.३; तैसं १.१.७.१

ध्रुवा अरिमन् गोपती १.३.१; तैसं १.१.१.१
ध्रुवासि २.९.१४; ३.६.१३; ७.३.८; तैसं
१.१.१३.२; २.१२.२

ध्रुवासि धरणी धनस्य ४.१०.३
ध्रुवोसि ध्रुवोऽहं ४.९.१; तैसं १.६.३.१
धक्ष्णणां मातीकारात् पाणि १०.६.३; तैसं
१.२.९.२

धळं ध्रं पै २.४.२५; तैत्र्या ६.७.२
धभवे स्वाहा ८.१०.९; तैसं ३.१२.१३

न म इदमुपद्भिपक् ४.१५.३
नम इन्द्राय गखन्ने १३.२०.२५; तैसं ३.२.४.२
नमः करकूपेभ्यो पै २.७.७

नमः कृणाय कर्मणे ३.१८.१०; काशी २.२.२३
नमः पृथिव्यै १३.२१.१०; तैसं ३.२.४.४
नमस्त आतांन ७.१३.९; तैसं १.३.८.२

नमस्त्वे अस्तु मीढुपे ६.५.६
नमः सखीनां पुरोगाणं बधुपे १३.२१.८; तैसं
३.२.४.४

नमः सदस्यताये १३.२१.७; तैसं ३.२.४.४
नमः सदस्ते १३.२१.६; तैसं ३.२.४.४
नमो अस्तु वर्षेभ्यः पै २.११.११; तैसं ४.३.८.३

नमोऽग्नये मखन्ने १३.२०.२३; तैसं ३.२.४.१
नमो दिवे १३.२१.९; तैसं ३.२.४.४
नमो देवेभ्यः १२.१८.३; तैसं १.३.४.२

नमो ब्रह्मणे प्रजापताये पै २.६.२
नमो मित्रस्य वरुणस्य १०.२०.४; तैसं १.२.९.१
नमो वक्राय मयान्ने १३.२०.२४; तैसं ३.२.४.२

नमो वः पितरो स्वाय १.९.१०; तैसं ३.२.५.५
नराञ्छैर्षीतस्य सोम देव ते १३.३२.३
नर्यं प्रजां मे गोत्राय ५.११.७; तैत्र्या १.१.१०.२;
२.१.२५

न हि ते अग्ने तद्वै पै १.११.३; तैत्र्या ६.१०.१
न हि तेपाममा चन ६.४.४; ऋषे ७.२
नक्ते सुपर्णम् पै २.७.९; तैत्र्या ६.३.१

नाकोऽसि ब्रह्मः संक्रमणः ५.८.१०
नाना प्राणो यजमानस्य पशुना ७.१२.१२; तैसं
३.१.४.३

नाभित्वा आ प्यायताम् ७.१४.७; तैसं १.३.९.१
नाभ्याना स्थ देवभुतः १३.९.१०; तैसं ३.१.८.१
निर्युं युद भोक्त्रः ३.१२.१; तैत्र्या ३.३.११.३

निरस्तः परावस्तुः ३.१४.२
निरस्तो वृक्षम् १२.११.१०
निरहं जयं नयं १.१२.११; जैत्रा १.३१

निरह्यै त्वा १०.१२.७; तैसं १.२.३.३
निर्दोषं सखी निर्दोषा १.२४.४ तैसं १.१.७.१
निर्दिपन्ते निरासि युद ३.९.८; तैसं १.४.३

निर्मां सुधामि शप्यात् ७.१६.११
तिरस्ताद् धृतमतो ५.१२.४; तैसं १.८.१६.१

निष्कृत्यै स्वाहा ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.३
 निष्ठमं रक्षो निष्ठमोऽपरांतः १.१२.२
 मृचक्षसं त्वा देव सोम १३.२६.११; तैसं ३.२.५.१
 मेत्वा वातः स्कन्दयान् ११.११.३; तैत्रा ४.१०.२
 पशुकच्छदसोऽश्विपंतस्य १४.१७.१६
 पशुधाम्नीन् ५.११.७; तैत्रा १.२.१.२७
 पशु मम न तस्य किञ्चन ४.१३.३; श्वाना
 १.५.४.१६
 पश्यानां त्वा वातानां २.७.२; तैसं १.६.१.२
 पतिन पर्येष वे २.५.७; मैसं १.४.३
 पद्मा नामासि कृतिः १०.२.४
 पयस्वतीरोपवयः ४.३.६; तैसं १.५.१०.२
 पर ऊ त एकं पे १.९.८; तैत्रा ६.४
 परमां त्वा परावतम् ३.१३.१; तैत्रा ३.३.११.३
 परं शूल्यो वज्रु परेहि पे २.४.२८; तैत्रा ६.७.३
 परापूतं रक्षः परापूता १.२२.३; तैसं १.१.५.२
 परिचिदसि १.२४.५; तैसं ४.२.४.१२
 परि त्वा गिर्वणो मितः १२.८.१५; तैसं १.३.१.२
 परिभूरमि परिभूरिन्द्रं १३.१९.१४; तैसं ३.२.३.१
 परिकिञ्चित्तं रक्षः ७.३.३; ७.१०; १०.१५.९;
 १२.९.१५; ११.३; तैसं १.२.५.१; ३.१.१
 परितस्मरौणो स्वस्तिमाशाये ८.१०.११
 परितस्मरौणो स्वस्तिमाशास्ते ८.१०.१४; तैत्रा
 १.४.१०.२
 परि वात्रपतिः कविः १.२६.५; तैसं ४.१.२.५
 परिकीरसि परि त्वा ७.९.३; तैसं १.३.६.२
 परिपयोऽसि पवमानः १२.१५.३; तैसं १.३.३.१
 परिस्तृणीत परिपत्तामि १.११.१; तैत्रा ३.७.६.१
 परेत पितरः सोम्याः १.९.१३; ८.२१.५; तैसं
 १.८.५.२
 पर्युषांसम् पे १.१.१८; तैत्रा ६.१.१
 पर्जन्यो देवो देव उद्राता १०.१.७
 पवमानः सुवर्जनः १०.५.४; प १९६; तैत्रा
 १.४.८.१
 पवित्रं ते विततं १३.१२.१४; तैत्रा १.११.१
 पवित्रे रथो वैष्णो १.१७.६; तैत्रा ३.७.४.११
 पद्यन् मे मच्छ ६.११.८; काशं ६.४; ७.१४
 पातं मा दाप्रापृषितं भद्राहः १३.२१.१३; तैसं
 ३.२.४.४

पायुस्त आ प्यायताम् ७.१४.७; तैसं १.३.९.१
 पावमानोः स्वस्त्ययनीः प १९९; तैत्रा १.४.८.४
 पावमानोर्दिसन्तु नः प १९९; तैत्रा १.४.८.१
 पावमानोर्नो जन्वेति प १९९; तैत्रा १.४.८.४
 पाहि मांमे दुश्चरिताव् २.१४.१; तैसं १.१.१२.१
 पितरो भूः १०.२.५; पंत्रा १.१.५
 पितृणो सदनमसि ७.७.१५; तैसं १.३.६.१
 पितृभ्यस्तु पितृन् जिन्व ६.१३.४; तैसं ३.५.२.३
 पुनरग्निः १४.१८.१४; तैसं ३.२.५.४
 पुनरूर्जा ५.२०.११; ११.१७.१२; तैसं १.५.३.३;
 तैत्रा ४.२०.२
 पुनर्दिविति १३.३.२.२०; तैसं ६.५.१.३
 पुनरवाः ७.९.१३
 पुरुपरमितो यज्ञो ३.११.१; तैत्रा ३.७.११.५
 पुरुपस्य स्यावरि पे १.५.३; ४; तैत्रा ६.१.२
 पुष्टिमती पशुमती ३.१२.११
 पूर्णा दर्वि परा पत ८.१४.५; तैसं १.८.४.१
 पूर्णा पश्वात् ५.१५.८; तैसं ३.५.१.१
 पूषा ते म्रिथि विष्वतु २.८.४; मैसं १.१.१३
 पूषा ते म्रिथि म्रथ्नातु १.४.१२; तैसं १.१.२.२
 पूषा ते विले विष्वतु २.५.११
 पूषा त्वेत्स्व्यावयतु पे १.२.१४; तैत्रा ६.१.१
 पूषा त्वोनावष्टन्तु ११.९.७; तैत्रा ४.८.२
 पूषा स्या सोमो १०.११.१४; तैसं १.२.३.२
 पूषासि ६.१३.५; मैसं १.८.५
 पूषा स्य १.१२.४; तैत्रा ३.७.४.१५
 पूषेना आशाः पे १.३.३; तैत्रा ६.१.१
 पूष्ये घास्ये स्वाहा ११.११.६; तैत्रा ४.१०.३
 पूष्ये स्वाहा ११.१७.४; तैत्रा ४.१६.१
 पूष्योऽर्द्धं देवयज्यया ८.३.१; काशं ५.१
 पृथिवि देवयज्योपभ्यारते २.१.६; तैसं १.१.९.१
 पृथिवी गन्धर्वास्त्रिंशं यन्तु पे २.५.११; तैत्रा ६.८.२
 पृथिवीं तपन्नदावत्स ११.७.७
 पृथिवीं समिष्ट ११.२१.२; तैत्रा ४.४.१.१
 पृथिव्यां त्वाभो वैश्वानरेऽष्टौ जुष्टोमि स्वाहा ६.१४.१
 पृथिव्या धं मय १०.१२.१९; तैसं १.३.५.१
 पृथिव्यारता अग्निवा पे १.१०.२
 पृथिव्यारता नाभो सारसामि ३.१७.६; काशं १.११

पृथिव्यास्त्वा मूर्धजा जिघर्मि १०.१५.८; तैसं
 १.२.५.१
 पृथिव्यास्त्वा लोके सान्यामि पै २.५.१; तैआ
 ६.७.३
 पृथिव्याः संपृचः पाहि १.४.३; तैसं १.१.२.२
 पृथिव्यै त्वा २.७.१५; ७.७.१२; १२.९.१६;
 तैसं १.१.११.१; ३.१.१; ९.१
 पृथिव्यै भागोऽसि ३.३.१०
 पृथिव्यै वर्मासि २.१.६; बालंका १.९.२
 पौदाय त्वा २.८.१; तैसं ७.१.११.१
 प्र केतुना पै १.७.१०; तैआ ६.३.१
 प्रशास्यान् हवामहे ८.९.६; तैसं १.८.३.१
 प्र च्ववस्व भुवस्पते १०.२०.१; तैसं १.२.९.१
 प्रमा अमे धंवालय ५.४.१; तैआ १.२.१.१३
 प्रमा योनिं मा निर्धक्षम् २.४.७; तैसं १.१.१३.१
 प्रवानन्तः प्रतियुद्धन्ति ७.१२.६; तैसं ३.१.४.१
 प्रजापतेय स्वाहा ६.१२.१०; तैसं ३.४.२.१
 प्रजापतिरसि सर्वतः ४.११.४; तैआ ३.७.६.११
 प्रजापतिर्जयानिन्द्राय वृष्ये प्रायच्छत् ५.१५.१५;
 तैसं ३.४.४.१
 प्रजापतिर्मनसाम्भोऽञ्जेत् १३.१.४; तैसं ४.४.९.१
 प्रजापते १.१०.२; ३.१०.२; तैसं १.८.१४.२;
 तैआ १.७.८.७
 प्रजापतेर्जायमानाः ७.९.११; तैसं ३.१.४.१
 प्रजापतेर्विभाजाम ४.१९.९; तैसं १.६.५.१
 प्रजापतेर्विश्वसृति ९.८.६
 प्रजापतेस्त्वा प्राणेन ५.६.४; तैआ १.२.१.१९
 प्रजापतौ त्वा मनसि जुहोमि १२.१.४; तैसं
 ३.१.२.२
 प्रजाम्यस्त्वा १०.१६.११; तैसं १.२.६.१
 प्रमां मे यच्छ ६.१३.४; कासं ६.५
 प्रजासमनु प्राणिदि १०.१६.१३; तैसं १.२.६.१
 प्रतकासि नभस्वान् १२.१५.४; तैसं १.२.३.१
 प्र तद्विष्णुः स्ववते १२.९.२; तैआ २.४.३.४
 प्रति त्वा पृथिवी वेतु १.२.१.३; तैसं १.१.५.१
 प्रति हा वर्षवृष्टं वेतु १.२.२.२; तैसं १.१.५.२
 प्रतियुतो वरुणस्य पाशः १४.२.३.९; तैसं १.४.४.५.३
 प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः १०.१९.१३; तैसं
 १.२.८.२

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा भरतयः १.३.६; १८.१२;
 २.४.३; ६.१०.१३; १३.११; ७.१५.१;
 तैसं १.१.२.१; ४.१; १०.१; तैआ ३.२.२.२
 प्र देवं देवनीतये ७.१०.५; तैसं ३.५.११.४
 प्र दावा यक्षैः पृथिवी ऋतावृषा १४.१२.१२; ऋसं
 १.१५.१
 प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः ५.१२.११; मैसं १.६.२;
 कासं ७.१४; ८.७
 प्रमा असि ११.८.३; तैआ ४.५.१५
 प्रयासाय स्वाहा पै २.१.१४; तैआ ३.२.०.१
 प्रयुता द्वेषांसि ७.१५.११; मैसं १.२.१६
 प्र वाता वान्ति पै २.४.१३; तैआ ६.६.२
 प्र वाहुमला प १९.८; तैआ २.८.१.१
 प्र वेपसे कवये ५.३.९; तैआ १.२.१.९
 प्रवर्ष्य सन्ध्या ११.१९.१२; तैआ ४.३.५.१
 प्रहर्षिणो मदिरस्य १३.११.१७
 प्राणमनुदणधराहू १३.१०.४; तैसं १.४.१.२
 प्राचीमनु प्रदिसं ५.८.१; तैआ १.१.७.१
 प्राच्यां दिशि देवा ४.२०.४; तैसं १.६.५.१
 प्राजापत्यं पवित्रं प १९.३; तैआ १.४.८.६
 प्राणं स्वास्तु अदधामि ५.९.८; तैआ १.२.१.३४
 प्राणस्य त्वा वरुणायाः ११.१३.१६; (१२.१५)
 तैआ ४.११.३
 प्राणापानान्यां त्वा सनुं २.८.९
 प्राणाय त्वा १.२.३.६; १०.१६.११; १३.६.६;
 तैसं १.१.६.१; २.६.१; ३.५.८.१
 प्राणाय मे १३.१९.१५; तैसं ३.२.३.१
 प्राणाय स्वाहा ११.७.५; १७.४; तैआ ४.५.१;
 १५.१
 प्रातर्रतोर्निमः स्वाहा ९.९.१४; मैसं १.८.७
 प्रास्ता अमि भरत ७.१२.१०; तैआ ३.६.६.१
 प्रेक्षो अमे दीदिदि ५.१०.१०; तैसं ४.६.५.४
 प्रेयमगाद्विरणा १.३.७; तैसं १.१.२.१
 प्रेक्षुदेदि १३.४.५; १.१४; तैसं ३.५.६.३
 प्रेतु मद्रणस्पतिः ११.१.१०; तैआ ४.३.२
 प्रेतु मद्रणस्पती १२.१६.९; तैसं ३.५.६.१
 यथान देव सविनः २.१.९; तैसं १.१.९.१
 यर्हिंसि २.७.१४; तैसं १.१.११.१
 यर्हिपोऽहं देवमन्यया ४.१७.४; तैसं १.६.४.१

बहु दुर्गन्धिद्रव्यम् १.१२.१४; तैत्र्या ३.७.४.१६
 बौमस्ता ५-६९
 बृहत् १४.१.१०
 बृहद्भिः सवित्र ल्हुभिः ५ १९९; तैत्र्या १.४.८.३
 बृहद्रथि बृहद्वप्राया १२.१३.९; तैर्ष १.३.२.२
 बृहद्वसतिस्त्वा सुम्ने रण्वतु १०.१५.७; तैर्ष १.२.५.१
 बृहद्वसतिस्त्वोपसीदितु ११.९.९; तैत्र्या ४.८.३
 बृहद्वसते परिशृङ्गा वेदिं ४.६.७
 बृहद्वसते परि दीया रथेन ५.८.५; तैर्ष ४.६.४.१
 बृहद्वसतेर्गुणानां हरामि १.४.१७; तैर्ष १.१.२.२
 ब्रह्म पिम्बस्त्र ४.१६.२; तैत्र्या ३.७.५.७
 ब्रह्मज्योतिरसि शुक्लोर्ध्वम् १२.१५.७; तैर्ष १.३.३.१
 ब्रह्मणस्तथा परस्पायाः ११.१३.१६; तैत्र्या ४.११.३
 ब्रह्मणा त्वा क्षपामि ११.२०.४; तैत्र्या ४.३८.१
 ब्रह्मन्दा न वक्षद् २.१५.१२; शान्ता १.५.१.११
 ब्रह्म वैद्व क्षत्रं वैद्व ७.८.१५; तैर्ष १.३.६.२
 ब्रह्म देवा अवीवृषन् ३.५.१०; तैर्ष १.१.१३.१
 ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः सगिषम् ३.४.५; तैर्ष २.६.९.१
 ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे ३.१८.७
 ब्रह्मपूता स्व ४.५.५
 ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ३.१०.२; तैत्र्या ३.७.११.१
 ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि ७.८.१४; तैर्ष १.३.६.२
 ब्रह्मविद्यप्रोक्ति परम् ५ १.१.१४; तैर्ष २.१.१
 ब्रह्म सैषत् तन्मे शिन्वत् १३.२४.१; तैत्र्या १.१.१.१
 ब्रह्मणं मा हिंसायैकानां ९.४.१
 ब्रह्मा देवानां ५ १९७; तैर्ष ३.४.११.१
 ब्राह्मण एकद्वोता ५ २.१.१२; तैत्र्या ३.७.१
 ब्राह्मणमद्य राध्यासम् १४.५.४; तैर्ष १.४.४३.२
 ब्राह्मणा अयं व ओदनः ३.४.३
 ब्राह्मणोस्तपियितैव ४.२२.११
 ब्राह्मणानामिदं हविः ४.१६.२; तैत्र्या ३.७.५.५
 भक्षेदि भाविसि १३.२६.९; तैर्ष ३.२.५.१
 भक्षोऽस्मपृतमद्यः ५ २.७.१३; तैत्र्या ३.१०.८.२
 भग रथ भग्द्वत् ७ ८.२३.१; फाल्गु ९.७
 भक्तानां मार्गा भाग्यं ४.१६.२; तैत्र्या ३.७.५.९
 भद्रम् १२.१२.५; ११; तैर्ष १.३.२.१
 भद्राग्नि श्रेयः फदि १०.१२.१६; तैर्ष १.२.३.३
 भद्रास्यः श्रेयः समनेष्ट देवाः ६.१७.१६; तैर्ष ५.७.२.४

भर्तु नः शक्यम् ६.४.१; २
 भवतं नः समनसो ७.१०.५; ९.११.२; तैर्ष १.३.७.१; ४.२.५.१
 भुवनपतये स्वाहा ९.१५.११; १२; तैर्ष २.६.६.३
 भुवनमसि नि प्रथस्त २.१३.१; तैर्ष १.१.१२.१
 भुवनस्य पते ५ १.४.३; तैत्र्या ६.१.२
 भूः स्वाहा ११.११.११; तैत्र्या ४.१०.५
 भूतकृत स्व ६.१०.५; तैत्र्या १.३९
 भूतमसि भूते मा पाः १४.१४.११; तैर्ष ३.२.८.५
 भूतानां पतये स्वाहा ९.१५.११; १३; तैर्ष २.६.६.३
 भूताय स्वाहा ९.१५.११; तैत्र्या ६.८.१८.५
 भूतेभ्यस्ता ७.५.१; तैर्ष १.२.१२.३
 भूयै त्वा ११.१०.१५; तैत्र्या ४.१०.२
 भूयते स्वाहा ९.१५.११; १३; तैर्ष २.६.६.२
 भूयते भुवनपते ३.१४.१; तैत्र्या ३.७.६.१
 भूमिभूता महिमानं ४.७.२; तैत्र्या ३.७.६.४
 भूमिभूमिमगान्मता ३.१८.६; पद्मा १६.२०
 भूमिभूता ५.७.२; १८; १.४; तैत्र्या १.५.३.१
 भूयस्येहि श्रेयस्येहि ४.१५.२; तैर्ष ४.२.५
 भूरसि श्रेयो रदनीनां १३ २२.११; तैर्ष ३.२.१०.२
 भूय कथ वाक् ४.५.५
 भृगुर्वै वासणिः ५ १.१.१४; तैर्ष ३.१.१
 भृगूणां त्वा श्रतपते ५.६.७
 भृगूणामग्निरसां १.१२.१३; २४.९; तैर्ष १.३.७.२
 भेषजं गवे ८.२२.८; तैर्ष १.८.६.१
 भेषजं हरिष्टये स्वाहा ३.१०.२; तैत्र्या ३.७.११.३
 भस्वस्य राधासि ११.२.२६; तैत्र्या ४.३.६
 भस्वस्य शिरोऽसि १.२५.९; २.१४.५; ११.२.२९;
 तैर्ष १.१.८.१; १२.१; तैत्र्या ४.३.५
 भस्वाय त्वा ११.६.५; तैत्र्या ४.५.१
 भस्वान् त्वा भस्वस्य त्वा ११.१.१५; तैत्र्या ४.३.३
 भसिं हस्ताद् ५ १.५.१२; तैत्र्या ६.१.३
 भद्रा मोद इतोभा मोद इव १४.१२.१२
 भद्रये स्वाहा ८.३.७; तैर्ष ३.१२.१३
 भद्रु त्वा भद्रुला करोतु ११.२.१०; १४; तैत्र्या ४.२.५
 भद्रु भद्रु ११.८.९; तैत्र्या ४.५.७
 भद्रु हविर्सि ११.९.१९; तैत्र्या ४.८.४
 भनकाग्निभ्यः प्रदिणोसि ७.२३.१३

मनसवाहृ १३.१३.५; तैसं १.४.३.१
 मनुना दृष्टो घृतपर्दी ३.१.१; तैत्रा ३.७.५.६
 मनुष्वत्वा निधीमहि ७.५.५; तैत्रा ३.११.६.३
 मनो ज्योतिर्ब्रह्मताम् ३.२.६; ५.१९.११; ६.६.४;
 ९.११.१; तैसं १.५.३.२; १०.२
 मनो न नेपु ह्वनेषु १३.१५.६; वासं ७.१७
 मनो न्वा हुवामहे १.९.१३; तैसं १.८.५.२
 मनो मे हार्दि बन्ध ७.२१.१४; तैसं १.३.११.१
 मनोरश्वासि भूरिपुत्रा १.१.७.१६; तैत्रा ४.५.४
 मनोऽसि प्रात्रापत्यम् ४.१२.८; तैसं १.६.२.२
 मनोस्त्वा ग्रामण्यो ५.६.७; तैत्रा १.१.४.८
 मन्द्राभिभूतिः १३.२६.१३; २७.२१; ३०.११;
 ३३.२; ७; तैसं ३.२.५.१
 मम नाम तव च ६.६.३; तैसं १.५.१०.१
 मम नाम प्रथमं जलवेदः ६.४.१०; तैसं १.५.१०.१
 मम पुत्राः शत्रुहृणो २.५.१०
 ममामि बर्षो विह्वेन्वहृ ४.१.४; १२.३; ६.१.९;
 तैसं ४.७.१४.१
 मयि गृह्णाम्यग्ने अग्निं ५.४.११; तैसं ५.७.९.१
 मयि प्राणायानी २.८.११; वासं ३६.१
 मयि मेधां मयि प्रजाम् १४.७.११; तैसं ३.३.१.२
 मयि वसुः पुरोदसुः १३.२३.१४
 मरुतः पोत्रात् १२.१९.१४
 मरुतौ शर्षोऽसि १.२.४.५
 मरुतां पृषतय स्व ३.६.१; तैसं १.१.१३.१
 मरुतन्तो धृपनं वावृधानम् १४.२.१; तैसं १.४.१७.१
 मरुतौ इन्द्र वृत्रभो रणाय १४.६.१५; तैसं
 १.४.१९.१
 मरुत्पलसा १०.१२.१०; तैसं १.२.३
 मरुतो य ओक्सा १४.७.१; तैसं १.४.२०.१
 महि त्रीणामवोऽस्तु ६.४.४; तैसं १.५.४
 महीनां पयोऽसि ७.७.८; ८.२ १०; ८.२;
 १०.४.८; तैसं १.२.१.१
 महीनां पयोऽसि विहितं ११.१४.९; तैत्रा ४.१२.१
 महीनां पयोऽस्योक्थीनां २.६.१; ६; तैसं
 १.१.१०.२
 मही विपस्नी सदने ५.४.७; तैत्रा १.२.१.११
 महिन्द्रसादं देवयग्न्या ४.१.४.८; तैसं १.६.२.४
 मा असि ११.८.३; तैत्रा ४.५.५

मां जिम्ब ३.१८.४
 मा तमो ना यज्ञः ९.४.१; तैत्रा ३.७.२.७
 मातरिक्षनो घर्मोऽसि १.१२.१२; तैसं १.१.३.१
 माता रुद्राणां पै १.४.८; तैत्रा ६.१२.१
 मा त्वा वृक्षी पै २.४.२३; तैत्रा ६.७.२
 मा नो घर्म व्यथितो ११.१८.१; तैत्रा ४.२०.२
 मान्दासु ते शुक्र १३.८.९; तैसं ३.३.३.१
 मा पृणन् पूर्वा १०.१२.२; तैसं १.२.३.२
 मा प्र गाम पयो ६.५.१
 मा भेर्मा सं विक्वा २.१७.१०; १३.१०.६; तैत्रा
 ३.७.५.५; तैसं १.१.४.१
 माहँ रायस्पोवेण वि योवम् १०.१५.१४; तैसं
 १.२.५.२
 मा हिँ संदेवप्रेति ९.१९.८
 मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे १.१९.९; तैसं १.१.४.१
 मित्राय सहा ९.१३.१३; तैसं ७.१.१४.१
 मित्रावरुणयोर्भाग्येयी स्व १२.२१.४; तैसं
 १.३.१२.१
 मित्रावरुणभ्यां त्वा पै १.६.२४; तैसं १.४.५.१
 मित्रावरुणी त्वा २.९.३; तैसं १.१.११.२
 मित्रावरुणी प्रसास्तारी प्रसास्तात् ७.११.५;
 १२.१९.१३
 मित्रो जनान् कल्पयति ९.३.८; तैत्रा ३.७.२.३
 मित्रो न एहि १०.१८.५; तैसं १.२.७.१
 मिषं निषं स्वधा पितृभ्यः पै २.७.४
 मूर्धानं दिवो अरतिं १३.१६.३; पै २.११.१०;
 तैसं १.४.१३.१
 मुत्सोः पदं पै १.११.१०; तैत्रा ६.१०.२
 मैनमे विदुः पै १.७.२; तैत्रा ६.१.४
 मो पू ण दन्द्र ८.९.८; तैसं १.८.३.१
 य एतस्य पयो गोसाः पै १.७.८; तैत्रा ६.२.१
 यः पावमानोऽप्येति प १९९
 यं वा देवा अकल्पयन् २.१९.१; तैत्रा ३.७.५.११
 यन्धन्तु त्वा पव १.१९.१०; वासं १.४
 यजमानस्य पशन् पाहि १.३.२; तैसं १.१.१.१
 यजमाने प्राणपानी दधामि २.८.१०
 यजुर्व्युक्तं सामगिराजतं ११.६.२; तैत्रा ४.४.१(२)
 यज्ञः प्रत्यहात् ७.५.५; वासं २.९
 यज्ञपतिमृष्य एनसाहुः १४.६.५; तैसं ३.२.८.१

बहु दुग्धीन्द्राय १.१३.१४; तैत्रा ३.७.४.१६
 बौभस्ता प ६९
 बृहत् १४.१.१०
 बृहद्भिः तवित स्तुभिः प १९९; तैत्रा १.४.८.३
 बृहद्मसि बृहद्द्रावा २२.१३.९; तैसं १.३.२.२
 बृहत्सतिस्वा मुष्ने रष्वत् १०.१५.७; तैसं १.२.५.१
 बृहत्सतिस्वोषसीदत् ११.९.९; तैत्रा ४.८.३
 बृहत्सवे परिष्टद्वाण वेदिं ४.६.७
 बृहत्सवे परि षीया रयेन ५.८.५; तैसं ४.६.४.१
 बृहत्सवेमूर्णां हारामि १.४.१७; तैसं १.१.२.२
 ब्रान् पिन्वस्व ४.१६.२; तैत्रा ३.७.५.७
 ब्रह्मज्योतिरिति जुवधोम १२.१५.७; तैसं १.३.३.१
 ब्रह्मणस्त्वा परस्पामाः ११.१३.१६; तैत्रा ४.११.३
 ब्रह्मणा त्वा शपामि ११.२०.४; तैत्रा ४.३८.१
 ब्रह्मण्यदा च वक्षद् २.१५.१२; तैत्रा १.५.१.११
 ब्रह्म ईह क्षत्रं ईह ७.८.१५; तैसं १.३.६.२
 ब्रह्म देवा अवीद्यन् ३.५.१०; तैसं १.१.१३.१
 ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः समिधम् ३.४.५; तैसं २.६.९.१
 ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे ३.१८.७
 ब्रह्मपूता स्व ४.५.५
 ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.१
 ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि ७.८.१४; तैसं १.३.६.२
 ब्रह्मविदाप्रोति परम् प १.१.१४; तैत्रा २.१.१
 ब्रह्म संघतो ऽन्मे गिष्वते १३.२४.१; तैत्रा १.१.१.१
 ब्रह्माणं मा हिं सीर्येवमर्त्तं ९.४.१
 ब्रह्मा देवानां प १९७; तैसं ३.४.११.१
 ब्राह्मण एषदोता प २.१.१३; तैत्रा ३.७.१
 ब्राह्मणमय रात्र्याम् १४.५.४; तैसं १.४.४३.२
 ब्राह्मणा अयं व ओदनः ३.४.३
 ब्राह्मणोस्तरपितृवै ४.२२.११
 ब्राह्मणानामिदं हविः ४.१६.२; तैत्रा ३.७.५.१
 भक्षेहि मावित १३.२६.९; तैसं ३.२.५.१
 भक्षोऽस्यमृन्मधः प २.७.१३; तैत्रा ३.१०.८.२
 भग स्व भगस्य वो ८.२३.१; तैत्रा ९.७
 भजतां भार्गो भार्गं ४.१६.२; तैत्रा ३.७.५.९
 भद्रम् १२.१२.५; ११; तैसं १.३.२.१
 भद्रमसि श्रेयः पादि १०.१२.१६; तैसं १.३.२.३
 भद्राजः श्रेयः समनेष्ट देवाः ६.१७.१६; तैसं
 ५.७.३.४

भर्तुं वः शक्रेयम् ६.४.१; २
 भवतं नः समनसी ७.१०.५; ९.११.२; तैसं
 १.३.७.१; ४.२.५.१
 भुवनपत्नये स्वाहा ९.१५.११; १३; तैसं २.६.६.३
 भुवनमसि वि प्रथस्व २.१३.१; तैसं १.१.१२.१
 भुवनस्य पते प १.४.३; तैत्रा ६.१.२
 भूः स्वाहा ११.११.११; तैत्रा ४.१०.५
 भूतकृत स्व ६.१०.५; तैत्रा १.३९
 भूतमसि भूते मा धाः १४.१४.११; तैसं ३.२.८.५
 भूतानां पत्नये स्वाहा ९.१५.११; १३; तैसं २.६.६.३
 भूताय स्वाहा ९.१५.११; तैत्रा २.८.१८.५
 भूतेभ्यस्ता ७.५.१; तैसं १.२.१२.३
 भूयै त्वा ११.१०.१५; तैत्रा ४.१०.२
 भूयस्ये स्वाहा ९.१५.११; १३; तैसं २.६.६.२
 भूपते भुवनपते ३.१४.१; तैत्रा ३.७.६.१
 भूमिर्भूता महिमानं ४.७.२; तैत्रा ३.७.६.४
 भूमिर्भूमिममगाग्मत्वा ३.१८.६; तैत्रा १६.२०
 भूमिर्भूता ५.७.२; १८; ९.४; तैत्रा १.५.३.१
 भूयस्येहि श्रेयस्येहि ४.१५.२; तैसं ४.२.५
 भूरधि श्रेष्ठो रस्मीनां १३ १२.११; तैसं ३.२.१०.२
 भूध कथ वाक् ४.५.५
 भृगुर्वि वावणिः प १.१.१४; तैत्रा ३.१.१
 भृगूनां त्वा प्रतपते ५.६.७
 भृगूनामिब्रह्मां १.१२.१३; २४.९; तैसं १.१.७.२
 भेषजं गवे ८.२२.८; तैसं १.८.६.१
 भेषजं दुरिष्ठये स्वाहा ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.३
 भरस्य राजासि ११.२.२६; तैत्रा ४.२.६
 भरस्य क्षिरोऽसि १.२५.९; २.१४.५; ११.२.२२;
 तैसं १.१.८.१; १२.१; तैत्रा ४.२.५
 भरताय त्वा ११.६.५; तैत्रा ४.५.१
 भरताय त्वा भरस्य त्वा ११.१.१५; तैत्रा ४.२.३
 भर्षिं हस्ताम् प १.५.१२; तैत्रा ६.१.३
 भद्रा मोद इवोधा मोद इव १४.१२.१२
 भद्रये स्वाहा ८.३.७; तैसं ३.१२.१३
 भद्रु त्वा भद्रुला करोतु ११.२.१०; १४; तैत्रा
 ४.२.५
 भद्रु भद्रु ११.८.९; तैत्रा ४.५.७
 भद्रु हविर्वधि ११.९.१९; तैत्रा ४.८.४
 भनसामिभ्यः प्रदिशोमि ७.२३.१३

यनाय स्वहान्तकाय स्वाहा पै २६.७; तैआ
३.१.५.१४
यनायात्रिरखते पितृमते स्वधा नमः १.८.२
यमिन्द्रमाहुर्वैरुणं १४.३.५; तैआ ३.७.९.३
यमे इव यत्माने पै २.६.५; तैआ ६.५.१
यनेन वत्तं जित एनायुनक् पै २.७.१२; तैसं
४.६.७.१
यनो दाधार पै २.७.८; तैआ ६.५.२
यमो ह यशरमितः पै २.७.१४
यं परिधि पर्वभरवा ३.६.१५; तैसं १.१.१३.२
यव बवय पै २.५.१८; तैआ ६.९.२
यवोऽसि बवयास्मद्द्वेषो ७.७.१४; १२.१२.१६;
तैसं १.३.२.२; ६.१
यवोऽसि यवयास्मदघा पै १.१२.५; तैआ ६.१०.२
यस्त आत्मा पशुपु २.१०.६; तैआ ३.७.५.३
यस्ते द्रव्य स्कन्दति १३.१६.१४; तैसं ३.१.१०.१
यस्ते स्तनः कशयः ११.९.८; तैआ ४.८.२
यस्माच्च जातः परो अन्यो १४.१६.५; तैआ
३.७.९.५
या अस्वन्तर्देवता ३.१७.९
याः पशुनाशुपने १०.११.१; तैसं १.२.३
याः पुरस्ताद् प्रसन्नन्नुप ४.५.५; तैआ ३.७.४.१
या जाता ओपथयो १.५.१; तैआ ३.७.४.५
या ते अग्न उरसीदतः ५.१७.९
या ते अग्न उरसीदतः पावका ५.१८.१
या ते अग्न उरसीदतः सूर्ये ५.१८.१
या ते अग्ने पशुपु ५.९.१२
या ते अग्नेऽप्यु पावका ५.९.१२
या ते अग्ने यज्ञिया तनुः ६.६.१२; तैसं ३.४.१०.५;
तैआ २.५.८.८
या ते अग्नेऽयाशया १२.३.१७; तैसं १.२.११.२
या ते अग्ने रुद्रिया तनुः १२.२.७; तैसं १.२.११.२
या ते अग्ने सूर्ये शुचिः ५.९.१२
या ते धामानि हविषा १०.२१.१५; तैसं
१.२.१०.१
या ते प्राणान्मुसजगाम ७.१४.५; तैसं १.३.६.१
या दिव्या वृष्टिस्तया १४.८.७; तैसं १.४.२२.१
यानि धर्मं कपालानि ३.१३.३; तैसं १.१.७.२
या पुरस्ताद् विद्युदापतत् ११.१७.२; तैआ ४.१४.१

याभिर्वातिकां प्रसिताममुद्यतं ११.८.१५; अर्धं
१.११२.८
या राष्ट्रात् राजात् पै १.८.३; तैआ ६.३.२
यावती चावापृथिवी महिला १४.२.१६; तैसं
३.२.६.१
यावन्तो युद्धा स्म ८.२२.६; तैसं १.८.६.१
या वां कशा मधुमती १३.१९.६; तैसं १.४.६.१
या वाजिहमेः पवमाना ५.७.९; तैसं १.६.२
या वाजिहमेः पावका ५.७.९; तैसं १.६.२
या वाजिहमेः सूर्ये ५.७.९; तैसं १.६.२
या सरस्वती विशोभणीना ३.११.१; ४.१९.७
या सरस्वती वेशभणीना ३.११.१
यासांमृषश्शत्रुर्विलं ७.१३.४
यास्ते अग्ने आर्द्रा योगय ११.१७.६; तैआ
४.१८.१
यास्ते अग्ने कामदुषा ५.१८.१
यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः ५.१०.१३; तैआ १.१.७.३
यास्ते अग्ने विभफीरिन्द्रः ५.१८.१
यास्ते विश्वाः समिधः सन्त्यग्ने १४.९.५; तैसं
३.५.५.३
यास्ते शिवास्तनुवो ५.५.१३; तैआ ६.१.४
युज्यते मनः ११.१.१; १२.६.१०; तैआ ४.२.१;
तैसं १.२.१३.१
युनग्नि लिखो विष्टवः १३.३.८; तैसं ३.१.६.२
युनग्नि ते धृषिर्वी १३.२.१२; तैसं ३.१.६.२
युनग्नि त्वा प्रलगा ४.९.२; तैसं १.६.२.१
युनग्नि वाचं खड्गं सूर्ये तै १३.२.१४; तैसं
३.१.६.२
युनग्नि वायुमन्तरिक्षेण १३.२.१३; तैसं ३.१.६.१
येऽप्रयः समनसः ५.१२.१२; तैसं ४.४.११.२;
तैआ १.२.१.१८
ये अमयो दिवो ये ५.११.६; तैसं १.६.२
ये जोषा पै १.४.८; तैआ ६.१२.१
ये ते अग्ने वानरपत्न्याः ५.१८.१
ये ते अग्ने शिवे तनुवो ५.११.५; तैआ १.१.७.२-३
ये देवा दिव्येऽक्षदस एव १३.१५.८; तैसं १.४.१०.१
ये देवा मनोजाता १०.१०.१३; तैसं १.२.३.१
ये देवा यशदतः ४.२२.१; तैसं ३.५.४.१
येन देवा अपुनत प १९९; तैआ १.४.८.३

येन देवाः पवित्रेण प १९१; तैत्ति १.४.८.६
 ये रूपाणि प्रतिमुच्यमाना १.८.५; काश २.३०
 ये समानाः समनसो १.१०.७; तैत्ति २.६.३.५
 ये समानाः समनराः १.१०.६; तैत्ति २.६.३.४
 येऽन्त्यामवो जुहवतो पै २.९.१०
 यो अग्निं देववीतये ९.१.११; ऋतं १.१२.९
 यो अश्वत्थः शर्मोर्गम ५.१.२; तैत्ति १.२.१.८
 यो न इन्द्रायू अग्निदास्यति १३.२२.१२; तैत्ति
 ३.२.१०.२
 यो नः चनीय इह ४.११.४; तैत्ति ३.७.६.१४
 यो नः क्षपाद्दक्षतो ४.२१.३; तैत्ति ३.७.६.२३
 योऽपेवे शुक् ३.१२.१३; तैत्ति ३.३.११.२
 यो भूतानामपिपती ३.४.९; तैत्ति ३.३.२.५
 यो नां द्वेष्टे आतवेदो ४.१७.२; तैत्ति ३.७.६.१७
 यो मा वाचा मनसा ४.१०.३; तैत्ति ३.७.६.९
 यो मा हृदा मनसा ४.६.५; तैत्ति ३.७.६.४
 योऽस्य कौष्ठय पै २.७.३; तैत्ति ६.५.२
 यो ते श्वानी यम पै २.७.२; तैत्ति ६.३.१
 यक्षसां भानोऽसि १.२२.५; ७.१४.१८; तैत्ति
 १.१.५.२; ३.९.२
 यक्षोदणं त्वा वलगहनं १२.१२.७; तैत्ति १.२.११
 यक्षोदणो वलगहनः प्रोक्षामि १२.१२.१४; तैत्ति
 १.२.२.२
 यक्षोदणो वलगहनो १२.११.६; तैत्ति १.२.२.२
 यक्षोदणो वलगहनोऽभिजुहोमि १२.१२.१८; तैत्ति
 १.२.२.२
 यक्षोदणो वलगहनोऽनयामि १२.१२.१५; तैत्ति
 १.२.२.२
 यक्षोदणो वलगहनोऽनस्तृणामि १२.१२.१७; तैत्ति
 १.२.२.२
 यक्षोदणो वलगहनानुपदधामि १२.१२.३; तैत्ति
 १.२.२.२
 यक्षोदणो वलगहनो 'प'णनी प्रोक्षामि १२.१२.२०
 यक्षोदणो वलगहनो परिजृणामि १२.१२.५; तैत्ति
 १.२.२.२
 यक्षोदणो वलगहनो पशूक्षामि १२.१२.४; तैत्ति
 १.२.२.२

यक्षोदणो .. वलगहनो वैष्णवी १२.१३.६; तैत्ति
 १.२.२.२
 यक्षोद्वा त्वा वलगहा १२.१३.८; काश २.११
 रन्तिर्नामासि दिव्यो ११.१६.११; तैत्ति ४.११.५
 रत्नयो देवा देव्याश्चमयाःश्वर्याः १०.२.१
 रत्निरसि क्षयाव त्वा १५.४.१; तैत्ति ४.४.१.१
 राकाया अहं देव्यज्जवा ४.१९.४
 राया चयै सस्रवसो मदेम १३.१५.२; काश ७.१०;
 राजा ४.१.४.१०
 रासवेत् सोमा १०.१२.२; तैत्ति १.२.३.२
 रद चूडानार्थव गृह ६.१३.२; काश ६.७; तैत्ति
 १.८.५
 रद्रवद्रणस्य सोम देव ते १४.२.२१; तैत्ति ३.२.५.२
 रद्रत्नवर्तवत् १०.१८.११; तैत्ति १.२.४.२
 रद्राय त्वा १०.१२.८; तैत्ति १.२.३.३
 रद्राय रद्रहोत्रे स्वाहा ११.११.७; तैत्ति ४.१०.३
 रद्राएवा परिशुक्ल २.२.३; तैत्ति १.१.९.३
 रद्रेभ्यस्त्वा ३.५.१२; तैत्ति १.१.१३.१
 रूपं वर्षं मा निर्मैक्षम् २.४.८
 रूपेण वो रूपमग्नेमि १४.४.८; तैत्ति १.४.४३.१
 रेतःसिच प ६९
 रेतवीर्षवति मिथया ७.१२.११; तैत्ति १.३.८.१
 रोहितेन त्वाग्निं ३.६.१; तैत्ति १.६.४.३
 रोहः सरोहः सुलोहः ५.२१.११; तैत्ति १.५.३.३
 लोकं पूज पै २.५.६; तैत्ति ६.९.२
 रव् स्वममिगृताय नमः १४.११.१३; तैत्ति
 ३.२.८.१
 वनस्ये धतवस्तो वि रोह ७.२.२; तैत्ति १.३.५.१
 वनेषु भ्यन्तरिक्षे ततान १०.१९.५; १४.५.२;
 तैत्ति १.२.८.१
 वयं सोम वते तव ६.२.४; तैत्ति २.४.६.७
 वयः सुपर्णाः ११.१८.२; २१.१०; तैत्ति ४.२०.३
 वरणो वास्यात् पै २.५.१५
 वलगहनोत्तमात् १०.१९.१०; २०.१२
 वलगस्य त्वा रायो ५.६.७; तैत्ति १.१.४.८
 वलगस्यैसदगिरसि १०.२०.१६
 वलगस्य स्रग्भनमधि १०.१९.१२; २०.१४; तैत्ति
 १.२.८.३; ९.१
 वल्गाव त्वा १०.१२.६; तैत्ति १.२.३.३

- वरुणाय स्वाहा १०.१३.१३; तैसं ७.१.१४.१
 वरुणोऽसि पृतनतः १०.२१.१३; २२.३; तैसं
 १.२.१०.२
 वर्चसे मे १३.२०.५
 वर्चोषा असि वर्चो मयि वेदि १०.४.८; तैसं
 १.२.१.१
 वर्चो मे यच्छ ६.१२.८; मैसं १.८.४; कांसं ६.५;
 ७.१४
 वर्षतु ते द्यौः २.१.८; तैसं १.१.९.१
 वर्षवृद्धमसि १.२२.१; तैसं १.१.५.२
 वल्गुरसि संयुधायाः ११.१४.४; तैत्रा ४.११.३
 वषट्मिष्टेभ्यः स्वाहा ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.३
 वसन्तमृत्तां प्रोणामि ४.१३.२; तैसं १.६.२.३
 वसवस्त्वा परियङ्गन्तु २.२.२; तैसं १.१.९.३
 वसवस्त्वा प्र वृद्गन्तु १३.८.८; तैसं ३.३.३.१
 वसुभ्यस्त्वा ३.५.१२; तैसं १.१.१३.१
 वसुभ्यो ऋभ्य आदित्येभ्यो १३.४.१३; ५.१
 तैसं ३.५.६.२
 वसुमहृणस्य सोम देव ते २३.२७.१८; तैसं
 ३.२.५.२
 वसुमान् वशो वशीयान् ४.२१.६; तैसं १.६.६.२
 वसुनो रुद्रानादिस्थानां २.९.१०; तैसं १.१.११.२
 वसुनां पवित्रमसि १.६.११; १२.१४; तैसं
 १.१.३.१
 वसुन् देवान् वशेनापिमेम ४.१७.६
 वसुन् रुद्रानादिस्थान् ४.१.११; तैत्रा ३.७.४.३
 वसुभ्यसि रुद्रासि १०.१५.६; तैसं १.२.५.१
 वहिरसि इव्यवाहनः १२.१४.४; तैसं १.३.३.१
 वाक् च त्वा मनस्य १४.३.१; तैत्रा ३.७.९.२
 वाक् त्वा प्यायताम् ७.१४.४; तैसं १.३.९.१
 वागप्रेगा अत्र एतु १४.२.४; १०.६; तैसं
 ३.१.१०.२
 वागव्येन्द्रो वपनक्षयणी ४.१२.९; तैसं १.६.२.२
 वाग्देवो सोमस्य तृष्यतु १३.२६.१५
 वाङ् म आसन् ३.१८.२; तैसं ५.५.९.२
 वाचं प्राणं मा निर्मृक्षुम् २.४.५; तैसं १.१.१०.१
 वाचस्तयते त्वा हुतं ३.२.३; तैसं २.६.८.१
 वाचस्तयते पवस्य वाजिन् १३.१०.१३; तैसं
 १.४.२.१
 वाचा त्वा होत्रा ६.७.५
 वाचे मे १३.१९.१८; तैसं ३.२.३.१
 वाजस्य मा प्रसवेन ३.५.८; ४.१७.५; तैसं
 १.१.१३.१; ६.४.२
 वाजिनं त्वा वाजिनो ११.१४.११; तैत्रा ४.१२.१
 वाजिनां मक्षोऽवतु ८.११.२
 वातः प्राणः ५.७.२०; तैत्रा १.१.७.१
 वाताय च त्वान्तरिक्षाय ६.११.४
 वाताय त्वा ६.१२.३
 वानस्पत्योऽसि देवेभ्यः शुन्वस्व १.१७.१०
 वाममद्य सवितृ १४.१२.४; तैसं १.४.२३.१
 वायव स्थोपायव स्य १.२.१२; तैसं १.१.१.१
 वायवे त्वा १०.१२.५; तैसं १.२.३.३
 वायुरन्तरिक्षाय १३.२१.१
 वायुरथैतः ११.९.६; तैत्रा ४.८.२
 वायुरिवावा वक्तः ४.१५.४
 वायुर्यसं नयतु प्रजानन् ७.५.६
 वायुर्वो वि विनक्तु १.२२.६; तैसं १.१.५.२
 वायुर्दिहृक्ता १३.१७.२; तैसं ३.३.२.१
 वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि ४.४.२; तैत्रा
 ३.७.४.७
 वायो धीहि स्तोत्रानाम् ७.१५.७; तैसं १.३.९.३
 वायो व्रतपते व्रतमचारिषं ४.२२.८; मैसं ४.९.२६
 वायणमसि १०.१९.९; ११; २०.१३; मैसं १.२.६;
 कांसं २.७
 वायणमसि संयो १०.२१.१२; तैसं १.२.१०.२
 वास्तोष्पते प्रति जामाह्वरमान् ६.६.९; तैसं
 ३.४.१०.१
 वि वा इन्द्र विचरन् ११.१९.९; तैत्रा ४.२८.१
 विचृत्तो वरुणस्य पाशः १४.२३.२; मैसं ४.८.५
 विच्छिनपि विष्टतीम्बो ४.९.३; तैत्रा ३.७.६.७
 वि ते मुद्यमि रशना ४.१८.५; तैसं १.६.४.३
 वित्तायनो मेऽसि ७.३.१; तैसं १.२.१२.१
 विदेरमि ७.३.४; तैसं १.२.१२.१
 विद्युरसि विद्य मे...क्षयमुपागाम् ६.१.६; तैत्रा
 ३.१०.९.२
 विद्युरसि विद्य मे...क्षयमुपैमि ६.१.५; तैत्रा
 ३.१०.९.२
 विधुं वराणाम् ११.१७.१०; तैत्रा ४.२०.१

विधुतिरसि पे २.५.१६; तैत्ति ६.९.२
 विधेम ते परमे ५.१०.१०; तैत्ति ४.६.५.४
 विभूरसि प्रवाहणम् १२.१.४.२; तैत्ति १.३.३.१
 विभ्राद् बृहद् विद्युत् ७.३.१२; कांसं २५.६;
 मिसं १.२.८
 विभिमे त्वा पम्स्वती १२.४.९; तैत्ति ३.७.७.१३
 विमुच्यन्वमग्निषा देवयानाः पे २.४.१२; तैत्ति
 ६.६.२
 विराडसि सप्तलहा १२.११.७; १२.१३; तैत्ति
 १.३.२.१
 विनस्व आदित्यैष ते सोमर्षावः १४.८.८; तैत्ति
 १.४.२२.१
 विशो यन्त्रे बुद्धमाने ४.९.३; तैत्ति ३.७.६.७; ८
 विशो यन्त्रे स्थाः २.९.९; तैत्ति १.१.११.२
 विश्वजनस्य छाया १२.१०.१०; तैत्ति १.३.१.२
 विश्वदानीमाभरन्तो ६.५.६
 विश्वज्जोष विश्वदावस्य १४.२५.९; तैत्ति ३.२.८.२
 विश्वस्य ते त्रिभावतो १४.१४.६; तैत्ति ३.५.६.२
 विश्वा आसा दक्षिणसद् ११.१०.७; तैत्ति ४.९.२
 विश्वानि देव सवितृ प १९८; तैत्ति २.४.६.३
 विश्वान् देवानयाडिह ११.१०.८; तैत्ति ४.९.२
 विश्वानुरसि ७.५.१; तैत्ति १.२.१२.३
 विश्वे एषा देवा वैश्वानराः १४.१४.१३; तैत्ति
 ३.२.८.५
 विश्वे देवस्य नेतुः १०.५.११; तैत्ति १.२.२.१
 विश्वे देवा मयत इन्द्रो अस्मान् १४.७.२.२; तैत्ति
 ३.१.९.२
 विश्वेषां देवानां जठरसि १३.२०.९; तैत्ति ३.२.३.२
 विश्वेषां देवानामहं देवयज्यया ६.१७.१२; कांसं ५.१
 विश्वेषां देवानां भाग्येषी स्व १२.२१.५; तैत्ति
 १.३.१२.१
 विषाणे विष्वैतं ग्रन्थि १०.६.१७; तैत्ति १.२.२
 विष्णुदुष्कर्मैष ते १३.२३.३; तैत्ति ३.२.१०.१
 विष्णुं स्तोममश्रुमहि १०.१८.१०
 विष्णुशर्कैस्त १.१९.७
 विष्णुनि स्व वैष्णवानि २.१०.२; तैत्ति १.१.१२
 विष्णोः कर्माणि पश्यत ७.८.११; तैत्ति १.३.६.२
 विष्णोः क्रमोऽसि ४.२०.७; तैत्ति १.६.५.२
 विष्णोः वृष्टमसि १२.८.११; तैत्ति १.२.१३.३

विष्णो त्वं नो अन्तमः १३.१७.१४; तैत्ति
 ३.१.१०.३
 विष्णो रघटमसि १२.८.७; तैत्ति १.२.१३.३
 विष्णोर्नटरमसि १३.२०.७; तैत्ति ३.२.३.२
 विष्णोर्ध्रुवमसि १२.८.३; ९.१९; तैत्ति १.१.१३.३
 विष्णोर्भुवं कं वीर्याणि १२.८.१; तैत्ति १.२.१३.३
 विष्णोर्मनसा पूते स्वो १.१७.८; तैत्ति ४.१.५;
 कांसं १.५
 विष्णोः शंभोरहं देवयज्यया ४.१८.६; तैत्ति १.९.४.३
 विष्णोः शर्मासि १०.६.२; तैत्ति १.९.२.२
 विष्णो श्रज्जे स्वः १२.८.१२; तैत्ति १.२.१३.३
 विष्णो रद्वोऽसि १.३.८; तैत्ति १.१.११.१
 विष्णो स्थानमसि २.१३.८; तैत्ति १.१.१२.१
 विष्णो स्मूरसि १२.८.२; ८; १८; तैत्ति १.२.१३.३
 विष्णो हृष्यं रक्षस्व १.१५.२; तैत्ति १.१.३.१
 विष्णुसि वैष्णवं धाम प्राजापत्यम् १२.२.१९
 विष्णुसि वैष्णवं धामासि प्राजापत्यम् ८.१२.२४
 वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्षम् १४.६.३; तैत्ति
 १.४.४३.२
 वीतिदोत्रं त्वा कवे २.९.७; तैत्ति १.१.११.२
 वीरं घटा पितरः १.९.५
 वीर्याव मे १३.२०.६; तैत्ति ३.२.३.२
 वृत्रस्य कर्माणि कासि १०.४.१३; तैत्ति १.२.१.२
 वृषणी स्वः ७.९.१२; तैत्ति १.३.७.१
 वृष्णो अमस्य निष्पदसि ११.३.१०; तैत्ति ४.१
 वेदिरसि २.७.१४; तैत्ति १.१.११.१
 वेदिरर्हिः त्रिर्ल हविः ४.१७.३; तैत्ति ३.७.६.१८
 वेदेन वेदिं निविदुः २.१.४; तैत्ति ३.३.९.१०
 वेदोऽसि येन त्वं १.६.४
 वेदोऽसि वित्तिरसि विद्ये ३.९.७; ४.१९.१;
 तैत्ति १.६.४.४
 वैषाम त्वा १.१७.१०; १८.११; तैत्ति १.१.४.१
 वैश्वदेवं हविः १०.१५.३; तैत्ति १.२.४.१
 वैश्वदेवी पुनती प १९९; तैत्ति १.४.८.२
 वैश्वानरस्य रूपम् ५.१.५; तैत्ति १.२.१.१
 वैश्वानरे हविरिदं ज्योतिषि पे २.३.१३; तैत्ति
 ६.६.१
 वैश्वानरो रदिमसि प १९९
 वैष्णवमसि विष्णवे त्वा १२.९.१; तैत्ति १.२.१३.३

वैष्णवमसि विष्णुस्वोत्पत्ता १२.७.१०; मंस
१.३.९; वसं २.१०

व्यानाय त्वा १.२३.६; १३.१३.११; तैसं १.१.६.१

व्यानाय मे १३.१९.१७; तैसं ३.२.३.१

व्रजं गच्छ गोस्वानम् २.१.७; तैसं १.१.९.१

व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि ४.५.२; तैत्रा
३.७.४.८

व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषं ४.२२.८; तैत्रा
४.४१.६

शं वातः पै २.५.३०; ५.१.२; तैत्रा ६.७.३; ९.२

शैष्य पशून् मे गोपाय ५.११.७; तैत्रा १.१.१०.२; ४

शं च वक्षि परि च ११.१४.५; तैत्रा ४.११.४

शतं ते राजन् भिवजः १४.२१.१०; तैसं १.४.४५.१

शतश्रितिरसि वानसस्यो २.१.१; ३.१५; तैसं
२.६.४.१

शतशुषाय शतवीर्याय ६.१६.१८; तैसं ५.७.२.३

शं नो देवीरसीष्टये ५.४.१३; तैत्रा १.२.१.१

शमद्भयः शमोषीभ्यः ७.१४.८; तैसं ३.३.९.१

शमितार उपेतन ७.१३.६; तैसं ३.१.४.३

शमि शमय पै २.५.१७; तैत्रा ६.९.२

शर्षोऽसि १.२४.५

शकैरमिमिन्धानः ५.४.३; तैत्रा १.२.१.१५

शक्यन् शक्यमसि १३.३१.१५; तैसं ३.२.७.१

शिवाः पीता भवथ १०.१०.१४; मंसं १.२.३

शिवा च मे शम्मा ४.८.३; तैत्रा ३.७.६.६

शुक्रेषु मे हरिमाणं ४.२१.१; तैत्रा ३.७.६.२२

शुकं ते शुक्रेण क्रोषामि १०.१७.१; तैसं १.२.७.१

शुकं ते शुक्रेण शुकामि १३.८.११; तैसं ३.३.३.२

शुकं ते शुक्रेण धोषामि १३.१५.४

शुकं त्वा शुक्यां २.७.३; तैसं १.१.१०.३

शुक्यसि २.६.१२; तैसं १.१.१०.३

शुक्यस्यस्यस्यसि १०.१५.२; तैसं १.२.४.१

शुक्यस्य समिदसि १३.२५.३; तैत्रा १.१.१.५

शुगसि तमभिषोच ७.२३.२; तैसं १.३.११.१

शुद्धा अपः सुप्रपाणे १.२.१८; तैत्रा २.८.८.१२

शुद्धा नवं परिचिष्टाः ७.१४.१; तैसं १.३.८.२

शुद्धाशरित्राः ७.१४.७; तैसं १.३.९.१

शुनं वाहाः पै २.४.९; तैत्रा ६.६.२

शुन्यतां लोकः फिगुपदनः ७.७.१३; तैसं १.३.६.१

शुन्यत्वं देभ्याय कर्मणे देवयज्यायै १.१२.१;
२०.१४; तैसं १.१.३.१

शुन्यूरसि मार्जलीयः १२.१४.११; तैसं १.३.३.१

शुणोत्वक्तिः समिधा १३.४.१; तैसं १.३.१३.१

शतं यदा पै १.७.२; तैत्रा ६.१.४

शोचिरसि ११.३.१५; तैत्रा ४.५.२

शोचिषे त्वा ११.३.१६; ७.८; तैत्रा ४.३.१

श्वामशबलाभ्यां त्वा पै १.६.२३

श्वेन्याय पत्नये स्वाहा १४.११.१२; तैसं ३.२.८.१

श्वेनोऽसि गायत्र्यन्त्याः १३.१७.१०; तैसं ३.२.१.१

श्रालै हविः १४.३.३

श्रारस्यमिस्त्वा श्रोणात् ७.२०.१; तैसं १.३.१०.१

श्रोत्राय मे १३.२०.१; तैसं ३.२.३.२

श्रात्वा स्व शुन्यूरः १३.१०.१; तैसं १.७.१.१

श्रात्रोऽसि प्रचेदाः १२.१४.१; तैसं १.३.२.१

पद्भ्योता सूर्यं ते चक्षुः पै २.४.२७; तैत्रा ६.७.३

सं यज्ञत्रैरङ्गानि ७.११.३; तैसं १.३.८.१

सं यज्ञपदिराशिषा ४.१९.८; ७.११.३; तैसं
१.३.८.१

सं या वः प्रियास्तनुवः ५.५.१६; तैसं ४.२.४.१

सं वसरीणो स्वसितमवासाते ८.३.८; तैत्रा १.४.१०.१

संवेशनः पै १.९.१०; तैत्रा ६.४.२

सं वोऽनक्तु वक्ष्यः १३.५.४

संसर्षोऽस्यैदुस्त्व्याय ८.२४.७; तैसं १.४.१४.१

संस्रीदन्त्वा देवीर्दशः १.१८.९; मंसं १.१.४

संस्रीदस्व महौ भवि ११.७.१३; तैत्रा ४.५.२(७)

संस्त्राभ्यागा स्वेया ३.६.१७; तैसं १.१.१३.२

संदितासि त्रिशरूपोः ६.२.७; तैसं १.५.६.२

सकृते जमे नमः ११.१९.११; तैत्रा ४.२.८.१

सकृदाच्छिद्यं बर्हिः १.७.८; तैत्रा ३.७.४.१०

सक्षेदं पद्म विषतैरिदं १०.१३.३; तैत्रा ३.७.७.१

सषासि जगतीच्छन्दाः १४.१०.८; तैसं ३.२.१.१

सख्यैवैः प्रातर्षोऽसिः ६.११.७; तैत्रा २.१.५.१०

सख्यैवैः सायंषासिः ६.११.७; तैत्रा २.१.५.१०

संजग्मानी दिव आ पृथिव्यासुः १३.२४.६; तैत्रा
१.१.१.२

संज्ञानमसि कनधरणं ५.५.२; तैत्रा १.१.१.१७

सं वे मास्वात् १.४.१३; तैसं १.१.२.२

सत्यं स्वर्तेन परिधिष्यामि ६.१०.२; तैत्रा
 २.१.११.१
 स त्वं नो अग्ने ३.१०.२; ९.१९.६; तैसं
 २.५.१२.३; तैत्रा ३.७.११.३
 स त्वं नो नमस्तस्यते १४.२५.१०; तैसं ३.३.८.२
 सत्रो त एतद्यदु त इह १४.१३.११; मैसं ४.७.१
 सदसि सन्मे भूयाः ४.२०.३; तैसं १.६.५.१
 सदो विश्वायुः ११.१४.६; तैत्रा ४.११.४
 सं ते प्राणो वायुना ७.११.३; तैसं १.३.८.१
 सं ते मनसा मनः ७.१८.४; तैसं १.३.१०.१
 सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसा ६.२.३; तैसं १.५.५.४
 सं त्वा गह्यामि १०.६.१२; तैसं ३.५.६.१
 सं त्वा सिध्यामि ९.१५.१२; तैसं १.६.१.१
 सं देवि वेभ्योर्वेभ्या १०.१५.१५; तैसं १.२.५.२
 सप्त ते अग्ने समिधः ५.११.१; १९.१३; तैसं
 १.५.३.२
 सप्तार्पित्यसत्वा सप्तार्पित्वा जिव्व ६.१३.१५
 स प्रथमः संकृतिर्विश्वकर्मा १३.२५.७; तैत्रा
 १.१.१.५
 सप्रथ सर्भा मे गोपाय ५.११.७; तैत्रा १.१.१०.३;
 ३.१.२६
 स भद्रमकुर्यो नः १३.२६.८
 सप्तवृक्षा बर्हिर्हविषा ४.१८.१; तैत्रा ३.७.५.१०
 सप्तस्य तदुवा भव ७.१३.१; तैसं १.३.८.२
 सप्तर्ह प्रजया सं मवा प्रजा ४.२१.५; तैसं १.६.६.२
 सप्तपो अद्विखमत १.२५.५; १३.५.२; तैसं
 १.१.८.१
 सप्तयुवा सं प्रजया ३.१२.१०; तैसं १.१.१०.२
 सप्तारभ्योर्वो अश्वराः २.१३.१०; तैसं १.१.१२.१
 सप्तद्वो अग आहुत २.१२.३; ४.१२.६; तैसं
 २.५.८.६; तैत्रा ३.५.२.३
 सप्तद्वो अभिराहुतः ४.१२.६; कांसं ४.१४
 सप्तद्वो अग्ने मे दीदिहि ४.२१.६; तैसं १.६.६.२
 सप्तधामि दुवस्यत ५.३.१३; तैत्रा १.२.१.९
 सप्तुर्द वः प्रद्विषोमि ४.२०.५; ९.७.५; १४.१९.४
 सप्तुर्द गच्छ स्वाहा ७.२१.१२; तैसं १.३.११.१
 सप्तुदस्य नोऽश्विला उच्ये १३.४.१०; तैसं
 १.३.१३.२
 सप्तुप्रावृर्भिः ५.१०.९; मैसं १.६.२

सप्तुद्राय त्वा वाताय स्वाहा ११.१०.४; तैत्रा ४.९.१
 सप्तुदे ते इदममप्यवन्तः १४.२२.१४; तैसं १.४.४५.२
 सप्तुद्रोऽसि विश्वव्यचाः १२.१५.८; मैसं १.२.१३;
 कांसं २.१३
 सप्तुद्रथे स्वाहा ३.१०.२
 सप्तोपासुम् ९.८.८
 सं पत्नी पत्वा ३.८.११; तैत्रा ३.७.५.११
 सं यस्यामि प्रजा अहं ६.२.५; तैसं १.५.६.१
 संपृच्यध्वसृतावरीः १.१४.१; तैसं १.१.३.१
 संपोर्णुष्व मेवत्ता पीवसा पे १.६.२६; तैत्रा ६.१.४
 सं प्रक्षणा पृन्वारव १.२६.९; तैसं १.१.८.१
 सप्तारभिसि कृशातः १२.१५.२; तैसं १.३.३.१
 सप्तारभिसि व्रतमा असि ४.३.७
 सप्तस्वती मनुष्येभ्यः १३.२१.४
 सप्तस्वता अहं देवयज्यावा ५.१५.१३; कांसं ५.१
 सर्पान् पिपीलिकां जिव्व ६.१३.१०
 सर्पेभ्यसत्वा सर्पांश्च जिव्व ६.१३.१०
 सर्पेतरजनांश्च जिव्व ६.१३.१०
 सर्वस्व प्रतिशीवरी पे १.११.६; तैसं १.४.४०.१
 सवितैतानि सरोराणि पे २.४.२; ११; २६; तैत्रा
 ६.६.१; ३; ७.३
 सह रष्या ५.२०.११; ११.१७.१२; तैसं १.५.३.३;
 तैत्रा ४.२०.२
 सहसे स्वाहा ८.१५.६; मैसं ३.१२.१३
 सहस्रवत्सा वि वयं रहेम १.४.२; ७.२.३; तैसं
 १.१.२.१; ३.५.१
 सहस्ररात्रो वृषभो ९.४.२; कांसं ३.५.१८
 सहस्रोऽभिना ५.६.१; कांसं ७.१३
 सहोर्जो भागोप मेदि ११.९.१६; तैत्रा ४.८.४
 सा मे सप्तमीः ४.१५.५; तैसं १.६.३.२
 सारस्वती त्वोत्सौ प्रावताम् ९.१३.१; मैसं १.८.८
 सारस्वती त्वोत्सौ समिन्धाताम् ९.११.९; तैत्रा
 १.४.४.९
 सा विन्धेऽवदेरेः पीतस्य १४.१२.१७
 सा विश्वकर्मा १.१३.१३; तैसं १.१.३.१
 सा विश्वव्यचाः १.१३.१३; तैसं १.१.२.१
 सा विश्वायुः १.१३.९; तैसं १.१.३.१
 सासि सुवक्षन्वे १२.१.१३; तैत्रा ३.७.७.१२;
 पत्रा १.२.८

सिंहोरसि महिगीरसि ७.३.५; तैसं १.२.१२.२
 सिंहोरसि रायसोपवनिः स्वाहा ७.४.९; तैसं
 १.२.१२.२
 सिंहोरसि सपल्लाही स्वाहा ७.४.९; तैसं १.२.१२.२
 सिंहोरसि सुप्रजावनिः स्वाहा ७.४.९; तैसं
 १.२.१२.२
 सिंहोरस्वावह देवान् ७.४.९
 सिद्धये त्वा ११.४.४; ८.१; तैआ ४.३.२(५);
 ५.३.६
 सिनीधला अहं देवगज्या ४.१९.४; तैसं १.६.४
 शंति नन्दामहे वै २.४.१०; तैआ ६.६.२
 सीद होतः स्व व सोके ७.५.४; तैसं ३.५.११.२
 सुगार्पत्यः ५.७.७; ६.७.३; तैआ १.२.१.२०
 सुत्रमाणं पृथिवीं १०.५.१६; तैसं १.५.११.५
 सुदा प ६९
 सुपर्णस्य त्वा गतमता ३.१७.७
 सुपर्णोऽसि त्रिष्टुपर्णदाः १४.२.७; तैसं ३.२.१.१
 सुपिण्डस्य ओपयीः कृषि ७.१५.१०; तैसं १.२.२; ३
 कांसं ३.२
 सुपिण्डान्यस्त्वौपथिन्यः ७.८.३; १०.६.१६;
 तैसं १.२.२; ३.६
 सुप्रजसत्वा वयं २.५.९; तैसं १.१.१०.१
 सुभूतहृत स्थ प्रलूडं ६.१०.१२
 सुभूरसि श्रेष्ठो रथमीनाम् १४.१५.८; तैसं १.६.९.१
 सुभुदस्तुपशुद ४.१०.२; तैआ ३.७.६.८; ९
 सुमनसो वज्रमानाय ४.८.१
 सुमित्रा न आस ओपथयः ७.२३.२; ८.२३.६;
 ११.१६.१२; १४.२२.१९; तैसं १.४.४५.२;
 तैआ ४.११.८
 सुयमे मे वद घृतायी २.१३.२
 सुस्वर्षवर्ण एदि ४.१५.१; तैसं १.६.३.१
 सुवर्णि वि ख्येयं वैश्वानरं ज्योतिः १.२०.३;
 १२.१८.६; तैसं १.१.४.२; ३.४.२
 सुवर्णं हस्तात् वै १.५.१०; तैआ ६.१.३
 सुवामदेव दुयो आ वद १२.७.३; तैसं १.२.१३.१
 सुवीराः प्रजाः प्रजन्तन् १३.२४.४; तैआ १.१.१.२
 सुवीर्या स्वाहा २.१४.६
 सुषेदसं त्वा वयं ८.२१.३; तैसं १.८.५.१
 सुस्था अद्य देवो १०.६.२०

सूर्य ज्योतिर्विभादि २.१०.३; तैआ ३.७.५.२
 सूर्यं ते चक्षुः वै १.७.३; तैआ ६.१.४
 सूर्यस्ता पुरस्तात् पातु २.९.६; तैसं १.१.११.२
 सूर्यस्य चक्षुरासहम् १०.१५.४; तैसं १.२.२.१
 सूर्यस्य त्वा चक्षुष्यान्वीक्षे ११.४.६; तैआ ४.३.२
 सूर्यस्य त्वा चक्षुष्या प्रति पश्यामि ३.१७.३; तैसं
 २.६.८.५
 सूर्यस्य हरता ध्रुव ११.३.२; तैआ ४.२.६
 सूर्याय च त्वा दिवे चोषयामि ६.११.४
 सूर्याय स्वाहा २.१३.१३; तैसं १.८.१३.३
 सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा ६.१२.५; तैआ
 २.१.९.२
 सूर्यो ज्योतिर्व्योतिरामिः स्वाहा ६.१२.६; तैआ
 २.१.९.२
 सूर्यो मा देवो दिव्याद् १३.२०.२७; तैसं ३.२.४.२
 सूर्यो मा देवो देवेभ्यः पातु १४.८.१०; तैसं
 ३.५.५.१
 सैनेद्रस्य १२.३.२३; तैआ ३.५.१
 सोमः १३.२०.१८; तैसं ३.२.४.१
 सोमः पवते सोमः पवते १३.१५.१०; कांसं ७.११;
 शत्रा ४.२.२.१२-१५
 सोमं ते क्रीषाम्यूर्जस्वन्तं १०.१६.१६; तैसं १.२.७.१
 सोमं राजवेक्ष्य रोह १३.३.१०; तैसं १.३.१३.१
 सोमविक्रियिणि तमः १०.१७.१८; तैसं १.२.७.१
 सोमस्य तनूरसि १०.४.३; तैसं १.२.१.१
 सोमस्य नीवीरसि १०.४.४; कांसं २.३
 सोमस्य यो मूजवतो १३.४.११
 सोमस्य तमिदसि ६.२.३; तैसं १.५.२
 सोमस्याहं देवज्वना ४.११.३; तैसं १.६.४.३
 सोमो सोमस्य पुरोगाः १३.८.१३; तैसं ३.३.३.२
 सोमाय चित्प्रीतय्य स्वधा नमः १.८.१; तैआ
 १.२.१०.२
 सोमेन त्वातनर्मान्नाय दधि १.१४.४; तैसं १.१.३.१
 सोमेन मक्ष्यद्युम्नान् ४.१४.१
 सोमो जिगति मातुवित् १२.१७.७; तैसं १.३.४.१
 सौर्यं रेतः प्रजन्तं मे अस्तु ६.१३.८
 स्तुतस्य स्तुतमसि १३.१७.११; तैसं ३.२.७.१
 स्तुतोऽसि जनधाम १३.२३.११; तैआ १.१.१.१
 स्तृणीत बर्हिः परिधत् २.८.८; कांसं ३.१.४

स्फात्यै वा नारात्यै १.२०.२; तैसं १.१.४.२
 स्म्यः स्वस्तिर्विधनः स्वरितः १३.२०.१३; तैसं
 ३.२.४.१
 स्योनं वे सदनं २.१०.४; तैत्रा ३.७.५.२
 स्योनो मे सोद सुपदः ४.११.१; तैत्रा ३.७.६.१०
 स्वगा तदुभ्यः ३.६.९
 स्वगा दैव्या होतृभ्यः ३.६.१४; तैत्रा ३.३.८.११
 स्वगा असि स्वभूरस्वर्त्म १०.१८.१; तैसं १.२.६
 स्वतर्वाश्च प्रपात्नी च प ९९; वार्त्त १७.८५
 स्वधा पितृभ्यः २.८.२; १२.१८.४; तैसं
 १.१.११.१; ३.४.२
 स्वधा पितृभ्यः पृथिवीपद्भ्यः १.९.१; अंसं
 १८.४.७८
 स्वधा पितृभ्यो दिविपद्भ्यः १.९.१; अंसं १८.४.८०
 स्वधा पितृभ्योऽन्तरिक्षसद्भ्यः १.९.१ अंसं
 १८.४.७९
 स्वधिते मैत्रेँ द्विषीः ७.५.१४; १४.९; १०.३.१३;
 तैसं १.२.१.१; ३.५.१; ३.२
 स्वरितदा विश्वसपतिर् ३.११.१; तैत्रा ३.७.११.४
 स्वरस्तुत्तराण्यशोय १०.३.१५; तैसं १.२.१.१
 स्वाङ्कृतोऽसि मधुमतीर्न १३.११.२; तैसं १.४.२.१
 स्वात्तं विद्व संदेर्न ७.१०.१२; तैसं १.३.८.१
 स्वातुष्किलार्थं मधुमौ उतायम् १४.१४.१०; अंसं
 ६.४.७.१
 स्वानभ्राज १०.१७.१९; तैसं १.२.७.१
 स्वानेशोऽस्वमेगा ७.७.१९; तैसं १.३.६.१
 स्वाहाकृतस्य घर्मस्य ११.१०.९; तैत्रा ४.९.२
 स्वाहागमे वैश्वानराम् ६.१२.२
 स्वाहा वा नक्षत्रेभ्यः ११.१२.२; तैत्रा ४.१०.५
 स्वाहा वा ह्रन्वः सूर्याय १३.११.५; १२.६; तैसं
 १.४.२.१
 स्वाहा वा सूर्यस्य ११.९.१८; तैत्रा ४.८.४
 स्वाहा वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः ११.१२.२; तैत्रा
 ४.१०.५

स्वाहा दिग्भ्यो नमो दिग्भ्यः ७.२०.९; तैसं
 १.३.१०.२
 स्वाहा देवेभ्यः ७.१५.१५; तैसं ३.१.४.४
 स्वाहा यावापृथिवीभ्याम् १०.७.२; १२.१८.१०;
 तैसं १.२.२.३
 स्वाहा यज्ञं वातादारभे १०.७.३; १२.१८.१०;
 तैसं १.२.२.३
 स्वाहा यज्ञं मनसा १०.७.२; १२.१८.१०; तैसं
 १.२.२.३
 स्वाहा वाचि वातो निस्सृजे १२.१८.११.
 स्वाहोद्गा वट् ११.१०.११; तैत्रा ४.९.३
 स्वाहोरोत्तरिक्षात् १०.७.२; १२.१८.१०; तैसं
 १.२.२.३
 स्वाहोर्भनभसं मायत्तं ७.१६.१०; तैसं ६.२.६
 स्वाहोभ्यणोऽन्यथिय्ये ७.१८.५; २०.२
 हतोऽश्वववथिमासुम् ३.१३.२; तैत्रा ३.३.११.४
 हरस्ते मा वि नैपम् ६.१०.८;
 हरिणस्य रघुप्यतो १४.६.६; अंसं ३.७.१
 हरी स्थ ह्यौर्धाना १४.१८.१३; तैसं १.४.२.८.१
 हविर्देवानामसि मृत्योर्मे ६.११.२
 हिं नाचत्सते वाचनाभ्रामयैतां ३.१७.२
 हिं देव सवितरेतसे ३.१८.८; १५.४.१; तैसं
 ३.२.७.१
 हिन्व मे गात्रा हरिदिः १३.२७.५; तैसं ३.२.५.३
 हिं प्रजापतेऽनुभूहि यज्ञं ३.१७.१
 हिं प्रणय यज्ञं देवता ३.१६.१
 हिं प्रोक्ष यज्ञं ३.१६.२; ४
 हिं बृहद्गा २.१३.१४; तैसं १.१.१२.१
 हिं बृहस्पते परियहाण ३.१६.३
 हुतौ हविर्मधु हविः ११.११.१४; तैत्रा ४.१०.५
 हुत स्तोत्रो हुतो ब्रह्मः १.१३.४; ११; तैसं
 १.१.३.१
 ह्यदे वा १३.३.१०; तैसं १.२.१३.१
 होतारं मा द्विषीः पर्जा ९.४.१

INDEX C

INDEX OF WORDS

The following is an alphabetical Index of the basic forms of words which occur in the Śrauta, the Paitṛmedhika and the Par'śeṣa Sūtras of Bharadvāja. Words occurring in the Mantras and Praiṣas have not been registered. Words denoting names of divinities and their derivatives, numerals, particles, pronouns, and words occurring very frequently have been ignored.

अंशु *m.* १३.७.४; ८.८; ९; १४; १७; १०.३;
५; १२; ११.१; १४.९.११

अंस *m.* ७.४.९; ११.३; १०.६.२; ११.१५.१०;
१२.२१.४; ५; १३.१.७; २.३; वै १.९.७;
प १४८

अंहोयस् *adj.* २.२.१२; १२.१३.२

अकर्ण *adj.* ९.१६.१८; १०.१४.१९; १७.१२

अकूट *adj.* १०.१४.१९; १७.१२

अक *p. part.* ३.५.१६; ११.२२.१०

अक्ष *m.* ५.१२.४; ५; १२.७.३; १३.२.१२;
२७.९

अक्षधुर *f.* १२.६.१२

अक्षमात्री *adj.* ७.२.१८

अक्षर *n.* प १५९

अक्षरसंख्या *f.* प १७९

अक्षरान्त *m.* प ५६

अक्षि *n.* वै १.६.३

अक्षिवालधुर *n.* वै १.४.४

अक्षेत्र *adj.* वै १.१.५

अक्षोपाजन *n.* १०.१५.१९

अक्षात् *adj.* २.३.२

अगतास्तु *adj.* १४.१३.१२

अगद *adj.* वै १.१.१०

अगार *n.* १.३.२; ४.५.१; वै १.१२.२; २.३.२

अमिचित् *adj.* वै १.१२.१३

अमित्तु *f.* ५.७.९

अमित्रय *n.* वै २.१०.१

अमित्रेता *f.* वै २.११.५

अमिप्रयन *adj.* १२.१७.२

अभिभाण्ड *n.* वै १.२.७

अभिष्टोम *m.* ६.९.९; १०.२.१२; ११.१२.११;

१३.५.७; १९.८; १४.२.११; १५.९; १७;

१५.४.४; प १०८

अभिष्टोमचमस *m.* १४.१५.११; १८

अभिष्ठ *adj.* १.३.३; ६.६.७; ७.८.१२

अभिहोत्र *n.* १.११.७; ९; ९.३.२; ३; ५; ६; ८;

११.२.२७; ११.१०; १२.९; १४.२६.१०;

प १५१; १८२; १८३; १८४; १८८

अभिहोत्रकाल *m.* १४.२६.१०; प १०२

अभिहोत्रगान *n.* ६.८.१४

अभिहोत्रशेष *m.* ६.१४.५

अभिहोत्रस्थाली *f.* ९.५.२२; वै १.६.१५

अभिहोत्रहवणी *f.* १.११.१२; १६.२; ५; १८.१०;

१९.१०; २०.६; वै १.६.१; १०.५; ७

अभिहोत्री *f.* ८.१४.२; ९.७.१

अभिहोत्रोच्छेषण *n.* १.१४.६; ७; ८; ११.९;

वै १.१.११; १३; २.७; ३.१३; प १०१

अमीधु *m.* ७.२१.३; २२.१३

अमीपोमीपविकार *m.* प १५६; १७१; १७६

अभयगार *n.* वै १.६.१४

अभयगारतृण *n.* १.२.६

अभयन्वाधान *n.* ४.१.९; ३.२; ७.२.१५;

१०.१४.२

अभयशेष *n.* ५.३.१५; १०.६; ७; १७.२; ४;

२१.१३; ६.४.९; ५.९; वै २.११.८

अभयशेषदक्षिणा *f.* ५.१२.२०

अभयवतन *n.* वै २.९.१०; १०.५

अभयुपस्थान *n.* ६.१.१; ३.१४; ४.५

- अग्र *m.* १.६.१२; २.३.१७; ४.४; ७.१५;
८.१४; ३.९.२; ६.८.१३; १४.३; ७.७.१२;
८.२; १६; ९.११; १८.१२; १२.८.७;
९.१६; १३.१०; १३.३.४; १४.१.१४;
४.१०; १५.३.९; ५.५२; ५३; ५५
- अग्रप्राक *m.* ६.१५.२; १८.५
- अग्र *m.* ५.१७.५; ७.१८.९; १०.४.९; ६.१७;
पै २.४.२७
- अग्रार *m.* १.१२.११; १३; १४.२; ४; ९;
२५.९; ३.६.१६; ५.८.१३; ६.१०.४;
१०.११; ७.१५.४; २१.१०; ११.८.१;
१२.२०.१६; १३.१७.१५; २५.१०; पै
१.९.३; १०.५
- अङ्गुलि *f.* १.२४.४; २.१७.९; ३.२.९; ६.१०;
१७.८; ६.१३.५; १०.७.२; ९.१०;
११.१५.१२; २२; १३.२२.१२; पै २.१२.२
- अङ्गुलिकाण्ड *m.* ७.२.११
- अङ्गुलिर्न *n.* ३.१.१०; ८.१२
- अङ्गुलिप्रक्षालन *n.* १.२६.१०; water for
washing the hands.
- अङ्गुष्ठ *m.* २.१७.९; ३.२.९; १७.८; १०.१६.८;
११.२.२३; १३.२२.१२; २४.२; पै १.१.२१
- अङ्गुष्ठपर्वमात्र *adj.* २.१७.१०
- अङ्गुष्ठपर्वमात्रकिल *adj.* ५४
- अष्ट *घ.* आ + १.८.१; ८.६; पै २.७.४
- अचक्रदत्त *adj.* ६.८.१४
- अच्छिन्न *adj.* १३.७.९; ९.१
- अच्छिदिरौ *adj.* ११.२१.२; ८; २२.६; १३
- अखवाक *m.* १२.१४.१०; १३.२७.१६; २८.१;
८; ९; ३०.११; ३३.७; १४.३.१८; १९;
१५.१२
- अखवाकचमस *m.* १३.२३.७; २८.६; १२;
१४.१५.१५
- अखवाकचमसगुण *adj.* १३.२३.५; १४.१७.१;
१८.३
- अह *घ.* उप + १०.१९.७
- अजगाव *adj.* १३.१.१०
- अजलोम *n.* ११.२.७
- अजस्र *adj.* ५.१३.५; पै १.१.९; २.८.१; ३; ८.७
- अज्ञा *f.* २.४.७; ९; १०.१७.४; १०; ११.३.९;
२.१०; ६.१२; १३.१
- अज्ञाधीर *m.* १३.१८.११
- अज्ञातपुत्र *adj.* ४.२१.७
- अज्ञापवध *n.* ११.४.११; ९.१६; १०.१
- अज्ञामित *m.* ५ २१
- अकिनमोयि *पै* २.३.१५
- अञ्च् *घ.* उद् + १२.५.३; नि + १०.७.२
- अञ्च् *घ.* २.११.२; ३.१.१०; ११; ५.१२; १४;
१५; ८.१२; १३; ४.११.३; १७.६; ७;
७.८.२; ३; ४; ९.१४; ११.१३; १५; १४.१०;
२२.१; ४; ११.७.६; ११.६; ७; अमि +
२.११.३; ८.१३.१८; १०.४.८; आ +
८.१३.१८; १०.४.११; पै १.११.१४; १५;
उप + २.११.३; १२.६.१२; १३; परि +
७.१.१२; प्रति + २.११.१; सम् + ७.११.३;
१४; १५; ११.८.१४; १३.५४
- अज्ञलि *m.* २.१३.१; ३.६.६; १२.६; ६.१४.३;
९.१९.३; १२.१८.३; १३.१०.१३;
१४.२५.९; पै १.८.७; ११.१३; ५ १००
- अधिकापम् *absol.* २.११.२
- अधिमत् *adj.* ७.९.५
- अधिष्ठ *adj.* १.५.८; ७.१९.५; २.६.२
- अधीयस् *adj.* १.५.८; ७.२.८
- अण्ड *m.* पै १.६.१३
- अन् *घ.* अप + ३.६.९; ४.१८.४
- अतष्ट *adj.* ७.२.९
- अतिमान्त *adj.* ५ २१६
- अतिमाहा *m.* १३.१६.१; २०.५; १४.७.५; ९; ११
- अतिमाहापात्र *n.* १३.२.१
- अतिथि *m.* ५.१६.१४
- अतिपन्न *adj.* १४.२६.१०
- अतिपत्रिष्ठि *f.* ५ २०२; २०९
- अतिमुक्ति *f.* ७.५.६
- अतिमोक्ष *m.* ४.२२.९; see अतीमोक्ष
- अतिपत्र *m.* १०.२.१३; १२.१०.१३; १३.५.१०;
१९.८; १४.२.११; १६.१४; १७.१७;
१५.४.४
- अतिरिफ *adj.* ८.७.१

- अतिष्ठ *adj.* पै २.५.३
 अतिस्थूल *adj.* ७.२.८
 अतीमोक्ष *m.* १४.२५.१२; name of a group of formulas; see अतिमोक्ष
 अत्रुह *adj.* १.२६.२
 अत्यमिष्टोम *m.* १५.४.४
 अत्यमम् *adv.* ३.६.२
 अत्यणु *adj.* ७.२.८
 अत्यशित *adj.* ७.२३.१२
 अत्यन्तप्रदेश *m.* १.१.९; ४.७; २.१२.६; १३.४; १४.३; १५.६; १७.५; ३.१५.१; ६.१५.५; १६.५; ८.५.१३; १०.१४.६; २०.९; ११.२.१६; १२.९.७; १३.७.१४; १६.११; २२.६; २३.९; पै १.४.६; a general rule
 अत्ररमाण *adj.* ९.४.६
 अत्सक *adj.* १३.२.९
 अपो *indecl.* ६.१०.९
 अप् *७.* १.९.६; ६.१८.१२; ९.७.२; १०.९.३
 अपदक्षिण *adj.* ९.१८.९
 अपदण्ड *adj.* ११.३.५; १३.२.४
 अपदाभ्य *m.* १३.८.७
 अपराभ्यपात्र *n.* १३.१.१
 अपदायिन् *adj.* ९.१२.३
 अपदीक्षित *adj.* १०.१०.११; ११.१.१; १३.२१.२
 अपघःशब्दा *f.* पै १.८.९; १३
 अपघरलोभन् *n.* पै १.२.१; २.१२.३
 अपघराणि *f.* ७.९.१२; ४ २१३
 अपघराणी *f.* ४ २१२
 अपघस्तात् *indecl.* १.११.४; ७.१५.७; १२.११.३; १३.१०.३; २३.१३
 अपिक्रामम् *adv.* १.१५.१५
 अपिदेवन *n.* ५.१२.४
 अपिनिवाती *f.* १.५.१; name of a *rāk.*
 अपिमन्थनशकल *n.* ७.९.१२
 अपिवृक्षसूर्ये १.७.१; ५.३.१; १०.११.४; ८
 अपिश्रयण *n.* ७.७.४
 अपिश्रयणमन्त्र *m.* ५.१४.१४; ८.६.१६; १३.१८.५
 अपिश्रयणवर्त्मन् *n.* १२.१३.७; ८; १३.२.१५; ६.९; ८.१८; ९.१६; १२.२; १०; १४.१.६
 अपिश्रयणफलक *n.* १२.११.२०; १३.८; १३.१०.३; १४.२०.११
 अपीमोवकणी १०.१४.१९
 अपघण्डा *f.* पै २.२.४
 अपघ्नयन् *n.* ११.२.१५
 अपघ्नयसान *n.* १०.१३.५
 अप्युद्धि *f.* ७.१९.११; २१.३
 अप्येध्यमाण *ful. part.* ११.२२.१५
 अपघ्नन् *m.* पै १.२.१५; ३.३.४; २.९.२; १०.१
 अपघ्नन्त्र *m.* ८.११.७
 अपघ्न *m.* ७.२.७
 अपघ्न्युपात्र *n.* १३.२२.१३; ३०.९; १४.२.१
 अपघ्न्युपयम *adj.* ११.८.१८
 अन् *७.* अप+ ११.१०.५; १३.९.४; अमि+प्र+ ५.६.४; ११.२.१८; १९; अमि+वि+ १३.९.५; प्र+ ९.९.६; १५; १३.९.४; वि+ १३.९.४; सम्+ ८.२१.२; १३.११.१७
 अनक्षसप्तम् *absol.* ७.१.८
 अनमि *adj.* ४ १०
 अनग्रहीन *adj.* ७.९.७; १०.१.१
 अनङ्गनर्तु *m.* १.३.५
 अनङ्गुह *m.* ५.१२.१८; २१.१.७.१६.१४; ९.२.४; ६.६; १४.१२; १०.१७.७; ११.७; १४; २०.१७; २१.११; १४.२६.३; पै १.११.७; २.३.३०
 अनतिदृशम् *absol.* २.८.१३; so that one cannot see through.
 अनत्र *adj.* १.४.१९; ५.१५; १५.२; पै २.१०.१४
 अनभिधित *adj.* ९.६.१
 अनघ्नयन् *n.* पै १.८.९; १३
 अननुवपट्टकार *adj.* १३.२५.८; ३०.८; १४.६.१२; १३.१८

अनन्तरम् *adv.* २.१५.१५; १४.१५.१८; पै
२.५.१०

अनन्तरवाद *m.* प ३६; १५१

अनन्तर्यम् *adj.* २.९.९

अनन्वारम्भण *n.* पै २.१०.३

अनन्वीक्षमाण *pres. part.* पै २.४.२६; ४.१८;
५.१; ४

अनपूषाकृति *adj.* १.२६.२

अनपेत *adj.* प १४०

अनभिद्युत *adj.* १३.११.१०

अनवत्त *adj.* ७.१९.१५

अनवर्तिसुखिन् *adj.* ८.१३.२०

अनववृष्ट *n.* ११.२२.१०

अनवानम् *absol.* ८.४.१; ११.१०.४; १३.९.१;
७; ८

अनघन *n.* पै १.८.९; ११; १३

अनस् *n.* १.३.२; ९.१४.४; ५; १२.१६.७;
१४.४.७; ५.२; पै १.२.११

अनस्तमित *adj.* ९.११.२

अनस्थिक *adj.* पै १.५.५

अनाचार्य *m.* पै २.१.२२

अनाश्रय *adj.* ५.१३.२

अनादिष्ट *adj.* १.१.१८

अनादिष्टवृत्त *adj.* १.१६.७; १३.२.७

अनादिष्टान्तर्ये *adj.* २.१२.६

अनाश्रित *adj.* १३.१४.१२

अनासु *adj.* २.१८.९

अनारम्भ *gerund* १.१.९

अनारम्भवाद *m.* प २१

अनाराशंस *adj.* १३.२६.१४

अनार्षेय *adj.* १४.५.१४

अनात्मगुण *adj.* २.२.२०

अनाश्रितपरम् *absol.* ७.८.१२

अनाश्रुत् *perf. part.* ४.४.५; ५.१६.१३;
२.९.७

अनस्तुष्ट *adj.* ५.१.१

अनाहितामि *adj.* १.१०.१२; पै १.१२.९; १०;
१३; प ११२

अनित्य *adj.* पै १.१.२; ५

अनिरिणवदेश *m.* पै २.६.२

अनिष्कसित *adj.* ८.१३.२

अनिष्टुब्ध *adj.* ११.५.११; १२; १.२

अनिष्ठाभ्युदित *adj.* ९.६.३

अनीकदत्त *n.* प १३

अनीकवान् अति *m.* प २०४

अनीमान *perf. part.* ७.२३.१०

अद् *prep.* १३.३२.१

अदुगत *adj.* ५.२१.१४

अदुगतेष्टि *f.* २.१३.१२

अदुगुप्त *adj.* १.१.३

अनुमह *m.* प २१०

अनुत्पूत *adj.* १.७.७; ८.२२.१५; ९.१५.८; १०

अनुत्प्रेक्ष्यध्याय *adj.* ११.२२.९

अदुदित *adj.* ५.६.६; १३.१३.१५; १६

अदुदितहोम *m.* ९.११.४

अदुदिष्ट *adj.* १०.१२.१३

अदुद्रात *adj.* ९.११.७

अदुनिर्वाप्य *fut. pass. part.* ५.२१.९

अदुपच्छिन्नप्रवण *adj.* पै १.१.२

अदुपमधत् *pres. act. part.* १४.२२.१८

अदुपस्थितामि *adj.* ६.५.५

अदुग्रहत *adj.* पै १.१.२

अदुपिण्डम् *adv.* १.९.७

अदुपूर्व *adj.* -पूर्वम् *adv.* १.२४.८; २.९.५;

४.३.२; ५.४.१७; ६.१६.२५; ७.१९.१;

१२.११.५; १३.२६.४; ३०.११; पै १.४.६;

११.२; प ४८

अदुष्टम् *adv.* ७.१४.८

अदुष्टप्रपम् *adv.* १३.१९.४

अदुपेत *adj.* पै १.१२.१६

अदुपीत *adj.* १३.२.२

अदुप्यम्भन *n.* १३.३२.१२; १४.६.२३; ७.८;
१२.१६

अदुमत *adj.* पै २.८.६

अदुमति *f.* प ४७

अदुमन्त्रण *n.* प ३४

अदुमन्त्रणकल्प *m.* प ४४

अदुपय *m.* ५.१.१७

- अनुलोम *adj.* १०.४.९; पै १.५.१७
 अनुलोमहृत *adj.* पै १.१२.२
 अनुलोमम् *adv.* १४.१५.२
 अनुल्यण *adj.* ९.१८.२
 अनुवचकार *m.* १३.२६.६; ३२.१; प ३५
 अनुवपदृष्ट *p. part.* १४.३.६; ११.१३
 अनुवाक *m.* १०.५.४; ११.८.१५; ११.१५;
 १७.४; ५; ६; ७; १८.३; २०.१; ३; ४;
 ५; ७; २१.२; ४; ५; २२.१५; १७; १९.९;
 १३.१६.१; १९.६; ३२.७; ३३.९; ११;
 १४.७.१; १२.४; १४.७; १९.१०
 अनुवाकविभाग *m.* प १२२
 अनुवाकशेष *m.* २.३.१०; ३.९.१२; ४.१६.४;
 ५.११.५; ६.२.३; १०.५.६; १७.१९;
 १८.११; ११.८.२२; १०.१२; १९.१२;
 १३.६.६; ३१.३; १४.६.४; १३.१७; १५.१;
 पै २.७.८
 अनुवाक्य *n.* ११.१९.८; १४.३.७
 अनुवाक्या *f.* ५.१०.१३
 अनुविद्यत *adj.* १०.१५.९
 अनुषासन *m.* पै २.१.१५
 अनुपङ्ग *m.* १३.२०.२२
 अनुपवनम् *adv.* १३.८.१५; ११.११
 अनु *prep.* १४.१२.१
 अनुक्त *p. part.* १२.७.२; १७.२; १४.६.८
 अनुबान *perf. part.* १०.१.१; ११.१२.१६;
 पै १.८.१०; प १३२; १३३
 अनुष्य *adj.* १०.२०.८
 अनुसन्ध्या *f.* १०.१४.४; १२.२०.१८; २२;
 १४.२४.९; ११; १५; २५.१
 अनुसन्ध्यावपा *f.* १४.६.८
 अनुशास्त्रमिध् *f.* १.५.१०; ३.४.६
 अनुराधा *f.* ५.१९.१
 अनुर *adj.* पै १.१.२
 अनृत *n.* ४.४.५; ५.२.२२; १६.१२; १०.७.१३
 अनेकसाम्य *n.* प १६९
 अनेहकी *adj.* ८.७.६; ७
 अनैन्द्र *adj.* १३.२६.१४; २७.१९
 अनोरास *adj.* ६.६.१४
 अन्त *m.* ७.९.४; ५; ९.११; १०.१६.११;
 ११.२२.११; १२.८.१२; १०.४; १४.४.३;
 पै २.२.१; ३.२४; प १०६
 अन्तःपरिधि *adv.* ९.३.५
 अन्तक *m.* पै २.६.१
 अन्तम *adj.* १२.२०.७; पै २.६.७
 अन्तर *n.* १०.४.३; प १४७
 अन्तरतर *adj.* प १४७
 अन्तरत्य *m.* ९.१९.७
 अन्तर *prep.* ३.१.६; ४.२.१; ६.२.६; ३.८;
 ४.११; ७.५.२; ९.६.९; ९.१; १४.४; ५;
 १०.१९.१६; १३.३.१०; पै १.१.८; १८;
 ६.२०; ११.१; २.३.३१; प २१; ८७
 अन्तराल *n.* १२.७.९; ८.१३
 अन्तरिक्ष *n.* पै १.७.४
 अन्तरिक्षलोक *m.* पै १.७.४
 अन्तरित *adj.* ९.१८.१२
 अन्तरेण *indecl.* ७.१२.११; १५.६; १८.७;
 २२.१८; १२.५.७; ८; १०.४; १३.१.९;
 १४; १३.११; २८.१२; १४.४.१०; ११;
 १४.३; २५.१२; पै १.८.१
 अन्तर्धि *m.* ३.१५.६
 अन्तर्याम *m.* १३.१.७; ८; १३.३; १३.१५;
 १६; १९.१६
 अन्तर्यामिण *n.* १३.१.९; १४.१२.४
 अन्तर्वर्ति *m.* १२.८.१४; १०.१५
 अन्तावसायिन् *adj.* ११.२१.२०; २२.१२
 अन्तिक *adj.* ९.२.३; ९.६; १४.११; १०.१६.३
 अन्तिम *adj.* ७.१५.४
 अन्ते *prep.* ९.११.४; प १५१
 अन्न *n.* ९.७.२; १०.४.५; ९.३; १४.१३.१३
 अन्नाद्य *n.* १.९.६; ५.१६.१७; १४.१३.१३
 अन्नाद्यकाम *adj.* १.६.५; ९.६; ५.१७.६;
 ८.२५.७; ११.१६.१; १४.१३.१३
 अन्धीय *v.* १०.१०.८
 अन्यतर *pron.* ७.११.१३; १२.१७; १३.१
 ११.५.२१; प २९; १३८; १८२
 अन्यतरतः *indecl.* १४.१३.९

- धन्यतरतःप्रायः *adj.* १०.६.१०
 धन्यतरस्तोमोदम् *adv.* १४.१२.१२
 धन्यत्र *prep.* १.१०.१२; ५.१३.१; ११.१०८;
 ६.१५.१०; ७.७.४; ८.११.७; १४.१६;
 २३.१०; १२; ९.१२.७; १०.८.१६; १.१;
 १३.९.१४; १६.११; १७.४; १९.७; २३.७;
 ३१.१४; १४.३.२१; ९.६; ११.१८;
 २६.१२; ५ २६; ३९; ५७; ६१; १२४;
 १३१; १५४; १७०
 धन्योन्य *pron.* १४.२२.१९; ५ ८२
 धन्यप्रम् *adv.* ७.२.४
 धन्यदम् *adv.* १२.१.५; ५ ४८; ४९
 धन्यारम्भ *p. part.* १०.२१.५
 धन्यारम्भण *n.* ५ ४.४.६
 धन्यारम्भणीया *f.* ५.१५.९
 धन्यारम्भणीवारणान *n.* ८.१.५
 धन्यारोह *m.* १३.१७.१०; १४.२.७; १०.८
 धन्यार्हाय *m.* १.७.२; ४.१६.३; १०.३.९;
 १४.२; ५
 धन्यार्हायपचनायतन *n.* ५.४.१७; ५.६
 धन्यार्हायस्थाती *f.* ५ १.६.१५
 धन्याहितामि *m.* ९.१.८; ११
 धन्यज्जितम् *adv.* ११.२१.१५
 धन्यलीक *adj.* ५ १८३
 धन्यदत्त *adj.* ७.९.७
 धन्यर्क्षिष् *adj.* ८.१८.१६; २१.१२;
 १४.२२.७; १२
 धन्यरक्ष *m.* ६.१.९; ५ २.८.१२
 धन्यरत्न *n.* ६.९.९; ५ २.३.१०
 धन्यरत्न *m.* १.१५.४; ६.९.९; १०.७.१०;
 ११.२१.२; १२.२०.५; ५ २.२.५; ३.२०;
 ५ १३
 धन्यरमित *adj.*-मितम् *adv.* १.३.१८; २.१.२;
 ५.२.१५; १८.३; १०.२.१०; १७.७;
 ११.३.२३; १२.७.८; १३.१२.३; १४.४.७;
 ५ २.४.१५
 धन्यरित्यम् *absol.* २.११.२
 धन्यरितमित *adj.* ११.७.४
 धन्यार्थ *adj.* ७.१.९
 धन्यार्थ *m.* ५ २.१.२; २.८
 धन्यशु *adj.* ७.१.९
 धन्यशुबन्धवाजिन *adj.* ५ १.१२.१५
 धन्यकरण *n.* ८.१.१०; ५.४; १२.८
 धन्यकर्तोः *abl. inf.* ४.३.४
 धन्यान *m.* ५ १८७
 धन्यारम्भ *m.* १३.२७.२५
 धन्यारम्भ *n.* ७.१२.६
 धन्यारम्भ *gerund* १०.८.४
 धन्यारम्भ *n.* १.१४.९
 धन्यारम्भ *adj.* १२.१५.१३
 धन्यारम्भ *gerund.* ५ २४
 धन्यारम्भ *pres. part.* ७.२०.१२; १२.३.११
 धन्यारम्भ *m.* ५ २.५.२
 धन्यारम्भ *n.* ५ २.३.२९
 धन्यारम्भ *adj.* ५ १३४
 धन्यारम्भ *m.* १४.१७.१८; १५.४.४
 धन्यारम्भ *pres. part.* २.१७.१५
 धन्यारम्भ *adj.* ११.६.८; १७.११
 धन्यारम्भ *adj.* १.१७.६; ११.१५.३
 धन्यारम्भ *adi.* ५ २.२.२
 धन्यारम्भ *gerund.* ११.२२.१९
 धन्यारम्भ *n.* ५.८.६; name of a hymn
 धन्यारम्भ *adj.* ११.५.२३
 धन्यारम्भ *adj.* १.२.९
 धन्यारम्भ *adj.* ६.१०.८
 धन्यारम्भ *absol.* ७.२३.४; ८.२३.६;
 १४.२३.१०; ५ १.८.८
 धन्यारम्भ *adj.* ९.१७.१२
 धन्यारम्भ *adj.* ८.१३.३; १४.४
 धन्यारम्भ *adj.* १४.३.८
 धन्यारम्भ *adj.* १३.२३.१३; २५.२
 धन्यारम्भ *adj.* ११.५.२४
 धन्यारम्भ *adj.* ५ १.७.५
 धन्यारम्भ *n.* ११.२२.९
 धन्यारम्भ *m.* ७.२२.१५; १४.५.१७
 धन्यारम्भ *adj.* ५ १.१.२
 धन्यारम्भ *adj.* ९.१८.११
 धन्यारम्भ *absol.* २.१६.५

अभितः *indecl.* ५.२०.११; ११.१५.१४; १९;
१२.६.१; ७.८

अभिदोषम् *absol.* ११.२२.९

अभिदोहन *n.* ११.२.११

अभिधानी *f.* १.११.११; १२.४; १०.२०.१५;
११.५.२२

अभिपूर्वम् *adv.* ११.६.६

अभिप्रेत *adj.* ५.२६; १५१

अभिमर्दन *n.* १२.१०.१५

अभिसुख *adj.* ३.१४.३; ४.५.२; २२.१४

अभिवान्यक्ता *f.* ९.१४.१८; ६.२.१०.१२

अभिवान्या *f.* ८.१४.२; १४.१३; १६.१४;
१७.८; ६.२.४.२०

अभिवच *m.* १३.७.५; ७; १३; १०.१४;
११.१०; ११; १२.६; ७; १४.१.१०; ७.४

अभिवचमन्त्र १३.७.१३

अभिसमाहारम् *absol.* २.४.४

अभीतरी *adj.* १०.१२.११

अभोजनीय *adj.* ९.५.२; १८.४

अभ्यक्त *adj.* ११.२२.१०

अभ्यग्र *adj.* २.९.४

अभ्यञ्जन *n.* १.७.९; ९.७; ८.१८.७

अभ्यन्तर *n.* ७.३.१; १०.३.१८; ५.५३

अभ्याकारम् *absol.* २.४.४

अभ्यातान *m.* ५.१९४

अभ्यादाद्य *adj.* ९.५.१२

अभ्युद्योत *adj.* १२.२६.१; २; २७.२१

अभ्युपसेकम् *absol.* १०.४.६

अभ्र *n.* ११.२२.११

अभ्रि *f.* ७.३.३; ७.१०; ११.१.३; ५; १४;
१५.१८; १२.९.१५; ११.३; ६; ६.२.२.३

अभा *indecl.* ९.१५.७

अभासखाद *adj.* ७.२.३.११

अभास्य *m.* ८.१३.१४; १२.१६.१२; १४;
१४.४.२; ६.१.१.१५; २.३.१६; ९.११;
११.४; १२.४

अमुतः *indecl.* ७.८.५

अमूल *adj.* १.५.११; ८.१६.१०

अमोघ्य *adj.* १०.८.५; ११.१८.९; ५.६१

अमोत *adj.* १०.१७.१६

अम्रस्य *adv.* ६.१०.७

अम्रजुक्क *adj.* ८.१२.९

अम्रशिय *adj.* ११.१८.९

अम्रस्य *n.* १२.३.१७

अम्रस्यात्र *n.* १.१४.९

अम्रान्याया *f.* १२.४.२

अम्रुग्धाद्य *adj.* १.५.११

अम्रुक्त *adj.* १.३.२१; ६.६.७

अम्रुज् *adj.* १.३.१९; २२; १३.४.३; ६.७.११;
९.४; २.२.१; ३; ९

अम्रुजाकारम् *adv.* ६.९.११

अम्रुप *m.* ५.१३९

अम्रुनी *f.* ५.१.१; ४.४; ६; ६.१; ७.१६; १०.२;
२१.१३; ६.६.११; ७.९.१५; ९.१३.५;

१०.१२.१४; २०; १२.१९.३; १४.२५.११;
६.१.५.२०; २.१०.५; ६; ७; ५.११९

अम्रुण्य *n.* ५.१०.१३; ११.१९.९; २२.११;
१४.३.७; ६.२.८.६

अम्रुति *m.* ७.२.६; १३.२४.१; ६

अम्रुतिमात्र *adj.* १.१६.६; ५.३

अम्रुतिमात्रोर्विष्य *adj.* १०.२०.८

अम्रुक्तिता *f.* ११.१४.१५

अम्रुण्य *adj.* १०.१४.१९; १७.१३; ११.१६.२

अम्रुण्यनिसात्र *adj.* १४.१६.३; १२; ५.११०

अम्रुक्त *m.* ६.२.२.४

अम्रुक्तीर *n.* ११.१८.११

अम्रुक्तीर्ण *n.* ६.२.७.२

अम्रुक्तीर्णपाचमनीयोदक *n.* ६.२.६.६

अम्रुक्ती *m.* ५.४८; ४९

अम्रुक्ती *adj.* ६.२.६.१

अम्रुक्ती *adj.* १३.७.१३

अम्रुक्तीयस्त *n.* ५.६५

अम्रुक्ती *n.* ९.१.२

अम्रुक्ती *adj.* १.११.११; ७.६.६; ६.२.३.१०

अम्रुक्ती *n.* ५.४.१५; ७.७.१०; ८.११;
१२.३.१०

अम्रुक्ती *n.* ८.१७.९

अम्रुक्तीयमात्रविल *adj.* ५.४

अर्धमास *m.* ५.१३.२१; ८.२४.१; ९.२.१;
३.२२; ९.२

अर्धवे *m.* ७.२०.४; १३.३१.८; १०

अर्धवाराव *m.* ९.२४.२०

अर्धशीर्ष *m.* ७.१०.७

अर्धिन् *adj.* १४.५.११

अर्धोदित *adj.* ५.९.१

अर्धु *ठ.* १३.३३.१

अर्वाग्वसु *m.* ६.२.२

अर्वाचीन *adj.* ७.१०.९

अर्वाञ्च *adj.* ६.६.५; ७.८.३

अलङ्कार *n.* १४.२.१४; ११.३

अलङ्कार *m.* ९.१.२१; १२.८

अलङ्कृत *adj.* ७.१६.१४

अलम् *indecl.* १४.१२.१३

अल्पीयस् *adj.* २.७.८; १३.१२.२; ५ ११४;
११५

अल् *ठ.* प्र+ ९.१३.१

अलका *f.* ११.१५.२५; ९.११.१०

अलकायल *adj.* १०.३.२१

अलकाय *m.* ९.१.८; १०.५; २.११.४

अलक्षण *n.* ६.६.११; ९.११.७; १३.४; ५

अलक्षयम् *absol.* १०.१८.१३

अलगाहन *n.* ९.१.१८

अलघ *adj.* २.१३.९; ८.२०.९; ११.११.१३

अलघ्रापय *n.* ११.२.११

अलचन *n.* ९.१.७

अलद *m.* ७.७.१३; ८.९; ११.३.१४; १२.९.१५;
९ १.४.१

अलतक्षण *n.* ७.२.१२

अलत *adj.* ७.१२.१५

अलदान ८.१०.५; ८

अलन *n.* ९.१.५

अलनयन *n.* १२.९.१७; १३.१६.७; २०.७

अलनेवनप्रवाद *f.* ६.३.११

अलपुत्र *m.* ८.६.१३; ११.९; ७; १२; १४.१६;
१४.२०.१; ११; २१.४; ८; १३; २३.१७;

२३.१; ४; ५ ८६

अलपार्थ्य *adj.* १.२.१२; ६.६.५

अलरोहण *n.* ९.२.५.१३

अलरुक् *adj.* १२.१०.७; १३.११.८; १४.८.९

अलक्य *adj.* १.६.११

अलवर्षण *n.* ५ ६६

अलशिष्ट *adj.* १.१६.४; ३४.५; ४.२०.५;

६.३.१३; ७.१४.८; १०.१६.११; १४.१९.१;

४; ९ १.६.२०; २.८.१५; ५ ५१; ११९

अलसक *adj.* १०.१२.७

अलसान *n.* १.२.१

अलस्यमि *adj.* ५.१८.३

अलस्तरण *n.* १२.९.१७

अलस्थित *adj.* १४.४.७

अलहननमन्त्र *m.* १३.१८.१०

अलहितशम्भ *adj.* १२.६.९

अलगात्र *adj.* २.९.४

अलानीनपाणि *adj.* १.८.७

अलानीनम् *adv.* ६.१२.७

अलान्च *adj.* ३.६.१६

अलाननम् *absol.* ९ १.१०.५

अलान्तरदीक्षा *f.* ११.२१.१; १२.२.१; १८.७

अलान्तरदेश *m.* १.२४.२; ८.१६.३; २२.६;

१०.३.२; ११.६.१६; १२.११.२

अलान्तरदेज *f.* ३.२.२; ७.२१.१

अलशिष्ट *adj.* १.५.१.३

अलि *m.* १४.४.७; ५ ८२

अलिहृत *adj.* ५.१६.८; ५ ५७

अलिच्छिन्न *adj.* १.१.४

अलिच्छेद *m.* १०.१०.८

अलिज्ञात *adj.* १०.१२.१२

अलिहृत् *pres. part.* १४.५.१४

अलिमुक्त *adj.* १०.२०.१७

अलितेकम् *absol.* १.७.५

अलितेष *m.* ५ ८०; १४०; १४२

अलिहृत्कारिन् *adj.* ९ १.१.२

अल्लङ्ग *adj.* १२.१९.३

अल्ल *adj.* ५ १३०

अलोहित *adj.* ११.२.१३

अल्यतिपातम् *absol.* ११.८.१३

अल्यन्त *adj.* २.१४.८

- ८.११.१३; ९.५.१; २; ३; २३; १४.७;
 १५.६; १६.२; १७.२; १०.२.२; १०.७;
 १५; १२.६; १७; ११.२२.११; अति+
 पै २.५.९; सम्+ ५.३.१९; ११.२.२१
 आपत् *f.* ६.९.१०; पै २.९.२
 आपराधिक *adj.* १२.४.१; ५.११; १६
 आपूर्यमाणपक्ष *m.* ११.१.१; २१.२; पै २.८.१०;
 प १०६
 आपोहिष्ण्या *f.* पै २.७.११
 आप्त *adj.* ११.१.१८; २.२७; १२.९.१४;
 १३.१०; १३.९.९; ८.१८; ९.१६; १६.८;
 १४.२.२
 आप्य *m.* ८.२.३
 आप्यायन *n.* १३.३२.६; १४.३.२३; ६.२५;
 ११.२१
 आप्री *f.* प ३२
 आभरण *n.* ८.६.२; १६.९
 आभिवर्णिक *adj.* प ६१
 आमन्त्रण *m.* ८.४.७; १३.२७.४
 आमन्त्रणोय *adj.* ५.२०.२
 आमपात्रस्य *adj.* २.४.२०
 आमपेप *adj.* ८.७.१
 आमयावित् *adj.* १.९.६; १३.१४.३; २०.११;
 १४.१३.१३; पै २.९.२
 आमावास्य *adi.* १.१.२; ८.१.९
 आमिक्षा *f.* ८.१.१९; ३.३; ५.५; ६.२२; ८.७;
 १३; १५.१; १०.९.१३; १२.६.१; २;
 २१.१०; १३.३.१४; १८.१८; २१.१७;
 १४.२५.१; ४; ६; पै १.२.५; ६.२४; १२.
 १४; २.८.१६; १०.१०; प २८; १६१
 आमात्र *p. part.* १.४.१; १२.११.९; १३.२६.६;
 १४.१२.२; १८.१; पै १.२.१३; प ४६
 आमतन *n.* १.६.१४; ११.५; २.१६.११; १९.८;
 ३.५.७; ६.७.७; १३.११.९; १३.८; १४.१०;
 २५.११; १४.८.८; ९.९
 आमत *adj.* ९.१५.७
 आमुष्मय *adj.* ६.८.७; १३.१६.५; प २०९
 आमुष्मती *f.* पै २.८.४; name of an Iṣṭi
 आमुष् *n.* १.९.१०; १३.१६.४
 आरम्य *adj.* ४.४.५; ६
 आरात *indecl.* पै १.१.६
 आरुढ *adj.* १०.६.१
 आरोग्य *m.* १०.३.३
 आरोहण *n.* पै १.४.६; २.५.१३
 आर्ति *adj.* पै २.९.२
 आर्ति *f.* ९.२.९; १६; ११.१६.७
 आर्तिगत *adj.* ९.२.१४
 आर्तित्र *adj.* ९.६.१३
 आर्तिज्य *n.* ३.१५.६; प ११८
 आर्द्र *adj.* १.५.५; ५.३.१२; ७.२३.२;
 ८.१६.१६; ११.२२.१०; १३.१०.५; प ३
 आर्मेत्र *adj.* १४.१०.६
 आर्य *m.* ९.१८.४; ११.२.१२
 आर्यहृत *adj.* ६.८.१४
 आर्येय *m.* २.१५.९, ११; ५.३.१०; १५.४;
 ८.१८.१५; ९.९.५; १०.८; १०.१.१;
 १४.५.५; १४; २२.६; प १३२
 आलव *m.* १.४.१
 आवपनमन्त्र *m.* १३.१८.१०
 आवसथ *m.* ५.२.२०; १०.३; १२.११
 आवसथीय *adj.* ५.१०.३; ११.७
 आस्तप्य *m.* ५.४.१६; १०.१.४; १२.४;
 ६.८.१०; पै १.१.८; ३.८; ५.२; प १८७
 आवाहन *n.* प ९५
 आविक *adj.* प २२२
 आविम् *indecl.* ६.१७.१०; ८.१.१५; १४.१४.५
 आवृत् *f.* १.९.२; १०.१२; ५.१४.११; ६.८.१६;
 ८.२१.९; ६.२१; २२; ८.११; १०.९;
 १५.६; १७.३; २४.७; १०.२२.८;
 ११.२२.६; १२.५.९; ६.१; ६; १३.१८.१५;
 १४.१.१७; १०.१
 आवेदन *n.* १४.२६.१२
 आव्रधन *n.* ७.२.२
 आव्य *m.* ८.३.३
 आविर् *f.* १४.१०.२.४; ७.४
 आविष् *f.* ४.१२.५; ८.१०.११; प १५५
 आवृत् *adj.* प ९३
 आशय *adj.* १.१६.५; ५.१०.८; १३.१.१३

- अहोमार्थ *adj.* १.१०.२
 आकृति *f.* १.१०.९
 आक्रमण *n.* २.१४.२
 आकृत् *m.* ५.५.४; ८.१२.६
 आग्न *m.* ८.११.९; १६.२३; २०.९
 आग्नि *adj.* १.१.१
 आग्निवमानी *f.* ५.१०.८
 आग्निवमानी *f.* ६.१.११
 आग्नीध्र *n.* १२.२१.१२; १३.३.१०; ११;
 १४.४.११; the Agnidhra fire-
 chamber.
 आग्नीध्रिय *adj.* १.१.८.१२
 आग्नीध्रिय *n.* २.१५.७; १२.१४.२
 आग्नीध्रिय *adj.* १३.१७.१७; २०.२४; १४.२.१६;
 ४.१; १६.६; १५.२.३
 आग्नेय *adj.* ५.२०.६; ५.१९८
 आग्नेयविकार *m.* ५.१५४; १५७; १७०
 आग्नेयविक *adj.* ५.१५.६; २०.१३; २१.१२
 आग्रयण *n.* ५.१४.१६; ६.१५.१; १६.१९;
 २.१६.१३; १३.९.१२; १४.६; १५.७; १०;
 २०.२; १४.१.१५; ५.१४; १२.४; १३.१५;
 १५.१६; १८.१०; १५.३.११; ५.४१
 आग्रयणस्थली *f.* १३.१.१३; ११.९; १५.८;
 १४.१.१६; ९.१५
 आग्रयणग्राम *adj.* १३.१.४.७
 आग्र्य *m.* १२.२२.५; ६; २३.२
 आग्र्येण *f.* १.५.९; २.९.६; १२.२.१८;
 १३.३.६
 आग्र्येण *m.* ३.५.४
 आग्र्येण *m.* ५.६.७
 आग्र्येण *m.* १.८.१२
 आग्र्येण *adj.* ७.५.२
 आग्र्येण *n.* ७.१२.१७
 आग्र्येण *f.* १.५.१; name of a *ph*
 आग्र्य *adj.* ५.२२२; derived from a
 she-goat.
 आग्र्येण *m.* १.१०.५
 आग्र्येण *m.* ४.७.६; १३.६.७; ८
 आग्र्येण *adj.* ५.१५०
 आग्र्येण *m.* ३.८.१४; १.५.१५
 आग्र्यविकार *m.* ५.१५०
 आग्र्यवित *n.* ५.१९८; २०.६
 आग्र्यालाम *m.* ५.२२२
 आग्र्यावेक्षण *n.* ४.७.६
 आग्र्येण *f.* ४.११.६
 आग्र्येण *n.* १.७.९; ९.७; ७.८.६; ८.१६.७;
 २१.७; १०.४.११; १.११.१४; १५
 आग्र्येण *m.* १२.२०.८
 आग्र्येण *n.* १०.२१.५; १२.८
 आग्र्येण *f.* १०.२१.१; २३.१३; १२.१.१; २.८
 आग्र्येणवित *m.* १२.१६.२
 आग्र्येणवित *n.* १२.१६.२
 आत्मन् *m.* ५.१६.२; ६.६.११; १.२.१०.५; ५
 २०१
 आत्मदेह *m.* ५.१८८
 आत्रेय *m.* १४.५.४; ५
 आदहन *n.* १.१०.९
 आदि *m.* १.२.१
 आदित्यपत्र *n.* १३.२.२; २२.३; १४.८.५;
 ९.९; १५
 आदित्यस्थली *f.* १३.२.२; २२.१३; २३.३;
 १४.८.५; ९.१५
 आदित्यकृति *f.* १३.१४.१६
 आदित्योत्थान *n.* १.२.१.७
 आदिप्रदिष्ट *adj.* १.१.२१
 आदिष्ट *adj.* ७.२३.१४; २.१८.८
 आदिष्टदक्षिणा *f.* ५.१२.२१; १३.१
 आदिष्ट *adj.* ६.१२.५
 आद्य *adj.* ५.२२; ३४
 आद्यवनीय *m.* १३.२.१३; १२.५; १३.१;
 १६.१०; १२; २०.८; २३.५; १४.३.१४;
 ११.९
 आद्यमानन्तरम् *adv.* ५.१६
 आद्यर्थ *adj.* १.१.३.६
 आद्युद्ध *adj.* १०.१३.१; १२.१३.७; १.११.१
 आदीकृत *adj.* ८.२३.१२
 आद्युद्ध *adj.* ६.९.१
 आद्युद्ध *n.* १३.३३.६; १४.१०.३; १८.४
 आद्युद्ध *n.* १.१.१५.१७
 आद्युद्ध *n.* १.१८.१; २; ७.१३.११; १४.१०;

- ईपत् *indecl.* ८.१.१५; ७.१
 ईपा *f.* १.१९.४;६; १०.१९.१६; १३.३.१०;
 उक्त्य *m.* ६.१.९; ११.१२.१२; १२.१०.१३;
 १३.५.८; १४.७; १६.३; १९.८; २०.३;
 २२.१७; १४.१.१७; २.११; ७.१६; १०.१;
 १५.१०;१२; १४; १५.४.४
 उक्त्यपात्र *n.* १३.१.१३; ३२.१८
 उक्त्यविप्रद *m.* १३.३.३.३;८
 उक्त्यसंस्थ *adj.* १४.१०.१
 उक्त्यस्थाली *f.* १३.१.१३; ३२.१८; ३३.९
 उक्त्याप्त *adj.* १३.१४.७
 उक्त् *v.* अत्+ १.७.८; ७.३.८; ११.१५.२६;
 उप+ ७.१०.१२; प्रति+ २.८.१
 उखा *f.* ७.६.८; ५ ११९
 उखासिर्बर्जन *adj.* ११.२.१५
 उख्य *adj.* ५ ११९
 उख्येत् *adv.* २.१५.१३; १८.४; १०.१.४-७;
 ११;१२; १०.२.१; ७.८; ११.६.२;३;
 १३.१५.११
 उख्येत्तराम् *adv.* १२.१०.७
 उच्छिष्ट *adj.* २.१७.७; ११.१२.१८
 उच्छिष्टखर *m.* ११.६.१६; ११.१५; १३.१२;
 १४.७; १६.१३
 उच्छिष्टपात्र *n.* १३.८.६
 उत *indecl.* ५ १५
 उत्तर *m.* १.२१.१; २२.३;१२; २.१.१०; २.
 ७;१३; ५.३; ७.११; १४.८; १५.६; ३.४.
 १०; १२.९; ४.६.६; ७.१३.७; १५.६;
 २२.१८; ८.२.१७; ५.१२; १२.५.५;६;
 १३.२०.१३
 उत्तपन *adj.* १.१२.१२
 उत्तन *adj.* १.४.१०; ७.१८.३; ११.११.१५;
 १२.३.१८; १४.१.१०;१२; ५.४; ६.१५;
 ५ २.१.२; ५ १२; १४; ९९; ११४; २०१
 उत्तरतउपचर *adj.* १.१.१६
 उत्तरदण्ड *adj.* १०.१६.६
 उत्तरानि *f.* ७.३.१३; ११.१४.६;८
 उत्तरपूर्व *adj.* १०.३.२; ११.६.१६
 भा.३१
 उत्तरलोमन् *adv.* १.२१.२; १०.५.१४; १३.९;
 १९.३; २२.१; ११.१.१३; ६.८; १५.२७;
 १२.१३.८; १७.१०; ५ १.७.१; ११.१
 उत्तरवेदि *f.* ७.२.१९; ३.५; ९;१२;१३; ४.१;
 ९; ५.१; ८.१.८; ५.१६; १०.१३.९;
 ११.१४.१;४;६; १६.१.८; १२.५.२;९; ७.८;
 १३.३.४.२;३;६; २५.२; १४.१९.१; १५.१.
 ५;६; ४.५; ५ २.६.३; ७.२
 उत्तरवेदिश्रोणि *f.* १२.२१.२
 उत्तरापर *adj.* १.७.८
 उत्तर(फल्गुनी) *f.* ५.१.१२
 उत्तरारणो *f.* ७.९.१३; ५ २१२; २१३
 उत्तरार्ध *adj.* १.५.८
 उत्तान *adj.* १.११.१४; २०.१४; २.४.४;५;
 १२.११; ३.५.८; ७.२२.१०;१३; १०.८.१०;
 १२.१.१०; ४.४; १३.११.८ ५ १.२.१;
 ३.११; २.१२.३
 उत्पतित *adj.* ११.२२.१२
 उत्पूत *adj.* १.७.७; ९.१५.९;१०
 उत्स *m.* ९.१२.१
 उत्सर्ग *m.* १.१२.१५
 उत्सर्जन *n.* १.३.२०
 उत्सृष्टमि *adj.* ५ २.९.७
 उदक *n.* ८.२५.७; ५ १.३.५; ८.८; २.४.२९
 उदकतृत् *n.* ११.२.१६
 उदकमण्डु *m.* ३.७.१
 उदकप्रति *m.* १.८.६; ९.७; ५ २.७.५
 उदकान्त *m.* १०.१३.१; १४.२१.६;११; २३.९
 उदग्मन् *m.* ८.१८.५; २०.१०; १०.१३.९;
 ११.२.१.८; ५ १.७.११; ९.४; २.२.९;
 ३.३०
 उदहोत्सर्गो *n.* ५ १.४.६; ८.९;१३
 उदगम *adj.* १.४.९; ११.३;१२; १५.६; १८.३;
 २.९.३; ११.१३; १२.८.७
 उदगमन *n.* ११.१.१; २१.२; ५ २.८.९;१०;
 ५ १०६
 उदगान्त *adj.* १२.९.६;१३
 उदगोव *adj.* १०.२०.११
 उदहण्ट *adj.* ७.१.१०; cf. दक्षिणवृत्

आशुवाद्य *adj.* ७.६.२; १०.२१.२
 आपाती *adj.* ८.८.५
 आसु *v.* अघि+ ९.४.१२; अतु+ ८.२१.१५;
 उप+ १.६.२; परि+ ११.१६.१०
 आसन *n.* १०.९.८
 आसन्दी *f.* १०.२०.७; १६; २२.१; ५ १२.१;
 ३.१०; १२.६
 आसल *adj.* १.४.२०; १२.१८.१
 आसोन *p. part.* ३.४.३; ७.७; ७.१५.६;
 १२.२१.१; १३.३१.५; १४.५.९; १६;
 १५.२; २५.३; ५१८
 आसेचनवत् *adj.* ११.१४.१४; १२.१३.८;
 १३.२.६; ५ १.३.१३
 आस्तरण *m.* ३.२३.१
 आस्ताव *m.* १३.२०.१६
 आस्त्यद्र *adj.* ५.७.१३; ८.२; ११.१३.५
 आहननप्रकार *m.* १२.१३.९
 आहरणकल्प *m.* ५ ११९
 आहर्तो *abl. inf.* ४.२.३
 आहवनीयधर्म *m.* १२.६.११
 आहवनीयायतन *m.* ५.२.१९; ३.१; ४.१६
 आहर्मिपुत्री *adj.* २.३.१
 आहितामि *m.* ७.२३.१०; १२; ९.१.१७; ४.५;
 ५.६; ९; ९.१०; १२; ५ १.१.३; १०;
 २.१.७; ९; १०.१; १०; १३; ११.९-१३;
 १३.१; ५ ११२; १८५
 आहितामिनत् *m.* ५.१६.११
 इ *v.* १.१०.२; ६.४.८; ७.१.४; ११.२.२१;
 अ०७+ १.२.७; अति+ ५.१७.७; ६.८.१८;
 ७.२३.१०; ११; १२.१.७; १०; २०.७;
 १३.१५.३; अति+अ+ १४.४.११; अति+
 परि+ ११.१७.१२; अघि+ ११.२२.४; ५; ९;
 १३; १५; १६; १८; १९; अतु+ ५.८.४;
 अतु+अव+ १.२.१.६; अतु+परि+ १२.२१.३;
 ४; १५.१.६; अतु+अम्+ ६.१७.५; अन्तु+
 ९.३.८; १९.१; अग्नि+६.५.६; अग्नि+अति+
 १४.२६.१०; अग्नि+आ+ १४.४.८; अग्नि+
 उद्+ १.२३.१०; ५.२१.१८; ९.६.२; १०.७;
 ११.१.५; १०.८.८; ५ २.१०.४; अग्नि+उद्+
 आ+ १२.१६.९; अग्नि+उप+ १४.२१.८;

अव+ ८.११.६; ९.६.९; आ+ ८.२३.६;
 १४.२३.१०; उद्+ १.१.८; ७.१८.५;
 ८.११.१४; १०.११.१; २; १४.२३.४; ५
 १.७.४; उप+ १.२.७; ४.४.४; ५.३.१५;
 २२; १६.२४; ९.६.१०; १७.१; १०.७.१३;
 ११.१२.१८; १४.२; १२.२.१; १३.१०.४;
 ९; १०; १२.३; ४; १४.८.९; २१.६; ५
 १.७.४; ५ ११६; परा+ ८.२१.४; परि+
 ७.१८.४; ८.१७.९०; २०.१०; २२.९; १०;
 २३.९; ११.८.१२; १४.४; १४.५.५; ४.१;
 १५.१.८; २.३.५; ४.७; ५ १.१.५; ३.१;
 २.३.१५; प्र+ ५ १.१.५; प्रति+ १.१.१८;
 ५.१९.१६; २.७.१२; ६.९.१०; १५.११;
 ७.२.१५; ८.१.५; ११.८; ११; २३.९;
 ११.९.५; १३.१७.१४; ५ १.२.७; १२.२;
 २.७.७; प्रति+परा+ ३.१.१२; प्रति+परि+
 ३.७.२; ७.१२.७; ८.१७.२०; २०.१०;
 ११.८.१८; १४.५; १७.१२; १३; १२.२१.४;
 ५; १५.२.३; ५ १.२.१६; वि+ ९.१४.४;
 ५; वि+अति+ १३.२९.१०; वि+अव+
 १.१९.१०; ५.८.३; ११.२.२०; ५ २.१०.२;
 वि+परा+ ८.१.१२

इक्षुशलाका *f.* ७.६.२; ८.१७.१०; १०.२१.२
 इज्या *f.* ९.१.३; ५ ७९
 इक्षुत् *m.* ५ १.७.७
 इक्षुत् *adj.* ८.१३.१७; ९.१७.४; १०.२२.१३;
 १४.११.४; २५.५

इक्षुमात्र *m.* १.१६.३; ३.१.१; ५ १.६.१८
 इक्षुप्रसधन *m.* १.५.१५; ३.९.४
 इक्षुसंनहन *m.* २.१२.८; १५.२; ६; ३.४.७;
 ४.१७.३

इन्द्रपूर्वत् *m.* ५ १५६
 इन्द्रपाजिद् *adj.* १.१७.१३; १४
 इन्द्रियकाम *adj.* ६.१४.१४
 इभु *v.* ९.४.३; ११.८.१४; उप+अम्+४.२३.६;
 ६.३.८; १४.८; ७.५.५; ९.११.९

इरिण *m.* ५ १.१.५
 इष्टका *f.* ५ २.४.३; ५; ५.१
 इष्टकाय *adj.* ५ २.२.३

- ईपत् *indecl.* ८.६.१५; ७.१
 ईषा *f.* १.१९.४; ६; १०.१९.१६; १३.३.१०;
 उक्थ्य *m.* ६.९.९; ११.१२.१२; १२.१०.१३;
 १३.५.८; १४.७; १६.३; १९.८; २०.३;
 ३२.१७; १४.१.१७; २.११; ७.१६; १०.१;
 १५.१०; १२; १४; १५.४.४
 उक्थ्यपात्र *n.* १३.१.१३; ३२.१८
 उक्थ्यविप्रद *m.* १३.३३.३; ८
 उक्थ्यसंस्थ *adj.* १४.१०.१
 उक्थ्यस्थाली *f.* १३.१.१३; ३२.१८; ३३.९
 उक्थ्याप्र *adj.* १३.१४.७
 उख् *ठ.* भव+ १.७.८; ७.३.८; ११.१५.२६;
 उप+ ७.१०.१२; प्रति+ २.८.१
 उखा *f.* ७.६.८; ५.११९
 उखार्सिर्जन *adj.* ११.२.१५
 उखल *adj.* ५.११९
 उखेत् *adv.* २.१५.१३; १८.४; १०.१.४.७;
 ११; १२; १०.२.१; ७.८; ११.६.२; ३;
 १३.१५.११
 उभेतपाम् *adv.* १२.१०.७
 उच्छिद्य *adj.* २.१७.७; ११.१२.१८
 उच्छिद्यत्तर *m.* ११.६.१६; ११.१५; १३.१२;
 १४.७; १६.१३
 उच्छिद्यपात्र *n.* १३.८.६
 उत *indecl.* ५.१५
 उत्कर *m.* १.२१.१; २२.३; १२; २.१.१०; २.
 ७; १३; ५.३; ७.११; १४.८; १५.६; ३.४.
 १०; १२.९; ४.६.६; ७.१३.७; १५.६;
 २२.१८; ८.२.१७; ५.१२; १२.५.५; ६;
 १३.२०.१३
 उत्तपन *adj.* १.१२.१२
 उत्तम *adj.* १.४.१०; ७.१८.३; ११.११.१५;
 १२.३.१८; १४.१.१०; १२; ५.४; ६.१५;
 ५ २.१.२; ५.१२; १४; १९; ११.४; २०.१
 उत्तरतउपचर *adj.* १.१.१६
 उत्तरतद्य *adj.* १०.१६.६
 उत्तरनाभि *f.* ७.३.११; ११.१४.६; ८
 उत्तरपूर्वा *adj.* १०.३.२; ११.६.१६
 उत्तरलोमन् *adv.* १.२१.२; १०.५.१४; १३.९;
 १९.३; २२.१; ११.१.१३; ६.८; १५.२.७;
 १२.१३.८; १७.१०; ५ १.७.१; ११.१
 उत्तरवेदि *f.* ७.२.१९; ३.५; ९; १२.१३; ४.१;
 ९; ५.१; ८.१.८; ५.१६; १०.१३.९;
 ११.१४.१; ४.६; १६.१.८; १२.५.२; ९; ७.८;
 १३.२.४.२; ३.६; २.५.३; १४.१९.१; १५.१.
 ५.६; ४.५; ५ २.६.३; ७.२
 उत्तरवेदिधोगि *f.* १२.२१.३
 उत्तरपर *adj.* १.७.८
 उत्तर(कस्तुरी) *f.* ५.१.१२
 उत्तरारणी *f.* ७.९.१३; ५.२१२; २१३
 उत्तरार्ध *adj.* १.५.८
 उत्तान *adj.* १.११.१४; २०.१४; २.४.४.५;
 १२.११; ३.५.८; ७.२२.१०; १३; १०.८.१०;
 १२.१.१०; ४.४; १३.११.८ ५ १.२.३;
 ३.११; २.१२.३
 उत्ततित *adj.* ११.२२.१२
 उत्प्ल *adj.* १.७.७; २.१५.९; १०
 उत्त *m.* ५.१२.१
 उत्तरी *m.* १.१२.१५
 उत्तर्जन *n.* १.३.२०
 उत्तष्टामि *adj.* ५ २.९.७
 उदक *n.* ८.२५.७; ५ १.३.५; ८.८; २.४.२९
 उदककूप *n.* ११.२.१६
 उदकमण्डप *m.* ३.७.१
 उदकाप्रति *m.* १.८.६; ९.७; ५ २.७.५
 उदघ्नन्त *m.* १०.११.१; १४.२१.६; ११; २३.९
 उदग्म्भ *m.* ८.१८.५; २०.१०; १०.१३.९;
 ११.२१.८; ५ १.७.११; ९.४; २.३.९;
 ३.३०
 उदकोपसर्जन *n.* ५ १.४.६; ८.९; १३
 उदगप्र *adj.* १.४.९; ११.३; १३; १५.६; १८.३;
 २.९.३; ११.१३; १२.८.७
 उदगवन *n.* ११.१.१; २१.२; ५ २.८.६; १०;
 ५.१०.६
 उदगपत्त *adj.* १२.९.६; १३
 उदगी *adj.* १०.२०.११
 उदहगात् *adj.* ७.१.१०; *cf.* दक्षिणपट्ट

- उदङ्ग्याय *adj.* १.१.१२
 उदचन *n.* १३.१३.१; १६.१.१६
 उदधांठ *f.* ४.२०.३; ६.१०.२
 उदन्त *adj.* १.१४.९
 उदसात्र *n.* ५.३.७; १०.१५.१६; पै २.४.१३;
 ३०; ५.१२
 उदय *m.* १०.७.५
 उदयनीय *m.* १४.२४.२-४; ११४
 उदयनीया *f.* १४.२४.१
 उदयनीयाप्रवृत्ति *indecl.* १४.२६.८
 उदर *n.* १३.१५.१६; पै १.४.१; ६.९; २.१२.२
 उदरसानीय *m.* १४.२६.१
 उदरसानीया *f.* १.१४.४; १; १४.२३.६
 उदान *m.* ११८७
 उदित *p. part.* ६.९.८; ९; ८.१४.१३; १३.
 १३.१४.१५; १४.१७.८
 उदितावुदित *adj.* १३.१९.३
 उदीची *adj.* १.२.९
 उदीचीनाम *adj.* २.९.९
 उदीचीनमुग्धा *adj.* १.२३.२; ७.३.१
 उदीचीनदण्डा *adj.* ६.१३.८
 उदीचीनदत्ता *adj.* १३.१२.१३
 उदीचीनगाद *adj.* ७.१३.२
 उदीचीनप्राचीनप्रथम *adj.* १०.१३.१
 उदुम्बर *m.* ५.५.१५
 उदुम्बरताला *f.* पै १.९.२; २.४.१३; ३०; ५.१२
 उद्राण *m.* १०.१.३; ७; ११.२०.७; १३.१६.१६;
 १४.५.८; १३.१०; १४.९
 उद्रु *adj.* २.८.५
 उद्रुत *adj.* ११.२.१३; पै १.१०.३
 उद्रुतमन्त्र *adj.* ८.१६.५
 उद्रुतपूर्वस्वक *m.* १०.१६.४
 उद्यतहीम *m.* ७.४.७
 उद्यम *m.* ५.१९.७
 उद्यममन्त्र *m.* १३.१८.१०
 उद्गात *adj.* ११८१
 उद्गातन *n.* ८.२.१३; १३.६.१७; १४.२१.१२
 उद्गातनमन्त्र *m.* ८.९.१७; १३.१८.९
 उद्गात *m.* १०.३.११
- उल्लत *adj.* १०.३.१; १२.७.११
 उल्लीत *p. part.* १३.२८.६
 उल्लयमानसुकृत *n.* १३.२३.१०; ११
 उल्लेष्ट *m.* १३.१२.१; १३.१; २३.५; १४.
 १८.९; १५; २३.७; ८; १०
 उन्मात्र *adj.* पै २.१२.७
 उपकास *m.* ११.१९.३
 उपचरित *adj.* पै १.२.४; २.३.२७
 उपचारण *n.* ११.४.३
 उपसत *adj.* ८.६.१५; ७.१
 उपद्रष्टु *adj.* १०.१.९; १३.११
 उपदीकसतत *adj.* ११.१६.८
 उपधान *n.* ९.१६.५
 उपधानचक्र *m.* ११२१
 उपधानमन्त्र *m.* ११२१
 उपनत *adj.* ७.८.१२
 उपनख *p. part.* १३.८.८
 उपनिग्राहम् *absol.* १३.२६.१६
 उपन्यसनाथ *adj.* १४.११.१७
 उपपक्ष *m.* १०.३.१६; ८.४.१२
 उपपईण *n.* ५.१२.१५; १४.५.६
 उपविलम्ब *adv.* १.१८.३; ११.२.२६
 उपव्दिदन्त *adj.* १३.१४.६
 उपमध्यम *adj.* ३.२.९; १७.८
 उपस्यन् *m.* ११
 उपस्यन *n.* ५.७.१४; ११.९.१३; १०.२; १६.
 ११.६; १२.१४; १५; १५.१६
 उपस्यनो *f.* ७.४.७; ५.३; ११.५.१२
 उपयुक्त *adj.* २.१९.९
 उपर *m.* ७.२.९; ८.१२; १२.१३.९; १३.२.
 १६; ६.१३; ७.२
 उपर *n.* १०.१३.९; १२.११.१
 उपखिल *n.* १२.११.८
 उपखनन *m.* १२.१२.१९
 उपखणित *adj.* ७.७.११
 उपरि *indecl.* १.४.२१; ५.३.२३
 उपरितर *adj.* १३.३.१४; २१.२०
 उपरिधाम *indecl.* १.१७.७; २.१९.९; ५.१४.
 ३; ९.०.३; ७.४.३; १६.३; १९.३; १.८

- ११.१४.३; १५.३; २४; २८; १२.११.२;
 १३.१०.३; २३.१२; १४.११.१; ५ १२४;
 १९९
 उपरिष्ठाकाल *adj.* ११.४.१४; ५.५; ६.९
 उपरिष्ठादुपवास *adj.* १३.१६.१३
 उपरिष्ठाद्विधान *adj.* ५ ७६
 उपल *m.* १.२१.९; १०; २३.३; ६.१६.२४;
 पै १.१०.५; ७
 उपला *f.* १.१६.२; २३.६
 उपवपन *n.* ८.१.८
 उपवसथ *m.* १.१.४
 उपवात *p. part.* १.२४.११; ५.४.१४
 उपविष्ट *adj.* १४.५.१२
 उपवेश *m.* १.६.१०; ११.११; १२.१३; २४.२;
 ३.१२.९; ६.७.३; ८.१४; १०.४
 उपशुभम् *adv.* ५.४.४; ११.१९.३
 उपसंवेशन *n.* पै २.१.६
 उपसद् *f.* १०.९.१५; १२.२.८; ९; ३.२०; २१;
 २५; ४.८; ९; ५.१५; १९; १९.२; ५ ७४; ७५
 उपसद्भूमम् *adv.* ५ ९४
 उपसन्मूहन *n.* १३.९.१४
 उपसादनीय *adj.* पै १.६.१७
 उपसष्ट *adj.* ९.७.१
 उपस्तम्भन *n.* १२.१२.१०; १३.२.२
 उपस्तरणानिपारण *n.* ५ १२
 उपस्य *m.* ३.९.७; १२.१६.११; १५.२.१; ४
 उपशुष्टन *adj.* १४.२२.१६
 उपहव *m.* ४.१५.२; ३; १३.२६.१३; २८.११;
 १४.१८.१९
 उपाहित *p. part.* ९.१६.६
 उपहृत *p. part.* १३.२७.१५
 उपहोम *m.* ५ ४५; ४९; ५०; १९९
 उपांशु *adv.* २.१५.१२; १८.४; ३.७.७; ५.१९.
 १८; ६.११.२; ८.२.२६; १०.१.४७; ११;
 १२; २.१; ३.८; ७.८; ११.६.१; १; ९.४;
 १३.१.७; ६; ९.१५; ११.१२; १३.३; १४.
 १; ७; २२.५; १४.२४.१२; ५ ९५; ९६;
 १९८; २०६
 उपांशुदेवता *adj.* ६.१५.६
 उपांशुदेवता *f.* ५ ९४; ९५
 उपांशुनामपेयम्राहम् *adv.* १२.१९.८
 उपांशुपात्र *n.* १३.१०.१२; १३; ११.१०; १९.
 १५; १४.९.११; १३.१५
 उपांशुपात्र *m.* २.१८.३; ६; ४.१४.४; ५ २१;
 १५०
 उपांशुवचन *m.* १३.१.९; ९.११; १३.११; १२;
 १९.१७; १४.८.८
 उपांसन्तर्वासी *m. du.* १३.१३.१६
 उपास्त *p. part.* ३.१५.४; १५.३.६
 उपान्त *m.* ७.९.४
 उपार्थ *adj.* ११.२.१५
 उपावर्त *adj.* ७.१.१०
 उपानदहर्णय *adj.* पै १.६.१६
 उपोदन *adv.* ६.९.८; १०.१०.१५; ११.७
 उपोह्व *adj.* ५.१९.८
 उपोपण *n.* पै २.१.१०;
 उभयता *indecl.* ११.१९.११; १२.६.१२;
 ५ २०१
 उभयत्र *indecl.* १.१.९; ८.५.१७; ९.१८.११
 उभयतीमुद्य *adj.* १३.१.१२
 उभयतीमोदम् *adv.* १४.१८.१०
 उभयलिङ्ग *n.* १ १७७
 उभयत्र *adv.* ८.१६.७
 उभयविकार *m.* १ १७७
 उभयार्थ *adj.* ५ ६१
 उरम् *m.* ११.१५.१५; पै २.१२.२
 उरकम् *adj.* १ २२३
 उरौ *f.* ९.१८.८; १०
 उरपात्री *f.* १.१७.४; ७.६.११; ८.१२.१२;
 १२.२.१२; १४.२०.२; पै १.२.४
 उरूक *m.* ११.१९.१३
 उरुखक *n.* १.७.२; ५; १६.२; २१.४; ६.१६.८;
 २१.२६
 उरुखकमुद्र *n.* पै १.६.५
 उरुखकमुद्रमन्त्र *m.* १३.१८.११
 उरुगुण *n.* १.१०.१; २६.६; १०; २.९.१;
 ३.४.५; ७.१२.४; ७; १०; १५.२; १६;
 १९.११; पै १.५.५; ६.२३

- वत्सुकप्रथम *adj.* पै १.२.६
 वत्सुकप्रयत्न *n.* ११.१९.१३
 वप् *v.* उप+ ११.३.१६; १४.२५.८; पै १.७.२
 प १२५
 उपस् *f.* ६.९.८
 उपृ *adj.* ८.२४.९
 उष्णाय *n.* १०.६.३; १६.११; १४.१.६
 ऊह *m.* १०.१८.६; १४.१४.७; पै १.२.१५; १६;
 ९.९; २.३.१५
 ऊरुदम *adj.* पै २.५.८
 ऊर्ण *v.* अप+ १०.८.१; १८.२; प्र+ ७.१४.
 १३; १९.२; ८; १०.६.२; ४; पै १.२.१;
 ६.२५; ७.१
 ऊर्णास्तुका *f.* ७.५.२; ८.२१.६; १०.१७.१४
 ऊर्ध्वकपाल *adj.* ६.८.१४
 ऊर्ध्वमीव *adj.* १.२१.१
 ऊर्ध्वज *adj.* २.५.४; ३.७.७; ५.७.१५; ८.४.
 १; १३.३१.५
 ऊर्ध्ववाच् *adj.* १०.१.१
 ऊर्ध्ववास *adj.* १०.६.९
 ऊर्ध्वदलक *adj.* ७.१.१०
 ऊर्ध्वसाह *adj.* १२.१३.९; १३.२.६; ९.१३
 ऊर्ध्वाम *adj.* १०.३.१३
 ऊर्ध्वस्थि *n.* १.३.१६
 ऊम *m.* ५.५.२
 ऊम्न *m.* १.९.३; ४; ७.१८.५; ११.९.१८
 ऊह *v.* अधि+ १.२४.९; २६.९; २.१३.४;
 १३.१२.११; पै १.५.१३; अनु+प्र+ १.२३.
 ७; अप+ १.२५.६; २.१०.३; ३.६.१६;
 ६.१.१०; अर+उद्+ ५.६.१; अधि+सम्+
 पै १.९.१२; उप+ १.२२.१; उप+सम्+ १०.
 १६.११; नि+ १.८.५; १२.११; २४.२;
 २९.२; ६.१०.४; ११.८.१; परि+ १.१२.
 १३; २.५.५; ७.८.१३; १०.६.११; ११.४.
 ९; ८.२; १२.१३.४; परि+सम्+ १.६.१४;
 ६.८.११; १२; प्र+ १.२३.६; ३.५.१०; ७.५;
 प्रति+उद्+ १३.४.७; नि+३.५.७; १७.६;
 ४.१७.५; ५.१२.५; ७.२२.३; पै २.४.१५;
 वि+भा+ १३.१२.१०; उन्+ ५.१२.५
- ऊह *m.* ६.१५.८
 शक्तानि *n. du.* ९.१३.१
 शक्तिम *adj.* १४.१९.१०
 शक्त् *v.* आ+ ९.२.९; १६; ११.१६.७
 शक्तीप *m. C.* ११.८; १३.१२.७; १०; १४.९.११;
 २०.११; १३; २२.१४
 शक्तीपपक *adj.* ५.१६.१९
 शक्तीपनक्ष *m.* ८.११.७
 शक्तीपमुख *adj.* १३.१२.१०
 शङ्ख *adj.* २.१२.४; १३.१०; ७.१.१०; १३.
 ११.५; १३.६
 शङ्ख *m.* ५.२.५; १३.२१; ६.५.४; ८.२५.३;
 ९.१०; ९.९.१०; १४; १०.१२; पै २.२.१
 शङ्खग्रह *m.* १३.२९.१; २०.८; १४.६.१३
 शङ्खपाल *n.* १३.१.१२; २९.२; ३१.७; १४.२.
 १; ६.१७
 शक्तिम *n.* ८.४.१६
 शक्त् *v.* ५.२०.३; सम्+ ९.१३.१
 शक्तिम *adj.* ५.१.१७
 शक्तम *m.* ८.१०.१२; १४.७.८; १०.१७.७;
 प १८८
 शक्तमा *f.* प १८८
 शक्ति *m.* पै २.१.२
 एककाल *adj.* ८.१.१९; २.१४; २६; ३.२;
 ८.११; ११.९; १०; १५.३; ६; २२.१; ७; ९;
 २४.७; ९.१६.६; १४.२०.४; पै १.६.८;
 प ३८; ४०; १६१
 एककाल *m.* १३.२७.३
 एकग्रह *m.* १३.६.९; ८.१८; ९.१६
 एकदेवतामहण *n.* प १५५
 एकदेवतापिदिम्य *adj.* प १५४; १७०
 एकदेश *m.* १.६.९; ८.२.२; १३.१६.१०; २२.३
 एकधन *n.* १०.२.८
 एकधनपरिदोष *m.* १४.१९.३
 एकधना *f.* १३.४.३; ११; ४.११; ६.२;
 १६.९; १०
 एकधर्म *n.* ६.१५.१६
 एकधर्मि *n.* १.७.३; पै १.२.१३
 एकधारा *n.* १३.२७.२

- एकमुक्त *adj.* पै १.८.१३
 एकमन्त्र *adj.* १.१.२०
 एकरात्र *n.* पै २.३.८
 एकत्रासम् *adj.* पै १.२.१५; ८.५
 एकविंशति *f.* १४.४.७; प २०१
 एकविंशतिदक्षिण *adj.* १०.१७.११
 एकविंशतिदक्ष *adj.* १.५.२
 एकश्ल *adj.* ७.६.६; १३.७; १४.१४; १६.१०
 एकसर *adj.* ११.५.९
 एनस्यक *m.* ९.९.३; ११.१९.१०
 एकस्तन *n.* १२.५.१८
 एकस्तनव्रत *n.* १२.१५.१५
 एकस्त्रया *adj.* १.७.८; ८.६; ७.३.९
 एकहायन *m.* ९.१६.८; १०.१४.१९; १७.१२
 एकादशशतम् *indecl.* १३.१०.१५
 एकादशोह *n.* पै १.८.७
 एकादशिन *adj.* ७.१०.९
 एकादशिनी *f.* ७.१०.९; १३.१९.९
 एकाध्वर्यवप्रायश्चित्त *n.* प १८१
 एकात्रिंशत् *f.* १५.४.४
 एकावर *adj.* प १११
 एकाश्रका *f.* ६.१७.१९; १८.८
 एकाह *m.m.* ५.२.२६; ८.२४.१; ११५.७४; १४०
 एकैक *adj.* ५.१०.११; ६.६.११; पै २.८.१४;
 प १६
 एकैकशस् *adv.* ५.५.१; ८.१८.७; ९.१३.१४;
 पै १.३.९
 एकोत्तरवृद्धि *f.* पै १.८.७
 एकोल्लुक *n.* १.८.५; ८.२२.५७
 एष *m.* ६.८.१; १३.३.५
 एवंविहित *adj.* १३.१०.१४; १२.६; १४.१७.१
 ऐकादशिन *adj.* प १४२
 ऐडिकी *adj.* ११.१७.७
 ऐन्द्रवायवाग्र *adj.* १३.१४.२; ३
 ऐन्द्रामविकार *adj.* प १५६; १७५
 ऐन्द्रामर्षन्त *adj.* ८.७.१; ८.७
 ऐश्वर्यमल *n.* प १८८
 ऐषीक *adj.* १.२२.१; ८.९.७
 ओजस्काम *adj.* ६.१४.१४
 ओदन *m.* ३.३.११; ६.१८.१३; ८.१२.१६;
 १३.१; ३; ९; १२; १४; १५; ९.१८.६; १४.४.७;
 पै १.१.६; २.२.४; प १४९
 ओपधि *f.* ७.१.१३
 ओपधिस्तम्ब *m.* १.१२.१; २.५.४
 ओपधी *f.* १.१४.८; ५.९.११; १०.१; ११.
 २०.५
 औत्तरवेदिक *adj.* १२.६.१०; ८.१७
 औदुम्बर *adj.* १.५.७; ५.१०.१०; ७.६.६;
 १०.३.१७; ६.१८; ११.१.३; ५.७.१०;
 १३; १३.४; १५.१२; २२; १६.५; २१.२;
 १२.१२.२०; १३.२.३; ६.४; पै १.२.१
 औदुम्बरदण्ड *m.* ११.५.१८
 औदुम्बरपर्ण *n.* पै २.७.२
 औदुम्बरशाखा *f.* १२.५.९
 औदुम्बरी *f.* १०.२०.८; १२.९.१२; १५; १६;
 १०.५; १२; १५.६; १४.२.१६; २०.१२
 औपरत्न *adj.* १२.१३.१०
 औपसृत *adj.* ३.५.१; ८.२.९; १०; २३
 औपवस्य *adj.* पै २.९.५; ६
 औपसद *adj.* ११.१९.७
 औपासन *adj.* ५.३.१; पै १.१.८; ३.८; ७.२;
 १२.१०; २.११.६; प १८२; १८३; १८६;
 १८८
 और्वि *patron.* १.१५.११
 औपधकारित *adj.* ७.१७.१; १३.१७.१९
 औपस *adj.* २.११.२
 कंस *m.* १.१७.१२; १२.१.१
 कश्च *n.* पै २.१२.१
 कष्ट *m.* १२.८.१३
 कष्टकिन् *adj.* पै १.१.६
 कष्ट्य *c.* १०.६.१६; ८.३; ८
 कष्टयन *n.* १०.९.८; प ६६
 कव्य *patron.* १४.५.१५
 कथम् *adv.* प १२४
 कथा *adv.* ९.६.१३; १६.९; १७.१०
 कनिष्ठ *adj.* ६.९.१; २
 कनिष्ठप्रथम *adj.* पै १.४.६
 कनिष्ठिष्ठा *f.* १०.३.१९

- कनीयःकनीयः *adj.* १०.४.९
 कन्या *f.* ७.१६.१४; ११.१२.१६
 कपाल *m.* १.१५.५; १६.२; ७.१७.१६; ९.१६.१;
 ४; ६; ९
 कपालमन्त्र *m.* ५.१४.९
 कपालोत्थान *n.* ५.१४.८; १३.१८.१६
 कम्मण्डलुकर *n.* ५.८.१६
 कम् *v.* प्र+ १३.३२.१
 कम्बुशर्मा *n.* १.१६.१८
 कम्बूप *m.* १२.६.४; ७.४; ७
 कम्बु *m.* १३.१८.१; २; १३
 कम्बुनात्र *n.* ८.६.९; ७.१; ८.१०; १२; ९.७;
 २२.१
 कर्ण *m.* ५.७.९; ९.४.७; ११.१५.६; १२.१०.
 ४; ११.१.१४; ६.४
 कर्णसूत्रात् *adj.* १०.२०.४
 कर्णातर्द *m.* १२.७.१२; ८.१
 कर्णिकर *m.* १२.२.४
 कर्ण *adj.* १.१.१८; १०.२०.९
 कर्मात्तम *n.* ८.४.६; १३.९.२
 कर्मागम *m.* १३.१.२
 कर्मात्त *n.* १३.१.२
 कर्मादि *m.* १.२.२; ३
 कर्मा *f.* १.७.११; ८.१; ९.१३; १५.५.२०
 कला *f.* ५ १४१
 कला *m.* १.६.९; ३.९.३; ५.१४.१६; १७.२;
 ६.१४.१६; १७.९.५; १८.२; ६; ७.७.४;
 ८.५.२; १४.१६; २३.१०; २४.१; १०.११.
 १३; १३.१३.३; १४.१.२; १८.२; २६.१२;
 ११.१.१२; ५ १२७; २०३
 कलाप *m.* ५.४.१
 कलापगती *f.* १०.१७.१२
 कारिर्ण *adv.* ६.१.८
 कविदूतवर्ण *n.* १.७.९; ८.१८.७
 कदरा *patron.* १४.५.१५
 कदम्बी *f.* ३.७.४; ७.२२.७; ८.११.२
 कदम्बावृत्ति *f.* १०.८.१५
 कण *adj.* १०.१८.१९; १७.१२
 काण्डकी *adj.* ११.१.१; २; ५.१४; ११.१०;
 १२.८
 कानिष्ठियेव *m.* ६.९.१; २
 काम *m.* १२.६.१; ५ ६२
 कामम् *adv.* ५.१३.२०; २१; ६.८.१७; ८.११.
 १५; १०.९.४
 काम्य *adj.* ८.२५.१; १०.१३.६; १३.१४.३; ४;
 ५ ३७; ५०
 कार्तिके *adj.* २.६.१
 कार्ष्णाजिन *adj.* ११.५.१६
 कार्ष्ण्येयव *adj.* १.५.५; ७.६.३; ६; १०.२१.३;
 ११.५.१५; १२.१२.२०
 कास *m.* १.४.१९; ६.९.१०; ७.८.५; ८.६.१५;
 ९.१४.६; १०.१३.९; १७.१५; ११.६.१३;
 ७.१; १४.७.१५; २६.७; ५ ७९; १०२
 कास्तनापादनीय *adj.* ९.९.११; १५
 कालाकाङ्क्षि *adj.* ५ ७६
 काष्ठ *n.* १.१५.१; १७.७; ५.५.१५; ११.२.६;
 ३.८
 काष्ठमय *adj.* १२.४.६
 काष्ठ *m.* ९.३.५
 कुण्ड *n.* १०.४.१
 कुण्डलि *adj.* १०.२.७
 कुराः *indecl.* १४.६.२; ५ २९
 कुमार *m.* १.११.८
 कुम्भपुरी *n.* १०.६.५
 कुम्भ *m.* १२.२०.६; २१.३.५; ११.९.६;
 १३; १२.१३; २३.११
 कुम्भी *f.* १.२.१३; १२.१२; १३.१.१०; १४.१;
 ७.९.६; १७.७; ८.१३.२; ५ ११६
 कुम्भीदोहन *n.* १.११.११
 कुम्भीभाष्य *adj.* ८.७.८
 कुम्भ्य *adj.* १२.२०.१०
 कुरीर *n.* १०.६.६
 कुलाविनी *f.* ११.३.८; १७.६
 कुलिन्याय *adj.* १.३.१५
 कुल २.३.१२; १२.२; ५ ३२०
 कुलोर्ण *f.* ८.७.७
 कूट *adj.* २.१६.१८

कूर्व *m.* पै १.६.१३

कूर्म *m.* १.२६.२

कूर्मपृषत् *adj.* २.११.४

कृ *v.* अभि+ ९.१५.१४; प १२०; अतु+वपट्+
१४.९.६; १२ ८; अत+आ+ १.२.१२;
६.९; १५.३; ४; ८.५.५; १२.९; ९.२.६; ८;
१३; १९; ३.४; ७; १२.६.१; प १३; अलं+
१.६.१६; २.११.४; ८.६.१९; १३.३; १८.
६; १३.१९.५; पै १.१.२१; २.१२.३;
आविस्+ १४.१४.७; उप+आ+ ७.९.१०;
११; १२.१६; ११ २१.२; १२.१९.६; २०.
१९; १३.३.१२; १७.२; ३; १९.८; ३१.३;
४; १४.७.३; १४.४; ९; १६.१; १५.३.६;
पै १.४.३; प १४२; १५३; तीनी+ १४.
१९.३; पुस्+ १४.२३.१०; प्रति+ ८.७.
२; फली+ १.७.६; शृणो+ ११.३.९;
हिं+ ५.१६.२५; १६.१५.१०

कृत *n. adj.* ५.१२.६; प १२४

कृताकृतकर्मन् *n.* १०.१.९

कृतान्त *m.* ११.२.२१

कृत्तिका *f.* ५.१.७

कृत्यपीवास *m.* १३.८.१६; ९.१०

कृत्यन् *adj.* ८.११.७; ९.१.६; ८.२

कृत्यन्प्रधान *adj.* प ८५

कृत् *v.* अव+ पै १.३.१०

कृत् *v.* १०.८.१७

कृत् *v.* १.१४.३; २.८.६; ६.१०.१०; पै २.४.
९; प्र+ १३.१२.१२

कृत् *m.* पै २.४.११

कृष्ण *adj.* १०.५.१४; ६.७; ८.१७; १७.१७;
पै १.४.३; ४; २.६.६

कृष्णधुर *adj.* पै १.४.३

कृष्णगव *adj.* पै १.२.१२

कृष्णबाल *adj.* १.४.३

कृष्णविपाण *f.* १०.८.२; ३; ६.१३; ९.८; १५.
१०; १४.६.६

कृष्णसूत्र *n.* पै २.६.६

कृष्णाक्ष *adj.* पै १.४.३

कृष्णाजिन *n.* १.७.२; ५; १६.२; २१.१; ४; २२.

५; १३; २३.२; ८; ९.१६.१८; १०.५.१३;

१४; ७.१२; ८.१८; ९.१; ८; १९.३; ६; २२.

१; ११.१.८; १३; १५; ४.१३; ६.८; १५.२७;

१२.१७.१०; १४.४.१०; २१.३; पै १.२.१;

३.११; १०.५; ७; २.१०.१४; १२.२; ३; ५; ६

कृष्णाजिनलोमन् *n.* ११.२.७

कृष्णाजिनास्तरण *n.* ६.१६.१०

कृत् *v.* अतु+वि+ पै २.५.७; उप+प्र+ पै १.७.

११; परि+ पै २.४.१९; ५.३; प्र+ ७.३.११

पै १.१.१५; ८.५

कृत् *v.* १.११.५; २.११.१२; ७.२.४; ३.१२;

८.१०; ८.३.५; १०.६.५; पै २.१०.५;

उप+ पै २.१२.२; प्र+ पै २.१२.३; अतु+

परि+ १०.४.४; उत+ १०.९.५; वि+

प ११५; १४२; सम्+प्र+ १४.२२.१७

कृत् *v.* १०.९.२

केश *m.* ८.४.१२; १०.३.१६; पै १.१.१५; ८.५

केशपक्ष *m.* पै १.२.१५; २.३.१५

केशमधु *n.* ४.१.१; ३.५; ५.१.११; १०.३.१०

११.२.१२; २२.६; ९; १४.२४.१४; २५.१

केशमधुलोमनस *n.* १.१.२१

कोशापिधान *n.* ८.२२.४

कौत्स *patron.* १०.१३.७

कतु *m.* २.१.२; १२.९

कतुकरण *n.* १३.५.७; name of an

offering

कतुकाम *adj.* प ५१; ६४

कतुपद्यु *m.* प १४२

कतुविभागकर्मन् *n.* प ११२

कत्वन् *m.* पै २.८.१०

कत्रादि *m.* प ५१

कम् *v.* अतु+ ५.१७.३; ६.१.३; ८.५.३; २४.३;

१४.१.३; अभि+ १३.२२.७; अव+१४.४.९;

आ+ २.१४.४; ५.८.११; १२; उप+ २.८.३;

उप+निष्+ १.२०.२; ३.१८.१०; ६.१३.९;

७.२३.१; ८.२१.१; ११.९.४; ५; १३.१०;

२१.२; २२.१९; १२.९.२; ३; १८.५; २१.५;

१३.४.२; २३.१४; २९.५.८; १४.५.३;

- १५.१.६, पै २.६.२; निम्+ १०.८.१०; प्र+
 १.२०.४; ५.२२.२; ६.१०.३; ७.३.२;
 ८.१२.७; १४.१; १९.१; १०.६.७; १४.१;
 २१.१; १२.२.९; ४.१०; १२.१४; १६; ५.५;
 ९.२; ११; १६.१; १३.३.२; १४.२०.१;
 २४.१.९; प्रति+आ+ २.१३.१५; १४.५;
 वि+ १४.१८.१२; वि+परि+ ८.१८.१९;
 २१.१०; १३.२४.३; वि+प्र+ ११.२.२१;
 सम्+उत्+ ७.१४.१; १६.१३; पै १.३.६
- क्य *m.* १०.८.१; १३.१.१४
- किमीण *adj.* ११.२०.१
- की *घ.* १०.९.४, १४.१९; १६.१६; १७.१; ४;
 ७.९; ११; १३; १८.२; १५.१.३; परि+ १०.
 १८.१२; वि+ १०.१३.७
- कोत *adj.* २२.१९.४
- कुञ्ज *adj.* प ११
- कूडिन *adj.* ८.१४.१; २३.१२; प १८
- क्षिप्र *adj.* ५.१६.२०
- क्षिप्र *घ.* अर्ध+ २.१३.७
- क्षीतका *f.* ११.३.९
- क्षोमन् *n.* ७.१९.११
- क *indecl.* प १०
- क्वृ *घ.* प्र+ पै १.५.५; ९.२
- कुत्रिय *m.* १०.७.१६; १३.१
- कुर् *घ.* अति+ १.२६.३; वि+ ११.१०.१४;
 पै २.३.१४
- कुल् *घ.* प्र+ १.७.३; ११.१०; १६.१; १५.११;
 २.३.१७; ३.१८.३; ६.८.१४; ७.७.११;
 १०.३.१८; १५.१७; ११.२२.९; १२.६.९;
 १७.१; १३.८.४; ९; १७.१९; १४.१२.११;
 पै १.४.१
- धानवती *adj.* २.५.२१
- धार *adj.* पै १.८.१३
- धि *घ.* सम्+प्र+ ६.६.११
- धिर् *घ.* अमि+रि+ ११.१८.१०; उप+ ८.१३.
 ६; प्र+ प २१३
- धीर *n.* पै २.३.२८
- धीरहोत्र *m.* ६.७.३
- धीरिणी *adj.* पै २.२.४
- धीरिन् *adj.* पै १.१.६
- धीरोत्सिक्त *adj.* पै १.९.२
- धूर *m.* ८.४.१२
- धोत्र *n.* पै १.१.५
- धो *घ.* २.१७.६; १७.१०; अर्ध+ २.१.१७; २.१
- धोत्रपती *f.* १२.१.८; name of a *gh*
- धौम *adj.* ५.२.२२; १०.४.३; ६.८; १६.६;
 ११
- धृष्ट *घ.* प्र+ पै १.२.४
- धृष्टद्वय *n.* प १८१
- धृष्टिर *m.* ७.१.५
- धृष्ट *घ.* २.३.३; ७.३.४; ७.११; ११.३.१४;
 १२.९.१६; ११.६; पै १.७.११; २.६.४;
 वि+ ११.२०.५
- ध्वन्यपुरीषा *adj.* २.३.१
- धृष्ट *m.* ११.५.२५; ६.१५; ७.७; १०.१६;
 १३.२; ११; १४.६.८; १२.१३.१०; १५.१४;
 १३.१.६; २.११; ७.१०; १४.१२.११; १५.
 ३.९; प ५३
- धृष्टसि *m.* १४.२०.११
- धृष्ट *घ.* ७.२३.१२; ११.२२.१; प १०७
- धृष्टिर *adj.* १.५.२; ७; १६.५; ६.८.१४; ११.
 १.३; ५.१५; १३.२.५; प १२६; १३०; २२१
- धृष्टी *f.* पै २.३.१२
- धृष्ट *घ.* आ+ १०.१९.९; २०.१०; उत्+ ७.
 १४.११; १०.२०.१४; १४.२०.१२;
 पै १.५.५
- धृष्ट *n.* ११.२१.२; ८; २२.६; १३
- धृष्टा *घ.* परा+ १४.२१.१०; प्रति+सम्+ २.१८.
 १; सम्+ १०.१५.१५; १४.१४.६
- धृष्ट *m.* ११.१९.९; प ९८; ९९
- धृष्टी *adj.* ६.८.६; ९.१; १२.१७.९; १४.२.५.
 ११
- धृष्टासि *adj.* १४.१३.१२
- धृष्ट *घ.* प्रति+वि+ ५.११.४
- धृष्ट *घ.* प ४२; ४४; अर्धि+ ५.५.१४; १०.४.
 ११; १२.१३; अर्धु+ ५.३.१७; १९; ४.५;
 २.१.१४; १.१६; १०.१३; ११.१३;
 १२.१; ५; १३.४; १४.९; आ+ १.१०.

- १३; १०.३.१७; ५१०२; परि+आ+ २.११.
६; प्रति+आ+ ५ १८८
- गरीयस् *adj.* ५ १५९
- गर्दभ *m.* २.१६.१८; १७.१; ५ ११२
- गर्बीधुक् *m.* ११.३.९
- गार्हपत्यकर्मन् *m.* १२.१६.६; ८
- गार्हपत्यचित्ति *f.* ५ १२०
- गार्हपत्यायतन *n.* ५.२.१२; १३; १८; ४.१; १६;
५.५; वै २.९.१०; १०.५
- गाह *v.* अति+ १०.१२.१७; अभि+प्र+ १४.
२१.१३; २२.१८; अ+ वै १.८.४; २.७.
१०; उव+ ११.४.२; १४.२३.९; सम्+ वै
१.७.११
- गिरि *m.* वै २.१२.८
- गुग्गुलु *n.* ७.५.२
- गुडमिध्र *adj.* वै २.६.१
- गुण *m.* १.४.८; ७.२.३; ५ १५५
- गुणलोप *m.* ५ १६०
- गुणविह्वल *adj.* ५ १७३
- गुणविशिष्ट *adj.* ५ १६०
- गुद *n.* ७.१८.१२; १९.५; १०
- गुदकाण्ड *n.* ७.१९.४; २०.११
- गुर *v.* ४.४.५; ५.३.२२; १०.७.१३; १२.२१.
१३; १३.१६.६
- गुह *adj.* ११.२१.११; २२.६; वै १.८.११
- गुल्फदम *adi.* ७.१.१५
- गू *v.* अव+ ७.९.६; १२.१; उप+ १.३.२;
४.१३; ५.१४; ३.१२.९
- गृध्र *m.* ११.१९.१३
- गृह *n.* १.३.१; ४; ५.३.१६; ९.५.९; १५.९;
१९.१; १०.२.६; १५.२०; १४.८.९; वै १.
१२.३; २.१४.३
- ग्रहपति *m.* ५ १९९
- ग्रहमेवीय *adj.* ८.१२.७; ९; २४; १३.४; १६; १७;
५ ७; १३
- गृ *v.* अभि+प्रति+ १३.३१.१०; अव+ ३.१७.
८; प्रति+ ६.११.२; १३.३१.७; १४; १७;
३२.९; २३; ३३.१३; १४.६.१७; १८; ७.५;
- २१; १२.१२; १३; १४.१०; १५.४; १६.६;
७; १८; १७.१२; १८.५
- गै *v.* ५.६.६; ७.११; ८.१७; ९.१०; १०.५;
६.७; ११.२०.७; १३.१.२; उव+ ११.२०.
७; उप+ १३.१७.६-९; परि+ वै २.७.३
- गो *m. f.* १.२.१५; १२.३; ५.१२.७; १९; १३.
२; १६.३; ८.१.११; १२.१५; १३.२२; ९.
१४.७; १६.१४; १०.१७.१०; १८.१२;
११.१२.३; १४.४.७; ५ ८१; ८२
- गोदान *n.* १०.३.११
- गोदोहन *n.* १.१७.१२
- गोपयस् *n.* ११.९.१७; १४.९
- गोमती *f.* ४.२२.१३; name of a *rk*
- गोमय *n.* १.६.१५
- गोष्ठ *m.* ६.२.५; ३.१; १०.१८.१२; ११.२०.५; ६
- गीतम *patron.* १.१५.११
- ग्रन्थ *v.* १२.८.४; १०; २०; उव+ वै १.२.१५;
१६; २.३.१५; उप+ १०.१७.१७
- ग्रन्थि *m.* १.४.१२; ५.१४; ६.१२; २.५.५; ८.१;
१०.६.११; १७; १२.८.३; ४; १०; १९; २०;
१४.२५.७
- ग्रन्थिकण *n.* १२.१०.१५
- ग्रह *v.* १.१८.२; ५.१६.१३; ८.६.५; ५ १०८;
अभि+ ४.६.६; १३.३३.११; १४.७.१९;
१५.१५; अभि+नि+ १०.१५.७; उव+ २.
१३.१४; ३.५.८; ९; ६.१२.३; ७.५.१; १०.
२०.७; १२.७.२; १४.४.६; उप+ ३.१२.५;
उप+नि+ १०.१६.८; १३.२२.१२; उप+
सम्+ १.१८.६; ५.८.१७; ७.१४.१६; नि+
११.२.२३; परि+ २.२.१; ३.६; ९; ७.९.१३;
८.२.३; ११.२.१२; ३.१०; १२.६.४; ५;
१४.१.४.१३; परि+प्र+ १३.२९.१२; प्रति+
३.१७.५; १०.६.१९; १२.३; ३; १३.२२.
१५; २६.१०; ५ ११७; वि+ १३.३३.१७;
१४.७.१६; १५.१२
- ग्रहकाल *m.* १४.१.१३; ९.१२
- ग्रहण *n.* ८.२.६
- ग्रहणसाद्वी *m. du.* १३.३३.७; १४.७.१७; १५.
१३

प्रहमक्षमन्त्र *m.* १३.२२.२
 प्रहाम् *m.* १३.१४.३
 प्रहावकाशोपस्थान *m.* १४.२.१४; ११.३
 प्राग् *m.* ११.२.१.६; २२.११; पै १.१.१२; ८.८;
 ११.१; २.३.३१; ६.२; ८.५; ६
 प्राग्विक *adj.* ६.१४.१४; ८.२५.६
 प्राग्विकीदा *f.* पै २.१०.३; ११.१-३
 प्राग्विकी *m.* १.१५.११
 प्राग्विक *adj.* पै १.१.२१
 प्राग्विक *m.* १२.१३.९; १६.७; १७.५; १३.२.
 १५; ३.१०; ६.१३; ७.२; १.११; १०.३; ६;
 १२.१; १०.११; १४.१.१२; पै १.६.६
 प्राग्विकत्व *m.* १४.१.६
 प्राग्विकत्वोपस्थान *f.* १४.१.७; name of certain
 f's
 प्राग्विकी *f.* ७.१४.५; ११.१५.८; पै २.१२.२
 प्राग्विकी *m.* ५.२.१
 प्राग्विकी *m.* ११.१०.१; १७.१; २; १८.१-३;
 ११.१०
 प्राग्विकी *adj.* ११.१.४; ६; ८; १८.४; ५;
 २०.१
 प्राग्विकीयवित्त *m.* ११.१७.४
 प्राग्विकीयवित्त *m.* ५.७.४; २०; ९.६; name of a
 formula
 प्राग्विकीयवित्त *m.* ११.५.५५
 प्राग्विकीयवित्त *f.* ११.३.८; १७.५
 प्राग्विकीयवित्त *m.* ५.१६३
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ७.१.१०
 प्राग्विकीयवित्त *m.* ७.१२.८; १३.२२.५; प्रति+प्रभि+
 २.१४.६; १७.११; १९.५; ७.१९.४; वि+
 आ+ ७.४.९; १२.१२.१८; १३.१७.१६;
 १४.१३.१४
 प्राग्विकीयवित्त *m.* ५.१४.३; ६.१४.१५; ८.२३.९; १०.३.
 ६; १०.९; १५.२.९; पै २.३.२८; ५.२२२
 प्राग्विकीयवित्त *m.* पै २.१२.७
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* १३.४.१०
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ५.१०.९; ११.२१.२
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ११.३.७

प्राग्विकीयवित्त *f.* ५.१०.१३; ११.१६.८; name of
 a group of formulas
 प्राग्विकीयवित्त *m.* १.९.५; ११.२.९; १२.१.४;
 १४.९.३
 प्राग्विकीयवित्त *m.* १.१९.७; ५.८.७; ८
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ११.२१.१८
 प्राग्विकीयवित्त *m.* अतु+वि+ १०.७.१८; आ+ ८.९.६;
 १७.६.६; १३.२६.७; परि+ ९.५.२; प्रति+
 १०.२.२; वि+आ+ १२.३.२२; एम्+
 ५.२१.२१
 प्राग्विकीयवित्त *m.* १३.२६.१६
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ५.२.१८
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ५.१७६
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* २.२.८; पै २.५.८
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ७.२.७
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ७.१६.५
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* २.१८.११; १९.३; ७.१९.१४;
 २२.११; ८.१३.९
 प्राग्विकीयवित्त *m.* ५.२.२५; ८.२४.१
 प्राग्विकीयवित्त *m.* ५.२.८
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ५.१८८; २१७
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ५.३.१०
 प्राग्विकीयवित्तकाल *m.* ५.१५.३
 प्राग्विकीयवित्त *f.* १४.४.७
 प्राग्विकीयवित्तवित्त *adj.* ११.१२.५
 प्राग्विकीयवित्तवित्त *adj.* पै २.४.२
 प्राग्विकीयवित्त *m.* २.११.४; ५.६.२; १६.५; १०.२२.
 ८; ५.१५२; name of a group of
 formulas
 प्राग्विकीयवित्त *m.* ८.२२.७; ९
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ५.३.२; ६.१८.१३; ९.१८.६
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* १२.४.५
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ७.३.१३; ८.१६.२; १२.१३.
 १०; १३.२.३; ५; ६.४
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* ५.१३.१८
 प्राग्विकीयवित्त *adj.* १०.७.१४; १५
 प्राग्विकीयवित्त *m.* १.१.५; ९.६.२

- वनस *m.* १.१७.११, १८.३; ८.३.९; १०.७.१;
 १२.१.१; १३.२.८; ९; १२.५; २६.५; १४.
 १६.१५; १८; पै १.६.१९; ७.७
 वनसगण *m.* १४.१५.११; १५; १६.१४; २३;
 १७.१; १८; १८.३
 वनसावर्ष्य *m.* १०.२.१; १३.२५.४; ३२.२३;
 १४.१५.४; १६.७; १८; १७.१३; ५१२९
 वनसिव् *adj.* १४.३.२०; ११.१८; १६.२१
 वनान्त *adj.* पै १.११.१३
 वृ *च.* ७.२३.१; १०.२२.८; ११.२२.३; ५;
 पै २.१२.७; ५१४; अमि+ ४.२१.३; ६.१०.
 ८; ७.१३.८; ११.११.३; २०.३; १२.६.५;
 १३.११.१२; १३.९; १२; २०.११; उद+
 १४.२२.१५; उप+ ११.४.२; परि+ १०.२२.
 ४; सम्+ १.१२.९; २१.१०; १२.९.८; १०
 वरव्य *adj.* ५.१४.६; १४; ८.१.२१
 वर *m.* ५.१४.३; १५; १६; १५.१०; ६.१५.७;
 १०; १८.१; ८.१.२.१९; १२.५; १४; १३.११
 १५.३; २३.९; २४.५; ९.६.२; ९.८; १०.१;
 १३.२; १६.१६; १०.३.६; १४.७; १०; १४.
 १३.१०; २४.३; पै १.२.४; १५; १७; ३.४;
 २.३.२७; ५.२; ५४७
 वरस्थाली *f.* ५.१४.१२; ८.१.१७
 वर्मन् *n.* १०.१३.९; १६.६; पै १.११.१; २.३.
 १२; १५
 वर्मवर्जम् *adv.* पै २.३.१७
 वल् *च.* १०.१२.१३; वि+ ११.२०.६
 वपल *m.* ७.२.१०; ११; ८.३
 वातुर्मासिक *adj.* १३९
 वातुर्मास्य *n.* ८.१.१; २५.१; १२-१४; ५५९;
 २१७
 वातुर्मास्यमध्य *m.* पै २.८.१५
 वातुर्मास्यान्तराल *n.* ८.४.१७
 वात्वाल *m.* ७.१२.४; १३.७; ११; १४.१; १५.६;
 १६.१३; २२.१८; २३.३; १२.५.४; ५; ७.८;
 १४.१; १५.४; १३.५.२; १७.१; ५; १४.४.
 ११; ६.६; १९.४; २१.३
 वात्वाल्लेखरी *m. du.* ७.१२.११; १८.७; १२.५.
 ७; १४.२५.१२; १५.१.६
 वि *च.* पै १.३.८; ५.१६; ५ ७५; परि+ पै १.
 १०.९; वि+ १०.१३.१०; ११; सम्+ पै १.
 ९.१; ४; ११; सम्+अमि+उत्+ ९.१.२;
 सम्+उत्+ १०.१६.११
 विति *f.* पै १.५.१३; ७.५; २.५.२०
 वित्र *adj.* ५.१६.२; ९.१५.९; १०; १९.१
 वित्रा *f.* ५.१.१५; १६
 वित्रायम् *m.* ६.२.२
 वित्रियाश्वत्थ *m.* ५.३.१२
 विष् *adv.* १४.८.९
 विषिदाकारम् *absol.* १४.१८.१५
 वृद्ध *च.* १.१.१७; १९; २.४; १०.२०.९; प्र+
 ८.१२.१९; १४.२.९
 वृत् *च.* अ+ १०.८.२; वि+ १०.२०.१३;
 १४.२.३.२
 वेत्री *adj.* पै २.२.३; ८.१.६; २.११;
 २५.१०
 व्यु *च.* ९.१४.१५; आ+ १४.९.२
 वृत्त *n.* ११.२१.१९
 वृद् *च.* अ+ १.१९.१०; आ+ २.८.१४; १०.
 २.७; प्र+ ११.३.१६; १५.२५; २७;
 पै २.४.१०; १२.३; वि+अ+ ८.२१.११;
 सम्+प्र+ १२.१६.१४; पै २.६.४
 छदिःरूप *m.* १२.१०.१४
 छदिम्मत *adj.* १२.६.९
 छदि *n.* १२.८.११; १०.८
 छज *adj.* १२.५.९
 छाया *f.* १०.८.१४; ११.२२.११; १२.२०.८
 छायाभिन्द *m.* ६.७.५
 छिद् *च.* १.९.८-१०; १७.७; ९.६.९; १०.८.
 १८; १२.१९.१; १; पै १.६.११; अमि
 +उत्+ ५.१.१०; आ+ १.२.९; उप+
 १३.४.६; प्र+ ८.२१.६; वि+ ९.६.९;
 १३.१२.१४; ५ १७१
 छिद् *n.* ७.१६.१२
 छिद्दर *adj.* ९.१५.८
 छम् *च.* ११.४.११
 छी *च.* आ+ ७.१४.९
 जपन् *adj.* ६.९.९; पै १.८.३

जड्या *f.* पै १.९.२
 जन् *m.* ११.१५.८
 जन् *घ.* ६.१०.१९; १८.८; ९.१६.१३; ५ १६३
 १८८; आ+ ६.१०.८; प्र+ ६.१०.७
 जन *m.* ९.१४.१६; पै २.१०.१०; १३
 जनता *f.* ५.१६.२
 जन्म *adj.* १२.७.७
 जन *m.* ९.१.३
 जमदग्नि *patron.* २.१७.६; ७
 जय *m.* ५.१५.१५; name of a group
 of formulas
 जरती *adj.* पै १.४.३
 जरस् *n.* पै १.२.३
 जाट *घ.* ४.४.८; ५.४.२; १०.९.१२; १२.४.६;
 २१.११
 जापनी *f.* ७.२२.८; १०
 जापनीक्षीप *m.* ७.२२.१४
 ज्ञात *adj.* ५.६.३; ४; ७.१०.३
 जातकर्मप्रवृत्ति *indecl.* पै २.१२.७
 जातपुत्र *adj.* ४.२१.७
 जातपुत्रकन *m.* ६.३.६
 जातिभेद *m.* ५ ११६
 जाड *n.* १.८.९; ६; पै १.५.२; २.७.४
 जाडुर्क *adj.* १.१०.९; ३.९.१०
 जाडुदम *adj.* ५.८.२; ७.१.१५; ३.४; ११.६.
 ७; पै २.५.८
 जानकन *adj.* १०.५.११
 जाया *f.* ८.४.१६; पै २.१२.७; ५ १८२
 जात्याशो *m.* *du.* ४.३.३; ५.२.२२; ९.१०.३
 जार *m.* ८.३.५
 जाल *n.* १०.६.६
 जि *घ.* वि+ ५.१२.६
 जिह्वा *adj.* ३.६.४
 जिह्वा *f.* ७.१८.१२; ११.१०
 जीव् *घ.* पै १.१.१६
 जीवतपुत्र *adj.* १.७.७; ५.२.९; ९.१८.६
 जीवपितृ *adj.* १.८.१०
 जीवोर्मा *adj.* १०.६.७
 शर् *घ.* पै १.१.२; १०.५; २.११.४

जुष्ट *adj.* १०.२१.८
 जुष्टाज्य *n.* १.१.१७
 जुष् *घ.* ५ २१२; २१३
 शो *घ.* अतु+ ५६; अग्नि+ २.१२.३; १६.२;
 ३.१.१८; ६.५; ४.१२.६; १८.२; ७.५.४;
 १०.५; १२.१०; १५.११; ११.८.१६; १७;
 ९.१४; १५; १२.२; ३; १२.३.७; १३.४.१;
 २८.३; ५; ३०.७; १४.३.३; १२.११; १२;
 १४.१०; ११; द्रु+ ५ १८८; प्र+ पै २.१२.
 १; प्रति+ १०.२.२; ३; सम्+ ७.१३.२; ३
 श्रुति *f.* ८.९.५; १४.५.१५; पै १.४.५; ७.११;
 ११.१; ७
 ज्यानि *f.* ५.१.७.५
 ज्येष्ठ *adj.* ६.९.१; २
 ज्यैष्ठिय *m.* ६.९.१; २
 ज्योतिष्टोम *m.* १०.१.१; १४.२६.१३; १४
 ज्योतिष्मती *f.* पै २.१.१०; name of a group
 of certain *rk's*
 ज्योतिष् *n.* १२.२०.९
 ज्वल् *घ.* १.२.६; ५.१८.३; ६.७.५; १४.१०.
 १२; १३.१४; पै १.१.७; ५ ५८; अग्नि+
 १.२६.६; ६.१०.६; ९; प्र+ १०.२०.५;
 ५ २१३; सम्+प्र+ १४.१४.४
 तंष् *घ.* जि+ ७.१५.४
 तक्षगराज *n.* ७.१.३
 तक्षन् *m.* ७.१.३
 तश्न् *घ.* आ+ १.१.३; १४.४; ८; १५.७
 तण्डुल *m.* १.८.३; १४.८; २१.८; २२.७; ५
 १४.६; ११; ६.१४.१४; १७; ८.१.२१; १२.
 १५; १७.१; ९.६.२
 तण्डुलप्रसालन *adj.* १.२२.१२
 तचदशिन *adj.* पै २.१.२
 तसोदित *adj.* १२.२.१०
 तस्यस्य *adj.* पै १.८.७
 तस्तीर्ण *adj.* १२.२.१०
 तदक्ष्ण *n.* ५ ७
 तदधैत *n.* ५ ७०
 तद्वत् *indecl.* ५ ३६; ८४; १२

तन् *घ.* ९.१८.२; अनु+आ+ १२.४.१२; परि+
 पै २.२.९; परि+आ+ १२.४.१८; वि+ १३.
 १२.१३; १६.९
 तनिष्ठ *adj.* ७.१४.१४
 तनुहवींषि *n.* ५.१३.१५; २०; १४.१; ३
 तनुयती *f.* प १५
 तन्त्र *n.* ५.१२.१; ६.१५.४; ८.१.९; १२.७;
 ८.१४.१; १६.१; ६; २५.११; १०.१४.१; ६;
 २१.१; १२.२.९; १६.१; १३.३.२; १४.
 २०.१; २४.१; ९; २५.६; प १२०
 तन्त्रीभाव *m.* ६.१७.४
 तप् *घ.* अभि+ १.२६.१०; निस्+ १.१२.२;
 १८.१२; २.४.२; १०; ११; ५.२; ५.४.४;
 ११.१; ३; ६.१०.११; १२; १३.९; प्र+ ६.
 १३.१५; प्रति+ १.३.६; २६.६; ७.१५.१.
 तपस् *n.* पै २.१.२
 तप्त *adj.* १.२५.६; ८.२.२
 तप्तता *adj.* १२.२.५
 तप् *घ.* ९.११.६; अव+ ८.२३.५
 तप्तितोः *abl. inf.* ८.२१.१; ९.९.६; १५; ११.
 ५; १३.११.१६
 तार्क्षि *indecl.* ४.१५.४; १८.३; ६.९.८
 तल्प *m.* पै १.१२.६; २.२.११; ३.२
 ताज्ज् *indecl.* ११.१६.७; १४.८.९
 तानूनप्त्र *n.* १२.१.१; ९; १४.१९.७
 तातीयसवनीयक *adj.* १४.७.४
 तावद्रात्र *adj.* १४.२६.७
 तितीर्षमाण *adj.* ६.१०.९
 तिरथी *adj.* २.१.३
 तिरथीन *adj.* ७.१४.९; १२.९.६
 तिर्यक् *adj.* ७.२१.११; १२.८.८
 तिल *m.* १४.४.७
 तिलप्रस्थ *m.* पै २.६.१
 तिलमिश्र *adj.* पै २.४.१९
 तिलक *m.* पै २.२.४
 तीर्थ *n.* १०.३.२१
 त्वरीव *adj.* पै १.२.१५; ३.३; ४
 तुष *m.* १.२२.४; ५; ८.६.१३; ११.६; ८
 तुषणिव्याघ्र *m.* ८.११.१३

तुणव *m.* पै २.३.१८
 तुसर *m.* ७.९.७
 तुष्णीक *adj.* ३.१५.१; ९.१७.१४; प १२६
 तुष्णीम् *indecl.* १.८.४; ९.२; १४.१; १९.११;
 २१.५; २३.४; ५.३.३; १०.१२; १६.२४;
 ६.१२.१०; ८.६.९; ११.१३; १८.३; २१.६;
 ९.३.१०; १०.१६.१०; ११.१.१; १५.१७;
 ३.४; १२; १६; ४.८; ६.१; ७.३; ९.१२;
 ११.१०; पै १.१.१८; २.४; ३.६; १२;
 ७.२; २.३.२७; ९.११; प १२१; १२५
 तुष्णीमभिदोत्र *n.* ५.१९.१२; १३
 तुष्ण *n.* १.१५.१; १७.७; २.१.१; २.१४;
 १५.१४; ३.५.१६; १४.२; १७.६; ४.१८.४;
 ६.१०.६; ९; १३.४.८; ९; १०.७; १४.२२.
 १; २
 तुतीयवेला *f.* ११.३.१
 तुतीयसवन *n.* १३.११.१०; १२.१३; १८.१;
 २७.१०; १४.७.४; ८.१; ११.५.१८; १२.
 २१; १८.५; १९.१५; प ९१
 तुतीविन् *adj.* १४.५.११
 तूढ *घ.* उप+ ७.१३.७; १४.१४
 तू *घ.* १०.१२.१८; २०.२१; उत+ पै १.८.५
 तुङ्गनी *f.* १२.८.१३
 तुङ्ग *n.* ११.१२.१९
 तुङ्गस्वाम *adj.* ६.१०.८; १४.१२; ११.१६.१;
 १२.१०.१४; १३.६.७
 तुलद्रोणी *f.* पै २.१०.१३
 तौपी *adj.* प २४१
 त्वन् *घ.* परि+ प १८८
 त्रयः *adj.* प १२२
 त्रयस्त्रिंशत् *adj.* १५.४.४
 त्रयोदश *adj.* १५.४.४; प २१७; २१८
 त्रयोविंशतिदाह *adj.* ६.१६.४; ८.१.१५; १२.
 १६.३
 त्रय् *घ.* १४.४.१०
 त्रिंशत् *adj.* १०.१७.१३
 त्रिंशन्मान *adj.* ५.१३.१६; १६

- त्रिगुण *adj.* ७.९.२; ८.१७
 त्रिधातु *adj.* १.४.४; २.८.१३
 त्रिरर्ष *adj.* ५ ४९
 त्रिरात्रावर *adj.* ११.२०.४
 त्रिवलि *adj.* १०.६.१३
 त्रिवितस्त *adj.* ७.३.४
 त्रिविध *adj.* ५ २.३.३; ११
 त्रिचञ्चिस् *adj.* १.६.५
 त्रिवृत् *adj.* ५ १.६.५; ११; २.२.९; १०.६.१०;
 १३.१९.८; १४.१७.६
 त्रिव्यायाम *adj.* ७.८.१७
 त्रिस्तन *adj.* १२.५.१०
 त्रेणी *adj.* ८.४.१३; १०.३.१२
 त्रेतामि *m.* ५ २.९.७; ९
 त्रेधा *indecl.* ९.६.३
 त्रैलोक्य *adj.* १०.४.११; ५ १.११.१४; १५
 त्रैषम् *adv.* ८.१७.१; १८.१०
 त्र्यह्य *n.* ७.१९.४
 त्र्यङ्गुल *adj.* २.३.८; ७.३.११; ५ २.५.८
 त्र्यरणि *adj.* ७.३.७
 त्र्यवर्ण्य *adj.* १.३.३; ५ २.४.३; ५ ४९
 त्र्यह *n.* १.१.३; ५.३.२५; ८.२४.१; ५ १.८.
 १०; २.८.१
 त्र्युदि *adj.* ११.२.२३; cf. पञ्चोदि
 त्र्युपसक्त *adj.* ११.१२.५; ५ ७५
 त्र्यविल *adj.* १.१६.६
 त्वच् *f.* २.२.७; ४.७.१; ११.१५.२७
 त्वच् *v.* ९.१२.५; १३.१३.१४; १५; १४.२६.४.
 ५; ५ १७; १२३
 त्वाद् *sdf.* ५ १४३
 त्स्वन्त *adj.* १३.३.९
 त्स्विन् *adj.* ५ २.११.१३
 त्स्विणपूर्व *adj.* १.७.८
 त्स्विणा *indecl.* १.१४.४; ९.१५.४; ११.१०.७;
 १४.२१.८; *f.* ५.१२.१४; १३.२; ११.१६;
 १८; १९.३; २०.१३; ८.१०.१३; ९.१६.८;
 १८; १३.१.१०; १४.३.३३; ४.७; ५.७; १६;
 ६.१; ४; १९.१२; २६.३; ५ ४६; ७०;
 ११०; २०७
 त्स्विणाफल *m.* ५.३.२३; १३.१३; २०.१२.
- दक्षिणाम्र *adj.* ५ १.३.८; १०.५.
 दक्षिणामीव *adj.* ५ १.३.१; २.१२.३
 दक्षिणाद्धार *adj.* १२.९.५
 दक्षिणापदी *adj.* ५ १.५.१
 दक्षिणापर्व *adj.* १.८.७
 दक्षिणाप्रतिग्रह *m.* ५ २.१.७
 दक्षिणाप्रतीची *adj.* ५ १.१.३
 दक्षिणाप्रत्यङ्गवण *adj.* ५ १.१.३
 दक्षिणाप्रागग्र *adj.* १.७.२; ५ १.३.९
 दक्षिणाप्राची *adj.* १.७.५; ८
 दक्षिणाप्राञ्च् *adj.* ९.१५.११; १३.११.५; ५ १.
 ३.९
 दक्षिणामुख *adj.* १०.२.५; ५ १.८.५
 दक्षिणावन *n.* ५ २.८.९
 दक्षिणार्ध *adj.* १३.२१.१४; १४.१३.६
 दक्षिणार्ध *adj.* १.५.८; ८.१८.१
 दक्षिणाकृत *adj.* ७.१.१०; cf. उदङ्कावृत्
 दक्षिणाशिरस् *adj.* ५ १.१.१६; १७
 दक्षिणोत्तर *adj.* १३.१४.८
 दण्ड *m.* २.४.४-६; ३.१७.६; १०.८.१८;
 १८.३.४; ११.५.१७
 दण्डधारण *n.* १०.९.८
 दत्त *m.* १०.३.१७; ८.१३; ११.२२.९; ५ १.६.
 ६; ९.५
 दधि *n.* १.३.३; १४.४.७; २.११.९; १०; १६.१०;
 १८.१२; ४.२२.४; ६.१४.१४; १७; ७.७.३; ७;
 ८.२.९; ८.२; ९.६.२; १०.४.६; १०.७;
 ११.१४.११; १३.१४; १५.२६; १८.६; १३.
 ६.४; ८.९; १४.२.१६; ८.६; ७; २०.१३;
 ५ १.३.१३; २.३.१३; २८; ५ २५; २६; २९
 दधिकावान् *m.* ५ १९९; २०६
 दधिमद *m.* १३.६.३; ७; ७.११
 दधिमहाम्न *n.* १३.३.३; ७.९; ८.११
 दधिपर्ण *m.* ११.१८.३; १२.६.१; २; १४.२.१५;
 ३.८
 दधिदम्भ *m.* १४.१९.६
 दधीय *v.* १०.१०.७
 दन्त *m.* १०.३.१८
 दन्तधावन *n.* १०.३.१७

- दर्भ *m.* १.५.१; ११; ७.९.१२
 दर्भतरुण *n.* ६.१४.१६
 दर्भपिञ्जोल *m.* १०.३.१३; ४.८; १२; ५.१
 दर्भमय *adj.* १.३.७; ६.४; ११; ७.८.१७; ११.
 ५.२७; पै १.८.२
 दर्भस्तम्ब *m.* ९.४.११
 दर्भशोका *f.* १०.४.१२
 दर्विहोम *m.* ५.११.३; ४
 दर्विहोमधैस्कार *m.* ११.७.१
 दर्वी *f.* ८.१४.४
 दर्ब्यदायुवन *m.* ८.१३.२; १४.५
 दर्घ *m.* पै २.८.१३
 दर्घपूर्णमासप्रकृतित्व *n.* प ५९
 दर्घपूर्णमासयाजिन् *adj.* ९.६.५
 दर्घपूर्णमासवत् *indecl.* पै १.३.१२
 दर्घपूर्णमासीक *adj.* ८.१.७
 दर्घपूर्णमासिक *adj.* १२.५.१
 दश *adj.* प २०१
 दशदात्र *adj.* १२.२.११
 दशपद *adj.* १२.५.२
 दशपथेय *m.* प १३१
 दशम *adj.* ६.६.५; प ३४; ३१७; ३१८
 दशहोत्र *m.* १.१९.१०; ५.६.१; १३.४; २१.१२;
 ६.११.७; १० name of a formula
 दशा *f.* १.९.९; ८.२१.६
 दशापवित्र *n.* १०.१७.१५; १३.७.८
 दह् *घ.* पै १.१०.४; १२.१०; १२.१०.९; १४; १४.
 १; ५; ६; प १८४; अपि+ ११.१६.६; वि+
 ८.१७.१३
 दहन *n.* पै १.१.१
 दहनकल्प *m.* पै १.१२.१६
 दहनदेश *m.* पै १.१.२; ३.६; ७.११
 दहनवत् *indecl.* पै १.१०.५; २.११.४
 दा *घ.* १.३.१२; धति+ १.८.११; धति+प्र+
 ५.५.१३; अया+ २.१.१३; ६.५.८; १०.१७.
 १४; १८.१; २१.१२; ११.८.१५; पै १.३.२;
 परि+ १.२०.७; प्रति+आ+ ८.३.४
 दाक्षिण *adj.* १४.४.३
 दात्र *n.* १.३.६
 दानकाम *adj.* ५.१.११
 दानप्रवृत्ति *adj.* १४.१२.२
 दानप्रसव *adj.* ६.१८.१५
 दासकर्मन् *n.* पै २.११.८
 दास *f.* प १८५
 दाव *n.* १.५.२; ३; ५.१६.२०; ७.६.४; १३.८;
 प २२१
 दासचिति *f.* पै १.१.८; ३.८; १२; ४.८
 दासप्राज्ञ *n.* १.१४.९
 दासी *f.* १.२४.१
 दिक्संयोग *m.* पै २.७.७
 दिक्स्त्रिति *f.* पै २.६.२; ३;
 दिष् *घ.* ५.१२.७
 दिवा *indecl.* १०.८.१३; १२.२०.१९; पै २.८.१०
 दिग् *f.* ४.२२.१३; ७.१.४; २०.८; ११.१६.५;
 १४.२१.९; पै २.१२.१; घ. अतु+ १०.१२.५;
 १०; १७.१९; अतु+अव+ ३.९.१०; उद्+
 ६.१३.३; १५; उप+ पै २.८.१०; मिद्+ ८.९.
 ५; वि+ आ+ ३.३.२; ५
 दिष्णमन *n.* पै २.१.१; ८.७
 दिद् *घ.* अमि+११.१७.१०
 दीक्ष् *घ.* १०.२.९; ७.९; १०; ११; ९.५
 दीक्षणीया *f.* १०.३.५; ७; ५.८; ९
 दीक्षा *f.* १०.२.१०; १२.१९.३; प १११
 दीक्षाकल्प *m.* प १११
 दीक्षाहुति *f.* १०.५.९
 दीक्षित *adj.* १०.९.३; १०.११; ११.१.२; १२.
 १५.३; प ६९
 दीक्षितदण्ड *m.* १०.६.१८
 दीक्षितप्रमोदप्रायश्चित्त *n.* पै २.९.१
 दीक्षितवान् *f.* १०.११.१२
 दीक्षितविमित *n.* १०.८.७; ८
 दीक्षितम्यजन *n.* १४.२३.३
 दीर् *घ.* आ+ ५.७.१०; १९.८; ७.५.६; ८.७.
 ९; ११.३.१६; १९.११; १२.१७.१; पै १.
 २.६; प्र+ ११.३.१०; ७.७; १३.५-७
 दीर्घ *adj.* १.२.३
 दीर्घमुखी *adj.* ११.१९.१३

- दीर्घवर्ण *m.* पै २.१०.१४
 दुःशृत *adj.* ९.१८.५
 दुःख *m.* १.१.३; २.१३; ८.१२.१४; १६.१४;
 १७.८; पै २.४.२०
 दुर्वाक्षण *m.* ११.१२.१७; प १३४
 दुष् ०. ९.१८.१; प २१२; २१३
 दुष्ट *adj.* ९.१७.११; १८.४
 दुह् ०. १.१.३; ३; १२.९; १३.४; ५; १२.१४;
 १४.१; १५.५; ६.८.१६-१८; ९.५; ९.
 ३.३; ६; ९.११; ११.१०; १३.३.१४;
 अमि+ १.१.४; ९.८.५; ११.१.१०
 दूर *m.* १३.४.७
 दूर्वा *f.* ११.२२.१३; १४.१९.३
 दृ ०. धा+ प १०८
 दृष्ट् ०. परि+ ७.८.१४
 दृढार्थ *adj.* ११.२.१५; १७.१०
 दृति *f.* ११.१८.५
 दृष्ट् ०. अमि+वि+ ११.२१.८; ९; परि+ १४.
 १३.१२
 दृष्ट् *f.* १.१७.२; २१.९; १०; २३.३; ४; ६.१६.
 ९; २१; ९.१५.७; पै १.१०.५; ७
 दृष्टुषष्ठे *n. du.* पै १.६.१३
 दृष्ट् ०. वि+ पै १.४.१
 देव *m.* प १६३
 देवगणो *f.* ४.१५.२
 देवतामरण *n.* प १६०
 देवतानिगमनसामान्य *n.* प १६९
 देवतासुन्द *m.* प १७१
 देवसती *f.* २.५.६; ७; १२.३.२२; wives of
 gods; name of a group of
 formulas
 देवसवाद *adj.* ८.१६.७
 देवयजन *n.* ५.२.११; १०.१३.१; २५; ४
 देवयजनमात्र *adj.* १०.१३.४
 देवलोक *m.* पै २.८.९
 देवसुता हवीरि *n.* १४.२६.११
 देविस्त्रहविस्त् *n.* १४.२४.१५; २५.४; ६
 देव *m.* पै २.६.२; प १६३; १२८
 देशपृथक्त् *n.* प ६५
 देह *m.* प १८८
 दैक्ष *adj.* १०.९.१४
 दैव *adj.* १.१.१०; १२
 दैवत् *adj.* २.१९.४; ११.२.२७
 दैव्य *adj.* १०.१.४.७; ११; १२; २.१
 दो ०. निसु+अव १०.२२.१४; १३.२१.२०;
 २७.११; प्रति+अव+ ७.१६.६; सस्+अव+
 ७.१९.१०; २२.१३; ९.२.१२; १५; १२.१.१;
 १३.२.१.६; प २२
 दोग्ध्र *n.* ११.३.५; ९.५; ११; १५.६
 दोष *m.* ९.१.२; ५; ६
 दोषनिर्घात *m.* ९.१.४
 दोष् *m.* ७.१८.१२; १९.४
 दोह *m.* १.१५.४; २.१७.५
 दोहन *n.* ६.८.१६
 दोहनकल्प *m.* ६.९.३
 द्युलोक *m.* पै १.७.४१
 द्योहनकाल *m.* ११.१८.४
 द्रव्य *n.* १३.२०.१२; पै २.३.२५; प १५४;
 १७०; १८६
 द्रव्यलाग *m.* पै २.३.१६
 द्रव्यवृत्तन्त *n.* प ६५
 द्रव्यासंभव *m.* प ७०
 द्रव्योपयोग *m.* १०.९.८
 द्रावीयस्त् *adj.* १.५.८; ८.१६.११
 द्रु ०. अति+ ११.९.१३; अउ+ ५.११.१; १३.४;
 १६.५; ६.६.९; ७.१.१; ८.१.१; १४.६; ९.
 १२.१; १०.३.४; प ९८; ९९; अनु+उद्+
 ९.१.५; १०.८; उद्+ ६.११.१०; ९.३.८;
 ७.९; ९.१; १५.१; पै १.७.६; उद्+आ+
 ९.११.४
 द्रौणसत्या *m.* ११.१६.७; १७.५; १३.२.१३;
 ५.९; १२.११; १३; १६.८.१२; १७.१७;
 १९.६; ७; २०.७; १७; २२.४; ५; ३३.८;
 २६.२; १४.२.३; १८.१०
 द्रौणसत्याश्रावनीया *m.* १३.१९.११
 द्वाद् *n.* १.१०.४; ११.१०; १६.१; ६.८.१४
 द्वाद्दशहस्तस्त् *adj.* ११.१२.५; १३.१०.११

द्वादशगव *adj.* ८.१४.२; पै २.४.२
 द्वादशगृहीत *adj.* ५.११.१; पै २.९.११
 द्वादशरात्रि *n.* ६.१४.१५; पै २.१२.७
 द्वादशमात *n.* १४.४.७; प १४०
 द्वादशाह *m.n.* ५.२.२५; १३.५; १०.१२.४;
 १४.५.११; पै १.८.१०; २.८.१; प ७०; २१८
 द्वादशोपसृक्त *adj.* ११.१२.५
 द्वाह *f.* १०.५.६; २१.१५; ११.६.१०; ९.४.५;
 १८.२; २०.६; १२.१७.७; ९; २१.३-५;
 १३.६.१; २१.५; १४.२.५; ४.१; १०.३;
 १५.१.६; ८; ३.९; ४.७; पै १.१.१८
 द्वार *n.* १०.३.२; ११.५.१; ९.१०; ११; १२.८.
 १६; १३.२९.१०; १४.८.५
 द्वार्या *f.* ११.६.११; १२; १२.८.१८
 द्वाविधवित्साह *adj.* १०.२१.३
 द्विवपाळ *adj.* ९.१६.६; १४.१७.९
 द्विगुण *adj.* ७.८.१७; १०.१६.६
 द्विज *m.* पै २.६.१
 द्विजाति *m.* पै २.१.२
 द्विदेवत *adj.* ६.१५.९; प १७४
 द्विदेवत्व *adj.* १३.२२.१
 द्विदेवत्वपात्र *n.* १३.१.१०; १४.१२.११
 द्विदेवत्वसंपात *m.* १३.२७.८
 द्विषिष्ठ *adj.* १.८.८
 द्विरात्र *n.* प १५
 द्विरूप *adj.* ७.९.७; १४.२४.१२
 दिवत् *indecl.* प ६
 दिव्याबाण *adj.* ७.८.१७
 दिव्यत् *adj.* ७.६.६; १६.१०
 दिव् *घ.* ५.३.१४; १६; ३.१२.१०; १३.२; ४.
 १४.४; ५.५.११; १०.१३; ७.३.१०; ९.८.
 ८; १७.९; ११.११.४; १६.५; २०.५; १३.
 ३.१२; ५.१२; १२.१४; २३.१४; १५;
 १४.६.१

द्विस्तन *adj.* १२.५.१३

द्विस्तकि *adj.* १३.१.१०

द्विहावन *adj.* १०.१४.१९

द्वेष्य *adj.* ५.५.१३; १४

द्वैधम् *indecl.* ५.५.१५; ७.१९.५; ७

द्वयक्षरत्रयक्षर *adj.* प १७५

द्वयक्षुल *n.* २.२.८; ७.२.११; पै २.५.८; ११

द्वयह *n.* १.३.३; ५.२.२५; ८.१२.१; २४.१;

पै १.८.१०; २.८.१; प १५

धन *n.* ९.१२.३; १५.९; १९.१; १; १४.६.१

धनुस् *n.* पै १.५.११

धर्म *m.* १.१.९; ६.१५.५; ७; ७.६.७

धर्मकाम *adj.* ९.१८.४

धर्मज्ञ *adj.* ९.१८.४

धव् *घ.* पै २.३.२; ९; २२; २३

धवित्र *n.* ११.५.१६; ८.९; १९; १५.१४

धा *घ.* अति+आ+ १.४.१०; १९.७; २.७.१;

१३.३; ४; अषि+ति+ १.४.१७; २४.४;

८.९.७; १०.३.१३; १२.८.११; १०.८; १४.

१८.१३; अन्त्+ १.१५.१; १७.७; ७.१.१३;

४.९; प १०; अतु+अव+ ७.१९.११; ८.१४.

४; ११.३.१६; अतु+आ+ ४.१.३; प १९०;

अषि+ १.१४.९; १५.१; २; १८.९; २.१७.

१४; ७.२०.२; ११.८.७; १७.११; १२.१३.

३; १३.९.६; १०.१३; ११.१; २३.३; १२;

१६; १४.८.५; ९.३; पै १.५.१; अमि+

१.१२.४; ६.८.१५; ७.१०.७; १३.८; १०.

१९.१३; ११.९.६; अमि+आ+ २.१२.३;

३.९.४; ६.८.१; ७.२.६.६; १०.२०.६; १३.

३.५; १४.२३.१२; अमि+मि+ ९.४.१;

पै २.१०.५; अव+ १.१९.१४; ३.६.१७;

४.१९.९; १०; ६.१३.१४; ७.८.९; १६.२;

१८.११; १९.३; ५; ८.८.७; ८; १४.२२.३;

१०.४.२; १४.१८; १९.१२; ११.११.१५;

१२.३.१७; ३.०.९; १३.२७.८; १४.४.१;

८.८; १९.३; पै १.४.१; २.१०.१३; आ+

१.८.४; १९.४; २.९.६; ४.१७.१; ७.२१.

१.३; २३.४; ११.२१.२; १३.३.५; प १०७;

१८७; अतु+अम्+आ+ ८.२२.७; ११.२१.

२.८; २२.६; १३; पै १.१०.५; ११.१; १२.

२; २.१०.५; अरि+ २.९.३; ५.२.२४; ७.

५.१; ८.११.१४; १०.४.३; ६.८; ११.८.३;

१४.१७.८; २३.५; अ+ १०.१२.१४; अति+

१.४.६; ११.२१.१६; पै १.४.१; अम्+

- २.११.९; ९.१६.१; ११.१७.१०; १३.२४.
 १; ६; सम्+नि+ ७.१०.१५; ९.११.७;
 पै २.४.२७; सम्+अव+ ५.६.१; ६.६.६;
 ७.९.१५; २१.११; ११.११.१५; १३.२;
 सम्+आ+ ८.१६.५
 धातु *m.* २.८.१३; ९.१
 धाना *f.* ८.६.१५; १८; २१; १६.१४; १७.३; ५;
 १२; १८.१०; १९.५; १२; २०; १०.१०.८;
 ११.१८.८; १३.१८.१; १५; १७; १९.२; ३;
 २७.८; १४.१८.१२; १५; पै २.४.१९; ५.३
 धाया *f.* ५ १९६
 धारा *f.* २.८.३; ७.११.१३; १९.१३; १३.७.
 ९; ९.१; १३.१४; १३.३; १४.९; १५.७;
 ८; १४.१.१५; १६; ९.१४; १५; १५.३
 धारामह *m.* १३.१९.७; ३३.१०
 धारापोष *m.* १.१३.३
 धाव् *v.* ९.९.१; १०.३.१७; ८.१३; नि +
 १०.४.१२; प्र + १४.२२.१९
 धि *v.* ११.१८.५
 धिष्णिय *m.* १२.९.१४; १४.१; १५.१४; १३.
 ५.१; १७.१५; १६; २८.१; १४.१०.११; १२;
 १३.१४; १४.३; ४
 धृ *f.* ३.७.५; १०.१९.८
 धृ *v.* ११.८.११; १३; १३.१६.१७; अमि +
 ११.८.१८; पै १.२.१५; १६; पै २.३.१५;
 अक् +; १.२१.१; २२.१३; २.८.९; आ +
 १३.८.९; १०
 धृन्वत *n.* पै १.४.६
 धूस *m.* पै १.७.४
 धूमामत् *pres. part.* ८.२२.५
 धृष्ट *v.* ११.३.१०; ११
 धूपलण *n.* ११.१५.२५
 धूपनकाल *m.* ११.३.१०
 धृ *v.* उक् + १४.२४.२; वि + अव + १.२३.६
 धृष्टि *f.* ११.४.४; ५.१३; ८.१; १५.९
 धे *v.* ९.२.६; ७; प्रति + ११.२९.१६
 धेत् ५.१२.१७; १५.५; ८.१.३; १०.१७.७;
 ११.१३.१
 धे *v.* १.१८.२; २.३.१४; ४.४.४; १५.४;
 ५.५.३; ११; ७.३.१०; अति + १४.५.७;
 अमि + ४.१९.२
 धुष *m.* १३.१६.३; ६; ७; २०.४; १४.१४.११;
 १५.१
 धुवस्थाली *f.* १३.२.३
 धुवावर्गम् *absol.* पै १.५.१७
 धुवासमञ्जन *n.* ७.११.२; ३
 ध्वस् *v.* ९.९.१; अक् +; १३.२३.१३; अमि +
 ११.१५.२३; १३.१५.६
 ध्वान् *m.* ३.७.७
 नक्षत्रम् *indecl.* ५.१६.१७; १८; ११.२१.१४;
 २२.९; १२.२०.१९; ५ १३०
 नक्षत्र *m.* ५.२.५; २५; ६.९.७; १०.७.५; ६; ९.
 ११; ११.१.१; २१.२
 नक्षत्रहविर्मेष्य *m.* ५ ४७
 नक्षत्रेष्टि *f.* ५ ४५
 नख *n.* १.१७.७; २.२.१४; १०.३.१८; ११.
 २२.९
 नत *adj.* १४.१४.७
 नक्षत्रम् *adj.* १.२२.१
 नक्षत्रिका *f.* पै २.४.१५
 नदी *f.* पै २.१०.३
 नदीतरण *n.* ५ ६६
 नदीतीर *n.* पै २.६.२
 नदीदीप *m.* ११.१६.३; ४
 नक्षत्रम् *adj.* १२.६.९
 नक्षत्रम् *adj.* १२.७.८
 नम् *v.* ७.७.१; ८.२.८; १४.२.९; १०.१०;
 १४.३; १५.७; १३; १६.२२; १७.१६; १८.
 ६; ५ ६७; उप + ५.३.२०; सम् + १.२.१०;
 ४.१९.४; ५.१४.१०; ६.५.१०; ८.९.२;
 १२.२२; ११.२.१८; ५ ६८
 नमस्कार *m.* १.९.१०
 नयवती *f.* १२.१७.४; name of a verse
 नरक *m.* पै २.६.१
 नलदमाला *f.* पै १.१.२१
 नव *adj.* ६.१६.१३; १७; १८.७; १०; ११; १३;
 ९.१६.१३; पै २.१२.५

- नवकपाल *adj.* १०.२१.९
 नवहस्तस् *adj.* १.२१.१०
 नवगृहोत् *adj.* १४.१३.१४; १९.१०
 नवउदि *adj.* १२.१०.१३; १४
 नवनीत *n.* १.७.७; १०.४.८
 नवम *adj.* ५ ३४; २१७; २१८
 नवर्च *adj.* ५ १.७.१०
 नवावरार्थ्य *adj.* ६.६.६
 नस् ९.१६.७; ९; १८.१; १०.१८.१३; ५ २१३;
 २१३
 नष्ट *adj.* १०.१२.५
 न्द् *उ.उप +* १०.१६.११; ११.४.१३; ५ २.१०.
 १४; उप + ११.२१.१९; उप + सम् + ७.६.
 २; १०.२१.२; १२.१६.२; परि + ५ २.३.
 १२; परि + आ + १०.१९.५; प्रति + आ +
 १०.१९.६; प्रति + उप + १३.६.१०; सम् +
 १.४.११; ५.३; १३; २.५.४; ८.१.१४; १०.
 ६.१०; १२
 नाडी-नाडी *f.* १.३.१०; ५ २.३.१८
 नाना *indecl.* १.१५.६; ४.२२.१२; ६.४.६;
 १४.१६; १७.१०; १८.३; ७; ८.२.८; ८.२;
 ९.२.१५; ९.१३; १०.१३; ११.१४; ११.
 १२.६; १२.४.३; १०.१५; १३.१३.४;
 २३.२; ३३.७; १४.१.९; २.१३; ३.११;
 १६; ७.१७; ११.७; ११; १५.१३; १८.३;
 २४.३
 नानातन्त्र *adj.* ६.१८.१
 नानापात्र *n.* ८.१७.६; १३.१८.१९
 नानाबीज *adj.* ६.१७.६
 नानासंस्कार *adj.* ५ ४४
 नाभितर्कमन् *n.* ५ १.१२.७
 नाभि *f.* २.५.५; ७.५.२; १४.७; ८; १०.५
 ३; ६.११; १७.१५; १३.७.८; १४.१४.५;
 ५ १.६.१०
 नाभिरुद्र *adj.* ५.८.२; ७.९.२; ११.१३.६
 नाभिरुद्रवर्धन *adj.* १२.१०.०
 नाभिरुद्र *adj.* १०.२०.८
 नाभिरुद्र *m.* २.१३.५; ३.१८.१
 नामन् *n.* ४.१४.४; १८.३; ७; १९.२; २१.७; ८;
 ६.३.५; १३.२३.१४; १४.१५.८
 नामरूप *absol.* ३.१३.१
 नामादेश *m.* १.८.७
 नारायण *m.* ५ २.१.११; name of a
 formula
 नारास *adj.* १३.२७.२५; ३१.१७; ३२.१; ३;
 ४; ९; १४.३.११; ४.१; ६.१८; २३; ७.५;
 ११; ११.१८; १२.१८
 नारिष्ठ *m.* २.१९.१; ७.१०.९; name of
 an offering
 नाथ्य *adj.* १०.११.१०
 नाशिका *f.* ११.१५.५; ५ १.६.१
 निगद *m.* ५ ८७
 निगदानिगदो *adv.* ४.१८.१
 निगम *m.* १०.२१.१०
 निग्राह *m.* १३.१०.४; १०; १२.३; ४
 निग्राह्य *adj.* १३.६.१०; ८.९; १४.१.५;
 ९.१०
 निद् *उ. अ +* १.१६.१; २.३.१७; १८; ६.२.
 ११; ७.६.११; ८.११.११; १०.१०.१३;
 १२.२.१२; १४.२०.२; निद् + ५.३.८
 निरुद्र *indecl.* ११.५.७; १२.१८.९
 निरुध्वन *m.* ७.१.७
 निरुध्वन *indecl.* १.६.६
 निराप *m.* ५ २.२.२
 निदान *n.* १.११.११; ११.५.२३; ९.५
 निधन *n.* १.२.२२; ४.२०; ११.१४.२; १४.
 २१.६
 निरुद्र *adj.* ७.८.११
 निम्न *adj.* १४.१८.१५
 निमत *adj.* ५ १९
 नियम *m.* ५ २.५.५
 नियुक्त (सु) *m.* ५ १९९
 निरान्त *adj.* ५ १.८.१
 निरुद्र *adj.* ५ ५९; ११८
 निर्जति *f.* २.१७.६
 निर्दिष्टशक्ति *f.* ५ १३
 निर्दिष्टवृत्तन *n.* ५ २६

निर्मम्य *adj.* ७.१२.१५; ८.२.१९; ८.१५;
१०.२२.८; पै १.१२.११; २.१०.१४;
प १२१

निर्माण *m.* पै २.१.७

निवपन *n.* १०.१४.१७; १६.२; पै १.१०.१

निवपनमन्त्र *m.* १८.१७.१८

निवपनान्त *adj.* पै १.१२.१३

निवर्तन *n.* ८.११.१७; २३.१४; २५.१४;
प १०६

निवित्तद *n.* प ८७

निष्ठा *f.* ५.३.१; ८.१३.४; १२.२१.१

निषादक्षपति *m.* ९.१६.१७

निष्यस्य *m.* ८.११.६; ११.१३; १०.१४.११;
१४.२४.३; प १६२

निष्कामिन् *adj.* २.७.१

निष्ठ *adj.* १.२४.११

निष्ठक्य *adj.* २.५.५; १०.६.११; १४.१८;
१४.४.१

निष्पवनमन्त्र *m.* १३.१८.१०

निष्पराप *adj.* पै १.४.१; २

निष्पेचनकर *indecl.* ११.६.१६

नी *u.* अति+ ९.१०.१२; अति+आ+ १४.४.
१०; अनु+ ११.१.९; १२.१७.३; पै १.२.
७; अनु+आ+ १०.१०.८; अय+ प १५२;
अय+ ७.७.१३; ९.३.९; १३.११.९;
१६.१०; ११; २३.२; ५; २७.८; ३२.२६;
३३.४; १४.३.१४; १०.४; ११.९; १४.११;
१५.१.२; पै १.११.५; १२; उव्+ २.२.११;
१३.२३.८; ९; १४.१६.१४; १६; १७.५.१८;
२३.८; पै २.९.३; उव्+आ+ ७.१३.१०; ८.९.
६; १३.४.५; १४; उप+नि+ १.८.६; ९.७;
२.३.१३; ७.३.९; १०.१५.१६; पै २.७.५;
नि+ १.२२.१२; २६.१०; २.८.२; ३.१८.
३.४; ६.१३.९; १४.१.२; ४; ७.१४.५.८;
१७.९; ८.२.३; १२.२२; ९.३.५; ११.११.
१५; १२.२.१८; १४.१९.४.५; २०.६;
प्रि+ पै १.४.८; प्र+ १.१७.१२; १८.५;
३.१५.२; १२.६.१; प ९०; १९१; प्रि+
११.३.१; १२.१.५; प्रि+अ+ ९.८.५

वि+ ८.४.१२; १०.३.१२; १४.७.४; वि+
अय+ १४.६.१३; वि+आ+ १३.५.२; १६.
९; १४.१९.३; सम्+ १.१५.८; १; १९.
१३; २५.८; २.१८.९; १०; ९.६.४; प ११;
सम्+आ+ ३.५.१; ७.११.१०; २१.७;
८.२.२४; १०.२३.११; पै २.१३.४

नीचो *adj.* ७.२२.१०

नीचैस्तराम् *adv.* १२.१०.७

नीड *n.* १५.१९.३; १२.१७.१०; १३.२.१३

नीध *m.* ५.४.२

नीललोहित *adj.* पै १.९.५

नवी *f.* १०.४.४

नु *u.* प्र+ १३.३१.१३

नुव् *u.* प्रि+ १२.७.७

नृव् *u.* पै २.३.१९

नेतीस् *abl.inf.* १०.८.२

नेदीयस् *adj.* ५.२.१८

नेष्टु *m.* १२.१४.९; १२.१५; १३.४.५; १४;
५.१; १२.१; २८.१३; २०.११; १४.४.१०;
१४.३

नेयप्रोष *adj.* १३.२.८

नी *f.* ५.१६.२१

न्यव् *adj.* २.१३.११; ३.५.८; ६.४; १०.८.
१०; १२.१.१०; ४.४; १३.११.७

न्यन्त *m.* १४.१२.१

यक्तिषेपम्य *n.* प ११६

पक *adj.* ६.१८.१; ११.४.४

पक्ष *m.* १.११.४

पक्षान्त *n.* पै २.९.४

पङ्क्ति *f.* १.१०.२

पङ्क्तिषासन *adj.* प २०१

पञ् *u.* ३.३.११; ५.२.१९; ८.१२.१६; १३.
२१; ९.१८.६; १०.८.१६; ११.४.२;
पै १.१२.४

पञ्जर्व् *adv.* १.११.१२; ८.१३.३

पञ्चमान *pr. part. pass.* प ५४

पञ्च *adj.* प १४९; १८७; १९१; २०६

पञ्चकाल *adj.* १४.२६.१; २

पञ्चदश *adv.* ७.२२.११; १०.१६.१०; २१.७

- पञ्चहोत *adj.* २.१६.१५; ७.४.९; ७.७; १२.१.१; १३.१७.१७; ५ ६३
 पञ्चदशान् *adj.* १५.४.४; ५ २१७
 पञ्चदशछदि *adj.* १२.१०; १३
 पञ्चधातु *adj.* १.४.४; २.८.१३
 पञ्चम *adj.* १०.१.८; ५ १९४; २०४; २१७; २१८
 पञ्चवक्ति *adj.* १०.६.१३
 पञ्चशतान् *adj.* २.२.१६
 पञ्चविकल्क *adj.* वै २.८.३
 पञ्चहोत्र *adj.* २.११.४; ७.१८.७; ८.१.१; २५.११; १३.३.११; ५ १२८; name of a group of formulas
 पञ्चारलि *adj.* ५ ६०
 पञ्चावत *adj.* २.१७.६; ७; ७.१६.४; ५; ८.१९.३
 पञ्चावदान *adj.* २.१७.१०; १८.१२; १९.३; ७.१२.१४; २२.११; ८.१३.९; २०.३
 पञ्चोद्दि *adj.* ११.२.२३; cf. श्रुद्धि
 पञ्च. प ७२; आ+ ११.१७.२; उद्+ २.१९.८; ११.१८.११; उप+ नि+ वै १.५.६; नि+ वै १.१.९८; २.१; २.१२.३; परा+ ७.१.१५; छ+ नि+ १.२.२
 पति *m.* ५ १८२; १८४
 पतिकामा *adj.* ८.२२.१०; २३.३; ४
 पत्तोदस *adj.* वै १.२.१; २.१२.३
 पत्नी *f.* वै २.१.६; name of a group of formulas
 पत्नीलोक *m.* ६.१.६
 पत्नीसंज्ञान् *m.* ७.२२.२
 पत्नीसंज्ञान्त *adj.* १०.३.७
 पत्नीसंज्ञान् *n.* १०.१४.२; ४
 पान्दपार *m.* १०.१०.१
 पविन् *m.* ९.२.३; ६.६; ९; १४.११; १०.२.४; वै २.८.९
 पद् *व.* ४.२०.७; २१.३; ५.८.११; ११.१७.१; वै १.२.७; ६.१६; ९.५; १०; अति+ ९.६.५; १६.१२; अनु+ प्र+ १३.२९.१०; अमि+ प्र+ ८.२१.५; अव+ ९.३.५; आ+ ६.९.१; ११.२२.९; उद्+ ५ २९; उप+ १०.७.१८; प्र+ १.१७.१; २.८.१२; १०.२१.१५; ११.२.१
 ६; १२.१७.७-९; १३.६.१; २९.११; १४.१०.३; प्रति+ १.९.१०; ११.१३; २.६.११; ३.७.३; ९.५; ४.१५.१; ५; २०.८; ६.२.१; ५; ३.३.४; ७.६.१; ९.११; १२.१०; १५.३; १०.११.११; १५.५; २०.१; ११.१६.११; १८.१.९; १३.६.१०; ९.११; १४.८; ९; १७.२; १९.१४; २०.१०; १४.७.१३; १५.२.२-५; वै २.९.११; १०.११; ११.४; १२.४; वि+ आ+ ९.१७.१२; ५ २९; १३८; सम्+ १.२१.१०; २४.५; ७; ७.२१.४; १०.१७.७; ११.१७.११; वै २.११.२; ५; ५ १७३; १८५
 पद् *n.* ५.८.१२; १५; ९.९.२; १४.८; १०.१५.६; ७; १४; १६; १७; वै १.११.१०; २.७.५
 पद्मतीव *n.* १०.१५.१७; १२.६.१२
 पद्य *adj.* १०.३.२०; belonging to the foot, cf. हस्त्य
 पद्यज्ञो *adj.* १३.४.१२; ५.१; १४.१४.७
 पदस्या *f.* १३.२७.८; १४.२.१३; ५ २५; २६
 पयोधर्म *m.* ७.६.९
 पयोधर्म *adj.* १०.९.९
 परस्तम्भ *n.* ५ ८५
 परस्तम्भोप *m.* १३.७.१३
 परप्रधान *n.* ५ १३७
 परशु *m.* ७.१.१४; १२.४.२०
 परशत *adj.* ८.८.९
 परस्तराम् *adv.* ३.२.१
 परःसहस्र *adj.* ८.८.९; १४.१७.७
 पराष्ट *adj.* १.९.२; ७.१३.३; १३.३१.५; वै १.७.१०
 पराचीन *adj.* ८.२२.५; १०.४.८; १२.६.१२
 पराचीनपत्र *m.* ८.१४.२
 परापाकम् *absol.* १.७.५; वै १.२.४
 परार्था *adj.* १.२.१३
 परिक्रामम् *absol.* ७.४.२
 परिगाह *m.* ४.६.७; ८.२.३; ५.१६; ७.१४; १२.५.२; ६.४
 परिष्कर्त्तव्य *m.* ११.५.६; ६.४; ११.१५; १३.३
 परिष्गाह *m.* १.१९.९

- परितान *n.* २.२.७
 परिदंष्ट्र *n.* १२.१०.३
 परिधानीया *f.* १३.३१.१३; १४.१४.११;
 १५.३.५
 परिधि *m.* १.४.१९; ५.४; ७.५.१; १०.५;
 ८.३.८; १०.२१.१; ११.५.१४; ८.३; १२.
 २.१०; १३.५.८; ९; ११.६; १४.१८.८;
 ९; ५२
 परिधिचंघि *m.* ११.९.३; १३.१३.५
 पटिहा *f.* १३.२.४; १७.१७; १९.६; ७; २२.५
 परिमण्डल *n.* ११.३.७
 परिवन्ध *n.* ७.१५.१६; १६.९
 परिव्राज *m.* १३.१८.१; २
 परिव्राजित *adj.* ११.५.२१; १०.२
 परिवेप *m.* ८.१८.६
 परिव्ययण *n.* ७.८.६
 परिशिष्ट *adj.* २.१६.१०; ७.१.३
 परिश्रवण *n.* ८.१८.१८; २१.११; १२.१०.१५
 परिश्रित *n.* ३.८.४; १०.३.१०; १३.१०; ११.
 १.११; २.१३; ८.२२; १३.९; १४.२४.१४;
 ११.१०.२
 परिवह *f.* ५.१२.११
 परिपत्रण *n.* १.३.२०
 परिपीवण *n.* १२.१०.१५
 परिपेचन *n.* ६.१४.९; १७; ८.२१.८; ११.१६.
 ११; १२.१०.३
 परिवमूढ *n.* ६.१४.९
 परिस्तरण *n.* १.५.१
 परिलुब्ध *f.* १३.१.१०
 परिहित *adj.* १३.२२.११; १४.१४.९
 परिद्वालम् *absol.* १०.७.१४
 परोज्या *f.* १४.१३.९
 पदस्य *adj.* ५.१९.८
 पद्य *n.* ३.१५.३; ५.१२.८
 परोमोष्ठ *n.* ८.२३.५
 पर्वन् *m.* १२.१०.७; १३.११.७; १४.८.९
 पर्ण *n.* ९.३.५
 पर्वमयी *adj.* १.१६.५
 परोक्त *p. part.* ५.१३.१३; ८.२.१८
 पर्याय *m.* १४.१.१०-१२
 पर्याप्त *p. part.* ११.२२.११
 पर्युहण *n.* १२.१०.३
 पर्वन् *n.* १.३.१२; ११.७; ११.२२.१
 पर्ण *m.* १.३.५; १२.४.२०
 पलाश *m.* १.६.९; ५.५.१५; ६.११.९; ७.१५;
 २.७
 पलाशपर्ण *n.* ८.११.७; १२.६.७
 पलाशमूल *n.* ११.९.१३
 पलाशवल्क *n.* १२.१२.२
 पलाशमूल *m.* १२.१२.२
 पलाशशाखा *f.* १.२.१८; १०.१९.१६; ११.३.७;
 ८.१; २.४.१
 पवगान *m.* ११.१९.५; १३.१७.४; १४.२.३;
 ४.६; १०.५-७
 पवमानग्रह *m.* १३.१६.१४; १४.१०.४
 पवमानवत् *adj.* ५.२०.७
 पवमानद्विस्त् *n.* ११.१४
 पवित्रान्नाहृत *adj.* १.१८.१; २.९.१
 पवित्रेष्टि *f.* ११.८.९; २०.१; २०.३
 पशु *m.* ७.६.९; ९.७; ११; १०.७.९; ११.३;
 १२.४.५; ८.११.१६; १३.२.३; १४.१.६;
 १६.१२; १७.४.५; ७; १८.६.७; २०.१५;
 २३.९.१०.१२; ८.२५.४.५.१४; ९.१६.१६;
 ११.२.२.११; १२.६.१; १९.६; १४.२.९;
 ११.४.६; २४.२०; १२.२.१; ११.९; १३.
 ७; ५.२५; २६; ३६; ३७; ७८; ८०; ११८;
 १४१; १४३; १४९; १६२; २१७; २१८
 पशुकाम *adj.* १.६.५; १७.१२; २.३.१; ७.४;
 ३.७.१६; ५.१७.६; २०.९; ६.१७.१०; ७.
 ९.१०; ८.२५.३; ४.७; १४.२५.१; ५.६३
 पशुगण *m.* १२.२
 पशुपुरोडास *m.* ७.१७.१.४; १०.१५; ९.१७.३;
 १०.१४.६; १४.२.११; ३.१०.१३; २४.
 १५.१८
 पशुगण *m.* ७.१.१; २३.८; ८.२.१२; ४.३; ८.
 ५; १७.१०.७
 पशुवत् *adj.* ७.१.९
 पशुश्रावण *f.* ७.६.६; ८

पशुपाकरण *n.* १२.१९.५; १४.२४.१०
 पशुार्थ *m.* २.३.११
 पशुार्थ *adj.* ८.२०.११; १२.९.११
 पशुलान *m.* प १४२
 पशुविभव *n.* पै २.८.१६
 पशुहृति *f.* १३.२२.६; प ७८
 पशुटि *f.* ७.२.१६
 पशुदो *f.* ११.१३.१; १३.८.१६; ९.१०
 पांशु *m.* २.१.७; १३.२३.१३; पै १.१.१५; ५
 २; ८.५; २.१२.६
 पा ०. १.१.१३; ११.८; ७.१०.११; ११.१२.१८;
 प १३०; १६३; लप+ २.७.१६
 पाक्ष्यहर्षत्या *f.* प १८८
 पाक्ष *f.* पै २.२.४
 पाणि *m.* २.१२.११; ७.८.१५; ८.३.५; १०.
 १५.१७; २१; १६.६; ११.१०.१०; ४.४;
 १३.७.९; १०; ८.१; ९.१३; १८.९.११; पै
 १.९.५; २.१०.५
 पाणिनिमार्जन *n.* पै २.९.३
 पालीवत *m.* १४.१३.१५.१८
 पात्र *m.* १.१६.१; १८.१.९; २०.१३; २.३.
 १८; ३.१८.३; ७.६.५; ११-१३; १७.१;
 ३; ८.१.१६; २.२; १२.१२.१३; १२.२.१३;
 १४; १३.१०; १३.१.६; ७; ११; ६.४; ८.४;
 ११.१.९; १४.९; १५.८; १७.११.२१;
 २२.१४; २३.३; २७.८; २९.१२; ३०.४;
 १३; १४.१.१६; ६.१५; ९.१५; १२.९;
 २०.२.३; पै १.३.९.१२; १३; ५.१६
 पात्रवपन *n.* पै २.१.९
 पात्रवपेष्टकावर्जम् *absol.* पै १.१२.९
 पात्रनिर्षेजन *adj.* ९.१५.४
 पात्रप्रयोग *m.* प. ५२
 पात्रप्रयोजन *n.* १३.३.९
 पात्रारम्भण *m.* १३.३१.१४
 पात्री *f.* १.१६.३; १९.१४; २२.७; २४.११;
 २६.३; २.१०.४.७; ३.७.६; ७.१८.१०;
 १९.१०; पै १.६.९; ७.७; ११.५;
 २.४.१४
 पात्रीनिर्षेजन *n.* १.२६.१०; wash-water

पात्रिकृती *f.* पै २.८.४.५; name of an
 Isṭi
 पाद *m.* १.१९.७; २.१३.९; ५.२०.३; ७.१४.
 ७; ११.१८.५; १४.५.११; पै २.१२.२
 पादिन् *adj.* १४.५.११
 पाद्रेष्टका *f.* पै २.४.५
 पाप *m.* १०.९.२; प २०१
 पापीयस् *adj.* ५.१.१०
 पापु *m.* ७.१४.७
 पार *m.* १०.१२.१९
 पार्थिव *adj.* ५.१.४; ५.१
 पार्थण *adj.* २.१८.१६
 पार्थ *n.* ७.१८.१२; २०.१.९; ११.१५.१४;
 पै १.६.११; ३.८
 पार्थतस् *adv.* ५.८.१३; पै २.१०.१
 पार्थि *f.* २.२.८; ४.२.१.३
 पालान *adj.* १.५.२.५; ८.१.१७; १२.१२.२०;
 पै १.२.६; २.३.३; ४.२.२; प २२१
 पावन *adj.* प २०१
 पाव्यमान *pres. part. pass.* १०.५.४
 पाश *m.* ७.१०.७; १३.६.७
 पाशुक *adj.* ८.२.७; ४.१०; ८.१; ११.३;
 १२.१६.५
 पिङ्गाक्ष *adj.* १०.१४.११; १७.१२
 पिण्ड *m.* १.८.७-९; ९.१.२; १०.५.६.८;
 २५.८.१०; ८.२०.११; ११.२.२२; पै २.७.४
 पिण्डवितृयण *m.* १.७.१; १०.४.११; २.२०.१३;
 २१.७; १४.१२.२
 पिण्डवितृयणपात्र *n.* १.७.२
 वितापुत्रीय *adj.* १२.२०.४; २१.७; १३.३.१३
 वितामह *m.* १.८.६.१०; १४.१२.३
 विट *m.* १.८.६; ९.११.१२; १०.२.५; पै १.८.
 १२
 वितृमेध *m.* पै २.१.१; ११.५.७
 वितृयण *m.* ८.१६.१; प ३५; ५५; ८६
 वितृलोक *m.* पै २.८.९
 विष्य *adj.* १.१.११.१३
 विष्यल *m.* १०.१०.९
 विष्यलमात्र *adj.* ३.२.९

पितृ *n.* १.५.५
 पिप् *n.* १.२२.५; २४.१; ८.१.२२; १७.३;
 १३.१८.१५; १ १.१०.५
 पिठ *n.* १.२२.८; २४.११; २५.५; ५.१४.११;
 ८.१.२३; ६.२१; १७.३; ८.१०; ११.५.२४;
 १३.१८.१५
 पिठले *m.* ३.९.४; ६; ७.१७.९; १४.१७.११;
 २०.६
 पिठलेपकरीकरणहोमी *m. du.* ७.१७.१५; १३.
 २८.१२
 पिठसंयदनी *f.* १.६.९
 पीड *n.* प्र+ १३.१२.७; ८; १६.९
 पीबन् *adj.* ७.९.७
 पुंलिङ्ग *n.* १.१२.१९
 पूतन् *indecl.* १.१८४
 पुंभ्यञ्जन *n.* ८.७.५
 पुंम् *m.* १.१०.९; ८.७.५
 पुंछाला *f.* ११.१.९
 पुण्य *adj.* ५.४.२; ११.१.१; २१.२
 पुत्र *m.* ४.२१.७; ५.१७.५; ६.३.५; ८.७.१;
 ९.५.७; १ १.२.३; २.७.१४; १०.५
 पुत्रकाम *adj.* ३.७.१६; १ २.६.१; ५ २०९
 पुत्रभ्रातृ *m.* १२.१६.१३
 पुत्रवत् *adj.* १ २.७.१४
 पुनरन्वयिष्य *n.* १.१८५
 पुनरभ्युचीत *adj.* १४.२.१७; ११.१४; १९
 पुनराभेव *m.* ५.१७.१; ४; ७; २१.१०; ११; १३;
 १४; १ २.९.४; १०.४; ५ १८५
 पुनराभेवदक्षिणा *f.* ५.२०.१४
 पुनराभेवतस्त्र *m.* ५.१९.१
 पुनरालम्ब see यस्त्व पुनरालम्ब
 पुनरादाप्ति *absol.* २.६.१२
 पुनरुच्छ्र *adj.* ५.२१.१
 पुनरुत्सृजित *adj.* ५.२१.१
 पुनर्देहनमत्र *m.* १ १.१२.१७
 पुनर्देहनवर्जम् *absol.* १ १.१२.१९
 पुनर्देहान्त *adj.* १ १.१२.१३
 पुनर्निष्कृत *adj.* ५.२०.१
 पुनर्वत्सु *m.* ५.१.१०; १९.१

पुस्त *adv.* १२.३.१८
 पुस्तता *adv.* १.२.२; ४.१४; ५.१४; ५.८.१७;
 १७.९; १०.१३.४; १२.७.११; १३.९.९;
 ५ १९९
 पुस्ततादुपयाम *adj.* १३.१६.१३
 पुता *indecl.* ५.१४.१; ९.४.१; ९.१३; १३.४.९
 पुताम *adj.* ६.१६.१३; १ २.४.२६
 पुरीतत् *f.* ७.१९.११
 पुरीप *m.* २.२.१३; ७.३.४; ८.१३; १२.११.७;
 १; १०; १३.१०; १ १.४.१; २.५.७; ५ २०;
 ५४
 पुरीपक्री *adj.* २.२.१३
 पुक्व *m.* ९.१६.१४; १४.४.७; ५.३
 पुरुषसामन् *n.* ११.२०.७
 पुष्पाकृति *f.* १३.१५.१; १ २.१२.३; ५; ६
 पुष्पाकृति *f.* १ १.१.१
 पुष्पनीतम *m.* १ २.१.२
 पुरोऽक्ष *adv.* १३.६.३
 पुरोमन्थि *adv.* २.७.१५
 पुरोगागच्छत् *m.* १३.२७.८; १६; २८.३; १४.
 ३.१९; ११.१७; १२.१
 पुरोगागृहीत *f.* १३.२२.६
 पुरोगाग्रीव *adj.* १.१९.४; १३.१८.१२
 पुरोधकाम *adj.* ६.९.१
 पुरोहित *m.* २.१५.११
 पुष्करपर्ण *n.* ५.५.१५
 पुष्कल *adj.* ९.१३.५
 पुष्टिकाम *adj.* ३.७.१६
 पू. *n.* १०.५.१; ५ २०१; अति+ १३.१६.८;
 १४.२.२; नित्+ ६.१६.२५; पय+ १.२२.३
 पूत *p. part.* ५ २०१
 पूतश्च *m.* १३.२.१४; १६.९-१२; १९.१३;
 २०.९; २३.५; ८; १४.३.१४; १०.४; ११.९;
 १२.९
 पूर्तिक *m.* ११.२.५
 पूर्णद्वय *n.* ८.१४.३
 पूर्णपात्र *m.* ३.१२.६; ४.२०.१; ९.१९.४
 पूर्णाकृति *f.* ५.११.१; ३; ७.५.६; ७
 पूर्ववर्ती *adj.* १४.६.९

पूर्वपक्ष *m.* ६.१.१०; पै २.८.११; १२

पूर्वरात्र *m.* ६.२.९

पूर्ववत् *indecl.* पै २.१०.५; प २११

पूर्वापर *adj.* ११.१४.८

पूर्वा(फल्गुनी) *f.* ५.१.११; २.७

पूर्वोष्ण *adv.* १.१.२; ६.२; २.३.५; ७.४.५;
६.१; ८.६.१

पूर्वोर्ध्व *adj.* ८.२०.११

पृथग्भूत *adj.* प ४०

पृथग्मात्र *adj.* ८.५.८

पृथिवी *f.* ६.१४.४; पै १.७.४

पृथिवीलोक *m.* पै १.७.४

पृथ्वी *adj.* १०.९.१०

पृथ्वी *adj.* १०.१८.१३

पृथ्व्यात्म्य *n.* ७.७.७; १३.४; १५.१४; १७.१७;
१८.४; २०.९; २१.७; ८.२.२४; १०.१३

पृथ्व्यात्म्यानी *f.* ७.६.६; ७; ८.१.१७; २.९;
८.२; प २३

पृष्टि *f.* ११.१५.१२

पृष्ठ *m.* ८.२.१५; १०.३.२४; १४.२२.१९

पृष्ठधमनीष *m.* प ७७; name of an offer-
ing

पृष्ठधा *f.* १२.४.१९; ७.८; ९.१२; १४.४; १४.
५.१३

पृष्ठपास्तरणमन्त्र *m.* प १४५

पृथ्विणी *f.* पै २.२.४

पृ *m.* १.१.६; ७.४; १८.३; ५.११.१; ११.१४.
१२; १४; १३.५.३; ६.१०; १४.१.५; ९.९;
पै १.३.१३; ४.१; प १४१; अमि+ ८.२.१४;
११.७.१४; १०.१३; १४.१३.१०; सम्+ प
५४

प्लव *m.* ७.५.२

पैशुवर्हिपद *adj.* प १७१

पैशुवैषिक *adj.* पै १.१.१; २.१.१९; १०.११;
११.१

पोतृ *m.* १२.१४.८; १९.१४; १३.३०.११

पौतुदत्त *adj.* ७.५.१; प १२५

पीत्र *m.* ८.७.१

पीनरावैषिक *adj.* ५.२०.१३

पीर्णवासविकार *m.* प. १५८

पीर्णविक्रि *adj.* १२.४.७; ५.१४

प्ये *l.* आ+ २.१२.६; ७.१४.२; ३; ६; १२.१.९;
३.२०; १३.१०.१; २७.२३; २५; ३२.५; १५;
१४.३.२२; ६.२४; ७.१४; २०; १२.२०

प्रउग *m.* १३.२.१४

प्रकृति *f.* १३.२७.१५; प ३७; ४२; ४३; ४४; ६०;
१६१

प्रकृतिदेवता *n.* प १७१

प्रकृतिदेवता *f.* ६.१५.१०

प्रकृतिवत् *indecl.* पै २.९.३

प्रकृत्युपबन्ध *m.* प ७५

प्रक्रम *m.* ३.१३.६; ५.२.१४; ७.३.२; १२.४.
१०; १२; १४; १६; ५.३.५; ७.८; ९.११; १२;
पै २.२.५

प्रधाम *adj.* ९.१८.९

प्रधाकित *p. part.* १२.६.९

प्रचरणी *f.* १३.३.४; ४.१; ५.४; ११

प्रचरणीय *adj.* ११.१४.८; ९; प १३८

प्रच्छ *l.* १.१३.६; ७.१७.१७; ८.९.४; १०.
१८.७; १२.१२.४; १०; १३.५.५; पै २.३.५

प्रच्युत *adj.* ७.१८.३

प्रज *f.* ५.१.११; ६.७

प्रजाकाम *adj.* २.३.१; ५.१.१७; १७.६; २०.९;
८.२५.७

प्रज्ञत *p. part.* १.४.२१; ५.१५; ६.९; २२.
१२; ८.२.२; ६.२३; १३.१; १०.१४.११;
१२.८.४; १०; २०; पै १.५.५

प्रज्वलित *adj.* ११.८.१५

प्रमथन *n.* ११.१९.१०

प्रमथ *m.* १३.३१.१३; प ९४

प्रमथिता *f.* १.१८.५; ८; २५.२.४; २.३.१९;
३.१२.४; ७.६.१०; ९.१५.१६; प १०५;
१९१

प्रणीदाप्रमथन *n.* १.१६.३; १७.१०

प्रलप *p. part.* ९.९.९; १०.१४.६

प्रतराम् *adv.* ६.११.८

प्रतिहति *f.* १.२६.२

प्रतिह्यतर *adj.* २.९.१३; १४

प्रतिग्रह *m.* प ६७
 प्रतिग्रहण *n.* प ११७; ११८
 प्रतिदिश *adv.* छ. २०.४; ७.४.२; २०.७; १०.३.२; पै २.४.१८; ५.१; ४
 प्रतिद्वार *adv.* ८.१६.४
 प्रतिनिप्राद्य *m.* १३.२२.४; २३.२
 प्रतिनिधि *m.* प ८२
 प्रतिपद् *f.* पै २.९.३
 प्रतिपरिष्मण *n.* पै २.३.१७
 प्रतिपूरुष *adv.* १.८.८; ८.७.१; २२.१; ९
 प्रतिप्रस्थातृ *m.* १२.१९.११; २०.१७; १३.१.१२; १२.१.१; १०.१२; २२.३; १३; २३.११-१५; २४.४; २५.३; ७; १०; २७.१; २९.२; ४; ८; ११; १२; १४; ३०.३-५; ९-११; ३३.३; १४.१.१२; ६.९; १२.११; १४.११; १५.१३; १५; १५.२.३; ६
 प्रतिप्रस्थान *n.* ११.३.६; १४.२.१; ६.१४
 प्रतिपोष *m.* १०.११.१३
 प्रतिमन्त्रण *n.* प ६६
 प्रतिलोमकृत *adj.* पै १.११.३
 प्रतिवचन *m.* ८.४.७; १३.२७.४
 प्रतिवेश *adj.* ८.१२.१६; १३.१६; २१
 प्रतिषेध *m.* ६.१५.६; प १८२
 प्रतिष्ठा *f.* २.२.१०; पै १.६.१५
 प्रतिष्ठाकर्म *adj.* १.१७.१२; ५.१.१७; १७.६; ७.१.९; ८.२५.७
 प्रतिष्ठित *adj.* २.७.९; ७.१.९; ८.३.३; २.१८.८; ११.१०.६
 प्रतिशर *m.* पै २.६.६; ७.१२
 प्रतिहर्तृ *m.* १३.१६.१६; १४.५.१०
 प्रतीची *f.* १.३.२
 प्रतीचीनप्रीव *adj.* १.२१.२
 प्रतीक *adj.* ८.१३.२०
 प्रतीप *adv.* १२.२०.५
 प्रल *adj.* १०.१६.१३
 प्रलदेवत *adj.* ९.१७.१४
 प्रत्यङ्गिष्ठस् *adj.* पै १.५.१
 प्रत्यङ्ग *adv.* ११.११.१३
 प्रत्यङ्गवर्गम् *absol.* १.२६.१०; २.८.१३

प्रत्यङ्गुस् *adj.* ५.८.१७
 प्रत्यङ् *adj.* १.४.१४; ५.१४; २.८.५; १२.९.९; १३.१.१०; २९.१२; १४.२.४; १०.६; २१.८; प १४; १४८
 प्रत्याक्रमण *n.* २.१४.२
 प्रत्याम्नाय *m.* ६.१५.६
 प्रत्यायनान्त *adj.* १४.१२.२
 प्रत्यासन्नबन्धु *m.* पै १.२.३; २.१०.५
 प्रत्याहुति *adv.* ३.१०.१
 प्रत्युपगत *adj.* ७.८.११
 प्रु *v.* ७.३.७; अगि+ १.२६.१
 प्रथमशत *adj.* २१.३.१०; १४; ४.४; १४.१५.७
 प्रथमत्र *adj.* ६.१७.१९; १८.८; ८.१५.८
 प्रथमवत्त *m.* ११.१२.१४
 प्रथिष्ठ *adj.* १२.१३.९
 प्रयोग्यस् *adj.* २.२.१२; १२.१३.२
 प्रदक्षिण *adv.* १.१.१२; ४.७.८; ७.८.१३; ९.३; ११.४.९; १२.१.८.२; प २४
 प्रदक्षिणावर्त *adj.* १०.६.१३
 प्रदान *n.* ५.१४.१८; १५.१२; ८.२.२५
 प्रदाय *adj.* प ९६
 प्रदाय *m.* १४.२५.९; १०
 प्रदोष *m.* ६.९.७
 प्रधान *n.* प ७८; १८६
 प्रधानदेवता *f.* पै २.८.१४
 प्रधानान्त *m.* प ८५
 प्रपिमुञ्ज *adj.* १२.१३.१
 प्रधुर *n.* १३.५.११
 प्रपितानह *m.* १.८.६; १०
 प्रवाहुक् *indecl.* २.१७.३
 प्रभुत्वं *n.* प ११६
 प्रभूत *adj.* २.६.१; ८.१३.१५; १२.६.३
 प्रसृति *f.* ११.२१.४
 मन्त *adj.* ३.१५.७
 मनदितव्य *gerund.* प १८८
 मनाण *n.* ७.२.६; ११.१.३; १२.४.१८
 मनीत *adj.* ९.१४.१६; १७; पै २.८.९; १०.१०; १३; ११.७; १२.१; प १८२

प्रयत् *adj.* पै २.१०.१४
 प्रयोजन *n.* उ.६.५; ८.१.१६; ६.४
 प्रवण *adj.* २.२.१२
 प्रवर्तित *p. part.* १३.३.१२
 प्रवयस् *adj.* ८.१०.१२
 प्रवर *m.* छ.१४.८; १५.८; छ.१३.१; उ.११.४;
 ८.९.१४; १३.८; १८.१२; १४; १२.२.४;
 ६; १९.७.८; १४.२२.४; ५; ५३३ ;
 प्रवर्ष *m.* ११.१.१; २.१६; २०; २१; ५.१;
 १२.४; १३.१; २२.१९; १२.२.१; ६.१;
 १४.३.७
 प्रवर्षपात्र *n.* ११.१.१७
 प्रवर्ष्योपसर्दी *f. du.* १२.४.१; ७; ५.१४; १६
 प्रवर्तम् *absol.* १२.८.१३
 प्रवसत् *pr. part.* पै २.११.३
 प्रवसथ *m.* ६.४.८; ५.८
 प्रवासमरण *n.* पै २.१०.९
 प्रवृज्जन *m.* ११.१९.१; ७; ५ ११९
 प्रवृत्त *p. part.* १२.२०.१; २
 प्रवृत्तहोम *m.* १२.२०.१
 प्रवारत् *m.* १३.३३.१५; १४.७.२३; १९.१४
 प्रवाश्रयी *adj.* १२.१४.५; १३.२१.१२; १४.२.
 ५; १५.४.७
 प्रष्टि *m.* १२.१४.११
 प्रसर्क *m.* १२.९.२४; १४.५.१२
 प्रसर्पण *n.* १४.११.३
 प्रसव्यम् *adv.* १.४.८; ८.१७.१०; २०; २०.१०;
 पै १.२.१५; ४.८; २.२.८; १; ३.१५; ४.१९;
 ५.३
 प्रसव्यावृत्त *adj.* पै २.२.९
 प्रसव्यावृत्त *adj.* पै २.४.९
 प्रसव्योपमथित *adj.* पै २.४.२०
 प्रथित *adj.* १३.२९.११
 प्रवृत्त *adj.* ८.१.१३
 प्रथम *p. part.* १४.५.१५
 प्रलेचनवत् *adj.* ११.३.५
 प्रत्तरपरिधि *n.* १३.२.८
 प्रत्तोत् *m.* १२.१६.१६; १७.२
 प्रदलन *n.* १४.१८.८

मष्ट *adj.* ५.८.१७; १३.१६.१५; ३१.७; १४.
 २.४; १०.६
 माकृत *adj.* ६.१५.७; १२; उ.११.५; ९.६.३;
 १२.१९.८; ५४६; १३१
 प्रागम *adj.* १.४.९; ११.२; उ.१४.८; पै २.
 ६.५
 प्रागपकर्णम् *absol.* छ.८.१३
 प्राणोप *adj.* १.१९.४
 प्राणुदत् *indecl.* १.१४.३
 प्राण्वेद्य *m.* १०.३.१०; ५.६; २०.९; २१.११;
 १२.४.१०; ६.९; २१.११; १४.४.१; १०;
 १५.१.६; ८; ५ ३४६
 प्राङ्गन्त्याय *adj.* १.१.१२
 प्राङ्मुख *adj.* १३.७.११; ८.२; पै १.७.१०;
 ११.७
 प्राचीन *adj. adv.* उ.२०.९; १२.१८.३;
 १३.१४.६
 प्राचीनकर्म *adj.* १२.१०.१; २
 प्राचीनमील *adj.* १०.५.१४; १३.९; १९.३;
 २२.१; ११.१.१३; ६.८; १५.२७; १२.१७.
 १०; पै १.११.१
 प्राचीनमीलद्वय *adj.* १०.१६.६
 प्राचीनदण्ड *adj.* ६.१३.८
 प्राचीनप्रवण *adj.* ५.२.११; ८.१.६
 प्राचीनमार्त *adj.* १०.६.८
 प्राचीनवंश *m.* १०.३.१; १२.९.४; ५
 प्राचीनानीत *m.* ८.१८.७; १७; २१.९; १४.१३.४
 प्राचीनानीतिन् *adj.* १.१.११; ८.६; ८.१६.१३;
 पै १.१.२; १५; २.९; १०; १०.१०
 प्राच्युदीची *adj.* १.२.९
 प्राजहित *adj.* १२.१५.१०; १४.२५.११; ५ ५२
 प्राञ्चोदत् *adj.* १४.२९.८; २५.१३
 प्रण *m.* १.१८.६; २.१३.९; उ.१४.२; ११.१६.
 ६; १३.२६.१३; ५ १५२; १८७
 प्राणत् *pr. part.* पै २.२.१; १०
 प्राणस्थलन *n.* ३.६.११; १८.२; पै १.५.१५
 प्राणाहुति *f.* ११.७.५
 प्राणिन् *adj.* २.१५.८

प्रातर् *indecl.* ६.२.१; ३.१०; ७.२; ६; ७; ८.४;
१.७; १०.१; ११.१; ७; १२.५; ७; १३.८;
१८.१२; २२.१०; ११.१२.२; ८; १०; १९.
४; १२.४.३; पै २.३.२०

प्रातरभिद्योत्र *n.* ५.१०.१२; ८.१४.३; १४.२६.७
प्रातरनुवाक *m.* ३.१५.४; १३.३.११; ४.६; १५.
३.३; ५

प्रातरपनेक *m.* ६.२.१; ३.१०

प्रातराहुति *f.* पै २.८.११

प्रातर्दोह *m.* १.१५.३; ५; ८.२.१; २; २४.६; ९.
२.१२; १४

प्रातर्दोहपात्र *n.* १.१६.४

प्रातःश्रवण *n.* १३.१६.८; १८.१; २६.१४; ३३.
१६; ३३.१३; १६; १४.१.२; ५; ८; ७.१६;
९.१०; ११; १५.१२; १५.४.७; ५ ८९

प्रादुर्भूत *adj.* १.२१.८

प्रादेश *m.* ६.११.९; ९.१५.११; ११.७.१५; पै
२.५.८

प्रादेशमात्र *adj.* १.६.७; ८; ११; १६.६; १७.६;
५.३.१२; ७.३.१३; ८.५.८; ११.२.२३;
१३.२.६; ५ ३

प्रादेशमुख *adj.* १२.११.२

प्रादेशान्तराल *m.* १२.११.२

प्राणपीय *adj.* १०.१४.१; ७; १६; १८; १४.२४.
२; ५; ५ १६

प्राणधित *n.* ९.१.१; ३; ६.१३; १६.९; पै
२.११.१०-१३

प्राणधिति *f.* ९.१९.६; ९; १०.१०.२; पै २.१०.
४

प्राशन *n.* १.१०.१०; ४.२२.३; ६.१७.१५;
१४.११.१६

प्राणतिक *n.* ४.४.६

प्राणितराल *p. part. act.* ५.३.११; १५.५

प्राणित् *adj.* ९.१८.७

प्राणित *n.* २.१९.९; ३.१७.३; ५ १३६

प्राणितहरण *n.* १.१६.३; ५; २.४.२; ८; ३.२.७;
पै १.६.४

प्राय *gerund.* १४.१३.१३

प्रायन *n.* १२.९.१७

प्रिय *adj.* ८.९.५; १०.४.५; पै २.७.१४

प्रियतम *adj.* पै १.१.१

प्रियवादिन् *adj.* पै २.७.१४

प्रिया सरस्वती *f.* ५ १९९

प्रेत *m.* पै १.१.१५; २.८.८; ९.१०; ११; १०.
५; ७; ११.४; १२.४

प्रेतपत्नी *f.* पै १.८.१३

प्रियवत् *adj.* १४.३.१२; २४.१८

प्रोक्षणीयानी *f.* ११.५.१२; ६.१; १५.७

प्रोक्षण्यवलेप *m.* ८.१२.२२; १२.२.१८

प्रोक्षण्युद्रेक *m.* ८.१६.१६

प्रोक्षान्त *adj.* ७.४.५; ६.१; १२.५.९

प्रोषित *p. part.* पै २.१२.१

प्रोषितस् *per. part.* ६.६.४

प्रोषपद *n.* ५.१.१७

प्रोक्षमाण *pr. part. pass.* १२.७.१

रक्षशाखा *f.* ७.६.६; ८; ९.९; १५.१०; १८.८;
१२.१६.२

सीढा *f.* ७.१९.११

स्रु *ठ.* ५ ५९; अव+ १३.४.१०; अव+ १४.
२१.४; उप+ १४.२३.३; परि+ १३.१०.४;
पै १.७.११; परि+आ+ १.२५.६

फल *n.* १०.१०.८

फलमहि *adj.* १०.६.१९

फलीकरण *n.* १.२२.१२; ३.९.४; ४.१९.७; ५.
१४.५; ८.१.२०; १६.१७

फलीकृत *adj.* ५.१४.६; ८.१.२१; १७.१

फलुनी *f.* ५.१.११; २.८

फाल्गुन *m.* पै २.३.२

फाल्गुनी *adj.* ८.१.६; २.१२; २५.९

यद्य *adj.* पै १.२.७

यधिर *adj.* १३.४.६

यन् *ठ.* ५.४.१; ८.१४.२; १०.१४.१८; ११.
६.१४; १४.४.१; पै १.१.२१; आ+ १०.६.
१४; पै १.१.२१; ९.५; २.७.१२; नि+
१२.८.२; प्र+ ९.९.४; ११.१८.३; पै २.
१०.१४; षम्+ पै १.७.५; ८.२

यन्जुनामन् *n.* १.६.१

यर्धर *m.* ११.६.१२

बहिर्मुखि *f.* १३.१६.१७; १६.२; ५९; १४४
 बहिषद् *adj.* ३.३.१; ८.३.३
 बहिषद् (पितृ) *m* ५ १७९
 बहिस्तरण *n.* १४.२.१४
 बलि *m.* पै २.९.१
 बलीयस् *adj.* ६.१६.२; ३; ५ ४३; ८३
 बलीवर्द *m.* ५.८.१४; १०.१९.१३; पै २.४.१२
 बहिःपरिधि *adv.* ९.४.१
 बहिर्विशसन *adj.* १.२१.१
 बहिर्वेदि *adv.* ७.७.१०; १२.९.५
 बहिष्ठाद् *adv.* ७.८.११
 बहिष्पदमान *n.* १२.१५.३; १३.१६.१५; १५.३.
 १३; ४.५
 बहिःष्ठ *adj.* पै ३.८.६
 बहु *adj.* ६.१२.११; ११.२.१२; १३.२७.२;
 १४.१८.१२
 बहुदेवत *adj.* ६.१५.९; ५ १७५
 बहुदर्प *adj.* १.२.९; ७.१.९; ९.१०
 बहुपुत्र *adj.* ४.२१.८
 बहुयाजिन् *adj.* १४.२०.१०; ५ ११३
 बहुरूप *adj.* १४.२४.१२
 बहुल *adj.* २.८.१३
 बहुलौपथ *adj.* पै १.१.४
 बहुवच *indecl.* ५ ६७
 बहुविद् *adj.* ९.९.५; १०.८; १२.२
 बहुशाल *adj.* १.२.९; ७.१.९; ९.१०
 बान् *घ.* अवत् १२.११.८; ९; ११; १३.२३.२
 बान्धव *m.* पै ६.१२.३
 भार्यस्य *adj.* ११.१८.६
 बाह्वज *adj.* पै २.२.१
 बाहु *m.* ७.२२.१४; ११.१५.१०; १२.११.७; ९;
 पै १.१.७; २.१२.२
 बाहुमात्र *adj.* ११.५.१७; १२.११.६; ५ २
 बाह्य *adj.* ५ १४७
 बाह्यवस् *adv.* ११.६.१६
 बन्धु *m.* १४.८.९; २२.१५
 बिल *n.* २.५.१२; ७.९.१४; ११.२.२७; पै २.
 ३.१२
 बिल्वकाश *m.* १०.५.१३

बिल्व *m.* ७.१.५; ५ २२१
 बुद्ध् *घ.* १२.१.१; १५.३.३; उद्+ ६.७.४; प्र+
 १०.११.११; प्रति+ १०.११.१२
 बुधन्वत् *adj.* ५.२०.६
 बुध्न *n.* १.१४.४; ९.४.१
 बुभूयत् *desi. pr. part.* १३.२०.११
 बृहत् *adj.* ५.८.१७; १०.२.१४
 बृहत्सामन् *adi.* १३.१४.२
 बृहतीफल *n.* पै १.१.५
 ब्रैव *adj.* १.५.७; १३.१.११
 ब्रीधायनवत् *indecl.* ५ १८१; २११; २१६
 ब्रह्मचर्य *n.* ११.२१.१२; २०.४; पै १.८.१३
 ब्रह्मचारिन् *adj.* ६.७.३; ९.१७.१; १०.९.९;
 पै २.३.१५; ५ ११२
 ब्रह्मवन्द्य *m.* पै २.३.४
 ब्रह्मभाग *m.* ३.१८.५
 ब्रह्ममेध *m.* पै २.१.१; २४
 ब्रह्मवर्चसकाम *adj.* १.६.५; १७.१२; ५.१६.१;
 ६.१०.८; १४.१४; १५; ७.१.६; ११.१२.
 १७; १३.६.७; २०.११; ५ २०९
 ब्रह्मवर्चसिन् *adj.* ५.१.७; ९
 ब्रह्मवित् *adj.* पै १.१.१४
 ब्रह्मसदन *n.* ३.१४.२; ३; ४.५.२; १२.१५.७
 ब्रह्मीदन *m.* ५.३.२; १२; १९
 ब्राह्मणाद्यधिकमसमुख्य *adj.* १३.३३.५; १४.
 १७.१; १८.२
 ब्राह्मणाद्यसिन् *m.* १२.१४.७; १३.१०.११;
 ३३.७; १४.१५.१३
 ब्राह्मणायन *m.* पै २.३.१५
 ब्राह्मीदधिक *adj.* ५.२.२४; ३.१; ६.१
 भक्ष् *घ.* प्रति+ १३.३०.११; सम्+ १३.२८.१०
 भक्ष् *m.* ४.१५.७; ६.१३.१; १३.१२.१४; २३.
 ४; २६.९; १४.१४.१; पै २.७.१४; ५ १३५
 भक्ष्याप्ररेक *m.* १.१६.१२
 भक्ष्यन्त्र *m.* १३.२६.१४; २७.१९; ३२.११;
 ३३.७; १४.३.७; २१; ६.२२; ७.१०.१८;
 ११.१८; १२.१७; १५.७; १३; १६.२२;
 १७.१६; १८.६
 भगकाम *adj.* ५.१५.११

- मगिन् *adj.* ५.१.१२
 मज् *०.* प्रति+वि+ २.४.३; ५.११४; वि+ १.
 २१.७; ५.४.१५; ८.१८.१०; ९.६.२;
 १४.४.१०
 मद्र *adj.* ५.१.१०
 भय *n.* १२.७.७
 भयेडक *m.* ११.१९.१३
 भरण *n.* पै २.१.५
 भरणोप *m.* ५.३.१९
 भर्त्स *n.* ८.६.१४; १५.१
 भर्तृस्त्व *n.* पै २.१.५
 भसद् *f.* १.२१.३; १०.५.१५
 भस्मन् *n.* १.२६.९; २.१०.३; ५.६.१; ९.९.१;
 २; १३.५; १०.१५.१७; ११.७.४; १०.२;
 पै १.९.१२; ५.११९
 भागिनी *adj.* ९.१८.१२
 भाण्ड *n.* पै २.११.१
 भास्त्रात्र *patron.* १.१५.११
 भार्गव *patron.* ५.६.७; ९.१६.८; १८.७
 भार्या *f.* पै २.७.१४
 भाष् *०.* सम्+ ११.२१.१०
 भास्वत् *adj.* ५.११.७; ६.४.९
 भिक्ष *०.* १०.१२.४; ५.६९
 भिद् *०.* २.१०.८; ३.१८.६; ९.१६.५; ११.१७.
 १०; पै १.६.४; ५.२४६; २४७; अतु+सम्+
 ३.५.६; ८.५.१४; अव+ ९.८.४; सम्+ २.
 १७.१०; १४.१८.१४; पै १.३.५
 भीत *adj.* १४.५.१५
 भुक्तानोग *adj.* पै २.४.२८; ३०
 भुक् *०.* १.१०.५; ५.१२.१०; ६.१८.१३; १०.
 ९.६; ११.२१.१४; १५
 भू *०.* सम्+ २.१.३; ५.११३
 भूतोप्यष्ट *adj.* ११.१९.१३
 भूमि *f.* २.७.९; ३.१७.६; ५.१.१; पै २.५.११;
 १२.६
 भूम् *adv.* २.७.८; ६.११.१; १४.१; ५.३;
 ११४; ११५; ११५; १८८
 भुविष्ठ *adj.* २.७.८; १२.१२; १३.१२.२
 भुविष्ठोपनिष्ठ *adj.* ५.१०१
 भृ *०.* सम्+ १.२.१३; ४.३; ५.१२; ९.१.१७;
 ११.१.१
 भृत् *०.* ८.६.२०; १७.१; १२
 भृष्ट *adj.* ८.६.१८
 भोजनीय *adj.* ९.५.२
 भ्रातृ *m.* १२.१६.१३; पै १.३.३; २.१०.५
 भ्रातृव्य *m.* ४.१९.२; १३.२२.१२; १४.८.३; ४
 भ्रातृव्यवत् *adj.* ५.१.१५; ८.८; १३.१५.९
 भ्रात्र *n.* १३.१८.६
 भ्रम्र *adj.* १०.१२.६
 भ्रञ्जा *f.* ११.१५.२३
 भणि *m.* पै १.५.१२
 भणिवाल *m.* ५.८३
 भवन्ती *f.* १.२४.१०; ११.३.१४; १६; ५.४;
 ११.१५; २१.२; १२.१.३; ३.६
 भधु *n.* ४.४.६; ८.४.१४; १०.४.६; ११.१४.
 १०; १२; पै १.८.१३; २.३.२८; १२.६
 भधुमिध्र *adj.* ११.१४.१४; १५.१६
 भधुदक *n.* ५.१५०
 भध्य *m.* २.७.१५; ३.९.२; ५.१२.११; ७.४.९;
 १८.१; १०.४.१५; १२.९.१६; १३.९;
 १३.१.४; १४.४.९; पै १.६.१९
 भध्यतःकारिन् *m.* १३.२५.९; १२; २७.१८
 भध्यत् *१४.८.६; ७*
 भध्यदेश *m.* २.७.९; ६.१२.२; ७.९.९; १४.
 २१.६
 भद्यदिल *n.* ५.१९.३; ४; ६.९.९; ८.१२.५; १०.
 ११.३; १२.१०.१८
 भध्यप्रथ *m.* ६.९.९; १०.१०.१३; ११.९; १२.
 ४.५; ५.१३
 भन्याक *m.* पै २.३.२०
 भन्यकान *m.* ५.३१९
 भन्यकान *m.* ८.४.१४
 भन् *०.* ६.९.१०; ११.१.१७; २.२७; १२.९.
 १४; १३.८.१८; १.१६; १६.८; २३.७;
 १४.२.२
 भन् *n.* १.१८.२; ७; २.१२.४; ४.४.४; १५.४;
 ५.५.३; १३.४; १६.५; ७.१.१; ८.१.१;
 ९.१.१३; १०.३.४; १२.७.७; १३.९.२

मैनस्वती *f.* १.९.१३; name of a *rk*

मनुष्वागवी *f.* ४.१५.३

मन्त्रकृत *adj.* २.१५.९

मन्त्रप्रयोग *m.* प १५३

मन्त्रलिङ्ग *n.* पै २.५.५

मन्त्रलोप *m.* प ६८

मन्त्रविभाग *m.* प ११४

मन्त्रविरोध *m.* प ६८

मन्त्रव्यवाम *m.* प ६५

मन्त्रान्त *m.* १.२.२

मन्त्राभ्यास *m.* प ६५

मन्त् *v.* ५.६.१; ३; १०.२; ६.६.१३; ८.८;

७.१०.२; ९.११.७; १२.५; ७; १३.४; ५;

१४.१०.२; पै १.१.७; प ११९; २१४; उप+

८.१७.१०; वि+ ७.१८.६

मन्त् *m.* ८.१६.१४; १७.८; १०; १८.२०; १९.

६; १२; १९; २०.८; १३.१८.२; १९.१; १४.

४.७; पै २.४.२०

मन्थन *n.* ५.४.१०

मन्थिन् *n.* १३.१४.७; १५.५; २३.११;

२५.१०

मन्थिपान *n.* १३.१.११

मन्त्र *adj.* प ८६; ८९

मन्त्र *m.* ११.५.१३; ६.१०; १३.११

मरण *n.* पै २.८.१०; ११

मरणसंशय *m.* पै १.१.२; १४

मरुत्वतीय *m.* १४.२.१; ६.१२; १५

मर्त्य *m.* ५.१७.५

मर्त् *v.* उप+ पै १.८.५; नि+ पै २.६.१

महा *adj.* ६.११.५; १०.२०.६

महासिञ्ज *m.* १०.१.३; ८; १२.१.२

महादेवहृत् *adj.* १०.१२.८

महानमा *f.* ११.२१.८

महानदी *f.* पै १.१.३

महाभिय *m.* १३.१२.१; १४.१.८; ९.११

महापान *n.* ९.११.३; १३.१.१

महावीर *m.* ११.२.२३; ३.१०; १३; १४; ४.४;

५.४; ६.८; ७.४; ७; १३; १५; ८.१६; ३१;

१.१७; १०.२; १६; १४.८; १७.९; प १३८

महावीरसमिताग्रस्य *adj.* ११.५.१३

महावेदि *f.* १२.४.९; ६.७; १८.१५; १५.१.५

महावेदिक *adj.* १२.६.३

महाद्विसु *n.* ८.१४.१५

महीया *f.* १४.२३.१०; name of the verse
apāma somam (TS 3.2.5.4)

महेन्द्र *m.* १.१५.१२; १४-१६

महेन्द्रयाजिन् *adj.* १.२.१६; १९; १३.७; १५;

१४.५; १५.११; २.१८.११; ४.१४.८

महेष्टि *f.* प ५९

मा *v.* १.२.१३; १०.१६.६; ७; १०; १५.१.३;

३.१०; अमि+ १३.९.१३; परि+ ७.२.१९;

१२.५.२; प्र+ १२.४.१८; वि+ १२.४.९

पै २.२.५; सम्+ १५.१.६; ३.४

मांस *n.* ४.३.३; ४.५; ५.३.१५; २२; ६.१४.

१४; ७.२३.१२; ८.४.१४; ९.६.१०; १०.

७.१३; ११.१२.१८; १५.२५; १७.१०;

२३.९; पै १.८.१३; प १०७

मांससंहित *adj.* २.१७.९; १०.५.१४

माय *m.* पै २.२.२

मातृ *f.* पै १.८.१३

मात्रा *f.* १.२.१३; पै १.५.८

माष्यंदिन *n.* ११.११.५; १३.१२.३; १८.१;

१४.१.१; २.२.४; ६; ३.२१; ७.१५; २१; २४;

१०.७; प ९०

मान *n.* पै २.२.७

मानकृत्य *m.* १३.९.१४

मातृप *m.* १०.१.४-७; ११; १३; ३.१; ७.१४

मातृत्सांपन *adj.* प १७९

मार्ग *m.* ४.४.६; प ११३; १३४

मार्जन *n.* ३.२.५

मार्जनी *f.* ४.१६.१; name of a particular
verse

मार्जलीय *m.* १२.१४.११; १३.८.४; ६; १७.

१७; १४.२.५; १५.१.७; २.३; ४.७

मार्जलीयदेव *m.* ११.१४.७; १६.१३

माय *m.* ४.३.३; ११.१७.१०; १४.४.७

माय *m.* ५.१३.२१; ८.२४.१; पै २.६.१

मातृ *m.* ७.२३.९; ८.५.१; १२.१; २४.१;
२५.९; १४; पै २.२.१; ३.२२
मातृनाम्न *n.* ६.१७.१०; ८.३.६; १०.९; १५.६;
२४.७; प ३९
माहिन *n.* ६.४.४; name of a
particular *tr̥ca*
माहिय *m.* प २२२
माहेन्द्र *adj.* १.१५.१०; १४.७.१
मि *घ.* ५.२.१९; ७.८.१२; १३; १०.३.१; १२.
९.४; १२; १०.३; ५.७; १३; १४; १३.१९.९;
पै २.३.२; उप+ १२.८.५; प्र+ ११.१८.११;
पै २.९.७; सम्+ १२.१०.६
मियः *adv.* ८.४.६; १३.२७.३
मिथुन *n.* ५.१२.१९; १६.३; १०.१७.७
मिथ *adj.* १४.२५.२
मिथय *n.* प २७
मीरु *घ.* अति+ ६.११.५; नि+ २.६.६; ११;
सम्+ ११.२१.५
मुञ्ज *n.* ३.१२.८; ६.२.४; १०.४.९; ६.१८;
१६.५; ११.२.१९; १५.७; पै १.५.१; ६.१;
२५; ११.१३
मुक्तम् २.१३.४
मुपाविर्वातेन *adj.* १४.२६.१२
मुष्य *adj.* ५.१.७; ७.१६.१; ८.१९.४; १४.
१६.१५; प २९
मुष्यतेन *adj.* पै २.१.५
मुश् *घ.* १०.२०.१५; प्र+ ७.१२.८; १३.६;
१५.११; १०.१५.४; प्रति+ २.३.१७; ७.८.
३; १०.७.१२; वि+ ३.७.६; १२.५; १३.३;
७.१७.१६; १०.१६.५; १३.२८.१४;
पै २.४.१२
मुञ्ज *m.* ११.३.१६
मुञ्जय *m.* ११.५.२३; ७.७
मुद् *घ.* अति+ १४.१.१२
मुधि *m.* १.३.१३; १९; १९.१०; ११; ७.१४.१६;
१०.५.३; ७; १२.२.८; १८.१०
मुञ्ज *n.* १.२.२; १६.२; २१.६
मुञ्ज *adj.* ९.१८.१४
मुञ्ज *m.* ८.२२.३; २१.५

मुक्तार्थ *adj.* १.६.५
मुञ्ज *n.* १०.८.१३; १५; प ६९
मुञ्ज *adj.* पै १.४.३
मुञ्ज *n.* १.६.१२; २.२.९; १४; ४.४-६; ७.१५;
१६; ८.१४; ३.९.२; ६.१८.१५; ७.७.१२;
१२.९.१६; १३.१०.७; पै २.३.१०
मुञ्जय १.६.१०
मुञ्जय *adj.* १.१६.६
मुञ्जयलोक *n.* ६.१८.१५
मुञ्ज *घ.* पै २.१०.५; ११.५; ९-१३; उप+ १३.
२०.६; १४.२२.१४
मुञ्जार्थ *n.* ५.१.९
मुञ्ज *घ.* अति+ ६.१३.२; अनु+परि+ १.२६.३;
निः+ १३.१२.९; परि+ १३.१४.१०; प्र+
११.१०.३; प्रति+ २.८.६; वि+ ३.१२.८;
४.२०.६; ६.२.४; पै १.११.१३
मुञ्ज *f.* ११.१.१७; २.२२; ३.५; पै १.९.१४;
२.५.२३
मुञ्ज *m.* ११.१.१२-१४
मुञ्ज *p. part.* पै १.३.१२
मुञ्जय *n.* पै २.१.१५
मुञ्ज *घ.* १२.१८.९
मुञ्जय *adj.* १.१५.१; १७.१२; ३.१८.६; १३.
१२.१८; २१.१६
मुञ्जयमोजिन् *adj.* पै २.१०.१४
मुञ्ज *घ.* अति+ ७.१३.११; १२.१.३; १२.३.८;
प्रति+अति+ १.४.१; १३.२७.५; ६; ३२.
२०; ३३.८; परि+ ७.८.४; ५; वि+ ३.६.
१२; सम्+अति+ १२.१.९; १४.१९.७
मुञ्जय *n.* १.७.३; ८.१; ३.४; १०.१४.११;
१४.१३.४; पै १.२.१७
मुञ्जय *f.* १०.६.१०; १२.२.३; १८.९; १४.
२३.२
मुञ्ज *n.* ११.१५.२०
मुञ्ज *f.* ११.५.१३; ६.१०; १३.११; १५.१३;
१५.७.१२; ८.१; पै २.३.३; १०
मुञ्ज *n.* ९.१९.७.८; २३.३; पै १.५.५; ६.२५
मुञ्जय *adj.* ७.२१.१
मुञ्जय *adj.* पै २.६.१

मैत्र *m.* ८.७.४; ८.८.१४; १०.८
 मैत्रप्रतिष्ठाति *f.* ८.६.९; १४; ७.३; ८.७.१३
 मैथो *f.* ८.७.४; ८.८.१४; १०.५; १३.१९.८
 मैष्कहत *adj.* १०.१२.९
 मैत्रावरुण *m. adj.* १०.१८.३; ४; १२.१९.१२;
 १३.१.१०; १५.१; १९.१९; २६.१६; २७.
 ८; ३०.११; १४.१५.१२
 मैत्रावरुणचमस *m.* १३.४.१०; ५.२; ३; २६.३;
 ३२.२६
 मैत्रावरुणचमसमुख्य *adj.* १३.३२.२१; १४.१७.
 १; १८.३
 मैत्रावरुणचमसीय *adj.* १३.६.२; १६.९
 मैत्रावरुणपण्ड *m.* ७.६.६; ८.१४
 मैत्रावरुणपण्ड *adj.* ७.१७.१३
 मौञ्ज *adj.* २.५.४; १०.६.१०; ११.५.९; २१;
 २२; २६; १५.३; २३; पै २.२.९; ४.७
 मौञ्जविषयनी *adj.* १०.२०.८
 म्ना *७.* उपात् ११.२२.१४
 म्रियमाण *pr. past.* पै २.८.१७
 म्रुच् *७.* अभि+नि+ ९.५.४; ११.१; १२.२०.९;
 पै २.१०.४; नि+ ४.३.८
 यकन् *n.* ७.१८.१२; १९.१०
 यजमानपथम *adj.* ३.२.४; १२.१.२; १३.१७.७
 यजमानप्रथम *adj.* १४.२३.८
 यजमानभाग *m.* ४.१९.८; १०; २२.३; ५ १३६
 यजमानमात्र *adj.* २.१.२; ८.१६.२; १२.१०.५;
 ६
 यजमानसप्तदश *adj.* १२.१.२
 यजुस्फुट *adj.* ७.१७.८; १४.१७.१०; २०.५;
 ५ २९
 यत् *m.* ५ १३२
 यज्ञकृत् *m.* ६.१.७
 यज्ञतन् *f.* १३.१.४; name of a group of
 formulas
 यज्ञपुच्छ *n.* १४.२६.८
 यज्ञयशस *n.* १३.३३.१
 यज्ञयोग *m.* पै २.८.१७
 यज्ञवाद *adj.* ५ १३०
 यज्ञवेप्रदाय *m.* ३.१५.६
 भा.२३

यज्ञस्य पुनरलम्ब *m.* ४.२२.९ name of a
 formula
 यज्ञाङ्ग *n.* १.१.१५; २.५; ६.१५.७; ५.१४७
 यज्ञाङ्गनाम *adj.* ५ ५१
 यज्ञाङ्गादि *m.* ५ ५१
 यज्ञापचर *m.* १.१७.३
 यज्ञायज्ञाय *n.* ५.१०.५; १४.१४.४; name of
 a Stotra
 यज्ञायुध *n.* ९.१५.५
 यज्ञार्ति *f.* १३.१.४
 यज्ञिय *adj.* १.१६.७; १०.६.१९; १३.२.७
 यज्ञोपवीत *n.* ८.१८.७; १७; २१.९; १०.२.२;
 १४.१३.७
 यज्ञोपवीतिन् *adj.* १.१.१०; ७.३; ८.१; ८.१६.
 १३; पै १.११.१
 यत् *७.* वि+आ+ ११.६.७; १३; १८
 यतरत् *pron.* ९.२.७; १३.२७.२२
 यथर्तु *indecl.* १०.८.११
 यथर्वि *indecl.* ५.७.१; १६; ९.३; १०.१
 यथाकर्म *indecl.* ५ १४७
 यथाकाम *indecl.* ७.१९.१
 यथाकामिन् *adj.* ६.९.३
 यथाकाल *indecl.* ८.२५.५; १०.८.१२
 यथाकृष्ट *adj.* ३.७.९; ११; १४.१३.२; ७
 यथाङ्ग *indecl.* पै २.४.२७
 यथाचमस *indecl.* १३.२७.१७; ३३.२; १४.३.
 २०; ११.१८; १५.७; १६.११; २१; १९.३
 यथाचोदित *indecl.* १२.२१.९; १३.४.४; १४.
 १४.२
 यथादेवत *indecl.* ४.१८.२; १३.१४.११; २३.
 १; ५ ३२
 यथादेश *indecl.* ५ १०६
 यथाधिकरण *indecl.* ५.१४.१३; ८.७.१६
 यथान्नुत् *indecl.* १३.१७.१५
 यथान्वयेतम् *absol.* ३.१८.१०; ४.२२.११
 यथापठति *indecl.* ६.१६.५; ७.७.८; ८.१६.८;
 ९.१.१६; ५ ५; ६; ३२; ३७; ४४; १०३
 यथायतन *indecl.* १३.१४.११

यथा रूप *indecl.* ३.८१.२; ४.२०.४; ५.१.५;
७.४.२; १४.४; ११.७.१५; १३.१.६; १४.
७.९; ११

यथार्थ *indecl.* १२.७.९; १३.१६.१०

यथालिङ्ग *indecl.* ४.१.११; ११.१७.२; १९.१३

यथालोक *indecl.* ११.८.२०

यथावकाश *indecl.* १३.२.५; ११

यथासक्ति *indecl.* पै २.३.२४

यथाशब्द *indecl.* प ४६; १२९

यथासुष्ठुपर्यन्त *indecl.* १२.१०.५

यथेति *indecl.* १५.२.३; पै २.७.७

यथोक्त *adj.* ९.१८.११

यथोपासतम् *absol.* १.१६.४ ११.२१.११

यथोपलब्ध *indecl.* पै २.२.६

यत् *७.* १.१३.१; १८.५; ३.१५.३-५; ४.६.
३; ६.५.२; ७; १०.७.५; ६ १०.१५; ११.४;
८; ११.२१.५; १३.९.१२; १५.३.६; ११;
आ+ ३.५.१६; ७.१४.१०; १३.१४.९;
२.५.९; आ+ २.८.५; पै २.७.५; ७; उद्+
१.४.१६; ५.७.१०; १९.८; ११.१०.३;
१३.१०.६; १४.८.९; पै २.४.१०; उप+
१.२५.४; २.६.५; १२.४; ६.१३.८; ७.१.
१५; १३.१०.५; १२; उप+ १३.२७.१३;
उप+नि+ १०.३.१२; १२.१६.१४; १३.
२६.१३; १४.४.३; नि+ ३.५.८; ९; ६.४;
१३.६; १७.१८.१०; प ५०; ८१ सम्+आ+
१२.२.३

यम *m.* ९.१६.१४

यमसाधा *f.* पै २.७.३

यमस्त *m.* पै २.७.३

यमदेवस्य *adj.* ९.१८.५

यमस्य *m.* पै २.६.१

यद्दि *indecl.* ४.५१.४; १८.३; ६.९.८; १३.
१४.१२

यद्म *m.* १.१९.१०; ५.१४.२; ६.१८.५; १६; १७;
७.७.१४; ८.६.९; १४; ७.१; १६.१६; १२.
९.१७; १३.१६; १३.१८.४; पै २.५.१८

यद्मती *adj.* ७.७.१३; १२.९.१६; १२.१४

यद्मस्य *adj.* ८.१६.१५; ९.१३.३

यद्मना *adj.* ३.२.९

यद्मार्ग *f.* १.११.९; ६.१४.१४; ९.२.६; १०.९.
१३; १०.४

यद्मोदन *m.* पै १.१२.४; १

यद्मस्काम *adj.* ६.१४.१४

या *७.* १०.१६.३; अनु+प्र+ ९.२.१; अमि+प्र+
१०.२०.१.२; १४.२१.७; आ+ ७.२३.४;
प्र+ ५.३.१८; १९; ६.६.६; ९.१.८; ९; १०.
१२.१४; १५

यात् *७.* १०.१३.१; २; १४.५.१५

यात्मान *n.* ३.३.१; ११; प ७२

याग्यान्त *m.* प ५७

यासिक *adj.* पै २.१२.५

याथाकामिन् *adj.* १.६.३; ३.१३.६; १५.१; ६.
१८.१४; ७.११.१७; पै २.२.३

याव्य *adj.* पै १.७.१०; २.६.१

यायावर *adj.* ५.२.१०; पै २.९.७

यायावरयमे *m.* पै २.९.२

यावच्छर्कर *indecl.* १.६.१५

यावज्जीव *indecl.* ३.१३.११; ५.१७.७; ६.१८;
१७; पै १.८.१३

यावस्मृत *adj.* १०.१५.११

यावन्न *adj.* पै १.४.३

यावद्रात्र *adj.* १४.१६.७; पै १.३.९

यु *७.* उद्+ ३.६.६; प्र+ ७.१४.१२; १९.१३।

२०.१; पै १.२.१७; ३.१; नि+ ३.६.७;

सम्+ १.२५.२; ७; ८.१७.१०; १०.४.८;

१३.१८.४; १९.१; पै २.४.१४; सम्+उद्+

आ+ पै १.१०.५; प्र+ ७.५.१६; ८.२०.११

युक्त *adj.* १.३.२१; ६.६.६; ७

युगध्व *f.* १.१९.४

युग्मात्र *adj.* ७.२.१८; १२.५.२

युत् *७.* १०.१९.१४; पै २.२.३; ४.२; आ+प्र+

१०.७.१७; नि+ ७.१०.८; ९; प्र+ १.७.२;

११.१०; १९.१; ६.८.१४; ७.६.६; ११;

१७.१; ८.१.१७; ६.५; १२.१३; २५.९;

१०; १६.२.१३; १३.१.६; ७.१३; १७.१९;

१४.२०.२; पै १.३.९; २.१.२१

युत् *७.* १२.३.१८; १९

- युष् *ठ.* २.३.१०
 युक्त् *m.* १०.१.१
 युष् *m.* ७.२.७; ७.११; १२; ८.२; ६; ११; १५;
 १६; ९.११; १०.८; ९; १२.४; ८; १५.६;
 १८.७; २३.७; १२.९.१७; १०.३; १९.१; ३;
 २०.२१; १३.१९.८; १४.२५.११; ५ १८४
 युष्द्रव्य *m.* ५ ११५
 युष्दाकल *m.* ७.७.१६; ८.४
 युष्दावट *m.* ७.७.१०
 युष्दावटदेश *m.* ७.२.१९; १२.५.२
 युष्दावटथ *adj.* १२.४.१३; १६
 युष्दाहुति *f.* ७.१.२
 युष्कादशिली *f.* ५ १४३
 युष्प्य *adj.* ३.१.५
 युष् (युष्न्) ७.१९.२; ८; १९.११; १२
 येयनामह *m.* ९.२०.२; ५ १४
 योक्त्र *n.* २.५.४; ३.१२.५; १०.६.१२
 योक्त्राया *m.* १०.११.११; २०.१३; १४.२३.२
 योग *m.* ५ २.१.२
 योजन *n.* ५ १.२.१३
 योनि *f.* ९.१३.५; ५ २१४
 रजत *n.* ५.५.१३; १६.२३; १२.३.१०
 रजतसुवर्ण *adj.* ११.५.१९
 रजताया *f.* १२.४.८; ५.१२
 रज्जु *f.* ११.५.९; ५ १.३.१०; ११; ५ २.२.९
 रज्जुमय *adj.* ५ २.४.७
 रथ *m.* ५.८.५; ७; १२.१९; २१.१; ९.१४.४; ५;
 १०.१३; १४; १५; २०; २१; १४.४.७; ५.२
 रथकार *m.* ५.२.३; ६.७
 रथचक्र *n.* ५.८.५
 रथन्तर *n.* ५.६.६; १०.२.१४
 रथन्तरखामन *adj.* १३.१४.२
 रथदर्शमात्री *adj.* २.२.८
 रथाज्ञ *n.* १०.१२.१५; २१
 रथेपामात्री *adj.* ७.२.१८
 रथ् *ठ.* अतु+आ+ १.१३.१; १४.१; २.१३.१०;
 १५.२; ३.१.१७; ६.१४; ८.११; १५; ७.१२.
 ८; ९; १४.१७; ८.९.११; १७.११; १२.१६.
 १३; १३.१६.१६; २४.५; १४.९.१; ५ ३.
 १.१८; ४.५; ११.७; २.१०.७; आ+१.३;
 ११; ४.१५; अतु+अतु+आ+ १५.३.१३
 रथ् *ठ.* ९.१२.१०.१२; ५ १.८.३; अतु+ ८.१०.
 १; ३; ६; ५ २५१; २५२; अतु+ ३.१३.११;
 ८.२५.९; १०; ११.२.२१; १३.३.११
 राटो *f.* ११.८.७; ८; १२; १३.५.९
 रतत *n.* ८.१४.७; ९
 रक्षणा *f.* ७.६.६; ८.५; १७; ९.४; १०.७; ११.९.
 ४; ५ १८४
 रक्षणागुण *m.* ७.९.६
 रक्षि *m.* ८.१२.३; १४.११
 राक्षसी *f.* ५ १.२.७; ४.३; १२.१५
 राक्षत *adj.* ११.७.७; १०.१६
 राक्षतसुवर्ण *adj.* ११.१२.१५
 राजन्म *m.* १.१५.११; २.१६; ५.१.१६; २.२;
 १४; ३.१३; ६.७; १०.७.१५; ९.१३; ११.
 ४.१०; ११.२; १४.१५.१७; ५ १.५.११; २.
 ४.१६
 राजपुत्र *m.* १३.१६.६
 राजसूक्ष *m.* ५ २.२.४
 राजस्य *m.* १०.१७.१३; १४.२६.१२
 राजासन्वी *f.* ११.५.८; ६.८
 राजि *f.* १०.५.१४
 राजि *f.* १.११.८; ५; १५.३; ४.४.५; ८; ५.३.
 २१; ४.२; ३; १३.७; ६.६.६; ८.१३.२०;
 ९.९.७; १०.६.१२; ११.२१.७; ११.४.६;
 २१.१३; ५ २.३.२१; २२; ८.११; ५ २१८
 राजिपर्यायि *m.* ६.९.९; १४.१७.३
 राघ् *ठ.* १४.१.११; अतु+ ११.८.१४
 राम *m.* ११.१२.१९
 रास्ता *f.* ११.३.२६
 रित् *ठ.* अति+ ७.२.११; १४.१५.११; १५;
 १६.१४; १७.१८; अति+अति+ १०.१३.४
 रथम *m.* ११.५.१९; ७.७; ८.७; १५; १०.१६;
 ११.१५; १३.१
 रथमती *f.* १३.१५.९ name of a rth
 रथ् *ठ.* अतु+ ३.२.७; ९; अतु+ ५ १.२.१५;
 २.२.३

- कृष्ण *व.* ८.९.५; अण+ ५.१६.१४; ९.२.२०; ४.
 १०; अण+ ६.९.९
 कृष्ण *व.* अणि+ वै १.१२.६; आ+ १.१९.८; १०.
 ५.१५; ११.२१.२८; वै १.२१.१; अण+अण+
 वै २.१०.५; ६; प्रति+अण+ १.२०.४; प
 १००; सम्+आ+ ६.१.११; १२; १०.१२.
 १४; १४.२५.११; वै २.९.५; प २१४
 कृष्ण *व.* ८.१४.८
 कृतम् *न.* प ६५; १६३
 कृष्ण *म.* ५.१.८
 कृष्णिणी *फ.* ५.१.८; १२.१; १४.२४.१२
 कृष्णित *अ.* १२.१२.७
 कृष्णितक *म.* ७.१.५
 कृष्णिण *अ.* १.५.२४; ७.३; १०.६; ११.५;
 १२.७
 कृष्णिणकपाल *म.* १.१.३.७; १५.२१
 कृष्णिणनिष्ठेषु *म.* १.१.१५.२३
 कृष्णिणहवनी *फ.* १.१.१५.११
 कृष्णिणहोम *म.* ११.९
 कृष्णितक *म.* १.५.७
 कृष्णित *म.* १०.१८.१४
 कृष्ण *व.* अण+ १.८.९; ९.१५.३; १२.६.३;
 १४.११.१९
 कृष्ण *व.* वि+ २.६.३
 कृष्ण *व.* ६.१५.७; १०.१२.२; आ+ ७.१०.९;
 प ३६; प्रति+ ८.२२.११
 कृष्ण *म.* वै १.८.९
 कृष्ण *म.* वै १.८.१३
 कृष्णाल *म.* वै २.४.१०
 कृष्ण *म.* १३.१८.२; ४; ६; ९
 कृष्ण *व.* १.२६.१०; ७.३.१; अणु+परि+ १०.
 १५.१०; उट+ ८.५.१५; वै १.१.७; परि+
 ७.३.३; ५.१०; १०.१५.९; १२.९.१५;
 ११.३
 कृष्ण *म.* प ५०; ८१
 कृष्ण *व.* अणु+ १.६.१५; अणु+ १.६.१४; अणु+
 अणु+ ३.५.१४
 कृष्ण *व.* १.१०.१५; १३.११.१०; १४.१५.१०;
 वि+ ९.१४.१; अणु+ ९.१४.८; वै १.११.
 १०
 कृष्ण *व.* १.३.१३; १९; २२
 कृष्णा *फ.* १.२६.१०; ७.३.१
 कृष्ण *म.* १.२६.३; ३.१.१५; १६; ६.१२.७; ४;
 १३; ४; ९; ७.२१.१२; ८.२१.१; ११.११.
 ७; १३.५.८; ९; ११.६
 कृष्णनिर्माण *म.* १३.१३.७
 कृष्ण *म.* २.५.८; ५.२०.९
 कृष्णकृष्णा *फ.* वै २.५.६
 कृष्ण *म.* प १६०
 कृष्ण *म.* १.९.८; ९; १.१.१५.२७; २२.९
 कृष्ण *अ.* ८.७.६; १०.३.२१
 कृष्ण *म.* १०.६.१५; ११.१.८; १९; १८.१४; वै
 १.२.१५; १७; २.१.३
 कृष्ण *म.* ७.१.७
 कृष्णित *म.* ७.१४.१०; ९.८.७; १०.३.१७; १३.
 ९; १३.१५.२६; १८.७; २०.३; २१.१३;
 वै १.११.१७; प ६९
 कृष्णितपत्नीय *अ.* १.१.३.१४; १६
 कृष्णिक *अ.* १.३.३.४; वै २.१०.३; १; ११.३;
 प १८५
 कृष्ण *अ.* ८.४.१२
 कृष्ण *म.* ५.२.१३; १२.८.७; ८
 कृष्ण *म.* ७.१८.१२
 कृष्ण *म.* १४.१४.७
 कृष्ण *म.* वै १.६.१३
 कृष्ण *व.* अणु+ ३.५.१७; ६.१५; ४.१२.४; ७.
 ४.७; १०.२; १०.७.६; प ८७
 कृष्ण *म.* १.२.१२; ६.९; १२.४; १५.३; ४; ६.
 २.७; ३.२; ८.१५; १७.११; १८.८; ८.१.
 १०; ५.४; ५; १२.८; ९ १३.२०; १४.२;
 १५.८; २.२.६; ८; १३; १९; ३.४.७; ११.६.
 ११; २.६; ९; २.१.८; १०.६.३; प १३; १८८
 कृष्ण *अ.* १.६.५
 कृष्णतरी *फ.* ७.१६.१४
 कृष्ण *व.* ४.६.२; १.१.२२.१७; १४.२१.१०;
 अणु+ १०.९.२; वै २.७.७; अणु+आ+ १०.
 ११.१२; अणु+ १.१३.१४; अणु+ ६.९.८;
 अणु+अणु+ वै २.३.१८
 कृष्ण *म.* वै १.१.५

- वनधान्य *m.* पै २.८.१
 वनस्पति *f.* प ११; २३; २४; १३९; १६९
 वनित्तु *m.* ७.१९.१०; २१.३
 वस् *घ.* ४.१.२; ३.५; ५.२.२१; १०.३.१०; १६;
 ११.२१.२; २२.६; ९; १४.२४.१४. २५.२;
 पै १.१.२१; ८.५; २.४.१४; अधि+नि+ पै
 २.२.१०; अनु+नि+ ५.१४.३; अनु+निम्+
 ५.२१.७; १४.२४.१५; २६.११; अनु+आ+
 १.१९.१२; १०.१०.८; प १३५; अपि+ ९.
 १.२; आ+ १.१९.१०; २१.५; २२.५; २.
 ३.२; ३.९.५; ६.१६.२३; ८.८.१०; ९.७;
 १२.१५; उद्+ १.२२.२; २.३.२; ६.१६.
 २५; १२.११.७; ५; उप+ १.२२.५; ६.१७.
 ३; ८.५.१६; ८.९; ११.१३; १०.१५.१७;
 १२.५.९; १४.१; पै १.१.८; ३.८; नि+ २.
 १.९; ५.४.१४; १६; ५.१; १५; ११.३; १४;
 ७.५.२; ३; २१.१०; १०.१३.९; ११.१.१५;
 १३.२; १४.६; ७; १२.११.८; ११; १३.८.
 १८; ९.१६; ३३.९; १४.१.६; १९.१; प्र+
 १०.३.१४; सम्+ १.२४.११; ५.१४.११;
 ८.१७.६; १०.१५.११; ११.१३.२; १३.
 १८.१९; सम्+आ+ ८.२३.२; ३; सम्+नि+
 प १२५
 वपन *m.* प १०६
 वपनवर्जम् *absol.* पै १.१२.१९
 वषा *f.* ७.१४.११; १६; १५.१; ४; ९; ७; १४;
 १६.२; ५; १४; २.१७.३; १०.९.४; १२.२०.
 ३; ४; १३.११.१०; ११; १४.२४.१३; १४;
 १५.२.७; ८; पै १.५.५; ६; २९; प ३६
 वषाभरणो *f.* ७.६.६; ८; १२.८; १४.१३; १७;
 १५.११; १६.१०; प ११६
 वषोद्धरण *m.* ७.१४.१६
 वसस् *m.* ११.१६.१०; १८.१०
 वर *m.* ५.३.११; ६.३; ८.९; ११.२; १५.५;
 ७.१६.१४; ८.३.५; ९.९.१५; ११.२२.६;
 १४; १२.२०.११; १३.१.८; पै १.५.८
 वरण *m.* ७.११.५
 वरणशाला *f.* पै २.५.१५
 वरत्राकाण्ड *m.* १०.१८.१३
 वरदान *m.* ८.२३.१०
 वराहविह्वल *m.* ५.५.६; ११.२.१
 वरुणपारा *m.* ८.९.५
 वरुणपचास *m.* ८.५.१; १४.१६; प ५; १०५;
 २१७; २१८
 वर्ण *m.* ४.४.१; २२.७; ५.१४.४
 वर्तनि *m.* १३.२७.९
 वर्त्मन् *m.* २.३.१३; ६.१०; १२.७.४; ५
 वर्धमान *pr. part.* ५.३२.१४
 वर्ष *m.* ३.१३.१२
 वर्षा *f.* ५.२.३; १९.२
 वर्षिष्ठ *adj.* ६.८.२; १२.१०.५
 वर्षीयस् *adj.* २.२.१२; ११.३.६; ५.८; १३;
 ९.११
 वर्तुक *adj.* १२.१०.७; १३.११.७; १४.८.९
 वर्ध *adj.* ८.२५.७
 वल्लो *f.* १०.१७.१६
 वल्मीकवध *f.* ५.५.५; ९.३.२; ११.२.२
 वला *f.* १४.२४.१०; प ८१
 वस् *घ.* ५.२.२२; १३.९; ६.६.६; ८.१३.२०;
 १२.२१.१२; १४.२३.४; पै १.१.९; २.३;
 अति+प्र+ प २०९; अनु+ ८.१३.१९; उद्+
 १.१४.२; २.१०.७; ३.२.११; ४.५; ५.१७.
 ८; १८.२; ६.१०.१०; १७.७; ८; ७.१५.१०;
 १८.७; २३.२; ८.२.१४; ११.४.४; ७;
 १३.१; १६.१-५; ८; १२.६.१; १३.
 १९.३; १४.२०.१०; उप+ १.१.५; २.३.६;
 ४.४.५; ६; ९.२.८; १३; १९; ३.४.७;
 ९.७; ११.२२.३; १२.२१.६; प ८; परि+
 १.६.७; १०; ७.२.५; ४.५; ६.३; १४.१५;
 १२.५.९; प्र+ १.१९.३; ४.१९.९; २२.१२;
 ५.१३.८; ६.४.५; ५.३.५; ६.३; १०.८.७
 वसति *f.* ५.१६.१४; २.४.१०; पै २.३.५
 वस्तोवरी *f.* १२.२०.५; २१.७; ३; १३.५.२; ६.
 २; १०; १२.३; १४.१.५; ९.१०; १५.३.१
 वस्तन्त *m.* ५.२.१; १०.१.१; १४.२६.१३; प
 ७३; २०९
 वसाहोम *m.* ७.१६.१२; २०.१; ४

वसुहोमहवनी *f.* ७.६.६; १८.१०; २१.११
 वसुहोमोदिक *m.* ७.२०.७
 वह *व.* १०.२०.४; १५.१.४; वै १.२.११; ५
 १३२; व्या+ १.२२.१०; ९.१८.१२; १०.२.
 ६; ५.७; ८८; १३९; प्र+ १.९.११; ६.६.
 १४; ७.२.१; वै २.७.९
 वहनसामान्य *m.* ५ १६९
 वहन्ती *pr. part.* १२.२०.५; १३.४.८
 वाक्पयोप *m.* ५ ८४
 वाक्पदव *m.* ५ ९२
 वाक्पद *adj.* ३.१५.१; ५.४.१०; ६.५.१; ७.
 ६.१२; ८.१२.१३; ९.१०.२; ११.२१.७;
 २२.१; १२.२.११; १३.१७.२१; १४.२०.
 ६; वै १.१०.२
 वाक् *f.* १.१३.१४; १८.५; ३.१५.३-५; ४.
 ६.२; ६.९.८; १७.२; ५.२; ७; १०.५.५; ६;
 १४; ९.११; १०.१५; ११.२; ४; ८; ११.२१.
 ५; २२.१७; १२.२.१४; १३.३.१२; ९.१३;
 १५.२.११; १२
 वाचंयम *adj.* १.२४.११; ३.१५.६
 वाक्पयोप *m.* १०.१७.१३; १३.५.१०; १५.४.४;
 ५ ७३
 वाक्पदतो *f.* ३.५.७; ४.१७.५; ७.२२.३;
 name of a particular verse
 वाक्पिन *m.* ८.२.२; १७; ३.९; १०.१५; ११.१;
 १३.२१.१७; ५ ३०; १६२
 वाक्पिनचयी *f.* १३.२८.१५
 वाक्पिनपाव *m.* ८.१.१७
 वाक्पिनमिथ *adj.* वै २.१.११
 वाक्पिनयोप *m.* ८.२.२
 वाक्पिनोदिक *m.* ८.४.२;
 वाक्पिनान् *n.* ११.१०.४; ५ १००; name of a
 group of formulas
 वाक्पिन *m.* ६.४.२; name of a hymn
 वाक्पिनय *m.* वै २.८.९
 वाक्पिनय *adj.* ५.१.४; ५.१५; ९.३.१०
 वाक्पिनय *adj.* ५.७.११; १३.९.१; ३
 वाक्पिनय *adj.* १२.१६.७; १७.५; १३.१.३; ३.६;
 ५.९

वाक्पिन्याकृति *adj.* ११.२.२३
 वाक्पिन्युक्त *adj.* १.१६.६
 वाक्पिन *m.* १४.२५.१०; ५ १८७
 वाक्पिन *adj.* १.१७.२; १; वै १.१२.२; २.४.९
 वाक्पिनान् *m.* ५.९.१०; name of a Sāman
 वाक्पिनान् *m.* ८.६.२३
 वाक्पिनान् *m.* ११.१४.२; name of a Sāman
 वाक्पिन *m.* १.९.९; २.५.४; ५.१२.१९; १३.९;
 २१.१ ६.१८.३; ८.११.१४; १५; १०.४.३;
 ६.८; १६.११; १७.७; १०; १९.५; २१.११;
 २२.३; ११.२१.६; ११; १२.१६.१४; १४.
 ४.३; ७; ५.२; वै १.२.१; १.६; २.४.२८;
 ३०; १०.१४; १२.३; ५ २०७
 वाक्पिन *adj.* १५.१.१
 वाक्पिनय *adj.* २.१६.१६
 वाक्पिनोदिक *m.* ६.६.८; name of an
 offering
 वाक्पिन *m.* वै २.१०.९
 वाक्पिन *m.* ५.५.१५
 वाक्पिनय *adj.* १४.२५.१
 वाक्पिन *m.* ५.१७.३; ६.१५.९; ८.५.३; २४.२;
 १४.१.३; वै २.९.३
 वाक्पिन *adj.* ७.२१.११
 वाक्पिन *f.* ६.१६.१; २
 वाक्पिन *absol.* ६.१४.३
 वाक्पिन *m.* १२.४.२०
 वाक्पिन *व.* वि+ १.२३.६; ६.१६.२५
 वाक्पिन *adj.* १०.७.१४; १५
 वाक्पिन *m.* १०.८.१३; faeces
 वाक्पिनय *adj.* वै २.९.७
 वाक्पिन *m.* वै १.९.५
 वाक्पिन *व.* ९.१६.८
 वाक्पिन *m.* १४.८.९; वै १.७.४
 वाक्पिन *f.* वै २.५.८
 वाक्पिन *adj.* १३.१८.९
 वाक्पिनय *m.* २.१.५; ३.११; ५.२.१८; १२.
 ७.७

- विद् *ठ.* १.३.४; १.१; ९.४.७; ११; ५.१; १०.
१२.११; १५.१.३; पै २.१२.५; ५; १ २८;
११०; १२४; १८४; आ+ १०.७.८; ९
- विद्याविद् *adj.* १४.५.१७
- विद्युत् *f.* ११.१७.२
- विद्मस् *pr. part.* १४.५.१४; ५ १३२
- विष् *ठ.* १०.१७.१८; अति+प्र+ ५.५.१४;
अप्र+ पै १.३.१०
- विधि *m.* पै २.१०.९; १३.६
- विधुरता *f.* ५.१७.५
- विधुरामि *adj.* पै २.१.७
- विधृति *f.* २.९.९; १०; १३.१४; ४.९.३; ७.६.
२; ८.१८.२; १०.२१.२
- विष्णुपराय *m.* २.१.१
- विपरीत *adj.* १.१.१३; ५.१.२२; ८.२०.१२;
१३.१३.१६
- विपरीतवत् *indecl.* ९.१५.१०
- विषयेषु *m.* ९.१९.७
- विप्रकान्त *p. part.* ५ १०२
- विमुग् *m.* १.१३.४; ११
- विमक्ति *f.* ५.१९.२०; २०.३; २१.३
- विमक्तिवत् *m.* ५.२१.४
- विभागान्त्र *m.* ५.१४.६; ८.१.२१
- विभीषण *m.* पै २.२.४
- विमित *n.* १०.३.१
- विमुक्त *adj.* १०.२०.१७
- विमोक्त *m.* ९.१६.९
- विमोचन *n.* ३.९.११
- वियुक्त *adj.* पै १.६.२२
- विराजकम् *m.* ५.११.७; ६.४.९; ५.९; name
of a group of formulas
- विद्युत्सञ्चालिका *adj.* ५ १३४
- विवर्ण *adj.* ९.८.७; १०.११.७
- विवाजिन *adj.* ८.३.३
- विवेचन *n.* ६.१६.२७; ५ १८८
- विशु *ठ.* अथि+उप+ १०.१८.९; वि+ ५
१८७; १८८; परि+उप+ ११.८.१३; पै २.
१३.३; प्र+ १४.१९.६; ५ १८८; सम्+ ४.
५.१; ११.२२.२; पै १.१.१६
- विशसन *n.* ७.११.१७
- विशाखदामन् *n.* ११.५.२२; ६.१०.१३
- विश्राया *f.* ५.१.१७
- विरोप *m.* ५ १५९
- विश्रजित *m.* ११.१२.१३; name of a Soma-
sacrifice
- विषदष्ट *adj.* पै २.११.११
- विद्याण *n.* १०.६.१७
- विपितप्रन्धि *adj.* १२.६.९
- विष्टर *m.* पै २.६.५
- विष्णुकम् *m.* ४.२०.७; १४.११.१२
- विष्णुतिफन् *m.* १४.११.१२
- विष्वन् *adj.* ३.६.७
- विष्वर्जनीय *m.* ५ ५७
- विमृष्टवान् *adj.* १.१४.१
- विहरण *n.* १४.१०.११; पै २.८.८; १०.७
- विद्व्य *n.* ६.३.१३; name of a hymn
- विहार *m.* १.१.१४; १६; १२.९; २०.३; ४.६.
३; ११.२.१३; ५.४; १२.१८.६; पै २.८.
७; १०.११; ५ ५२; १४८
- वीणा *f.* पै २.३.१८
- वीणाकण्ठ *n.* ५.४.२
- वीर *m.* ६.१०.९
- वीर्यकम् *adj.* ५ २४१
- वृ *ठ.* २.१५.९; ३.१४.१; ३; १०.१.३-७;
१०-१२; १२.१९.८; १७; ५ ७७; १३०;
१३२; प्र+ २.१५.१०; ११; ४.१३.१;
७.११.५; ८.१३.८; सम्+ १०.५.१
- वृक्ष *m.* ७.१८.१३; १९.१०
- वृक्ष्य *m.* पै १.५.५; ६; २३
- वृष्ट *m.* १.१६.७; ५.५.१५; ७.१.५; ८.२३.५;
१०.६-१९; १२.२०.८; १३.२.७; पै १.१.
६; २.१२.५
- वृक्षनियोग *m.* १३.२.८
- वृत् *ठ.* अप्र+ ५.१६.९; ६.१७.४; प्र+ ११.१२.
११-१८; १८.२; ४; १९.२; ६; ५ ११९; वि+
११.१९.७
- वृत् ५.८.५; ७; अथि+ १.२१.४; २४.४; ६.१६
८; २१; अद्य+अथि+आ+ ९.१४.७; अप्र+

- व्यापारित *p. part.* ११.६.१७
 व्याहार *m.* १३.३१.१२; १४.१२.१२; १४.१०
 व्याहृतिर्बन्त *adj.* पै २.७.१
 व्युत् *p. part.* ११.५.९
 व्युत् *p. part.* ५.१३.१५; ६.९.८; पै १.११.१;
 २.४.१
 व्ये *v.* नि+ ८.२१.१४; परि+ ७.९.२; १३.
 १९.८
 वञ् *v.* अनु+ पै २.१०.१; अभि+प्र+ १.३.७;
 १८.१२; ५.८.१; ६.५.१; ७.४.८; १४.१८;
 १५.३; १०.२.३; ११.१.१०; १२.१७.२; ९
 वत *n.* १.२.७; ४.४.४; ५; २२.५; ५.३.१४;
 २१; २३; १०.७.१३; ९.७.११; १३; १४;
 १०.१.२; ९; ११.२; ११.२.२; ५; १२.१.
 ५; १८.१२; पै २.१२.७
 वतचर्चा *f.* ८.११.१७; २२.१४
 वतचारिन् *adj.* ४.४.१२; ५.१२.६; ६.१.२; ५.३
 वतप्रद *adj.* १०.१०.१५; ११.४; ८
 वतप्रदान *adj.* १०.७.१
 तय *nom. v.* १०.४.७; १०.३-६; ८; ११;
 १३; १४; ११.३; ६; १२.४.५; ५.१०; १३
 वृत्तोपायन *n.* ४.३.२; १०.१४.२; ४
 वृत्तोपायनीय *adj.* ९.१.१३
 वृत्तोपेत *adj.* १.६.१
 वृत्त्व *adj.* ९.२.२०
 वृत्त्वं *v.* ७.१.८; १०; १५
 व्रात्य *m.* पै २.१२.७
 वृद्धि *m.* १.१६.१०; ६.१५.२; ७; १७.१६;
 १८.६; १६; १७; पै १.२.४
 वृद्धिमय *adj.* ७.१७.४
 वृत्तुवन्त *adj.* ३.९.१; २; ८.२१.१७; ९.१७.४;
 १०.१४.१६
 वृत्तुवक *m.* ३.६.१५; ४.१८.६
 वृत्त्वं *v.* १४.१४.११; अनु+ पै १.७.१०; प्र+
 प २०१
 वृत्त्वं *v.* ४.४.९; १३.९.८; १४.२६.६; प १५३
 वृत्तं *m.* १.७.३; १९.४; १०; १४; ६.६.६; ८
 १६.१३; १०.१६.३; १९.३; ९; २०.१०; पै
 २.१०.१३
 वृत्तं *m.* ७.१.१५; १.३.१२; ११.५.१३; ११;
 ६; ७; ९; १३.२३.१२; २५.२; १४.१६.२;
 प १३६
 वृत्तलोक *v.* प २१३
 वृत्तुनि *m.* ११.११.१३
 वृत्तं *n.* ११.३.१०
 वृत्त्वं *v.* पै २.८.११
 वृत्त्वं *m.* ११.६.११; १५.१९; १२.४.१०-१४;
 १६; ५.३; ९.११
 वृत्त्वं *m.* पै २.३.१८
 वृत्त्विन् *adj.* १०.४.२
 वृत्तं *n.* ५.१२.५; १०.१७.१४; १४.६.२; पै
 २.४.३; प १३०; १३१
 वृत्तवृत्तं *adj.* पै २.८.३
 वृत्तमान *adj.* ५.२१.१; ११.५.२०; १३.९.५
 वृत्तवर्दीय *m.* प १२२
 वृत्तावृत्त *adj.* पै २.३.११
 वृत्त्वं *v.* प्र+ १.६.९
 वृत्त्वं *indecl.* १३.१५.११
 वृत्त्वं *m.* ११.३.१०; १३; ५.१३; ७.४; १०.२;
 १५.१०
 वृत्तवृत्तव्यापकता *n.* २.१६.१८
 वृत्तवृत्तं *m.* ११.९.१३
 वृत्तं *adj.* ५.१६.२
 वृत्त्वं *m.* प १५९
 वृत्त्वं *v.* ५.९.११; १०.१; २.१६.१६; ५.१६
 वृत्तित् *m.* ७.१२.२; १४.१६; १८.२; १२.१४
 वृत्ती *f.* ५.५.१५
 वृत्तीवर्ती *adj.* ५.१.१
 वृत्तीवर्तन *n.* ६.१८.१४
 वृत्तीवर्तकीर *n.* ८.८.९; १०.५.८
 वृत्तीवर्त *adj.* ५.१०.९; १०; ८.६.६
 वृत्तीवर्तिका *f.* १.२.८; १०.१९.१६; पै १.३.७;
 ८.१; २.४.१; ५.१७
 वृत्तीवर्तिका *f.* १.१६.२; ५; २१.१; २३.२; ३; ४.२.
 १६; ३.१; ९; १०.१९.१२; २०.१४; १२.५.
 २; ८.६; पै १.६.१४; १०.५; ७; प २
 वृत्तीवर्तिका *m.* २.१.१७
 वृत्तीवर्तिका *adj.* ७.२.७; १२.५.२

धर *m.* ८.१३.१; पै २.२.४
 धरद *f.* ५. २.२; १९.२; प २०९
 धरनिष्कास *m.* ८.१४.४
 धरनाय *adj.* ६.१५.७
 धरोर *m.* ९.१४.१८; ११.२२.१२; पै १.९.२;
 १२; १०.५; २.२.१०; ३०; ४.२६ ३०; १०.
 ९; १२; ११.४; प १८७
 धरीरिन् *adj.* प १८७
 धरोरकृति *f.* पै १.९.१२
 धरोरयोग *f.* १०.४.१२
 धर्करा *f.* १.६.१५; ५.५.१०; ११; पै १.१०.९;
 २.४.१५
 धर्षण *adj.* ३.१३.८
 धरुलो *f.* ८.४.१२; १०.२.१२
 धरुका *f.* १४.१०.१२
 धरुकाकुटि *m.* ११.१३.५
 धरुकरथ *adj.* ८.१७.११
 धरुक *m.* १.४.३
 धरु *m.* ११.२१.२०; २२.१२
 धरुगि *m.* ९.५.१८
 धरु *m.* १३.११.२-४; १४; १५; १७; ३२.१;
 २३; १४.१ १६; १८; ५.५; १२.१०; १३;
 १४.९; १५.४; १६.४; ६; ७; १८; १७.७; १२;
 १८.१
 धरुवाग्या *f.* १३.१३.६; १४.१७.२; १८.३
 धरुवावर्ग *m.* १४.१५.३
 धरु *m.* ६.१८.१४
 धरु *f.* १.२.७; १४; १७; ३.३; ६.९; १०; ७.
 ९.११; ११.१६.५; पै १.३.८; ८.३; २.४.२
 धरुवावधि *m.* १.११.११; १२.१४
 धरुनि *f.* ११.५.४; ११.१५; २१.२.५; २२.
 १५; १८
 धरुमि *m.* ७.१२.१४; १३.१; १५.१; २१.
 १०; १२.२०.१८
 धरुमिदेव *m.* ७.१२.४; १२.१५.५
 धरु *m.* ११.१८.११
 धरु *f.* ५.२.१२
 धरुमणीय *m.* १२.१८.१७; १५.९; १६.५;
 ८.१०; १०.१; १४.४.१; २४.४; २५.११;
 १६.१.८; प १४

धरुमिन् *adj.* ५.२.१०
 धरु *m.* आ+ ४.१२.५; ८.३.७; १०; १४; १५.
 ९; २४.१०; वि+ ७.११.१६; १७.५; १२.
 २१.८; सम्+ १०.१२.१
 धरु *f.* ११.१५.३
 धरु *m.* सम्+ २.१३.५
 धरु *m.* ७.११.३; १०.६.३-५; १५; ११.
 १५.२; २१.६; पै १.६.७; १७; २५; ९.५;
 २.४.२८; १२.२
 धरुमिदिलाम् *m.* ९.८.८
 धरु *m.* ५.२.४
 धरु *m.* पै १.६.१४; २.१२.२
 धरु *m.* पै १.१.८; अव+ २.१६.३; ६.१३.१;
 ७.११.१२; २०.५; १०.१५.१९; १३.१२.
 २; १४.३.६; अव+ २.८.२; ७.३.९; ४.४
 धरु *m.* ४.४.१०; ११; १०.८.९; १०; पै १.३.
 ११; अवि+ २.२.१३; १४; आ+ ८.१२.७;
 परि+ ८.१७.१३; १८; १२.८.४; १०; २०;
 १३.११.१०
 धरु *adj.* १.१४.४; १०.१५.१७
 धरु *m.* १.४.१७; ८.९.७; १४.१८.१३
 धरु *m.* १३.१५.३; १९.१९; २३.११; २४.५;
 २५.७; ८
 धरु *m.* १३.१.११; २५.११; ३२.७; १४.
 ७.१
 धरु *m.* १३.१४.२
 धरुमनिधनो *m. du.* १३.१.११; १९.२०; २५.
 ७.८; १४.१.१४; ५.१३
 धरु *adj.* १०.५.१४; १७.१४
 धरुमणीय *m.* ११.५.१६
 धरु *m.* पै १.१.२१
 धरु *m.* ११.१६.६
 धरु *adj.* पै २.६.२
 धरु *adj.* १०.१४.१९
 धरु *adj.* प २०१
 धरु *adj.* प ८३
 धरु *adj.* प २०९
 धरु *m.* प २१७; २१८
 धरु *m.* ८.१४.१; २५.६

सुख *m.* १.४.४; ५.७.९; ५.११; ६.८; २.८.
१२; २.२.२१; पै १.७.५; ८.२

सुखम् *perf. part.* १.१५.११

सुख *adj.* १.५.५; ५.४.१४; ७.२३.२; प ३

सुखात्र *adj.* ७.१.१

सह *m.* ६.८.१७; १८; १०.७.१८; १३.८; ११.
२.१७; २१.१७

सहोपस *adj.* पै २.३.४

सो *m.* १.७.२; १६.२; १८.११; १९.१०;
२२.१; ६.१६.७; १०; ११; ८.९.७; पै १.६.
११

सो *m.* ७.१७.८; प ११६

सु *७.* १.७.७; प १२१; उप+ १३.४.६; प्रति+
३.६.२; सम्+ १०.१२.९; ११.१८.११

सु *m.* ७.५.२

सुत *adj.* २.११.९; १०; १६.१०; १८.१; २४.
२२.४; ७.११.१६; १५.१०; १७.९; १९.
१५; २.२.१०; ६.२; १०.१४.८; पै २.३.
२८

सुतदधि *n.* ११.१०.१३

सुतशीत *adj.* १३.१५.२

सुतसङ्घ *n.* १४.८.६

सोप *m.* १.९.५; २०.१५; ७.४.८; ७.१३; ९.
१७.७.१४; १०.२.२१; ११.११.१२; १३.
८.३; ६.९; ३०.१; पै २.७.१४; १.३; ११.८;
प ९१

सो *७.* सम्+ ११.१२.१९

सुत *७.* धा+ ११.१८.११

समान *m.* पै १.१०.८; ११.१; २.१.२१; ३.
३१; ५.८

समानापतन *n.* पै १.३.७; २.२.४; १; ४.१

समधु *m.* ८.४.१२; १०.३.१६

समास *adj.* १४.१६.२

समासक *m.* ६.१५.७; १७.१७; १८.१

सोनी *adj.* ७.१५.१०

सो *n.* ५.९.१०

सन् *७.* अतु+ १०.१६.११

सम् *७.* पै २.६.२

स्रावणी *f.* ८.८.४; प २०९

सि *७.* ७.१५.६; १७.७.८; उत्तं ७.८.८; ११.
१७.९; १२.१०.१; उप+ पै २.१०.१०;

परि+ ८.१६.४; १०.२२.३; ११.५.३; १८.
७; १२.८.१५; पै २.४.१५; सम्+धा+ प ९३

सुतिलक्षण *adj.* २.१.१

सो *adj.* पै २.८.१०

सो *adj.* १०.१४.१९; १७.१२

सो *f.* ७.४.९; ११.३; १८.१२; १९.४; ११;
११.१५.१७; पै १.९.८

सो *m.* १३.२६.१६

सो *adj.* ११.१२.१६; १४.५.१६

सो *n.* ११.३.९

सि *७.* वि+ ८.७.७

सदशा *f.* पै २.२.४

सन् *m.* २.९.१; २; १४.४; पै २.७.२

सम् *indecl.* १.१.६; ८; ५.३.२१; २.९.८;
१०.५

सत् *७.* उत्त+ २.६.६; ११

सत्सुखा *f.* १०.१८.४

सो *adj.* २.२.८; ७.५.२; ८.२३.११

सत्कपाल *adj.* ८.१६.१४

सत्कल्प *adv.* ११.१२.५

सत्तन *n.* ११.२१.८; cf. सत्तन

सत्तन *adj.* ३.३.५; ६; ७.२१.४; ८.१९.३; ४

सद *m.* पै १.८.११; २.८.१

सदसक *adj.* ११.१२.५

सदस *adj.* ८.२४.९; पै २.४.२

सदो *m.* ७.१.१; १०.१४.१०; १४.२४.३

सत् *adj.* प ७४; १२३

सदिसा *n.* पै २.१२.२

सत् *adj.* प २१७; २१८

सो *adj.* प १४१

सो *adj.* १५.४.४; प १२९

सो *m.* १४.१६.१४

सो *m.* ६.९.९; १०.१४.१९; १२.१०.१३;
१३.२.९; ५.९; १९.८; २०.६; ३३.६; ११;
१२; १४.२.११; ७.११; २०; १५.१५; १६.
१; ५; १०; १३; १५.४.४; प १०८

सो *n.* १३.२.५; २०.६

छिन् *छ. नि+* १०.८.१३
 संवत्सर *m.* १.१५.१४; २.११.६; ७; ५.२.२५;
 ३.२०; १३.१३; १४; २१; १४.१; १७.७;
 १८.३; ६.१.११; ७.२३.९; १०; १२; ८.२.
 १८; २५.९; १०; १४; ९.५.२; ४; ११.१२.
 १८; २२.३-६; पै १.८.११; २.२.१;
 ३.२३; ६.१; प २०९; २१८
 संवत्सरपरार्थ्य *adj.* १०.२.१०
 संवत्सरप्रतिम *adj.* प २१८
 संवत्सरप्रवात *adj.* ५.१९.८
 संवत्सरीण *adj.* ८.३.७
 संवाद *m.* १०.७.१८; प ९३
 संवेक्षण *m.* १०.११.१३; पै १.१.१७; ५.१४
 संवाय *m.* पै २.८.१
 संश्लेषण *m.* ११.१७.१०
 संसृष्ट *p. part.* ८.२.१२; ८.५; प २७
 संसृष्टहोम *m.* ११.१२.१०
 संसर्पण *m.* प १.४.३
 संस्कार *m.* ८.१७.२; ११.७.२; १२.५.१;
 प १८२; १८३
 संस्कारपुण्यकर्म *m.* प ४४
 संस्कारप्रतिषेध *m.* १.१०.१५
 संस्थान *m.* ३.१८.९
 संरिधत् *p. part.* ३.३.१०; १३.३; १८.१०;
 ७.२.१७; १२.४.९
 संसृष्ट *p. part.* १३.१.९; १३.११; २७.१४
 संलाव *m.* ३.५.१२; ६.१७; ७.१६.११; १३.
 १८.१४; २२.१३; २५.१०; ३०.९; २१.१;
 ३२.२६; ३३.४
 संस्त्रावमाग *m.* ४.१८.७
 संदित *p. part.* २.१८.१; १२.१३.१; १४.५.५
 संद्वान *m.* १४.४.२
 सकर्णप्रावृत्त *adj.* १४.१४.५
 सकाश *m.* ६.५.२; ७
 सङ्घ *indecl.* १.७.९; ३.१.१३; ४.७; ७.११.
 १३; १९.४; २०.९; ८.१३.०१२; १८.१०;
 २०.३; २२.७; २.८.९; १०.५.३; १२.११.
 ६; १३.५.१; ७; २३.२; २६.१६; ३०.५;
 १४.१४.११; २२.११; पै २.९.३; प १३२

सङ्घाच्छिन्न *adj.* १.७.८; १०.४
 सक्तु *m.* १०.१०.८; १३.१५.६; १४.३५.६
 सकिय *m.* ११.१५.११; पै १.६.२०
 सक्ष्य *m.* १४.१९.७
 सगुण *adj.* प १७९
 सगृह *indecl.* ६.६.९
 सग्रह *adj.* २.१.४; ५.१३.४; १६.५; ७.१.१;
 ८.१.१; १०.३.४; १४.१५.१५
 संक्षालन *m.* १.१४.१
 संख्या *f.* प १४१
 संगव *m.* ११.१९.४
 संग्राह्य *m.* पै १.४.६; २.१.१६
 संग्राम *m.* १२.२.१९; पै २.१०.९
 संहर *m.* ८.६.८; १५.३; २४.५; १०.५.७;
 १२.५.७; १४.१०.७; १५.३.४; प ५५; १४६
 संचित *adj.* ११.१७.७
 सज्ज *छ. अतु+* १०.५.२; ७.१४; २१.८; प ४७;
 ६९; ९९; आ+ ८.२३.५; ११.४.१३;
 वि+अति+ ७.९.४
 संज्ञाप्रहोम *m.* ७.१३.५
 सत्त्व *adj.* १०.४.१२
 सतृण *adj.* २.१.७
 सुद्ध *छ.* १.४.१९; ५.१५; १५.२; ९.१२.१०;
 १३.१६.५; आ+ १.७.९; १२.१७.११;
 प १४; उप+ १.१२.७; २०.६; ६.१२.३; ८;
 १२.१७.५; २०.१२; प १२७; नि+
 ९.७.१; ११.१८.८
 सदशापविन *adj.* १३.२.१२.
 सदसू *m.* १२.९.६; १.११-१४; १०.६; १५.८;
 २१.१२; १३.१.३; ८.३.१; ९.९; २१.५;
 ६; १४; २८.१; १४.२.५; ४.१; १०; ५.१३;
 ६.३; १५.१.७; २.३; ४.७; प १४६
 सदस्य *m.* १०.१.८; ११
 सदोच्छिन्न *m.* १२.१४.४; १३.२१.७
 सदोहविर्धान *m.* १४.२५.७; १५.१.६; २.४
 सधत् *indecl.* ५.१६.९; १४.२६.९
 सधत्काळ *m.* ६.१५.१६; ८.२३.१२
 रानीहार *m.* १०.१२.१

- संतत *adj.* १.१.४; १७.४; २३.५; २.८.
३; १२; १२.४; १३.१०; ४.२०.३; ६.१०.३;
१०.३.२२; १३.११.५; १२.१४; १३.६;
१४.१५.३; १९.११
- संतति *f.* प १८८
- संतसम् *indecl.* १२.२.३; ४
- संतृष्ण *p. part.* १२.११.२; १२.२०
- संधि *m.* २.१२.४; ७.१०.५; २३.२; १२.२०.
८; प २.१२.२
- संधिचमस *m.* १४.१७.५; १८; १८.२
- सन्न *p. part.* १३.३.८; १३.१३; २२.४; २७.
१०; ३०.२; १४.४.१
- संनख *adj.* १.३.१३; ११.१३.५
- संनत *adj.* २.२.१२; ७.२.१०; १३.२.६
- संनमन *n.* १२.५.१
- संनमनविरोध *m.* प ६८
- संनहनधर्म *m.* प १०३
- संनहनी *f.* १.५.१; name of a *rk*
- संनिगत *m.* ६.१६.२; प ४३
- संनीत *p. part.* १४.६.४
- सपस्नवत् *adj.* ५.८.८
- सपलाश *adj.* ५.३.१२
- सप्तशुपुरोडश *adj.* १४.३.१२; २४.१९
- सपादवालशोषिचर्मन् *n.* प १.५.५; ७.१
- सप्तकराल *adj.* ८.१.१९; १४.१०; १३
- सप्तगु *adj.* प १४१
- सप्ततय *n.* ११.२१.८; cf. पट्टय
- सप्तदशछदिन् *adj.* १२.१०.१३
- सप्तम *adj.* प ९९; २१७; २१८
- सप्तकी *f.* ७.५.६; name of a *rk*
- सप्तशफ *adj.* १०.१४.१९; १७.१२
- सप्तहोत्र *m.* १०.३ ४; १३.१६.१५
- सप्तस्तर *adj.* ८.१७.२१
- सभा *f.* ५.१०.३; १२.७
- सभासद *m.* ५.१२.९
- सभ्य *m.* ५.२.१२; २०; ४.१६; १०.१; ३; ११.
७; १२.४; ६.८.१०; प १.१.८; ३.८; ७.२;
प १८७
- सभ्यावसथ्यौ *m. du.* ५.१९.४; प १५३
- सम *adj.* १.१७.६; २.९.९; १३.६; ७.९.५;
८.५.८; प १.१.४; १०.२; २.५.११
- समन्वारम्भण *n.* १४.४.२
- समंबिल *indecl.* २.७.९
- समवाध *indecl.* १३.१२.१२
- समवाधन् *n.* ५.८.९; १०
- समवार्धिस् *indecl.* ६.११.९
- समवाविहित *adj.* ६.९.८; ११.१९.३;
१४.१६.१
- समवत् *p. part.* १२.२०.१४
- समवत्तधानी *f.* ७.१८.१०
- समवाय *m.* प ८३
- समद्यस् *indecl.* ८.४.५; प ११४
- समस्त *adj.* ४.१२.३; १४.२; ७.१४.६; २.१३.
१४; प १०६
- समस्तहोम *m.* प २११
- समाख्यान *n.* प ८३
- समाज *m.* ११.२१.२०
- समानजातोय *adj.* ६.१७.५; प ६७
- समानतन्त्र *adj.* ३.१३.९; ५.१३.२२; ६.१५.
१७; प १८
- समानत्र *indecl.* २.१६.६; ८.१८.२१; १४.
१९.१०
- समानदेवत *adj.* ७.१७.४; प २२
- समानपक्ष *m.* प १०६
- समानयोनिता *f.* प १६३
- सामान्यत *p. part.* प ८३
- समारूढ *adj.* ५.२१.१३; प २.१०.५; ७; प २१२
- समावहृत *adj.* १२.१३.१
- समास *m.* प २.१.२
- समिद्धतम *adj.* २.१६.८
- समिष्टप्रसृप् *n.* ३.१२.१; ४.१९.८; १०; ७.२२.
१७; ८.४.९; १०; ११.३; २१.१५; २४.११;
१४.१९.९; १०; प १
- समीक्षा *f.* ११.६.१०
- समुदन्त *adj.* ६.१०.७
- समुद्र *m.* ४.४.४
- समूह *adj.* १.५.११; ८.१६.१०; प २.४.२१
- संपात *m.* १३.११.९; २३.२; प १.११.५; १३

- संशतानवयन *n.* १३.१३.७
 संशदित *adj.* पै २.३.४
 संश्रुतादन *n.* १४.४.२
 संश्रुतायम् *absol.* १४.१६.३
 संश्रुतादि *m.* १४.३.१६; ११.११
 संश्रुतान्त *m.* ७.७.१; १४.२.९; १०.१०
 संश्रुतान्त्र *gerund* ११.२.२२; १४.१९.३
 संभार *m.* ५.१.४; ४.१४; ५.१२; १६; ६.६; ८;
 ८.११; ७.५.२; ४; ११.१.११; २.१५;
 ३.१४; १६; पै २.२.११; ३.३०
 संभारनिवपन *n.* ८.५.१७
 संभारयुष्म *n.* १०.७.४; २२.८; पै २.१.९
 संभिल *adj.* ८.५.८
 संभृत *adj.* ५.१.६
 संभेद *m.* २.१६.५
 संभोजन *n.* २.५.१; ३.४.९; ८.९.२
 संमित *n.* १०.६.१८; १२.९.१; २
 संयुज *adj.* ११.२.१.६; १२.१०.१२; १३.२.
 १६; १२.१०
 संयुज *p. part.* ८.९.३
 सम्मन् *adj.* १०.५.१३
 सम्प्रासास्य *f.* ११.५.७; ६.८; ८.२०; १२.२;
 १३.३; १३; १४.१
 सप्तान *adj.* ७.८.१५
 सप्ततीदेवत *adj.* ५.१५.१४
 सप्तक *adj.* १.५
 सप्तम *n.* १४.२.१४
 सप्तमो *f.* ५.७.२; १८; ९.४; ११.६
 सप्तमो *n.* २.५.११
 सप्तमिध *adj.* ४.३.३; १०.४.६
 सप्तम्य *n.* १.७.७; ५.३.१०; पै १.४.१; २.४.
 १६; १३.६; १.२१९
 सप्तम्यपरिहारम् *absol.* १३.१६.१६
 सप्तम्य *indecl.* १४.७.१७; ५.४७; ६९; ९९
 सप्तम्य *adj.* ११.१२.१३
 सप्तम्यविधि *n.* २.९.१४; ११.१७.८
 सप्तम्य *adj.* १३.२.१६; १४.७.१५; १२.२१
 सप्तम्य *n.* १४.४.७
 सप्तम्यस्य *m.* ५.८१
 सर्वसंस्थ *adj.* ५.१४२
 सर्वसोम *m.* ५.१२९
 सर्वहुत *adj.* १४.१७.१५
 सर्वोदित *adj.* ५.९.२
 सर्वोपधि *f.* पै २.४.१४
 सवन *n.* १३.१२.२; १४.२.२; १३; ३.२१; ७.
 २१; २४; ११.५; १५.१६; १५.३.१२; ५.१
 सवनमुखीय *adj.* १३.२३.१०
 सवनीय *adj.* १२.१९.१७; २०.१८; २२; १३.३.
 २; १४; १७.१९; १८.१; १९.८; २१.१५;
 २८.१३; १४.२.१०-१२; १४; ३.९; १०;
 १३; ७.४; ११.३; ६; १३.१; १५.३.६; ४.
 ५; ६; १.२६; १३७
 सवत्क *adj.* १.५.५; ५.३
 सव्य *adj.* १.८.६; २.४.४; पै १.२.७; २.७; १५;
 १६; ५.१९; ६.२३; ९.५; १.४८; २१३
 सव्य *adj.* १.२०.९
 सव्येष्टाव *adj.* १३.३१.१; १४.६.१५; १२.९
 सव्य *n.* ६.१८.१७
 सव्यकती *adj.* २.१८.१०
 सव्य *n.* ५.१३५
 सव्यकती *adj.* ७.१४.१; १६.१३
 सव्यकती *adj.* १४.२२.१८
 सव्य *n.* ८.२५.४; ५; १०.१७.१५; ५.९७
 सव्यकती *adj.* १०.१७.१३
 सव्य *adj.* १०.१५.१७; २१; १६.६; १२.१.
 ९; १३.७.९; ११; ८.१; ९.१३
 सांत्विक *adj.* ८.२५.८
 साकम् *indecl.* ८.१२.३; ३; १४.१०; ११
 साकमेध *m.* ८.१२.१; ५.२१७; २१८
 साकिक *adj.* ५.७३; ७४; १०९
 सात्रिचिन्त *adj.* ११.३.८
 साकिक *n.* १२.८.१७; १०.१५
 साकिक *adj.* १.२६.९; २.१०.३
 साकिक *n.* १२.१८.१७; १३.१४.११; १२; १४.
 १.२३; ६.२५; ११.२१
 साकिक *n.* पै २.८.७
 साकिक *adj.* ८.७.१०

संज्ञकपरि *adj.* १३.२५८; १४.६.१२; १२.
१८
संतपन *adj.* ८.१२.२४; ५.१७६
संन्यास *n.* १.१५.१०; २.१०.६; ११.४; ७.६.
८; १८.७; २.३.२; ४; ५
संन्यासुष्मी *f.* १.६.१५; २.११.९; वै १.६.१२
संन्यासधर्म *m.* ५.२५
संन्यासपात्र *n.* १.११.१०; १४
संन्यासप्रायश्चित्त *m.* ५.२८
संन्यासविकार *m.* ५.१६२
संन्यासनामय *adj.* ५.१६.९
सामन् *n.* ५.१०.६; ७; ८.११.७; ११.१४.२;
१४.२१.६
सामान्य *n.* ६.१५.९; ५.१५९
सामिधेनीदाव *n.* १.५.३
सामिधेन्यभाव *m.* ५.७
साम्राज्य *n.* ११.१५.२८
सर्वदेश *m.* १.१५.५; ८.२.२; ९.२.१५
साम् *indecl.* ६.२.१; २.९; ७.२; ६; ७; ८.४;
९.६; १०.१; १२.५; ७; १३.८; १८.१२; ९.
२.९; ११.१.७; १२.२.६; १२.४.३
साम्यसिद्धोत्र *n.* ५.१३.४; १४.२६.७
साम्यसिद्धोत्रप्रसूति *indecl.* १४.२६.१०
साम्यमाहुति *f.* वै २.८.११
सर्वप्रतारु ११.१२.४
सर्वप्रतराहुति *f.* वै २.८.१२; १५
सारस्वत *adj.* ९.१३.१
सार्वत्रिक *adj.* १३.२६.१५
सार्वर्णिक *adj.* ५.२.४
सार्वभूमिनिगन्धधूपदीपमान्य *n.* वै २.६.६
सार्वभूमि *adj.* ५.१२.१५; १४.५.६
सालावृक्षी *f.* ११.१९.१२
सावित्र *adj.* १.३.५; २१.१.९; ६.१०.११; ७.
३.३; ७.१०; १०.७; १०.१२.३; १३.११.
१२; २३.१९; १४.१२.४; १६
सावित्रीकल्पाली *m. du.* ८.२.२६
साहस्य *vै adj.* १.५.८
सिद्धि *f.* ५.४.१६; ७.३.११; ४.७; ११.३.२; १३.
४.५; ५.२५; वै १.५.११; २.४.१५

सिद्धोपेक्ष *adj.* ११.२.१३; वै १.१०.२
सिद्ध *v.* वै १.२.१५; २.३.१५; १७; अतु+अति+
२.१४.७; अतु+परि+ ७.८.१५; ८.२३.६;
अतु+परि+आ+ ८.२.३; अमि+ ७.१४.२;
३; अव+ ५.३.८; १२.१२.१५; उत्+ वै १.
८.७; उप+ ५.३.१०; ७.१९.११; ८.२.२;
परि+ ६.९.११; १०.२; ८.२०.१०; ११.
१४.३-५; १६.४; परि+आ+ १२.३.१५;
१३.१५.८; १४.१.१६; ९.१५; प्र+ ९.१५.
४; वि+ १.१८.६; ८.३.९; वि+उत्+
४.२०.४; सम्+ ९.१५.१२; १३.१२.५
सिद्ध *adj.* ५.१३.३; १७.११; १५.७; १६.४;
२१.६; ८.१.४; ११.५; १२.४.६; १४.१२;
१४; १५.१०; २१.१५; २४.१२; २.३.१५;
५.५.८; ११.१४; १७.२०; ६.८; ९.९; १०.
१.६; १५; ११.११.१५; १२.८; १३.३.७;
११; १४.१३; १६.११; १४.२४.८; २०;
२६.४; ५.१८.४; २००

सिद्धि *f.* ६.१५.६
सिद्ध *v.* परि+ १०.५.१३; १२.८.१८
सीता *f.* वै २.४.९; १०
सितामानी *adj.* २.२.८
सिमान्त *m.* वै २.१०.४
सीर *n.* ८.२४.९; वै २.४.२; ३
सु *v.* अमि+ १३.६.११; २२; ५.३; ३; ९.१;
१०.८; १५; १२.३.४; १४.१.९-११; ७.४;
९.११; १५.३.९; १०; १२; प्रति+अमि+
१३.१०.७
सुमन्दिजेन *n.* ७.५.२
सुख *adj.* १०.२.१५; ११.९; १२.१८.१३
सुखा *f.* १०.५.७; ११.१८.४; ११.१; १४.२६.
९; १०; ५.१११
सुखधन *n.* वै २.६.१
सुखार्थ *n.* १२.४.७; ५.१४
सुखीकृत *adj.* १.२२; ११
सुखकाम्य *m.* १२.३.२३; २०.४; २१.७; १३.३.
१३

सुनहण्या *f.* १२.१.११-१४; ३.२४; २०.४;

२१.७; १३.३.१३

सुभूमि *f.* वै १.१.४

सुवर्ण *n.* वै १.५.१०

सुवरा *indecl.* ९.१२.१०

सुष्टु *adi.* १०.६.४

सुसंविता *adj.* वै १.९.११

सुखेयता *adj.* वै २.४.२६

सुखमिद्ध *adj.* वै १.१.१०

सुसंविष्ट *adj.* वै १.१०.५

सुसंमिष्ट *adj.* वै १.३.५; २.४.२९

सुसंमृत *adj.* १३.१२.८

सुखित *p. part.* ८.१३.२०

सृ *v.* परि+ १.३.९; प्र+ १.१८.६; २०.१०; २.

३.९; ७.१३; १५.४; ३.४.६; १६.१-४;

१७.१; १; ११.६.२; ४; १५.४.१; २; ५६

सृक्ष *m.* ९.९.३

सृक्ष *n.* वै १.७.१०

सृक्ष्याक *m.* ३.५.१७; ७.२२.५; ८.३.७; १०.

१४; १५.९; २१.१४; २४.१०

सृक्ष्याकनिम्ब *m.* ५.९.६

सृक्ष्या *indecl.* १३.१५.११

सृक्ष्याणि *m.* ९.५.१८

सृष्ट *n.* वै १.९.५

सृष्टपरिदोष *m.* ५.१

सृष्ट *m.* ५.५.८

सृष्टवत् *adj.* १३.२५.११; १४.८.९

सृष्टी *v.* ५.१.६

सृष्टी *m.* ५.९.१; ८.१२.३; १४.१०; ९.९.४;

१०.७; ११.१; ४; १०.८.८; १४.१६.१

सृष्ट्यनक्षत्र *n.* ५.१.१८

सृष्टी *adj.* ५.१६.९४

सृष्ट *v.* निस्तु+ ७.३.९

सृष्ट *v.* अतु+ उत्+ १३.२७.७; अपि+

१.१०.११ २.८.७; १५.१४; ३.४.५;

५.१४; ६.५; ६.१०.११; ७.१५.५;

९.१६.४; १३.८.१४; १५; ११.११; १४.

९.११; अव+ १.६.१२; १३.१२.३; उत्त+

१.३.८; १०; २१.४; १; ७.८.९; १०.९.९;

१४.४.११; वै १.४.७; ८; २.४.१३; ५.१८.५;

उप+ १.१२.६; ६.८.१५; ९.७.५; १३.२.

१४; १३.६.११; १२.३; उप+अव+ ११.९.

७; वि+ १.१३.१४; ६.५.९; ७; १७.२; ७.

६.१३; १०.८.१५; ९.११; ११.२; १८.१२;

११.२२.६; १२.२.१४; १८.१०; ११; १३.

१४.७; १५.१०; १४.१९.७; सम्+ ५.५.१५;

७.७.७; ९.५.६; १२; १५; १८; १३.२.७;

वै २.१.२; १२.६

सृष्ट *v.* १३.१६.१७; १४.२.४; १०.६; १५.३.

१३; अव+ १०.१९.१६; उत्त+ वै २.२.९;

प्र+ १३.१६.१५; १९.११; १४.८.४;

वै १.८.२; वि+अव+ १४.१४.३; वि+परि+

१२.१२.७; सम्+प्र+ १५.४.७

सेना *f.* १०.१२.११

सेष्टि *adj.* ५.१६.९

सी *v.* अपि+अव+ ५.२.११; १०.१३.१; अतु+

अव+ ८.२.५.७; ९.१२.६; ७; १२.१६.८;

१३.१३.५; अव+ ५.१६.२२; ९.१.१०;

उत्त+अव+ ५.२.१०; १४.२.५.१२; १३; वि+

२.५.१२; ७.१३; १०.६.१७

सीत्तवेदि *adj.* वै २.६.४

सीदक *adj.* ११.१८.६

सीमकरणी *f.* १३.७.१३

सीमन्मलण *adj.* १०.१४.१९; १५.५; १५;

१७.१९; १८.११

सीमकयिञ्च *adj.* १०.१६.१६

सीमगृहीति *adj.* १४.२०.११

सीमयत् *m.* १३.६.७; ९

सीमपरिध्वज *n.* १४.२३.५

सीमपूर्वत *n.* ५.१५.६

सीमप्रथम *adj.* १२.१७.६

सीममर्थ *m.* १३.८.५

सीमयाञ्चिञ्च *adj.* वै १.२.५; १२.१३; ५.१११

सीमलित *adj.* १४.२०.११

सीमकिकयिञ्च *adj.* १०.१३.१०; १६.१४; १८;

१७.२; ५; १६; १७; १८.१; १३

सीमात *n.* १०.८.१६

सोमाहुति *f.* १३.२२.६; २६.६; ५७८

सोमेन्द्र *adj.* ५१५४; १५६; १७७; १७८

सोमोपनहन *n.* १४.२३.५

सौमिक *adj.* ८.१.७; ११.१२

सौमी *adj.* ६.२.१.१६

सौम्य *adj.* ५.२०; ७; ९; १४.७.४; १३.१; ४; ९;

५ २.८.९; ५ १७०; १७१

सौर्य *adj.* ६.१.१७; ८.९

सौवर्ण *adj.* ५.५.१२; ११.८.७

सीविष्टित *adj.* ३.१.५; ११.२.२७

स्कन्द *व.* ९.३.१०; ४.१; ४; ७.४; ६; ८; ९; ८.१;

३; ९; १५.८; ११.१६; १६.२; ५; ११.१७; १;

१३.७.३; प्र+ १.२२.७; ८; २३.८; ९; १४.

८; ९

स्कन्न *p. part.* ९.५.२३; १५.१३

रुह *व.* सम्+ ५.१२.१०; ७.६.१३; ९.१६.४;

११.६.१; ७.१; १२.२.१४; ५.१; ६.६; ५

२.२.१

स्तन *m.* ११.९.१०; १८.५

स्तनविभाग. *m.* ११.९.१५

स्तम्भ *व.* २.३.११; १२.२.१५; १४.२०.७; ५

१२८ उत्त+ १०.२०.१२; उप+ १०.१९.१०;

१२.७.१०

स्तम्ब *m.* १.३.८; ११; ७.१३.८

स्तम्बयजुस् *m.* २.१.४; ५; ४.६.५; ८.५.१०;

१२.२.१४

स्तरण *n.* १२.१५.१२; ५ १२८

स्तरणी *f.* १२.६.८; name of a *rk*

स्तनिकवत् *adj.* ५.३.१२

स्तर्षि *adj.* ७.१७.९; ८.१२.२४; १२.२.१०

स्तु *व.* १२.१५.३

स्तुतवास्त्र *n.* १३.३२.८; २२; १४.७.२; १५.

२०; १६.१७

स्तु *व.* १.७.८; १.७.४; २.८.१२; १३; ३.९.१२;

७.६.११; १२.२.१२; ६.७; १४.२०.२;

अभि+ १२.१५.१४; अभि+ ३.१२.३; अव+

७.७.१५; ११.३.१४; १२.१२.१७ आ+ १.

२१.२; १०.१३.९; १६.६; १६.३; २२.१;

११.१.१३; ६.८; १२.१३.८. १७.१०;

भा.२४

५.४; सम्+परि+ ८.२२.७; ११.२१.२; ८;

२२.६; १३; ५ १.१०.५; ११.१; १२.२

स्तोत्रिया *f.* १४.१४.६

स्तोत्रमाम *m.* १५.१.१; ४.३

स्त्री ४.४.५; ५.३.१५; २२; १६.२४; ८.४.१४;

७.३; ५; ९.६.१०; १७.१; १०.७.१३; ११.

२.१७; २१.१७; १५.१.२; ५ १.४.६; ८.८;

९.४; ११.१२; १२.१३; १५.१८; २.३.५;

१६; ५ ११२; १८२; १८४

स्त्रीव्यञ्जन *n.* ८.७.५

स्वण्डिल *n.* ६.१३.४

स्वकार्थ *adj.* ५ २२.३

स्वमित् *adj.* ३.१२.९; ७.९.५; १४.१०

स्वविर *adj.* १०.१.१

स्वविष्ट *adj.* १.५.८; ७.१६.५; ९.६.२

स्ववीच्यम् *adj.* २.१९.४; ३.१.५; ३.४

स्था *व.* ११.२.१०; १२.३.१४; ७.८; अतु+

उत्त+ ६.१.८; अतु+सम्+ ३.५.५; अभि+

१४.२१.११; अभि+प्र+ ५ २.१२.१; अव+

१.१६.४; २४.३; २.१३.८; १४.८; १०.२०.

११; १३.२५.४; १४.२.५; ४.७; ५ २.८.६;

आ+ १०.२.४; ५ १.९.५; उत्त+ १.९.११;

३.१२.८; ९.७.१; १०.१९.१; ११.१९.१०;

१३.११.२; ५ १.५.७; उप+ ५.६.१; उप+

उत्त+ ११.१.६; ८.१७; ९.१४; प्र+ १.२.

१५.१८; ८.१.११; प्रति+ १.७.५; ९; २.

१२.११; ३.५.१६; १७.६; ६.७.७; ७.५.

४; १५.१०; १.९.६; १०.९; १०.१६.५;

२०.१६; ११.३.२; ३; १४.१; ५ १.२.१५;

१२.१; २.११.१; सम्+ १.१०.११; ३.१३.

५; १८.५; ५.१३.३; १७.१९; १५.७; १६.

४; २१.६; १०; ६.१५.१६; १७.२०; १८.

४; ९; ७.२३.८; ८.१.४; ११.५; १२.४; ६;

१३.१७; १४.१२; १४; १५.१०; २१.१६;

२४.१२; १५; ९.१०.१०; २.५; ५.५; ८; ११;

१४; १७-२०; ६.८; ९.९; १०.१; २; ६.१५;

११.११; १५; १२.८; १३.३.७; ११; १४.१३;

१६.१३; १७.७; १४; १८.६; १०.३.७.९.

- च; १४.१६; २२.१३; १२.३.२५; ५.१९;
 २०.१९; २०; १३.३३.१६; १४.७.२४;
 १९.१५; २४.८; २०; २५.५; २६.४; ७; १४;
 वै २.१.२२; ८.१५; १ १०५; २०८; २३०
 स्थान *m.* ५.१९.१६; २१.८; १२; ८.११.८; ११.
 १७.११; १४.१९ १२; ५ ८३
 स्थाली *f.* १.७.३; ९.५; ५.१४.१५; १०.२४.
 ११; १५.११; १३.३३.८; १४.२०.११;
 २४.१७.५ १०१
 स्थालोत्तक *m.* १.७.९; ८.१
 स्थालर *adj.* १०.३.२२; १४.२१.८
 स्थूणा *f.* ११.२०.६; १२.८.७; १०.५
 स्ना *m.* ७.९.७; १०.३.२१; ४.१.२; १४.२२.
 १८; वै १.१.२१; ९.१४; २.५.२१; १२.३
 स्नान *m.* वै २.५.२०
 स्नानम् *m.* ११.१५.२३
 स्तुति *m.* १ ६९
 स्तुति *m.* ९.७.३
 स्तुत्या *f.* १२.४.१८
 स्तुत्य *m.* उप+ १.२.१४; १७; २२.६; ३.१७.५;
 ५.९.११; ६.१.५.७; ७.१.११; ११.५.४;
 ११.८; १३.५.९; १०.१२.९.६; २४.३; उप+
 आ+ १.२.१.२; मम्+ २.३.१२; ४.९; १०;
 ५.१; ६.३; १५; १३.१५; ३.४.९; ६.४.६;
 ९.१४.१८; १२.१२.३.९; १३.५.२; ५११६
 स्तम्भ *m.* १.५.२; १६.२.५; १८.६; १९.१४;
 २६.१०; २.१.१.६.७; २.१.९; ८.५.१७;
 १०.१५.९; १२.२.१५; ४.२०; १४.७०.७;
 ११; वै १.५.१८; ५ १८; १२८
 स्तिप्रदम्भ *adj.* वै २.५.८
 स्ति *m.* १०.८.४; ११
 स्तु *m.* ९.१८.१२
 स्तुति *m.* वि+ ९.२.२; ८.५; मम्+ १.२६.१०
 स्तम्भ *m.* प्र+ वै १.२.१५; १६; २.३.१५; वि+
 २.८.४; ८.१८.७; १७; २१.९; १०.१६.१३;
 ११.१५.२४; २८; १२.१.९; १४.२५.७;
 वै १.५.२; ४
 स्तुति *f.* ८.१६.३; ४; २०.११; २१.१; १०.२.
 ३
 सु *m.* २.८.३; ४; २०.३; ६.१०.३; ९.५.२२;
 १३.१२.१२; १३.२; १४.१; १४.१५.३;
 अनु+अव+ १२.१०.४; प्र+ १३.१६.७; वि+
 ८.२.२; मम्+प्र+ ७.२२.६
 सुगण्ड *m.* १.३.१७; १२.१६.१४; १४.४.३
 सुच्य *adj.* १४.२२.१
 सुवर्षम् *m.* ७.६.९
 सुवाधार *m.* १४.२१.१४
 सूत्र *adj.* १२.३.३
 सूत्र *adj.* ५.१६.२२
 सूक्त *adj.* २.११.४
 सूत्र *adj.* ११.२०.५
 सूदेव *adj.* ५ ४०
 सूषम् *adj.* ६.१५.१२; ५ २७
 सूषिति *f.* ७.६.६; ९; ११.१३; १२.२; १४.९;
 १९.१३; १०.३.१३
 सू *m.* १०.११.१०; १२
 सूराह *m.* १२.४.१; ५.११
 सूत्र *m.* ५ ६६
 सूत्रधानम् *m.* ५ ९६
 सूत्र्य *adj.* १०.४.१०
 सूत्र्यम् *indecl.* ३.८.१; ११.२; १५.११; वै २.६.१
 सूत्र्यस्य *adj.* ५.२९.४; २१.५
 सूत्र्यकाम *adj.* २.१३.११; वै २.६.१
 सूत्र *m.* ७.२.१२; ६.६; ९.६; ११.१३; १२.१;
 २२.१; १२.२०.१८
 सूत्र्यविति *m.* ७.११.१३
 सूत्र्योक्ति *p. part.* वै १.९.४; २.२.९
 सूत्र्यवस *adj.* ५ १८
 सूत्र्याय *m.* ११.२२.७
 सूत्र्याकार *m.* ५.११.३
 सूत्र्यदिक् *m.* १४.२५.६
 सूत्र्यद्विकार *m.* ५ ११; १६.९
 सूत्र *m.* ५ ६९
 सूत्र्यप्रवेचन *adj.* १.१६.६
 सू *m.* ५.१२.८; १०.१८.१४; ११.१८.११;
 वै १.५.७; ५.१; अनु+वि+ वै १.५.२;
 अवि+ ८.१३.२३; अव+ १.७.५; २१.७;
 ६.१६.२४; २६; १७.२; ८.१६.१६; आ+

पै १.२.१५; १६; २.३.१५; उद्+ १.७.८;
 छ.७.१; ५.४.१३; १२.४; पै १.१.७; ३.८;
 २.४.२; उप+ १.८.१; २.६.८; ७.१७.१७;
 २०.९; नि+ ७.१७.८; ११.६.१०; ११;
 १२.४.१०; १२; १४; १६; ५.३; ७.१२; ८.१;
 ७; ९.११; पै १.५.२; ८.१; २.३.२; पठ+
 २.३.१८; प्रति+ १.२.२४; सम्+ ७.३.८;
 पै १.९.१२; सम्+आ+ १.२.१.९; ६.१६.
 २४; सम्+उद्+ २.२.७

हृन् *n.* पै १.६.५

हराशया *f.* १२.५.१५; १७

हरिण *m.* ५.१६.२२; ९.१६.१८

हरिणवृणाका *f.* ९.१६.१८

हरिणी *f.* १०.१९.१५; १४.१९.३; पै १.३.७;
 २.४.१

हरित *adj.* १२.३.१८

हरिताम्य *m.* ६.१८.१४; ११.२२.१०

हरिवत् *adj.* १४.१६.४

हर्म्य *adj.* ११.२१.२०; २२.१२

हविःश्रेय *m.* ३.४.५; ६.१८; ८.२०.११; १२.
 १८.१३; पै २.७.१३

हविराकार *m.* ५.१४९

हविरात्तन्धन *n.* १.१.२; ११.९

हविराहुति *f.* पै २.१.१३

हविराहुतिप्रभृति *indecl.* १४.२५.५

हविस्च्छिद्य *n.* ५.१५.३

हविस्च्छिद्यश्च *adj.* ८.१३.१४

हविर्गण *m.* ५.२२; ४१

हविर्दोष *m.* ५.१८०

हविर्धान *n.* १२.६.९; १२; ७.१; ४; ९; १२; ८.२;
 ७; ९.४; ७; ११.२; १३.१०; १७.७; १०;
 २०.१४; २१.११; १३.१.२; २.२; १२;
 ५.११; ६.१-३; २४.१; २७.९; २५; १४.
 ३.५; ४.१; ५.९; ८.५; २५.३; ७; १५.१.७;
 २.६; ३.९; ४.७; ५.५२; १४६

हविर्भक्ष *m.* १३.८.५

हविर्भक्ष्याग्नि *adj.* पै १.१२.१३

हविर्भक्षीय *adj.* पै १.१०.१

हविष्ण्वत् *adj.* १.१८.५; २१.६; २२.९; २३.
 १०; ३.१५.२; ४.६.२; ६.१६.२३; १७.१;
 ७.६.१३; १०.२१.११; १२.२.१४

हविष्य *adj.* ८.६.२०

हस्त *m.* १.१६.१; २.३.१७; १८; १७.५; ३.६.
 ४; ५.१.१४; ६.५; ६.३.११; १३.१४; १५;
 ७.६.११; ८.१२.१२; ९.४.९; १०.१०.१२;
 २१.६; १२.२.१२; १२.३; ९; १३.११.७;
 २३.१५; १४.१३.४; १४.१२; २०.२;
 पै १.५.९; १९; ६.२३; २४; ९.५; ५.१२; १८

हस्तप्रहण *n.* १४.२६.१२

हस्तित् *m.* १४.४.७; ५.३

हस्त्य *adj.* ३.१.१३; १०.३.२०; belonging
 to the hand, cf. १४

हस्त्योष्ठ *adj.* १.१६.६

हस्त्योष्ठथ *adj.* १.१.३.५

हा *v.* ६.६.१५; अति+ ६.१२.१०; अप+ ११.
 २.१९; परि+ ५.१५५; २०५

हारियोजन *m.* १४.१८.९

हिकार *m.* १४.१४.६

हिरण्मय *adj.* ८.६.६

हिरण्य *n.* ५.८.१०; १२.५; ११; १३.१६; १८;
 १६.२३; २१.१; ७.१६.६; ८.१.३; ९.३.
 १२; ९.४; १०.४.२; १४.१८; १५.२; ४; ८;
 १७.१; १०; १४; ११.१४.८; १८.२; २१.८;
 १२.७.४; ५; १०.४; २०.९; १३.९.५; ६;
 १५.४; १६.५; १४.४.१; ६-८; ५.४; १६.१;
 ३; ५.१०; २०७

हिरण्यशकल *m.* ५.५.१२; ७.१६.२; ३; १८.११;
 १९.३; ९; ११.१५.४; पै १.३.८; ६.३;
 २.१.८

हिरण्यशकल *m.* पै १.५.१५; ५.१७

होन *adj.* पै १.२.९; २.३.११

हृ *v.* १.३.५; ५.३.१६; ८.२; ४; ७.३.४; ६;
 २१.३; १०.१९.२; ११.२.१२; १०.३; १२.
 २.१४; १३.६.५; ८.१२; ११.३; १३; १३.
 ४; १४.१२.१०; १४.१३; अति+ ५.७.१३;
 पै २.२.३; ११.२; ३; अति+आ+ ७.१५.६;
 १८.७; १०.१०.९; अगु+ ६.६.१५; ११.

१३.११; १२.१७.३; अनु+अव+ २.१२.४;
 १३.१०; १४.३; १२.५.८; अनु+आ+
 पे १.२.९; २.३.४; अनु+प्र+ ३.६.९; १२.
 १; ४.१८.४; ६.१३.९; ७.१०.५; ९.४.२;
 ११.१३.८; पे १.१०.७; अप+उद्+ ५.१४.
 ६; ६.६.१४; ८.१.२१; २३; अप+वि+आ+
 २.१६.९; अमि+अव+ १.१०.५; ९.५.
 २३; १५.६; १६.२; १२; १७.११; अमि+
 उद्+आ+ ३.५.१२; ९.१७.१४; ११.३.
 ११; अमि+परि+ १.१.१५; १२.२१.१; २;
 अमि+वि+आ+ ३.१५.७; ११.२०.४; २१.
 ४; १३.१५.११; आ+ १.२.११; ४.१८;
 २०.५; २५.४; २.६.८; ३.१७.४; ४.१५.
 १; ७; १५.१.५; ३.१६; ६.९.५; ७.२१.
 १०; १७.१८.५; ११.९.१६; १३.११; १२.
 ६.३; १३.४.१३; १५.३.८; ५.४९; १०३;
 १२६; १९९; २१२; २१३; उद्+ ५.३.९;
 ६.६; ७.११.१२; ६.७.५; ९; ८.४.५; ८.१३.
 १; ८; ९.९.५; १२.२.७-७; ९; १०.१४.१०;
 १५.२; पे १.१.७; २.२.४; १२.६; उद्+
 आ+ पे २.१.२; उप+ ५.३.१०; १२.९;
 ८.१३.१४; ९.१८.९; १०.२१.१४; उप+
 अर्+ २.१३.४; ११.३.१४; ५.४.६; ६.८;
 १४.८; १५.३; १२.११.७.९; १३.३.१०;
 उप+भिरु+ पे १.१.१८; भिरु+ पे २.११.१;
 एत+ ९.७.८; परि+ ३.३.८; १७.३; १८.५;
 १०.५.३; १०.१९.११; ११.१३.१२; परि+
 आ+ ७.२०.१३; ११.६.८; ८.२०; १२.२;
 प्र+ १.१०.४-६; १४; २.५.१; ३.४.९;
 ६.१.३.१५; १३.१.७.१०.४; ८.३.८; ९.४.
 ३.४.१२.२८; ११.१३.६; ७; १२.११.६;
 १४.१८.२; पे १.७.९; १३.६; १२.३.५.१९;
 १२.५; प्रति+ २.२.१०; प्रति+उद्+आ
 १.१०.८; वि+ १३.१०.१५; १४.१०.१२;
 ११.३; पे २.९.११; ५.२.१४; २१.५; वि+
 अति+ ८.८.१३; वि+अर्+ ३.१५.७; वि+
 उद्+ १६.३.१०; ८.२.२; वि+परि+ ८.१८.
 १९.३.१०; ९.१०.१.६.मम्+ १.२.५.७;

हृदय *n.* ७.१७.८; १८.३.४; १३; १९.१०;
 पे १.५.५; ६.२२

हृदयमन्त्र *m.* पे २.१.८

हृदयशक्तं *m.* ७.६.६; ८; २३.१.२; १२.२०.२१;
 २२; १४.२१.१२

हेमन्त *m.* ५.२.१

होतोः *abl. inf.* ६.११.५; ९.९.१३

होतृचमत्त *m.* १३.५.२; ३; ६.३; १०; १०.४;
 १२.१.४; २७.८; १४; १४.१.५; १.१०; ११.
 ११; १४.११; १.५.१; १६.१६

होतृचमत्तमुख्य *adj.* १३.२३.७; १४.१५.१९;
 १७.५; १८.३

होतृप्रथम *adj.* १४.२३.८

होतृमन्त्र *m.* पे २.१.२; ४

होतृपदन *n.* २.११.१२; ३.१३.३

होत्रक *m.* १३.२०.२१

होत्राशंसिन् *adi.* १०.१.१२

होत्राय *adi.* १२.८.१७; १४.४; २०.१.६; १३.
 १७.१७; २०.२.५; १४.६.५

होमकल्प *m.* ९.९.१२; १०.११

होमाना *m.* १.८.१२

हृ. ट. लि+ १२.१.१०; ३.१.९; ४.८

हृद *m.* १०.८.२

हृदिगीहृत *adj.* १०.१२.१०

हृत् *ch.* प्रति+ ६.१६.५; ५.५४

हृषिष्ठ *adj.* १.२.८

हृषीकेशम् *adj.* ११.३.६; ५.१२; ९.१२; १२.
 १०.६

हस्त *adj.* १.२.३

वे *ch.* अनु+प्र+ ११.१०.१५; अमि+आ+ १३.
 ३१.५; आ+ १.२१.६; ८.१.८.७; १०.२.६;
 ११.९.४; १२.३.२३; १३.३.१३; आ+
 ४.१.४-६; ७.१७.१३; ८.१३.१३; १०.
 २२.१४; १३.२.७.१२; २.८.४; मम्+ १२.
 १६.१२; मम्+उप+ ४.४.६; ११.११.१०;
 १३.२.७.३

गोमाहुति *f.* १३.२२.६; २६.६; प ७८
 सोमेन्द्र *adj.* प १५४; १५६; १७७; १७८
 सोमोपनहन *n.* १४.२३.५
 सौमिक *adj.* ८.१.७; ११.१२
 सौमी *adj.* प २.१.१६
 सौम्य *adj.* ५.२०; ७; ९; १४.७.४; १३.१; ४; ९;
 प २.८.९; प १७०; १७१
 सौर्य *adj.* प २.१.१७; ८.९
 सौवर्ण *adj.* ५.५.१२; ११.८.७
 सौविष्टकृत *adj.* ३.१.५; ११.२.२७
 स्कन्द *v.* ९.२.१०; ४.१; ४; ७.४; ६; ८; ९; ८.१;
 ३; ९; १५.८; ११.१६; १९.२; ५; ११.१७; १;
 १३.७.३; प्र+ १.२२.७; ८; २३.८; ९; १४.
 ८; ९
 स्कन्ध *p. part.* ९.५.२३; १५.१३
 स्कृ *v.* सम्+ ५.१२.१०; ७.६.१३; ९.१६.४;
 ११.६.१; ७.१; १२.२.१४; ५.१; ६.६; प
 २.२.१
 स्तन *m.* ११.९.१०; १८.५
 स्तनविभाग. *m.* १०.९.१५
 स्तम् *v.* २.३.११; १२.२.१५; १४.२०.७; प
 १२८ उत्त+ १०.२०.१२; उप+ १०.१९.१०;
 १२.७.१०
 स्तम्भ *m.* १.३.८; ११; ७.१३.८
 स्तम्भयज्ञम् *n.* २.१.४; ५; ४.६.५; ८.५.१०;
 १२.२.१४
 स्तरण *n.* १२.१५.१२; प १२८
 स्तरणो *f.* १२.६.८; name of a *rk*
 स्थानिकत्व *adj.* ५.२.१२
 स्तोत्र्य *adj.* ७.१७.९; ८.१२.२४; १२.२.१०
 स्तु *v.* १२.१५.३
 स्तुतारत्र *n.* १३.३२.८; २२; १४.७.२; १५.
 २०; १६.१७
 स्तृ *v.* १.७.८; १७.४; २.८.१२; १३; ३.९.१२;
 ७.६.११; १२.२.१२; ६.७; १४.२०.२;
 अभि+ १२.१५.१४; अभि+ ३.१२.३; अव+
 ७.७.१५; ११.३.१४; १२.१२.१७ आ+ १.
 २१.३; १०.१३.९; १६.६; १९.३. २२.१;
 ११.१.१३, ६.८. १२.१३.८. १०.१०;
 भा २४

पै १.१.१; २.१२.३; सम्+ ४.८.३; ११.
 ५.४; सम्+परि+ ८.२२.७; ११.२१.२; ८;
 २२.६; १३; पै १.१०.५; ११.१; १२.२
 स्तोत्रिया *f.* १४.१४.६
 स्तोत्रभाग *m.* १५.१.१; ४.३
 स्त्री ४.४.५; ५.३.१५; २२; १६.२४; ८.४.१४;
 ७.३; ५; ९.६.१०; १७.१; १०.७.१३; ११.
 २.१७; २१.१७; १५.१.२; पै १.४.६; ८.८;
 ९.४; ११.१२; १२.१३; १५; १८; २.२.५;
 १६; प ११२; १८२; १८४
 स्त्रीध्वजन *n.* ८.७.५
 स्वण्डिल *n.* ६.१३.४
 स्वकार्य *adj.* प २२.३
 स्वकिमत *adj.* ३.१२.९; ७.९.५; १४.१०
 स्वविर *adj.* १०.१.१
 स्वविष्ट *adj.* १.५.८; ७.१९.५; ९.६.२
 स्ववीक्ष्य *adj.* २.१९.४; ३.१.५; ३.४
 स्वा *v.* ११.२१.७; १२.३.१४; ७.८; अनु+
 उत्त+ ६.१.८; अनु+सम्+ ३.५.५; अभि+
 १४.२१.११; अभि+प्र+ पै २.१२.१; अव+
 १.१५.४; २४.३; २.१३.८; १४.८; १०.२०.
 ११; १३.२५.४; १४.२.५; ४.७; पै २.८.६;
 आ+ १०.२.४; पै १.९.५; उत्त+ १.९.११;
 ३.१२.८; ९.७.१; १०.१९.१; ११.१९.१०;
 १३.११.३; पै १.५.७; उप+ ५.६.१; उप+
 उत्त+ ११.१.६; ८.१७; ९.१४; प्र+ १.२.
 १५; १८; ८.१.११; प्रति+ १.७.५; ९; २०.
 १२.११; ३.५.१६; १७.६; ६.७.७; ७.५.
 ४; १५.१०; १.९.६; १०.९; १०.१६.५;
 २०.१६; ११.३.३; १४.१; पै १.२.१५;
 १२.१; २.११.१; सम्+ १.१०.११; ३.१३.
 ५; १८.५; ५.१३.३; १७; १९; १५.७; १६.
 ४; २१.६; १०; ६.१५.१६; १७.२०; १८.
 ४; ९; ७.३३.८; ८.१.४; ११.५; १२.४.६;
 १३.१७; १४.१३; १४; १५.१०; २१.१६;
 २४.१२.१५; ९.१.१०; २.५; ५.५; ६; ११;
 १८; १७-२०; ६.८; ९.९; १०.१.३; १.१७;
 ११.११; १५; १२.८; १३.३.७; ११; १४.१३;
 १६.११; १७.७.१८; १८.६; १०.३.०.१.

च; १४.१६; २२.१३; १०.३.२५; ५.१९;
 २०.१९; २०; १३.३३.१६; १४.७.२४;
 १९.१५; २४.८; २०; २५.५; २६.४; ७; ९; १४;
 वै २.१.२२; ८.१५; प १०५; २०८; २३०
 स्थान *m.* ५.१९.१६; २१.८; १२; ८.११.८; ११.
 १५.११; १४.१९.१२; प ८३
 स्थाली *f.* १.७.३; ९.५; ५.१४.१५; १०.२४.
 ११; १५.११; १३.३३.८; १४.२०.११;
 २४.१७; प १०१
 स्थालीनाक *m.* १.७.९; ८.१
 स्थावर *adj.* १०.३.२२; १४.२१.८
 स्थूणा *f.* ११.२०.६; १२.८.७; १०.५
 स्ना *v.* ७.९.७; १०.३.२१; ४.१; २; १४.२२.
 १८; वै १.१.२१; ९.१४; २.७.२१; १२.३
 स्नान *m.* वै २.५.२०
 स्नायन् *m.* ११.१५.२३
 स्तदान *m.* प ६१
 स्थन्द *v.* ९.७.३
 स्थणा *f.* १२.४.१८
 स्थुं *v.* उपच १.२.१४; १७; २२.६; ३.१७.५;
 ५.९.११; ६.१.५.७; ७.१.११; ११.५.४;
 ११.८; १३ ५.९.१०; १२.१.६; २४.३; उपच
 आ+ ११.२१.२; सम्+ २.३.१३; ४.९; १०;
 ५.१; ९.३; १५; १३.१५; ३.४.९; ६.४.६;
 ९.१४.१८; १२.१२.३.९; १३.५.२; प ११६
 स्थय *m.* १.७.२; १६.२; १.१८.६; १९.१४;
 २६.१०; २.१.१.६.७; २.१.५; ८.७.१५;
 १०.१५.९; १२.२.१५; ४.२०; १४.००.७;
 ११; वै १.५.१८; प १८; १२८
 स्थितदान *adj.* वै २.७.८
 स्थि *v.* १०.८.४; ११
 स्थ *v.* ९.१८.१२
 स्थद *v.* वि+ ९.३.२; ८.५; सम्+ १.२६.१०
 स्थं *v.* प्र+ वै १.२.१५; १६; २.३.१५; वि+
 २.८.४; ८.१८.७; १७; २१.९; १०.१६.१३;
 ११.१५.२४; २८; १२.१.९; १४.२५.७;
 वै १.५.१.४
 स्थि *f.* ८.१६.३; ४; २०.११; २१.१; १०.३.

सु *v.* २.८.३; ४.२०.३; ६.१०.३; ९.५.२२;
 १३.१२.१२; १३.२; १४.१; १४.१५.३;
 अटु+अव+ १२.१०.४; प्र+ १३.१६.७; वि+
 ८.२.२; सम्+प्र+ ७.२२.६
 सुग्दण्ड *m.* १.३.१७; १२.१६.१४; १४.४.३
 सुन्य *adj.* १४.२२.१
 सुवधर्म *m.* ७.६.९
 सुवावार *m.* १४.२१.१४
 सौव *adi.* १२.३.३
 सूक्त *adj.* ५.१६.२२
 स्वक्त *adj.* २.११.४
 स्वन् *adj.* ११.२०.५
 स्वदेवत *adj.* प ४०
 स्वधर्म *adj.* ६.१५.१२; प २७
 स्वधिति *f.* ७.६.६; ११.१३; १२.२; १४.९;
 १२.१३; १०.२.१३
 स्वर् *v.* १०.११.१०; १२
 स्वराळ *m.* १२.४.१; ५.११
 स्वप्न *m.* प ६९
 स्वप्नधान्त *n.* प ६६
 स्वभ्यक्त *adj.* १०.४.१०
 स्वप्न *indecl.* २.८.१; ११.३; १५.११; वै २.६.१
 स्वर्गसंपन्न *adj.* ५.२९.४; २.१.५
 स्वर्गकाम *adj.* २.१३.११; वै २.६.१
 स्वर्ग *m.* ७.२.१२; ६.६; ९.६; ११.१३; १२.१;
 २२.१; १२.२०.१८
 स्वस्वधिति *m.* ७.११.१३
 स्वतोहित *p. part.* वै १.९.४; २.२.९
 स्वातन्त्र्य *adj.* प १८
 स्वाध्याय *m.* ११.२२.७
 स्वाहाकार *m.* ५.११.३
 स्वित्स्वदिव *n.* १४.२५.६
 स्वित्स्वदिवार *m.* प ११; १६९
 स्वैद *m.* प ६९
 संसमुत्पत्तिचयन *adj.* १.१६.६
 दत्त *m.* ५.१२.८; १०.१८.१४; ११.१८.११;
 वै १.५.७; ५.१; अटु+नि+ वै १.५.६;
 अभि+ ८.१३.२२; अव+ १.७.५; २.१.७;
 ६.१६.२४; २६; १७.३; ८.१६.१६; आ+

- पै १.२.१५; १६; २.२.१५; उद्+ १.७.८;
 छ.७.१; ५.४.१३; १२.४; पै १.१.७; ३.८;
 २.४.२; उप+ १.८.१; २.६.८; ७.१७.१७;
 २०.९; नि+ ७.१७.८; ११.६.१०; ११;
 १२.४.१०; १२.१४; १६; ५.३; ७.१२; ८.१;
 ७; ९.११; पै १.५.२; ८.१; २.३.०; पठ+
 २.३.१८; प्रणि+ १.२२.४; सम्+ ७.३.८;
 पै १.९.१२; सम्+आ+ १.२१.९; ६.१६.
 २४; सम्+उद्+ २.२.७
- हनु *n.* पै १.६.५
- हाराशवा *f.* १२.५.१५; १७
- हरिण *m.* ५.१६.२२; ९.१६.१८
- हरिणशृणाका *f.* ९.१६.१८
- हरिणी *f.* १०.१९.१५; १४.१९.३; पै १.३.७;
 २.४.१
- हरित *adj.* १२.३.१८
- हरितयन *m.* ६.१८.१४; ११.२२.१०
- हरिवन्त *adj.* १४.१६.४
- हर्म्य *adj.* ११.२१.२०; २२.१२
- हविःशेष *m.* ३.४.५; ६.१८; ८.२०.११; १२.
 १८.१३; पै २.७.१३
- हविराकार *m.* ५ १४५
- हविरातयन *n.* १.१.२; ११.९
- हविराहुति *f.* पै २.१.१३
- हविराहुतिप्रभृति *indecl.* १४.२७.५
- हविरुच्छिद्य *n.* ५.१५.३
- हविरुच्छिद्यार *adj.* ८.१३.१४
- हविर्गण *m.* ५ २२; ४१
- हविर्दोष *m.* ५ १८०
- हविर्मान *n.* १२.६.९; १२; ७.१; ५; १२; ८.२;
 ७; ९.४; ७; ११.२; १३.१०; १७.७; १०;
 २०.१४; २१.११; १३.१.२; २.२; १२;
 ५.११; ६.१-३; २४.१; २७.९; २५; १४.
 २.५; ४.१; ५.९; ८.५; २५.३.७; १७.१.७;
 २.६; ३.९; ४.७; ५ ५२; १४६
- हविर्भक्ष *m.* १३.८.५
- हविर्भक्ष्याजिन *adj.* पै १.१२.१३
- हविर्भक्षीय *adj.* पै १.१०.१
- हविष्कृत *adj.* १.१८.५; २१.६; २१.९; २३.
 १०; ३.१५.२; ४.६.२; ६.१६.२३; १७.१;
 ७.६.१३; १०.२१.११; १२.२ १४
- हविष्य *adj.* ८.६.२०
- हस्त *m.* १.१६.१; २.३.१७; १८; १७.५; ३.६.
 ४; ५.१.१४; ६.५; ६.३.११; १३.१४; १५;
 ७ ६.११; ८.१२.१२; ९.४.९; १०.१०.१२;
 २१.६; १२.२.१२; १२.३.९; १३.११.७;
 २३.१५; १४.१३.४; १४.३२; २०.२;
 पै १.५.१; १९; ६.२३; २४; ९.५; ५ १२; १८
- हस्तिप्रक्षण *m.* १४.५.१२
- हस्तिन् *m.* १४.४.७; ५.३
- हस्त्य *adj.* ३.१.१३; १०.३.२०; belonging
 to the hand, cf. पथ
- हस्त्योष्ठ *adj.* १.१६.६
- हस्त्योष्ठप *adj.* ११.३.५
- हा *pr.* ६.६.१५; अति+ ६.१२.१०; अय+ ११.
 २.१९; परि+ ५ १५५; २०५
- हारियोजन *m.* १४.१८.९
- हिकार *m.* १४.१४.६
- हिष्मय *adj.* ८.६.६
- हिष्म्य *n.* ५.८.१०; १२.५; ११; १३.१६; १८;
 १६.२३; २१.१; ७.१६.६; ८.१.३; ९.३.
 १२; ९.४; १०.४.२; १४.१८; १५.२.४.८;
 १७.१; १०.१४; ११.१४.८; १८.२; २१.६;
 १२.७.४.५; १०.४; २०.९; १३.९.५.१;
 १५.४; १६.५; १४.४.१; ६-८; ५.४; १६.१;
 ३; ५ १०; २०७
- हिष्म्यप्रकृत *m.* ५.५.१२; ७.१६.२.३; १८.११;
 १९.३.९; ११.१५.४; पै १.३.८; ६.३;
 २.१.८
- हिष्म्यशाल *m.* पै १.५.१५; ५ ९७
- होन *adj.* पै १.७.९; २.३.११
- हु *pr.* १.१३.५; ५.३.१६; ८.२.४; ७.३.४.६;
 २.१.३; १०.१९.२; ११.२.१२; १०.३; १२.
 २.१४; १३.६.५; ८.१२; ११.३.११; १३.
 ४; १४.१३.१०; १४.१३; अति+ ५.८.१३;
 पै २.२.३; ११.२.३; अति+आ+ ७.१७.६;
 १८.७; १०.१०.९; अय+ ६.६.१५; ११.

१३.११; १२.१७.३; अनु+भव+ २.१२.४;
 १३.१०; १४.३; १२.५.८; अनु+आ+
 पै १.२.९; २.३.४; अनु+प्र+ ३.६.९; १३.
 १.४.१.८.४; ६.१३.९; ७.१०.५; ९.४.२;
 ११.१३.८; पै १.१०.७; अप+उद्+ ५.१४.
 ६; ६.६.१४; ८.१.२१; २३; अप+वि+व्या+
 २.१६.१; अमि+भव+ १.१०.५; ९.५.
 २३; १५.६; १६.२; १२; १७.११; अमि+
 उद्+आ+ ३.५.१२; ९.१७.१४; ११.१.
 ११; अमि+परि+ १.१.१५; १२.२१.१; २;
 अमि+वि+आ+ ३.१५.७; ११.२०.४; २१.
 ४; १३.१५.११; आ+ १.२.११; ४.१८;
 २०.५; २५.४; २.६.८; ३.१७.४; ४.१५.
 १; ७; ५.१.१; ५; ३.१६; ६.९.५; ७.२१.
 १०; १०.१८.५; ११.९.१६; १३.११; १२.
 ६.३; १३.४.१३; १५.३.८; ५ ४९; १०३;
 १२६; १९९; २१२; २१३; उद्+ ५.३.९;
 ६.६; ७.११; १२; ६.७.५; ६; ८.४; १; ८.१३
 १; ४; ९.९.५; १२.२.५-७; ९; १०.१४.१०;
 १५.२; पै १.१.७; २.२.४; १२.६; उद्+
 आ+ पै २.१.३; उप+ ५.३.१०; १२.९;
 ८.१३.१४; ९.१८.८; १०.२१.१४; उप+
 अव+ २.१३.४; ११.३.१४; ५.४; ६; ६.८;
 १४.८; १५.२; १२.११.७; ९; १३.३.१०;
 उप+निर्+ पै १.१.१८; निर्+ पै २.११.१;
 परा+ ९.७.८; परि+ ३.३.८; १७.३; १८.५;
 ५.१५.३; १०.१९.११; ११.१३.१२; परि+
 आ+ ७.२०.१३; ११.६.८; ८.२०; १२.२;
 प्र+ १.१०.४-६; १४; २.५.१; ३.४.९;
 ६.१; २.१५; १३.१; ७.१०.४; ८.३.८; ९.४.
 ३; ४; १२.२४; ११.१३.६; ७; १२.११.६;
 १४.१८.२; पै १.७.९; ११.६; १२.३; ५ १९;
 १२५; प्रति+ २.७.१०; प्रति+उद्+आ
 १.१०.४; वि+ १३.१७.१५; १४.१०.१२;
 ११.३; पै २.९.११; ५ २१४; २१५; वि+
 अति+ ८.८.१३; वि+अव+ ३.१५.७; वि+
 उद्+ ५.३.१०; ८.९.२; वि+परि+ ८.१८.
 १५; २१.१०; ३.१५.७; ५ २५७; १.२५.७;

हृदयⁿ. ७.१७.८; १८.३; ४; १२; १९.१०;
 पै १.५.५; ६.२२
 हृदयमन्त्र^m. पै २.१.८
 हृदयशाल^m. ७.६.६; ८; २३.१; २; १२.२०.२१;
 २२; १४.२१.१२
 हेमन्त^m. ५.२.१
 होतोः^{abl.inf.} ६.११.५; ९.९.१३
 होतृचमस^m. १३.५.२; ३; ६.३; १०; १०.४;
 १२.१४; २७.८; १४; १४.१.५; ९.१०; ११.
 ११; १४.११; १५.१; १६.१६
 होतृचमसमुख्य^{adj.} १३.२३.७; १४.१५.१९;
 १७.५; १८.२
 होतृप्रथम^{adj.} १४.२३.८
 होतृमन्त्र^m. पै २.१.२; ४
 होतृपदनⁿ. २.११.१२; ३.१२.३
 होत्रक^m. १३.२०.२१
 होत्राशंसिन्^{adi.} १०.१.१२
 होत्राय^{adj.} १२.८.१७; १४.४; २०.१६; १३.
 १७.१७; २०.२५; १४.२.५
 होमकल्प^m. ९.९.१२; १०.११
 होमान्त^m. १.८.१२
 हु^v. मि+ १२.१.१०; ३.१९; ४.४
 हुद^m. १०.४.२
 हदिनीद्वत^{adj.} १०.१२.१०
 हस्^v. प्रति+ ६.१६.५; ५ ५४
 हसिष्ठ^{adj.} १.५.८
 हवीयस्^{adj.} ११.३.६; ५.१२; ९.१२; १२.
 १०.६
 हस्व^{adj.} १.२.३
 ह्ये^v. अनु+प्र+ ११.१०.१५; अमि+आ+ १३.
 ३१.५; आ+ १.२१.६; ८.१४.७; १०.२.६;
 ११.९.४; १२.३.२२; १३.३.१३; उप+
 ४.१५.४-६; ७.१७.१३; ८.१३.१३; १०.
 २२.१४; १३.२७.१३; २८.४; सम्+ १२.
 १६.१३; सम्+उप+ ४.४.६; ११.११.१३;
 १३.२७.३